This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08161613 2

MORA
LIBRARY

ΑΘΗΝΑΙΟΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ

ΔΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΣΥΜΠΡΑΞΕΙ

ΠΟΛΛΩΝ ΛΟΓΙΩΝ.

ΕΤΟΣ Β'. ΤΟΜΟΣ 2.

1671

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

παρὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2.

1874.

NEW-YORK

ΑΘΗΝΑΙΟΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ

ΔΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΣΥΜΠΡΑΞΕΙ

ΠΟΛΛΩΝ ΛΟΓΙΩΝ.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

II

ASTOR LIBRARY

ΑΘΗΝΗΣΙΝ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

παρὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2.

1873.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ.

Α'.

Ὁ Ὁράτιος κατὰ τὸν ὀξυδερκέστατον ἅμα καὶ πολυμαθέστατον Βεργχάρδυν, εἰς ὃν τὰ κλασικὰ γράμματα ὀφείλουσι καὶ ἄλλα μὲν λόγου ἄξια ἔργα, μάλιστα δὲ τὰς σπουδαιοτάτας ἱζορίας τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς φιλολογίας, συγγραφὰς ἀνταξίας τῆς ἐξόχου φήμης, ἣν ὁ Βεργχάρδυς κέκτηται ἐν τῇ τῶν γραμμάτων πολιτείᾳ, ὁ Ὁράτιος, λέγομεν μετὰ τοῦ Βεργχάρδυος (α), ὑπῆρξεν ἄριστος ἑταστὴς καὶ γνώστης τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ τῶν τοῦ κόσμου. Ἡ γνῶσις τοῦ κόσμου καὶ ἡ λεπτογνώμων θεωρία αὐτοῦ μετὰ σωκρατικῆς εἰρωνείας ἡνωμένη μετέδιδον ταῖς σκέψεσι τοῦ Ὁρατίου ἀντικειμενικὴν ἀξίαν, ἣν ἡ ἐντελὴς σαφήνεια καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς μορφῆς καθίστα οὐδὲν ἧττον καταληπτὴν ἢ ἐπίχαριν. Λίαν δ' ἐνωρὶς ἀγαπητὸς γενόμενος πᾶσι τοῖς πεπαιδευμένοις, ἐπροτιμᾶτο τοῦ Οὐϊργιλίου, καὶ κοινὸν ἀγαθὸν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ θεωρούμενος, ἐχειραγώγει ἄνδρας ἐξόχους εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ Βοαλὼ ἐκρίνετο ὡς ὁ νομοθέτης τῆς ποιήσεως. Οὐδεὶς τῶν ἐπὶ τῶν αὐγουστείων χρόνων συγγραφέων ἤξευρε προσφυέστερον τοῦ Ὁρατίου νὰ διατυποῖ τὰς θεμελιώδεις σκέψεις τοῦ πρακτικοῦ βίου διὰ προτάσεων, πρὸς τὸ φαινόμενον εἰς τὴν *ἐκλεκτικὴν φιλοσοφίαν* ἀποκλινουσῶν. Οὐδεὶς ἀπήλαυε κατὰ τοῦτο μείζονος φήμης· οὐδεὶς ἐκέκτητο ψυχρὰν καὶ ὀξυδερκῆ καὶ ἀκριβῶς ἐπισκοποῦσαν διάνοιαν, συνειδυῖαν τὴν σφαῖραν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, καὶ μετ' *ἰδίου φρονήματος* ἐκπροσωποῦσαν αὐτήν. Ὁ

(α) Bernhardy 's Grundr. der Römisch. Literat. II Abth. p. 517 κ. ἑ.

Ὁράτιος ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐπαιδεύθη ὅπως καταστῇ ψυχολόγος τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν δὲ πρακτικὴν ὠφέλειαν τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἀγωγῆς ἀριδήλως καταδεικνύουσιν αἱ ποιήσεις αὐτοῦ, καὶ πιστῶς ἐξεικονίζουσι τὴν ὀξύνοιαν ἅμα καὶ τὴν ἀκρίβειαν, προτερήματα, δι' ὧν ὁ ποιητὴς οὗτος ὁτὲ μὲν διὰ μακρῶν, ὁτὲ δὲ διὰ συντόμων μὲν ἀλλ' ἐκλεκτῶν ἀφηγήσεων ὑπογράφει ἢ ὅλας τάξεις, ἢ καθ' ἕκαστον ἄτομα. Καὶ δὴ κατηγορικώτερον λέγομεν. Ἐν τῷ περιωνύμῳ χωρίῳ (de arte poëtica [α] ς. 158 κ. ἑ), ἐν ᾧ ὑποδεικνύει τῷ δραματικῷ ποιητῇ τὴν ἀνάγκην τοῦ πιστῶς τηρεῖν καὶ κατὰ φύσιν ἀπεικάζειν τὸν ποικίλον τρόπον καὶ τὸ ἦθος τῶν διαφόρων ἡλικιῶν τῶν ἑκάστοτε ἐπὶ τῆς σκηνῆς παρερχομένων προςώπων, δίδει αὐτὸς εὔστοχον χαρακτηρισμὸν τῶν κυριωδεστέρων βαθμίδων τοῦ βίου, ἐν οἷς καὶ τὴν ἑπομένην βραχεῖαν ἔκθεσιν τῆς παιδικῆς τε καὶ τῆς νεανικῆς ἡλικίας, *τὴν ὅλως παιδαγωγικήν*· «*Ὁ παῖς* (λέγει), ὁ ἤδη ἐννοῶν νὰ προφέρῃ λέξεις καὶ στερρῷ ποδὶ περιπατῶν, ἀσμενίζεται εἰς τὸ συμπαίζειν τοῖς συνηλικώταις, θυμοῦται καὶ ἀποπαύεται τῆς ὀργῆς, καὶ μεταβάλλεται ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν. Ὁ δ' *ἀγέρειος νεανίας*, ἀπαλλαγεὶς τέλος τοῦ παιδαγωγοῦ, χαίρει ἐπὶ τοῖς ἵπποις, ἐπὶ τοῖς κυσὶ, καὶ ἐπὶ τῷ ποώδει χώρῳ τοῦ ὑπὸ τοῦ ἡλίου καταλαμπομένου πεδίου τοῦ Ἄρεως, εὔπλαστος καθ' ἅπερ ὁ κηρὸς εἰς τὴν διαφθορὰν, ἰταμὸς πρὸς τοὺς παραινοῦντας, καταφρονητὴς τοῦ ὠφελίμου, σπαταλιστὴς τῶν χρημάτων, ὑπερόπτης καὶ ἐπιθυμητικὸς καὶ ταχὺς εἰς τὸ ἐγκαταλιμπάνειν ἀρεστὰ αὐτῷ ἀντικείμενα.» Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον γίνεται, ὅτι ὁ ποιητὴς πρὸς διαγραφὴν τῆς νεανικῆς ἡλικίας ἐξελέξατο κατ' ἐξοχὴν τοὺς αὐτοὺς χαρακτῆρας, τοὺς συνήθως τὸν νεανίαν τῆς νεωτέρας ἀττικῆς κωμῳδίας καὶ τῆς κατὰ ταύτην διαπλασθείσης ῥωμαϊκῆς ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀπεικονίζοντας. Καὶ ὅμως μικρᾶς ἐγχωρούσης μεταβολῆς, ὡς ἐκ τῶν τοπικῶν καὶ τῶν καιρικῶν περιστάσεων ἀπαραιτήτου, τὰ μάλιστα κατάδηλος παραμένει ἡ ἀναλλοίωτος ἀλήθεια τῆς τῇ φύσει ὁμοίας ἐκθέσεως. — Πρὸς δὲ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν ἀντιθέτει ὁ ποιητὴς

[α] Epistola ad Pisones, ὑπὸ δὲ τοῦ Κοϊντιλιανοῦ συνήθως ars poëtica ἐπονομαζομένη· ἴδ. Bernhardy ἔνθ. ἀνωτ.

τὴν τῶν γονέων φιλοστοργίαν. Ἐν δυσὶ λοιπὸν χωρίοις, εἰ καὶ παρέργως καὶ ὡς οἷόν τε συντόμως, πλὴν ἀλλ' ὅμως ἀπαραμίλλως καὶ ἀληθῶς, εἰκονίζει ὁ Ὁράτιος τὴν μητρικὴν στοργήν. Καὶ ἐν μὲν τῇ πέμπτῃ ᾠδῇ τοῦ IV βιβλ. (α) πιστεύει ὁ ποιητὴς, ὅτι τὸν πόθον τῆς πατρίδος ἐπὶ τῷ ἀπόντι Αὐγούστῳ δὲν δύναται φιλητικώτερον νὰ παραστήσῃ ἢ διὰ παραβολῆς πρὸς μητέρα, ἥτις τὸν υἱὸν, τὸν διὰ βασκάνου πνοῆς ὑπὸ τοῦ νοτίου ἀνέμου πέραν τοῦ Καρπαθίου πελάγους πλέον ἔτους ἀποκλειόμενον, καὶ πόῤῥω τῆς γλυκείας πατρίδος κατεχόμενον, δι' εὐχῶν καὶ οἰωνῶν καὶ δεήσεων καλεῖ, καὶ δὲν ἀποστρέφει τὸ βλέμμα ἀπὸ τοῦ κυρτοῦ αἰγιαλοῦ. Ἐν δὲ τῇ δεκάτῃ ὀγδόῃ ἐπιστολῇ τοῦ Ι. βιβλ. ς. 26 ἔτι ἐμφαντικώτερον καὶ ἐγκαρδιώτερον σημαίνεται ἡ ἀληθινὴ μητρικὴ ἀγάπη διὰ τῆς συντόμου ῥήσεως, καθ' ἣν ὁ ποιητὴς εἰςάγει εὐσεβῆ μητέρα εὐχομένην ἵνα ὁ υἱὸς γείνῃ συνετώτερος καὶ ἐναρετώτερος αὐτῆς.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς σατύραις παρενείρει ὁ Ὁράτιος διαφερούσας εἰκόνας ἀγωγῆς καὶ πατρικοῦ ζήλου. Αἱ σάτυραι τοῦ Ὁρατίου δέον νὰ κρίνωνται ὡς τὸ κάτοπτρον τοῦ τότε καιροῦ καὶ κόσμου, ἐν αἷς ἐνοπτρίζονται ὁ ὅλος βίος καὶ αἱ ἐν χρόνῳ κινήσεις, ὡς ἐπ' ἴσης καὶ αἱ πονηραὶ αὐτοῦ τάσεις κατὰ τὰς ποικίλας αὐτῶν ἀναφορὰς καὶ τὴν ἔκτασιν μετὰ ἴσης ἀληθείας καὶ τέχνης κατανοοῦνται καὶ ἐκτίθενται. Παριστά-

---

(α) Ἡ τερπνοτάτη αὕτη ᾠδὴ, ἡ εἰς τὸν Αὔγουστον, τὸν ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 738 μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου 741 Ῥ. κατά τε τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Γαλλίαν ἀπόντα, ἀπευθυνομένη, ἐκδηλοῖ τρυφερωτάτην τὴν αἴσθησιν τῶν εὐεργετημάτων τῆς μετὰ πολυχρονίους ἐμφυλίους πολέμους παλινοστησάσης εἰρήνης, τῆς καὶ τὰ κακὰ ἤθη, τὰ ἐκ πολλοῦ χρόνου κατισχύσαντα, ἐπανορθωσούσης· ἴδ. Dillenburger καὶ Nauck, δύο τῶν ἐπιφανῶν ἐκδοτῶν τοῦ Ὁρατίου, εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίον. Τὴν κορωνίδα τοῦ ποιήματος ἀποτελεῖ τὸ redi, ἐπάνελθε, θεῖε Αὔγουστε. Ὁ Ὀκταβιανὸς δῆλον ὅτι ἐκρίνετο ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου ὡς pacificator orbis terrarum, ὁ τὴν ποθεινοτάτην εἰρήνην, τὴν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου φυγαδευθεῖσαν, καὶ τὴν ἡσυχίαν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος μετὰ τηλικαύτας περιπετείας ἐπαναγαγών. ἴδ. Lübker 's Reallex. 3te. Auflg. 447.

νονται δ' αὗται διὰ τῆς ἀρεστῆς διαθέσεως καὶ χάριτος, τῆς ἀπαύστως διαχεούσης εἰς τὰς ποιήσεις ταύτας νεαρὰν δύναμιν καὶ ἀΐδιον κάλλος καὶ διὰ πᾶσαν ἄλλην ἐποχὴν, καὶ ταῦτα προεξέχοντος τοῦ καθολικοῦ σχήματος καὶ τοῦ εὐστόχου χαρακτηρισμοῦ. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην αἱ σάτυραι τοῦ Ὁρατίου ἐξεταζόμεναι, τ. ἔ. ὡς ἐπίχαρις εἰκὼν τοῦ τότε χρόνου καὶ τῶν ἠθῶν ἔν τε τῷ πνεύματι καὶ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἀρχαιοτέρας ἀττικῆς κωμῳδίας (ἐφ' ὅσον διὰ τὴν μεταβολὴν τῶν καιρῶν καὶ τῶν ἠθῶν ἀπέβαινεν ἐφικτὸν), ἔχουσι μᾶλλον ἀντικειμενικὸν χαρακτῆρα, διαστελλόμεναι τῶν ἐπιστολῶν, ἐν αἷς ὑπερέχει μᾶλλον ἡ ὑποκειμενικὴ σχέσις, ἐν ᾧ τοὐναντίον ἐν ταῖς σατύραις αἱ προσωπικαὶ σχέσεις πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἄτομον ἐπὶ μᾶλλον ἐξαφανίζονται· ἴδ. Bähr's Gesch. der Griech. Liter. Ier B. 3 Ausg. p. 356 κ. ἑ.

Μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ ἧτταν τῶν Καρχηδονίων, τῶν ἀδιαλλάκτων ἐχθρῶν τῶν Ῥωμαίων, ἡ Ῥώμη ἐκυριάρχησεν ἀδιαφιλονεικήτως ἁπάσης τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης· οὐχ ἧττον δὲ καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐδέσποσεν ἅτε, τοῦ μὲν Μακεδονικοῦ Κράτους καταλυθέντος, τοῦ δὲ Συριακοῦ καὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ ἐκνευρισθέντος, καὶ τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας διαλυθείσης, καὶ καθ' ὅλου εἰπεῖν τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος τελευτησάσης, ἡ Ῥώμη ὡς πνευματικὸς κληρονόμος ἀνέλαβε τὴν θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης. Ὅτε λοιπὸν συνεπείᾳ τῶν βιαίων τούτων ἀνατροπῶν τὸ δημοκρατικὸν οἰκοδόμημα ἐχαλαρώθη, καὶ τὰ πράγματα ἰσχυρῶς μετεβλήθησαν ὡς πρός τε τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἐν οἴκῳ βίον, καὶ τὸ βλέμμα τοῦ λαοῦ προσηλοῦτο ἐπὶ μᾶλλον εἰς τὰ ἐπιχώρια, καὶ τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα ἤρθη εἰς σαφῆ καὶ ζωηρὰν συνείδησιν, τότ' ἐκ τοῦ πλουσίου πνευματικοῦ βίου ἐβλάστησεν ἐν ἀκμαίᾳ καὶ ἐξηυγενισμένῃ μορφῇ ἡ πρόπαλαι κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἐγχώριος ποίησις, ἥτις, περιλαμβάνουσα μὲν τὸν ὅλον πλοῦτον δημοτικῶν αἰσθημάτων καὶ ἐννοιῶν, ἀλλ' ἐξ ἴσου ἀπέχουσα σκυθρωπότητος καὶ μυστηριώδους παραφορᾶς, κατ' ἀρχὴν δ' ἐπιχρωματιζομένη διὰ φαιδροτέρας διαθέσεως καὶ σκωμμάτων, *ἐξεικόνιζε τὸν ῥωμαῖον ἀγρότην*. Τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως, τὸ διὰ τὴν ποικιλίαν τῆς ὑποθέσεως καὶ τὴν γενικευτικὴν

τάσιν αὐτοῦ εὐλόγως *satura* ἐπονομασθὲν, συμπίπτει κατὰ τὴν πρωϊαιτάτην αὐτοῦ γένεσιν ταῖς ἁπλουστάταις κινήσεσι τοῦ ποιητικοῦ αἰσθήματος, καὶ ἀποτελεῖ πως τὸ κάρπιμον ἔδαφος, ἐξ οὗ καθ' ὅλου ἐβλάστησε τὸ ἄνθος τῆς ἰδιαζούσας τοῖς Ῥωμαίοις ταύτης ποιήσεως (α).

Μετὰ τὴν ἀναγκαίαν δὲ ταύτην περὶ σατύρας παρέκβασιν ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ προκείμενον λέγομεν ὅτι ἡ πατρικὴ φιλοστοργία, ἡ εἰς τὴν τάσιν τοῦ κοσμεῖν τὰ ἐλαττώματα τῶν υἱῶν καὶ δι' εὐπρεπῶν ὀνομάτων ἐκτιθέναι αὐτὰ ἐνδεικνυμένη, παρέχει τῷ Ὁρατίῳ τὸ ἐνδόσιμον εἰς φαιδροτέραν παράστασιν. Καὶ τυφλῷ δὲ δῆλον ὁπόσον ἐπιβλαβῶς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ἀνατροφῆς ἡ τάσις αὕτη, καὶ ὁπόσον δυςχερῆ διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην οἱ πατέρες καθιστῶσι τοῖς τε διδασκάλοις καὶ τοῖς παιδαγωγοῖς τὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν παίδων αὐτῶν. Ὁ Ὁράτιος ὅμως δὲν ἐξετάζει τὸ πρᾶγμα ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν, καὶ τὰ παραδείγματα, τὰ ὑπ' αὐτοῦ μνημονευόμενα, δὲν ἀφορῶσιν εἰς ἠθικά, ἀλλ' ἀποκλειστικῶς εἰς σωματικὰ ἐλαττώματα καὶ δυςμορφίας. Ἤγουν πρόκειται *ἐν τῇ τρίτῃ σατύρᾳ τοῦ Ι. βιβλ.* περὶ τοῦ ἐπιμέμπτου ἔθους, καθ' ὃ αἱ μὲν τῶν ἄλλων ἐλλείψεις αὐστηρῶς ἐξελέγχονται καὶ κακοήθως μεγεθύνονται, ἐν ᾧ τὰ ἴδια πλημμελήματα παρορῶνται, ἢ ἐπιεικῶς λίαν κρίνονται. Ὅθεν πρὸς τὸ ἀξιόμεμπτον τοῦτο κακὸν ἔθος ἀντιπαραβάλλων τὴν προμνημονευθεῖσαν τῶν γονέων τάσιν συνιστᾷ τὴν μίμησιν τοῦ τρόπου τῶν πατέρων πρὸς τοὺς υἱούς των, οἱ ὁποῖοι, ὅταν εἰς αὐτοὺς παρατηρῶσί τι ἄτοπον ἢ εἰδεχθὲς, ἠξεύρουσιν ὅπως ἐπινοῶσιν ὀνόματα ἀστείῳ τῷ τρόπῳ κολαστικὰ, καὶ ἀντὶ τοῦ ποιεῖν τὸ κακὸν ἔτι κακώτερον, περιβάλλουσιν αὐτὸ εὐπρεπὲς σχῆμα. Αὐστηρῶς δ' ἐξετάζων τοὺς διαφόρους πνευματικοὺς τρόπους τῶν υἱῶν του εἰςάγεται ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου πατὴρ ἐν *σατυρῶν βιβλ. ΙΙ*, 3 ς. 168, ὅπου,

---

(α) Πρβ. τὴν γ'. Ἐκλογὴν τοῦ Οὐϊργιλίου, τὴν ἀριδήλως τὴν φύσιν μιμουμένην, καὶ Ὁρατ. σατ. Ι, 7, 28, καὶ τὸ αὐτόθι μνημονευόμενον «Italum acetum». Ἴδ. καὶ τὴν σπουδαίαν πραγματείαν τοῦ Γερλάχου die Römische Satura. Ein Beitrag zür Römischen Litteraturgeshichte».

καί τοι ἡ εἰκὼν χρησιμεύει πρὸς σατυρικὸν σκοπὸν, οὐδὲν ἧττον ἰδιάζει, ὡς ἐκ στόματος πατρὸς προνοοῦντος περὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἀπαγγελλομένη, πρὸς ἀποτροπὴν ἐπικινδύνων πλημμελειῶν. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος πατὴρ, Σέρβιος Ὀππίδιος καλούμενος, καὶ κατὰ τὸ ἀρχαῖον τίμημα εἰς τοὺς πλουσίους τασσόμενος, λέγεται διανείμας ἀμφοτέροις τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ δύο κτήματα, ἃ ἐκέκτητο ἐν Κανυσίῳ. Ἐννοήσας δ' ἐγγίζον τὸ τέλος τοῦ βίου, μετεπέμψατο τοὺς εἰρημένους παῖδας αὐτοῦ κλινήρης ὤν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· «Σὲ μὲν, Αὖλε, κύβους καὶ κάρυα ἐν τῷ εὐρεῖ κόλπῳ τοῦ σοῦ ἐνδύματος φέροντα, εἶδον διανέμοντα καὶ καταχυβεύοντα, σὲ δὲ, Τιβέριε, ἀριθμοῦντα καὶ μετὰ σκυθρωπότητος κρύπτοντα αὐτούς. Τοῦτο φόβον μοὶ ἐπροξένησε, μὴ τυχόν ποτε ὑμᾶς ἀφροσύνη παρατρέψῃ εἰς ἀντικειμένας ὁδοὺς, καὶ σὺ μὲν θὰ ἔπραττες παραπλήσια τῷ Νωμεντανῷ, σὺ δὲ παρόμοια τῷ Κικούτᾳ (α). Δι' ὃ ἐν ὀνόματι τῶν ἐφεστίων θεῶν ἱκετεύω ὑμᾶς ἀμφοτέρους νὰ φυλάττησθε ὁ μὲν μείωσιν, ὁ δὲ μεγέθυνσιν τοῦ κτήματος, ὃ ὁ ὑμέτερος πατὴρ νομίζει ἱκανῶς μέγα ὡς πρὸς τὰς ὑμετέρας χρείας». Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν κενοσπουδίαν τινῶν εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα καὶ εἰς τὴν τούτοις συμπαρομαρτοῦσαν λαμπρότητα, εἰς ὧν τὴν ἐπίτευξιν εὐάριθμοι τότε ἐν Ῥώμῃ, ὡς καὶ κατὰ πάντα καιρὸν καὶ τόπον, μεγάλους κατηνάλωσαν θησαυροὺς, ὁ Ὁράτιος ἔστησε μνημεῖον διὰ τῆς παρὰ πατρὸς πρὸς τοὺς δύο αὐτοῦ υἱοὺς ἀποτεινομένης παραινέσεως τῆςδε· «Πρὸς τούτοις ἵνα μὴ παραθίγῃ ὑμᾶς καὶ φιλοτιμία, βούλομαι νὰ δεσμεύσω δι' ἱεροῦ ὅρκου «Ὅστις ὑμῶν ἐπιθυμήσῃ ἵνα ποτὲ ἀναδειχθῇ ἀγορανόμος ἢ πραίτωρ, οὗτος ἔστω ἔνοχος τῇ ἐμῇ ἀρᾷ! Τί; Φιλοδωρῶν φασήλους καὶ κυάμους (β), μέλλεις νὰ καταστρέψῃς τὴν περιουσίαν σου, ὅπως ἀντερειδόμενος ἐπὶ τῶν φιλοδωριῶν τούτων δύνασαι κατὰ τὸν ἱππόδρομον ὑπερηφάνως νὰ περιπατῇς, ἢ εἰς μέταλλον κεχυμένος

(α) Ὁ Κικούτας ἦτο διαβόητος ἐπὶ φιλαργυρίᾳ, καθ' ἅπερ ὁ Νωμεντανὸς ἐπὶ σπατάλῃ.

(β) Φασήλους καὶ κυάμους ὤφειλον νὰ διανέμωσιν οἱ ἀγορανόμοι εἰς τὸν λαὸν, ὅταν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Χλώριδος (Floralia) δι' ἰδίων μεγάλων ἀναλωμάτων ἔδιδον τοὺς ἔκπαλαι πατρίους ἀγῶνας.

ν' ἀνάκησαι, ἄφρων, ἀπεστερημένος τῶν ἀγρῶν σου; Φρονεῖς ἄρα, ὅτι σὲ ταῦτα πράττοντα δι' ἐπικροτήσεων θ' ἀνταμείβῃ ὁ λαὸς, ὡς τὸν Ἀγρίππαν (γ), σὲ, ὅςτις δίκην κερδαλέας ἀλώπεκος κακῶς ζηλοῖς τὸν γένει γενναῖον λέοντα; » Καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ ταύτῃ ἅπαντα ἐτηρήθησαν λίαν πιστῶς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ καὶ συνῳδὰ τῷ ῥωμαϊκῷ βίῳ· τὸ δὲ καθ' ὅλου ἀληθὲς τοῦ ἀνθρωπίνου χαρακτηρισμοῦ γινώσκεται καὶ ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ἐνδύματος. Ἄρα δὲν ὑπῆρξαν (καὶ δὲν ὑπάρχουσι, καὶ δὲν θὰ ὑπάρχωσιν) ἐν παντὶ καιρῷ μωροὶ, τὴν ὑψίστην αὐτῶν εὐδαιμονίαν ἐν τῇ κενῇ αἴγλῃ ἐξωτερικῶν τιμῶν ἐπιδιώκοντες, καὶ πᾶσαν τὴν ἑαυτῶν οὐσίαν προϊέμενοι, ὅπως ἀξιωθῶσι τάξεως ἐν τῇ πολιτείᾳ, εἰς ἣν οὔτε ἐκ τοῦ γένους, οὔτε ὡς ἐκ τῆς εὐφυΐας εἰσὶ κεκλημένοι, καὶ ἔπειτα τὸ ἐφήμερον ὄνειρον τῆς λαμπρότητος καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας ἐν μακρᾷ ἀθλιότητι ἀποδύρονται;

Β'.

Οἱαςδήποτε τῆς περὶ φύσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ποιητικῆς ἐπόψεως οὔσης, ἀναντίῤῥητον εἶναι, ὅτι ἡ ποίησις ἐν οὐδενὶ καιρῷ ἐπαύσατο διδάσκουσα τὸ *ἀγαθὸν* καὶ τὸ *εὐγενὲς*, καὶ ἐκείνους μάλιστα τοὺς χρόνους ἐγκωμιάζουσα, καθ' οὓς ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐσέβεια ἐπευθύνουσι τὰ τῶν ἀνθρώπων. Ὅταν τοὐναντίον ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀκολασία καταλυμαίνωνται τὴν πολιτείαν, τότε ἡ ποίησις προανακρούεται θρηνῳδίαν, ἢ σπουδαίως ψέγει καὶ περιφρονεῖ, ἢ παραινεῖ ἅμα καὶ νουθετεῖ. Καὶ ταῦτα μὲν γενικώτερον εἰρήσθω-

(γ) Ὁ Μάρκος Οὐϊψάνιος Ἀγρίππας, ὁ τοῦ Αὐγούστου μέγιστος πολιτικὸς ἀνὴρ ἅμα καὶ στρατηγὸς, γεννηθεὶς ἐν ἔτει 63 π. Χ., ἦτο ὁ ἐπιστήθιος ἐκείνου φίλος, καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου τιμώμενος. Ὁ Ἀγρίππας λοιπὸν οὗτος, ἐπειδὴ διὰ τὰς μεγάλας δαπάνας, τὰς ὑπὸ τῆς ἀγορανομίας ἐπιβαλλομένας, κατὰ τὸ ἔτ. 721 Ῥ. δὲν ἐπαρουσιάσθησαν σπουδαρχοῦντες περὶ τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἀναλαβὼν αὐτὸ οἰκειοθελῶς, οὐ μόνον μεγαλοπρεπεῖς ἀγῶνας ἐτέλεσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν διὰ πλειόνων ἐξαιρέτων οἰκοδομῶν κατεκόσμησε. Δι' ὃ καὶ ἀπανταχοῦ, ὅπου δημοσίᾳ ἐνεφανίζετο, ἐτύγχανεν ἐνθουσιώδους ὑποδυχῆς.

σαν. Νῦν δὲ τὰ εἰρημένα εἰς τὸν Ὁράτιον ἀναφέροντες λέγομεν, ὅτι ἡ θέα τῶν ἐκ τῶν ἐμφυλίων πολέμων προελθόντων δεινῶν, ὑφ' ὧν ἐχειμάζετο ἡ Ἰταλία, παρέχει αὐτῷ τὴν εὔλογον ἀφορμὴν πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν αἰτίων τηλικούτων συμφορῶν, καὶ πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν ἰαμάτων τοῦ νοσοῦντος σώματος τῆς πολιτείας. Εὑρίσκων δ' ὡς κυρίαν πηγὴν τῶν κακῶς ἐχόντων τὴν τῶν ἠθῶν ἐξαχρείωσιν, ἐπιδιώκει τὴν ἴασιν, ὡς εἰκός, εἰς τὴν ἐπαναγωγὴν τῆς βελτίονος ἐκείνης παλαιᾶς ἀγωγῆς καὶ τῶν χρηστῶν ἠθῶν, οἷς συνῳδὰ δέον ν' ἀνατρέφηται ἡ νέα γενεὰ, δι' ἧς καὶ μόνης ἀποβαίνει ἐφικτὴ ἡ εἰς τὴν χρηστότητα ἐπαναγωγή. Οἱ στοχασμοὶ οὗτοι καταδεσπόζουσι μάλιστα ἐν ταῖς πατριωτικαῖς ἐκείναις ᾠδαῖς τοῦ ποιητοῦ, ταῖς ἀποπνεούσαις ἐθνικὸν αἴσθημα καὶ δύναμιν, καὶ φανότατα ἀναιροῦσι τὴν γνώμην τῶν ὑπολαμβανόντων τὸν Ὁράτιον ὡς λυρικὸν ποιητὴν πλέον καὶ τῆς οἰκείας προαιρέσεως, καὶ ὡς μιμητὴν τῶν Ἑλλήνων ἐξηγούντων. Καὶ δὴ ἐν *τῇ δευτέρᾳ ᾠδῇ τοῦ* III *βιβλ.* (ad pueros) ἀποτείνεται κατ' εὐθεῖαν πρὸς τοὺς νέους, κατονομάζων αὐτοῖς τὰς ἀρετὰς ἐκείνας, ἃς ὀφείλουσι νὰ ἐνστερνίζωνται. Ἐπειδὴ δὲ Ῥωμαῖος αὐτὸς πρὸς Ῥωμαίους τὸν λόγον ἀπευθύνει, προτάσσει ἑπομένῳ τῷ λόγῳ τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν (virtus). Δὲν ἀρύεται ὅμως τὴν εἰκόνα τῆς πολεμικῆς ταύτης ἀρετῆς ἐκ τοῦ μέσου τοῦ ἀλαλαγμοῦ τῆς μάχης, ἀλλ' ἀνατρέχει εἰς τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἐκείνη ἐκπηγάζει. «Ὅς τις, λέγει, ἐν ἡδυπαθείαις ἀκολασταίνῃ, καὶ πρὸς θεραπείαν τοῦ πάθους τούτου ἐπιθυμῇ ὁσημέραι νὰ πλουτίζηται, ὁ τοιοῦτος ἀδύνατον ν' ἀποκατασταθῇ μαχητὴς κατὰ τὴν ῥωμαϊκὴν ἔννοιαν». Δι' ὃ ὡς πρώτην ἀπαίτησιν προβάλλει ὁ Ὁράτιος τοῖς νέοις «τὴν ἄσκησιν εἰς τὸ ἑκουσίως ὑπομένειν σύντονον ἔνδειαν». Ἐφ' ὅσον δ' ὁ παῖς πράττει τοῦτο, ἐπονομάζεται ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου *robustus*· διότι ἰσχὺς καὶ δύναμίς εἰσιν ὁ πρώτιστος καρπὸς, ὁ ὑπὸ τῆς αὐταρκείας σὺν τῇ ἀπερίττῳ διαίτῃ ἡνωμένης παραγόμενος. Τὸ δὲ σχολεῖον, ἐν ᾧ μέλλει νὰ διδαχθῇ ὁ παῖς ὅπως ὑπομένῃ τὴν ἔνδειαν, καὶ ἐκτρέφῃ καὶ διασώζῃ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν, ἐπονομάζεται ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου *acris militia* (ἐπίπονος στρατεία). Ὁ οὕτω διαπαιδαγωγούμενος νεανίας ἀπελαύνει τοὺς πολεμίους,

τοὺς μικροῦ δεῖν μόνον τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἐπικινδύνους ὄντας, τοὺς ἀγρίους Πάρθους, ἱππεὺς δεινὸς μετὰ τοῦ ἔγχους αὐτοῦ. Καὶ ὅτε ἀπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ τείχους ἡ τοῦ μαχομένου βασιλέως σύζυγος καὶ ἡ ἀκμαία αὐτοῦ θυγάτηρ πόῤῥωθεν αὐτὸν βλέπει, στενάζει· «Οἴμοι! εἴθε ὄχι ἀγύμναστος ἀνὰ μέσον τῶν πολεμικῶν ριφῶν ὁ βασιλικὸς νυμφίος νὰ ἐξερεθίζῃ τὸν ἀπροσπέλαστον λέοντα, τὸν ἕνεκα αἱμοδιψοῦς κότου ἀπὸ φόνου εἰς φόνον παραφερόμενον!» Καὶ τούτοις προστίθησιν ὁ ποιητὴς τὸ σπουδαιότατον λόγιον· «ἡδὺ μὲν καὶ ἔνδοξον τὸ ὑπὲρ πατρίδος ἀποθνήσκειν» *dulce et decorum est pro patria mori*· πρβ. τὸ τοῦ Τυρταίου

»Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα
»ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ῇ πατρίδι μαρνάμενον» κ. ἑ.

Ἀλλὰ γυμνὴ πολεμικὴ ἀρετὴ δὲν διαπλάττει τὸν τέλειον ἄνδρα, ὅς τις καὶ διὰ τῶν εἰρηναίων ἔργων δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὴν δεινότητα αὐτοῦ. Ἐν ᾧ δῆλα δὴ ὁ Ὁράτιος καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην προτίθεται νὰ ἐπιδείξῃ πρὸς ἣν ἀπευθύνεται νεολαίαν τὴν εἰκόνα τελείας ἀρετῆς, μέμνηται τῆς καταστάσεως ἐκείνης τῆς ἐκ τῆς τύρβης τοῦ ῥωμαϊκοῦ βίου εἰλημμένης, καὶ τῆς ἑπομένῳ τῷ λόγῳ ἀντικειμένης πρὸς τὴν πολεμικὴν ἐνέργειαν, τ. ἔ. τῆς περὶ τὰ δημόσια ἀξιώματα σπουδαρχίας καὶ τῆς διοικήσεως αὐτῶν. Ἀλλὰ πάλιν ὁ Ὁράτιος δὲν πραγματεύεται τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὡςεὶ ἐπηγγέλλετο διδάξαι τὸ πῶς δεῖ τὰ δημόσια καθήκοντα ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ὑπομιμνήσκων συνιστᾷ τοῖς δημόσια ἀξιώματα περιβεβλημένοις πρὸ πάντων μεγαλοφροσύνην. Ταύτης ὑπαρχούσης, πᾶσα ἀρχὴ κατὰ τὸν Ὁράτιον θὰ διοικεῖται δι' ὀρθοῦ πνεύματος, ἐν ᾧ τοὐναντίον ἡ ἄπληστος φιλοδοξία, πλεονάκις παλαίσασα πρὸς τὴν λαμπηδόνα καὶ τὰς ἀξιώσεις ἀνωτέρων τιμητικῶν θέσεων, προὐκάλεσεν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀνατροπὰς καὶ πολυειδεῖς συμφοράς, ὡς ἐπ' ἴσης καὶ ἡ περὶ σπουδαρχίαν ἀποτυχία πλειστάκις ἔγεινε παραίτιος προσωπικοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ ὀργῆς, ἣν ἡ πολιτεία ἀκριβὰ ἠναγκάζετο νὰ πληρώνῃ. Τούτου ἕνεκα ὁ Ὁράτιος συνιστᾷ εἰς τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ νέους τὴν ἀρετὴν ἐκείνην, τὴν ὑπεράνω τῆς κατ' ἐπιφάνειαν, τὴν σεμνὴν καὶ τῆς ἐπιπλάστου ὅλως ἀνεξάρτητον, ἥτις δὲν

καταλογίζεται ἄντικρυς αἰσχύνην τὴν περὶ σπουδαρχίαν ἧτταν, καὶ ἥτις ἐν ἀσπίλοις τιμαῖς διαλάμπει, καὶ δὲν ἀρύεται τὰ σύμβολα τοῦ σεβασμοῦ αὐτῆς ἐκ τῆς διαθέσεως τοῦ φύσει εὐμεταβλήτου ὄχλου· *ἐκείνην τὴν ἀρετὴν*, ἥτις τοῖς οὐκ ἀξίοις θανάτου τὸν οὐρανὸν ἀνοίγει, καὶ ἥτις ἐπὶ ἀπατήτου τρίβου μειζόνων ὀρέγεται, καὶ δι' ὠκειῶν πτερύγων τὰς συνελεύσεις τοῦ ὄχλου καὶ τὸ ὑγρὸν ἔδαφος καταφρονεῖ. Καί τοι ἡ ἀφήγησις τῆς ἀρετῆς ταύτης μετέχει πως φιλοσοφικῆς χροιᾶς, ἐν ᾗ ἡ ἀτομικὴ μορφὴ τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν μικροῦ δεῖν ἀφανίζεται, δὲν στερεῖται ὅμως καὶ ἱστορικῶν ὑπογραμμῶν, οἷον τοῦ νεωτέρου Κάτωνος, ὅς τις κατὰ τὸν Σενέκαν (Ep. 104) πρὸς ἀπόδειξιν τῆς καταφρονήσεως τιμῆς καὶ ὀνείδους, καθ' ἣν ἡμέραν ἔπαθεν ἧτταν περὶ σπουδαρχίαν, *ἐσφαίρισε δημοσίᾳ*. Παρεκτὸς τούτου καὶ ὁ Πλίνιος αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ μαρτυρεῖ (Praef. 9), ὅτι ἐπὶ ἀποτυχίᾳ ἐξ ἴσου ὑπερήσθη, ὡς ἐπὶ ἐπιτευχθείσαις τιμητικαῖς θέσεσιν, τ. ἔ. καὶ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν περιπτώσεων ἐνέμενεν εἰς τὴν αὐτὴν διάθεσιν.

Τελευταῖον ὁ ποιητὴς παραινεῖ *πιστὴν σιγὴν*, ἥτις ὡς ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων δέον νὰ θεωρῆται συνέπεια καὶ τεκμήριον αὐστηρᾶς καὶ μονίμου χρηστότητος, οὕτως ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπὸ θρησκευτικὴν ἔποψιν εἶναι σημεῖον τοῦ εὐσεβοῦς φρονήματος, τοῦ τιμῶντος τοὺς θεοὺς καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῶν μυστήρια. Καὶ τῆς μὲν πιστῆς ταύτης σιγῆς ὑπάρχει ἀσφαλὴς ἡ ἀνταμοιβή, κατὰ δὲ τῆς περὶ τοὺς θεοὺς ἀσεβείας, εἰ καὶ πολλάκις ὀψὲ, ἐπίκειται ὅμως ἄφευκτος ἡ νέμεσις. Δι' ὃ ὁ ποιητὴς βδελύσσεται τὴν συμβίωσιν μετ' ἀνθρώπου ἰταμῶς καταπροδιδόντος τὰ ἱερὰ μυστήρια τῆς Δήμητρος. Ὅθεν ἀνακεφαλαιοῦντες λέγομεν, ὅτι ἐν τῇ προκειμένῃ ὠδῇ ὁ Ὁράτιος ἀποδεικνύει πρῶτον μὲν τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν, εἶτα τὴν ἀληθινὴν, τὴν μὴ ἐπιδιώκουσαν λαμπηδόνα ἐξωτερικῶν τιμῶν, συνεζευγμένην τῇ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσεβείᾳ, *ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐλατήριον*, τὸ δυνάμενον νὰ μορφώσῃ ἄνδρας τοὺς νεανίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ μάλιστα τοιούτους, οἵους εὔχεται πᾶς φιλόπατρις.

Ἔτι δὲ μᾶλλον διακεκριμένως καὶ ἀμέσως ἐπὶ ἱστορικῆς πραγματικότητος ἐρειδομένη ἀναφαίνεται ἡ ἕκτη τοῦ III βιβλ. ᾠδὴ,

ἡ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους (ad Romanos) ἀπευθυνομένη. Ἐν αὐτῇ ὁ Ὁράτιος τὰς περιπετείας, ὑφ' ὧν ἐκ πολλοῦ χρόνου χειμάζεται ἡ τῶν Ῥωμαίων πολιτεία, διαπρυσίως ἀποδίδει εἰς τὴν ἐξάλειψιν τοῦ πρὸς τοὺς θεοὺς φόβου. «Τῶν πατέρων σου τ' ἁμαρτήματα, λέγει, ὦ Ῥωμαῖε, θ' ἀποτίσῃς σὺ καὶ ἄνευ ἰδίου πταίσματος, ἕως οὗ τοὺς ἑτοιμορρόπους ναοὺς τῶν θεῶν ἀνοικοδομήσῃς καὶ τὰς εἰκόνας αὐτῶν, τὰς διὰ τὸ μέλαν θυμίαμα δυςμόρφους γενομένας, ἐκ νέου καθαρίσῃς. Ἐὰν ὑπακούῃς τοῖς θεοῖς, δύνασαι τὰ ἄρχῃς». Εἰς τοὺς θεοὺς ἀναφέρει ὁ ποιητὴς πᾶσαν γένεσιν· εἰς τοὺς θεοὺς ἀποδίδει πᾶσαν τελευτήν. «Πολλὰς συμφορὰς ἐπέπεμψαν (ἐξακολουθεῖ) οἱ παραμεληθέντες θεοὶ ἐπὶ τὴν οἰκτρὰν Ἑσπερίαν· δὲν εἶναι πλέον ἀήττητοι οἱ τῶν Ῥωμαίων στρατοί, καὶ μικροῦ δεῖν ἡ Ῥώμη θὰ ἐγίνετο ἐπανειλημμένως ἡ λεία ἐπεισβαλόντων βαρβάρων.» «Ποῦ δὲ τὸ πρώτιστον ἡ ἀθεία ἐξενεότευε τοὺς δηλητηριώδεις αὐτῆς καρπούς; Ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ (ἀποκρίνεται ὁ ποιητής). Ἐκ τοῦ κόλπου τῶν οἰκογενειῶν διεδόθη ἡ διαφθορὰ ἀνὰ τὸ ἔθνος καὶ τὴν πατρίδα. Τρυφηλοὺς καὶ ὀθνείους χοροὺς καὶ θρυπτικὰς τέχνας μανθάνει τώρα ἡ παρθένος, καὶ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας μελετᾷ νόθον ἀγάπην, καὶ ταχέως ὡς σύζυγος ἀτιμάζει τὴν πίστιν τοῦ γάμου, καὶ πωλεῖ ἑαυτὴν εἰς τὸν νεώτερον ἢ εἰς τὸν πλουσιώτερον ἐραστήν».—«Ἐκ τοιούτων γονέων, ἀναφωνεῖ ὁ Ὁράτιος, δὲν κατήγοντο οἱ νέοι, οἱ διὰ καρχηδονικοῦ αἵματος τὴν θάλασσαν ἐρυθράναντες, καὶ ἐπὶ τὸν Πύῤῥον καὶ τὸν δυνατὸν Ἀντίοχον· καὶ τὸν δεινὸν Ἀννίβαν ἐπιτεθέντες, ἀλλ' οἱ ἀνδρεῖοι υἱοὶ ἦσαν ἀγρόται μαχηταί, ἐνησκημένοι διὰ σαβινικῆς σκαλίδος τοὺς βώλους νὰ στρέφωσι, καὶ κατὰ διαταγὴν τῆς αὐστηρᾶς των μητρὸς τὰ κεκομμένα πρὸς ῥόπαλα ξύλα οἴκαδε ἐπὶ τῶν ὤμων νὰ φέρωσιν, ὅταν ὁ ἥλιος τὴν σκιὰν τῶν ὀρέων μεταβάλλῃ, καὶ τὸν καματηρὸν ταῦρον ὁ ζυγὸς λύῃ καὶ τὸν καιρὸν ἐπιτερποῦς ἀνέσεως ἐπαναφέρῃ». Τὰ διδάγματα ἄρα ταῦτα, τὰ ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου εἰς τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ ἀπευθυνόμενα, δὲν εἶναι ὁλόκληρος σειρὰ ἐνθαῤῥυντικῶν ἀληθειῶν, ἐν πάσῃ ἐποχῇ κῦρος ἐχουσῶν; Ἄρα ὁ μὲν πρὸς τὸν θεὸν φόβος δὲν εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρα κρηπὶς, ἐφ' ἧς ἑδράζεται ἡ εὐδαιμονία

καὶ τὸ εὖ εἶναι καθ' ὅλου τῆς πολιτείας, ἡ δ' *ἀθεΐα* τοὐναντίον ἡ ἀναπόδραστος αἰτία τῆς δυστυχίας καὶ τῆς καταστροφῆς; Ἐκ τῶν μυχῶν τοῦ οἴκου ὁμολογουμένως μεταβαίνει εἰς τὸν δημόσιον βίον ἀγαθὸς ἢ κακὸς δαίμων, σωφροσύνη καὶ ἠθῶν αὐστηρότης ἢ ἀκοσμία καὶ ἀνηθικότης. Ὅποι δ' ἡ θρησκευτικὴ πίστις καὶ ἡ πρὸς τὸ θεῖον εὐσέβεια δὲν ἀκμάζουσιν, ἐκεῖ ἐκλείπει τελέως ἡ ἠθικὴ συμβίωσις. Αἱ δὲ φιλάρεσκοι καὶ φιλήδονοι γυναῖκες, αἱ τὸν ἁγνὸν κόσμον τῆς σεμνοτάτης τῶν οἰκοδεσποινῶν ἀπεκδυθεῖσαι, δὲν ἀνατρέφουσι πλέον τῇ πολιτείᾳ πολίτας ἱκανοὺς πρὸς ἄμυναν καὶ ἐπίθεσιν καὶ πρὸς δόξαν καὶ τιμὴν τῆς πατρίδος. Ἀπέριττος μὲν δίαιτα καὶ ἐπίπονος ἐργασία εἰσὶν αἱ ῥίζαι τῆς ἀνδρείας· αὐθόρμητος δ' ὑποταγὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐφήβου καὶ τοῦ διὰ τοὺς ἡμερησίους κόπους κεκμηκότος υἱοῦ εἰς πᾶν πρόσταγμα τῆς αὐστηρᾶς μητρὸς, καὶ ἂν αὕτη ὀψὲ τῆς νυκτὸς βαρείας διακονίας ἐκείνῳ ἐπιτάσσῃ, εἶναι τὸ ἀσφαλὲς ἐνέχυρον φρονήματος ἐγκαρτερήσεως καὶ αὐταπαρνήσεως, ἐφ' οὗ ἡ πατρὶς εὐτυχοῦσα καὶ δυστυχοῦσα ἀσφαλῶς δύναται νὰ ἐποικοδομῇ (α).

Παραπλησίαν ὑπόθεσιν ἔχει καὶ *ἡ εἰκοστὴ τετάρτη ᾠδὴ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου*. Καὶ ἐν αὐτῇ κατάδηλοι γίνονται αἱ μέμψεις τοῦ ποιητοῦ διὰ τὴν ἐπιπολάζουσαν ἀνηθικότητα καὶ τὴν αἰτίαν τῶν δημοσίων συμφορῶν, κατ' ἐξοχὴν δὲ τῶν ἐμφυλίων πολέμων. Ἀλλ' ὁ Ὁράτιος ἐν τούτῳ τοῦ λόγου ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀμέτρου ἀπληστίας, τῆς τότε κατακυριευούσης τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἀντιτιθεὶς πρὸς αὐτὴν ποιητικῷ τῷ τρόπῳ τὴν εὐδαιμονεστέραν ἀκτημοσύνην τῶν μεταναστευόντων Σκυθῶν, καὶ ἐξυμνῶν τὰς ἐξ αὐτῆς ἀπορρεούσας ἀρετὰς, μάλιστα δὲ τ' ἀδιάφθορα ἤθη τοῦ οἰκιακοῦ βίου, καὶ τὸ ἀνεπίληπτον τῶν γυναικῶν, ὧν ὑψίστη προῖξ εἶναι ἡ τῶν γονέων των ἀρετὴ καὶ τὸ οἰκεῖον ἁγνὸν φρόνημα. Ἐπαινουμένων δὲ τῶν Σκυθῶν καὶ τῶν Γετῶν, μνημονεύονται συνάμα σιγηλῶς αἱ κακίαι, αἱ τὸν ῥωμαϊκὸν βίον εἰδεχθῆ καὶ διεφθαρμένον καταστήσασαι. Ἂν πρόκηται νὰ ὑγιάνωσι τὰ τῆς πολιτείας, ἀνάγκη ἐξασφαλίσεως αὐτῆς κατὰ τῶν δεινῶν τῆς ἀστικῆς διχονοίας, χρεία πρὸ πάντων τῆς τῶν ἠθῶν βελτιώσεως,

(α) Ἴδ. Held περὶ Ὁρατίου διατριβὴν, ἣν μάλιστα ἔχομεν ἐν ὄψει.

διότι ἄνευ αὐτῶν οὐδὲν ἰσχύουσιν οἱ νόμοι. Πρὸς τούτοις ἡ πρὸς πλουτισμὸν ἀπληστία καὶ τὸ ὑπέρμετρον ποσὸν τῆς ἰδιοκτησίας δέον νὰ ἐξαλειφθῶσι, καὶ ἡ δόξα ἡ τὴν πενίαν αἶσχος νομίζουσα καὶ πᾶν μέσον πρὸς ἀπαλλαγὴν αὐτῆς ἐπιτρέπουσα δέον ἐκποδὼν νὰ ποιηθῇ. Πρὸς ἐπίτευξιν ὅμως τούτου ἀπαραίτητος καθίσταται ἡ ἐκρίζωσις ὀλεθρίων ἐπιθυμιῶν καὶ ἡ εἰς κακουχίας ἀφοσίωσις τῶν νέων, ὅπως γένωνται ἀνδρεῖοι μαχηταί. Ἀλλὰ τώρα οἱ νέοι ἀγυμνάστως ἔχοντες πρὸς σκληραγωγίαν, ἀντὶ τῶν ἀσκήσεων τῶν διαπλαττουσῶν αὐτοὺς γενναιοψύχους καὶ καρτερικοὺς μαχητάς, ἀσχολοῦνται εἰς παιδιὰς καὶ κυβείαν, μάτην δαπανῶντες τὸν πολύτιμον καιρόν, οἱ δὲ πατέρες αὐτῶν ἐνδελεχῶς σπεύδοντες πρὸς μείζονα πλουτισμόν, μὴ ἀποτροπιαζόμενοι ἀπάτην καὶ ἀπιστίαν καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ὁμοτέχνους καὶ τοὺς φίλους τοῦ οἴκου, συναγείρουσι πλοῦτον *ὑπὲρ τοῦ ἀναξίου αὐτῶν διαδόχου*, ἀνεπαρκῆ ὄντα εἰς τὴν σπατάλην αὐτοῦ. — Καὶ ἐν τῇ *ἑκατονταετήρῳ ᾠδῇ* (Carmen saeculare) συνῳδὰ τοῖς εἰρημένοις εὔχεται ὁ Ὁράτιος τοῖς θεοῖς «ἵνα τῇ φιλομαθεῖ νεότητι δῶσι χρηστὰ ἤθη»! Τὴν ἠθικῶς ἀνατεθραμμένην νεολαίαν καταλέγει εἰς τὰ μέγιστα ἀγαθά, ἃ πιστεύει ὅτι ὀφείλει νὰ εὔχηται ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Ἐνθουσιᾷ ὁ Ὁράτιος, ὅταν βλέπῃ εὐφυᾶ νέον, ἐν χρηστότητι παιδευθέντα. Ὅτε ὁ Δροῦσος, ὁ τοῦ Αὐγούστου θετὸς υἱός, ἤρατο μεγάλην νίκην, μαχόμενος πρὸς τοὺς Ῥαιτοὺς καὶ τοὺς Οὐϊνδελικοὺς (ἔθνη γερμανικά), ᾄδει ἐν μιᾷ τῶν ἐντεχνοτάτων καὶ μεγαλοπρεπεστάτων ᾠδῶν τὸ τριπλοῦν ἐγκώμιον τοῦ Δρούσου, τῶν κατὰ φύσιν προγόνων, καὶ τοῦ θετοῦ πατρός του, δι' ἀπαραμίλλου τέχνης προστιθέμενος τάδε· «Εἶδον ὑπὸ τὰς ῥαιτικὰς Ἄλπεις πολέμους ποιούμενον τὸν Δροῦσον οἱ Οὐϊνδελικοί. Τὰ ἀπωτέρω καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον νικῶντα στίφη, τῇ συνέσει τοῦ νεαροῦ στρατηγοῦ ἡττηθέντα, ἐνόησαν τί τὸ πνεῦμα ἐν ὀρθῷ μέτρῳ, τί ἡ εὐφυΐα ἐν εὐπραγοῦντι οἴκῳ, τί ἡ τοῦ Αὐγούστου εὔνοια πρὸς τοὺς νεαροὺς Νέρωνας ἠδύναντο. Ὑπὸ ἀνδρείων ἀνδρεῖοι γεννῶνται· ζῇ ἐν τοῖς ταύροις, ζῇ ἐν τοῖς ἵπποις ἡ πατρῴα δύναμις, καὶ οὐδέποτε εὔτολμοι ἀετοὶ γεννῶσι τὴν εἰρηναίαν περιστεράν. Ἡ διδασκαλία ὅμως προ-

βιβάζει τὴν ἔμφυτον εὐφυΐαν, καὶ ἡ ὀρθὴ μόρφωσις ἐπιῤῥώννυσι τὰς καρδίας. Εὐθὺ δ' ὡς τὰ ἤθη ἀποκλίνωσιν ἀπὸ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, τότε τὸ καλῶς γεννηθὲν ἀσχημίζουσιν ἁμαρτήματα.—»

Ἐν Καλάμαις, κατὰ μῆνα Φεβρουάριον 1873.

Ν. ΠΕΤΡΗΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΙΣ, ΕΝ ΠΕΡΙΛΗΨΕΙ ΕΚΤΙΘΕΜΕΝΑΙ. (*)

Μικρὸν ὑπὲρ τὰ ἴχνη τῆς Μοίριδος λίμνης πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου Ἀουάρα, σώζεται εὐρεῖα Νεκρόπολις ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, καὶ παρὰ τὴν βορείαν αὐτῆς γωνίαν πυραμὶς ἐκ πλίνθων ὠμῶν· παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς Νεκροπόλεως ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν ἐνομίζετο ὅτι ὑπῆρχεν ἄλλοτε ὁ παρὰ τοῦ Ἡροδότου, Διοδώρου καὶ Στράβωνος ἐξ αὐτοψίας περιγραφεὶς Λαβύρινθος, καὶ παρ' αὐτῷ ὁ τάφος τοῦ τὸν Λαβύρινθον κατασκευάσαντος καὶ τὴν Μοίριδος λίμνην ὀρύξαντος βασιλέως. Τῇ κοινῇ ταύτῃ δοξασίᾳ κῦρος ἔδωκε μέγα καὶ ἡ τοῦ σοφοῦ αἰγυπτιολόγου Lepsius σύμφωνος γνώμη. Καὶ εἶνε μὲν πιθανὸν ἡ θέσις τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω Ῥωμαϊκῆς Νεκροπόλεως νὰ ᾖνε ἡ αὐτὴ περίπου ὅπου ἄλλοτε τὸ βασίλειον τοῦ Λαβυρίνθου οἰκοδόμημα, ἀλλὰ τούτου ἴχνος δὲν ἀπέμεινε πλέον οὐδὲν, ἐκτὸς μεγάλων τινῶν καὶ σπανίων λίθων μεταξὺ τῆς Νεκροπόλεως καὶ τῆς πυραμίδος, φερόντων τὸ ὄνομα καὶ τοὺς θυρεοὺς Ἀμενεμχᾶ τοῦ Γ' ἐκ τῆς ΙΒ' Διοσπολίτιδος δυναστείας. Ἔπειτα κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (II. 149.) καὶ μᾶλλον ῥητῶς κατὰ τὸν Διόδωρον (I. 51. καὶ 52.) τὴν μὲν λίμνην ὤρυ-

(*) Συνέχεια καὶ τέλος τῆς ἐν τῷ ς' τεύχει τοῦ ά τόμου ἀπὸ σελ. 369 πραγματείας τοῦ κ. Τ. Δ. Νερούτσου.

ξεν ὁ βασιλεὺς Μοῖρις, καὶ ἐν μέσῃ τῇ λίμνῃ τὸν ἑαυτοῦ τάφον ᾠκοδόμησε καὶ δύο πυραμίδας, τὸν δὲ Λαβύρινθον ἔκτισε Μένδης ἢ Μάρρος τάφον ἑαυτῷ (Διόδωρ. I. 61 καὶ 97.), ὁ κατὰ Μανέθωνα Λαμάρης καλούμενος, καὶ ἀνῳκοδόμησαν ἔπειτα εἰς κοινὸν ἑαυτοῖς μνῆμα οἱ δώδεκα βασιλεῖς τῆς μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς ΚΕ' Αἰθιοπικῆς δυναστείας συσταθείσης δωδεκαρχίας (Ἡροδ. II. 148. — Διόδωρ. I. 66)· ἐν δὲ τῇ παρακειμένῃ πυραμίδι ἔκειτο τεθαμμένος κατὰ Στράβωνα (ΙΖ'. 37.) ὁ Ἰσμάνδης, ἐν ᾧ κατὰ Πλίνιον (XXXVI. 6.) τὸν Λαβύρινθον ἔκτισε Πετόσυχις ἱερὸν τῷ Ἡλίῳ, ὁ καθ' Ἡρόδοτον ἄνευ τοῦ ἄρθρου καλούμενος Ἄσυχις, ὅστις κατέλιπεν ἑαυτῷ τάφον τὴν παρὰ τῷ Ἰλ-Ἀοῦν ἐκ πλίνθων ὠμῶν πυραμίδα, περὶ ἧς ἐπεγέγραπτο γράμμασιν ἐν λίθῳ ἐγκεκολαμμένοις, ὅτι «κοντῷ γὰρ ὑποτύ»πτοντες ἐς λίμνην, ὅ τι πρόσχοιτο τοῦ πηλοῦ τῷ κοντῷ, τοῦτο »συλλέγοντες πλίνθους εἴρυσαν καὶ τρόπῳ τοιούτῳ ἐξεποίησαν. (Ἡροδ. II. 136.)

Κατὰ τὸν Lepsius ὁ ὀρύξας τὴν Μοίριδος λίμνην καὶ κτίσας τὸν Λαβύρινθον καὶ τὴν παρ' αὐτῷ πυραμίδα εἶνε Ἀμενεμχὰ ὁ Γ'. ὁ ἐπικαλούμενος PA-EN-MAA, ἤτοι «Ἥλιος τῆς Δικαιοσύνης», ἕκτος βασιλεὺς τῆς ΙΒ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, οὗ τὸ ὄνομα εὑρίσκεται ἔτι ἐπὶ τῶν ὀλίγων σωζομένων λίθων τοῦ ἄλλοτε μεγαλοπρεποῦς Λαβυρίνθου ἀναγεγραμμένον· τὸ ἐπώνυμον Ῥᾶ-εν-Μαᾶ ἀναγινώσκεται καὶ *Ἐν-Μαᾶ-Ῥᾶ*, καὶ ἐκ τούτου δύνανται νὰ παραχθῶσι κατ' ἐμὲ κριτὴν αἱ παρ' Ἕλλησι κλήσεις *Μοῖρις*, *Μάρρος* καὶ *Λαμάρης* τοῦ Ἡροδότου, Διοδώρου καὶ Μανέθωνος. Ἐπὶ τῶν ὄπισθεν τῶν δευτέρων καρρακτῶν ἑκατέρωθεν τοῦ Νείλου ὀρθίων πετρωδῶν ὀχθῶν, παρὰ τὰ ὀχυρὰ φρούρια Σάμμινα καὶ Κούμμου, τὰ νῦν καλούμενα Σέμνε καὶ Κοῦμμε, ὑπάρχει ἀναγεγραμμένον τὸ ὕψος τοῦ ποταμοῦ ἐν καιρῷ τῆς ἀναβάσεως τῶν ὑδάτων ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀμενεμχᾶ τοῦ Γ' κατὰ τρόπον τόνδε· «Ἀνάβασις τῶν ὑδάτων ἔτει ιδ' τῆς ἁγίας βασι»λείας Ἀμενεμχᾶ Ἡλίου τῆς Δικαιοσύνης, τοῦ αἰωνοβίου»· ἐνίοτε προςτίθεται καὶ τὸ ὄνομα καὶ οἱ τίτλοι τοῦ ἐκεῖ ἀποσταλέντος ἐπιστάτου τοῦ Νειλομετρίου πρὸς ἐπιτήρησιν καὶ σημείωσιν

τῆς ἀναβάσεως τοῦ ποταμοῦ. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ἡ ἐπιμέλεια, ἣν διὰ παντὸς ἐποιεῖτο ὁ βασιλεὺς οὗτος ὑπὲρ τῆς χώρας, προνοούμενος τὰ κατὰ τὴν ἀνάβασιν τῶν ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ ἤδη ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ὁρίων τῆς Αἰγύπτου παρὰ τὴν Αἰθιοπίαν, καὶ φροντίζων τὰ περὶ τὴν ὀχετείαν καὶ ἄρδευσιν τῶν ἀγρῶν ἐν τῇ Μεσογαίᾳ.

Κατὰ τὴν τοῦ Ἡροδότου περιγραφὴν (II. 148.) ἡ τοῦ Λαβυρίνθου οἰκοδομὴ ἦτο ἐντὸς περιβόλου μνημόσυνος ναὸς, ἐκ δώδεκα ὑποστέγων αὐλῶν καὶ τριςχιλίων οἰκημάτων, ὧν τὰ μὲν ὑπόγαιοι θῆκαι τεταριχευμένων ἱερῶν κροκοδείλων, τὰ δὲ ἐπὶ τούτων, ἀνώγαια ἱερὰ τῶν θεῶν μετὰ παστάδων· ἦσαν δὲ ἔξοδοι διὰ τῶν στεγῶν τῶν ὑπογαίων, καὶ ἑλιγμοὶ διὰ τῶν αὐλῶν ποικιλώτατοι ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ οἰκήματα φέροντες, καὶ ἐκ τῶν οἰκημάτων εἰς τὰς παστάδας, καὶ εἰς στέγας ἄλλας ἐκ τῶν παστάδων, καὶ εἰς αὐλὰς ἄλλας ἐκ τῶν οἰκημάτων· ὀροφὴ δὲ πάντων τούτων ἦτο λιθίνη, καθάπερ καὶ οἱ τοῖχοι ἐκ λίθου λευκοῦ, οἱ δὲ τοῖχοι ἀνάπλεοι γλυφῶν τε καὶ κοσμημάτων. Κατὰ τὸν Διόδωρον (I. 66.) οἱ δώδεκα ἀναδείξαντες ἑαυτοὺς βασιλεῖς μετὰ τὴν ἀποχωρήσασαν ΚΕ' Αἰθιοπικὴν δυναστείαν ἐπεβάλοντο κατασευάσαι κοινὸν ἑαυτοῖς τάφον, ἵνα ἐν ἑνὶ τόπῳ τῶν σωμάτων κειμένων τὸ κατασκευασθὲν μνῆμα κοινῇ περιέχῃ τὴν τῶν ἐνταφέντων δόξαν· «ἐκλεξάμενοι γὰρ τόπον *παρὰ τὸν εἴςπλουν τὸν εἰς τὴν* »*Μοίριδος λίμνην* ἐν τῇ Λιβύῃ κατεσκεύαζον τὸν τάφον ἐκ »τῶν καλλίστων λίθων, καὶ τῷ μὲν σχήματι τετράγωνον ὑπε»στήσαντο, τῷ δὲ μεγέθει σταδιαίαν ἑκάστην πλευρὰν, ταῖς δὲ »γλυφαῖς καὶ ταῖς ἄλλαις χειρουργίαις ὑπερβολὴν οὐκ ἀπέλιπον »τοῖς ἐπιγινομένοις· εἰςελθόντι μὲν γὰρ τὸν περίβολον οἶκος ἦν »περίστυλος, ἑκάστης πλευρᾶς ἐκ τετταράκοντα κιόνων ἀνα»πληρουμένης, καὶ τούτου μονόλιθος ἦν ὀροφὴ, φάτναις διαγε»γλυμένη καὶ γραφαῖς διαφόροις πεποικιλμένη· εἶχε δὲ τῆς πα»τρίδος τῆς ἑκάστου τῶν βασιλέων ὑπομνήματα, καὶ τῶν ἱερῶν »καὶ θυσιῶν τῶν ἐν αὐτῇ, ταῖς καλλίσταις γραφαῖς φιλοτέχνως »δεδημιουργμένα. Καθόλου δὲ τοιαύτην τῇ πολυτελείᾳ καὶ τη»λικαύτην τῷ μεγέθει τὴν ὑπόστασιν τοῦ τάφου λέγεται ποιή-

»σασθαι τοὺς βασιλεῖς, ὥςτ', εἰ μὴ πρὸ τοῦ συντελέσαι τὴν ἐπι»βολὴν κατελύθησαν, μηδεμίαν ἂν ὑπερβολὴν ἑτέροις πρὸς κατα»σκευὴν ἔργων ἀπολιπεῖν.» Ὁ Στράβων (ΙΖ'. 37.) ὀνομάζει τὴν τοῦ Λαβυρίνθου κατασκευὴν βασίλειον μέγα ἐκ πολλῶν συνιστάμενον βασιλείων, ἐκ πολλῶν συνεχῶν ἀλλήλαις περιστύλων αὐλῶν μετὰ κρυπτῶν μακρῶν καὶ πολλῶν, δι' ἀλλήλων ἐχουσῶν σκολιὰς τὰς ὁδοὺς, προςτίθησι δὲ, ὅτι αἱ στέγαι ἑκάστου τῶν οἴκων ἦσαν μονόλιθοι, καὶ τῶν κρυπτῶν τὰ πλάτη ἦσαν ἐστεγασμένα ὡςαύτως διὰ μονολίθων πλακῶν· καὶ ὅτι ἐπὶ τέλει τῆς οἰκοδομῆς ταύτης, πλέον ἢ στάδιον ἐπεχούσης, τάφος ἦν πυραμὶς τετράγωνος, ὅπου Ἰσμάνδης ὁ ταφείς. Πράγματι τὸ ἐκεῖ πλησίον ἐπίπεδον καὶ τραπεζῶδες χωρίον ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ὀνομάζεται ⲤMENNOY, καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων ⲤBENTI, νῦν δὲ *Βουνὸς Ἰσμὲντ* (Isment e' Gêbel ἀραβιστὶ), τὸ δὲ ὄνομα τοῦτο ἔδωκε γένεσιν εἰς τὸν μῦθον τοῦ ἐκεῖ ἄρα ταφέντος Ἰσμάνδου, ὅπως καὶ ἡ λίμνη *Μοῖρις* ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ὀνομάσωσιν οἱ Ἕλληνες Μοῖριν τὸν διατάξαντα τὴν κατασκευὴν αὐτῆς βασιλέα.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ὁ Λαβύρινθος, ὡς εἶδαν καὶ περιέγραψαν αὐτὸν ὁ Ἡρόδοτος, Διόδωρος καὶ Στράβων, ἦτο Μεμνόνειον, ἤ τοι κενοτάφιον μνῆμα καὶ μνημόσυνος ναὸς ἐκ μεγάλων λευκοῦ λίθου πλακῶν, ἴσως τιτανώδους πέτρας, ὡς καὶ τὸ ἐν Ἀβύδῳ Μεμνόνειον, καὶ αὐτὸ θαυμαστῶς κατεσκευασμένον, ὁλόλιθον, τῇ αὐτῇ κατασκευῇ ὥς περ καὶ ὁ Λαβύρινθος (Στράβ. ΙΖ'. 42.), καὶ φαίνεται ὅτι ἀμφότερα τὴν αὐτὴν ἔσχον τύχην, χρησιμεύσαντα εἰς καῦσιν ἀσβέστου. Ἐν τοῖς νῦν παρὰ τὴν ῥωμαϊκὴν Νεκρόπολιν ἐρειπίοις ἐλάχιστα εὑρίσκονται λίθου τεμάχια, ἐπιπολάζουσι δὲ πλίνθοι τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, καὶ ἀντὶ τῶν ὑπογείων οἰκημάτων τοῦ Λαβυρίνθου εὑρίσκει τις κρύπτας καὶ ταφὰς μεταγενεστέρας μεθ' ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν ἐπιγραφῶν.

Ἐν τῇ πρὸς Λιβύην χώρᾳ τοῦ ἐπὶ Πτολεμαίων καὶ Ῥωμαίων Ἀφροδιτοπολίτου κληθέντος νομοῦ, παρὰ πόδας τοῦ ἀπὸ τοῦ Μεμφίτου ἐξακολουθοῦντος καὶ τὸν Ἀφροδιτοπολίτην ἀπὸ τοῦ Ἀρσινοήτου χωρίζοντος ὄρους, ὅπου ἡ ἐκ λίθων καὶ εἰς τρόπον

ἀναβαθμῶν ἐκτισμένη πυραμὶς παρὰ τὸ χωρίον Μαϊδοῦν, ἀνεκαλύφθησαν ἐσχάτως ταφαὶ ἀπὸ τῶν τελευταίων βασιλειῶν τῆς Γ' καὶ τῶν πρώτων τῆς Δ' Μεμφίτιδος δυναστείας. Ἐν τινι τῶν ἐνταῦθα ἀποκαλυφθέντων ὑπογαίων εὑρέθησαν μηνὶ Ἰανουαρίῳ τοῦ νῦν ἔτους 1872 ἀγάλματα δύο ἀνδρός τε καὶ γυναικὸς, παρακαθήμενα ἐπὶ θρόνου ἐξ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ λευκοῦ λίθου, εἰς διπλάσιον ἢ τὸ φυσικὸν μέγεθος λελαξευμένα, καὶ διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων κεχρωματισμένα. Τὰ δύο αὐτὰ ὁμοιώματα, σῶα καὶ ἀκέραια ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπηρείας χρόνου ἢ ἀνθρωπίνων χειρῶν ἀσφαλῶς μέχρι τοῦδε πεφυλαγμένα, στιλπνὰ καὶ ὡς εἰπεῖν καινουργῆ, ἀμίμητα τῇ καλλονῇ καὶ τῇ χάριτι, εἰ καὶ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σηφούριδος (ΣΝΕΦΕΡΟΥ ἐν ἱερᾷ γραφῇ), προτελευταίου βασιλέως τῆς Γ' Μεμφίτιδος δυναστείας, καὶ ἑπομένως ἀρχαιότερα καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν πυραμίδων, εἶνε τὰ λαμπρότερα πάντων τῶν μέχρι τοῦ νῦν εὑρεθέντων ἔργων αἰγυπτιακῆς γλυπτικῆς, καὶ ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐξ ἀλαβάστρου ἀγάλματος τῆς Ἀμενιρίτιδος δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τοῦ ἐν Βουλὰκ Αἰγυπτιακοῦ Μουσείου ἀληθὲς ἐγκαλλώπισμα. Καὶ ὁ μὲν ἀνὴρ, χρώματος κεραμοειδοῦς, φέρει μύσταχα λεπτὸν ἐπὶ τοῦ ἄνω χείλους ἄνευ γενείου, καὶ καλάσιριν λευκὴν περὶ τὴν ὀσφύν· ἡ δὲ γυνὴ χρώματος λευκοῦ ὑποκιτρίνου φέρει πρόσθετον κόμην μέλαιναν καὶ διάδημα ἐκ ταινίας μετὰ ἀνθέων περὶ τὴν κεφαλὴν, χιτῶνα δὲ χιονόλευκον ποδήρη· ἀμφοτέρων οἱ ὀφθαλμοὶ εἶνε ἐκ λίθου ὑαλοειδοῦς ἐξειργασμένοι γαλακτοχρόου, ἔχοντος ἐν μέσῳ κρύσταλλον διαυγῆ καὶ ἴριδα τεχνιτὴν, καὶ ἐν τῷ βάθει μετάλλινον καρφίον σπινθηροβολοῦν ἐν μέσῳ μέλανος ῥαγοειδοῦς χιτῶνος, καθιστῶν τὸ βλέμμα ὡς ἀνθρώπου ζῶντος. Τοιαύτην ἐντύπωσιν ἀφῆκεν ἐν ἐμοὶ ἡ θέα τῶν ἀριστουργημάτων τούτων ἐν τῷ Μουσείῳ· ἀλλ' ἔτι ἐκπληκτικωτέρα ἦτο ἡ ὄψις τῷ πρώτῳ εἰςδύσαντι εἰς τὸ ὑπόγαιον, ὅπου εὑρέθησαν αὐτὰ ἐν Μαϊδοῦν, ἀρχαιολόγῳ Vassali, ὅςτις ἐν τοῖς ἐγκάτοις τοῦ ὄρους εἶδε τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος εἰκόνας ὡς φάσματα ἐξερχόμενα ἐκ τοῦ ὑπὸ γῆν σκότους, καὶ μὲ σπινθηρίζοντα ὄμματα ἀπειλοῦντα τὸν εἰς τοὺς αἰωνίους οἴκους εἰςβιαζόμενον καὶ τὴν εἰρήνην τῶν τάφων

διαταράττοντα ξένον. Αἱ ἐπιγραφαὶ μένουσιν ἔτι ἀνέκδοτοι καὶ ἀνερμήνευτοι· καθ' ὅσον ἐγὼ ἐκ τῶν ἐνόντων ἠδυνήθην νὰ ἀναγνώσω, ἄνωθεν τῆς γυναικείας μορφῆς ἐπιγέγραπται ἱεροῖς γράμμασιν ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή· « Ἡ βασιλέως ἐκγονὴ *Νενοῦφαρ* ». ἄνωθεν δὲ τῆς τοῦ ἀνδρὸς, ἀφ' ἑνὸς μὲν « Ὁ ἄρχων τῆς πόλεως ΤΕΠΙΕ καὶ κτίστης αὐτῆς, στρατηγὸς τῶν τοξοτῶν, » υἱὸς τοῦ βασιλέως καὶ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, *Ῥαῶφις* »· ἀφ' ἑτέρου δέ· « Ὁ ἄρχων τῆς πόλεως ΟΥΝΝΙΣ, ἐπιςάτης καθεστηκὼς ἐν ταῖς πανηγύρεσι καὶ ἑορταῖς, ὁ ἄρχων τῆς πόλεως » ΧΕΠΕ, τῷ Ὥρῳ ἱερᾶς, υἱὸς τοῦ βασιλέως καὶ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, *Ῥαῶφις.* » Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δῆλον, ὅτι οἱ εἰκονιζόμενοι δύο νεανικοὶ σύζυγοι ἦσαν ἡ μὲν Νενοῦφαρ βασιλέως ἐκγονὴ, ὁ δὲ Ῥαῶφις υἱὸς τοῦ βασιλέως, στρατηγὸς τῶν τοξοτῶν, ἐπιστάτης τῶν ναῶν καὶ ἄρχων τῶν πόλεων Τεπίε, Οὔννις καὶ Χέπε.

Τὸ ὄνομα τῆς βασιλικῆς ἐκγονῆς ΝΕ-ΝΟΥΦΑΡ σημαίνει *ἄνθος κιτρίνου λωτοῦ*, τὸ μέχρι τοῦ νῦν Νοῦφαρ καλούμενον καὶ Νενοῦφαρ, περὶ οὗ ὁ Διοσκορίδης λέγει (Γ'. ρλθ'.)· « Νυμφαία.. ἧς τὸ ἄνθος *νοῦφαρ* λέγεται... *ἄνθος μήλινον*, στίλβον, ὅμοιον ῥόδῳ ». Ῥαῶφις δὲ, ΡΑ-ΧΟΤΕΠ ἐν ἱερᾷ γραφῇ, ἑρμηνεύεται *Ἡλιόδωρος*. Ἐκ τῶν πόλεων, ΤΕΠΙΕ εἶνε ἡ νῦν *Ἀτφὶε* καὶ πάλαι Ἀφροδιτόπολις καλουμένη, μητρόπολις τοῦ Ἀφροδιτοπολίτου νομοῦ, ΟΥΝΝΙΣ δὲ ἡ Ἀνύσιος πόλις κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (II. 137.) καὶ νῦν *Ἀνασίε*, μητρόπολις τοῦ πάλαι μὲν Ἀνυσίου (Ἡρόδ. II. 166.), ἔπειτα δὲ Ἡρακλεώτου κληθέντος νομοῦ, ἡ δὲ τῷ Ὥρῳ ἱερὰ ΧΕΠΕ, ἡ νῦν καλουμένη el Hepe, πολίχνη τοῦ Ἀφροδιτοπολίτου νομοῦ.

Θ'. Ἡ *Μέμφις*, κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μήνιδος, πρώτου βασιλεύσαντος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἱδρύσαντος τὴν πρώτην Θινίτιδα δυναστείαν, καὶ διὰ προχωμάτων ἀσφαλισθεῖσα ἀπὸ τῶν τοῦ Νείλου πλημμυρῶν καὶ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν πολεμίων, κατεστάθη μητρόπολις τῆς Αἰγύπτου μέχρι τῆς ΙΒ' Διοςπολίτιδος δυναστείας, ἥτις φεύγουσα τοὺς εἰςβαλόντας Ὑκσῶς μετέστησε τὴν

ἔδραν ἐν Θήβαις. Μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν ἀλλοφύλων Ἀσιατῶν, Ἄμωσις, ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, ἀνέδειξε τὴν παρὰ τῶν Ὑκσῶς καταλειφθεῖσαν πόλιν αὖθις πρωτεύουσαν τῶν δύο χωρῶν, ἐν ᾗ ἐτελεῖτο πάντοτε ἡ πανηγυρικὴ ἀνακήρυξις καὶ στέψις τῶν βασιλέων· τούτων δὲ ἕκαστος ἐπροθυμεῖτο ἵνα καλλύνῃ αὐτὴν διὰ διαφόρων μνημείων καὶ οἰκοδομῶν, μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Περσῶν, ὅτε κατεστράφη κατὰ μέγα μέρος ἡ ἱερὰ πόλις ὑπὸ Καμβύσου, βασιλέως τῶν Περσῶν, τοῦ εἰκονομάχου. Ἀνοικοδομηθεῖσα καὶ ἀναλάμψασα πάλιν μικρὸν ἐπὶ Πτολεμαίων, ἠμελήθη τὸ μετέπειτα κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους, καὶ ἡ ἄλλοτε περιώνυμος Μέμφις ᾠκεῖτο ἔτι κατὰ κώμας, ἐπὶ δὲ Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων ἠρημώθη ὁλοτελῶς. Τὰ ἐναπομένοντα πενιχρὰ καὶ εὐτελῆ ἐρείπια φέρουσιν ἔτι τὰς ἀρχαίας ὀνομασίας *Σακκάρα*, ὅπου ἄλλοτε τὸ *Σωχάρειον*, *Τελ-Μοῦνφ* ἢ *Μεννοῦφ*, ὅπου ἄλλοτε τὸ ἄστυ τῆς *Μέμφιδος* καὶ τὰ βασίλεια Abousir, ἡ ἄλλοτε *Βούσιρις*

Ἡ Μέμφις παρ' Ἕλλησι, ΜΕΝ-ΝΟΥΦΕΡ ἐν ἱερᾷ γραφῇ, ἤ τοι *Ὅρμος ἀγαθῶν* (πρβλ. Πλούταρχ. περὶ Ἴσιδ. καὶ Ὀσίριδ. 20.), Mansio bona, ἐκαλεῖτο κοινῶς ΜΕΝΝΟΥΦΙ καὶ ΜΕΜΦΙ, ἀλλ' ἔφερε καὶ τὴν ἐπωνυμίαν ΧΑ-ΚΑ-ΦΘΑ, ἤ τοι *Οἶκος λατρείας τοῦ Φθᾶ*, ἐξ οὗ οἱ Ἕλληνες ὠνόμασαν καὶ πᾶσαν τὴν χώραν *Αἴγυπτον* (ΑΙ-ΓΥ-ΠΤΟ=ΧΑ-ΚΑ-ΦΘΑ). Τὸ ἄστυ, ἤτοι τὸ διὰ τείχους ὠχυρωμένον μέρος τῆς πόλεως, ἐκαλεῖτο *Λευκὸν τεῖχος* (Ἡρόδ. III. 91.), ἐν ἱερᾷ γραφῇ ΣΟΒΤΙ-ΧΑΤ, καὶ ἐν αὐτῷ ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦ Φθᾶ, ἤ τοι Ἡφαιστεῖον, οὗ τὰ θεμέλια ἐτέθησαν συγχρόνως μετὰ τῶν τῆς πόλεως ὑπὸ Μήνιδος. Τοῦτο, καταστραφὲν ἐπὶ τῶν διωγμῶν τῶν γενομένων παρὰ τῶν Ὑκσῶς, ἀνῳκοδομήθη ὑπὸ τοῦ Ἀμώσιος, ὡς μνημονεύει ἡ ἐπὶ τούτῳ στηθεῖσα ἐν ταῖς ἀντίπεραν τῆς Μέμφιδος λατομίαις τοῦ Τρωϊκοῦ ὄρους ἐπιγραφή, ἐμεγαλύνθη δὲ καὶ διεκοσμήθη πολυτελῶς ὑπὸ Ἀμενεμχᾶ τοῦ Γ', τοῦ παρ' Ἕλλησι Μοίριδος, καὶ ἔπειτα ὑπὸ Ἀσύχιος, Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Σεσώστριος, Ῥαμψινίτου, Ψαμμητίχου καὶ Ἀμάσιος. Τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ κεῖνται νῦν ὑπὸ γῆν μεταξὺ τῶν χωρίων Bédreshéïn καὶ Mit-Rahynneh.

Παρὰ τῷ Ἡφαιστείῳ ἔκειτο καὶ τὸ τοῦ Ἄπιδος ἱερὸν, ὅπου ὁ βοῦς ὁ Ἄπις ἐτρέφετο ἐν σηκῷ, θεὸς νομιζόμενος καὶ ἐνσάρκωσις τοῦ Ὀσίριδος, διάλευκος τὸ μέτωπον καὶ ἄλλα τινὰ μικρὰ τοῦ σώματος μέρη, τὰ δ' ἄλλα μέλας, καὶ αὐλὴ περίστυλος καὶ ἔμπλεως τύπων, κτισθεῖσα ὑπὸ Ψαμμητίχου τοῦ Α', προκειμένη τοῦ σηκοῦ, ἐν ᾗ ἀπελύετο ὁ Ἄπις πρὸς ἐπίδειξιν. Ἐν τῷ πρὸ τοῦ Ἡφαιστείου δρόμῳ ἵστατο μονόλιθος κολοσσὸς εἰς τιμὴν Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Σεσώστριος, στηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀμάσιος. Ὁ κολοσσὸς οὗτος ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τοῦ Ἡροδότου ἔκειτο ὕπτιος (Ἡροδ. II. 176.), οὕτω δὲ προκείμενος ἐθεάθη ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (ΙΖ', 31.) καὶ σώζεται ἔτι μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τὸ χωρίον Mit-Rahynneh κατακεχωσμένος. Ἐντὸς τοῦ τεμένους τοῦ Ἡφαίστου εἶχεν ἐξοικοδομήσειν ὁ Ἄμασις καὶ ἱερὸν τῇ Ἴσιδι μέγα τε καὶ ἀξιοθέατον, μετὰ σηκοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνομίζετο ὅτι εἶχε ταφῆ ἡ θεά (Ἡροδ. II. 176. Διοδώρ. I. 22). Εἰς τοῦτο τὸ ἐν Μέμφει ἱερὸν τῆς Ἴσιδος εἰςήρχετο πᾶς νέος βασιλεὺς περιτιθέμενος τὴν βασιλείαν Ψχέντ, «ὅπως ἐν αὐτῷ συντελεσθῇ τὰ νομιζόμενα τῇ παραλήψει τῆς βασιλείας». (Ἐπιγρ. Ῥαχιτίου, στ. 44, 45.)

Ἐκεῖθεν τοῦ Ἡφαιστείου πρὸς Λιβύην ὑπῆρχε τὸ ἱερὸν, ὅπου ἐτιμᾶτο ὁ Σώχαρις Ὄσιρις (ⲤⲰⲔⲔⲀⲢ-ⲞⲤⲒⲢⲒ ἐν ἱερᾷ γραφῇ), ἤτοι τὸ *Σωχάρειον*, ὅπου νῦν τὸ χωρίον Σακκάρα, καὶ τὸ μικρὸν ἱερὸν τοῦ Ἰμούθιος (ⲒⲘ-ⲬⲰⲦⲈⲚ), υἱοῦ τοῦ Φθᾶ, τοῦ παρ' Ἕλλησιν Ἀσκληπιοῦ, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἱερὸν *Ἀσκληπιεῖον*, ἀναφερόμενον παρὰ τοῦ ἁγίου Ἱερωνύμου (in vitâ Hilarii), οὗ τὰ ἐρείπια ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ Mariette παρὰ τῷ Σωχαρείῳ.

Τὸ ἐκτὸς τῶν τειχῶν καὶ πρὸς τὰς μεγάλας πυραμίδας ἐκτεινόμενον μέρος τῆς χώρας ἐκαλεῖτο *Τόπος Ἀνὴχ* (ⲦⲀ-ⲚⲀⲚⲒⲬ) καὶ κατὰ τοὺς Ἕλληνας *Λητοῦς πόλις*. Στέφανος Βυζάντιος λέγει περὶ αὐτῆς· «ἔστι δὲ μοῖρα Μέμφιδος, καθ' ἣν αἱ πυραμίδες... καὶ Λητοῦς ἱερόν»· δι' ὃ καὶ ἡ παρὰ πόδας τῆς μεγάλης Σφιγγὸς ἀποκαλυφθεῖσα ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ καλεῖ αὐτὴν «γείτονα πυραμίδων... τῇ δὲ θεᾷ Λητοῖ πρόςπολον ἁγνοτάτην». Ἐπὶ τῶν Πτολεμαϊκῶν μάλιστα καὶ Ῥωμαϊκῶν χρόνων

ἐλογίζετο ὡς μοῖρα τοῦ ἐντεῦθεν κληθέντος Λητοπολίτου νομοῦ, τοῦ ἀρχίζοντος ἀπὸ τῶν πυραμίδων καὶ λήγοντος ὅπου χωρίζεται ὁ ποταμὸς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Δέλτα, μὲ πόλεις τὴν Ψώχεμμιν καὶ τὰ Κερκάσουρα.

ΑΝΗΧ, ἤ τοι *Ἄνουκις*, ἐκαλεῖτο ἡ θεὰ Βούβαστις Μήνη (**ΠΑΣΤ ΜΕΝΤ**), ἤ τοι ἡ Ἀσιᾶτις θεὰ Μήνη Ὄγκα, ἡ φέρουσα ἐπὶ κεφαλῆς ἀντὶ κοσμήματος ὀφθαλμόν, τὸ σύμβολον τῆς πανσελήνου. Τῇ Βουβάστει Ἀνὴχ ἦσαν ἱερὰ ἐκ τῶν ζώων οἱ αἴλουροι· καὶ ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ ἐν τῷ πρὸς τὴν Λητόπολιν μέρει τῆς Νεκροπόλεως ἄπειρος πληθὺς αἰλούρων τεταριχευμένων. Παρὰ τῷ ἱερῷ τῆς Ἀνὴχ, τῆς καλουμένης παρ' Ἕλλησιν Ἀνούκιος καὶ Λητοῦς, ὑπῆρχε καὶ ἕτερον Ἡφαιστεῖον μικρόν, ἤ τοι ἱερὸν τοῦ Φθᾶ, καὶ τὸ ἐν πολλοῖς ἑλληνικοῖς παπύροις ἀναφερόμενον Ἀνουβιεῖον, ἤ τοι ἱερὸν τοῦ Ἀνούβιος, καὶ τὸ μεγαλείτερον ἱερὸν τοῦ *Ὀσίριδος* (**ΠΕ ΟΣΙΡΙ**), ὅπου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλινίου ὑπῆρχε κώμη ἡ *Βούσιρις*, τὸ νῦν καλούμενον **Abousir**.

Ὁ γερμανὸς αἰγυπτιολόγος **Brugsch**, μνημονεύων τῆς **ΤΑ-ΠΑΝΗΧ**, ἤ τοι Λητοῦς πόλεως, καλουμένης μοίρας τῆς Μέμφιδος, ἐνθυμεῖται τὸ ἐν τῇ Πεντατεύχῳ (Γένεσ. μα', 45) ἀναφερόμενον ὄνομα, δι' οὗ ἐκάλεσεν ὁ Φαραὼ τὸν Ἰωσὴφ *Ψονθομ-φ-ἀνὴχ* κατὰ τοὺς Ο', ἢ *Ζαφενὰθ-π-ἀνεὰχ*, ὡς γέγραπται ἐν τῷ ἑβραϊκῷ ἀρχετύπῳ, καὶ ἐξηγεῖ αὐτὸ «Κυβερνήτης τοῦ τόπου Ἀνὴχ», ὡς εἰπεῖν «τοπάρχης Λητοῦς πόλεως» [τοῦ Μεμφίτου].

Ἡ Μέμφις καὶ ἡ παρακειμένη Λητοῦς πόλις ἠφανίσθησαν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, τὰ δὲ ὀλίγα καὶ ἄσημα ἐρείπια αὐτῶν ἐκάλυψαν νῦν δάση φοινίκων, ἢ κατέκλυσεν ἡ ἀπὸ τῆς ἐρήμου κατερχομένη ἄμμος· μόνη δὲ ἡ Νεκρόπολις σώζεται, διαιωνίζουσα τὴν λαμπρότητα καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἄλλοτε ἁγίας πόλεως τοῦ Ἡφαίστου, ἐφαμίλλου τῶν Θηβῶν καὶ μητροπόλεως πάσης Αἰγύπτου.

Ἡ ἐπὶ τῆς πρὸς δυσμὰς τῆς Μέμφιδος παραλλήλως τοῦ ποταμοῦ ἐκτεινομένης ὀρεινῆς ὀφρύος παρὰ τὴν Λιβυκὴν ἔρημον κειμένη Νεκρόπολις ἀρχίζει ἀπὸ βορρᾶ μετὰ τῶν μεγάλων ἐκεῖθεν τοῦ χωρίου **Gehizeh** πυραμίδων, καὶ λήγει πρὸς νότον, ὅπου αἱ

μικρότεραι πυραμίδες παρὰ τὸ χωρίον Dashoûr (TA-OEIPI ἐν ἱερᾷ γραφῇ), ὅπου τὸ πάλαι ὑπῆρχεν ἱερὸν τοῦ Ὀσίριδος καὶ ἄλσος Θηβαϊκῶν ἀκανθῶν, τῶν νῦν λεγομένων νειλωτικῶν ἀκακιῶν, ἐξ ὧν καὶ ἡ κώμη ὠνομάζετο *Ἄκανθος* (Διοδ. I, 97.— Στράβ. IZ', 35). Ἐντὸς τῶν πυραμίδων ἐθάπτοντο οἱ βασιλεῖς, αἱ βασιλίδες καὶ λοιποὶ τῷ βασιλικῷ γένει προσήκοντες ἡγεμονίδαι, ἐντὸς δὲ ὑπογαίων οἱ λοιποὶ μεγιστᾶνες, μετὰ ἐπιταφίων ἐν ὑπαίθρῳ ἢ ἐντὸς τῆς πέτρας λελαξευμένων σηκῶν. Ἀλλαχοῦ καὶ πλησιέστερον τῆς πόλεως ὑπῆρχον ταφαὶ ἀνθρώπων ἐκ τοῦ λαοῦ, καὶ παρὰ τοῖς ἱεροῖς τῶν θεῶν ἔξω τοῦ ἄστεος ταφαὶ τῶν ἱερῶν καὶ ἐλλογίμων ζώων, οἵων αἰλούρων ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Δητοῦς Ἀνούκιος καὶ βοῶν παρὰ τὸ Σαραπεῖον.

Ἐκ τῶν ἀπὸ βορρᾶ πυραμίδων τρεῖς εἶνε αἱ μᾶλλον ἄξιαι λόγου καὶ ἐγγὺς ἀλλήλων, ἡ τοῦ *Χέοπος*, ἤ τοι *Σούφιος* (ΣΟΥΦΟΥ ἐν ἱερᾷ γραφῇ), μεγίστη πασῶν καὶ ὕψους 140 περίπου μέτρων, καὶ ἡ μικρὸν ταύτης τῷ μεγέθει διαφέρουσα τοῦ *Χεφρῆνος* (ΧΕΦΡΑ), ὕψους 135 μέτρων γαλλικῶν, ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου, δι' ὃ καὶ φαίνεται ἐνίοτε μεγαλειτέρα, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ πέτρας ἔτι ὑψηλοτέρας ἡ πολὺ μικροτέρα τοῦ *Μυκερίνου* (ΜΕΝΚΕΡΑ), ὕψους μόλις 66 μέτρων γαλλικῶν. Αὗται εἶνε αἱ ταφαὶ τριῶν ἐκ τῆς Δ' Μεμφίτιδος δυναστείας βασιλέων, ὧν οἱ μὲν δύο πρῶτοι, Χέωψ καὶ Χεφρὴν, μεθ' ὅσα καὶ ἂν λέγῃ περὶ τῆς κακότητος αὐτῶν ὁ Ἡρόδοτος (II. 126. 128), κατὰ τὰ μνημεῖα ὅμως καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἐτιμῶντο θείαις τιμαῖς, ὁ δὲ τρίτος Μεγχέρης ἢ Μυκερῖνος, ὁ ἐπικληθεὶς Εὐσεβὴς καὶ Δικαιοκρίτης (Ἡρόδ. 129, 133), ἀναφέρεται ἐν τῇ Νεκυοβίβλῳ ὡς γράψας πολλὰς βίβλους θεολογικὰς καὶ λειτουργικὰς καὶ μετὰ θάνατον τοῖς θεοῖς συγκαταλεχθείς.

Αἱ πυραμίδες αὗται, θεμελιωθεῖσαι ἐπὶ τῆς πέτρας τοῦ πρὸς Λιβύην ὄρους, ἐξέχουσι τῆς κατακλυζούσης τὴν πεδιάδα ἄμμου, εἶνε δὲ ἐκτισμέναι εἰς τρόπον ἀναβαθμῶν ἐκ λίθων ξεστῶν πωρίων ἐκ τῶν περιχώρων, ἢ λεπτοτέρων τιτανωδῶν, ἀπὸ τῶν ἐν τῷ πρὸς Ἀραβίαν ὄρει ἀντικρὺ τῆς Μέμφεως λατομιῶν, τῶν παρὰ τῇ πάλαι μὲν Τροίᾳ, νῦν δὲ *Τούρᾳ* καλουμένῃ κώμῃ, ἐξ ἧς

καὶ τὸ ὄρος ἐκαλεῖτο *Τρωϊκὸν* (Στράβ. ΙΖ'. 34). Μόναι αἱ ἐνδότεραι τῆς τοῦ Χεφρῆνος πυραμίδος στοιβάδες εἶνε ὑπεκτισμέναι ἐκ λίθου ποικίλου αἰθιοπικοῦ, καὶ ἐκ μέλανος λίθου ἀπὸ θεμελίων μέχρι τοῦ μέσου σχεδὸν ἡ μικροτέρα τοῦ Μυκερίνου, ἀλλὰ καὶ τούτων αἱ ἐπίλοιποι καὶ ἀνώτεραι στοιβάδες εἶνε ὡς αἱ τῆς μεγάλης τοῦ Χέοπος ἐκ λίθου πωρίου· ἄλλως τε τὰ μεταξὺ τῶν ἀναβαθμῶν, ἤ τοι βωμίδων, διαστήματα δὲν ἔμενον κενὰ ὡς ὑπάρχουσι νῦν, ἀλλ' ἐπληροῦντο ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου σημείου μέχρι τῶν ἐπὶ γῆς καὶ κατωτάτων στοίχων δι' ἐπενδύματος πρισματωδῶς λελαξευμένων καὶ ἔξωθεν λείων πλακῶν, οἷαι σώζονται ἔτι κατὰ τὸ ἄνω μέρος τῆς τοῦ Χεφρῆνος πυραμίδος, καὶ οὕτως ἑκάστη τῶν τεσσάρων πλευρῶν ἐφαίνετο ἐπίπεδος, λεία καὶ συμφυής.

Αἱ πυραμίδες ἀκολουθοῦσιν ἐπ' ἀλλήλαις κλιμακηδὸν ἀπὸ ἕω καὶ βορρᾶ πρὸς Λιβύην καὶ νότον, καὶ ἑκάστης αὐτῶν τὰ τέσσαρα μέτωπα εἶνε ἐστραμμένα ἐπακριβῶς πρὸς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος. Ἔμπροσθεν τῆς δευτέρας καὶ τρίτης πρὸς ἕω ὑπῆρχον τὸ πάλαι ναοὶ ἀντὶ τῶν ἐν ἄλλαις ταφαῖς εὐκτηρίων σηκῶν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν φαίνονται τὰ ἴχνη αὐτῶν, ἐν ᾧ πασῶν τῶν πυραμίδων αἱ πραγματικαὶ εἴσοδοι ἦσαν ἀπὸ βορρᾶ, κεκλεισμέναι ἔξωθεν καὶ ἀφανεῖς, ἀποκρύπτουσαι οὕτω καὶ ἀσφαλίζουσαι ἀπὸ βεβήλων καὶ ἱεροσύλων χειρῶν τυμβωρύχων καὶ ἄλλων ἀνοσίων ἢ περιέργων ἀνθρώπων τὰ ἔσωθεν ἐν παραβύστῳ κατατεθειμένα σώματα τῶν βασιλέων μετὰ τῶν κοσμημάτων αὐτῶν καὶ ἄλλων πολυτίμων ἐνταφίων θησαυρῶν. Ἐν τούτοις πολλάκις ἠνοίχθησαν βίᾳ καὶ ἐσυλήθησαν μετὰ πολλῶν ἄλλων ταφῶν καὶ αἱ πυραμίδες παρὰ τῶν Περσῶν ἐπὶ Καμβύσου, παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐπὶ Θεοδοσίου, καὶ παρὰ τῶν Ἀράβων ἐπὶ τῶν Χαλιφῶν, κατόπιν παρὰ τῶν Τουρκομάνων τῆς Αἰγύπτου βασιλέων, καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετηρίδα ὑπὸ γάλλων καὶ ἄγγλων ἀρχαιοδιφῶν.

Εἰς τὴν τοῦ Χέοπος πυραμίδα ἡ εἴσοδος, κεκλεισμένη οὖσα ἔξωθεν τὸ πάλαι στεγανῶς μὲ λίθον ἐξαιρέσιμον, λαμβάνει τὴν ἀρχήν της ἀπὸ βορρᾶ, οὐχὶ παρὰ τὴν βάσιν, ἀλλ' ἐν ὕψει εἴκοσι μέτρων ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, καὶ οὐχὶ κατὰ μέσην γραμμὴν, ἀλλὰ

μᾶλλον ἔωθεν ἐπὶ τὰ ἀριστερὰ τῷ προςερχομένῳ, πρὸς ἐξαπάτησιν καὶ παρεκτροπὴν τῶν εἰς τὰ ἔνδον τοῦ μνημείου εἰςβιαζομέμένων. Ἀπὸ ταύτης κατευθύνεται σύριγξ καταβαίνουσα ὑπὸ γωνίαν 27° περίπου μοιρῶν πρὸς τὴν βάσιν, ἣν διασχίζουσα προχωρεῖ ἐντὸς τῆς πέτρας ὀλίγου δεῖν μέχρι συναντήσεως μετ' ἐννοουμένης ἀπὸ τῆς κορυφῆς διὰ τοῦ κέντρου καὶ τῆς βάσεως τῆς πυραμίδος εἰς γῆν καθέτως ἐμπιπτούσης γραμμῆς, ὅπου λήγει εἰς παράλληλον τῷ ἐπὶ γῆς ὁρίζοντι μικροτέραν σύριγγα καὶ ὑπόγειον κρύπτην. Ἀλλ' ἐν τῷ σημείῳ, ὅπου ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος σύριγξ διασχίζει τὴν βάσιν τῆς πυραμίδος, ἀναστομοῦται ἑτέρα σύριγξ ἀνιοῦσα καὶ εὐθυνομένη πρὸς τὸν πυρῆνα τοῦ μνημείου, ἥτις εὐρυνομένη ἐν τῷ μεταξὺ εἰς στοὰν φέρει διὰ δύο ἀλλεπαλλήλων ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον διευθυνομένων ὁριζοντίων καὶ βραχυτέρων συρίγγων εἰς δύο ἀνωγαίους θαλάμους, τὸν μὲν ἀκριβῶς ἐν τῷ κέντρῳ μεγαλείτερον, τὸν δὲ μεταξὺ τούτου καὶ τῆς βάσεως μικρότερον, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἄξονος τῆς πυραμίδος· παρὰ ταῦτα αἱ δύο σύριγγες, ἤ τοι ἡ πρὸς τὸν δεύτερον ἄγουσα θάλαμον καὶ ἡ πρὸς τὴν ὑπόγειον κρύπτην, συγκοινωνοῦσι διὰ σκολιοῦ ὀρύγματος, ἀπὸ δὲ τῶν ἐσωτερικῶν τοιχωμάτων τοῦ ἀνωτέρου θαλάμου δύο στενώτατα συρίγγια συγκοινωνοῦσι τῇ ἐξωτερικῇ ἐπιφανείᾳ, μέσως πως τῶν πλευρῶν, διὰ τὴν εἰς τὰ ἐντὸς εἰςχώρησιν τοῦ ἔξωθεν ἀέρος. Ἡ ὀροφὴ τοῦ ἀνωτέρου βασιλικοῦ θαλάμου εἶνε ἐπίπεδος, στεγαζομένη διὰ λίθων ὀροφιαίων πλατέων, καὶ ἄνωθεν ταύτης ὑπάρχουσι τέσσαρες ὑπερῷοι ἀλλήλοις ἐπικείμενοι χαμηλοὶ θαλαμίσκοι, μεταξὺ ὁμοίων ἐπιπέδων στεγῶν, ἄνωθεν δὲ τούτων πέμπτος, εὐρύτερος καὶ ὑψηλότερος, μετὰ ὀροφῆς κεκλιμένης πρὸς τὰς δύο μακρὰς πλευράς, διὰ τριγωνικῶς ἀλλήλοις προςανακλινομένων λίθων ἐστεγασμένος. Πάντες οὗτοι οἱ θαλαμίσκοι εἶνε κενοί, καὶ οἱ στεγάζοντες συηνῖται λίθοι φέρουσιν ἀπὸ τῶν λατομιῶν ἤδη ἐπιγεγραμμένα δι' ὤχρας τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων ΣΟΥΦΟΥ καὶ ΣΝΕΥ-ΣΟΥΦΟΥ ἐν ἱερᾷ γραφῇ, ἤ τοι τοῦ Χέοπος καθ' Ἡρόδοτον, Σαώφιος ἢ Σούφιος κατὰ Μανέθωνα, καὶ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συμβασιλέως Σενσαώφιος κατὰ Ἐρατοσθένην. Ἐν τῷ μυχῷ τοῦ ἀνωγείου βασιλικοῦ

θαλάμου ὑπάρχει μεγάλη λάρναξ ἐκ πορφυρίτου λίθου ἄνευ γραφῆς ἢ γλυφῆς, ἧς ἄγνωστον πότε ἀφῃρέθησαν καὶ ἐσυλήθησαν τὰ περιεχόμενα ἐντάφια καὶ ἡ τὸ σῶμα περιέχουσα νεκροδόχος σορός. Ὁ κατωτέρω, μεταξὺ τοῦ εἰρημένου θαλάμου καὶ τῆς βάσεως τῆς πυραμίδος, εὑρισκόμενος δεύτερος καὶ μᾶλλον στενόχωρος θάλαμος ἔχει τὴν ὀροφὴν κεκλιμένην, τῶν στεγαζόντων λίθων προσανακλινομένων ἀλλήλοις ἑκατέρωθεν τῶν πλευρῶν· ἐν τῇ πρὸς ἕω πλευρᾷ οἱ λίθοι ὀπισθοχωροῦντες βαθμηδὸν σχηματίζουσιν ἄντρον ἐν εἴδει κόγχης· ἄλλως οἱ τοῖχοι τοῦ θαλάμου εἶνε ἐκτισμένοι ἐκ λίθων λείων καὶ συμφυῶς ἐπιτηδειότατα συνηνωμένων, ὥςτε νὰ ἀπατᾶται ὁ ὀφθαλμὸς, καὶ νὰ ἐκλαμβάνῃ τὸν θάλαμον ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πέτρας λελαξευμένον. Ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς μεγάλης στοᾶς ἀραβικαὶ ἐπιγραφαὶ ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Τουρκομάνων τῆς Αἰγύπτου βασιλέων ἐκ τῆς δυναστείας τῶν Μαμελούκων Βαχαριτῶν, μνημονεύουσι τῶν σουλτάνων Ἀϊβὲκ, Βαϊβὲρ, καὶ Μωάμεθ Σαΐδ (1250—1279. μ. Χρ.), καὶ δηλοῦσιν ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἡ μεγάλη τοῦ Χέοπος πυραμὶς ἔμενεν ἔτι ἀνοικτὴ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων σύλησιν αὐτῆς, ὅτε ὁ Χαλίφης Μαμὼν ἐν ἔτει 820 μ. Χρ. γινώσκων ἐκ παραδόσεως, ὅτι ἡ εἴςοδος ἐλάνθανεν οὖσα στεγανῶς κεκλεισμένη ὑπὸ τοὺς λίθους τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπενδύματος τοῦ πρὸς βορρᾶν μετώπου, διέταξε νὰ γίνῃ ἡ ἐξαίρεσις τῶν λίθων ἀπὸ τῆς βάσεως τῆς βορείου πλευρᾶς ἀκριβῶς ἐν μέσῳ σημείῳ μεταξὺ τοῦ πρὸς ἕω καὶ τοῦ πρὸς Λιβύην μετώπου· οἱ ἐργάται μετὰ μόχθου ἀνορύξαντες πολλοὺς ἐκ τῶν λίθων καὶ εἰςδύσαντες μέχρι τινὸς, προςέκοψαν κατὰ τύχην τῇ ἀριστερόθεν καὶ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω παραπλεύρως κατερχομένῃ σύριγγι, καὶ οὕτως ἀνεκάλυψαν τὴν πραγματικὴν εἴςοδον ἐκεῖ, ὅπου ἥκιστα ἠδύναντο νὰ εἰκάσωσιν αὐτὴν ἐκ τοῦ προτέρου. Ὁ Χαλίφης, κατὰ τοὺς Ἄραβας ἱστορικοὺς, εἰςελθὼν εἰς τοὺς βασιλικοὺς θαλάμους εὗρε παρ' ἐλπίδα, ὅτι τὴν ὑπόγειον κρύπτην καὶ τὸν ἐν τῷ μέσῳ θάλαμον ἄλλοι εἶχον συλήσει πρὸ αὐτοῦ, καὶ μόνον τὸ σῶμα τοῦ ἐκεῖ ἀναπαυομένου Φαραῶ εὑρέθη ἀκέραιον ἐν τῷ ἀνωτέρῳ θαλάμῳ μετὰ χρυσῶν καὶ λιθοκολλήτων κοσμημάτων περὶ τὸν τράχηλον καὶ ἐπὶ τοῦ στή-

θους ἐντὸς ξυλίνης σοροῦ ἀνθρωποειδοῦς, ἥτις διὰ διαφόρων ἱερῶν καὶ μυστηριωδῶν γραφῶν πεποικιλμένη ἦτο ἐντὸς λιθίνης λάρνακος κατατεθειμένη· παρὰ τὴν λάρνακα ἵστατο σμαράγδινος ὑδρία, ἴσως ἐκ λίθου μαλαχίτου, καλλιτεχνικῶς εἰργασμένη καὶ θαυμασία. Ἡ ἐντὸς τῆς πέτρας 32 γαλλικὰ μέτρα ὑπὸ τὴν βάσιν τῆς πυραμίδος λελαξευμένη κρύπτη μένει ἀτελής, ἔχουσα ὄρυγμα ἐν τῷ μέσῳ βάθους ἕνδεκα μέτρων, καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τῷ μυχῷ ἀντικρὺ τῆς εἰςόδου πλευρᾶς σύριγγα προχωροῦσαν πρὸς νότον εἰς ἀπόστημα δέκα ἓξ μέτρων, καὶ ἀποτόμως ἐκεῖ διακοπτομένην, χωρὶς νὰ συγκοινωνῇ μετὰ ἄλλων θαλάμων ἢ θηκῶν.

Ἡ τοῦ Χεφρῆνος πυραμὶς ἔχει ἕνα μόνον ἰσόγαιον θάλαμον, ἐν τῷ μέσῳ τῆς βάσεως, ὑπὸ ὀροφιαίων λίθων στεγαζόμενον, οἵτινες τριγωνικῶς προςανακλίνονται ἀλλήλοις ἑκατέρωθεν τῶν δύο μακροτέρων πλευρῶν, δύο δὲ ὑπάρχουσιν εἴςοδοι ἀπὸ βορρᾶ, ἡ μὲν ἔμπροσθεν τῆς βάσεως δι' ὁριζοντίας σύριγγος φέρουσα κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ ἀΐδιον οἴκημα, ἡ δὲ ἀπὸ ὕψους δέκα ὀκτὼ περίπου μέτρων διὰ κατωφεροῦς σύριγγος συγκοινωνοῦσα τῇ πρώτῃ, ἀμφότερα δὲ, οὐχὶ ἐν μέσῳ τοῦ μετώπου, ἀλλὰ τῷ ἐνταῦθα προςιόντι δέκα τρία περίπου μέτρα ἀνατολικώτερα καὶ ἐπὶ τὰ ἀριστερά. Αἱ εἴςοδοι μέχρι τῆς παρελθούσης γενεᾶς ἔμενον κεκλεισμέναι καὶ ἀφανεῖς· ἀλλ' ἐν ἔτει 1816 ὁ Belzoni ἀπεκάλυψεν αὐτὰς καὶ εἰςῆλθεν εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς πυραμίδος, ὅτε παρὰ προςδοκίαν ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου εἶδεν ἀραβικὴν ἐπιγραφὴν, δηλοῦσαν ὅτι αἱ εἴςοδοι εἶχον ἀνοιχθῆ πολλῷ πρότερον καὶ ἐπανακλεισθῆ ἐπὶ βασιλέως Ἀλῆ Μανσοὺρ (1255 μ. Χρ.), υἱοῦ Ἀϊβὲκ, τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ ἱδρυτοῦ τῆς Τουρκομανικῆς τῶν Βαχαριτῶν δυναστείας· εἶχε δὲ ἡ ἐπιγραφὴ ὡς ἑξῆς· «Ἤνοιξαν ὁ ἐπιστάτης »Ἄχμετ, υἱὸς Μωάμεθ, ὁ λιθοτόμος, καὶ ὁμοίως ὁ ἐπιστάτης Ὀ»θμὰν, παρευρισκομένου καὶ τοῦ βασιλέως Ἀλῆ Μανσοὺρ ἀπ' ἀρ»χῆς ἕως τέλους». Ἐν τῷ θαλάμῳ σώζεται ἔτι ἡ λάρναξ κενή.

Τῆς πολὺ μικροτέρας καὶ παρὰ τοῦ Μυκερίνου κτισθείσης πυραμίδος ἡ εἴςοδος ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1837 παρὰ τοῦ Vyse ἐπὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν μετώπου, ὁπόθεν σύριγξ φέρει εἰς θάλαμον ἐν τῷ μέσῳ τῆς βάσεως, δι' ὀροφιαίων ἀλλήλοις προςανακλινομένων

λίθων ἐστεγασμένον· ἄνωθεν τῆς στέγης ὑπάρχει ὑπερῷον μικρὸν ὁμοίας κατασκευῆς, ὑποβαστάζον τὸν ἐπικείμενον ὄγκον καὶ προφυλάττον οὕτως ἀπὸ πάσης πιέσεως καὶ συνθλάσεως τὴν ὑποκάτωθεν βασιλικὴν νεκροθήκην. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου εὑρέθη λάρναξ ἐκ λίθου συηνίτου, ἥτις ἀφαιρεθεῖσα ἐντεῦθεν, ἀπωλέσθη μετὰ ταῦτα βυθισθεῖσα ἐν τῷ πελάγει μετὰ τοῦ εἰς Ἀγγλίαν μέλλοντος νὰ φέρῃ αὐτὴν πλοίου. Πλησίον τῆς λάρνακος ἔκειτο ἀνθρωποειδὴς ἐκ ξύλου σορὸς μετὰ πολυειδῶν ποικιλμάτων, ἐν ἱερᾷ γραφῇ φέρουσα ἀναγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως Μεγχέρους ἢ Μυκερίνου (ΜΕΝΚΕΡΑ), παρὰ ταύτην δὲ τεταριχευμένος νεκρὸς κατὰ γῆς ἐρριμμένος ὑπὸ ἱεροσύλων χειρῶν μεταξὺ λίθων ἔμπροσθεν τῆς θύρας τοῦ μνήματος, γυμνὸς καὶ ἀφῃρημένος παντὸς ἐνταφίου κοσμήματος. Ἡ σορὸς καὶ τὸ σῶμα ἀπόκεινται νῦν ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ. Ἐκ πολλῶν ἔνδοθεν τῆς πυραμίδος εὑρεθέντων τεκμηρίων ἀποδείκνυται, ὅτι καὶ αὕτη ἡ πυραμὶς εἶχεν ἀνοιχθῆ ἐπὶ τῶν Χαλιφῶν, καὶ ἔπειτα ἐπὶ τῶν Μαμελούκων βασιλέων, καθὼς καὶ αἱ μεγαλείτεραι δύο, ἀλλ' εἶχε κλεισθῆ καὶ πάλιν τόσῳ ἀκριβῶς, ὥστε ἐπὶ Μεχμετ-Ἀλῆ ματαίως ἐζήτει νὰ ἐπανεύρῃ τὴν εἴσοδον ὁ Γάλλος Jumel, καὶ πολλὰ μοχθήσας παρῃτήθη τοῦ ἔργου ἀδημονῶν, ὅτε ὀλίγῳ ὕστερον ὁ Ἄγγλος Vyse ἀνεκάλυψεν αὐτὴν ἐπιτυχῶς.

Πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς τῆς μεγάλης τοῦ Χέοπος πυραμίδος, εἰς ἀπόστασιν τριακοσίων περίπου μέτρων ἀπ' αὐτῆς, καὶ πεντακόσια μέτρα γαλλικὰ ἀντικρὺ τοῦ ἀνατολικοῦ μετώπου τῆς πυραμίδος τοῦ Χεφρῆνος, κεῖται ἡ Σφὶγξ, τὸ κολοσσιαῖον καὶ ἀνδροπρόσωπον μυστηριῶδες θηρίον, ὑπὸ τὸ σχῆμα τοῦ ὁποίου συμβολικῶς εἰκονίζεται *Ἁρμάχις* (ΩΡ-ΜΑΧΙ ἐν ἱερᾷ γραφῇ), ἤ τοι Ὥρος ὁ Ἥλιος τῆς Δικαιοσύνης ἐν τῷ νοητῷ, καὶ Ἥλιος δύων ἐν τῷ ὁρατῷ τούτῳ κόσμῳ. Εἶνε δὲ ἡ Σφὶγξ αὕτη ἡ ἀπὸ τῆς περικλυζούσης ἄμμου ἀναδυομένη πέτρα, ἧς ἡ κορυφὴ ἐλαξεύθη καὶ μετεποιήθη εἰς κεφαλήν, ὁ δὲ λοιπὸς ὄγκος συμπληρωθεὶς κατὰ τὰ ἐλλείποντα δι' ἀτεχνοῦς λιθοδομίας μετεσχηματίσθη εἰς σῶμα τοῦ τερατώδους τούτου ζῳδίου. Τὸ ὕψος ἀπὸ τῆς κοιλίας μέχρι τῆς κορυφῆς εἶνε εἴκοσι μέτρων, τὸ δὲ μῆκος τοῦ θηρίου κατὰ

τὴν βάσιν πεντήκοντα ἑπτὰ περίπου μέτρων γαλλικῶν, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ῥάχεως μέχρι τῶν προκειμένων ἐμπροσθίων ποδῶν· τὸ μῆκος τοῦ προςώπου εἶνε ἐννέα μέτρων, καὶ τὸ πλάτος κατὰ τὰς παρειὰς τεσσάρων μέτρων καὶ μικρόν τι πρός. Τὴν Σφίγγα κατακεχωσμένην οὖσαν ὑπὸ τῆς ἄμμου, πλὴν τῆς ἐξεχούσης κεφαλῆς, περιεκάθηρεν ὁ Mariette πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν δι' ἐξόδων τοῦ φιλαρχαίου δουκὸς Le Luynes· παρὰ διαφόρους ἄλλας ἐπιγραφὰς ἀνεκαλύφθησαν καί τινες ἑλληνικαὶ ἐπὶ τῶν προσθίων ποδῶν, ὧν ἡ μᾶλλον ἀξία λόγου ἔχει ὡς ἑξῆς·

«Σὸν δέμας ἔκπαγλον τεῦξαν θεοὶ αἰὲν ἐόντες,
»Φεισάμενοι χώρης πυρίδα μαζομένης,
»Εἰς μέσον εὐθύναντες ἀρουραίοιο τραπέζης,
»Νήσου πετραίης ψάμμον ἀπωσάμενοι·
»Γείτονα πυραμίδων τοίην θέσαν εἰςοράασθαι,
»Οὐ τὴν Οἰδιπόδαο βροτοκτόνον, ὡς ἐπὶ Θήβαις,
»Τῇ δὲ θεᾷ Λητοῖ πρόςπολον ἁγνοτάτην
»....τηροῦσαν πεποθημένον ἐσθλὸν ἄνακτα
»Γαίης Αἰγυπτίοιο σεβάσμιον ἡγητῆρα,
»Οὐράνιον, μέγαν, αὐτομέδοντα.....
»Εἴκελον Ἡφαίστῳ, μεγαλήτορα.....
».....
»Γαῖαν ἀθυρῶσθαι.....

»Ἀφρικανός.»

Ἐκ τούτων ἐξηγεῖται, ὅτι ἡ Σφὶγξ ἔκειτο πλησίον τοῦ ἱεροῦ τῆς Λητοῦς καὶ γειτονεύουσα ταῖς πυραμίσι, τηροῦσα πεποθημένον ἄνακτα εἰς οὐρανοὺς μεταστάντα καὶ ἐξομειωθέντα τῷ Ἡφαίστῳ· τίς οὗτος ὁ βασιλεὺς μένει ἄδηλον. Οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν ποιεῖται τῆς Σφιγγὸς ταύτης μνείαν, εἰ μὴ ὁ Πλίνιος λέγων, ὅτι ἵδρυτο ἡ θεὰ ὡς προστάτις τῶν περιοίκων, καὶ ὅτι δῆθεν ὑπ' αὐτὴν εὑρίσκετο ὁ βασιλεὺς Ἄμασις τεθαμμένος, καὶ ὁ Ἀθήναιος, ἀναφέρων ὅτι Καμβύσης ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἐπὶ Ἀμάσιος τὴν ἐπὶ Αἴγυπτον ἐπιχειρήσας στρατείαν, καὶ περὶ τὴν Σφίγγα στρατοπεδευσάμενος, ἀνώρυξεν αὐτῆς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνοσίως· καὶ ὅμως οἱ ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ θηρίου ἐγγεγλυμμένοι θυρεοὶ φέρουσιν ἐν ἱερᾷ γραφῇ τὸ ὄνομα Τωθμώσιος τοῦ Δ' ἐκ τῆς ΙΗ' Διοςπολίτιδος δυναστείας, λίθος δὲ εὑρεθεὶς παρὰ πόδας τῆς με-

σημβρινωτέρας ἐκ τῶν τριῶν μικρῶν πυραμίδων, τῶν κειμένων πρὸς ἕω τῆς τοῦ Χέοπος, καὶ νῦν ἀποκείμενος ἐν τῷ ἐν Βουλὰκ Μουσείῳ, ἀναφέρει ὅτι ζῶν ἔτι ὁ Χέωψ περιεκάθηρε τὸ ἐκεῖ ἱερὸν τῆς Ἴσιδος, προστάτιδος τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος μικρᾶς πυραμίδος, ὅπου ὁ Ἁρμάχις πρὸς βορρᾶν καὶ λίβα τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀσίριδος, ἔπειτα δὲ προςτίθεται ὅτι «ὁ ζωοδότης Ὥρος ὁ μεγαλό»δοξος, βασιλεὺς τῆς τε ἄνω χώρας καὶ τῆς κάτω, Χέωψ ὁ ζῶν, »ἀνέθηκε τῇ μητρὶ αὐτοῦ Ἴσιδι Ἁθὼρ, μητρὶ τῶν θεῶν καὶ προς»τάτιδι τῶν Μεμνονείων, καὶ ἔστησε τὴν στήλην εἰς ὑπόμνημα »ὅτι τὰ τῶν ἱερῶν τιμιώτατα ἀνενεοῦτο ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας, »καὶ οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἐξενεχθέντα ἀγάλματα τῶν θεῶν ἀπεδόθη»σαν αὖθις εἰς τὰ ἱερὰ καὶ ἱδρύθησαν ἐν τῷ ἁγιαστηρίῳ». Ἄρα ἡ Σφὶγξ Ἁρμάχις μετὰ τοῦ παρ' αὐτῇ ναοῦ τῆς Ἴσιδος Ἁθὼρ ἦτο ἀνακαίνισμα τοῦ Χέοπος, καὶ διὰ τοῦτο ἀρχαιοτέρα τῆς παρ' αὐτοῦ κτισθείσης πυραμίδος. Ἐν ἄλλῃ ἑλληνικῇ ἐπιγραφῇ στήλης εὑρεθείσης ἐν ἔτει 1818 πλησίον τῆς μεγάλης Σφιγγὸς, καὶ στηθείσης ἐκεῖ ὑπὲρ εὐχαριστίας Νέρωνι Κλαυδίῳ Καίσαρι σεβαστῷ αὐτοκράτορι, ὅτι σὺν ἅπασιν οἷς εὐηργέτησεν ἀγαθοῖς τὴν Αἴγυπτον τὴν ἐνεργεστάτην πρόνοιαν ποιησάμενος ἔπεμψεν ἐκεῖ Τιβέριον Κλαύδιον Βάλβιλλον ἡγεμόνα, ἀναφέρεται ὅτι «ἔδοξε »τοῖς ἀπὸ κώμης Βουσείρεως τοῦ Λητοπολίτου παροικοῦσι ταῖς »πυραμίσι, καὶ τοῖς ἐν αὐτῇ καταγινομένοις τοπογραμματεῦσι καὶ »κωμογραμματεῦσι, ψηφίσασθαι καὶ ἀναθεῖναι στήλην λιθίνην »παρὰ... *Ἁρμάχει*». Οὕτω βεβαιοῦται ἡ θέσις τῆς Σφιγγὸς πρὸς βορρᾶν καὶ λίβα τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀσίριδος, τοῦ ἐν τῇ κώμῃ Βουσείρεως τοῦ Λητοπολίτου, μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν πυραμίδων, ἔπειτα ἡ παρ' Αἰγυπτίοις κλῆσις τῆς Σφιγγὸς *Ἁρμάχις*, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι Ἁρμάχις ἦτο ὁ *Ἥλιος*· διότι ἐν τῇ αὐτῇ στήλῃ, ἀμέσως κατωτέρω, γίνεται λόγος περὶ τοῦ μνησθέντος ἡγεμόνος Τιβερίου Κλαυδίου Βαλβίλλου ὅτι «παραγενόμενος γὰρ ἡμῖν, φροντίσας εἰς »τὸν νομὸν, καὶ προςκυνήσας τὸν *Ἥλιον τὸν παρ' ἡμῖν ἐπόπτην* »*καὶ σωτῆρα*, τῇ τε τῶν πυραμίδων μεγαλειότητι τερφθεὶς»... ἐπρονόησε πλεῖστα ὑπὲρ τῆς χώρας καὶ ἐποίησεν ἀγαθά.

Τὰ ἐν ἔτει 1854 ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τοῦ Mariette ἐκχωσθέντα

μέρη τῆς Σφιγγὸς κατέκλυσε καὶ αὖθις ἡ ἄμμος ἐπανελθοῦσα, μόνη δὲ ἡ κεφαλὴ ὁρᾶται μακρόθεν τὰ ἄλλα ἀλώβητος πλὴν τῆς φθαρείσης ῥινός· ὁμοίως ἐκαλύφθη νῦν ὑπὸ τῆς ἄμμου καὶ τὸ παρὰ τὴν Σφίγγα πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς ὑστερώτερα ἐν ἔτει 1860 εὑρεθὲν ἐν σχήματι ναοῦ παλαιότατον μνῆμα. Ὁ μνημόσυνος οὗτος ναὸς ἐκ συηνίτου λίθου πορφυροῦ καὶ αἰγυπτίου ἀλαβάστρου, ἄνευ γραφῶν ἢ γλυφῶν καὶ διαπρέπων διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἁπλότητα τοῦ σχεδίου, εὑρέθη ἔχων τοὺς κίονας ἐκ τετραπλεύρων μονολίθων ὑπερμεγέθους ὄγκου ἀκεραίων ἔτι καὶ στιλπνῶν, τοίχους δὲ καὶ κατατομὰς ἐκ πολυγωνίων μεγάλων λίθων ἐπιτηδειότατα συνηρμοσμένων καὶ συνηνωμένων. Εἷς τῶν θαλάμων ἐντὸς τοῦ σηκοῦ φέρει ἓξ θήκας ἐπ' ἀλλήλας πρὸς κατάθεσιν νεκρῶν, ἔκ τινος δὲ ἐκεῖ παρακειμένου φρέατος ἀνεσύρθησαν ἑπτὰ ἀγάλματα ἐκ λίθου πρασίνου, τοῦ καλουμένου διορίτου (berccia verde τῶν Ἰταλῶν), παριστάνοντα τὸν βασιλέα Χεφρῆνα, καὶ φέροντα τὸ βασιλικὸν ὄνομα ἐπὶ τῆς βάσεως ἱεροῖς γράμμασιν ἐγκεχαραγμένον· «Ὁ δεσπότης »Ὥρος Χρυσοῦς, ΧΕΦΡΑ, θεὸς εὐεργέτης καὶ κύριος τῶν δια»δημάτων.»

Ἔμπροσθεν τοῦ πρὸς ἕω μετώπου τῆς μεγάλης τοῦ Χέοπος πυραμίδος ὑπάρχουσι τρεῖς ἄλλαι μικραί, ἐκτισμέναι καὶ αὗται εἰς τρόπον ἀναβαθμῶν, ὧν ἡ ἐν μέσῳ ἱσταμένη ᾠκοδομήθη καθ' Ἡρόδοτον (II. 16.) παρὰ τῆς τοῦ Χέοπος θυγατρὸς, ἴδιον διανοηθείσης καταλιπέσθαι μνημεῖον, ὅπερ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἐν τοῖς πρότερον μνησθείσης στήλης ἀληθεύει ἐν τούτῳ μόνῳ, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος μικρὰ πυραμὶς ἐκτίσθη μὲν εἰς μνήμην τῆς θυγατρὸς τοῦ Χέοπος ἡγεμονίδος *Χεντασήνης* (ΧΕΝΤ-ΣΕΝ), ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ πατρός· τὸ κείμενον ἔχει οὕτω· «Χέωψ ὁ ζῶν. . . ἔκτισε τὴν »ἑαυτοῦ πυραμίδα, ὅπου ὁ ναὸς τῆς θεᾶς [*Ἴσιδος*], καὶ ἔκτισε »τὴν πυραμίδα τῆς βασιλικῆς θυγατρὸς Χεντασήνης παρὰ τῷ »ναῷ». Ἄλλαι τρεῖς πολλῷ μικρότεραι πυραμίδες κεῖνται μεσημβρινῶς τῆς τοῦ Μυκερίνου, ὧν αἱ συριγγώδεις δίοδοι φέρουσιν εἰς θάλαμον, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου κεῖται λάρναξ κενὴ ἐκ συηνίτου λίθου· καὶ αὗται αἱ πυραμίδες ἐσυλήθησαν πάλαι ποτὲ ὑπὸ τυμβωρύχων, καὶ οὐδὲν σώζεται ἴχνος ἐνταφίων ἢ σωμάτων τῶν

ἐκεῖ ἄλλοτε κατατεθέντων νεκρῶν· ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν λίθων τῆς ὀροφῆς φέρουσι δι' ὤχρας τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως Μυκερίνου ἐπιγεγραμμένον, εἰς ἔνδειξιν, ὅτι ἐκτίσθησαν ζῶντος αὐτοῦ, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς ταφὴν τῶν βασιλικῶν αὐτοῦ τέκνων καὶ συγγενῶν.

Ἐπὶ τῆς παρὰ τὴν Βούσιριν (Abousir) καὶ τὸ Σωχάρειον (Sakkâra) μοίρας τῆς Νεκροπόλεως, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ταφῶν σώζονται καὶ ἔνιαι πυραμίδες καὶ ἐπιτάφιοι σηκοί, ἀλλὰ τὸ θαυμασιώτερον καὶ ἀξιολογώτερον πάντων εἶνε αἱ ταφαὶ τοῦ Ἄπιδος καὶ τὸ λεγόμενον *Σεράπειον* ἢ *Σαραπεῖον*. Ὁ τόπος ἔνθα ὑπῆρχον αἱ ταφαὶ ὠνομάζετο ἐν ἱερᾷ γραφῇ KA-XEM, ὡς εἰπεῖν Μελανοταύριον, διὰ τὸ τοῦ Ἄπιδος χρῶμα (KA=ταῦρος, καὶ XEM=τὸ μέλαν), παρ' Ἕλλησι δὲ *Κωχώμη*, ὅπου κατὰ Μανέθωνα ὁ τέταρτος βασιλεὺς τῆς πρώτης Θινίτιδος δυναστείας Οὐενέφης, υἱὸς τοῦ Κεγκένους, ἔκτισε τὴν ἑαυτοῦ πυραμίδα. Πράγματι ἐν τῇ νῦν ἔτι καλουμένῃ Κωχώμῃ (Κουκοῦμε ἀραβιστὶ) ὑπάρχει πυραμὶς ἀπαρτίζουσα ἐξ ὑψηλὰς βωμίδας, ἤ τοι μεγάλους ἀναβαθμοὺς, ἀρχαϊκὴ καὶ ἰδιόρρυθμος, ἐν μέσῳ ἱεροῦ περιβόλου, ἧς τὸ ἔνδον σχηματίζει θόλον παραβολοειδῆ, ὁπόθεν θύρα ἔχουσα τὰ σταθμὰ πρὸς τὰ ἄνω προσνεύοντα ἄγει εἰς μικρὸν θάλαμον, οὗ τινος οἱ τοῖχοι φέρουσιν ἔτι ἐπένδυμα ἐκ κυανοχρόων κεράμων ὑαλωτῶν.

Αἱ ἐν Κωχώμῃ ὑπὸ τοῦ γάλλου ἀρχαιολόγου Mariette ἐν δυσὶν ἔτεσιν, ἀπὸ τοῦ χειμῶνος τοῦ 1851 μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ 1853, ἐπιχειρηθεῖσαι ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν τὰς ἕως τότε ἀφανεῖς καὶ ἀγνώστους ταφὰς τοῦ ἱεροῦ βοὸς Ἄπιδος, καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ πρὸ αὐτῶν κειμένου ναοῦ, τοῦ καλουμένου *Σαραπείου*.

Ὁ ἱερὸς βοῦς *Ἄπις*, θεὸς ἐπὶ γῆς καὶ ἔμψυχος εἰκὼν τοῦ Ὀσίριδος, ζῶν μὲν ἐτιμᾶτο ἐν Μέμφει, ὡς ἐν τοῖς πρότερον εἴρηται, παρὰ τῷ Ἡφαιστείῳ, ἐν ἰδίῳ σηκῷ, τῷ καλουμένῳ *Ἀπιείῳ*, ὃ καὶ ἐν τοῖς ὕστερον ἔτι χρόνοις Πτολεμαῖος Ε' ὁ Ἐπιφανὴς «ἔργοις πο»λυτελέσι κατεσκεύασε, χορηγήσας εἰς αὐτὸ χρυσίου τε καὶ ἀρ»γυρίου καὶ λίθων πολυτελῶν πλῆθος οὐκ ὀλίγον». (Ἐπιγρ. Ῥαχιτίου. στ. 33. 34)· μετὰ δὲ τοῦ βίου τὴν μεταλλαγὴν εἰς χθόνιον μεθιστάμενος Ὀσιριν, προσηγορεύετο *Ὀσίριος Ἄπις*, ἤ τοι *Σά*

ραπις (ΟΣΙΡΙ-ΑΠΙ ἐν ἱερᾷ γραφῇ) καὶ ἐλατρεύετο ἐν τῷ *Σαραπείῳ*, ὅπου ἐφέρετο εἰς ταφὴν καὶ κατετίθετο ὄπισθεν τοῦ ναοῦ ἐν τοῖς ἐγκάτοις τοῦ παρακειμένου ὄρους τῆς Νεκροπόλεως, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο *Σιρώπιον* (Εὐσταθ. σχόλ. εἰς Διον. Περιηγ.) καὶ *Σιρώπη* (ΣΕ-ΕΝ-ΑΠΙ ἐν ἱερᾷ γραφῇ), ἤ τοι *Ἄπιδος σῆμα*. Τοῦτο ἐγένετο ἀφορμὴ τοῖς Ἕλλησιν ἵνα πλάσωσι τὸν περὶ Σαράπιδος μῦθον, ὅτι δῆθεν οὐκ ἄλλος ὢν εἰ μὴ ὁ Πλούτων (Διόδ. I. 25.—Πλούταρχ. περὶ Ἴσιδ. καὶ Ὀσίριδ. 27.) παρὰ Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος ἐκομίσθη τὸ πρῶτον ἐκ τῆς ἐν Εὐξείνῳ Πόντῳ (?) Σινώπης εἰς Ἀλεξάνδρειαν (αὐτόθι. 28.).

Τὸ Σαραπεῖον ἦτο κατὰ Στράβωνα (ΙΖ'. 32.) ἐν τόπῳ ἀμμώδει σφόδρα, ὅπου ἔφερε δρόμος, ἔχων ἑκατέρωθεν σειρὰν σφιγγῶν. Ὁ Mariette, προσκόψας ἡμέραν τινὰ τοῦ Νοεμβρίου ἐν ἔτει 1850 ἐπὶ μιᾶς τῶν σφιγγῶν, ἀπώθησε τὴν πέριξ ἄμμον, καὶ ἀποκαλύψας πολλὰς ἄλλας ὁμοίας ἑκατέρωθεν καὶ ἐφεξῆς, εὗρε τὴν ἱερὰν ὁδὸν, ἣν ἀκολουθῶν προεχώρησε μέχρι τῆς ἑκατοστῆς καὶ τριακοστῆς τετάρτης σφιγγὸς, ὅπου ὁ δρόμος ἔστρεφεν ἐν γωνίᾳ ὀρθῇ πρὸς τὰ ἀριστερά· μετὰ τὴν ἑκατοστὴν καὶ τεσσαρακοστὴν πρώτην σφίγγα ἐσχηματίζετο ἡμικύκλιον λιθόστρωτον, ὅπου ἵσταντο κατὰ μέτωπον οἱ ἀνδριάντες τῶν ἐξ Ἑλλάδος τὴν Αἴγυπτόν ποτε περιηγηθέντων σοφῶν, Λυκούργου, Πλάτωνος, Σοφοκλέους, Πινδάρου καὶ ἄλλων· ἐκεῖ δὲ ὁ δρόμος ἐχωρίζετο εἰς δύο, ὧν ὁ μὲν πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἔληγεν εἰς σηκὸν, ὁ δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ ἔφερεν εἰς τὸν πυλῶνα τοῦ Σαραπείου. Ἐπὶ τοῦ χώρου ὅπου ἵστατο ὁ πυλὼν οὗτος καὶ ὁ μετ' αὐτὸν δεύτερος πυλὼν μετὰ τοῦ προνάου καὶ τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ περικλείοντος περιβόλου, εὑρέθησαν σωροὶ ἐρειπίων καὶ λίθων συντρίμματα, μετὰ τῆς περικαλυπτούσης ἄμμου δεινῶς καὶ φύρδην ἀναμεμιγμένα.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ Νοεμβρίου τοῦ ἀκολούθου ἔτους 1851 εὑρέθη κατωφερὲς ὄρυγμα φέρον ἀπὸ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ εἰς τὰς ὑπὸ γῆν ταφὰς τοῦ Ἄπιδος, αἵτινες ἀποτελοῦσι τρεῖς ἀπ' ἀλλήλων χωριστὰς συναυλίσεις. Τούτων ἡ πρώτη συνίσταται ἐκ μεμονωμένων θαλάμων ἐντὸς τῆς πέτρας λελαξευμένων καὶ περιεχόντων τὰς θήκας τοῦ Ἄπιδος, ἀπὸ τῆς ΙΗ' μέχρι τῆς Κ' Διοσπο-

λίτιδος δυναστείας, κενὰς καὶ ἐφθαρμένας, ὀλίγον παρεχούσας τὸ ἐνδιαφέρον. Ἡ δευτέρα ἀποτελεῖ ἐνιαίαν μεγαλοπρεπῆ ἐν τοῖς ἐγκάτοις τοῦ ὄρους στοὰν, ἔχουσαν ἑκατέρωθεν μεγάλας θήκας, ἀπὸ τῶν χρόνων *Σεσόγχιος* τοῦ Γ' ἐκ τῆς ΚΒ' Βουβαστίτιδος μέχρι τῶν τοῦ Θαρακᾶ, τελευταίου βασιλέως τῆς ΚΕ' Αἰθιοπικῆς δυναστείας· τοῦ θόλου τῆς στοᾶς καταπεσόντος πολλαχοῦ, ἡ εἴσοδος κατέστη νῦν δύςκολος καὶ κινδυνώδης. Ἡ τρίτη συναύλισις εἶνε ἡ ἀξιολογωτέρα πασῶν καὶ μᾶλλον γνωστὴ, περιέχουσα τὰς ταφὰς τοῦ Ἄπιδος ἀπὸ Ψαμμητίχου, πρώτου βασιλέως τῆς ΚΣ' Σαΐτιδος δυναστείας, μέχρι τοῦ τελευταίου τῶν Πτολεμαίων· καὶ ἐνταῦθα ὑπάρχει ἐνιαία ὑπόγειος στοὰ, ἐκτεινομένη ἐν τῷ βάθει διακόσια περίπου μέτρα γαλλικὰ, εὐρεῖα καὶ μεγαλοπρεπὴς, ὅπου ἀντὶ τῶν ἐν τῇ πέτρᾳ λελαξευμένων θηκῶν κατάκεινται μονόλιθοι λάρνακες γιγαντιαίου μεγέθους ἐκ λίθου αἰθιοπικοῦ, ἄνευ ἐπιγραφῶν, ἐκτὸς τεσσάρων, ἐν μιᾷ τῶν ὁποίων γίνεται μνεία τοῦ Ἀμάσιος ἐκ τῆς ΚΣ' Σαΐτιδος δυναστείας, ἐν ἑτέραις δύο Καμβύσου βασιλέως τῶν Περσῶν, καὶ ἐν ἄλλῃ τετάρτῃ ἑνὸς ἐκ τῶν Πτολεμαίων.

Αἱ ταφαὶ τοῦ Ἄπιδος εὑρέθησαν κατὰ τοῦτο μόνον σῶαι καὶ ἀλώβητοι, ὅτι περιεῖχον τὰ τεταριχευμένα σώματα τῶν ἱερῶν βοῶν καὶ τὰ ἐντάφια σπάργανα, ἐκτὸς τῶν χρυσῶν καὶ ἄλλων πολυτελῶν κοσμημάτων, ἅτινα διηρπάγησαν ἴσως ἐν καιρῷ διωγμῶν. Ἄλλως οἱ τοῖχοι ἄνωθεν τῶν θηκῶν σώζουσιν ἔτι τὰ ἐπ' αὐτῶν ἀναγεγραμμένα προςκυνήματα ἢ τὰς ἐγκτίςους ςήλας, περιεχούσας ἐπιταφίους εὐχὰς τῷ ἐκεῖ ταφέντι ἐλλογίμῳ καὶ ἱερῷ ζώῳ Ἄπει παρὰ τῶν λειτουργούντων κατὰ τὴν ταφὴν ἱερέων. Αἱ εὐχαὶ αὗται πρὸς τοῖς ἄλλοις περιέχουσι καὶ εἰδήσεις περὶ τῶν συγχρόνων βασιλειῶν τῶν ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου ἐγχωρίων ἢ ξένων βασιλέων, τὴν ἡμέραν τοῦ μηνὸς καὶ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο ἡ θεοφανία τοῦ ἱεροῦ βοὸς Ἄπιδος ἢ ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ὁ ἐν σαρκὶ ἐπιφανεὶς οὗτος θεὸς, καὶ εἰς ἐπίμετρον γενεαλογικὰς καὶ βιογραφικὰς σημειώσεις τῶν βασιλέων ἢ τῶν ἐν τῷ Ἀπιείῳ λειτουργῶν. Ἐκ τούτων δύναται νὰ εἰκάσῃ τις τὴν σπουδαιότητα τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν μνημείων

πρὸς συμπλήρωσιν τῆς χρονολογίας τῶν ἀλλήλας διαδεξαμένων δυναστειῶν, καὶ ἐπανόρθωσιν πολλῶν παρὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐλλειπῶς παραδοθέντων ἡμῖν πληροφοριῶν.

Οὕτω μεταξὺ ἄλλων ἐν μιᾷ στήλῃ, ἀποκειμένῃ τὰ νῦν ἐν τῷ ἐν Λούβρῳ τῶν Παρισίων Μουσείῳ, ἀναφέρεται ὅτι ἐπὶ Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Σεσώστριος, ἐκ τῆς ΙΘ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, τρεῖς Ἄπεις τὸν βίον μετήλλαξαν· ὅτι ὁ πρωτότοκος υἱὸς τοῦ βασιλέως ἦτο τότε ἀρχιερεὺς ἐν τῷ Ἡφαιστείῳ, καὶ πολλὰ ἐδωρήσατο τῷ Ἀπιείῳ, πολὺ κρεῖττον τῶν πρὸ αὐτοῦ φροντίζων ὑπὲρ τῶν ἀνηκόντων τῷ ἱερῷ ζώῳ καὶ ἔργοις πολυτελέσι κατασκευάζων τὸ ἱερόν. Ἐν ἄλλῃ στήλῃ ἀναφέρεται ὁ θάνατος τοῦ Ἄπιδος ἐπὶ Μενεφθᾶ τοῦ Α', υἱοῦ καὶ διαδόχου Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Σεσώστριος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, σημειούσθω ἐν παρενθέσει, ἐγένετο ἡ ἔξοδος τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξ Αἰγύπτου, καὶ ὅτι ἡ λατρεία τοῦ ἱεροῦ βοὸς Ἄπιδος ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ διεκρίνετο διὰ τὰς δαψιλῶς καὶ ἐνδόξως τελουμένας αὐτῷ πανηγύρεις καὶ ἑορτὰς μετὰ θυσιῶν καὶ σπονδῶν καὶ τῶν ἄλλων νομιζομένων ἁπάντων. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ ἡ παρὰ τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐξελθόντων Ἰσραηλιτῶν, ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ τούτου τοῦ Φαραῶ Μενεφθᾶ τοῦ Α', προσκύνησις τοῦ χρυσοῦ μόσχου, κατὰ τὰ ἐν Αἰγύπτῳ τελούμενα Ἄπει τῷ θεῷ.

Ἄλλαι στῆλαι εἶνε πολλοῦ λόγου ἄξιαι διὰ τὴν γενεαλογίαν τῆς ΚΒ' Βουβαστίτιδος δυναστείας· ἐξ αὐτῶν μανθάνομεν, ὅτι Ἄπις γεννηθεὶς ἔτει κη' Σεσόγχιος τοῦ Γ' μετήλλαξε τὸν βίον ἔτει 6' τοῦ βασιλέως Πισάϊος (Π|ΣΑΙ), πατρὸς Σεσόγχιος τοῦ Δ', ζήσας εἴκοσι καὶ ἓξ ἔτη. Ἐκ τούτου ἀνασκευάζεται ἡ παρ' Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις ἡμαρτημένη δοξασία, ὅτι εἴκοσι πέντε ἦσαν τὰ ὡρισμένα τοῦ βίου τοῦ Ἄπιδος ἔτη (Πλούταρχ. περὶ Ἴσιδ. καὶ Ὀσίρ. 56.), καὶ ἂν ἐτύγχανε ζῶν πλέον τοῦ Ἀπιείου τούτου κύκλου τῶν εἴκοσι πέντε ἐνιαυτῶν, ἀπεπνίγετο ἐν τοῖς ὕδασι τοῦ ποταμοῦ παρὰ τῶν ἱερέων, ἐν τῇ καλουμένῃ *ἱερᾷ πηγῇ* (Plin. viii. 46. — Ammian. Marc. xxii. 14. 7.). Ἐν τῇ ἄλλῃ στήλῃ γίνεται λόγος περὶ τοῦ Ἄπιδος τοῦ γεννηθέντος ἐν ἔτει κς' Θαρακᾶ τελευταίου, πραγματικοῦ βασιλέως τῆς ΚΕ' Αἰθιοπικῆς

δυναστείας, καὶ τελευτήσαντος ἐν ἔτει κ' Ψαμμητίχου τοῦ Α', ἱδρυτοῦ τῆς ΚΣ' Σαΐτιδος δυναστείας. Ἐν τέλει ὁ ὑπὸ Καμβύσου, βασιλέως τῶν Περσῶν, τὸν μηρὸν πεπληγμένος Ἄπις, ὅςτις καθ' Ἡρόδοτον (III. 29.) ἐν τῷ ἱερῷ κατακείμενος ἐτελεύτησεν ἐκ τοῦ τραύματος καὶ ἐτάφη λάθρα παρὰ τῶν ἱερέων ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ βασιλέως· ἐν τῇ αὐτῇ στηθείσῃ ἐπιτυμβίῳ στήλῃ φαίνεται ὅτι ἐπιφανεὶς ἐν ἔτει πέμπτῳ τῆς βασιλείας Καμβύσου, ὅτε οἱ Αἰγύπτιοι χαρμόσυνον ἐτέλεσαν ἑορτήν, ἐπέζησε τῇ δι'ἐγχειριδίου παρὰ τοῦ βασιλέως ἐπενεχθείσῃ πληγῇ, καὶ ἐτελεύτησε πολλῷ ὕστερον ἐν ἔτει τετάρτῳ τῆς βασιλείας Δαρείου.

Αἱ περὶ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀνωτέρω στῆλαι ἀπόκειν̃ται νῦν πᾶσαι ἐν τῷ ἐν Λούβρῳ τῶν Παρισίων Μουσείῳ· καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ἐπὶ τῶν πρώτων Πτολεμαίων κτισθεῖσαν παρὰ τὴν εἴςοδον εἰς τὰ ὑπόγαια τοῦ Ἄπιδος πύλην, τὴν φέρουσαν διαφόρους ἐπιγραφὰς ἱερέων ἐκ τῶν χρόνων τῶν Λαγιδῶν, ἐξήρεσεν ὁ Mariette εἰς τεμάχια, ἃ μετενεγκὼν εἰς Παρισίους ἀνώρθωσεν ἀπαράλλακτα ὡς ἦσαν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν θέσει, ἀλλὰ νῦν μεταξὺ δύο αἰγυπτιακῶν αἰθουσῶν τοῦ προειρημένου Μουσείου.

Ὁ δρόμος τῶν σφιγγῶν, τὸ Σαραπεῖον μετὰ τῶν ταφῶν τοῦ Ἄπιδος καὶ τὰ ἄλλα πέριξ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Mariette ἐκχωσθέντα μέρη τῆς Νεκροπόλεως, ὀλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα κατεκλύσθησαν καὶ αὖλις ὑπὸ τῆς ἄμμου, ὡς ἐπὶ Στράβωνος, ὅτε διὰ τὰς ὑπὸ τῶν ἀνέμων σωρευομένας ἄμμων θῖνας, αἱ μὲν τῶν σφιγγῶν καὶ μέχρι τῆς κεφαλῆς ἐωρῶντο κατακεχωσμέναι, αἱ δὲ ἡμιφανεῖς, ἐξ ὧν ἠδύνατό τις νὰ εἰκάσῃ καὶ τὸν κίνδυνον ὃν διέτρεχον οἱ ἐν καιρῷ λαίλαπος ἐπιπιπτούσης βαδίζοντες πρὸς τὸ ἱερόν. (Στράβ. ΙΖ.' 32.)

Ἡ λοιπὴ ἑκατέρωθεν τοῦ Σαραπείου ἁπλουμένη Νεκρόπολις, μέχρι τῶν μεγάλων πρὸς βορρᾶν πυραμίδων καὶ μέχρι τῶν τοῦ χωρίου Dashoûr πρὸς μεσημβρίαν, διαλαμβάνει ἔκτασιν γῆς πολὺ μεγαλειτέραν, καὶ τριπλασίαν σχεδὸν ἐκείνης ἣν ἐκάλυπτεν ἄλλοτε αὐτὴ ἡ πολυάνθρωπος Μέμφις, εἶνε δὲ καὶ πυκνότερον συνῳκισμένη ὑπὸ τῶν νεκρῶν, παρ' ὅσον τὸ πάλαι ἡ πόλις ὑπὸ τῶν ζώντων. Ἡ πέτρα τοῦ ὄρους εἶνε διάτρητος ἀπὸ τοῦ

ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον, κυψελῶν τρόπον, διὰ λαβυρινθοειδῶν ὑπογείων ὀρυγμάτων, συρίγγων καὶ κρυπτῶν. Πέριξ τῆς ἐν Κωχώμῃ πυραμίδος κεῖνται αἱ ἀπὸ τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας ταφαὶ, καὶ παρὰ πόδας τοῦ ὄρους, ἀντικρὺ τῆς πόλεως, ὅπου ἀρχίζει ἡ ἄμμος, αἱ Ἑλληνικαὶ ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Πτολεμαίων· πρὸς βορρᾶν ἀκολουθοῦσιν αἱ τῆς ΙΗ' δυναστείας ταφαὶ, ἀλλ' ἔπειτα, καθ' ὅσον προχωρεῖ τις πρὸς τὰς μεγάλας πυραμίδας, ἀπαντῶνται ἄλλαι ἀρχαιόταται, καὶ μάλιστα ἐκ τῆς Δ' Μεμφίτιδος δυναστείας· πρὸς νότον, κατὰ τὸ Σωχάρειον (Sakkâra) καὶ μέχρι τῶν πυραμίδων τοῦ χωρίου Dashoûr εὑρίσκονται αἱ μεταγενέστεραι τῆς ΚΓ' Σαΐτιδος δυναστείας καὶ ἐφεξῆς.

Αἱ ταφαὶ ἀπαρτίζονται κοινῶς ἐκ τριῶν διακεκριμένων μερῶν· ἐκ τοῦ ἐπιταφίου εὐκτηρίου οἴκου, ἔπειτα τοῦ ἐντεῦθεν εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς γῆς καταβαίνοντος βαθέος ὀρύγματος, καὶ τῆς ἑξῆς ὑπὸ γῆν κρύπτης μετὰ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου καὶ τῶν θηκῶν. Ὁ ἀπ' ἀνατολῶν τὴν εἴσοδον ἔχων ἰσόγειος, ὕπαιθρος ἢ ἐν τῇ πέτρᾳ λελαξευμένος σηκὸς συνίσταται ἐκ προδόμου, ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν εἴδει πυλῶνος, ἐνίοτε δὲ καὶ στοᾶς ἐρειδομένης ἐπὶ τετραπλεύρων κιόνων, καὶ ἑνὸς ἢ πλειοτέρων παραπλεύρως πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἐνδότερον κειμένων, καὶ διὰ συριγγώδους δρόμου μετὰ τοῦ πυλῶνος συγκοινωνούντων θαλάμων· τῆς εἰσόδου οἱ παραστάται φέρουσιν ἔγγλυφον τὴν εἰκόνα τοῦ θανόντος, ἡ δὲ ὑπέρθυρος πλὰξ ἐν ἱερᾷ γραφῇ τὸ ὄνομα καὶ τὰ ἀξιώματα τοῦ ἐκεῖ ὑπὸ γῆν ταφέντος νεκροῦ, ἔπειτα εὐχὰς τῷ θεῷ Ἀνούβει τῷ ψυχοπομπῷ, ἵνα προςδεξάμενος τὸν ἐκ γῆς μεταστάντα, τὸ μὲν σῶμα ἀξιώσῃ τιμίας ταφῆς, τῇ δὲ ψυχῇ αὐτοῦ καταδείξῃ τὴν ὁδὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς, καὶ τάξῃ αὐτὴν ἐν τόπῳ χλοερῷ, ἔνθα οἱ δίκαιοι ἀναπαύονται ἐν Ἀμένθει· ἐν τέλει προςεπιφέρεται ἡ τῶν μνημοσύνων διάταξις καὶ πῶς δεῖ ἄγεσθαι εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα τὰ περίδειπνα καὶ τὰ νεκύσια δῶρα. Ἐν ταῖς ταφαῖς τῶν ἀρχαιοτάτων δυναστειῶν αἱ ἔσωθεν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ προδόμου καὶ τῶν προςθίων θαλάμων γλυφαὶ καὶ γραφαὶ εἰκονίζουσι τοῦ θανόντος τὸν ἐπὶ γῆς βίον ἐμπεριστατωμένως καὶ ἐκτενῶς, αἱ δὲ ἐπὶ τῶν ἐν τῷ μυχῷ θαλάμων τὴν κηδείαν τοῦ σώματος καὶ τὰς ἑξῆς κατὰ καιροὺς

μνημοσύνους τελετάς, τὰ νεκρόδειπνα καὶ τὰς προσφορὰς ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ἐν Ὀσίρει τετελειωμένης ψυχῆς. Οὕτως ἐν παραδείγματι ἐν τῷ εὐκτηρίῳ οἴκῳ τῆς ταφῆς τοῦ ἱερέως Τῆ ἐκ τῶν χρόνων τῆς Δ' Μεμφίτιδος δυναστείας, ἐπὶ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοίχου τῆς ϛενῆς παρὰ τὸν πυλῶνα διόδου, ὁ θανὼν εἰκονίζεται ἐν πρώτοις ζῶν ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ οἴκῳ, ἐν χαρᾷ καὶ εὐωχίᾳ, ἐν μέσῳ τῶν οἰκείων, φίλων καὶ συγγενῶν· μουσικοὶ παιανίζουσιν ἐν ὀργάνοις, ἀοιδοὶ ᾄδουσιν ἐπικροτοῦντες τὰς χεῖρας, καὶ παιδίσκαι ὀρχοῦνται· ἐπὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν τοίχου παρίσταται ὁ θανὼν ἐντὸς βάρεως ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἐξερχόμενος εἰς ἄγραν λιμναίων πτηνῶν, καὶ ἐν τῇ μιᾷ χειρὶ κρατεῖ στρουθὸν παλευτὴν, διὰ δὲ τῆς ἄλλης ῥίπτει κατὰ τῶν μεταξὺ τῶν καλάμων καθεζομένων πτηνῶν καλαύροπα περιστρεφομένην· οἱ ἀκόλουθοι ἀσχολοῦνται εἰς θήραν τῶν ἐπὶ τῶν ὑδάτων νηχομένων κροκοδείλων τε καὶ ἱπποποτάμων· εἷς τῶν οἰκετῶν ἄγει ἱπποπόταμον ἐν ἀγκίστρῳ, καὶ ἄλλοι θηρεύουσι νήσσας· ἐπὶ τοῦ τοίχου πρὸς ἀνατολὰς εἰκονίζεται ὁ βίος ἐν τοῖς ἀγροῖς καὶ ἐν τοῖς βουκολίοις· δαμάλεις διαπερῶσι τὰ βατὰ μέρη τοῦ ποταμοῦ· οἱ μόσχοι βόσκονται ἐν τῷ λειμῶνι· οἱ ὑπηρέται ἄγουσιν ἀγέλην αἰγῶν εἰς νομήν. Ἀλλαχοῦ εἰκονίζεται τὸ θέρος, ἡ συναγωγὴ τῶν καρπῶν, ἡ μεταφορὰ ἐπὶ ὄνων καὶ φόρτωσις αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐν τῷ ὅρμῳ παραμενόντων πλοίων. Ἐπὶ πάντων τῶν ἔργων ἐπιστατεῖ ὁ οἰκοδεσπότης ὄρθιος ἢ καθήμενος καὶ κρατῶν ῥάβδον ἐν τῇ δεξιᾷ εἰς σημεῖον τῆς κυριότητος καὶ αὐθεντείας αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ πρὸς δυσμὰς τοίχου φαίνονται βάρεις καὶ πλοῖα μεγάλα ἱστιοφόρα διασχίζοντα τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ καὶ μεταφέροντα φορτία σιτηρῶν καὶ ἐμπορευμάτων ἐπὶ τῷ προστάγματι αὐτοῦ. Ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ἐνδοτέρω κειμένων θαλάμων εἰκονίζεται ἡ κηδεία τοῦ νεκροῦ ἐν βάρει διαπλέοντος τὴν ἱερὰν λίμνην καὶ φερομένου εἰς ταφὴν, καὶ ἡ τοῦ πένθους ἀπόλυσις· ἔπειτα αἱ κατὰ καιροὺς τῶν μνημοσύνων τελεταὶ καὶ προσφοραὶ τῶν νεκυσίων δώρων, τὰ περίδειπνα, ὧν μεταλαμβάνει καὶ αὐτὸς ὁ θανὼν, τὰ ἐναγίσματα, αἱ χοαὶ καὶ αἱ κανηφορίαι. Τὰ ἐνταῦθα εὑρισκόμενα σκεύη δὲν εἶνε ἄλλα εἰ μὴ τράπεζα λιθίνη τῆς προθέσεως τῶν προσφορῶν καὶ ἱερῶν ἄρτων, λοιβάσιον σκεῦος, ἐκ λί-

θου καὶ αὐτὸ, διὰ τὰς χοὰς, καὶ τὰ λεγόμενα προςκυνήματα, ἤ τοι στῆλαι εὐκτήριαι, τετράγωνοι καὶ κολοσσιαῖαι, τόπον ἐπέχουσαι τῶν παρ' ἡμῖν ἱερῶν διπτύχων. Ἐνίοτε μικρά τις καὶ τετράπλευρος ὀπὴ ἐπὶ ἑνὸς τῶν τοίχων τοῦ ἐνδοτέρου θαλάμου, δι' ἐξαιρεσίμων κεκλεισμένη λίθων, προδίδει στενὴν καὶ σκοτεινὴν σύριγγα φέρουσαν ἐντὸς κρύπτης μυστηριώδους εἰκονοστασίου, ὅπου ἵστανται ἀνδριάντες καὶ ξόανα εἰκονίζοντα τὸν θανόντα, κεκρυμμένα καὶ ἠσφαλισμένα ἀπὸ πάσης βεβηλώσεως ἐπερχομένων γενεῶν ἢ συλήσεως ἐν καιρῷ ἐπιδρομῶν· κάτωθεν τῆς πεφραγμένης ὀπῆς παριστάνονται ἐν γραφῇ ἱερεῖς θυμιῶντες λίβανον καὶ ἀρώματα ἐκ θυμιατηρίων. Σημειώσεως ἀξία ἐν τοῖς ἐπιταφίοις τούτοις μνημείοις ἐκ τῶν ἀρχαίων δυναστειῶν εἶνε ἡ *παντελὴς ἔλλειψις εἰκόνων καὶ ἀγαλμάτων τῶν ἐν οὐρανῷ ἢ ἐν ᾅδου θεῶν*, ὅπως καὶ ἐν ταῖς παρὰ τὸ χωρίον Béni-Hassan ταφαῖς ἀπὸ τῆς ΙΒ' Διοςπολίτιδος δυναστείας πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἑρμοπολίτου νομοῦ, ἐξ οὗ δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι *κατὰ τὸ παράρχαιον θρήσκευμα τῶν Αἰγυπτίων ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων τῶν θεῶν ἦτο παντελῶς ἀπηγορευμένη*, ἐν ᾧ τὰ ὁμοιώματα τῶν κεκοιμημένων ἐχρησίμευον ὡς κοσμήματα καὶ ἱστορικὰ μνημεῖα μᾶλλον ἢ ὡς λατρείας οἱαςδήποτε ἀντικείμενα.

(Ἀκολουθεῖ)

ΠΕΡΙ ΣΥΝΕΣΙΟΥ.

Ὅτε τὸ πρῶτον ἐκηρύχθη μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν ὁ χριστιανισμὸς, ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀντετάχθη κατ' αὐτοῦ καὶ κατεπολέμησεν αὐτόν. Οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρουν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὡς μίγμα τι δεισιδαιμονιῶν ἰουδαϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν. Οὕτως ὁ Κέλσος ὁ συγγράψας τὸν «ἀληθῆ κατὰ τῶν χριστιανῶν λόγον», τὸν δόντα ἀφορμὴν τῷ μεγάλῳ Ὠριγένει εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ σπουδαιοτάτου αὐτοῦ ἀπολογητικοῦ συγ-

γράμματος, τῶν 5 κατὰ Κέλσου βιβλίων. Φιλοσοφία ἑλληνικὴ καὶ χριστιανισμὸς ὑπῆρξαν οὕτω τὸ πρῶτον ἀντίπαλα. Καὶ μετὰ ταῦτα δὲ ἐξηκολούθησαν οἱ νεοπλατωνικοὶ (Πορφύριος, Ἰάμβλιχος) νὰ προςβάλλωσι τὸν χριστιανισμόν, ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἤρξατο ἐν αὐτοῖς τοῖς κόλποις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας νὰ λαμβάνῃ χώραν συνδιαλλαγή τις μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ χριστιανισμοῦ, ἀφ' ὅτου οἱ μὲν ἀπολογηταὶ, οἱ πλεῖστοι φιλόσοφοι ὄντες, καὶ ἰδίως πλατωνικοὶ, καθὼς ὁ Ἰουστῖνος, ἐσπούδαζον νὰ δείξωσι τὴν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν μεταξὺ τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας καὶ τῆς νέας θρησκείας, οἱ δὲ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι, Κλήμης καὶ Ὠριγένης πρὸ πάντων, μαθηταὶ νεοπλατωνικῶν, ἐπειράθησαν κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τότε ἰσχυουσῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν νὰ ἀνυψώσωσι τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν εἰς φιλοσοφικὸν σύστημα, τὴν *πίστιν* εἰς *γνῶσιν*. Ἔκτοτε οἱ θεολογοῦντες πατέρες ἐφιλοσόφουν ἐπὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ συνδυασμὸς οὗτος, ἐὰν ἐξαιρέσῃ τις τὸν συγγραφέα τῶν ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων, παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ ἀρχαίῳ ἐκκλησιαστικῷ συγγραφεῖ ἀπαντᾷ τοσοῦτον στενὸς, ὅσον παρὰ τῷ ἐπισκόπῳ Πτολεμαΐδος Συνεσίῳ, τὸν ὁποῖον ἀγνοεῖ τις πῶς νὰ χαρακτηρίσῃ, ὡς νεοπλατωνικὸν φιλόσοφον ἢ χριστιανὸν θεολόγον, ὡς ὀπαδὸν τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους[1]).

Ὁ Συνέσιος[2]) ἐγεννήθη ἐν Κυρήνῃ περὶ τὸ 375, καταγόμενος ἐκ παναρχαίου οἴκου, ἀναβιβάζοντος τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ἡρακλείδου Εὐρυσθένους, ὅςτις εἶχεν ὁδηγήσει τοὺς Δωριεῖς εἰς Σπάρτην, καὶ διὰ τούτου μέχρι τοῦ Ἡρακλέους[3]). Ἦτο

(1) Αὐτὸς καλεῖ ἑαυτὸν «φιλόσοφον ἱερέα». Συνεσ. ἐπις. 62.

(2) Περὶ Συνεσίου ὅρα Εὐαγρίου ἐκκλ. ἱς. I, 15, Φωτίου μυριόβιβλ. 26. Clausen, de Synesio philosopho Libyæ Pentap. Metropolita. Hafn. 1831. Druon, Études sur la vie et les oeuvres de Synésius. Paris, 1849. Dr. Kraus Synesius von Cyrene. (Tueb. Theol. Q. Schrift 1865. H. 3, n. 4 καὶ 1866 H. 1). Herzog, Real-Encyclopaedie fuer Theologie, Synesius v. Moeller. T. XV. σελ. 335. Krabinger ἐν Freib. Lexicon X. Synesius, σελ. 594.

(3) Συνεσ. ἐπις. 57: «Ἀπ' Εὐρυσθένους τοῦ καταγαγόντος Δωριέας εἰς Σπάρτην μέχρι τοῦ μοῦ πατρὸς αἱ διαδοχαὶ ταῖς δημοσίαις ἐνεκο-

δὲ υἱὸς γερουσιαστοῦ πιθανῶς, πλουσίου ὄντος. Ἀγαπῶν ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας τὰς ἐπιστήμας, ἐξεπαιδεύθη ἐν αὐταῖς, ἐπιδοθεὶς ἰδίως εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ποίησιν καὶ τὴν ῥητορικήν. Αὐτὸς ὁ Συνέσιος λέγει, ὅτι παιδιόθεν «ἔζη ἐπὶ τῶν βιβλίων»[1]), καὶ ὅτι «οὐδὲν ἀφεῖλκεν αὐτὸν τῆς φιλοσοφίας»[2]). Πόσον δ' εὐδοκίμησεν ἐν ταῖς ἐπιστήμαις ταύταις, ἀποδεικνύουσι τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, περὶ ὧν κατωτέρω ἐροῦμεν. Διδάσκαλον δὲ αὐτοῦ ἔσχε τὴν περίφημον νεοπλατωνικὴν Ὑπατίαν, ἥτις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐδίδασκε μετὰ ἀξιοθαυμάστου ἐπιτυχίας τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, ἐτιμᾶτο δὲ μεγάλως διὰ τὴν παιδείαν, τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀρετὴν αὐτῆς. Ὁ Συνέσιος διέσωζε δι' ὅλου τοῦ βίου αὐτοῦ, καὶ ἐπίσκοπος γενόμενος, ἄκρον σεβασμὸν πρὸς τὴν δαιμονίαν ἐκείνην γυναῖκα, περὶ ἧς λέγει[3])·

«Εἰ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' εἰν ἀΐδαο,
αὐτὰρ ἐγὼ κἀκεῖθι
τῆς φίλης Ὑπατίας μεμνήσομαι».

Τὸ πρῶτον ἔζη ὁ Συνέσιος ὡς ῥήτωρ· ὡς τοιοῦτος δὲ διέφερε τῶν συνήθων ῥητόρων, διότι τὴν ῥητορικὴν συνενῶν μετὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ διὰ ταύτης ἐξευγενίζων αὐτήν, δὲν ἤσκει ὥς τινα σοφιστικὴν τέχνην κέρδους χάριν, ἀλλὰ μετεχειρίζετο ὁσάκις σπουδαῖαι τῆς πατρίδος του περιστάσεις ἐκάλουν αὐτὸν εἰς τὸν δημόσιον βίον.

Ἕνεκα δὲ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ τιμώμενος παρὰ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ἀπεστάλη ὁ Συνέσιος τῷ 397 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα προσφέρων ἐξ ὀνόματος τῆς Πενταπόλεως τῷ αὐτοκράτορι Ἀρκαδίῳ δῶρον χρυσοῦν στέφανον, παρακαλέσῃ αὐτόν, νὰ λάβῃ πρόνοιαν περὶ τῆς κακῶς ἐχούσης τότε Πενταπόλεως καὶ ἕνεκα βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἕνεκα τῆς κακῆς αὐτῆς διοικήσεως. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην μόλις μετὰ παρέ-

---

λάφθησαν κύρβεσιν». Πρβλ. καὶ Κατάστ. σελ. 302, κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Πεταβίου.

(1) Ἐπις. 57.

(2) Αὐτόθι καὶ ἐπις. 91, 105 καὶ 11.

(3) Ἐπις 124.

λευσιν ὅλου ἐνιαυτοῦ δυνηθεὶς νὰ ἴδῃ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀρκαδίου, προσεφώνησεν αὐτῷ τὸν σωζόμενον αὐτοῦ περὶ βασιλείας λόγον[1]), ἐν ᾧ ἐζήτησε μετὰ ἀξιοθαυμάστου παρρησίας νὰ ἀποδείξῃ τῷ νεαρῷ ἡγεμόνι τὰς ἀρχὰς τοῦ ὀρθῶς πολιτεύεσθαι. Ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τῆς γενικῆς σχεδὸν τῶν χαρακτήρων ταπεινώσεως, καθ' ἣν ἡ πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς κολακεία ἦτο συνήθως ἡ εἰς τὰ μεγάλα τῆς πολιτείας καὶ ἐκκλησίας ἀξιώματα ὑψοῦσα, προκαλεῖ δικαίως τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν ἡ τολμηρὰ γλῶσσα, μεθ' ἧς λαλεῖ ὁ ἐκ Κυρήνης φιλόσοφος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα· «Ἆρα, λέγει εὐθὺς ἐν προοιμίῳ τοῦ λόγου του, εἰ μή τις ἐκ πόλεως ἥκοι μεγάλης τε καὶ πλουτούσης, καὶ κομίζοι λόγους γαύρους τε καὶ χλιδῶντας, οἵους ῥητορικὴ καὶ ποιητικὴ τίκτουσι, πάνδημοι τέχναι, πάνδημα ἔκγονα, τοῦτον ὅταν ἐνθάδε γένηται, δεῖ κάτω νεύειν, ὡς οὐκ οὔσης αὐτῷ παρρησίας ἐν βασιλείοις οὐδὲ ἐρυγγάνειν, οὐκ ἔχοντι τῆς πατρίδος τὸν ὄγκον, οὔτε παρασχεῖν ἀκροαμάτων χαριέντων τε καὶ συνήθων ἡδονὴν καταδημαγωγησόντων βασιλέα τε καὶ τοὺς συνεδρεύοντας, ἢ καὶ φιλοσοφίαν ποτὲ ἐπιδημοῦσαν προσήσεσθε, καί τις αὐτὴν οὐκ ἀμφιγνοήσει δεῦρο διὰ πλείστου φανεῖσαν, ἀλλὰ ξεναγήσει, καὶ κατερεῖ αὐτῆς ἀγαθὸν, πρὸς οὓς ἄξιον; Δεῖται γάρ που, *οὐχ ἑαυτῆς, ἀλλ' ὑμῶν ἕνεκα*, μὴ καταφρονηθεῖσα, ἀνόνητος ἂν γενέσθαι. Αὕτη μέν τοι παρέξεται λόγους, *οὐ τοὺς ἱλαροὺς δὴ τούτους καὶ διατιθέντας ἐν ἡδονῇ τὰ μειράκια, ὡς οὔτε ἤθει διαρρέοντας, οὔτε λέξεσι κομμωθέντας εἰς νόθου κάλλους ἐπίδειξιν, ἀλλ' ἕτερον τρόπον τοῖς ἐφικέσθαι δυναμένοις τὸν ἐμβριθῆ τε καὶ ἔνθεον, ἀρρενωποὺς καὶ σεμνοὺς καὶ ἀπαξιοῦντας ἀνελευθέρου θωπείας χάριν τὰ παρὰ τῶν δυνατῶν ἐξωνεῖσθαι*»[2]). Οὕτως ἀρξάμενος ὑποδεικνύει ὁ Συνέσιος τῷ Ἀρκαδίῳ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀληθοῦς ἡγεμόνος, προτρέπων ἰδίως αὐτὸν νὰ φεύγῃ μὲν τὴν πολυτέλειαν, τὴν μαλθακότητα καὶ τὴν ὀκνηρίαν, τὰς κακίας δηλ. ἐκείνας, τὰς ὁποίας οἱ ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες εἶχον παραλάβει παρὰ τῶν

(1) Ed. Krabinger Muenchen 1825.
(2) Περὶ βασιλείας, σελ. 1.

ἀσιανῶν ἡγεμόνων, νὰ σπουδάσῃ δὲ νὰ ἀπομιμηθῇ τὴν ἁπλῆν καὶ φυσικὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὸν σώφρονα καὶ τῇ φύσει σύμφωνον τῶν ἀρχαίων ῥωμαίων βίον. Ὁ Ἀρκάδιος ἔπρεπε νὰ φανῇ διὰ τῆς προσωπικῆς του ἀρετῆς ἄξιος τῆς τύχης, ἣ ὤφειλε τὸ βασιλεύειν ἀντιθέτως τῷ πατρὶ αὐτοῦ, ὅστις διὰ τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ ἀνῆλθεν εἰς τὸ αὐτὸ ἀξίωμα. «Ὁ μὲν τἀγαθὰ πόνοις ἐκτήσατο, σὺ δὲ αὐτὰ ἀπόνως ἐκληρονόμησας[1])». Καθὼς τὸ πλῆθος τῶν προβάτων δὲν ποιεῖ τὸν ποιμένα μᾶλλον ἢ τὸν μάγειρον, ὅστις ὁδηγεῖ αὐτὰ ἵνα κατακόψῃ, καὶ αὐτὸς ἐμφορηθεὶς ἑτοιμάσῃ καὶ ἄλλοις αὐτὰ εἰς δεῖπνον, οὕτως οὐδὲ τὸν βασιλέα ἁπλῶς ποιεῖ μᾶλλον ἢ τὸν τύραννον τὸ πλῆθος τῶν ὑπηκόων. Διότι ἡ αὐτὴ διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τυράννου καὶ βασιλέως· ἀμφότεροι ἄρχουσιν ἀνθρώπων πολλῶν· ἀλλ' ὁ μὲν εἶναι ἀφωσιωμένος εἰς τὸ ἀγαθὸν τῶν ἀρχομένων καὶ θέλει νὰ μοχθῇ, ἵνα μηδὲν πάσχωσιν αὐτοί, καὶ νὰ προκινδυνεύῃ, ἵνα ἐκεῖνοι ζῶσιν ἀσφαλῶς, τοῦτο εἶναι ὁ ποιμὴν ἐν προβάτοις, βασιλεὺς δ' ἐν ἀνθρώποις· ὁ δὲ τύραννος ἀπολαύει τῆς ἡγεμονείας, ἵνα τρυφᾷ καὶ καθηδυπαθῇ τὴν ἐξουσίαν, νομίζων ὅτι πρέπει νὰ πληροῖ πάσας αὐτοῦ τὰς ὀρέξεις, ἀδιαφορῶν ἂν θέλουσι γογγίσει οἱ ἀρχόμενοι. Διότι ὁ τοιοῦτος θεωρεῖ τοῦτο ὡς κέρδος τῆς ἐξουσίας, τὸ ὅτι ἔχει πολλοὺς ὑπηρετοῦντας τὰς ἡδονὰς αὐτοῦ, καὶ διὰ βραχέων εἰπεῖν, «ὅστις οὐ πιαίνει τὴν ἀγέλην, ἀλλ' αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἀγέλης θέλει πιαίνεσθαι», οὗτος εἶναι κατ' αὐτὸν «μάγειρος ἐπὶ βοσκημάτων καὶ τύραννος, ὅπου ἂν ᾖ δῆμος ἔλλογος τὸ ἀρχόμενον»[2]). Ἐν γένει ἐν τῷ λόγῳ περὶ βασιλείας ἔχομεν τὸ ἰδεῶδες τοῦ βασιλέως κατὰ τοὺς νεοπλατωνικοὺς, οἵτινες ἤθελον αὐτὸν φιλόσοφον, καὶ πρῶτον ἑαυτοῦ κρατοῦντα, ἵνα καὶ τῶν ἄλλων ἄρχῃ. Ἐν τέλει δεικνύων τὴν μεγάλην σύγχυσιν, εἰς ἣν εἶχε περιέλθει τὸ κράτος ἕνεκα τῆς παραδοχῆς τῶν Γότθων καὶ τῆς μετ' αὐτῶν κοινωνίας, προτρέπει πλήρης πατριωτισμοῦ τὸν Ἀρκάδιον νὰ σχηματίσῃ ἐκ ῥωμαίων πολιτῶν στρατὸν, μὴ ἀνεχόμενος τοὺς βαρβάρους, ἀλ-

(1) Αὐτόθι, 5.
(2) Αὐτόθι, 6.

λ' ἀποκρούων αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἀξιωμάτων, καὶ ἀπομακρύνων ἐν γένει ἀπὸ τοῦ κράτους. Ἀλλ' οἱ λόγοι τοῦ Συνεσίου καί τοι ἐπαινεθέντες παρὰ πάντων, οὐδὲν ὠφέλησαν. Οἱ Γότθοι ἔμειναν καὶ μετὰ ταῦτα πανίσχυροι ἐν τῷ κράτει, ἐπὶ κορυφῆς δ' αὐτῶν ὁ φαῦλος Γαϊανᾶς[1]). Ὁ σκοπὸς ὅμως δι' ὃν ἀπεστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπέτυχεν. Ἐπειδὴ δ' ὁ λόγος οὗτος χρῆται μόνον ἐξ ἐθνικῶν συγγραφέων, τοῦ Πλάτωνος ἰδίως καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, λόγοις, εἰκάζεται ὅτι κατὰ τὴν ἀποστολὴν ἐκείνην δὲν εἶχεν ἔτι ἀσπασθῆ τὸν χριστιανισμόν.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἔγραψεν ὁ Συνέσιος καὶ τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ *πρὸς Παιόνιον*, ἄνδρα πεπαιδευμένον, ὅστις ἐγίνωσκε νὰ ἑνοῖ τὸ φιλοσοφεῖν μετὰ τῆς πολιτικῆς, ὅ,τι οἱ νεοπλατωνικοὶ δυσχερέστατον τῶν ἔργων ἐνόμιζον, ἐφίλει δὲ καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Τούτῳ πέμπων ἀστρονομικόν τι ὄργανον ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένον, σπουδάζει νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀστρονομίαν, ἧς τὴν ἀξίαν ἐξυμνεῖ. Ὁ Παιόνιος οὗτος μετὰ τοῦ ὑπάρχου τοῦ πραιτωρίου Αὐρηλιανοῦ, οὗ τινος τὴν καλὴν διοίκησιν μετὰ τοσαῦτα μεγάλα καὶ μακρὰ τοῦ κράτους δυστυχήματα ἐπαινεῖ ὁ Συνέσιος, ὑπῆρξεν εἷς τῶν ἰσχυροτέρων προστατῶν αὐτοῦ ἐν τῇ πρωτευούσῃ. Τῆς προστασίας δὲ ταύτης ἔχρῃζε μεγάλως, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνέβησαν σπουδαῖαι πολιτικαὶ ταραχαὶ ἐν τῷ κράτει, ἐμβαλοῦσαι καὶ αὐτὸν τὸν Συνέσιον εἰς κινδύνους.

Περὶ τὸ 400 δηλ. ἔτος ἔλαβε χώραν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ στάσις τῶν ὑπὸ τὸν Τριβιγίλδον Γότθων, ἐν ᾗ ἐν τῷ κρυπτῷ ἐνείχετο καὶ ὁ πανοῦργος Γαϊανᾶς, ὅστις ὡς τοῦ ὅλου στρατοῦ προϊστάμενος, ἀναλαβὼν τὴν κατασίγασιν τῆς στάσεως, παρέστησε τῷ Ἀρκαδίῳ τοιαύτην τὴν δύναμιν τῶν στασιασάντων, καὶ τοσοῦτον βέβαιον τὸν ἐξ αὐτῶν κίνδυνον, ὥστε ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ δεχθῇ συνδιαλλαγὴν πρὸς αὐτούς. Οἱ Γότθοι εἰςήλασαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν θριαμβευτικῶς, ὁ δὲ Γαϊανᾶς ἀπέβη νῦν πανίσχυρος ἐν τῇ αὐλῇ[2]).

---

(1) Ὅρα Σωκράτους ἐκκλ. ἱστορ. VI. 6.

(2) Περὶ τούτων ὅρα Σωκράτη, ἔνθα ἀνωτέρω.

Ἐκ τῶν πρώτων δὲ ὅρων, οὓς εἶχον προτείνει οἱ στασιασταί, ἦτο ἡ παράδοσις τριῶν ἐπισήμων πολιτῶν, τοῦ Αὐρηλιανοῦ, τοῦ ὑπατικοῦ Σατορνίνου καὶ τοῦ κόμητος Ἰωάννου, οἵτινες ἐτιμωρήθησαν καὶ δι' ἐξορίας. Ἀναλαβὼν δὲ νῦν τὴν ὅλην ἐξουσίαν, ἤρξατο ὁ Γαϊανᾶς νὰ ἄγῃ καὶ νὰ φέρῃ τὰ πάντα, καταδιώκων μὲν τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ, προστατεύων δὲ καὶ προάγων τοὺς ὑπ' αὐτοῦ εὐνοουμένους. Τότε ἔγραψεν ὁ Συνέσιος τὸ πρῶτον μέρος τοῦ συγγράμματός του *Αἰγύπτιος ἢ περὶ Προνοίας*. Τὸ περίεργον τοῦτο ἔργον ὑπὸ μυθικὴν μορφὴν ἱστορίαν ὑποκρύπτον, παριστᾷ ὑπὸ μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Ὀσίριδος, τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγαθοῦ, τὸν ὕπατον Αὐρηλιανόν, ὡς παράδειγμα σοφοῦ καὶ δικαίου πολιτικοῦ, ὑπὸ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Τυφῶνος, τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ, τὸν Γαϊανᾶν ὡς τύπον τοῦ φαύλου ἄρχοντος. Τὸ σύγγραμμα εἶναι σπουδαιότατον, διότι ὁ Συνέσιος ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ μύθου περιγράφει τὰς πολιτικὰς ταραχὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰ μετ' αὐτῶν συνδεόμενα πρόσωπα, τὰ πάθη τῶν διαφόρων κομμάτων, καὶ ἐν γένει τὸν δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ὡς αὐτόπτης μάρτυς καὶ γνώστης τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων[1]).

Ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριψε 4 ὅλα ἔτη, ἅτινα ὑπῆρξαν αὐτῷ πλήρη πικρίας καὶ θλίψεων· ἐκεῖθεν δὲ μόλις ἠδυνήθη νὰ φύγῃ ἐπωφελήθεις ἐκ τοῦ θορύβου, ὃν ἤγειρε σεισμὸς συμβάς. Τῷ 400 ἔτει ἦτο ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ, ὅπου ἤρξατο, διατρίβων ὁτὲ μὲν ἐν αὐτῇ τῇ Κυρήνῃ, ὁτὲ δὲ ἔν τινι ἐξοχικῷ οἴκῳ κατὰ τὰ μεσημβρινὰ ὅρια τῆς Πενταπόλεως, νὰ ζῇ πάλιν ἀμέριμνον βίον, μεμερισμένον ἔχων τὸν χρόνον εἰς τὴν περὶ τὰ γράμματα ἀσχολίαν καὶ εἰς τὴν θήραν. «Καὶ ἔζων, λέγει, μετ' ἀγαθῶν τῶν ἐλπίδων, ὥςπερ ἐν ἱερῷ περιβόλῳ τῷ κόσμῳ, ζῶον ἄφετον, ἀνειμένον, εὐχῇ καὶ βίβλῳ καὶ θήρᾳ μερίζων τὸν βίον[2])». Τὸ μόνον δ', ὅπερ ἔθλιβεν αὐτόν, ἦτο ὅτι ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ αἱ φιλοσοφικαὶ αὐτοῦ μελέται δὲν ἐξετιμῶντο παρὰ τῶν ἀγροίκων καὶ ἀμαθῶν συμπατριωτῶν του, ὅτι ἠσθάνετο ἑαυτὸν ὡς φιλόσοφον ἀπομεμονωμένον ὅλως. «Φιλοσοφοῦμεν, λέ-

(1) Krabinger, σελ. 596.
(2) Ἐπιστ. 57. σελ. 194.

γει, γράφων πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Πυλαιμένη[1]), ὦ 'γαθὲ, τὴν ἐρημίαν ἀγαθὴν ἔχοντες συνεργὸν, ἀνθρώπων δ' οὐδένα, οὐδ' ἔστιν ὅτου ποτὲ ἐπὶ Λιβύης ἀκήκοα φωνὴν ἀφιέντος φιλόσοφον, ὅτι μὴ τῆς ἠχοῦς ἀντιφθεγγομένης ἡμῖν». Καὶ ὅμως «καὶ ἀτυχοῦσαν τὴν φιλοσοφίαν» δὲν ἤθελε νὰ ἐγκαταλίπῃ[2]). Ἄλλως δὲ μετὰ τῶν χωρικῶν ἀνεστρέφετο ἡδέως, ὧν τὰ ἀγροῖκα ἤθη λίαν ζωηρῶς περιγράφει ἐν τῇ 148 ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπιδρομαὶ βαρβάρων ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀφρικῆς ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν φιλοσοφικήν του ἐξοχὴν, καὶ νὰ λάβῃ ἐνεργὸν πάλιν μέρος εἰς τὰ πολιτικὰ τῆς πατρίδος του πράγματα.

Κεκμηκὼς δὲ ἐκ τῶν φροντίδων τούτων ἐπεθύμει νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἀθήνας, ἵνα ἴδῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν χώραν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀναστραφῇ μετὰ τῶν ἐκεῖ φιλοσόφων τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον οἱ ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Κυρηναϊκὴν μεταβαίνοντες, διότι ἁπλῶς εἶχον ἴδει τὴν Ἀκαδημίαν καὶ τὸ Λύκειον καὶ τὴν ἐν ᾗ Ζήνων ἐφιλοσόφει Ποικίλην, ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἤδη σοφοὺς, καὶ καθὼς εὐφυῶς παρατηρεῖ ὁ Συνέσιος «ὡς ἡμιθέους ἐν ἡμιόνοις», ἀπαιτοῦντες ἵνα οἱ ἄλλοι «προςκυνῶσιν» αὐτοὺς, ἂν καὶ κατ' οὐδὲν διέφερον τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, οὐδ' ἐννόουν κάλλιον τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα[3]). Ἀλλ' αἱ προσδοκίαι τοῦ Συνεσίου ἐψεύσθησαν. Ἐν Ἀθήναις δὲν εὗρεν εἰ μὴ μόνον τὰ κτίρια τὰ τὴν ἀρχαίαν τῆς πόλεως δόξαν μαρτυροῦντα. Ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ ἡ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα διὰ τοῦ Λογγίνου κοσμηθεῖσα, κατὰ δὲ τὸν Δ' ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Βασιλείου καὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἀκμάζουσα, καὶ πρὸς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ φιλοσοφικὴν σχολὴν ἀνθαμιλλωμένη, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος, ὅτε ἦλθεν ἐκεῖσε ὁ Συνέσιος, ἐτέλει ἐν ἐντελεῖ παρακμῇ ἢ καὶ οὐδόλως ὑπῆρχεν. «Οὐδὲν, λέγει, ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθῆναι σεμνὸν, ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα. Καὶ καθάπερ ἱερείου διαπεπραγμένου τὸ δέρμα λείπεται γνώρισμα τοῦ πάλαι ποτὲ ζώου, οὕτως ἐνθάδε φιλοσοφίας ἐξῳκισμένης, λείπονται περινοστοῦντα θαυμάζειν τὴν Ἀκα-

(1) Ἐπις. 101, σελ. 239.
(2) Αὐτόθι.
(3) Ἐπις. 54.

δημίαν τε καὶ τὸ Λύκειον, καὶ νὴ Δία τὴν Ποικίλην Στοὰν, τὴν ἐπώνυμον τῆς Χρυσίππου φιλοσοφίας, νῦν οὐκ οὖσαν ποικίλην· ὁ γὰρ Ἀνθύπατος τὰς σανίδας ἀφείλετο, αἷς ἐγκατέθετο τὴν τέχνην ὁ ἐκ Θάσου Πολύγνωτος. Νῦν μὲν οὖν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις Αἴγυπτος τρέφει τὰς Ὑπατίας δεξαμένη γονάς»[1]). Αἱ Ἀθῆναι, προσθέτει, αἵτινες ἄλλοτε ἦσαν ἑστία σοφῶν, τό γε νῦν ἔχον, ἐσεμνύνοντο ἐπὶ τοῖς μελιτουργοῖς, ἀναφέρει δὲ δύο τινὰς περιφήμους μελιτουργοὺς, σκωπτικῶς σοφοὺς Πλουταρχείους αὐτοὺς ἀποκαλῶν, δι' οὗς ἤρχοντο πολλοὶ νέοι εἰς Ἀθήνας «οὐ τῇ φήμῃ τῶν λόγων ἐν τοῖς θεάτροις, ἀλλὰ τοῖς ἐξ Ὑμηττοῦ σταμνίοις». Ἀλλ' ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη πτῶσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρξε πρόσκαιρος, διότι δὲν παρῆλθε πολὺς χρόνος καὶ ἡ ἐνταῦθα φιλοσοφικὴ σχολὴ ἀνέλαμψε πάλιν διὰ τῆς σοφίας ἑνὸς τῶν ἐπισημοτάτων νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων, τοῦ Πρόκλου (ὅστις ἀπέθανε τῷ 485).

Ἀπὸ τοῦ 402 ἔτους διέτριβεν ὁ Συνέσιος πάλιν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παρὰ τῇ Ὑπατίᾳ «τῇ σεβασμιωτάτῃ διδασκάλῳ»[2])· διότι ὡς φιλόσοφος ἠκολούθει ἐντελῶς ταύτην καὶ τοὺς νεοπλατωνικοὺς ἐν γένει[3]). Ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία ἡνωμένη μετὰ τῆς θρησκευτικῆς μυστικῆς τάσεως, ἡ ἐνασχόλησις τοῦ καθαροῦ νοῦ μετὰ τῶν θείων, καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀπορρέουσα φιλοσοφικὴ τῆς ψυχῆς διάθεσις, εἶναι καὶ τῷ Συνεσίῳ καθὼς τοῖς νεοπλατωνικοῖς ἅπασι τὸ ὕψιστον τοῦ βίου τέρμα. Ἀλλ' ὁ μυστικισμὸς οὗτος μετριάζεται παρ' αὐτῷ ἔνθεν μὲν διὰ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀθώας τοῦ ἀγροτικοῦ βίου τέρψεις, τὴν θήραν καὶ τὸ παίγνιον, ἑτέρωθεν δὲ διὰ τῆς κλασικῆς αὐτοῦ πρὸς τὰς καλὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας τάσεως. Ὁ Συνέσιος κατεδίκαζεν ἐκείνους, οἵτινες ὑπερορῶντες τὰς σπουδὰς ταύτας, ἐσπούδαζον ἀμέσως νὰ ἀνυψωθῶσιν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ ἕνωσιν, δεικνύων, πόσον αἱ καλαὶ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ἐξευγενίζουσαι τὴν ψυχὴν καὶ ἀπαλλάττουσαι ἀπὸ τοῦ ἀξέστου χαρακτῆρος τοῦ ἰδιάζοντος εἰς

(1) Ἐπις. 136.
(2) Πρ. Παιόνιον σελ. 310.
(3) Moeller, παρὰ Herzog T. XV. σελ. 335.

τοὺς ἀμαθεῖς ἀνθρώπους, χρησιμεύουσιν ὡς βαθμίδες, ἐφ' ὧν τὸ πνεῦμα ἐν συμμέτρῳ προόδῳ δύναται νὰ ἀναβῇ εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν, ὅπως ἐκεῖθεν πάλιν μετὰ τὸν κάματον αὐτοῦ ἐπιστρέφῃ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ καλοῦ, καὶ μὴ καταπίπτῃ ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ εἰς τὸ κοινὸν καὶ χυδαῖον. Διὰ τοῦτο ὡς φιλόσοφος δὲν ἠρκεῖτο ἁπλῶς εἰς τὴν ὑψίστην φιλοσοφικὴν θεωρίαν τοῦ ὄντος, ἀλλ' ἠσχολεῖτο ἡδέως καὶ μετὰ τοῦ ῥητορικοῦ καὶ ποιητικοῦ κάλλους. Πράγματι δὲ συνέγραψε διάφορα ποιητικὰ ἔργα, τραγῳδίας καὶ κωμῳδίας, ἀπολεσθείσας[1]). Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ τὸ σωζόμενον σατυρικὸν αὐτοῦ ἔργον *ἐγκώμιον φαλάκρας*, ὅπερ ἀντέταξε κατά τινος συγγράμματος τοῦ Δίωνος, δι' οὗ ἐπῃνεῖτο ἡ δασεῖα κόμη, οἱ δὲ φαλακροὶ ἐσκώπτοντο ἀνηλεῶς. Ὁ Συνέσιος, αὐτὸς φαλακρὸς ὢν πιθανῶς, συνέταξε τὸν πανηγυρικὸν τῆς φαλάκρας, μετὰ πολλῆς εὐφυΐας ἀποδεικνύων, ὅτι πάντες σχεδὸν οἱ μεγάλοι τῆς ἀρχαιότητος ἄνδρες ἦσαν φαλακροί, ὁ Διογένης, ὁ Σωκράτης καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὧν ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ τὰς προτομὰς ἐν τοῖς μουσείοις, ἐν ᾧ ὁσάκις οἱ ἀρχαῖοι ἐζωγράφουν κωμῳδόν τινα, ἐπέθετον αὐτῷ δασεῖαν κόμην. Διὰ τοιούτων φιλολογικῶν ἐργασιῶν καὶ ἀθυρμάτων ἐμετριάζετο παρὰ τῷ Συνεσίῳ ἡ φιλοσοφικὴ αὐστηρότης καὶ ξηρότης.

Τοὺς μοναχοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ, μεταξὺ τῆς ἀσκήσεως καὶ θεωρίας τῶν ὁποίων καὶ τῆς ἀπαθείας τῶν νεοπλατωνικῶν ὑπῆρχε τοσαύτη συγγένεια, ὥστε ὁ μοναχικὸς βίος ὑψίστη φιλοσοφία παρὰ τῶν πατέρων ἐκλήθη, ἐπῄνει ἤδη ὡς ἐθνικὸς ὁ Συνέσιος, δσάκις παρετήρει παρ' αὐτοῖς ἀληθῆ μοναχικὴν ἄσκησιν. Οὕτω γράφων πρός τινα ἀσκητὴν Ἰωάννην, ἐπαινεῖ αὐτόν, διότι ἀφεὶς τοὺς ἀνθρώπους

«Ἄτης ἐν λειμῶνι κατὰ σκότον ἠλάσκοντας

καὶ ταῖς χθονίαις ἐγκαλινδουμένους φροντίσιν, αὐτὸς ὑπὲρ ταύτας στήσας ἑαυτὸν, ἀνεχώρησεν, ἔτι δεῦρο ὤν, καὶ μακαρίας ἥψατο ζωῆς»[2]). Παρακαλεῖ μάλιστα αὐτὸν νὰ εὐχηθῇ, ἵνα καὶ αὐτὸς διὰ

---

(1) Περὶ ὧν ποιεῖται μνείαν παρὰ Δίωνι.

(2) Ἐπ. 147.

τῆς φιλοσοφίας φθάσῃ εἰς τὸ αὐτὸ τέρμα[1]). Τοὺς μοναχοὺς ὅμως ἐκείνους, οἵτινες ἔφερον μόνον τὸ ἔνδυμα τοῦ μοναχοῦ, ἔζων δὲ βίον ξένον τῇ ἀσκητικῇ θεωρίᾳ, ἀποκρούει καὶ σκώπτει[2]).

Ἀλλ' ἂν καὶ συνιστᾷ ὁ Συνέσιος τὴν περὶ τὰ γράμματα ἀσχολίαν, ἵνα μὴ καταντήσῃ ὁ φιλοσοφῶν εἰς τὸν ἀργὸν μυστικισμὸν, μένων πάντοτε νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, εἶναι κατὰ βάθος ἀδιάφορος καὶ ψυχρὸς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, τὸν ὁποῖον φοβεῖται, μὴ ταράξῃ αὐτοῦ τὴν ἐσωτερικὴν ψυχικὴν ἁρμονίαν καὶ ἀπάθειαν. Τὰ δημόσια πράγματα ἐθεώρει τῷ ὄμματι τοῦ ἀπαισιοδόξου, εἰς ὃ ἀναμφιβόλως συνετέλεσε καὶ ἡ πικρὰ αὐτοῦ πεῖρα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ ἐποχή, ἐνόμιζε, δὲν ἐπέτρεπε φιλοσοφικήν τινα τῶν πραγμάτων διεύθυνσιν κατὰ πλατωνικὰς ἰδέας, «οὐκέτι αὐτῶν χωρούντων ἐπιμελητὴν πολιτείας φιλόσοφον»[3]). Ἥτο ἀδύνατον νὰ ἀναμιγνύηταί τις εἰς τὰ τῆς ἀγορᾶς, «μὴ πάντα μιγνὺς καὶ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια καὶ κέρκωψ ἀντ' ἐλευθέρου γινόμενος»[4]). Διὰ τοῦτο κατηγόρει τὸν φίλον αὐτοῦ Πυλαιμένη, διότι ὡς συνήγορος κατηνάλισκε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ ἐν τῷ θορύβῳ τῆς ἀγορᾶς[5]). Καί τοι ὅμως ταῦτα φρονῶν, ὑπὸ τοῦ πατριωτισμοῦ αὐτοῦ ὠθούμενος, ἐλάμβανε καὶ αὐτὸς μέρος εἰς τὰ τῆς πατρίδος του δημόσια πράγματα, ὁσάκις σπουδαῖος κίνδυνος καθίστα τὴν συμμετοχὴν ταύτην ἀναγκαίαν. Τότε ἐθεώρει καθῆκον παντὸς ἀληθοῦς φιλοσόφου, ἐγκαταλείπων τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ σχολὴν νὰ ἀποβαίνῃ δρῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ πρόσωπον. Οὐδεμία δὲ τέχνη, οὐδὲ πᾶσαι ὁμοῦ δύνανται νὰ ἐπενεργήσωσι τοσοῦτον ἐπὶ τῆς βελτιώσεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὅσον ἡ φιλοσοφία. Μὴ ὄντος ὅμως καταλλήλου τοῦ καιροῦ, πρέπει νὰ ἀσχολῆται ὁ φιλόσοφος περὶ τὰς ἰδίας μόνον ὑποθέσεις, μὴ ἀναμιγνυόμενος ἀκαίρως καὶ ἀναρμόστως εἰς ξένα πράγματα, ἀλλὰ μένων εἰς τὰ ἱερώτερα καὶ σπουδαιότερα, τὴν ἐνασχόλησιν περὶ τὰ θεῖα ὄντα,

(1) Αὐτόθι.
(2) Δίων. 43.
(3) Ἐπις. 101. σελ. 240.
(4) Αὐτόθι.
(5) Αὐτόθι.

περὶ τὴν θεωρίαν, ἥτις αὐτάρκης οὖσα, οὐδενὸς δεῖται ἐκτὸς ἑαυτῆς (τοῦτο εἶναι ἡ ἀληθὴς *σοφία*), ἐν ᾧ ἡ πρᾶξις ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν περιστάσεων, καὶ γεννᾷ μόνον τὴν φρόνησιν[1]).

Ἂν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Συνεσίου ἀπαντῶμεν χροιάν τινα θρησκευτικὴν, οὐδὲν παράδοξον, διότι ταύτην εἶχεν ἐν γένει ὁ νεοπλατωνισμὸς ἀπὸ τοῦ Πλωτίνου, ὅστις ὡς σκοπὸν μὲν τῆς φιλοσοφίας ἐθεώρει τὴν ἄμεσον καὶ στενοτάτην τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μετὰ τοῦ θείου ὄντος ἕνωσιν διὰ μέσου τῆς θεωρίας, ἢ τῆς *ἐκστάσεως*, ἰσχυρίζετο δὲ, ὅτι πολλάκις ἀπήλαυσεν αὐτὸς τῆς θεωρίας τοῦ θείου. Ὁ Πρόκλος ἐκάλει τὸν φιλόσοφον ἱεροφάντην τῆς ὅλης φύσεως, συνέταξε δὲ καὶ ὕμνους πρὸς τοὺς διαφόρους θεούς. Ἰδοὺ ὅ,τι ἠδύνατο νὰ προσεγγίσῃ τὸν Συνέσιον καὶ τοὺς νεοπλατωνικοὺς ἐν γένει εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἀνωτέρω ἴδομεν, πῶς ὁ Συνέσιος ἀνεγνώριζε τὴν συγγένειαν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν ἀσκητικὴν θεωρίαν τῶν μοναχῶν, καὶ μόνον κατηγόρει αὐτοὺς, διότι χωρὶς νὰ καλλιεργήσωσι πρότερον τὸ πνεῦμα αὐτῶν διὰ τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἐπὶ τῇ τυφλῇ μόνον πίστει ἐζήτουν νὰ μείνωσιν ἐν τῷ ὕψει τῆς θεωρίας τῶν θείων, ὅπερ ἀδύνατον εἶναι ἐπὶ μακρὸν νὰ ἐπιτυγχάνηται[2]). Ὅ,τι δὲ πρὸς καιρὸν ἐκράτει αὐτὸν μακρὰν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἦτο τὸ μὲν ἡ ἀριστοκρατικὴ αὕτη εὐγένεια τῆς φιλοσοφίας του, ἥτις μετὰ ὑπεροψίας ἐνητένιζεν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τοῦ λαοῦ πίστιν ὡς εἰς ἀλόγιστόν τινα δόξαν, τὸ δὲ ἡ ζωηρὰ αὐτοῦ ἀγάπη πρὸς τὸν κλασικὸν βίον καὶ τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν καὶ τέχνην.

Ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ὑπερενικήθησαν τὰ προσκόμματα ταῦτα, διότι περὶ τὸ 404 εὑρίσκομεν τὸν Συνέσιον χριστιανὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Τὸ ὅτι δὲ ἦτο χριστιανὸς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐξάγομεν ἐκ τοῦ ὅτι κατ' αὐτὸ συνῆψε γάμον, στεφθεὶς διὰ χειρὸς τοῦ μητροπολίτου Ἀλεξανδρείας. «Ἐμοὶ, λέγει[3]), ὅ,τε Θεὸς, ὅ,τε νόμος, ἥ,τε ἱερὰ Θεοφίλου χεὶρ γυναῖκα ἐπιδέδωκε». Παρὰ τῆς ἐκ-

(1) Ἐπ. 103. σελ. 243.
(2) Δίων. σελ 10.
(3) Ἐπ. 105.

κλησίας δὲν ἦτο δυνατὸν ὁ γάμος αὐτοῦ νὰ εὐλογηθῇ, ἐὰν μὴ ἦτο ἤδη βεβαπτισμένος[1]).

Ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιστρέψας εἰς τὴν Κυρηναϊκὴν ἐπεδόθη πάλιν εἰς τὰς πρώτας ἀσχολίας, φιλοσοφῶν, φιλολογῶν καὶ θηρεύων, ἕως οὗ ἡ διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ σοφίαν του μεγάλη ὑπόληψις ἐνέπνευσαν τοῖς κατοίκοις τῆς Πενταπόλεως περὶ τὸ 410 ἔτος τὴν ἰδέαν νὰ ζητήσωσιν αὐτὸν ἐπίσκοπον ἑαυτῶν παρὰ τοῦ μητροπολίτου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου. Πῶς διετέθη ὁ Συνέσιος, ὅτε ἐζητήθη ἐπίσκοπος, ἐκφράζει ἔν τινι πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Εὐόπτιον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διατρίβοντα ἐπιστολῇ[2]), μελλούσῃ νὰ περιέλθῃ εἰς γνῶσιν καὶ τοῦ Θεοφίλου. Ὁ Συνέσιος εὐχαριστῶν διὰ τὴν προσφορὰν, ἐκφράζει δισταγμούς τινας, ἂν ἐπιτρέπει αὐτῷ ἡ συνείδησις νὰ δεχθῇ τὸ ἀξίωμα τοῦτο. Καὶ πρῶτον μὲν ἀποφαίνεται ἑαυτὸν οὐχὶ ἄξιον νὰ τύχῃ τῆς ἱερωσύνης. Ἂν μέχρι τοῦδε ἐπιδιώκων τὴν ἐκ τῆς φιλοσοφίας ὠφέλειαν, δὲν ἔτυχεν αὐτῆς ἐντελῶς, ἐκτείνων νῦν τὴν χεῖρά του εἰς ἔτι μεγαλητέραν ἀξίαν, ἔτρεχε τὸν κίνδυνον τὸ μὲν νὰ ἀπολέσῃ, τοῦ δὲ νὰ μὴ ἐπιτύχῃ. Μέχρι τοῦδε εἶχε διαμοιράσει τὸν βίον του μεταξὺ μελέτης καὶ διασκεδάσεων ἀθώων, εἰς ἃς ἐπεδίδετο ἀμέριμνος καὶ μετ' εὐχαριστήσεως, περὶ τῶν δημοσίων σπανίως φροντίζων. Ἀλλ' ὁ ἱερεὺς πρέπει κατὰ τὰς ἰδέας αὐτοῦ ὡς εἰς τὴν τελειοτάτην ἀφικόμενος φιλοσοφίαν, νὰ μένῃ ἀνώτερος τῶν κλίσεων τούτων. «Τὸν ἱερέα δεῖ ἄνδρα θεσπέσιον εἶναι, ὅν γε πρὸς μὲν παιδιὰν ἅπασαν ἴσα καὶ Θεῷ ἀμείλικτον εἶναι χρὴ, ὃς ἵνα τηρῇ τὴν ὑπόθεσιν ὑπὸ μυρίων ὀμμάτων φρουρεῖται». Πρέπει δὲ ἀσχολούμενος μόνον περὶ τὰ θεῖα νὰ ἀνήκῃ οὐχὶ ἑαυτῷ, ἀλλὰ τῷ λαῷ[3]). Ἔπειτα δὲ περιμένουσιν αὐτὸν ἐν τῷ ἐπισκοπικῷ βίῳ τοιαῦται φροντίδες, ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ὁποίων ὀλίγοι δύνανται νὰ διατηρήσωσι τὴν ἠρεμίαν, ἐλευθερίαν καὶ καθαρότητα ἐκείνην τῆς ψυχῆς, ἥτις εἶναι ἀναγκαία ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίᾳ. Ὁ Συνέσιος καὶ ὡς

(1) Ὁ Εὐάγριος ἐν τῇ ἐκκλ. ἱστορ. I. 15 φαίνεται, ὅτι παραδέχεται σύγχρονα τὸ βάπτισμα καὶ τὴν εἰς ἐπίσκοπον χειροτονίαν αὐτοῦ.

(2) Τῇ 105.

(3) Αὐτόθι.

χριστιανὸς νεοπλατωνικὸς κατὰ βάθος μένων, θεωρεῖ τὴν ἀπάθειαν τῆς ψυχῆς πρὸς θεωρίαν τοῦ θείου ὡς τὸ τέλος τῆς ἱερωσύνης. *Πρὸς τὸν Θεὸν στρέφεταί τις, ἀποστρεφόμενος τὴν ὕλην.* Ἡ θεωρία εἶναι τὸ τέλος τῆς ἱερωσύνης, τῆς μὴ ψευδομένης τὸ ὄνομα. Θεωρία δὲ καὶ πρᾶξις δὲν συμβιβάζονται· διότι ὁρμὴ εἶναι ἡ κίνησις τῶν πράξεων, οὐδεμία δ' ἀπαθής. Ἡ ψυχὴ ὅμως ἡ μέλλουσα νὰ γίνῃ τοῦ Θεοῦ δοχεῖον, πρέπει νὰ ἦναι κενὴ παθῶν, διότι ὁ μὴ καθαρὸς νὰ ἐφάπτηται καθαροῦ, δὲν εἶναι θεμιτόν[1]). Ἡ ψυχὴ ἐν πάσῃ προσγείῳ φροντίδι καταβιβάζεται καὶ μολύνεται, μόνη δὲ ἡ ἀκτὶς τοῦ ἡλίου κἂν ὁμιλήσῃ βορβόρῳ, μένει καθαρὰ καὶ ἀμόλυντος[2]). Πρὸς τούτοις δὲν δέχεται νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τοῦ οἰκογενειακοῦ αὐτοῦ βίου, τοῦ τοσοῦτον αὐτῷ προσφιλοῦς, ἐγκαταλείπων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἵνα γείνῃ ἐπίσκοπος. Διότι φαίνεται, ὅτι ἦτο ἐνιαχοῦ ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἔθος, «οὐκ ἀνάγκη νόμου»[3]) οἱ ἐκ τῶν ἐγγάμων ἐπίσκοποι προχειριζόμενοι, νὰ ἀπέχωσι τοῦ λοιποῦ τῆς μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτῶν συμβιώσεως. Τὸν τοιοῦτον χωρισμὸν δὲν ἀνέχεται ὁ Συνέσιος, καὶ μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ χωρισθῇ τῆς συζύγου του δέχεται τὴν ἐπισκοπήν. «Ἐμοὶ ὅ,τε Θεὸς, ὅ,τε νόμος, ἥ,τε ἱερὰ Θεοφίλου χεὶρ γυναῖκα ἐπιδέδωκε. Προαγορεύω τοίνυν ἅπασι καὶ μαρτύρομαι, ὡς ἐγὼ ταύτης οὔτε ἀλλοτριώσομαι καθ' ἅπαξ, οὔτε ὡς μοιχὸς αὐτῇ λάθρα συνέσομαι· τὸ μὲν γὰρ ἥκιστα εὐσεβές, τὸ δὲ ἥκιστα νόμιμον, ἀλλὰ βουλήσομαί τε καὶ εὔξομαι συχνά μοι πάνυ

---

(1) Ἐπιστ. 57.

(2) Αὐτόθι.

(3) Σωκρ. ἐκκλ. ἱστορ. V. 22. «Ἔγνων δὲ ἐγὼ καὶ ἕτερον ἔθος ἐν Θεσσαλίᾳ. Γενόμενος κληρικὸς ἐκεῖ, ἣν νόμῳ γαμήσας πρὶν κληρικὸς γένηται μετὰ τὸ κληρικὸς γενέσθαι συγκαθευδήσας αὐτῇ, ἀποκήρυκτος γίνεται, τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ πάντων γνώμῃ ἀπεχομένων, καὶ τῶν ἐπισκόπων εἰ καὶ βούλοιντο, οὐ μὴν ἀνάγκῃ νόμου τοῦτο ποιούντων. Πολλοὶ γὰρ αὐτῶν ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐπισκοπῆς καὶ παῖδας ἐκ τῆς νομίμης γαμετῆς πεποιήκασιν». Ὁ γάμος ἀπηγορεύθη τοῖς ἐπισκόποις περὶ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος ἐν τῇ Πενθέκτῃ συνόδῳ (καν. 16). Πρβλ. καὶ Gieseler, Kirchengechichte I. 2. 260 καὶ 480.

καὶ χρηστὰ γενέσθαι παιδία»[1]). Τοῦτο ἔπρεπε νὰ γινώσκῃ ὁ τῆς χειροτονίας κύριος, δηλ. ὁ Θεόφιλος. Τέλος πεποιθήσεις φιλοσοφικαὶ, ἀκράδαντοι ἐν αὐτῷ οὖσαι, δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ γίνῃ διδάσκαλος τοῦ χριστιανισμοῦ, οὗ τινος πολλὰ δόγματα ἀντιφάσκοντα εἰς αὐτὰς ἀπέκρουεν. Οὕτω δὲν ἀπεδέχετο τὴν γένεσιν τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ σώματος· διότι κατὰ Πλάτωνα καὶ τοὺς νεοπλατωνικοὺς ἡ ψυχὴ κατέρχεται ἀπὸ ἀνωτέρου κόσμου, προϋπάρχουσα τοῦ σώματος· ἐπίσης ἀπέκρουε καὶ τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ κόσμος οὗτος θέλει παρέλθει, αὐτὸς τὴν αἰωνιότητα αὐτοῦ παραδεχόμενος· τὴν δὲ ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν ὡς ἀπόρρητόν τι καὶ ἱερὸν οἰόμενος, ἐξήγει ἀλληγορικῶς[2]). Ἐπειδὴ ὅμως γνωρίζει, ὅτι ἡ καθαρὰ ἀλήθεια δύναται νὰ βλάψῃ τὸ πλῆθος, καθὼς τὸν ἀσθενῆ ὀφθαλμὸν τὸ πολὺ φῶς, δέχεται, ἐὰν ἐπιτρέπωσι τοῦτο οἱ τῆς ἱερωσύνης νόμοι, νὰ ἀφήσῃ μὲν εἰς τὰ πλήθη τὰς δοξασίας αὐτῶν, νὰ φιλοσοφῇ δ' αὐτὸς κατ' ἰδίαν, ἐξωτερικῶς διατηρῶν τὸ μυθικὸν κάλυμμα[3]). Διὰ τοῦτο δὲν ἔπρεπε νὰ ἀπαιτήσωσι παρ' αὐτοῦ, διδάσκων νὰ συμφωνῇ καθ' ἅπαντα πρὸς τὰ δημώδη δόγματα· διότι ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπεθύμει νὰ «ρασιάζῃ πρὸς τὴν γλῶσσαν ἡ γνώμη[4])». Τὰς ἀθώας ὅμως αὐτοῦ διασκεδάσεις, καὶ αὐτὴν τὴν αὐτῷ ἀγαπητὴν θήραν εἶναι ἕτοιμος, καί τοι αἰσθανόμενος τὴν πικρίαν τῆς στερήσεως αὐτῶν, νὰ ἐγκαταλίπῃ, ἀναλαμβάνων προθύμως τὰ ἐπίμοχθα καὶ ποικίλα τοῦ ἐπισκόπου καθήκοντα. Μόνον τὴν πεποίθησίν του δὲν ἀνέχεται νὰ διαστρέψῃ. Πάντα δὲ ταῦτα ἀναφέρει καὶ ἐμμέσως γνωστὰ τῷ Θεοφίλῳ ποιεῖ, ἵνα μὴ βραδύτερον μέμφηταί τις αὐτὸν ὡς ἀκατάλληλον πρὸς τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα, οἱ δὲ προχειρίσαντες αὐτὸν μεταμεληθῶσι.

Ὁ Θεόφιλος καὶ ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους ἐδέχθη τὴν ἐκλογὴν τοῦ Συνεσίου, ἐνδίδων εἰς τὴν κοινὴν τῶν κατοίκων τῆς Πτολεμαΐδος ἀπαίτησιν καὶ τὴν ἀνεγνωρισμένην αὐτοῦ ἀρετὴν τιμῶν. Ἐφάνη

(1) Ἐπις. 57.
(2) Αὐτόθι.
(3) Τὰ μὲν οἴκοι φιλοσοφῶν, τὰ δ' ἔξω φιλομυθῶν. Αὐτόθι.
(4) Αὐτόθι.

παράδοξον, πῶς ὁ Θεόφιλος, ὅστις ἐν ταῖς ὠριγενικαῖς ἔρισι τῆς ἐποχῆς του, ἐν αἷς μέγιστον ἔλαβε μέρος, εἶχε τοσοῦτον πολέμιος δειχθῇ ταῖς ὠριγενικαῖς ἰδέαις, συντεταγμένος ὢν μετὰ τοῦ Ἐπιφανίου, πρὸ μικροῦ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἶχε κατακρίνει αὐτάς, ἠνέχθη τὰς ὠριγενιζούσας ἑτεροδοξίας τοῦ Συνεσίου. Τινὲς μάλιστα ἐμέμφθησαν αὐτὸν ὡς ἑαυτῷ ἀντιφάσκοντα καὶ ἐκ πάθους μᾶλλον κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἢ ἐκ πεποιθήσεως κηρυχθέντα κατὰ τοῦ Ὠριγένους. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ ἀντιπάθεια αὐτοῦ πρὸς τὸν Ὠριγένη δὲν ἦτο ἀδιάλλακτος, διότι καί τοι κατακρίνας τὰς ὠριγενικὰς ἑτεροδοξίας, κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἱστορικὸν Σωκράτη[1]), λίαν ἐπιμελῶς ἀνεγίνωσκε τὰ τοῦ Ὠριγένους συγγράμματα, ἐξετίμα ἄρα τὴν μεγάλην αὐτοῦ σοφίαν[2]).

Ἡ προχείρισις τοῦ Συνεσίου ἐγένετο περὶ τὸ 410 ἔτος. Ὁ Συνέσιος ἐθεώρησε τὸ πρᾶγμα ὡς ἔργον τῆς θείας προνοίας. Μετὰ πόσου δὲ δέους ἀνέλαβε τὸ νέον ἀξίωμα, δεικνύουσιν αἱ ἐπιστολαί, ἃς ἀπὸ Ἀλεξανδρείας ἔπεμψεν, ὅπου μετὰ τὴν χειροτονίαν διέτριψεν 7 μῆνας. Τοιαῦται εἶναι τρεῖς. Ἐν τῇ πρώτῃ, ἥτις πέμπεται πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους ἐν Πτολεμαΐδι[3]), λέγει, ὅτι ἀγνοεῖ, πῶς θὰ δυνηθῇ ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων φροντίδων, ἃς ἀνέλαβε, νὰ διατηρῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καθαρὰν καὶ νὰ ἀτενίζῃ πρὸς τὸ θεῖον, τὸ ὁποῖον εἶναι μόνοις τοῖς σχολῆς ἀπολαύουσι δυνατόν. Ἀλλὰ τῷ Θεῷ βεβαίως εἶναι τὰ πάντα δυνατά. Διὰ τοῦτο παρακαλεῖ αὐτοὺς νὰ εὔχωνται ὑπὲρ αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· διότι τότε ἡ ἱερωσύνη κινδυνεύει νὰ καταστῇ αὐτῷ «φιλοσοφίας ἀπόβασις, οὐκ ἐπανάβασις». Ἡ δευτέρα ἀποτείνεται πάλιν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους[4]), ὁρίζουσα κατὰ τὰ εἰθισμένα τὴν ἡμέραν

(1) Ἐκκλ. ἱστορ. II. 15.

(2) Ὁ Βαρώνιος ἐν τοῖς χρονικοῖς αὐτοῦ ἰσχυρίσθη, ὅτι ὁ Συνέσιος ἔπλασε τὴν διαφωνίαν ἐκείνην, ἵνα ἀποφύγῃ τὸ πλῆρες εὐθύνης ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα! Ἰδοὺ καθολικὴ ἱστοριογραφία. Τὴν γνώμην ταύτην ἀνῄρεσεν ἄρδην ὁ Luc. Holstenius Diss. de Synesio et de fuga episcopatus ἐν τέλει τῆς ὑπὸ Βαλεσίου γενομένης ἐκδόσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Θεοδωρήτου καὶ Εὐαγρίου.

(3) Ἐπις. 11.

(4) Ἐπις. 13.

τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα. Ἐπειδὴ δὲ συνήθως αἱ τοιαῦται πασχάλειοι ἐπιστολαὶ ἐπραγματεύοντο συγχρόνως καὶ περί τινος ἐκκλησιαστικῆς ὑποθέσεως, τοιαύτης δέ τινος διδασκαλίας θρησκευτικῆς ἐστερεῖτο ἡ ἐπιστολὴ αὐτοῦ αὕτη, λέγει πρὸς αὐτοὺς, ὅτι δὲν πρέπει νὰ αἰτιῶνται αὐτὸν ἐπὶ τούτῳ, ἀλλὰ μᾶλλον ἑαυτοὺς, διότι ἐξελέξαντο ὡς ἐπίσκοπον ἄνδρα «οὐκ εἰδότα τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ». Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ τῇ πρός τινα φίλον του Ὀλύμπιον, ἐν ᾗ εἰκονίζεται πιστότερον ἡ ὅλη αὐτοῦ ψυχικὴ διάθεσις, ἐκφράζει τὴν ἀθυμίαν, ἐν ᾗ διετέλει, καὶ τὸν φόβον, μὴ δὲν δυνηθῇ νὰ ποιμάνῃ τὴν ἐκκλησίαν ὡς ἐμπρέπει φιλοσόφῳ. Διότι δὲν ἐσκόπει νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐὰν μάλιστα δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβάσῃ ἀμφότερα, προὐτίθετο παραιτούμενος τῆς ἀρχιερωσύνης καὶ ἐπιστρέφων εἰς τὸν πρῶτον καθαρῶς φιλοσοφικὸν βίον, νὰ φύγῃ ἀπὸ Πενταπόλεως εἰς τὴν κλεινὴν Ἑλλάδα. Ἰδοὺ ἡ ἐπιστολή[1]): «Ὀλυμπίῳ. Ἐγὼ μάρτυρα ποιοῦμαι Θεὸν, ὃν καὶ φιλοσοφία καὶ φιλία πρεσβεύει, πολλοὺς μὲν ἂν θανάτους ἀνθ' ἱερωσύνης εἱλόμην, τοῦ Θεοῦ δ' ἐπενεγκόντος οὐχ ὅπερ ᾔτουν, ἀλλ' ὅπερ ἐβούλετο, εὔχομαι τὸν γενόμενον νομέα τοῦ βίου γενέσθαι καὶ τοῦ νεμηθέντος προστάτην, ὡς μὴ φανῆναί μοι τὸ πρᾶγμα φιλοσοφίας ἀπόβασιν, ἀλλὰ εἰς αὐτὴν ἐπανάβασιν. Τέως δὲ ὥςπερ εἴ τι μοι τῶν ἡδέων συνεπεπτώκει, ἐκοινωσάμην ἄν σοι τῇ πάντων φιλτάτῃ μοι κεφαλῇ, οὕτω καὶ τῶν δυςχερῶν εἰς σὲ παραπέμπω τὴν ἀκοὴν, ἵνα συνάχθοιό τε καὶ εἴ τι δύναιο πρὸς τὴν ἐμὴν φύσιν, τὸ πρᾶγμα ἐξετάσας, εἰσηγήσαιο γνώμην, ὅ,τι με δεήσει ποιεῖν. Νῦν γὰρ ἐγὼ πόρρωθεν οὕτω διαπειρῶμαι τοῦ πράγματος, ὡς ἕβδομον ἤδη μῆνα γενόμενος ἐν τῷ δεινῷ, μακρὰν ἀποδημῶ τῶν ἀνθρώπων, παρ' οἷς ἱεράσομαι, ἕως ἂν ἀκριβῶς, ὁποῖόν ποτέ ἐστι τῇ φύσει κατανοήσω. Κἂν μὲν ἐγχωρῇ μετὰ φιλοσοφίας τὸ πρᾶγμα, ἐργάσομαι, εἰ δ' ἀλλοῖόν ἐστιν ἢ κατ' ἐμὴν ἀγωγήν τε καὶ προαίρεσιν, τί ἄλλο ἢ τὴν εὐθὺ τῆς κλεινῆς Ἑλλάδος ἀποπλέων οἰχήσομαι; Ἀπειπαμένῳ γὰρ τὴν ἱερωσύνην, ἀπογνωστέον ἐστὶ καὶ τῆς πατρίδος, εἰ μή με δεῖ πάντων ἀτι-

(1) Ἐπις. 96.

μότατον εἶναι καὶ ἐπαρατώτατον ἐν ὄχλῳ μισούντων ἀναστρεφόμενον».

Τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην πάλην ἀπαντῶμεν παρὰ τῷ Συνεσίῳ μέχρι τέλους τοῦ βίου αὐτοῦ, διότι πάντοτε ἡ ἔμφυτος αὐτῷ πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τάσις ἐμάχετο κατὰ τῶν φροντίδων, ἃς συνεπήγετο ὁ νέος ἐπισκοπικὸς αὐτοῦ βίος. Ἄλλως ὅμως δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν τὸν Συνέσιον ἀδρανῆ καὶ ὀκνηρὸν ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν νέων αὐτοῦ καθηκόντων. Ὅτι εὐσυνειδήτως ἐμερίμνα περὶ τοῦ ποιμνίου του, δεικνύει ἡ φροντὶς, ἣν κατέβαλεν ἵνα κατασιγάσῃ τὰς ἕνεκα δογματικῶν ζητημάτων εἰς τὴν ἐκκλησίαν του παρεισδυσάσας ἔριδας καὶ ὁ πόλεμος αὐτοῦ κατὰ τῶν Εὐνομιανῶν[1]). Τὴν δὲ παρρησίαν αὐτοῦ ἐν τῇ διοικήσει τῆς ἐκκλησίας του μαρτυρεῖ ἡ προστασία, ἣν ἐπεδείξατο πρός τινα ἐπίσκοπον τοῦ Χρυσοστόμου φίλον, ὅστις καταδιωχθεὶς μετὰ τούτου ἐπὶ τῶν ὠριγενικῶν ἐρίδων εἶχε καταφύγει εἰς Πτολεμαΐδα. Περὶ τούτου γράφων πρὸς τὸν Θεόφιλον Ἀλεξανδρείας, τὸν κύριον αἴτιον τοῦ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῶν φίλων αὐτοῦ διωγμοῦ, δὲν διστάζει νὰ ἐπαινέσῃ τὸν Χρυσόςομον[2]). Ἀλλὰ πόσον ἀπτόητος καὶ τολμηρὸς ἦτο, ὅτε προὔκειτο νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς ἀδικουμένους κατὰ τῶν ἰσχυρῶν, ἀπέδειξε κυρίως διὰ τῆς ἀνδρικῆς αὐτοῦ συμπεριφορᾶς πρὸς τὸν αὐτοκρατορικὸν ἐπίτροπον Πενταπόλεως Ἀνδρόνικον. Οὗτος, ἀνὴρ ὢν ἀπάνθρωπος, κατεπίεζε βανδαλικῶς τοὺς κατοίκους τῆς Πενταπόλεως, μηδὲ Θεὸν, μηδὲ ἀνθρώπους σεβόμενος. Ἵνα δὲ μὴ οἱ ὑπ' αὐτοῦ καταδιωκόμενοι εὑρίσκωσιν ἄσυλον εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἀφῄρεσε τὸ δικαίωμα τοῦτο ἀπ' αὐτῶν, ἀπειλῶν πάντας, ὅτι καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ κρατήσωσι, δὲν ἤθελον δυνηθῆ νὰ σωθῶσιν ἀπὸ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. Εἰς μάτην ἐποίησεν ἐπανειλημμένας αὐτῷ παραστάσεις ὁ Συνέσιος, ὑπὲρ τῶν καταπιεζομένων μεσιτεύων, καθ' ὃ ὡς ἐπίσκοπος εἶχε δικαίωμα[3]). Ἐπὶ τέ-

(1) Ἐπις. 5.
(2) Ἐπις. 58.
(3) Concil. Sardic. c. 8. Ambros. de offic. Ministr. II. c. 21.

λους ἔγνω νὰ ἀποκλείσῃ αὐτὸν χριστιανὸν ὄντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας[1]), ὅ,τι φοβερὸν τότε ἐνομίζετο. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ταῖς παρακλήσεσι πολλῶν καὶ τῇ αὐτοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου πρὸς στιγμὴν δειχθείσῃ μετανοίᾳ πεισθεὶς, ἀνέβαλε τὴν δημοσίευσιν τῆς πράξεως ταύτης· μετ' οὐ πολὺ ὅμως τοῦ Ἀνδρονίκου ἐπαναλαβόντος τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν λαὸν ὠμότητα, ἐποίησε γνωστὸν τὸ γεγονὸς τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις[2]), συγχρόνως δὲ διὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ ἐπισήμων προσώπων σχέσεων αὐτοῦ ἐζήτησε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς παῦσιν αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν τοῦ λαοῦ τῆς Πενταπόλεως. Ἐνῷ δὲ πρὸς αὐτὸν ἰσχύοντα προσηνέχθη μετὰ τοσαύτης παρρησίας, ὅτε μετὰ ταῦτα πεσὼν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, περιῆλθεν εἰς οἰκτρὰν κατάστασιν, ἀντελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἔγραφε πρὸς τὸν Θεόφιλον ὑπὲρ αὐτοῦ[3]). Ἡ θλίψις, ἣν ᾐσθάνετο ὁ Συνέσιος ἐπὶ τῇ ἀθλίᾳ καταστάσει τῆς πατρίδος αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἦτο μεγάλη[4]). Διὰ ζωηροτάτων δὲ χρωμάτων ἐκφράζει αὐτὴν ἐν τῷ λόγῳ, μεθ' οὗ συνῴδευσε τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἀποκλείσεως τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅς τις φέρεται ὡς 57 ἐπιστολὴ αὐτοῦ. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ μέμνηται τῆς ἠρεμίας καὶ ψυχικῆς γαλήνης, ἧς ἀπήλαυεν ἄλλοτε, πρὶν ἀναλάβῃ τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἔργον, καὶ θρηνεῖ τὸν νῦν πλήρη πικριῶν καὶ θλίψεων βίον του, ἀφ' οὗ πολλάκις παρεκάλεσε τὸν Θεὸν νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτόν. Πολλάκις ἤθελε νὰ φύγῃ ἀπὸ Πενταπόλεως, ἂν μὴ ἐκράτει αὐτὸν ἡ ἀγάπη νὰ πράξῃ τὸ ἀγαθὸν, καὶ ὁ φόβος μὴ ἡ πατρὶς αὐτοῦ περιπέσῃ εἰς ἔτι μεγαλήτερα κακά. Εἶχον αὐτῷ εἰπεῖ, ὅτι ὁ Θεὸς βοηθεῖ καὶ προφυλάττει, καὶ ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἱλαρὸν, χαρὰν ἐμπνέον, τοῖς κοινωνοῖς αὐτοῦ, καὶ ὅμως αὐτὸν κατεῖχε φόβος, μὴ ἀναξίως ἅπτεται τῶν μυστηρίων. Τὰ δυστυχήματα, ἅπερ εἶχε προΐδει, ἐπῆλθον ἐπ' αὐτόν. Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἦτο βεβαρημένη ὑπὸ λύπης καὶ ἀθυμίας, τὸν δὲ

(1) Ἐπις. 72.
(2) Ἐπις. 72.
(3) Ἐπις 90.
(4) Ἐπις. 75.

Θεὸν ᾐσθάνετο μακρὰν αὐτοῦ[1])! Αἱ πολλαὶ φροντίδες δὲν ἄφινον αὐτὸν ἐν ταῖς προσευχαῖς αὐτοῦ νὰ αἰσθάνηται τὴν γλυκεῖαν εἰρήνην τῆς καρδίας[2]). Ἔπειτα ἐλύπει αὐτὸν καὶ ἡ στέρησις τοῦ υἱοῦ του. Διὰ ταῦτα κατὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν ἐποίησε τὴν πρότασιν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Πτολεμαΐδος ἢ νὰ ἐκλέξωσιν ἄλλον ἀντ' αὐτοῦ ἐπίσκοπον, ἀπαλλάσσοντες αὐτὸν τοῦ ἐργώδους τούτου ἀξιώματος, ἢ τοὐλάχιστον νὰ ὁρίσωσι παρ' αὐτῷ καὶ δεύτερόν τινα, ὅστις νὰ ἀναλάβῃ πάσας τὰς ἐπισκοπικὰς ἐργασίας, αὐτῷ δὲ νὰ ὑπολειφθῇ ἡ μελέτη τῶν θείων καὶ ἡ προσευχή· διότι οὕτως ἐννόει ὁ Συνέσιος τὴν ἱερωσύνην, ὡς ἕνωσιν δηλ. τῆς ἐν ἀταραξίᾳ καὶ ἀπαθείᾳ διατελούσης ψυχῆς μετὰ τοῦ θείου ὄντος. Τὸ τοιοῦτον ἰδεῶδες δὲν συνεβιβάζετο βεβαίως μετὰ τῶν ἐπισκοπικῶν φροντίδων. Ἡ καινοφανὴς πρότασις ἀπερρίφθη.

Ἡ περὶ ἱερωσύνης ἔννοια τοῦ Συνεσίου ἀποδεικνύει πόσον πάντοτε ἔμενε κατὰ βάθος νεοπλατωνικὸς καὶ μετὰ τὴν προσέλευσίν του εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἡ χριστιανικὴ αὐτοῦ θεολογία, καθὼς ἀποδεικνύεται ἰδίως ἐκ τῶν *10 ὕμνων* αὐτοῦ, εἶναι αὐτὸς ὁ νεοπλατωνισμὸς ὑπὸ τύπους χριστιανικούς[3]). Ὁ συνδυασμὸς οὗτος τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας μετὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καταφαίνεται κυρίως ἐν τῇ περὶ Θεοῦ ἰδέᾳ αὐτοῦ. Παραδέχεται μὲν τὴν Τριάδα ἐν τῇ θεότητι, ἀλλ' ὑπὸ τοὺς τύπους τούτους ἐκφράζονται πλατωνικαὶ ἰδέαι. Ὁ Θεὸς εἶναι

Μία παγὰ, μία ῥίζα,
Τριφαὴς ἔλαμψε μορφά.
Ἶνα γὰρ βυθὸς πατρῷος,
τόθι καὶ κύδιμος υἱὸς,
κραδιαῖόν τι λόχευμα,
Σοφία κοσμοτεχνῆτις,
ἑνοτήσιόν τε φέγγος
ἁγίας ἔλαμψε πνοᾶς[4]).

Ἡ Τριὰς αὕτη συγγενεύει τοσοῦτον πρὸς τὴν τριάδα τῶν θείων

(1) Ἐπις. 57.
(2) Οὐκέτι τῆς συνήθους ἐν εὐχαῖς γλυκυθυμίας ᾐσθόμην. Αὐτόθι.
(3) Baur, Kirchengeschichte II, σελ. 52.
(4) Ὕμν. 2, σελ. 316.

ὑποστάσεων τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πλωτίνου, τὸ ἕν, τὸν νοῦν ἢ τὴν σοφίαν, καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου, ὅσον καὶ πρὸς τὴν χριστιανικήν. Κατὰ γνησίως δὲ πλατωνικὸν τρόπον παριστάνεται ὁ Θεὸς ὡς τὸ ἀπόλυτον ὄν, ὡς ἡ πάσας τὰς ἀντιθέσεις ἐν ἑαυτῇ περικλείουσα καὶ πασῶν τῶν ἀντιθέσεων ὑπερκειμένη μονάς. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι

Παγὰ παγῶν
ἀρχῶν ἀρχὰ,
ῥιζῶν ῥίζα,
μονὰς εἷ μονάδων,
ἀριθμῶν ἀριθμὸς,
μονὰς ἠδ' ἀριθμὸς,
νοῦς καὶ νοερὸς,
καὶ τὸ νοητὸν,
καὶ πρὸ νοητοῦ,
ἓν καὶ πάντα,
ἓν δ' ἀπάντων,
σπέρμα τὸ πάντων,
ῥίζα καὶ ὄρπαξ,
φύσις ἐν νοεροῖς,
θῆλυ καὶ ἄρρεν[1]).

Καθὼς δὲ ὁ Πορφύριος κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Αὐγουστίνου [2]) ἐν τῇ νεοπλατωνικῇ Τριάδι ἔθετε τὸ πνεῦμα εἰς μεσάζουσαν θέσιν μεταξὺ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, οὕτω καλεῖ καὶ ὁ Συνέσιος τὸ ἅγιον πνεῦμα «μεσάταν ἀρχὰν», «κέντρον γενέτου, κέντρον δὲ κόρου»[3]). Ὁ δὲ κόσμος ἢ ἡ ζωὴ τῆς φύσεως ἐν πάσῃ τῇ ποικιλίᾳ τῶν τύπων αὐτῆς καὶ φαινομένων παρίσταται ὡς ἀπόρροια τῆς μιᾶς ὑψίστης ἀρχῆς κατὰ Πλάτωνα. Ἐν τῷ υἱῷ ὑποχωρεῖ ἡ κυρίως χριστιανικὴ σημασία εἰς τὴν γενικὴν φυσικὴν φιλοσοφικὴν ἐντελῶς. Ὁ υἱὸς κυβερνᾷ ἐξωτερικῶς τὰ τοῦ πατρὸς, περέχων

(1) Ὕμν. 3 σελ. 320.

(2) De civitate Dei 10, 29. Praedicas patrem et ejus filium, quem vocas paternun intellectum seu mentem, et horum medium, quem putamus te dicere spiritum sanctum, et more vestro appellas tres Deos.

(3) Ὕμν. 4 σελ. 336.

εἰς τοὺς κόσμους τὸν πλοῦτον τῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς πηγῆς, ὅθεν ἔχει καὶ αὐτὸς αὐτήν. Αὐτὸς εἶναι ἐν πᾶσι, δι' αὐτοῦ δὲ ἀπολαμβάνει ὁ ἀνώτερος, ὁ μέσος καὶ ὁ κατώτερος κόσμος τὰ ἀγαθὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ πατρὸς, δι'οὗ κινοῦνται καὶ τὰ πάντα. Ὁ Ἥλιος εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ ὑλικοῦ φωτὸς, ὁ φωτίζων τὸν ὀφθαλμὸν, ὁ κυριεύων τῆς ὕλης, ἡ ὁρατὴ εἰκὼν τοῦ ἀοράτου, ὁ πάροχος τῶν ἐγκοσμίων ἀγαθῶν. Λέγει μὲν τὸν Υἱὸν γεννηθέντα ἐκ τῆς παρθένου [1]), ἀλλὰ κυρίως ὑμνεῖ αὐτὸν ὡς τὸν πάροχον τῆς ζωῆς τῶν ὄντων. Καὶ ἐν γένει δύναταί τις νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τῆς φύσεως εἶναι τὸ κύριον περιεχόμενον τῶν ὕμνων. Καὶ αὐτὰ τὰ κυριώτερα γεγονότα τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας ἔχουσι τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν σημασίαν μόνον ἐν τῇ ἀναλογίᾳ αὐτῶν πρὸς τὴν ζωὴν τῆς φύσεως. Ὁ νεοπλατωνικὸς ἔχει ἐν τῷ Χριστῷ πάντοτε τὸν Ἥλιον, οὗ τινος ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις εἶναι ὁ τύπος τῆς εἰς ᾅδου καθόδου καὶ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ [2]). Τὸ κυρίως χριστιανικὸν στοιχεῖον ἀπέχει πολὺ τῆς φυσικῆς ταύτης ποιήσεως τῆς διὰ τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων τῆς φύσεως εἰς τὰς ἰδανικὰς αὐτῆς θεωρίας ἀνυψουμένης θρησκευτικῆς συνειδήσεως. Ἀντὶ τῆς μετανοίας ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ πόθου πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀπ' αὐτῆς, ἅτινα εἶναι τὰ γνησίως χριστιανικὰ αἰσθήματα, ἀπαντῶμεν παρὰ τῷ Συνεσίῳ τὸν πόθον τῆς ψυχῆς, ζητούσης τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς ἀπὸ τῶν δεσμῶν *τῆς ὕλης*. Ἡ ψυχὴ ὡς σπινθήρ τις τοῦ πνεύματος κατέπεσεν εἰς τὴν ὕλην, ἐν ᾗ διατελοῦσα παρακαλεῖ τὸν βασιλέα τῶν πνευμάτων, ἵνα οἰκτείρῃ αὐτὴν, διότι ἐλθοῦσα εἰς τὸν κόσμον κατέστη δούλη τῆς ὕλης, διὰ τῶν μαγικῶν αὐτῆς τεχνῶν δεσμευσάσης αὐτήν. Ἀλλ' ἡ δύναμις αὐτῆς δὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς· ὁρμή τις πρὸς τὰ ἄνω ἐνοικεῖ ἔτι ἐν αὐτῇ. Διὰ τοῦτο παρακαλεῖ τὸν πατέρα τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἵνα ἀποσοβήσῃ ἀπ' αὐτῆς τοὺς δαίμονας τῆς ὕλης, φωτίζουσα δ' αὐτὴν τῷ φωτὶ αὐτοῦ, ϛηρίζῃ ἐν τῇ πτήσει αὐτῆς πρὸς τὸν οὐρανὸν, δοὺς αὐτῇ κούφας πτέρυγας, ἀποχωρίζων πᾶν τὸ κωλύον

(1) Ὕμνῳ 6.
(2) Ἐν ὕμνῳ 9.

τὴν ὁδὸν αὐτῆς, καὶ λύων τὰ δεσμὰ αὐτῆς, ἵνα φεύγουσα τὸ σῶμα ταχέως ἀφιχθῇ εἰς τοὺς κόλπους αὐτοῦ, ὅθεν ἡ πηγὴ τῆς ψυχῆς ἀπορρέει καὶ ὡς οὐρανία σταγὼν ἐξεχύθη ἐπὶ τῆς γῆς. Τοιαῦται γενικαὶ ἰδέαι περὶ τῆς πτώσεως τῶν ψυχῶν, καὶ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν, περὶ τῆς πιέσεως τῆς ὕλης καὶ τοῦ πόθου πρὸς σωτηρίαν ἀπ' αὐτῆς, τοῦ ἀναγκαίου τῆς θείας βοηθείας, ἧς ἄνευ δὲν εἶναι δυνατὸν τῇ ψυχῇ, νὰ ὑψωθῇ πάλιν εἰς τὴν ἀρχικὴν καθαρότητα τῆς οὐσίας αὐτῆς, ἀποτελοῦσι τὸ κύριον περιεχόμενον τοῦ πλατωνικοῦ τούτου χριστιανισμοῦ.

Ὁ Συνέσιος ἀναμιγνύει χριστιανικὰς ἰδέας μετὰ ἐθνικῶν δοξασιῶν. Τὰς ψυχὰς π. χ. εἰςάγει γυμνὰς σωμάτων ἐν ᾅδου τιμωρουμένας, ἀπορρίπτει τὰς αἰωνίους ποινὰς, διότι ἐν ᾅδου αἱ ψυχαὶ καθαρίζονται, πᾶσαι δὲ αἱ ψυχαὶ καὶ αἱ κεκαθαρμέναι ἐντεῦθεν κατέρχονται μετὰ θάνατον εἰς ᾅδου. Καθὼς δὲ ἀναμιγνύει ἐννοίας ἐθνικὰς μετὰ χριστιανικῶν, οὕτω καὶ αἱ ἐκφράσεις αὐτοῦ ἐν τοῖς ὕμνοις εἶναι εἰλημμέναι ἐκ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας. Ἰδοὺ π. χ. πῶς ὑμνεῖ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ 9 ὕμνῳ·

Πολυήρατε κύδιμε
Σὲ μάκαρ γόνε παρθένου
ὑμνῶ Σολυμηΐδος
ὃς τὰν δολίαν πάγαν
χθόνιον μεγάλων ὄφιν
πατρὸς ἤλασας ὀρχάτων·
κατέβας μέχρι καὶ χθονὸς
ἐπίδημος ἐφαμέροις,
κατέβας δ' ὑπὸ τάρταρα,
ψυχῶν ὅθι μυρία
θάνατος νέμεν ἔθνεα.
Φρίξεν σε γέρων τότε
Ἀΐδας ὁ παλαιγενὴς,
καὶ λαοβόρος κύων
ἀνεχάσσατο βηλοῦ.
Λύσας δ' ἀπὸ πημάτων
ψυχῶν ὁσίους χοροὺς
θιάσοισιν ἀκηράτοις
ὕμνους ἀνάγεις πατρί.
Ἀνιόντα σε κοίρανε

τὰ κατ' ἠέρος ἄσπετα
τρέσεν ἔθνεα δαιμόνων·
θάμβησε δ' ἀκηράτων
χορὸς ἄμβροτος ἀστέρων·
αἰθὴρ δὲ γελάσας,
σοφὸς ἁρμονίας πατὴρ,
ἐξ ἑπτατόνου λύρας
ἐκεράσσατο μουσικὰν
ἐπινίκιον ἐς μέλος.
Μείδησεν ἑωςφόρος
ὁ διάκτορος ἁμέρας,
καὶ χρύσεος ἕσπερος,
Κυθερήϊος ἀστήρ.
Ἁ μὲν κερόεν σέλας
πλήσασα ῥόου πυρὸς
ἀγεῖτο σελάνα,
ποιμὴν νυχίων θεῶν.
Τὰν δ' εὐρυφαῆ κόμαν
Τιτὰν ἐπετάσσατο
ἄρρητον ὑπ' ἴχνιον·
ἔγνω δὲ γόνον Θεοῦ
τὸν ἀριστοτέχναν νόον,
ἰδίου πυρὸς ἀρχάν.
Σὺ δὲ ταρσὸν ἐλάσσας,
κυανάντυγος οὐρανοῦ
ὑπερήλατο νώτων,
σφαίρησι δ' ἐπετάσθης
νοεραῖσιν ἀκηράτοις,
ἀγαθῶν ὅθι παγὰ,
σιγώμενος οὐρανός.
Ἔνθ' οὔτε βαθύρροος
ἀκαμαντοπόδας χρόνος
χθονὸς ἔκγονα σύρων,
οὐ κῆρες ἀναιδέες
βαθυκύμονος ὕλας,
ἀλλ αὐτὸς ἀγήραος
Αἰὼν ὁ παλαιγενὴς,
νέος ὢν ἅμα καὶ γέρων
τᾶς ἀεννάω μονᾶς
ταμίας πέλεται θεοῖς.

Ἡ χρῆσις αὕτη ἐκφράσεων ἐθνικῶν ἐν χριστιανικαῖς εὐχαῖς ἀναμιμνήσκει τὴν ὁμοίαν χρῆσιν κλασικῶν μυθολογικῶν τύπων ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν θεολόγων καὶ ἱεροκηρύκων τῆς δύσεως ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναγεννήσεως κατὰ τὸν ιε' αἰῶνα ἰδίως ἐν Ἰταλίᾳ. Πῶς ἔτεινεν εἰς τὸν ἀποπνευματισμὸν τοῦ χριστιανισμοῦ ὁ Συνέσιος, ἀποδεικνύει καὶ τὸ ἑπόμενον παράδειγμα. Δύο ἐπίσκοποι ἐν Λιβύῃ ἤριζον περὶ τῆς κατοχῆς θέσεώς τινος, ἥτις ἠδύνατο ἐν καιρῷ βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὀχυρὸν καταφύγιον. Ἵνα δὲ ὁ ἕτερος τούτων σφετερισθῇ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας του τὸ χωρίον ἐκεῖνο, εἰςβαλὼν διὰ τῆς βίας, καὶ στήσας ἱερὰν τράπεζαν, ἐγκαινίασε τὸν τόπον καὶ ἱερούργησεν ἐν αὐτῷ. Ἔκτοτε ὁ λαὸς ἐθεώρησε τὸν τόπον ἱερὸν καὶ πρὸς οὐδεμίαν ἄλλην χρῆσιν ἢ τῆς λατρείας κατάλληλον. Ἀλλ' ὁ Συνέσιος μηδόλως προσέχων εἰς ἐξωτερικὰ σημεῖα, καταγγέλλει τὴν τοιαύτην διαγωγὴν πρὸς τὸν Θεόφιλον[1]), παρατηρῶν, ὅτι τὸ συμβὰν ἐκεῖνο ὑπῆρξε κατάχρησις τῶν ἱερῶν πρὸς φαύλους σκοπούς, καὶ ὅτι ἐν τῷ χριστιανισμῷ δὲν ἐκφράζεται οὕτω τὸ θεῖον, ὥστε νὰ δύναται μετὰ μαγικῆς ἀναγκαιότητος διὰ τύπων τινῶν καθιερώσεως νὰ προσκτᾶται, ἀλλ' οὕτως, ὥστε νὰ ἐνοικῇ μόνον ἐν καθαρᾷ καὶ τῷ Θεῷ ἀφωσιωμένῃ καρδίᾳ. «Ὥστε παρεῖναι, λέγει, ταῖς ἀπαθέσι καὶ ταῖς οἰκείαις τῷ Θεῷ διαθέσεσιν[2])». Ἂν ἐκκλησιαστικόν τι ἔθος ἦτο ἀρχαῖον, περὶ τούτου ἠδιαφόρει· «ὅτι τῆς ἀρχαίας συνηθείας προτιμητέον τὸ χρήσιμον, εἰ καὶ μὴ ἀρχέγονον» (ἐπις. 57).

Ὡς ἐπίσκοπος συνέγραψεν ὁ Συνέσιος καὶ *δύο ὁμιλίας, καταστάσεις* καλουμένας[3]), ὧν λείψανα σώζονται. Καὶ ἡ *μὲν* τούτων εἶναι ἔπαινος πρὸς τὸν αὐτοκρατορικὸν ἐπίτροπον Ἀνύσιον, ὅστις εἰ καὶ εἶχεν ἄριστα κυβερνήσει τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κυρηναϊκῆς[4])

(1) Ἐπις. 67.

(2) Neander, Geschichte der Kirche II, 2, 610.

(3) Κατάστασιν apellat concionem, παρατηρεῖ ὁ Πετάδιος ad h. l. translato vocabulo ab usu forensi. Nam et oratores declamatoresque καταστῆναι dicuntur, cum ad dicendum prodeunt, suntqne velut in procinctu.

(4) Κατας. 305, 306 καὶ ἐπις. 57.

ῥᾳδιουργηθεὶς εἶχεν ἀνακληθῆ ἀπὸ τῆς πρωτευούσης. Ὁ λόγος τοῦ Συνεσίου ζητεῖ τὴν ἀνάκλησιν τῆς παύσεως. Ἀλλ' ἡ αἴτησις αὕτη δὲν εἰςηκούσθη, ἀντὶ δὲ τοῦ Ἀνυσίου ἐστάλη ὁ γέρων καὶ ἀσθενὴς Ἰννοκέντιος[1]), ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ ὁποίου ἐπιδραμόντες εἰς τὴν χώραν οἱ Αὐσουριανοί, βάρβαρος λαὸς τῆς Ἀφρικῆς, κατερήμουν αὐτὴν καὶ ἐπολιόρκουν τὰς πόλεις. Ἡ καταστροφὴ τῆς Πτολεμαΐδος ἦτο μεγάλη· ἐκκλησίαι ἐκάησαν· τὰ ἱερὰ σκεύη ἐβεβηλοῦντο· τὰ πάντα ἐτέλουν ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει. Εἰς δὲ τοὺς ἐκ τῶν ἐχθρῶν τούτους κινδύνους προσετίθεντο καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀπειθείας καὶ ἀκολασίας τοῦ στρατοῦ δεινά. Κατὰ τὰς δεινὰς ταύτας περιστάσεις τῆς πατρίδος του ὁ Συνέσιος ἔλαβεν ἐνεργότατον μέρος πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐχθρῶν[2]). Εὐτυχῶς ὁ τὸν Ἰννοκέντιον διαδεξάμενος Μαρκελλῖνος, ἀνὴρ ῥέκτης καὶ τολμηρὸς στρατηγὸς, ἔσωσε τὸν τόπον ἀπὸ τῶν κινδύνων τούτων, ἀπωθήσας μὲν τοὺς ἐχθροὺς, ἐπανορθώσας δὲ τὴν πειθαρχίαν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ στρατῷ καὶ τὴν τάξιν ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Κυρηναϊκῆς[3]). Πλὴν δὲν ἀφέθη πολὺν χρόνον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ· ὅτε δὲ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατηγορήθη καὶ οὗτος ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του, ἀλλ' εὗρεν ὑπερασπιστὰς τὸν Συνέσιον καὶ τοὺς Πτολεμαΐτας.

Ἡ δὲ *δευτέρα κατάστασις* περιγράφει τὰς τελευταίας καταστροφὰς τῆς Κυρηναϊκῆς διὰ νέων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, αἵτινες ἐπίκραναν τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς τοῦ Συνεσίου, ὅς τις ἐθρήνει καὶ τὴν στέρησιν τοῦ τελευταίου υἱοῦ αὐτοῦ, ἐθλίβετο δὲ καὶ ἐκ τῆς συναισθήσεως, τοῦ ὅτι κατ' οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ὠφελήσῃ τὴν δύστηνον πατρίδα του. Ἡ Πτολεμαὶς ἐπολιορκεῖτο στενῶς, περιεμένετο δὲ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἡ ἔφοδος τῶν ἰσχυρῶν ἐχθρῶν καὶ ἡ τελικὴ καταστροφή. Ὁ δὲ Συνέσιος ἐν τῷ ἐσχάτῳ κινδύνῳ ἐσκόπει, ἐὰν ἡ ἔφοδος ἤθελε καταλάβει αὐτὸν ἐν

---

(1) Κατας. 299 καὶ 302.

(2) Ἐπις. 89. «Τοῦ μηνὸς πολλάκις ἐπὶ τὰς ἐπάλξεις δεῖ με πηδᾷν ὡς ἐφ' ᾧ γε στρατεύσομαι μεμισθωμένον, οὐκ ἐφ' ᾧ γε προσεύξομαι».

(3) Ἐπις. 62, 205.

τῇ ἐκκλησίᾳ ἱερουργοῦντα, ἐκεῖ νὰ ἀποθάνῃ ὑπὸ τὰ ἐρείπια αὐτῆς ὡς πιστὸς αὐτῆς λειτουργός. «Πελάζει, λέγει, ἡ κυρία τῆς προσβολῆς, ἣν τῇ πόλει, φασὶν, ὁ πτεροφόρος ἠπείλησεν, ὁ τοῦ πολεμίου ἐξηγούμενος στρατεύματος· μάλιστα δὴ καιρῶν ἐκεῖνος ἱερεῦσι τὸν ἐπὶ τὰς αὐλὰς τοῦ Θεοῦ δρόμον ἀναγκαῖον ἀποφανεῖ, ἂν ἐν χρῷ τῆς πόλεως ὁ κίνδυνος γένηται. Ἐγὼ κατὰ χώραν ἐπ' ἐκκλησίας μενῶ. Τὰς παναγεῖς προστήσομαι χέρνιβας. Προσφύσομαι τῶν κιόνων τῶν ἱερῶν, αἳ τὴν ἄσυλον ἀπὸ γῆς ἀνέχουσι τράπεζαν. Ἐκεῖ καὶ ζῶν καθεδοῦμαι, καὶ ἀποθανὼν κείσομαι. Λειτουργός εἰμι τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ψυχὴν ἴσως ἀπολειτουργῆσαί με δεῖ[1])».

Ἐκτὸς τῶν ἄνω μνημονευθέντων συγγραμμάτων, τῶν 155 ἐπιστολῶν του[2]) καὶ τῶν 10 ὕμνων, ἔχομεν καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα τοῦ Συνεσίου· Τὸν *Δίωνα ἢ περὶ τῆς κατ' αὐτὸν διαγωγῆς*. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο γραφὲν χριστιανοῦ ὄντος τοῦ Συνεσίου ἀποτείνεται κατὰ σοφιστῶν τινων μεμφομένων αὐτὸν, διότι ἦτο ὅλως ἀφωσιωμένος εἰς τὰς καλὰς τέχνας καὶ ἐφρόντιζε νὰ καλλύνῃ τὸ ὕφος αὐτοῦ, ἐκφράζων μετὰ χάριτος τὰς ἐννοίας αὐτοῦ, καὶ διότι ἐποίει δῆθεν κατάχρησιν ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ χωρίων ἐκ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ ῥητόρων, καταδεικνύει δὲ τὸ ὠφέλιμον τῆς περὶ τὰς καλὰς τέχνας καὶ τὴν φιλολογίαν ἀσχολίας. Ὠνομάσθη δὲ *Δίων* τὸ ἔργον, διότι ἐν αὐτῷ προσάγεται συχνάκις τὸ παράδειγμα τοῦ Δίωνος. Τοῦ ἔργου τούτου μνημονεύει καὶ ἐν ἐπιστολῇ 153. *Λόγον εἰς τὸν 74 ψαλμὸν*, μὴ σωζόμενον ὁλόκληρον. *Περὶ ἐνυπνίων*. Λείψανον *Λόγου* λεχθέντος κατὰ τὴν παραμονὴν *τῆς ἑορτῆς τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ*.

---

(1) Κατας. 303.

(2) Τοσαῦται σώζονται· φαίνεται ὅμως, ὅτι ὁ Συνέσιος ἔγραψε πλείους. Ὁ Νικηφόρος ἀριθμεῖ 160 (ἰς. XIV, 55), ὁ δὲ Φώτιος ὁμιλεῖ περί τινος ἐπιστολῆς του πρὸς Θεόφιλον μὴ σωζομένης μέχρις ἡμῶν. Τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Συνεσίου ἐξέδωκεν ἐν Βιέννῃ τῷ 1792 μετὰ ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων τοῦ Νεοφύτου Πελοποννησίου ὁ Γρηγόριος Δημητριεὺς Κωνσταντᾶς.

Ἐκτὸς δὲ τῶν κωμῳδιῶν καὶ τραγῳδιῶν του ἀπωλέσθη καὶ ὁ *κυνηγετικὸς* αὐτοῦ[1]).

Ὁ Συνέσιος ἀπέθανε περὶ τὸ 415 ἢ κατ' ἄλλην γνώμην περὶ τὸ 430.

Περὶ αὐτοῦ κρίνει ὁ Φώτιος ὡς ἑξῆς· «Τὴν μὲν φράσιν ὑψηλὸς καὶ ὄγκον ἔχων, ἀποκλίνων δὲ πρὸς τὸ ποιητικώτερον», καὶ περὶ τῶν ἐπιστολῶν του ἰδίως, ὅτι «χάριτος καὶ ἡδονῆς ἀποστάζουσι μετὰ τῆς ἐν τοῖς νοήμασιν ἰσχύος καὶ πυκνότητος[2])».

Α. ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΤΗΣ ϛ' ΠΕΡΙΟΔΟΥ

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ *).

Ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος συνεγράφη παρὰ τῶν σοφῶν τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης μέγα πλῆθος μυθολογικῶν συγγραμμάτων, ὧν ἄλλα πραγματεύονται τὸ ὅλον τῆς ἑλλ. μυθολογίας, ἄλλα δὲ μέρος ταύτης μόνον. Παρ' ἡμῖν δὲ μόλις ὑπάρχουσιν ὀλίγα τινὰ μυθολογικὰ ποιήματα, περιέχοντα τὰ στοιχειωδέστατα τῆς ἑλλ. μυθολογίας, καὶ ταῦτα ἄνευ πολλῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας· διότι ἐγράφησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν ἐν χρόνοις, καθ' οὓς οὐδὲ οἱ Εὐρωπαῖοι καθωδηγοῦντο εἰς τὰς μυθολογικὰς αὐτῶν ἐρεύνας ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς κριτικῆς καὶ μάλιστα τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας.

Οἱ ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ τούτου ἀγῶνος καθηγηταί, θέλοντες νὰ προτρέψωσι τοὺς ἡμετέρους φιλομαθεῖς νέους, ἵνα κατὰ τὸ αὐτοῖς δυνατὸν ἀναπληρώσωσι τὴν σπουδαίαν ταύτην ἔλλειψιν τῆς ἡμετέρας φιλολογίας διὰ συγγραφῆς μυθολογικοῦ ποιήματος, στηριζομένου εἰς τὰς νεωτάτας ἐπιστημονικὰς τοῦ κλάδου τούτου ἐρεύνας, προέτειναν αὐτοῖς εἰς συγγραφὴν *τὴν καθ' Ὅμηρον*

---

(1) Ἡ νεωτάτη ἔκδοσις τῶν Ἁπάντων τοῦ Συνεσίου εἶναι ἡ τοῦ Migne ser. grec. T. 66.

(2) Μυριοβίβλῳ 26.

(*) Πληρεστέρα ἔκθεσις θέλει δημοσιευθῆ ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ.

μυθολογίαν καὶ λατρείαν τοῦ θείου, πιστεύοντες ὅτι ταύτης ἡ ἐξέτασις καὶ συγγραφὴ, περιοριζομένη εἰς τὰ Ὁμηρικὰ μόνον ἔπη καὶ τὰ εἰς ταῦτα ἀναφορὰν ἔχοντα συγγράμματα τῶν ὕστερον, θὰ ἦτο αὐτοῖς προαγώνισμα εἰς σπουδαιότερον καὶ ἐπιμοχθότερον ὕστερον ἔργον, εἰς τὴν σύνταξιν τῆς καθόλου ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας.

Συγχρόνως ὅμως δὲν ἔμενον ἄγνωστοι εἰς τοὺς αὐτοὺς καὶ αἱ πολλαὶ καὶ μεγάλαι δυσχέρειαι τῆς τοιαύτης πρωτοφανοῦς παρ' ἡμῖν σπουδῆς ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν νεωτέρων συγγραφῶν καὶ τῆς ἀσυμφωνίας τούτων ἐν τοῖς κυριωτέροις. Ἀλλ' ἐπίστευσαν ὅτι ἐπέστη ἤδη ὁ καιρὸς, ἵνα καὶ ἡμεῖς, ἀσχολούμενοι ἤδη ὁπωσδήποτε περὶ τὰς λοιπὰς φιλολογικὰς ἐπιστήμας, στρέψωμεν τὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν μυθολογίαν καὶ θρησκείαν τῶν ἡμετέρων προγόνων, ἥτις περιλαμβάνει τὸ κυριώτερον μέρος τοῦ πνευματικοῦ τούτων βίου καὶ τὰς πρώτας καὶ ἀρχαιοτάτας ἐννοίας καὶ γνώσεις περὶ φύσεως καὶ ἀνθρώπου, ἀφ' ὧν ὕστερον ἀνεφάνησαν αἱ ἐπιστῆμαι.

Οἱ λόγοι οὗτοι καὶ ἄλλοι ἔπεισαν τοὺς ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος τούτου νὰ προτείνωσι τὸ μυθολογικὸν τοῦτο θέμα, νομίζοντες ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία ἐπιβάλλει ἡμῖν τὸ καθῆκον νὰ μὴ μένωμεν ἀδρανεῖς καὶ ἀδιάφοροι εἰς θεωρίας καὶ μελέτας, αἵτινες, διαλευκαίνουσαι τὴν ἀρχαιοτέραν ἡμῶν ἱστορίαν καὶ θρησκείαν, χορηγοῦσι φῶς πρὸς ἀκριβεστέραν κατάληψιν καὶ νοερὰν ἀπόλαυσιν τῶν καταλειφθέντων ἡμῖν θησαυρῶν τῆς προγονικῆς τέχνης καὶ ποιήσεως, διότι ἀμφότεραι αὗται ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν ἐκ τῆς τῶν Ἑλλήνων θρησκείας, καὶ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτης προέβησαν εἰς βαθμὸν τελειότητος καὶ χάριτος ἀπαράμιλλον.

Εἰς τὸν ἐπὶ τοιαύταις ἐλπίσι προταθέντα τοῦτον ἀγῶνα κατῆλθον δύο τῶν ἡμετέρων λογίων, συγγράψαντες δύο ἱκανῶς ὀγκώδεις πραγματείας πρὸς λύσιν τοῦ δοθέντος θέματος.

Ἡ μὲν τούτων, φέρουσα τὸ Ὁμηρικὸν ῥητὸν,

Σὺ θάρσει τόν δε γ' ἄεθλον (Ὀδ. θ. 197).

πληροῖ μζ' σελίδας εἰσαγωγῆς καὶ 374 κειμένου 4ου μεγέθους

πυκνῶς γεγραμμένας· καὶ ἐν μὲν τῇ εἰςαγωγῇ ἐξετάζει τὰς πρὸ Ὁμήρου θρησκευτικὰς τῶν Ἑλλήνων δόξας καὶ τὰς τούτων πηγὰς καὶ μεταβολὰς ἐν τῇ προόδῳ τοῦ χρόνου, ἐν δὲ τῷ κυρίῳ πονήματι πραγματεύεται περὶ τῶν γνωστῶν τῷ Ὁμήρῳ θεῶν καὶ φανταςῶν ὄντων καὶ τῶν προςόντων ἑκάςῳ, περὶ τῶν τῆς λατρείας αὐτῶν, καὶ ἐν τέλει ποιεῖται λόγον περὶ τῶν μυθολογικῶν διαφορῶν τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας, ἃς μικρὰς καὶ ἐπουσιώδεις εὑρίσκων, ἀποφαίνεται ὁ συγγραφεὺς περὶ τῆς ταὐτότητος τοῦ ποιητοῦ ἀμφοτέρων τῶν ποιημάτων τούτων.

Ἡ διάταξις τῆς ὕλης, γενομένη κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ θέματος, ἔχει καλῶς καὶ ἡ ἑρμηνεία καὶ ἐξέτασις ἑνὸς ἑκάστου τῶν μερῶν ἔχει οὐ μικρὰν ἔκτασιν· ἡ γλῶσσα πλήν τινων ἁμαρτημάτων εἶναι καθαρὰ καὶ γραμματικῶς ὀρθή, ἡ ἔρευνα καὶ ἀναζήτησις τῆς ἀληθείας γίνεται μὲ τρόπον ἁρμόζοντα εἰς ἐπιστημονικὸν πόνημα, ἀλλὰ καθ' ἃς ἔχει ὁ διαγωνιζόμενος δυνάμεις. Ὥςτε ἐν τούτοις οὐδὲν ἔχομεν ν' ἀποδοκιμάσωμεν. Τὰ ἀποδοκιμαστέα ὑπάρχουσιν ἀλλαχοῦ, καὶ ταῦτά εἰσιν οὔτε μικρὰ οὔτε ὀλίγα. Τούτων εἶναι ἡ ἄγνοια εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν ἢ ἡ ἀτελὴς τούτων γνῶσις, ἧς ἕνεκα ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν μόνον τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ γεγραμμένα, ἀντιγράφων ἐξ αὐτῶν τοὺς τίτλους, καὶ κακῶς πολλάκις, ἀλλογλώσσων συγγραμμάτων. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τούτοις δὲν ἠδύνατο νὰ εὕρῃ πᾶσαν τὴν ὕλην, διότι τὰ πλεῖστα αὐτῶν ἔχουσιν ἄλλην ὑπόθεσιν, ἀποπειρᾶται τὸ μὲν δι' ἀναγνώσεως τῶν ἐπῶν τοῦ Ὁμήρου μόνον, τὸ δὲ καὶ δι' εἰκασιῶν καὶ ὑποθέσεων, πολλάκις παρακεκινδυνευμένων, νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ ζητούμενον. Στερούμενος λοιπὸν τοῦ φωτὸς, ὅπερ παρέχουσιν εἰς τὸν νῦν ἐπιστήμονα πολλῶν αἰώνων ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι, ἐπιχειρεῖ νὰ διαχύσῃ αὐτὸς φῶς ἐν τῷ σκότει τῶν προομηρικῶν καὶ ὁμηρικῶν χρόνων· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἢ ἀσθενὲς ἢ ἀπατηλόν. Διὸ πολλὰ τῶν πορισμάτων εἰσὶν ἀπίθανα καὶ ἀβέβαια. Ἐπὶ τούτοις ἑρμηνεῖαί τινες λέξεων πλημμελεῖς, παραπομπαὶ εἰς ἀρχαίους καὶ νέους συγγραφεῖς ἢ ἀτελεῖς ἢ ἡμαρτημέναι καὶ κακῶς γεγραμμέναι, παρεκβάσεις εἰς ἀλλότρια καὶ περιττὰ οὐκ ὀλίγαι, δι' ἃς λαμβάνει ἡ πραγματεία ἔκτασιν ὑπὲρ τὸ δέον μεγάλην.

Ἡ δὲ ἑτέρα πραγματεία, ἡ τὸ ῥητὸν φέρουσα,

Ἀλλ' οὐ Ζεὺς ἄνδρεσσιν νοήματα πάντα τελευτᾷ. (Ἰλ. σ. 328)

εἶναι πολὺ βραχυτέρα, διότι πληροῖ οὐχὶ πλέον τῶν 200 σελίδων 8^{ου} μεγέθους. Καὶ ἐν μὲν ταῖς 110 ἐκτίθενται ἀμέσως ὅσοι τῷ Ὁμήρῳ γνωστοὶ θεοὶ καὶ αἱ τούτων σχέσεις πρὸς ἀλλήλους τὴν φύσιν καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ἐν δὲ ταῖς ἐφεξῆς 40 σελίσι γίνεται λόγος περὶ τῆς καθ' Ὅμηρον λατρείας τῶν θεῶν, καὶ εἰς δύο μόνον σελίδας ἐξετάζονται αἱ εἰς Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν ἀπαντώμενα, θρησκευτικαὶ διαφοραί. Τὰς λοιπὰς σελίδας πληροῦσιν αἱ παραπομπαὶ καὶ μαρτυρίαι.

Ἐκ τούτων δῆλον ὅτι ὁ διαγωνιζόμενος οὗτος περιέστειλεν ἐν στενοῖς ὁρίοις τὴν πραγματείαν του· ἠρκέσθη νὰ εἴπῃ τὰ ἐξαγόμενα τῆς ἐρεύνης, ἀλλὰ, μὴ ἐπιβεβαιῶν ταῦτα μήτε δι' ἰδίων μήτε διὰ ξένων ἀποδείξεων, δὲν ἐκπληροῖ ἕνα τῶν τῆς συστάσεως τοῦ ἀγῶνος τούτου σκοπῶν, ὅστις εἶναι ἡ ἐξάσκησις καὶ γύμνασις τῶν ἡμετέρων νέων λογίων εἰς ἐπιστημονικὰς συζητήσεις καὶ ἐρεύνας. Γνωρίζει μὲν οὗτος ξένας γλώσσας καὶ συγγράμματα σοφῶν Εὐρωπαίων εἶχεν ὑπ' ὄψιν, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν ἔσχε καιρὸν νὰ ἀναδιφήσῃ αὐτὰ προσηκόντως, νὰ παραβάλῃ πρὸς τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου, καὶ οὕτως ἐν πλήρει γνώσει νὰ πορισθῇ βέβαια καὶ ὀρθὰ ἐξαγόμενα. Μὴ ποιήσας δὲ τοῦτο, παραπέμπει ἐνίοτε τὸν ἀναγνώστην εἰς συγγράμματα, ἃ αὐτὸς δὲν ἀνέγνωσε, διότι, ἂν τὰ ἀνεγίνωσκε, θὰ ἔβλεπεν ὅτι ἄλλα αὐτὰ λέγουσιν, ἢ θὰ ἐλάμβανεν ἐξ αὐτῶν ὅσα ἦσαν ἀναγκαῖα πρὸς πλήρη λύσιν τοῦ τεθέντος θέματος· ἐκτὸς τούτου, παρέλειψε νὰ προτάξῃ καὶ εἰςαγωγὴν περὶ τῶν πρὸ Ὁμήρου θρησκευτικῶν γνώσεων τῶν Ἑλλήνων, ὅπερ καθ' ἡμᾶς λίαν ἀναγκαῖον· διότι ἡ παρ' Ὁμήρῳ μυθολογία καὶ λατρεία τοῦ θείου δὲν εἶναι τοῦ ποιητοῦ ἐπινόημα οὔτε τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἀλλὰ τὰς ῥίζας καὶ ἀρχὰς ἔχει εἰς πολὺ προγενεστέρους χρόνους καὶ παραδόσεις, εἰς κοινωνικὰς σχέσεις τῶν τότε Ἑλλήνων πρὸς ἀνατολικοὺς καὶ ἄλλους συγγενεῖς λαοὺς, ὡς αἱ τῶν νεωτέρων ἔρευναι ἐποίησαν τοῦτο πιθανόν.

Παρέλειψε νὰ ἐξετάσῃ ἐκτενέστερον τὰ τῆς λατρείας, νὰ ἐξα-

κριβώσῃ καὶ βεβαιώσῃ αὐτὰ διὰ μαρτυριῶν τοῦ Ὁμήρου καὶ τῶν νεωτέρων, ἐν τῷ κειμένῳ αὐτολεξεὶ ἀναφερομένων, νὰ δείξῃ ἂν ἐν τούτοις συμφωνοῦσι τὰ ἐν Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσείᾳ λεγόμενα, καὶ πῶς οἱ νεώτεροι λύουσι τὰς διαφορὰς ταύτας.

Παρέλειψεν ὅλως νὰ δείξῃ κατὰ πόσον αἱ ἐν τοῖς δυσὶ τούτοις τοῦ Ὁμήρου ἔπεσιν ἀπαντώμεναι θρησκευτικαὶ διαφωνίαι ἰσχύουσιν ἢ ὄχι νὰ πείσωσι περὶ τῆς ταὐτότητος τοῦ ποιητοῦ ἀμφοτέρων τῶν ἐπῶν τούτων. Τοῦτο δὲ ἤθελε δώσει ἀφορμὴν αὐτῷ νὰ ἐξετάσῃ ἀσφαλέστερον τὰ τῆς λατρείας, βοηθοὺς εἰς τοῦτο ἔχων οὐκ ὀλίγους τῶν νεωτέρων.

Ἄλλως ἡ ἔκθεσις τῶν πραγμάτων καὶ ἡ οἰκονομία τοῦ ὅλου εἶναι συστηματικὴ καὶ σαφής· ἡ γλῶσσα ἀκριβεστέρα τῆς τοῦ ἑτέρου ὡς ἐλευθέρα ἁμαρτημάτων. Αἱ φερόμεναι πρὸς πίστωσιν τῶν λεγομένων μαρτυρίαι ἀρχαίων καὶ νέων συγγραφέων οὔτε πολλαὶ οὔτε περιτταί· ἀλλ' ἔδει αὗται νὰ τεθῶσι κάτωθι τοῦ κειμένου πρὸς εὐκολίαν τοῦ ἀναγνώστου· διότι, ὅπως νῦν τίθενται ἐν τέλει τῆς πραγματείας καὶ μάλιστα οὐχὶ κατ' αὔξοντα συνεχῆ ἀριθμόν, καθιστῶσι λίαν δυσχερῆ τὴν εὕρεσιν καὶ χρῆσιν αὐτῶν.

Παραβάλλοντες ἐν τέλει ἀμφοτέρας τὰς πραγματείας ταύτας πρὸς ἀλλήλας, ἀποφαινόμεθα ὅτι ἡ μὲν Α' ὑπολείπεται τῆς Β' κατὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς γλώσσης, τὴν ἀνάγνωσιν καὶ χρῆσιν ἀλλογλώσσων συγγραμμάτων καὶ τὴν ἀκριβῶς ἐπιστημονικὴν ἔκθεσιν· ὑπερτερεῖ ὅμως ταύτης, διότι ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ ἐν τῇ γλώσσῃ ἡμῶν γεγραμμένα, ἃ ἠδύναντο νὰ χορηγήσωσιν αὐτῷ ὕλην τινὰ πρὸς τὸν σκοπόν του· διότι προέταξεν εἰσαγωγὴν περὶ τῶν πρὸ Ὁμήρου θρησκευτικῶν ἐννοιῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰς τοῦ Ὁμήρου, περιλαβὼν ἐν τῇ ἐρεύνῃ του καὶ τοὺς τῶν ἡρώων μύθους, τοὺς τῶν Ἀργοναυτῶν καὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, οὓς ὁ ἄλλος ὅλως παρέλειψε· διότι ἐξέθηκε πολλάς, εἰ καὶ μὴ πάσας τὰς ἐν τῇ θρησκείᾳ παρατηρουμένας διαφορὰς ἐν Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσείᾳ· διότι εἰσέρχεται κατὰ τὸ αὐτῷ δυνατὸν εἰς ἐρεύνας καὶ ἐξετάσεις ἰδίας ἐπὶ παντὸς ἢ μᾶλλον ἐπὶ πολλῶν ζητημάτων· διότι παρεμβάλλει

πολλαχοῦ καί τινα, ἃ ἐξ ἰδίας αὐτοψίας τῶν τόπων τῆς Ἑλλάδος γινώσκει. Τὰ παρεμβαλλόμενα ταῦτα, πολλὰ ὄντα, μηκύνουσι μὲν ὑπὲρ τὸ δέον τὴν πραγματείαν, ἀλλ' ἐν αὐτοῖς εὑρίσκει ὁ ἀναγνώστης καί τινα χρήσιμα. Καὶ καθόλου εἰπεῖν ὁ συγγραφεὺς ταύτης τῆς πραγματείας ἐπελήφθη τῆς λύσεως τοῦ θέματος μετὰ πολλῆς προθυμίας· ἀπεπειράθη νὰ λύσῃ κατὰ τὸ αὐτῷ δυνατὸν πάντα τὰ μέρη τοῦ θέματος, ν' ἀναγνώσῃ πολλὰ, ἵνα εὕρῃ τὸ ἐν αὐτοῖς ὀρθὸν καὶ χρήσιμον πρὸς τὸν σκοπόν του. Διὰ τὴν ἐπιμέλειαν δ' αὐτοῦ ταύτην καὶ ἄκραν φιλοπονίαν εἶναι ἀληθῶς ἐπαίνου ἄξιος. Ἀλλὰ διότι δὲν φαίνεται ἔχων πανταχοῦ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ λύσις τοῦ τεθέντος θέματος· διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσῃ πολλὰ τῶν ἐν τοῖς μεταφράσμασι, παραβάλλων αὐτὰ πρὸς τὰ πρωτότυπα, ἐντεῦθεν δὲ ὑπέπεσεν εἰς ἁμαρτήματα οὐκ ὀλίγα καὶ εἰς ἄκαιρον ἐπίδειξιν ἀναγνώσεως καὶ πολυμαθείας, οὐχὶ σπανίως παρεμβάλλων καὶ ἐκφράσεις αἰσθημάτων πατριωτισμοῦ καὶ ῥητορικὰ σχήματα λόγου μὴ ἁρμόζοντα εἰς συγγραφὴν τοιαύτην, καὶ διὰ τοῦτο ὑπέβαλεν εἰς τὸν ἀγῶνα πραγματείαν μὴ ἐξηκριβωμένην, διὰ ταῦτα πάντα οἱ ἀγωνοδίκαι δὲν δύνανται νὰ κρίνωσιν αὐτὴν ἀξίαν τοῦ ἄθλου.

Ἡ δὲ ἑτέρα πραγματεία ἐπειδὴ συστηματικώτερον καὶ σαφέστερον περιέλαβεν ἐν ὀλίγοις ὅσα δύνανται νὰ λύσωσιν ὁπωσδήποτε μέρη τινὰ τοῦ τεθέντος θέματος, καὶ ἐπειδὴ ταῦτα ἐκθέτει ἐν γλώσσῃ μᾶλλον καθαρευούσῃ καὶ κανονικῇ, λαμβάνει δὲ καὶ ὅσα περί τινων τοῦ ζητήματος μερῶν ἐῤῥέθησαν παρ' Εὐρωπαίων, οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος ἐπαινοῦσι τὸν συγγραφέα ταύτης διὰ τὴν προθυμίαν του πρὸς λύσιν τοῦ θέματος, ἀλλὰ οὐδὲ εἰς αὐτὸν δύνανται νὰ ἀποδώσωσι τὸ ἄθλον· διότι ὀλίγιστα εἶπε περὶ τῶν πρὸ Ὁμήρου θρησκευτικῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς κατὰ μικρὸν γενέσεως τούτων καὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὴν θρησκείαν ἄλλων συγγενῶν καὶ ὁμόρων τοῖς Ἕλλησι λαῶν κατὰ τὰς περὶ τούτων ἐρεύνας τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας· διότι ἐλάχιστα ἢ μᾶλλον οὐδὲν λέγει περὶ τῶν ἀπαντωμένων διαφορῶν ἐν Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσείᾳ, ἐν ᾧ καὶ τοῦτο ἦτο τοῦ θέματος οὐσιῶδες μέρος· καὶ διότι τελευταῖον τὸ περὶ λατρείας τοῦ θείου ἐπραγματεύθη λίαν συνοπτι-

κῶς, ἀρκεσθεὶς εἰς ὅσα ἕτοιμα παρ' ἄλλοις εὗρεν ὡς ἐξαγόμενα τῶν ἐρευνῶν των, αὐτὸς δὲ οὐδόλως εἰςελθὼν εἰς ἰδίας ἐρεύνας, δι' ὧν ἤθελε δείξει τὴν ἑαυτοῦ φιλολογικὴν ἱκανότητα καὶ κρίσιν ἐν τοιαύταις συζητήσεσι, καὶ ἐκπληρώσει οὕτως ἕνα τῶν κυρίων σκοπῶν τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἀγῶνος τούτου. Τὴν ἔλλειψιν δὲ ταύτην διὰ τοῦτο μάλιστα κατακρίνουσιν οἱ ἀγωνοδίκαι, διότι ὁ συγγραφεὺς, καθ' ἃς φαίνεται ἔχων γνώσεις καὶ δυνάμεις, ἠδύνατο ν' ἀποφύγῃ αὐτὴν, ἂν κατέβαλλε τοὺς πρὸς τοιαύτην ἐργασίαν ἀναγκαίους πόνους.

Ἡ ἀπόφασις αὕτη φαίνεται ἴσως αὐστηρὰ καὶ μὴ σύμφωνος πρὸς τὰ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ εἰθισμένα, καθ' ἃ ἐδίδετο ἄλλοτε τὸ ἆθλον εἰς τὴν σχετικῶς δοκιμωτέραν πραγματείαν ἐν ἐλλείψει ἀπολύτως τελείας. Ἀλλ' ἡ προκαλέσασα τὴν ἀπόφασιν ταύτην αἰτία ἔχει τὸν ἑξῆς λόγον· οἱ ἀγωνοδίκαι θελήσαντες ἐν προηγουμέναις τοῦ ἀγῶνος τούτου περιόδοις νὰ ἐνθαῤῥύνωσιν εἰς τοιαύτας μελέτας τοὺς διαγωνιζομένους νέους, ἐβράβευσαν τὴν φιλοπονίαν αὐτῶν, συνεβούλευσαν ὅμως τοὺς οὕτω βραβευθέντας νὰ μὴ σπεύσωσι νὰ ἐκδώσωσι διὰ τοῦ τύπου τὰς πραγματείας των πρὶν ἢ διορθώσωσι τὰ ὑπὸ τῶν ἀγωνοδικῶν δηλωθέντα ἁμαρτήματα καὶ ὅσα ἄλλα τυχὸν ὑπῆρχον ἐν αὐταῖς. Οὗτοι ὅμως πρὶν ἐπιχειρήσωσι διόρθωσίν τινα τῶν μὴ καλῶς ἐχόντων, ἐδημοσίευσαν εὐθὺς ἀτελεῖς πραγματείας ὡς βραβευθείσας, δόντες οὕτως ἀφορμὴν νὰ κατακριθῶσιν οἱ ἀγωνοδίκαι, ὡς βραβεύσαντες ἀνάξια συγγράμματα. Πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν εἰς τὸ μέλλον ὁμοίων ἀτόπων οὐδετέρα τῶν πραγματειῶν τούτων βραβεύεται νῦν· προτείνεται ὅμως εἰς τὴν ἑπομένην περίοδον τὸ αὐτὸ θέμα ἐπ' ἐλπίδι κρείττονος λύσεως, καὶ καλοῦνται εἰς τὸν ἀγῶνα πάντες, οἱ θέλοντες νὰ ἐπιληφθῶσι σπουδαίως τῆς λύσεως αὐτοῦ, καὶ αὐτοὶ οἱ ἤδη ἀγωνισθέντες, ὅτε θέλει δοθῇ εἰς τὴν δοκιμωτέραν πραγματείαν διπλοῦν, ἤτοι δισχιλιόδραχμον, τὸ ἆθλον.

Ἐπειδὴ ἐκ τῶν εἰς τὴν ς' περίοδον τοῦ φιλολογικοῦ ἀγῶνος ὑποβληθεισῶν πραγματειῶν οὐδεμία ἔλυσεν ἱκανῶς κατὰ τὰ ἤδη ῥηθέντα πάντα τὰ τοῦ θέματος μέρη, ἀναχηρύσσεται τοῦτο καὶ

πάλιν κατὰ τὴν προσεχῆ (ζ') περίοδον ἐπὶ τοῖς ἐφεξῆς ὅροις.

Ζητεῖται

Ἡ καθ' Ὅμηρον μυθολογία καὶ ἡ τοῦ θείου λατρεία, ἔνθα ἐξεταστέα

α') Πόσοι τῷ Ὁμήρῳ γνωστοὶ θεοὶ καὶ τίς ἡ φύσις ἑκάστου.

β') Τίς ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους, πρὸς τὴν φύσιν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους.

γ') Ἂν διαστέλλονται ἀπ' αὐτῶν οἱ δαίμονες, καὶ τίς ἡ τούτων φύσις.

Εἶτα

α') Ὁ τόπος τῆς τούτων λατρείας· ἤτοι ναοί, τεμένη, βωμοί, μαντεῖα καὶ παντὸς εἴδους ἱερά.

β') Τὰ πρόσωπα δι' ὧν ἐκτελεῖται ἡ λατρεία· ἤτοι ἱερεῖς, μάντεις καὶ οἱ τούτων ὑπηρέται καὶ τὰ τοιαῦτα.

γ') Τὰ τῆς λατρείας ἰδίως· ἤτοι εὐχαί, θυσίαι, ἀραί, ὅρκοι, μαντεῖαι καὶ τὰ τούτοις ὅμοια.

δ') Ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐκτελοῦνται τὰ τῆς λατρείας, ἔνθα καὶ περὶ ἑορτῶν καὶ ἀγώνων καὶ τῶν τοιούτων.

Τελευταῖον ἐξεταστέον ἐν ἀμφοτέροις ἂν αἱ ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσείᾳ ὑπάρχουσαι μυθολογικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ διαφοραὶ ἀρκοῦσι νὰ πείσωσιν ἵνα δεχθῶμεν ἄλλον ποιητὴν ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἐπῶν τούτων.

Εἰς γνῶσιν τῶν βουλομένων νὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν ἀγῶνα ἔστωσαν καὶ τάδε·

α') Τὸ δοθησόμενον ἆθλον εἰς τὴν δοκιμωτέραν διατριβὴν ἔσται ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ κατ' ἐξαίρεσιν διὰ τοὺς ῥηθέντας λόγους καὶ τὴν δυςχέρειαν τοῦ θέματος διπλοῦν, ἤτοι διςχιλιόδραχμον.

β') Εἰς λύσιν καλοῦνται πρὸ πάντων οἱ τοῦ Πανεπιστημίου φοιτηταί, καὶ ἰδίως οἱ τῆς φιλολογίας, καὶ πᾶς ἐν γένει Ἕλλην, εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος οἰκεῖ.

γ') Εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ γράψοντος ἀφίνεται νὰ συγγράψῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἢ εἰς τὴν τῶν καθ' ἡμᾶς λογίων νεωτέραν ἑλληνικὴν γλῶσσαν· προτιμοτέρα ὅμως εἶναι ἡ ἀρχαία· διὸ ἐν ἰσότητι τῶν

ἄλλων ἀρετῶν προτιμηθήσεται ἡ εἰς ταύτην γεγραμμένη διατριβή.

δ') Ἑκάστη διατριβὴ πρέπει νὰ πληροῖ πέντε τοὐλάχιστον τυπογραφικὰ φύλλα τυπωθεῖσα.

ε') Μέχρι τῆς α' φεβρουαρίου τοῦ 1875 δέον νὰ σταλῶσιν αἱ διατριβαὶ ἀνωνύμως εἰς τὴν Πρυτανείαν τοῦ Πανεπιστημίου ἢ εἰς ἕνα τῶν ἀγωνοδικῶν, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ δελτίον ἐσφραγισμένον, φέρον ἔγκλειστον τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ἔξω δὲ γεγραμμένον ῥητόν τι ἢ σύμβολον, ὅπερ πρέπει νὰ προτάσσηται καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς διατριβῆς ἑκάστου. Πᾶσα διατριβὴ μετὰ τὴν ῥηθεῖσαν προθεσμίαν ἐλθοῦσα εἶναι ἀπαράδεκτος· ὡσαύτως ἀπαράδεκτος καὶ ἡ κακῶς ἢ δυςαναγνώστως γεγραμμένη.

ς') Ἡ κρίσις τῶν ἀγωνοδικῶν ἀναγνωσθήσεται τῇ γ' μαΐου, ἡμέρᾳ τῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἱδρύσεως κατὰ τὸ ἄνω ὁρισθὲν ἔτος. Αἱ χειρόγραφοι διατριβαὶ δὲν ἀποδίδονται εἰς τοὺς διαγωνιζομένους, ἀλλὰ μένουσιν εἰς χεῖρας τῶν ἀγωνοδικῶν καὶ μετὰ τὴν κρίσιν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 13 μαΐου 1873.

Οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, ΣΤ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ, ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΣΠΑΡΤΗΣ.

Κατὰ τὸ ὑπερθύριον τῆς αὐλείου θύρας τῆς οἰκίας Θ. Ἀθανασογιάννη εἶναι ἐνφκοδομημένη στήλη, ἔχουσα τὴν κατὰ πόδας ἐπιτάφιον ἐπιγραφήν·

Φαῦστε, χαῖρε, ζήσας ἔτη Μ (Μ;)
Ἁγνὴ μὲν μήτηρ με λοχεύσα-
το παῖς ἔτι κεδνὴ | πρώτας
ὠδεῖνας ῥηξαμένα λαγόνων·
Φαῦστον δ' ὠνόμασέν με πα-
τὴρ ἰδίης ἀπὸ μητρός, | γίνατο

δ' ἠϊθέους τηλυγέτην τε κόρην·|
πένθος δ' οὔτι ἑκὼν καὶ λύπην
δῶκα τεκούσῃ,| μοῖρα γὰρ οὐδὲ
10 γονὴν οὐλομένη πόρε μοι.|
Ἀλλά με νηλειῶς τρισσῶν ἥρ-
παξεν ἀδελφῶν| μητρός τε
γλυκερῆς κουριδίης τ' ἀλόχου.

Εὑρέθη ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀνωτέρω οἰκίας πρὸ δώδεκα ἐτῶν εἰς βάθος δύο μέτρων ἐπὶ δύο ἐπαλλήλων τάφων ἐκ κεραμίδων. Τὰ γράμματα εἶναι παρόμοια τοῖς παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει ἐκτός τινων παρακεχαραγμένων καὶ τοῦ Σ, ἔχοντος τὸν σχηματισμὸν C. Ἄλλαι παραλλάσσουσαι ὁπωσδήποτε γραφαὶ σημειοῦνται ὅπως ἔχουσιν ἐν τῇ στήλῃ. Τὸ τελευταῖον γράμμα τοῦ πρώτου στίχου εἶναι ἐφθαρμένον καὶ φαίνεται ὂν τὸ Μ. (*)

Ἐν Καλάμαις τῇ 10 Ἀπριλίου 1873.

Π. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΣ.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ.

Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως θεολογικὸν, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμ. Ἀγαθαγγέλου Λοντοπούλου, ἐφημερίου τῆς ἐν Βιέννῃ τῶν ὀρθοδόξων ὁμογενῶν κοινότητος. Ἐν Βενετίᾳ, τύποις τοῦ Χρόνου. 1872.

Μεγάλως ἐχάρημεν πέρυσιν, ὅτε ἡ ἐν Τεργέστῃ ἐκδιδομένη ἀξιόλογος ἑλληνικὴ ἐφημερὶς «Κλειὼ» προανήγγειλε τὴν ὅσον οὔπω ἔκδοσιν τοῦ ἀνωτέρω συγγράμματος τοῦ κλεινοῦ Εὐγενίου. Καὶ βεβαίως, πῶς νὰ μὴ χαρῶμεν καὶ νὰ μὴ περιμένωμεν ἔκτοτε με-

(*) Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, εἰ καὶ δημοσιευμένην ἤδη ὑπὸ P. Foucart ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Lebas (ὑπ' ἀρ. 211, b ἐν Partie II, section IV), ἀναδημοσιεύομεν, ἐπειδὴ τὸ κείμενον τοῦ Π. Κομνηνοῦ ἔχει ἐν στίχ. 1, 4 καὶ 5 καλλίονας γραφές, μίαν δὲ χείρονα ἐν στίχ. 11 διωρθώσαμεν ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Foucart. Σ. Ε.

τ' ἐνδιαφέροντος τὴν ἔκδοσιν συγγράμματος, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ πλουτίσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν φιλολογίαν ; Ηὐχόμεθα καὶ εὐχόμεθα πάντοτε ἵνα λόγιοι τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἄνδρες ἀναλάβωσι τὸ ἔργον τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς τε Ἑῴας καὶ Ἑσπερίας ἀποκειμένων μνημείων τῆς τοῦ μεσαιῶνος θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν φιλολογίας.

Εὐτυχῶς τὸ πόνημα τοῦ Εὐγενίου τυπωθὲν, εὑρίσκεται νῦν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κοινοῦ. Πρὸ μηνὸς ηὐτυχήσαμεν καὶ ἡμεῖς νὰ ἴδωμεν καὶ νὰ ἀναγνώσωμεν τὰ προλεγόμενα, ἃ προέταξε τοῦ κειμένου ὁ ἐκδότης πανοσ. ἀρχιμανδρίτης· ἰδίως δ' ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἡ ἑξῆς ἐν σελ. με' σημείωσις, ἣν ἐνταῦθα μεταφέρομεν. «Τὸ νῦν ἐκδιδόμενον θεολογικόν, λέγει αὕτη, εὐηρεστήθη νὰ προσενέγκῃ ἡμῖν ὁ φιλογενέστατος καὶ μουσοτραφὴς κ. Γ. Α. Μαυροκορδάτος. Ἐπειδὴ τὸ χειρόγραφον τοῦτο, ἴσως ὑπό τινος ἀδοκίμου μαθητοῦ τοῦ Εὐγενίου ἀντιγραφὲν, ἦτο πλῆρες ἁμαρτημάτων περί τε τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν στίξιν, καὶ τὸ δὴ μέγιστον περὶ τὰς παραπομπὰς εἰς τὴν Π. καὶ Ν. Δ. καὶ τοὺς Πατέρας ἀμφοτέρων τῶν ἐκκλησιῶν, οὔτε μικροὺς οὔτε ὀλίγους ὑπέστημεν κόπους, ὅπως διορθώσωμεν ὅσα πλεῖστα ἠδυνήθημεν, ἀφοῦ κακῇ μοίρᾳ ἦτο ὅλως ἀδύνατον ἡμῖν ἵνα συμπαραβάλωμεν τὸ τοῦ Μαυροκορδάτου χειρόγραφον πρὸς ἄλλα παρόμοια ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς βιβλιοθήκαις τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποκείμενα. Ὁ ἐλλόγιμος ἡμῶν φίλος καὶ καθηγητὴς τῆς θεολογίας πανοσ. Ἀρχιμανδρ. Κ. Γλυκᾶς ἀνήγγειλεν ἡμῖν, ὅτι τὸ ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τῆς Χάλκης χειρόγραφον ἔχει μικροῦ λόγου ἀξίας τινὰς σημειώσεις ἐν τῷ περισελιδίῳ τῶν ἁγ. Πατέρων. Γνωρίζει προσέτι ἡμῖν φιλοφρόνως ὁ εὐπαίδευτος καθηγητὴς ὅτι τῷ ὡς εἴρηται πονήματι φέρεται προσηρτημένον καὶ ἕτερον χειρόγραφον ἐκ 12 §§ συγκείμενον, καὶ τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν φέρον· α'Ορθόδοξος Ὁμολογία· ἤτοι πίστεως ἔκθεσις κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν.»

Ἐν τούτοις ἐνῶ εἴχομεν ἀναβάλει εἰς ἄλλην εὔκαιρον περίστασιν τὴν μελέτην τοῦ *θεολογικοῦ*, πρό τινων ἡμερῶν συναντήσαντες τὸν σεβαστὸν κ. Σ. Οἰκονόμον, καὶ περὶ διαφόρων ἄλ-

λων θεολογικῶν πραγμάτων ὁμιλοῦντες μετ' αὐτοῦ, ἐμάθομεν λόγου ἐμπεσόντος περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ θεολογικοῦ τὰ ἑξῆς· Τοῦ θεολογικοῦ κέκτηται ὁ κ. Σ. Οἰκονόμος δύο χειρόγραφα, ὧν τὸ μὲν ἐγράφη διὰ χειρὸς τοῦ ἀοιδίμου Δούκα, ὡς ἐκ τῆς ἐν τέλει φερομένης σημειώσεως ἐξάγεται, ἐν ἔτει 1794, τὸ δὲ διὰ χειρὸς Ἰωάννου τοῦ Πεζάρου. Ὁ Πέζαρος δὲ οὗτος, ἐν Τυρνόβῳ γεννηθεὶς τῷ 1749, ἐδιδάχθη μὲν τὰ πρῶτα γράμματα ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ ἐν Ἰωαννίνοις, μεταβὰς δὲ κατόπιν εἰς τὸν Ἄθωνα, ὅπου εἶχε μείνῃ ὁ μαθητὴς τοῦ Εὐγενίου Κυπριανὸς, ἐτελειοποιήθη εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐκεῖ δὲ εὑρισκόμενος ἀπέκτησε καί τινα χειρόγραφα, ἐνοῖς τὸ παρὸν θεολογικὸν τοῦ Εὐγενίου, τὴν μετάφρασιν τῆς τοῦ Ἀντωνίου Γενουηνσίου Μεταφυσικῆς καὶ τὸ περὶ συστήματος τοῦ παντός. Χρηματίσας δὲ ἀπὸ τοῦ 1771 διδάσκαλος εἰς διάφορα μέρη, τέλος τῷ 1782 προσεκλήθη διδάσκαλος εἰς τὴν πατρίδα του Τύρνοβον, ὅπου τακτοποιήσας καὶ εὑρύνας τὸ ἐκεῖ σχολεῖον παρέδιδεν ἀόκνως πάντα τὰ ἐγκύκλια μαθήματα, ἐν οἷς καὶ τὴν θεολογίαν τοῦ Εὐγενίου. Ἦν δ' ὁ ἀνὴρ δραστήριος, πολυμαθὴς καὶ μεγαλόνους (ὅρα Ἱστορίαν Κ. Μ. Κούμα τόμ. ΙΒ'. σλ. 567—572.). Ἐν Τυρνόβῳ δὲ τῷ 1785 ἀντέγραψε τὸ περὶ οὗ λόγος θεολογικὸν, ὡς ἡ ἑξῆς ἐν τέλει σημείωσις δηλοῖ· «Τὸ παρὸν εἴληφε τέρμα ἐν τῷ 1785 ἔτει ἐν Τυρνόβῳ· ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ κδ'.» Καὶ τὸ μὲν χειρόγραφον τοῦ Δούκα ἔχει ἱκανὰ γραφικὰ λάθη, τὸ δὲ τοῦ Ι. Πεζάρου καὶ ὀρθότερον εἶναι γεγραμμένον καὶ πληρέστερον καί πως ἀπηλλαγμένον πολλῶν γραφικῶν ἁμαρτημάτων. Προπέρυσι δὲ ὁ κ. Σ. Οἰκονόμος μαθὼν ἐν Βιέννῃ παρὰ τοῦ αἰδ. ἀρχιμανδρίτου, τὴν σκοπουμένην ἔκδοσιν, θέλων δὲ νὰ ἐκδοθῇ ὡς οἷόν τε τέλειον τὸ σύγγραμμα, ἀνήγγειλεν αὐτῷ ὅτι προθύμως θέλει πέμψει αὐτῷ τὸ πληρέστερον χειρόγραφον τοῦ Πεζάρου διὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις Σ. Μητροπολίτου, ἅμα εἰδοποιήσῃ αὐτὸν, ἵνα δυνηθῇ οὕτω νὰ παραβάλῃ πλείονα χειρόγραφα καὶ διορθώσῃ τὰ διορθώσεως χρῄζοντα ἐν τῷ ἰδίῳ χειρογράφῳ. Ἀλλ' ὁ αἰδ. ἀρχιμανδρίτης ἀπεποιήθη τὴν προσφορὰν ταύτην. Ὁμοίως οὐδὲ τὸ ἐν τῇ σχολῇ τῆς Χάλκης χειρόγραφον ἔλαβεν

ὑπ' ὄψιν, ἀρκεσθεὶς εἰς ὅσα *ἀνήγγειλε καὶ φιλοφρόνως ἐγνώρισεν* αὐτῷ ὁ αἰδ. ἀρχιμανδρίτης κ. Γλυκᾶς. Πόσον ἡ παράλειψις αὕτη ἐζημίωσε τὴν ἔκδοσιν τοῦ Θεολογικοῦ τοῦ Βουλγάρεως, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς παραβολῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ κ. ἀρχιμανδρίτου πρὸς τὸ χειρόγραφον τοῦ Πεζάρου, τὸ παρὰ τῷ κ. Οἰκονόμῳ ὑπάρχον. Ὁ ἀναγνώστης θέλει ἰδεῖ, ὅτι λάθη σπουδαῖα τὴν ἔννοιαν τοῦ συγγράμματος διαστρέφοντα πολλάκις ἔμειναν ἐν αὐτῇ. Ἀντὶ δὲ ν' ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα κατάλογον πάντων τῶν ἐσφαλμένων, θέλομεν μόνον ἀνθολογήσει τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν, διορθοῦντες αὐτὰ διὰ τοῦ χειρογράφου τοῦ Πεζάρου, ὃ ἀσμένως παρέσχεν ἡμῖν πρὸς τοῦτο ὁ σεβαστὸς κ. Σ. Οἰκονόμος.

Ἐν σελ. 5 π. χ. ἔχει «ἥ τε τῶν νομικῶν παιδεία περὶ *τοὺς αἰωνίους* νόμους ἐνασχολεῖται», ἀντὶ τοῦ «ἥ τε τῶν νομικῶν παιδεία περὶ τοὺς *ἀνθρωπίνους* νόμους ἐνασχολεῖται». Ἠπατήθη φαίνεται ὁ ἐκδότης, διότι ἀντὶ ἐν τῇ ἀποκεκομμένῃ λέξει *ἀνίνους* ν' ἀναγνώσῃ *ἀνθρωπίνους* ἀνέγνωσε τὸ εἰς τὴν γραφὴν ὅμοιόν πως *αἰωνίους*· εὐνόητον δ' ἄλλως εἶναι ὅτι ἡ νομικὴ ἐπιστήμη περὶ τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους ἀσχολεῖται, τῶν δ' αἰωνίων νόμων, φυσικῶν, ἀστρονομικῶν, ἠθικῶν κ.λ. οὐδόλως ἅπτεται αὕτη. Ἐν σελ. ὡσαύτως 5 ἀντὶ ἐπ' ὠφελείας, γρ. ἐπ' ὠφελείᾳ· ἐν σελ. 72 ἀντὶ ἢ οὐχὶ τοῦτο ὄντως . . . . . ἐστὶ θαυμαστὸν ὄνομα, γρ. κατὰ συνέχειαν, ἥ οὐχὶ τοῦτο ὄντως ἐστὶ θαυμαστὸν ὄνομα· ἐν σελ. 73 ἀντὶ, τούτοις, γρ. τοιούτοις· ἐν σελ. 81 ἀντὶ, ὡς δημιουργὸν ὑμνοῦσι καὶ θεραπεύειν ζητεῖται εἰ ὑπογραφικῷ λόγῳ, γρ. ὃν ὡς δημιουργὸν ὑμνοῦσι καὶ θεραπεύουσι. — Ζητεῖται εἰ ὑπογραφικῷ λόγῳ κ.λ. ἀντὶ, ἔστι δὲ τοῦτο τὸ αὐτὸ εἶναι, καθὸ Θεὸς τὸ αὐτὸν ἐξυμνεῖται, γρ. ἔστι δὲ τοῦτο τὸ αὐτοεῖναι, καθὸ Θεὸς τὸ αὐτοὸν ἐξυμνεῖται· ἐν σελ. 84 ἀντὶ τὸ γὰρ αὐτὸν καὶ ἀναγκαῖον ἐστὶ καὶ ἄπειρον, γρ. τὸ γὰρ αὐτοὸν καὶ ἀναγκαῖον ἐςὶ καὶ ἄπειρον· ἐν σελ. 86 ἀντὶ τῇ οὐσίᾳ συνέχειαν, γρ. τῇ οὐσίᾳ συνέχεαν· ἐν σελ. 88 ἀντὶ, τοὺς Νομιλιναίους τοὺς μέχρις ὀνόματος τὴν θείαν οὐσίαν τῶν αὐτῇ προσόντων διαιροῦντας· γρ. Νομιναλίους τοὺς μέχρις ὀνόματος κλ. *(Ἀκολουθεῖ)*

ΠΕΡΙ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΩΝ.

Ὅτε πρό τινων ἐτῶν ἐσπουδάζομεν ἐν τῷ ἐν Λειψίᾳ Πανεπιστημίῳ περὶ τὴν παιδαγωγικὴν, πολλάκις ἐλαμβάνομεν ἀφορμὴν νὰ ἐπιθεωρῶμεν τὰ διάφορα σχολεῖα τῆς φιλομούσου ταύτης πόλεως μετὰ τῶν καθηγητῶν τῆς παιδαγωγικῆς, οἵτινες κατεδείκνυον εἰς τοὺς ὁμιλητὰς αὐτῶν ὅτι τὰ σχολεῖα καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς διδακτικὴ μέθοδος δὲν εἶναι αὐθαίρετόν τι σύστημα, ἀλλ' εἶναι προϊὸν τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, ἣν αὐτοὶ ἐδίδασκον θεωρητικῶς ἐν τοῖς ἀνωτάτοις ἐκπαιδευτηρίοις. Τὰς γνώσεις, ἃς περὶ σχολείων ἐκτησάμεθα ἔκ τε τῆς ἀκροάσεως σοφῶν παιδαγωγῶν καὶ ἐκ τῆς ἐπιθεωρήσεως διαφόρων σχολείων, ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως διαφόρων συγγραμμάτων, πραγματευομένων περὶ αὐτῶν, ἐπιθυμοῦντες νὰ καταστήσωμεν γνωστὰς εἰς τὴν ἡμετέραν πατρίδα, τὴν πολλῶν πραγμάτων καὶ γνώσεων στερουμένην, ἐπιλαμβανόμεθα τῆς δημοσιεύσεως διαφόρων περὶ σχολείων πραγματειῶν, ἐν αἷς θέλομεν πραγματευθῆ περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν σχολείων καὶ ἰδίως περὶ τοῦ σκοποῦ (1), περὶ τῆς ἐσωτερικῆς τῶν σχολείων διαρρυθμίσεως, περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς διδακτέων μαθημάτων, περὶ τῆς διδακτικῆς μεθόδου καὶ τῶν τοιούτων. Ἐν ταῖς περὶ σχολείων πραγματείαις ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν *νηπιαγωγείων*, διότι ταῦτα θεωροῦμεν ὡς τὴν βάσιν, ἐφ' ἧς ἐρείδονται πάντα τὰ λοιπὰ ἐκπαιδευτικὰ καθιδρύματα· ὅπως δὲ οὐδὲν οἰκοδόμημα δύναται νὰ στηριχθῇ ἄνευ θεμελίων, οὕτως ἀδύνατον εἶναι καὶ πᾶν ἐκπαιδευτήριον νὰ εὐδοκιμήσῃ μὴ στηριζόμενον ἐπὶ τῶν νηπιαγωγείων. Ὅτι δὲ ἡ περὶ νηπιαγωγείων γνώμη ἡμῶν αὕτη δὲν

(1) Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ σχολείου διελάβομεν ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ, καταχωρισθείσῃ ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι (Περιόδ. Β', ἔτει 1870, σελ. 75—80. 239—248).

δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀβάσιμος, ἀποδεικνύουσιν ἥ τε χώλανσις τῆς σχολικῆς διδασκαλίας καὶ αἱ ματαιωθεῖσαι ἀπόπειραι πολλῶν ἀρχόντων, ἐπιχειρησάντων μὲν νὰ βελτιώσωσι τὰ σχολεῖα, ἀρξαμένων δὲ ἀλλαχόθεν καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν στοιχειωδῶν σχολείων, ὧν πρῶτον εἶναι τὸ *νηπιαγωγεῖον*, περὶ οὗ ἐνταῦθα πρόκειται.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ πρώτη σύστασις καὶ διαρρύθμισις τῶν νηπιαγωγείων ὀφείλεται εἰς τὸν περίφημον γερμανὸν *Φρειδερῖκον Φροίβελον* (1), διὰ τοῦτο πρὸ τῆς περὶ νηπιαγωγείων ἐκθέσεως ἡμῶν

---

(1) Ὁ πρῶτος, ὅστις συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῶν κληθέντων νηπιαγωγείων, δὲν εἶναι ὁ Φροίβελος, ἀλλ' ὁ δαιμόνιος Πλάτων, ὅστις πρὸ δύο χιλιετηρίδων καὶ ἐπέκεινα περὶ μὲν τῶν παιγνίων, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῆς ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις ἐκπαιδεύσεως, ἔγραφεν· «Οὐκοῦν, δ ἐξ ἀρχῆς ἐλέγομεν, τοῖς ἡμετέροις παισὶν ἐννομωτέρου εὐθὺς παιδείας μεθεκτέον· ὡς, παρανόμου γιγνομένης αὐτῆς, καὶ παίδων τοιούτων, ἐννόμους τε καὶ σπουδαίους ἐξ αὐτῶν ἄνδρας αὐξάνεσθαι ἀδύνατον ὄν. Πῶς δ' οὐχί; ἔφη· ὅταν δὴ ἄρα καλῶς ἀρξάμενοι παῖδες παίζειν, εὐνομίαν διὰ τῆς μουσικῆς εἰςδέξωνται, κτλ.» (Πολιτ. 4, 425). Καί· «Φημὶ κατὰ πάσας πόλεις τὸ τῶν παιδιῶν γένος ἡγνοῆσθαι ξύμπασιν ὅτι κυριώτατόν ἐστι περὶ θέσεως νόμων ἢ μονίμους εἶναι τοὺς τεθέντας ἢ μή· ταχθὲν μὲν γὰρ αὐτὸ καὶ μεταστχὸν τοῦ τὰ αὐτὰ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡς αὐτως ἀεὶ τοὺς αὐτοὺς παίζειν τε καὶ εὐθυμεῖσθαι τοῖς αὐτοῖς παγνίοις, ἐᾷ καὶ τὰ σπουδῇ κείμενα νόμιμα μένειν ἡσυχῇ» (Νόμ. 7, 797). Περὶ δὲ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συγκεντρώσεως τῶν τε ἀρρένων καὶ θηλέων, τῶν ἐχόντων ἡλικίαν τριῶν μέχρις ἓξ ἐτῶν, καὶ τῆς μορφώσεως αὐτῶν καὶ διευθύνσεως ὑπὸ ὡρισμένης γυναικὸς, ἤτοι περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἱδρύσεως τῶν μετὰ ταῦτα κληθέντων νηπιαγωγείων, ἀπεφαίνετο λίαν σαφῶς λέγων· «Ξυνιέναι δ' εἰς τὰ κατὰ κώμας ἱερὰ δεῖ πάντα ἤδη τὰ τηλικαῦτα παιδία ἀπὸ τριετοῦς μέχρι ἓξ ἐτῶν, κοινῇ τὰ τῶν κωμητῶν εἰς ταὐτὸν ἕκαστα· τὰς δὲ τροφοὺς ἔτι τῶν τηλικούτων κοσμιότητός τε καὶ ἀκολασίας ἐπιμελεῖσθαι· τῶν δὲ τροφῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἀγέλης ξυμπάσης τῶν δώδεκα γυναικῶν μίαν ἐφ' ἑκάστῃ τετάχθαι, κοσμοῦσαν κατ' ἐνιαυτὸν τῶν προειρημένων ὅσα ἂν τάξωσιν οἱ νομοφύλακες.... ἡ δὲ καταστᾶσα ἀρχέτω, φοιτῶσα εἰς τὸ ἱερὸν ἑκάστης ἡμέρας, καὶ κολάζουσα τὸν ἀδικοῦντα..

καλὸν εἶναι νὰ προτάξωμεν σύντομόν τινα βιογραφίαν μετὰ τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος τοῦ πρώτου ἱδρυτοῦ αὐτῶν. Τούτου γενομένου νομίζομεν ὅτι ἡ περὶ νηπιαγωγείων πραγματεία ἡμῶν, χωροῦσα φυσικωτέραν καὶ κανονικωτέραν ὁδὸν, θέλει ἀποβῇ ἔτι σαφεστέρα εἰς τὸν ἀναγνώστην.

Α'.

Ἔποψις τοῦ τε βίου καὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος Φρειδερίκου Φροιβέλου, τοῦ πρώτου τῶν νηπιαγωγείων ἱδρυτοῦ.

Φρειδερῖκος Γουλιέλμος Αὔγουστος Φροίβελος (Friedrich Wilhelm August Fröbel) ἐγεννήθη τῇ 21 Ἀπριλίου τοῦ 1782 ἔτους ἐν τῇ τερπνῇ κώμῃ τῆς Θυριγγίας, τῇ καλουμένῃ Oberweissbach. Ἀποθανούσης τῆς μητρὸς αὐτοῦ προώρως ἐστερήθη τῆς μητρικῆς ἐπιμελείας καὶ περιθάλψεως ἐν αὐτῇ τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ. Ἡ πρόωρος αὕτη στέρησις τῆς μητρὸς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Φροίβελον ἵνα κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους ἀφιερώσῃ τὸν βίον αὐτοῦ πρὸς περίθαλψιν τῶν παίδων καὶ ἰδίως πρὸς εὕρεσιν μεθόδου, παρεχούσης ἀνέτως εἰς τὰς παιδικὰς ψυχὰς τὴν πρώτην πνευματικὴν τροφήν. Ἐν ἡλικίᾳ 18 ἐτῶν ἠκροάσατο ἐν τῷ ἐν Ἰένῃ τοῦ Μεγάλου Δουκάτου τῆς Σαξβεϊμάρης πανεπιστημίῳ φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ἀποστὰς δὲ τῶν σπουδῶν τούτων ἕνεκα ἐλλείψεως χρημάτων κατ' ἀρχὰς μὲν ἐγένετο ἰδιωτικὸς γραμματεὺς μεκκλεμβουργείου τινὸς κόμητος, εἶτα δὲ, ἀπελθὼν εἰς Βαμβέργην ἵνα γίνῃ ἀρχιτέκτων, ἠσχολεῖτο δραστηρίως περὶ τὴν σπουδὴν τῶν τεχνῶν. Ἀπελθὼν δὲ καὶ ἐντεῦθεν ἀφίκετο εἰς τὴν παρὰ τὸν Μοῖνον Φραγκφούρτην, ἔνθα ὁ διευθυντὴς διδασκαλείου τινὸς, Γρούνερος ὀνομαζόμενος, παρεκίνησεν αὐτὸν ἵνα γίνῃ γραμματοδιδάσκαλος καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν πρὸς παιδαγωγικὴν μόρφωσιν τὰ συγγράμματα τοῦ Πεσταλοτσίου. Τὰ συγγράμματα ταῦτα τοσοῦτον κατέθελξαν τὸν Φροίβελον, ὥστε διήγει-

»... μετὰ δὲ τὸν ἑξέτη καὶ τὴν ἑξέτιν, διακρινέσθω μὲν ἤδη τὸ γένος »ἑκατέρων· κόροι μὲν μετὰ κόρων, παρθένοι δὲ ὡσαύτως μετ' ἀλλήλων »τὴν διατριβὴν ποιείσθωσαν» (Νόμ. 7, 794).

ραν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀκατάσχετον ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ἴδῃ τὸν τόπον, ἐν ᾧ διέτριβεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς νεωτέρας παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, ἤτοι τὴν ἐν Ἐλβετίᾳ κώμην Vverdun, εἰς ἣν καὶ ἀφίκετο μετὰ ὁδοιπορίαν 14 ἡμερῶν. Τῷ 1807 ἀπελθὼν ἐγένετο οἰκοδιδάσκαλος παρά τινι διασήμῳ πλουσίῳ, κατοικοῦντι ἐν τῇ παρὰ τὴν Φραγκφούρτην Oede. Μετὰ ἓν ἔτος ὁ Φροίβελος μετηνάστευσε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς Vverdun, ἔνθα συνέζησε καὶ συνειργάσατο ἐπὶ δύο ἔτη μετὰ τοῦ Πεσταλοτσίου, διευθύνοντος τότε παιδαγωγεῖον. Ὁ Φροίβελος, πλησίον τοῦ Πεσταλοτσίου διαμένων, κατενόησε πόσον ἀναγκαία εἰς τὴν πρᾶξιν εἶναι ἡ θεωρία καὶ πόσαν ἀπαραίτητος εἶναι ἡ κατ' ἐπιστήμην παιδαγωγικὴ διαμόρφωσις, ἧς αὐτὸς ἐστερεῖτο· τούτου ἕνεκα ἐγκαταλιπὼν τὸν Πεσταλότσιον ἐφοίτησεν εἰς τὸ τῆς Γοτίγγης πανεπιστήμιον, εἶτα δὲ εἰς τὸ τοῦ Βερολίνου, ἔνθα καὶ συνειργάσατο ἐν τῷ τοῦ Plamann περιφήμῳ παιδαγωγείῳ. Ὅτε δὲ ἐν ἔτει 1813 ἐγένετο ἡ μεγάλη ἐκείνη ὑπὲρ τῆς γερμανικῆς ἐλευθερίας κίνησις, ὁ Φροίβελος τριακοντούτης ὤν, κατετάχθη ὡς ἐθελοντὴς εἰς τὸν στρατὸν ἵνα ἀγωνισθῇ κατὰ τῶν γαλλικῶν λεγεώνων· ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ στρατοπέδῳ εὑρισκόμενος οὐδόλως ἀφίστατο τῶν περὶ ἀναπτύξεως τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας ἰδεῶν αὐτοῦ· διὸ καὶ ὑπὸ τὴν κλαγγὴν τῶν ὅπλων καὶ τὸν ἦχον τῶν τηλεβόλων ἐσχεδίαζε τὸ νέον αὐτοῦ παιδαγωγικὸν σύστημα, ὅπερ ἐπὶ τέλους κατισχύσαν ἐγένετο μὲν δεκτὸν καὶ ἐκαλλιεργήθη ὑπὸ πολλῶν λογίων, ἐζωογονήθη δὲ ὑπὸ τῶν περὶ ἐθνικῆς ἀγωγῆς περιφήμων λόγων τοῦ φιλοσόφου Φιχθίου. Ὁ Φροίβελος ἐπανελθὼν ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης εἰς Βερολῖνον ἐγένετο ἔφορος τοῦ ἐνταῦθα βασιλικοῦ ὀρυκτολογικοῦ μουσείου. Ἐν ἔτει δὲ 1826 ἐδημοσίευσεν ὁ Φροίβελος τὸ *περὶ ἀνθρωπίνης ἀγωγῆς* (Menschenerziehung) σύγγραμμα αὐτοῦ, ὅπερ, προϊὸν ὂν βαθείας παιδαγωγικῆς ἐρεύνης, μαρτυρεῖ πρωτοτυπίαν πνεύματος καὶ καταδεικνύει τὴν θερμοτάτην ἀγάπην, ἣν ὁ συγγραφεὺς ᾐσθάνετο πρὸς τοὺς παῖδας, ὑπὲρ ὧν ἀφιέρωσεν ἅπαντα τὸν ἐπίλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Τὴν θερμὴν ταύτην πρὸς τοὺς παῖδας ἀγάπην τοῦ Φροιβέλου μαρτυρεῖ καὶ τὸ λόγιον αὐτοῦ, ὅπερ εἶχεν· ὡς ἀξίω-

μα ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ καὶ ὅπερ συνεχῶς ἐπανελάμβανε λέγων· «Δεῦτε, ζήσωμεν χάριν τῶν παίδων» (Kommt, lasst uns den Kindern leben). Ἐν τῷ *περὶ ἀνθρωπίνης ἀγωγῆς* συγγράμματι αὐτοῦ ἐκτίθησιν ὁ Φροίβελος τὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν ἡ παιδαγωγικὴ αὐτοῦ ἐρείδεται, ἀναπτύσσει τὸν βίον τοῦ παιδὸς ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ διεγέρσεως μέχρι τοῦ ἑβδόμου ἔτους καὶ καταδεικνύει τὰς διαφόρους βαθμίδας τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν παίδων, ὁπόθεν συνάγει τοὺς δι' ἑκάστην βαθμίδα ἀπαιτουμένους πρὸς διαπαιδαγώγησιν κανόνας.

«Ὁ εἰδικὸς προορισμὸς καὶ ἡ εἰδικὴ κλῆσις τοῦ ἀνθρώπου ὡς ζώου λογικοῦ εἶναι, κατὰ Φροίβελον, τὸ φωτίσαι ἑαυτὸν καὶ καταστῆσαι ἐνεργὸν ἐν τῷ βίῳ. Πληροῖ δὲ τὸν προορισμὸν τοῦτον ὁ ἄνθρωπος, ἤτοι κατορθώνει ν' ἀναπτύξῃ μὲν τὴν ἐν ἑαυτῷ θείαν οὐσίαν καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ αἰωνίους νόμους, νὰ καταστήσῃ δὲ ἑαυτὸν ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ἐν τῷ βίῳ ἐνέργειαν διὰ διαφόρων τρόπων καὶ μέσων, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν *ἀγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου*. Ἡ γνῶσις τῶν ἐσωτερικῶν καὶ αἰωνίων νόμων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἡ θεωρία τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καθ' ὅσον μὲν συνδέεται μετὰ τῆς γνώσεως τοῦ τρόπου τῆς τούτων παραστάσεως, ἀποτελεῖ τὴν *παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην*, καθ' ὅσον δὲ ἐφαρμόζεται ἐν τῇ πράξει καὶ συντελεῖ εἰς τὸ νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν συνείδησιν καὶ ἐκπλήρωσιν τοῦ θείου αὐτοῦ προορισμοῦ, ἀποτελεῖ τὴν *παιδαγωγικὴν τέχνην*. Ἡ ἀγωγὴ σκοπὸν ἔχει νὰ παραστήσῃ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, συνῳδὰ πρὸς τὴν κλῆσιν αὐτοῦ, καθαρόν, ἀκέραιον καὶ ἅγιον. Ἡ ἀγωγὴ ὀφείλει νὰ φωτίσῃ τὸν ἄνθρωπον περὶ ἑαυτοῦ, νὰ εἰρηνεύσῃ αὐτὸν μετὰ τῆς φύσεως καὶ νὰ ἑνώσῃ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἑπομένως ἡ ἀγωγὴ ὀφείλει νὰ ὁδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν γνῶσιν ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμοίων ἀνθρώπων, τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς φύσεως, καὶ οὕτως ὑψώσῃ αὐτὸν εἰς βίον καθαρὸν καὶ ἄμωμον.

«Ὁ ἄνθρωπος, ἐπὶ τῆς πρώτης βαθμίδος τοῦ βίου αὐτοῦ εὑρισκόμενος, καλεῖται *θηλαστικὸν* καὶ εἶναι ἀληθῶς τοιοῦτον· διότι ὁ θηλασμὸς εἶναι κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην ἡ μόνη ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην *κλαίειν* καὶ *γελᾶν* εἶ-

ναι μὲν καὶ αὐτὰ ἐνέργειαι, ἀλλ' ὅμως ἐσωτερικαί, οὐχὶ δὲ ἐξωτερικαί. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην εἶναι ὅλος *ὀφθαλμός*· τούτου ἕνεκα μεγάλως συντελεῖ διά τε τὸν παρόντα καὶ τὸν μέλλοντα αὐτοῦ βίον τὸ νὰ βλέπῃ μηδὲν κακὸν, μηδὲν ἄσχημον, μηδὲν ταπεινὸν, μηδὲν ἀμφίβολον. Τὸ βλέμμα αὐτοῦ πρέπει νὰ ἦναι καθαρόν· τὰ περιβάλλοντα τὴν ὄψιν αὐτοῦ πρέπει νὰ ἦναι ἐκφραστικὰ, σαφῆ, βέβαια καὶ θετικὰ, ἤτοι καθαρὸς ἀὴρ, λαμπρὸν φῶς, καθαρὸς τόπος κτλ.—Μετὰ τῆς ἐνάρξεως τῆς γλώσσης παύει ἡ θηλαστικὴ περίοδος καὶ ἄρχεται ἡ περίοδος τοῦ *νηπίου* (ἢ μικροῦ παιδίου). Τὸ νήπιον ζῇ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἰδίως ἐν τῷ κύκλῳ τῶν *παιγνίων*. Τὰ παίγνια τῆς ἡλικίας ταύτης εἶναι οἱονεὶ τὰ καρδιόφυλλα τοῦ ὅλου μέλλοντος βίου· διότι ἐν τοῖς παιγνίοις ὅλος ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσεται· ἐν αὐτοῖς καταδεικνύονται αἱ λεπτόταται αὐτοῦ ἰδιότητες καὶ ἅπασα αὐτοῦ ἡ οὐσία. Ἐνώπιον τοῦ νηπίου πρέπει νὰ ὀνομάζηται πᾶν, ὅπερ αὐτὸ πράττει, βλέπει ἢ εὑρίσκει. Μετὰ τὴν ὀνοματοθεσίαν ταύτην πρέπει τὸ ἀντικείμενον νὰ διακρίνηται μὲν ἀπὸ τοῦ ὀνόματος, ἀλλ' ἐν τῇ διαφορᾷ ταύτῃ νὰ καθορᾶται ἡ ἑνότης.—Μετὰ τῆς συμπήξεως, οὕτως εἰπεῖν, τῆς γλώσσης καὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς ὡς σώματος συνηρθρωμένου τὸ νήπιον μεταβαίνει εἰς τὴν βαθμίδα τοῦ *παιδός*. Ἐνῷ δὲ ἐν μὲν τῇ θηλαστικῇ περιόδῳ ἐπικρατεῖ ἡ ἐξωτερικὴ *περιποίησις*, ἐν δὲ τῇ νηπιακῇ ἡ *ἀγωγὴ*, ἐν τῇ παιδικῇ ἐπικρατεῖ ἡ *διδασκαλία*. Ἡ ἑδραίωσις καὶ μονιμοποίησις τῆς βουλητικῆς ἐνεργείας εἶναι μὲν σπουδαία ἐργασία τῆς τοῦ παιδὸς ἡλικίας, διὰ παραδειγμάτων καὶ λέξεων κατορθουμένη· προϋποτίθησιν ὅμως εὐαίσθητον καὶ ἀγαθὴν καρδίαν, γιγνομένην διὰ τῆς ἀγωγῆς τῆς νηπιακῆς ἡλικίας. Ἑκάστη χώρα πρέπει νὰ ἔχῃ ἴδιόν τινα τόπον, ἔνθα συνερχόμενα τὰ νήπια δύνανται νὰ παίζωσιν. Ἐκ τῆς συγκεντρώσεως ταύτης καὶ τῆς συνδιασκεδάσεως διεγείρεται ἀνεπαισθήτως εἰς τὴν καρδίαν τῶν νηπίων τὸ κοινωνικὸν αἴσθημα. Κατ' ἐκείνας δὲ τὰς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ, αἵτινες δὲν ἐπιτρέπουσιν εἰς τὸ νήπιον ἵνα ἀσκήσῃ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἐν τῷ ὑπαίθρῳ, παρέχονται εἰς αὐτὸ μηχανικαί τινες ἐργασίαι ἐπὶ χάρτου, ξυλαρίων καὶ τῶν τοιούτων πρὸς ἐνασχόλησιν.

«Τὰ σφαλερὰ φαινόμενα τοῦ τε νηπιακοῦ καὶ παιδικοῦ βίου πηγάζουσιν ἢ ἐκ τῆς τελέως παραμεληθείσης ἀναπτύξεως τῶν διαφόρων ὄψεων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἢ ἐκ τῆς σφαλερᾶς διευθύνσεως καὶ διαστροφῆς τῶν ἀρχῆθεν καλῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ ἰδιοτήτων. Ὁ ἄξων, περὶ ὃν στρέφεται ὁ βίος τοῦ παιδὸς, εἶναι τὸ τῆς ψυχῆς *θυμικὸν*, ἡ *φύσις* καὶ ἡ *γλῶσσα*. Τούτου ἕνεκα τὸ σχολεῖον ὀφείλει νὰ ὁδηγήσῃ τὸν παῖδα εἰς τὴν τριπλῆν ταύτην τοῦ βίου αὐτοῦ γνῶσιν, ἤτοι εἰς τὴν γνῶσιν ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν ὁμοίων αὐτῷ, εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, τοῦ αἰωνίου αἰτίου πάντων τῶν ὄντων, καὶ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὡς προελθόντος ἐκ τοῦ πνευματικοῦ· πρὸς τούτοις ὀφείλει νὰ ὁδηγήσῃ τὸν παῖδα πρός τινα βίον, συνᾴδοντα πρὸς τὴν γνῶσιν ταύτην καὶ οὕτω συντελοῦντα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει παιδιόθεν νὰ ἐθίζηται εἰς τὸ νὰ θεωρῇ ὡς τὸν ὕψιστον μισθὸν τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ τὴν συναίσθησιν τοῦ ὅτι ἔζησε συμφώνως πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν· Ὅ,τι λέγει ἡ θρησκεία καὶ ὅ,τι ἐκφράζει, τοῦτο δεικνύει καὶ παρίστησιν ἡ φύσις· διότι αὕτη εἶναι ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ. Τούτου ἕνεκα ἐνώπιον τοῦ ἀνθρώπου, ἐνώπιον τοῦ παιδὸς, ἐνώπιον τοῦ μαθητοῦ πρέπει νὰ ἐκτυλιχθῇ ἡ φύσις ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ ποικιλίᾳ καὶ νὰ παρασταθῇ ὡς ἑνότης, ὡς μέγα τι καὶ ζωηρὸν, ὡς ἔκφρασις τῆς θείας ἰδέας καὶ ὥς τις τοῦ βίου μορφή. Ἐκ παντὸς σημείου καὶ ἐκ παντὸς ἀντικειμένου τῆς τε φύσεως καὶ τοῦ βίου ἄρχεται ὁδός τις ἄγουσα πρὸς τὸν Θεόν. — Τὸ ἀσφαλὲς σημεῖον καὶ τὴν ἀσφαλῆ κλίμακα πρὸς γνῶσιν τῆς ἐσωτερικῆς ἑνότητος πάσης ἐν τῇ φύσει ποικιλίας παρέχει τῷ ἀνθρώπῳ ἡ *μαθηματική*. Ἀνθρωπίνη ἀγωγὴ ἄνευ μαθηματικῆς, ἢ τοὐλάχιστον ἄνευ ἐμβριθοῦς γνώσεως τῶν ἀριθμῶν, εἶναι οἰκοδόμημα ἄνευ θεμελίων, εἶναι ἀτυχὴς συρραφὴ καὶ συμπίλησις, παρεμβάλλουσα ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν, πρὸς ἣν εἶναι προωρισμένος καὶ κεκλημένος ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀνθρωπότης. — Ἡ θρησκεία σπουδάζει νὰ ἐξαγγείλῃ, καὶ ἐξαγγέλλει ἀληθῶς, τὸ ὄν· ἡ φύσις σπουδάζει νὰ ἐξαγγείλῃ τὴν οὐσίαν τῆς δυνάμεως κα τὴν αἰτίαν τῆς ἐνεργείας μετ' αὐτῆς τῆς ἐνεργείας· ἡ γλῶσσα

σπουδάζει νὰ ἐκδηλώσῃ τὸν βίον ὡς τοιοῦτον καὶ ὡς ἓν ὅλον.»

Κατὰ τὰς παιδαγωγικὰς ταύτας ἀρχὰς ἵδρυσεν ὁ Φοίβελος ἐν Keilhau τῷ 1817 παιδαγωγεῖον. Ἡ ἐνέργεια ὅμως αὐτοῦ κατεπολεμήθη τοσοῦτον σφοδρῶς, ὥστε ἐν ἔτει 1829 ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ κατέβη ἀπὸ 60 εἰς 5. Ὁ Φροίβελος μηδόλως ἀποκαμὼν ἵδρυσεν ἐν τῷ τῆς περιφερείας τῆς Βέρνης Burgdorf ὀρφανοτροφεῖον, οὗ τινος ἐγένετο καὶ διευθυντής, καὶ ἐν ᾧ ἐσπούδαζε νὰ πραγματώσῃ τὰς παιδαγωγικὰς αὐτοῦ ἰδέας. Τὰς ἰδέας ταύτας ἠδυνήθη νὰ πραγματώσῃ ἐν τῇ ἐν Θυριγγίᾳ κωμοπόλει Blankenburg, ἔνθα ἵδρυσε τὸ πρῶτον *νηπιαγωγεῖον* ἢ τὸν πρῶτον *παιδικὸν κῆπον* (Kindergarten), ἐν ᾧ ἐσπούδαζε νὰ δώσῃ ὁριστικωτέραν μορφὴν εἰς τὰς παιδαγωγικὰς αὐτοῦ σπουδὰς καὶ ἐνεργείας. Τὸ γερμανικὸν τοῦ Φροιβέλου νηπιαγωγεῖον ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνῃ τέσσαρα ἱδρύματα· 1) σχολεῖον πρότυπον διὰ τὴν τῶν νηπίων ἐπιμέλειαν· 2) σχολεῖον μορφωτικὸν τῶν διδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν τῶν νηπίων· 3) σχολεῖον πρὸς καθολίκευσιν τῶν παιγνίων καὶ τοῦ τρόπου τοῦ παίζειν· 4) σχολεῖον, συνάπτον διὰ περιοδικοῦ τινος συγγράμματος ἅπαντας τοὺς κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐνεργοῦντας γονεῖς, παιδαγωγοὺς καὶ ἰδίως τοὺς διὰ τὰ νηπιαγωγεῖα μορφουμένους διδασκάλους. Τὸν σκοπὸν τοῦ νηπιαγωγείου διετύπωσεν ὁ Φροίβελος ὡς ἑξῆς· «Τὸ νηπιαγωγεῖον πρέπει οὐ μόνον νὰ ἐποπτεύῃ τὰ νήπια, ἤτοι τὰ παιδία τὰ εὑρισκόμενα πρὸ τῆς σχολικῆς ἡλικίας, ἀλλὰ καὶ νὰ παρέχῃ εἰς αὐτὰ ἐργασίας συμφώνους πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν· πρέπει νὰ ἐπιρρώσῃ τὸ σῶμα αὐτῶν, νὰ ἀσκήσῃ τὰς αἰσθήσεις, νὰ ἐπασχολήσῃ τὸ διεγερθὲν πνεῦμα, νὰ καταστήσῃ αὐτὰ γνώριμα μετά τε τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀνθρώπων· ἰδίως δὲ νὰ ῥυθμίσῃ τὴν καρδίαν τῶν νηπίων καὶ νὰ ὁδηγήσῃ αὐτὰ εἰς τὴν μεθ' ἑαυτῶν ἁρμονίαν, ἥτις εἶναι ἡ βάσις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.» Ὡς μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐθεώρει ὁ Φροίβελος τὸ *παίγνιον*. Πρὸς τὴν παιγνιώδη μόρφωσιν τῶν νηπίων ἐπενόησεν ὁ Φροίβελος τὰ ὀνομασθέντα *παιδιᾶς δῶρα* (Spielgabe), συνιστάμενα ἐξ ἓξ κιβωτίων. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον δῶρον εἶναι ἓν κιβώτιον, ἐνέχον ἓξ σφαίρας κεχρωματισμένας διὰ πάντων τῶν

χρωμάτων· τὸ δὲ δεύτερον εἶναι κύβος καὶ κύλινδρος· τὸ δὲ τρίτον εἶναι κύβος, διῃρημένος εἰς ὀκτὼ μικροτέρους μὲν, ἀλλ' ἴσους κύβους· τὸ δὲ τέταρτον, πέμπτον καὶ ἕκτον δῶρον εἶναι πάλιν κύβος, διῃρημένος εἰς πλειότερα καὶ ποικιλώτερα μέρη. Διὰ τῶν ἀντικειμένων τούτων, ὡς καὶ διὰ διαφόρων ξυλαρίων, τὰ νήπια, ἤτοι τὰ μικρὰ παιδία, παίζοντα κατασκευάζουσιν ἐπὶ τραπεζῶν διάφορα μαθηματικὰ σχήματα, οἷον κύκλους, τρίγωνα, τετράγωνα κτλ. ἔτι δὲ ἀπομιμοῦνται διάφορα ἀντικείμενα τῆς τε φύσεως καὶ τέχνης, οἷον δένδρα, ἄνθη, καρποὺς, ἀστέρας, πτηνὰ, οἰκίσκους, πύργους, φρούρια, τάφους, σταυροὺς, καὶ τὰ παρόμοια. Αἱ τερπναὶ αὗται ἐργασίαι, αἵτινες οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ προπαρασκευαστικαὶ τῶν ἐν τῷ μέλλοντι, κοσμοῦνται διὰ διαφόρων καὶ τερπνοτάτων *ἀσματίων* καὶ ἐπισφραγίζονται διὰ διαφόρων *σωματικῶν ἀσκήσεων*.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1849 μέχρι τοῦ 1850 ὁ Φροίβελος διὰ διαφόρων ἐν Δρέσδῃ καὶ Ἀμβούργῳ ὁμιλιῶν προςείλκυσε πολλοὺς ὀπαδούς· ὁ δὲ δοὺξ τοῦ Meiningen παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὴν παρὰ τῷ Liebenstein ἔπαυλιν αὐτοῦ, ἐν ᾗ ὁ Φροίβελος μέχρι τέλους τῆς ζωῆς αὐτοῦ (21 Ἰουνίου 1852) ἐδίδασκε διαφόρους κυρίας, μελλούσας ν' ἀναλάβωσι τὴν διεύθυνσιν τῶν νηπιαγωγείων. Αἱ μαθήτριαι ἐδιδάσκοντο παρὰ τοῦ Φροιβέλου τὴν μὲν *φυσιολογίαν* ὅπως καταμάθωσι τήν τε φύσιν τοῦ παιδικοῦ σωματος καὶ τὸν τρόπον τῆς τούτου ἐπιμελείας κατὰ τὰς διαφόρους τῆς ἀναπτύξεως βαθμίδας· τὴν δὲ *ψυχολογίαν*, ὅπως γνωρίσωσι τὰς ἰδιότητας τῆς τε ἀνθρωπίνης ψυχῆς καθόλου καὶ τῆς παιδικῆς ἰδίᾳ· τὴν δὲ *φυσικὴν ἱστορίαν* καὶ μάλιστα τὴν *βοτανικὴν*, ὅπως καταμάθωσι τὰ ἀντικείμενα, ἅπερ θέλουσι χρησιμεύσει εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν νηπιαγωγείων. Πρὸς τούτοις ἐδιδάσκοντο τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ διαφόρους πρακτικὰς ἐπιτηδεύσεις, οἷον τὸ ἰχνογραφεῖν, τὸ πλέκειν, τὸ κτίζειν, τὸ περιφράττειν, τὸ πτύσσειν καὶ περικόπτειν διαφόρους χάρτας κτλ.

Τὸ ἔργον τοῦ Φροιβέλου, τροποποιηθὲν καὶ βελτιωθὲν καὶ πολλαχῶς ὀνομασθὲν (οἷον *παιδικοὶ κῆποι, παιδοφυλακεῖα, σχολεῖα τῶν μικρῶν παίδων, μητρικὰ σχολεῖα, ἄσυλα κτλ.*) ἐξηπλώθη

παρὰ πᾶσι τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς τῆς τε Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς. Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐγένοντο τὰ νηπιαγωγεῖα καὶ ἐν Ἑλλάδι γνωστὰ, διὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας, ἥτις, πρώτη ἱδρύσασα παρὰ τῷ Ἀρσακείῳ παρθεναγωγείῳ νηπιαγωγεῖον κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐν Γαλλίᾳ νηπιαγωγείων, ἔδωκεν ἀφορμὴν πρὸς σύστασιν ὁμοίων νηπιαγωγείων οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς τε ἐλευθέρας καὶ δούλης Ἑλλάδος (1).

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΠΑΘΑΚΗΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΙΣ, ΕΝ ΠΕΡΙΛΗΨΕΙ ΕΚΤΙΘΕΜΕΝΑΙ. (*)

Ἐν μέσῳ τοῦ ἐπιταφίου σηκοῦ ἢ ἐν μυχῷ τινι καὶ παραβύστῳ ὑπάρχει τετράπλευρον ὄρυγμα ἐν βάθειδέκα ἢ δώδεκα, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τριάκοντα μέτρων, ἐντὸς τῆς πέτρας καθέτως λελαξευμένον, ἐνίοτε δὲ, ἀλλὰ πάνυ σπανίως, ὡς ἐν τῇ ταφῇ τοῦ ἱερέως Τῆ ἐπικλινῶς εἰς τρόπον σύριγγος, πάντοτε ὅμως πεπληρωμένον ἰσοχειλῶς διὰ θρυμμάτων λίθου μετ' ἄμμου καὶ γῆς μεμιγμένων. Ἐν τῷ πυθμένι τοῦ ὀρύγματος, μετὰ τὴν τοῦ περιεχομένου χώματος ἀνασκαφὴν καὶ ἐκφορὰν, φαίνεται ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν τῆς διατετρημένης πέτρας, συνήθως πρὸς νότον, θύρα χαμηλὴ, διὰ λίθων ἢ πλίνθων πεφραγμένη, ἥτις μετὰ τὴν ἀποκαθάρισιν φέρει εἰς διάδρομον συριγγοειδῆ, καὶ δι' αὐτοῦ εἰς θηκαῖον οἴκημα,

---

(1) Ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρία ἐξέδωκε τῷ 1871 καὶ βιβλίον τι, ἐκ τοῦ γαλλικοῦ μεταφρασθὲν, ὅπερ ἐπιγράφεται Συμβουλαὶ καὶ ὁδηγίαι περὶ διευθύνσεως σχολείων καὶ νηπιαγωγείων. Ὀλίγα τινὰ ἐγράφησαν παρ' ἡμῖν περὶ νηπιαγωγείων ἢ παιδικῶν κήπων ὑπό τε τοῦ Ἐλβετοῦ Δουβιλλάρδου (ἐν Φιλίστορι τόμ. Α'. σ. 283) καὶ τοῦ ἡμετέρου Κ Ξανθοπούλου, τοῦ διευθύνοντος τὴν ἐν Σμύρνῃ Εὐαγγελικὴν σχολὴν (ἐν Φιλίστ. τόμ. Β'. σελ. 159).

(*) Συνέχεια καὶ τέλος τῆς ἐν τῷ α' τεύχει τοῦ β' ἔτους ἀπὸ σελ. 41 πραγματείας τοῦ κ. Τ. Δ. Νερούτσου.

τὸ αἴδιον τοῦ μεταστάντος κατοικητήριον. Ἡ ὑπόγειος αὕτη, ἐν εἴδει κιβωτοῦ ἐντὸς τῆς πωρείας πέτρας λελαξευμένη κρύπτη, ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς εἰςβιάσεως καὶ βεβηλώσεως διὰ τῆς ἐκτισμένης εἰςόδου καὶ τῆς ἀμμοχώστου πληρώσεως τοῦ πρὸς αὐτὴν φέροντος ὀρύγματος ἐντελῶς ἐξησφαλισμένη, σπανιώτατα φέρει ἐπὶ τῶν τοίχων κοσμήματα ἢ ἐπιγραφάς· ἡ ἁπλότης καὶ τὸ σεμνὸν μεγαλεῖον εἶναι τὰ χαρακτηρίζοντα τὸ τελευταῖον τοῦ τεθνεῶτος ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων καταφύγιον· ἐν μέσῳ τοῦ θηκαίου οἰκήματος κεῖται ἡ μονόλιθος λάρναξ, ἐκ λίθου πωρείου ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐνίοτε δὲ καὶ μέλανος αἰθιοπικοῦ, τοῦ καλουμένου βασανίτου ἤ τοι βασάλτου, καὶ σπανίως ἐκ πορφυροῦ συηνίτου, τετράπλευρος καὶ καλυπτομένη ὑπὸ πλακὸς ἐπιπέδου ἢ καμαρωτῆς φερούσης τετράγωνα ἀκρωτήρια ἄνευ κοσμημάτων ἢ γλυφῶν· μόνον τὸ ὄνομα καὶ τὰ ἀξιώματα τοῦ ἐντὸς ἀναπαυομένου νεκροῦ μνημονεύονται ἐν ἱερᾷ γραφῇ, ἐνίοτε δὲ καὶ εὐχαὶ ἐκ τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας ὑπὲρ σωτηρίας καὶ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐν Ἀμένθει. Κύκλῳ τῆς λάρνακος εὑρίσκονται ἐσκορπισμένα ὀστᾶ καὶ τέφρα ἐν πηλίνῃ κάλπῃ διαφόρων ὁλοκαυτωμάτων, λείψανα τῆς κηδείας ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς καταθέσεως τοῦ νεκροῦ, πρὸ τοῦ κλεισθῆναι διὰ λίθων τὴν θύραν τοῦ μνήματος. Ἀνοιγομένης τῆς λάρνακος εὑρίσκεται ἐν αὐτῇ ἡ τὸ σῶμα περιέχουσα ἀνθρωποειδὴς σορὸς, κατεσκευασμένη ἐκ σανίδων ξύλου συκομορέας, ἐφ' ἧς εἶνε γεγραμμένα ἱερά τινα λόγια, *ἄνευ εἰκόνων* ἢ ἄλλων οἵων δή ποτε ποικιλμάτων· ἐν αὐτῇ δὲ κεῖται τὸ σῶμα τοῦ θανόντος σινδόνι εἰλυμένον καὶ ἀτελῶς τεταριχευμένον, ἄνευ κοσμημάτων σκευῶν ἢ ὅπλων, σκελετὸς μᾶλλον καὶ κόνις φαιὰ ἢ κιτρίνη ἐλαφρὰν ἀναδίδουσα κεδρίας ὀσμὴν, ὡς εὑρίσκεται ἐν ταῖς ταφαῖς ἀπὸ τῶν τεσσάρων πρώτων δυναστειῶν. Παρὰ τὸ πρωτεῦον θηκαῖον οἴκημα ὑπάρχουσι πολλάκις καὶ ἄλλα μικρότερα, ἔχοντα κυψελοειδεῖς θήκας ἐν τῇ πέτρᾳ λελαξευμένας εἰς κατάθεσιν νεκρῶν ἐκ τῶν οἰκείων καὶ συγγενῶν.

Ἐν ταῖς μεταγενεστέραις ταφαῖς, ἀπὸ τῆς ΙΗ' Διοςπολίτιδος δυναστείας καὶ ἐφεξῆς, ὁ ἰσόγειος εὐκτήριος οἶκος λαμβάνει σχῆμα ναϊδίου μετὰ δρόμου σφιγγῶν, ὑποστύλου αἰθούσης ἀντὶ νάρθη-

κος, καὶ σηκοῦ μετὰ οἰκημάτων ὡς ἐν τοῖς ναοῖς τῶν θεῶν· ἀντὶ τῶν ὀγκωδῶν τετραπλεύρων κιόνων ἀπαντῶνται ἄλλοι ἐπιμελῶς ἐξειργασμένοι κυλινδρωτοὶ καὶ ῥαβδωτοὶ κύκλῳ μὲ κορωνίδας ἐν σχήματι ἐξανθοῦντος λωτοῦ· οἱ ἀνδριάντες καὶ τὰ ἄλλα ὁμοιώματα τοῦ θανόντος δὲν εἶναι κεκλεισμένα ἐν ὀπισθοδόμῳ κρύπτῃ, ἀλλ' ἵστανται ἐν κόγχαις καὶ θυρώμασιν, ἢ πληροῦσι τὰ μεσοκιόνια διαστήματα τοῦ σηκοῦ· αἱ τράπεζαι τῆς προθέσεως καὶ τὰ λοιβάσια, ἤ τοι σπονδεῖα, εἶνε ἐκ λίθου συηνίτου ποικίλου ἢ ἀλαβάστρου, αἱ δὲ στῆλαι περιέχουσιν ὕμνους Ἡλίῳ τῷ ὑπὸ γῆν, ἤ τοι *Ἀθὼμ*, μετὰ τὴν δύσιν αὐτοῦ καὶ τὴν εἰς ᾅδου *κατάβασιν*· αἱ ἐπὶ τῶν τοίχων γραφαὶ εἰκονίζουσιν ἐπεισόδια ἱστορικὰ ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ στρατιωτικοῦ ἢ πολιτικοῦ βίου· ἐπὶ τῶν ἐνδοτέρων θαλάμων οἱ τοῖχοι καλύπτονται μὲ περικοπὰς ἐν ἱερᾷ γραφῇ, ἐνίοτε δὲ μὲ κεφάλαια ὁλόκληρα ἐκ τῆς Νεκυοβίβλου· *τὸν κατὰ πρῶτον φαίνονται παραστάσεις καὶ εἰκόνες τῶν χθονίων θεῶν* καὶ αὐτοῦ τοῦ θανόντος, φέροντος τὰ σύμβολα τοῦ *Ὀσίριδος*, καὶ ἱσταμένου μεταξὺ *Ἴσιδος* καὶ *Νέφθυος*, ἢ ἐνώπιον τῆς θεᾶς τοῦ Ἅδου *Ἀμένθης*. Τὰ προσκυνήματα φέρουσιν εὐχὰς Ὀσίρει τῷ χθονίῳ θεῷ, καὶ ἐν κεφαλίδι ἐξ ἑνὸς μὲν τὸν Ὀσιριν προσδεχόμενον τὴν τοῦ θανόντος προσκύνησιν, ἐξ ἄλλου δὲ αὐτὸν τὸν ἐν Ὀσίρει τετελειωμένον καὶ εἰς θεὸν μεταστάντα νεκρὸν, προσδεχόμενον τὰς τῶν οἰκείων εὐχὰς, μνημόσυνα, ἐναγίσματα καὶ χοάς. Τὸ ἀπὸ τοῦ ἐπιταφίου σηκοῦ εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς γῆς φέρον βαθὺ ὄρυγμα λήγει οὐχὶ εἰς ἕνα, ἀλλὰ πολλοὺς ὑπογείους θαλάμους, διασταυροῦντας ἀλλήλους ἢ ἐπ' ἀλλήλων λελαξευμένους ἀτάκτως καὶ ἐν στενοχωρίᾳ, καὶ ἔχοντάς τι εὐτελὲς κατὰ τὴν διάταξιν. Αἱ λάρνακες εἶνε μονόλιθοι ἐκ λίθου συηνίτου ποικίλου, ἢ μέλανος αἰθιοπικοῦ, τετράπλευροι ἢ ἀνθρωποειδεῖς, παρεμφερεῖς ταῖς ἐσωκλείστοις ξυλίναις σοροῖς· αἱ σοροὶ, ἤ τοι ξύλιναι θῆκαι, ἐνίοτε μία καὶ ἄλλοτε δύο ἢ τρεῖς ἐγκλείουσαι ἀλλήλας, καὶ ἔχουσαι πάντοτε τύπον ἀνθρωποειδῆ, φέρουσι ποικίλματα πολύχροα *εἰκονίζοντα τοὺς χθονίους θεοὺς*, τὰς περιπλανήσεις τῆς ψυχῆς τοῦ θανόντος καὶ τὰς καθαρτηρίους αὐτῆς δοκιμασίας, μέχρι τελείας ἀποκαταστάσεως μεταξὺ πνευμάτων

δικαίων καὶ ἐν Ὀσίρει τετελειωμένων τῆς ἀϊδίου ζωῆς. Τὸ ἐν τῇ ἐνδοτάτῃ σορῷ κείμενον σῶμα, ἐκ τῆς ταριχεύσεως μέλαν, ἀπεξηραμμένον καὶ εὔθρυπτον, φέρει ἐν τῷ κοιλώματι τοῦ θώρακος πληθὺν ἄπειρον μικρολογικῶν φυλακτηρίων καὶ παντὸς πονηροῦ ἀλεξιτηρίων, οἵων σκαραβαίων, βατραχίων, νειλομετρίων, καὶ τῶν ὁμοίων, ἐπὶ τοῦ σώματος δὲ καὶ παρ'αὐτῷ ἀπόκεινται διάφορα κοσμήματα, σκεύη καὶ ὅπλα. Πέριξ τῆς λάρνακος σώζονται λείψανα προςφορῶν ἐπὶ τὴν τράπεζαν τῆς προθέσεως καὶ τὰ ἐπιτάφια εἰδώλια τοῦ θανόντος, ὅλως ἄγνωστα ἀντικείμενα ἐν ταῖς ἀρχαίαις ταφαῖς τῶν πρώτων δυναστειῶν, ἅ τινα ἐνίοτε μὲν εἶνε ἀποτεθειμένα ἐντὸς ἐσφραγισμένων θηκῶν, καὶ ἄλλοτε εὑρίσκονται ἐσκορπισμένα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τὰ ὁμοιώματα ταῦτα τοῦ τὸν βίον μεταλλάξαντος καὶ ἐν τῇ σορῷ ἀναπαυομένου νεκροῦ εἶνε κατεσκευασμένα ἐξ ἀλαβάστρου, τιτανώδους λίθου, συηνίτου, ὀφίτου, ἢ καὶ ξύλινα· εἰδώλια ἐξ ἀργιλλώδους πηλοῦ, δι' ἐγκαύσεως πρασινωπὴν ἢ κυανῆν χροιὰν προςειληφότα, ἀναφαίνονται ἀπὸ τῆς ΚΓ' Σαΐτιδος δυναστείας καὶ ἐφεξῆς. Ἰδιάζουσα ἐν ταῖς ταφαῖς τῶν νεωτέρων δυναστειῶν προςθήκη εἶνε καὶ τὰ *κανώπια* οὕτωσὶ λεγόμενα ἀγγεῖα, περιέχοντα τὰ ἐκ τοῦ παρεσχισμένου νεκροῦ σώματος πρὸ τῆς ταριχεύσεως ἐξῃρημένα σπλάγχνα καὶ ἐντόσθια (Διοδ. I, 91.), ἱστάμενα ἀνὰ ἓν παρ' ἑκάστῃ γωνίᾳ τῆς λάρνακος, ἢ ἐντὸς τῶν ἐν τῇ πέτρᾳ λελαξευμένων θυρωμάτων καὶ νυμφῶν· τὰ κανώπια ταῦτα ἀγγεῖα, συνήθως ἐξ ἀλαβάστρου, εἶνε πάντοτε τέσσαρα ὁμοιόμορφα, καὶ μόνον κατὰ τὰ ἐπιπωμάτια αὐτῶν διαφέροντα, ἅτινα φέρουσι τύπον, τὸ μὲν κεφαλὴν ἀνθρώπου τὸ περιέχον τὰ παχέα, τὸ δὲ κυνοκεφάλου τὸ περιλαμβάνον τὰ λεπτὰ ἔντερα, τὸ τρίτον κυνὸς ἐγκλεῖον τοὺς πνεύμονας καὶ τὴν καρδίαν, καὶ τὸ τέταρτον ἱέρακος διαφυλάττον τὸ ἧπαρ καὶ τὴν χολήν. Παρὰ ταῦτα εὑρίσκονται ἔτι ἐντὸς τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου ἀγγεῖα ἐξ ἀλαβάστρου, ἐν οἷς περιείχοντο ἄλλοτε κεδρία, μύρα καὶ ἀρώματα, ὑδρίαι ὀρειχάλκινοι, ἐν αἷς ἐφέρετο τὸ ὕδωρ τοῦ ἁγιασμοῦ, πίνακες ξύλινοι πολύχροοι, ὡς τὰ παρ' ἡμῖν ἱερὰ δίπτυχα, ἐφ' ὧν ἀναγινώσκονται μνημόσυνοι εὐχαὶ ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἐκεῖ κατατεθέντος νεκροῦ, εἰδώλια ξύλινα καὶ ἐπίχρυσα, εἰκονίζοντα τὸν Ὄσ-

ριν καὶ τὰς ἀδελφάς του Ἴσιδα καὶ Νέφθυν ἐν σχήματι θρηνητριῶν, καὶ ἄλλα ὅμοια τῆς νεκρωσίμου διατάξεως παρακόλουθα ἀντικείμενα.

Ἀπὸ τῆς ΚΒ' Βουβαστίτιδος δυναστείας μέχρι τῆς ΚΕ' Αἰθιοπικῆς ὀλίγαι σώζονται ἐν τῇ Νεκροπόλει τῆς Μέμφιδος ταφαί, καὶ αὗται πενιχραί, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ΚΣ' Σαΐτιδος τῶν Ψαμμητιχῶν δυναστείας μέχρι Πτολεμαίων καὶ αὐτῶν τῶν Ῥωμαίων ἡ περὶ τὰς ταφὰς πολυτέλεια τῶν Μεμφιτῶν ἤκμασε μᾶλλον παρὰ ποτέ. Λάρνακες μονόλιθοι μεγάλαι καὶ περικαλλεῖς ἀναφαίνονται καὶ πάλιν ἐκ λίθου συηνίτου πορφυροῦ ἢ φαιοῦ, τετράπλευροι μετὰ ἐπιθήματος καμαρωτοῦ καὶ ἀκρωτηρίων τετραγώνων, ἢ τύπον ἔχουσαι ἀνθρωποειδῆ, ἐγκλείουσι δὲ θήκας ἐκ λίθου αἰθιοπικοῦ μέλανος ἢ πρασίνου, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχουσιν ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν ἑκατοστύες εἰκόνων λεπτότατα ἐγκεχαραγμένων, παριστανουσῶν τοὺς χθονίους θεοὺς, τὰ ἐν ᾅδου πνεύματα, καὶ τῆς ψυχῆς τὰς περιπλανήσεις μέχρι τῆς ἐν θεῷ τελειώσεως. Τὰ νεκρὰ σώματα, ἐντελέστερον τεταριχευμένα καὶ καλλιτεχνικῶς ἐσπαργανωμένα, φέρουσι προςωπίδα χρυσῆν, καὶ ἐπενδύματα περίχρυσα ἐκ ναστοχάρτου, διὰ λαμπρῶν καὶ ζωηροτάτων χρωμάτων πεποικιλμένα, ἐν δὲ τῷ κοίλῳ τοῦ θώρακος ἄπειρον πληθὺν μικρολογικῶν εἰδωλίων, συμβόλων τε καὶ φυλακτηρίων.

Ἐπὶ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων αἱ ἐν Μέμφει καὶ πανταχῇ τῆς ἄλλης Αἰγύπτου ταφαὶ ἀπώλεσαν πᾶν ἴχνος τοῦ παλαιοῦ αὐτῶν μεγαλείου. Ἡ ταρίχευσις καὶ σπαργάνωσις τῶν νεκρῶν ἐγίνετο ἀγροίκως καὶ ἀτεχνῶς· τὰ ἐκ τοιούτων ταφῶν σώματα εὑρίσκονται νῦν ἄμορφα, μέλανα, σκληρὰ καὶ βαρέα, κείμενα ἐν ἁπλῇ καὶ τυχαίᾳ θήκῃ ξυλίνῃ, ἥτις φέρει ἀντὶ ἱερῶν λογίων ὀλίγα ἀνούσια καὶ μηδὲν λέγοντα ἀμαθοῦς χειρὸς αὐτοσχέδια σκαριφίσματα ἐπιγεγραμμένα.

Παρὰ τῷ Σαραπείῳ καὶ πολλαχοῦ ἄλλοθι παρὰ τῇ Νεκροπόλει, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἀγρῶν, σώζονται ἴχνη ἱερῶν λιμνῶν, αἵτινες προέκειντο ἄλλοτε τῆς πόλεως καὶ τῶν βασιλείων, καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐπὶ ἱερᾶς βάρεως ἐφέροντο εἰς ταφὴν ἐν τῇ Νεκροπόλει τὰ σώματα τῶν θανόντων. Κατὰ Στράβωνα (ΙΖ'. 32.) μετὰ τὰ

ἐφ' ὕψους ἱδρυμένα βασίλεια, τὰ καθήκοντα μέχρι τοῦ κάτω τῆς πόλεως ἐδάφους, μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Σαραπείου ὑπῆρχεν ἅλσος καὶ λίμνη, ἥτις κατὰ Διόδωρον (I. 96.) ἐκαλεῖτο *Ἀχερουσία*, πλησίον οὖσα τῆς Μέμφεως, καὶ ἐν μέσῳ λειμώνων καλλίζων ἕλους καὶ λωτοῦ καὶ καλάμου. Ὁ παρὰ τὴν λίμνην λειμὼν ἐν ἱερᾷ γραφῇ, καὶ μάλιστα ἐν τῇ Νεκυοβίβλῳ, καλεῖται ΑΧΕ-ΑΝΟΥΡ. *Ἄχε* δὲ ἡ *Ἄχει* καὶ *ἄχι* ἐν αἰγυπτίᾳ φωνῇ λέγεται ὁ λειμὼν καὶ ἡ χλόη, *Ἄνουρ* δὲ ἀσφοδελῶδες φυτὸν, ὅθεν ΑΧΕ-ΑΝΟΥΡ σημαίνει τὸν παρ' Ἕλλησιν «*ἀσφοδελὸν λειμῶνα*, Ἔνθα τε ναίουσι ψυχαὶ, εἴδωλα καμόντων.» (Ὁμήρ. Ὀδύσ. Λ, 538.), καὶ *Ἀχερουσία* ὕδατος συναγωγὴν, ἧς κύκλῳ ἕλος καλάμου καὶ ἄχι (πρβλ. Ἡσαΐα ΙΘ'. 6. 7).

Ἡ ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ εἰς τὴν λίμνην χέουσα τὸ ὕδωρ διώρυξ ἐκαλεῖτο ΦΧΗΤ, ὡς ἀναφέρεται ἐν παπύρῳ Ζωϊδός τινος ἐκ Μέμφεως, φυλαττομένου νῦν ἐν Βιέννῃ, καὶ παρὰ ταύτῃ ἔκειτο ἡ κώμη ΤΑΧΕΝΕΦΡΗ (=Τ-ἄχι ἐν Φ-ῥῆ), ἤ τοι *Λειμὼν Ἡλίου*, τὸ παρ' Ἕλλησιν *Ἠλύσειον πεδίον*. Οὕτως ἀναφέρεται ἐν ἄλλῳ ἑλληνικῷ ἐκ Μέμφεως παπύρῳ, κατατεθειμένῳ νῦν ἐν τῷ ἐν Λουγδούνῳ Βαταυῶν Μουσείῳ, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ Ἰσιδώρου τινὸς «ἐπιστάτου τῆς κώμης Ταχενεφρῆ τοῦ Μεμφίτου». Ἐπὶ στήλης τινὸς τῶν ἀντικρὺ τῆς Μέμφεως, πέραν τοῦ ποταμοῦ ἐν τῇ πρὸς Ἀραβίαν χώρᾳ, λατομιῶν τοῦ Τρωϊκοῦ καλουμένου ὄρους (Τοῦρα ἀραβιστὶ), ἀπὸ τῶν χρόνων Ἀμενώφιος τοῦ Γ' ἐκ τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, γίνεται μνεία τοῦ ἱεροῦ τῆς «Ἀθὼρ πολιούχου Ταχενεφρῆ», ἐξ οὗ εἰκάζεται, ὅτι τῆς κώμης Ταχενεφρῆ, ἤ τοι Ἠλυσείου, προΐστατο ἡ θεὰ Ἀθὼρ, ἡ παρ' Ἕλλησι νομιζομένη ἄλλοτε μὲν Ἄρτεμις, ἄλλοτε δὲ Ἀφροδίτη ἢ Σελήνη, καὶ ἄλλοτε σκοτία *Ἑκάτη* (Ἡρόδ. Β', 112.—Στράβ. ΙΖ', 31.—Διόδ. I, 96). Ἐν τῇ Νεκυοβίβλῳ (κεφ. ζα', 2) καλεῖται ΤΑΧΕ-ΝΕΦΡΗ, ἤ τοι Ἠλύσειον πεδίον, «ὁ λειμὼν ἔνθα αἱ ψυχαὶ τῶν θανόντων ὡςεὶ λωτὸς ἐξανθοῦσι».

Ι'. Ἐν ταῖς συγγραφαῖς τοῦ Ἰωσήπου (κατὰ Ἀπίωνος, I. 14. 15) περιεσώθησαν ἡμῖν ἀποσπάσματα ἐκ τῶν Μανέθωνος ἱστο-

ριῶν ἀφηγούμενα τὰ ἐπὶ τῆς ξενοκρατίας τῶν Ὑκσῶς ἀπὸ φθίνοντος ΚΓ' μέχρι τέλους τοῦ ΙΗ' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ἐν Αἰγύπτῳ συμβάντα. Κατὰ ταῦτα ἡ Αἴγυπτος ἐτέλει διῃρημένη μεταξὺ τῆς ΙΓ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, βασιλευούσης ἐπὶ τῆς ἄνω χώρας καὶ ἑδρευούσης ἐν Θήβαις, καὶ τῆς ΙΔ' Ξοΐτιδος ἐν τῇ κάτω χώρᾳ, ἐχούσης τὴν ἕδραν ἐν Μέμφει, ὅτε ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἄμμωνος Τιμαίου τελευταίου ἐκ Ξοΐος βασιλέως, ἄνθρωποι τὸ γένος ἄσημοι οἱ Ὑκσῶς, ὅ ἐστι «βασιλεῖς ποιμένες», ἐκ τῶν πρὸς ἀνατολὰς μερῶν καὶ τῆς Πετραίας ὁρμώμενοι Ἀραβίας, φεύγοντες ἀπὸ προσώπου τῶν Ἀσσυρίων, ἐστράτευσαν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, καὶ εἷλον κατὰ κράτος ἀμαχητὶ πᾶσαν τὴν χώραν, καὶ τοὺς ἡγεμονεύοντας ἐν αὐτῇ χειρωσάμενοι, τάς τε πόλεις ὠμῶς ἐνέπρησαν, καὶ τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν κατέσκαψαν, τοὺς μὲν ἐκ τῶν ἐγχωρίων σφάζοντες, τῶν δὲ καὶ τὰ τέκνα καὶ τὰς γυναῖκας εἰς δουλείαν ἄγοντες. Τέλος δὲ καὶ βασιλέα ἕνα ἐξ ἑαυτῶν ἐποίησαν οἱ Ὑκσῶς, τὸν Σάλατιν, ὅστις ἐν Μέμφει κατεγίνετο τήν τε ἄνω καὶ κάτω χώραν δασμολογῶν, καὶ φρουρὰν ἐν τοῖς ἐπιτηδειοτάτοις καταλείπων τόποις· μάλιστα δὲ καὶ τὰ πρὸς ἀνατολὰς ἠσφαλίσατο μέρη κατέναντι τῆς γῆς Χαναὰν καὶ τῆς Ἀραβίας διὰ τὸν φόβον τῶν Ἀσσυρίων, οἵτινες ἐν τῇ δυνάμει αὐτῶν ἠπείλουν τῶν Ὑκσῶς τὰς ἐν Αἰγύπτῳ κτήσεις.

Ὁ Σάλατις οὗτος εὑρὼν ἐν τῷ νομῷ τῷ ἕωθεν Σαΐτῃ πόλιν ἐπικαιροτάτην, κειμένην μὲν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἀπὸ Βουβάστεως κατερχομένου καὶ διὰ τοῦ Τανιτικοῦ στόματος εἰς τὴν θάλασσαν ἐκχυνομένου ποταμοῦ, Αὔαριν δὲ καλουμένην ἀπό τινος ἀρχαίας θεολογίας, ταύτην ἔκτισε καὶ τοῖς τείχεσιν ὀχυρωτάτην ἐποίησε, καὶ ἐνῴκισεν αὐτῇ πρὸς φυλακὴν ὁπλιτῶν πλῆθος εἰς εἴκοσι καὶ τέσσαρας μυριάδας ἀνδρῶν. Ἐν καιρῷ θέρους, ὅτε ἐγίνετο ἡ συναγωγὴ τῶν καρπῶν, ὁ βασιλεὺς φεύγων τοὺς ἐν Μέμφει καύσωνας ἤρχετο καὶ κατῴκει ἐν Αὐάρει, προϊστάμενος τῆς σιτομετρήσεως, μισθοδοσίας καὶ ἀσκήσεως τοῦ ἐκεῖ πολυαρίθμου στρατοῦ, ἐμβάλλων φόβον τοῖς ὑποχειρίοις τε καὶ τοῖς ἀλλοφύλοις.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Σαλάτιος βασιλεῖς, ἄλλοτε ἐν Μέμφει καὶ ἄλλοτε ἐν Αὐάρει τὴν οἴκησιν ἔχοντες, ἐκράτησαν οὕτω τῆς Αἰ-

γύπτου πεντακόσια καὶ ἕνδεκα ἔτη. Μετὰ ταῦτα δὲ, τῶν ἐκ τῆς Θηβαΐδος καὶ τῆς ἄλλης Αἰγύπτου ἐγχωρίων βασιλέων ἐπαναστάντων ἐπὶ τοὺς ποιμένας, συνεξερράγη πόλεμος αὐτοῖς μέγας καὶ πολυχρόνιος, καὶ ἐν τούτῳ ἡττώμενοι οἱ ποιμένες, ἐκ μὲν τῆς ἄλλης Αἰγύπτου πάσης ἐξέπεσαν, κατεκλείσθησαν δὲ εἰς Αὔαριν, μέχρις οὗ καὶ αὕτη ἑάλω παρὰ τοῦ Ἀμώσιος, πρώτου βασιλέως τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, καὶ οὕτως οἱ ποιμένες ἀπώλεσαν διὰ παντὸς τὴν ἀρχήν των, καὶ ἐξεδιώχθησαν ἀπὸ πάσης πόλεως καὶ χώρας τῶν Αἰγυπτίων.

Τὴν ἀφήγησιν ταύτην τοῦ Μανέθωνος προσεπιβεβαιοῖ ὁ ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ ἱερατικὸς πάπυρος Sallier (ὑπ' ἀριθμὸν 1), ὅστις κατὰ τὸν de Rougé περιέχει ἐν ταῖς πρώταις σελίσιν ἱστορικὴν περιγραφὴν τῶν τελευταίων χρόνων τῶν Ὑκσῶς, μεταξὺ δὲ ἄλλων ἀναφέρει τὰ ἑξῆς· «Καὶ ἐγένετο πᾶσα ἡ χώρα Αἰγύπτου ὑποχείριος τοῖς ἀλλοφύλοις, καὶ οὐδεὶς ἀνέστη βασιλεὺς ἐπ' Αἴγυπτον ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ὅτε ταῦτα ἐγένετο· ἰδού γε ὁ Φαραὼ Σοικούνιος (Φ-ΡΑ ΣΕΚΕΝΕΝ) ἦρχε μόνης τῆς ἄνω χώρας, οἱ δὲ πολέμιοι ἐκάθηντο ἐν Ἡλίου πόλει τῇ ὀχυρᾷ, καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Ἄπωφις (ΑΠΑΠΙΑΣ) ἐν τῇ πόλει Αὐάρει (ΧΑ-ΟΥΑΡ), πᾶσα δὲ ἡ γῆ παρέστη αὐτῷ προσκυνοῦσα, καὶ ἦν δουλεύουσα αὐτῷ καὶ φέρουσα αὐτῷ πάντα τὰ ἀγαθὰ, καθά περ καὶ ἡ κάτω χώρα. Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἄπωφις ἐποιήσατο ἑαυτῷ θεὸν τὸν Σὴθ, κύριον αὐτοῦ, καὶ οὐδένα προσεκύνησεν, οὐδὲ ἐλάτρευσε θεὸν ἕτερον τῶν ἐν τῇ χώρᾳ.. καὶ ἤγειρε ναὸν τῷ Σὴθ περικαλλῆ καὶ διαμένοντα εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον».

Περὶ τῆς καταλύσεως τῆς ἀρχῆς τῶν ἀλλοφύλων τούτων Ἀσιατῶν, καὶ τῆς ἐπανορθώσεως ἐγχωρίου ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον βασιλείας δι' Ἀμώσιος πρώτου βασιλέως τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας ἀναφέρει καὶ ἡ ἐν Εἰλειθυίας πόλει, τῇ νῦν καλουμένῃ el Kâh, ἐν ὑπογαίῳ ταφῇ εὑρεθεῖσα βιογραφία τοῦ ἐκεῖ ταφέντος πολεμιστοῦ ἔχουσα οὕτω· «Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ Ἄμωσις, υἱὸς Ἀβούνης τῆς μακαρίτιδος λέγει· . . . τὴν νεότητά μου διῆλθον ἐν Εἰλειθυίας πόλει τῇ ὀχυρᾷ, καὶ ὁ πατήρ μου ἦν στρατηγὸς ἐν αὐτῇ ὑπὸ τὸν βασιλέα Φαραὼ Σοικούνιον,

»οὗ μακαρία ἡ μνήμη· Βαβᾶς υἱὸς τῆς Ῥουὰν ἐκαλεῖτο· ἰδοὺ ἐγὼ »κατέστην ἀρχηγὸς ἀντ' αὐτοῦ ἐπιβὰς τῆς πολεμικῆς βάριδος »*Μόσχος*, ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ κυρίου τῆς τε ἄνω χώρας καὶ τῆς »κάτω, ΗΛΙΟΥ ΤΟΥ ΦΟΒΕΡΟΥ [Ἀμώσιος] τοῦ μακα»ρίτου· νέος ἤμην καὶ οὐκ ἐγίνωσκον ἔτι ἐμαυτῷ γυναῖκα, ἀλ»λ' ἔφερον τὸν χιτῶνα τῶν ἐφήβων· κτησάμενος δὲ οἶκον, ἰδοὺ ἐξέ»πλευσα μετὰ τοῦ ποταμίου στόλου πρὸς βορρᾶν εἰς τὸ πολε»μῆσαι [κατὰ τῶν ἀλλοφύλων]. Ἐμοὶ ἀπέκειτο ὑπηρετεῖν τὸν »βασιλέα, ᾧ ἐδέδοτο ζωή, ὑγιεία καὶ κράτος, ἀναβαίνοντι τὸ ἅρ»μα αὐτοῦ, ὅτε ἐπολιόρκει Αὔαριν τὴν ὀχυρὰν πόλιν, καὶ ἐπο»λέμησα ἱστάμενος ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου μου βασιλέως. Καὶ ἰδοὺ »προςῆγον τῇ ἐχθρικῇ βάρει *Σαμ-μὲν Νέφερ*, ὅτε καὶ ἀπὸ τοῦ »ποταμοῦ ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῆς Αὐάρεως ἐγίνετο ναυμαχία· ἠγω»νίσθην ἀνδρείως καὶ ἀπέκοψα μίαν ἐχθροῦ χεῖρα· ὁ ἔπαινος τοῦ »βασιλέως ἐγένετο ἐπ' ἐμὲ, καὶ περιέθηκαν κλοιὸν χρυσοῦν περὶ »τὸν τράχηλόν μου ἐπὶ ἀνδρείᾳ. Καὶ μάχη ἐγένετο πεζὴ πρὸς »νότον τῆς ὀχυρᾶς πόλεως· καὶ ἰδοὺ συνέλαβον αἰχμάλωτον ἄν»θρωπον ζῶντα· ἐπορεύθην πρὸς τὰ ὕδατα ἄγων τὸν αἰχμάλω»τον μετ' ἐμοῦ, καὶ ὑφιστάμενος ἐν τῷ πορεύεσθαι τὰς προςβο»λὰς τῶν ἄνωθεν ἀπὸ τοῦ τείχους βλημάτων· ἐν τέλει ἤγαγον »αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὑδάτων· ὁ ἔπαινος τοῦ βασιλέως ἐγένετο ἐπ' ἐμὲ, »καὶ ἰδοὺ ἐτιμήθην καὶ αὖθις διὰ χρυσοῦ κλοιοῦ. Ἑάλω ἡ ὀχυρὰ »πόλις Αὔαρις, ἐγὼ δὲ ἀπήγαγον ἄνδρα ἕνα καὶ γυναῖκας δύο, »ὁμοῦ τρεῖς κεφαλὰς, οὓς ὁ ἅγιος βασιλεὺς ἐκύρωσεν ἐμοὶ εἰς δού»λους. Ἐπολιορκήσαμεν ἔπειτα τὴν ὀχυρὰν πόλιν Σαρουὲν [ἐν τοῖς »πρὸς γῆν Χαναὰν μεθορίοις], καὶ ἑάλω αὕτη τῷ τρίτῳ ἔτει τῆς »ἁγίας τοῦ δεσπότου μου βασιλείας· ἰδοὺ ἠχμαλώτισα καὶ ἐκεῖ »δύο γυναῖκας καὶ ἀπέκοψα ἐχθροῦ μίαν χεῖρα· ἐπὶ τούτοις περιε»βλήθην καὶ πάλιν χρυσοῦν κλοιὸν ἐπὶ ἀνδρείᾳ, καὶ ὁ βασιλεὺς »ἐκύρωσεν ἐμοὶ τοὺς αἰχμαλώτους εἰς δούλους. Ἡ ἁγία τοῦ δε»σπότου μου βασιλεία ἐξωλόθρευσεν οὕτω τοὺς ἐξ Ἀσίας νο»μάδας, . . . »

Ὁ Μανέθων ἀντὶ τοῦ Ἀμώσιος ἀναφέρει τὸν Μισφρατμούθωσιν ὡς καταπολεμήσαντα καὶ ἀπὸ πάσης τῆς ἄλλης Αἰγύπτου

ἐκδιώξαντα καὶ εἰς Αὔαριν κατακλείσαντα τοὺς Ὑκσῶς, τὸν δὲ τούτου υἱὸν Θούμμωσιν «ἐπιχειρῆσαι μὲν αὐτοὺς διὰ πολιορκίας »ἑλεῖν κατὰ κράτος, καὶ τεσσαράκοντα μυριάσι προεδρεύσαντα »τοῖς τείχεσιν· ἐπεὶ δὲ τῆς πολιορκίας ἀπέγνω, ποιήσασθαι συμ- »βάσεις, ἵνα τὴν Αἴγυπτον ἐκλιπόντες ὅπη βούλωνται πάντες »ἀβλαβεῖς ἀπέλθωσιν». Οὕτω ἐξῆλθον 240,000 ἄνδρες πολεμι- σταὶ ἐκ τῆς φυλῆς τῶν Ὑκσῶς μετὰ γυναικῶν καὶ παιδίων καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶν, καὶ ἐπορεύθησαν διὰ τῆς ἐρήμου εἰς γῆν Χαναάν, ὅπου συνῳκίσθησαν ἐν Ἱεροσολύμοις.

Ἐκ τῶν σωζομένων ἔτι μνημείων καὶ ἐπιγραφῶν τοῦτο μόνον δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι καὶ μετὰ τὴν παρὰ τοῦ Ἀμώσιος ἅλωσιν τῆς Αὐάρεως καὶ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Ὑκσῶς, οὗτοι δὲν ἐπαύσαντο ἀπὸ τῶν ἐν Χαναὰν καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ὁρμητηρίων αὐτῶν νὰ ἐπαναλαμβάνωσι κατὰ καιροὺς λῃστρικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ὥςτε οἱ τοῦ Ἀμώσιος ἔκγονοι καὶ διάδοχοι βασιλεῖς ἠναγκάζοντο νὰ στρέφωσι τὰ ὅπλα των πολλάκις κατ' αὐτῶν· οὕτω ἐν στήλῃ ἄλλου τινὸς Ἀμώσιος, καὶ τούτου Εἰλειθυιοπολίτου (ΑΧΜΕΣ Π-ΕΝ-ΣΟΥΒΕΝ), ἀναφέρεται οὗτος λέγων· . . . «ὑπηρέτησα τῷ βασιλεῖ Ἀμενώφει τῷ μα- »καρίτῃ καὶ ᾐχμαλώτισα τρία σώματα ἐν τῇ πρὸς βορρᾶν χώρᾳ »τῶν Ἀμμωνιτῶν (ΑΑΜΟΥ)· . . . ὑπηρέτησα καὶ τῷ βασιλεῖ »Τωθμώσει τῷ Α', οὗ μακαρία ἡ μνήμη, καὶ ἀπήγαγον ἀπὸ τῆς »χώρας τῶν Ὑκσῶς πλῆθος αἰχμαλώτων ζώντων, ὧν οὐκ ἦν »ἀριθμός». Καὶ Τωθμῶσις ὁ Β' υἱὸς τοῦ προμνησθέντος, αὐτὸς ἴσως ὁ παρὰ Μανέθωνι καλούμενος Μισφρατμούθωσις (ΜΙΣ-ΦΡΑ-ΤΜΟΥΘΩΣΙΣ = υἱὸς Φαραὼ Τωθμώσιος), ἀναφέρεται κινήσας πόλεμον κατὰ τῶν Ὑκσῶς, τῶν νεμομένων ἔτι τὰ πρὸς ἕω κατὰ τὴν ἔρημον μεθόρια τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ὅτι ἐπὶ Τωθμώσιος τοῦ Γ' καὶ μεγάλου, ὃν Θούμμωσιν καλεῖ ὁ Μανέθων, οἱ Ὑκσῶς εἶχον ἐγκαταλείψει εἰς ἀεὶ τὴν Αἴγυπτον, καὶ ὡς ἔθνος εἶχον ἀφανισθῆ, φαίνεται ἐκ τῶν χρονικῶν τῶν ἱεροῖς γράμμασιν ἐγγεγλυμμένων ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ἐν Θήβαις ναοῦ τοῦ Ἄμμωνος ἐν τῷ χωρίῳ Καρνὰκ, ἔνθα οὐδεμία γίνεται πλέον μνεία τῶν νομάδων τούτων ἐν ταῖς Τωθμώσιος τοῦ Γ' κατὰ τῶν Σύρων καὶ

Ἀσσυρίων ἀπὸ τοῦ ἔτους κδ' μέχρι τοῦ ἔτους μ' τῆς βασιλείας αὐτοῦ γενομέναις στρατείαις.

Ἐπὶ τῶν ποιμένων βασιλέων πιθανολογεῖται καὶ ἡ τοῦ πατριάρχου τῶν Ἰσραηλιτῶν Ἀβραὰμ κατάβασις εἰς Αἴγυπτον, καὶ βραχεῖα ἐκεῖ παροίκησις, διὰ τὸν ἐν Χαναὰν ἐπικρατοῦντα λιμὸν, καθὼς καὶ ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, ἐπὶ τοῦ τελευταίου βασιλέως Ἀπώφιος τοῦ Β' (Ἀπαπία κατὰ Εὐσέβιον) διαμονὴ τοῦ Ἰωσὴφ παρὰ τῷ ἐναλλὰξ ἐν Μέμφει καὶ ἐν Αὐάρει τὴν οἴκησιν ἔχοντι Φαραώ. Τὰ περὶ τούτου ἐν τῇ Πεντατεύχῳ ἱστορούμενα ἔχουσι πολλὴν ὁμοιότητα τοῖς ἀνωτέρω μνησθεῖσι λόγοις τοῦ ἐν Αὐάρει πολεμήσαντος ἀρχηγοῦ τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ Ἀμώσιος, οὗς ἀναγνώσκων τις ἐνθυμεῖται τοῦ Ἰωσὴφ τὰς περιπετείας· καὶ οὗτος ἦν νεανίσκος καὶ οὐκ ἐγίνωσκε γυναῖκα, καὶ ὁ Φαραὼ περιέθηκε κλοιὸν χρυσοῦν περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἀνεβίβασεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἅρμα τὸ δεύτερον τῶν αὐτοῦ (Γένεσ. λθ'. 10.—μά. 12. 42. 43). Κατὰ τὸν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰωσὴφ γενόμενον λιμὸν ἐν πάσῃ τῇ γῇ, κατέβησαν ἔτι εἰς Αἴγυπτον ὁ πατήρ του καὶ οἱ ἀδελφοί του μετὰ τῶν ἐκγόνων αὐτῶν, καὶ κατῴκησαν ἐν τῇ πρὸς Ἀραβίαν χώρᾳ Γεσὲμ, «ἐν τῇ βελτίστῃ γῇ, *ἐν γῇ Ῥαμεσσῇ*». (Γένεσ. μξ'. 11.).

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τῶν Ὑκσῶς, καὶ τὴν ἕνωσιν τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τὴν ΙΗ' ἐγχώριον Διοσπολίτιδα δυναστείαν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῶν ἀδελφῶν του «ηὐξήνθησαν καὶ ἐπληθύνθησαν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ κατίσχυσαν σφόδρα». Ἠκολούθησεν ἔπειτα ἡ ΙΘ' Διοσπολῖτις καὶ αὕτη δυναστεία, «ἀνέστη δὲ βασιλεὺς ἕτερος ἐπ' Αἴγυπτον, ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσὴφ» (Ἔξοδ. ά. 8.) «τῆς βασιλείας εἰς ἄλλον οἰκονομετεληλυθυίας» ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἰώσηπος (Ἀρχαιολ. Η. θ'. 1.). Ὁ βασιλεὺς οὗτος, Ῥαμεσσῆς ὁ Β' Μεραμὼν Σέσωστρις (Ηρβλ. Πανδ. Τόμ. ΙΒ'. σελ. 337—344) φοβούμενος τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, μήποτε πληθυνθέντες καὶ ἐξελθόντες προστεθῶσιν ἐν καιρῷ πολέμου πρὸς τοὺς ὑπεναντίους (Ἔξοδ. ά. 9. 10), οἵτινες ἐκ Χαναὰν καὶ τῆς Ἀραβίας ἐπανελάμβανον ἀεὶ τὰς ληστρικὰς αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον εἰσβολὰς, ἐξ ἑνὸς μὲν, ἐν τῇ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως τῶν

Χετταίων μετὰ δεκαπενταετῆ πόλεμον συνομολογηθείσῃ συνθήκῃ, τῇ ἀναγεγραμμένῃ ἐπὶ στήλης τοῦ Ἀμμωνείου ἐν Θήβαις, ἐνέγραψεν ὅρον περὶ ἐπιστροφῆς φυγάδων ἔχοντα οὕτω· «Ἐπιστρα»φήτωσαν οἱ φυγάδες *εἰς γῆν Ῥαμεσσῆ* Μεραμῶν, τοῦ μεγάλου »τῆς Αἰγύπτου βασιλέως· εἰ μὲν προςέλθωσι τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ »τῶν Χετταίων μὴ ἔστωσαν δεκτοὶ, ἀλλ ὁ μέγας τῶν Χετταίων »βασιλεὺς ἐπιστρεψάτω αὐτοὺς τῷ Φαραὼ τῷ μεγάλῳ, τῷ ἡγα»πημένῳ ὑπὸ τοῦ Ἡλίου, τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ τῆς Αἰγύπτου.... »εἰ δὲ ἔλθωσιν εἰς τὴν χώραν τῶν Χετταίων, μὴ ἔστωσαν δεκτοὶ »ἐν τῇ Χετταίᾳ χώρᾳ, ἀλλὰ [παραδοθήτωσαν] Ῥαμεσσῇ Μεραμῶν »τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ τῆς Αἰγύπτου»· ἐξ ἄλλου δὲ «ἐπέστησεν »αὐτοῖς [τοῖς Ἰσραηλίταις] ἐπιστάτας τῶν ἔργων, ἵνα κακώσωσιν »αὐτοὺς ἐν τοῖς ἔργοις· καὶ ᾠκοδόμησαν πόλεις ὀχυρὰς τῷ Φα»ραὼ τήν τε *Πιθὼμ* καὶ *Ῥαμεσσῆ* καὶ *Ὦν*, ἥ ἐστιν Ἡλιόπου»λις....καὶ κατεδυνάστευον οἱ Αἰγύπτιοι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ »βίᾳ, καὶ κατωδύνων αὐτῶν τὴν ζωὴν ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς σκλη»ροῖς, τῷ πηλῷ καὶ τῇ πλινθείᾳ, καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις τοῖς ἐν »τοῖς πεδίοις, κατὰ πάντα τὰ ἔργα, ὧν κατεδουλοῦντο αὐτοὺς »μετὰ βίας». (Ἔξοδ. α. 11. 13. 14.).

Ἡ πόλις *Πιθὼμ* (ΠΑ-ΧΤΟΥΜ ἐν αἰγυπτίᾳ φωνῇ), ἧς τὸ ὄνομα σημαίνει *πόλιν ὀχυρὰν*, ἀναφέρεται πολλάκις ἐν τοῖς παπύροις καὶ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς, μὲ τὸν ῥητὸν προςδιορισμὸν τοῦ *Ῥαμεσσῆ Μεραμὼν*, ἢ *Πιθὼμ τῶν ἀλλοφύλων* (ΠΑΧΤΟΥΜ ΕΝ ΖΟΡ), καλεῖται δὲ παρ' Ἡροδότῳ (II. 158) *Πάτουμος*, καὶ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις Ἕλλησιν *Ἡρὼ* καὶ *Ἡρώων πόλις* (Στράβ. ΙΖ'. 26.)· οὕτω ὁ ἐν τῇ γῇ Γεσὲμ τόπος τῆς συναντήσεως τοῦ Ἰωσὴφ μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν του (Γένεσ. μς'. 28. 29.) ἐν μὲν τῇ Ἀλεξανδριανῇ μεταφράσει τῶν Ο' καλεῖται «*καθ' Ἡρώων πόλιν εἰς γῆν Ῥαμεσσῆ*», ἐν δὲ τῇ Αἰγυπτιακῇ τῆς Ἐκκλησίας ΠΙΟΩΜ ΕΝ ΡΑΜΕΣΣΗ. Τὰ ἐρείπια τῆς Πιθὼμ ἐπὶ Ῥωμαίων ἔφερον ἔτι τὸ ὄνομα Vicus Judæorum, καὶ νῦν ὀνομάζονται ἀραβιστὶ *Τέλλ-Ἰαχουδίε*, ἤ τοι Ἑβραιοχώριον.

Τὰς κακώσεις ὅσας ὑπέφερον οἱ Ἰσραηλῖται μαρτυρεῖ καὶ πά-

πυρος ἱερατικὸς (τῆς συλλογῆς Δ' Ἀναστάσι ἀριθ. 3. σελ. 3.) τῶν χρόνων Ῥαμεσσῆ Β' Μεραμὼν Σεσώστριος, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρονται καὶ τὰ ἑξῆς· «ἵνα συντελεσθῶσι τὰ ἔργα ἐν ἔτε»σι δώδεκα ἤχθησαν ὁ λαὸς ἐν τῷ πηλῷ καὶ τῇ πλινθείᾳ, καὶ ἐν »τοῖς ἔργοις τοῖς ἐν τῇ πόλει *Πιθὼμ*, ἵνα τελέσωσι τὴν πλιν»θείαν τὴν καθήκουσαν πᾶσαν ἡμέραν εἰς ἀεὶ καὶ ἄνευ καταπαύ»σεως ἀπὸ τῆς πλινθουργίας». Ὅτι δὲ ὑπὸ τὴν φράσιν λαὸς δὲν ὑπονοοῦνται οἱ Αἰγύπτιοι, ἀλλ' οἱ πάροικοι καὶ δοῦλοι Ἰσραηλῖται, καὶ λοιποὶ Χαναανῖται, μαρτυρεῖ ὁ Διόδωρος λέγων (Ι. 56.), ὅτι Σεσόωσις... «πρὸς τὰς ἐργασίας οὐδένα παρέλαβε [τῶν Αἰ»γυπτίων], δι' αὐτῶν δὲ τῶν αἰχμαλώτων ἅπαντα κατεσκεύασε »δι' ὅ περ ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἱεροῖς ἐπέγραψεν, ὡς οὐδεὶς ἐγχώριος εἰς »αὐτὰ μεμόχθηκε». (Πρβλ. καὶ Ἡρόδ. ΙΙ. 108.). Ἐν ἄλλῳ πα-πύρῳ, καὶ τούτῳ ἐκ τῶν χρόνων Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Μεραμὼν, περιέχοντι τὴν μεταξὺ νομάρχου τινὸς καὶ τῆς ἐν Μέμφει βασι-λικῆς κυβερνήσεως ἀλληλογραφίαν, ἐν μιᾷ ἐπιστολῇ ὁ νομάρχης ἀναφέρει, ὅτι ἡ δουλεύουσα φυλὴ τῶν Ἀμμωνιτῶν (AAMOY) ἐγένοντο λεπροὶ καὶ κατέστησαν ταραχοποιοὶ καὶ στασιώδεις, αἰ-τεῖται δὲ ἵνα δοθῇ αὐτῷ ἐξουσία πρὸς ἐκδίωξιν αὐτῶν ἀπὸ τῆς Αἰ-γύπτου, ἐν ἑτέρᾳ δὲ ἐπιστολῇ ἀναγγέλλει, ὅτι οἱ προμνησθέντες Ἀμμωνῖται ἀνεχώρησαν ἤδη παγγενεὶ μετὰ ὅπλων καὶ ἐφοδίων. Κατὰ Μανέθωνα (παρὰ Ἰωσήπ. κατὰ Ἀπίων. Ι, 26.) οἱ ἐν Αἰ-γύπτῳ λεπροὶ ἦσαν Ἰσραηλῖται, συνοικισθέντες ὑπὸ τοῦ βασι-λέως Ἀμενώφιος (Μενεφθᾶ τοῦ Α') ἐν τῇ ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Ὑκσῶς κατεχομένῃ ὀχυρᾷ πόλει Αὐάρει, οὗτοι δὲ προςεκάλεσαν τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπογόνους τῶν ποιμένων βασιλέων ἵνα ἐπανέλθω-σι, καὶ ἑνωθέντες μετ' αὐτῶν καταλάβωσιν αὖθις τὴν παλαιὰν αὐτῶν πόλιν, καὶ ποιήσωνται ὑποχείριον πᾶσαν τὴν γῆν Αἰγύ-πτου· ὅθεν δεχθέντες τὴν πρόςκλησιν οἱ Ὑκσῶς κατέβησαν ἐξ Ἱεροσολύμων καὶ ἐπιδραμόντες εἰςῆλθον εἰς Αὔαριν μετὰ 200,000 ἀνδρῶν, ὁπόθεν ἐξηπλώθησαν δῃοῦντες τὴν χώραν, βεβηλοῦντες τοὺς ναοὺς καὶ κακοῦντες τοὺς ἱερεῖς, μέχρις οὗ ὁ βασιλεὺς Ἀμέ-νωφις (Μενεφθᾶς ὁ Α') μετὰ μεγάλης στρατιᾶς ἀντεπελθὼν ἔτρε-ψεν εἰς φυγὴν τοὺς Ὑκσῶς καὶ μετ' αὐτῶν τοὺς Ἰσραηλί-

τας, καὶ ἐδίωξεν αὐτοὺς πέραν τῶν μεθορίων εἰς τὴν Συρίαν.

Ἡ τοῦ Μανέθωνος αὕτη μαρτυρία, καθ' ἣν οἱ Ἰσραηλῖται πρὸ τῆς ἐξόδου αὐτῶν εἶχον συνοικισθῆ ἐν τῇ πόλει *Αὐάρει*, καὶ ἡ ἐν τῇ Πεντατεύχῳ ἀναφερομένη οἴκησις τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ « καθ' *Ἡρώων πόλιν* ἐν τῇ γῇ Ῥαμεσσῆ», ταῦτα ὁμοῦ ἔδωκαν ἀφορμὴν τοῖς νεωτέροις, ἵνα ὑποθέσωσι τὴν ταυτότητα τῆς Αὐάρεως καὶ Ἡροῦς ἤ τοι Ἡρώων πόλεως. Καὶ μέχρι τινὸς τοιαύτη παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐπεκράτει γνώμη· ἀλλ' ὁ σοφὸς αἰγυπτιολόγος de Rougé ἐν ἔτει 1860 εὗρεν ὅτι ἡ ἐν τοῖς ἱεροῖς γράμμασι καλουμένη *ὀχυρὰ πόλις Αὔαρις* (ΧΑ-ΟΥΑΡ) ἐκαλεῖτο καὶ *ὀχυρὰ πόλις Σὰν* ἢ *Θὰν* (ΧΑ-ΘΑΝ, ἢ καὶ ἁπλῶς ΣΑΝ, ΣΑΝΙ, ΘΑΝ) ἤ τοι *Τάνις* καθ' Ἕλληνας, καὶ ἐνίοτε, ὡς ἐν τῷ παπύρῳ Sallier, *Αὔαρις Τάνις* (ΧΑ-ΟΥΑΡ-ΘΑΝ), ἀμφότερα δὲ τὰ ὀνόματα, καθὼς καὶ τὸ ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ Γραφῇ ΖΟΑΝ, σημαίνουσι «*τόπον ἐξόδου*». Καὶ πράγματι ἐν τῇ Πεντατεύχῳ γίνεται λόγος, ὅτι ὁ Ἀβραὰμ ἐπιστρέφων ἐξ Αἰγύπτου, ὅπου εἶχε καταβῆ ἐπὶ τῆς ἐν Αὐάρει δυναστείας τῶν ποιμένων βασιλέων Ὑκσῶς, ἐπορεύθη εἰς τὴν ἔρημον, καὶ πρὸς τὰ μέρη ὅθεν ἦλθε, καὶ κατῴκησαν ἐν γῇ Χαναὰν παρὰ τὴν Χεβρὼν (Γένεσ. ιγ'. 18.), ἀλλαχοῦ δὲ προστίθεται ἡ σημείωσις, «καὶ Χεβρὼν ἑπτὰ ἔτεσιν »ᾠκοδομήθη πρὸ τοῦ *Τάνιν* Αἰγύπτου» (Ἀριθ. ιγ'. 23.), τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἄλλην σημασίαν, εἰ μὴ τὴν σύγχρονον ἀρχαιότητα τῶν δύο πόλεων, ὅπου διέτριψεν ὁ Ἀβραὰμ ἐν Χαναὰν καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ὅπου εἶχον τὴν οἴκησιν οἱ βασιλεῖς ποιμένες. Ὅτι δὲ καὶ μετὰ τοὺς Ὑκσῶς ἐπὶ τῆς ΙΗ' καὶ ΙΘ' Διοσπολίτιδος δυναστείας ἡ τότε καλουμένη *Τάνις* ἐξηκολούθει, καθάπερ ἐπὶ τῶν ποιμένων ὑπὸ τὸ ὄνομα *Αὔαρις*, νὰ ᾖνε θερινὴ τῶν βασιλέων κατοικία, καὶ ἑπομένως ἐκεῖ συνέβησαν ὅσα ἂν ἐγένοντο πρὸ τῆς τελικῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξόδου, εἰκάζω ἐξ αὐτῆς τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἔνθα ἀναφέρονται οἱ υἱοὶ Ἐφραΐμ, ὅτι . . . «ἐπελάθοντο τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῦ [τοῦ »Θεοῦ] καὶ τῶν θαυμασίων αὐτοῦ, ὧν ἔδειξεν αὐτοῖς ἐναντίον »τῶν πατέρων αὐτῶν, ἃ ἐποίησε θαυμάσια ἐν γῇ Αἰγύπτῳ ἐν »*πεδίῳ Τάνεως*' . . . οὐκ ἐμνήσθησαν τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἡμέρας ἧς

»ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐκ χειρὸς θλίβοντος· ὡς ἔθετο ἐν Αἰγύπτῳ »τὰ σημεῖα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέρατα αὐτοῦ ἐν *πεδίῳ Τάνεως*· (Ψαλμ. »οζ'. 11—13, 42—43.)· περιπλέον, ὅτι ἐν Αὐάρει κατῴκησεν ὁ »Ἀβραὰμ, καὶ ἐκ τῆς *Αὐάρεως ἐπέρασεν* εἰς Χαναὰν, καὶ ἐλθὼν »κατῴκησε παρὰ τὴν δρῦν τὴν Μαμβρῆ ἣν ἐν Χεβρὼν» (Γέν. ιγ'. 18), μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐπωνυμία, ἥτις τότε πρῶτον ἐδόθη παρὰ τῶν Χαναναίων τῷ Ἀβραὰμ, κληθέντι *Αὐὰρ*, ἤ τοι Ἑβραίῳ, ὡς εἰπεῖν *Αὐαραίῳ*, καὶ παρὰ τοῖς Ο' Μεταφρασταῖς μεθερμηνευόμενον «*Περάτῃ*» (Γένες. ιδ'. 13.), ἀπὸ τῆς πόλεως *Αὐάρεως*, σημαινούσης *τόπον Ἐξόδου*. Καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἐξελθόντας ἐξ Αἰγύπτου Ἰσραηλίτας διὰ τὴν *ἐν Αὐάρει* προτέραν αὐτῶν οἴκησιν, ἐκάλεσαν οἱ ἐν Χαναὰν Ἀμορῥαῖοι καὶ Μωαβῖται *Αὐαρίμ*, ἤ τοι Ἑβραίους, ὡς εἰπεῖν *Αὐαραίους* (Ἀριθ. κδ'. 24.), ἐξ *Αὐάρεως* τοῦ *τόπου τῆς Ἐξόδου*.

Ἡ Αὔαρις ἤ τοι Τάνις, κτισθεῖσα ὑπὸ Σαλάτιος, πρώτου βασιλέως ἐκ τῆς δυναστείας τῶν ποιμένων Ὑκσῶς, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ ἀπὸ Βουβάστεως κατερχομένου καὶ διὰ τοῦ Τανιτικοῦ στόματος εἰς τὴν θάλασσαν χυνομένου ἀγκῶνος τοῦ Νείλου ποταμοῦ, ἦτο ἱερὰ τῷ θεῷ τῶν Χετταίων καὶ Ἀμορῥαίων, καὶ ἄλλων ἐν Χαναὰν καὶ Πετραίᾳ Ἀραβίᾳ νομαδικῶν φυλῶν, τῷ καλουμένῳ παρ' Αἰγυπτίοις *Σὴθ* (ΣΕΘΙ) καὶ παρ' Ἕλλησι Τυφῶνι, «ὅπερ ἐστὶ καταδυναστεῦον ἢ καταβιαζόμενον.» (Πλούτ. περὶ Ἴσιδ. καὶ Ὀσίρ. 41. 49.). Κατὰ τὸν ἐν τοῖς πρότερον μνησθέντα πάπυρον Sallier ὁ βασιλεὺς τῶν Ὑκσῶς Ἄπωφις «ἐποιήσατο ἑαυτῷ θεὸν τὸν *Σὴθ*, κύριον αὐτοῦ, καὶ οὐδένα προσεκύνησεν, οὐδὲ ἐλάτρευσε θεὸν ἕτερον τῶν ἐν τῇ χώρᾳ πλὴν αὐτοῦ »... καὶ ἤγειρε ναὸν τῷ Σὴθ περικαλλῆ, διαμένοντα εἰς τὸν »ἅπαντα χρόνον».

Διὰ τὴν ἐνταῦθα λατρείαν τοῦ Σὴθ ἐνομίζετο ἡ Αὔαρις «κατὰ τὴν θεολογίαν ἄνωθεν *τυφώνιος*» ὡς ἀναφέρει ὁ Ἰώσηπος· καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ ὕδατα αὐτῆς ἐνομίζοντο τυφώνια, διότι οἱ περὶ τὸν Τυφῶνα συνωμόται ἐκεῖ ἐμυθολογοῦντο «ἐξενεγκεῖν καὶ μεθεῖναι »[τὴν τὸν Ὄσιριν περικλείουσαν λάρνακα] διὰ τοῦ Τανιτικοῦ στό»ματος εἰς τὴν θάλασσαν, ὃ διὰ τοῦτο μισητὸν ἔτι νῦν καὶ κα-

»τάπτυστον ὀνομάζειν Αἰγυπτίοις». (Πλούταρχ. περὶ Ἴσιδ. καὶ Ὀσίρ. 13.). Τὸ Τανιτικὸν τοῦτο στόμα ἐκαλεῖτο καὶ Σαϊτικόν, ὡς ὀνομάζει αὐτὸ ὁ Ἡρόδοτος (II. 17.), καὶ ἐπιβεβαιοῖ ὁ Στράβων (ΙΖ'. 20.)· «τὸ Τανιτικὸν στόμα, ὅ τινες Σαϊτικὸν λέγουσιν», οὐχὶ βέβαια ἀπὸ τῆς μακρὰν ἐν τῷ δυσμικῷ Δέλτα κειμένης πόλεως Σάϊος καὶ τοῦ περὶ αὐτὴν Σαΐτου νομοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ αἰγυπτιακοῦ ὀνόματος τῆς Αὐάρεως Σὰν ἤ τοι Τάνεως, ὅπως καὶ ὁ περὶ τὴν Αὔαριν ἤ τοι Τάνιν, ἐκ τῆς δημώδους κλήσεως Τανιτικὸς λεγόμενος νομὸς ἐκαλεῖτο παρά τισι καὶ Σανίτης, παρ' Ἕλλησι δὲ Σαΐτης, ὁμωνύμως ἐκείνῳ τῆς Σάϊος, ὡς ἀναφέρεται παρὰ Ἰωσήπῳ, παρά τισι δὲ καὶ Σεθρωΐτης, ἀπὸ τοῦ Τυφῶνος Σὴθ (ΣΕΘΙ) ὡς παρὰ Ἰουλίῳ Ἀφρικανῷ καὶ Εὐσεβίῳ.

Ἐκ τῆς παρὰ τοῦ de Rougé ἀποδειχθείσης ταυτότητος τοῦ ὑπ' ἀμφότερα τὰ ὀνόματα *Αὔαρις* (ΧΑ-ΟΥΑΡ) καὶ *Τάνις* (ΣΑΝΙ, ΘΑΝ ἐν Αἰγυπτίᾳ φωνῇ, καὶ ἑβραϊστὶ ΖΟΑΝ) γνωστοῦ κτίσματος ὁρμώμενος ὁ Mariette ἐπεχείρησεν ἀνασκαφὰς ὅπου τὰ ἴχνη τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐν τῷ παρὰ τὸ Μενδήσιον ἕλος (Menzâleh ἀραβιστὶ) χωρίῳ, τῷ καὶ νῦν ἔτι καλουμένῳ *Σάν*. Ἐν πρώτοις ἐξεχώσθησαν καὶ ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐρείπια μεγάλου ναοῦ, οὗ τινος τὸ ἱερὸν ὑπῆρχεν ἐνταῦθα πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Ὑκσῶς, ἀπὸ τῆς ΣΤ' Ἐλεφαντινῆς δυναστείας ἱδρυμένον εἰς τιμὴν τοῦ Φθᾶ, ἐκαλλύνθη δὲ ἐπὶ τῆς ΙΒ' καὶ ΙΓ' Διοσπολίτιδος δυναστείας. Ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς καὶ ἐπικρατήσεως τῶν Ὑκσῶς ὁ ναὸς ἐμεγαλύνθη καὶ ἐκαλλωπίσθη μεταποιηθεὶς εἰς ἱερὸν τῷ Σὴθ θεῷ προστάτῃ τῶν ποιμένων βασιλέων καὶ τῶν ἄλλων τῆς Χαναὰν καὶ Πετραίας Ἀραβίας νομαδικῶν φυλῶν, ἀφ' οὗ δὲ μάλιστα ἡ πρὶν ἠρημωμένη πόλις ἀνακτισθεῖσα καὶ ὀχυρωθεῖσα κατεστάθη θερινὴ ἕδρα τῶν βασιλέων, καὶ ὁ μεταποιηθεὶς ναὸς ἐκοσμήθη πολυτελῶς δι' ἀριστουργημάτων τέχνης Ἀσιατικῆς ἐπιτυχῶς συνηρμοσμένης τῷ ἐγχωρίῳ Αἰγυπτίῳ ρυθμῷ. Μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Ὑκσῶς, οἱ τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας βασιλεῖς καθαιρέσαντες τὰ τείχη τῆς πόλεως, εἰ καὶ ἐφείσαντο τοῦ ἱεροῦ, ἠμέλησαν ὅμως αὐτό, καὶ οὐδὲν ἴχνος εὑρέθη διακοσμήσεως ἢ ἐπισκευῆς καὶ προσδιορθώσεως τοῦ ναοῦ ἐκ μέρους τοῦ *Ἀμιώ-*

σιος καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀμέσως ἀκολουθησάσης ΙΘ' Διοσπολίτιδος δυναστείας τοῦ θεοῦ Σὴθ ἡ λατρεία εἰςαχθεῖσα καὶ ἐξαπλωθεῖσα ἀπανταχοῦ τῆς κάτω χώρας κατεστάθη καὶ αὐτὴ ἐθνικὴ, τὸ δὲ ἐν Τάνει ἱερὸν ἀνανεωθὲν ὑπὸ Ῥαμεσσῆ Β' Μεραμὼν Σεσώστριος, περιεκοσμήθη μεγαλοπρεπῶς διὰ πολλῶν ὀβελίσκων καὶ κολοσσῶν.

Ἐπὶ τῆς ΚΑ' Τανίτιδος δυναστείας τὸ ἱερὸν τοῦ Σὴθ ἀνεσκευάσθη καὶ ἐπανωρθώθη ἐκ θεμελίων, καὶ ἐμεγαλύνθη ὁ περίβολος τοῦ ναοῦ, αὐτὸς δὲ ὁ ναὸς ἐξηκολούθει νὰ διακοσμῆται καὶ πλουτίζηται ἔτι παρὰ τῶν βασιλέων τῆς ΚΒ' Βουβαστίτιδος δυναστείας· ἀλλ' ἀπὸ τῆς καταδουλώσεως τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τὴν ΚΕ' Αἰθιοπικὴν δυναστείαν, καὶ ἐπὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἐπελθούσης ἀναρχίας καὶ ἐφεξῆς, ὁ ναὸς ἐγκατελείφθη καὶ ἠρημώθη, ὀλίγιστοι δὲ προςήρχοντο εἰς προςκύνησιν ἐπὶ Πτολεμαίων καὶ Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, μέχρις οὗ ἐπὶ Θεοδοσίου κατεσκάφη εἰς ἔδαφος ὁ ναὸς καὶ ἀνετράπησαν οἱ ὀβελίσκοι καὶ κολοσσοί.

Ἐκ τῶν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σὴθ γενομένων ἀνασκαφῶν προέκυψαν εἰς φῶς δύο κολοσσοὶ Ἀμενεμχᾶ τοῦ Α' καὶ Οὐσερτασῆνος τοῦ Α' βασιλέων τῆς ΙΒ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, καὶ ἀφιερωμένοι τῷ Φθᾷ, ὁ μὲν ἐκ λίθου συηνίτου πορφυροῦ, ὁ δὲ ἐκ λίθου αἰθιοπικοῦ, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχουσιν ἐπιγραφαὶ πρόςθετοι Μενεφθᾶ τοῦ Α', ἐκ τῆς ΙΘ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, ἔτι δὲ ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ ἑτέρου ἐκ τῶν κολοσσῶν, Οὐσερτασῆνος τοῦ Α', εἰκόνες ἐγγεγλυμμέναι παριστῶσαι τὸν θεὸν Σὴθ προςδεχόμενον Μενεφθᾶ τοῦ Α' τὴν προςκύνησιν, ὄντος ἔτι διαδόχου τῆς βασιλείας καὶ οὐχὶ βασιλέως· ἡ ἐπιγραφὴ φέρει ἱεροῖς γράμμασι τάδε· «ὁ κληρονόμος τῆς βασιλείας τῶν δύο χωρῶν, βασιλογραμματεὺς καὶ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ Μενεφθᾶς»· ἄλλη ὑστερωτέρα ἐπιγραφὴ, μετὰ τὴν ἀνάβασιν τοῦ Μενεφθᾶ ἐπὶ τὸν θρόνον, φέρει μετὰ τοὺς θυρεοὺς τοὺς περιέχοντας τὸ ὄνομα καὶ τοὺς τίτλους τοῦ βασιλέως τὴν πρόςθετον προςηγορίαν «Ἠγαπημένος παρὰ τοῦ Σὴθ.» Παρὰ τοὺς δύο αὐτοὺς κολοσσοὺς εὑρέθη καὶ ἄγαλμα ἐκ λίθου αἰθιοπικοῦ τῆς θυγατρὸς Οὐσερτασῆνος τοῦ Β' ἐκ τῆς αὐτῆς ΙΒ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, καλουμένης Νοῦφαρ, ἤ τοι ἄνθους κιτρίνου

λωτοῦ, καὶ φερούσης τίτλον «κληρονόμου τῆς βασιλείας καὶ συμβασιλευούσης τῷ πατρί.»

Ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ τοῦ Σὴθ, ἐπὶ τοῦ εἰς τὸν μεγάλον πυλῶνα ἄγοντος δρόμου, εὑρέθη κολοσσιαία Σφὶγξ ἐκ λίθου συηνίτου ῥοδοχρόου ἐπὶ τοῦ στήθους φέρουσα τοὺς θυρεοὺς Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Μεραμὼν Σεσώστριος, καὶ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου ἐκείνους τοῦ υἱοῦ του Μενεφθᾶ τοῦ Α', βασιλέων τῆς ΙΘ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, καὶ γνωστῶν, τοῦ μὲν πρώτου ὡς Φαραὼ τῆς κακώσεως τῶν Ἰσραηλιτῶν, καὶ τοῦ ἑτέρου ὡς Φαραὼ τῆς ἐξόδου αὐτῶν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' οἱ θυρεοὶ οὗτοι φαίνονται πρόσθετοι ἐπὶ τῆς πολλῷ ἀρχαιοτέρας Σφιγγὸς, ἐπὶ προγενεστέρων καὶ διὰ ῥαιστοτύπου ξέσεως ἠφανισμένων ἐπιγραφῶν ἐγγεγλυμμένοι· ἡ παλαιὰ ἀφιέρωσις ἐπὶ τῆς βάσεως ἀναγινώσκεται ἐπ' ὀνόματι τοῦ Φθᾶ, ἐν ᾧ ἡ βασιλικὴ προσηγορία φέρει «Ἠγαπημένος παρὰ τοῦ Σὴθ, »τοῦ εὐδοκήσαντος ἐπὶ Ῥαμεσσῆ Μεραμών.» Ἑτέρα παρομοία καὶ ταύτης ἀντίστοιχος Σφὶγξ εὑρέθη πρὸ τριάκοντα ἐτῶν, καὶ ἀπόκειται νῦν ἐν Λούβρῳ τῶν Παρισίων.

Τρεῖς ἀνδρόσφιγγες ἄλλοι ἐκ λίθου αἰθιοπικοῦ ἐξεχώσθησαν σῷοι καὶ ἀλύμαντοι ἐν τῷ αὐτῷ πρὸ τοῦ πυλῶνος δρόμῳ, ἐν σχήματι λεόντων μετὰ χαίτης, ἀλλὰ πρόσωπον ἀνδρὸς φέροντες, ἔχον ἀσιατικοὺς καθ' ὅλου χαρακτῆρας, καὶ μογγολικὴν ὡς εἰπεῖν φυσιογνωμίαν, μετὰ τέχνης καθαρῶς αἰγυπτιακῆς, ἀνακαλούσης τὴν λαμπρότητα αὐτῆς ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς παλαιᾶς μοναρχίας. Ἅπαντες οἱ ἀνδρόσφιγγες οὗτοι φέρουσιν ἐπὶ τοῦ στήθους τοὺς θυρεοὺς Ψουσέννους τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς ΚΑ' Τανίτιδος δυναστείας, καὶ τούτους ὡς εἰπεῖν ὑστερογράφους ἐπὶ προγενεστέρων ῥαιστοτύπως ἀπεξεσμένων θυρεῶν· αἱ βάσεις φέρουσι τοὺς θυρεοὺς Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Μεραμὼν ἢ Μενεφθᾶ τοῦ Α', οὗτινος τὸ ὄνομα ἐπαναλαμβάνεται ὁτὲ ἐπὶ τοῦ ἑνὸς καὶ ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ὤμου· ἐφ' ἑνὸς μάλιστα σώζεται ἔτι τὸ παλαιότερον ὄνομα Ἀπώφιος τοῦ Β' ἢ Ἀπαπία, τελευταίου βασιλέως τῆς ΙΖ' τῶν Ὑκσῶς δυναστείας, καὶ τοῦτο ἐν παλιμψήστῳ ἐπὶ ῥαιστοτύπου καὶ ἐξηφανισμένης προκατόχου ποιμένος βασιλέως ἐπιγραφῆς.

Δύο κολοσσοὶ ἔχοντες ὕψος τεσσάρων περίπου μέτρων γαλλι-

κῶν ἐκ λίθου συηνίτου φαιοῦ, ὧν ὁ ἕτερος πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν εὑρέθη ὑπὸ τοῦ Burton καὶ περιεγράφη, ἀλλὰ πάλιν ἐκαλύφθη ὑπὸ τὸ χῶμα, ἐξεχώσθησαν νῦν ἀμφότεροι, ὁ δὲ ἥττον βεβλαμμένος καὶ ὅπως οὖν καλῶς διατετηρημένος μετηνέχθη καὶ ἐστήθη ἐν τῷ ἐν Βουλὰκ Αἰγυπτιακῷ Μουσείῳ· ὁ ἀφιερώσας ὑπὲρ σωτηρίας ἑαυτοῦ τὸν μεγαλοπρεπῆ τοῦτον κολοσσὸν τῷ θεῷ Φθᾶ εἶνε ἄγνωστος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καλεῖται δὲ Μοιρεμαξύας (ΜΕΡ-ΜΑ-ΞΑΟΥ ἐν ἱερᾷ γραφῇ), καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκει τῇ πρὸ τῶν Ὑκσῶς βασιλευσάσῃ ΙΔ' Ξοΐτιδι δυναστείᾳ. Ὅτι ὁ κολοσσὸς οὗτος δὲν ἔπαθεν ἐπὶ τῆς εἰςβολῆς τῶν ποιμένων βασιλέων, ἀλλὰ περιεσώθη ἀλώβητος, καὶ δὴ καθιερώθη τῷ Σὴθ θεῷ προστάτῃ τῶν ἀλλοφύλων τούτων Ἀσιατῶν, μαρτυρεῖ ἡ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου παρὰ Ἀπώφιος τοῦ Β' χαραχθεῖσα ἐπιγραφὴ ἔχουσα ὡς ἑξῆς· «Θεὸς εὐεργέτης... υἱὸς Ἡλίου, ΑΠΩΦΙΣ, ἠγαπημένος παρὰ τοῦ Σήθ.»

Ἐκ τῶν ἐν Τάνει ὑπὸ γῆν περισωθέντων καὶ νῦν ἀποκαλυφθέντων τούτων τῆς παλαιᾶς Αἰγυπτιακῆς μοναρχίας μνημείων καὶ ἱερῶν, ἃ οὐχὶ μόνον δὲν κατέστρεψαν οὐδὲ καθῄρεσαν οἱ ἄλλως τε ἄγριοι καὶ βάρβαροι νομισθέντες Ὑκσῶς, ἀλλὰ μᾶλλον ἰδιοποιήθησαν καὶ μετέτρεψαν εἰς ἱερὰ τῷ θεῷ αὐτῶν Σὴθ, ἐκάλλυναν δὲ καὶ περιεκόσμησαν ἐφεξῆς, τεκμαιρόμεθα, ὅτι οἱ νομάδες οὗτοι τὰ πρῶτα καὶ ἀνήμεροι ἐκ τῆς Ἀσίας εἰςβαλόντες πορθηταὶ, τελευταῖον ἀφωμοιώθησαν τοῖς ἡττηθεῖσι, προςλαβόντες τὸν πολιτισμὸν, τὰ ἤθη καὶ τὴν γλῶσσαν τοῦ δουλωθέντος λαοῦ, καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ προάγωσι τὰς καλὰς τέχνας, καὶ νὰ προστατεύωσι τὸ πολίτευμα καὶ τὴν θρησκείαν τῆς χώρας, ὡς ἐγένετο πολλῷ ὕστερον ἐπὶ Πτολεμαίων. Οὕτως ἐξηγεῖται πῶς ἐπὶ 511 ὅλα ἔτη ἠδυνήθη νὰ ὑποφέρῃ ἡ Αἴγυπτος τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἀλλοφύλων, χωρὶς νὰ ἀπολεσθῇ, ἀλλὰ νὰ ἐξέλθῃ τῆς δουλείας ἔτι μᾶλλον ἀκμαία ἢ προτοῦ. Ἄλλως τε, ἐν ᾧ ἐν τῇ κάτω Αἰγύπτῳ μετελάμβανον οἱ Ὑκσῶς τὸν Αἰγυπτιακὸν πολιτισμὸν, οὗτος ἤκμαζεν ἐν τῇ ἄνω Αἰγύπτῳ καὶ διετηρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Θήβαις ἑδρευουσῶν ἐγχωρίων δυναστειῶν, μέχρις οὗ Ἄμωσις ὁ ἱδρυτὴς τῆς ΙΗ' Διοςπολίτιδος δυναστείας κατελθὼν ἐδίωξε τοὺς ποιμένας βασι-

λεῖς καὶ κατέσκαψε τὰ τείχη τῆς Αὐάρεως, ὡς ἐκαλεῖτο παρὰ τούτων ἡ Τάνις.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 1864, ἐν τῷ πρὸς ἕω μέρει τοῦ μεγάλου ἐν Τάνει ναοῦ, ὅπου τὸ ἀρχῆθεν ἱερὸν, ὁ κύριος de Rougé ἀπεκάλυψε στήλην ἐκ λίθου συηνίτου ῥοδοχρόου, κατασταθεῖσαν ἔκτοτε περισπούδαστον διὰ τὴν κατὰ πρώτην φορὰν ἐν αὐτῇ εὑρεθεῖσαν θετικὴν χρονολογικὴν ἐποχήν. Ἐν κεφαλίδι παρίσταται ὁ βασιλεὺς Ῥαμεσσῆς ὁ Β' Μεραμὼν Σέσωστρις «σπένδων τῷ θεῷ Σὴθ τῷ Ῥαμεσσείῳ, ζωῆς χορηγῷ, κυρίῳ προστάτῃ [Αὐάρεως]». Ὄπισθεν τοῦ βασιλέως ἵσταται προσευχόμενος ὁ ὑπὲρ τῆς τοῦ βασιλέως τύχης ἀφιερώσας τὴν στήλην νομάρχης· ἡ προσευχὴ ἱεροῖς γράμμασι φέρει τάδε· «Δόξα σοι τῷ Σὴθ τῷ γεννηθέντι ἐκ τῆς ἀβύσσου (ΝΩΟΥ)· ὑπὲρ ζωῆς, ὑγιείας καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν »τοῦ δούλου σου τοῦ νομάρχου, μεγάλου ἱππποστασιάρχου, αἱρε»σιάρχου τῶν φυλῶν, καὶ φρουράρχου τῆς Πιθὼμ [Ἡρώων πό»λεως] τῶν ἀλλοφύλων.» (ΠΑΧΤΟΥΜ ΕΝ ΖΟΡ).

Ἡ ἐπιγραφὴ φέρει τάδε· «βασιλεύοντος Ὥρου Ἡλίου... υἱοῦ »τοῦ Ῥαμεσσῆ Μεραμὼν τοῦ ζωοδόχου, κυρίου τῶν διαδημάτων, »τοῦ ἐπαμύνοντος τῇ Αἰγύπτῳ καὶ προπολεμοῦντος αὐτῆς πρὸς »τὰ ἄλλα ἔθνη, Ἡλίου γεννήτορος τῶν θεῶν καὶ κυρίου τῶν ἄνω »καὶ τῶν κάτω χωρῶν, χρυσοῦ ἱέρακος, δεσπότου χρόνων, τοῦ »μεγάλου κατακτητοῦ, βασιλέως τῆς τε ἄνω χώρας καὶ τῆς »κάτω... υἱοῦ τοῦ Ἡλίου Ῥαμεσσῆ Μεραμὼν, κυρίου τῶν δυ»ναστευόντων, τοῦ καταλαβόντος πᾶν ἔθνος, καὶ στήλας ἐνιστάν»τος εἰς τὰς χώρας, λεγούσας τὸ ὄνομα αὐτοῦ... ἐνετείλατο ἡ »ἁγία τοῦ Δεσπότου μου βασιλεία στῆσαι στήλην μεγάλην ἐκ »λίθου στερεοῦ, ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῷ μεγάλῳ τῶν πατέρων αὐτοῦ, »ἐπὶ τὸ καταλιπέσθαι ὑπόμνημα τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς πα»τέρων, βασιλέως ΡΑΜΑΑΜΩΝ [Ἡλίου ἠγαπημένου παρὰ Ἄμ»μωνος], υἱοῦ τοῦ Ἡλίου, ΜΕΝΕΦΘΑ ΣΗΘΩ, εὐσταθὲς εἰς »τὸν ἀεὶ χρόνον, καθάπερ ὁ Ἥλιος ἐν παντὶ καιρῷ καὶ ὥρᾳ [ἐν »οὐρανῷ].

»Ἐν ἔτει τετρακοσιοστῷ, μηνὸς Μεσορῆ δ', ἀπὸ τοῦ βασι»λέως ΑΣΣΗΘ τοῦ μεγάλου καὶ φοβεροῦ, υἱοῦ τοῦ Ἡλίου καὶ

»ἠγαπημένου παρ' αὐτοῦ, τοῦ ἐπικαλουμένου ΝΟΥΒΗΤΙΟΣ, »ἠγαπημένου παρὰ τοῦ θεοῦ Ἁρμάχιος, καὶ αἰωνοβίου, ἐγένετο »ἐλθεῖν ἐμὲ τὸν νομάρχην, ἄρχοντα ῥιπιδοφόρον ἐπὶ τοῦ βασι»λέως τὰ δεξιά, ἀρχηγὸν τῶν τοξοτῶν, ὕπαρχον τῶν ὑποτεταγ»μένων χωρῶν, φρούραρχον τῆς Πιθὼμ τῶν ἀλλοφύλων (ΠΑΧ»ΤΟΥΜ ΕΝ ΖΟΡ), στρατηγὸν τῶν ξενικῶν μισθοφόρων, βα»σιλογραμματέα, μέγαν ἱπποστασιάρχην, ἱεροθύτην καὶ ἐπιστά»τὴν τῶν Νειλομετρίων, ἀρχιερέα τοῦ Σὴθ, ἀνώτατον κριτὴν τῶν »μεθορίων ἐπὶ τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω χωρῶν, ἐπιστάτην τῶν »ἱερῶν πάντων τῶν θεῶν, Σηθὼν, υἱὸν τοῦ νομάρχου, ἀρχηγοῦ »τῶν τοξοτῶν, ὑπάρχου τῶν ὑποτεταγμένων χωρῶν, φρουράρχου »Πιθὼμ τῶν ἀλλοφύλων, βασιλογραμματέως, μεγάλου ἱπποστα»σιάρχου, Πιραμεσσῆ τοῦ μακαρίτου, τέκνον τῆς οἰκοδεσποίνης »ἱερείας τοῦ Ἡλίου, Τάης τῆς μακαρίτιδος.

»Καὶ λέγει· χαῖρε Σὴθ, ὁ υἱὸς τῆς Ἀβύσσου, ὁ δυνατὸς, ὁ ἐπι»βαίνων ἐπὶ τοὺς αἰῶνας καὶ ἐπὶ μυριάδας μυριάδων ἐτῶν, ὁ κα»ταπατῶν τοὺς ἐχθροὺς ἐνώπιον τοῦ ἐπιτέλλοντος Ἡλίου· . . . »δός μοι ζωὴν τὴν ἀκήρατον, ἵνα σε λατρεύω, καὶ μένω εὐσταθὴς »ἐν τῷ προςκυνεῖν σε εἰς αἰῶνα αἰῶνος.»

Τὸ μάλιστα ἐνδιαφέρον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ εἶνε ἡ ἀπὸ ῥητῆς ἐποχῆς χρονολογουμένη πρᾶξις τοῦ νομάρχου Σηθὼ, στήσαντος τὴν περιέχουσαν τὸ προςκύνημα αὐτοῦ στήλην «ἐν ἔτει *τετρακοσιοστῷ*, μηνὸς Μεσορῆ δ', ἀπὸ τοῦ βασιλέως *Ἀσσὴθ* τοῦ μεγάλου καὶ φοβεροῦ. . . . τοῦ ἐπικαλουμένου Νουβήτιος. Ἡ χρονολογία αὕτη δὲν εἶνε ἡ συνήθης παρ' Αἰγυπτίοις, οἵτινες ἐμέτρουν τὰ ἔτη ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ ζῶντος συγχρόνου βασιλέως, ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς παραλαβῆς τῆς βασιλείας, οὐχὶ δὲ ἀπὸ τῆς καθιδρύσεως τῆς μοναρχίας, ἢ δυναστείας τινὸς, ἢ ἄλλου καθολικὴν σημασίαν ἔχοντος συμβεβηκότος. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος πρωτοφανὴς καὶ μοναδικὴ κατὰ τὸ εἶδός της χρονολογία, φέρει τύπον ἀλλογενῆ, ὡς εἴθισται παρὰ τοῖς Ἀσιατικοῖς λαοῖς, Ἀσιᾶται δὲ ἦσαν οἱ τῆς Αὐάρεως ἤ τοι Τάνεως κάτοικοι, καὶ οἱ ἐν αὐτῇ κρατοῦντες δυνάσται. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἡ ἐν Τάνει ἔλευσις καὶ προςκύνησις τοῦ νομάρχου τοῦ Ἡρωοπολίτου

νομοῦ, καὶ φρουράρχου τῆς Πιθὼμ τῶν ἀλλοφύλων, εἰς γῆν Ῥαμεσσῆ, ἐγένετο τετρακόσια ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ Ἀσσὴθ τοῦ μεγάλου καὶ φοβεροῦ, τοῦ ἐπικληθέντος Νουβήτιος, ἕκτου μετὰ τὸν Σάλατιν ποιμένος βασιλέως ἐκ τῆς δυναστείας τῶν Ὑκσῶς, εἰςαχθεῖσαν ἐν τῷ νέῳ κράτει χρονολογίαν, καὶ τὴν μεταῤῥύθμισιν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ *κατ' ἀρχαίους ἔτους* τῶν 365 ἡμερῶν, εἰς τροπικὸν ἔτος λεγόμενον *τοῦ θεοῦ* ἐκ 365 ἡμερῶν καὶ τεταρτημορίου. Οὕτως ἡ χρῆσις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Σεσώστριος, ἑκτὸς τοῦ κοινοῦ Αἰγυπτιακοῦ Ἡμερολογίου καὶ τῶν ἐτῶν ἀπὸ τῆς παραλαβῆς τῆς βασιλείας τοῦ συγχρόνου ἡγεμόνος ὡς εὑρίσκεται ἐν πάσαις ταῖς ἄλλαις ἐπιγραφαῖς καὶ παπύροις, ἔτι καὶ τῆς ξενικῆς τῶν ποιμένων βασιλέων ἐν τῇ παλαιᾷ αὐτῶν ἕδρᾳ κατὰ τροπικὰ ἔτη χρονολογίας, τεκμηριοῖ τὴν ἐπὶ Ῥαμεσσῆ τοῦ μεγάλου ἐν τῇ κάτω Αἰγύπτῳ μετὰ τῶν ἐγχωρίων Αἰγυπτίων συμβίωσιν ἀλλοφύλων Ἀσιατικῆς καταγωγῆς, οἵων τῶν ἐκεῖ ἀπομεινάντων ἀπογόνων τῶν Ὑκσῶς (ΣΑΣΟΥ), Ἰσραηλιτῶν, Χετταίων, Ἀμμωνιτῶν (ΑΑΜΟΥ), Ἀμαληκιτῶν, καὶ ἄλλων ὁμοίων φυλῶν. Καθότι τοὺς Ὑκσῶς, οὔτε ὁ καταπολεμήσας αὐτοὺς Ἄμωσις, οὔτε ὁ ἐκδιώξας αὐτοὺς Τωθμῶσις ὁ Γ' ἐκ τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, ἠθέλησαν νὰ ἐξολοθρεύσωσι καθ' ὁλοκληρίαν, ἀλλ' ἀφῆκαν ἐν μέρει ἵνα δουλεύωσι τὴν γῆν, ὅπως ἔπραξεν ὑστερώτερα καὶ Ῥαμεσσῆς ὁ Β' Μεραμὼν Σέσωστρις, ὅςτις μετεχειρίζετο τοὺς Ἀσιάτας αὐτοὺς ἐν τοῖς δημοσίοις ἔργοις, τῷ πηλῷ καὶ τῇ πλινθείᾳ, τοῖς ἔργοις τοῖς ἐν τοῖς πεδίοις καὶ ἐν ταῖς λατομίαις,» δι' αὐτῶν δὲ τῶν αἰχμαλώτων ἅπαντα κατεσκεύασε.» (Διόδ. Ι. 56.). Τούτων ἀπόγονοι ἦσαν οἱ ἐν τῇ Ἑλεαρχίᾳ, ἤ τοι περὶ τὰ Ἕλη, ἐν τοῖς λεγομένοις Βουκολίοις δόντες ἄσυλον τοῖς βασιλεῦσι Ψαμμητίχῳ καὶ Ἀμυρταίῳ, καὶ οἱ ἐπὶ Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, καὶ Ἀράβων Χαλιφῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Βιαμῖται (ΠΙ-ΑΑΜΟΥ) περιβόητοι λῃςαὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Δέλτα, καὶ τῇ αὐτῇ φυλῇ ἀνήκουσι τὰ ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν περὶ τὸ Μενδήσιον Ἕλος (ἀραβιστὶ *Μενζάλε*) διαιτώμενα γένη, τὰ ζῶντα ἐξ ἁλιείας καὶ βοσκημάτων, οἱ καλούμενοι *Μαλακὶν*, ἤ τοι «*ἐκ βασιλέων*», ὡς εἰπεῖν *ποιμένες βασιλεῖς* ὡς οἱ πρόγονοέ

των Ὑκσῶς, διασώζοντες μετὰ τῆς ξένης αὐτῶν καταγωγῆς ἀγρίαν τινὰ καὶ ληστρικὴν ἀνεξαρτησίαν. Οἱ ξένοι οὗτοι χωρίζονται νῦν εἰς δύο πατριάς, ὧν ἡ μὲν φέρει χαρακτῆρας Σημιτικοὺς, ὡς τῶν Σύρων τε καὶ Ἀράβων, μέλανας ὀφθαλμοὺς, ῥῖνα ἐπικαμπῆ καὶ ὀξὺ τὸ γένειον, ἡ δὲ ἄλλη ἔχει φυσιογνωμίαν Μογγολικὴν, ὡς οἱ ἐν τοῖς πρόσθεν περιγραφέντες ἀνδρόσφιγγες τοῦ μεγάλου ἐν Τάνει ναοῦ, τοῦ προςώπου τὰ ζυγώματα ἐξέχοντα, τὴν οὐρὰν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὰς ὀφρύας ἀνεσταλμένας, τὰ χείλη κρεμάμενα καὶ ἐξωγκωμένα. ΝΕΡΟΓΙΤΣΟΣ.

ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΙΩΝΙΚΗΣ ΦΥΛΗΣ,

ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν τῶν σχολείων τῆς Μυτιλήνης τῇ 30 Ἰανουαρίου 1873 ὑπὸ τοῦ κ. Χ. Λαιλίου, γυμνασιάρχου.

Φιλόμουσοι ἀκροαταὶ,

Διὰ νὰ παραστήσωσιν οἱ σοφοὶ ἀρχαιότεροι καὶ νεώτεροι τὸ ἐκ τῆς Ἱστορίας μέγα καὶ γενικὸν ὄφελος, ἔδωσαν εἰς αὐτὴν ἄλλος ἄλλο ἔντιμον ὄνομα. Ὠνόμασαν αὐτὴν *κλεῖδα τοῦ παρόντος, κάτοπτρον τοῦ μέλλοντος, φῶς τῆς ἀληθείας, διδάσκαλον τοῦ βίου.* Ὅλα τῷ ὄντι ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ἁρμόζουσιν εἰς αὐτὴν, καὶ τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ τῆς διαφιλονεικήσῃ κἀμμία ἐπιστήμη. Διότι, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τοὺς λόγους μεγάλου τῆς Γερμανίας ἱστοριογράφου (1), αὕτη διδάσκει τὸν πολιτικὸν τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς τῶν πολιτειῶν σχέσεις, αἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶνε ἱστορικαὶ, καὶ τὰ εἰς αὐτὰς ἐφαρμοζόμενα ἀξιώματα τῆς πολιτικῆς, ἅτινα εἶνε ἐξαγόμενον τῆς πείρας ὅλων τῶν ἐθνῶν τῆς ὑφηλίου· αὕτη διδάσκει τὸν ἱερωμένον τὸ οὐσιῶδες τῆς κλήσεώς του, καὶ τὰς λυπηρὰς συνεπείας τῆς καταχρήσεως τῆς

(1) Τοῦ Rotteck. Allgem. Geschichte. Τόμ. Α', σελ. 47 τῆς ιε' ἐκδόσ.

δυνάμεώς του· αὕτη προσφέρει εἰς τὸν φιλόσοφον ἄφθονον ὕλην σκέψεως καὶ παραδείγματα κατάλληλα πρὸς ἀπόδειξιν καὶ βεβαίωσιν τῶν δογμάτων του· αὕτη διδάσκει τὸν ἔμπορον τίνα ἰσχὺν ἔχει εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῶν ἐθνῶν ἡ ἐμπορία καὶ ἀναγκάζει ὑψόνουσα αὐτὸν ὑπεράνω τῆς συνήθους καπηλείας νὰ ὑπαγάγῃ τὰς ἰδιωτικὰς αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις εἰς τὸ κοινὸν τῆς πατρίδος συμφέρον, πρὸς τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει νὰ διαφωνῶσιν· ἐν ἑνὶ λόγῳ ἡ Ἱστορία εἶνε *ἀστὴρ ὁδηγὸς πρὸς τὴν πρᾶξιν* διὰ πάσης τάξεως ἄνθρωπον, ἂν μόνον ἔχῃ τὴν θέλησιν τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῆς.

Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν κατὰ μέρος καὶ καθόλου Ἱστοριῶν κάμμία ἴσως δὲν ἔχει τοσαῦτα θέλγητρα, οὐδ' ὑπισχνεῖται τοσαύτην ὠφέλειαν, ὅσην ἡ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· καὶ τοῦτο δὲν εἶνε ὑπερβολὴ ῥητορικὴ οὐδὲ κόμπος λόγου. Οἱ φιλέλληνες σοφοὶ τῆς Εὐρώπης ἀφίνοντες κατὰ μέρος πᾶσαν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν ὁμολογοῦσιν ἀπαρακαλύπτως, ὅτι αἡ Ἑλλὰς διὰ τῶν παραδόξων ἀντιθέσεων, τὰς ὁποίας προσφέρει, δὲν δεικνύει ἄλλο, εἰμὴ, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶνε κατὰ θείαν νεῦσιν προωρισμένοι ν' ἀντιπροσωπεύωσιν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι τὸ ἀνθρώπινον γένος μὲ ὅλας αὐτοῦ τὰς ἀρετὰς καὶ κακίας καὶ νὰ χρησιμεύωσιν εἰς αὐτὸ ἢ ὡς ὑπογραμμὸς ἢ ὡς παραίνεσις».

Ἂν ἡ ὁμολογία αὕτη εἶνε εἰλικρινὴς, καὶ πρέπει νὰ ἦνε τοιαύτη, ὡς ἐξερχομένη ἀπὸ ἀλλογενοῦς (1) στόμα, δὲν θέλω λογισθῆ, νομίζω, ἀξιόμεμπτος, ὅτι μὴ πτοούμενος διὰ ξένας beautés de l'histoire ἐξέλεξα ὡς ὑπόθεσιν τοῦ σημερινοῦ λόγου μου ὕλην ὅλως ἐθνικὴν καὶ ἐπιχώριον: *τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς*, σαινόμενος ὑπὸ τῆς ἐλπίδος, ὅτι, ὅσον καὶ ἂν ἦνε ἀτελὴς καὶ αὐτοσχέδιος, θέλει συντελέσει εἰς τὸ νὰ λαμπρύνῃ κάπως τὴν ὁποίαν τελοῦμεν σήμερον ἑορτὴν πρὸς δόξαν μὲν καὶ τιμὴν τῶν τριῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων, ἄληστον δὲ καὶ αἰώνιον μνημόσυνον τῶν ζώντων καὶ τεθνεώτων εὐεργετῶν τῶν ἐκ-

(1) Τοῦ Klenze Aphoristische Bemerkungen κτλ. σ. 700. Ἐν Βερολ. 1838.

παιδευτικῶν καθιδρυμάτων μας. Πιθανὸν δὲ καὶ νὰ ἐξεγείρῃ κάνὲν τῶν πρὸς τὰ μαθήματα ὀργώντων μειρακίων τῆς φιλτάτης ἡμῶν πατρίδος, Λέσβου, δίδων εἰς τὸν σκελετὸν τοῦτον τὴν ἀναγκαίαν περισάρκωσιν, νὰ συγγράψῃ μιᾷ τῶν ἡμερῶν τελείαν τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς Ἱστορίαν, δι' ἧς ἀποκαλύπτων τὰ κατορθώματα καὶ ἀποτεύγματα τῶν προγόνων εἰς τοὺς ἀπογόνους θέλει δυνηθῆ νὰ προσφέρῃ εἰς αὐτοὺς ἰθυπόρον κανόνα διαγωγῆς ἢ κατὰ τὸν Διόδωρον «διδασκαλίαν κακῶν ἀπείρατον».

Ἂς μὴ νομίσωσιν ὅμως οἱ παρόντες, ὅτι, ἐπειδὴ ὑπεσχέθην νὰ χαρακτηρίσω τὴν Ἰωνικὴν φυλὴν, ἀρχίσας ἐξ αὐτοῦ τοῦ γενάρχου τῶν Ἰώνων θέλω διεξέλθει τὴν Ἱστορίαν αὐτοῦ καθ' ὅλας τὰς περιόδους, μήτε, ὅτι σκοπεύω νὰ περιφέρω αὐτοὺς εἰς τὰς ἀγνώστους χώρας τῶν μυθικῶν χρόνων, διὰ νὰ ἴδωσι τοὺς ὁμηρικοὺς ἄνδρας, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ὀσφὺν, ὡς ἔλεγε, καλλιτέχνης τις Γάλλος, μόλις δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ φθάσωμεν (1). Ἡ ἰδική μου πρόθεσις εἶνε μᾶλλον νὰ παρακινήσω αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ μεταφερθῶσι διὰ τῆς διανοίας εἰς αὐτὸ τὸ κέντρον τῆς ἱστορικῆς περιόδου τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ὁ Ἰωνικὸς χαρακτὴρ ἀναπτυχθεὶς κατὰ μικρὸν ὡς ἔκ τινος βλάστης γίνεται τοῖς πᾶσιν ἀρίδηλος. Ἀλλὰ καὶ ἐντεῦθεν ἂς μὴ ἐλπίσωσι ν' ἀκούσωσι παρ' ἐμοῦ οὔτε περὶ τῆς εἰς τὰς τρεῖς ἠπείρους τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου ἐξαπλώσεως τῶν Ἰώνων, οὔτε περὶ τῶν ὀγδοήκοντα ἀποικιῶν τῆς Μιλήτου, οὔτε περὶ τῆς ἰατρικῆς σχολῆς τῆς Σμύρνης, οὔτε περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ Θαλοῦ μέχρις Ἀναξαγόρου καὶ ἄλλων παραπλησίων. Ὅλα ταῦτα ἐξέρχονται τοῦ στενοῦ κύκλου λόγου, ὅστις μέλλει νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βραχεῖα τὸ πολὺ πνευματικὴ διατριβὴ τῶν ἀκροατῶν. Διὸ ἀκολουθῶν τὸ φιλοσοφικὸν ἀξίωμα τοῦ Βάκωνος «E contrario cognoscitur verum», θέλω κάμει διὰ βραχέων μόνον παραλληλισμόν τινα τῶν Ἰώνων καὶ Δωριέων, καὶ θέλω δείξει τὰς διαφορὰς τῶν δύο τούτων κυριωτέρων Ἑλληνικῶν φυλῶν κατὰ τὴν *πολιτείαν*, τὸν *ἰδιωτικὸν βίον*, τὴν *θρησκείαν* τὰς *ἐπιστήμας* καὶ τὰς *τέχνας*, ἐξ οὗ θέλει ἐκλάμψει, ὡς ἐκ τῶν

(1) Jacobs Vermischte Schriften, III. Theil. σ. 89.

λίθων τὸ πῦρ, ὁ χαρακτὴρ τῶν πρώτων: τὸ κύριον θέμα τοῦ σημερινοῦ λόγου μου. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν παραλληλισμὸν παρακαλῶ μὲ βῆμα ταχὺ νὰ μὲ παρακολουθήσητε.

Ὅτι, ἀκροαταί, ὡς ἀλλαχοῦ, οὕτω καὶ ἐν Ἑλλάδι αἱ ἐθνικαὶ διαφοραὶ ἐγεννήθησαν *φύσει* ἢ *ἔθει* καὶ *ἀσκήσει* (1) εἶνε ἀναντίρρητον. Διότι οἱ Δωριεῖς ὡς ὄντες ἔθνος *ὀρεινὸν* ἦσαν διὰ τοῦτο *σταθεροὶ* καὶ «διεφύλαττον τὰ πάτρια (2), οἱ δὲ Ἴωνες ὡς ὄντες ἔθνος *παραθαλάσσιον* ἦσαν διὰ τοῦτο *ἄστατοι* καὶ εὐμετάβλητοι· ἢ ὡς λέγουσιν οἱ ἀρχαῖοι «ἠλλοίωντο» (3). Διὰ τὸν αὐτὸν ἴσως λόγον τῶν μὲν πρώτων χαρακτὴρ ἦτο ἡ *βαθύνοια* καὶ τὸ *ἄχαρι*, τῶν δὲ δευτέρων ἡ *κουφόνοια* καὶ τὸ *ἐπίχαρι*. Τὰ δύο λοιπὸν ταῦτα γένη ἀποτελοῦσιν ἀντίθεσίν τινα πρὸς ἄλληλα, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος. Ἂν περὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ Αἰολέων δὲν ἀναφέρω τι, τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ διότι ὁ μὲν Ἀττικὸς χαρακτὴρ (4) δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ Ἰωνικοῦ καὶ ἐμπεριλαμβάνεται εἰς αὐτόν, ὁ δὲ Αἰολικὸς (5) κλίνει μᾶλλον πρὸς τὸν Δωρικὸν καὶ εἶνε ὑπερβολὴ αὐτοῦ. Ἂς ἴδωμεν λοιπὸν τίνας ἀντιθέσεις παρουσιάζουσι τὰ δύο ταῦτα γένη κατὰ τὴν πολιτείαν: «τὴν τάξιν δηλ. τῆς πόλεως ὡς πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ μάλιστα τὴν κυριωτάτην αὐτῶν».

---

(1) Στράβ. βιβλ. 6'. σ. 102—3.

(2) Ἴδ. Ἀθήν. Βιβλ. ιδ'. σ. 624. Παράβαλ. καὶ Θουκυδ. Βιβλ. Α', §. 70.

(3) Ἴδ. τοὺς αὐτ. συγγραφ. ἔνθα ἀνωτ.

(4) Ὁ Θουκ. ἔνθα ἀνωτ. ὀνομάζει τοὺς Ἀθηναίους νεωτεροποιοὺς καὶ περαιτέρω εἰς τὴν αὐτὴν § τούτους μὲν ὡς Ἴωνας ἀόκνους (ζωηροὺς), τοὺς δὲ Σπαρτιάτας ὡς Δωριεῖς μελλητὰς (νωθροὺς καὶ βραδυκινήτους).

(5) Ὁ Ἀθήν. ἔνθ. ἀνωτ. λαλῶν περὶ τοῦ ἤθους τῶν Αἰολέων λέγει, ὅτι «εἶχε γαῦρόν τι καὶ ὀγκῶδες», καὶ ὅτι ἦτο «οἰκεῖον αὐτοῖς ἡ φιλοποσία, τὰ ἐρωτικὰ καὶ πᾶσα ἡ περὶ τὴν εἵλαιταν ἄνεσις». Περὶ χαρακτηρισμῶν τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν ἴδε Zinkeisen Gesch. Griech. Τόμ. Α'. σ. 154 καὶ ἑξ. — K. F. Herm. Culturgesch. der Gr. σ. 98 καὶ ἑξ. — Καὶ Schoem. gr. Alterth. Τόμ. Α'. σ. 85. καὶ ἑξ.

Παραλείπων ἤδη, ὅτι καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀρχαίοις ἦτο γνωστὴ ἡ ἀντίθεσις αὕτη, διότι οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν ἀναφέρουσιν ὅτι ὑπῆρχον *νόμιμα Δωρικὰ* (1) καὶ *Ἰωνικοὶ νόμοι* (2) εἰς τὴν Γέλαν καὶ Μασσαλίαν, τὴν μὲν ἀποικίαν Δωρικὴν, τὴν δὲ ἀποικίαν Ἰωνικὴν, λέγω, ὅτι ἴδιον τοῦ μὲν Δωρικοῦ γένους ἦτο ἡ *ἀριστοκρατία*, ἤγουν ἡ πολιτεία ἐκείνη «ἐν ᾗ δίδονται αἱ τιμαὶ κατ' ἀρετὴν καὶ κατ' ἀξίαν», τοῦ δὲ Ἰωνικοῦ ἡ *τιμοκρατία*, δηλ. «ἡ ἀπὸ τιμημάτων πολιτεία». Εἰς τὴν Σπάρτην ἦτο σταθερὸν τὸ ἀριστοκρατικὸν εἶδος τῆς πολιτείας καὶ μάλιστα ἡνωμένον μὲ τὴν *βασιλείαν*, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας ἡ βασιλεία σχηματίζει μόνον μετάβασιν πρὸς τὴν τιμοκρατίαν, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ἡ *δημοκρατία*, ἀλλὰ πάντοτε μὲ πλειότερα ἢ ὀλιγώτερα τιμοκρατικὰ στοιχεῖα. Εἰς τὴν πρώτην αἱ πολιτικαὶ σχέσεις ἦσαν ἁπλαῖ, αἱ δὲ ἀρχαὶ ὀλίγαι (καὶ αὗται παιδαγωγικαὶ) καὶ ὀλίγη ἡ κίνησις, εἰς δὲ τὴν δευτέραν αἱ πολιτικαὶ σχέσεις ἦσαν πολύπλοκοι, αἱ ἀρχαὶ πολλαὶ καὶ ἀκατάπαυστος ἡ ἀνάπτυξις. Παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις προετιμῶντο οἱ πολῖται κατὰ τὸν Θουκυδίδην (3) εἰς τὰ κοινὰ «ἀπὸ μέρους», λαμβανομένης δηλ. ὑπ' ὄψιν τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς τάξεως, παρὰ δὲ τοῖς Ἀθηναίοις τοιαύτη διάκρισις δὲν ὑπῆρχεν, ἐπειδὴ δὲν ἐκωλύετό τις κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα (4) τῶν κοινῶν «δι' ἀφάνειαν ἀξιώματος». Τῶν Δωριέων ἡ πολιτεία ἐστηρίζετο εἰς τὴν *πειθαρχίαν*, τῶν δὲ Ἰώνων εἰς τὴν *ἰσότητα*, ἥτις ἐτηρεῖτο ἐνίοτε μέχρις ὑπερβολῆς γελοίας παρά τισι τῶν Ἰωνικῶν πόλεων. Παράδειγμα τῆς καταχρήσεως ταύτης εἶνε οἱ Ἐφέσιοι, οἵτινες ἐξώρισαν τὸν ἀξιόλογον συμπολίτην των Ἑρμόδωρον ὄχι δι' ἄλλο σφάλμα, εἰμὴ διότι, ὡς λέγει ὁ Στράβων (5), ἦτο *ὀνήιστος*, δηλ. χρησιμώτατος· «Ἡμέων μηδεὶς ὀνήιστος ἔστω, ἔλεγον, εἰ δὲ μὴ, ἄλλῃ τε καὶ μετ' ἄλλων». Χάριν τῆς ἰσότητος ταύτης ἐπενοήθη καὶ τὸ νόμιμον ἢ ἡ συνήθεια τοῦ *ἐξοστρακισμοῦ*, ὅστις δὲν ἦτο,

(1) Θουκ. Βιβ. ς'. 4,4.
(2) Στράβ. Βιβ. δ'. σ. 179.
(3) Βιβλ. β'. § 37.
(4) Ἔνθα ἀνωτ.
(5) Βιβλ. ιδ'. σ. 642.

ὡς ἀποφαίνεται ὁ Πλούταρχος (1), «μοχθηρίας κόλασις, ἀλλ' ὄγκου μόνον καὶ δυνάμεως βαρυτέρας ταπείνωσις».

Δὲν ἐλάνθανε τοὺς παλαιοὺς, ἀκροαταὶ, οὐδ' ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο τούτων φυλῶν ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου. Διότι τῷ ὄντι ὁ Πλάτων ἐν τῇ ζ' αὐτοῦ ἐπιστολῇ ἀναφέρει τὸ *δωριστὶ ζῆν*, ἀντιτάσσων αὐτὸ πρὸς τὸν *Ἰωνικὸν βίον* (2). Ἀλλ' ἂς ἐξετάσωμεν τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς αὐτοῦ σχέσεις ἀκριβέστερον, διὰ νὰ γίνῃ ἡ μεταξὺ αὐτοῦ διαφορὰ καταφανεστέρα. Καὶ πρῶτον μὲν ὡς πρὸς τὰ *ἐνδύματα*, αἱ μὲν Σπαρτιάτιδες ἐφόρουν *χιτῶνα* ἢ *ἐσθῆτα Δωρίδα*, αἱ δὲ Ἀθηναῖαι *χιτῶνα* ἢ *ἐσθῆτα Ἰάδα* (3). Ὁ μὲν πρῶτος ἦτο ἐριουργὴς, ὁ δὲ δεύτερος λινοῦς. Ὁ Δωρικὸς ἦτο σχιστὸς, βραχὺς καὶ ἁπλοῦς («μετρία ἐσθὴς κατὰ τὸν Θουκυδίδην (4)») καταλαμβανόμενος πρὸς τὰ ἄνω διὰ χρυσῶν ἢ ἀργυρῶν περονῶν, πρὸς δὲ τὰ κάτω παραγυμνῶν τὸ σῶμα τῶν Λακαινῶν, αἵτινες διὰ τοῦτο ὠνομάζοντο *φαιγομηρίδες* (5). Τοὐναντίον ὁ Ἰωνικὸς ἦτο σύμπορπος, στολιδωτὸς καὶ συρτὸς καὶ διὰ τοῦτο οἱ φοροῦντες αὐτὸν ἄνδρες καὶ γυναῖκες ὠνομάζοντο ὡς ἐκ τούτου *ἑλκεχίτωνες* (6).

Καὶ ὡς πρὸς τὴν *τροφὴν* δὲ δὲν ὡμοίαζον οἱ Δωριεῖς μὲ τοὺς Ἴωνας. Εἰς τὴν Σπάρτην κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδίδου (7) «οἱ πολλοὶ ἦσαν πρὸς τοὺς τὰ μείζω κεκτημένους ἰσοδίαιτοι» καὶ ἀτρύφητοι, ἐνῷ εἰς τὰς Ἀθήνας ἔζων «ἀνειμένῃ τῇ διαίτῃ» οἱ πολῖται, καὶ *τρυφερὸν* καὶ *Ἰωνικὸν* ἦσαν σχεδὸν λέξεις ταυτόσημοι (8). Πρὸς τοῖς ἄλλοις βλέπομεν ὄχι μικρὰν διαφορὰν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῶν γυναικῶν. Εἰς τὴν Σπάρτην ἦτο δια-

---

(1) Ἀριστείδ. 7 καὶ Θεμιστοκλ. 22.

(2) Νόμ. Βιβλ. γ', σ. 680.

(3) Ἡρόδ. Βιβλ. ε', § 87 καὶ ἑξ. καὶ Wachsmuth Hell. Alterthuemer. Τόμ. Β', σ. 32 καὶ ἑξ.

(4) Βιβλ. Α', § 6.

(5) Πολυδ. Ὀνομας. 7, 54, 55.

(6) Ὁμήρ. Ἰλ. Ν. στ. 685.

(7) Ἔνθ. Ἀνωτ.

(8) Ἡσύχ. Β', σ. 90.

βόητος «ἡ τῶν γυναικῶν ἄνεσις» καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ Πολιτικά του (1) βεβαιόνει, ὅτι αἱ γυναῖκες ἐν Σπάρτῃ ἔζων ἀκολάστως καὶ τρυφερῶς, ἐνῷ εἰς τὰς Ἀθήνας αὗται ἐθεωροῦντο ὡς «γένος εἰθισμένον δεδυκὸς καὶ σκοτεινὸν ζῆν» (2)· μὲ ἄλλας λέξεις, ὅτι ἔπρεπε νὰ οἰκουρῶσι «κατάκλειστοι καὶ θαλαμευόμεναι» (3). Τίς δὲν γνωρίζει τὴν συνήθειαν τῶν παρθένων εἰς τὴν Σπάρτην νὰ μετέχωσι τῶν γυμνασίων καὶ νὰ πομπεύωσι γυμναὶ παρόντων τῶν νέων (4); Ταῦτα ἐν συντόμῳ καὶ περὶ τῶν διαφορῶν τῶν θεωρουμένων ὡς πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν βίον.

Ἀλλ' εἰς κἀμμίαν ἴσως σφαῖραν τοῦ βίου, ἀκροαταί, δὲν καταφαίνονται τρανώτερον αἱ ἐθνικαὶ διακρίσεις, ὡς εἰς τὰς *διαλέκτους*, τὸν *λόγον* καὶ τὰ *γράμματα*. Τίς καὶ αὐτῶν τῶν ἰδιωτῶν δὲν γνωρίζει, ὅτι ἡ μὲν Ἰωνικὴ διάλεκτος εἶνε μαλακή, ἡ δὲ Δωρικὴ τραχεῖα; Ἡ χρῆσις τοῦ η̄ εἰς μὲν τὴν μίαν δίδει *θηλύτητά τινα* (5), ἡ δὲ τοῦ ᾱ εἰς τὴν ἑτέραν *ἄρρεν τι* καὶ *στερεὸν* ἐν τοῖς φθόγγοις; Ὡσαύτως τίς ἀγνοεῖ, ὅτι χαρακτὴρ τοῦ μὲν λόγου τῶν Λακώνων ἦτο ἡ συντομία (6), τοῦ δὲ λόγου τῶν Ἰώνων ἡ μακρολογία; Ὅθεν καὶ εἰς Σάμιον δημηγοροῦντά ποτε ἐν Σπάρτῃ καὶ πολυλογοῦντα ἀπηύθυναν οἱ ἄρχοντες τὸ δριμὺ σκῶμμα, ὅτι τὰ μὲν πρῶτα, ὅσων εἶπεν, ἐλησμόνησαν, τὰ δὲ ὕστερον δὲν ἐνόησαν· «τὰ μὲν πρῶτα λεχθέντα ἐπιλελῆθέναι, τὰ δὲ ὕστερον οὐ συνιέναι» (7).

Οὐχ ἧττον δὲ τροποποιοῦνται διὰ τοῦ γένους καὶ τὰ διάφορα εἴδη τοῦ πεζοῦ καὶ ποιητικοῦ λόγου. Ἐπειδὴ δηλ. εἰς μὲν τοὺς Ἴωνας ἐξέχει σχετικῶς μᾶλλον τὸ *ἐξωτερικὸν*, διὰ τοῦτο ἐπέδωκαν εἰς τὴν ἐξ ἀντικειμένου ποίησιν ἢ τὸ *ἔπος*. Τοὐναντίον,

---

(1) Βιβ. ζ', 5.

(2) Πλάτ. Νόμ. ς'. σ. 78.

(3) Καλλιμάχ. λείψ. καὶ Ἀρισταιν. 11, ἐπιγ. 5.

(4) Ξενοφ. Πολιτ. Λακεδ. 1, 4. καὶ Πλάτ. Πολιτ. 5. σ. 452. καὶ Πλουτάρχ. Λυκοῦργ. 14.

(5) Ἀριστείδ. Κυϊντ. περὶ Μουσικ. 2. σελ. 92.

(6) Πινδ. Ἰσθμ. 5.

(7) Ἡροδ. 3, 46.

ἐπειδὴ εἰς τοὺς Δωριεῖς ἐξέχει σχετικῶς μᾶλλον τὸ *ἐσωτερικὸν*, διὰ τοῦτο διέπρεψαν μᾶλλον εἰς τὴν ἐξ ὑποκειμένου ποίησιν ἢ τὸ *μέλος*. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν πεζὸν λόγον. Ἡ μὲν ἐξ ἀντικειμένου σύνθεσις ἢ ἡ *ἱστοριογραφία* ἐκαλλιεργήθη ὑπὸ τῶν Ἰώνων, ἡ δὲ ἐξ ὑποκειμένου, ἤτοι ἡ *φιλοσοφικὴ* (καὶ ἐν γένει ἡ *ἐπιστημονικὴ*), ὑπὸ τῶν Δωριέων. Καὶ ἡ διάλεκτος δ' ἐνταῦθα εἶνε εἰς ἁρμονίαν μὲ τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως καὶ τοῦ πεζοῦ λόγου. Διότι εἰς μὲν τὴν ἐπικὴν ποίησιν καὶ ἱστοριογραφίαν κατ' ἀρχὰς μετεχειρίζοντο τὴν Ἰωνικὴν διάλεκτον, ὡς δεικνύει τοῦτο ὁ Ὅμηρος, οἱ λογογράφοι καὶ αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος· εἰς δὲ τῆς λυρικῆς ποιήσεως τὴν ὑψίστην ἀνάπτυξιν: τὸ *χορικὸν* αὐτῆς *εἶδος*, ὁ Πίνδαρος, καθὼς καὶ οἱ Πυθαγόρειοι φιλόσοφοι μετεχειρίσθησαν τὴν Δωρικήν. Τὴν *μακρολογίαν* βλέπομεν εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν ὡς διώκουσαν τὴν σαφήνειαν, τὴν δὲ *βραχυλογίαν* εἰς τὴν λυρικὴν ὡς νύξιν μόνον δίδουσαν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς δὲν ἔσχεν ὀλίγην ῥοπὴν ἡ διαφορὰ τῶν φυλῶν. *Ἰωνικὴ Φιλοσοφία* ἢ *Ἰάδες Μοῦσαι* κατὰ Πλάτωνα (1) καὶ *Ἰταλικὴ* ἢ *Δωρικὴ Φιλοσοφία* εἶνε καὶ ἐνταῦθα οἱ δύο ἀντίθετοι πόλοι. Ἀλλ' οἱ μὲν Ἴωνες ὡς ἐστραμμένοι σχετικῶς μᾶλλον πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἔγειναν ἀρχηγοὶ τῆς *φυσικῆς* φιλοσοφίας, καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάσθησαν καὶ *Φυσιολόγοι*· οἱ δὲ Δωριεῖς ὡς ἐστραμμένοι σχετικῶς μᾶλλον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἔγειναν ἀρχηγοὶ τῆς *ἠθικῆς* φιλοσοφίας τῆς τὰ πρακτέα μετὰ λόγου διερευνώσης.

Περὶ δὲ τῆς θρησκείας, ἀκροαταί, καὶ μάλιστα τοῦ *δογματικοῦ* αὐτῆς μέρους, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι, ἐπειδὴ δυσκόλως μεταβάλλεται καὶ ἦσαν οἱ αὐτοὶ θεοὶ καὶ παρὰ τοῖς Ἴωσι καὶ παρὰ τοῖς Δωριεῦσι, δὲν ὑπάρχουσιν ἐθνικοὶ χαρακτῆρες. Καὶ ὅμως καὶ ἐνταῦθα δύναταί τις νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι τὸν μὲν *Καρνεῖον* Ἀπόλλωνα ἐσέβοντο οἱ Δωριεῖς, τὸν δὲ *Πατρῷον* οἱ Ἀθηναῖοι, ἴσως διὰ τὴν τοῦ Ἴωνος γένεσιν. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ *λατρεία*, ἤτοι τὸ ἐξωτερικὸν τῆς θρησκείας μέρος, ὑπόκειται εἰς μεταβολάς, ἐξάπαντος πρέπει νὰ ὑπῆρχον διαφοραὶ καὶ ὡς πρὸς ταύτην, ἂν καὶ

(1) Σοφιστ. σ. 242.

πολλάκις δυσπαρακολούθητοι. Διότι καὶ αἱ *εὐχαὶ* τῶν Σπαρτιατῶν ἦσαν ἁπλούστεραι παρὰ τὰς τῶν Ἀθηναίων, ὡς μᾶς διδάσκει ὁ Πλούταρχος «Διδόναι τὰ καλὰ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς καὶ πλέον οὐδὲν» (1), καὶ αἱ *θυσίαι* των εὐτελεῖς, διότι ἔθυον εἰς τοὺς θεοὺς πολλάκις καὶ ἀνάπηρα ζῶα ἢ μόνον ὀστᾶ, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν ἀψευδῆ μαρτυρίαν τοῦ Πλάτωνος «ηὔχοντο ἅττ' ἂν τύχῃ, ἄν τε ἀγαθὰ, ἄν τε κακὰ» καὶ ἦγον θυσίας πλείστας καὶ καλλίστας τῶν Ἑλλήνων (2)».

Μεταβαίνοντες ἤδη, ἀκροαταὶ, εἰς τὴν τελευταίαν σφαῖραν τοῦ βίου: τὴν τέχνην τῶν Ἑλλήνων, ἀπαντῶμεν τῷ ὄντι ἀντινομίας ἐκπληκτικὰς εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ εἴδη αὐτῆς. Καὶ πρῶτον μὲν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν *Μουσικὴν* ἔχομεν τὴν *Δώριον* καὶ *Ἰαστὶ ἁρμονίαν*. Ἡ Δώριος κατὰ τὸν Ἡρακλείδην παρ' Ἀθηναίῳ (3) ἐμφαίνει τὸ *μεγαλοπρεπὲς* καὶ *σκυθρωπὸν* καὶ *σφοδρὸν*, τὸ δὲ γένος τῆς Ἰαστὶ ἁρμονίας εἶνε *αὐστηρὸν* καὶ *σκληρὸν* καὶ ἔχει *ὄγκον τινὰ ὄχι ἀγενῆ*, καὶ διὰ τοῦτο, προσθέτει, ἦτο προσφιλὴς εἰς τὴν τραγῳδίαν. Αἱ ἁρμονίαι αὗται εἰσεχώρησαν καὶ εἰς τὴν *ποίησιν*, ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ τοῦτο ἐκ τῆς *Δωρίδος φόρμιγγος* τοῦ Πινδάρου (4), καὶ εἰς τὴν *ὀρχηστικὴν*, διότι ἀπαντᾶται ἡ διάκρισις *χορείας Δωρίου* (5) καὶ *ὀρχήσεως Ἰωνικῆς* (6), καὶ τέλος εἰς τὴν *μετρικὴν*, διότι ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ποδῶν ὁ *Ἰωνικὸς ἀπὸ μείζονος καὶ ἐλάσσονος* (7) καὶ μεταξὺ τῶν *στίχων ἢ μέτρων* τὸ *Λακωνικὸν* (8) καὶ τὰ παρόμοια.

Καὶ εἰς τὴν *Πλαστικὴν* ἀπαντῶνται εἴδη ἐργασίας λαμβά-

---

(1) Πλουτ. Λακεδ. ἐπιτηδ. κζ'.

(2) Ἀλκιβ. β'. σ. 148.

(3) Βιβλ. 14, 19. σ. 624.

(4) Ὀλυμπ. 1, 17.

(5) Τῆς πυῤῥίχης. Ἴδ. Πλάτ. Νόμ. σ. 795. καὶ Δωριεῖς Μυλλέρ. Τόμ. Β'. σελ. 337.

(6) Ἴδ. Ἀθήν. Α'. σ. 22.

(7) Ἴδ. Ἡφαιστ. Ἐγχειρ. Κεφ. ΙΑ' καὶ ΙΒ'.

(8) Ἴδ. τὸν αὐτὸν αὐτόθ. Κεφ. Η'.

νόντα τὴν κλῆσιν ἐκ τῆς τῶν ἐθνῶν ἐναντιοτροπίας. Τὰ ἐν Αἰγίνῃ ἀγάλματα καὶ τὰ ἐν Ξάνθῳ τῆς Λυκίας ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Fellows εὑρεθέντα σχηματίζουσι καὶ ἐνταῦθα τὴν ἀντίθεσιν. Τὰ μὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸ Δωρικὸν, τὰ δὲ εἰς τὸ Ἰωνικὸν γένος.

Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ εἴπῃ τις καὶ περὶ τῆς *Ἀττικῆς* καὶ *Σικυωνίας σχολῆς τῆς Ζωγραφικῆς*, εἰς ἣν διαιρεῖ ὁ διάσημος ἀρχαιολόγος Μύλλερος (1) τὴν Ἑλλαδικὴν Ζωγραφίαν. Διότι ἡ τελευταία φαίνεται, ὅτι ἦτο τοῦ Δωρικοῦ γένους.

Τέλος εἰς τὴν *Ἀρχιτεκτονικὴν* ἔχομεν τὰς δύο *τάξεις τῶν κιόνων*: τὴν *Δωρικὴν* καὶ *Ἰωνικὴν*, ἂν καὶ ἡ διαφορὰ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται εἰς αὐτοὺς μόνον, ἀλλ' εἰς τὴν ὅλην οἰκοδομὴν, εἰς τὴν ἀναλογίαν τοῦ *ὕψους* τοῦ κίονος πρὸς τὴν *διάμετρον* αὐτοῦ, εἰς τὴν *ἀπόστασιν* τῶν κιόνων ἀπ' ἀλλήλων καὶ τὰ παρόμοια.

Ἐνταῦθα λαμβάνει πέρας, ἀκροαταὶ, ὁ παραλληλισμὸς τῶν δύο κυριωτέρων Ἑλληνικῶν φυλῶν, τὸν ὁποῖον προοιμιαζόμενος ὑπεσχέθην νὰ κάμω πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς μιᾶς αὐτῶν, τῆς Ἰωνικῆς. Δὲν μὲ λανθάνει, ὅτι οὗτος εἶνε μόνον τὸ περίγραμμα σχεδιογραφίας, ἡ ὁποία ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ ἦνε τελεία ἐσκιαγραφημένη εἰκών. Ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτως ἔχων ἤθελε δυνηθῆ νὰ δώσῃ εἰς τὸν φιλόσοφον ἀκροατὴν ἄφθονον ὕλην σκέψεως. Ἐγὼ λαμβάνων ἀφορμὴν ἐξ ἑνὸς μόνου χαρακτηριστικοῦ τῶν Ἰώνων, τοῦ *φιλολόγου ἤθους αὐτῶν*, πρὶν καταστρέψω τὸν λόγον, ἔρχομαι νὰ προτρέψω ὑμᾶς εἰς τὸ νὰ ἐπιμελῆσθε ἀνενδότως τῶν λόγων, καὶ καθὼς οἱ Ἴωνες ἐνόμιζον αἰσχρὸν «τὸ μὴ ἐπίστασθαι Μουσικὴν καὶ γράμματα» (2), οὕτω καὶ ὑμεῖς τὸ νὰ μὴ φροντίζητε περὶ τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς διαπλάσεως τῶν τέκνων σας. «Τοὺς εἰληφότας καλὰς τὰς πρώτας ἐκ τοῦ γένους ἀφορμὰς, ἔλεγε Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς, μέγα ἐφ' ἑαυτοῖς προσήκει φρονεῖν καὶ μηδὲν ἀνάξιον ἐπιτηδεύειν τῶν προγόνων» (3). Καὶ τῷ ὄντι τί

(1) Ἴδ. τὴν γ'. ἔκδ. τῆς Ἀρχαιολ τῆς τέχν. σ. 139 σημ. 2.
(2) Ἴδ. Orelli opuscula II. 106.
(3) Βιβλ. Α'. τῶν Ῥωμ. Ἀρχαιολ. § 6.

ὠφελεῖ νὰ κομπάζωμεν, ὅτι καταγόμεθα ἐκ τοιούτων λαμπρῶν προγόνων, ἐνῷ διὰ τῶν ἔργων δεικνύομεν, ὅτι καταφρονοῦμεν ἐκείνους, δι' οὓς ἔπρεπε νὰ μεγαλοφρονῶμεν καὶ σεμνυνώμεθα; Αἱ πατραγαθίαι σήμερον δὲν πτοοῦσι τοὺς ἀνθρώπους. Ὅλοι ζητοῦσιν ἀνδραγαθίας καὶ πρέπει νὰ ζητῶσιν αὐτάς. Εἴθε λοιπὸν ἡμεῖς προβάλλοντες εἰς τὸ μέσον μόνον ἀνδραγαθίας νὰ εἰμπορῶμεν πάντοτε νὰ καυχώμεθα τὴν Ὁμηρικὴν ἐκείνην καύχησιν, ὅτι εἴμεθα «ἀμείνονες πατέρων»!

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ.

Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως θεολογικὸν, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμ. Ἀγαθαγγέλου Λοντοπούλου, ἐφημερίου τῆς ἐν Βιέννῃ τῶν ὀρθοδόξων ὁμογενῶν κοινότητος. Ἐν Βενετίᾳ, τύποις τοῦ Χρόνου. 1872 (*).

Ἐν σελ. 114. ἀντὶ, οὔμενουν τῆς θείας οὐσίας *ἀλλὰ καὶ* τῶν θείων τελειοτήτων οἱ μακάριοι ἀπολαύουσι τῆς καλλονῆς κ.λ. τὸ ὁποῖον κάλλιστα δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὅτι οἱ μακάριοι ὄχι μόνον τῆς θείας οὐσίας, ἀλλὰ καὶ τῶν θείων τελειοτήτων ἀπολαύουσι, γρ. οὔμενουν τῆς θείας οὐσίας, ἀλλὰ τῶν θείων τελειοτήτων οἱ μακάριοι ἀπολαύουσι, τῆς καλλονῆς, τῆς δόξης, κ.λ. Ἐν σελ. 5 ἀντὶ, ὑποδείγματι χρωμένοις τῷ τοῦ ἀποστόλου (Πρξ. ιζ'. 28). καὶ πρὸς τοῦτον (ά. 12) οὐ γὰρ ἀποποιεῖται κλ. ἐξ οὗ οὐδεμία ἔννοια ἐξάγεται, γρ. ὑποδείγματι χρωμένοις τῷ τοῦ ἀποστόλου (Πρξ. ιζ'. 28. καὶ πρὸς Τίτον ά. 12). Οὐ γὰρ ἀποποιεῖται κ.λ. Ἐν σελ. 6 ἀντὶ τοῖς σκεύεσι τῶν Αἰγυπτίων εἰς καλλονὴν τῆς Σκηνῆς ἐν δέοντι ἐχρήσαντο ἀφελόμενοι ἔτη ιβ') γρ. τοῖς σκεύεσι τῶν Αἰγυπτίων.... ἀφελόμενοι (Ἔξοδ. κεφ. ιβ'.). Ἐν σελ. 7 ἀντὶ μαρτυρεῖ ἃ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν, γρ. μαρτυρεῖ δὲ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν· ἐν σελ. 8 ἀντὶ, παρεπομένως· ἐπὰν ὁ θεὸς ἐμπνεύσῃ, γρ. παρεπομένης

(*) Συνέχεια καὶ τέλος τῆς ἐν τῷ ά τεύχει τοῦ 6' ἔτους ἀπὸ σελ. 80 διατριβῆς.

(τῆς πίστεως) ἐὰν ὁ Θεός ἐμπνεύσῃ· ἐν σελ. 9 ἀντὶ, ἡ ἐπαγομένη γνῶσις οὐκ ἔστιν ἐκ πίζεως· εἰσὶ προτάσεις, ἀπολειπτέον ὅλως τὸ *εἰσὶ* προτάσεις, ὅπερ παρεισέφρησεν ἐκ τοῦ ἀμέσως κατωτέρω· ἐν σελ. 14 ἡ ἀκατανόητος περίοδος «καὶ ὁ διακαὴς ἔρως τῆς παιδείας, σοφίας προοίμιον· ὁ γὰρ μὴ οὕτω διακείμενος ἐν σκότει πορεύεται τῆς Θεοῦ ὁδηγίας ἀποστερούμενος, καὶ τὸ ἀποκτεῖνον γράμμα διώξει, τοῦ ζωοποιοῦντος πνεύματος ἀμελήσας· καὶ ὁρῶν οὐκ ὄψεται οὐδὲ τῇ καρδίᾳ συνήσει (Μτθ. ιγ'.)» εἶναι συγχώνευσις τριῶν περιόδων, ὧν ἡ μὲν λήγουσα εἰς τὴν λέξιν *προοίμιον* ἐλήφθη ἐκ τοῦ ις'. κεφλ. τῆς Σοφ. Σολομ., ἡ δὲ β'. λήγουσα εἰς τὸ *ἀμελήσας* εἶναι τοῦ Εὐγενίου, ἡ δὲ γ'. ἐλήφθη ἐκ τοῦ Ματθαίου ιγ'. 15· διορθωτέα λοιπὸν ὡς ἑξῆς· «καὶ ὁ διακαὴς ἔρως τῆς παιδείας σοφίας προοίμιον» (Σοφ. Σολ. ις')· ὁ γὰρ μὴ οὕτω διακείμενος ἐν σκότει πορεύεται τῆς Θεοῦ ὁδηγίας ἀποστερούμενος, καὶ τὸ ἀποκτεῖνον γράμμα διώξει, τοῦ ζωοποιοῦντος πνεύματος ἀμελήσας· καὶ «ὁρῶν οὐκ ὄψεται οὐδὲ τῇ καρδίᾳ συνήσει.» (Μτθ. ιγ'.)· διότι ἄλλως ὅπως ἔχει ἐν τῇ ἐκδόσει ἀποδίδεται ὅλον εἰς τὸν Ματθαῖον· ὁμοίως ἀντὶ, καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα κεκαθαρμένων τὸ μετριώτερον γρ. καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα κεκαθαρμένων ἢ καθαιρουμένων τὸ μετριώτερον· ἐν σελ. 18. ἀντὶ, καὶ πρὸς τούτοις, γρ. καὶ πρὸς Τίτον ά. 7. Ἐν σελ. 26 ἀντὶ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὤφελον, γρ. τοῦτο καὶ αὐτὸς ἤθελον· καὶ ἀντὶ, τὰ γεγραμμένα, γρ. *εἰ τὰ γέγραμμένα*· ἐν σελ. 50 ἀντὶ οὐ μὴν οὐ τέλεσιν εἰσὶν, γρ. οὐ μὴν οὐ τέλεον εἰσίν. Ὁμοίως ἐν σελίδι 275 ἔχει «καὶ μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Πατρός», ἀντὶ «καὶ μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος». Δὲν ἀπαιτεῖται πολὺ βεβαίως νὰ γνωρίζῃ τις ὅτι ὁ Υἱὸς *Σωτὴρ* κατῆλθεν εἰς τὸν κόσμον καὶ ἐσαρκώθη, καὶ οὐχὶ ὁ *Πατήρ*. Ἐσφαλμένως ἔχει καὶ ἐν σελ. 454 τὸ ἑξῆς χωρίον· «ἐπὶ δὲ τῆς ἀῤῥήτου ἐνανθρωπίσεως, δύο ὁλοσχερεῖς καὶ τελείας φύσεις.... θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην, ἐν μιᾷ ἁπλῇ, ὑπερθέῳ (φύσει βεβαίως) προσκυνεῖν ἐδιδάχθημεν», ἐὰν τοῦτο δὲν διορθωθῇ εἰς «.....δύο ὁλοσχερεῖς καὶ τελείας φύσεις, θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην, ἐν μιᾷ ἁπλῇ, ὑπερθέῳ *ὑποστάσει* προσκυνεῖν ἐδιδάχθημεν», κίνδυνος ὑπάρχει μὴ συγχύσωμεν φύσεις ἐν τῷ Χριστῷ

καὶ ὑπόστασιν, ὅπερ ἀτοπώτατον. Ὡσαύτως ἐκ τοῦ ἐν σελ. 438 χωρίου, «ἀλλὰ καὶ φύσιν ὁλοσχερῆ προσέλαβεν, οὐ σάρκα μίαν ὡς οἱ περὶ τὸν Ἀπολλινάριον ἐφληνάφησαν» δικαίως ἤθελέ τις ἐξαγάγει ὅτι ὁ Εὐγένιος ἀποδίδει δύο ἢ καὶ πλείονας σάρκας εἰς τὸν Σωτῆρα· διορθωτέον λοιπὸν τοῦτο ὡς ἑξῆς· «ἀλλὰ καὶ φύσιν ὁλοσχερῆ προσέλαβεν, οὐ σάρκα *μόνον*, ὡς οἱ ἀμφὶ τὸν Ἀπολλινάριον ἐφληνάφησαν». Ἐν σελ. 266 ἀντὶ ἐκφυγούσῃ, γρ. ἐκφευγούσῃ, καὶ ἀντὶ μίαν γρ. μία· ἐν σελ. 267 ἀντὶ *οὐσίας*, ὅπερ τετράκις ἐπαναλαμβάνει ἐν τῇ αὐτῇ περιόδῳ γρ. *οὐσίαι*· ἐν σελ. 270 ἀντὶ, ὅτι κατ' ἀπόφασιν γρ. ὅτι *μὲν* κατ' ἀπόφασιν· ἐν σελ. 271 ἀντὶ ἄλλως, γρ. ἀλλὰ· ἐν σελ. 290 ἀντὶ πολυσχεδὲς, γρ. πολυσχιδές· ἐν σελ. 301 ἀντὶ περιμεῖναι, γρ. περιμείνῃ· ἐν σελ. 445 ἀντὶ τὰ δὲ ἢ τοιαῦτα τυγχάνει, γρ. τὰ δὲ ἤτοι αὐτὰ τυγχάνει· ἐν σελ. 448 ἀντὶ, ὡς ἔχει δόξης. (Αὐγους. βιβλ. ιη'. περὶ πόλ. Θεοῦ), γρ. ὡς ἔχει δόξης Αὐγουστῖνος. (βιβλ. ιη'. περὶ πολ. Θεοῦ)· καὶ ἀντὶ δέρμα του, γρ. δέρμα μου· ἐν σελ. 455 ἀντὶ κοινὴν ἐπωνυμίαν, γρ. καινὴν ἐπωνυμίαν· ἐν σελ. 457 ἀντὶ ἀντιφερομένοις.... καὶ πειρωμένου, γρ. ἀντιφερομένοις καὶ πειρωμένοις· καὶ ἄλλα ὅμοια. Ἀλλὰ καὶ περίοδοι ὁλόκληροι ἀφίνονται ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ κειμένου ἐξ οὗ μεγάλη σύγχυσις προέρχεται· οὕτω π.χ. ἐν σελ. 19 τὸ χωρίον «τὸν συγγεγραφότα τὴν τετράβιβλον τῶν ἀποφάνσεων παρὰ τοῦτο διαφημιζόμενον» συμπληροῦται ὡς ἑξῆς· τὸν συγγεγραφότα τὴν τετράβιβλον τῶν ἀποφάνσεων, *ὧν ἐκ τῶν θείων Πατέρων συνελέξατο, καὶ διδάσκαλον τῶν ἀποφάνσεων* παρὰ τοῦτο διαφημιζόμενον· ὁμοίως ἐν σελ. 414, τὸ διὰ στιγμῶν ὑποδηλούμενον κενὸν ἐν τῇ φράσει, «Ἰὼβ τῷ ἀλάστορι ἐγχειρίζεται..... καὶ παίδων θυσία κ.λ.» συμπληροῦται διὰ τῶν ἑξῆς «Ἰὼβ τῷ ἀλάστορι ἐγχειρίζεται, *καὶ Δαβὶδ ὑπὸ τῶν υἱῶν, ὥσπερ τῶν ἐξ αἵματος πρότερον, φυγαδεύεται*, καὶ παίδων θυσία κ.λ.». Καὶ ἄλλαι δὲ ἱκαναὶ παραλείψεις ὁλοκλήρων φράσεων ἐν τῇ ἐκδόσει ὑπάρχουσι, καθιστῶσαι οὕτω τὸ κείμενον ὅλως δυσνόητον.

Ταῦτα καὶ τοιαῦτα τὰ σπουδαιότερα τῶν περί τε τὴν φράσιν καὶ τὰς λέξεις ἐσφαλμένων ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Θεολογικοῦ. Ἀλλὰ

καὶ ἡ στίξις εἶναι πολλαχοῦ ἡμαρτημένη, διότι ἀμέσως ἐν τῇ α'. σελ. τοῦ κειμένου ἡ στίξις ἐν στ. 30 εἶναι ἐσφαλμένη· ἐξ ὅλων δὲ τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου οὐδὲ ἓν ὑπάρχει ἐν ᾧ νὰ μὴ ἀριθμοῦνται κατὰ δεκάδας τὰ ἐκ τῆς στίξεως λάθη, ἔστιν ὅτε μὲν ἐλαφρότερα, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ σπουδαιότερα. Περὶ τούτου φέρομεν παραδείγματά τινα, ὄχι ἀναδιφῶντες πάλιν ἐξ ἀρχῆς τὰς ὑπερεξακοσίας σελίδας, διότι τοῦτο θὰ ἦτο ἀδύνατον, ἀλλ' ἀρκούμενοι μόνον εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν εἴκοσι πρώτων σελίδων τοῦ κειμένου, ἐξ οὗ καταδείκνυται ὅτι ἐξ αὐτῶν μόλις τρεῖς εἶναι ἀπηλλαγμέναι κακῆς στίξεως. Οὕτως, ἐν σελ. μὲν 5 κακῶς ἐστιγμένος εἶναι ὁ στ. 30, ἐν σελ. 6 ὁ στ. 11, ἐν σελ. 7. ὁ στ. 6, ἐν σελ. 8 ὁ στ. 32, ἐν σελ. 9 οἱ στ. 11, 13 καὶ 19, ἐν σελ. 11 οἱ στ. 15 καὶ 16, ἐν σελ. 12 ὁ στ. 20, ἐν σελ. 14 οἱ στ. 9 καὶ 21, ἐν σελ. 15 οἱ στ. 5, 7, 8, 11 καὶ 20, ἐν σελ. 16 ὁ στ. 26, ἐν σελ. 17 ὁ στ. 7, ἐν σελ. 18 οἱ στ. 1, 8, 19 καὶ 21. ἐν σελ. 19 ὁ στ. 30, ἐν σελ. 20 οἱ στ. 3, 11 καὶ 21· ἐν σελ. 21 οἱ στ. 8, 19, καὶ 20· ἐν σελ. 24 ὁ στ. 15· ἐν σελ. 25, οἱ στ. 13, 18, 27, καὶ 30.

Πρὸς τούτοις παρατηροῦμεν ὅτι καὶ τὰ ἤδη παρ' ἄλλων διωρθωμένα μέρη τοῦ Θεολογικοῦ πλήρη τῶν πρώην ἁμαρτημάτων ἐδημοσίευσεν· οὕτως ὁ ἀοίδιμος Κ. Οἰκονόμος ἐν τῷ περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' συγγράμματι ἀναγράφει (τόμ. Δ'. σελ. 820) τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ θ'. κεφαλ. τῶν Προλεγομένων εἰς τὴν Θεολογίαν, διορθώσας πολλαχοῦ τὸ προφανῶς ἐσφαλμένον κείμενον· ἀλλὰ τοῦτο ἀγνοῶν ὁ ἐκδότης πάλιν ἐν τῇ ἐκδόσει αὐτοῦ ἀφῆκε τὰ παλαιὰ λάθη. Ἐν σελ. λοιπὸν 34, ἀντὶ Ἐλεαζάρου ἐπινενευκότος, γρ. καὶ Ἐλεαζάρου ἐπινενεικότος· ἀντὶ, καὶ πεπεμφότος οὐχ ὅπως τὴν Πεντάτευχον, γρ. καὶ ἐπινενεικότος *αὐτοῦ*, οὐχ ὅπως τὴν Πεντάτευχον κλ· ἀντὶ ἀπὸ τῆς ἑβραΐδος εἰς τὴν ἑλληνίδα μετοχετευσάντων, γρ. μετωχέτευσαν (οἱ Ο)· ἐν σελ. 36 ἀντὶ, ἐκείνη γὰρ παρὰ τοῖς ἑλληνισταῖς, γρ. ἐκείνη γὰρ *καὶ* παρὰ τοῖς ἑλληνισταῖς· ἀντὶ ἐποιεῖτο λόγου. γρ. ἐπεποίητο λόγου κ.τ.λ.

Ἀλλαχοῦ, ὡς εἴδομεν, ὁ αἰδ. ἀρχιμανδρίτης λέγει ὅτι «ὡς φιλοφρόνως ἀνήγγειλεν αὐτῷ ὁ αἰδ. ἀρχιμανδρίτης κ. Γλυκᾶς τῷ

ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Χάλκης χειρογράφῳ φέρεται προσηρτημένον καὶ ἕτερον χειρόγραφον, ἐπιγραφόμενον, *Ὀρθόδοξος Ὁμολογία* κ.λ. καὶ ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Θεολογικοῦ ἔχει μικροῦ λόγου ἀξίας τινὰς σημειώσεις. Ὁ αἰδ. ἀρχιμανδρίτης ἔπρεπε νὰ ζητήσῃ νὰ ἴδῃ τὸ χειρόγραφον καὶ τὰς ἐν αὐτῷ σημειώσεις· ἔπειτα ἐκ τῆς ἐκφράσεως αὐτοῦ «φέρεται προσηρτημένον καὶ ἕτερον χειρόγραφον» φαίνεται νομίζων ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Ὁμολογία τοῦ Εὐγενίου εἶναι ἐν χειρογράφῳ εἰσέτι ἀνέκδοτος. Ἡ Ὀρθόδοξος Ὁμολογία δὶς ἐξεδόθη, πρῶτον μὲν ἐν Ἀμστελοδάμῳ τῆς Ὁλλανδίας ἐν ἔτει 1767 ὑπὸ Ι. Πρίγκου, ὕστερον δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι, ἐν Αἰγίνῃ τῷ 1828 παρὰ τῷ ἐθν. τυπογραφείῳ ὑπὸ τοῦ ἁγ. Ταλαντίου κυρ. Νεοφύτου Μεταξᾶ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν.

Περὶ δὲ τοῦ τίτλου αὐτοῦ τούτου τοῦ συγγράμματος τοῦ Βουλγάρεως ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι πληρέστερος εἶναι ὁ τίτλος, ὃν καὶ ὁ ἀείμνηστος Κ. Οἰκονόμος ἐπιγράφει *Σύνταγμα Θεολογικόν*· ἄλλως προτιμότερον νὰ γραφῇ ἁπλῶς *Θεολογία*, ὅπως καὶ ἄλλοι αὐτὸ ἐπέγραψαν.

Περὶ τοῦ Θεολογικοῦ τούτου συντάγματος τοῦ Εὐγενίου παρατηρεῖ τέλος ὁ ἐκδότης ἐν σελ. μθ'—ν', ὅτι εἶναι κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ σύνοψις τῆς Θεολογίας τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας διασήμου Θεολόγου Βικεντίου τοῦ Δαμῳδοῦ. Τῆς Θεολογίας δὲ ταύτης ποιεῖται μνείαν καὶ ὁ Βενδότης παρὰ Μελετίῳ, ταύτην δ' εἶδεν αὐτὸς ὁ αἰδ. ἀρχιμανδρίτης ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βιενναΐας ἑλλην. κοινότητος. Ἐπεθυμοῦμεν νὰ προσαγάγῃ τοὺς λόγους οἵτινες ἔπεισαν αὐτὸν περὶ τούτου. Ὁ Εὐγένιος νὰ συνοψίζῃ τὸν Δαμῳδὸν, εἶναι ἀπίθανον.

Καταστρέφοντες ἐνταῦθα τὸν λόγον ἐκφράζομεν καὶ ἡμεῖς μετὰ τοῦ ἐκδότου αἰδ. ἀρχιμανδρίτου τὴν ἀπὸ κέντρου καρδίας εὐχὴν ἡμῶν ἵνα «ὡς τὸ πολιτικὸν τῆς Ἑλλάδος μέλλον ἔσται ποτὲ μέγα καὶ εὐκλεὲς, οὕτω καὶ ἡ ἀναπτυχθησομένη αὐτόθι θεολογικὴ ἐπιστήμη ἀποδείξῃ τὴν Ἑλλάδα νέαν ἑστίαν τῆς ἐπιστημονικῆς ὀρθοδοξίας καὶ διάδοχον τῶν πρώην ἐνδόξων τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τοῦ Βυζαντίου σχολῶν». Ἀληθῶς τὴν φαιδρὰν ἡμῶν ἐλπίδα περὶ τοῦ αἰσίου μέλλοντος τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας ἔτι μᾶλλον ἐμπεδοῖ καὶ ἡ ἔμφυτος τοῖς Ἕλλησι πρὸς τὸ φι-

λοσοφεῖν καὶ θεολογεῖν τάσις· ἀλλὰ πρέπει ἀπὸ τοῦδε αἱ φιλολογικαὶ ἡμῶν ἐργασίαι νὰ γίνωνται μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ ἐμβριθείας, διότι μόνον οὕτως ὁ ἀρξάμενος ἤδη ἐν Ἑλλάδι ἐπιστημονικὸς βίος θὰ προσλάβῃ τὴν σπουδαιότητα καὶ σοβαρότητα ἐκείνην, ἥτις χαρακτηρίζει τὸν τῆς Ἑσπερίας ἐπιστημονικὸν βίον.

Ἔγραφον κατὰ Μάϊον τοῦ ᾳωογ' ἐν Ἀθήναις.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
τελειόφοιτος τῆς Θεολογίας.

Δημοσιεύοντες διὰ τοῦ *Ἀθηναίου* τὴν βιβλιοκρισίαν ταύτην, λυπούμεθα ὅτι ὁ φιλόπονος ἀρχιμανδρίτης κ. Α. Λεντόπουλος σπεύσας ἐτύπωσεν ἐξ ἀντιγράφου μὴ ἐν πᾶσιν ἀκριβοῦς τὸ θεολογικὸν τοῦτο τοῦ Εὐγενίου, ἐν ᾧ ἠδύνατο νὰ παραβάλῃ αὐτὸ προηγουμένως πρὸς ἄλλα ἀντίγραφα, ἅτινα καὶ καλλίτερα φαίνονται καὶ εὔκολον ἦτο νὰ λάβῃ, καὶ ἐκ πάντων ἐκλέξας τὰς ὀρθοτέρας γραφὰς νὰ καταστήσῃ τὴν ἔκδοσιν τούτου ὅσον οἷόν τε τελειοτέραν.

Οἱ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως διδάσκοντες ἐδίδασκον, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τετραδίων ἰδιογράφων, ἃ ἔδιδον τοῖς μαθηταῖς αὐτῶν καὶ ἀντέγραφον. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι τὸ πρωτότυπον χειρόγραφον τοῦ διδασκάλου ἦτο τετελεσμένον καὶ ἄξιον ἐκτυπώσεως, δὲν ἕπεται ὅτι καὶ πᾶν ἀντίγραφον τούτου φέρει τὴν αὐτὴν τελειότητα. Τοὐναντίον γινώσκομεν ἐκ πείρας ὅτι ἡ ἀκρίβεια τῆς ἀντιγραφῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν γνώσεων καὶ τῆς προσοχῆς τοῦ ἀντιγραφέως. Ἀνάγκη λοιπὸν ὁ θέλων νὰ τυπώσῃ οἱονδήποτε τοιοῦτο χειρόγραφον νὰ μάθῃ προηγουμένως ἂν τούτου ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ἀντίγραφα, νὰ ἀποκτήσῃ αὐτὰ πάντα, εἰ δυνατόν, ἢ τοὐλάχιστον ὅσα γνωστὰ αὐτῷ, νὰ παραβάλῃ μετὰ πολλῆς προσοχῆς, ν' ἀνεύρῃ τὰς ἐν αὐτοῖς ὀρθοτέρας γραφὰς, καὶ οὕτω νὰ προβῇ ὕστερον εἰς τὴν ἐκτύπωσιν αὐτοῦ.

Ὁ ἐλλόγιμος ἀρχιμανδρίτης ὅμως, μὴ θελήσας νὰ πράξῃ τοῦτο, ἔδωκεν εἰς τὴν δημοσιότητα σύγγραμμα οὐχὶ ἐξηκριβωμένον, κα-

θ' ἃ ὁ παραβαλὼν τὸ τοῦ Πεζάρου ἀντίγραφον βεβαιοῖ. Τοῦτο δὲ παρέχει ἡμῖν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν χάριν τῶν φιλοτίμως ἀναδεχομένων τοὺς πόνους τῆς ἐκτυπώσεως τοιούτων συγγραφῶν καὶ τῶν χορηγούντων ἀφειδῶς τὰ πρὸς ἔκδοσιν αὐτῶν χρήματα φιλομούσων πλουσίων, ὅτι οὐχὶ πάντα τὰ ἐν ταῖς δημοσίαις καὶ ἰδιωτικαῖς βιβλιοθήκαις ὑπάρχοντα ἀνέκδοτα συγγράμματα τῶν ἀρχαιοτέρων τοῦ ἔθνους διδασκάλων καὶ λογίων εἰσὶν ἄξια τύπου, καὶ μάλιστα τοιούτων λογίων, οἷος ὁ Εὐγένιος, ὅστις, ζήσας μακρὸν χρόνον ἀπὸ τῆς συγγραφῆς τοῦ θεολογικοῦ τούτου, ἠδύνατο εὐκόλως νὰ τυπώσῃ καὶ αὐτὸ καὶ ὅσα ἂν εἶχεν ἄλλα ἴδια χειρόγραφα, ὅπως καὶ ἀληθῶς ἐτύπωσεν ὅσα οὐδεὶς ἄλλος τῶν συγχρόνων καὶ τῶν ὕστερον. Μὴ ἐκδοὺς δὲ καὶ τὸ θεολογικόν του, ἔκρινεν αὐτὸ ἴσως μὴ ἕτοιμον πρὸς δημοσίευσιν. Παρ' ἄλλων, ἁρμοδίων νὰ κρίνωσι περὶ τούτου, ἀναμένομεν νὰ μάθωμεν ἂν ἡ εἰκασία ἡμῶν αὕτη εἶναι ὀρθὴ ἢ ὄχι. Διϊσχυριζόμεθα ὅμως ὅτι ἡ ἐκτύπωσις καὶ δημοσίευσις τοιούτων ἐπιστημονικῶν πονημάτων δὲν εἶναι παντὸς ἔργον.

Ἀπό τινος χρόνου βλέπομεν ὅτι τινὲς τῶν ἡμετέρων λογίων ἔστρεψαν τὴν προσοχήν των εἰς ἀναζήτησιν τοιούτων χειρογράφων ἀνεκδότων, καὶ ὅτι οἱ πλούσιοι παρέχουσιν αὐτοῖς ἀξιεπαίνως λίαν τὰ πρὸς ἔκδοσιν τῶν εὑρισκομένων χρήματα. Ἀνάγκη ὅμως ἐν τούτῳ προσοχῆς ἵνα μὴ ἀπὸ τῆς πρότερον ἄκρας ἡμῶν ἀκηδείας ἐν τοῖς τοιούτοις τραπῶμεν εἰς ὑπερβολὴν, καὶ δαπανῶμεν χρήματα καὶ πόνους εἰς ἔργα, ἀφ' ὧν ἢ μικρὰ ἢ οὐδεμία προσγίνεται ἡμῖν ὠφέλεια. Τὸ ἡμέτερον ἔθνος, ἔχον πολλὰς ἐπιστημονικὰς ἀνάγκας, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἐπιστημονικῶν διδακτικῶν συγγραμάτων στερούμενον, θὰ ἔπραττεν ἔργον ἀσύνετον, ἂν ἐδαπάνα τὰ ὀλίγα ἃ ἔχει χρήματα εἰς ἔκδοσιν πονημάτων ἢ ἀτελῶν ὑπὸ τῶν συγγραφέων καταλειφθέντων, ἢ μικρὰν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν νῦν ἐχόντων.

Γινώσκουσιν ἆρά γε οἱ εὐπετῶς ἐπιχειροῦντες τοιαύτας ἐκδόσεις ὅτι οὐχὶ ἡμεῖς μόνοι ἔχομεν ἀρχαιοτέρων διδασκάλων ἀνέκδοτα συγγράμματα, ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ Εὐρωπαῖοι; Καὶ ὅμως οὗτοι δὲν ἐκτυποῦσι πᾶν τὸ προστυχόν· διότι γινώσκουσιν ὅτι

ἡ τύπωσις τῶν τοιούτων οὐ μόνον ἀνωφελὴς εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ χρηματικῶς ἐπιζήμιος εἶναι, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν συγγραψάντων προσβάλλει οὐκ ὀλίγον τὴν ἀγαθὴν μνήμην. Τίς ἀγνοεῖ ὅτι οὐχὶ πάντα ὅσα τις τῶν λογίων συγγράφει, καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ ὑπὸ τούτου διδασκόμενα, εἰσὶν ἄξια τύπου; Ἀδικίαν λοιπὸν θὰ ἐπράττομεν εἰς τὴν μνήμην ἀρχαίου τινὸς λογίου καὶ διδασκάλου, παραδίδοντες εἰς τὴν δημοσιότητα σύγγραμμα αὐτοῦ, ὅπερ οὗτος ἢ οὐδόλως ἤθελε νὰ δημοσιεύσῃ ἢ δὲν ἐπρόφθασε νὰ παρασκευάσῃ εἰς τύπον. Ἡ ἀδικία ἔσται μείζων, ὅταν ἡ ἐκτύπωσις γίνηται ἀμελῶς ἢ καὶ μὴ προσηκόντως. Τὰ λεγόμενα εἰσὶ τοσοῦτον ἀληθῆ, ὥστε ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποφανθῶσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀποθανόντες συγγραφεῖς, ἤθελον παρακαλέσει τοὺς ἐκδότας νὰ μὴ προσβάλλωσι τὴν μνήμην αὐτῶν διὰ δημοσιεύσεως ἔργων, ἃ αὐτοὶ οὐδέποτε θὰ παρέδιδον εἰς τύπον ὅπως νῦν σώζονται αὐτά [1]).

---

(1) Ὁποῖον ἦτο τὸ περὶ ἐκτυπώσεως τοῦ θεολογικοῦ τούτου φρόνημα αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, μανθάνομεν ἐκ τοῦ ἑπομένου ἐπιστολίου φίλου λίαν ἀξιοπίστου·

Ἐλλόγιμε φίλε.

Ἐκπληρῶν τὴν ὑπόσχεσίν μου σημειῶ ὅτι περὶ τὸ 1800 ὁ ἐκ Τυρνάβου ἰατρὸς Ἀνδρέας ἔχων ἀκριβὲς ἀντίγραφον τοῦ Θεολογικοῦ τοῦ Εὐγενίου, καὶ ἐπιθυμῶν ἵνα δημοσιεύσῃ αὐτὸ ἔγραψε πρὸς τὸν ἀοίδιμον συγγραφέα ζητῶν τὴν ἄδειαν καὶ παρακαλῶν ἵνα κάμῃ καί τινας προσθήκας ὁ συγγραφεὺς ἀναπληρῶν τὰ ἐλλείποντα. Ὁ δὲ πρὸς τὸ τέρμα τοῦ βίου βαίνων λαμπρὸς Εὐγένιος, ἤδη γήρᾳ βαθυτάτῳ κεκαμμένος, ἀπήντησε πρὸς τὸν φιλόκαλον ἰατρὸν ὅτι ζητεῖ παρ' αὐτοῦ πράγματα ἀδύνατα, καὶ ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ πονήματος, καταστρέφων τὸν λόγον διὰ τῶν ἑξῆς «Μή μου καταισχύνῃς τὸ γῆρας». Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τοῦ Εὐγενίου ἀνέγνω παρὰ τῷ μακαρίτῃ ἰατρῷ καὶ ὁ ἀοίδιμος ἡμῶν πατὴρ, παρ' οὗ ἤκουσα ἃ σοὶ ἐσημείωσα. Αὕτη δὲ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Εὐγενίου ἐσώζετο παρὰ τῷ Ἀνδρέᾳ μέχρι τοῦ 1821, ὅτε ἕνεκα τῶν καιρικῶν περιστάσεων καὶ ἀνωμαλιῶν ἀπωλέσθη, ὡς ἐπληροφόρησέ με ὁ τοῦ ἰατροῦ υἱὸς ἐλθὼν ἐν Ἀθήναις πρό τινων ἐνιαυτῶν. Ἔρρωσο.

Τῇ 19 Αὐγούστου 1873.

Ὁ σὸς

Σ. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ.

Τούτου ἕνεκα ἂς συγχωρηθῇ ἡμῖν νὰ ὑπομνήσωμεν τοῖς φιλοτίμως χορηγοῦσι χρήματα πλουσίοις εἰς ἔκδοσιν τοιούτων συγγραμμάτων χάριν τῆς μνήμης τῶν προγενεστέρων διδασκάλων καὶ τῆς ὠφελείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, ὅτι δέον τοιαῦτα ἔργα νὰ ἀνατίθενται εἰς λογίους δεδοκιμασμένης ἱκανότητος ἢ τοὐλάχιστον εἰς θέλοντας νὰ ἀκούωσι καὶ τὴν συμβουλὴν ἄλλων, δυναμένων νὰ καθοδηγήσωσιν αὐτοὺς εἰς ἐπιτυχῆ διεκπεραίωσιν αὐτῶν πρὸς ἀποφυγὴν ματαίων δαπανῶν καὶ ὅλως ἀνωφελῶν, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἐπιζημίων, δημοσιεύσεων, οἵας δυστυχῶς ἀπό τινος χρόνου οὐκ ὀλίγας βλέπομεν.

Ταῦτα λέγοντες, οὐδόλως προτιθέμεθα νὰ μειώσωμεν τὴν ἀξίαν τοῦ ἐκδοθέντος θεολογικοῦ, διότι τοῦτο, ὡς ἔργον Εὐγενίου τοῦ πάνυ, πιστεύομεν ὅτι ἔχει καὶ νῦν ἔτι πολλὴν τὴν ἀξίαν. οὐδὲ νὰ ψυχράνωμεν τὸν εἰς τὰ τοιαῦτα ἔργα ζῆλον τοῦ κ. Ἀγαθαγγέλου, οὗτινος καὶ τοὺς κόπους καὶ τὴν ἀγαθὴν ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους προαίρεσιν ἐκτιμῶμεν· ἀλλ' ἐπιθυμοῦντες, ἵνα οὗτος ἀναπληρώσῃ ἐπαξίως τὸ κενὸν, ὅπερ ἐν τοῖς πεπαιδευμένοις ἡμῶν κληρικοῖς ἄφησεν ὁ προώρως ἀποβιώσας ἐν Λειψίᾳ ἀρχιμανδρίτης Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος, εὐχόμεθα τὰ μέλλοντα αὐτοῦ ἔργα νὰ φέρωσι τεκμήρια οὐχὶ σπουδῆς, ἀλλὰ ὡρίμου μελέτης καὶ περιεσκεμμένης ἀκριβείας. Εἰς τοῦτο δὲ νομίζομεν ὅτι συμπράττει αὐτῷ καὶ ὁ τῆς διαμονῆς τόπος καὶ τὸ ἱερατικὸν ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐγνωσμένη αὐτοῦ παιδεία.

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΕΚ ΔΗΛΟΥ ΚΑΙ ΑΘΗΝΩΝ.

Ὁ Π. Σταματάκης, συνοδεύσας τὸν Γάλλον Lebègue, μέλος τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς σχολῆς, ἀπελθόντα εἰς Δῆλον πρὸς ἐξέτασιν καὶ καθάρισιν τῆς ἐκεῖ Δρακοσπηλιᾶς, διέτριψε καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Γαλλικῆς ταύτης ἐπιχειρήσεως (*), ἱκανὸν αὐτόθι χρόνον καὶ διατρίβει ἔτι, ἐρευνῶν τὰς ἄλλας τῆς νήσου ἀρχαιότητας. Ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Γάλλου καὶ μετ' αὐτὴν ἔστειλε πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἀθηνῶν Ἑταιρίαν ἐκθέσεις, ἐξ ὧν ἐξάγομεν τὰ ἑξῆς·

α Ἐπὶ τοῦ ὄρους Κύνθου, ἔνθα ἡ ἀκρόπολις, πρὸς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν ἔσωθεν τοῦ τείχους, εὕρομεν ψηφοθέτημα μετρίας ἐργασίας, σχηματιζόμενον ἐκ ψήφων λευκῶν καὶ μελαινῶν, μήκους μὲν 1,27, πλάτους δὲ 0,67. Καθαρίσαντες δ' αὐτὸ παρετηρήσαμεν ἐπιγραφὴν σχηματιζομένην ἐκ ψήφων μελαινῶν, ἐν ἐμβαδῷ μήκους μὲν 1,10, πλάτους δὲ 0,48, καὶ λέγουσαν γράμμασι τῶν Ῥωμ. χρόνων τάδε·

Διὶ Κυνθίῳ καὶ Ἀθηνᾷ Κυνθίᾳ
Ἀπολλωνίδης Θεογείτονος
Δαοδικεὺς ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ
τῶν ἑταίρων τὸ κατάκλυσ-
5 τον, ἐπὶ ἱερέως Ἀριστομάχου,
ζακορεύοντος Νικηφόρου,
ἐπὶ δὲ ἐπιμελητοῦ Κοΐντου Ἀζηνιέως.

Εὑρέθησαν ἔτι ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως διάφορα γλυπτὰ τεμάχια..., γραπτὰ δὲ τὰ ἑξῆς·

1. μικρὰ στήλη τετράγωνος, ἔχουσα τάδε·

Ἐπὶ ἱερέως Ἀρίστωνος τοῦ Πλάτορος
Κηφισιέως Ποσειδώνιος Ποσειδωνίου
ΣκαμβωνίδηΝ κλειδουχήσας Διὶ Κυν-

(*) Ὅσα αὕτη ἔδειξεν εἰς φῶς, ἐξετέθησαν ὑπὸ Ém. Burnouf, διευθυντοῦ τῆς Γαλλ. σχολῆς, ἐν τῇ ἐνταῦθα ἐκδιδομένῃ Indépendance hellénique.

[illegible] ἡμῖν νὰ ὑπομνήσωμεν τοῖς φιλο-
[illegible] πλουσίοις εἰς ἔκδοσιν τοιούτων συγ-
[illegible] τῶν προγενεστέρων διδασκάλων
[illegible] τοῦ πολιτικοῦ ἔθνους, ὅτι δέον τοιαῦτα ἔργα νὰ
[illegible] ἱκανότητος ἢ τοῦ ἀμφι-
[illegible] καὶ τὴν συμβουλὴν ἄλλων, δυνα-
[illegible] εἰς ἐπιτυχῆ διεκπεραίωσιν αὐ-
[illegible] δαπανῶν καὶ ὅλως ἀνωφελῶν, ἵνα
[illegible] ἐπιχειρήσεων, αἵας δυστυχῶς ἀπό τινος
[illegible]

[illegible] νὰ μειώσωμεν τὴν ἀ-
[illegible] τοῦτο, ὡς ἔργον Εὐγενίου
[illegible] ἔτι πολλὴν τὴν ἀξίαν.
[illegible] ἔργα ζῆλον τοῦ κ. Ἀγα-
[illegible] τὴν ἀγαθὴν ὑπὲρ τῆς παι-
[illegible] ἀλλ' ἐπιθυμοῦντες, ἵνα οὗ-
[illegible] ἐν τοῖς πεπαιδευμένοις
[illegible] ὄσας ἐν Λειψίᾳ ἀσχολαν-
[illegible] ἀφίκεθα τὰ μέλλοντα αὐ-
[illegible], ἀλλὰ ὡρίμου μελέτης
[illegible] νομίζομεν ὅτι συμπράτ-
[illegible] τὸ ἱερατικὸν ἐπάγγελμα
[illegible]

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

Ὁ Π. [illegible]

; ἐν Ἀθ[illegible]

σιν καὶ [illegible]

τέλος [illegible]

ἡ χρόνου καὶ [illegible]

αὐτῆς, Ὁ[illegible]

αὐτὴν [illegible]

σεις, [illegible]

Ἐπὶ τοῦ [illegible]

πολιτ[illegible]

ρίας [illegible]

ἤλιος [illegible]

[illegible]

μβαθ[illegible]

ιασι [illegible]

Εἰ[illegible]

χια..., [illegible] δρι-

1. [illegible]

(*) Ὁ-

Παρὰ τὸ σπήλαιον, μακρὰν 150 βήματα, ὑπάρχουσιν ἐρείπια ἀρχαίου οἰκοδομήματος, συγκείμενα ὁλοσχερῶς ἐκ μαρμάρου. Κάτωθεν τούτων ὑπάρχουσι πολλοὶ λίθοι τετράγωνοι. Ἐκ τουτων ἀνατρέψας ὀλίγους εὗρον τρεῖς ἐνεπιγράφους. Ὁ εἷς λέγει τάδε·

Ἡ σύνοδος ἡ τῶν μελανηφόρων τὸν ἑαυτῆς εὐεργέτην Δημήτριον Ἑρμησίωνος Μαραθώνιον, ἱερέα γενόμενον ἐν τῷ ἐπὶ Κίσιγένου ἄρχοντος ἐνιαυτῷι Σαράπιδι, Ἴσιδι, Ἀνούβιδι.

Ὁ δὲ δεύτερος ἔχει·

Διονύσιος Διονυσίου Σφήττιος
τὸν ὁ ὸ ν Διονύσιον
ἱερέα γενόμενον
Σαράπιδι, Ἴσιδι, Ἀνούβιδι, Ἁρποχράτει.

Ὁ δὲ τρίτος ἔχει ἐπιγραφὴν κολοβὴν τήν δε·

....ον Ζωΐλου τὸν ἑαυτῆς
πατέρα Ζωΐλον Πασιγένου
.....την Σαράπιδι, Ἴσιδι,
Ἀνούβιδι.
5 ἐφ' ἱερέως Διονυσίου τοῦ Διονυσίου Σφηττίου,
.....ἐποίει.

Εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐκτὸς τῶν ἐκδεδομένων ἐπιγραφῶν, εὗρον μίαν ἀνέκδοτον, τήν δε·

Διονύσιος Ἀγαθοκλέους (Με-
λιτεὺς τὸν ἑαυτοῦ πενθε-
ρὸν καὶ Μεγίστη Διονυσίου Πα-
ρία τὸν ἑαυτῆς πατέρα Διο-
5 νύσιον Θεοδώρου Πάριον
Ἀπόλλωνι, Ἀρτέμιδι, Δηοῖ.

Ἐλπίζω νὰ εὑρεθῶσι καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ πλείστου λόγου ἄξιαι. Ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Δήλου ὑπάρχουσι καὶ πλῆθος λαβῶν ἀμφορέων ἐνεπιγράφων. Ἡ συλλογὴ ὑπερέβη τὰς 700.

Τούτων τινές εἰσι λίαν περίεργοι καὶ διὰ τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ ἐμβλήματά των. Τῶν ἐμβλημάτων τινὰ μὲν παριστῶσι κεφαλὴν βοὸς, τινὰ δὲ λέοντος, τινὰ δὲ τὸ ἐμπρόσθιον μέρος ἵππου, ἄλλα τρίαιναν, ἄλλα κηρύκειον, ἄλλα ἄγκυραν, ἄλλα ἄνθος κλπ. Αἱ λαβαὶ αὗται συνελέγησαν διὰ τὸ Μουσεῖον τῆς Ἑταιρίας. Σὺν τούτοις δὲ καί τινα νομίσματα ἀργυρᾶ καὶ χάλκινα.»

Ταῦτα ὁ Σταματάκης· ἐγὼ δὲ τὰ μεταδίδω ἁπλῶς οὕτως εἰς τὸ κοινὸν, ἀδυνατῶν τό γε νῦν καὶ τὸ ἐλάχιστον σημείωμα νὰ προσθέσω.—Ἐκτυπῶ δὲ καὶ τὸ ἑξῆς ἀρθρίδιόν μου·

ΜΙΑ ΕΙΚΑΣΙΑ.

Κατ' αὐτὰς ἀναγινώσκων ἐν τοῖς Παυσανίου Ἀττικοῖς (κεφ. 29) τὰ ἑξῆς· «Κατιοῦσι δ' ἐς τὴν Ἀκαδημίαν περίβολός ἐστιν Ἀρτέμιδος καὶ ξόανα Ἀρίστης καὶ Καλλίστης... καὶ ναὸς οὐ μέγας ἐστίν, ἐς ὃν τοῦ Διονύσου τοῦ Ἐλευθερέως τὸ ἄγαλμα ἀνὰ πᾶν ἔτος κομίζουσιν ἐν τεταγμέναις ἡμέραις. Ἱερὰ μὲν ταύτῃ τοσαῦτά ἐστι·» ἐνεθυμήθην, ὅτι δὲν εἶναι ἀπίθανον ἐκ τούτων τῶν δύο ἱερῶν, ἃ πρῶτα ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ἀκαδημίαν πορευόμενος ὁ Παυσανίας εἶδε, νὰ μετετοπίσθησαν ἐν πάνυ παλαιοῖς χρόνοις ἐκεῖνα τὰ δύο μικρὰ ἐνεπίγραφα βωμίδια, ἅπερ εὑρεθέντα εἰς τὰ ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ τῆς πόλεως περιβόλου χώματα παρὰ τὸ εὐλόγως ὑποτιθέμενον Δίπυλον ἐξέδωκα ἐγὼ προχείρως τῇ 4 Φεβρουαρίου 1873 ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ (ἴδε τόμον α'. σελίδ. 395 καὶ 402). Αἱ ἁπλαῖ λίαν ἐπιγραφαί των· «Μιτροβάτης Ἀρτέμιδι ἀνέθηκε» καὶ «Ζώσιμος Εἰρηνέου Διονύσῳ εὐχήν»· τότε δὲν εἵλκυσαν πολὺ τὴν προσοχήν μου, ὥστε καὶ νὰ ἀναζητήσω τὴν ἐνδεχομένην σχέσιν των πρὸς ὡρισμένα τινὰ τῶν δύο θεῶν Ἀρτέμιδος καὶ Διονύσου ἱερά, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μνημονευόμενα ὡς ἐκεῖ που πλησίον ὑπάρξαντα, σήμερον δὲ πολὺ κλίνω εἰς τοῦτο, ἀφοῦ ἐκ τῆς προσφάτου ἀναγνώσεως τοῦ Παυσανίου ἐκινήθην. Ἐπειδὴ δὲ περὶ βωμιδίων ὁ λόγος, ἃς εἴπω, ὅτι αὐτόθι που, ἐντὸς δηλ. τοῦ δυτικοῦ περιβόλου, εὑρέθη ἀρτίως καὶ ἓν βωμίδιον τῆς Νεμέσεως, τριγωνικοῦ σχήματος, ἔχον γράμματα τῶν ῥωμ. χρόνων τάδε·

Νεμέσε(ι
θεᾷ ἐπηκ(ό-
ω εὐχὴν
ἀν)έθηκ(εν
. . . ; . . .

Δημοσιεύω ἔτι καὶ τὴν ἑξῆς ἀξιόλογον τῶν πρὸ Εὐκλείδου ἄρχοντος χρόνων ἐπιγραφήν, ἀνεγνωσμένην ἐπὶ βάθρου στήλης ἐπιτυμβίας, ἐξαχθέντος τῇ 24 Ἰουλίου ἐκ τοῦ πρὸς βορρᾶν τοίχου τοῦ περιβόλου Ἀθηνῶν, ἔνθα τώρα σκάπτει ἡ ἀρχαιολογικὴ ἑταιρία. Τὸ βάθρον εἶναι λίθου Πεντελησίου, σχῆμα δ' ἔχει ἁπλούστατον τετράγωνον ἐπίμηκες. Ἐπὶ τοῦ ἑτέρου τῶν στενοτέρων του προσώπων ἔχει τάδε·

Σῆμα πατὲρ Κλε(ό-
βουλος: ἀποφθιμέ-
νοι Χσενοφάντοι
θῆκε τόδ' ἀντ' ἀρετῆς
5 ἠδὲ σαοφροσύνες.

ἤτοι κοινῶς μεταγεγραμμένα·

Σῆμα πατὴρ Κλε(ό)βουλος ἀποφθιμένῳ Ξενοφάντῳ
θῆκε τόδ' ἀντ' ἀρετῆς ἠδὲ σαοφροσύνης.

Τῶν μᾶλλον παραλλασσόντων τῆς συνήθους γραφῆς γραμμάτων τὸ σχῆμα εἶναι τοῦτο·

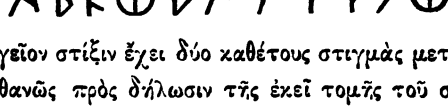

Τὸ ἡρ ελεγεῖον στίξιν ἔχει δύο καθέτους στιγμὰς μετὰ τὸ Κλεόβολος, πιθανῶς πρὸς δήλωσιν τῆς ἐκεῖ τομῆς τοῦ στίχου, τῆς κατὰ τρίτον τροχαῖον καλουμένης.

Ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου τῶν πλαγίων καὶ μακροτέρων προσώπων, ὄντος βεβλαμμένου, ὑπολείπονται ἐν τέλει στίχου μόνα τὰ α ρ ι ο ς, κεχαραγμένα ἀραιότερον, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς δι' ἓν πρὸ τοῦ α μικρότατον λείψανον γράμματος, δυνάμενον νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἄκρον τοῦ βραχέος σκέλους τοῦ πῖ, ἀναγινώσκομεν· *Πάριος*.

Παρὰ νὰ εἴπωμεν δέ, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ ἐθνικὸν τοῦ ποιήσαντος τὴν στήλην, κείμενόν ποτε οὕτω περίπου·

(ὁ δεῖνα) Πάριος
(ἐποίει)·

λέγομεν μᾶλλον, ὅτι εἶναι ἐθνικὸν αὐτοῦ τοῦ νεκροῦ, ἐφ' ᾧ ἐτέθη ἡ στήλη, ἐπειδὴ τὰ γράμματα ταῦτα ἐχαράχθησαν ἐπὶ τοῦ ἐπιμηκεστέρου προσώπου τοῦ βάθρου, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου ἐπὶ τῆς ὁριζοντίου ἐπιφανείας σώζεται καὶ κοιλότης ἐπιμήκης καὶ ἀνωμάλου σχήματος, εἰς ἣν ἐνεσφηνοῦτό ποτε ἡ στήλη, καὶ τότε θὰ εἶχεν οὕτω ἡ ἐπιγραφή·

Χσενόφαντος Πάριος

Ὁπωσδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἐκληφθῶσι τὰ τῆς ἐπιγραφῆς, τὸ σπουδαῖον αὐτῆς εἶναι ὁμολογούμενον διὰ δύο μάλιςα περιςατικά.

α. ὁ λίθος μάρμαρον ὤν, ὡς εἴπομεν, καὶ ἐξαχθεὶς ἐκ τοῦ ἐκ τροχμαλοπαγῶν λίθων συγκειμένου τοίχου τοῦ παλαιοῦ περιβόλου, καὶ δὴ ἐκ τῶν κατωτάτω αὐτοῦ δόμων τῶν θεμελίων, ἐπιβεβαιοῖ ἐκεῖνα τὰ περὶ τῆς ἐπὶ Θεμιστοκλέους τειχίσεως τῶν Ἀθηνῶν ἱστορημένα ὑπὸ Θουκυδίδου 1,93: καὶ δήλη ἡ οἰκοδομία ἔτι καὶ νῦν ἐστιν ὅτι κατὰ σπουδὴν ἐγένετο· οἱ γὰρ θεμέλιοι παντοίων λίθων ὑπόκεινται καὶ οὐ ξυνειργασμένων ἔστιν ᾗ, ἀλλ' ὡς ἕκαστοί ποτε προσέφερον· πολλαί τε στῆλαι ἀπὸ σημάτων καὶ λίθοι εἰργασμένοι ἐγκατελέγησαν. — Αὐτὸ τοῦτο ἐβεβαιώθη πρὸ ἑνὸς ἔτους καὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ καταβολῇ τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας τοῦ Δ. Μελᾶ εὑρεθέντος μαρμαρίνου βάθρου στήλης, μεταξὺ τῶν ἀλλοίων τοῦ ἐκεῖ ἀρχαίου περιβόλου λίθων, καὶ ἔχοντος τὰ. Ἀντιδότου. — Καλλωνίδης ἐποίει ὁ Δεινίου. Ἴδε Ἀρχαιολ. Ἐφημερ. Ἀθηνῶν περ. β. φυλ. ις'. Ἐβεβαιώθη ἔτι καὶ ἐξ ἑνὸς μαρμαρίνου τεμαχίου καθημένης γυναικείας μορφῆς, ἀρχαϊκῆς ἐργασίας ἐπιμελεστάτης, ἐξηγμένου οὐ πρὸ πολλοῦ ἐκ τοῦ πολυγωνίου τοίχου, τοῦ πρὸς τῷ «ὅρῳ Κεραμεικοῦ», περὶ οὗ λεπτομερέστερον ἄλλοτε.

β'. πρὸς τῷ βάθρῳ τῷ ἡμετέρῳ εὑρέθη καὶ ἓν τεμάχιον στή-

λης μαρμαρίνης μὲ λεπτὸν περιθώριον ἐκ τοῦ ἑτέρου μέρους καὶ γλυφὴν κνημῶν ἀνδρός, ὅπερ δεικνύει ὁμοιότητα ἐργασίας πρὸς τὴν γνωστὴν ἀρχαϊκὴν στήλην τοῦ Ἀριστίωνος, καὶ εὐλογώτατον εἶναι νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὴν τοῦ Ξενοφάντου στήλην. Εἶτα δὲ ὀλίγον ἀνωτέρω πρὸς τῇ αὐτῇ τοῦ τοίχου γραμμῇ εὑρέθη ἓν ἄνω μέρος στήλης μαρμαρίνης, ὁμοίας ἀρχαϊκῆς ἐργασίας, ἐφ' οὗ σώζεται κεφαλὴ (μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ μέρους τοῦ δεξιοῦ ὤμου), νέου ἀγενείου, γεγλυμμένη ἐκ τοῦ πλαγίου (en profil), μέ τινα στρογγύλον δίσκον πέριξ, ὃν φαίνεται κρατοῦσα ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου χεὶρ ἀριστερά. Παρέχει δὲ νῦν ὁ δίσκος οὗτος, πάντως ἀγωστικὸς ὤν, ἔμφασιν στεφανίου ἢ δόξης (nimbus) τῶν ἡμετέρων ἁγίων. Τοῦτο τὸ γλυπτὸν τεμάχιον, μὲ περιθώριον ὂν καὶ αὐτὸ καὶ ἀναλογίαν ἔχον φανερὰν πρὸς τὸ βάθρον τὸ ἐνεπίγραφον, θεωροῦμεν ὡσαύτως μέρος τῆς ἐπ' αὐτοῦ ποτε στήλης, καὶ ἐλπίζομεν, ὅτι ὅταν ἀπεικονισθὲν δεόντως δημοσιευθῇ, οὐ μόνον θέλει ἀναγνωρισθῆ ὡς τοιοῦτο, ἀλλὰ καὶ ὡς ἓν τῶν ἀρίστων, εἰμὴ τὸ ἄριστον δεῖγμα τῆς τῶν χρόνων ἐκείνων γλυπτικῆς.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 10 Αὐγούστου 1873.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΟΜΗΤΩΝ.

Ἐκτὸς τῶν καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ὁρατῶν, συνήθων ὡς εἰπεῖν ἀστέρων, τῶν ὁποίων ἡ ἄποψις ἐμποιεῖ τὴν αὐτὴν πάντοτε βαθεῖαν, ἀλλ' ἤρεμον ἐντύπωσιν, ἀναφαίνονται ἐνίοτε κατὰ χρονικὰ διαλείμματα ἄνισα καὶ οὐράνια σώματα, ὧν ἡ ὄψις εἶνε διάφορος τῆς τῶν ἄλλων ἀστέρων. Τὰ σώματα ταῦτα συνοδεύονται ὑπὸ κόμης λευκῆς, πολλάκις μακροτάτης καὶ μεγίστης, ἁπλῆς ἢ ἐνίοτε καὶ πολλαπλῆς· ἐκ τούτου δ' ὠνομάσθησαν κομῆται. Ἐνῷ δ' ἐκ τῶν ἀστέρων οἱ μὲν ἀπλανεῖς καλούμενοι διὰ τὸν γυμνὸν ὀφθαλμὸν καὶ μακρότατα χρονικὰ διαστήματα τηροῦσι τὴν

αὐτὴν πρὸς ἀλλήλους σχετικὴν θέσιν, οἱ δὲ πλανῆται φαίνονται κινούμενοι κατὰ κανόνας καὶ ἐντὸς τοῦ ζῳδιακοῦ, οἱ κομῆται ἀναφαίνονται ὁπουδήποτε τοῦ οὐρανίου θόλου, καὶ ἡ κίνησις αὐτῶν δὲν παρουσιάζει τὴν αὐτὴν τῶν πλανητῶν κανονικότητα. Ἐὰν δ' ἐξετάσωμεν τὴν περὶ τὸν ἥλιον κίνησιν τῶν κομητῶν, ἀνευρίσκομεν ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν φέρονται περὶ τοῦτον ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς, ἀντιθέτως δηλαδὴ πρὸς τοὺς πλανήτας, φερομένους περὶ τὸν ἥλιον ὅπως καὶ περὶ τοὺς ἰδίους ἄξονας ἐκ Δ. πρὸς Α.

Πλὴν τῶν φαινομένων αὐτῶν ἀνωμαλιῶν καὶ ἡ ὄψις τῶν κομητῶν εἶνε διάφορος τῆς τῶν ἄλλων ἀστέρων καὶ ποικίλλεται κατὰ τοὺς διαφόρους κομήτας, ἢ καὶ διὰ τὸν αὐτὸν κομήτην κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁρατότητος αὐτοῦ. Ἀναγκαζόμεθα λοιπὸν εὐλόγως νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ κομῆται ἀποτελοῦσιν ἰδίαν ἐν τῷ σύμπαντι τάξιν σωμάτων.

Οἱ κομῆται, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῶν μετεωρολογικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους (Βιβλ. α', 6 καὶ 7), ἐξελήφθησαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὑπὸ μὲν τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ Δημοκρίτου ὡς σύμφασις πλησίον ἀλλήλων ἐρχομένων καὶ ἀλλήλους θιγόντων πλανητῶν· ὑπό τινων δὲ Πυθαγορείων καὶ ἄλλων τινῶν ὡς πλανήτης σπανίως φαινόμενος, ὅπως ὁ Ἑρμῆς. Κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλη, τοῦ ὁποίου ἡ δοξασία ἐπεκράτησεν ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις, οἱ κομῆται γεννῶνται ἐκ τῶν ὑπεράνω τοῦ ἀέρος ξηρῶν καὶ θερμῶν ἀναθυμιάσεων, ὅταν αὗται δὲν ἔχωσιν ἰδίαν μεγάλην ταχύτητα (διότι τότε γεννῶνται ἄλλα μετέωρα, ἐν οἷς καὶ οἱ διάττοντες ἀστέρες)· ἐπειδὴ δ' αἱ ἀναθυμιάσεις αὗται μετὰ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἀέρος μετέχουσι τῆς ἡμερησίας ἐγκυκλίου κινήσεως, μετέχουσι καὶ οἱ κομῆται ταύτης. Ἡ δὲ κόμη αὐτῶν γεννᾶται ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν ἀναθυμιάσεων ἐκείνων μετ' ἄλλων κάτωθεν ἀνερχομένων, δηλαδὴ ἐκ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἀέρος. Περίεργος ἴσως φανῇ ἡ συγγένεια τῶν κομητῶν πρὸς τοὺς διάττοντας· ἡ παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ὅμως συγγένεια τῶν δύο αὐτῶν φαινομένων δὲν εἶνε ἡ αὐτὴ μετὰ τῆς νῦν ἀπό τινων ἐτῶν γνωστῆς, περὶ ἧς περαιτέρω θὰ ὁμιλήσωμεν. Παρατηροῦμεν δὲ πρὸς τούτοις, ὅτι οἱ κομῆται εἶνε παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει μετέωρα πολὺ κατωτέρω εὑρισκόμενα τῆς

θ' ἃ ὁ παραβαλὼν τὸ τοῦ Πεζάρου ἀντίγραφον βεβαιοῖ. Τοῦτο δὲ παρέχει ἡμῖν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν χάριν τῶν φιλοτίμως ἀναδεχομένων τοὺς πόνους τῆς ἐκτυπώσεως τοιούτων συγγραφῶν καὶ τῶν χορηγούντων ἀφειδῶς τὰ πρὸς ἔκδοσιν αὐτῶν χρήματα φιλομούσων πλουσίων, ὅτι οὐχὶ πάντα τὰ ἐν ταῖς δημοσίαις καὶ ἰδιωτικαῖς βιβλιοθήκαις ὑπάρχοντα ἀνέκδοτα συγγράμματα τῶν ἀρχαιοτέρων τοῦ ἔθνους διδασκάλων καὶ λογίων εἰσὶν ἄξια τύπου, καὶ μάλιστα τοιούτων λογίων, οἷος ὁ Εὐγένιος, ὅστις, ζήσας μακρὸν χρόνον ἀπὸ τῆς συγγραφῆς τοῦ θεολογικοῦ τούτου, ἠδύνατο εὐκόλως νὰ τυπώσῃ καὶ αὐτὸ καὶ ὅσα ἂν εἶχεν ἄλλα ἴδια χειρόγραφα, ὅπως καὶ ἀληθῶς ἐτύπωσεν ὅσα οὐδεὶς ἄλλος τῶν συγχρόνων καὶ τῶν ὕστερον. Μὴ ἐκδοὺς δὲ καὶ τὸ θεολογικόν του, ἔκρινεν αὐτὸ ἴσως μὴ ἕτοιμον πρὸς δημοσίευσιν. Παρ' ἄλλων, ἁρμοδίων νὰ κρίνωσι περὶ τούτου, ἀναμένομεν νὰ μάθωμεν ἂν ἡ εἰκασία ἡμῶν αὕτη εἶναι ὀρθὴ ἢ ὄχι. Διϊσχυριζόμεθα ὅμως ὅτι ἡ ἐκτύπωσις καὶ δημοσίευσις τοιούτων ἐπιστημονικῶν πονημάτων δὲν εἶναι παντὸς ἔργον.

Ἀπό τινος χρόνου βλέπομεν ὅτι τινὲς τῶν ἡμετέρων λογίων ἔστρεψαν τὴν προσοχήν των εἰς ἀναζήτησιν τοιούτων χειρογράφων ἀνεκδότων, καὶ ὅτι οἱ πλούσιοι παρέχουσιν αὐτοῖς ἀξιεπαίνως λίαν τὰ πρὸς ἔκδοσιν τῶν εὑρισκομένων χρήματα. Ἀνάγκη ὅμως ἐν τούτῳ προσοχῆς ἵνα μὴ ἀπὸ τῆς πρότερον ἄκρας ἡμῶν ἀκηδείας ἐν τοῖς τοιούτοις τραπῶμεν εἰς ὑπερβολὴν, καὶ δαπανῶμεν χρήματα καὶ πόνους εἰς ἔργα, ἀφ' ὧν ἢ μικρὰ ἢ οὐδεμία προσγίνεται ἡμῖν ὠφέλεια. Τὸ ἡμέτερον ἔθνος, ἔχον πολλὰς ἐπιστημονικὰς ἀνάγκας, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἐπιστημονικῶν διδακτικῶν συγγραμάτων στερούμενον, θὰ ἔπραττεν ἔργον ἀσύνετον, ἂν ἐδαπάνα τὰ ὀλίγα ἃ ἔχει χρήματα εἰς ἔκδοσιν πονημάτων ἢ ἀτελῶν ὑπὸ τῶν συγγραφέων καταλειφθέντων, ἢ μικρὰν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν νῦν ἐχόντων.

Γινώσκουσιν ἆρά γε οἱ εὐπετῶς ἐπιχειροῦντες τοιαύτας ἐκδόσεις ὅτι οὐχὶ ἡμεῖς μόνοι ἔχομεν ἀρχαιοτέρων διδασκάλων ἀνέκδοτα συγγράμματα, ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ Εὐρωπαῖοι; Καὶ ὅμως οὗτοι δὲν ἐκτυποῦσι πᾶν τὸ προστυχόν· διότι γινώσκουσιν ὅτι

ἡ τύπωσις τῶν τοιούτων οὐ μόνον ἀνωφελὴς εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ χρηματικῶς ἐπιζήμιος εἶναι, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν συγγραψάντων προςβάλλει οὐκ ὀλίγον τὴν ἀγαθὴν μνήμην. Τίς ἀγνοεῖ ὅτι οὐχὶ πάντα ὅσα τις τῶν λογίων συγγράφει, καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ ὑπὸ τούτου διδασκόμενα, εἰσὶν ἄξια τύπου; Ἀδικίαν λοιπὸν θὰ ἐπράττομεν εἰς τὴν μνήμην ἀρχαίου τινὸς λογίου καὶ διδασκάλου, παραδίδοντες εἰς τὴν δημοσιότητα σύγγραμμα αὐτοῦ, ὅπερ οὗτος ἢ οὐδόλως ἤθελε νὰ δημοσιεύσῃ ἢ δὲν ἐπρόφθασε νὰ παρασκευάσῃ εἰς τύπον. Ἡ ἀδικία ἔσται μείζων, ὅταν ἡ ἐκτύπωσις γίνηται ἀμελῶς ἢ καὶ μὴ προσηκόντως. Τὰ λεγόμενα εἰσὶ τοσοῦτον ἀληθῆ, ὥστε ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποφανθῶσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀποθανόντες συγγραφεῖς, ἤθελον παρακαλέσει τοὺς ἐκδότας νὰ μὴ προσβάλλωσι τὴν μνήμην αὐτῶν διὰ δημοσιεύσεως ἔργων, ἃ αὐτοὶ οὐδέποτε θὰ παρέδιδον εἰς τύπον ὅπως νῦν σώζονται αὐτά [1]).

---

(1) Ὁποῖον ἦτο τὸ περὶ ἐκτυπώσεως τοῦ θεολογικοῦ τούτου φρόνημα αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, μανθάνομεν ἐκ τοῦ ἑπομένου ἐπιστολίου φίλου λίαν ἀξιοπίστου·

Ἐλλόγιμε φίλε.

Ἐκπληρῶν τὴν ὑπόσχεσίν μου σημειῶ ὅτι περὶ τὸ 1800 ὁ ἐκ Τυρνάβου ἰατρὸς Ἀνδρέας ἔχων ἀκριβὲς ἀντίγραφον τοῦ Θεολογικοῦ τοῦ Εὐγενίου, καὶ ἐπιθυμῶν ἵνα δημοσιεύσῃ αὐτὸ ἔγραψε πρὸς τὸν ἀοίδιμον συγγραφέα ζητῶν τὴν ἄδειαν καὶ παρακαλῶν ἵνα κάμῃ καί τινας προσθήκας ὁ συγγραφεὺς ἀναπληρῶν τὰ ἐλλείποντα. Ὁ δὲ πρὸς τὸ τέρμα τοῦ βίου βαίνων λαμπρὸς Εὐγένιος, ἤδη γήρᾳ βαθυτάτῳ κεκαμμένος, ἀπήντησε πρὸς τὸν φιλόκαλον ἰατρὸν ὅτι ζητεῖ παρ' αὐτοῦ πράγματα ἀδύνατα, καὶ ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ πονήματος, καταστρέφων τὸν λόγον διὰ τῶν ἑξῆς «Μή μου καταισχύνῃς τὸ γῆρας». Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τοῦ Εὐγενίου ἀνέγνω παρὰ τῷ μακαρίτῃ ἰατρῷ καὶ ὁ ἀοίδιμος ἡμῶν πατὴρ, παρ' οὗ ἤκουσα ἃ σοὶ ἐσημείωσα. Αὕτη δὲ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Εὐγενίου ἐσώζετο παρὰ τῷ Ἀνδρέᾳ μέχρι τοῦ 1821, ὅτε ἕνεκα τῶν καιρικῶν περιστάσεων καὶ ἀνωμαλιῶν ἀπωλέσθη, ὡς ἐπληροφόρησέ με ὁ τοῦ ἰατροῦ υἱὸς ἐλθὼν ἐν Ἀθήναις πρό τινων ἐνιαυτῶν. Ἔρρωσο.

Τῇ 19 Αὐγούστου 1873.

Ὁ σὸς

Σ. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ.

Τούτου ἕνεκα ἂς συγχωρηθῇ ἡμῖν νὰ ὑπομνήσωμεν τοῖς φιλοτίμως χορηγοῦσι χρήματα πλουσίοις εἰς ἔκδοσιν τοιούτων συγγραμμάτων χάριν τῆς μνήμης τῶν προγενεστέρων διδασκάλων καὶ τῆς ὠφελείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, ὅτι δέον τοιαῦτα ἔργα νὰ ἀνατίθενται εἰς λογίους δεδοκιμασμένης ἱκανότητος ἢ τοὐλάχιστον εἰς θέλοντας νὰ ἀκούωσι καὶ τὴν συμβουλὴν ἄλλων, δυναμένων νὰ καθοδηγήσωσιν αὐτοὺς εἰς ἐπιτυχῆ διεκπεραίωσιν αὐτῶν πρὸς ἀποφυγὴν ματαίων δαπανῶν καὶ ὅλως ἀνωφελῶν, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἐπιζημίων, δημοσιεύσεων, οἵας δυστυχῶς ἀπό τινος χρόνου οὐκ ὀλίγας βλέπομεν.

Ταῦτα λέγοντες, οὐδόλως προτιθέμεθα νὰ μειώσωμεν τὴν ἀξίαν τοῦ ἐκδοθέντος θεολογικοῦ, διότι τοῦτο, ὡς ἔργον Εὐγενίου τοῦ πάνυ, πιστεύομεν ὅτι ἔχει καὶ νῦν ἔτι πολλὴν τὴν ἀξίαν. οὐδὲ νὰ ψυχράνωμεν τὸν εἰς τὰ τοιαῦτα ἔργα ζῆλον τοῦ κ. Ἀγαθαγγέλου, οὗτινος καὶ τοὺς κόπους καὶ τὴν ἀγαθὴν ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους προαίρεσιν ἐκτιμῶμεν· ἀλλ' ἐπιθυμοῦντες, ἵνα οὗτος ἀναπληρώσῃ ἐπαξίως τὸ κενόν, ὅπερ ἐν τοῖς πεπαιδευμένοις ἡμῶν κληρικοῖς ἄφησεν ὁ προώρως ἀποβιώσας ἐν Λειψίᾳ ἀρχιμανδρίτης Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος, εὐχόμεθα τὰ μέλλοντα αὐτοῦ ἔργα νὰ φέρωσι τεκμήρια οὐχὶ σπουδῆς, ἀλλὰ ὡρίμου μελέτης καὶ περιεσκεμμένης ἀκριβείας. Εἰς τοῦτο δὲ νομίζομεν ὅτι συμπράττει αὐτῷ καὶ ὁ τῆς διαμονῆς τόπος καὶ τὸ ἱερατικὸν ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐγνωσμένη αὐτοῦ παιδεία.

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΕΚ ΔΗΛΟΥ ΚΑΙ ΑΘΗΝΩΝ.

Ὁ Π. Σταματάκης, συνοδεύσας τὸν Γάλλον Lebègue, μέλος τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς σχολῆς, ἀπελθόντα εἰς Δῆλον πρὸς ἐξέτασιν καὶ καθάρισιν τῆς ἐκεῖ Δρακοσπηλιᾶς, διέτριψε καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Γαλλικῆς ταύτης ἐπιχειρήσεως (*), ἱκανὸν αὐτόθι χρόνον καὶ διατρίβει ἔτι, ἐρευνῶν τὰς ἄλλας τῆς νήσου ἀρχαιότητας. Ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Γάλλου καὶ μετ' αὐτὴν ἔστειλε πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἀθηνῶν Ἑταιρίαν ἐκθέσεις, ἐξ ὧν ἐξάγομεν τὰ ἑξῆς·

α Ἐπὶ τοῦ ὄρους Κύνθου, ἔνθα ἡ ἀκρόπολις, πρὸς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν ἔσωθεν τοῦ τείχους, εὕρομεν ψηφοθέτημα μετρίας ἐργασίας, σχηματιζόμενον ἐκ ψήφων λευκῶν καὶ μελαινῶν, μήκους μὲν 1,27, πλάτους δὲ 0,67. Καθαρίσαντες δ' αὐτὸ παρετηρήσαμεν ἐπιγραφὴν σχηματιζομένην ἐκ ψήφων μελαινῶν, ἐν ἐμβαδῷ μήκους μὲν 1,10, πλάτους δὲ 0,48, καὶ λέγουσαν γράμμασι τῶν Ῥωμ. χρόνων τάδε·

Διὶ Κυνθίῳ καὶ Ἀθηνᾷ Κυνθίᾳ
Ἀπολλωνίδης Θεογείτονος
Δαοδικεὺς ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ
τῶν ἑταίρων τὸ κατάκλυσ-
5 τον, ἐπὶ ἱερέως Ἀριστομάχου,
ζακορεύοντος Νικηφόρου,
ἐπὶ δὲ ἐπιμελητοῦ Κοΐντου Ἀζηνιέως.

Εὑρέθησαν ἔτι ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως διάφορα γλυπτὰ τεμάχια..., γραπτὰ δὲ τὰ ἑξῆς·

1. μικρὰ στήλη τετράγωνος, ἔχουσα τάδε·

Ἐπὶ ἱερέως Ἀρίστωνος τοῦ Πλάτορος
Κηφισιέως Ποσειδώνιος Ποσειδωνίου
ΣκαμβωνίδηΝ κλειδουχήσας Διὶ Κυν-

(*) Ὅσα αὕτη ἔδειξεν εἰς φῶς, ἐξετέθησαν ὑπὸ Ém. Burnouf, διευθυντοῦ τῆς Γαλλ. σχολῆς, ἐν τῇ ἐνταῦθα ἐκδιδομένῃ Indépendance hellénique.

θίωι καὶ Ἀθηνᾷ Κυνθίᾳ τὴν τράπε-
5 ζαν καὶ τὰς στιβάδας καὶ τὰ χρησ-
τήρια, ζακορεύοντος Νικηφόρου
ἕδδομον καὶ τριακοστόν.

2. ἄνω μέρος στήλης, σῶζον·

Σαραπίων Σωτάδου Αἰγιλιεὺς
ἱερεὺς γενόμενος Διὸς Κυνθίου καὶ
Ἀθηνᾶς Κυνθίας ἐν τῶι ἐπὶ Προκλέους ἄρχοντος ἑκαυτῷ.

3. βάθρον τετράγωνον, ἔχον·

Χάρμι κ ος Αἰνησίου
Κικυννεὺς ἱερεὺς γενόμενος
Διὸς Κυνθίου καὶ Ἀθηνᾶς
Κυνθίας ἀνέθηκεν
5 τὸ ξόανον.

4. βάθρον ὅμοιον, ἔχον·

Βασιλέα Πτολεμαῖον σωτῆρα
βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ δευτέρου
εὐεργέτου, Ἄρειος Πτολεμαίου Ἀλεξανδρεύς,
τῶν πρώτων φίλων, τὸν ἑαυτοῦ εὐεργέτην
5 Διὶ Κυνθίωι καὶ Ἀθηνᾷ Κυνθίᾳ.

5. ποὺς σκεύους ἢ τραπέζης ἱερᾶς, ἔχων·

Διὶ Κυνθίωι
ἐπὶ ἱερέως
Νικοκράτου
Σουνιέως.

6. βάθρον, σῶζον·

. . . . . ν τὸν ἀρισ . . .
. . ἱερ)έα γενόμεν(ον
Ἀθ)ηνᾶς Κυν(θίας
αρχ . . .
5 οἱ φ . . . . . .

7. λίθος τετράγωνος, ἔχων.

Ἄρχων Διότιμος.

8. λίθος τεθλασμένος καὶ ἐφθαρμένος, ἔχων·

. . . .
. . . .
. . . . (. . ι-
στοξε(ν. . . .
Καλλικλῆς
Πεισι. . .
5 Φιλίσκος
Θρασυμήδης.

9. βάθρον στρογγύλον, ἔχον·

Φιλόστρατος Φιλ. . . . . .
Ἀσκαλωνίτης . . . . . .
ἐν Δήλῳ ὑπὲρ τ . . . .
των πόλεως καὶ (τῆς; γυ-
5 ναικὸς καὶ τέκν(ων
Ποσειδωνίας . . . . . .
Νίκανδρος ε l l . . . . .
Ανδ. . . . . .

Εὑρέθησαν ἔτι καὶ ἄλλα τεμάχια ἐνεπίγραφα καὶ δύο στῆλαι, αἵτινες δὲν ἀνεγνώσθησαν ἀκόμα. —Ἅπαντα τ' ἀνωτέρω μετεκομίσθησαν εἰς Ῥήνειαν, ἵνα ἐν καιρῷ μετακομισθῶσιν εἰς Ἀθήνας (ἢ εἰς Μύκονον).

Σήμερον (4 Ἰουνίου 1873) εὑρέθη καὶ ἕτερον βάθρον κυλινδρικὸν, ἔχον·

. . . Ιος καὶ
Διόδωρος Διὶ Κυνθίῳ
καὶ Ἀθηνᾷ Κυνθίᾳ
εὐχὴν ἐφ' Ἱερέως
5 Διοφάντου τοῦ
Παρνάσου Κηφι σ ί ως.

Παρὰ τὸ σπήλαιον, μακρὰν 150 βήματα, ὑπάρχουσιν ἐρείπια ἀρχαίου οἰκοδομήματος, συγκείμενα ὁλοσχερῶς ἐκ μαρμάρου. Κάτωθεν τούτων ὑπάρχουσι πολλοὶ λίθοι τετράγωνοι. Ἐκ τουτων ἀνατρέψας ὀλίγους εὗρον τρεῖς ἐνεπιγράφους. Ὁ εἷς λέγει τάδε·

Ἡ σύνοδος ἡ τῶν μελανηφόρων τὸν ἑαυτῆς εὐεργέτην Δημήτριον Ἑρμησίωνος Μαραθώνιον, ἱερέα γενόμενον ἐν τῷ ἐπὶ Εἰσιγένου ἄρχοντος ἐνιαυτῷ Σαράπιδι, Ἴσιδι, Ἀνούβιδι.

Ὁ δὲ δεύτερος ἔχει·

Διονύσιος Διονυσίου Σφήττιος
τὸν ὁ ὸ ν Διονύσιον
ἱερέα γενόμενον
Σαράπιδι, Ἴσιδι, Ἀνούβιδι, Ἁρποχράτει.

Ὁ δὲ τρίτος ἔχει ἐπιγραφὴν κολοβὴν τήνδε·

....ον Ζωΐλου τὸν ἑαυτῆς
πατέρα Ζωΐλον Πασιγένου
.....την Σαράπιδι, Ἴσιδι,
Ἀνούβιδι.
5 ἐφ' ἱερέως Διονυσίου τοῦ Διονυσίου Σφηττίου,
.....ἐποίει.

Εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐκτὸς τῶν ἐκδεδομένων ἐπιγραφῶν, εὗρον μίαν ἀνέκδοτον, τήνδε·

Διονύσιος Ἀγαθοκλέους (Με-
λιτεὺς τὸν ἑαυτοῦ πενθε-
ρὸν καὶ Μεγίστη Διονυσίου Πα-
ρία τὸν ἑαυτῆς πατέρα Διο-
5 νύσιον Θεοδώρου Πάριον
Ἀπόλλωνι, Ἀρτέμιδι, Λητοῖ.

Ἐλπίζω νὰ εὑρεθῶσι καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ πλείστου λόγου ἄξιαι. Ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Δήλου ὑπάρχουσι καὶ πλῆθος λαβῶν ἀμφορέων ἐνεπιγράφων. Ἡ συλλογὴ ὑπερέβη τὰς 700.

Τούτων τινές εἰσι λίαν περίεργοι καὶ διὰ τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ ἐμβλήματά των. Τῶν ἐμβλημάτων τινὰ μὲν παριστῶσι κεφαλὴν βοὸς, τινὰ δὲ λέοντος, τινὰ δὲ τὸ ἐμπρόσθιον μέρος ἵππου, ἄλλα τρίαιναν, ἄλλα κηρύκειον, ἄλλα ἄγκυραν, ἄλλα ἄνθος κλπ. Αἱ λαβαὶ αὗται συνελέγησαν διὰ τὸ Μουσεῖον τῆς Ἑταιρίας. Σὺν τούτοις δὲ καί τινα νομίσματα ἀργυρᾶ καὶ χάλκινα.»

Ταῦτα ὁ Σταματάκης· ἐγὼ δὲ τὰ μεταδίδω ἁπλῶς οὕτως εἰς τὸ κοινὸν, ἀδυνατῶν τό γε νῦν καὶ τὸ ἐλάχιστον σημείωμα νὰ προσθέσω.—Ἐκτυπῶ δὲ καὶ τὸ ἑξῆς ἀρθρίδιόν μου·

ΜΙΑ ΕΙΚΑΣΙΑ.

Κατ' αὐτὰς ἀναγινώσκων ἐν τοῖς Παυσανίου Ἀττικοῖς (κεφ. 29) τὰ ἑξῆς· «Κατιοῦσι δ' ἐς τὴν Ἀκαδημίαν περίβολός ἐστιν Ἀρτέμιδος καὶ ξόανα Ἀρίστης καὶ Καλλίστης... καὶ ναὸς οὐ μέγας ἐστίν, ἐς ὃν τοῦ Διονύσου τοῦ Ἐλευθερέως τὸ ἄγαλμα ἀνὰ πᾶν ἔτος κομίζουσιν ἐν τεταγμέναις ἡμέραις. Ἱερὰ μὲν ταύτῃ τοσαῦτά ἐστι·» ἐνεθυμήθην, ὅτι δὲν εἶναι ἀπίθανον ἐκ τούτων τῶν δύο ἱερῶν, ἃ πρῶτα ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ἀκαδημίαν πορευόμενος ὁ Παυσανίας εἶδε, νὰ μετετοπίσθησαν ἐν πάνυ παλαιοῖς χρόνοις ἐκεῖνα τὰ δύο μικρὰ ἐνεπίγραφα βωμίδια, ἅπερ εὑρεθέντα εἰς τὰ ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ τῆς πόλεως περιβόλου χώματα παρὰ τὸ εὐλόγως ὑποτιθέμενον Δίπυλον ἐξέδωκα ἐγὼ προχείρως τῇ 4 Φεβρουαρίου 1873 ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ (ἴδε τόμον α'. σελίδ. 395 καὶ 402). Αἱ ἁπλαῖ λίαν ἐπιγραφαί των· «Μιτροβάτης Ἀρτέμιδι ἀνέθηκε» καὶ «Ζώσιμος Εἰρηνέου Διονύσῳ εὐχήν»· τότε δὲν εἵλκυσαν πολὺ τὴν προσοχήν μου, ὥστε καὶ νὰ ἀναζητήσω τὴν ἐνδεχομένην σχέσιν των πρὸς ὡρισμένα τινὰ τῶν δύο θεῶν Ἀρτέμιδος καὶ Διονύσου ἱερά, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μνημονευόμενα ὡς ἐκεῖ που πλησίον ὑπάρξαντα, σήμερον δὲ πολὺ κλίνω εἰς τοῦτο, ἀφοῦ ἐκ τῆς προσφάτου ἀναγνώσεως τοῦ Παυσανίου ἐκινήθην. Ἐπειδὴ δὲ περὶ βωμιδίων ὁ λόγος, ἃς εἴπω, ὅτι αὐτόθι που, ἐντὸς δηλ. τοῦ δυτικοῦ περιβόλου, εὑρέθη ἀρτίως καὶ ἓν βωμίδιον τῆς Νεμέσεως, τριγωνικοῦ σχήματος, ἔχον γράμματα τῶν ῥωμ. χρόνων τάδε·

Νεμέσε(ι
θεᾷ ἐπηκ(ό-
ω εὐχὴν
ἀν)έθηκ(εν
. . . ; . . .

Δημοσιεύω ἔτι καὶ τὴν ἑξῆς ἀξιόλογον τῶν πρὸ Εὐκλείδου ἄρχοντος χρόνων ἐπιγραφήν, ἀνεγνωσμένην ἐπὶ βάθρου στήλης ἐπιτυμβίας, ἐξαχθέντος τῇ 24 Ἰουλίου ἐκ τοῦ πρὸς βορρᾶν τοίχου τοῦ περιβόλου Ἀθηνῶν, ἔνθα τώρα σκάπτει ἡ ἀρχαιολογικὴ ἑταιρία. Τὸ βάθρον εἶναι λίθου Πεντελησίου, σχῆμα δ' ἔχει ἁπλούστατον τετράγωνον ἐπίμηκες. Ἐπὶ τοῦ ἑτέρου τῶν στενοτέρων του προσώπων ἔχει τάδε·

Σῆμα πατὴρ Κλε(ό-
βολος: ἀποφθιμέ-
νοι Χσενοφάντοι
θῆκε τόδ' ἀντ' ἀρετῆς
5 ἠδὲ σαοφροσύνες.

ἤτοι κοινῶς μεταγεγραμμένα·

Σῆμα πατὴρ Κλε(ό)βουλος ἀποφθιμένῳ Ξενοφάντῳ
θῆκε τόδ' ἀντ' ἀρετῆς ἠδὲ σαοφροσύνης.

Τῶν μᾶλλον παραλλασσόντων τῆς συνήθους γραφῆς γραμμάτων τὸ σχῆμα εἶναι τοῦτο·

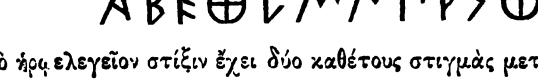

Τὸ ἡρ ἐλεγεῖον στίξιν ἔχει δύο καθέτους στιγμὰς μετὰ τὸ Κλεόβολος, πιθανῶς πρὸς δήλωσιν τῆς ἐκεῖ τομῆς τοῦ στίχου, τῆς κατὰ τρίτον τροχαῖον καλουμένης.

Ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου τῶν πλαγίων καὶ μακροτέρων προσώπων, ὄντος βεβλαμμένου, ὑπολείπονται ἐν τέλει στίχου μόνα τὰ α ρ ι ο ς, κεχαραγμένα ἀραιότερον, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς δι' ἓν πρὸ τοῦ α μικρότατον λείψανον γράμματος, δυνάμενον νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἄκρον τοῦ βραχέος σκέλους τοῦ πῖ, ἀναγινώσκομεν· *Πάριος*.

Παρὰ νὰ εἴπωμεν δέ, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ ἐθνικὸν τοῦ ποιήσαντος τὴν στήλην, κείμενόν ποτε οὕτω περίπου·

(ὁ δεῖνα) Πάριος
(ἐποίει)·

λέγομεν μᾶλλον, ὅτι εἶναι ἐθνικὸν αὐτοῦ τοῦ νεκροῦ, ἐφ' ᾧ ἐτέθη ἡ στήλη, ἐπειδὴ τὰ γράμματα ταῦτα ἐχαράχθησαν ἐπὶ τοῦ ἐπιμηκεστέρου προσώπου τοῦ βάθρου, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου ἐπὶ τῆς ὁριζοντίου ἐπιφανείας σώζεται καὶ κοιλότης ἐπιμήκης καὶ ἀνωμάλου σχήματος, εἰς ἣν ἐνεσφηνοῦτό ποτε ἡ στήλη, καὶ τότε θὰ εἶχεν οὕτω ἡ ἐπιγραφή·

Χσενόφαντος Πάριος

Ὁπωσδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἐκληφθῶσι τὰ τῆς ἐπιγραφῆς, τὸ σπουδαῖον αὐτῆς εἶναι ὁμολογούμενον διὰ δύο μάλιςα περιςατικά.

α. ὁ λίθος μάρμαρον ὤν, ὡς εἴπομεν, καὶ ἐξαχθεὶς ἐκ τοῦ ἐκ τροχμαλοπαγῶν λίθων συγκειμένου τοίχου τοῦ παλαιοῦ περιβόλου, καὶ δὴ ἐκ τῶν κατωτάτω αὐτοῦ δόμων τῶν θεμελίων, ἐπιβεβαιοῖ ἐκεῖνα τὰ περὶ τῆς ἐπὶ Θεμιστοκλέους τειχίσεως τῶν Ἀθηνῶν ἱςορημένα ὑπὸ Θουκυδίδου 1,93: καὶ δήλη ἡ οἰκοδομία ἔτι καὶ νῦν ἐςτιν ὅτι κατὰ σπουδὴν ἐγένετο· οἱ γὰρ θεμέλιοι παντοίων λίθων ὑπόκεινται καὶ οὐ ξυνειργασμένων ἔςτιν ᾗ, ἀλλ' ὡς ἕκαςτοί ποτε προσέφερον· πολλαί τε στῆλαι ἀπὸ σημάτων καὶ λίθοι εἰργασμένοι ἐγκατελέγησαν. — Αὐτὸ τοῦτο ἐβεβαιώθη πρὸ ἑνὸς ἔτους καὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ καταβολῇ τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας τοῦ Δ. Μελᾶ εὑρεθέντος μαρμαρίνου βάθρου στήλης, μεταξὺ τῶν ἀλλοίων τοῦ ἐκεῖ ἀρχαίου περιβόλου λίθων, καὶ ἔχοντος τὰ. Ἀντιδότου. — Καλλωνίδης ἐποίει ὁ Δεινίου. Ἴδε Ἀρχαιολ. Ἐφημερ. Ἀθηνῶν περ. β. φυλ. ις'. Ἐβεβαιώθη ἔτι καὶ ἐξ ἑνὸς μαρμαρίνου τεμαχίου καθημένης γυναικείας μορφῆς, ἀρχαϊκῆς ἐργασίας ἐπιμελεςτάτης, ἐξηγμένου οὐ πρὸ πολλοῦ ἐκ τοῦ πολυγωνίου τοίχου, τοῦ πρὸς τῷ «ὅρῳ Κεραμεικοῦ», περὶ οὗ λεπτομερέςτερον ἄλλοτε.

β'. πρὸς τῷ βάθρῳ τῷ ἡμετέρῳ εὑρέθη καὶ ἓν τεμάχιον στή-

λης μαρμαρίνης μὲ λεπτὸν περιθώριον ἐκ τοῦ ἑτέρου μέρους καὶ γλυφὴν κνημῶν ἀνδρός, ὅπερ δεικνύει ὁμοιότητα ἐργασίας πρὸς τὴν γνωστὴν ἀρχαϊκὴν στήλην τοῦ Ἀριστίωνος, καὶ εὐλογώτατον εἶναι νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὴν τοῦ Ξενοφάντου στήλην. Εἶτα δὲ ὀλίγον ἀνωτέρω πρὸς τῇ αὐτῇ τοῦ τοίχου γραμμῇ εὑρέθη ἓν ἄνω μέρος στήλης μαρμαρίνης, ὁμοίας ἀρχαϊκῆς ἐργασίας, ἐφ' οὗ σώζεται κεφαλὴ (μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ μέρους τοῦ δεξιοῦ ὤμου), νέου ἀγενείου, γεγλυμμένη ἐκ τοῦ πλαγίου (en profil), μέ τινα στρογγύλον δίσκον πέριξ, ὃν φαίνεται κρατοῦσα ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου χεὶρ ἀριστερά. Παρέχει δὲ νῦν ὁ δίσκος οὗτος, πάντως ἀγωστικὸς ὤν, ἔμφασιν στεφανίου ἢ δόξης (nimbus) τῶν ἡμετέρων ἁγίων. Τοῦτο τὸ γλυπτὸν τεμάχιον, μὲ περιθώριον ὂν καὶ αὐτὸ καὶ ἀναλογίαν ἔχον φανερὰν πρὸς τὸ βάθρον τὸ ἐνεπίγραφον, θεωροῦμεν ὡσαύτως μέρος τῆς ἐπ' αὐτοῦ ποτε στήλης, καὶ ἐλπίζομεν, ὅτι ὅταν ἀπεικονισθὲν δεόντως δημοσιευθῇ, οὐ μόνον θέλει ἀναγνωρισθῆ ὡς τοιοῦτο, ἀλλὰ καὶ ὡς ἓν τῶν ἀρίστων, εἰμὴ τὸ ἄριστον δεῖγμα τῆς τῶν χρόνων ἐκείνων γλυπτικῆς.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 10 Αὐγούστου 1873.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΟΜΗΤΩΝ.

Ἐκτὸς τῶν καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ὁρατῶν, συνήθων ὡς εἰπεῖν ἀστέρων, τῶν ὁποίων ἡ ἄποψις ἐμποιεῖ τὴν αὐτὴν πάντοτε βαθεῖαν, ἀλλ' ἤρεμον ἐντύπωσιν, ἀναφαίνονται ἐνίοτε κατὰ χρονικὰ διαλείμματα ἄνισα καὶ οὐράνια σώματα, ὧν ἡ ὄψις εἶνε διάφορος τῆς τῶν ἄλλων ἀστέρων. Τὰ σώματα ταῦτα συνοδεύονται ὑπὸ κόμης λευκῆς, πολλάκις μακροτάτης καὶ μεγίστης, ἁπλῆς ἢ ἐνίοτε καὶ πολλαπλῆς· ἐκ τούτου δ' ὠνομάσθησαν *κομῆται*. Ἐνῷ δ' ἐκ τῶν ἀστέρων οἱ μὲν ἀπλανεῖς καλούμενοι διὰ τὸν γυμνὸν ὀφθαλμὸν καὶ μακρότατα χρονικὰ διαστήματα τηροῦσι τὴν

αὐτὴν πρὸς ἀλλήλους σχετικὴν θέσιν, οἱ δὲ πλανῆται φαίνονται κινούμενοι κατὰ κανόνας καὶ ἐντὸς τοῦ ζῳδιακοῦ, οἱ κομῆται ἀναφαίνονται ὁπουδήποτε τοῦ οὐρανίου θόλου, καὶ ἡ κίνησις αὐτῶν δὲν παρουσιάζει τὴν αὐτὴν τῶν πλανητῶν κανονικότητα. Ἐὰν δ' ἐξετάσωμεν τὴν περὶ τὸν ἥλιον κίνησιν τῶν κομητῶν, ἀνευρίσκομεν ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν φέρονται περὶ τοῦτον ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς, ἀντιθέτως δηλαδὴ πρὸς τοὺς πλανήτας, φερομένους περὶ τὸν ἥλιον ὅπως καὶ περὶ τοὺς ἰδίους ἄξονας ἐκ Δ. πρὸς Α.

Πλὴν τῶν φαινομένων αὐτῶν ἀνωμαλιῶν καὶ ἡ ὄψις τῶν κομητῶν εἶνε διάφορος τῆς τῶν ἄλλων ἀστέρων καὶ ποικίλλεται κατὰ τοὺς διαφόρους κομήτας, ἢ καὶ διὰ τὸν αὐτὸν κομήτην κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁρατότητος αὐτοῦ. Ἀναγκαζόμεθα λοιπὸν εὐλόγως νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ κομῆται ἀποτελοῦσιν ἰδίαν ἐν τῷ σύμπαντι τάξιν σωμάτων.

Οἱ κομῆται, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῶν μετεωρολογικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους (Βιβλ. α', 6 καὶ 7), ἐξελήφθησαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὑπὸ μὲν τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ Δημοκρίτου ὡς σύμφασις πλησίον ἀλλήλων ἐρχομένων καὶ ἀλλήλους θιγόντων πλανητῶν· ὑπό τινων δὲ Πυθαγορείων καὶ ἄλλων τινῶν ὡς πλανήτης σπανίως φαινόμενος, ὅπως ὁ Ἑρμῆς. Κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλη, τοῦ ὁποίου ἡ δοξασία ἐπεκράτησεν ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις, οἱ κομῆται γεννῶνται ἐκ τῶν ὑπεράνω τοῦ ἀέρος ξηρῶν καὶ θερμῶν ἀναθυμιάσεων, ὅταν αὗται δὲν ἔχωσιν ἰδίαν μεγάλην ταχύτητα (διότι τότε γεννῶνται ἄλλα μετέωρα, ἐν οἷς καὶ οἱ διάττοντες ἀστέρες)· ἐπειδὴ δ' αἱ ἀναθυμιάσεις αὗται μετὰ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἀέρος μετέχουσι τῆς ἡμερησίας ἐγκυκλίου κινήσεως, μετέχουσι καὶ οἱ κομῆται ταύτης. Ἡ δὲ κόμη αὐτῶν γεννᾶται ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν ἀναθυμιάσεων ἐκείνων μετ' ἄλλων κάτωθεν ἀνερχομένων, δηλαδὴ ἐκ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἀέρος. Περίεργος ἴσως φανῇ ἡ συγγένεια τῶν κομητῶν πρὸς τοὺς διάττοντας· ἡ παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ὅμως συγγένεια τῶν δύο αὐτῶν φαινομένων δὲν εἶνε ἡ αὐτὴ μετὰ τῆς νῦν ἀπό τινων ἐτῶν γνωστῆς, περὶ ἧς περαιτέρω θὰ ὁμιλήσωμεν. Παρατηροῦμεν δὲ πρὸς τούτοις, ὅτι οἱ κομῆται εἶνε παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει μετέωρα πολὺ κατωτέρω εὑρισκόμενα τῆς

σελήνης, καθόσον γεννῶνται ἐν ταῖς ἀμέσως ὑπεράνω τοῦ ἀέρος ἀναθυμιάσεσιν. Προσημαίνουσι δὲ κατ' αὐτὸν ξηρὰν κατάστασιν τῆς ἀτμοσφαίρας.

Ὅτε δὲ ἀνεπτύχθη ἡ ἀστρολογία καὶ ἀπεδόθη ἐπιῤῥοὴ εἰς τοὺς πλανήτας ἐπὶ τῆς τύχης τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν διάφορον αὐτῶν θέσιν πρός τε ἀλλήλους καὶ τὸν ζῳδιακὸν, τὸ σπάνιον τῆς ἀναφανήσεως τῶν κομητῶν καὶ ἡ ἀσυνήθης αὐτῶν μορφὴ καὶ κίνησις ἐγένοντο ἀφορμὴ ὅπως τὰ φαινόμενα ταῦτα θεωρῶνται ὡς προσημαίνοντα ἔκτακτα καὶ μεγάλα πράγματα καὶ αὐτὴν τὴν καταστροφὴν καὶ κατάκαυσιν τῆς γῆς διά τινος ἐξ αὐτῶν. Τῆς δοξασίας δὲ ταύτης, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν, σώζονται ἔτι καὶ νῦν ἴχνη· διότι δὲν εἶνε μακρὰν ὁ ἀπὸ τοῦ 1857 παρελθὼν χρόνος, ὅτε ἐπροφητεύθη ἡ καταστροφὴ τῆς γῆς διὰ συγκρούσεως πρὸς κομήτην, ἵνα μή τι εἴπωμεν περὶ τῆς περυσινῆς προφητείας, διότι ταύτης ἡ ἐντύπωσις ἦτο πολὺ ἀσθενεστέρα τῆς τοῦ 1857, Πᾶσαι δ' αἱ προφητεῖαι αὗται ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περὶ κομητῶν προλήψει περὶ τῆς ξηρασίας καὶ θερμότητος· ἣν προξενοῦσι, καὶ τῇ ἀστρολογικῇ σημασίᾳ ἀπὸ τῆς παρακμῆς τῆς ἀρχαιότητος καὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα, οὐχὶ δὲ ἐπὶ τῆς νῦν γνωστῆς συναντήσεως τῆς γῆς πρὸς κομήτας, ἐξ ἧς μόνον διάττοντες γεννῶνται, ὅπως θέλομεν εἰπεῖ, οὐχὶ δὲ καταστροφὴ ἢ ἀλλοίωσίς τις τῆς γῆς. Ἡ μόνη διαφορὰ μεταξὺ τῶν προτέρων καὶ τῶν νῦν τροφητειῶν εἶνε ἡ τοῦ ἐνδύματος· διότι, ἐνῷ πρότερον ἐπροφητεύετο ἡ κατάκαυσις τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ μετεώρου, τανῦν προϋπολογίζεται δῆθεν ὑπό τινος ἀστρονόμου, ἀγνώστου ἢ γνωστοῦ, μή ποτε ὅμως τοῦτο πράξαντος, Γερμανοῦ, Ὁλλανδοῦ, Ἑλβετοῦ, Ἀμερικανοῦ, ἢ καὶ ἄλλου, ἡ σύγκρουσις τῆς γῆς πρός τινα κομήτην, μέγαν βεβαίως διὰ τὸ τρομερὸν τοῦ πράγματος. Ἐντεῦθεν φόβος καὶ τρόμος, διότι ἄλλοι προβλέπουσι τὰς δυνατὰς συνεπείας, οἷον ἕλξιν τῶν ὑδάτων τῆς γῆς καὶ κατακλυσμὸν, θραῦσιν αὐτῆς καὶ τὰ παρόμοια τρομερά. Ὅταν ὅμως ὁ κίνδυνος, ὡς εἰκὸς, παρέλθῃ, τότε οὐδεὶς ἐφοβήθη καὶ ὑπὸ πάντων ἐμπαίζεται ὁ ἀνόητος ἐκεῖνος Οὖτις ἀστρονόμος, ὅστις ἠθέλησε νὰ ταράξῃ τὴν κοινὴν ἡσυχίαν. Ἐνδιετρίψαμεν πλέον ἴσως τοῦ δέοντος εἰς τὰς τοιαύτας προῤῥή-

σεις, διότι θὰ ἴδωμεν καὶ πάλιν ἐπανάληψίν τινα αὐτῶν, ὅταν παρέλθῃ ἱκανὸς χρόνος καὶ λησμονηθῶσι τὰ τῶν προτέρων προρρήσεων.

Καὶ μετὰ τὴν ἐν τῇ Δύσει ἀναγέννησιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν πρόοδον αὐτῶν ὑπό τε τὴν ἔποψιν τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐξηγήσεως τῶν φαινομένων συμφώνως πρὸς τὴν πεῖραν, οἱ κομῆται ἐξελαμβάνοντο ἐπί τινα ἔτι χρόνον ὡς μετέωρα καὶ οὐχὶ κοσμικὰ φαινόμενα. Πρῶτος ὅμως ὁ μέγας Δανὸς ἀστρονόμος Τύχων Βράχης κατέδειξε τὸ ἀδύνατον τῆς τοιαύτης παραδοχῆς, συμπεράνας ἐκ παρατηρήσεων ὅτι ὁ κομήτης τοῦ 1577 ἔκειτο ἀπὸ τῆς γῆς ἀπωτέρω πολὺ τῆς σελήνης, ἑπομένως μακρὰν τῶν ὁρίων τῆς ἀτμοσφαίρας. Βαθμηδὸν ἡ δοξασία ὅτι οἱ κομῆται εἶνε κοσμικὰ φαινόμενα ἐγένετο γενικῶς παραδεκτή, ἐξητάσθη δὲ καὶ ἡ περὶ τὸν ἥλιον τροχιὰ αὐτῶν. Καὶ πρὸ τοῦ Νεύτωνος μὲν ἐλέχθη ὅτι αἱ περὶ τὸν ἥλιον τροχιαὶ τῶν κομητῶν εἶνε παραβολαί, ὧν τὴν ἑστίαν κατέχει ὁ ἥλιος· ὁ Νεύτων ὅμως ἐν τῷ κοσμικῷ συστήματι αὐτοῦ (de systemate mundi) κατέδειξεν ὅτι οἱ κομῆται εὑρίσκονται μακρὰν τῆς γῆς, ἐν τῷ πλανητικῷ ὅμως συστήματι καὶ οὐχὶ ἐκτὸς αὐτοῦ, καὶ ὅτι διατρέχουσι τροχιὰς παραβολικὰς περὶ τὸν ἥλιον, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ἕλξιν ὑπόκεινται. Ἐν δὲ ταῖς Ἀρχαῖς (Phil. nat. principia math.) ἀπέδειξε προηγουμένως ὅτι, ὅταν σῶμά τι διατρέχῃ παραβολικὴν τροχιὰν περὶ κέντρον τι δυνάμεως εὑρισκόμενον ἐν τῇ ἑστίᾳ τῆς παραβολῆς, ἡ δύναμις αὕτη δρᾷ κατὰ λόγον ἀντίστροφον τοῦ τετραγώνου τῆς ἀποστάσεως· ὅθεν ἕπεται ὅτι ὁ ἥλιος, ὁ ἕλκων τοὺς πλανήτας κατὰ τὸν νόμον αὐτὸν καὶ καταναγκάζων αὐτοὺς νὰ διατρέχωσιν ἐλλειπτικὰς τροχιάς, ἕλκει ἐπίσης καὶ τοὺς κομήτας. Εὗρε δὲ καὶ μέθοδον πρὸς ὑπολογισμὸν τῶν παραβολικῶν τροχιῶν τῶν κομητῶν.

Τῷ 1716 ὁ Ἄγγλος ἀστρονόμος Ἀλλέϋος ἔδειξε τὴν ταὐτότητα τῶν κομητῶν 1531, 1607, 1682, καὶ ἐσυμπέρανεν ὅτι ὁ κατὰ τὰς διαφόρους ταύτας ἐποχὰς φανεὶς κομήτης διατρέχει περὶ τὸν ἥλιον τροχιὰν ἐλλειπτικὴν ἐν 75 ἔτεσι. Προεῖπε δὲ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1758. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ κομῆται ὑπόκεινται εἰς τὰς αὐτὰς μετὰ τῶν πλανητῶν ἐπιδράσεις, δηλαδὴ

ἕλκονται οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἄλλων σωμάτων τοῦ πλανητικοῦ συστήματος, ἤτο ἀνάγκη πρὸς ἀκριβῆ προϋπολογισμὸν τῆς ἐπανόδου τοῦ κομήτου αὐτοῦ, τοῦ φέροντος νῦν τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλλεύου, νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ πλανητικῷ συστήματι κινήσεως αὐτοῦ ἐπίδρασις, ἢ ἐκ τῆς ἕλξεως τῶν πλανητῶν. Τὸν μακρὸν αὐτὸν καὶ ἐργώδη λογισμὸν ἐξετέλεσεν ὁ Γάλλος Κλαιρῶτος καὶ προσδιώρισε τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς τὸ περιήλιον τῆς τροχιᾶς αὐτοῦ.

Ἡ ἐπιτυχία αὕτη ἐπεκύρωσε πληρέστατα τὴν δοξασίαν ὅτι οἱ κομῆται εἶνε σώματα ὑποκείμενα ὅπως καὶ οἱ πλανῆται εἰς τὸν νόμον τῆς γενικῆς βαρύτητος καὶ διατρέχουσι περὶ τὸν ἥλιον τροχιὰς ὅπως καὶ οὗτοι μίαν τῶν κωνικῶν τομῶν, ἔλλειψιν, ὑπερβολὴν, ἢ παραβολὴν, διότι ταῦν εἶνε γνωσταὶ καὶ ὑπερβολικαὶ τροχιαὶ κομητῶν. Ἡ διάφορος δὲ κωνικὴ τομὴ ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν εἰδικῶν περιστάσεων, καθ' ἃς ὁ κομήτης εἰσῆλθεν εἰς τὸ πλανητικὸν σύστημα, ὅπως περαιτέρω θέλομεν εἰπεῖ.

Ἐκ τῶν τριῶν κωνικῶν τομῶν ἡ μὲν ἔλλειψις εἶνε κεκλεισμένη, ὅθεν πᾶς κομήτης διατρέχων ἐλλειπτικὴν τροχιὰν εἶνε περιοδικὸς, ἐπανέρχεται δηλαδὴ μεθ' ὡρισμένον χρονικὸν μεῖζον ἢ ἔλασσον, κατὰ τὸ μῆκος τῆς ἐλλείψεως, διάστημα εἰς τὸ περιήλιον αὐτοῦ· ἡ δὲ ὑπερβολὴ πλησιάζει πρὸς τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν εἰς τὰ μὴ πολὺ πλησίον τῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου κατεχομένης ἑστίας μέρη αὐτῆς· ὅθεν μόνον περὶ τὸ περιήλιον εἶνε λίαν καμπύλος ὁ δρόμος ὁ διατρεχόμενος ὑπὸ κομήτου ἔχοντος ὑπερβολικὴν τροχιὰν καὶ μόνον ἅπαξ οὗτος πλησιάζει τὸν ἥλιον, εἶτα δὲ ἀπομακρύνεται αὐτοῦ καὶ διατρέχει ὅπως καὶ πρὶν κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν τὸ ἀχανές· ἡ δὲ παραβολὴ εἶνε ἐπίσης ἀπέραντος καμπύλη, μὴ τείνουσα ὅμως νὰ λάβῃ μορφὴν εὐθείας γραμμῆς. Συνήθως ὑπολογίζεται κατὰ πρῶτον ἡ τροχιὰ ἑκάστου νέου κομήτου ὡς παραβολικὴ, διότι καὶ ταχύτερος καὶ εὐκολώτερος εἶνε ὁ λογισμὸς τοιαύτης τροχιᾶς, καὶ διότι, ἐὰν ἡ διατρεχομένη ὑπὸ τοῦ κομήτου ἔλλειψις ἦνε, ὅπως συνήθως, λίαν μακρὰ, ἡ ἔλλειψις δύναται ἄνευ λάθους ἐπαισθητοῦ νὰ θεωρηθῇ ὡς παραβολή. Ἐκ τούτου περιέχουσιν οἱ κομητογραφικοὶ πίνακες τὰ παραβολικὰ στοιχεῖα τῶν

τροχιῶν τῶν κομητῶν, καὶ ταῦτα ἐχρησίμευσαν πολλάκις πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ταὐτότητος κομητῶν ἀναφανέντων κατὰ δύο ἢ καὶ πλείονας διαφορετικὰς ἐποχάς.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν συνήθη μορφὴν τῶν τροχιῶν τῶν κομητῶν, εὑρίσκομεν ὅτι αὗται τὸ πλεῖστον εἶναι παραβολικαί, ἐὰν θεωρήσωμεν ὡς παραβολὰς καὶ τὰς λίαν μεγάλας ἐλλείψεις, ὀλίγαι δὲ εἶνε ἐλλειπτικαί, ὑπερβολικαὶ δὲ ὀλίγισται, καὶ αὐταὶ μὴ πολὺ διαφέρουσαι τῆς παραβολῆς, διότι, ἐνῷ ταύτης ἡ ἐκκεντρότης εἶνε ἴση μὲ 1, ἡ τοῦ κομήτου τοῦ 1852II, ἔχοντος τὴν μᾶλλον ἔκκεντρον ὑπερβολὴν μὲ 1,053, διαφέρει δηλαδὴ ὀλίγον τῆς παραβολῆς. Ἑτέρωθεν εἶνε γνωστὸν ὅτι αἱ τροχιαὶ τῶν πλανητῶν ὀλίγον διαφέρουσι τοῦ κύκλου. Ἐκ τούτου λοιπὸν ἀναγκαζόμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ κομῆται οὐ μόνον διαφέρουσι κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτῶν κατασκευὴν τῶν πλανητῶν, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀπετέλεσαν μέρος τοῦ πλανητικοῦ συστήματος ὑπὸ ὅλως διαφόρους περιστάσεις παρὰ οἱ πλανῆται, δηλαδὴ ἔχουσιν ὅλως ἄλλην παρὰ τούτους ἀρχήν. Διὰ μὲν τοὺς πλανήτας δεχόμεθα ὡς πιθανὸν τὸ κοσμογονικὸν σύστημα τοῦ Λαπλασίου, διὰ τοὺς κομήτας ὅμως δέον νὰ ἀναζητήσωμεν ἄλλην καταγωγήν.

Ἐξ ἀκριβῶν παρατηρήσεων εἶνε τανῦν γνωστὸν ὅτι ὅπως κινοῦνται οἱ ἄλλοι ἀστέρες, οἱ ἀπλανεῖς καλούμενοι, κινεῖται καὶ ὁ ἥλιος ἐν τῷ ἀχανεῖ συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν πλανητῶν καὶ τῶν δορυφόρων τούτων. Ἡ διεύθυνσις δὲ τῆς κινήσεως ταύτης εἶνε κατὰ τὸ παρὸν πρὸς τὸν ἀστερισμὸν τοῦ Ἡρακλέους. Ἑτέρωθεν εἶνε γνωστὸν ἐκ τῆς σχετικῆς πρὸς ἀλλήλους κινήσεως τῶν διπλῶν ἀστέρων, ὅτι ἡ ἰδιότης τῆς ἕλξεως καὶ ὁ νόμος αὐτῆς εἶνε γενικὴ ἰδιότης τῆς ὕλης καὶ οὐχὶ ἰδία τῶν σωμάτων τοῦ ἡμετέρου πλανητικοῦ συστήματος. Ὅταν λοιπὸν τοῦτο ἐν τῇ πορείᾳ αὐτοῦ πλησιάσῃ ἓν σῶμα ἢ σύστημα σωμάτων ἀρκούντως, ὅπως ἡ ἀμοιβαία ἕλξις ἦνε ἐπαισθητή, τότε ἀμφότερα τὰ συστήματα τό τε πλανητικὸν καὶ τὸ ξένον θὰ ἐπιδράσωσιν ἀμοιβαίως ἐπ' ἄλληλα. Ἐὰν τὸ ξένον σῶμα ἢ σύστημα σωμάτων ἦνε πολὺ μικρὸν σχετικῶς πρὸς τὸ πλανητικὸν σύστημα, τοῦτο μὲν δὲν θὰ ὑποστῇ ἐπίδρασίν τινα ἐπαισθητήν, τὸ ἕτερον ὅμως θὰ εἰσέλθῃ ἐντὸς αὐ-

τοῦ εἴτε διὰ ν' ἀποτελέσῃ ὁριστικῶς μέρος τοῦ πλανητικοῦ συστήματος, εἴτε, ἀφοῦ ἅπαξ διαγράψῃ περὶ τὸν ἥλιον ὑπερβολικὴν ἢ παραβολικὴν τροχιάν, ἀπομακρυνθῇ καὶ πάλιν αὐτοῦ. Οὕτως ἀπροσκόπτως ἐξηγεῖται πῶς εἰσέρχονται οἱ καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα ξένοι τοῦ πλανητικοῦ συστήματος κομῆται εἰς αὐτὸ καθὼς καὶ τὰ σωματίδια τὰ δίδοντα γένεσιν εἰς τοὺς διάττοντας καὶ τοὺς ἀερολίθους. Ἴδωμεν ὅμως νῦν ἐὰν ὑπάρχῃ κοινὸν μεταξὺ τῶν δύο κατὰ τὸ φαινόμενον ὅλως διαφόρων φαινομένων, τοῦ τῶν κομητῶν δηλαδὴ καὶ τοῦ τῶν διαττόντων.

Οἱ διάττοντες καταπίπτουσιν εἴτε μεμονωμένοι εἴτε πυκνοί. Ὅταν συμβαίνῃ τὸ τελευταῖον τοῦτο, παρατηρεῖται ὅτι φαίνονται πάντες ἔχοντες κοινήν τινα ἀφετηρίαν, διότι πᾶσαι αἱ φαινόμεναι τροχιαὶ τῶν τῆς αὐτῆς πυκνῆς καταπτώσεως διαττόντων παρατεινόμεναι πρὸς τὰ ὄπισθεν συναντῶνται εἰς τὸ αὐτὸ περίπου σημεῖον. Τὸ σημεῖον αὐτό, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν *σημεῖον ἀκτινοβολίας*, εἶνε τὸ αὐτὸ διὰ πάντας τοὺς τόπους τῆς γῆς καὶ μετέχει τῆς ἡμερησίας κινήσεως, μένει δηλαδὴ τὸ αὐτὸ ἐπὶ τοῦ οὐρανίου θόλου καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πυκνῆς καταπτώσεως διαττόντων. Εἶνε λοιπὸν σημεῖον σταθερὸν ἐν τῷ χώρῳ ἐκτὸς τῆς ἀτμοσφαίρας τῆς γῆς. Καθ' ἣν στιγμὴν γίνεται ἡ κατάπτωσις ἑκάστου σωματιδίου, ἀπέχει τοῦτο τοῦ ἡλίου ὅσον καὶ ἡ γῆ, διότι, ὅπως ἀναφλεχθῇ, εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν ἧς τὸ ὕψος εἶνε ἐλάχιστον σχετικῶς πρὸς τὴν ἀπόστασιν τοῦ ἡλίου. Ἐὰν λοιπὸν τὰ σωματίδια διατρέχωσιν ἕνεκα τῆς ἕλξεως τοῦ ἡλίου τροχιὰν περὶ τοῦτον, ἔχομεν τῆς τροχιᾶς ταύτης τὴν θέσιν ἑνὸς σημείου καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἀπόστασιν (ἐπιβατικὴν ἀκτῖνα) αὐτοῦ. Ἡ περὶ τὸν ἥλιον κοινὴ τροχιὰ πάντων τῶν σωματιδίων τῶν ἀποτελούντων τὸ αὐτὸ σύστημα εἶνε μία τῶν κωνικῶν τομῶν, ἧς μίαν τῶν ἑστιῶν κατέχει ὁ ἥλιος. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅπως εἰς τοὺς κομήτας κατὰ πρῶτον παραβολικὴν τροχιάν, εὐκόλως ὑπολογίζομεν ταύτην διὰ τῶν δεδομένων τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, δηλαδὴ ἑνὸς σημείου (τοῦ τῆς ἀκτινοβολίας) τῆς εἰς αὐτὸ ἀντιστοιχούσης ἐπιβατικῆς ἀκτῖνος καὶ τῆς γνωστῆς θέσεως τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἑστίας τῆς παραβολῆς (τοῦ ἡλίου). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ

ἀκρίβεια τῆς οὕτως ἐξαγομένης τροχιᾶς δὲν εἶνε λίαν μεγάλη, ἀρκεῖ ὅμως ὅπως ἀνεύρωμεν τὴν τυχὸν ταὐτότητα αὐτῆς μετά τινος τροχιᾶς, ἧς εἶνε δεδομένα τὰ παραβολικὰ στοιχεῖα. Ἐξήχθη λοιπὸν ὅτι ὑπάρχει ταὐτότης μεταξὺ τῶν παραβολικῶν στοιχείων τῶν τροχιῶν πυκνῶν καταπτώσεων διαττόντων καὶ τῶν τροχιῶν γνωστῶν κομητῶν. Ἔτι δὲ πλέον ὑπάρχει καὶ ταὐτότης τοῦ χρόνου τῆς περὶ τὸν ἥλιον περιφορᾶς τῶν αὐτῶν κομητῶν καὶ τοῦ τῆς ἐπανόδου πυκνῆς καταπτώσεως τῶν ἀντιστοιχούντων εἰς τὴν ἑκάστοτε τροχιὰν μετεώρων. Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν ἀναμφιλέκτως ὅτι ὑπάρχει ταὐτότης τῶν δύο φαινομένων, δηλαδὴ τῶν κομητῶν καὶ τῶν εἰς αὐτοὺς ἀντιστοιχούντων διαττόντων. Ὅταν λοιπὸν κομήτης τις διατρέχῃ τροχιὰν τέμνουσαν τὴν τροχιὰν τῆς γῆς καὶ συναντηθῇ αὕτη μετὰ τοῦ κομήτου, δίδει οὗτος γένεσιν εἰς τὸ φαινόμενον βροχῆς, ὡς εἰπεῖν, διαττόντων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γῆ ἐπανέρχεται εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον τῆς τροχιᾶς αὐτῆς κατὰ τὴν αὐτὴν ἑκάστου ἔτους ἡμέραν, ἡ κατὰ περίοδον ἐπανερχομένη κατάπτωσις διαττόντων δέον νὰ συμβαίνῃ ἑκάστοτε κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ ἔτους ἡμέραν.

Τοιαῦται ταὐτότητες εἶνε τανῦν γνωσταί, οἷον ἡ τῆς πυκνοτάτης καταπτώσεως διαττόντων ἀνὰ 33 ἔτη τὴν 13 Νοεμβρίου μετὰ τοῦ περιοδικοῦ κομήτου τοῦ σημειουμένου ἐν τοῖς κομητογραφικοῖς καταλόγοις ὡς 1866I, ἡ τοῦ κατ' ἔτος ἐπαναλαμβανομένου φαινομένου τῆς 10 Αὐγούστου μετὰ τοῦ κομήτου 1862III. Ταὐτότης ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ κομήτου τοῦ φέροντος τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ἀνακαλύψαντος αὐτὸν Βιέλα (Biela) μετὰ τοῦ λαμπροῦ φαινομένου τῆς καταπτώσεως διαττόντων τὴν 27 Νοεμβρίου τοῦ 1872. Οἱ κομῆται λοιπὸν συνίστανται ἐκ πολλῶν μικροτάτων σωματιδίων διαπορευομένων τὸ ἀχανὲς ὁμοῦ, τῶν ὁποίων τὸ σύστημα εἰσέρχεται εἰς τὸ πλανητικὸν σύστημα ὅταν ἔλθῃ τοσοῦτο πλησίον τούτου, ὥστε ἡ ἕλξις αὐτοῦ νὰ ᾖνε ἀρκετὰ ἔντονος ὅπως τὰ προσελκύσῃ. Ἡ τροχιὰ εἶναι μὲν μία τῶν κωνικῶν τομῶν, ἐπικρατεῖ ὅμως ἡ παραβολική· μετατρέπεται δ'αὕτη εἰς τινας εἰς ἐλλειπτικὴν ὅταν ὁ κομήτης πλησιάσῃ ἕνα τῶν πλανητῶν τοσοῦτον, ὥστε τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ, καὶ ἰδίως ὁ μέγας

ἄξων, ν'ἀλλοιωθῶσι λίαν. Παραδείγματα τοιαύτης ἀλλοιώσεως ἔχομεν, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Λεβερρίέρου τοιαύτη προπροσέγγισις ἀπαιτεῖται ὅπως κομήτης τις γίνῃ περιοδικός. Οὕτω λοιπὸν κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ κομήτης 1866Ι (ὁ εἰς τοὺς διάττοντας τοῦ Νοεμβρίου δίδων γένεσιν) εἰσῆλθεν εἰς τὸ πλανητικὸν σύστημα τὸν Ἰανουάριον τοῦ 126 Μ. Χρ. καὶ ἡ τροχιὰ αὐτοῦ ἐγένετο ἐλλειπτικὴ περὶ τὸν ἥλιον διὰ τῆς ἕλξεως τοῦ πλανήτου Οὐρανοῦ. Ἐκ τῶν ὀλίγων ὅμως αὐτῶν γεννᾶται ἀμέσως τὸ ζήτημα, διατί ὁ μὲν κομήτης 1866Ι δίδει κατ' ἔτος γένεσιν εἰς κατάπτωσιν διαττόντων, ὁ δὲ τοῦ 1862ΗΙ μόνον κατὰ 33 ἔτη. Ὁ διευθυντὴς τοῦ ἀστεροσκοπείου τοῦ Μεδιολάνου Κ. Σκιαπαρέλλης, εἰς ὃν ὀφείλεται ἡ ἀνακάλυψις τῆς σχέσεως ταύτης μεταξὺ τῶν δύο διαφόρων φαινομένων, ἐξήγησε τὴν διαφορὰν ταύτην καὶ ἐξ αὐτῆς λαμβάνων ἀφορμὴν διευκρίνισε κάλλιστα τὰ τῶν διαττόντων ἀστέρων. Ὅταν λοιπὸν σύζημά τι σωματιδίων εἰσερχόμενον εἰς τὸ πλανητικὸν σύστημα ἔλθῃ εἰς τὸ περιήλιον αὐτοῦ ἢ πλησίον πλανήτου τινός, τὰ διάφορα αὐτοῦ μέρη δὲν ἕλκονται μετὰ τῆς αὐτῆς ἐντάσεως. Ἐκ τούτου μεταβάλλεται ὁ χρόνος τῆς περὶ τὸν ἥλιον περιφορᾶς τῶν διαφόρων συστατικῶν σωματιδίων τοῦ συστήματος ἀνίσως, χωρὶς νὰ συμμεταβάλληται ἐπαισθητῶς ἡ τοποθεσία τοῦ ἐπιπέδου τῆς κοινῆς αὐτῶν τροχιᾶς. Ἐντεῦθεν τὸ μὲν σημεῖον τῆς ἀκτινοβολίας μένει ἐπαισθητῶς τὸ αὐτό· ὅθεν κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ ἔτους ἡμέραν ἐπαναλαμβάνεται καθ' ἑκάστην συνάντησιν ἡ βροχὴ μετεώρων· ταῦτα ὅμως, ἐκ τῆς διαφόρου ταχύτητος τῆς περὶ τὸν ἥλιον φορᾶς αὐτῶν, διαμερίζονται βαθμηδὸν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς τροχιᾶς αὐτῶν καὶ τείνουσι νὰ σχηματίσωσι δακτύλιον σωματιδίων, κατεχόντων ὅλην τὴν τροχιὰν, ἀντὶ τοῦ ἀρχικοῦ κοσμικοῦ ὡς εἰπεῖν νέφους, τὸ ὁποῖον ἀπε τέλουν, καὶ ἡ τοιαύτη διάλυσις αὐξάνει καθ' ἑκάστην περίοδον. Ὁ κομήτης ὁ δίδων γένεσιν εἰς τὴν κατάπτωσιν τῆς 10 Αὐγούστου ἔχει ἤδη διαλυθῆ εἰς δακτύλιον, ὁ τῆς 13 Νοεμβρίου ὅμως οὐχὶ εἰσέτι. Ὅταν δὲ ἡ διάλυσις προβῇ λίαν, τότε καὶ τὸ σημεῖον τῆς ἀκτινοβολίας εὐρύνεται βαθμηδὸν καὶ μετατρέπεται εἰς χῶρον ἀκτινοβολίας, τέλος δὲ ὁ ὅλος κομήτης διαλύεται ὁλοτελῶς.

Τὸν βαθμιαῖον αὐτὸν διαμερισμὸν τοῦ συστατικοῦ κοσμικοῦ νέφους τοῦ ἀποτελοῦντος τὸν κομήτην δὲν πρέπει ποσῶς νὰ συγχέωμεν μετὰ τῆς κόμης αὐτοῦ, ὅπως ἐσφαλμένως κατ' ἀρχὰς ἐγένετο μετὰ τὴν γνωστοποίησιν τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ κ. Σκιαπαρέλλη. Οὗτος ῥητῶς καὶ δικαίως διαμαρτύρεται κατὰ τῆς συγχύσεως ταύτης. Ἡ κόμη εἶνε ἄλλο φαινόμενον συνοδεῦον τοὺς κομήτας οὐχὶ κατὰ μῆκος τῆς τροχιᾶς αὐτῶν, ὅταν οὗτοι βαθμηδὸν διαλύωνται, ἀλλὰ κατὰ διεύθυνσιν ἀντίθετον ἑκάστοτε πρὸς τὴν ἐπιβατικὴν ἀκτῖνα (τὴν ἑνοῦσαν τὸν κομήτην μετὰ τοῦ ἡλίου), ὅπως θέλομεν εἰπεῖ. Ἐὰν ἡ ἀρχικὴ σύστασις τοῦ κομήτου ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ συνιστᾶται οὗτος ἐκ δύο ἢ πλειόνων μετ' ἀλλήλων συνδεδεμένων, δυνατὸν ἐκ τῆς διαφόρου ἐπὶ τῶν μερῶν αὐτῶν ἐπιδράσεως τοῦ ἡλίου καὶ τῶν πλανητῶν, νὰ χωρισθῶσι ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων, ὅπως τοῦτο ἐγένετο εἰς τὸν κομήτην τοῦ Βιέλα, ὅστις ἐχωρίσθη εἰς δύο.

Ἴδωμεν νῦν ἂν οἱ ἀερόλιθοι ἦνε σώματα μικρὰ μεμονωμένα ἔχοντα τὴν αὐτὴν μετὰ τῶν κομητῶν κατασκευὴν μὲ μόνην τὴν διαφορὰν τοῦ ποσοῦ τῶν συστατικῶν σωματιδίων, ἢ ὑπάρχει διαφορά τις πραγματικὴ μεταξὺ τῶν φαινομένων δύο κατηγοριῶν.

Ἀμέσως ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται περίεργον πῶς κατὰ τὴν βροχὴν διαττόντων δὲν συμβαίνει καὶ κατάπτωσις ἀερολίθων, ἀλλ' οὗτοι καταπίπτουσι συνήθως μεμονωμένοι ἢ ἐνίοτε καὶ εἰς ἀριθμὸν μὴ δυνάμενον νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν ἀπειρίαν τῶν διαττόντων κατὰ τὰς πυκνὰς αὐτῶν καταπτώσεις. Καὶ αἱ ὧραι δὲ τῆς ἡμέρας, καθ' ἃς συνηθέστερον συμβαίνει πυκνὴ κατάπτωσις διαττόντων καὶ κατάπτωσις ἀερολίθων, δὲν εἶνε αἱ αὐταί. Οἱ μὲν διάττοντες πίπτουσι πυκνότεροι κατὰ τὴν πρωΐαν, οἱ ἀερόλιθοι ὅμως οὐχί.

Τὰς διαφορὰς ὅμως ταύτας καὶ ἄλλας τινὰς ἐθεώρησεν ὁ κ. Σκιαπαρέλλης δευτερευούσας καὶ δυναμένας νὰ ἐξηγηθῶσι καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει τῆς αὐτῆς καταγωγῆς τῶν δύο φαινομένων.

Τὴν μεταξὺ ἀερολίθων καὶ διαττόντων ἀρχικὴν καὶ οὐσιώδη διαφορὰν ἀνεῦρεν ὁ κ. Σκιαπαρέλλης διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν τροχιῶν τῶν κομητῶν πρὸς τὰς ὀλίγας γνωστὰς τροχιὰς ἀερολίθων,

διότι τούτων αἱ διαφοραὶ δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ δευτερευόντων αἰτίων, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ τῆς διαφόρου ἀρχῆς τῶν κομητῶν καὶ τῶν ἀερολίθων.

Πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς διαφορᾶς ταύτης ἀπαιτεῖται ὁ ὑπολογισμὸς τῶν τροχιῶν τῶν ἀερολίθων ἐν τῷ χώρῳ, πρὸς τοῦτο δὲ εἶναι ἀνάγκη συγχρόνων παρατηρήσεων τοῦ ἀερολίθου ἅμα εἰσερχομένου εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν, πρὶν δηλαδὴ οὗτος εἰσελθὼν εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν ἀρχούντως, ἀπολέσῃ τὴν ἐν τῷ χώρῳ ταχύτητα αὐτοῦ, μετατρεπομένην εἰς θερμότητα διὰ τῆς πρὸς τὴν ἀτμοσφαῖραν τριβῆς. Αἱ παρατηρήσεις αὗται διὰ πολλοὺς λόγους δὲν ἔχουσι λίαν μεγάλην ἀκρίβειαν, ἑπομένως καὶ αἱ δι' αὐτῶν ὑπολογιζόμεναι τροχιαὶ τῶν ἀερολίθων δὲν ἔχουσι μὲν μεγάλην ἀκρίβειαν, ἀρκετὴν ὅμως ὅπως εὑρεθῇ μετὰ πιθανότητος ἡ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν τροχιῶν τῶν κομητῶν ἀρχικὴ διαφορά. Παρετήρησε λοιπὸν ὁ Κ. Σκιαπαρέλλης ὅτι αἱ ὀλίγαι γνωσταὶ τροχιαὶ τῶν ἀερολίθων εἶνε ὑπερβολικαὶ μὲ μεγάλην ἐκκεντρότητα, καὶ οὐχὶ ὅπως αἱ τῶν κομητῶν, αἵτινες εἶνε ἢ παραβολικαὶ ἢ ἔχουσιν ἐκκεντρότητα μὴ διαφέρουσαν πολὺ τῆς μονάδος. Ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν τροχιῶν δὲν εἶναι βεβαίως τυχαία, καὶ εἶναι τοσοῦτον ἀξιοπαρατήρητος καὶ σπουδαία, ὥστε ἔδωκε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸν κ. Σκιαπαρέλλην ὅπως θεωρήσῃ τοὺς ἀερολίθους ὡς ἔχοντας διάφορον παρὰ τοὺς κομήτας καταγωγήν. Ἡ περὶ τῆς διαφορᾶς ταύτης ὑπόθεσις διὰ τὸ μὴ πολυάριθμον τῶν τροχιῶν τῶν ἀερολίθων δὲν ἔχει τὴν βεβαιότητα τῆς ἀνευρέσεως τῆς μεταξὺ διαττόντων καὶ κομητῶν σχέσεως, ἔχει ὅμως ἱκανὴν τὴν πιθανότητα καὶ παρέχει τὸ ἐνδόσιμον ὅπως εὐρύνωμεν τὰς περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων γνώσεις ἡμῶν.

Ἴδωμεν λοιπὸν νῦν πῶς ὁ κ. Σκιαπαρέλλης ἐξηγεῖ τὴν ὑποδειχθεῖσαν οὐσιώδη διαφορὰν μεταξὺ τῶν τροχιῶν τῶν ἀερολίθων καὶ κομητῶν.

Ὅπως σῶμά τι εἰσερχόμενον εἰς τὸ πλανητικὸν σύστημα διαγράψῃ περὶ τὸν ἥλιον τροχιὰν παραβολικὴν, δέον ἡ ἐν τῷ ἀχανεῖ ἀρχικὴ ταχύτης αὐτοῦ νὰ ἦτο ἡ αὐτὴ περίπου μετὰ τῆς ταχύτητος τοῦ ὅλου πλανητικοῦ συστήματος ἐν τῇ διὰ τοῦ χώρου κι-

νήσει αὐτοῦ. Τυχαίαν δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν τοιαύτην παρὰ τοῖς κομήταις ἰδιότητα. Ἀφ' ἑτέρου ἡ γένεσις ὑπερβολικῆς τροχιᾶς δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἕλξιν τοῦ ἡλίου ἐπὶ σώματος, κινουμένου πρὶν αὕτη ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτοῦ, εὐθυγράμμως μὲ ταχύτητα διάφορον τῆς τοῦ ἡλίου. Ἡ ἀρχικῶς ἴση ταχύτης τῶν κομητῶν καὶ τοῦ πλανητικοῦ συστήματος ἐν τῇ διὰ τοῦ ἀχανοῦς κινήσει αὐτῶν σημαίνει κοινήν τινα ἀρχὴν μεταξὺ τῶν κομητῶν καὶ τοῦ συστήματος αὐτοῦ, ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν διὰ τοὺς ἀερολίθους τοὺς ἔχοντας διάφορον ταχύτητα παρὰ τὸ ὅλον πλανητικὸν σύστημα ἐν τῇ διὰ τοῦ χώρου κινήσει αὐτοῦ.

Ἐντεῦθεν ἐσυμπέρανεν ὁ Κ. Σκιαπαρέλλης ὅτι αἱ κομῆται εἶνε τὰ κατάλοιπα τῆς ἀρχικῆς ἀεριομόρφου καὶ λίαν ἀραιᾶς μάζης, ἐξ ἧς κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Λαπλασίου ἐγεννήθησαν οἱ πλανῆται διὰ βαθμιαίας συμπυκνώσεως αὐτῆς καὶ ἀποχωρισμοῦ δακτυλίων, τέλος δὲ καὶ ὁ ἥλιος ἐν τῷ κέντρῳ διὰ συμπυκνώσεως τοῦ πλείστου τῆς μάζης. Τὰ κατάλοιπα δὲ ταῦτα, ἐξ ὧν γεννῶνται οἱ κομῆται, δέον νὰ ἔχωσι τὴν αὐτὴν περίπου φορὰν μετὰ τοῦ ὅλου πλανητικοῦ συστήματος ἐν τῇ διὰ τοῦ ἀχανοῦς κινήσει αὐτοῦ. Ἐὰν ὅμως κατάλοιπόν τι τοιοῦτο τῆς ἀρχικῆς μάζης, τῆς κατεχούσης ἄλλοτε μέγιστον χῶρον, εἰσέλθῃ ἅπαξ εἰς τὸ κύριον πλανητικὸν σύστημα, διαγράφει περὶ τὸν ἥλιον παραβολικὴν τροχιάν, ἢ καμπύλην ὀλίγον διαφέρουσαν ταύτης. Ἡ διεύθυνσις τῆς κινήσεως δυνατὸν νὰ ἦναι ὅπως ἡ τῶν πλανητῶν ἐκ Δ. πρὸς Α. ἢ ἀντίστροφος ἐξ Α. πρὸς Δ. Ἐπειδὴ δὲ τὰ κατάλοιπα τῆς ἀρχικῆς μάζης δύνανται νὰ εὑρίσκωνται εἰς ὁποιανδήποτε σχετικῶς πρὸς τὸν ἥλιον θέσιν, διὰ τοῦτο οἱ κομῆται δύνανται νὰ ἀναφανῶσιν ὁπουδήποτε τοῦ οὐρανίου θόλου καὶ οὐχὶ ὅπως οἱ πλανῆται περὶ τὸν ζῳδιακὸν ὡς ἐκ τῆς γενέσεως αὐτῶν ἐκ δακτυλίων ἀποσπασθέντων διαδοχικῶς ἐκ τοῦ ἰσημερινοῦ τῆς ἐκ Δ. πρὸς Α. περιστροφῆς τῆς ἀρχικῆς μάζης. Τινὲς τῶν κομητῶν, ἐρχόμενοι πολὺ πλησίον πλανήτου τινός, ἀλλάσσουσι τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν τροχιὰν καὶ δύνανται νὰ γίνωσι περιοδικοί, καὶ τούτων τινὲς γεννῶσι τὰς περιοδικὰς καταπτώσεις διαττόντων, ὅπως προηγουμένως εἴπομεν.

Οἱ μετεωρῖται ὅμως εἶνε σώματα ὅλως ξένα ἀρχικῶς τοῦ πλανητικοῦ συστήματος, τὰ ὁποῖα συναντώμενα ἐν τῇ κινήσει αὐτῶν διὰ τοῦ ἀχανοῦς μετὰ τοῦ ἡλίου, διαγράφουσι περὶ τοῦτον ὑπερβολικὴν τροχιάν. Ἐξήτασε δὲ ὁ Κ. Σκιαπαρέλλης καὶ τὸ ζήτημα μήπως πάντες οἱ ἀερόλιθοι ἦνε τρίμματα ἑνὸς μείζονος σώματος διαῤῥαγέντος, καὶ ἐσυμπέρανεν ὅτι δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐξ ἑνὸς σώματος. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποκλείει τὸ δυνατὸν τῆς καταγωγῆς τῶν ἀερολίθων ἐκ πλειόνων μειζόνων σωμάτων διαῤῥαγέντων, τῇ ἐπιδράσει κοσμικοῦ ἐξανθηματικοῦ (efflorescence), δι' οὗ ἐξαφανίζεται βαθμηδὸν ἡ συνοχὴ τῶν σωμάτων καὶ ταῦτα διαῤῥήγνυνται. Φαίνεται δηλαδὴ ὅτι καὶ τὰ μείζονα σώματα ὑπόκεινται εἰς φθοράν· τὸ ζήτημα ὅμως τοῦ ποῦ αὕτη τείνει νὰ φέρῃ τὴν πρόσκαιρον πλάσιν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ δυνατὴ καὶ πιθανὴ αὕτη διαφορὰ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀερολίθων καὶ τῶν κομητῶν δὲν ἀποκλείει ὡς εἰκὸς καὶ τὴν κατάπτωσιν μετεωριτῶν ἐνίοτε καὶ κατὰ τὰς βροχὰς διαττόντων.

Ἐκ τῆς μεταξὺ διαττόντων καὶ κομητῶν σχέσεως συμπεραίνομεν ὅτι οὗτοι συνίστανται ἐκ σωματιδίων ἐλαχίστων, τῶν ὁποίων ἡ ὁμὰς, ὅταν ἔλθῃ εἰς τὸ περιήλιον, φαίνεται ὡς κομήτης. Παρουσιάζουσι δ' οὗτοι συνήθως τρία διάφορα μέρη, τὸν πυρῆνα, τὴν τοῦτον περιβάλλουσαν νεφελοειδῆ κόμην καὶ τὴν οὐράν. Ἀλλὰ ἴδωμεν νῦν καὶ τίνα τυχὸν ἄλλα συστατικὰ δύνανται νὰ ἔχωσιν οἱ κομῆται, ἢ τοὐλάχιστον ὁποία ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ πυρῆνος καὶ τῆς τοῦτον περιβαλλούσης νεφελοειδοῦς κόμης. Πρὸς τοῦτο δὲ ἡ φασματικὴ ἀνάλυσις παρέχει ἡμῖν τὸ μέσον.

Τὸ φάσμα τῶν κομητῶν εἶνε συνεχὲς, διακόπτεται ὅμως ὑπὸ τριῶν λαμπρῶν ζωνῶν. Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν ὅτι τὸ φῶς αὐτῶν προέρχεται μέρος μὲν ἐξ ἀντανακλάσεως τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς, καὶ τοῦτο δίδει γένεσιν εἰς τὸ συνεχὲς φάσμα, μέρος δ' ἐξ ἰδίου φωτὸς τοῦ κομήτου, ὅθεν αἱ ἐν τῷ φάσματι λαμπραὶ γραμμαί. Αἱ δὲ λαμπραὶ γραμμαὶ δεικνυουσιν ὅτι ἐν τῷ πυρῆνι μετὰ τῆς περιβαλλούσης αὐτὸν κόμης ὑπάρχει μέρος εὑρισκόμενον εἰς ἀεριόμορφον κατάστασιν. Τὸ ὅλον ὅμως τοῦ κομήτου συνίσταται ἐξ

ἐλαχίστου ποσοῦ ὕλης, ὅπως τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ ὅτι κομῆται πλησιάσαντες σώματα τοῦ πλανητικοῦ συστήματος, αὐτοὶ μὲν ὑπέστησαν σπουδαιοτάτην ἀλλοίωσιν τῆς τροχιᾶς αὐτῶν, τὰ σώματα ὅμως αὐτὰ οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην. Τίς ἡ οὐσία τῶν κομητῶν δὲν εἶνε δυνατὸν ἔτι νὰ λεχθῇ μετ' ἀσφαλείας, φαίνεται ὅμως ἐκ τῆς φασματικῆς αὐτῶν διαλύσεως ὅτι περιέχουσιν εἰς κατάστασιν ἀτμῶν ἄνθρακα, ὑδρογόνον καὶ ὀξυγόνον. Πιθανῶς τὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ λυθῇ διὰ τῆς φασματικῆς ἀναλύσεως λαμπροῦ τινὸς κομήτου, διότι τοιοῦτος δὲν παρετηρήθη ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς μεθόδου ταύτης. Ὑποστηρίζεται δὲ ἡ παραδοχὴ ὑγρῶν συστατικῶν ἐν τοῖς κομήταις καὶ ὑπό τινων παρατηρήσεων καταπτώσεως κολλοειδῶν κοσμικῶν οὐσιῶν, περὶ ὧν ἐπραγματεύθη ἰδίᾳ ὁ ἐν Βρατισλαυίᾳ καθηγητὴς Κ. Γάλλης.

Οἱ κομῆται λοιπὸν συνίστανται ἐκ μικρῶν σωματιδίων, ὅταν δὲ πλησιάζωσι τὸν ἥλιον, ἀναπτύσσουσιν ἀτμοὺς, οἵτινες ἐκπέμπουσι καὶ ἴδιον φῶς. Ἐπειδὴ δὲ δι' αὐτῶν παρετηρήθησαν πολλάκις ἀπλανεῖς ἀστέρες ἄνευ ἐλαττώσεως τῆς λαμπρότητος αὐτῶν, συμπεραίνομεν ὅτι εἶνε ἐντελῶς διαφανεῖς, εἴτε διότι ὑπάρχουσι κενὰ μεταξὺ τῶν συστατικῶν αὐτῶν, ὅπως εἰς τὸν κονιορτὸν, δι' ὧν διέρχεται τὸ φῶς τῶν ὄπισθεν αὐτῶν τυχὸν εὑρισκομένων ἀστέρων, εἴτε διὰ τὴν μεγίστην ἀραιότητα τοῦ συνόλου τοῦ πυρῆνος καὶ τῆς κόμης αὐτῶν. Ὅταν δὲ δὲν παρατηρῆται πυρὴν εἴς τινα κομήτην, οὗτος συνίσταται μόνον ἐκ τῆς συσσωρεύσεως ἀτμῶν.

Ὑπολείπεται νῦν νὰ ἐξετάσωμεν πόθεν γεννᾶται ἡ οὐρὰ τῶν κομητῶν.

Ἡ ἐξάτμισις γεννᾶται εἴς τινα στοιβάδα σώματός τινος, ὅταν ἡ ἕλξις τούτου καὶ ἡ θλίψις τοῦ περιβάλλοντος τὴν στοιβάδα αὐτὴν φλοιοῦ καὶ τῆς περὶ τὸ ὅλον σῶμα ἀτμοσφαίρας (ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης) δὲν δύνανται νὰ τηρήσωσιν εἰς ἰσορροπίαν τὴν τάσιν τῶν συστατικῶν τῆς στοιβάδος καὶ νὰ ἀπομακρυνθῶσι τοῦ σώματος εἰς ὃ ἀνήκουσι, δηλαδὴ νὰ ἐξατμισθῶσι. Τοιαύτη ἄρσις τῆς ἰσορροπίας ἐπέρχεται διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς θερμοκρασίας τῆς στοιβάδος. Δὲν θέλομεν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς εὐρυτέρας καὶ γενικωτέρας περὶ τοῦ ζητήματος τῆς

κοσμικῆς ἐξατμίσεως ἐρεύνας τοῦ ἐν Λειψίᾳ καθηγητοῦ Ζοιλνέρου (Zoellner) ἐν τῇ ὡραίᾳ αὐτοῦ πραγματείᾳ περὶ τῆς φύσεως τῶν κομητῶν. Περιοριζόμεθα μόνον νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐξάτμισιν ὡς συμβαίνουσαν εἰς ῥευστὰς μάζας, ὅταν ἡ θερμοκρασία αὐτῶν αὐξάνῃ, ἐρχομένων πλησίον τοῦ ἡλίου. Ἐὰν λοιπὸν δεχθῶμεν συμφώνως μετὰ τοῦ Κ. Ζοιλνέρου τὴν εἰς τοὺς κομήτας ὕπαρξιν ῥευστῶν συστατικῶν, τότε, ὅταν οἱ κομῆται πλησιάζωσι τὸ περιήλιον εἰς τὸ πρὸς τὸν ἥλιον ἐστραμμένον μέρος αὐτῶν, θὰ ἀναπτύσσωνται ἀδιακόπως ἀτμοί. Ὅταν δὲ ἡ ἐξάτμισις προβῇ τοσοῦτον, ὥστε ἡ ὅλη ῥευστὴ μάζα αὐτῶν νὰ μετατραπῇ εἰς σφαῖραν ἐξ ἀτμῶν, τότε αἱ ἀκτῖνες θὰ διέρχωνται ἄνευ ἐπαισθητῆς ἀλλοιώσεως τῆς ἐντάσεως αὐτῶν τὴν ὅλην ἀραιὰν σφαῖραν, καὶ δὲν θὰ ὑπάρχῃ σπουδαία διαφορὰ μεταξὺ τοῦ πρὸς τὸν ἥλιον ἐστραμμένου μέρους καὶ τοῦ ἀντιθέτου πρὸς αὐτόν.

Ἑτέρωθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως διαφόρων ἐπὶ τῆς γῆς φαινομένων εὑρέθη ὅτι, ὅταν διασκορπίζηται ὕδωρ, ἀναπτύσσεται ἠλεκτρισμός. Πρὸς τούτοις ὑπάρχει ἀναλογία ἐν μέρει δὲ καὶ ταὐτότης τῶν μέχρι τοῦδε παρατηρηθέντων φασμάτων κομητῶν μετὰ τοῦ φάσματος τοῦ ἠλεκτρικοῦ σπινθῆρος, ὅταν οὗτος διέρχηται ἀτμοσφαῖραν ἀνθρακούχου ὑδρογόνου, δηλαδὴ οὐσιῶν, ἃς δέον νὰ δεχθῶμεν ὡς κατεχούσας σπουδαίαν ἐν τῇ πλάσει θέσιν. Κατὰ τὰς χημικὰς δηλαδὴ ἀναλύσεις τῶν εἰς τὴν γῆν καταπιπτουσῶν κοσμικῶν οὐσιῶν καὶ κατὰ τὰς τῆς φασματικῆς ἀναλύσεως αἱ οὐσίαι, ἐξ ὧν συνίστανται τὰ οὐράνια σώματα, εἶνε αἱ γνωσταὶ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς· ὅθεν δέον νὰ δεχθῶμεν ἐξ ἀναλογίας, ὅτι αἱ διὰ τὴν γῆν σπουδαῖαι οὐσίαι εἶνε τοιαῦται καὶ διὰ πολλὰ τῶν οὐρανίων σωμάτων, καὶ μάλιστα τοὺς πιθανῶς ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχικῆς μάζης γεννηθέντας κομήτας, ὕπως προηγουμένως εἴπομεν.

Πρὸς τούτοις, ὅπως ἡ γῆ εἶνε δοχεῖον ἠλεκτρισμοῦ καὶ ἡ περιβάλλουσα αὐτὴν ἀτμοσφαῖρα ἔχει πάντοτε ἠλεκτρισμόν, οὕτω καὶ ὁ ἥλιος, ἐφ' οὗ συμβαίνουσι πολλῷ μείζονες φυσικαὶ μεταβολαὶ ἢ ἐπὶ τῆς γῆς, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶνε ἑστία ἠλεκτρισμοῦ ἐνεργείας. Διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἠλεκρισμοῦ τοῦ ἡλίου ἐπὶ τῶν κομητῶν, ὅταν οὗτοι πλησιάζοντες αὐ-

τὸν ἐξατμίζωνται, ἐξηγοῦνται τὰ φαινόμενα τῆς οὐρᾶς τῶν κομητῶν ἀπροσκόπτως.

Ἐκ τῆς διευθύνσεως τῆς οὐρᾶς τῶν κομητῶν, διευθυνομένης ἀντιθέτως πρὸς τὴν σχετικὴν θέσιν αὐτῆς καὶ τοῦ ἡλίου, ἕπεται ὅτι ὑπάρχει ἀπωστικὴ δύναμις τοῦ ἡλίου πρὸς τὰς οὐράς. Ἑνῷ λοιπὸν ἡ βάρος ἔχουσα μάζα τῶν κομητῶν ἕλκεται ὑπὸ τοῦ ἡλίου καὶ διαγράφει μίαν τῶν κωνικῶν, ἐκ τῆς θερμαντικῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἡλίου σχηματίζεται ἡ νεφελοειδὴς κόμη, ἡ περικαλύπτουσα τὸν πυρῆνα τοῦ κομήτου διὰ τῆς ἐξατμίσεως τῶν ὑγρῶν συστατικῶν αὐτοῦ, δι' ἧς δύναται καὶ ὁ ὅλος πυρὴν νὰ ἐξατμισθῇ. Ἀλλ' ἕνεκα τοῦ κατὰ τὴν ἐξάτμισιν ταύτην ἀναπτυσσομένου ἠλεκτρισμοῦ ἀπωθοῦνται ὑπὸ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἡλίου, κατὰ διεύθυνσιν ἀντίθετον πρὸς τοῦτον, ἐλάχιστα μόρια τῆς κόμης καὶ οὕτως ἀποτελεῖται ἡ οὐρά. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἐν μέρει ἴδιον φῶς τῶν κομητῶν. Πρὸς τούτοις, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ἔντασιν τοῦ ἠλεκτρισμοῦ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἡλίου ὡς ἴσην μὲ τὴν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Κ. Ζοιλνέρου, στηριζομένους εἰς πειράματα τοῦ φυσικοῦ Ἀνκέλου, ἐξηγεῖται καὶ τὸ φαινόμενον τῆς καταπληκτικῆς ταχύτητος, μεθ' ἧς ἀναπτύσσονται αἱ οὐραὶ τῶν κομητῶν· διότι ὁ μέγας κομήτης τοῦ 1680 ἀνέπτυξεν ἐν δυσὶν ἡμέραις οὐρὰν μήκους 60 ἐκ. γεωγραφικῶν μιλίων. Οὕτω δὲ οὐ μόνον ἐκ τῆς ἀνίσου ταχύτητος περὶ τὸν ἥλιον τῶν διαφόρων συστατικῶν τῶν κομητῶν διαλύονται οὗτοι, ὅταν τυχὸν ἦνε περιοδικοί, εἰς δακτύλιον καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἐλλειπτικῆς τροχιᾶς αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ μικρὸν μέρος τῶν συστατικῶν τοῦ κυρίου μέρους αὐτῶν, τοῦ πυρῆνος, διασκορπίζεται εἰς τὸ διάστημα. Ἡ ὕλη ὅμως, ἐξ ἧς συνίσταται ἡ οὐρά, ἴσως κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἄγγλου φυσικοῦ Ῥοσκόου δύναται νὰ περιληφθῇ ἐντὸς ἑνὸς πίλου.

Ἕνεκα δὲ τῆς ἀκαταπαύστου ἀνανεώσεως τῆς οὐρᾶς, ὡς ἐκ τῆς ἀκαταπαύστου σπεύσεως ἐλαχίστων μορίων πρὸς τὰ ὄπισθεν τοῦ κομήτου μετὰ ταχύτητος πολλῷ μείζονος τῆς τοῦ ὅλου κομήτου ἐν τῇ περὶ τὸν ἥλιον κινήσει αὐτοῦ, ἐξηγεῖται ἀπροσκόπτως τὸ φαινόμενον τῆς κινήσεως μετὰ τοῦ κομήτου καὶ τῆς

πολλάκις μακροτάτης οὐρᾶς αὐτοῦ. Ἐπίσης δὲ ἐξηγοῦνται καὶ ἄλλα διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Κ. Ζοιλνέρου παραδοχῆς τῆς ἐνεργείας τοῦ ἠλεκτρισμοῦ ἐν τοῖς φαινομένοις τῆς οὐρᾶς τῶν κομητῶν, οἷον τὰ τῆς μορφῆς αὐτῆς καὶ τῶν ἀλλοιώσεων ταύτης, τὰ τῆς λικνήσεως, ἥτις παρετηρήθη ἐν τῇ οὐρᾷ τοῦ κομήτου τοῦ Ἀλλεύου τῷ 1835 ὑπὸ τοῦ Βεσσέλου καὶ ἄλλα.

Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἄγγλου φυσικοῦ Τυνδάλλου οἱ κομῆται συνίστανται ἐξ ἀτμῶν δυναμένων νὰ ἀποσυντεθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ φωτός. Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν λοιπὸν ταύτην ἡ οὐρὰ σχηματίζεται ἐκ τῶν ἀτμῶν, οἵτινες κατατίθενται ἐπὶ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ἀφοῦ αὗται διέλθωσι τὴν ἀτμοσφαῖραν τῶν κομητῶν. Καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐξηγεῖ πολλὰ φαινόμενα τῶν κομητῶν, ἀναγκάζει ὅμως εἴς τινας παραδοχάς, τὰς ὁποίας ἀμέσως δὲν δύναταί τις νὰ ἀποδεχθῇ, ὅπως τὴν τῆς ὑπάρξεως ἠλεκτρισμοῦ ἐπὶ τοῦ ἡλίου καὶ κατὰ τὴν ἐξάτμισιν τῶν κομητῶν, καθὼς κατέδειξε τοῦτο ὁ κ. Ζοίλνερος ἐν τῇ ῥηθείσῃ πραγματείᾳ αὐτοῦ.

Ὁ κομήτης τῆς μικροτέρας γνωστῆς περιόδου, ὁ τοῦ Ἐνκίου, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ἀφορμὴν, ὡς ἐκ τῆς βαθμιαίας ἐλαττώσεως τοῦ χρόνου τῆς περὶ τὸν ἥλιον περιφορᾶς αὐτοῦ, ὅπως παραδεχθῇ καὶ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ κινήσει τοῦ κομήτου αὐτοῦ τὴν ὕπαρξιν αἰθέρος πληροῦντος τὸν χῶρον. Καὶ ἄλλα μὲν τὰ πείθοντα περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ αἰθέρος ἐν τῷ χώρῳ· ἐπειδὴ ὅμως διὰ μόνον τὸν κομήτην αὐτὸν εἶνε γνωστὸν καὶ βέβαιον τοιοῦτο φαινόμενον, δὲν εἶνε εἰσέτι δυνατὸν νὰ γενικευθῇ ἡ ἐπὶ τῆς κινήσεως πάντων τῶν κομητῶν ἐπίδρασις τοῦ αἰθέρος. Τὰ σώματα ὅμως ταῦτα ἕνεκα τῆς μεγίστης αὐτῶν ἀραιότητος καὶ τῆς ποικιλίας τῶν περιόδων αὐτῶν, αἵτινες ἀπὸ 3 $^1/_2$ μόλις ἐτῶν διὰ τὴν μικροτέραν, τὴν τοῦ Ἐνκίου, ἀνέρχονται δι' ἄλλους εἰς χιλιάδας καὶ μυριάδας ἐτῶν, (ἵνα μή τι εἴπωμεν διὰ τοὺς μηδέποτε ἐπανερχομένους εἰς τὸ περιήλιον ὑπερβολικοὺς καὶ παραβολικοὺς κομήτας), θὰ βοηθήσωσι πρὸς τελείαν λύσιν τοῦ περὶ αἰθέρος ζητήματος, πιθανῶς δὲ καὶ περὶ ἄλλων, ὅπως ἐχρησίμευσαν ἵνα εὐρύνωμεν τὰς καθόλου περὶ τοῦ κόσμου γνώσεις ἡμῶν.

Δ. Κ. ΚΟΚΚΙΔΗΣ.

Ἀθήνησι 30 Αὐγούστου 1873.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ. (*)

Γ'.

Ἐν τῇ α' ἐπιστολῇ τοῦ ΙΙ βιβλίου ἐντέλλεται ὁ Ὁράτιος τῷ Αὐγούστῳ πῶς ὁ ποιητὴς καὶ τῇ πολιτείᾳ ὠφέλιμος ἀποβαίνει, μετριοφρόνως προστιθέμενος τάδε «ἂν σὺ τοῦτο ὁμολογεῖς, ὅτι καὶ τὰ μικρὰ τοῖς μεγάλοις βοηθοῦσιν[1])». Εἶτα προςεπάγεται «τὴν ἀπαλὴν, τὴν ψελλίζουσαν γλῶσσαν τοῦ παιδὸς διαπλάττει ὁ ποιητὴς, ἀπὸ τοῦδε ἀποστρέφων τὸ οὖς αὐτοῦ ἀπὸ αἰσχρολογιῶν, ταχέως ἐκμορφοῖ τὴν καρδίαν αὐτοῦ διὰ τερψιχαρῶν διδαγμάτων, θεραπεύων ἀσχημοσύνην, ὀργὴν καὶ φθόνον· ἀναγγέλλει ἐπαινετὰς πράξεις, καὶ τὸ μέλλον ἐφοδιάζει διὰ γνωρίμων παραδειγμάτων, παραμυθούμενος τοὺς ἀπόρους καὶ τοὺς ἀνιωμένους». Ἄλλως τε καὶ ἐγκωμιάζεται ὁ ποιητὴς, ἅ τε δὴ τοὺς νεανίας καὶ τὰς νεάνιδας πανηγυρικὰ ᾄσματα διδάσκων ἵνα τὴν εὐλογίαν τῶν θεῶν ἐξικετεύωσιν, ὅπως τῇ πατρίδι παντοειδῆ μὲν εὐδαιμονίαν ἐπιδαψιλεύωνται, κινδύνους δὲ καὶ ἄτην ἀποσοβῶσιν. Ὁ Ὁράτιος λοιπὸν ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ ἐξαίρει κατ' ἐξοχὴν τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῶν ποιητῶν ἐπὶ τῆς νεότητος καὶ τῆς ἀγωγῆς αὐτῶν. Πάντως δήπου καὶ τὰ τῶν ποιητῶν συγκατελέγοντο εἰς τὰ παιδεύματα, εἰς ἃ οἱ τῶν Ῥωμαίων παῖδες ἠσχολοῦντο ἐν τοῖς σχολείοις, καὶ μάλιστα πρὸς τὸν σκοπὸν, τὸν ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου ἐν ταῖς πρώταις λέξεσι τοῦ προειρημένου χωρίου

(*) Συνέχεια καὶ τέλος τῆς ἐν τῷ α' τεύχει τοῦ 6' ἔτους ἀπὸ σελ. 16 πραγματείας τοῦ κ. Ν. Πετρῆ.

(1) Καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἀποφαίνεται παραπλησίαν γνώμην ἐν Αἴαντι ς. 159—161·

Καί τοι σμικροὶ μεγάλων χωρὶς
σφαλερὸν πύργου ῥῦμα πέλονται·
Μετὰ γὰρ μεγάλων βαιὸς ἄριστ' ἂν
Καὶ μέγας ὀρθοῖθ' ὑπὸ μικροτέρων.

ὑποδηλούμενον, ἵνα δῆλα δὴ οἱ παῖδες ἐθίζωνται εἰς σαφῆ, καλῶς διαπεπλασμένην, καὶ ὀρθῶς τονιζομένην ὁμιλίαν. Ἔστι δὲ πολλῆς ἄξιον προσοχῆς, πῶς οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ συνήθως εἰς μεγαλουργήματα προωρισμένοι, ἐν τῷ δημοσίῳ αὐτῶν βίῳ πολέμου ὄντος καὶ εἰρήνης, πῶς, λέγομεν, οἱ εἰς μεγάλα ἀσχολούμενοι Ῥωμαῖοι ἀποδίδουσι μεγάλην σημασίαν εἰς τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς μαθήσεως, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ καθαρῶς καὶ ὀρθῶς λέγειν· καὶ πῶς οἱ αὐτοὶ τὴν περὶ τὴν διάκρισιν καὶ ὀρθὴν ἐκφώνησιν τῶν τε στοιχείων καὶ τῶν συλλαβῶν, καὶ τὴν περὶ τὴν βαθμιαίαν κατανίκησιν συμπαρομαρτουσῶν δυςχερειῶν ἐνάσκησιν ἐπίστευον ὅτι καὶ εἰς αὐτὰ τὰ καθ' ἕκαστον καὶ ἐλάχιστα ὤφειλον νὰ ἐπεκτείνωσιν. Αὐτὴ δὴ ἡ ἀκριβὴς μελέτη τῶν στοιχείων καὶ ἡ περὶ τὰ μικρὰ καρτερικὴ ἐνδιατριβή, ἃ δέον νὰ ἡγῶνται τῶν μεγάλων, προεπιμαρτυρεῖ ἐν πᾶσι τὴν σπουδαιότητα, ἥτις τείνει καὶ ἐννοεῖ νὰ ἐγχαράττῃ τὴν ὀρθὴν ὁδὸν εἰς μεγάλα πράγματα. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν χρείαν τῆς διαπλάσεως τῆς ὁμιλίας, τῆς τῷ Ῥωμαίῳ διὰ τῆς πολλαπλῆς χρήσεως τοῦ δημοσίᾳ λέγειν ἐν ὅλῳ τῷ δημοσίῳ αὐτοῦ βίῳ ἐπιβαλλομένης ἀπαντοχοῦ ἐκβιάζει φυσικὸν αἴσθημα διδάσκον, ὅτι ἀφ' οὗ ἡ πρώτη, ἡ σπουδαιοτάτη καὶ τὰ μάλιστα ἄμεσος λειτουργία τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ γλῶσσα, πρὸ πάντων ἁρμόζει τὸ μανθάνειν *καλῶς καὶ ὀρθῶς ὁμιλεῖν*· ὅτι περὶ πλέον, ἐν ᾧ ἡ γλῶσσα ἔθνους τινός, καθ' ἅπερ αὕτη ἠχεῖ καὶ φθέγγεται, εἶναι ὁ τὰ μάλιστα σπουδαιότατος καὶ ἰδεωδέστατος καρπὸς τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ βίου, ἡ τιμὴ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἀπαιτεῖ, ὅπως ἡ παιδεία τῆς νεολαίας του τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸν ἦχον τῆς ἐγχωρίου λέξεως θέτῃ ἐπὶ τῶν χειλέων ἁγνὸν καὶ ἀδιάφθορον.

Ἀλλὰ δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν ὥστε ἡ ἐν αὐτοῖς τοῖς ῥωμαϊκοῖς σχολείοις μεταχείρισις καὶ παράδοσις τῆς διδασκαλίας ἀναλόγως τῆς ἀνωτέρας ἢ κατωτέρας σειρᾶς, ἣν κατεῖχον ὡς ἐκ τῆς ἱκανότητος τῶν διδασκάλων καὶ τῆς τάξεως καὶ τῆς κλήσεως τῶν μαθητῶν των, νὰ μὴ ἦναι πολὺ διαφόρου ποιότητος, ὡς ἐπ' ἴσης καὶ ἡ μέθοδος, ἣν ὤφειλον ν' ἀκολουθῶσιν οἱ διδάσκαλοι, ἦτο πάνυ ἐπιτηδεία εἰς τὸ ἐπιτρέπειν πως μικρολογίας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ

μαθηταὶ οὐδ' αὐτὰ τ' ἀντίτυπα τῶν συγγραμμάτων, ἃ ἔμελλον νὰ γνωρίσωσιν, ἠδύναντο ν' ἀποκτῶσιν, ἐπεκράτει ὁ ἑξῆς τρόπος τῆς διδασκαλίας· ὁ διδάσκαλος ἐπανέλεγε τοῖς παισὶ χωρία τῶν ποιητῶν, τ. ἔ. ἐπανελάμβανε τοσοῦτον, ὥστε ἐκεῖνοι ἐτήρουν αὐτὰ ἐν τῇ μνήμῃ, ἢ ὑπηγόρευεν αὐτὰ ταῦτα εἰς ἀναγραφήν, μεθ' ὃ οἱ παῖδες ἀπεμνημόνευον, καὶ ἑπομένῳ τῷ λόγῳ πιστῶς ἐπανελάμβανον. Ὁ Ὁράτιος μνημονεύων ὡς ἐν παρόδῳ τοῦ εἰρημένου τρόπου εἰςάγει τὸν ἀναγνώστην ῥίπτοντα διαβατικὸν βλέμμα εἰς τὰς ἐργασίας τοιούτων σχολείων. Μετὰ πραότητος δὲ πρὸς τοὺς παῖδας φερομένους τοὺς διδασκάλους ἐμφανίζει ἅπαξ μόνον ἐν Σατυρῶν I, 1, 25, ἔνθα ὁ Ὁράτιος διὰ παραβολῆς ἐξαίρει τὴν σκέψιν, καθ' ἣν δὶς αὐτὸς προςμειδιῶν ἠδύνατο νὰ λέγῃ τὴν ἀλήθειαν, καὶ δίκην παιδιᾶς νὰ πορίζῃ αὐτῇ εἴςοδον παρὰ τοῖς ἑαυτοῦ ἀναγνώσταις «ὅπως τοῖς παισὶν οἱ κολακεύοντες τῶν διδασκάλων ἐνίοτε προςφέρουσι πέμματα, ἵνα ἐμφυσήσωσιν αὐτοῖς τὴν φιλομάθειαν τῶν πρώτων στοιχείων, ἤγουν τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς». Παρεκτὸς δὲ τούτου πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀναγνώστου εἰκονίζεται ἀπαύστως τρομερὰ αὐστηρότης, δεσπόζουσα ἐν τοῖς σχολείοις· οἷον ἐν τῇ 18ῃ ἐπις. τοῦ I βιβλ. ς. 11 κ. ἑ. εἰςάγεται παράσιτος, ὅςτις κατὰ τὸ συμπόσιον πλουσίου ἀνδρὸς, εἰς οὗ τὰ νεύματα διὰ τηλικαύτης περιεργίας ἀσκαρδαμυκτεὶ ἀτενίζει, καὶ δι' ἀνηκούστου ταπεινότητος ἐπαναλαμβάνει τὰς φράσεις ἐκείνου, τὰς ἐκ στόματος αὐτοῦ ἐκρεούσας, καὶ τηρεῖ, ὥστε ὁ θεατὴς θὰ ἐπίστευεν, ὅτι ἔβλεπε παῖδα λέγοντα ἀπὸ στήθους τῷ σκυθρωπάζοντι διδασκάλῳ τὰ ὑπαγορευθέντα ῥητά. Καὶ ὁ Ὁράτιος ἀναμιμνήσκεται τοῦ ἀγαπῶντος τὸ δαίρειν (πλητικοῦ) Ὀρβιλίου, ὑφ' οὗ ἔτι παῖς ὢν ἐδιδάχθη τὰ ποιήματα τοῦ Ῥωμαίου ποιητοῦ *Λιβίου Ἀνδρονίκου* ἴδ. ἐπιστολ. II, 1, 69. Ἀλλ' ἐν τῇ ἀστειοτάτῃ ἐπιστολῇ τοῦ I βιβλίου, ὃ δὲν θέλει νὰ κρατῇ ἐπὶ μακρότερον χρόνον κεκλεισμένον ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ αὐτοῦ, καὶ οἱονεὶ μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν κόσμον προςφέρει, προμαντεύει αὐτῷ ὡς δυςμοιρίαν, ὅτι ἂν ἀπολέσῃ τὴν νεαρὰν ἀκμὴν διὰ Ῥωμαίους ἀναγνώστας, ἀναγκαίως θὰ ἠρέσκετο εἰς τὸ ἐκμανθάνειν ἐξ αὐτοῦ τοὺς κατὰ τὰ ἀπώτατα μέρη τῆς πόλεως παῖδας

τὰ πρῶτα στοιχεῖα. Καὶ ἔτι ἅπαξ ἐν Σατυρῶν βιβλ. I, 10, 74 μνήμην ποιεῖται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν εὐγενεστέραν δόξαν ἐκείνων τῶν ποιητικῶν ἔργων, τῶν ἀρκουμένων εἰς τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῶν ὀλίγων μὲν, πλὴν ἀλλ' ὅμως ἀρίστων καὶ εὐγενεστάτων κατὰ τὸ πλατωνικὸν «οὐ φροντιστέον τί ἐροῦσιν ἡμᾶς οἱ πολλοὶ, ἀλλ' ὅ,τι ὁ ἐπαΐων καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια», μνήμην ποιεῖται, λέγομεν, τῆς ἀθλίας μοίρας τῶν ἐπιδιωκόντων τὸν ἔπαινον τοῦ συρφετώδους ὄχλου.

Ἀλλὰ παρερχόμενοι τὴν μνείαν ταύτην, καθ' ἣν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἕνεκα κωμικῆς ἐπιδράσεως ἡ ποιότης τῶν σχολείων ἐμφανίζεται κακῶς ἔχουσα, ἐπανερχόμεθα εἰς ἐξέτασιν τῆς σωτηρίου ἐπενεργείας, τῆς ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου τῇ μελέτῃ τῶν ποιητικῶν ἔργων προςνεμομένης, καὶ ἣν ὡς εἰκὸς ταὐτὰ ταῦτα ἐνασκοῦσιν ἐπὶ τῆς παιδαγωγητέας νεότητος, ὁπόταν ἡ μεταχείρισις γίνηται συνετὴ καὶ ἀνταξία τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ποιητ. προϊόντων. Καὶ ἀπανταχόθεν αὐτόδηλον γίνεται ὁπόσον ὁ Ὁράτιος κρίνει σωτήριον τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς ποιήσεως ἐπὶ τῆς ἠθικῆς διαπλάσεως. Καὶ τὸ χωρίον τῶν ἐπιστολῶν (II, 2, 41), ἔνθα ἀναγινώσκεται «ἐν Ῥώμῃ ἠδυνήθην ν' ἀνατραφῶ καὶ *τὰ μάθω ὁπόσον ἡ τοῦ Ἀχιλλέως ὀργὴ ἔβλαψε τοὺς Ἕλληνας*» σαφῶς ἐμφαίνει ὁπόσον ὁ ποιητὴς περὶ πολλοῦ ποιεῖται τὴν ἐκ πρωΐμου μελέτης τοῦ Ὁμήρου προςκτωμένην ἠθικὴν γνῶσιν· διότι ἡ τοῦ Ἀχιλλέως μῆνις καὶ ἡ διὰ ταύτην τοῖς Ἕλλησιν ἐπενεχθεῖσα βλάβη, δὲν κεῖται ἐνταῦθα ὡς ἁπλῆ ἱστορικὴ ἐπωνυμία τῆς Ἰλιάδος, ἀλλ' ὥς τις ἐκ τῆς κυρίας ὑποθέσεως εἰλημμένη σημασία τοῦ ἠθικοῦ σχήματος, ἡ βλάβη, ἡ τοῖς Ἕλλησι προξενηθεῖσα ἕνεκα τῆς τοῦ Ἀχιλλέως μήνιδος, ἐστὶν ἐν θεωρητικῇ περιβολῇ ἀπόδειξις τῆς λύμης ἀχαλινώτων παθῶν. Πολλῷ δ' ἐκτενέστερον καὶ ἐκ πλειόνων καὶ ποικίλων παραδειγμάτων πραγματοῦται ἡ εἰς ἠθικὰς ἀφηγήσεις καὶ διδάγματα δαψίλεια τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐπιστολῇ τοῦ πρώτου βιβλίου, ἐν ᾗ ὁ Ὁράτιος γράφει πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Λόλλιον τάδε· «Τὸν ἀοιδὸν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, Λόλλιέ μου, ἐν ᾧ σὺ ἐν Ῥώμῃ ἀσκήσεις περὶ τὸ λέγειν ἐποιεῖσο, ἀνέγνωσα πάλιν ἐν Πραινέστῳ, ὅςτις τί

ἐστὶ καλὸν, τί αἰσχρὸν, τί ὠφέλιμον καὶ τί βλαβερὸν, σαφέστερον καὶ κάλλιον διδάσκει ἢ οἱ καθηγήτορες τῆς φιλοσοφίας Χρύσιππος καὶ Κράντωρ. Τούτου δ' ἕνεκα ἡ Ἰλιάς ἐστι μέγας πίναξ χαρακτήρων, δαψιλὴς ποικιλωτάτων καὶ διδακτικωτάτων παραδειγμάτων ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ μωρίας, ὡς ἐπ' ἴσης ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ σοφίας. Ὅθεν ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τὰ Ὁμηρικὰ ποιήματα εἰκονίζονται ὡς ἀκένωτος πηγὴ τῆς διδασκαλίας, ἥτις συνιστᾶται τῷ Λολλίῳ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ὡς ἡ τῷ ἀνθρώπῳ σπουδαιοτάτη καὶ ὑπὲρ πάντα ἀπαραίτητος. *Ὑγιείαν τῆς ψυχῆς* ὀφείλομεν νὰ κτώμεθα. Τῷ βουλομένῳ εὐτυχῶς διάγειν ὀφείλει ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἡ ὑγιεία αὕτη τῆς ψυχῆς νὰ ᾖναι ὑποκείμενον σοβαρᾶς μελέτης καὶ ἀκατασχέτου ἐπιμελείας, δέον αὕτη νὰ ᾖναι τὸ κύριον τέρμα πάσης μαθήσεως καὶ ἐργασίας. Πρὸς ἐπίτευξιν ὅμως τῆς περὶ ἧς πρόκειται ὑγιείας τῆς ψυχῆς ἐστιν ἀνύσιμος ἡ μελέτη γενναίων ποιητικῶν ἔργων. Καὶ ὡς ὁ Ὁράτιος καὶ ἐν τῇ ὡρίμῳ ἡλικίᾳ δὲν ἀφίσταται τῆς ἐξευγενιστικῆς ταύτης ἐπιδράσεως, ἅτε τὴν εἰς τὸν Λόλλιον ἐπιστολὴν κατὰ τοὺς τοῦ Κιρχνέρου (ᾧ ὁ Ὁράτιος ὑπῆρξε τὸ εἴδωλον τῆς φιλολογικῆς μελέτης, καὶ πράγματι ἐθαύμασα ἰδὼν τὴν πλουσίαν παρ' αὐτῷ βιβλιοθήκην ἁπάντων τῶν περὶ Ὁρατίου γραφέντων) ὑπολογισμοὺς ἐν τῷ 38 ἔτει τῆς ἡλικίας συνθέμενος, οὕτω καὶ τῷ νεωτέρῳ τὰ ἔτη φίλῳ αὐτοῦ παραινεῖ τὴν εὐνοϊκὴν καὶ σωτήριον ὑποθήκην, τήνδε· «Τώρα κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν ἐξ ἀγνοῦ μαστοῦ θήλαζε χρυσᾶς γνώμας, τώρα ἀφιεροῦ εἰς τοὺς βελτίους σεαυτοῦ».

Ἐν Καλάμαις, Ἰουλίου μηνὸς μεσοῦντος, 1873.

Ν. ΠΕΤΡΗΣ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑ. Ἐν τῷ Α' τεύχει τοῦ Β' ἔτους, σελ. 42, στίχ. 21, ἀντὶ «τοῦ Ἀριστοτέλους» ἀνάγνωθι τοῦ Εὐαγγελίου.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

Μάϊος.—Μέση θλίψις 750,49 χμ.
Μεγίστη » 756,05 (τὴν 16ην).
Ἐλαχίστη » 743,80 (τὴν 7ην).
Μέση θερμοκρασία 20,01 ἑκ.
Μεγίστη » 32, 2 (τὴν 23ην).
Ἐλαχίστη » 6, 9 (τὴν 2αν).
Ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 34,41 χμ.
Ἐπικρατήσαντες ἄνεμοι Ν καὶ ΝΔ.

Ἰούνιος.—Μέση θλίψις 751,73 χμ.
Μεγίστη » 757,51 (τὴν 5ην).
Ἐλαχίστη » 744,34 (τὴν 8ην).
Μέση θερμοκρασία 24,16 ἑκ.
Μεγίστη » 32, 2 (τὴν 24ην).
Ἐλαχίστη » 14, 0 (τὴν 11ην).
Ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 2,71 χμ.
Ἐπικρατήσαντες ἄνεμοι ΒΑ καὶ ΝΔ.

Ἰούλιος.—Μέση θλίψις 751,03.
Μεγίστη » 754,85 (τὴν 29ην).
Ἐλαχίστη » 746,61 (τὴν 20ὴν).
Μέση θερμοκρασία 28,46 ἑκ.
Μεγίστη » 35, 5 (τὴν 26ην).
Ἐλαχίστη » 17, 1 (τὴν 21ην).
Ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 0,75 χμ.
Ἐπικρατήσαντες ἄνεμοι ΒΑ καὶ ΝΔ.

Αὔγουστος.—Μέση θλίψις 751,59 χμ.
Μεγίστη » 757,72 (τὴν 17ην).
Ἐλαχίστη » 744,08 (τὴν 31ην).
Μέση θερμοκρασία 28,26 ἑκ.
Μεγίστη » 36, 6 (τὴν 11ην).
Ἐλαχίστη » 19, 2 (τὴν 15ην).
Ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 1,87 χμ.
Ἐπικρατήσας ἄνεμος ΒΑ.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ.

Περὶ Βλοσσίου καὶ Διοφάνους ἔρευναι καὶ εἰκασίαι Μάρκου Ῥενιέρη. Ἐν Λειψίᾳ, 1873, 8°ν, σελ. 204.

Ὁ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν Τραπέζης διοικητὴς κ. Ῥενιέρης, συγγραφεὺς καὶ ἄλλων σπουδαίων πονημάτων, ἐφιλοδώρησεν ἡμῖν τὴν ἐκ τῶν πιεστηρίων τῆς Λειψίας πρὸ μικροῦ ἐξελθοῦσαν ἱστορικὴν ταύτην πραγματείαν, ἧς ἡ ὑπόθεσις, ἐθνικὴ ὅλως οὖσα, διεγείρει ἔτι μᾶλλον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου, διότι ὁ συγγραφεὺς ἐπιχειρεῖ νὰ διερευνήσῃ καὶ δι' εἰκασιῶν διαφωτίσῃ ζήτημα σκοτεινὸν καὶ καθ' ἡμᾶς λίαν ἀόριστον ἕνεκα ἐλλείψεως μαρτυριῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἐρευνῶν παρὰ τοῖς νεωτέροις. Δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο διεγείρεται ἡ τοῦ Ἕλληνος μάλιστα ἀναγνώστου προσδοκία εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων σελίδων, καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπιτείνεται αὕτη ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἀναγνώσεως. Ὁ κ. Ῥενιέρης κατέχει ἀληθῶς τὴν τέχνην τοῦ δεσμεύειν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μέχρι τέλους τῶν συγγραφῶν του διὰ γλώσσης ἡδείας καὶ χάριτος μεστῆς, εἰ καὶ μὴ πάντως ἀπηλλαγμένης λεκτικῶν καὶ γραμματικῶν τινων παροραμάτων, καὶ μάλιστα δι' ἐρεύνης ὁμαλῶς προβαινούσης ἐπὶ λελογισμένης καὶ ἀσφαλοῦς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βάσεως, μεθ' ἣν ἕπεται ἀφ' ἑαυτοῦ τρόπον τινὰ τὸ ζητούμενον συμπέρασμα τοῦ λόγου. Διὸ νομίζομεν ὅτι ἡ πραγματεία αὕτη εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων προϊόντων τῆς ἡμετέρας φιλολογίας, καὶ ἀξία ἀναγνώσεως διά τε τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὴν μέθοδον τῆς συγγραφῆς.

Ὑπόθεσις αὐτῆς εἶναι τὸ παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Τιβερίου Γράκχου ἐν κεφ. η' φερόμενον·

«Τιβέριος, δήμαρχος ἀποδεχθεὶς, εὐθὺς ἐπ' αὐτὴν ὥρμησε τὴν »πρᾶξιν, ὡς μὲν οἱ πλεῖστοι λέγουσι, Διοφάνους τοῦ ῥήτορος καὶ »Βλοσσίου τοῦ φιλοσόφου παρορμησάντων αὐτόν· ὧν ὁ μὲν Διο»φάνης φυγὰς ἦν Μιτυληναῖος, ὁ δ' αὐτόθεν ἐξ Ἰταλίας Κυμαῖος.»

Ἡ δὲ πρᾶξις, εἰς ἣν ἔλεγον οἱ πλεῖστοι ὅτι παρώρμησαν τὸν

Γράκχον τοῦτον οἱ δύο οὗτοι ἐν Ῥώμῃ παροικοῦντες Ἕλληνες λόγιοι, εἶναι οὔτε μικρὰ οὔτε ἐκ τῶν συνήθων, ἀλλ' αὐτὴ ἡ τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος μεταβολὴ ἀπὸ ἀριστοκρατικοῦ εἰς δημοκρατικὸν, ἣν ἐπεχείρησεν ὁ Γράκχος συμβουλῇ δῆθεν καὶ ὁδηγίᾳ τῶν φίλων καὶ διδασκάλων αὐτοῦ Ἑλλήνων, τοῦ μὲν ῥήτορος τοῦ δὲ φιλοσόφου στωϊκοῦ, γνωστῶν ἰδίως ἐκ τῆς παρὰ Πλουτάρχῳ διατηρηθείσης περὶ αὐτῶν ταύτης φήμης.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Πλουτάρχου εἶναι μεμονωμένη, ἀποπειρᾶται ὁ κ. Ῥενιέρης δι' ἰδίων αὐτοῦ ἐρευνῶν καὶ εἰκασιῶν νὰ ἐνισχύσῃ καὶ ἐπιβεβαιώσῃ, εἰς ἐπικουρίαν ἐπικαλούμενος τὴν εὐρεῖαν αὐτοῦ παιδείαν καὶ τὴν ἐνδελεχῆ ἀνάγνωσιν ἀρχαίων καὶ νέων συγγραφέων. Ἐκ συγκρίσεως δὲ ὁμοίων πείρου γεγονότων ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ἄλλων Ἑλλήνων φιλοσόφων εἰς τὰ τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, καὶ μάλιστα ἐκ τῆς πανθομολογουμένης ἐπενεργείας τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας τῶν Ῥωμαίων, καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν δεδομένων ἐνισχύων τὴν τοῦ Πλουτάρχου μαρτυρίαν, ἀποφαίνεται ἐν σελίδι 183, ὅτι «*οἵαν οἱ Ἕλληνες φιλόλογοι καὶ καλλι»τέχναι ἔλαβον μετοχὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μεταμόρφω»σιν τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης ἐν Ῥώμῃ, τοιαύτην »ἀπεπειράθησαν νὰ λάβωσιν ὁ Διοφάνης καὶ ὁ Βλόσσιος »διὰ τοῦ ἐπιφανοῦς αὐτῶν μαθητοῦ εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν πο»λιτείαν.*»

Τοιαύτη ἡ πρόθεσις τῆς συγγραφῆς, ἧς τὸ περιεχόμενον κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ συνοψίσωμεν ἐνταῦθα χάριν τῶν μὴ ἐχόντων αὐτὴν εἰς χεῖρας, καὶ εἶτα νὰ προσθέσωμεν τὴν ἡμετέραν γνώμην ἐν οἷς διαφωνοῦμεν πρὸς τὸν συγγραφέα.

Ἄρχεται τῶν μελετῶν του ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν τῷ ἀ κεφαλαίῳ ἀπὸ τοῦ διισχυρισμοῦ ὅτι «*οἱ Ἕλληνες δὲν ἐζήτουν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν μόνον τὴν λύσιν θεωρητικῶν ζητημάτων, ἀλλὰ πρὸ πάντων τῶν κοινωνικῶν, τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν πολιτείαν*» (σελ. 1. πρβ. καὶ σελ. 183)· καὶ εἰς ἀπόδειξιν τούτου προσαγαγὼν ἀποπείρας πολλῶν φιλοσόφων καὶ μάλιστα στωϊκῶν, ὧν ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία, «*αὐστηροτέραν μέθοδον ἔχουσα καὶ τά-*

σιν πρακτικωτέραν, ἔπρεπε νὰ διώκῃ ἐνεργητικώτερον ἔτι ἢ ἡ προκάτοχος αὐτῆς τὴν βελτίωσιν τῆς πολιτείας» (σελ. 2), γενομένας ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς ἀποικίαις αὐτῆς, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐν πολιτείαις βασιλευομέναις ἢ τυραννουμέναις, ὡς ἐν Μακεδονίᾳ ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐν τῇ ἀχαϊκῇ συμπολιτείᾳ καὶ μάλιστα ἐν Σπάρτῃ ἐπὶ Κλεομένους. Ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῆς ἱστορίας τοῦ φιλελευθέρου ἀλλ' ἀτυχοῦς βασιλέως τούτου ἀποδεικνύει ὁ κ. Ῥενιέρης, ὅτι ἡ ὑπὸ Πλουτάρχου βιογραφία τοῦ Λυκούργου περιέχει οὐδὲν ἄλλο ἢ θεωρίας τῆς Στοᾶς περὶ πολιτείας καὶ οὐχὶ νομοθεσίαν τοῦ Λυκούργου, καὶ ὅτι τοιαύτην νομοθεσίαν καὶ πολιτείαν ἀπεπειράθη ὁ βασιλεὺς οὗτος νὰ εἰςαγάγῃ εἰς Σπάρτην κατὰ συμβουλὴν καὶ ὁδηγίαν τοῦ στωϊκοῦ Σφαίρου τοῦ Βορυσθενίτου (βλ. ἀπὸ σελ. 10 κ. ἑ. Πρβ. καὶ Grote σ. 709 τῆς γερμ. μεταφρ.). Ἡ Στοὰ ὑπερηφανεύετο, προςθέτει ὁ κ. Ῥενιέρης (σελ. 19) κατὰ Πλούτ. ἐν Κλεομ. 16, *βλέπουσα τὸν παρ' αὐτῆς παιδευθέντα φιλόσοφον βασιλέα τὴν πάτριον πολιτείαν, ὥςπερ ἁρμονίαν ἐκλελυμένην, ἀνακρουόμενον αὖθις ἐπὶ τὸν σώφρονα καὶ δώριον ἐκεῖνον τοῦ Λυκούργου νόμον καὶ βίον.»* Ἀποδίδων δὲ τὴν ἀποτυχίαν τῆς τελευταίας ταύτης ἀποπείρας ὁ κ. Ῥενιέρης εἰς τὴν ἐπιπολαιότητα καὶ ἀπερισκεψίαν τοῦ Ἀράτου, δοξάζει ὅτι ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς ἤθελε μεταβάλει τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀναστείλει τὴν πρόοδον τῆς Ῥώμης.

Ἀποτυχοῦσα οὕτως ἐν τῇ πράξει ἡ Στοὰ, ἀρκεῖται ἀπὸ τοῦδε, λέγει ὁ κ. Ρ. ἐν τῷ 6' κεφαλαίῳ, εἰς τὸ μεταδίδειν τὰς ἰδίας θεωρίας διὰ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀρχηγῶν της εἰς τοὺς πανταχόθεν τῆς οἰκουμένης προςερχομένους φιλομαθεῖς νέους. Τούτων ἦτο ὁ ἐκ Κύμης τῆς Ἰταλίας Βλόσσιος καὶ ὁ ἐκ Ῥόδου Παναίτιος, οἵτινες εἰςάγονται ὑπὸ τοῦ κ. Ῥενιέρη ἐρίζοντες ἐν ταῖς σχολαῖς τοῦ κατέχοντος τότε τὸν θρόνον τῆς Στοᾶς Ἀντιπάτρου περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν τῆς φιλοσοφίας ἀρχῶν ἐπὶ τῆς πολιτείας, ὁ μὲν Παναίτιος, συμφωνῶν τῷ Χρυσίππῳ καὶ ἄλλοις στωϊκοῖς, ἤθελε νὰ περικλείσῃ τὴν φιλοσοφίαν ἐν τοῖς τῶν φοιτητῶν ἀκροατηρίοις, ὁ δὲ Βλόσσιος νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὰς ἐν τῇ τότε ἐπικρατησάσῃ τοῦ κόσμου ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ. Οἱ Ῥωμαῖοι κατ' αὐτὸν εἰσὶ κατάλ-

ληλοι νὰ ἐνστερνιθῶσι καὶ πραγματοποιήσωσι τὰς περὶ πολιτείας ἀρχὰς τῆς Στοᾶς, ἅτε δὴ μοναρχοῦντες τῆς τότε οἰκουμένης ἁπάσης, καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ὄντες τῶν Ἑλλήνων μαθηταί. (Βλ. σελ. 26, πρβ. καὶ τὰ ἐν σελ. 44).

Τοιαῦτα λοιπὸν ὁ Βλόσσιος φρονῶν, μετέβη (προσθέτει ὁ κ. Ρ. ἐν τῷ γ' κεφ.) ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ῥώμην περὶ τὸ 145 π. Χ. εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν Καρχηδόνος καὶ Κορίνθου, καὶ προσελθὼν εἰς τὸν τότε ἰσχυρὸν οἶκον τῶν Γράκχων, ἐξωκειώθη διὰ τούτου πρὸς πολλοὺς ἰσχυροὺς Ῥωμαίους καὶ λογίους Ἕλληνας, ἐν οἷς εὗρεν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ συγγενοῦς τῷ Γράκχῳ Σκιπίωνος τὸν συμμαθητήν του Παναίτιον καὶ τὸν Πολύβιον. Ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Γράκχων διέτριβε τότε ὁ ἐκ Μιτυλήνης ἐξόριστος ῥήτωρ Διοφάνης, ὅστις ἐδίδαξε κατὰ τὸν κ. Ῥενιέρην τὸν Τιβέριον Γράκχον τὴν ῥητορικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, δι' ἧς ὑπέδειξεν αὐτῷ ὁποῖος δέον νὰ ἦναι ὁ ἀληθὴς πολιτικὸς ἀνήρ. Ἐξ αὐτῆς ἔσχεν ἀφορμὴν ὁ Ἕλλην «*νὰ παραβάλῃ τὸ ῥωμαϊκὸν πολίτευμα πρὸς τὰ τῆς Ἑλλάδος, νὰ ἐκθέσῃ εἰς τὸν Τιβέριον τὰς ἐλλείψεις αὐτοῦ, ἐξ ὧν οὐχὶ μόνη ἡ Ῥώμη, ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκουμένη ὑπέφερε τότε τὰ πάνδεινα, νὰ ἀναπτύξῃ εἰς αὐτὸν πῶς ἡ δημοκρατία αὐτῆς ἀντεμένη λήγει εἰς ὀλιγαρχίαν*» κλπ. (ἐν σελ. 36). Εἶτα προσθέτει ὁ κ. Ῥενιέρης ὅτι ἐκ πάντων τῶν τότε Ῥωμαίων ὁ Τιβέριος Γράκχος ἦτο ἁρμόδιος διὰ τὸ γένος καὶ τὰς ἰδίας ἑαυτοῦ ἀρετὰς νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτεύματος τῆς Ῥώμης κατὰ τὰ διδάγματα τῶν Ἑλλήνων διδασκάλων αὐτοῦ (σελ. 42).

Ἐν τῷ δ' κεφ. φέρονται οἱ λόγοι, δι' οὓς ὁ Βλόσσιος ἐλθὼν εἰς Ῥώμην προετίμησε νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν οἶκον τῶν Γράκχων καὶ οὐχὶ εἰς τὸν τοῦ Σκιπίωνος, ἐν ᾧ διέτριβον Παναίτιος καὶ Πολύβιος καὶ ἄλλοι πολλοί, ἀντιφρονοῦντες αὐτῷ ἐν τοῖς πολιτικοῖς· διότι ὁ μὲν Παναίτιος, ἀπελπισθεὶς περὶ τῆς ἐν ταῖς πολιτείαις ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τῆς Στοᾶς μετὰ τὰς πολλὰς ταύτης ἐν τούτῳ ἀποτυχίας, ἐδόξαζεν ὅτι αὕτη δέον «*νὰ κηρύξῃ διαζύγιον ἀπὸ τῆς πολιτικῆς καὶ ν' ἀφιερώσῃ τοῦ λοιποῦ αὐτὴν εἰς τὴν ἐπ' ἀρετὴν προκοπὴν, εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν*

τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἰδιώτου θεωρουμένου καὶ οὐχὶ ὡς μέλλους ὡρισμένης πολιτείας» (σελ. 24). Ἔτι μᾶλλον διεφώνει ὁ Βλόσσιος πρὸς τὸν Πολύβιον, διότι οὗτος ἐνόμιζε τὴν ῥωμαϊκὴν πολιτείαν τελειοτάτην ἁπασῶν, ὡς γίνεται δῆλον ἔκ τε τοῦ ϛ' βιβλίου τῶν ἱστοριῶν του καὶ ἐκ τῶν τοῦ Κικέρωνος ἐν Πολιτείᾳ I, 21· τὰ δὲ φρονήματα αὐτοῦ ταῦτα ἐνέβαλεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ φίλου του καὶ μαθητοῦ Σκιπίωνος, ὅςτις ἀείποτε φαίνεται ὑπέρμαχος τοῦ πατρίου πολιτεύματος, καὶ ἀμείλικτος ἐχθρὸς παντὸς νεωτερισμοῦ ἐν αὐτῷ.

Ὁ Βλόσσιος τοὐναντίον, πᾶσι τούτοις ἀντίθετα φρονῶν καὶ σύμμαχον ἔχων ἐν τοῖς νεωτεροποιοῖς αὐτοῦ φρονήμασι τὸν ἐκ Μιτυλήνης ῥήτορα, ἁρμόδιον δὲ κρίνων πρὸς ἐκτέλεσιν τούτων τὸν Τ. Γράκχον καὶ τὴν φιλόδοξον τούτου μητέρα Κορνηλίαν, συνεβούλευε τοῦτον «*τὰ κατεδαφίσῃ τὴν παλαιὰν καὶ ἑτοιμόῤῥοπον πολιτικὴν στέγην ὑφ' ἣν ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν οἱ πρόγονοί του, καὶ τὰ ἐγείρῃ ἀντ' αὐτῆς μεγαλοπρεπῆ οἰκοδομὴν, ἀξίαν τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθνους κλ.* (ἐν σελ. 44). Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τῶν νεωτερισμῶν τούτων σύμμαχον ἔμελλε νὰ ἔχῃ ὁ Τιβέριος τὸ μέγα ἐκεῖνο πλῆθος τοῦ δήμου, ὅπερ οἱ ἀριστοκρατικοὶ εἶχον δυςαρεστήσει διὰ τῆς ἰδιοτελοῦς καὶ φιλοδόξου πολιτικῆς των, αὐτοὶ μόνοι ἔχοντες τὰς τῆς πολιτείας ἀρχὰς, καὶ τὸν δημόσιον πλοῦτον κατ' ἀρέσκειαν τοῖς φίλοις μόνον διανέμοντες. Πρὸς διαλλαγὴν τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων μερίδων διενοήθη ποτὲ καὶ ὁ τοῦ Σκιπίωνος φίλος Λαίλιος, προςθέτει ὁ κ. Ῥενιέρης κατὰ Πλούταρχον ἐν κεφ. ε, νὰ εἰςαγάγῃ νεωτερισμούς τινας ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀλλ' ἀπέσχε, διότι ἐπείσθη ὅτι μᾶλλον ἤθελαν ἐρεθίσει τὰ πολιτικὰ πάθη ἢ κατευνάσει αὐτά. Τὰ αὐτὰ καὶ ὁ Σκιπίων φρονῶν, οὐδέποτε ἐπεχείρησε μεταβολήν τινα, ἀλλ' ἀφορμῆς δοθείσης ἀπῆλθε πρεσβευτὴς πρὸς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἡγεμόνας, ἵνα μὴ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ τῶν φατριῶν. Καὶ ὁ Τιβέριος Γράκχος, ὅλως ἀντίθετα τῷ Σκιπίωνι φρονῶν, καὶ ἐπὶ τὰ πρόσω ὀρεγόμενος ἀείποτε βαίνειν, ἀπέρχεται καὶ αὐτὸς μετ' οὐ πολὺ ὡς ταμίας μετὰ τοῦ ὑπάτου Μαγκίνου ἐν τῷ κατὰ Νουμαντίνων πολέμῳ εἰς Ἰβηρίαν, ὅπου καὶ ὁ πατήρ του εἶχε δα-

ξασθῆ πρότερον. Ἀλλ' ἀτυχήσαντος τοῦ ὑπάτου ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ, καὶ συνθήκην ἄτιμον πρὸς τοὺς πολεμίους ποιήσαντος ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ στρατοῦ, πέμπεται ὑπὸ τούτου ὁ Τιβέριος εἰς Ῥώμην πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς συνθήκης. Ἡ Σύγκλητος ὅμως τῇ συναινέσει τοῦ Σκιπίωνος, ὅςτις ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανῆλθεν ἐξ Ἀσίας, καὶ πάντων τῶν ἀριστοκρατικῶν, ἀκυροῖ παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Γράκχου καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτῷ τὴν συνθήκην καὶ παραδίδει εἰς τοὺς Νουμαντίνους πρὸς τιμωρίαν τὸν ἀτυχῆ ὕπατον, κατορθώσαντος τοῦ Τιβερίου νὰ ἐξαιρεθῇ τῆς παραδόσεως ταύτης, εἰ καὶ ἦτο συνένοχος εἰς τὴν σύνταξιν τῆς συνθήκης. Εἰς δικαιολόγησιν τοῦ Γράκχου διὰ τὴν αὐτοῦ σωτηρίαν φέρει ὁ κ. Ῥενιέρης (ἐν σελ. 64) ὅτι ἔπραξε τοῦτο «*οὐχὶ ὅπως σώσῃ τὸ σῶμά του, ἀλλ' ὅπως σωζόμενος εὐεργετήσῃ τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν.*»

Ἀφορμὴν δὲ πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ σκοπῶν του ἀναζητῶν μετὰ τὴν δυςαρέσκειαν ταύτην εὗρεν ὁ Τιβέριος, καθ' ἃ ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν κεφ. ζ' λέγει, τὴν πρὸς τὴν Σύγκλητον καὶ τοὺς ἀριστοκρατικοὺς πάντας ἀντιπάθειαν τοῦ δήμου, ὅςτις, καίπερ μετέχων τῶν δεινῶν τοῦ πολέμου, οὐδὲν μέρος εἶχεν ἐκ τῶν δημοσίων γαιῶν, διότι ταύτας κατέλαβον κατὰ μικρὸν μόνοι οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ πλούσιοι, ἀποφέροντες μικρόν τι ποσὸν εἰς τὸ δημόσιον καὶ ἐκ τοῦ χρόνου ἰδιοκτησίας δικαίωμα ἀποκτήσαντες ἐπὶ μεγάλης ἐκτάσεως αὐτῶν, εἰ καὶ ὁ τοῦ Στόλωνος νόμος ὥριζε «*μηδένα ἔχειν τῆς δημοσίας γῆς πλέθρα 500 πλείονα.*»

Ἐν τῷ η' καὶ θ' κεφ. ἐκθέτει ὁ κ. Ῥενιέρης τὰ ἐκ τῆς τοιαύτης ἀνισότητος τῶν πολιτῶν δεινὰ ἀποτελέσματα καὶ τὴν ἐντεῦθεν οἰκτρὰν τῆς πολιτείας κατάστασιν, ἣν ὅμως ὁ μὲν Πολύβιος ἐκ τῶν θεσμῶν μόνον κρίνων καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν πραγμάτων κατὰ τὸν κ. Ῥενιέρην (σελ. 67—69) εὐάρεστον καὶ ἀρίστην λέγει, ὁ δὲ Διοφάνης καὶ Βλόσσιος ὅλως διάφορον ἐνόμιζον (σελ. 92)· «*Καταδικάζοντες οἱ τελευταῖοι τὸ ὑπάρχον σύστημα κατὰ Ρ. ἐν κεφ. ί, συνεβούλευον συγχρόνως τῷ μαθητῇ καὶ φίλῳ αὐτῶν Τιβερίῳ, ποίας ἔπρεπε νὰ εἰςαγάγῃ εἰς τὸ πολί-*

τευμα μεταρρυθμίσεις, ὅπως καταστήσῃ αὐτὸ ἄξιον τῶν νέων καιρῶν, τοῦ νέου πολιτισμοῦ, τοῦ μεγαλείου τῆς Ῥώμης».

Ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ ἀποπειρᾶται ὁ κ. Ῥενιέρης ἐξ ὀλιγίστων δεδομένων νὰ ἀνεύρῃ καὶ τοὺς λόγους αὐτοὺς, οὓς ἑκάτερος τῶν λογίων τούτων Ἑλλήνων ἐξέφρασεν εἰς πειθὼ τοῦ Τιβερίου. Ἐν δὲ τῷ ια' κεφ. καὶ τοῖς ἑφεξῆς περιγράφει τὰ ἐν τῇ διανοίᾳ τούτου ἀποτελέσματα τῶν συμβουλῶν τούτων καὶ τὰ ἐπὶ τῆς πρώτης δημαρχίας νομοθετήματα τοῦ Τιβερίου ὑπὲρ τοῦ δήμου διὰ τοῦ τῆς δημοσίας γῆς ἀναδασμοῦ. Εἰςάγει τοὺς Ἕλληνας διδασκάλους καθοδηγοῦντας τὸν Τιβέριον ἐν δυςχερείαις πῶς νὰ διεξέλθῃ αὐτάς· ἐνιαχοῦ δὲ καὶ δικηγορικοῖς τρόποις ἐνθαρρύνοντας αὐτὸν πρὸς ἔκνομα. (βλ. σελ. 126). Ὁ πρὸς τὴν νομιμότητα ὅμως ἐθισμὸς ἀναστέλλει ἐν ἀρχῇ τὸν Τιβέριον, ὅπως καὶ τὸν δῆμον, ἀπὸ βιαίων καὶ ἀθεμίτων μέσων, μέχρις οὗ ὑπερισχύσασα ἡ φιλοτιμία καταπατεῖ θείους καὶ ἀνθρωπίνους θεσμοὺς διὰ τῆς παραβιάσεως τῆς δημαρχικῆς ἀρχῆς. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δυςχέρειαι νέαι, κωλύματα μεγάλα κατὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν νομοθετημάτων αὐτοῦ ἕνεκα τῆς ἀντιδράσεως τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἀρνουμένων νὰ χορηγήσωσιν αὐτῷ ἐκ τοῦ δημοσίου τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν νομοθετημάτων του ἀναγκαῖα χρήματα. Ἀλλ' ἐν τῷ ιε' κεφαλαίῳ ἀνευρίσκει ὁ κ. Ῥενιέρης τὸν ἀπὸ μηχανῆς θεὸν πρὸς ἐκτέλεσιν τούτων. «Ὁ Περγαμηνὸς Εὔδημος κομίζει εἰς Ῥώμην τοῦ βασιλέως Ἀττάλου τὴν διαθήκην, ἐν ᾗ κληρονόμος ἐγέγραπτο ὁ Ῥωμαίων δῆμος» (σελ. 140). Ἡ διαθήκη αὕτη συνετάχθη κατὰ τὰς εἰκασίας τοῦ κ. Ῥενιέρη ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ Τιβερίου καὶ μάλιστα κατὰ συμβουλὴν τοῦ Διοφάνους (σελ. 144) καὶ Βλοσσίου (σελ. 149) καὶ ἐκομίσθη εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν Τιβέριον.

Ἐντεῦθεν λαβὼν θάρρος ὁ Τιβέριος κατὰ Ῥενιέρην ἐν κεφ. ις' ἀποπειρᾶται (ἀλλὰ πάλιν παρὰ τοὺς νόμους, βλ. Ἀππ. Ἐμφ. 1, 15, ῥητῶς ἀπαγορεύοντας νὰ λάβῃ δὶς ὁ αὐτὸς τὴν αὐτὴν ἀρχὴν) νὰ ἐκλεχθῇ καὶ αὖθις δήμαρχος τοῦ ἐπιόντος ἔτους πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν νόμων του, καὶ ἀμέσως προτείνει παρὰ τὰ καθεστῶτα νέον νόμον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑπὲρ τῆς διανομῆς τῶν τοῦ Ἀττάλου χρημάτων εἰς τοὺς τὴν δημοσίαν χώ-

ραν διαλαχόντας πολίτας, ὅπως ἔχωσι τὰ πρὸς καλλιέργειαν τῶν κλήρων, καὶ ὑπὲρ τῆς διαθέσεως τῶν τοῦ Ἀττάλου πόλεων ὑπὸ τοῦ δήμου αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ εἰςαγωγὴ τοιούτου νόμου ἀντέβαινε πρὸς τὸ ἰσχῦον πολίτευμα, καθ' ὃ ἡ Σύγκλητος ἀπεφάσιζε περί τε χρημάτων καὶ πόλεων· οὐχὶ δὲ ὁ δῆμος, οἱ ἀντιφρονοῦντες τῷ Τιβερίῳ, βλέποντες ὅτι καὶ εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς πολιτείας ἔμελλε νὰ προβῇ οὗτος, συνασπισθέντες ἐπετέθησαν τότε μὲν εὐθὺς κατὰ τοῦ Τιβερίου καὶ ἐφόνευσαν αὐτόν, ὕστερον δὲ καὶ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ἀποπειραθέντος νὰ βαδίσῃ ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ ἀδελφοῦ του. Οὕτως ἐματαιώθη πᾶσα ἡ ἀπόπειρα τούτων, ἥτις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῆς Ῥώμης νὰ ὀνομάζωσι τοὺς Γράκχους ταραξίας καὶ δημαγωγούς. Μόνον οἱ Ἕλληνες, Πλούταρχος καὶ Ἀππιανός, ἐκφράζονται ἐπιεικῶς περὶ αὐτῶν. Καὶ τῶν νεωτέρων οἱ πλεῖστοι νομίζουσι τούτους φθορεῖς τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας, οὐχὶ ὅμως ὁ Νειβοῦρος καί τινες ἄλλοι.

Εἰς τοὺς τελευταίους τούτους κατατάσσει ἑαυτὸν καὶ ὁ κ. Ῥενιέρης, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῆς πραγματείας του ταύτης, ἥτις σκοπὸν ἔχει οὐ μόνον νὰ δικαιώσῃ τούτους, ἐπιχειρήσαντας τὴν ἀνατροπὴν τοῦ μέχρις αὐτῶν ἐπικρατοῦντος ἐν Ῥώμῃ ὀλιγαρχικοῦ πολιτεύματος, οὗ τινος θαυμαστὴς μὲν εἶναι ὁ Πολύβιος, προστάτης δὲ ὁ Σκιπίων· μετὰ τῶν λοιπῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ πλουσίων τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ καὶ νὰ δείξῃ, ὡς εἴπομεν, ὅτι σύμβουλοι καὶ ὁδηγοὶ εἰς τὰ τῶν Γράκχων νομοθετήματα ἦσαν οἱ Ἕλληνες Διοφάνης καὶ Βλόσσιος. Ἐν τέλει τῆς πραγματείας ποιεῖται λόγον καὶ περὶ τῶν τελευταίων περιπετειῶν καὶ τοῦ θανάτου τῶν δύο Ἑλλήνων, ὑπὲρ ὧν ἤγειρεν ὁ κ. Ῥενιέρης τὸ μνημεῖον τοῦτο.

Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τῶν μελετῶν του στηρίζει ὁ κ. Ῥενιέρης οὐχὶ εἰς ῥητὰς καὶ ὁμολογουμένας μαρτυρίας ἀρχαίων, διότι τοιαῦται, ὡς εἴπομεν, δὲν ὑπάρχουσιν, ἀλλ' εἰς συνδυασμοὺς πολλῶν καὶ ποικίλων συγγενῶν ἱστορικῶν δεδομένων (βλ. πρὸ πάντων βιβλ. β' καὶ ι' καὶ ἀλλαχοῦ), ἃ διὰ μακρᾶς καὶ περιεσκεμμένης μελέτης ἀνευρὼν ἐν τοῖς ἀρχαίοις, καὶ μετὰ σπανίας

ἀληθῶς ὀξυνοίας συγκρίνων καὶ ἐξετάζων, πιθανοποιεῖ τοσοῦτο τὸ τῆς ὑποθέσεως συμπέρασμα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης ἀρέσκεται ἐν ἐλλείψει βεβαιοτέρων λόγων ν' ἀποδεχθῇ τοῦτο ὡς ἀληθές. Διὰ τῆς παραδοχῆς δὲ τούτου ὡς τοιούτου προεστίθεται εἰς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ περὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐπενεργείας ἐπὶ τῶν τῆς Ῥώμης ὅτι καὶ ἐν τῇ διαῤῥυθμίσει καὶ διακοσμήσει τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας δὲν ἔμειναν οἱ Ἕλληνες ἀδιάφοροι ἐν τῷ β' π. Χ. αἰῶνι, ὅτε κυρίως ἡ ἐπίδρασις τούτων εἰς τὰ τῶν Ῥωμαίων ἦτο μείζων ἢ ἄλλοτε.

Εἰ καὶ ἀρεσκόμεθα λοιπὸν ἐκ τῶν ἐρευνῶν τοῦ κ. Ῥενιέρη καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ἐνδιαφέροντος νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀληθεῖς τὰς περὶ τοῦ θέματος τούτου εἰκασίας αὐτοῦ, ὡς μετριοφρόνως καλεῖ αὐτάς, δὲν νομίζομεν ὅμως περιττὸν νὰ ἐκφράσωμεν δισταγμούς τινας, οἵτινες ἐπῆλθον ἡμῖν μετὰ τοῦ θαυμασμοῦ ἐπὶ τῇ πολυμαθείᾳ καὶ ὀξυνοίᾳ τοῦ συγγραφέως ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς πραγματείας του ταύτης καὶ ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν εἰκασιῶν του πρὸς τὰ πράγματα αὐτὰ καὶ τὰς σχέσεις, εἰς ἃς εὑρέθησαν οἱ Ἕλληνες σοφοὶ πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Ῥώμης ἀριστοκρατικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἄνδρας καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς χρόνοις, καθ' οὓς μάλιστα ἐτιμῶντο ὑπὸ τούτων. Ὁμοίους δισταγμοὺς ἐκφράζει καὶ αὐτὸς ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν σελ. 23 διὰ τοῦ στωϊκοῦ φιλοσόφου Παναιτίου περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῶν πολιτικῶν μεταῤῥυθμίσεων, ἃς ἐπεχείρησεν ὁ Τιβέριος Γράκχος.

Τῶν ἡμετέρων δισταγμῶν σφοδρότεροί εἰσιν οἱ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν κατὰ Πολυβίου λεγομένων διεγερθέντες, περὶ ὧν ἀμέσως ποιοῦμεν λόγον. Ἐν σελ. 80 κ. ἑ. λέγεται ὅτι ὁ Πολύβιος δὲν ἐνόησε καλῶς τὴν φύσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, διότι τοῦτο, ἄλλο ἐν τοῖς νόμοις καὶ ἄλλο ἐν τῇ πράξει ὄν, ἐξελήφθη παρὰ τοῦ Πολυβίου ὡς τελειότατον πάντων τῶν πολιτευμάτων, καὶ ὡς τοιοῦτο εἰκονίζεται ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ τούτου, λαβόντος ὑπ' ὄψιν μόνον τὰς ἐν τοῖς νόμοις ἀρετὰς αὐτοῦ οὐχὶ δὲ καὶ τὰς ἐν τῇ πράξει μεγάλας αὐτοῦ ἐλλείψεις, ὧν ἕνεκα καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐνόσει δεινῶς ἡ ῥωμαϊκὴ πολιτεία, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Γράκχος μετὰ τοῦ Βλοσσίου καὶ Διοφάνους ἀνεδέχθησαν, ὡς ἄριστοι ἰατροί, τὴν θεραπείαν αὐτῆς.

Ὁ Πολύβιος, ζήσας μέγα τοῦ βίου του μέρος ἐν Ῥώμῃ καὶ μάλιστα μετὰ τῶν μεγίστων καὶ συνετωτάτων τῆς Ῥώμης ἀνδρῶν, οἷος Σκιπίων ὁ νεώτερος καὶ ἄλλοι, καὶ μελετῶν ἀείποτε τὴν ἱστορίαν καὶ τὸ πολίτευμα οὐ μόνον τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ καὶ πλείστων ἄλλων συγχρόνων καὶ προγενεστέρων αὐτοῦ πολιτειῶν, ὅπως συλλέξῃ ὕλην πρὸς συγγραφὴν τῆς καθολικῆς καὶ πραγματικῆς αὐτοῦ ἱστορίας, εἶναί ποτε πιθανὸν ὅτι δὲν κατενόησε καλῶς τὴν φύσιν τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας, οὐδὲ ὀρθῶς παρέβαλε ταύτην πρὸς ἄλλας ἀρχαιοτέρας καὶ συγχρόνους ἄλλων ἐθνῶν, καὶ διὰ τοῦτο ὑπέπεσεν εἰς οἰκτρὰν ἀπάτην;

Ἀλλὰ τοσαύτην ἀβλεψίαν ἠδύνατο νὰ πάθῃ ὁ ἄλλως ὀξυνούστατος πολιτικὸς Πολύβιος, ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ τὰς ἀληθεῖς ἀρετὰς καὶ ἐλλείψεις τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, ὅπερ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐμελέτησε καὶ ἐγνώρισεν ἐν τῇ πράξει καὶ ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῦ; Ὁ Πολύβιος καθ' ἡμᾶς ἀπέβλεψεν ὡς βαθὺς πολιτικὸς εἰς τὰς μεγάλας ἀρετὰς τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀριστοκρατικοῦ καὶ εἰς τὰς μεγάλας ἐλλείψεις τοῦ ἐν Ἑλλάδι δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, καὶ ἔκρινε ταῦτα, νομίζομεν, ὅπως εἶχον ἐπ' αὐτοῦ ἐν τῇ πράξει, καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῶν ἀρετῶν μόνον καὶ τῶν ἐλλείψεων τῶν ἐν τοῖς νόμοις. Βλέπων δὲ ὅτι ἐκεῖ μὲν αἱ ἀρεταὶ ἦσαν ἐπ' αὐτοῦ τοὐλάχιστον πολὺ πλείους τῶν ἐλλείψεων, ἐνταῦθα δὲ πολὺ μείζονες αἱ ἐλλείψεις τῶν ἀρετῶν, ἀπεφαίνετο ἐν πλήρει καθ' ἡμᾶς ἐπιγνώσει ὑπὲρ τῆς τελειότητος τοῦ ἀριστοκρατικοῦ τῆς Ῥώμης πολιτεύματος, τοῦ συνάπτοντος ἐν ἁρμονίᾳ τὰ τῆς μοναρχίας καὶ ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας ἀγαθά. Τοῦτο δὲ ἔκρινε βεβαίως οὐχὶ ὡς ἀπολύτως τέλειον, ἀλλ' ὡς τελειότερον πάντων τῶν λοιπῶν, ἃ ἐκεῖνος ἐγίνωσκε καλῶς ἐκ τῆς συγχρόνου καὶ τῆς ἀρχαιοτέρας ἱστορίας. Πολὺ δὲ ἠθέλομεν ἀδικήσει αὐτὸν δῦσχυριζόμενοι ὅτι ἠπατήθη ἐν ταῖς κρίσεσιν αὐτοῦ, ἀκούσας καὶ πιστεύσας τὰς περὶ ἀρετῆς καὶ τελειότητος τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος κρίσεις τῶν τῆς Ῥώμης ἀριστοκρατικῶν (βλ. Ῥεν. σελ. 84), οὐδόλως δ' ἀποβλέψας εἰς τὰ πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτοῦ πράγματα, ἐν ᾧ αὐτὸς ἀπεπειράθη νὰ συγγράψῃ καθολικὴν ἱστορίαν, στηριζομένην ὅσον οἷόν τε ἱστορικῷ εἰς αὐτὰ τὰ πράγματα.

Ἀλλὰ δεδόσθω ὅτι ὁ Πολύβιος δὲν ἠδυνήθη αὐτὸς νὰ γνωρίσῃ ἀκριβῶς τὴν φύσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, ὅτι οἱ μετ' αὐτοῦ ἐπὶ πολλὰ ἔτη συζῶντες Σκιπίων, Λαίλιος, Φάνιος, Σκαιβόλας, Τυβέρων, Ῥοῦφος, Παναίτιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ τούτων ὁμόφρονες Ῥωμαῖοι καὶ Ἕλληνες φίλοι καὶ οἰκεῖοι, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κάμωσιν αὐτῷ καταληπτὴν τὴν φύσιν καὶ τὰς ἐλλείψεις τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἔπεται ἐντεῦθεν ἄρά γε ὅτι ἐγνώρισαν ταύτην κάλλιον οἱ πολλῷ τῷ μέτρῳ τούτου ἥττονες κατά τε τὴν πολιτικὴν πεῖραν καὶ φήμην Βλόσσιος καὶ Διοφάνης, καὶ διὰ τοῦτο ἀπεπειράθησαν νὰ μεταρρυθμίσωσι διὰ τῶν Γράκχων; Ἐγνώρισαν ἄρά γε οὗτοι κάλλιον τοὺς χρόνους, ἵνα εἰςαγάγωσιν εἰς Ῥώμην τὴν στωϊκὴν κοσμοπολιτείαν, καὶ προλαμβάνοντες τὴν τοῦ Χριστοῦ θρησκείαν νὰ ἱδρύσωσι τὴν μίαν καὶ μόνην ποίμνην τοῦ ἀνθρωπίνου γένους;

Τὸ ἐσφαλμένον τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Πολυβίου (λέγει ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν σελ. 85) ἀποδεικνύει ἡ ἀποτυχία καὶ ὁ οἰκτρὸς θάνατος τοῦ Σκιπίωνος. Ἀλλὰ τότε ἡ ἀποτυχία καὶ ὁ οἰκτρὸς θάνατος τοῦ Τιβερίου Γράκχου πρῶτον καὶ τοῦ Γαΐου Γράκχου ὕστερον ἀποδεικνύουσι τὴν ὀρθότητα τῶν κρίσεων τοῦ Βλοσσίου καὶ Διοφάνους καὶ τῶν ὁμοφρόνων τούτοις περὶ τοῦ ἐγκαίρου τῆς μεταβολῆς τοῦ αὐτοῦ πολιτεύματος; Ἂν οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἔβλεπον μὲ ὄμμα διάφορον τοῦ Πολυβίου τὰς κηρίνους εἰκόνας τῶν ἀριστοκρατικῶν οἴκων τῆς Ῥώμης ὡς *βρόχους τῆς πατρίδος καὶ ἀλύσεις τοῦ ῥωμαϊκοῦ δήμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους*, ὡς ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν σελ. 92 λέγει, μὲ ποῖον ὄμμα θὰ ἔβλεπον ὕστερον, ἂν ἔζων, τὰς τοῦ Μαρίου καὶ Σύλλα καὶ Πομπηΐου καὶ Καίσαρος σφαγὰς καὶ τὴν τυραννίδα τοῦ Τιβερίου, Νέρωνος, Δομιτιανοῦ, Κομμόδου καὶ λοιπῶν, ἃς ἐπέσπευσεν ἡ ὑπὸ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῖς ἀνατροπὴ τοῦ ὑπὸ Πολυβίου ἐπαινουμένου ἀριστοκρατικοῦ πολιτεύματος;

Ἂν ἦτο δίκαιον νὰ κατακριθῇ ὁ Πολύβιος ὡς βλέπων μόνον ἀρετὰς ἐν τῷ ἀριστοκρατικῷ τῆς Ῥώμης πολιτεύματι καὶ ἡμιθέους ἢ ἥρωας τῆς ἀνθρωτότητος ἐν ταῖς εἰκόσι τούτων, δὲν εἶναι ἄρα ἐξ ἴσου κατακριτέοι καὶ οἱ βλέποντες μόνον ἐλλείψεις ἐν τῷ

αὐτῷ καὶ δημίους τῆς ἀνθρωπότητος ἐν ταῖς αὐταῖς εἰκόσι (βλ. Ρενιέρη ἐν σελ. 92); Πανταχοῦ αἱ ὑπερβάσεις ἐλεειναί. Ἐννοοῦμεν τὰς ὑπερβάσεις ταύτας, ὅταν αἰτίαν ἔχωσι φιλοδόξους καὶ ἰδιοτελεῖς σκοποὺς, οὐχὶ ὅμως καὶ ὅταν τοιοῦτος οὐδεὶς ὑπάρχει, ἀλλὰ πρόληψις ἢ ἐξ ἀντιπαθείας ἢ ἐκ παραλόγου τινὸς ἰδιοφροσύνης, οἵα ἡ τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ Γοργίᾳ τοῦ Πλάτωνος, καταδικάζοντος πάντας τοὺς πολιτικοὺς τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Μιλτιάδου μέχρι Περικλέους ὡς διαφθορεῖς τοῦ δήμου, οἵα ἄλλου βλέποντος ἐν τῷ Κλέωνι καὶ Ὑπερβόλῳ τοὺς σωτῆρας τοῦ δήμου καὶ τοὺς ἱδρυτὰς θείου πολιτεύματος ἐν Ἀθήναις.

Ἔστω ὅτι ἠπατήθη ὁ Πολύβιος, πιστεύσας εἰς τὰς τῶν ἀριστοκρατικῶν τῆς Ῥώμης κρίσεις περὶ τῆς τελειότητος τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, ὅτι καὶ αὐτοὶ οὗτοι ἠπατῶντο «*προσδοκῶντες ἀπὸ τὰς ἀρετὰς τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἀπὸ τὴν ὑπεροχὴν τῆς Ῥώμης, ἀπὸ τὴν πιστὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων, ἀπὸ τὴν τήρησιν τῶν πατροπαραδότων ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ ὄχι ἀπὸ ἀνατροπὰς τῶν καθεστώτων, τὴν ἰατρείαν τῶν πληγῶν τοῦ κράτους*» (σελ. 84). Εὐηργέτησαν τάχα τὴν πατρίδα των οἱ περὶ τὸν Γράκχον φιλελεύθεροι, ἀποπειραθέντες νὰ θεραπεύσωσι τὰς πληγὰς τοῦ κράτους, ἀνατρέποντες τὸ καθεστὼς διὰ τῆς παραβιάσεως τῆς ἱερότητος τῆς δημαρχικῆς ἀρχῆς, διὰ τῆς καταπατήσεως τῶν νόμων, ὅπως καὶ πάλιν τύχωσι τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας, εἰς ἃ λέγονται ὅτι ἔσχον συμβούλους οὗτοι τὸν Διοφάνη καὶ Βλόσσιον, τοὺς βουλομένους οὕτω νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος τὴν τοῦ Ζήνωνος κοσμοπολιτείαν ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ πρὸς δόξαν τῆς Ἑλλάδος!

Ὁ κ. Ρενιέρης, ἀνευρίσκων ἐν κεφαλαίῳ Ι' καὶ τοὺς λόγους, οὓς ἑκάτερος τῶν Ἑλλήνων συμβούλων τοῦ Τιβερίου μετεχειρίσθη ἵνα πείσῃ αὐτὸν, ὁ Διοφάνης, λέγει, θέλων νὰ ἱδρυθῇ ἐν Ῥώμῃ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Τιβερίου φιλελεύθερος πολιτεία, λαμβάνει εἰς πρότυπον ταύτης τὴν ἐπὶ Περικλέους ἐν Ἀθήναις, καὶ ταύτης πιστεύει ὅτι ἠδύνατο ὁ Τιβέριος Γράκχος νὰ ἀναφανῇ ἱδρυτής,

καὶ νὰ διοικήσῃ τοὺς Ῥωμαίους, ὡς ὁ Περικλῆς τοὺς Ἀθηναίους. Ἀλλὰ πόσον ἀπέχουσι τὰ πράγματα ἀπὸ τὰς θεωρίας! Ὁ Περικλῆς, καθ' ἃ καὶ ὁ κ. Ῥενιάρης ἐν σελ. 107 λέγει ἑπόμενος τοῖς ἀρχαίοις, *οὐδέποτε ἐξῆλθε τῆς νομιμότητος, οὐδέποτε ἐκ μὴ προσηκόντων ἐκτήσατο τὴν δύναμιν. Κατ' ἔτος στρατηγὸς καὶ ἐλληνοταμίας καὶ ἐπιμελητὴς τῶν προσόδων ἐκλεγόμενος, δὲν εὗρέ ποτε τὰ ὅρια τῆς ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν χορηγουμένης αὐτῷ ἐξουσίας στενά, ὥστε νὰ ζητήσῃ ἐν κρισιμωτάτοις καιροῖς τὴν ἐπέκτασιν αὐτῆς.* Ὁ Ῥωμαῖος τοὐναντίον Περικλῆς, Τιβέριος ὁ Γράκχος, ἅμα γενόμενος δήμαρχος, ἀπεπειράθη διὰ παραβιάσεως τῶν νόμων, συμπράξει συρφετώδους πλήθους, οἷον ἦτο τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐπ' αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτόν, νὰ ἀνορθώσῃ τὴν πολιτείαν καὶ διοικήσῃ αὐτὴν ὡς ὁ Περικλῆς τὰς Ἀθήνας! Ἀλλ' ἦτο οὗτος ἱκανὸς νὰ κατέχῃ τὸ πλῆθος τοῦτο ἐλευθέρως καὶ νὰ μὴ ἄγηται αὐτὸς μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ; Ὁ Περικλῆς ἐπρώτευε τῶν Ἀθηναίων τεσσαράκοντα ἔτη, καθ' ἃ πάντα ἐν Ἀθήναις ἦτο *λόγῳ δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή.* Ὅτι δ' αὐτὸς μόνος ἠδύνατο νὰ κατέχῃ τὸν δῆμον καὶ οὐδεὶς ἄλλος, ἀπόδειξις ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐδέσποσεν ἡ ὀχλοκρατία ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ *Ἀθηναίων δῆμος ἦν παραπλήσιος τοῖς ἀδεσπότοις σκάφεσιν,* ὡς ὀρθῶς λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Πολύβιος, ὑπ' ὄψιν ἔχων τούτους μάλιστα τοὺς χρόνους καὶ τοὺς ἑπομένους τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας, οὐχὶ δὲ τοὺς πρὸ τούτων, ὅτε διῳκεῖτο ὑπὸ μεγάλων ἀληθῶς ἀνδρῶν· διὸ ἀτόπως καθ' ἡμᾶς κατακρίνεται ὁ Πολύβιος (ἐν σελ. 43) καὶ διὰ τὴν περὶ τῶν Ἀθηναίων ἀπόφανσίν του ταύτην. Ὁ Τιβέριος Γράκχος τοὐναντίον ἅμα γενόμενος δήμαρχος, ἐν ἀρχῇ δηλαδὴ τοῦ πολιτικοῦ του σταδίου καὶ ἐν ἡλικίᾳ μόλις τριάκοντα ἐτῶν, ἐπεχείρησε δι' ἀθετήσεως τῶν κειμένων νόμων νὰ καταστήσῃ μόνιμον τὴν ἀρχήν του καὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ ὑπὲρ τοῦ δήμου νομοθετήματά του· ἀλλ' ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τούτου ἐγένετο θῦμα τῆς φιλαρχίας του καὶ αἴτιος πολιτικῶν σπαραγμῶν ἐν Ῥώμῃ.

Ὁ Περικλῆς, κολούων τὴν τοῦ ἀριστοκρατικοῦ Ἀρείου Πάγου ἰσχύν, μετεβίβαζε ταύτην εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου τῶν Ἀθη-

ναίων, οἵτινες εἶχον χειραγωγηθῆ ὑπ' αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τῶν περὶ αὐτοῦ μεγάλων πολιτικῶν εἰς τὸ διοικεῖν τὰ τῆς πόλεως, καὶ ἐγίνωσκον νὰ πείθωνται τοῖς νόμοις καὶ τοῖς κρείττοσι καὶ νὰ μὴ ἄγωνται κατὰ τὸ δοκοῦν τῶν δημαγωγῶν.—Τοῦτο ἐγένετο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους.—Ὁ Περικλῆς εἶχε συμφέρον οὐχὶ νὰ διαφθείρῃ, ἀλλὰ νὰ καθοδηγήσῃ καὶ παρασκευάσῃ τὸν Ἀθηναίων δῆμον εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας, ὅπως δι' αὐτοῦ ἱδρύσῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν πανελλήνιον μοναρχίαν. Ἐπαιδαγώγει λοιπὸν καὶ ἐκυβέρνα μόνος ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη λαὸν οὐχὶ ὄχλον· λαόν, ὅστις σύμπας ἐκ δισμυρίων τὸ πολὺ πολιτῶν συνιστάμενος, ἀπετέλει τὸ ἀριστοκρατικὸν καὶ μᾶλλον πεφωτισμένον καὶ νοῆμον στοιχεῖον τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἐν πεντηκοντακισμυρίοις μετοίκοις καὶ δούλοις, οἰκοῦσιν ἐν τῇ Ἀττικῇ μόνῃ, ὅστις ἦτο τῆς αὐτῆς καταγωγῆς καὶ ἐσεμνύνετο ἐπὶ ταύτῃ, ὅστις εἶχε τὴν αὐτὴν παιδείαν καὶ ἀγωγήν. Διὸ πᾶς ἐκ τοῦ δήμου ἠδύνατο ἀπὸ στρατιώτου ν' ἀναδειχθῇ στρατηγός, ὡς ὁ Ξενοφῶν ἐν τοῖς μυρίοις, καὶ ναύαρχος καὶ νομοθέτης καὶ δικαστὴς καὶ κριτὴς ποιητικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν προϊόντων, καὶ ἐν γένει ἄριστος ὑπηρέτης ἐν πάσαις ταῖς τῆς πολιτείας λειτουργίαις μικραῖς καὶ μεγάλαις. Ὁ αὐτὸς ἠδύνατο νὰ συνέρχηται ἐν μιᾷ ἐκκλησίᾳ, ν' ἀκούῃ τοὺς περὶ πολιτείας καὶ νόμων ἀγορεύοντας, νὰ κρίνῃ καὶ ν' ἀποφασίζῃ ἐν γνώσει περὶ τοῦ συμφέροντος τῇ πόλει καὶ ἑαυτῷ. [1])

---

(1) Τοιαῦτα ὑπὲρ τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων φρονοῦντες καὶ λέγοντες, ἀμφιβάλλομεν πάλιν ἂν ὁ μέγας οὗτος πολιτικὸς περιέστειλε ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῆς πολιτείας μᾶλλον ἢ τῶν ἰδίων σκοπῶν τὴν τῆς ἀριστοκρατίας ἰσχύν, ηὔξησε δὲ τὴν τοῦ δήμου, καὶ τοιούτου ὄντος. Ὁπόσον εὐεργετικὴ τῇ πόλει τῶν Ἀθηναίων ἦτο ἡ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἰσχύς, μαρτυροῦσιν οἱ Μηδικοὶ πόλεμοι, ὅτε τὸ ἀριστοκρατικὸν τοῦτο συνέδριον διεῖπε τὰ τῆς πόλεως (Βλ. Ἀριστ. ἐν πολιτ. 5, 3, 5). Τὰ δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους γενόμενα ἐν αὐτῇ δηλοῦσι δυστυχῶς ὅτι οὐχὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας ἦρθη τὸ ἀπὸ τῆς ἀριστοκρατίας ἕρμα ταύτης. Ζῶντος μὲν καὶ πηδαλιουχοῦντος τοῦ Περικλέους ηὐπλόει τὸ σκάφος ταύτης, ἰθυνόμενον ὑπὸ τῆς στιβαρᾶς τούτου χειρὸς καὶ ἐν καιρῷ τῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τρικυμιῶν. Ἀλλ' ὅτε τοῦτο ἀνερμάτιστον παρεδόθη εἰς χεῖρας ἀδεξίους καὶ ἀσθενεῖς, ὑπὸ

Ὁ Γράκχος τοὐναντίον, ἄπειρος αὐτὸς ὢν ἐν τῇ διοικήσει τῆς πολιτείας, διότι ἐν ἀρχῇ τοῦ πολιτικοῦ του σταδίου ἐπιχειρεῖ τὴν ῥιζικὴν τοῦ πολιτεύματος τῆς Ῥώμης μεταβολὴν, καὶ διὰ τοῦτο ἀγνοῶν ἔτι τάς τε ἀληθεῖς ἀρετὰς καὶ κακίας τούτου, εὐθὺς ἐπιτίθεται κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας, ἥτις εἶχεν ἀναδείξει τὴν Ῥώμην οἵα αὕτη ἐπ' αὐτοῦ ἦτο, καὶ ἀποπειρᾶται νὰ μεταβιβάσῃ πᾶν τὸ ἐν τῇ πόλει κῦρος ἀπὸ τοῦ βουλευτηρίου ταύτης εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ὄχλου (plebis) τῆς Ῥώμης καὶ ἁπάσης τῆς Ἰταλίας. Ὄχλου, συνισταμένου οὐχὶ ἐκ Ῥωμαίων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀπελευθέρων πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης, ἐκ μιγάδων καὶ συγκλύδων [1]) παντὸς ἔθνους, ἀπαιδεύτου, ἀναγώγου, ἄρτον καὶ θεάματα (panem καὶ circenses) ἀείποτε αἰτοῦντος παρὰ τῶν ἀρχῶν, πεινῶντος καὶ τρεφομένου ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου, ἀπὸ τῶν δωρεῶν τῶν ἀρχῶν, ἀπὸ τοῦ δεκασμοῦ τῶν ψήφων ἐν ταῖς ἀρχαιρεσίαις, καὶ ἐν γένει ἀπὸ παντὸς ἀθεμίτου μέσου· οὗ τινος ὄχλου τὴν ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ καλλιτεχνίᾳ παχυλὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀρέσκειαν εἰς ἀνθρωπομαχίας καὶ θηριομαχίας, καὶ εἰς θεάματα ἐν γένει τοιαῦτα, ἃ ἤθελον προκαλέσει τὴν ἀποστροφὴν

τῶν ἀνέμων ἀγόμενον ἐρρίφθη ταχέως ἐπὶ τῶν σκοπέλων καὶ συνετρίβη. Ἐκ τούτων δὲ κατανοοῦμεν πόσον ταχύτερα καὶ ὀδυνηρότερα ἐπέρχονται τὰ τῆς πολιτείας δεινὰ, ὅταν αὕτη παραδίδωται οὐχὶ εἰς δῆμον ἀλλ' εἰς ὄχλον, οἷος ἦτο ὁ ῥωμαϊκὸς ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις τῆς δημοκρατίας, ὅτε ἄνδρες φίλαρχοι καὶ ἰδιοτελεῖς καὶ βίαιοι συνεργὸν εἶχον τοῦτον πρὸς τοὺς σκοποὺς των.

Αἱ πολιτικαὶ μεταῤῥυθμίσεις κρίνονται οὐχὶ ἀπὸ τῶν ἐν τῷ παραχρῆμα ἀποτελεσμάτων αὐτῶν ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐν μακρῷ χρόνῳ, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν μετὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν προκαλεσάντων αὐτὰς ἀνδρῶν.

(1) Ὅπως χαρακτηρίζει αὐτὸν τὸν ἐπὶ Τιβερίου Γράκχου ὄχλον τῆς Ῥώμης ὁ ἄριστα γινώσκων αὐτὸν Σκιπίων ὁ νεώτερος κατὰ Πλούταρχον ἐν ἀποφθέγμασι βασιλέων καὶ στρατηγῶν, ἐν τοῖς τοῦ Σκιπίωνος 22· Ἐπεὶ τὴν Νομαντίαν ἑλὼν, καὶ θριαμβεύσας τὸ β', πρὸς Γράκχον ὑπέρ τε τῆς βουλῆς καὶ τῶν συμμάχων κατέστη διαφορὰ, καὶ λυπούμενος ὁ δῆμος ἐθορύβησεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ βήματος· «Ἐμὲ, εἶπεν ὁ Σκιπίων, οὐδέποτε στρατοπέδων ἀλαλαγμὸς ἐθορύβησεν, οὔτι γε συγκλύδων ἀνθρώπων, ὧν οὐ μητέρα τὴν Ἰταλίαν ἀλλὰ μητρυιὰν οὖσαν ἐπίσαμαι.»

καὶ βδελυγμίαν παντὸς Ἕλληνος, μαρτυροῦσιν αὐτοὶ οἱ τῆς Ῥώμης ποιηταὶ καὶ μάλιστα οἱ σατυρικοί. —Διὰ τοιούτου ὄχλου, ὃν σεμνύνων ὁ κ. Ῥενιέρης καλεῖ δῆμον (populum), ᾧ ὀνόματι ἐκαλοῦντο πάντες οἱ cives romani, καὶ οἱ ἀριστοκρατικοὶ αὐτοὶ, ἀπεπειράθη ὁ Γράκχος κατὰ τὰς συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας Ἑλλήνων σοφῶν νὰ ῥυθμίσῃ ἐπὶ τὸ δημοτικώτερον τὸ τῆς Ῥώμης πολίτευμα, νὰ μεταφέρῃ ἀπὸ τοῦ βουλευτηρίου τῆς τοῦ γένους καὶ τῆς τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν ἀριστοκρατίας εἰς τὰς ἐκκλησίας τούτου, συνερχομένου ἐν τῷ αὐτῷ οὐχὶ ἐκ τῆς Ῥώμης μόνον καὶ τῶν πέριξ αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἁπάσης τῆς Ἰταλίας, ἢ ἐκ τῶν πόλεων ταύτης τοὐλάχιστον εἰς ἃς εἶχε δοθῆ τότε ῥωμαϊκὴ ἰσοπολιτεία. Τοῦτο δὲ, νομίζομεν, ἦτο τὸ μέγιστον τῶν ἁμαρτημάτων τοῦ Γράκχου καὶ τῶν συμβούλων αὐτοῦ, οἱοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οὗτοι, μὴ ἀναλογισθέντος τὰς βαρείας συνεπείας τῶν ὑπὲρ τῆς κυριαρχίας τοῦ ὄχλου τούτου νομοθετημάτων του. Διὸ φρονοῦμεν ὅτι τάχιον ἤθελον ἐπέλθει αἱ τοῦ Μαρίου καὶ Σύλλα καταστροφαὶ, ἂν ἐπετύγχανον τὰ τοῦ Γράκχου σχέδια· διότι δι' αὐτῶν μέλλων γενέσθαι κυρίαρχος ὁ ὄχλος οὗτος, ἤθελεν ἐπιταχύνει, ὅπως ἀληθῶς καὶ ἐπετάχυνεν αὐτὰς μετ' οὐ πολὺ, ἅμα ἐγένετο κυρίαρχος. Πόσον δὲ ἄλλως θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ συνέρχωνται ἐν τῷ αὐτῷ τοσοῦτον ἑτερογενῆ καὶ ἄγρια στοιχεῖα, ἔδειξαν αὐταὶ αἱ ἐκκλησίαι ἃς συνεκάλει αὐτὸς ὁ δήμαρχος Γράκχος πρὸς κύρωσιν τῶν νομοθετημάτων του· εἰς ἃς μὴ συνελθόν-

---

Τὸ δ' ἑπόμενον ἐν κεφ. 23 δηλοῖ, ὁποῖον τὸ περὶ Τιβερίου καὶ τῶν σὺν τούτῳ ἀνδρῶν φρόνημά του· «Τῶν δὲ περὶ τὸν Γράκχον βούντων κτεῖναι τὸν τύραννον, Εἰκότως, εἶπεν, οἱ τῇ πατρίδι πολεμοῦντες ἐμὲ βούλονται προανελεῖν, οὐ γὰρ οἷόν τε τὴν Ῥώμην πεσεῖν Σκιπίωνος ἐστῶτος, οὐδὲ ζῆν Σκιπίωνα τῆς Ῥώμης πεσούσης». Πρβ. Vell. Pater. 2, 4 καὶ Val. Max. 6, 2, 3, ὅστις, εἰπὼν ὅτι ὁ Σκιπίων μετὰ τὴν ἐκ Νομαντίας ἔλευσίν του εἰς Ῥώμην ἐρωτηθεὶς τί περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Τιβ. Γράκχου φρονεῖ, ἀπεκρίθη jure caesun ei videri, προσθέτει· Cui dicto cum contio, tribunicio furore instincta, violenter succlamasset, «Taceant inquit, quibus Italia noverca est». Orto deinde murmure «Non efficietis, ait, ut solutos verear, quos adligatos adduxi.»

τὲς μηδὲ αὐτοὶ οἱ ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ ἐν τοῖς πέριξ αὐτῆς δημοτικοὶ, κατέλιπον ἐν τοῖς κινδύνοις αὐτὸν τὸν προστάτην καὶ ἀρχηγόν των (βλ. Πλούτ. ἐν Τιβ. κεφ. ις' καὶ κ'). Κατέλιπον δὲ, διότι δὲν εἶχον συνείδησιν τῶν πραττομένων, διότι δὲν ἠδύναντο νὰ κατανοήσωσι τὸ μέγεθος τῆς ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιχειρήσεως, ὅπως ἐν ὁμοίαις στάσεσι κατέλιπεν ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος τοὺς δημαγωγοὺς αὐτοῦ πρὸ τῶν Μηδικῶν, διότι ἦτο ἀπαιδαγώγητος καὶ ἄπειρος τῶν πολιτικῶν.

Ποῖος ἐν γένει ἦτο ὁ ῥωμαϊκὸς δῆμος, ὅςτις ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῇ ὑπὸ τοῦ Γράκχου καὶ τῶν συμβούλων τούτου σοφῶν Ἑλλήνων πυρὴν τῆς τῶν Στωϊκῶν κοσμοπολιτείας, καὶ νὰ κυβερνήσῃ πᾶσαν τὴν τότε ἀνθρωπότητα, ἀπέδειξαν πρῶτον αὐταὶ αἱ τῶν δύο Γράκχων στάσεις, αἱ τοῦ Σύλλα καὶ Μαρίου ὕστερον, καὶ ἡ τῶν τριάνδρων τελευταῖον, μεθ' ἃς συνέστη κατ' ἀνάγκην ἡ τῶν αὐτοκρατόρων μοναρχία, γεννηθεῖσα ἐκ τῆς ὀχλοκρατίας καὶ στρατοκρατίας ὡς ἀναγκαία ταύτης συνέπεια, ὅτε πάντες ἐν Ῥώμῃ ruere in servitium, consules, patres, eques κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Τακίτου.

Μετὰ τὰς ἀντιῤῥήσεις ἡμῶν ταύτας περὶ τῆς εἰς Πολύβιον ἀποδιδομένης ἀγνοίας τῆς ἀληθοῦς φύσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, καὶ τῆς ὑποτιθεμένης ὁμοιότητος ἐν τοῖς βουλεύμασι καὶ πολιτεύμασι τοῦ Περικλέους καὶ Τ. Γράκχου ἐπάγομεν τοὺς ἡμετέρους δισταγμοὺς καὶ περὶ τοῦ κυρίου θέματος τῆς πραγματείας τοῦ κ. Ῥενιέρη, περὶ τῆς εἰς Διοφάνη δηλαδὴ καὶ Βλόσσιον ἀποδιδομένης ἐπενεργείας ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Τ. Γράκχου καὶ τῶν νομοθετημάτων τούτου πρὸς μεταῤῥύθμισιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος κατὰ τὰς εἰκασίας καὶ μελέτας τοῦ κ. Ῥενιέρη, δι' ὧν οὗτος πιθανοποιεῖ οὐκ ὀλίγον τὴν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων τούτων ἀγαθὴν προαίρεσίν του.

Ἀληθῶς βέβαιον εἶναι ὅτι «*οἱ Ἕλληνες δὲν ἐζήτουν ἀπὸ »τὴν φιλοσοφίαν μόνον τὴν λύσιν θεωρητικῶν ζητημάτων, »ἀλλὰ πρὸ πάντων τῶν κοινωνικῶν τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν πολιτείαν*», ὡς ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας του

λέγει. Βέβαιαί εἰσιν αἱ πολλαὶ τούτων ἀπόπειραι ὅπως ῥυθμίσωσι κατὰ τὰς αὐτῶν θεωρίας πολλὰς ἑλληνικὰς πολιτείας. Ἐξ ἴσου βέβαιαι ὅμως καὶ αἱ τούτων ἀποτυχίαι μάλιστα ἐν χρόνοις, καθ' οὓς ἴσχυε παρ' Ἕλλησι τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα. Αἱ πολλάκις δὲ γενόμεναι ἀπόπειραι καὶ ἀποτυχίαι ἔπεισαν τελευταῖον τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους ν' ἀπέχωσιν ὅλως τῆς πολιτείας, νὰ ἐνδιατρίβωσι δὲ μόνον εἰς τὰς θεωρίας αὐτῶν. Ἐντεῦθεν βλέπομεν ὅτι καὶ ἐπ' αὐτῆς ἔτι τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος οἱ μεγαλείτεροι φιλόσοφοι οὐδεμίαν μετοχὴν εἰς τὰ τῆς πολιτείας λαμβάνοντες, ἐγκλείονται εἰς τὰ αὐτῶν σπουδαστήρια καὶ ἀποπειρῶνται νὰ μεταδώσωσι μετ' ἄλλων καὶ τὰς περὶ πολιτείας θεωρίας των εἰς φιλομαθεῖς νέους, ὧν τινες ὕστερον ἐπιλαμβάνονται τῆς διοικήσεως τῶν πόλεων. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐκ τῆς πείρας τοῦ κόσμου φωτιζόμενοι, οὐδέποτε ἐπιχειροῦσι νὰ μεταρρυθμίσωσι τὰς πολιτείας κατὰ τὰς τῶν διδασκάλων θεωρίας, εἰ μὴ καθ' ὅσον αὗται συνεβιβάζοντο πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν πνεῦμα.

Ἡ ἐπενέργεια τῶν σοφῶν τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἑλληνικῇ πολιτείᾳ πιστεύομεν ὅτι ἦτο μείζων ἐν τοῖς χρόνοις τῶν ἀρχαίων τυράννων καὶ τῆς ἀριστοκρατίας, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῶν ἑπτὰ λεγομένων σοφῶν, ὅτε αἱ πολιτεῖαι διείποντο ὑφ' ἑνὸς ἢ ὑπὸ ὀλίγων, οὐχὶ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς δημοκρατίας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ὑπερισχύσεως τῶν Μακεδόνων καὶ Ῥωμαίων, καθ' οὓς οἱ φιλόσοφοι ἦσαν κεκλεισμένοι ἐν τοῖς φροντιστηρίοις αὐτῶν καὶ ἀκροατὰς εἶχον νεανίας Ἕλληνας καὶ Ῥωμαίους. Οἱ Ῥωμαῖοι μάλιστα παῖδες οὐδέποτε ἔδειξαν τοσαύτην ἔφεσιν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, ὅσην εἰς τὴν τῆς ῥητορικῆς, ἥτις ἦτο αὐτοῖς χρήσιμος ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου καὶ τῆς Συγκλήτου[1]).

Ὁμολογεῖται μὲν ὅτι οἱ πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ τῆς Ῥώμης ἀριστοκρατικοὶ εἶχον ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν Ἕλληνας σοφοὺς ἀπὸ τῆς δουλώσεως τῆς μεγάλης Ἑλλάδος καὶ ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τῆς ἥτ-

(1) Βλ. Περὶ τούτου ἡμῶν πραγματείαν περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπενεργείας αὐτῶν πρὸς ἐκπολιτισμὸν τούτων. 1872, ἐν σελ. 80 κ. ἑ.

της τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 6′ π. Χ. αἰῶνος μεσοῦντος· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἦσαν ποιηταί, ῥήτορες, ἱστορικοί, γραμματικοί, ὕστερον δὲ καὶ φιλόσοφοι, ἐπικούρειοι καὶ στωϊκοί· διότι μόνον αἱ δύο αὗται φιλοσοφικαὶ αἱρέσεις εὗρον ὑποδοχὴν ἐν Ῥώμῃ, ἡ μὲν ἕνεκα τοῦ μεγάλου πλούτου καὶ τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς τῶν Ῥωμαίων ἰσχυρῶν καὶ μάλιστα ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐπιμιξίας ἐξασθενήσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἡ δὲ ἕνεκα τῆς ἀπελπισίας τῶν συνετωτέρων πρὸς περιστολὴν τῆς διαφθορᾶς καὶ πρὸς ἐπανόρθωσιν καὶ σωτηρίαν τῆς πολιτείας ἐν τέλει μὲν τῆς δημοκρατίας ἀπὸ τῆς ὀχλοκρατίας καὶ στρατοκρατίας, ὕστερον δὲ ἀπὸ τῆς ἐπικρατησάσης τῶν αὐτοκρατόρων τυραννίδος. Οἱ μὲν ὀπαδοὶ τοῦ Ἐπικούρου, δίδαντες ἔννοιαν ἣν αὐτοὶ ἤθελον εἰς τὰ τοῦ Ἐπικούρου διδάγματα, ἠρέσκοντο ν' ἀπολαμβάνωσιν ἀνέτως καὶ δεξιλῶς τῶν τοῦ βίου ἀγαθῶν, οἱ δὲ τῆς Στοᾶς ἤθελον νὰ πορίζωσιν ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς μελέτης τῆς φιλοσοφίας ψυχικὴν γαλήνην καὶ ἀταραξίαν. Τούτων δὲ καὶ μόνων τῶν δύο φιλοσοφικῶν αἱρέσεων ἦσαν διὰ τοὺς ῥηθέντας λόγους ὀπαδοὶ ὅσοι τῶν Ῥωμαίων εὐγενῶν ἠρέσκοντο νὰ φιλοσοφῶσι κατὰ τὸ φαινόμενον ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Γράκχων.

Ἀλλ' ὅσῳ οἱ Ῥωμαῖοι, χειραγωγούμενοι ὑπὸ Ἑλλήνων διδασκάλων, προέκοπτον εἰς τὰ γράμματα, ὅσῳ τῷ παραδείγματι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἐπλούτιζον τὴν ἰδίαν αὐτῶν φιλολογίαν, τοσούτῳ ὠλιγώρουν τῶν διδασκάλων καὶ περιφρονητικῶς ἐξεφράζοντο περὶ αὐτῶν. Ἀπόδειξιν τοῦ λόγου παρέχει ὁ Κικέρων, εἰ καὶ αὐτὸς πᾶσαν τὴν πολιτικήν του ἰσχὺν ὀφείλει εἰς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ τοὺς καθοδηγήσαντας εἰς αὐτὴν Ἕλληνας διδασκάλους. Ἀληθῶς οἱ περὶ τὸν Σκιπίωνα καὶ Λαίλιον καὶ Σκαιβόλαν φέρονται εὐγενέστερον πρὸς τοὺς παρ' αὐτοῖς Ἕλληνας σοφοὺς[1]), οἱ λοιποὶ ὁμοίως Ῥωμαῖοι ἐτίμων καὶ ἐσέβοντο τούτους ἐν ὅσῳ ἐδιδάσκοντο παρ' αὐτῶν ἢ καὶ ὕστερον ἐν ὅσῳ ἦσαν αὐτοῖς χρήσιμοι εἰς διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἢ καὶ πρὸς ἐξύμνησιν[2]) τῶν πράξεών των.

(1) Ἀνάγνωθι ὅσα ὁ Πολύβιος περὶ τῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Σκιπίωνα σχέσεως λέγει ἐν βιβλ. 32, 9—10.

(2) Cic. pro Arch. poëta 6, 12. Tusçul. disput. 1, 2 καὶ ἀλλαχοῦ

Ἀλλ' οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατηγικοὶ ἄνδρες τῆς Ῥώμης τί εἶχον νὰ διδαχθῶσι παρὰ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων περὶ τῆς στρατηγικῆς τέχνης[1]), τί περὶ τῆς νομοθεσίας, τί περὶ τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν καὶ περὶ ἄλλων τοιούτων, ἃ οἱ Ῥωμαῖοι κάλλιον τῶν Ἑλλήνων ἐγίνωσκον ἐκ τῆς μακρᾶς καὶ πεφωτισμένης αὐτῶν πείρας; Καὶ ἂν ἤκουον παρ' αὐτῶν θεωρίας τινὰς περὶ κρείττονος πολιτείας, οἱ μὲν ἰσχυροὶ ἀριστοκρατικοὶ μικρὰν ἀκρόασιν ἔδιδον αὐτοῖς, ἢ ὑπομειδιῶντες ἤκουον τὰς τούτων θεωρίας, διότι τὴν ῥωμαϊκὴν πολιτείαν ἐνόμιζον τελειοτάτην[2]), καὶ πᾶσαν μεταβολὴν αὐτῆς ἐπιζήμιον εἰς τὸ ἑαυτῶν συμφέρον· οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ δήμου ἦσαν ἀνίσχυροι νὰ ἐνεργήσωσι τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω τροπὴν αὐτῆς. Ὅθεν καὶ παρὰ τοῖς μὲν καὶ παρὰ τοῖς δὲ αἱ τῶν Ἑλλήνων περὶ πολιτείας θεωρίαι οὐδένα καρπὸν ἠδύναντο νὰ παραγάγωσι.

Τὸ πολίτευμα τῆς Ῥώμης εἰ μὴ ἦτο θεόςδοτον καὶ τέλειον ἐν πᾶσιν, ἦτο ὅμως πατροπαράδοτον καὶ ἐπιστεύετο παρὰ πάντων τῶν Ῥωμαίων ὅτι ἐστηρίζετο εἰς δίκαια θεόθεν καθιερωμένα καὶ ὑπὸ τῆς συνηθείας βεβαιωμένα καὶ σεβαστὰ παντὶ τῷ λαῷ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ἡ μονιμότης δὲ καὶ ἱερότης τῶν τῆς πολιτείας ἐνισχύετο ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς θρησκείας, ἥτις παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἦτο βάσις καὶ δεσμὸς πάντων τῶν τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη διείπετο ὑπὸ τῶν ἀριστοκρατικῶν ἐξ ἀρχῆς, ὅπως καὶ ἡ πολιτεία, ἕπεται ὅτι πᾶσα μετα-

(1) Βλ. τὸ περὶ Φορμίωνος διήγημα τοῦ Κικέρωνος ἐν Orat. 2, 18, 75, καθ' ὃ προςῆλθεν εἰς ἀκρόασιν αὐτοῦ, διδάσκοντος ἐν Ἐφέσῳ ῥητορικὴν, μετ' ἄλλων καὶ ὁ τότε ἐξόριστος Ἀννίβας, ὅςις μετὰ τὴν ἀκρόασιν ἐρωτηθεὶς πῶς ἐφάνη αὐτῷ ἡ μακρὰ τοῦ Ἕλληνος διδασκαλία περὶ στρατηγικῆς τέχνης καὶ στρατιωτικῶν, ἥτις πλεῖστον ἤρεσε τοῖς ἄλλοις, ἀπεκρίθη «Poenus non optime græce· Multos se deliros senes sæpe vidisse, sed qui magis quam Phormio delirarat vidisse neminem.

(2) Βλ. περὶ τῆς τελειότητος αὐτῆς ὅσα ὁ Πολύβιος λέγει ἐν βιβλ. ς', 18 τῶν ἱστοριῶν του καὶ ὁ ταὐτὰ περίπου ἐπαναλαμβάνων ἐν τῇ πολιτείᾳ του Κικέρων (α' κεφ. 21 καὶ δ' 32) καὶ ἄλλοι παρὰ Ῥενιέρῃ ἐν σελ. 41, κεφ. δ' καὶ ὅσα ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταῦτα προςθέτει ἐν σελ. 80 κ. κφ. η', ἀποπειρώμενος ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἄλλη ἦτο ἡ ἐν τοῖς νόμοις καὶ ἄλλη ἡ ἐν τῇ πράξει πολιτεία τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ Πολυβίου.

βολὴ τῆς πολιτείας, ἀντιστρατευομένη εἰς τὸ συμφέρον τῆς ἀριστοκρατίας, ἀπεκρούετο ὑπὸ ταύτης ὅλαις δυνάμεσι διὰ τῶν πολλῶν μέσων, ἃ παρεῖχεν αὐτοῖς ἡ θρησκεία. Ἡ ἰσχὺς τῆς θρησκείας ἢ δεισιδαιμονίας τῶν Ῥωμαίων ἦτο τοσοῦτο μεγάλη, ὥστε ἐπενεργεῖ οὐχ ἧττον καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἀναμορφωτοῦ Τ. Γράκχου, καθ' ὃν χρόνον οὗτος ἐπιχειρεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ σχέδια. (Βλ. Πλούταρχον ἐν Τ. Γράκχῳ κεφ. ιζ'.) Ἡ πρόοδος ὅμως τοῦ χρόνου, ἡ ἐπιμιξία πρὸς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Ἕλληνας, καὶ ἡ ἐντεῦθεν προελθοῦσα ἀσθένεια τοῦ πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν σεβασμοῦ, καὶ ἡ εἰς νεωτερισμοὺς διέγερσις τοῦ πνεύματος τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, ὅστις ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἔμενεν ἀμέτοχος εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως, προεκάλεσαν ἀπὸ τοῦ ς' π. Χ. αἰῶνος μεταῤῥυθμίσεις τινὰς ἐν τῇ πολιτείᾳ, πρῶτον μὲν ὑπὲρ τῆς ἀριστοκρατίας εὐθὺς μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας, ὕστερον δὲ καὶ ὑπὲρ τοῦ δήμου. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ μεταῤῥυθμίσεις αὗται ἐγίγνοντο μετὰ περισκέψεως καὶ φειδοῦς τοσαύτης, οἵαν σπανίως ἀπαντῶμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν. Ἡ Σύγκλητος τῆς Ῥώμης παρεχώρει μετὰ μεγάλας ἀντιστάσεις καὶ κατὰ μικρὸν ὀλίγα δίκαια τῷ δήμῳ, ἃ αὐτος μετὰ συστολῆς ἐξήσκει τὸ κατ' ἀρχὰς ἐν ἰδίῳ αὐτοῦ ὀνόματι καὶ δι' ἀρχόντων ἐκ τῆς αὐτοῦ τάξεως λαμβανομένων. Ἡ περὶ τοῦ πολιτεύματος αὕτη πάλη τοῦ δήμου καὶ τῆς ἀριστοκρατίας διεξήχθη συνετῶς καὶ ἀναιμάκτως ἐπὶ τέσσαρας περίπου αἰῶνας, μέχρις οὗ καὶ αἱ δύο αὗται τάξεις ἐξισώθησαν σχεδὸν κατὰ τὰ πολιτικὰ δίκαια. Καὶ οὕτω προήχθη τὸ ῥωμαϊκὸν πολίτευμα εἰς τὴν τελειότητα ἐκείνην, δι' ἣν θαυμάζει αὐτὸ ὁ Πολύβιος καὶ ἄριστον πάντων τῶν τότε πολιτευμάτων ὀνομάζει. Ἡ πρώτη δ' αἱματηρὰ ὑπὲρ πολιτικῶν δικαίων μάχη ἐγένετο ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν Γράκχων τὸ 132 πρὸ Χριστοῦ[1]· αὕτη δὲ προεκλήθη ὑπὸ τοῦ Τιβερίου Γράκχου συμβουλῇ, καθὼς πολλοὶ ἠρέσκοντο νὰ πιστεύωσι κατὰ τὴν παρὰ Πλουτάρχῳ διατηρηθεῖσαν φήμην, τῶν δύο Ἑλλήνων λογίων, τοῦ Βλοσσίου καὶ Διοφά-

(1) Βλ. Πλούταρχον ἐν Τ. Γράκχῳ κφ. κ' καὶ Ἀππιανὸν ἐν Ἐμφ. Ρωμ. α' ἐν ἀρχῇ.

νους, οἰκείων μὲν τοῦ Ῥωμαίου τούτου, ἴσως καὶ διδασκάλων[1])· ἄδηλον ὅμως ἂν ἐκέκτητο οὗτοι πειθὼ καὶ δύναμιν λόγου τοσαύτην, ὥστε νὰ πείσωσιν ἰσχυροὺς ἀριστοκρατικοὺς ἄνδρας, οἷοι οἱ Γράκχοι, ὧν τὸ συμφέρον ἀπῄτει τὴν τήρησιν τοῦ πολιτεύματος, νὰ μεταρρυθμίσωσι τοῦτο πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ δήμου, ὅπως *καθιδρύσωσιν ἐν Ῥώμῃ τὸ τῆς Στοᾶς ἰδανικὸν πολίτευμα*, τὴν κοσμοπολιτείαν ἐκείνην, ἥτις, στηριζομένη ἐπὶ τῆς μεσαίας τοῦ λαοῦ τάξεως, τῆς ἀείποτε ὑγιεστέρας, ἀποδίδει εἰς πάντας τοὺς πολίτας οἱαδήποτε φυλῆς καὶ ἔθνους καὶ χώρας καὶ καταγωγῆς ἴσα δίκαια πολιτικά. Οἵαν πολιτείαν ἐφαντάσθη μὲν ὁ Σωκράτης πρῶτος καὶ μετ' αὐτὸν οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς σοφοί, ἀπεπειράθη δὲ ὁ τοῦ Ἀριστοτέλους μαθητὴς Ἀλέξανδρος νὰ ἐγκαταστήσῃ εἰς τὸ μέγα αὐτοῦ κράτος, ἐθέσπισε δὲ ὕστερον ἡ τοῦ Χριστοῦ θρησκεία, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε ἐν μικραῖς τῆς γῆς χώραις καὶ ἐν μέρει μόναν ἐπραγματοποιήθη.

Ταῦτα λέγοντες οὐδόλως θέλομεν ν' ἀμφισβητήσωμεν τὴν πιθανότητα τῆς ὑπὸ Πλ. μαρτυρουμένης δόξης πολλῶν καὶ τὸ πολὺ βάρος, ὅπερ αἱ ταῦ κ. Ῥ. ἔρευναι καὶ εἰκασίαι προσθέτουσιν εἰς ταύτην, ὅτι οἱ Ἕλληνες σοφοί, Βλόσσιος καὶ Διοφάνης, παρώρμησαν τὸν Τιβέριον Γράκχον εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθεῖσαν μεταρρύθμισιν τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας· δϊσχυριζόμεθα ὅμως ὅτι πᾶσα ἡ ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων τούτων ἐπενέργεια περιωρίζετο τὸ πολὺ εἰς ἁπλῆν παρόρμησιν ἢ ἐνθάρρυνσιν, καὶ ὅτι τὰ *κύριον* ἐλατήριον πρὸς τοιαύτην ἐπιχείρησιν, ὅπερ καὶ ἄλλους πολλάκις ἀριστοκρατικοὺς ἔπεισε νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὁμοίας μεταρρυθμίσεις πρὸς βλάβην μὲν τῆς ἀριστοκρατίας, ὠφέλειαν δὲ τοῦ δήμου, ἦτο ἡ δυσαρέσκεια τοῦ ἐπιχειρηματίου ἀριστοκρατικοῦ κατὰ τῶν ὁμοταγῶν του, καὶ ἡ διὰ τῆς προσεταιρίσεως τοῦ δήμου ποθητὴ ὑπερίσχυσις αὐτοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ. Τοιαῦτα δὲ παραδείγματα παρέχει ἡμῖν οὐκ ὀλίγα ἡ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων ἱστορία ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῆς ὑποταγῆς αὐτῆς εἰς τοὺς Μακεδόνας, καὶ ἡ τῆς Ῥώμης ὡσαύτως.

---

(1) Βλ. Ῥενιέρην ἐν σελ. 34 κ. ἑ.

Ταῦτα δὲ προεκάλεσεν οὐ μόνον δυςαρέσκεια καὶ ἔρις, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ πολιτικὴ ἀνάγκη, ἣν ἀναγνωρίζουσιν οἱ ἐπιχειροῦντες τὴν μεταρρύθμιστν, πολλάκις δὲ καὶ φιλοδοξία ἡ ἔφεσις μείζονος ἐξουσίας καὶ ἐπικρατήσεως ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐπὶ ἰδίᾳ ὠφελείᾳ τῶν ἐπιχειρούντων τοιαύτας μεταρρυθμίσεις. Τί ἐκ πάντων τούτων ἦτο τὸ ἀληθὲς ἐλατήριον τῆς ὑπὸ τῶν Γράκχων ζητουμένης πολιτικῆς μεταρρυθμίσεως ἀμφισβητεῖται ὑπὸ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων. Οἱ μὲν τῶν συγχρόνων καὶ τῶν ὕςερον ἀριςοκρατικῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Κικέρων, καὶ πάντες σχεδὸν οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ λέγουσιν ὅτι φιλαρχία ἀσεβὴς ὤθησεν αὐτοὺς εἰς τοιοῦτο τόλμημα, οἱ δὲ φίλοι αὐτῶν, καί τινες τῶν νεωτέρων μάλιστα, ἀναφέρουσι τοῦτο εἰς ἀγαθὴν προαίρεσιν ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῆς τύχης τοῦ ἀπόρου δήμου τῆς Ῥώμης καὶ Ἰταλίας πρὸς ἀποτροπὴν μειζόνων πολιτικῶν δυςτυχημάτων, ἅτινα ἤθελον ταχέως ἐπέλθει ἐν Ῥώμῃ ἐκ τῆς ἐπικινδύνου ταύτης ἀνισότητος τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν ἐν ταῖς κτήσεσι καὶ τοῖς πολιτικοῖς δικαίοις, ἃ δυστυχήματα ἐπῆλθον ἀμέσως ἐφεξῆς εἰς τὴν Ῥώμην καὶ εἰς πολλοὺς τῶν εἰς ταύτην ὑποκειμένων λαῶν ἐκ τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν τῶν ἀντιμαχομένων πολιτικῶν μερίδων, ἀριστοκρατικῆς καὶ δημοτικῆς, ἀφ' ὧν ἐγεννήθη πρῶτον ἡ ἀναρχία, καὶ εἶτα ἡ τῶν αὐτοκρατόρων τυραννίς.

Ἐκ τῆς περιεσκεμμένης καὶ ἀρίστης ἀνατροφῆς, ἣν ἔδωκεν εἰς τὰ τέκνα αὐτῆς Κορνηλία, ἡ τῶν Γράκχων φιλόδοξος[1]) μήτηρ, ἐκ τῆς δόξης τῶν πατρόθεν καὶ μητρόθεν προγόνων τούτων εἰκάζοντες, ἀποφαινόμεθα ὅτι ἡ τῶν Γράκχων στάσις ἀφορμὴν μὲν ἔσχε τὴν ἐκ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Μαγκίνου δυςαρέσκειαν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀριστοκρατικοὺς καὶ πλουσίους, πρόφασιν δὲ τὸ τῆς πολιτείας συμφέρον καὶ τὴν τοῦ ἀπόρου δήμου ἀνακούφισιν πρὸς ἀποσόβησιν μειζόνων εἰς τὸ μέλλον δυςτυχημάτων, καὶ σκοπὸν τὴν δόξαν τοῦ ἰδίου ὀνόματος διὰ τοιαύτης μεγάλης πράξεως[2]), *οὐδόλως δὲ*

---

(1) Πλούτ. Τ. Γράκχ. α'. «Τοὺς δύο υἱοὺς.... οὕτω φιλοτίμως ἐξέθρεψεν, ὥστε πάντων εὐφυεστάτους Ῥωμαίων ὁμολογουμένως γεγονότας, πεπαιδεῦσθαι δοκεῖν βέλτιον ἢ π ε φ υ κ έ ν α ι π ρ ὸ ς ἀ ρ ε τ ή ν.

(2) Τοῦτο ὑπεμφαίνει αὐτὸς ὁ Πλούταρχος ἐν κεφ. η' τοῦ βίου Τιβ. Γράκχου, λέγων περὶ τῆς μητρὸς αὐτῶν ὅτι ἠρέσκετο οἱ παῖδες αὐτῆς νὰ

πρόθεσιν καθιερώσεως κοσμοπολιτείας, ἧς οὐδὲ τὴν ἔννοιαν

λαμπρύνωσι τὸ γένος των δι' ἰδίων μεγάλων πράξεων· «Ἔνιοι δὲ καὶ Κορνηλίαν συνεπαιτιῶνται, τὴν μητέρα, πολλάκις τοὺς υἱοὺς ὀνειδίζουσαν, ὅτι Ῥωμαῖοι Σκιπίωνος αὐτὴν ἔτι πενθερὰν, οὔπω δὲ μητέρα Γράκχων προσαγορεύουσι». Πρβλ. καὶ ὅσα σύμφωνα τῇ φύσει ταύτης τῆς Κορνηλίας λέγει καὶ ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν σελ. 38 τῆς πραγματείας του. Ὁ αὐτὸς ὅμως ἀλλαχοῦ ἐν σελ. 64 δικαιολογῶν διὰ στόματος τοῦ Βλοσσίου τὴν προδοσίαν τοῦ συνάρχοντος Μαγκίνου ἐν τῇ πρὸς τοὺς Νουμαντίνους συνθήκῃ ὑπὸ τοῦ Τιβερίου Γράκχου, ἀποφαίνεται ὅτι «ἡ ὑπόληψις τούτου ἀπῄτει νὰ προδῷ ἀμέσως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν περὶ βελτιώσεως τοῦ πολιτεύματος σχεδίων, ἵνα φανῇ ὅτι παρητήθη τῆς πρὸς τὸν Μαγκῖνον ἀμίλλης οὐχὶ ὅπως σώσῃ τὸ σωμάτιον, ἀλλ' ὅπως εὐεργετήσῃ τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν». Ἡμεῖς ὅμως ἀνακαλύπτομεν ἐν τῇ τοιαύτῃ πράξει ἄρνησιν ἐκτελέσεως καθήκοντος ὑπὲρ συναδέλφου, πηγάζουσαν ἐκ φιλοδοξίας μᾶλλον ἢ ἐκ προθέσεως εὐγενοῦς φιλανθρωπίας. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν περὶ τοιαύτης ἀγαθῆς προαιρέσεως τοῦ Τ. Γράκχου λέγει ὁ Πλούταρχος, εἰ καὶ ἐν πάσῃ τῇ βιογραφίᾳ ἀποπειρᾶται νὰ καθαρίσῃ αὐτὸν ἀπὸ πάσης ἠθικῆς κηλίδος, ὁ κ. Ῥενιέρης οὐ μόνον ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ὑπερακοντίζει τὸν ἀρχαῖον βιογράφον ἐν τῇ πρὸς τὸν Γράκχον εὐνοίᾳ. Ὁ Πλούταρχος, δικαιολογῶν ἐν πολλοῖς τὰν Τιβέριον, ὁμολογεῖ (ἐν κεφ. ια') ὅτι ἥμαρτε, τραπεὶς πρὸς ἔργον οὐ νόμιμον οὐδὲ ἐπιεικὲς, ἀφελέσθαι τῆς ἀρχῆς τὸν Ὀκτάβιον, ἀμηχανῶν ἄλλως ἐπαγαγεῖν τῷ νόμῳ τὴν ψῆφον». Ὡσαύτως καὶ ἐν κεφ. ις', ἔνθα πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς παρὰ τὸν νόμον νέας ἐκλογῆς του εἰς τὴν δημαρχίαν προτείνει ὁ Τ. ὑπὲρ τοῦ δήμου νέους νόμους, παρατηρεῖ ὁ Πλούταρχος, «τοῦ τε χρόνου τῶν στρατειῶν ἀφαιρῶν, καὶ διδοὺς ἐπικαλεῖσθαι τὸν δῆμον ἀπὸ τῶν δικαστῶν· καὶ τοῖς κρίνουσι τότε, συγκλητικοῖς οὖσι, καταμιγνὺς ἐκ τῶν ἱππέων τὸν ἴσον ἀριθμὸν, καὶ πάντα τρόπον ἤδη τῆς βουλῆς τὴν ἰσχὺν κολούων, πρὸς ὀργὴν καὶ φιλονεικίαν μᾶλλον ἢ τὸν τοῦ δικαίου καὶ συμφέροντος λογισμόν». Ὁ κ. Ῥενιέρης ὅμως ἀναζητεῖ ἐν τούτοις λόγους δικαιολογητικοὺς τῶν ἀνομημάτων τούτων καὶ ἐκφράζει τούτους διὰ στόματος τοῦ Διοφάνους καὶ Βλοσσίου (βλ. σελ. 126 κ. ἑ.).

Μετὰ ταῦτα προσθέτει ὁ Πλούταρχος ἐν κεφ. η' καὶ ἄλλον φιλοδοξίας λόγον· «Ἄλλοι δὲ Σπόριόν τινα Ποστούμιον λέγουσιν αἴτιον γενέσθαι, ἡλικιώτην τοῦ Τιβερίου καὶ πρὸς δόξαν ἐφάμιλλον αὐτῷ περὶ τὰς συνηγορίας· ὃν, ὡς ἐπανῆλθεν ἀπὸ τῆς στρατιᾶς, εὑρὼν πολὺ τῇ δόξῃ καὶ τῇ δυνάμει παρηλλαχότα καὶ θαυμαζόμενον, ἠθέλησεν, ὡς ἔοικεν, ὑπερ-

ἠδύνατο τὰ φαντασθῶσι φίλαρχοι καὶ φιλόδοξοι ἀριστοκρατικοὶ ῥωμαῖοι[1]). Ἀλλὰ πρὸς πραγματοποίησιν τοιούτων προ-

---

βαλέσθαι, πολιτεύματος παραβόλου καὶ μεγάλην προσδοκίαν ἔχοντος ἁψάμενος». Ὁ Πλούταρχος φέρων ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ πάσας τὰς τῶν συγχρόνων τοῦ Τιβερίου Γράκχου δόξας περὶ τῆς αἰτίας τῆς νομοθεσίας τούτου, ἐν παρόδῳ μόνον ἐνταῦθα καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ λόγον ποιεῖται περὶ τῶν δύο Ἑλλήνων, Βλοσσίου καὶ Διοφάνους, ὡς συμβούλων τοῦ Τ. Γράκχου, οὐδὲ ἐν τοῖς μετ' ὀλίγον κατωτέρω (κεφ. θ') ὀνομαζομένοις συμβούλοις αὐτοῦ ἐν τῇ πράξει ταύτῃ καταλέγει καὶ τούτους. Ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι οὐδὲ ὁ Πλούταρχος ἔδωκε πολλὴν πίστιν εἰς τὴν περὶ αὐτῶν φήμην ταύτην.

(1) Κατὰ τὰς εἰκασίας καὶ ὑποθέσεις τοῦ κ. Ῥενιέρη ἐν κεφ. δ' σελ. 25 τῆς πραγματείας του κατάλληλος πρὸς πραγματοποίησιν τῆς στωϊκῆς ταύτης κοσμοπολιτείας χρόνος ἦτο ὁ καθ' ὃν ἤκμασεν ὁ Βλόσσιος καὶ Διοφάνης, ἤτοι ὁ δ' π. Χ. αἰών, ὅτε «ἡ θεία πρόνοια, ἥτις ἀπέστειλε τὴν Ῥώμην ἵνα ἑνώσῃ εἰς ἓν κράτος τὴν οἰκουμένην, δὲν ἐσκόπει διὰ τούτου νὰ θέσῃ πλάκα ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀλλὰ νὰ πλάσῃ νέον ὄργανον πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ....Νῦν ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης τῆς καθ' ἡμᾶς πάσης ἐγκρατεῖς γενόμενοι, συνέθεντο καὶ τέλειον αὖθις ἀπειργάσαντο τὸ ζῶον τῷ τε εἴδει καὶ τῇ τῆς ψυχῆς εὐτρεπείᾳ· νῦν ὅτε μία ἐστὶν ἡ γλῶσσα τῶν ἡγεμόνων τῆς οἰκουμένης, δὲν φαίνεται ἐφικτοτέρα ἡ ἰδέα τοῦ Ζήνωνος, καθ' ἣν ἔσται ποτὲ ἡ ἀνθρωπότης μία πόλις καὶ εἷς ποιμήν;». Ταῦτα λέγων ὁ κ. Ῥενιέρης διὰ τοῦ στόματος τοῦ Βλοσσίου πρὸς τὸν ἀντιφρονοῦντα αὐτῷ στωϊκὸν Παναίτιον, τὸν ἐν Ἀθήναις συμφοιτητὴν αὐτοῦ ἐν τῇ στωϊκῇ φιλοσοφίᾳ, νομίζει καὶ αὐτὸς ἴσως τὸν καιρὸν πρὸς τοῦτο κατάλληλον καὶ ἁρμόδιον, «ὅπως συντρίψῃ ὁ Γράκχος (ὡς ἐν σελ. 36 λέγει) τὴν τῆς Συγκλήτου ἐξουσίαν καὶ σωτὴρ γενόμενος τῆς ἐλευθερίας ἐν Ῥώμῃ, εὐεργετήσῃ τοὺς ὑπὸ τὸν ζυγὸν αὐτῆς στενάζοντας λαούς». Καὶ ὅμως ἡ ῥωμαϊκὴ ἱστορία διδάσκει ἡμᾶς ἄλλα. Ἂν ἡ τοῦ Ζήνωνος κοσμοπολιτεία ἦτο ἐφικτὸν νὰ πραγματοποιηθῇ τότε ἐν Ῥώμῃ ἢ ὕστερον, δὲν θὰ ἀπετύγχανον εὐθὺς αἱ τῶν Γράκχων ἀπόπειραι, οὐδὲ θὰ ἐκυλίετο ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὰ αἵματα τῶν μετὰ τοὺς Γράκχους ἐμφυλίων πολέμων τῆς Ῥώμης, οὐδὲ θὰ ἐστέναζεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπὸ τὸν ζυγὸν κτηνώδους τυραννίδος τῶν πλείστων αὐτοκρατόρων τῆς Ῥώμης, οὐδὲ

θέσεων οὔτε ὁ δῆμος ἤτοἔτι παρεσκευασμένος, διὸ καταλείπει ἐν τῷ κινδύνῳ τὸν Γράκχον[1]), οὔτε οἱ μετριόφρονες ἀριζοκρατικοὶ ἔβλεπον τὸν καιρὸν κατάλληλον εἰς τοιαύτας μεταρρυθμίσεις, ἵνα συμπράξωσι τούτῳ[2]). Οἱ Γράκχοι ὅμως, ἐξ ὧν εἴπομεν ἐλατηρίων ἀγόμενοι, καὶ μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰς περιστάσεις ταύτας, ἀπεπειράθησαν νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς αὐτῶν προθέσεις, ἀλλ'ἀπέτυχον οἰκτρῶς, ὅπως πρὸ τούτων ἀπέτυχε καὶ ὁ φιλόπατρις Δημοσθένης, ὅςτις μὴ θέλων νὰ κατανοήσῃ τὴν μεγάλην τοῦ Φιλίππου ἰσχὺν καὶ τὴν τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων πολιτικὴν ἀσθένειαν καὶ ἀσυμφωνίαν, ἀπεπειράθη νὰ συνασπίσῃ τούτους κατὰ τοῦ πολυμηχάνου καὶ λίαν ἰσχυροῦ Μακεδόνος παρὰ τὸ φρόνημα τοῦ καθαρώτερον καὶ σαφέστερον βλέποντος τὰς περιστάσεις Φωκίωνος· ἀντέταξε μὲν ὅσους ἠδυνήθη κατὰ τῆς μακεδονικῆς φάλαγγος ἐν Χαιρωνείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλλὰς ἡττήθη καὶ αὐτὸς ἔπεσε θῦμα τοῦ ὑπερβάλλοντος καὶ ἀκαίρου πατριωτισμοῦ του, καὶ οὕτως ἐπέσπευσε τὴν ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας δούλωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἣν σκοπὸν εἶχε νὰ μετριάσῃ ἡ τῶν ἐν Κορίνθῳ συνηγμένων Ἑλλήνων ἀνακήρυξις εὐθὺς μὲν τότε τοῦ Φιλίππου, ὕστερον δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς ἀρχηγῶν τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ κατὰ Περσῶν πολέμῳ.

Εἰς βεβαίωσιν τοῦ διϊσχυρισμοῦ ἡμῶν ὅτι κυρία πρόθεσις τῆς τῶν Γράκχων ἀποπείρας πρὸς ῥύθμισιν τῶν τῆς πολιτείας κακῶς ἐχόντων δὲν ἦτο ἵδρυσις κοσμοπολιτείας, προκαλουμένης ὑπὸ νουθεσιῶν Ἑλλήνων σοφῶν, ἀλλὰ πολιτικὴ ἀνάγκη, ἣν προώρως καὶ ἐκ δυςμενείας πρὸς τοὺς πλουσίους καὶ ἐκ φιλοδοξίας ἀπεπειράθησαν οἱ Γράκχοι νὰ θεραπεύσωσι, προςέρχεται καὶ ἡ τοῦ Πλουτάρχου μαρτυρία ἐν κεφ. η' τοῦ βίου Τ. Γράκχου.

Εἰπὼν ὁ Πλούταρχος τίνι τρόπῳ ἐξ ἀπληστίας καὶ δόλου κα-

θὰ διεβίου ἐν τῷ σκότει τῆς ἀμαθείας δεκαεπτὰ ὅλους αἰῶνας, ἀφ' οὗ ἐξήγαγεν αὐτὴν τὸ φῶς τῆς νέας ἐπιστήμης καὶ τέχνης. Πόσον ἀπατηλαί εἰσι πολλάκις ἰδέαι τινὲς θεῖαι, ἀλλ' ὡς τοιαῦται δυςτυχῶς ἀκατόρθωτοι καὶ ὑπεράνθρωποι!

(1) Βλ. Πλούταρ. ἐν Τιβ. Γράκχῳ κεφ. ις'.

(2) Αὐτόθι κεφ. κά.

τέλαβον κατὰ μικρὸν οἱ ἀριστοκρατικοὶ πλούσιοι τὴν τῶν ἡττηθέντων ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἀστυγειτόνων χώραν, ἥτις κατ' ἀρχὰς διενεμήθη ὑπὸ τῆς πόλεως πᾶσι τοῖς ἀκτήμοσι καὶ ἀπόροις πολίταις, τελοῦσιν εἰς τὸ δημόσιον μετρίαν ἀποφορὰν, κατὰ νόμον μὴ ἐπιτρέποντά τινι ἔχειν πλέον τῶν 500 πλέθρων, καὶ ὅτι ἀποτέλεσμα τῆς ὑπὸ τῶν πλουσίων ὕστερον καταλήψεως τῆς δημοσίας αὐτῆς χώρας ἦτο ὅτι οἱ πένητες, ἀκτήμονες πάλιν γενόμενοι, οὔτε προθύμους παρεῖχον ἑαυτοὺς εἰς τὰς στρατείας, οὔτε τοὺς παῖδας καλῶς ἀνέτρεφον, καὶ ὅτι ἐντεῦθεν ἠλαττοῦτο ὁ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν πληθυσμὸς τῆς Ἰταλίας, ηὔξανε δὲ ὁ τῶν ἀργυρωνήτων καὶ αἰχμαλώτων δούλων καὶ ἐπληθύνοντο τὰ δεσμωτήρια ἐκ κακούργων, ἐπάγει ὅτι Γάϊος Λαίλιος, ὁ Σκιπίωνος ἑταῖρος, ἐπεχείρησε νὰ διορθώσῃ τὰ κακῶς ἔχοντα· ἀλλ' ἐπειδὴ ἠναντιώθησαν οἱ δυνατοὶ, φοβηθεὶς τὸν θόρυβον, ἀπέσχε τῆς ἐπιχειρήσεως[1]), οὐδὲν δὲ προσθέτει ὁ βιογράφος Ἕλλην περὶ τῆς ἐξ Ἑλλήνων σοφῶν προτροπῆς τοῦ Λαιλίου εἰς τοιαύτην ἐπιχείρησιν.

Δῆλον λοιπὸν ἐκ τούτων, ὅτι καὶ ἄλλοι ἀριστοκρατικοὶ πρὸ τῶν Γράκχων, οὐχὶ ὑπὸ Ἑλλήνων σοφῶν ὁδηγούμενοι (διότι οὐδὲν περὶ τούτου λέγεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων), εἶδον ὅτι ἐν Ῥώμῃ ἕνεκα τῆς ἀνισότητος ταύτης τῶν πολιτῶν ἐν τῇ κτήσει τῆς δημοσίας χώρας, ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ ποτὲ ἀνατροπὴ τῶν καθεστώτων· ταύτην δὲ ἀπεπειράθησαν μὲν νὰ προλάβωσιν, ἀλλ' ἧττον φιλόδοξοι ὄντες, ἐπειδὴ εἶδον ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπέλθῃ ἡ διόρθωσις ἄνευ σπουδαίων τῆς πολιτείας κλονισμῶν, διότι οἱ δυνατοὶ ἀντέπραττον εἰς πᾶσαν διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων, ἀπετράπησαν ἀπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως[2]). Ἡ ἀσθένεια λοιπὸν ἦτο πρὸ τῶν Γράκχων γνωστὴ καὶ τοῖς φίλοις τοῦ Πολυβίου καὶ εἰς τοῦτον

---

(1) Πλούταρ. ἐν Τ. Γράκχῳ, κεφ. η'.

(2) Τούτοις σύμφωνα λέγει καὶ ὁ εὐνοϊκῶς ὑπὲρ Γράκχου ἀποφαινόμενος Ἀππιανὸς ἐν Ἐμφ. Ῥωμ. α', 11· «Ὁ μὲν νοῦς τοῦ βουλεύματος (Τιβερίου) ἦν οὐκ ἐς εὐπορίαν, ἀλλ' ἐς εὐανδρίαν (ὁ τῆς γῆς ἀναδασμὸς δηλαδή)· τοῦ δὲ ἔργου τῇ ὠφελείᾳ μάλιστα αἰωρούμενος, ὡς οὔτε μεῖζον οὐδὲ λαμπρότερον δυναμένης παθεῖν τῆς Ἰταλίας, τοῦ περὶ αὐτὸ δυςχεροῦς οὐδ' ἐνεθυμεῖτο».

βεβαίως, ὡςαύτως καὶ ἡ ταύτης θεραπεία, ἀλλ' οὗτοι ἧττον τῶν Γράκχων τολμηροὶ, καὶ μὴ θέλοντες νὰ προκαλέσωσι διὰ ἡρωϊκῶν φαρμάκων ταχύτερον σφοδροὺς τοῦ πολιτικοῦ σώματος σπασμοὺς καὶ τὸν ἐντεῦθεν θάνατον τούτου, ἀπέσχον ἀναβαλόντες εἰς ἄλλους καιροὺς καὶ ἄνδρας τὴν ἀπόπειραν τῆς θεραπείας.

Ὁ Τιβέριος ὅμως Γράκχος, τολμηρότερος τοῦ σοφοῦ Λαιλίου, καὶ μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τοὺς καιροὺς οὐδὲ τὰς τῶν δυνατῶν ἀντιδράσεις, ἐπελήφθη τοῦ ἔργου τολμηρῶς ἀλλ' οὐχὶ καὶ σοφῶς. Ἐπέτυχε μὲν τῆς τῶν νόμων του κυρώσεως, ἀλλὰ δι' ἀσεβήματος καὶ ἐπιθέσεως χειρῶν ἀδίκων ἐπὶ τῆς ἱερᾶς δημαρχικῆς ἀρχῆς, ἥτις μέχρι τοῦδε ἦτο σεβαστὴ καὶ ἀπαραβίαστος τοῖς Ῥωμαίοις. Ἀπὸ τῆς κυρώσεως ὅμως μέχρι τῆς ἐκτελέσεως ὑπῆρχε μέγα τὸ διάστημα, καὶ τὰ κωλύματα οὐκ ὀλίγα. Ἡ ἀριστοκρατία ἀπὸ τῆς κυρώσεως τῶν νόμων τοῦ Τιβερίου Γράκχου δὲν παρέσχε τὰ μέσα, δι' ὧν δυνατὸν ἦτο νὰ ἐκτελεσθῶσιν αἱ διατάξεις τῶν νόμων. Ὁ Γράκχος ἔβλεπεν ὅτι παρερχομένου τοῦ χρόνου τῆς δημαρχικῆς του ἀρχῆς, ἔμελλε καὶ ἡ τῶν νόμων του ἐκτέλεσις νὰ μένῃ ἐν χάρτῃ. Ἵνα μὴ δὲ τοῦτο γείνῃ, αὐτὸς μὲν διενοήθη νὰ αἰτήσῃ καὶ τὸ ἐπιὸν ἔτος τὴν αὐτὴν δημαρχικὴν ἀρχὴν, εἰ καὶ οἱ νόμοι ῥητῶς ἀπηγόρευον τοῦτο[1]), ἡ δὲ τύχη ἐφάνη ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ παρέσχεν αὐτῷ τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν νόμων του μέσα, ἃ ἠρνεῖτο νὰ χορηγήσῃ αὐτῷ ἡ ἀριστοκρατία.

Τὸ ὑπὸ τῆς τύχης δὲ ἢ τῶν περιστάσεων προςενεχθὲν δῶρον ἦτο ἡ τοῦ Φιλομήτορος Ἀττάλου διαθήκη, ἐν ᾗ κληρονόμος ἐνεγράφετο ὁ τῶν Ῥωμαίων δῆμος κατὰ τὴν παρὰ Πλουτάρχῳ διήγησιν[2]). Ἐν τῇ διαθήκῃ ταύτῃ ἀνευρίσκων ὁ κ. Ῥενιέρης τὸν ἀπὸ μηχανῆς θεὸν πρὸς λύσιν τῶν δυςχερειῶν τοῦ Τ. Γράκχου εἰς πραγματοποίησιν τῶν πολιτικῶν του σχεδίων, ἀποπειρᾶται ν' ἀποδείξῃ ὅτι καὶ αὕτη ἦτο ἔργον τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, Βλοσσίου καὶ Διοφάνους. Εἰς ἀπόδειξιν δὲ τούτου προςάγει πόῤῥωθεν πλεῖστα ἱστο-

(1) Βλ. Ῥενιέρην ἐν σελ. 69 καὶ 156. Ὁ τὸ 412 ἀπὸ Ῥώμης ψηφισθεὶς νόμος ὥριζε Neqvis eundem magistratum intra decem annos caperet. Πρβ. καὶ Mommsen ἐν ῥωμ. ἱστορ. τόμ. 6' σελ. 70 τῆς δ' ἐκδ.

(2) Ἐν Τιβ. Γράκχῳ κεφ. ιδ'.

ρικὰ διδόμενα, παρὰ Πολυβίῳ καὶ ἄλλοις συγχρόνοις καὶ μικρὸν μεταγενεστέροις συγγραφεῦσιν ὑπάρχοντα, ἅτινα συνδυάζων ἀποπειρᾶται ν' ἀνεύρῃ ἐν αὐτοῖς τὸν μίτον τῶν ἐνεργειῶν τῶν δύο τούτων σοφῶν Ἑλλήνων (βλ. σελ. 159 τῆς πραγματείας).

Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἦτο συντελεστικὴ πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ Γράκχου ἡ διαθήκη τοῦ Ἀττάλου, ὁθενδήποτε αὕτη καὶ ἂν προεκλήθη, ἐφάνη ὅμως καὶ αὕτη ἄκαιρος καὶ ἐξ ἴσου ἀνίσχυρος πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ὅσον καὶ αἱ φημιζόμεναι τῶν σοφῶν Ἑλλήνων νουθεσίαι καὶ ὁδηγίαι.

Κατὰ τὸν αὐτὸν Πλούταρχον, δήμαρχος ἔτι ὢν ὁ Τ. Γράκχος, ἅμα κομισθείσης τῆς Ἀττάλου διαθήκης εἰς Ῥώμην δι' Εὐδήμου τοῦ Περγαμηνοῦ, προτείνει τῷ δήμῳ νόμους ὑπὲρ τῆς χρήσεως τῶν τοῦ Ἀττάλου χρημάτων εἰς πραγματοποίησιν τῶν κυρωθέντων αὐτοῦ νόμων, καὶ ὑπὲρ τῆς ἀμέσου παρὰ τοῦ δήμου διοικήσεως τῶν τοῦ Ἀττάλου πόλεων. Ἀμφότερα ἔκνομα· διὸ οὐ μόνον ἐν τῇ κυρώσει τῶν νέων τούτων νόμων εὗρε μέγα πρόσκομμα τοὺς πολιτικοὺς αὐτοῦ ἀντιπάλους, οἵτινες πᾶσι τοῖς δυνατοῖς τρόποις ἀντεπολιτεύθησαν αὐτῷ, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐν τῇ παρανόμῳ αἰτήσει τῆς δευτέρας δημαρχίας βίαν κατὰ τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης ἀντιτάσσοντας· διότι σύμπασα ἡ ἀριστοκρατία, προεξάρχοντος τοῦ Σκιπίωνος Νασικᾶ, ἐξαναστᾶσα ὅπως κωλύσῃ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ, ὅλως ἀντικειμένην τῷ νόμῳ, βίᾳ διέλυσε τὸν εἰς συνέλευσιν κληθέντα ὄχλον, καὶ οὐ μόνον τὸν Τιβέριον Γράκχον, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς αὐτοῦ φίλους ἀνηλεῶς ἐθανάτωσε, θλιβομένου μόνον καὶ οἰκτείροντος τὰ γινόμενα τοῦ ἐν ἄστει δήμου.

Ἡ ἐν τούτοις δειλία καὶ ἀπραξία τοῦ δήμου καὶ ἡ τῶν ὀλιγαρχικῶν τόλμη ἐβεβαίωσαν ὅτι ὁ σοφὸς Λαίλιος ἔκρινε πολὺ κρεῖττον περὶ τῶν περιστάσεων ἢ ὁ Τιβέριος Γράκχος. Οὗτος, προλαβὼν τοὺς χρόνους καὶ μὴ καλῶς σταθμίσας τὰς περιστάσεις, ἐγένετο αἴτιος νὰ χυθῇ νῦν ἐν Ῥώμῃ αἷμα πολιτῶν ἐκ πολιτικῆς ϛάσεως, ὅπερ οὐδέποτε πρότερον ἐγένετο[1]), νὰ ἐξυβρισθῇ κατὰ

(1) Βλ. ἐν σελ. 181 σημ. 1) τὴν περὶ τούτου τοῦ Πλουτάρχου καὶ Ἀππανοῦ μαρτυρίαν.

πρῶτον δημοσίᾳ τὸ ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον τοῦ δημάρχου ἀξίωμα ἐν τῷ συνάρχοντι αὐτοῦ δημάρχῳ Ὀκταβίῳ[1]), καὶ νὰ ἐξεγερθῶσιν ἐπὶ τοσοῦτον τὰ πολιτικὰ πάθη, ἅπερ θὰ ἔμενον ἴσως ἐπί τινα ἔτι χρόνον ἐν ἠρεμίᾳ, ὥστε προεκάλεσαν μετ' ὀλίγας δεκάδας ἐτῶν τὰς σφαγὰς τοῦ Μαρίου καὶ Σύλλα, Πομπηΐου καὶ Καίσαρος καὶ τῶν ὁμοίων τούτοις φιλοδόξων καὶ φιλάρχων ἀνδρῶν, ὧν ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ κατάπτωσις τῆς τῶν Ῥωμαίων πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ ἀνόρθωσις τῆς τῶν αὐτοκρατόρων τυραννίδος.

Τοιοῦτον ἀτυχὲς τέλος ἔλαβον αἱ μελετηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Γράκχων καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῖς πολιτικαὶ μεταρρυθμίσεις, οἱαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν καὶ ὁθενδήποτε καὶ ἂν προεκλήθησαν αὗται· διότι οἱ καιροὶ ἦσαν ἀλλότριοι πρὸς τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν πολὺ δὲ μᾶλλον πρὸς τὴν τῶν Στωϊκῶν κοσμοπολιτείαν. Τὸ ἀνθρώπινον γένος φαίνεται, ὅτι ἐκ τῆς ἰδίας φύσεως εἶναι καταδεδικασμένον νὰ κυλίῃ διὰ παντὸς τὸν τοῦ Σισύφου λίθον, νὰ διατρέχῃ τὰς πολιτικὰς ἐκείνας ἀνακυκλώσεις, ἃς ὑπέδειξαν οἱ σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος· οὐδαμοῦ δὲ καὶ οὐδέπατε νὰ δύναται νὰ ἱδρύσῃ καὶ συντηρήσῃ πολιτείαν μόνιμον καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς θεωρίας τῶν σοφῶν!

Ἡδέως ἀνέγνωμεν τὴν τοῦ κ. Ῥενιέρη σοφὴν πραγματείαν ἅπαξ καὶ πολλάκις, διότι ὅσῳ πλέον ἀνεγινώσκομεν ταύτην, τοσούτῳ μᾶλλον ἐτερπόμεθα ἐκ τῆς χάριτος τοῦ λόγου αὐτοῦ, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὡς Ἕλληνες, ἐνησμενιζόμεθα ἐπὶ τῇ ἀποδείξει τοῦ θέματος. Ἀλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι οὔτε ἡ πολυμάθεια οὔτε ἡ ὀξύνοια τοῦ συγγραφέως ἠδυνήθησαν νὰ ἐξασθενήσωσι τὴν ἡμετέραν ἔννοιαν περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Γράκχων ἐπιχειρηθείσης πολιτικῆς μεταρρυθμίσεως, ἣν ἐκ τῆς μελέτης τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς γνώσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ χαρακτῆρος ἐπορίσθημεν, καὶ ἣν ἐπεβεβαίωσαν οὐ μόνον οἱ σύγχρονοι, ἀλλὰ καὶ οἱ μεταγενέστεροι τῶν Γράκχων Ῥωμαῖοι συγγραφεῖς καὶ Ἕλληνες καὶ πάντες

(1) Πλούτ. ἐν Τ. Γράκχ. κεφ. ι' καὶ ιε'. «Μέγα γάρ τι καὶ καλὸν ἐδόκει τὸ τῶν δημάρχων ἀξίωμα μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης διατετηρημένον ἀνῃρῆσθαι καὶ καθυβρίσθαι».

σχεδὸν οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ[1]), ὥστε νὰ πεισθῶμεν ἐκ τῶν ἐρευ-

(1) Χάριν τῶν ἀναγνωστῶν, ὅσοι δὲν ἔχουσι τὴν νεωτάτην ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν τοῦ Γερμανοῦ Θ. Μομσενίου (Mommsen), προσθέτομεν ἐν μεταφράσει τὰς μετὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς τῶν Γράκχων στάσεως φερομένας ὑπὸ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ἱστορικοῦ κρίσεις.

Ὁμολογήσας οὗτος (ἐν σελ. 94 τοῦ β' τόμου τῆς ἱστορίας ταύτης, ἔκδ. δ') ὅτι διὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ περὶ ἀναδασμοῦ τῆς δημοσίας γῆς νόμου τοῦ Γράκχου ἤθελον προληφθῆ ἐν Ῥώμῃ οὐκ ὀλίγα δεινά, διὸ καί τινες τῶν φρονίμων ἀριστοκρατικῶν ἦσαν ἐν ἀρχῇ ὁμόφρονες τῷ Γράκχῳ, προσθέτει ἐφεξῆς· «Ἀλλ' εἰ καὶ ἡ πρόθεσις τοῦ Τιβερίου Γράκχου ἐφένη καλὴ καὶ σωτήριος πολλοῖς τῆς πατρίδος φίλοις, ἡ ὁδὸς ὅμως, ἣν οὗτος ἐβάδιζεν, οὐδενὸς ὀνομαστοῦ καὶ φιλοπάτριδος ἀνδρὸς ἔτυχε τῆς ἐπιδοκιμασίας, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ τύχῃ. Ἡ Ῥώμη ἐκυβερνᾶτο ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις ὑπὸ τῆς Συγκλήτου. Ὁ κατὰ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Συγκλήτου νομοθετῶν προσκάλει στάσιν. Στάσις κατὰ τῆς ἐννοίας τοῦ πολιτεύματος ἦτο, ὅτι ὁ Γράκχος εἰσήγαγε τὸν περὶ ἀναδασμοῦ τῆς δημοσίας γῆς νόμον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Στάσις καὶ κατὰ τοῦ γράμματος τῶν νόμων, ὅτε οὗτος κατέλυσεν οὐ μόνον ἐν τῷ νῦν ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τὸ διορθοῦν τὴν πολιτικὴν μηχανὴν, δι' οὗ ἡ Σύγκλητος νομίμως ἐκώλυε τὰς κατὰ τῶν δικαιωμάτων της ἐπιθέσεις, τὴν τῆς δημαρχικῆς δηλαδὴ ἐξουσίας παρέμβασιν καὶ ἄρνησιν, καταβιβάσας ἀπὸ τῆς δημαρχικῆς ἀρχῆς τὸν συνάδελφόν του δι' ἐκνόμου καὶ εὐτελοῦς σοφιστείας.

Ἀλλ' οὐχὶ ἐν τούτῳ κεῖται ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἀδεξιότης τῶν πολιτευμάτων τοῦ Γράκχου. Τὸ οὐσιῶδες ἁμάρτημα τῆς τῶν Γράκχων στάσεως κεῖται εἰς τὸ πολλάκις παροραθὲν γεγονὸς, εἰς τὴν τότε ποιότητα τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου συνερχομένων». (Περιγράψας ὁ ἱστορικὸς ἐνταῦθα τὸν συνερχόμενον συφερτώδη ὄχλον ὡς ὅλως ἀνίκανον νὰ σκεφθῇ καὶ ἀποφασίσῃ περὶ νόμων, προσθέτει)· «Ὁ κατορθώσας νὰ δεσπόσῃ ἐπί τινας ὥρας τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ ὄχλου τούτου καὶ νὰ θέσῃ τὸν τύπον τῆς νομιμότητος τῆς κυριάρχου θελήσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῶν σχεδίων του, εὑρίσκεται οὐχὶ ἐν ἀρχῇ, ἀλλ' ἐν τέλει τῆς τοῦ δήμου ἐλευθερίας, οὐχὶ παρὰ τῇ δημοκρατίᾳ, ἀλλὰ παρὰ τῇ μοναρχίᾳ. Διὰ τοῦτο ἐν προτέροις χρόνοις ὁ Κάτων καὶ οἱ τούτου ὁμόφρονες οὐδέποτε εἰσῆγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἀγροτικοὺς νόμους, ἀλλ' εἰς τὴν Σύγκλητον. Διὰ τοῦτο οἱ περὶ τὸν Σκιπίωνα σύγχρονοι τοῦ Γράκχου ἐξέλαβον τὸν ὑπὸ τοῦ Φλαμινίου εἰσαχθέντα τὸ 232 π. Χ. ἀγροτικὸν νόμον, ὡς τὸ πρῶτον βῆμα ἐπὶ τοῦ ὀλεθρίου σταδίου, ὡς ἀρχὴν τῆς καταπτώσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου. Διὰ τοῦτο ἄφησαν οἱ αὐτοὶ τὸν προκαλέσαντα τὴν διανομὴν τῆς γῆς νὰ καταπέσῃ, ἐμβλέποντες εἰς τὸ οἰκτρὸν τούτου τέλος·

νῶν καὶ εἰκασιῶν τοῦ κ. Ῥενιέρη, ὅσον πειστικαὶ καὶ ἂν ὦσιν ἄλλως αὗται, ὅτι οἱ Γράκχοι εἶχον ὑπ' ὄψιν μόνον τὸ κοινῇ συμφέρον, καὶ ὅτι Ἕλληνες σοφοὶ ἠδυνήθησάν ποτε νὰ προκαλέσωσι μεταρρυθμίσεις τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος κατὰ τὰς θεωρίας αὐτῶν, πείθοντες εἰς ταύτας Ῥωμαίους ἀριστοκρατικοὺς, ἀείποτε ἐνασμενιζομένους ἐπὶ τῇ τελειότητι τοῦ ἰδίου πολιτεύματος, ἴσως δὲ καὶ μετὰ μειδιάματος ἀκούοντας τὰς περὶ τούτου ἀντιθέτους θεωρίας τῶν παρ' αὐτοῖς Ἑλλήνων σοφῶν. Νομίζομεν τοὐναντίον ὅτι καὶ πᾶς ἄλλος ἐν τούτῳ γενόμενος νεωτερισμὸς καὶ μεταβολὴ ἀπὸ τῆς καθαιρέσεως τῶν βασιλέων καὶ ἐφεξῆς προῆλθεν

πρόχωμα τρόπον τινὰ καθ' ὁμοίων ἐν τῷ μέλλοντι ἀποπειρῶν, ἐν ᾧ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ τεθέντας περὶ διανομῆς γῆς νόμους ἐτήρησαν οἱ αὐτοὶ καὶ μετὰ πάσης ἐνεργείας ἐχρησιμοποίησαν. Ἐν τοιαύτῃ οἰκτρᾷ καταστάσει εὑρίσκοντο τὰ πράγματα, ὥστε ἀγαθοὶ πατριῶται ἠναγκάσθησαν ἐν ἀποτροπαίῳ ὑποκρίσει τὸν μὲν κακουργήσαντα νὰ προδώσωσι, τὸν δὲ καρπὸν τῆς κακουργίας νὰ ἰδιοποιηθῶσι. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ τοῦ Γράκχου ἀντίπαλοι δὲν εἶχόν πως ἄδικον κατηγοροῦντες αὐτοῦ ὅτι ὠρέγετο τοῦ βασιλικοῦ στέμματος. Καὶ τοῦτο ἴσως εἶναι δευτέρα κατ' αὐτοῦ κατηγορία μᾶλλον ἢ δικαιολόγησις, ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη ἦτο καὶ αὐτῷ τούτῳ ἴσως ἀλλοτρία. Τὸ ἀριστοκρατικὸν στοιχεῖον εἶχε διαφθαρῆ τοσοῦτον ἐντελῶς, ὥστε ὁ καταργῶν τὴν Σύγκλητον καὶ καταλαμβάνων αὐτὸς τὴν θέσιν ταύτης πατριώτης, ὠφέλει διὰ τούτου ἴσως μᾶλλον ἢ ἔβλαπτε τὸ κοινόν. Πλὴν τοιοῦτος τολμητίας δὲν ἦτο ὁ Τ. Γ., ἀλλ' ὀλίγον ἱκανὸς καὶ ὅλως ἀγαθόφρων συντηρητικὸς πατριώτης, ὅστις ἠγνόει μάλιστα τί ἐπεχείρει, ὅστις ἐν ἀγαθῇ προθέσει καλῶν τὸν δῆμον, συνήγαγεν ἀχαλίνωτον ὄχλον, καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ἐξέτεινε χεῖρα ἐπὶ τοῦ στέμματος, ἕως οὗ ἡ ἀκατάσχετος τῶν πραγμάτων φορὰ παρέσυρεν αὐτὸν ἀνεπιστρεπτεὶ εἰς τὸ στάδιον τῆς δημαγωγίας καὶ τυραννίας· ἕως οὗ μὲ τὴν οἰκογενειακήν του ἐπιτροπὴν πρὸς διανομὴν τῶν γαιῶν, μὲ τὰς ἐπεμβάσεις εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους, μὲ τὰς ἐξ ἀνάγκης καὶ ἀπελπισίας ἐκδιασθείσας ἄλλας μεταρρυθμίσεις, μὲ τοὺς σωματοφύλακας τῶν ἐν ἀγυιαῖς καὶ τριόδοις μαχῶν, ἐγένετο κατὰ μικρὸν καὶ ἑαυτῷ καὶ ἄλλοις γνωστὸς ὡς usurpator· ἕως οὗ τὰ ἀπολυλυθέντα δαιμόνια τῆς στάσεως συνέλαβον καὶ κατέστρεψαν τὸν συγκαλέσαντα αὐτὰ ἀνίκανον. Ἡ δι' ἧς ἐτελεύτησεν ἄτιμος σφαγὴ διευθύνθη κατὰ τῶν προκαλεσάντων αὐτήν. Ἡ δὲ δόξα τοῦ μαρτυρίου, μὲ τὴν ὁποίαν αὐτὴ ἐκόσμησε τὸ τοῦ Τ. Γράκχου ὄνομα, ἀπεδόθη καὶ νῦν, ὡς συνήθως συμβαίνει, εἰς ἀνοίκειον πρόσωπον».

οὐχὶ ἐκ φιλοσοφικῶν θεωριῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς περιεσκεμμένης μακρᾶς πείρας αὐτῶν τῶν Ῥωμαίων πολιτικῶν πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἐκ τῆς προόδου τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπαιτήσεων τοῦ δήμου, καὶ πρὸς περιστολὴν ἢ καὶ πρὸς πρόληψιν μειζόνων πολιτικῶν μεταβολῶν, δι' ὧν ἠδύνατο νὰ ἀνατραπῇ ὅλως τὸ πατροπαράδοτον καὶ ἀληθῶς ἄριστον διὰ τοὺς Ῥωμαίους πολίτευμα. Τοῦτο δὲ κατώρθωσε μετὰ σπανίας ἀληθῶς πολιτικῆς συνέσεως τὸ τῶν *βασιλέων* ἐκεῖνο *συνέδριον*, ὅπερ διὰ τῆς περιεσκεμμένης αὐτοῦ πολιτικῆς οὐ μόνον συνεῖχεν ἐν ἁρμονίᾳ τὰ τῆς Ῥώμης ἐπὶ πέντε ὅλους αἰῶνας, ἀλλὰ καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς ἐξέτεινεν ἐπὶ παντὸς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρονικῷ διαστήματι ἀνέδειξε πολιτικοὺς καὶ ἠθικοὺς χαρακτῆρας, ἐφ' οἷς σεμνύνεται ἡ ἀνθρωπότης, τοσούτους καὶ τηλικούτους, ὅσους καὶ οἵους οὐδεμία ἄλλη τῆς γῆς χώρα ἀνέδειξε μέχρι τοῦδε ἴσως. Οὐδεὶς βεβαίως δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι τοιαύτη ἀριστοκρατικὴ πολιτεία εἶχε καί τινας ἐλλείψεις, αἵτινες ὡς τερηδόνες ἐν αὐτῇ γεννηθεῖσαι κατεβίβρωσκον τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα ἢ ὡς ἔμφυτοι αὐτῷ κῆρες ἦγον πρὸς τὸν θάνατον. Τοιαύτη ἡ φύσις τῶν ἀνθρωπίνων. Ἀλλ' ὅσον αὗται καὶ ἂν μεγεθύνωνται ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοσούτου πολιτεύματος, ὅσον καὶ ἂν ἀντιτάσσωνται εἰς αὐτὴν τὰ τῆς ἰδανικῆς καὶ ἀδυνάτου ἐπιτευχθῆναι κοσμοπολιτείας ἀγαθά, πάλιν αὐταί εἰσιν ἐλάχισται, παραβαλλόμεναι πρὸς ἐκεῖνα, ἃ προεκάλεσεν ἄτε ἄπληστος φιλαρχία καὶ φιλοδοξία, εἴτε ἄκαιρος καὶ ἄπειρος προαίρεσις πραγματοποιήσεως ἰδανικῶν πολιτευμάτων.

Περατοῦντες ἐνταῦθα τὰς ἀντιρρήσεις ἡμῶν εἴς τινας τῶν εἰκασιῶν τοῦ κ. Ῥενιέρη, ὁμολογοῦμεν ὅτι καὶ μετὰ τοῦτο ἡ ἀξία τῆς πραγματείας του μένει ἀπαραμείωτος, καὶ ὅτι ἡ νεαρὰ ἡμῶν φιλολογία, ὀλίγα ἔχουσα νὰ ἐπιδείξῃ ὁμοίας φύσεως ἔργα, ὀφείλει οὐ μικρὰς τῷ κ. Ῥενιέρῃ χάριτας, διότι προσήνεγκεν αὐτῇ συμβολὴν, διακρινομένην κατά τε τὸ εἶδος καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεθόδου, καὶ διότι, ἀποπειραθεὶς ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Ἑλλὰς οὐδὲ εἰς τὰ τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας ἔμεινεν ἀσυντελής, ἐξήγαγε διὰ τῆς πραγματείας του ταύτης δύο σοφοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῆς λήθης, εἰς ἣν εἶχεν ἐμβάλει αὐτοὺς ὁ μακρὸς χρόνος. ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΠΑΥΛΟΣ ΣΑΡΠΗΣ

ὑπὸ Φραγκίσκου Ζαμβάλδη, καθηγητοῦ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Ῥώμῃ (*).

Ἀφ' οὗ ὁ χριστιανισμὸς ἀποκατέστη ἐν Εὐρώπῃ καὶ ὁ κλῆρος αὐξηθεὶς διὰ δυνάμεως καὶ πλούτου κατέσχεν ἐν τῷ κράτει ἐπίσημον θέσιν, ἤρξατο μέγας καὶ μακροχρόνιος ἀγὼν ἄχρι σήμερον ὑφιστάμενος, ἀγὼν μεταξὺ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας προσπαθούσης νὰ ὑπερτερῇ τῆς πολιτικῆς, καὶ ταύτης ἀνθισταμένης ἵνα διατηρῇ τὰ ἑαυτῆς δικαιώματα καὶ περιορίζῃ τὴν ἐκκλησίαν ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ αὐτῆς περιβόλου.

Εἶναι θεμελιῶδες δόγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν προωρίσθη εἰς τὸν παρόντα βίον, ἀλλ' εἰς ἀνωτέραν καὶ εὐτυχεστέραν ὕπαρξιν, ὅτι δὲν εἶναι αὕτη ἡ πατρὶς ἡμῶν, πρὸς ἣν πρέπει νὰ διευθύνωμεν τὰ βλέμματα καὶ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλ' ἡ οὐρανία πατρὶς, ὅτι ὁ καιρὸς οὗτος εἶναι δι' ἡμᾶς καιρὸς δοκιμασίας, ἵνα λάβωμεν αἰώνιον ἆθλον ἢ καταδικασθῶμεν εἰς αἰωνίαν κόλασιν. Μετὰ θάνατον τὸ μὲν σῶμα ἐπανέρχεται εἰς τὴν γῆν ὅθεν τὴν γένεσιν ἔλαβεν, ἡ δὲ ψυχὴ ἀνίπταται εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Θεοῦ. Λοιπὸν οὐδὲν θαυμαστὸν, ἂν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία ἐπωφελουμένη τὴν πίστιν ταύτην, ἐνεργοῦσαν ἐπὶ ἁπλῶν καὶ ἀφελῶν πνευμάτων, παρήγαγε λογικῶς τὸ συμπέρασμα, ὅτι μόνον ἡ ψυχὴ εἶναι ἀξία τῆς ἡμετέρας μελέτης, ὅτι εἰς τὴν σωτηρίαν αὐτῆς πρέπει νὰ τείνωσιν ὅλαι αἱ φροντίδες τοῦ ἀνθρώπου, καὶ προκειμένης ἀϊδιότητος, εὐδαιμονίας ἢ βασάνων, οὐδεμίαν πρέπει ν' ἀποφύγωμεν θυσίαν, ἀλλὰ νὰ ὀλιγωρῶμεν καὶ νὰ ταπεινῶ-

---

(*) Ὁ ἐπιστείλας ἡμῖν πρὸς δημοσίευσιν τὴν ἄνω πραγματείαν καθηγητὴς εἶναι ἐκ γενετῆς Ἰταλὸς καὶ δὴ Ἐνετός, ἐκμαθὼν ἀπὸ καιροῦ καὶ τὴν νεωτέραν ἡμῶν γλῶσσαν καὶ ὁμιλῶν καὶ γράφων αὐτὴν εὐχερῶς. Πολλοὶ τῶν ἡμετέρων ἤδη ἀνέγνωσαν τὸ πέρυσιν ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ἐνετίᾳ βιβλίον: Καρόλου Χὸπφ οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι· ἀνασκευὴ τῶν θεωριῶν Φαλλμεραύερ, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ὑπὸ Φραγκ. Ζαμβάλδη. Σ. τ. Ἐ.

μεν τὸ σῶμα ὡς εὐτελὲς καὶ σαθρόν. Καὶ ἐπειδὴ, ἔλεγον, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι διπλῆ καὶ συνίσταται ἀπὸ σώματος καὶ ψυχῆς, εἰς μὲν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν ἀνήκει ἡ ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς, εἰς δὲ τὴν πολιτικὴν ἡ τοῦ σώματος· ἐκ τοῦ ὅτι δὲ τὸ μὲν σῶμα πέφυκεν εἰς δουλείαν, ἡ δὲ ψυχὴ εἰς ἀρχὴν, καὶ τὸ μὲν εἶναι φθαρτὴ ὕλη, ἡ δὲ ἀθάνατον πνεῦμα, ἐξήγαγον τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία πρέπει νὰ ὑποταγῇ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν, καθάπερ τὰ ὑλικὰ συμφέροντα τοῦ κόσμου τούτου ὑποτάσσονται εἰς τὰ ἄϊδια συμφέροντα τοῦ οὐρανοῦ.

Τοῦτο τὸ δόγμα βλαστῆσαν ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς θρησκείας, ἀναπτυχθὲν ὑπὸ τῶν θεολόγων, κηρυχθὲν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ἐμπνευσθὲν εἰς τὰς ψυχὰς ὑπὸ τῶν πνευματικῶν ἐν χρόνῳ ἀφελοῦς πίστεως καὶ σκοτεινῆς δεισιδαιμονίας, ὑπῆρξεν ἡ κυρία ἀφορμὴ τῆς παντοδυναμίας τῶν Παπῶν κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, τῆς ὁλονὲν σφοδροτέρας εἰσβολῆς τοῦ κλήρου εἰς τὰ κοσμικὰ πράγματα, τοῦ φόβου καὶ τῆς ταπεινώσεως τῶν ἡγεμόνων ἐνώπιον τῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν ἀφορισμῶν τῆς Ῥώμης.

Ὅμως καὶ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τὰ ἀνώτερα πνεύματα ἐνόησαν ὅτι, ἂν μὲν δι' ἕκαστον χριστιανὸν ἦναι ἀνώτατον ἐνδιαφέρον τὸ τοῦ μέλλοντος βίου, οὐχ ἧττον ἡ πολιτικὴ κοινωνία ἔχει σκοπὸν λίαν διάφορον, τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἀσφαλείας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν πολιτῶν, καὶ ὅτι ἂν καὶ εἴμεθα προωρισμένοι εἰς ἄλλον βίον, δὲν ὑπάρχει ὅμως λόγος ἵνα μὴ ζητῶμεν τὴν εὐταξίαν καὶ εὐεξίαν τοῦ παρόντος, οὐδὲ ν' ἀφίνωμεν τὰ μέγιστα δῶρα τοῦ Θεοῦ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἱερέων.

Ἐντεῦθεν ἐπήγαζεν ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Δάντου, ὅτι ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὸν κόσμον δύο ἡλίους, τὸν Πάπαν καὶ τὸν αὐτοκράτορα, τὸν μὲν φύλακα τῶν πνευματικῶν συμφερόντων, τὸν δὲ τῶν ὑλικῶν καὶ πολιτικῶν· οὗτοι δὲ πρέπει νὰ ὦσιν ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ νὰ διάγωσιν ἐν πνεύματι εὐμενοῦς συμπνοίας· ἐντεῦθεν αἱ λοιδορίαι αὐτοῦ κατὰ τοῦ ὑποτιθεμένου δώρου τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ κατὰ τῆς ἀσεβοῦς ἐπιθυμίας τῶν Παπῶν νὰ κρατῶσιν ἅμα τὴν σπάθην καὶ τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον.

Ἅμα ταῖς ὀλίγαις καὶ ἐρήμοις φωναῖς τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἀνθίσταντο εἰς τὰς ἀντιποιήσεις τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς οἱ ἡγεμόνες τῆς χριστιανωσύνης, προσπαθοῦντες νὰ σώσωσιν ὅσον τὸ δυνατὸν τὴν ἰδίαν ἐξουσίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν λαϊκῶν. Ἀλλ' ἐν τούτῳ τῷ ἀγῶνι ἡ Ῥώμη εἶχε πολλοὺς καὶ δυνατοὺς συμμάχους· ὑπὲρ αὐτῆς ἐμάχοντο τὰ προνόμια, αἱ ἀτέλειαι, τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου ἑκάστου κράτους, αἱ ὑπερμεγέθεις κτήσεις του, ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ δεισιδαιμονία τῶν ἰδίων ὑπηκόων, ὥστε πολλάκις ἡττήθησαν καὶ ἐποιήσαντο ὀχληρὰς συνθήκας, παραχωροῦντες τὰ πλείονα, ἵνα μὴ ἀποβάλωσι τὰ πάντα.

Ἂν ὁ θρίαμβος τῆς Ῥώμης διετηρεῖτο ἄνευ ἀντιστάσεως, ἡ Εὐρώπη ἤθελεν ἤδη εἶσθαι ὁμοία ἐκείναις ταῖς ἀκινήτοις μοναρχίαις τῆς Ἀσίας, ὅπου μία τάξις ἐσφετερίσθη ὅλα τὰ προνόμια καὶ τὰς ὠφελείας τῆς ἐργασίας, προσπαθοῦσα νὰ ὑποθάλπῃ τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν, ἀσφαλεστάτην ἐγγύησιν ὑπακοῆς· ἀλλ' αὐτὸς ὁ θρίαμβος διέφθειρεν αὐτήν. Ἡ κακοήθεια καὶ τὸ ἄπληστον τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς ἐκέντησαν τὴν ὀρθότητα τῶν γερμανικῶν πνευμάτων, ἐξήγειρον τὴν ἀποκεκρυμμένην τάσιν πρὸς τὰς ἐρεύνας καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ μετά τινας ἀποτυχούσας ἀποπείρας, ὅτε τὰ πνεύματα ἦσαν παρεσκευασμένα καὶ καταφανὴς ἡ συνείδησις τοῦ συμφέροντος, ἀνέστη ὁ Λούθηρος ἐκδικήσων τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος καὶ καταθήσων τὰ θεμέλια τῆς μελλούσης προόδου.

Ἡ μεταρρύθμισις κατέφερε βαθεῖαν πληγὴν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Παπῶν ἐνώπιον πολεμίου τοσοῦτον τρομεροῦ, ἀπειλοῦντος νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὰς πλησιεστέρας καὶ πιστοτέρας χώρας, ἡ αὐλὴ τῆς Ῥώμης ᾐσθάνθη τὴν χρείαν, τὸ μὲν νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν τεταραγμένην πειθαρχίαν, ἵνα ἔχῃ ἱκανωτέρους στρατιώτας εἰς τὸν πνευματικὸν ἀγῶνα, τὸ δὲ ν' αὐξήσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν δύναμίν της ἐν τοῖς καθολικοῖς κράτεσιν, ἵνα ἀποπνίγῃ τὸ μεταρρυθμιστικὸν πνεῦμα καὶ κατέχῃ αὐτὰ ὁμόφρονα κατὰ τοῦ κοινοῦ πολεμίου.

Κατεπείγοντος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ἡγεμόνων εἰς τὸ νὰ συγκαλέσῃ ὁ Πάπας σύνοδον πρὸς κατάπαυσιν τῶν θρησκευτικῶν

ἐρίδων, μετὰ μακρὰν ἀντίστασιν καὶ διαφόρους προφάσεις συνεκράτησε τὴν ἐν Τριδέντῳ περιβόητον σύνοδον, ἥν τινα ἀντὶ μεσίτου εἰρήνης μετεμόρφωσεν εἰς ὄργανον τῆς ἰδίας δυνάμεως, ὁρίσαν τὰ ἔσχατα τέρματα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὡς φύλακες τῶν τερμάτων τούτων καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας κατεστάθησαν οἱ Ἰησουῖται, ἐνῷ πρὸς χαλίνωσιν πάσης θρησκευτικῆς καινοτομίας ἐφρόντιζεν ἡ αὐξηθεῖσα δύναμις τῆς ἱεροδικίας.

Ὁ κίνδυνος, ὁ πρὶν ἀπειλῶν τὴν Εὐρώπην, μὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία ἀποῤῥοφήσῃ πᾶσαν δημοσίαν καὶ ἰδιαιτέραν ζωὴν, ἀφεστηκότων τῶν γερμανικῶν ἐθνῶν, ἠπείλει διπλασίως ἐκείνους τοὺς λαοὺς, οἵτινες ἐκτὸς τῆς ἀμέσου κυριαρχίας τῆς Ῥώμης, διὰ τὴν φαντασιώδη φύσιν, διὰ τὴν παραδεδομένην ἑνότητα, διὰ τὴν θόραθεν παιδείαν τοῦ ις'. αἰῶνος, ἐν μέρει δὲ καὶ δι' ἀδιαφορίαν καὶ διὰ κοινὴν ἄμυναν πρὸς τοὺς κινδύνους τοὺς ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἠθέλησαν ἢ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐγκολπωθῶσι τὰ νέα δόγματα. Καὶ ἤδη ἡ ἀντίστασις τῶν καθολικῶν ἡγεμόνων ὑπεχώρει βαθμηδὸν κατ' ἀνάγκην τοῦ νὰ μένωσι συνδεδεμένοι μετὰ τῆς παπωσύνης καὶ τῆς δημοσίας γνώμης. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱσπανίας ἤθελεν ἵνα καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰησουῖται ἀποφέρωσι τὴν δεκάτην ὥσπερ ὁ λοιπὸς κλῆρος, ἀλλ' οὗτοι ἠρνήθησαν, ὁ Πάπας τοὺς ὑπερήσπισε καὶ ὁ βασιλεὺς ὑπεχώρησεν.

Ἐν Νεαπόλει ἄρχων τις περιέστειλε κατὰ τοὺς νόμους τὰς ὕβρεις τῶν κληρικῶν· ὁ Πάπας ἠθέλησε νὰ παραδοθῇ ὁ ἄρχων εἰς τὴν ἱεροδικίαν καὶ οὕτως ἐγένετο. Οἱ ἡγεμόνες Πάρμης καὶ Σαβοΐας καὶ ἄλλοι ἠναγκάσθησαν νὰ κάμωσι πολλὰς εἰς Ῥώμην παραχωρήσεις ἐκκλησιαστικῶν χορηγημάτων καὶ δικαιοδοσίας.

Τὸ μόνον κράτος τότε, τὸ διατηροῦν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἀνεξάρτητον τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἦτο ἡ Ἐνετία. Ἐνταῦθα εἶχεν ὁ καθολικισμὸς βαθείας ῥίζας, καὶ διὰ τὴν ἀνάγκην συμμάχων κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἔμενε συνεζευγμένη ἡ πολιτεία αὕτη μετὰ τῆς Ῥώμης καὶ ἐκώλυε πᾶσαν ἀπόπειραν μεταῤῥυθμίσεως. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐν λαῷ διατηροῦντι διὰ τοῦ ἐμπορίου στενὰς σχέσεις πρὸς ἔθνη διαφόρων ἐθίμων καὶ θρησκείας, ἐν ἀριστοκρατίᾳ ἐμπειροτάτῃ τῶν τεχνασμάτων τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν αὐλῶν, καὶ εἰθισμένῃ

νὰ διορᾷ τὴν ἀνθρωπίνην ἔποψιν τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπικρατήσωσι προλήψεις καὶ ἀμάθεια, ὧν ἕνεκα ἄλλοι λαοὶ ἦσαν δοῦλοι τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς. Οὕτως οἱ ἱερεῖς, γευόμενοι τιμῆς καὶ προστασίας ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ὑπουργίας των, ἀπεκλείοντο ἐμμέσως καὶ ἀμέσως τῶν πολιτικῶν καὶ περιεστέλλοντο δι' αὐστηρῶν νόμων.

Ἡ χειροτονία τῶν ἐπισκόπων μέχρι τῆς συμμαχίας τοῦ Καμβραὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν· ἔπειτα ἠναγκάσθησαν νὰ παραχωρήσωσι τὸ δικαίωμα εἰς τὸν Πάπαν, ἀλλὰ μετὰ πολλῶν περιορισμῶν καὶ ἐξαιρέσεων· π. χ. ἕκαστος ἐπίσκοπος καὶ ἡγούμενος κοινοβίου ἔπρεπε νὰ ἦναι Ἐνετὸς ὑπήκοος. Ἡ ἱεροδικία ἐπετράπη ἐν τῷ Ἐνετικῷ κράτει μόνον εἰς περιστάσεις ἀμεταπείστου αἱρέσεως, καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ δικάζῃ, ἂν μὴ παρῆσαν κοσμικοὶ δικασταί, δι' ὧν αἱ δίκαι συνήθως εἰς τὸ μηδὲν ἀπέβαινον. Οὔτε Παπικαὶ βοῦλλαι, οὔτε ἀφορισμοὶ εἶχον κῦρος, ἂν μὴ συγκατετίθετο ἡ κυβέρνησις, ἥτις ἠκύρου καὶ τὰ διὰ διαθήκης κληροδοτήματα εἰς πνευματικὰ σωματεῖα, ὁσάκις ἡ διαθήκη προσεβάλλετο ὑπὸ τῶν νομίμων κληρονόμων. Ὁ λαός, διὰ τὸ πατροπαράδοτον σέβας πρὸς τὴν πατριωτικὴν καὶ εὐεργετικὴν ἀριστοκρατίαν, ἐπείθετο, καὶ ἡ μεγίστη ὁμόνοια ἐπεκράτει μεταξὺ τῆς ἀνωτέρας καὶ κατωτέρας τάξεως τῶν πολιτῶν· ὥστε εἰς τοὺς συγκρίνοντας τὴν Ἐνετίαν πρὸς τὰ ἄλλα κράτη τῆς Ἰταλίας, ἐξαντλούμενα ὑπὸ τῆς Ἱσπανικῆς φιλοχρηματίας ἢ ὑπὸ τῆς ἀκολασίας τῶν ἡγεμονίσκων καὶ ὑποστηριζόμενα ὑπὸ τῆς ἱεροδικίας, ἡ Ἐνετία φαίνεται ἡ ἐλευθερωτέρα καὶ εὐτυχεστέρα χώρα τῆς Ἰταλίας.

Τῇ 10 Ἰουνίου 1505 ἀνέβη τὸν παπικὸν θρόνον Κάμιλλος Βοργέσης (Borghese) ὑπὸ τὸ ὄνομα Παύλου Ε', πεπαιδευμένος εἰς τὰ ἀξιώματα τῆς ῥωμαϊκῆς αὐλῆς· ἡ ἀνεξαρτησία, αἱ ἀτέλειαι, ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἐκκλησίας, ἐγένοντο στερραὶ πεποιθήσεις τῆς συνειδήσεώς του. Ἐνεργητικός, ὁρμητικός, ἀδιάτρεπτος, ἤρχισεν ἐρίζων πρὸς τὴν Γαλλίαν διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς Τριδεντινῆς συνόδου, ἔπειτα πρὸς ἄλλα εὐρωπαϊκὰ κράτη δι' ἄλλους λόγους καὶ ἔτυχε τῶν ποθουμένων. Ἐκ τούτων ἐνθαρρυνθεὶς, ἔτρεψε τὴν διάνοιαν πρὸς ταπείνωσιν τῆς Ἐνετίας, πρὸς ἣν ἡ Ῥωμαϊκὴ αὐλὴ

εἶχε παλαιὰς διαφοράς. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Κενέδης (Ceneda), μικρᾶς πόλεως ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Τρεβίζου, ἦσαν ἀπὸ τοῦ 1327 ἔτους ὑποτελεῖς τῶν Ἐνετῶν. Τῷ 1546 διὰ παράπονα τῶν πολιτῶν καὶ ἀποστασίαν τοῦ ἐπισκόπου ἡ Γερουσία ἀφεῖλεν αὐτῷ πᾶσαν κοσμικὴν δικαιοδοσίαν· ἐντεῦθεν νέα ἔρις κατὰ τῆς Ῥώμης, ἥτις προέβη μέχρις ἀφορισμοῦ· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, ἡ ἔρις διαρκέσασα μέχρι τοῦ 1598 ἀνήφθη πάλιν τῷ 1611. Ἄλλη ἔρις ἐγένετο διὰ τὸν πίνακα τῶν ἀπηγορευμένων βιβλίων, ὃν ἡ Ῥώμη ἤθελε νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς, καὶ τὸν ὁποῖον ἠρνοῦντο οὗτοι νὰ παραδεχθῶσι διὰ τὴν μεγάλην βλάβην τῆς βιβλιοπωλίας, ἥτις ἀπήρτιζε μέγιστον κλάδον τοῦ Ἐνετικοῦ ἐμπορίου. Παπικὴ βοῦλλα τοῦ 1595 ἀπηγόρευε τοῖς Ἰταλοῖς νὰ μεταβαίνωσιν εἰς χώρας αἱρετικῶν ἄνευ συγκαταθέσεως τῶν ἱεροδικῶν· σκεψάσθω ὁ ἀναγνώστης ὁποῖον κώλυμα εἰς τὸ ἐμπόριον τῶν Ἐνετῶν μετὰ τῆς Ἀγγλίας, Γερμανίας, Ἑλβετίας καὶ Ὁλανδίας. Ἡ γερουσία προσέταξε τῷ ἱερῷ δικαστηρίῳ νὰ μὴ ἀποδέχηται καταμηνύσεις περὶ τούτων. Καὶ ἡ ναυτιλία τοῦ Ἀδριατικοῦ καὶ τοῦ Πάδου, τοῦ μεθορίου τῆς Ἐνετικῆς καὶ Παπικῆς χώρας, προὐξένει συχνὰς ἀφορμὰς διχονοιῶν.

Πρὸς φρόνιμον καὶ ἀκριβῆ διαχείρισιν σπουδαίων πολιτικῶν πραγμάτων ἡ κυβέρνησις εἰώθει νὰ συμβουλεύηται ἄνδρας ἐμπείρους τοῦ δημοσίου καὶ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου καὶ ἀπολαμβάνοντας γενικῆς ὑπολήψεως, τιμιότητος καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὴν πατρίδα. Εἰς πολλὰ τῶν δυσκόλων καὶ περιπεπλεγμένων τούτων ζητημάτων εἶχε πολλάκις συμβουλευθῆ καὶ ἀποδεχθῆ τὴν γνώμην ταπεινοῦ μοναχοῦ, ὅστις προωρίσθη νὰ συνδέσῃ ἐς ἀεὶ τὸ ἴδιον ὄνομα μετὰ τοῦ γιγαντιαίου ἀγῶνος, οὗ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ χειραφέτησις τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ κράτους. Ἐκεῖνος ὁ μοναχὸς ἦτο ὁ Φρα[1])-Παῦλος Σάρπης.

Πέτρος, υἱὸς Φραγκίσκου Σάρπη μικροῦ ἐμπόρου, ἐγεννήθη ἐν Ἐνετίᾳ τῇ 14 Αὐγούστου τοῦ 1552. Ἰσχνοῦ σώματος ἀλλὰ

(1) Fra, συγκεκομμένον ἐκ frate ἀδελφὸς, εἶναι ἡ συνήθης προσηγορία τῶν μοναχῶν.

σπουδαίου χαρακτῆρος, ἔτι παιδίον ἀπέβαλε τὸν πατέρα καὶ ἐξεπαιδεύθη τὰ προκαταρκτικὰ μαθήματα ὑπὸ τοῦ πρὸς μητρὸς θείου, ὅστις κατόπιν ἐνεπιστεύθη αὐτὸν εἴς τινα μοναχὸν τῶν *δούλων τῆς Παναγίας* (servi di Maria).

Αὐτὸ τὸ τάγμα εἶχε συστηθῆ περὶ τὰ μέσα τοῦ ιγ'. αἰῶνος καὶ διετήρει κατὰ μέγιστον μέρος τὸν κανονισμὸν τὸν ἀποδιδόμενον εἰς τὸν ἅγιον Αὐγουστῖνον. Τῷ 1565 ἐγένετο μοναχὸς καὶ κατὰ τὴν συνήθειαν μετέβαλε ὄνομα καὶ ἐκλήθη Παῦλος. Νέος ἔτι ἐπέδειξεν ἔκτακτον εὐφυΐαν συζητῶν ἐν Μαντούᾳ περὶ θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ζητημάτων, διὸ διωρίσθη θεολόγος τοῦ Δουκὸς καὶ καθηγητὴς ἐν τῷ Ἱεροσπουδαστηρίῳ. Τῷ 1574 μετέβη εἰς Μιλάνον, ὅπου ἐγένετο προσφιλὴς τῷ Καρόλῳ Βορρομέῳ, καὶ τὸ ἐπιὸν ἔτος ἐπανῆλθεν εἰς Ἐνετίαν· ἐνταῦθα σπουδάζων καὶ διδάσκων ἐκτήσατο τοσαύτην ὑπόληψιν, ὥστε ἀνηγορεύθη διδάκτωρ ὑπὸ τοῦ ἐν Παταβίῳ Πανεπιστημίου, ὅτε ὁ βαθμὸς οὗτος δὲν ἦτο κενὴ διατύπωσις, ἀλλὰ τεκμήριον σοφίας καὶ πολυμαθείας· ἐκ τοῦ 1579 μέχρι 1582 ἐχρημάτισεν ἔξαρχος τοῦ τάγματος καὶ αὐτῷ ἀνετέθη ἡ μεταρρύθμισις τοῦ μοναχικοῦ κανονισμοῦ· μετὰ ταῦτα ἀνεδείχθη ἐπίτροπος τοῦ τάγματος, σπουδαιότατον ὑπούργημα, εἰς ὃ ἀνῆκον ὅλαι αἱ δημόσιαι καὶ ἰδιαίτεραι δίκαι τοῦ τάγματος, αἱ ὁποῖαι ἐδικάζοντο παρὰ τῇ Ῥωμαϊκῇ αὐλῇ. Ὁ ἐπίτροπος διέτριβεν ἐν Ῥώμῃ, ἐν τῷ κοινοβίῳ τοῦ ἁγίου Μαρκέλλου, καὶ εἶχε πολλὰ προνόμια. Ἐνταῦθα ὁ Σάρπης ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσῃ τοὺς σπουδαιοτέρους ἄνδρας, οἵτινες κατόπιν ἔλαβον μέρος εἰς τὸν κατὰ τῆς Ἐνετίας ἀγῶνα, ἔμαθε τὴν ἰδιοσυγκρασίαν καὶ τὰς ῥαδιουργίας τῆς αὐλῆς καὶ ἦτο οἰκειότατος τῶν Παπῶν Σήξτου ε. καὶ Γρηγορίου ιγ'. Ἔμεινεν ἐν Ῥώμῃ πιθανῶς μέχρι τοῦ 1588, ἔπειτα δὲ ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα, ἀφιέρωσεν ἑαυτὸν ἐντελῶς εἰς τὰς μελέτας.

Τὸ σπουδαῖον καὶ ὀξυδερκὲς πνεῦμα τοῦ Σάρπη ἦτο τοιοῦτον, ὥστε περιελάμβανεν ὅλους τοὺς κλάδους τῆς τότε σοφίας καὶ ἐπιστήμης, φέρον πρὸς αὐτοὺς τὴν ἐξεταστικὴν καὶ ἀνακαινιστικὴν τάσιν τῆς φύσεώς του, ὥστε κατέλιπεν ἀπανταχοῦ τὰ ἴχνη τῆς εὐφυΐας του. Τὰ μαθηματικὰ ἦσαν ἡ προσφιλεστάτη αὐτῷ ἐπι-

στήμη καὶ ἐνομίζετο ἐκ τῶν περιφημοτέρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· ἦτο ἐμπειρότατος τῆς μηχανικῆς, τῆς ὀπτικῆς, τῆς ἀνατομίας καὶ τῆς ἀστρονομίας καὶ αὐτῷ ἀποδίδονται ἀξιόλογοι ἐφευρέσεις· οἰκειότατος φίλος τοῦ Γαλιλαίου, λέγεται ὅτι συνετέλεσεν ἔργῳ καὶ λόγῳ εἰς τὰς θαυμαστὰς ἀναλύψεις ἐκείνου· ἄνδρες πολυμαθεῖς τὸν συνεβουλεύοντο περὶ ἐπιστημονικῶν ζητημάτων καὶ ἐκδοθησομένων ἔργων. Αὐτὸς δὲ, εὐφυὴς καὶ ἄνευ προλήψεων, ὑπέρτερος τῶν στενῶν πνευμάτων τῆς τότε ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, καὶ ζητῶν εἰλικρινῶς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ἀγαθὸν ὁπουδήποτε κἂν εὑρίσκετο, διετήρει ἀδιαφόρως σχέσεις μετὰ ὁμοδόξων χριστιανῶν καὶ μετὰ Ἑβραίων διὰ τὰς σημιτικὰς γλώσσας, ὅπερ ἐγένετο εἰς τοὺς ἀντιπάλους του ἀντικείμενον κατηγοριῶν καὶ διαβολῶν.

Ἀλλ' ἡ κατάστασις τοῦ μοναχικοῦ βίου δὲν ἠδύνατο νὰ παράσχῃ αὐτῷ οὔτε ἀρκετὰ μέσα πρὸς σοφίαν οὔτε ἀσφάλειαν κατὰ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας διὰ τὰς συμβουλὰς ἃς παρεκαλεῖτο ἑκάστοτε νὰ δίδῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν ἐν ταῖς συχναῖς διαφοραῖς αὐτῆς πρὸς τὴν ἀποστολικὴν ἕδραν. Διὰ τοῦτο προὐτράπη εἰς αἴτησιν ἐπισκοπῆς, αὐτὸς δ' ἐζήτησε πρῶτον μὲν τὴν Μυλοποτάμου ἐν Κρήτῃ, ἔπειτα δὲ τὴν Καάρλης καὶ τέλος τὴν Νόνης ἐν Δαλματίᾳ· ἀλλ' αἱ ῥαδιουργίαι τῶν ἐναντίων καὶ τοῦ ἐν Ἐνετίᾳ Παπικοῦ πρέσβεως παρέστησαν τὸν Σάρπην ὡς ἐπικίνδυνον καὶ πολέμιον τῆς ἀποστολικῆς ἕδρας, ὥστε καίπερ συστηθεὶς ὑπὸ τῆς Γερουσίας ἀπέτυχεν.

Ἐν τούτοις τὸ ἀνήσυχον καὶ ἰδιότροπον πνεῦμα Παύλου τοῦε', ἐπιθυμοῦντος νὰ ταπεινώσῃ τὴν Ἐνετίαν, ἐξήγειρε πάντοτε νέας ἔριδας πρὸς αὐτήν· πρὸ πάντων δύο νόμοι ἔπληττον τὴν Ῥώμην, ἀπαγορεύοντες ὁ μὲν τὴν οἰκοδομὴν ναῶν, μοναστηρίων καὶ νοσοκομείων ἄνευ ἀδείας, ὁ δὲ τὴν πρόσκτησιν νέων κτημάτων εἰς τὸν κλῆρον. Κατάλληλοι νόμοι, διότι ἡ μὲν χώρα ἔγεμε ναῶν καὶ μοναστηρίων, ὁ δὲ κλῆρος ἦν πλουσιώτατος, καὶ ἐπειδὴ τὰ κτήματά του ἔχαιρον ἀτέλειαν, καὶ οἱ φόροι ἐπεβάρυνον μάνον τὰς τῶν λαϊκῶν ἰδιοκτησίας, αὐξανομένης τῆς τοῦ κλήρου, οἱ δασμοὶ ἤθελον καταντήσει ἀνυπόφοροι καὶ αἱ δημόσιοι πρόσοδοι ἀβέβαιοι. Ἀλλ' ὁ Πάπας κατέκρινε τοὺς νόμους ὡς αἱρετικοὺς

καὶ ἐπέμενε ζητῶν τὴν κατάργησίν των. Πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἔριδος ἐγένοντο τὰ ἑξῆς. Οἱ Δέκα ἐνέβαλον εἰς τὸ δεσμωτήριον κανονικόν τινα ἐν Βικεντίᾳ δυσφημοῦντα εὐγενῆ γυναῖκα, ἥτις δὲν ἱκανοποίησε τὴν ἀκολασίαν του, καὶ ἡγούμενόν τινα ἐν Ναρβέζῃ διὰ πολλοὺς φόνους καὶ ἀσελγείας. Ὁ Πάπας ἐμάνη καὶ ἔπεμψε δύο ἐπιστολὰς ἀπαιτῶν τὴν ταχεῖαν παράδοσιν τῶν κρατουμένων εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον καὶ τὴν κατάργησιν τῶν δύο νόμων.

Ἐν τούτοις ἀπέθανεν ὁ Δόγης Μαρῖνος Γριμάνης καὶ ὁ Παπικὸς πρέσβυς παρήγγειλε νὰ μὴ ἐκλέξωσιν ἄλλον Δόγην, διατελοῦντες ὑπὸ τὸ βάρος ἀφορισμοῦ· ἀλλ' οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐφοβοῦντο συνήθως ἀπειλὰς ἱερέων· διὸ καὶ τῇ δεκάτῃ Ἰανουαρίου 1606 ἐξέλεξαν τὸν Λεονάρδον Δόνατον. Οὗτος ἑπτάκις ὡς Ἐνετὸς πρέσβυς εἶχεν ἀποσταλῆ εἰς Ῥώμην καὶ διαλεγόμενός ποτε μετ' αὐτοῦ ὁ Καρδινάλιος Βοργέσης εἶπεν· «ἂν ἤμην Πάπας, εἰς πρώτην εὐκαιρίαν ἤθελον ἀφορίσει τοὺς Ἐνετούς»· καὶ ὁ πρέσβυς «κἀγὼ ἂν ἤμην, εἶπε, Δόγης, θὰ ἐγέλων ἐπὶ τῷ ἀφορισμῷ». Ἑκάτερος ἀναβὰς ἐπὶ τοῦ θρόνου ἔμεινε πιστὸς τοῖς ὡμολογημένοις.

Ἡ γερουσία αἰσθανομένη τὴν σπουδαιότητα τοῦ πράγματος, καίπερ ἔχουσα δύο τακτικοὺς συμβούλους, ἀπεφάσισε ν' ἀκούσῃ τὴν γνώμην ἀνδρὸς ἐμπείρου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου καὶ συνεβουλεύθη τὸν Παῦλον· αὐτὸς δὲ, γνωρίζων τὴν φύσιν τοῦ Πάπα καὶ τὰ τεχνάσματα τῆς αὐλῆς, πληροφορηθεὶς προσέτι περὶ τῶν διατρεχόντων παρὰ τοῦ φίλου του Βοκαλίνου, διατρίβοντος ἐν Ῥώμῃ, ἀπέφευγε δεικνύων τοὺς ἀπειλοῦντας αὐτὸν κινδύνους. Ἀλλ' ὅτε ἡ γερουσία διὰ δημοσίου ψηφίσματος ἔλαβεν αὐτὸν ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτῆς προστασίαν καὶ προέβαλεν αὐτῷ τὸ ζήτημα «Ποῖαι ἦσαν αἱ θεραπεῖαι κατὰ τῶν κεραυνῶν τῆς Ῥώμης», αὐτὸς ἀπήντησεν: ὅτι τὸ μὲν ἠδύνατο ἡ κυβέρνησις ν' ἀπαγορεύσῃ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐπιτιμίων καὶ μεταχειριζομένη τὴν νόμιμον βίαν νὰ ἐμποδίσῃ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν· τὸ δὲ νὰ κάμῃ ἔφεσιν εἰς μέλλουσαν σύνοδον· προτιμότερον ὅμως τὸ πρῶτον μέσον, ὡς μὴ ὑποκινοῦν ἐρεθιστικὰ ζητήματα περὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς συνόδου καὶ τυγχάνον ἀμέσως τοῦ σκοποῦ.

Ἀναγνωσθέντος τοῦ ἐγγράφου ἡ γερουσία ὠνόμασε τὸν Σάρπην τακτικὸν σύμβουλον τῆς δημοκρατίας, καὶ ἀπήντησεν εἰς τὸν Πάπαν κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ. Ὁ Πάπας ἐφαίνετο ἄπορος καὶ τὸ πρῶτον διατεθειμένος πρὸς μετριότητα, ἀλλ' ἔπειτα ἐκώφευε πρὸς πᾶσαν συμβιβαστικὴν συμβουλήν, καὶ συγκαλέσας τῇ 17 Ἀπριλίου συνέδριον καρδιναλίων, ἐδημοσίευσεν ἔνταλμα, δι' οὗ προεῖπε τοῖς Ἑνετοῖς, ὅτι ἂν ἐντὸς 24 ἡμερῶν δὲν καταργήσωσι τοὺς δύο νόμους καὶ δὲν παραδώσωσι τοὺς κρατουμένους ἤθελεν ἐπιβληθῇ αὐτοῖς ἀφορισμὸς καὶ ἀργία εἰς τὴν πόλιν καὶ τὰς ἐπαρχίας. Ἡ ἀργία διαφέρει τοῦ ἀφορισμοῦ, καθόσον διὰ τούτου μὲν καταδικάζεται αἰωνίως ἡ ψυχή, δι' ἐκείνης δὲ, ἴσως φοβερωτέρας, ἕνεκεν τῆς στερήσεως πάσης θρησκευτικῆς βοηθείας, ἐμποδίζονται αἱ λειτουργίαι εἰς ὅλην τὴν κοινότητα καὶ οὕτω ταράττονται αἱ συνειδήσεις, ἐλαττοῦνται αἱ πρόσοδοι τοῦ κλήρου, πολλαπλασιάζονται οἱ δυσηρεστημένοι, ὑποθάλπεται ἡ ἀσέβεια καὶ ὑποκινοῦνται ταραχαὶ καὶ διχόνοιαι.

Πολλοὶ προετίμων νὰ κάμωσιν ἔφεσιν εἰς τὴν μέλλουσαν σύνοδον, ἀλλ' ὥσπερ εἶχεν ἀποδείξει ὁ Σάρπης, αὐτὸ ὡς νομικὸν μὲν μέσον ἦτο ἀσήμαντον, ὡς πραγματικὸν δὲ, μηδέν. Ὁ Παῦλος συνεβούλευσε τὴν ἀντίστασιν καὶ ἡ κυβέρνησις ἐδημοσίευσε δύο προκηρύξεις, μίαν μὲν πρὸς τοὺς δήμους, ἐξηγοῦσαν τὸ ζήτημα καὶ τὰ ἀδικήματα τοῦ Πάπα, ἑτέραν δὲ πρὸς τὸν κλῆρον, ἀποδεικνύουσαν τὴν Παπικὴν ἀπόφασιν ἐναντίαν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ τοῖς πατράσι τῆς ἐκκλησίας, παράνομον, ταράκτην τῆς ἡσυχίας, ἄκυρον· προσέτασσε νὰ μὴ τηρηθῇ καὶ νὰ ἐξακολουθῶσιν αἱ θεῖαι λειτουργίαι.

Αἱ προκηρύξεις αὗται, ἔργον ἐννοεῖται τοῦ Παύλου, προσεκολλήθησαν καὶ εἰς τὰς θύρας τοῦ Παπικοῦ πρέσβεως πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του. Οἱ Δέκα διέταξαν τοὺς ἱερεῖς καὶ τὰ μοναστήρια νὰ ἐγχειρίζωσιν αὐτοῖς ἐσφραγισμένας τὰς ἐκ Ῥώμης ἐπιστολὰς, ἐπέβλεπον τοὺς πνευματικοὺς μὴ ἐμβάλλωσιν εἰς πειρασμὸν τὰς συνειδήσεις καὶ δι' ὀλίγων παραδειγμάτων αὐστηρότητος κατέπαυσαν πᾶσαν ἐπιθυμίαν ἀντιστάσεως.

Εἷς τινα ἐκκλησιαστικὸν ἔξαρχον, ὅστις πρὸς τὴν διαταγὴν νὰ

παραδώσῃ τὰς ἐκ Ῥώμης ἐπιστολὰς, ἀπεκρίνατο ὅτι ἤθελε ποιήσει κατὰ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἶπεν ὁ ἔπαρχος· «Τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐνέπνευσεν ἤδη τὸ ὑψηλὸν συμβούλιον τῶν Δέκα ν' ἀπαγχονίσῃ πάντα ἀπειθοῦντα». Ἐφημέριός τις ἐν Ἐνετίᾳ ἔκλεισε τὸν ναόν· πρὸ τῆς θύρας ἠγέρθη ἡ ἀγχόνη, καὶ ὁ ναὸς παρευθὺς ἠνεῴχθη. Ἡ Ῥώμη ἐνετείλατο τοῖς μοναχοῖς ν' ἀναχωρήσωσιν· ὀλίγοι μὲν ὑπήκουσαν, οἱ πλεῖστοι ὅμως δυσχεραίνοντες ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει παρεκάλεσαν τὴν κυβέρνησιν ν' ἀπαγορεύσῃ αὐτήν. Μόνοι οἱ Ἰησουῖται οἱ ἀεννάως ῥαδιουργοῦντες ἐξεβλήθησαν

Τότε δὲ ἤρχισε πόλεμος βιβλίων καὶ δημηγοριῶν, μικτῶν λόγων καὶ ὕβρεων. Καὶ τὰ πλεῖστα ἔφθανον ἐκ Ῥώμης, καθότι ἡ Ἐνετία συμπεριεφέρετο εὐλαβῶς. Ἐν τοσούτῳ ὄχλῳ συγγραφέων πρωτεύουσιν ὑπὲρ τοῦ πάπα μὲν οἱ καρδινάλιοι Βαρόνιος, Κολόννας, Βελαρμῖνος καὶ ὁ Ἰησουΐτης Πασσενῖνος, ὑπὲρ τῆς Ἐνετίας δὲ, Ἀντωνίας Κονερίνης, Ἰωάννης Μαρσίλιος καὶ ὁ Σάρπης διὰ πολλῶν συγγραμμάτων, ὧν τὰ σπουδαιότατα εἶναι αἱ «Παρατηρήσεις περὶ τῶν ἐπιτιμίων Παύλου τοῦ Ε'» καὶ ἡ «Πραγματεία περὶ τῆς ἀργίας». Ὅλα τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων τούτων πραγματεύονται μόνον περὶ Θεολογικῶν ζητημάτων καὶ ἐκκλ. δικαίου, καὶ εἰς τοὺς νῦν ἀναγνώστας οὐδὲν ἄλλο προξενοῦσιν ἐνδιαφέρον ἢ τὸ ἱστορικὸν, δεικνύοντα τὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ εἰς ὁποίας μικρολογίας καὶ ἰδιοτροπίας δύναται νὰ φθάσῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅταν καταλείπῃ τὸν πραγματικὸν κόσμον, ἵνα πλάσῃ ἑαυτῷ κόσμον φανταστόν. Καὶ τὰ σπουδαιότατα καὶ θετικώτατα πνεύματα, ὥσπερ ὁ Παῦλος, μελετήσαντα τὴν φύσιν καὶ τὰ πράγματα, ἔπρεπε νὰ ἀποφέρωσι τὸν ἔρανόν των εἰς τὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς, καὶ, ἵνα ἐννοηθῶσι, νὰ συμφωνήσωσι πρὸς τὸν τρόπον τῶν σχολῶν καὶ νὰ ἐλέγχωσι τὰ πάθη διὰ τοῦ εἴδους τῶν συλλογισμῶν καὶ ἀποδείξεων, οἷα εὑρίσκομεν εἰς πάντας τοὺς τότε συγγραφεῖς. Ἀλλὰ μολαταῦτα εἶναι ἐναργὴς ἡ διαφορὰ τῶν Ἐνετῶν συγγραφέων, μετρίων, ἡσύχων, στηριζομένων ἐπὶ λόγων καὶ πραγμάτων, καὶ τῶν Ῥωμαίων, μὲ ἀπείρους θεολογικὰς λεπτολογίας, ἀντιλογίας καὶ προσωπικοὺς ὀνειδισμούς· καὶ ὅμως ἐν Ῥώμῃ ἀπηγορεύοντο τὰ ἐνετικὰ βιβλία, ἐνῷ ἐν Ἐνετίᾳ ἐκυκλο-

φόρουν ἐλευθέρως τὰ ῥωμαϊκά. Ἡ Ῥωμαϊκὴ αὐλὴ ἐκπεπληγμένη ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ της καὶ τῇ σταθερότητι τῶν ἀντιπάλων κατέφυγεν εἰς τὰ συνήθη ὅπλα· προσεκάλεσε τὸν Σάρπην εἰς τὸ δικαστήριον τῆς ἱεροκρισίας καὶ κατεδίκασε τὰ συγγράμματά του εἰς τὰς φλόγας. Εἰς τοῦτο ἀπήντησεν ἡ γερουσία ἐπαινοῦσα τὸν μοναχὸν καὶ διπλασιάσασα τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

Ἐν τούτοις δὲν ἡσύχαζον οἱ Ἰησουῖται προσπαθοῦντες ν' ἀνεγείρωσιν ἀπανταχοῦ ἐξωτερικοὺς πολεμίους τῇ Ἐνετίᾳ καὶ νὰ ὑποκινῶσι διὰ ῥαδιουργιῶν ταραχὰς ἐν τῷ κράτει. Τῇ 14 Ἰουνίου ἡ γερουσία παμψηφεὶ ἐξώρισεν αὐτοὺς εἰς ἀεὶ ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας.

Διὰ ταύτης τῆς διαγωγῆς ἡ Ἐνετία προσείλκυσε τὰς συμπαθείας πολλῶν κρατῶν ἐπιθυμούντων νὰ περιστείλωσι τὰς ὑπερβολὰς τοῦ κλήρου καὶ νὰ ἀποσείσωσι τὸν ζυγὸν τῆς Ῥώμης. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας προσέφερεν αὐτῇ βοήθειαν, ὁ τῆς Γαλλίας προσεπάθει νὰ διαλλάξῃ τοὺς διαφερομένους καὶ νὰ καταστήσῃ εἰρήνην, ἀλλ' ἐν περιπτώσει πολέμου ἦτο δῆλον, ὅτι θὰ συνεμάχει τοῖς Ἐνετοῖς. Καὶ ἡ Τουρκία προσέφερεν αὐτοῖς συμμαχίαν κατὰ τοῦ Πάπα καὶ τῶν Ἱσπανῶν. Μόνον ἐκ τῆς Ἱσπανίας ἔλαβεν ὁ Πάπας παρηγορίας τινάς. Ἐν τούτοις αὐτὸς παρεσκευάζετο εἰς πόλεμον καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἐστρατολόγουν· ἀλλ' ὅτε ὁ πόλεμος ἐπέκειτο, ἡ Ἱσπανία γνωρίζουσα τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου, παρεῖχε τῷ Πάπᾳ εὐμενεῖς μόνον λόγους καὶ ἐλπίδας, ἐνῷ διὰ τὴν διακοπὴν τοῦ ἐμπορίου μεγάλη σιτοδεία ἐπεκράτει ἐν ταῖς βορείαις ἐπαρχίαις τοῦ Πάπα καὶ ὁ λαὸς παρεπονεῖτο· ἀλλὰ μεγαλείτερος κίνδυνος ἠπείλει ἐκ τῶν Ἐνετῶν. Κραυγαζόντων συνεχῶς τῶν παπιστῶν, ὅτι οἱ Ἐνετοὶ ἦσαν αἱρετικοί, μέρος τι τῶν πολιτῶν ἤρξατο νὰ σκέπτηται, πόσην ὠφέλειαν ἤθελε λάβει ἡ πατρὶς χωριζομένη τῆς Ῥώμης καὶ μεταῤῥυθμίζουσα τὴν ἐκκλησίαν· ἂν δὲ τὸ μέρος τοῦτο ἐτύγχανε τοῦ ποθουμένου καὶ ἂν ἡ κυβέρνησις ὑπεστήριζεν αὐτὸ τὸ κίνημα, τίς ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ποῦ τῆς Ἰταλίας ἤθελε σταματήσει; Οἱ δὲ Λουθηρανοὶ καὶ οἱ Καλβινισταὶ παρεκίνουν καὶ ἐνεθάῤῥυνον τοὺς Ἐνετοὺς ἵνα ἀκολουθήσωσι ταύτην τὴν διεύθυνσιν, ἀναθέντες τὰς ἐλπίδας των εἰς τὸν Σάρπην ὡς

εἰς μέγαν μεταῤῥυθμιστήν. Ἔμφοβος καὶ ἀπορῶν ὁ Πάπας ἤρξατο ἐπιθυμῶν εἰλικρινῶς τὴν εἰρήνην. Ἤθελεν εἶσθαι μακρὸν νὰ εἴπω πῶς ἐγένοντο αἱ διαπραγματεύσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἔλαβον μέρος αἱ κυριώτεραι αὐλαὶ τῆς Εὐρώπης, πόσην σταθερότητα καὶ ἀξιοπρέπειαν ἔδειξεν ἡ γερουσία καὶ πόσας ῥᾳδιουργίας ἐμηχανεύθη ἡ Ῥώμη καὶ ἡ Ἱσπανία. Αὐτὸ δὲ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι διὰ τῆς μεσιτείας Ἐνρίκου τοῦ Δ'. ὁ μὲν Πάπας ἀφεῖλε τὰ ἐπιτίμια, ἀρνουμένων τῶν Ἐνετῶν νὰ παραδεχθῶσι τὴν ἄφεσιν. Ἡ δὲ γερουσία κατήργησε τὴν διαμαρτύρησιν καὶ πρὸς χάριν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ ἄνευ βλάβης τῶν δικαιωμάτων της, παρέδωκε τῷ πρέσβει αὐτοῦ τοὺς κρατουμένους ἱερεῖς.

Ἡ ἔκβασις τῆς ἀργίας ἔκαμεν ἐν ἐκείνῳ τῷ αἰῶνι βαθυτάτην ἐντύπωσιν καὶ διεσκέδασε τὴν πρόληψιν, ὅτι ἀδύνατος ἦτο ἡ ἀντίστασις εἰς τὰς ἐντολὰς τῆς Ῥώμης ἄνευ αἱρέσεως. Πάντες ἐθαύμασαν τὴν λογομαχίαν ἐκείνην, ἥτις μὴ ἀπτομένη θεωρητικῶν ζητημάτων, περιωρίζετο εἰς τὰ πράγματα· πάντες ἐθαύμασαν τὸν ἀτάραχον καὶ εὐγενῆ τρόπον τῆς συζητήσεως ὃν μετεχειρίσθη ὁ Παῦλος, ἄνευ ὕβρεων καὶ ὀνειδισμῶν. Καὶ ἐνῷ τὰ θεολογικὰ ζητήματα περιωρίζοντο εἰς στενὸν κύκλον ἀνδρῶν πεπαιδευμένων, οἵτινες τὰ ἐπραγματεύοντο Λατινιστί, ὁ Σάρπης συγγράψας Ἰταλιστὶ ηὔρυνε τὸν κύκλον τῶν ἀναγνωστῶν καὶ ηὔξησε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ λαοῦ. Τὸ γόητρον τῆς Παπικῆς παντοδυναμίας διεσκεδάσθη καὶ μετ' ὀλίγον ὅλα τὰ Λατινικὰ κράτη εἰς τὰς πρὸς τὴν Ῥώμην διαφοράς των ἐλάμβανον τὸ παράδειγμα τῶν Ἐνετῶν. Εἰς τὰ δόγματα τῶν Ἰανσηνιστῶν περὶ Παπικῆς ἐξουσίας, εἰς τὰς προτάσεις τῆς Γαλλικῆς ἐκκλησίας στηριζομένας ὑπὸ τοῦ Βοσσουὲ, ἐπανελαμβάνοντο τὰ δόγματα τοῦ Ἐνετοῦ μοναχοῦ.

Ἀλλ' ἂν ἡ Ῥωμαϊκὴ αὐλὴ ὤφειλε νὰ κύψῃ τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν ἀνάγκην καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς συνθήκας καὶ μετὰ τῆς Ἐνετίας, διὰ τοῦτο δὲν παρῃτήθη τὴν πρόθεσιν νὰ τιμωρήσῃ τὸν τολμηρὸν μοναχὸν, ὅστις ἐγένετο ἡ ψυχὴ τῆς ἀντιστάσεως καὶ ἡ αἰτία τῆς ταπεινώσεως αὐτῆς. Καὶ πρότερον εἶχεν ἀπειλήσει αὐτῷ τοὺς κεραυνούς της, ἀλλ' ἐννοήσασα τὴν ματαιότητα ἐκείνων κατέφυγεν εἰς τὰς θωπείας καὶ τὰς ὑποσχέσεις ἀρχῶν καὶ τιμῶν, ἵνα

ἀποσπάσῃ αὐτὸν τῆς Ἐνετίας καὶ τὸν λάβῃ ζῶντα εἰς χεῖράς της. Ὁ αὐστηρὸς μοναχὸς ἔμεινεν ἀκλόνητος πρὸς ὅλας ταύτας τὰς σκευωρίας. Διηλλαγμένη πρὸς τὴν Ἐνετίαν ἡ Ῥώμη ἀπεφάσισε νὰ ἐκτελέσῃ διὰ πάσης θυσίας τρομερὰν ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ Παύλου, μὴ ἐξαιρουμένης οὐδ' αὐτῆς τῆς δολοφονίας. Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ὁ Τραϊνὸς Βοκαλίνης, εὐφυὴς καὶ ἔντιμος ἀνήρ, διατρίβων ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ αὐλῇ, γράψας πρὸς τὸν Σάρπην, ἵνα συγχαρῇ αὐτῷ διὰ τὴν ἔκβασιν τῆς ἀργίας καὶ τὴν φρόνησίν του, προσέθηκε· «Ἡ ὑμετέρα Αἰδεσιμότης πρέπει νὰ ἐνθυμηθῇ, ὅτι διὰ τῆς γλώσσης, τοῦ καλάμου καὶ τῶν συμβουλῶν ἐκέντησεν ἕνα Πάπαν, ἕνα σύλλογον καρδιναλίων, μίαν Ῥωμαϊκὴν αὐλὴν καὶ μίαν ἀποστολικὴν ἕδραν· ἂν δὲ πάντες σᾶς συγχωρήσωσι, καὶ οἱ ἐθνικοὶ θέλουσιν ἐγκολπωθῆ τὸ εὐαγγέλιον. Μὴ ἀμεριμνᾶτε, παρακαλῶ, διότι ἡ αὐλὴ θὰ προσπαθήσῃ διὰ πάσης θυσίας ν' ἀφαιρέσῃ τοῖς Ἐνετοῖς τὴν βοήθειαν ὑμῶν. Ὁ βραχίων τῶν ἱερέων εἶναι μακρὸς, διότι ἔχει τὴν εἴσοδον ἀπανταχοῦ· μία πληγὴ δίδοται πρὶν ἢ παρατηρηθῇ. Λαλῶ μετὰ παῤῥησίας, διότι Σᾶς ἀγαπῶ καὶ ἡ ζωὴ Σας εἶναι ἀναγκαία εἰς τὸν κόσμον καὶ πολύτιμος εἰς τοὺς φίλους» — Ἄλλαι ὑπομνήσεις ἄλλοθεν ἔφθανον· ἀνεκαλύπτοντο σχέδια καὶ σκευωρίαι χαλκευθεῖσαι καὶ ἀποτυχοῦσαι. Ἀλλ' ὁ Σάρπης εἴτε μὴ πιστεύων εἰς τοσαύτην μοχθηρίαν, αὐτὸς τόσον τίμιος καὶ χρηστὸς, εἴτε ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ δὲν ἐγνώριζε φόβον οὔτε προφύλαξιν, δὲν ἐτροποποίησε τὸν τρόπον τοῦ ζῆν, ἀλλ' ἐξήρχετο, ὡς πρότερον, ἄνευ προφυλάξεως. Τῇ 5 Ὀκτωβρίου 1607 περὶ τὴν πέμπτην μετὰ μεσημβρίαν ἐπανερχόμενος εἰς τὸ μοναστήριον μετ' ἄλλου τινὸς μοναχοῦ καὶ τοῦ γηραιοῦ πατρικίου Ἀλεξάνδρου Ναλιγπιέρου, ὁ Παῦλος προσεβλήθη ἐπί τινι γεφύρᾳ ὑπὸ συμμορίας δολοφόνων, οἵτινες δι' ἐγχειριδίων τῷ κατέφερον ἱκανὰς πληγὰς, ὥστε ἔπεσεν ὡς νεκρός.

Διαδοθείσης τῆς εἰδήσεως ἡ γερουσία, ἥτις ἔτυχε συνεδριάζουσα καὶ ὁ λαὸς περίφοβος καὶ ὠργισμένος ἔδραμον εἰς τὸ μοναστήριον· οἱ Δέκα ἔδωκαν ταχέως καταλλήλους ἐντολὰς πρὸς σύλληψιν τῶν δολοφόνων, καὶ ἐπειδὴ ἐλέγετο ὅτι αὐτοὶ κατέφυγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ παπικοῦ πρέσβεως, τὸ πλῆθος ἠρεθισμένον ἔτρε-

ξεν ἐκεῖ καὶ μέγας ἐπέκειτο κίνδυνος βιαιοπραγιῶν, ἂν μὴ ἀπεστέλλοντο φύλακες. Ἡ κυβέρνησις ἔστειλε χρήματα εἰς τὸ μοναστήριον, προσεκάλεσε τοὺς περιφημοτέρους ἰατροὺς ἐντείλασα νὰ πληροφορῶσιν αὐτὴν καθ' ἑκάστην, προεῖπε βραβεῖα εἴ τις παραδώσῃ τοὺς φονεῖς καὶ εἴ τις κατόπιν ἤθελε προστατεύσει τὸν σύμβουλον *φονεύων ἢ παραδίδων ζῶντα ἄτομον ἢ ἄτομα οἱασδήποτε τάξεως καὶ καταστάσεως*, αἰνιττομένη τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν δήμιον, οἱοσδήποτε κἂν ἦτο, καρδινάλιος, ἐπίσκοπος ἢ ἱερεύς. Ἀλλὰ μεθ' ὅλα ταῦτα οὐδὲν ἠδυνήθη ν' ἀνακαλύψῃ καὶ τὸ ἀνοσιούργημα ἔμεινεν ἀτιμώρητον. Νῦν διὰ μεταγενεστέρων ἐρευνῶν γνωρίζομεν τὰ ὀνόματα τῶν ἀνοσίων, ἀνάξια νὰ τ' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα· ἀρκεῖ νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ἐμισθώθησαν ὑπὸ τῆς Ῥώμης. Ὁ Παῦλος διῆλθε μέγαν κίνδυνον καὶ ἐπί τινας μῆνας ἔμεινε κλινήρης. Ἐν τούτοις ἡ γερουσία ηὔξησε τὸν μισθὸν αὐτοῦ, ἵνα διατηρῇ λέμβον (γόνδολαν) διὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ μοναστηρίου εἰς τὰ παλάτια καὶ αὐτὸς ἔλαβε μεγαλειτέρας προφυλάξεις.

Ἀλλ' οὔτε ἡ αὐστηρότης τῶν ἀπειληθεισῶν τιμωριῶν οὔτε ἡ δυσκολία τῆς ἐπιχειρήσεως κατέστειλαν τὴν ἄπληστον ἐπιθυμίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς νὰ ἐκτελέσῃ τὴν τρομερὰν ἐκδίκησιν· ἄλλαι συνωμοσίαι συνερράφθησαν, ἄλλαι σκευωρίαι ἀνεκαλύφθησαν, καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἐν τῷ μοναστηρίῳ εὑρέθη τις, ὅστις προσέφερεν αὐτῷ τὸ δηλητήριον· ἀλλ' εὐτυχῶς ὅλαι αἱ ἀπόπειραι αὗται ἀπέτυχον.

Μετὰ ταῦτα ἐπὶ δεκαὲξ ἔτη, διότι τοσαῦτα μετὰ τὴν ἀργίαν ἐπέζησεν, ὁ Παῦλος διήγαγεν ἐνασχολούμενος εἰς τὰ τοῦ ὑπουργήματός του ὡς δημόσιος σύμβουλος καὶ ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ὑπερβολικῶν ἀντιποιήσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας. Ἡ χορήγησις ἐκκλησιαστικῶν εἰσοδημάτων, ἡ ἱεροδικία, τὰ προνόμια τῶν κληρικῶν, ὁ πίναξ τῶν ἀπηγορευμένων βιβλίων καὶ ἄλλα παρόμοια παρέσχον αὐτῷ εὐκαιρίας ἵνα ἐκδικήσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ κράτους κατὰ τῆς ἐκκλησίας, ἵνα καταθέσῃ τὰ ὅρια ἑκατέρας ἐξουσίας καὶ τὰ θεμέλια τῆς μεταγενεστέρας θεωρίας περὶ τῶν σχέσεων τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐκκλησίας.

Μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐκδεδομένων τε καὶ ἀνεκδότων τὸ μάλιστα περιβόητον, ἔτι καὶ νῦν ὑπὸ πάντων ἀναγινωσκόμενον καὶ διατηροῦν μετὰ τοσαῦτα ἔτη καὶ τοσαύτας μεταβολὰς ὅλον τὸ ἐνδιαφέρον του, εἶναι ἡ ὀγκώδης Ἱστορία τῆς Τριδεντινῆς συνόδου. Ἔτι νέος ὁ Σάρπης κατὰ τὰς περιηγήσεις του καὶ διὰ τῶν πολλῶν φίλων συνέλεξε βαθμηδὸν ὕλην εἰς τὸ μέγα ἔργον. Διαλεγόμενος μετ' ἀνδρῶν, οἵτινες εἶχον λάβει μέρος εἰς τὴν σύνοδον ἢ ὡς μέλη αὐτῆς ἢ ὡς πρέσβεις τῶν ἡγεμόνων, οὐδέποτε παρέλειπε νὰ ἐρωτήσῃ αὐτοὺς περὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν της, ὥστε δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι καθ' ὅλον τὸν βίον ἐνησχολήθη εἰς τοῦτο τὸ σύγγραμμα, ὅτι ἀπέβη πραγματικῶς ἄξιον τοσαύτης ἐργασίας καὶ εὐφυΐας.

Εἶπον ἐν ἀρχῇ εἰς ποίαν κατάστασιν τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων ἡ Τριδεντινὴ σύνοδος εἶχε συγκληθῆ. Κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὡς σκοπὸν τὴν ἀποκατάστασιν τῆς θρησκευτικῆς εἰρήνης διὰ τῆς ἐπανόδου τῶν ἑτεροδόξων εἰς τὸν κόλπον τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης κατὰ τὴν τάσιν καὶ τὰς νομίμους ἐπιθυμίας τῶν νέων χρόνων, ἀλλ' οὐδέτερον τῶν μερῶν ἦτο ἐπιρρεπὲς εἰς τὴν διαλλαγήν, καὶ ἴσως, καὶ βουλομένων τῶν ἀνθρώπων, τὰ πράγματα ἦσαν ἀδιάλλακτα, ὥσπερ σήμερον εἶναι ἀδιάλλακτοι αἱ ἀρχαὶ τῆς Παπωσύνης πρὸς τὸν καθ' ἡμᾶς πολιτισμὸν καὶ οἱ νῦν ἐπιθυμοῦντες τὸν συμβιβασμόν, ἐνῷ προσπαθοῦσιν εἰλικρινῆ διαλλαγὴν μεταξὺ τῆς θρησκευτικῆς παιδείας καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν χρειῶν τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς, δὲν παρατηροῦσι τὴν πραγματικὴν ἀντίφασιν ὑπερτέραν τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Οἱ διαμαρτυρόμενοι προσκληθέντες εἰς τὴν σύνοδον, ἐννοοῦντες ὅτι ἐν τοσούτῳ πλήθει ρωμαϊκῶν ἱεραρχῶν θὰ εἶχον ἀείποτε τὴν μειονοψηφίαν, δὲν ἐδέχθησαν τὴν πρόσκλησιν. Λοιπὸν ἡ Ῥώμη εὗρεν ἐν τῇ συνόδῳ μικρὰς ἀντιστάσεις, ἃς ἐνίκησε διὰ ῥαδιουργιῶν της καὶ ἐπωφελήθη τὴν εὐκαιρίαν νὰ συγκεντρώσῃ καὶ αὐξήσῃ τὴν ἐξουσίαν της. Ἡ ἀληθὴς διεύθυνσις τῆς συνόδου ἦτο ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ ἐν Τριδέντῳ πρόεδροι, ἔξαρχοι τοῦ Πάπα, εἰς ὅλας τὰς διαπραγματεύσεις ἠκολούθουν λεπτομερῶς τὰς ἐκ Ῥώμης ἐντολάς. Ἡ συνε-

χὴς ἀλληλογραφία, αἱ μακραὶ ἀναβολαὶ, αἱ θωπεῖαι, αἱ ἀπεῖλαί, αἱ ἠθικαὶ καταπιέσεις, ἡ κωλυομένη ἐλευθερία τῶν ψήφων, τὰ ἀπόῤῥητα αἴτια τῶν διατάξεων, οὐδὲν ἐκφεύγει τὸν Παῦλον, καὶ ἐνῷ αὗται αἱ λεπτομέρειαι ἱκανοποιοῦσι τὴν περιέργειαν τοῦ ἀναγνώστου διὰ τῆς ἐντέχνου πλοκῆς των, διὰ τῆς ἐξηγήσεως πολιτικῶν γεγονότων καὶ τῆς βαθύτητος τῶν παρατηρήσεων, τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶναι ἓν τῶν τελειοτάτων ἔργων τῆς ἱστοριογραφίας. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ὁ Σάρπης ἤθελεν ἐκδώσει τὴν ἱστορίαν ταύτην καὶ ἂν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ ἐρεθίσῃ ἔτι μᾶλλον τὴν ἀγανάκτησιν τῆς Ῥώμης. Φίλος τις αὐτοῦ, εἰς ὃν πρότερον εἶχε δείξει τὸ χειρόγραφον, καταχρησάμενος τὴν πίστιν, ἀντέγραψεν αὐτὸ καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν Λονδίνῳ τῷ 1619 ὑπὸ τὸ ὄνομα Πέτρου Σοάβου. Ἀλλὰ παρευθὺς ᾐσθάνθη ὁ κόσμος ὅτι εἰς οὐδένα ἄλλον εἰμὴ εἰς τὸν Σάρπην ἠδύνατο ν' ἀποδοθῇ τηλικοῦτον ἔργον, ἔνθα τὰ ζητήματα ἐκτίθενται διὰ θαυμαστῆς πολυμαθείας καὶ ἡ ἀηδὴς ὕλη γίνεται τερπνὴ διὰ τοῦ καλοῦ καὶ κρατεροῦ ὕφους, διὰ τῆς σειρᾶς τῶν γεγονότων, διὰ περιέργων ἀνεκδότων, διὰ τῆς περιγραφῆς χαρακτήρων, παθῶν καὶ ῥαδιουργιῶν. Εὐθὺς μετεφράσθη εἰς διάφορα ἰδιώματα καὶ ἐντὸς τριῶν ἐτῶν ἐξεδόθη ὀκτάκις.

Ἡ Ῥώμη ᾐσθάνθη βαθέως τὴν νέαν πληγήν. Ἀφοῦ ἐσχημάτισεν ἤδη τὴν Τριδεντινὴν σύνοδον, τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς ἐξουσίας της, ἡ νέα ἱστορία ἀποκαλύψασα τὰ ὕπουλα τεχνάσματα, τὰς καταχρήσεις, τὰ κοσμικὰ καὶ προσωπικὰ συμφέροντα, τὰ συντελέσαντα εἰς τὰ δεδογμένα τῆς συνόδου, κατέσκαπτε τὰ θεμέλια τῆς Παπικῆς ἐξουσίας, καὶ νῦν ἔτι ἐνῷ αὕτη προσπαθεῖ νὰ ἐπωφελῆται τὸ γόητρον τὸ προβαῖνον ἀπὸ τοῦ χρόνου, ἵνα ἐνισχύῃ τὸ κῦρος τῆς συνόδου ἐκείνης, ὁ Παῦλος ἐκ τοῦ ταπεινοῦ τάφου του ματαιοῖ ὅλας τὰς προσπαθείας πρὸς πάντας τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἐξακολουθεῖ τὸν παλαιὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δεσποτείας τοῦ πνεύματος.

Ἡ Παπικὴ αὐλὴ κατεῖδεν ὅτι οὔτε διὰ τῆς ἱεροδικίας οὔτε διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως ἠδύνατο νὰ καταστείλῃ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ τρομεροῦ ἐκείνου συγγράμματος, καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ μετέλθῃ κυριώτερον μέσον, δηλαδὴ νὰ ἀντιτάξῃ ἄλλην ἱστορίαν

ἀνταξίαν ἐκείνης· ἀλλὰ τὸ δύσκολον ἦτο νὰ εὕρῃ ἄνδρα ἱκανὸν εἰς τοιαύτην ἐπιχείρησιν, καὶ εἰς μάτην ἐζήτησεν αὐτὸν ἐπί τινα χρόνον. Ὁ Ἀλκιάτης ἤρξατο τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ μόλις εἶχε συλλέξει τὴν ὕλην ἀπέθανε. Τέλος τῷ 1656, δηλαδὴ 33 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σάρπη, ἐξεδόθη ἡ ἱστορία τοῦ Παλλαβικίνου, ἥτις καίπερ ἔχουσα γλῶσσαν καθαρὰν καὶ γλαφυρὰν, γέμει ἐλαττωμάτων ὡς πρὸς τὴν τάξιν καὶ τὴν συμμετρίαν καὶ διὰ τῶν μακρῶν λεπτομερειῶν γίνεται ἀηδεστάτη· ἐκτὸς τούτου ὁ Παλλαβικίνης ἦτο Ἰησουΐτης καὶ συνέγραψε κατ' ἐντολὴν τοῦ Πάπα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης γινώσκει, ὅτι διὰ διπλοῦν λόγον δὲν εἶχεν ἀνεξάρτητον τὴν κρίσιν· ὁ πολεμικὸς χαρακτὴρ καὶ ἡ φανερὰ πρόθεσις νὰ λέγῃ πᾶν τὸ ἐναντίον τοῦ Σάρπη, προξενεῖ εἰς τὴν διήγησίν του ἀφόρητον βαρύτητα. Ὁπόση διαφορὰ ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἀνδρὸς αὐστηροῦ, τιμίου, εὐφυοῦς, ἀνεξαρτήτου αὐτομάτως, ἐργασθέντος ἐπὶ τριάκοντα καὶ ἐπέκεινα ἔτη εἰς τὴν συλλογὴν καὶ μελέτην τῆς ὕλης!

Μετὰ βίον τεταραγμένον δι' ἐνθέρμων καὶ συνεχῶν ἀγώνων τὸ πνεῦμα τοῦ γέροντος Πάπα ἐπεθύμει ἡσυχίαν, ὥστε δὲν ἦτο τόσον πρόθυμος ὡς πρότερον εἰς ἔριδας. Οὕτω καὶ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Παύλου συγκρινόμενα πρὸς τὰ προγενέστερα, παρῆλθον ἀτάραχα καὶ αὐτὸς ἔζη χαίρων τὴν ἀγάπην τοῦ λαοῦ, τὴν ὑπόληψιν τῆς κυβερνήσεως καὶ τὸν θαυμασμὸν τῆς Εὐρώπης. Τῇ 28 Ἰανουαρίου 1621 ἀπεβίωσεν ὁ Πάπας Παῦλος ὁ Ε'. Ὁ Σάρπης εἶπε χαριεντιζόμενος «νῦν δύναμαι ν' ἀποθάνω κἀγὼ, βέβαιος ὅτι δὲν θὰ ἐξηγηθῇ ὡς θαῦμα ὁ θάνατός μου»· αὐτὸς δὲ ἀπέθανε θρησκευτικῶς καὶ ἡσύχως τῇ 14 Ἰανουαρίου 1623. Τῇ πρωΐᾳ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ κυβέρνησις πληροφορηθεῖσα, ὅτι τὸ σῶμα αὐτοῦ ἦτο εἰς τὰ ἔσχατα, ἀλλ' ὁ νοῦς γαληνιαῖος, ἔστειλεν αὐτῷ τρεῖς ἐρωτήσεις περὶ σπουδαίου πράγματος· ὁ δὲ ὑπηγόρευσε τὰς ἀπαντήσεις καὶ ἔπειτα ἐξέπνευσεν ὥσπερ ὁ στρατιώτης ἐν τῷ πεδίῳ. Ἡ κυβέρνησις διέταξε τὸ πρᾶγμα κατὰ τὴν τελευταίαν συμβουλήν του.

Εἰς τὴν λύπην τῆς Ἐνετίας οὐδὲν ἠδύνατο ν' ἀνταποκριθῇ, εἰμὴ ἡ εὐφροσύνη τῆς Ῥώμης. Ἡ κηδεία ἐγένετο μεγαλοπρεπὴς, καὶ

ὁ θάνατος τοῦ μοναχοῦ, ὡς δημόσιον πένθος, ἠγγέλθη διὰ τῶν πρέσβεων εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλάς.

Ὁ φίλος του Φουλγέντιος ἐπεθύμει ν' ἀνεγείρῃ αὐτῷ μνημεῖον, ἡ κυβέρνησις ὅμως εἶπεν, ὅτι εἰς αὐτὴν ἀνῆκε τὸ καθῆκον τοῦτο· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Πάπας Οὐρβανὸς ὁ Η', ὁ αὐτὸς ὅστις ὢν καρδινάλιος εἶχε δυσχυρισθῆ ὅτι θὰ ἐγίνετο ἄξιος τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐδολοφόνει τὸν Παῦλον, προεῖπεν εἰς τὴν Ἐνετίαν ὅτι ἤθελεν ἐξηγηθῆ ὡς προσωπικὴ κατ' αὐτοῦ ὕβρις τὸ προτιθέμενον μνημεῖον, ἡ κυβέρνησις, μὴ βουλομένη νὰ συνάψῃ ἔριν διὰ τοῦτο, διέταξε νὰ διακοπῇ ἡ ἐργασία. Τὸ σῶμα ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τοῦ μοναστηρίου, ἐντεῦθεν δὲ τὰ ὀστᾶ μετεκομίσθησαν τῷ 1823 εἰς τὴν νῆσον τοῦ Ἁγίου Μιχαὴλ, ἔνθα νῦν τὰ καλύπτει ἁπλοῦς λίθος φέρων τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν·

Ossa	Ὀστᾶ
Pauli Sarpii	Παύλου Σάρπη
Theol. Reip. Venetae	Θεολόγου τῆς Ἐνετ. Δημοκρατίας
ex Aede Servorun	ἐκ τοῦ ναοῦ τῶν Σερβιτῶν
huc translata	ἐνταῦθα μετενεχθέντα
A MDCCCXXIII	ἔτει 1823
Decreto Publico.	Δημοσίῳ ψηφίσματι.

ΠΕΡΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ἔν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ δύσει ἀνέλαμψαν ὡς γνωστὸν πολλοὶ ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ πατέρες, ἐπὶ τῇ μεγάλῃ αὐτῶν θεολογικῇ παιδείᾳ διακριθέντες, ὧν τὰ σοφὰ συγγράμματα μέχρι τοῦ νῦν δικαίως θαυμάζονται. Καὶ ἡ μὲν ἑλληνικὴ ἀνατολὴ προήγαγε τὸν φιλοσοφικὸν Κλήμεντα, τὸν πολυμαθέστατον Ὠριγένη, τὸν δεινὸν δογματικὸν Ἀθανάσιον, τὸν μέγαν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει Βασίλειον, τὸν βαθύνοον Γρηγόριον Νύσσης, τὸν ῥητορικώτατον Γρηγόριον Ναζιανζηνὸν, ἡ δὲ λατινικὴ δύσις ἐκοσμήθη διὰ τοῦ Τερτουλλιανοῦ, τοῦ Κυπριανοῦ, τοῦ Ἀμβροσίου, τοῦ Ἱλαρίου, τοῦ Ἱερωνύμου. Δύο ὅμως πατέρων ἡ φήμη ὑπερέβαλε τὴν πάντων τῶν λοι-

πῶν ἐν μὲν τῇ δύσει τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, τοῦ βαθύνου τούτου καὶ φιλοσοφικωτάτου θεολόγου, ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ τοῦ θείου, τοῦ χρυσοῦ οὐ μόνον τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν Χρυσοστόμου. Πᾶσα ἡ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἀνάπτυξις τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἐν τῇ δύσει στηρίζεται, ὡς γνωστὸν, ἐπὶ τοῦ Αὐγουστίνου, τὸν ὁποῖον οἱ σχολαστικοὶ μονονουχὶ ἐτίμων πλεῖον καὶ αὐτῶν τῶν Γραφῶν. Καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους δὲ χρόνους οὐδενὸς πατρὸς τὰ συγγράμματα ἀπήλαυσαν μεγαλειτέρου κύρους ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ, ὅσον τὰ τοῦ Αὐγουστίνου. Ἀλλὰ διὰ τί λέγομεν ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ; Μὴ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαιότεροι λουθηρανοὶ καὶ καλβινισταὶ θεολόγοι μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος δὲν ἐθαύμαζον τὸν Αὐγουστῖνον, καὶ δὲν ἐσπούδαζον νὰ ὑποστηρίζωσι τὸ περὶ τῆς δικαιώσεως θεμελιῶδες τοῦ προτεσταντισμοῦ δόγμα διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἱεροῦ τούτου πατρός; Ὁ Αὐγουστῖνος ὑπῆρξε, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, πάντοτε μετὰ τὴν Γραφὴν τὸ κοινότερον παρὰ πᾶσι τοῖς θεολόγοις τῆς δύσεως ἀνάγνωσμα. Ὁ Χρυσόστομος εἶναι ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ὁ Αὐγουστῖνος τῆς ἀνατολῆς. Καὶ τίς ἄλλος ἐκκλησιαστικὸς πατὴρ ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ προσφιλέστερος; Τίνος ἄλλου τὰ συγγράμματα ἀνεγνώσθησαν ἐπιμελέστερον καὶ ἀναγινώσκονται μέχρι τῆς σήμερον ἐν αὐτῇ; Πάντες οἱ δογματικοὶ, ἰδίως δὲ πάντες οἱ ἑρμηνευταὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀπ' αὐτῶν ὡς ἀπὸ πολυχεύμονος πηγῆς ἤντλησαν. Καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, καὶ ὁ Οἰκουμένιος, ὁ Θεοφύλακτος, ὁ Ζυγαδηνὸς ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῆς Γραφῆς αὐτοῦ κυρίως τὰ σοφὰ συγγράμματα ἔσχον ὡς ὁδηγὸν, ἐπιτομεῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αὐτοῦ ὄντες. Ἡ σχεδὸν ἀποκλειστικὴ αὕτη τοῦ Χρυσοστόμου ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιρροὴ ἐξηκολούθησε μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Καὶ τὰ Κυριακοδρόμια τοῦ Θεοτόκη ἀκολουθοῦσι τὰς Χρυσοστομικὰς ἑρμηνείας. Τοιαύτης οὔσης τῆς ἀξίας καὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ Χρυσοστόμου διὰ τὴν ἀνατολικὴν ἰδίως ἐκκλησίαν, ἡ ἔκθεσις τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ ἔργων, ἐγείρουσι δικαίως πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν.

Ὁ Χρυσόστομος[1]) ἐγεννήθη ἐν Ἀντιοχείᾳ τῷ 347 ἐξ εὐπόρων γονέων. Ὠνομάζετο δὲ Ἰωάννης, τὸ δὲ ἐπώνυμον Χρυσόστομος ἀπεδόθη αὐτῷ διὰ τὴν ἔκτακτον αὐτοῦ εὐγλωττίαν πολὺ βραδύτερον, μόλις ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος. Οὔτε ὁ Ἱερώνυμος, οὔτε ὁ Αὐγουστῖνος, οὔτε ὁ Θεοδώρητος, οὔτε ἄλλος τις ἐν γένει ἐκ τῶν συγχρόνων αὐτῷ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων δίδωσιν αὐτῷ τὸ ὄνομα τοῦτο, πάντων καλούντων αὐτὸν ἁπλῶς Ἰωάννην. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ κατεῖχε ὑψηλὸν στρατιωτικὸν ἀξίωμα, ὡν magister militum orientis. Ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ Ἀνθοῦσα ἦτο ἐκ τῶν εὐσεβῶν ἐκείνων γυναικῶν, ὧν ἡ ἀρετὴ καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἐθνικῶν ἐθαυμάζετο[2]). Ἕνεκα αὐτῆς λέγεται, ὅτι ὁ ἐθνικὸς ῥήτωρ

---

(1) Πηγαί. Παλλαδίου, Διάλογος περὶ Χρυσοστόμου. Σωκράτους ἐκκλ. ἱστορία VI, 2—21. Σωζομένου, ἐκκλ. ἱς. VIII, 2—23. Θεοδωρήτου, ἐκκλ. ἱς. V, 27—34 Hieronymi, de vir. illustr. c. 129. Du Pin, Nouvelle Bibliotheque des auteurs ecclés. III, p. 1—75. Neander, Der heilige Chrysostomus und die Kirce, besonders des Orients, in dessen Zeitalter. Berlin, 1821.

(2) Περὶ τῶν ἐν τῇ ἀρχαιότητι φημισθεισῶν διὰ τὴν εὐσέβειαν αὐτῶν χριστιανῶν γυναικῶν παρατηρεῖ ὁ Νέανδρος (Geschichte der Kirche 2, 2, 483—485) τὰ ἑπόμενα, ἅτινα παραθέτομεν, θέλοντες νὰ ὑποδείξωμεν εἰς τὰς μητέρας τῆς ἐποχῆς ἡμῶν ἀξιομίμητα παραδείγματα· «Εὐσεβεῖς γυναῖκες, αἵτινες παρίστανον τὸ πρότυπον γνησίων συζύγων καὶ μητέρων, πολλάκις ἀπετέλουν τὴν ἀρίστην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἠθικὴν διαφθορὰν καὶ τὰς παρεκτροπάς, τὰς ἀπαντώσας ἐν ἐθνικοῖς ἢ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον χριστιανικοῖς οἴκοις. Πολλάκις ἡ ἀληθὴς ἐπιστροφὴ τῶν ἀνδρῶν ἢ τοὐλάχιστον ἡ εὐσεβὴς ἀνατροφὴ τῶν τέκνων ἐκ τοιούτων εὐσεβῶν γυναικῶν ἐπήγαζε. Δι' αὐτῶν μετεδόθη ὁ σπόρος τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὴν ψυχὴν ἐκείνων, οἵτινες μετὰ ταῦτα ἀνεδείχθησαν οἱ μέγιστοι ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι. Ἡ εὐσεβὴς Νόννα κατὰ μικρὸν διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς ἐν τῷ βίῳ ἐκδηλουμένης εὐσεβείας καὶ τῆς προσευχῆς αὐτῆς ἐκέρδησεν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα Γρηγόριον, τὸν πατέρα Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ἀνήκοντα πρότερον εἰς ἐθνικήν τινα θρησκείαν, καταστάντα δὲ μετὰ ταῦτα πλήρη ζήλου ἐπίσκοπον. Τὸν δὲ πρωτότοκον αὐτῆς υἱόν, τὸν ὁποῖον ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπόθησε νὰ ἀποκτήσῃ, ἐκόμισεν εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησίν του εἰς τὸ θυσιαστήριον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐπιθεῖσα δὲ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ εὐαγγέλιον, καθιέρωσεν

Λιβάνιος ἀνέκραξέ ποτε μετὰ θαυμασμοῦ· «οἵας θαυμαστὰς γυναῖκας ἔχουσιν οἱ χριστιανοί»! Ἡ Ἀνθοῦσα μείνασα χήρα, ἔτι λίαν νέα τὴν ἡλικίαν, ἀφιερώθη ὅλως εἰς τὴν ἀνατροφὴν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, πρὸ πάντων σπουδάζουσα νὰ μορφώσῃ αὐτοῦ τὸ ἦθος, ἐμπνέουσα αὐτῷ εὐσέβειαν καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν ἀρετήν. Ἐπιστημονικῶς δὲ ἐμορφώθη ὁ Χρυσόστομος παρὰ τῷ περιφήμῳ ῥή-

---

εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ἐκκλησίας. Τὸ παράδειγμα τῆς εὐσεβοῦς μητρὸς, καὶ ἡ πολλάκις ἐπαναλαμβανομένη ἀνάμνησις τῆς πρώτης ταύτης διὰ τῆς μητρὸς γενομένης ἱερᾶς καθοσιώσεως ἐνεποίησαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ υἱοῦ μεγάλην καὶ βαθεῖαν ἐντύπωσιν. Αὐτὸς οὗτος ὁ υἱὸς, ὅστις εἶναι ὁ διάσημος ἐκκλησιαστικὸς πατὴρ, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς, παρομοιάζει τὴν μητέρα αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἄνναν, ἥτις καθιέρωσε τὸν Σαμουὴλ αὐτῆς τῷ Θεῷ. Αἱ ἐντυπώσεις αὗται ἐξηκολούθουν ἐνεργοῦσαι ἐν τῇ καρδίᾳ του, καὶ ὅτε νέος ἔτι τὴν ἡλικίαν ὤν, καὶ ἐν Ἀθήναις σπουδάζων, ἠδύνατο νὰ ἀποπλανηθῇ εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Ὁ Γρηγόριος λέγει περὶ αὐτῆς, ὅτι τὰ αἰσθήματα τὰ ἐγειρόμενα ἐν αὐτῇ ἐκ τῆς ἀναμνήσεως τῶν μεγάλων γεγονότων τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ὑπερενίκων πάντα τὰ αἰσθήματα τῆς θλίψεως ἐκ τῶν παθημάτων αὐτῆς· διὰ τοῦτο οὐδέποτε εἴδέ τις αὐτὴν ἐν μεγάλαις ἑορταῖς λυπουμένην, καὶ ὅτι τέλος ἀπέθανε προσευχομένη ἐνώπιον τοῦ θυσιαστηρίου (Γρηγ. Ναζ. ἐν Muratori Anecdota Greca. Patav. 1709. p. 92). Ἡ εὐσεβὴς Ἀνθοῦσα ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀπεχώρησεν ἀπὸ τοῦ θορύβου τοῦ κοινωνικοῦ βίου, εἰς ὃν εἱλκύετο ἕνεκα τῶν κοινωνικῶν αὐτῆς σχέσεων, εἰς τὸν ἥσυχον οἰκογενειακὸν βίον, ἔμεινε δὲ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 20 ἔτους τῆς ἡλικίας της, χήρα, ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν μνήμην αὐτοῦ, καὶ ἵνα δύναται νὰ ἀφοσιωθῇ ὅλως εἰς τὴν ἀνατροφὴν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς. Ἐν μέρει δὲ καρπὸς τῆς ἐπιμελοῦς ταύτης καὶ εὐσεβοῦς ἀνατροφῆς ὑπῆρξεν τὸ ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐγένετο ὁ μέγας ἐκκλησιαστικὸς πατὴρ Ἰωάννης Χρυσόστομος. Ὁμοίαν ἐπιρροὴν ἔσχε καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Θεοδωρήτου ἐπὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ υἱοῦ αὐτῆς. Ὁμοίως ἡ Μόνικα διὰ τῆς ἀφοσιώσεως, ἀγάπης καὶ πραότητος αὐτῆς κατεπράυνε τὴν ὑπὸ σφοδρῶν παθῶν δονουμένην ψυχὴν τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἔσπειρε δὲ, καί περ παρ' αὐτοῦ πολλὰς πικρίας δοκιμάσασα, τὸν τοῦ χριστιανισμοῦ σπόρον εἰς τὴν παιδικὴν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Αὐγουστίνου ψυχὴν, ὅστις ἐν αὐτῷ μετὰ πολλὰς ἀποπλανήσεις καὶ παθήματα ἀπέφερε πλούσιον καρπόν. Ἰδίως ἐφρόντιζον αἱ τοιαῦται μητέρες νὰ συνιστῶσιν εἰς τὰ τέκνα των πρωΐμως τὴν μελέτην τῆς Ἁγίας Γραφῆς».

τορι Λιβανίῳ καὶ τῷ φιλοσόφῳ Ἀνδραγαθίῳ, ὧν ὁ πρῶτος τοσοῦτον ἐθαύμασε τὴν αὐτοῦ εὐγλωττίαν, ὥστε ἐρωτηθείς ποτε, τίνα ἔμελλε νὰ καταλίπῃ διάδοχον αὐτοῦ ἐν τῇ τῆς ῥητορικῆς διδασκαλίᾳ, «Τὸν Ἰωάννην, εἶπε, εἰ μὴ τοῦτον χριστιανοὶ ἐσύλησαν»! διότι ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ βραχὺν μόνον χρόνον τὸ τοῦ συνηγόρου ἀσκήσας ἔργον, πρὸς ὃ ὀλίγην εἶχεν ἐκ φύσεως κλίσιν, ἐγκαταλιπὼν αὐτό, ἀφιερώθη εἰς τὴν τῶν Γραφῶν μελέτην, καὶ τὴν τῆς ἐκκλησίας ὑπηρεσίαν. Κατηχηθεὶς δὲ παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας *Μελετίου*, ἐβαπτίσθη τῷ ἔτει 369. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ συνείθιζον πολλοὶ νὰ ἀναβάλλωσι τὸ βάπτισμα εἰς ὥριμον ἡλικίαν. Ἔλαβε δὲ παρ' αὐτοῦ καὶ τὸ τοῦ ἀναγνώστου ἀξίωμα, ὅπερ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχε σπουδαιότητά τινα· διότι οἱ ἀναγνῶσται ὤφειλον νὰ φυλάττωσι τὰ εἰς τὴν χρῆσιν τῆς λατρείας προωρισμένα χειρόγραφα τῆς Γραφῆς ἢ φθειρομένων τούτων νὰ ἀντιγράφωσιν ἄλλα καὶ διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἦναι ἄνδρες εἰδήμονες τῶν Γραφῶν. Ἡ εὐσέβεια τοῦ Χρυσοστόμου ἦτο ἔκτοτε τοσοῦτον γνωστὴ, ὥστε, ὅτε τῷ 370 ἐκδιωχθέντος τοῦ Ἀντιοχείας Μελετίου καὶ ἄλλων ἐπισκόπων ἐκ τῶν περὶ τὴν Ἀντιόχειαν πόλεων ἕνεκα τῶν Ἀρειανῶν ἐρίδων, ἐκενώθησαν πολλαὶ ἐπισκοπικαὶ θέσεις, ἠναγκάζετο καὶ αὐτὸς νὰ δεχθῇ τὸ τοῦ ἐπισκόπου ἀξίωμα. Ἀλλ' αὐτὸς μετριόφρων ὤν, καὶ εἰς τὸ μέγεθος τοῦ ἀξιώματος τούτου ἀποβλέπων, ἀπέφυγεν αὐτὸ, κρυβεὶς τὴν ἡμέραν τῆς χειροτονίας. Οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἀρχαίων πατέρων ἠναγκάσθησαν νὰ γίνωσιν ἐπίσκοποι, μηδόλως αὐτοὶ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ἀξιώματος τούτου ἐπιζητήσαντες. Πόσον κατὰ τοῦτο μετεβλήθησαν οἱ καιροί! Ἐπειδὴ δὲ καί περ συμφωνήσας μετὰ τοῦ ἐπιστηθίου φίλου αὐτοῦ Βασιλείου (ὃν δὲν πρέπει τις νὰ συγχύσῃ μετὰ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας ἐν Καππαδοκίᾳ, ὀλίγον πρότερον ἀκμάσαντος) νὰ μὴ δεχθῶσιν ἀμφότεροι ἐπισκοπὰς, αὐτὸς μὲν ἀπέφυγε τὴν ἐπισκοπὴν, συνέτεινεν ὅμως εἰς τὸ νὰ χειροτονηθῇ ἐπίσκοπος ὁ φίλος αὐτοῦ, ὃν ἐθεώρει κατὰ πολὺ ἑαυτοῦ καταλληλότερον, ἐγεννήθη μεταξὺ αὐτῶν ἡ ἔρις, ἐξ ἧς ἐδόθη ἀφορμὴ εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν ὡραίων αὐτοῦ «περὶ ἱερωσύνης λόγων», ἐν οἷς, ἐν

μορφῇ διαλόγων συντεταγμένοις, περιέγραψε τὴν ἀξίαν τῆς ἱερωσύνης. Μετὰ ταῦτα ἀπολέσας καὶ τὴν ἑαυτοῦ μητέρα, ἀπεχώρησεν ὁ Χρυσόστομος εἰς τὴν περὶ τὴν Ἀντιόχειαν ἔρημον, πρὸς τοὺς ἐκεῖ μοναχούς. Τὰ μοναστήρια ἦσαν τότε συνήθως τόποι ἀληθοῦς ἀσκήσεως ἐν τῇ ἀρετῇ, ἐχρησίμευον δὲ πολλάκις καὶ ὡς σχολεῖα πρὸς μόρφωσιν τῶν κληρικῶν. Παρὰ τοῖς μοναχοῖς τούτοις διατρίβων, ἐπεδόθη ὁ Χρυσόστομος εἰς τὴν ἐμβριθεστέραν τῶν Γραφῶν μελέτην, ὑπὸ διδασκάλους τοὺς τότε τῆς περιφήμου θεολογικῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας προϊσταμένους *Διόδωρον* τὸν μετὰ ταῦτα Ταρσοῦ ἐπίσκοπον γενόμενον, καὶ *Καρτέριον*, ἀμφοτέρους δοκιμωτάτους τῶν ἱερῶν βιβλίων ἑρμηνευτάς. Εἰς τοὺς δύο τούτους εὐσεβεῖς καὶ πεπαιδευμένους ἄνδρας ὀφείλει ὁ Χρυσόστομος τὴν περὶ τὴν ἐξήγησιν τῆς Γραφῆς ἱκανότητα αὐτοῦ. Οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ θεολόγοι τὴν ἀλληγορικὴν καὶ μυστικὴν τῆς Γραφῆς ἑρμηνείαν ἀποκρούοντες, ἣν ἀκολουθοῦντες οἱ τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, ἀπεπλανῶντο συνήθως ἐντελῶς ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς αὐτῆς ἐννοίας, ἐπεζήτουν τὴν ἱστορικὴν καὶ γραμματικὴν αὐτῆς ἐξήγησιν, ἣν ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ τῷ Χρυσοστόμῳ[1]). Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἥ τε γενικὴ καὶ ἡ θεολογικὴ αὐτοῦ ἐκπαίδευσις. Οὕτως δὲ σπουδαίως ἐξεπαιδεύοντο τότε οἱ πλεῖστοι τῶν εἰς τὸ κληρικὸν στάδιον προετοιμαζομένων. Καθὼς ὁ Χρυσόστομος ἐδιδάχθη τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ῥητορικὴν παρὰ τῷ Ἀνδραγαθίῳ καὶ Λιβανίῳ, οὕτω καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπὶ παιδείᾳ διαπρεψάντων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἐλάμβανον πρῶτον τὴν ἐγκύκλιον παίδευσιν· ὁ Ὠριγένης παρὰ τῷ περιφήμῳ νεοπλατωνικῷ Σάκκᾳ, ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ἐν τῇ φιλοσοφικῇ τῶν Ἀθηνῶν σχολῇ. Οὕτω δὲ συγκεκροτημένοι ἐν ταῖς γενικαῖς ἐπιστήμαις, ἐπεδίδοντο ἔπειτα εἰς τὴν τῆς θεολογίας σπουδήν, πρὸ παντὸς τὰς Γραφὰς μελετῶντες. Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων ὤφειλον νὰ παραδειγματισθῶσι καὶ νῦν πολλοί, οἵτινες ὀλίγον τὴν φιλολογικὴν καὶ θεολογικὴν ἐκπαίδευσιν τιμῶντες, νομίζουσιν ὅτι ἀρκεῖ τοῖς κληρικοῖς ἡ τῶν ἐν τῇ λατρείᾳ ἐν χρήσει βιβλίων ἀνάγνωσις. Ἐπιμεμελημένη καὶ σπουδαία ἐκ-

(1) Σωκρ. Ἐκκλ. ἱστ. VI, 3. Σωζομ. ἱστ. VIII, 7.

παίδευσις ἀνέδειξε τοὺς μεγάλους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, ἡ δὲ παιδεία ἐλάμπρυνε τότε τὴν ἐκκλησίαν. Ὅτε δὲ μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ καταπίπτωσι αἱ θεολογικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ, ἔπαυσαν ἀναφαινόμενοι καὶ μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς.

Παρὰ τοῖς μοναχοῖς διατρίβων συνέγραψεν ὁ Χρυσόστομος τὰ περὶ μοναχικοῦ βίου ἔργα αὐτοῦ (*Λόγον παραινετικὸν πρὸς Θεόδωρον ἐκπεσόντα. Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τὸν μοναχικὸν βίον. Περὶ παρθενίας. Πρὸς Σταγείριον ἀσκητὴν καὶ ἄλλα τινα*), δι' ὧν ἐξυμνῶν τὸν βίον τοῦτον μετὰ τῆς ἐποχῆς του, ἥτις αὐτὸν ὑψίστην φιλοσοφίαν ἐκάλει, δεικνύει, ὁποῖός τις ἔπρεπε νὰ ἦναι κατὰ ἀλήθειαν. Ἂν ἦσαν οἱ μοναχοὶ οἵους θέλει αὐτοὺς ὁ Χρυσόστομος, θὰ ἦτο εὐτυχὴς ἡ ἐκκλησία. Ἕνεκα ἀσθενείας ἀναγκασθεὶς νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀντιόχειαν, ἐχειροτονήθη παρὰ τοῦ ἀπὸ τῆς ἐξορίας ἐπιστρέψαντος Μελετίου εἰς διάκονον, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Μελετίου προεχειρίσθη πρεσβύτερος παρὰ τοῦ Φλαβιανοῦ τῷ 386, ἀνέλαβε δὲ κυρίως τὸ ἔργον τοῦ κηρύγματος τοῦ λόγου. Ἔκτοτε ἀνέπτυξεν ὁ Χρυσόστομος τὴν σπανίαν ἐκείνην εὐγλωττίαν, δι' ἣν ἐθαυμάσθη. Οὐ μόνον οἱ χριστιανοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐθνικοὶ πολλάκις προσήρχοντο εἰς τὰ κηρύγματα αὐτοῦ, ἵνα θαυμάζωσι τὴν ῥητορικὴν τοῦ ἀνδρὸς δεινότητα. Οἱ λόγοι αὐτοῦ, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἀπέφευγε τὴν τέχνην ὡς κύριον σκοπὸν αὐτῶν, καὶ ἐπεδίωκε τὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν, τὴν ἐν τῷ βίῳ ἐφαρμογὴν τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν, ἦσαν ὅμως διὰ τὴν φυσικὴν εὐγλωττίαν αὐτοῦ καὶ ἕνεκα τῆς προτέρας αὐτοῦ ῥητορικῆς μορφώσεως ἀριστουργήματα ῥητορικῆς τέχνης. Εἰς μάτην χειροκροτούμενος παρὰ τοῦ ἀκροατηρίου του, ἤλεγχεν αὐτὸ, λέγων, ὅτι μετέστρεφον τὴν ἐκκλησίαν εἰς θεατρικὴν παράστασιν. Ὁ θαυμασμὸς τῶν ἀκροωμένων αὐτὸν ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐκδηλοῦται πολλάκις διὰ τοῦ ζωηροτέρου τρόπου. Ὁ Χρυσόστομος συνείθιζε νὰ προπαρασκευάζῃ τοὺς λόγους αὐτοῦ, καὶ τὴν προπαρασκευὴν ταύτην συνιστᾷ ἐν τοῖς περὶ Ἱερωσύνης λόγοις ὡς ἀναγκαίαν τῷ κήρυκι τοῦ Εὐαγγελίου, ἦτο ὅμως τοσοῦτον κύριος τοῦ λέγειν, ὥστε πολλάκις ἀπροπαράσκευος καὶ ἐξ ὑπογυίου ἠδύνατο νὰ λαλῇ πρὸς τὸν λαόν.

Οὕτως ἐρχόμενός ποτε ἐν καιρῷ χειμῶνος εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ καθ' ὁδὸν ἀπαντήσας πλῆθος ἐπαιτῶν γυμνῶν καὶ πασχόντων, ἀναβὰς τὸν ἄμβωνα, ἀντὶ τῆς προητοιμασμένης ὁμιλίας ἐλάλησε περὶ περιθάλψεως τῶν πτωχῶν καὶ πασχόντων. Ἄλλοτε πάλιν ἐπειδὴ ἐν καιρῷ τῆς ὁμιλίας του, ἀρξαμένου τοῦ ὑπηρέτου τῆς ἐκκλησίας νὰ ἅπτῃ τὰς λυχνίας, ἡ προσοχὴ τοῦ ἀκροατηρίου του ἐστράφη πρὸς αὐτὸν, διακόπτων τὴν σειρὰν τοῦ λόγου του, διὰ μακρᾶς ἀποστροφῆς πρὸς τοὺς ἀκροωμένους ἤλεγξεν αὐτοὺς διὰ τοῦτο.

Τῷ 387 ἐδόθη ἀφορμή τις ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὅπως δειχθῇ ἔτι λαμπρότερον ἡ τοῦ Χρυσοστόμου ἀξία. Τῷ ἔτει δηλ. τούτῳ συνέβη στάσις τις τοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ λαοῦ ἕνεκα τῆς ἐπιβολῆς νέου φόρου διὰ τὴν τέλεσιν τῆς πενταετηρίδος τοῦ υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Ἀρκαδίου, καθ' ἣν ὁ λαὸς ἐν τῇ παραφορᾷ αὐτοῦ κατέστρεψε τοὺς ἀνδριάντας τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ τοῦ ὄχλου μανία, ὥστε αἱ τῆς πόλεως ἀρχαὶ τὸ πρῶτον ἐκρύβησαν. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς οἰκίας πολλῶν ἐν τέλει ἐλθόντες οἱ ὄχλοι, διήρπασαν καὶ κατερήμωσαν αὐτάς. Μετὰ ταῦτα ἐτιμωρήθησαν μὲν διὰ θανάτου οἱ πρωταίτιοι τῶν ταραχῶν, ἀλλ' ἡ πόλις ἔμελλε νὰ πάθῃ ἔτι αὐστηροτέρας τιμωρίας, ὅταν ἤθελον γίνει τὰ συμβάντα τῷ αὐτοκράτορι γνωστὰ, οὗτινος ἡ ἀχαλίνωτος ὀργὴ ἦτο πασίγνωστος. Διὰ τοῦτο πρεσβεία Ἀντιοχέων, ἐπὶ κορυφῆς τὸν Φλαβιανὸν ἔχουσα, ἀπεστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως μαλάξῃ τὸν θυμὸν αὐτοῦ καὶ παρακαλέσῃ νὰ συγχωρήσῃ τὴν πόλιν. Τότε τοῦ Φλαβιανοῦ ἀντιπρόσωπος μείνας, εἶπεν ὁ Χρυσόστομος τοὺς λαμπροὺς *περὶ ἀνδριάντων* λόγους του, δι' ὧν ἤλεγξε καὶ ἐπαρηγόρησε τοὺς κατατεθορυβημένους καὶ κατεπτοημένους Ἀντιοχεῖς. Πρό τινος χρόνου εἶχε συμβουλεύσει τοὺς πολίτας νὰ τιμωρῶσι τοὺς φαύλους καὶ βλασφήμους ἀνθρώπους, ἵνα μὴ τὸ κακὸν γενικευόμενον ἔχῃ μεγάλα κακὰ ἀποτελέσματα. Ὁ Χρυσόστομος δεικνύει νῦν, ὅτι αἰτία τοῦ ὅλου κακοῦ ἦτο ἡ διαφθορὰ ἡ τὴν ὅλην κοινωνίαν τῶν Ἀντιοχέων καταβαλοῦσα· ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ μετανοήσωσιν· ἀλλ' ἡ μετάνοια αὐτῶν δὲν ἔπρεπε νὰ ἦναι στιγμιαία καὶ ἐπιπόλαιος· καὶ ἄλλοτε συμ-

βάντων γενικῶν δυστυχημάτων, λοιμοῦ, σιτοδείας, σεισμοῦ, ἅτινα ἐξεφόβησαν αὐτούς, εἶχον ἐπιστρέψει εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ μετὰ τὴν παρέλευσιν τῶν δυστυχημάτων εἶχον πάλιν ἐπανέλθει εἰς τὸν αὐτὸν βίον. Αἱ ὀλίγων ἡμερῶν λιτανεῖαι καὶ νηστεῖαι δὲν ἤρκουν· ἔπρεπεν ὁ ὅλος αὐτῶν βίος νὰ μεταβληθῇ· τὰ ἤθη αὐτῶν νὰ ἦναι χριστιανικώτερα. Ἰδίως προσέβαλε τὴν εἰς τὰ θεάματα ἀκόρεστον σπουδήν των καὶ τὴν ψευδορκίαν. Τὰ ἐξωτερικὰ κακά, τὰς προσδοκωμένας τιμωρίας, καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον, δὲν ἔπρεπε νὰ φοβηθῶσι παντάπασι· διὰ τὸν σοφὸν καὶ τὸν ἀληθῆ χριστιανὸν πάντα ταῦτα εἶναι μηδέν· τὸ μέγιστον τῶν κακῶν εἶναι ἡ ἁμαρτία, τὸ παροργίζειν δι' αὐτῆς τὸν Θεόν. Ὅ,τι εἶχον φοβηθῆ οἱ Ἀντιοχεῖς, ἔπαθον· διότι πρὶν ἡ πρεσβεία ἀφιχθῇ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, εἶχον ἔλθει εἰς Ἀντιόχειαν δύο τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεσταλμένοι, οἵτινες ἐκόμισαν τὰς διαταγὰς αὐτοῦ. Ἀπηνεστάτη καταδίωξις ἤρξατο τότε κατὰ πλείστων ἐπισήμων πολιτῶν τῆς Ἀντιοχείας. Ἔβλεπέ τις ἄνδρας ἐξ ἐπιφανεστάτων οἴκων συρομένους εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς τὰς βασάνους καὶ τὸν θάνατον ἀγομένους. Καὶ πάλιν δὲ ὁ Χρυσόστομος διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ ἐζήτει νὰ παρηγορήσῃ καὶ ἐνθαρρύνῃ τοὺς Ἀντιοχεῖς διὰ τὰς δυστυχίας ταύτας. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἦλθον ἀπὸ τῆς ἐρήμου πολλοὶ διάσημοι ἐπ' ἀρετῇ ἀσκηταί, ἰδίως Μακεδόνιός τις, οἵτινες πρεσβεύσαντες παρὰ τοῖς ἄρχουσι ὑπὲρ τῶν διωκομένων, ἠδυνήθησαν ἐπὶ τέλους νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτοῖς οἶκτον, καὶ οὕτως νὰ παύσωσι τοὺς διωγμούς. Ὁ Μακεδόνιος ὡμολόγει μὲν, ὅτι μέγιστον ἔγκλημα ἦτο νὰ καταρριφθῶσιν αἱ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ οἴκου αὐτοῦ εἰκόνες καὶ νὰ περιϋβρισθῶσιν· ἀλλὰ παρετήρει ὅτι καὶ οἱ ἄνθρωποι, ὡς εἰκόνες τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἄξιοι οἴκτου καὶ φειδοῦς. Ἡ Ἀντιόχεια ἵνα τιμωρηθῶσιν οἱ κάτοικοι αὐτῆς, ἔπαυσε τότε νὰ ἦναι ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας, ἀντ' αὐτῆς ἀναδειχθείσης τοιαύτης τῆς Λαοδικείας. Πρὸς δὲ ἐκλείσθη καὶ τὸ θέατρον. Μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου μέτρου ἦτο λίαν εὐχαριστημένος ὁ Χρυσόστομος, διότι αἱ θεατρικαὶ παραστάσεις εἶχον καταντήσει σχολεῖον πάσης διαφθορᾶς.

Ἐν Ἀντιοχείᾳ ἔτι ὡς πρεσβύτερος ἐνεργῶν ἔλαβεν ἀφορμὴν

ὁ Χρυσόστομος νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Εὐνομιανοὺς ἢ Ἀνομοίους, οἵτινες ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Εὐνόμιον ἀπετέλουν τὴν ἰσχυροτάτην τῶν Ἀρειανῶν μερίδα, ὠνομάσθησαν δὲ Ἀνόμοιοι, διότι κατ'ἀντίθεσιν τῶν ὀρθοδόξων τῶν τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον λεγόντων ἐθεώρουν καὶ ἐκάλουν αὐτὸν *ἀνόμοιον* τῷ πατρί. Προσέβαλε δὲ καὶ τὰ ἐνιαχοῦ ἔτι ἐπικρατοῦντα ἐθνικὰ ἤθη καὶ τὰς ἐθνικὰς δεισιδαιμονίας. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι καὶ αἱ ἄριστοι αὐτοῦ ἐξηγητικαὶ ἐργασίαι, αἱ ἑρμηνεῖαι εἰς τὴν Γένεσιν, εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον καὶ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, εἰς τὰς πλείστας τοῦ Παύλου ἐπιστολὰς, καὶ πολλαὶ ἄλλαι ὁμιλίαι του.

Ἡ φήμη αὐτοῦ ἦτο ἔκτοτε τοσοῦτον ἐξηπλωμένη καθ' ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν, ὥστε ὅτε τῷ 397 ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεκτάριος, ἐκλήθη αὐτὸς παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον τῆς Ἀνατολῆς θρόνον, ἰδίως συστάσει ἐπισήμου τινὸς ἀνδρὸς, τοῦ ἀρχιευνούχου Εὐτροπίου, ὅστις διατρίβων ἐν Ἀντιοχείᾳ, εἶχεν ἀκροασθῆ τῶν λόγων αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ἦτο πιθανὸν, καὶ αὐτὸς ἐκ μετριοφροσύνης νὰ μὴ δεχθῇ τὴν ὑψηλὴν ταύτην θέσιν, καὶ παρὰ τοῦ αὐτὸν λατρεύοντος λαοῦ νὰ κωλυθῇ ἡ ἐξ Ἀντιοχείας ἀναχώρησίς του, ἦχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν αἰφνιδίως καὶ ὑπὸ ἄλλο πρόσχημα, ἀγνοῶν τὴν ἀληθῆ τῆς προσκλήσεως αἰτίαν. Ἐχειροτονήθη δὲ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου καί τοι ἄκοντος· διότι οὗτος ἐλθὼν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ θέλων νὰ προαγάγῃ εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα φίλον τινὰ αὐτοῦ, τὸν πρεσβύτερον Ἰσίδωρον, μόλις ἐπείσθη νὰ χειροτονήσῃ τὸν Χρυσόστομον, ἀφοῦ πρότερον ὁ Εὐτρόπιος δυστροποῦντι ἠπείλησεν αὐτῷ, ὅτι ἂν ἀποποιηθῇ τοῦτο, ἤθελε προσκαλέσει αὐτὸν ἵνα δικασθῇ διά τινας κατ' αὐτοῦ προσαχθείσας κατηγορίας. Καὶ ὑπέκυψε μὲν ὁ Θεόφιλος εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Εὐτροπίου, τὰς ἀπειλὰς φοβηθεὶς, ἔκτοτε ὅμως ἐγεννήθη παρ' αὐτῷ ἡ πρὸς τὸν Χρυσόστομον ἔχθρα, ἧς ἕνεκα δι' ὅλου τοῦ ἐπιλοίπου βίου αὐτοῦ κατεδίωκε τοῦτον.

Ἐπίσκοπος δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενος ὁ Χρυσόστομος παρέσχεν ἑαυτὸν τελειότατον εὐαγγελικοῦ ποιμένος παράδειγμα,

ᾧ ἄριστα ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ γραφικόν· «Τοιοῦτος ἔπρεπεν ἡμῖν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν».[1]) Καὶ πρῶτον μὲν ἐφρόντιζε περὶ τοῦ ὑπ' αὐτὸν κλήρου, ἐφορῶν τὰ ἤθη αὐτοῦ καὶ τῆς μορφώσεως αὐτοῦ ἐπιμελούμενος [2]). Ἔπειτα δὲ ἀκαμάτως ἠσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ διδάσκῃ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, λαλῶν συνεχῶς, καὶ ἐνίοτε πλεονάκις τῆς ἡμέρας. Καὶ ἐπίσκοπος δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενος, ἔζη ὡς μοναχὸς βίον λιτὸν, ἀποκόψας πάσας τὰς περιττὰς δαπάνας, ἵνα παραχωρήσῃ τὰ εἰσοδήματα ταῦτα τῷ πτωχοκομείῳ, διότι ἐθεώρει ἓν τῶν πρώτων αὐτοῦ μελημάτων τὴν τῶν πτωχῶν περίθαλψιν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὑπάρχον ἓν πτωχοκομεῖον δὲν ἤρκει διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐνδεῶν, τῇ φροντίδι αὐτοῦ συνέστησαν πλειότερα. Ἐν τούτοις διὰ τὴν φιλοπτωχείαν του ταύτην καὶ τὴν λιτὴν αὐτοῦ δίαιταν, ἐφ' οἷς δικαίως ἔπρεπε νὰ ἐπαινῆται καὶ θαυμάζεται, δὲν παρέλειψαν νὰ κατηγορήσωσιν αὐτὸν πολλοὶ τῶν κληρικῶν, οἵτινες ἦσαν εἰθισμένοι νὰ βλέπωσι τὸν ἐπίσκοπον τῆς πρωτευούσης λαμπρῶς καὶ μετὰ ἡγεμονικῆς πολυτελείας ζῶντα. Ὁ θέλων νὰ γνωρίζῃ πόσον ἐφίλουν ἔκτοτε οἱ ἐπίσκοποι πόλεων ἐπισήμων τὴν πολυτέλειαν, καὶ πῶς ἰδίως ἐν τῇ τραπέζῃ αὐτῶν, κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν συνοδείαν, μεθ' ἧς ἐνεφανίζοντο εἰς τὸ δημόσιον, ἡμιλλῶντο πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τοῦ κράτους καὶ μεγάλα πολιτικὰ ἀξιώματα κατέχοντας, δύναται νὰ ἀναγνώσῃ ὅσα περὶ τούτου λέγει ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος.[3])

Ὁ Χρυσόστομος πρέπει νὰ θαυμασθῇ, καὶ διότι ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ὡς ἐπισκόπου δὲν ἐφοβήθη ποτὲ τοὺς ἀνθρώπους, τὴν διαφθορὰν μὴ διστάζων νὰ ἐλέγχῃ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἰσχυροτάτοις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, ἂν παρετήρει αὐτήν. Διὰ τοῦτο ἀπέκτησεν ὅμως πολλοὺς ἐχθροὺς ἔκ τε τῶν κληρικῶν καὶ τῶν ἐν ἀξιώμασιν. Ἐχθρὸς αὐτοῦ ἀπέβη πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτὸς ὁ *Εὐτρόπιος*, ὁ ἄλλοτε φίλος αὐτοῦ

---

(1) Ἑβρ. ζ'. 26.

(2) Σωζομ. ἐκκλ. ἱστ. VIII, 3.

(3) Ναζ. Γρηγ. λόγ. XXXII.

δειχθεὶς, διότι ὑπερήσπιζε τοὺς ἀδίκως παρ' αὐτοῦ διωκομένους καὶ διεμαρτύρετο κατὰ τῶν καταπιέσεων αὐτοῦ. Ἐπειδὴ μάλιστα πολλοὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ διωκομένων κατέφευγον εἰς τὰς ἐκκλησίας, αἵτινες ἀπήλαυον τοῦ προνομίου νὰ χρησιμεύωσιν ὡς ἄσυλα (τὸ δικαίωμα τοῦτο εἶχε σιωπηλῶς καὶ ἐξ ἔθους μεταβῆ εἰς αὐτὰς ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν ναῶν), ὁ Εὐτρόπιος, ὅπως μὴ εὑρίσκῃ ὁ Χρυσόστομος ἀφορμὴν καὶ εὐκαιρίαν νὰ πρεσβεύῃ ὑπὲρ αὐτῶν, ἐζήτησε καὶ ἐπέτυχε νὰ καταργηθῇ τὸ δικαίωμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐν εὐνομουμέναις μὲν πολιτείαις ἤθελεν εἶναι βεβαίως τῇ δικαιοσύνῃ ἐπιβλαβὲς, ἐν τῇ ἐποχῇ ὅμως ἐκείνῃ, καθ' ἣν οὐχὶ οἱ νόμοι, ἀλλ' ἡ αὐθαιρεσία καὶ ἡ τοῦ ἰσχυροτέρου δύναμις ἐκράτουν, ἦτο φιλανθρωπότατον. Ἀλλὰ ταχέως ἔμελλε νὰ συναισθανθῇ καὶ αὐτὸς ὁ Εὐτρόπιος, πόσον ἀπανθρώπως προσηνέχθη, ζητῶν τὴν κατάργησιν τοῦ δικαιώματος ἐκείνου. Διότι ὅτε οἱ ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ τὸν Τριβιγίλδον Γότθοι ἐστασίασαν, ὁ δὲ κατ' αὐτῶν σταλεὶς Γαϊανᾶς ἡνώθη μετ' αὐτῶν, ἀπῃτήθη δὲ πρὸς συνδιαλλαγὴν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἡ πτῶσις καὶ ὁ θάνατος μεταξὺ ἄλλων καὶ τοῦ Εὐτροπίου, οὗτος παρὰ πάντων ἐγκαταλειφθεὶς, καὶ παρ' αὐτῆς τῆς ἄλλοτε εὐνοούσης αὐτὸν αὐτοκρατείρας Εὐδοξίας, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ καὶ ζητήσῃ ἄσυλον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου ἐκήρυττεν ὁ Χρυσόστομος.[1]) Τότε εἶπεν οὗτος τὸν γνωστὸν εἰς Εὐτρόπιον λόγον, δι' οὗ δεικνύων τὴν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ματαιότητα, ἤλεγξε μὲν αὐτὸν διὰ τὴν προτέραν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν σκληρότητα, καὶ τὰς αὐτοῦ ἀδικίας, ἐνουθέτησε δὲ τὸν λαὸν καὶ συνεβούλευσε νὰ παραδειγματισθῇ ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Εὐτροπίου, καὶ ἐν τέλει προέτρεψεν αὐτὸν, εἰς λήθην ῥίπτων τὰ κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἐγκλήματα αὐτοῦ, ὅπως ἁρμόζει εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ τοὺς σταυρωτὰς αὐτοῦ συγχωροῦντος Κυρίου, μετ' αὐτοῦ νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν σωτηρίαν του. Δὲν ἔμενε δὲ ὁ Χρυσόστομος μέχρι λόγων· διότι καὶ τότε ἐπρέσβευσεν ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ ὅτε μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπειράθησαν οἱ στρατιῶται διὰ τῆς βίας νὰ σύρωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου, παρεμβὰς αὐτὸς εἰς τὸ μέσον, ἐκάλυψε διὰ τῶν ἐνδυμάτων του τὸν κιν-

(1) Σωκρ. ἔνθα ἀνωτέρω 5. Σωζομ. VIII, 7.

δυνεύοντα, καὶ ἠνέχθη νὰ συρθῇ παρὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτὸς ἀντ' ἐκείνου διὰ τῶν ὁδῶν ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις ὅμως πλήρης πρὸς αὐτὸν σεβασμοῦ ἀπέλυσεν αὐτὸν πάραυτα. Ὁ Εὐτρόπιος ἤθελε σωθῆ, ἐὰν μὴ φοβηθεὶς μετ' ὀλίγον καὶ νομίζων, ὅτι δὲν εἶναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀσφαλής, ἔφευγεν ἀπὸ αὐτῆς, μεθ' ὃ συλληφθεὶς ἀπήχθη ξόριστος εἰς Κύπρον, ὅπου βραδύτερον ἀπεκεφαλίσθη. Τὴν αὐτὴν παρρησίαν ἔδειξεν ὁ Χρυσόστομος καὶ πρὸς τὸν φοβερὸν Γότθον *Γαϊαρᾶν*, τὸν ἄνω μνημονευθέντα. Ὁ βάρβαρος οὗτος εἶχεν ἀπὸ δούλου δι' αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας εἰς μεγάλα στρατιωτικὰ ἀξιώματα ὑψωθῆ. Εὑρισκόμενος δέ ποτε μετὰ τῶν ἀκολάστων στρατευμάτων του ἐν Θρᾴκῃ, ἐστασίασε, καὶ ἤρξατο δῃῶν καὶ καταστρέφων τὴν χώραν. Μηδενὸς δὲ τολμῶντος ἐξ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορος νὰ πρεσβεύσῃ πρὸς αὐτόν, μόνος ὁ Χρυσόστομος, καί τοι γνωρίζων ὅτι ἔτρεφε μῖσος πρὸς αὐτόν, διότι ἄλλοτε, ζητήσαντος αὐτοῦ νὰ παραχωρηθῇ αὐτῷ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτὸν Ἀρειανοῖς Γότθοις ἐκκλησία τις ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκώλυσεν αὐτὸς τὴν παραχώρησιν[1]), ἀνέλαβε νὰ ἔλθῃ πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ πείσῃ περὶ καταπαύσεως τῶν ταραχῶν. Ὅτε ἐπλησίασεν ὁ Χρυσόστομος, ὁ πρὸς πάντας φοβερὸς Γαϊανᾶς ταπεινωθεὶς ἐνώπιον αὐτοῦ, ἠσπάσθη τὰς χεῖρας αὐτοῦ, προσήγαγε δὲ καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ ἵνα λάβωσιν παρ' αὐτοῦ τὴν εὐλογίαν[2]). α Ὁ βάρβαρος, λέγει ὁ Θεοδώρητος, γνοὺς τὸν πρεσβευτὴν καὶ τὴν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας γεγενημένην ἐνθυμηθεὶς παρρησίαν, ὑπήντησέ τε πόρρωθεν, καὶ τὴν ἐκείνου δεξιὰν τοῖς ὀφθαλμοῖς περιτέθηκε, καὶ μέν τοι καὶ τοὺς παῖδας τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ προσεκόμισε γόνασιν. Οὕτω πέφυκεν ἀρετὴ καταιδεῖν τε καὶ καταπλήττειν». Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀναμιμνήσκει τὴν ταπείνωσιν τοῦ φοβεροῦ τῶν Οὔννων ἀρχηγοῦ Ἀττίλα ἐνώπιον τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Λέοντος τοῦ μεγάλου. Μόνον οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς θρησκείας ἠδύναντο τότε τοὺς βαρβάρους, τοὺς μηδένα ἀνθρώπινον θεσμὸν φοβουμένους, νὰ κάμπτω-

---

(1) Θεοδωρ. V, 32.

(2) Σωκράτ. ἱστορ. VI, 6. Σωζομ. VIII, 4. καὶ Θεοδωρ. V. 33.

σιν ἐνίοτε, περιστέλλοντες τὰς ἀπανθρωπίας αὐτῶν. Τὴν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὑπηρεσίαν ταύτην τῆς θρησκείας ἐν ἐποχαῖς βαρβάροις δὲν ἔπρεπε νὰ λησμονήσωσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶναι πρόθυμοι μόνον λόγους περιφρονήσεως πρὸς αὐτὴν νὰ λέγωσιν. Ἡ ἐλευθεροστομία τοῦ Χρυσοστόμου ἐποίησεν αὐτῷ ἐχθρὰν καὶ τὴν αὐτοκράτειραν *Εὐδοξίαν*, ἥτις δὲν ἠνείχετο τὰς αὐστηρὰς περὶ τοῦ βίου αὐτῆς ἐπικρίσεις αὐτοῦ. Ἰδίως δὲ δυσηρεστήθη κατ' αὐτοῦ, ὅτε ὡς ἄλλος Ἠλίας[1]) ἤλεγξεν αὐτὴν μετὰ παρρησίας, θελήσασαν νὰ σφετερισθῇ τὸν ἀμπελῶνα πτωχῆς τινος χήρας ἔν τινι προαστείῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρὰ ταῖς κτήσεσιν αὐτῆς κείμενον. Ὁ Χρυσόστομος ἠκολούθει πιστῶς τὴν εὐαγγελικὴν παραγγελίαν· «Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι»[2]). Πόσον ὀλίγοι σήμερον ὁμοιάζουσιν αὐτῷ κατὰ τοῦτο!

Ὁ Χρυσόστομος ἐξέτεινε τὴν μέριμναν αὐτοῦ ἐπὶ πάσας τὰς μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου αὐτοῦ συνδεδεμένας ἐκκλησίας τῆς Θρᾴκης, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Ἀσίας, φροντίζων περὶ τῆς τηρήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ἐν αὐταῖς καὶ στηλιτεύων καὶ καταδιώκων τοὺς κληρικοὺς ἐκείνους, οἵτινες ἔζων ἀναξίως τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῶν ἀξιώματος. Τοιοῦτός τις κληρικὸς ἦτο ὁ τότε Ἐφέσου ἐπίσκοπος *Ἀρτωνῖνος*[3], καθ' οὗ εἶχον ἐγερθῆ πολλαὶ κατηγορίαι, οἷον ὅτι εἶχε παραδώσει νὰ χύσωσι ἱερὰ σκεύη, ἵνα ποιηθῶσι χρήματα, ὅπως δώσῃ αὐτὰ τῷ υἱῷ αὐτοῦ, ὅτι ἀφῄρεσε μαρμαρίνην στήλην ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ θυσιαστηρίου ἵνα θέσῃ αὐτὴν ἐν τοῖς λουτροῖς αὐτοῦ, ὅτι εἶχε παρ' ἑαυτῷ ἱερέα τινὰ, διαπράξαντα δολοφονίαν, ὅτι ἐπώλησε γαίας ἐκκλησιαστικὰς, καὶ ὅτι ἀναισχύντως ἐπώλει τὰς χειροτονίας τῶν ἐπισκόπων ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν ἐπισκοπῶν. Τοιοῦτοι ἐπίσκοποι ἦσαν τῷ Χρυσοστόμῳ ἀπεχθεῖς. Ἡ κατὰ τοῦ Ἀντωνίνου συγκροτηθεῖσα τῷ 400 ἔτει ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος, ἐν ᾗ παρουσίασε καὶ ὁ κατη-

(1) Γ' Βασιλ. κ'.
(2) Ματθ. ι', 28.
(3) Σωζομ. VIII, 8.

γορούμενος ἐπίσκοπος, τὴν ἑαυτῆς προσοχὴν κυρίως εἰς τὴν τελευταίαν κατηγορίαν ἐπιστήσασα, ἐπειδὴ ὁ Ἀντωνῖνος ἠρνεῖτο τὰ ἐφ' οἷς κατηγορεῖτο γεγονότα, ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ ἀποδειχθῶσι ταῦτα, ὡς μὴ ὄντων παρόντων μαρτύρων, ἐξελέξατο τρεῖς ἐπισκόπους, ἵνα μεταβάντες εἰς Ἀσίαν ἀκούσωσι τοὺς μάρτυρας, οὓς ἔμελλε νὰ προσαγάγῃ ὁ τὴν κατηγορίαν εἰσαγαγὼν Εὐσέβιος ὁ Οὐαλεντινοπόλεως. Μεταξὺ τούτων εἷς ὢν φίλος τοῦ Ἀντωνίνου, προσεποιήθη τὸν ἀσθενῆ, ἵνα μὴ μαρτυρήσῃ κατ' αὐτοῦ. Οἱ δὲ δύο ἄλλοι εἰς τὴν Ἀσίαν ἐλθόντες, περιέμενον εἰς μάτην τοὺς μάρτυρας, διότι ὁ κατήγορος εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ συνδιαλλαγῆ μετὰ τοῦ κατηγορουμένου εἴτε ἐκ φόβου διὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, εἴτε διότι δὲν εἶχεν ἰσχυρὰς ἀποδείξεις. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἀποκαμόντες νὰ περιμένωσιν, ἐπανέκαμψαν εἰς τὰ ἴδια, ἀφοῦ ἔγραψαν ἐπιστολὴν, δι' ἧς κατέκρινον τὸν Εὐσέβιον ὡς συκοφάντην. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἀπέθανεν ὁ Ἀντωνῖνος, ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ προὐξένησε νέας ταραχὰς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἀσίας. Οὕτως δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὅ,τε κλῆρος τῆς Ἐφέσου καὶ οἱ τῆς ἐπαρχίας ἐπίσκοποι ἀπετάθησαν πάλιν πρὸς τὸν Χρυσόστομον, προσκαλοῦντες αὐτὸν, νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἵνα ἐπαναγάγῃ τὴν τάξιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἐφέσου. Περὶ τὰ τέλη τοῦ χειμῶνος τοῦ 400 ἔτους ἦλθεν ὁ Χρυσόστομος ἐκεῖσε, καὶ συγκαλέσας σύνοδον ἐξ ἑβδομήκοντα ἐπισκόπων, καθῄρεσεν ἓξ ἐπισκόπους, ἀποδειχθέντας, ὅτι εἶχον δώσει χρήματα τῷ Ἀντωνίνῳ, ἵνα χειροτονηθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ, ὑπεχρεώθησαν δὲ καὶ οἱ κληρονόμοι τοῦ ἐπισκόπου τούτου νὰ ἐπιστρέψωσι τὰ χρήματα, ἐπίσκοπος δὲ ἐχειροτονήθη ὁ διάκονος Ἡρακλείδης. Οὕτω διατάξας τὰ τῆς ἐν Ἐφέσῳ ἐκκλησίας, ἐπανερχόμενος διὰ Νικομηδείας, ἐξεδίωξε καὶ τὸν ἐπίσκοπον αὐτῆς *Γερόντιον*, ὅστις χρηματίσας ἄλλοτε τοῦ μεγάλου Ἀμβροσίου διάκονος, καὶ ἀπὸ τῆς δύσεως εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐλθὼν, ἄνευ προεξετάσεως τῶν κατὰ τὸν πρότερον αὐτοῦ βίον, εἶχε χειροτονηθῆ ἀναξίως ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης. Ἐκ τῆς μακρᾶς ταύτης πορείας ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν, εὗρε καὶ τὰ ἐκεῖ πράγματα οὐ καλῶς ἔχοντα· διότι *Σεβηριανός τις*, ἐπίσκοπος Γαβάλων, πεπαιδευμένος ἀνὴρ καὶ περὶ τὴν ῥητορικὴν

τοσοῦτον δεινὸς, ὥστε καὶ Χρυσόστομον αὐτὸν ἀπεκάλουν, παρὰ τοῦ ἡμετέρου Ἰωάννου ὡς ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ καταλειφθεὶς, ἐζήτησεν, ἐπωφελούμενος τῆς εὐκαιρίας, νὰ κερδίσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν εὔνοιαν τοῦ λαοῦ καὶ πολλῶν κληρικῶν καὶ ἰσχυρῶν. Ταῦτα μαθὼν ὁ Χρυσόστομος παρὰ τοῦ ἀρχιδιακόνου αὐτοῦ Σεραπίωνος, ἀνδρὸς ἄλλως φιλέριδος καὶ τοὺς τρόπους τραχέος, καὶ ἐχθροῦ ὄντος τοῦ Σεβηριανοῦ, ἐξεδίωξε τοῦτον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Μόλις δὲ μετὰ πολλὰς δυσκολίας ἠδυνήθη ἡ αὐτοκράτειρα, ἥτις εὐμετάβολος οὖσα, διέκειτο τότε φιλικῶς τῷ Χρυσοστόμῳ, νὰ συνδιαλλάξῃ αὐτούς[1]).

Οὐ μόνον δὲ τῶν ὑφ' ἑαυτὸν ἐκκλησιῶν εἶχε τὴν μέριμναν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν συμφερόντων τῇ ὅλῃ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ ἐμερίμνα. Οὕτω αὐτῷ ὀφείλεται κατὰ μέγιστον μέρος ἡ *κατάπαυσις* τοῦ *Μελετιανοῦ σχίσματος*, οὗ ἕνεκα πρὸ πολλοῦ ἦσαν διῃρημένοι οἱ τῆς ἀνατολῆς καὶ οἱ τῆς δύσεως ἐπίσκοποι. Ἀφορμὴ τοῦ σχίσματος ἦτο ὁ Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος Μελέτιος, ὅστις ἄλλοτε μετὰ τῶν Ἡμιαρειανῶν ταττόμενος, καί τοι ἐπιστρέψας μετὰ ταῦτα εἰς τὴν πίστιν τῆς Νικαίας, δὲν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ παλαιῶν ὀρθοδόξων, τῶν φίλων τοῦ πολλὰ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας παθόντος Εὐσταθίου. Οὕτως ὑπῆρχον ἐν Ἀντιοχείᾳ δύο διάφοροι μερίδες, ἡ τῶν Μελετιανῶν καὶ ἡ τῶν Εὐσταθιανῶν. Ἡ διαίρεσις αὕτη ἐδεινώθη ἔτι μᾶλλον, ὅτε πεμφθεὶς εἰς Ἀντιόχειαν ὁ Καλάρεως ἐπίσκοπος Λουκίφερος, ἵνα κατασιγάσῃ τὴν ἔριν, ἀναμιχθεὶς εἰς αὐτὴν, ὤθησε τὰ πράγματα ἔτι περαιτέρω, χειροτονήσας ὡς ἀντεπίσκοπον τοῦ Μελετίου τὸν Παυλῖνον, ὃν ἀνεγνώρισε πᾶσα ἡ δύσις ὡς κανονικὸν Ἀντιοχείας ἐπίσκοπον, ἐν ᾧ οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι ἐθεώρουν ὡς τοιοῦτον τὸν Μελέτιον. Τὸ περίεργον δὲ εἶναι, ὅτι ἡ διάστασις προήρχετο ἐξ ἁπλῶν λέξεων, οὐχὶ ἐκ πραγμάτων· διότι ἡ ὅλη διαφορὰ συνίστατο εἰς τὸ ὅτι οἱ μὲν Μελετιανοὶ ἐχρῶντο τῇ ἐκφράσει «τρεῖς ὑποστάσεις» ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, οἱ δὲ Εὐσταθιανοὶ «τρία πρόσωπα». Ἂν δὲ καὶ ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος τῷ 381 ἀνεγνώρισε τὸν Μελέτιον ὡς κανονικὸν Ἀντιοχείας ἐπίσκοπον, τὸ κακὸν δὲν εἶχε παύσει

(1) Σωκράτ. VI, 11, Σωζομ. VIII, 10.

ἐντελῶς. Ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος προσλαβὼν συνεργὸν καὶ τὸν Ἀλεξανδρείας Θεόφιλον, ἐπέτυχεν ἵνα καὶ ἡ δύσις παραδεχθῇ τὸν διάδοχον τοῦ Μελετίου Φλαβιανόν[1]). Ἔκτοτε μόνον ὀλίγα ἀσθενῆ λείψανα Εὐσταθιανῶν ἐσώζοντο. Οὕτως εἰρήνευσε τὰς ἐκκλησίας ὁ Χρυσόστομος. Ὁμοίως δὲ ἐπεζήτησε νὰ συνδιαλλάξῃ καὶ τοὺς *Νοουατιανοὺς* πρὸς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, οἵτινες, οὕτως ὀνομασθέντες ἀπό τινος Νοουατιανοῦ ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἀκμάσαντος, ὑπ' αὐστηροῦ, φανατικοῦ πνεύματος ἐμφορούμενοι, εἶχον ἀποσχισθῆ ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, διότι παρεδέχετο τοὺς ἐν τοῖς διωγμοῖς πεπτωκότας καὶ τοῖς εἰδώλοις θύσαντας, εἶχον δὲ ἐξαπλωθῆ καθ' ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἦσαν τὸ φοβερώτερον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σχίσμα. Τοὺς καθολικοὺς θεωροῦντες ὡς ἀπολέσαντας τὴν ἀληθῆ ἱερωσύνην, ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ὡς ἀποτελοῦντας τὴν μόνην ἀληθῆ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν. Ἐπίσης ἐπολέμησεν ὁ Χρυσόστομος καὶ τοὺς *Τεσσαρεσκαιδεκατίτας*, οἵτινες καὶ μετὰ τὰς διατάξεις τῆς ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου ἐξηκολούθουν τελοῦντες τὸ πάσχα μετὰ τῶν Ἰουδαίων τῇ ιδ τοῦ ἑβραϊκοῦ μηνὸς νισάν. Πρὸς τούτοις εἶχε νὰ παλαίσῃ καὶ πρὸς τοὺς *Ἀρειανοὺς*, ὧν πολλὰ λείψανα καὶ μετὰ τοὺς κατ' αὐτῶν διωγμοὺς Θεοδοσίου τοῦ Α' ἐσώζοντο ἔτι. Ἀφ' ὅτου δι' αὐτοκρατορικῶν νόμων εἶχον ἀφαιρεθῆ ἀπ' αὐτῶν αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίαι, οἱ ἐκεῖ Ἀρειανοὶ ἐτέλουν τὰς θρησκευτικάς των συναθροίσεις ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Συνείθιζον ὅμως νὰ συνέρχωνται τὸ πρῶτον ἐν διαφόροις τῆς πόλεως πλατείαις κατὰ τὴν νύκτα, καὶ τελῶσιν ἀγρυπνίας, ἅμα δὲ γινομένου ὄρθρου, νὰ μεταβαίνωσιν ἐν λιτανείᾳ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἵνα τελέσωσι τὴν λειτουργίαν των, ψάλλοντες ὕμνους ἐπίτηδες πεποιημένους, δι' ὧν ὑπεστήριζον τὸ ἀρειανικὸν δόγμα κατὰ τῆς διδασκαλίας περὶ τριῶν ὑποστάσεων καὶ τοῦ ὁμοουσίου. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῶν λιτανειῶν τούτων, καὶ τῶν ὕμνων, εὐκόλως ἠδύναντο νὰ κερδίζωσι τοὺς ὀρθοδόξους, εἰσήγαγε καὶ ὁ Χρυσόστομος τὰς τοιαύτας λιτανείας εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἐκκλησίαν, αἵτινες ἐγίνοντο μετὰ πολὺ μεγαλητέρας λαμπρότητος δαπάναις αὐτοκρατορικαῖς. Ἐπειδὴ

(1) Σωζομ. VIII, 3.

δέ ποτε συγκρούσεως γενομένης, ἐφονεύθησάν τινες ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, ἀπηγορεύθησαν αἱ τῶν Ἀρειανῶν λιτανεῖαι[1]).

Ὁ Χρυσόστομος προὐνόει καὶ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐθνικῶν καὶ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξαπλώσεως, ἥτις ἤθελε νὰ γίνηται διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς πειθοῦς, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς βίας[2]). Κατὰ τὸν Θεοδώρητον[3]) διὰ μοναχῶν, δι' ὧν συνήθως ἐγίνετο τὸ παρὰ βαρβάροις κήρυγμα, ἐπέτυχε νὰ ἐξαλειφθῶσι καὶ τὰ τελευταῖα τῆς εἰδωλολατρείας λείψανα ἐν Φοινίκῃ. Ἐπέστρεψε δὲ καὶ πολλοὺς Γότθους ἀρειανοὺς ἢ ἐθνικοὺς ὄντας, εἰς τὴν καθολικὴν πίστιν[4]), καὶ ἐφρόντισε καὶ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σκυθῶν[5]).

Ἀλλ' ἐνῷ αὐτὸς οὕτως εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, ἐπὶ κορυφῆς ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, παρεσκεύαζον τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ. Ὁ Θεόφιλος πρὸς στιγμὴν ἐφάνη, ὅτι εἶχε συνδιαλλαγῆ μετ' αὐτοῦ, ὅτε συνειργάσθησαν εἰς κατασίγασιν τοῦ Μελετιανοῦ σχίσματος· ἡ ἀρχαία ὅμως ἔχθρα εἶχε ῥίψει βαθείας ῥίζας, καὶ μόνον κατάλληλον εὐκαιρίαν προσεδόκα, ἵνα ἐκτελέσῃ τοὺς ὀλεθρίους κατ' αὐτοῦ σκοπούς της. Οἱ σύγχρονοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀποδίδουσι τῷ Θεοφίλῳ τούτῳ μεγάλας ἠθικὰς ἐλλείψεις, παριστάνοντες ἰδίως ὡς ἄνθρωπον φιλόδοξον καὶ φίλεριν. Ἡ ἀφορμὴ ἣν ἐζήτει κατὰ τοῦ Χρισοστόμου ἐδόθη ἐκ τῶν *Ὠριγενικῶν ἐρίδων*[6]).

Ὁ Ὠριγένης, ὁ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἀκμάσας σοφὸς οὗτος τῆς ἐκκλησίας συγγραφεύς, ἔσχε θαυμαστὰς πολλοὺς ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων τοῦ Γ' καὶ Δ' αἰῶνος πατέρων. Κάτοχος ὢν πάσης τῆς σοφίας τῆς ἐποχῆς του, διδαχθεὶς τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τὸν νεοπλατωνικὸν Σάκκαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἶχε προστῆ τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ περιφήμου κατηχητικῆς σχολῆς. Φιλοπονώτατος δὲ ὤν,

(1) Σωκράτ. ἱστ. VI, 8. Σωζομ. VIII, 6.
(2) Χρυσοστ. ὁμιλ. 29 εἰς Ματθ.
(3) Ἐκκλ. ἱστ. V, 18.
(4) Αὐτόθι 30.
(5) Αὐτόθι 31.
(6) Σωκράτ. ἱστ. VI, 7. 9. 12. 13. Σωζομ. VIII, 11. 12. 13.

διὸ καὶ ἀδαμάντινος καὶ χαλκέντερος ὠνομάσθη, εἶχε συγγράψει ἀπειράριθμα συγγράμματα κατὰ τὸ πλεῖστον ἑρμηνευτικὰ τῶν Γραφῶν. Καί περ δὲ ἀκολουθῶν τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν, ἥτις ἀπεπλάνα πολλοὺς ἐντελῶς ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς τοῦ κειμένου ἐννοίας, ὡς εἰδήμων ὅμως τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης, ἠδύνατο νὰ κατανοῇ κάλλιον παντὸς ἄλλου τὴν Π. Δ. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ τὸ μᾶλλον τιμῶν αὐτὸν εἶναι ἡ ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου τῶν Ο' δι' ἀντιπαραβολῆς πρὸς τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον καὶ τὰς τότε ὑπαρχούσας ἄλλας ἑλληνικὰς μεταφράσεις. Ὁ Ὠριγένης ὑπερήσπισε δι' ἄλλου σοφοῦ ἔργου τὸν χριστιανισμὸν κατὰ τοῦ δεινοτέρου πολεμίου αὐτοῦ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐθνικῶν λογίων, τοῦ Κέλσου Σπουδαῖον ἔργον αὐτοῦ εἶναι καὶ τὸ *περὶ ἀρχῶν*, ἐν ᾧ πρῶτος αὐτὸς ἐπειράθη νὰ ἐκθέσῃ τὸ ὅλον τῆς χριστιανικῆς θεολογίας σύστημα, τῇ βοηθείᾳ τῶν νεοπλατωνικῶν ἰδεῶν ἀνυψῶν τὸν χριστιανισμὸν εἰς φιλοσοφικὴν θεωρίαν. Τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἦτο ἄνευ δυσχεριῶν, καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράδοξον, ὅτι ὁ Ὠριγένης μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνέμιξε καὶ πλατωνικὰς ἰδέας, οἷον τὴν περὶ αἰωνιότητος τῆς ὕλης, περὶ προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς καὶ ἄλλας τινάς, δι' ἃς ἤδη κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα κατηγορήθη. Πάντοτε ὅμως ἕνεκα τῆς ἄλλης αὐτοῦ σοφίας καὶ θεολογικῆς πολυμαθείας ἐθαυμάζετο παρὰ τῶν πρώτων τῆς ἐκκλησίας πατέρων, παρὰ τοῦ Ἀθανασίου, τοῦ Βασιλείου, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης. Τοιοῦτοι θαυμασταὶ τοῦ Ὠριγένους ἦσαν καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χρυσοστόμου ἐκτὸς τούτου οἱ ἐν Παλαιστίνῃ διατρίβοντες Ἱερώνυμος, εἷς τῶν ἐπισημοτάτων τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας πατέρων, καὶ ὁ ἐξ Ἀκυληΐας Ῥουφῖνος, καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἰωάννης, οἱ τρεῖς διὰ στενοτάτης φιλίας συνδεδεμένοι. Ὁ Ἱερώνυμος, ὁ ἀναδειχθεὶς δοκιμώτατος ἑρμηνευτής, εἶχεν ὡς ὁδηγὸν ἐν ταῖς ἑρμηνείαις του τὸν Ὠριγένη. Ἀλλ' ἐνῷ οὕτω τὰ τοῦ Ὠριγένους ἔργα ἐν Παλαιστίνῃ ἐτιμῶντο, ἐκ τῆς δύσεως μοναχοὶ ἐλθόντες, ἤρξαντο νὰ κατηγορῶσιν αὐτὰ ὡς περιέχοντα αἱρετικὰς δοξασίας. Μετὰ τῶν μοναχῶν δὲ τούτων συμφωνῶν καὶ ὁ πλήρης ἄκρου ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ζήλου Κύπρου ἐπίσκοπος Ἐπιφάνιος, ἦλθεν ἐπίτηδες τῷ

394 εἰς Ἱεροσόλυμα, ἵνα ἀναγκάσῃ τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων Ἰωάννην καὶ τοὺς αὐτοῦ φίλους Ῥουφῖνον καὶ Ἱερώνυμον, νὰ κατακρίνωσι καὶ αὐτοὶ τὸν Ὠριγένη ὡς αἱρετικόν. Καὶ ὁ μὲν Ἱερώνυμος χαρακτῆρος ἀστάτου ὤν, καίπερ ἄλλοτε τὰ τοῦ Ὠριγένους συγγράμματα ἐξυμνήσας, καὶ εἰς αὐτὰ πᾶσαν τὴν περὶ τὰς Γραφὰς ἐμπειρίαν ὀφείλων, φοβηθεὶς μὴ κατηγορηθῇ καὶ αὐτοῦ ἡ ὀρθοδοξία, συνετάχθη τῷ Ἐπιφανίῳ καὶ τοῖς ἐκ τῆς δύσεως μοναχοῖς καὶ ἀπεδοκίμασε νῦν τὸν Ὠριγένη, οἱ δύο ἄλλοι ὅμως ἐξηκολούθουν τιμῶντες αὐτὸν, ἂν καὶ διεβεβαίουν, ὅτι μόνον τὰς ὀρθὰς αὐτοῦ διδασκαλίας ἠσπάζοντο, τὰς ἑτεροδοξίας αὐτοῦ ἀποκρούοντες. Ἕνεκα τούτου σφοδρὸς ἠγέρθη μεταξὺ τῶν πρότερον φίλων ἀγὼν, ἰδίως μεταξὺ Ἱερωνύμου καὶ Ῥουφίνου, ἀφ' ὅτου μάλιστα ὁ τελευταῖος εἰς τὸ λατινικὸν τὸ περὶ ἀρχῶν σύγγραμμα τοῦ Ὠριγένους μεταφράσας, ὅπως κρύψῃ τὰς ἐν αὐτῷ ἑτεροδοξίας ἠλλοίωσε πολλαχοῦ τὴν τοῦ κειμένου ἔννοιαν. Τοῦτο ἔδωκε δικαίαν τῷ Ἱερωνύμῳ ἀφορμὴν ἵνα μεμφθῇ αὐτὸν, δεικνύων διὰ πιστῆς τοῦ αὐτοῦ ἔργου μεταφράσεως τὴν ἀπάτην. Δὲν ἔμεινε δὲ ἡ ἔρις ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν πεπαιδευμένων τούτων ἀνδρῶν περιωρισμένη, ἀλλ' ἐξηπλώθη καθ' ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν, διακριθέντων πανταχοῦ Ὠριγενιστῶν καὶ Ἀντιωριγενιστῶν.

Καὶ ἐν Αἰγύπτῳ εἶχον διακριθῆ οἱ μοναχοὶ εἰς φίλους καὶ ἐχθροὺς τοῦ Ὠριγένους[1]). Οἱ τελευταῖοι κατηγόρουν τοῦ Ὠριγένους, ὅτι τὰ περὶ Θεοῦ ἀνθρωπίνως εἰρημένα ἐν τῇ Γραφῇ, οἱ αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἱερῶν συγγραφέων ἀποδιδόμενοι ὀφθαλμοὶ, τὰ ὦτα, αἱ χεῖρες, ἡ ὀργὴ, ἡ μεταμέλεια, ἤθελε νὰ ἐννοῶνται οὐχὶ κατὰ γράμμα, ἵνα μὴ καταβιβασθῇ ὁ Θεὸς εἰς ἄνθρωπον, ἀλλ' ὡς εἰκονικῶς παριστάνοντα ὑψηλοτέρας, πνευματικωτέρας ἀληθείας. Εἰς τὴν ἔννοιαν ταύτην, ἣν οὐ μόνον ὁ Ὠριγένης, ἀλλὰ πάντες οἱ μεγάλοι πατέρες ἠσπάζοντο, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑψωθῇ ἡ ἀμάθεια πολλῶν μοναχῶν, οἵτινες ἐπεθύμουν ψηλαφητὸν, εἰ δυνατὸν, ἀντικείμενον λατρείας. Τοὺς μοναχοὺς τούτους τοὺς οὕτω τὸ θεῖον ἐξευτελίζοντας, καὶ μέχρι τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καταβιβάζοντας, δικαίως ἀπεκάλουν οἱ Ὠριγενισταὶ *ἀνθρωποργιαγούς*. Μεταξὺ τῶν φί-

(1) Σωκράτ. VI, 9. 10.

λων τῶν ὠριγενικῶν συγγραμμάτων ἦσαν καὶ τέσσαρες πεπαιδευμένοι μοναχοί, μακροὶ λεγόμενοι, Διόσκουρος, Ἀμμώνιος, Εὐσέβιος καὶ Εὐθύμιος, ὧν τὴν ἱκανότητα ἐκτιμῶν ὁ Θεόφιλος, εἶχε παραλάβει αὐτοὺς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑπηρεσίαν. Καὶ ὁ μὲν Διόσκουρος εἶχε παρ' αὐτοῦ χειροτονηθῆ ἐπίσκοπος Ἑρμουπόλεως ἐν Αἰγύπτῳ, οἱ δὲ λοιποὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἶχον ἀναλάβει ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα. Ἀλλὰ μὴ ἀνεχόμενοι νὰ βλέπωσι τὰ τοῦ Θεοφίλου ἀδικήματα, ἀπεμακρύνθησαν ἀπ' αὐτοῦ ταχέως καὶ οἱ τέσσαρες ἀδελφοί, ἀποχωρήσαντες εἰς τὴν ἔρημον πάλιν πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς Νιτρίας προφάσει τοῦ ὅτι ὁ ἀὴρ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν πόλεων ἔβλαπτε τὴν ἀσθενῆ αὐτῶν ὑγείαν. Τοῦτο ὅμως παρώργισε τὸν Θεόφιλον, ὅστις ἐκδικούμενος αὐτοὺς, ἂν καὶ ἄλλοτε εἶχεν ἐκφρασθῆ ὑπὲρ τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν ὀπαδῶν του, νῦν συγκροτήσας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σύνοδον κατὰ τοῦ Ὠριγένους (399), κατέκρινε καὶ τοὺς μοναχοὺς τούτους. Κατηγορήσας δ' αὐτοὺς καὶ παρὰ τῇ πολιτικῇ ἀρχῇ ὡς ταραξίας, ἦλθε μετὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως αὐτοπροσώπως εἰς Νιτρίαν, καὶ κατεδίωξεν ἀπηνῶς αὐτούς τε καὶ τοὺς φίλους αὐτῶν. Τότε τοὺς διωγμοὺς τούτους φεύγοντες, ἀπῆλθον οἱ μακροὶ ἀδελφοὶ εἰς Παλαιστίνην, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἐκεῖ δι' ἐπιστολῶν αὐτοῦ ἐξηκολούθει νὰ διώκῃ αὐτοὺς ὁ Θεόφιλος, ἦλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Χρυσόστομον, ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ προστασίαν, οὗτινος ἐγνώριζον τὴν δικαιοσύνην, καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἀδικουμένους φιλανθρωπίαν. Ὁ Χρυσόστομος δεχθεὶς αὐτοὺς, παρέσχεν αὐτοῖς κατοικίαν, εἰ καὶ δὲν ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ μετάσχωσι τῆς εὐχαριστίας μετ' αὐτοῦ, συμφώνως πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας, τοὺς ἀπαγορεύοντας τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν πρὸς κληρικοὺς ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου εἰς ἄλλην ἐπισκοπὴν μεταβαίνοντας. Γράψας δὲ πρὸς τὸν Θεόφιλον, παρεκάλει νὰ συγχωρήσῃ τοὺς μοναχοὺς τούτους, δεχόμενος τὴν συνδιαλλαγήν. Ἀλλ' αὐτὸς πλήρης ὀργῆς ἀπήντησε τῷ Χρυσοστόμῳ, μεμφόμενος αὐτὸν, διότι ἐδέχθη αὐτοὺς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν μυστηρίων (οὕτως ψευδῶς εἶχεν ἐκφήμης πληροφορηθῆ) καὶ παρενέβαινεν εἰς ὑποθέσεις ἐκτὸς τῆς δικαιοδοσίας του κειμένας. Ἐν τούτοις οἱ μοναχοὶ δι' ἀναφορᾶς

αὐτῶν πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν, εἶχον ζητήσει νὰ δικασθῶσιν, ἐφ' οἷς κατηγοροῦντο ἐγκλήμασι, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνάκρισις ἀπέδειξεν αὐτοὺς ἀθώους, κατεκρίθησαν μοναχοί τινες, οἱ πρῶτοι τῶν κατηγοριῶν τούτων αἴτιοι, συγχρόνως δὲ προσεκλήθη καὶ ὁ Θεόφιλος νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἵνα δικασθῇ ὑπὸ Συνόδου ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου προεδρευομένης διὰ τὰς ἐν Αἰγύπτῳ ἐκκλησιαστικὰς ταύτας ταραχὰς καὶ διὰ πολλὰς ἄλλας κατηγορίας.

Τότε ἡ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ὀργὴ τοῦ Θεοφίλου ἐκορυφώθη, ἂν καὶ αὐτὸς εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην ἦτο ὅλως ἀμέτοχος. Ὁ Χρυσόστομος ἔπρεπε νὰ καταστραφῇ, ὅστις εἶχε τὴν τόλμην, νὰ παρουσιασθῇ δικαστὴς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο φίλος τῶν Ὠριγενικῶν συγγραμμάτων καὶ ἐπροστάτευε Ὠριγενιστάς, ἦτο εὔκολον νὰ κατηγορηθῇ ὡς Ὠριγενιστής. Ἡ ἐπινόησις ἦτο εὐφυὴς καὶ ἀξία τοῦ Θεοφίλου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ γέρων Ἐπιφάνιος, ὅστις διὰ τὰ ἀσκητικὰ αὐτοῦ ἤθη καὶ τὴν αὐστηρὰν αὐτοῦ ὀρθοδοξίαν εἶχε φημισθῇ, ἦτο γνωστὸς ὡς τοῦ Ὠριγένους πολέμιος καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων του κατὰ αἱρέσεων, ἐν οἷς εἶχε παραστήσει αὐτὸν ὡς τὸν ἀρχηγὸν πασῶν τῶν μετὰ ταῦτα αἱρέσεων, καὶ ἐκ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ πρό τινος χρόνου ἕνεκα αὐτοῦ συμβάντων, ἐζήτησεν ὁ Θεόφιλος νὰ προσλάβῃ αὐτὸν σύμμαχον ἐν τῷ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἀγῶνι, ἠδύνατο δὲ τοῦτο εὐκόλως διὰ τὴν ἁπλότητα τοῦ Ἐπιφανίου. Γράψας λοιπὸν πρὸς αὐτόν, περὶ μὲν Χρυσοστόμου οὐδένα λόγον ἐποιεῖτο, παρίστα δὲ αὐτῷ τοὺς μεγάλους κινδύνους τοὺς ἀπειλουμένους κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας ἐκ τῶν ὁσημέραι ἐπὶ μᾶλλον ἐξαπλουμένων ὀπαδῶν τοῦ Ὠριγένους, καὶ παρώτρυνεν αὐτὸν νὰ συναγάγῃ τοὺς ἐν Κύπρῳ ἐπισκόπους, καὶ νὰ κατακρίνῃ συνοδικῶς τὸν Ὠριγένη, ἀναγγέλλων τὰ δεδογμένα καὶ τοῖς πλησιοχώροις ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπισκόποις. Ταῦτα ἐποίησεν ὁ Ἐπιφάνιος τῷ 402[1]). Ἐπειδὴ δὲ ἔμαθε παρὰ τοῦ Θεοφίλου μετὰ ταῦτα, ὅτι τὸ κακὸν τῶν Ὠριγενιστῶν εἶχε διαδοθῆ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν, ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς Ἰωάννου προστατευόμενον, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 403. Ὁ Χρυσόστομος καί τοι γνωρίζων τὰ διατρέχοντα, καὶ ὅτι ὁ Ἐπιφάνιος ἐχρη-

(1) Σωκρ. VI, 10, 12, 13, 14, 15. Σωζομ. VIII, 14, 15.

σίμευεν ὡς ὄργανον τοῦ Θεοφίλου, ἐδέχθη αὐτὸν φιλοφρόνως, καὶ προσεκάλεσε νὰ οἰκήσῃ παρ' αὐτῷ. Ἀλλ' αὐτὸς ἀπαντήσας, ὅτι δὲν δέχεται τὴν πρόσκλησιν ταύτην, οὐδὲ μέλλει νὰ συμπροσευχηθῇ μετ' αὐτοῦ, ἐὰν μὴ πρότερον ἀποδιώξῃ τοὺς μακροὺς ἀδελφοὺς, καὶ κατακρίνῃ τὸν Ὠριγένη, κατοικήσας κατ' ἰδίαν, ἀπέφυγε πᾶσαν μετὰ τοῦ Χρυσοστόμου κοινωνίαν. Ἐναντίον δὲ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, οὐ μόνον ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ ἐπισκόπου τοῦ τόπου ἐτέλεσε τὴν λειτουργίαν, ἀλλὰ καὶ χειροτονίαν διακόνου διεπράξατο. Καὶ ὅμως ὁ Χρυσόστομος, τὸ γῆρας καὶ τὴν ἄλλην τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὴν σεβόμενος, καὶ ὅπως μὴ ἐπέλθωσι τῇ ἐκκλησίᾳ μεγαλήτεραι ταραχαί, ἠνείχετο ταῦτα πάντα ὡς ἀληθὴς χριστιανικὸς ποιμὴν, γινώσκων νὰ μετριάζῃ τὴν ὑπὲρ τῆς τηρήσεως τῶν κανόνων αὐστηρότητα διὰ τῆς ἀγάπης, ὅταν μάλιστα τὸ συμφέρον τῆς ἐκκλησίας ἀπῄτει τοῦτο. Καὶ ἡ περίστασις αὕτη προσέρχεται εἰς ἀπόδειξιν τοῦ πόσον ἦτο ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ἀνώτερος προσωπικῶν παθῶν. Πόσων σχισμάτων καὶ ταραχῶν θὰ ἀπηλλάσσετο ἡ ἐκκλησία, ἂν πάντες οἱ ἐπίσκοποι ἐμιμοῦντο τὴν τοῦ Χρυσοστόμου ἀνεξικακίαν!

Ἐν τούτοις ὁ ἄκαμπτος Ἐπιφάνιος ἐπέμενεν ἀπαιτῶν παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου τὴν διὰ συνόδου κατάκρισιν τοῦ Ὠριγένους, ἀλλ' οὗτος ἀπέκρουε τὴν τοιαύτην ἀπαίτησιν, φρονῶν μετὰ τοῦ Θεοτίμου καὶ ἄλλων περὶ αὐτὸν ἐπισκόπων, ὅτι θὰ ἦτο σκληρὸν καὶ ἥκιστα χριστιανικὸν νὰ κατακριθῇ τις πρὸ πολλοῦ τεθνεὼς, ὅστις δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτὸν, καὶ μάλιστα ὁ Ὠριγένης, ὅστις ἔτρεφε μὲν ἀληθῶς ἑτεροδοξίας τινὰς, ἀφ' ἑτέρου ὅμως κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα εἶχε λαμπρύνει καὶ κοσμήσει τὴν ἐκκλησίαν διὰ τῶν σοφωτάτων αὐτοῦ συγγραμμάτων. Τότε ἔγνω ὁ Ἐπιφάνιος νὰ μεταβῇ αὐτὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, καὶ νὰ κατακρίνῃ ἐπισήμως τὰ τοῦ Ὠριγένους συγγράμματα καὶ πάντας τοὺς αὐτῶν φίλους, μόλις δὲ ἐκωλύθη ἀπὸ τοῦ τολμήματος τούτου διὰ τοῦ ἀρχιδιακόνου τοῦ Χρυσοστόμου Σεραπίωνος, παραστήσαντος αὐτῷ, ὅτι ἡ πρᾶξις αὕτη, παρέμβασις ἐν ξένῃ ἐπισκοπῇ οὖσα, θὰ ἦτο καταπάτησις πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν καθὼς καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη χειροτονία. Ἀφοῦ δὲ καὶ οἱ μα-

κροὶ ἀδελφοὶ μοναχοὶ προσελθόντες αὐτῷ, ἔπεισαν ὅτι ἀδίκως, χωρὶς νὰ ἀκροασθῇ κατηγόρει αὐτῶν, ἐνῷ τοὐναντίον ἐκεῖνοι πρὸς τοὺς κατηγόρους τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ πάντοτε ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἔργων του ὑπερήσπιζον αὐτόν, ἐννόησεν ὁ κατὰ βάθος ἀγαθὸς Ἐπιφάνιος, ὅτι ἐν τῇ ἁπλότητι αὐτοῦ εἶχε γίνει ὄργανον ἄλλων κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου. Διὰ τοῦτο αἴφνης παραιτηθεὶς ἀπὸ τῶν ἀξιώσεων αὐτοῦ, καὶ τῷ Χρυσοστόμῳ συνδιαλλαγεὶς, ἀπῆλθε τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰπὼν τοῖς ἐκεῖ κληρικοῖς τούς δε τοὺς λόγους· «Ἀφίημι ὑμῖν τὴν πόλιν, καὶ τὰ βασίλεια καὶ τὴν ὑπόκρισιν»! Καθ' ὁδὸν δὲ ἀπέθανε πρὶν φθάσῃ εἰς Κύπρον.

Τίνα τροπὴν ἔλαβον τὰ πράγματα μετὰ ταῦτα, καὶ πῶς ὁ Θεόφιλος ἐπέτυχε τῇ συνδρομῇ τῆς αὐτοκρατείρας Εὐδοξίας νὰ ἐξορισθῇ ὁ Χρυσόστομος, καὶ τίνα τὰ θεολογικὰ αὐτοῦ συγγράμματα καὶ ἡ φιλολογικὴ αὐτοῦ ἀξία, περὶ τούτων ἐν ἑπομένῳ ἄρθρῳ.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

Α. ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΜΥΚΟΝΟΥ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ.

1.

..... Ι ω ν Σ ω σ τ ρ ά τ ο υ. . . . . .

ἀ γ α θ ῆ ι τ ύ χ η ι

Σώσ)στρατος: Ἀρ: τὴν θυγατέρα Ξάνθην ἐνηγγύησεν (Ἐπαρχίδει) ◁ :; καὶ προῖκα ἔδωκε χιλίας καὶ τριακοσίας δραχ(μ)άς·
5 τούτ(ου) χιλία(ς μὲν;) δραχμὰς τὰς ἐνούσας ἐν τῶι ἐράνωι τ(ῶι πεντακοσιοδράχμωι, ὃν συνέλεξεν Ἀλεξικλῆς, οὗ μετεῖχ(εν Καλλισταγόρας, ἀργυρίου δὲ προσέθηκεν ἑκατὸν δραχμὰς, ἐσθ(ηνν δὲ τετιμημένην διακοσίων δραχμῶν· ὡμολόγησαν δὲ Σώστρατος καὶ Ἀριστοκράτης Ἐπαρχ(ίδει συνεισπράξειν τὸν ἔρανον τοῦτον καὶ
10 ἐάν τινα τῶν ἐσφορῶν μὴ δύνηται εἰσπράξαι Ἐπαρχίδης: συμπ;ροσθήσ(ει;)ν Σώστρατος καὶ Ἀριστοκράτης. ▷◁ Κάλλιππος: Ἀν: τὴν θυγατέρα Ἀριστολόχην ἐνηγγύησε Σωστράτωι γυναῖκα καὶ προῖκα μυ(ρ)ίας τετρακισχιλίας, ἀπέ(δ)ωκε δὲ καὶ τετρακοσίας ἐξ τὸν τόκον ὃν ἔλαβε (π)αρὰ Σωστράτου τῆι προικί. ▷◁ Ἀμεινοκράτης: Μυ: Ἀρισταγόρην τὴν θυγατέρα ἐνηγγ(ύ-

15 ησε Φιλοτίμωι γυναῖκα καὶ προῖκα ἔδωκε μ(υρί)ας δραχμάς. ⊳⊲ Καλλίξ-
ενος τὴν θυγατέρα Τι μ η κ ράτην Ῥοδοκλεῖ καὶ πρ(οῖκ)α ἔδωκεν ἑπτακο-
σίας δραχμάς· τούτου ἐσθην τριακοσίων· τὴν ἐσθην (καὶ) ἑκατὸν δ-
ραχμὰς ὡμολόγει ἔχειν Ῥοδοκλῆς τῶν δὲ τριακοσίων (δρα)χμῶν
ὑπέθηκε Καλλίξενος Ῥοδοκλεῖ τὸ οἴκημα τὸ ἐμ πόλει, ὧι γείτων . . . . . .
20 Κτησιδήμου τοῦ Χαιρέλα. ⊳⊲ Δεξικλῆς Μνησὼ τὴν θυγατέρα ἐ(ν-
ηγγύησε Τιμέαι: Πυρ: γυναῖκα καὶ προῖκα ἔδωκε τρισχίας πεντα-
κοσίας. ⊳⊲ Κτησωνίδης: Θαρ: Δικαίην τὴν ἀδελφὴν ἐνηγγύησ-
ε Παππία: Πα: γυναῖκα καὶ προῖκα χίας ἀργυρίου καὶ ἐσθην πεν-
τακοσίων· τὴν ἐσθην ὡμολόγει ἔχειν Παππίας καὶ ἀργυρίου
25 ἑκατὸν δραχμάς. ⊳⊲ Θαρσαγόρας: Μνη: ἐνηγγύησε Πανθαλίδα τὴν
θυγατέρα τὴν Μνησιδούλου Πυῤῥάκωι: Θαρ: γυναῖκα καὶ προῖκα τὴν οἰ-
κίαν τὴν ἐμ προαστίωι ἧι γείτων: Νικίας Χαρίου: ὥστ' εἶναι κύριον τῆς
οἰκίας Θαρσαγόραν: ἕως ἂν ζῆι. ⊳⊲ Κτησίων: Ἀγλω: ἐνηγγύησεν Ἑρμο
ξένην τὴν θυγατέρα Ἱερωνίδη: Ν . . γυναῖκα καὶ προῖκα ἔδωκε χιλί-
30 ας μὲν καὶ ἑξακοσίας κ(αὶ) τὴ(ν) οἰκίαν: Ἀρ:χίνου, ἧι γείτων: ἡ οἰκία
ἡ Καλλίππου τοῦ Ἥρα;(καὶ) θεράπαιναν ἧι ὄνομα Σύρα κα(ὶ
ἄλλην θεράπαι(ν)αν . . . . . ⊳⊲ Εἰδε-
σίλεωστ(εφαν;) οὖσαν τὴν θυγατέρα Καλ . . . . . γυναῖκα καὶ προῖ-
κ)α ἔδωκεν ΧΧ: τούτου ἀργυριο . . . . . Εὔβουλος
35 τὴν θυγατέρα . . Λ . . . . . Χ τού-
το;)υ ὡμολόγει . . . . . ἔχειν . . . . . Εὔβουλος
Θαρσ:|ΛΤΛτην . . . . . ⊳⊲ Λυσαν-
δρίδ;)ης; . . . τὴν . . . . . ἐνηγγύησ(ε) καὶ προῖκα ἔ-
δω)κε ΧΧΧ: . . . . . τὴν θυγατέ
40 . . . . . ⊳⊲ Ἀ(ρισ)τομένη;ς;
. . . . . εν . . : . . . . . ΧΧ τούτου
ἐ)σθην κ . . . . . |ΓΟΚ . .
. . . . . ΕΛΗΣ; . .
. . . . . ἐνηγγύησ)εν τὴν θυγατέρα Τιμαλ
45 . . . . . .
. . . . . αν. ⊳⊲

(Τῶν τελευταίων 14 στίχων τὰ γράμματα δὲν εἶναι πάντα βέβαια. Ἂν τις πλειότερον κοπιάσῃ, καὶ ταῦτα καὶ ἄλλα κατωτέρω ἐξακριβώνει.)

2.

Θεοὶ τύχαι ἀγαθῆι

Ἐπ' ἀρχόντων Κρατίνου Πολυζήλου Φιλόφρονος, ὅτε
συνωικίσθησαν αἱ πόλεις, τά δε ἔδοξεν Μυκονίοις
θύειν πρὸς τοῖς πρότερον καὶ ἐπηνωρθώθη περὶ τῶν προτέ-
5 ρων.—Ποσιδεῶνος δυωδεκάτει Ποσειδῶνι τεμενίτηι
κριὸς καλλιστεύων λευκὸς ἐνόρχης· ὁ κριὸς εἰς πόλιν οὐ-
κ εἰσάγεται· νῶτον καὶ πλάτη κόπτεται· ἡ πλάτη σπένδε-
ται· τῶι ἱερεῖ γλῶσσα καὶ βραχίων. Τῆι αὐτῆι ἡμέραι Ποσει-
δῶνι φυκίωι ἀμνὸς λευκὸς ἐνόρχης· γυναικὶ οὐ θέμις· καὶ
10 ἀπὸ τοῦ τέλους τῶν ἰχθύων βουλὴ πρισμένη ἱερεῖα εἴκο-
σι δραχμῶν διδότω. Τῆι αὐτῆι ἡμέραι Δήμητρι χλόηι ὗες
δύο καλλιστεύουσαι· ἡ ἑτέρα ἐγκύμ(ω)ν· νῶτον κόπτεταί
τῆς ἐγκύμονος· τὰς ὗς βουλὴ Κ... ΤΩΜΗΣΙΟΙ; ἄρχοντες
διδόντων ὀσφὺν καὶ κωλῆν τῆς ὑὸς τῆς ἑ; τέρ(η;)ς ἀλφίτων(ν
15 δύο χοίνικας, οἴνου τρεῖς κοτύλας.—Δηναιῶνος δεκάτηι
ΕΠΙΟΓΔΙΙ ὑπὲρ καρποῦ Δήμητρι ὖν ἐνκύμονα πρωτότοκον,
Κόρηι κάπρον τέλεον, Διὶ βουλεῖ χοῖρον· ταῦτα διδόντων ἱε-
ροποιοὶ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἀργυρίου καὶ ξύλα διδόντων καὶ ὁλάς·
ἐπιμελέσθων δὲ τῶν ἱερῶν ὅπως (καλ;)ὰ (ἦ;)ι ἄρχοντες καὶ ἱε-
20 ρεῖς· ἐὰν δέ τα δέηι καλλιερεῖν, ἱεροποιοὶ διδόντων· εἰς δὲ
τὴν ἑορτὴν θυέτω Μυκονιάδων ἡ βουλο(μ)έ(νη) καὶ τῶν οἰ-
κουσῶν ἐμ Μυκόνωι ὅσαι ἐπὶ Δήμητρα τετέλεσται.—Ἐν-
δεκάτηι ἐπι ΤΟΤΑΠΛΗ;θος Σεμέληι ἐτήσιον· τοῦτο ἐνα-
τεύεται.—(Δ)υωδεκάτει Διονύσωι ληνεῖ ἐτήσιον ὑπ(ὲρ)
25 καΜπῶν Διὶ χθονίωι Γῆι χθονίηι δερτὰ μέλανα ἐτήσι(α·
ξένωι οὐ θέμις· δαινύσθων αὐτοῦ.—Βακχιῶνος δε(κά-
τηι ἑνδεκάδι (;) Διονύσωι βακχεῖ χίμαρος καλλιστεύω(ν·
τὴν τιμὴν ἱεροποιοὶ διδόντων καὶ συνεστιάσθων, δ(αι-
νύσθων δὲ αὐτοῦ.—Ἑκατομβαιῶνος ἑδδόμηι ἱσταμέ-
30 νου Ἀπόλλωνι ἑκατομβ ἰ ω ι ταῦρος καὶ δέκα ἄρνες· νῶτον
τοῦ ταύρου κόπτεται· τῶι ἱερεῖ τοῦ ταύρου δίδοται γλῶσ-
σα καὶ βραχίων· τῶν ἀρΤων ὧν οἱ παῖδες θύουσιν, ἱερεῖ γλῶσ-
σα καὶ τῶι παιδὶ γλῶσσα ἑκατέρωι· ὧν οἱ νυμφίοι θύ(ου)σιν...
τῶν ἀρΤων τῶι ἱερεῖ καὶ τῶι νυμφίωι γλῶσ(σ)α ἑκατέρωι· (τῆι
35 αὐτῆι ἡμέραι Ἀχελωίωι τέλειον καὶ δέκα (ἄρ)νες του...
.α τέλειον καὶ ἕτερα δύο πρὸς τῶι (βωμ;)ῶι...Γ ¯ .Τ..
.λα εἰς τὸν ποταμόν· ὁ ἐργαζόμεν(ος τὸ χωρ)ίον τὸ ἐν...
.ου Ἀχελωίου μίσθωμα ἀποδιδότω.....αχ!...Ω...

..τοῦτο καταθμέσθω.. |ξ| ..... πέμπτη(ι) ἐπ...
40 ..ἀρ;)χ;ηγέτη ἐτήσιο(ν..... / ¯ ΚΛ ¯ ||
..δαινυσ(θ.....
..β)ασιλειι.....
.....ιρρο..
..... / Γ..
45—52.....
.....ελε..
.....ν καὶ σκέ(λ...
55 Ο;ΙΤ.....
ΙΕΙ.....
ΟΝ.....
.Ο;ΙΙ....(Ἀ)πολλωνι.ΛΙ...
59—61.....
62 ....Μ..ΟΥΟΤ...

(Εἶναι ἔτι τόπος ὡς 30 στίχων, ὅστις εἶχέ ποτε γράμματα).

Αἱ ἀνωτέρω ἐπιγραφαὶ εἶναι κεχαραγμέναι ἐπὶ τῶν δύο πλατειῶν ἐπιφανειῶν μιᾶς μεγάλης στήλης λίθου λευκοῦ, ἐχούσης ὕψος 1,71, πλάτος 0,48, πάχος 0,13. καὶ ἡ μὲν προτέρα, ἡ ἀναγραφὴ προικῶν, τώρα πρῶτον γίνεται γνωστή, ἡ δὲ δευτέρα, ὁ νόμος θυσιῶν, καὶ πρότερον ὁπωσοῦν ἐγνωρίζετο. Ἡ στήλη δηλ. ἡ ἔχουσα τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας, μέχρι πρὸ ὀλίγου ἀπετέλει μέρος τῆς ὀροφῆς ἑνὸς ἐν Μυκόνῳ ἐξοχικοῦ ἐκκλησιδίου τῆς ἁγίας Μαρίνας κατὰ τὴν θέσιν Φουμιά, νοτιοανατολικῶς τῆς πόλεως. Παρεῖχε δὲ εἰς ὄψιν τῶν εἰσερχομένων εἰς τὸ ἐκκλησίδιον καὶ ἀναβλεπόντων μόνον τὴν μίαν γραπτὴν ἐπιφάνειάν της, τὴν περὶ τῶν θυσιῶν, καὶ ταύτην εἶδε πρὸ ἐτῶν ὁ Γάλλος Lebas καὶ ἐξέδωκεν ἐν τῷ συγγράμματί του Voyage en Grèce et en Asie mineure, ἐν τῷ τμήματι τῶν νήσων, ὑπ' ἀριθ. 2058. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐκεῖ 42 στίχων, μόνον ὁ δ^ος καὶ ὁ κς^ος εἶναι πλήρεις καὶ ὀρθῶς ἀνεγνωσμένοι, καὶ οὐδὲν θαῦμα τῇ ἀληθείᾳ, διότι πλὴν τοῦ δυσκόλου τῆς θέσεως τοῦ λίθου καὶ τὸ χάραγμα τῶν γραμμάτων ἦτο λεπταλέον καὶ ἀβαθές, ἡ δὲ ἀποτριβὴ τῆς ἐπιφανείας ἐνιαχοῦ μεγάλη. Καὶ τώρα δὲ ἀκόμη, ἀφοῦ πρὸ μικροῦ ὁ λίθος ἐκομίσθη εἰς Ἀθήνας ἐπιμελείᾳ καὶ δαπάνῃ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἑταιρίας καὶ ἱδρύθη ἐν τῷ Βαρβακείῳ, εἶχε δυσκολίας ἡ ἀνάγνω-

σις· δι' ὃ μετ' ἐπιεικείας πρέπει ν' ἀποδεχθῶσιν οἱ τοῦ Ἀθηναίου ἀναγνῶσται τὸ σήμερον ἐκδιδόμενον κείμενον.

Μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἐκκλησιδίου ἀπόσπασιν τῆς στήλης καὶ καθάρισιν παρὰ τοῦ ἀποστόλου τῆς ἑταιρίας Π. Σταματάκη παρετηρήθη, ὅτι καὶ ἡ ἑτέρα πλατεῖα ἐπιφάνεια, ἡ ποτὲ πρὸς τὰ οὐράνια ἐστραμμένη καὶ ὑπὸ ἀμμοκονίας κατασκεπής, ἦτο ἐπιγεγραμμένη. Αὕτη δὲ, νομίζομεν, ἡ ἑτέρα ἐπιφάνεια ἀπετέλει καὶ ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν τῆς στήλης ὄψιν καὶ τὴν πρωϊμώτατα ἐπιγεγραμμένην· διότι αὕτη μόνη ἔχει ἄνω γεῖσον ἐξέχον, ἐσχηματισμένον ἐκ κανόνος καὶ κυματίου, δεικνύει δὲ καὶ τὰ γράμματα ἀρχαιοπρεπέστερα, τῶν Μακεδονικῶν περίπου χρόνων, ἐνῷ ἡ πρὸ ἐτῶν ὁρατὴ ἐπιφάνεια εἶναι ὅλως ἐπίπεδος ἄνω (ἄνευ γείσου), τὰ δὲ γράμματά της ἐλέγχουσι τοὺς πρώτους Ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Δυστυχῶς δὲ ἤδη πρὸ τῶν μέσων ἑκατέρας τῶν ἐπιφανειῶν τὰ γράμματα ἐκ τῆς πολλῆς ἀποτριβῆς γίνονται ἀμυδρότατα καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκλείπουσιν, ὑπολειπομένων μόνον ὀλίγων τινῶν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ σποράδην, καὶ τοῦτο πολὺ πρὶν ἢ φθάσωμεν εἰς τὸ κατωτάτω τῆς στήλης μέρος, ὅπερ ἐκεῖ εἶναι ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἀποτετμημένον κατ' ὀρθὴν γωνίαν καὶ στενοῦται προσφυῶς εἰς ἐνάρμοσίν ποτε ἐν βάθρῳ στερεῷ ἢ βαθμῖδι ναοῦ τινος ἢ ἄλλης δημοσίας ἐν Μυκόνῳ οἰκοδομῆς. Ὅταν δέ ποτε ἐκδοθῇ ἡ στήλη αὕτη πανομοιοτύπως, θὰ φανῇ καὶ ἡ ἄνω κατὰ τὸ γεῖσον ἀκρωτηρίασίς της καὶ εἴ τις ἄλλη ἀλλοῦ βλάβη ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ τὴν εὗρε, καὶ ὅτι τὰ γράμματα τῆς α'. ἐπιφανείας δὲν εἶναι ἴσως ὑπὸ μιᾶς χειρὸς πάντα καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ κεχαραγμένα, καθ' ὅσον τὰ τοῦ 31ου καὶ 32ου στίχου γίνονται μείζονα καὶ ἀραιότερα, εἶτα δὲ πάλιν ἐπανέρχονται τὰ μικρότερα, ὅπερ ὅμως καὶ ὡς ἐκ σφάλματός τινος καὶ γενομένης ἔπειτα διορθώσεως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ.

Ταῦτα προειπόντες περὶ τῆς ἐξωτερικῆς καταστάσεως τῆς στήλης, λέγομεν ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τοῦ περιεχομένου ἑκατέρας τῶν ἐπιγραφῶν.

Ἀναγραφὴ προικῶν ἐπὶ λίθου ἕως τώρα ἐγνωρίζετο μία μόνη, ἂν δὲν σφάλλω, ἐκ Τήνου, ἐκδοθεῖσα ἐν τῷ Corp. Inscr. Græc.

ὑπ' ἀρ. 2335, b. Ἀλλ' ἐκείνη εἶναι κολοβωτάτη, μόλις 15 στίχων, καὶ οὐδὲ ἓν ἐδάφιον παρέχουσα ὁλόκληρον. Ὅμως δὲ διακρίνομεν διαφορὰν τυπικῶν φράσεων μεταξὺ ἐκείνης καὶ ταύτης. Ἐκεῖ μὲν ἀναγινώσκονται τὰ: ὁ δεῖνα τῷ δεῖνι ἐπὶ τῇ θυγατρί. . ἐπὶ τῇ μητρί. . ἐπέδωκε προῖκα. . Ἐδῶ δὲ, ὡς εἶδαν οἱ ἀναγνῶσται, ἀλλοῖαι αἱ ἀνάλογοι φράσεις καὶ προσέτι ποικίλλουσαι πολύ. Θεωρητέοι δὲ ὡς δημόσια ἔγγραφα οἱ λίθοι οὗτοι, ἱδρυμένοι δὲ πιθανώτατα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ μὴ μένωσιν ἄγνωστοι εἰς τὸ κοινὸν αἱ κατὰ τὴν σύναψιν τῶν γάμων γινόμεναι συμφωνίαι, καθ' ὅσον μάλιστα τινὲς τούτων καὶ δὲν ἦσαν ἁπλαῖ οὐδὲ εὐθὺς τότε τετελεσμέναι, ἀλλὰ μέλλουσαι ἐφεξῆς νὰ τελεσθῶσιν. Ἠνοίγοντο οὕτως εἰπεῖν καὶ ἐξαπλοῦντο ἐπὶ τῶν λίθων τούτων τὰ τῶν καθ'ἡμᾶς συμβολαιογραφείων καὶ ὑποθηκοφυλακείων βιβλία εἰς πάντα πολίτην, ἵνα ἔχῃ εὐχερῆ αὐτῶν γνῶσιν ἐν παντὶ καιρῷ(*). Ἀλλ' ἵνα ἔχωσιν αἱ ἀναγραφαὶ αὗται τὴν χρησιμότητα βεβαίαν, ἔπρεπε νομίζομεν, νὰ ἐξακολουθῶνται τακτικῶς καὶ συμπληρῶνται. Ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης ἐν τῷ ἀνωτέρω κειμένῳ θέλει παρατηρήσει τὰ πλεῖστα τῶν ἐδαφίων χρήζοντα τοιαύτης ἐν τῷ μέλλοντι συμπληρώσεως. Πῶς δὲ αὕτη ἐγίνετο, ἀγνοοῦμεν. Μόνον δὲ δύο ἐδάφια ἐν στίχ. 14 καὶ 20, τὸ τοῦ Ἀμεινοκράτους καὶ τὸ τοῦ Δεξικλέους, περιέχουσιν ἁπλῆν καὶ πλήρη δόσιν προικός.

Εἶναι μὲν δυσάρεστον, ὅτι δὲν ἐσώθη ὁλόκληρος ὁ πρῶτος στίχος τῆς ἀναγραφῆς, ὁ ἐπὶ τοῦ γείσου, ἀλλὰ καὶ ἂν ἐσώζετο, πολύ τι δὲν ἠθέλομεν μάθει ἐξ αὐτοῦ, διότι εἶναι πιθανὸν, ὅτι ὁ στίχος θὰ ἔλεγεν οὐδὲν πλέον ἤ: ἐπ'ἀρχόντων Σωστράτου καὶ δεῖνος καὶ δεῖνος· ἂν δηλ. ἐκλάβωμεν τὴν ἐκεῖ πρὸ τοῦ ΩΝ ὀρθὴν κεραίαν ὡς λείψανον τοῦ ταῦ, καὶ θελήσωμεν κατ' ἀναλογίαν τῆς ἑτέρας ἐπιγραφῆς νὰ δεχθῶμεν ἀναγεγραμμένους 2 ἢ 3 ἄρχοντας καὶ ἐδῶ, ἄρξαντας ὁμοῦ ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἐνιαυτῷ. Παρατηρητέον δὲ τότε, ὅτι τιμῆς χάριν πρῶτον προικοσύμφωνον ἀνεγράφη τὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ πρώ-

(*) Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἤτό ποτε ἱδρυμένος λίθος ἐν Τήνῳ, μακρὰν ἔχων πωληθέντων κτημάτων ἀναγραφὴν παρ' ἰδιωτῶν καὶ σωματείων εἰς ἰδιώτας καὶ σωματεῖα, ὁ ἐκδεδομένος ἐν C. I. Gr. ἀρ. 2338.

του ἄρχοντος Σωστράτου, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, αἱ προῖκες αἱ παρὰ τῶν ἀρχόντων διδόμεναι δὲν ἦσαν οὔτε μεγάλαι οὔτε ἐλεύθεραι ὅρων δυσχερῶν, καὶ ὁ Ἐπαρχίδης ὁ γαμβρὸς τοῦ ἄρχοντος τῆς Μυκόνου Σωστράτου ἐζήτησε παρὰ τοῦ πενθεροῦ του καὶ ἔλαβεν ἐγγυητὴν διὰ τὸ πλεῖστον τῆς προικός, κάποιον Ἀριστοκράτην, διὰ τὰς χιλίας δηλ. δραχμὰς, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ὑπὸ τοῦ Σωστράτου πρότερον κατατεθειμέναι ἔν τινι ἐράνῳ, ἤτοι ταμείῳ ἐρανιστῶν, συγκεκροτημένῳ ἐκ μετοχῶν πεντακοσιοδράχμων, ὅπερ ἐτόκιζε τὰ χρήματα, ἱδρυμένον ὂν (ἵνα ὁμιλήσωμεν κατὰ τὴν σημερινὴν γλῶσσαν) ὑπό τινος Ἀλεξικλέους, ἔχοντος συνιδρυτὴν καί τινα Καλλισταγόραν· διότι οὕτως ἐκλαμβάνομεν ἡμεῖς τὸ ὅλον νόημα τῶν ἐν στίχ. 5—7 γεγραμμένων: «τὰς ἐνούσας.... Καλλισταγόρας.» ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀδύνατος καὶ ἄλλη τις ἐκδοχή. Ἰδίως ὅμως τῆς φράσεως· «ὃν συνέλεξεν Ἀλεξικλῆς» ὁμοία εὕρηται ἔν τινι ὅρῳ ὑποθηκευμένων κτημάτων, δημοσιευθέντι παρ' ἐμοῦ ἐν τῇ Ἀρχαιολ. Ἀθην. Ἐφημερίδι τῆς Β' περ. ἀρ. 77, αὕτη: «τοῦ ἐράνου, ὃν συνέλεξεν Ἀρισταγόρας.» Ὄχι δὲ πολὺ διαφορετικὴ εἶναι καὶ ἡ φράσις· «τοῦ ἐράνου τοῦ ἀργυρηροῦ ἀρχηγὸς γενόμενος συναχθῆναι», ἡ ἀναγνωσθεῖσα ἔν τινι ὀργεωνικῷ ψηφίσματι, ὑπὸ Πιττάκη ἐκδοθέντι ἐν Ἐφημ. Ἀθ. Ἀρχαιολ. περ. Α'. ἀρ. 2584. Ἡ δὲ πάλιν εἴσπραξις εἴτε ἀπόληψις τῶν χιλίων δραχμῶν ἐν συνόλῳ ἢ κατὰ μέρη (εἰσφοράς;) παρὰ τοῦ Σωστράτου εἴτε τοῦ Ἐπαρχίδου εἶχε, φαίνεται, δυσκολίας διὰ λόγους ἐγκειμένους εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κανονισμὸν τοῦ ἐράνου. Πόσον καλλιτέρα ἡ τύχη τοῦ ἐν στ. 15: Φιλοτίμου καὶ τοῦ ἐν στ. 21: Τιμέα, οἵτινες ἔλαβαν παρὰ τῶν μὴ ἀρχόντων πενθερῶν των ἐπὶ χεῖρας ὁ μὲν μυρίας, ὁ δὲ τρισχιλίας δραχμάς. Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ ἐδαφίῳ καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς εἶναι πολλά τινα εἰς ἅ τις σχολάζων δύναται νὰ προσέξῃ καὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν διασάφησίν των, ἀλλ' ἡμεῖς εἰς ὀλίγα περιοριζόμεθα. Τὸ ἐν τοῖς στ. 17, 23, 24, κατ' αἰτιατικὴν, μόνον πτῶσιν ἐμφανιζόμενον ἡμῖν *ἐσθην*, τὸ σήμερον ῥουχικὸ ἢ ῥουχικὰ λεγόμενον, φαίνεται νεοφανὴς τύπος, καὶ δὲν ἠξεύρομεν πῶς νὰ τὸν τονίσωμεν, ἔσθην ἢ ἐσθήν. Τὰ δὲ ἐν τοῖς στ. 3, 11, 14, 21, 22, 23, 25, 27, 28 συντομευμένα: Ἀρ. Ἀν. Μυ. Πυρ. Θαρ. Πα. Μνη.

θαρ. Ἀγλω. εἶναι πιθανώτατα ὀνόματα πατέρων· φυλῶν δὲ ὀνόματα δὲν φαίνονται ὑπάρχοντα ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιγραφῇ, ὡς ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ ἐπείνῃ Τηνίᾳ ὑπάρχουσιν. Ὅτι δὲ εἷς τινα ὀνόματα πενθερῶν ἢ γαμβρῶν δὲν προσετέθησαν τὰ πατέρων ὀνόματα, τοῦτο εἶναι ἀνωμαλία, ὁποίας καὶ ἄλλας ἔχει ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, λ. χ. τὴν ἔλλειψιν τοῦ γυναῖκα καὶ τοῦ ἐνηγγύησεν ἐν στ. 3 καὶ 16, τὴν συντετμημένην γραφὴν τρισχίας καὶ χίας ἐν στίχ. 21 καὶ 23 καὶ τὰ ἐν στίχ. 34 καὶ 40 ἀριθμητικὰ XX, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτο.

Λέγομεν ὀλίγα καὶ περὶ τῆς ἑτέρας ἐπιγραφῆς, καὶ πρῶτον τοῦτο, ὅτι ἐνῷ ἡ νῆσος Μύκονος ἐν τῷ περίπλῳ τοῦ Σκύλακος, σελ. 22, λέγεται δίπολις, ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης πρῶτον μανθάνομεν, ὅτι αἱ πόλεις αὐτῆς ποτε συνῳκίσθησαν, τὸ δὲ πότε ἄδηλον, ἴσως ἐν τοῖς πρὸ Χριστοῦ Ῥωμαϊκοῖς χρόνοις. Ἀλλ' ὅμως εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστόν, ὅτι καὶ τώρα ἀκόμη οἱ Μυκόνιοι, ὡς καὶ οἱ Αἰγινῆται, σώζουσι τὴν κλίσιν τοῦ νὰ κατοικῶσιν ἐν διεσπαρμέναις οἰκήσεσιν ἐπὶ τῶν ἀγρῶν των. Ὅτι δὲ ἀπὸ τοῦ Ποσειδεῶνος ἄρχονται νομοθετοῦντες οἱ Μυκόνιοι τὰ τῶν θυσιῶν, λόγον θὰ ἔχει τὴν πιθανῶς ἀπὸ τοῦ μηνὸς τούτου παρ' αὐτοῖς ἀρχὴν τοῦ ἔτους, διότι οἱ Ἕλληνες ἄλλοι ἄλλον μῆνα εἶχον πρῶτον τοῦ ἔτους· ὁ ἐν ταῖς Ἀθήναις πρῶτος, ὁ Ἑκατομβαιών, δὲν ἦτο καὶ ἀλλοῦ πρῶτος. Ἐπίθετα τοῦ Ποσειδῶνος τεμενίτης καὶ φύκιος, τοῦ Διονύσου ληνεύς, ὁ μὴν Βακχιὼν εἶναι νεοφανῆ, ἔτι δὲ πλέον τὰ τοῦ στίχου 25 δερτὰ μέλανα, τὰ ὁποῖα φαίνονταί μοι ὡς τὰ τῆς συνηθείας σφαχτά. Ἀπελπιστικὰ δὲ ὄντως εἶναι τὰ ἐν ἀρχῇ τοῦ 16 στίχου ε π ι ο γ δ η καὶ τὰ ἐν στίχ. 23 ε π ι τ ο τ α π λ η θ ο ς καὶ τὰ ἐν στίχῳ 27 ἐ ν δ ε κ ά δ ι (;) πάντα ταῦτα ἀκολουθοῦντα μετὰ τὰ σαφῶς ἀναγινωσκόμενα τακτικὰ ἀριθμητικά: δεκάτῃ, ἑνδεκάτῃ καὶ δεκάτῃ. Πράγματα παρέχει καὶ τὸ ἐν στ. 23—24: ἐ ν α — τ ε ύ ε τ α ι, τὸ ὁποῖον ἂν δὲν εἶναι ῥῆμα ἀπὸ τοῦ ἔνατος κατεσκευασμένον, εἰς τὴν σημασίαν τοῦ· ἐπαναλαμβάνεται ἐννεάκις (δηλ. θύεται τὸ ἐτήσιον [θῦμα] ἐννέα κατὰ σειρὰν ἡμέρας), θὰ εἶναι ἴσως ἀναγνωστέον διὰ παρεμβολῆς ἑνὸς Σ (ἐν τέλει τοῦ 23ου στίχου): ἐναστεύεται, ἀνύπαρκτον μὲν ἕως τοῦ νῦν ῥῆμα, ὅπερ ὅμως, ἂν τὸ δεχθῶσιν οἱ γραμματικοὶ ὡς ὄχι

ἀδύνατον, θὰ σημαίνει πιθανῶς τὸ ἐναντίον τῆς ἀνωτέρω ἐν στίχῳ 6—7 φράσεως· εἰς πόλιν οὐκ εἰσάγεται. Ἀλλ' ἤδη πλείονα ἢ ὅσα ἤθελα τοιαῦτα ἔγραψα, δυσαρεστοῦμαι δὲ ἐπὶ πλέον νὰ ἐξακολουθήσω ὁμοίως, ἄνευ κἂν ἐλπίδος, ὅτι νύξιν ὠφέλιμον δίδω εἰς ἄλλους νὰ μαντεύσωσι τὰ ἀγνοούμενα· φοβοῦμαι μάλιστα μὴ καὶ διὰ τῶν εἰκαστικῶν μου παρατηρήσεων παράγω αὐτοὺς εἰς ψευδεῖς ἀντιλήψεις, ἐνῷ ἀνεπηρέαστοι παρ' ἐμοῦ μένοντες ἤθελον ἴσως εὐκολώτερον ἐπιτύχει τοῦ ἀληθοῦς, ἀγόμενοι ἕκαστος ὑπὸ τοῦ ἰδίου δαιμονίου. Ὅθεν παύω, λέγων τοῦτο ἔτι μόνον, ὅτι ἡ στήλη αὕτη ἔχει καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας τῶν δύο στενῶν της ἐπιφανειῶν, δηλ. τῶν τοῦ πάχους, δὶς εἰς δύο διάφορα μέρη ἀφεστῶτα ἀλλήλων ἐγκεχαραγμένην τὴν λέξιν· εὐετηρία (=καλὴ χρονιά) (*).

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 23 Ὀκτωβρίου 1873.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

(*) Ὑποθέτω, ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἐνεχαράχθη ὄχι κοινῷ δόγματι τῆς πόλεως, ἀλλ' ὑπό τινος ἰδιώτου, ἐπιεικοῦς ὅμως ἀνθρώπου, ὅστις ἢ ηὔχετο τὸ κοινὸν καλόν, ἢ τὸ ἔβλεπε καὶ ἐξέφραζε τὴν χαράν του, δὲν ὡμοίαζε δὲ τοὺς σημερινούς, ἢ δύσφημά τινα χαράττοντας ἐπὶ δημοσίων μνημείων ἢ τὰ ἑαυτῶν ἄθλια ὀνόματα, καθὼς ἐσχάτως εἶδα καὶ ἐπὶ τῶν τοῦ ναοῦ τῆς Σουνιάδος Ἀθηνᾶς κιόνων, καὶ ἐταλάνισα τὴν Φραγκικὴν βαρβαρότητα, ἥτις ἐκόλλησε δυστυχῶς καὶ εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας νεωστί. Τὴν κακὴν συνήθειαν, γεννηθεῖσαν μὲν ὄχι πάντως ἐκ κακῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἔκ τινος φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου αἰσθηματικότητος καὶ δὴ καὶ εὐσεβείας, ἐπιχωριάσασαν δὲ πρῶτον, ἂν δὲν σφάλλω, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Αἰθιοπίᾳ, ἔνθα ἐθαυμάζοντο πλεῖστα τῆς ἀρχαιότητος μεγαλουργήματα, ἠσπάσθησαν τῷ χρόνῳ καὶ μετ' ἐπιτηδεύσεως οἱ ἐπὶ Καισάρων Ῥωμαῖοι (ἴδε τὰς πολλὰς τοῦ εἴδους τούτου ἐπιγραφὰς ἐν C. I. Gr. ἀριθ. 4719—821. 5039—108. 5110—16, καὶ μάλιστα τὴν τελευταίαν, τὴν ἴσως πασῶν ἀρχαιοτάτην)· ὕστερον δὲ τὴν ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλοι λαοὶ καὶ ὑπὲρ πάντας οἱ Φράγκοι. Ἂν δὲ οἱ Ἕλληνες τὴν εἶχον ἐν τῇ καλῇ των ἐποχῇ, οὐδὲν μνημεῖον ἀρχιτεκτονικὸν τῆς Ἑλλάδος ἤθελε διαρκέσει μέχρις ἡμῶν, ἀλλ' ἤθελαν πάντα καταφαγωθῆ ἀπὸ τὰ χαράγματα τῶν ἀπειροπληθῶν τότε περιηγητῶν, διότι τὸ ἔθνος ἦτο πολυάριθμον. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ εἰς ξένους λαοὺς ἐπιβήτορας τῆς γῆς των ἐπέβαλλον τὸν πρὸς τὰ μνημεῖα σεβασμὸν οἱ Ἕλληνες ἐν ὅσῳ ἔτι εἶχον σύστασίν τινα πολιτικήν, ἕως οὗ μετὰ τὴν τῶν Τούρκων εἰσβολὴν ἐνωθρεύθησαν τελέως καὶ παρεῖδον τὴν πατρίδα των γενομένην Σκυθῶν ἐρημίαν καὶ Μυσῶν λείαν· ἀνάβρωσις δὲ πλήρης δὲν ἦλθεν εἰσέτι καὶ μετὰ 52 ἔτη ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν ἐπαναστάσεως.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

Σεπτέμβριος.—Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 752,56.

Μεγίστη » » 756,47 (τὴν 22ην).

Ἐλαχίστη » » 743,01 (τὴν 25ην).

Μέση θερμοκρασία 24,38.

Μεγίστη » 35,8 (τὴν 7ην).

Ἐλαχίστη » 11,0 (τὴν 26ην).

Ἡμέραι βροχῆς 3 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 17,74 χμ).

Ἡμέραι ἀστραπῶν 9, βροντῶν 1.

Ἐπικρατήσαντες ἄνεμοι ΒΑ καὶ ΝΔ.

Ὀκτώβριος.—Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 757,48.

Μεγίστη » » 759,71 (τὴν 29ην).

Ἐλαχίστη » » 748,25 (τὴν 21ην).

Μέση θερμοκρασία 18,47.

Μεγίστη » 28,3 (τὴν 7ην).

Ἐλαχίστη » 12,3 (τὴν 30ὴν).

Ἡμέραι βροχῆς (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 49,95 χμ).

Ἡμέραι ἀστραπῶν 6, βροντῶν 3, ἴριδος 1.

Ἐπικρατήσαντες ἄνεμοι ΝΔ, ΒΑ καὶ Δ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ.

Ἐν σελ.	164	στίχ.	1	γράφε	ἐνστερνισθῶσι
»	171	»	22	»	κηρίνας
»	172	»	4—5	»	ὑπάρχῃ
»	176	»	7	»	μετὰ τὸ νὰ μεταφέρῃ πρόσθες «τὸ τῆς πολιτείας κῦρος»
»	»	ἐν σημ.		»	caesum...concio
»	179	»	13	»	ἀπολαύωσιν
»	190	»	4	»	ἠρεμίᾳ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΗΘΟΠΟΙΟΥ ΔΥΝΑΜΕΩΣ ΤΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΣΧΟΛΕΙΟΙΣ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ (1).

Γνωστὸν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ σπεύδῃ κατὰ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον πρὸς τὴν θείαν τελειότητα (2). Ἐπειδὴ δὲ ἡ τελειότης τοῦ Θεοῦ συνίσταται οὐ μόνον ἐν τῇ τελειότητι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἁρμονίᾳ τῶν θείων αὐτοῦ ἰδιοτήτων· διὰ τοῦτο καὶ ἡ τελειότης τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι ἡ ἐπίτευξις τοῦ θείου αὐτοῦ προορισμοῦ, συνίσταται ἐν τῇ δυνατῇ καὶ ἐναρμονίῳ τελειοποιήσει, ἤτοι ἀναπτύξει, πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἰδιοτήτων καὶ δυνάμεων. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς συνιστάμενος ἐκ σώματος καὶ πνεύματος, ἔχει χρείαν σωματικῆς τε καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ διττὴ αὕτη τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξις κατορθοῦται καὶ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀγωγῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀγωγὴ ἄρχεται μὲν ἀπὸ τοῦ οἴκου, ἐξακολουθεῖ δὲ ἐνεργοῦσα καὶ ἐν τῷ σχολείῳ, διὰ τοῦτο τὸ σχολεῖον πρὸς πᾶσι τοῖς ἰδιαιτέροις σκοποῖς, οὓς ἐπιδιώκει, ἤτοι πρὸς πάσῃ τῇ σπουδῇ αὐτοῦ ὅπως παράσχῃ εἰς τὸν μαθητὴν εἰδικάς τινας γνώσεις, δι' ὧν δύναται νὰ καταστῇ χρήσιμος εἰς ἑαυτόν τε καὶ τὴν κοινωνίαν, πρέπει νὰ μὴ ἀπομακρύνηται ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς, μᾶλλον δὲ ὀφείλει διὰ τῶν εἰδικῶν ἐκείνων γνώσεων νὰ συντελέσῃ πρὸς ἐπίτευξιν αὐτοῦ, ἤτοι πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἐναρμονίου ἀναπτύξεως πασῶν τῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Ἐπειδὴ δὲ, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ψυχὴν, ἅπασαι αὐτῆς αἱ διάφοροι δυνάμεις δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς τρεῖς γενικωτάτας δυνάμεις, τουτέστι τὴν *γνωστικὴν*, τὴν *συναισθητικὴν* καὶ τὴν *βουλητικὴν*, διὰ τοῦτο ἥ τε κατ' οἶκον καὶ ἡ ἐν τῷ σχολείῳ ἀγωγὴ πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ καὶ τῶν τριῶν τούτων δυνάμεων τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν

(1) Ἡ παροῦσα διατριβὴ ἀπεσπάσθη ἐκ τοῦ οὔπω ἐκδοθέντος λόγου, ὃν ἀπηγγείλαμεν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ Ῥιζαρείῳ σχολῇ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐν τῷ παρόντι ἔτει (1873) δημοσίων αὐτῆς ἐξετάσεων.

(2) «Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥςπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι» (Ματθ. ε', 48).

μόρφωσιν. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν ἐκ τῶν τριῶν τούτων δυνάμεων ἡ μὲν βουλητικὴ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συναισθητικῆς, ἡ δὲ συναισθητικὴ ἐκ τῆς γνωστικῆς, διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ μορφώσει τοῦ ἀνθρώπου ἡ μὲν ἐνίσχυσις τῆς βουλητικῆς δυνάμεως προαπαιτεῖ τὴν μόρφωσιν τῆς συναισθητικῆς, ἡ δὲ μόρφωσις τῆς συναισθητικῆς προαπαιτεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γνωστικῆς. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ συναισθητικὴ δύναμις, ἧς ἕδρα θεωρεῖται ἡ καρδία, ἱσταμένη μεταξὺ τῆς γνωστικῆς, ἧς ἕδρα θεωρεῖται ὁ ἐν τῇ κεφαλῇ ἐγκέφαλος, χρησιμεύει ὡς ἀγωγὸς τοῦ διανοήματος εἰς τὴν πρᾶξιν· τούτου ἕνεκα ἔλεγε καὶ ὁ περίφημος τῆς Γερμανίας παιδαγωγὸς Δίντερος ὅτι «ὅπως πραγματωθῇ ἡ ἰδέα πρέπει νὰ »μεταβιβασθῇ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς εἰς τὴν καρδίαν». Συνῳδὰ πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Διντέρου ἀποφαίνεται καὶ ἕτερος τῆς Γερμανίας παιδαγωγὸς, ὁ περιώνυμος Κέλλνερος, λέγων· «Δὲν χρῄζει ἀπο»δείξεως ὅτι ἡ καρδία προϋποτίθησι τὴν γνωστικὴν δύναμιν καὶ »ὅτι αὕτη, ἡνωμένη οὖσα μετ' ἐκείνης, ἐπενεργεῖ ἐπὶ τὴν βούλη»σιν. Τούτου ἕνεκα ἡ καρδία φαίνεται εἰς ἡμᾶς τὸ ἑνωτικὸν κέν»τρον τῆς γνώσεως καὶ τῆς βουλήσεως». Ἡ καρδία δὲν ἵσταται μεταξὺ τῶν δύο ἑτέρων τῆς ψυχῆς δυνάμεων ὡς ἁπλοῦς ἀγωγὸς ἢ ὡς ἁπλῆ γέφυρα, μετάγουσα τὰς ἐνεργείας τοῦ γνωστικοῦ, τουτέστι τὰ διανοήματα, εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ βουλητικοῦ, τουτέστιν εἰς τὴν πρᾶξιν· ἀλλὰ χρησιμεύει συγχρόνως καὶ ὡς ἥλιος, ὅστις, διαφόρως θερμαίνων καὶ χρωματίζων τὰς ἐνεργείας τῆς γνωστικῆς δυνάμεως, γίνεται αἴτιος τῆς διαφόρου ποιότητος τῶν ἐνεργειῶν τῆς βουλητικῆς. Ἤτοι ἐκ τῆς καρδίας ἐξαρτᾶται ἡ ποιότης τῶν τε διανοημάτων (1) καὶ τῶν ἔργων τῶν ἀνθρώπων. Ὅ,τι καλὸν καὶ αἰσχρὸν, ὅ,τι ἀγαθὸν καὶ πονηρὸν (2), ὅ,τι εὐάρεστον καὶ δυσάρεστον, ὅ,τι ποθητὸν καὶ μισητὸν, προέρχεται ἐκ τῆς καρδίας. Καθόλου δ' εἰπεῖν ἡ καρδία τοῦ ἀνθρώπου δίδει τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τῶν τε διανοημάτων, τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων. Καὶ καλῶν μὲν διανοημάτων, λόγων καὶ πράξεων γίνεται πρόξενος ἡ καρδία ὅταν καλῶς μορφωθῇ, κακῶν δὲ, ὅταν κακῶς. Ὁ ἔχων

(1) Κορινθ. Α', δ', 5.
(2) Ματθ. ιε', 19.

καρδίαν καλῶς μεμορφωμένην διανοεῖται, λαλεῖ καὶ πράττει πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὸ ἀληθὲς, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν. Διὰ τῆς μεμορφωμένης καρδίας, ἀποβαίνων ὁ ἄνθρωπος *ζῶον ἠθικὸν*, δύναται νὰ πραγματώσῃ τὸ *ἀγαθὸν*, πρὸς ὃ προωρίσθη ὁ βίος αὐτοῦ.

Ἀποδείξαντες ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἵνα ἀποβῇ ζῶον ἠθικὸν, πρέπει νὰ ἔχῃ καρδίαν μεμορφωμένην, μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς *ἠθοποιοῦ δυνάμεως τῶν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένων μαθημάτων*, ἤτοι μεταβαίνομεν εἰς τὸ νὰ ἐξετάσωμεν ἂν τὰ ἐν τοῖς σχολείοις διδασκόμενα μαθήματα δύνανται, καὶ πῶς δύνανται, νὰ διαπλάσωσι καὶ μορφώσωσι τὴν τοῦ ἀνθρώπου καρδίαν. Ἀρχόμεθα δὲ ἀπὸ τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων.

α'. *Θρησκευτικά.*

Ἡ *θρησκεία*, ἤτοι ὁ ἱερὸς ἐκεῖνος σύνδεσμος, ὁ συνδέων ἡμᾶς μετὰ τοῦ πατρὸς τῶν πνευμάτων, διδάσκουσα τὸν ἄνθρωπον τὰ καθήκοντα, ἅπερ ὡς ὂν λογικὸν καὶ ἀνῆκον εἰς δύο κόσμους ἔχει νὰ ἐκπληρώσῃ πρὸς τὸν Θεὸν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν· ἡ θρησκεία, διδάσκουσα τοὺς παῖδας νὰ σέβωνται τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς· διδάσκουσα τοὺς πλουσίους νὰ μὴ ἐπαίρωνται ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτῶν καὶ τοὺς πτωχοὺς νὰ μὴ ἀγανακτῶσι κατὰ τῆς ἑαυτῶν καταστάσεως· ἡ θρησκεία, παρηγοροῦσα τοὺς πάσχοντας, ἀνακουφίζουσα τοὺς κοπιῶντας καὶ ὑπισχνουμένη τὸν παράδεισον εἰς τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀρετὴν, εἶναι μέσον θαυμασιώτατον πρὸς ἠθοποίησιν τῶν ἀνθρώπων· τούτου ἕνεκα καὶ τὸ περὶ θρησκείας πραγματευόμενον μάθημα, ἤτοι ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία, ἀποβαίνει μέσον συντελεστικώτατον πρὸς διάπλασιν τῆς τῶν νέων καρδίας. Ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία, διήκουσα ὅλον τὸν ἄνθρωπον, παρέχει εἰς ἑκάστην πνευματικὴν αὐτοῦ δύναμιν τὴν προσήκουσαν διαμόρφωσιν· τούτου ἕνεκα ὁ διδάσκαλος τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ πρέπει νὰ ἀναπτύξῃ καὶ διαμορφώσῃ οὐ μόνον τὰς γνωστικὰς δυνάμεις τῶν παίδων, ἀλλὰ καὶ τὰς συναισθητικὰς, τουτέστι τὴν καρδίαν. Οὗτος διὰ τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ διδασκαλίας πρέπει νὰ ἀνάψῃ ἐν ταῖς τῶν νέων καρδίαις τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο πῦρ, ὅπερ θέλει διαθερμάνει αὐ-

τὰς πρὸς πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ ἀγαθόν. Ἡ θρησκεία, καὶ μάλιστα ἡ χριστιανικὴ, εἶναι ἰδίως ἀντικείμενον τῆς καρδίας· περὶ τούτου δὲ μαρτυροῦσι πλεῖστα χωρία τῆς ἁγίας Γραφῆς. Οὕτως ἐν τοῖς τοῦ ἀποχωρισμοῦ λόγοις τοῦ Μωϋσέως ὁ Θεὸς λαλεῖ ἰδίως εἰς τὰς καρδίας τῶν Ἰσραηλιτῶν· ὁ δὲ Δαβὶδ, καλῶν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης, τὰ ἄνθη τοῦ ἀγροῦ, τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου, τὰ πτηνὰ, τὰ ἑρπετὰ καὶ τὰ τετράποδα πρὸς δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ, σπουδάζει νὰ κατατέρψῃ καὶ διαθερμάνῃ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου· ὁ Θεὸς διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σολομῶντος, ἤτοι τῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου καθημένης σοφίας, καρδίαν ζητεῖ λέγων, «Δός μοι, υἱὲ, σὴν καρδίαν» (1)· ὁ αὐτὸς διὰ τοῦ αὐτοῦ στόματος κατακρίνει τὴν σκληρὰν καρδίαν τῶν ἀσεβῶν λέγων, «Δίκαιος οἰκτείρει ψυχὰς κτηνῶν αὐτοῦ· τὰ δὲ σπλάγχνα τῶν »ἀσεβῶν ἀνελεήμονα» (2). Ὁ χριστιανισμὸς θίγει τὴν καρδίαν καὶ ἅπτεται τῶν ταύτης συναισθημάτων ζωηρότερον καὶ ἐκφραστικώτερον, διδάσκων, «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης »τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς »ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου »ὡς σεαυτόν» (3). Ἡ ἀγάπη, ἤτοι τὸ θερμότερον τῆς καρδίας συναίσθημα, ἥτις εἶναι τὸ Α καὶ τὸ Ω τῆς ἠθικῆς, εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ ἀσφαλέστατον καὶ ἀληθέστατον γνώρισμα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς, εἰπόντος, «ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν »ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (4). Ὁ Χριστὸς ἐδίδαξεν ἡμᾶς καὶ ἑτέραν ἀγάπην, ἄγνωστον τέως εἰς τὸν κόσμον, ἤτοι τὴν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπην, εἰπὼν, «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν» (5)· ἡ ἀγάπη αὕτη εἶναι ὁ εὐγενέστατος καρπὸς τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ θρησκεία ἐδράζεται ἐπὶ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, διὰ τοῦτο ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία τὴν μόρφωσιν τῆς καρδίας ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ. Ἐν τῇ μορφώσει ὅμως τῆς καρδίας δὲν πρέπει νὰ παραμελῆται ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἐνίσχυσις τῆς τε γνωστικῆς καὶ βουλητικῆς δυνά-

(1) Παροιμ. 23. 26. (2) Αὐτ. 12, 10. (3) Λουκ. ι', 27.
(4) Ἰωάνν. ιγ' ,35. (5) Ματθ. ε', 44.

μεως· ἀλλ' ὅπως διὰ τῶν λοιπῶν γνώσεων, οὕτω καὶ διὰ τῶν θρησκευτικῶν, πρέπει ἅπασαι αἱ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀναπτυχθῶσιν. Ἡ μονομερὴς ἀνάπτυξις τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ὅπως ἐν τῇ τῶν ἄλλων μαθημάτων διδασκαλίᾳ, οὕτω καὶ ἐν τῇ τῶν θρησκευτικῶν μεγάλην βλάβην προξενεῖ. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ ἄνευ τῆς μορφώσεως τῆς καρδίας εὐκόλως ἐκτραχηλίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀθεΐαν· ἡ δὲ μόρφωσις τῆς καρδίας ἄνευ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ εὐκόλως ἀποπλανᾷ τὸν ἄνθρωπον εἰς δεισιδαιμονίαν καὶ φανατισμόν· ἡ δὲ μόρφωσις ἀμφοτέρων ἄνευ τῆς ἐνισχύσεως τῆς βουλήσεως ἀποκωλύει ἢ ἀναχαιτίζει τὴν ἐκτέλεσιν πράξεων ἀγαθῶν καὶ θεαρέστων.

Ὁ διδάσκαλος τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων δύναται καὶ δι' ἄλλου μὲν μαθήματος νὰ διαπλάσῃ τὴν καρδίαν τῶν μαθητῶν, ἰδίως ὅμως διὰ τῆς *ἠθικῆς διδασκαλίας*, τῆς ἐγκειμένης ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς καὶ μάλιστα ἐν τῷ ἱερῷ Εὐαγγελίῳ. Τὸ Εὐαγγέλιον, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὑψίστη καὶ τελειοτάτη ἠθική, καὶ ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐπιδιώκει ἢ τὴν ἠθοποίησιν τῶν ἀνθρώπων, εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ ἄριστον μέσον πρὸς διάπλασιν τῆς καρδίας τῶν παίδων, ἤτοι τῶν ἀθώων ἐκείνων πλασμάτων, πρὸς ἃ ἰδιαιτέραν εὔνοιαν ἔδειξεν ὁ τὸ Εὐαγγέλιον διδάξας Ἰησοῦς (1). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ *ἱερᾷ ἱστορίᾳ* μεγίστη ἔγκειται δύναμις ἠθοποιός, δι' ἧς δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ διαπλάσῃ τὴν τῶν νέων καρδίαν. Οὕτως ὁ βίος τοῦ Κάϊν ἐμπνέει εἰς τὰς καρδίας τῶν νέων τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὸν φθόνον, τὸν ὠθήσαντα ἐκεῖνον εἰς τὴν ἀδελφοκτονίαν. Τὸ εἰρηνικὸν πνεῦμα τοῦ Ἀβραὰμ, ἡ ἐλευθεριότης αὐτοῦ πρός τε τὸν Λὼτ καὶ τοὺς γείτονας βασιλεῖς, ἔτι δὲ τὸ φιλάνθρωπον αὐτοῦ ἐν τῇ δεήσει ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν Σοδομιτῶν καὶ Γομορριτῶν, εἶναι ἀξιολογώταται ἀρεταί, ἃς ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ Ἰακὼβ καὶ Ἰωσήφ. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Μωϋσέως πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ ἀπὸ τῆς δουλείας τῶν Αἰγυπτίων ἀναπτύσσουσι τὸ τῆς φιλοπατρίας συναίσθημα. Οἱ ὀδυρμοὶ τοῦ Σαμουὴλ ἕνεκα τῶν πλημμελημάτων τοῦ Σαοὺλ καὶ οἱ θρῆνοι τοῦ Δαβὶδ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ Σαοὺλ καὶ Ἀβεσαλὼμ, ἐμπνέουσιν εἰς

(1) Μάρκ. Ι', 14.

τὰς νεανικὰς καρδίας τὰ τῆς συμπαθείας καὶ ἀμνησικακίας συναισθήματα. Ἅπας ὁ βίος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἡ εὐεργετικὴ αὐτοῦ τάσις· ἡ χαρὰ αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς μετανοοῦσιν ἁμαρτωλοῖς καὶ ἡ λύπη ἐπὶ τοῖς ἐμμένουσι τῇ ἁμαρτίᾳ· τὸ εἰλικρινὲς τῆς φιλίας αὐτοῦ· τὸ φιλάνθρωπον αὐτοῦ καὶ τὸ ἀμνησίκακον· ἡ θερμὴ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀθώους καὶ ἰδίως πρὸς τὰ ἄκακα παιδία ἀγάπη· ἡ μεγίστη αὐτοῦ μετριοφροσύνη καὶ ταπεινοφροσύνη· τὰ πάθη αὐτοῦ, ἅπερ ὑπέστη ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι μέσα παιδαγωγικώτατα, ὑπερβαίνοντα πᾶν ἄλλο μέσον κατὰ τὴν δύναμιν, ἣν ἔχουσι πρὸς μόρφωσιν τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων καὶ ἰδίως τῶν παιδίων. Ἀλλὰ καὶ ὁ βίος τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ βίος τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἁγίων Μαρτύρων δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πρότυπα θερμοτάτης πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

Διὰ τῶν μέσων τούτων καὶ ἰδίως διὰ τῆς ἑνώσεως τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας μετὰ τῆς ἱστορικῆς, ἤτοι διὰ τῆς ἐπικυρώσεως καὶ πιστώσεως τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας διὰ παραδειγμάτων, λαμβανομένων ἐκ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ διαπλάσῃ τὴν καρδίαν τοῦ παιδὸς, καθιστῶν αὐτὸν ἀληθὲς τέκνον τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὸν Θεοῦ.

β'. *Φυσιογνωσία.*

Μετὰ τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα τὰ *φυσιογνωστικὰ* εἶναι τὰ μᾶλλον συντελεστικὰ πρὸς μόρφωσιν τῆς τῶν παίδων καρδίας, ἕνεκα τῆς στενῆς αὐτῶν πρὸς ἐκεῖνα συγγενείας. Ἡ φύσις εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τὸ καθολικώτατον βιβλίον, οὗτινος ἡ γλῶσσα λαλεῖ λίαν εὐγλώττως καὶ στεντορείως εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ φύσις εἶναι ἡ ἱέρεια ἐκείνη, ἥτις κηρύττει εἰς ἡμᾶς λίαν σαφῶς τὴν παντοδυναμίαν, πανσοφίαν καὶ παναγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ εἶναι οἱ μάρτυρες τῶν μεγαλοπρεπῶν τοῦ Θεοῦ ἰδιοτήτων· τὰ πτηνὰ τοῦ οὐρανοῦ εἶναι οἱ κήρυκες τῆς θείας μεγαλειότητος· τὰ δένδρα καὶ τὰ φυτὰ τῆς γῆς ἀναπέμπουσι θυμίαμα εὐωδίας εἰς τιμὴν τοῦ δημιουργοῦ· ἡ μαρμαρυγὴ τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ καὶ ἡ λαμπρότης τῶν χρωμάτων τῆς

ἀνθηφορούσης γῆς παριστῶσι τὸ κάλλος τοῦ βασιλέως τῆς κτίσεως· οἱ πνέοντες ἄνεμοι ψιθυρίζουσιν εἰς τὰ ὦτα ἡμῶν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀγάπη· αἱ βρονταὶ καὶ αἱ ἀστραπαὶ παριστῶσι τὴν μεγαλοπρεπῆ δύναμιν τοῦ ὑπερτάτου ἄνακτος· σύμπασα ἡ φύσις εἶναι ὕμνος ἑξαίσιος, συγκινῶν πᾶσαν εὐαίσθητον καρδίαν.

Τὸ παιδαγωγικὸν στοιχεῖον καὶ ἡ ἠθοποιὸς δύναμις τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων ἔγκειται ἐν τῇ καταδείξει τῆς ὡραιότητος, τῆς κανονικότητος, τῆς σκοπιμότητος καὶ χρησιμότητος πάντων τῶν τῆς φύσεως ἀντικειμένων μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐπικρατούντων νόμων καὶ δυνάμεων· δι' αὐτῶν διεγείρεται καὶ μορφοῦται ἐν ταῖς τῶν παίδων καρδίαις τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ, τοῦ ἁρμονικοῦ καὶ τοῦ σκοπίμου, ὅπερ ἐπάγεται καὶ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα. Καὶ τῷ ὄντι· ὅστις αἰσθάνεται εὐαρέσκειαν εἰς τὸ καλόν, αἰθάνεται δυσαρέσκειαν εἰς τὸ αἰσχρόν· ὅστις αἰσθάνεται ἀγάπην πρὸς τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν τάξιν, ἀποστρέφεται καὶ ἀποφεύγει τὴν δυσαρμονίαν καὶ τὴν ἀταξίαν· ὅστις ἐννοεῖ τὴν σκοπιμότητα καὶ χρησιμότητα φυσικοῦ τινος ἀντικειμένου, οὗτος οὐδέποτε καταστρέφει αὐτό, ἀλλὰ φείδεται καὶ ἐπιμελεῖται αὐτοῦ. Ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως πηγάζει ἡ λογικὴ χρῆσις καὶ περιποίησις αὐτῶν, καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν πάνσοφον, παντοδύναμον καὶ πανάγαθον δημιουργόν. Ὅπως δυνηθῇ ὁ διδάσκαλος νὰ διεγείρῃ διὰ τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως ἠθικὰ συναισθήματα, πρέπει νὰ καθοδηγήσῃ σκοπίμως τὴν διάνοιαν τοῦ παιδὸς εἰς πάντα τὰ μυστήρια καὶ πάσας τὰς ἰδιότητας τῶν τε μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν τῆς φύσεως δημιουργημάτων.

Οἱ παῖδες, ἐρχόμενοι εἰς τὰ σχολεῖα, φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν ποσὸν φυσικῶν τινων γνώσεων, ἃς ἐκτήσαντο ἰδίαις αἰσθήσεσι· τὰς ὀλίγας ταύτας καὶ ἀσαφεῖς γνώσεις ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ πολλαπλασιάσῃ, διασαφήσῃ καὶ τακτοποιήσῃ, καταδεικνύων ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα ἀντικείμενα καὶ ἐξηγούμενος τούς τε νόμους τῆς ὑπάρξεως καὶ τὸν προορισμὸν ἑκάστου ἀντικειμένου. Ἡ τοιαύτη διδασκαλία πρέπει νὰ γίνηται ἐπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως· ἐν ἐλλείψει δὲ τοιούτων, πρέπει νὰ γίνηται ἐπὶ εἰκόνων πιστῶν καὶ καλῶς ἐκλελεγμένων.

Ὁ διδάσκαλος τῆς *βοτανικῆς*, καταδεικνύων εἰς τὸν παῖδα τὰ διάφορα εἴδη τῶν φυτῶν, τὰ μέρη ἐξ ὧν ἕκαστον φυτὸν συνίσταται, τὸν σκοπὸν ἑκάστου μέρους, ἔτι δὲ τὴν κατὰ μικρὸν προαγωγὴν τοῦ φυτοῦ καὶ τὸν τρόπον τῆς τούτου θεραπείας καὶ περιποιήσεως πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, κατατέρπει τὰς καρδίας τῶν παίδων καὶ πληροῖ αὐτὰς ἀγάπης καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν πανάγαθον δημιουργόν. Τὴν αὐτὴν ἠθικὴν ὠφέλειαν προξενεῖ καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ διδάσκοντος τὴν *ζωολογίαν* καὶ καταδεικνύοντος εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ οὐ μόνον τὰ διάφορα εἴδη τῶν ζώων, ἀλλὰ καὶ τὸν βίον ἑκάστου ζώου καὶ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Ὁμοίως καὶ ὁ διδάσκων τὴν *φυσικὴν*, καταδεικνύων εἰς τοὺς μαθητὰς οὐ μόνον τὴν σκοπιμότητα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀοράτους νόμους τῶν φυσικῶν φαινομένων, καθιστᾷ αὐτοὺς εὐσεβεῖς καὶ εὐγνώμονας πρὸς τὸν ἀόρατον δημιουργόν. Ὁμοίως καὶ ὁ διδάσκαλος τῆς *οὐρανογραφίας*, καταδεικνύων εἰς τοὺς παῖδας τὴν ἄπειρον πληθὺν τῶν οὐρανίων σωμάτων, τὴν θαυμασίαν αὐτῶν μαρμαρυγήν, τὸ τεράστιον αὐτῶν μέγεθος, τὴν κανονικὴν αὐτῶν καὶ σκόπιμον κίνησιν, πληροῖ τὴν παιδικὴν καρδίαν θαυμασμοῦ πρὸς τὸν ὑπέρτατον δημιουργόν, τὸν παραγαγόντα αὐτὰ εἰς τὸ εἶναι, τὸν διαχαράξαντα εἰς ἕκαστον αὐτῶν τὸν δρόμον τῆς κινήσεως αὐτοῦ καὶ τὸν καθυποτάξαντα τὰ πάντα εἰς τὸ κράτος νόμων ἀναλλοιώτων. Οἱ παῖδες, παρατηροῦντες μετὰ προσοχῆς τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, τά τε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, θέλουσι κλίνει γόνυ ἐνώπιον τοῦ δημιουργοῦ καὶ θέλουσιν ἀνακράξει μετὰ τοῦ Προφητάνακτος Δαβίδ, «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ» (1) καὶ «ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας» (2).

γ'. *Ἱστορία.*

Ἡ *ἱστορία*, διδάσκουσα τὰ ἀξιοσημείωτα συμβάντα τῆς ἀνθρωπότητος, δύναται νὰ ἠθοποιήσῃ τὰς τῶν νέων καρδίας θαυμασιώτατα. Ὁ μαθητής, μανθάνων ἐκ τῆς ἱστορίας ὅτι αὐτὸς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀνήκει ὡς μέλος ἀμέσως μὲν εἰς τὸ ἑαυτοῦ ἔθνος,

(1) Ψαλμ. ΙΗ', 2. (2) Ψαλμ. ΡΓ', 24.

ἐμμέσως δὲ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, πληροῦται μεγίστου ἐνθουσιασμοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων, ἅπερ ἔχει πρός τε τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα καὶ πρὸς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ μαθητής, βλέπων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸν δάκτυλον τοῦ Θεοῦ, τοῦ θανατοῦντος καὶ ζωογονοῦντος, τοῦ κατάγοντος εἰς Ἅδου καὶ ἀνάγοντος, πληροῦται θρησκευτικῶν συναισθημάτων. Ὁ μαθητής, παρατηρῶν τὰ ἔθνη καὶ τὰς φυλὰς τῆς γῆς καὶ τὰ διάφορα ἄτομα προαγόμενα ἐνώπιον τοῦ παγκοσμίου δικαστηρίου τῆς ἱστορίας, καὶ τὰ μὲν καλῶς πολιτευθέντα βλέπων ὑμνούμενα, εὐλογούμενα καὶ παραπεμπόμενα εἰς τὴν ἀθανασίαν, τὰ δὲ κακῶς βιώσαντα βλέπων δυσφημούμενα, κακολογούμενα καὶ παραπεμπόμενα εἰς αἶσχος αἰώνιον, αἰσθάνεται εὐθὺς ἀγάπην μὲν καὶ χαρὰν πρὸς τὸ ἀγαθὸν, ἀποστροφὴν δὲ καὶ φόβον πρὸς τὸ κακόν. Καθόλου δ' εἰπεῖν ἡ ἱστορία διεγείρει ἐν ταῖς καρδίαις καὶ πάντων μὲν τῶν ἀνθρώπων, ἰδίως ὅμως τῶν εὐερεθίστων νέων τὸν *ἐνθουσιασμὸν*, ὅστις κατὰ τὸν περίφημον τῆς Γερμανίας ποιητὴν Γοίθιον εἶναι ὁ ὡραιότατος καρπὸς τῆς ἱστορίας καὶ ὁ ἀναγκαιότατος ὅρος πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργων γενναίων καὶ θαυμαστῶν. Ἐντεῦθεν δ' ἕπεται ὅτι ὁ διδάσκων τὴν ἱστορίαν καὶ ἐπιθυμῶν δι' αὐτῆς νὰ διαπλάσῃ τὴν καρδίαν τῶν μαθητῶν ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ καλῶς τὴν ἠθοποιὸν αὐτῆς δύναμιν.

Ἵνα δυνηθῇ ὁ διδάσκαλος τῆς ἱστορίας νὰ μορφώσῃ δι' αὐτῆς τὰς τῶν μαθητῶν καρδίας πρέπει νὰ μὴ ἐπιβαρύνῃ τὴν μνήμην αὐτῶν διὰ τῆς ἀφηγήσεως οἱωνδήποτε γεγονότων, ὀνομάτων καὶ ἀριθμῶν, ἀλλὰ νὰ ἐναποταμιεύῃ εἰς αὐτὴν ἐκείνας μόνον τὰς ἱστορικὰς γνώσεις, αἵτινες συντελοῦσι πρὸς τὸν τῆς ἠθοποιήσεως σκοπόν. Ὁ διδάσκων τὴν ἱστορίαν πρέπει νὰ ἐξάγῃ καὶ περιγράφῃ τοὺς χαρακτῆρας τῶν προσώπων ἐκείνων, ἅτινα ἐκπροσωποῦσι τὸ πνεῦμα τῆς ἑαυτῶν ἐποχῆς καὶ ἐπενεργοῦσι σπουδαίως ἐπὶ τῆς τύχης τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν διαφόρων ἱστορικῶν γεγονότων πρέπει ὁ διδάσκαλος ν' ἀνευρίσκῃ καὶ καταδεικνύῃ τὰ ἐλατήρια ἐκεῖνα, ἅτινα ὑποκινήσαντα τὰς κακὰς ἢ καλὰς ἰδιότητας τῶν διαφόρων προσώπων συνετέλεσαν πρὸς εὐδαιμονίαν ἢ κακοδαιμονίαν τῶν ἐθνῶν. Πρὸς τούτοις πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ κα-

ταδεικνύῃ εἰς τοὺς μαθητὰς ὅτι ἅπαντες οἱ ἔκτακτοι ἄνδρες, οἵτινες σπουδαίας ἐπήνεγκαν μεταβολὰς ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἐνεφανίσθησαν κατὰ θείαν πρόνοιαν ἢ κατὰ θείαν παραχώρησιν, ὅπως ἐκπληρώσωσι τὰς ἀνεξιχνιάστους βουλὰς τοῦ διέποντος τὴν ἀνθρωπότητα. Πανταχοῦ τῆς ἱστορίας δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ καταδείξῃ τὸν Θεὸν προνοοῦντα ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πειρώμενον νὰ ποδηγετήσῃ αὐτὴν ὁτὲ μὲν μακροθυμῶν, ὁτὲ δὲ καὶ κολάζων τὰ παραπτώματα. Ὁ διδάσκων τὴν ἱστορίαν πρέπει πανταχοῦ νὰ βεβαιώσῃ τοὺς μαθητὰς οὐχὶ διὰ λόγων κενῶν, ἀλλὰ διὰ παραδειγμάτων, ὅτι ἕκαστον ἔθνος, ἕκαστος λαὸς καὶ ἕκαστον ἄτομον παρασκευάζει ἀφ' ἑαυτοῦ ἢ τὴν δόξαν ἢ τὴν ἀδοξίαν, ἢ τὴν εὐτυχίαν ἢ τὴν δυστυχίαν, ἢ τὴν ἀνάστασιν ἢ τὴν πτῶσιν. Πανταχοῦ τῆς ἱστορίας δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ καταδείξῃ τὴν μὲν ἀρετὴν θριαμβεύουσαν κατὰ τῆς κακίας, τὴν δὲ ἀλήθειαν κατὰ τοῦ ψεύδους, τὴν δὲ μάθησιν κατὰ τῆς ἀμαθείας.

Ὅταν ὁ διδάσκαλος τῆς ἱστορίας κατορθώσῃ νὰ παραστήσῃ ζωηρότατα τὴν μὲν ἀξιέραστον εἰκόνα τῆς ἀρετῆς ἐν τῇ ἀφηγήσει τοῦ βίου τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν, τὴν δὲ μισητὴν εἰκόνα τῆς κακίας ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν πράξεων τῶν πονηρῶν καὶ ὀλεθρίων ἀνθρώπων, τότε ἀναμφιβόλως θέλει ἠλεκτρίσει τὰς εὐπλάστους καρδίας τῶν νέων καὶ θέλει ἐμπνεύσει εἰς αὐτοὺς ἀκατάσχετον ἐπιθυμίαν πρὸς μίμησιν μὲν τῆς τῶν ἀγαθῶν ἀρετῆς, πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῆς τῶν πονηρῶν κακίας. Ὅπως κατορθωθῇ δὲ τοῦτο εὐκολώτερον, ὀφείλει πρῶτος ὁ διδάσκαλος νὰ καθιστᾷ ἐπαισθητὴν ἔνθεν μὲν τὴν ἀγάπην αὐτοῦ καὶ χαρὰν πρὸς πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ ἀγαθόν, ἔνθεν δὲ τὸ μῖσος αὐτοῦ καὶ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶν ὅ,τι αἰσχρὸν καὶ πονηρόν (1).

δ'. *Γεωγραφία.*

Καὶ ἡ *γεωγραφία* ὀρθῶς διδασκομένη δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέσον ἀξιολογώτατον πρὸς μόρφωσιν τῆς τῶν νέων καρδίας.

(1) Πλείονα περὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἱστορίας ἐγράψαμεν ἐν τῷ «Εἰσαγωγικῷ λόγῳ εἰς τὸ μάθημα τῆς Γενικῆς ἱστορίας», τῷ ἐκφωνηθέντι μὲν ἐν τῇ Ῥιζαρείῳ σχολῇ, δημοσιευθέντα δὲ ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι τοῦ 1867. σελ. 448.

Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ὅπως ἡ γεωγραφικὴ διδασκαλία μὴ ἦναι ὁρμαθὸς ξηρῶν τοπικῶν ὀνομάτων, μηδὲ σκελετὸς ἄνευ σαρκὸς καὶ αἵματος, ἀλλ' οὐσία λιπαρὰ καὶ ζωηρὰ, μετὰ ζωηρότητος καὶ σαφηνείας μεταδιδομένη. Ὁ διδάσκαλος τῆς γεωγραφίας, ἀκολουθῶν πιστῶς τὴν παιδαγωγικὴν ἀρχὴν, καθ' ἣν ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ χωρῇ ἐκ τῶν αἰσθητῶν εἰς τὰ μὴ αἰσθητὰ, ὀφείλει νὰ καταδεικνύῃ εἰς τοὺς παῖδας κατ' ἀρχὰς μὲν τοὺς τόπους, τοὺς περιβάλλοντας αὐτοὺς τοὺς παῖδας, εἶτα δὲ τοὺς τόπους τοὺς πέριξ αὐτῶν κειμένους, ἀκολούθως τὰ μέρη τὰ γειτνιάζοντα εἰς τὴν κώμην αὐτῶν, εἰς τὸν δῆμον, εἰς τὴν ἐπαρχίαν, εἰς τὸν νομὸν, εἰς τὸ ἔθνος· οὕτω δὲ χωρῶν περαιτέρω καὶ εὐρύνων τὸν γεωγραφικὸν κύκλον ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ περιλάβῃ ἅπασαν τὴν γῆν. Ὁ διδάσκαλος τῆς γεωγραφίας, περιάγων τὴν διάνοιαν τῶν παίδων εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς γῆς, δύναται νὰ πλουτίσῃ αὐτὴν διὰ πλείστων καὶ ποικίλων γνώσεων, καὶ νὰ κατατέρψῃ καὶ διαπλάσῃ τὴν καρδίαν αὐτῶν δι' ὡραιοτάτων, θαυμασιωτάτων καὶ περιεργοτάτων ἀντικειμένων. Ὅταν ὁ νέος ἀναβαίνῃ διὰ τῆς διανοίας αὐτοῦ τὰ ὄρη τῆς γῆς, καταβαίνῃ τὰς πεδιάδας καὶ κοιλάδας, διέρχηται τοὺς ποταμοὺς καὶ διαπλέῃ τὰς θαλάσσας· ὅταν πανταχόσε περιάγων παρατηρῇ νέα δένδρα, νέα φυτὰ, νέα ἄνθη, νέα ζῶα, νέον κλίμα· ὅταν ἐν τοῖς διαφόροις τόποις παρατηρῇ νέους ἀνθρώπους, διαφέροντας οὐ μόνον κατὰ τὸ χρῶμα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν νοῦν, τὴν γλῶσσαν, τὴν δίαιταν, τὸ πολίτευμα κτλ. ὅταν ἐν τῇ διαφορᾷ ταύτῃ τῶν ἀνθρώπων ἀνευρίσκῃ ὅτι πάντες οὗτοι εἶναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους, ὡς δημιουργηθέντες ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ οὐρανίου πατρὸς, καὶ ὅτι πάντες, καίπερ διάφορον ἀκολουθοῦντες πορείαν, πρὸς τὸ αὐτὸ τέρμα τῆς εὐδαιμονίας σπεύδουσι—ὦ! τότε ἀνυψοῦται τὸ φρόνημα αὐτοῦ καὶ διαθερμαίνεται ἡ καρδία· τότε ἀναφλέγεται ἡ ἀγάπη αὐτοῦ πρὸς τὸν φιλάνθρωπον Θεὸν, τὸν πανσόφως τὰ πάντα διανείμαντα, τὸν ἀνατέλλοντα τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχοντα ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

Ἡ τοπογραφία, συνδυαζομένη μετὰ τῆς περιγραφῆς τῶν ἐν τῷ τόπῳ κατοικούντων ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀξιοσημειώτων

γεγονότων, ἀνυψοῖ μὲν τὴν διάνοιαν τοῦ μαθητοῦ, καταθέλγει δὲ καὶ συγκινεῖ τὴν καρδίαν αὐτοῦ θαυμασιώτατα. Καὶ τῷ ὄντι, τίνος ἡ διάνοια δὲν ἀνυψοῦται καὶ ἡ καρδία δὲν συγκινεῖται, ὅταν βλέπῃ καὶ ἀκούῃ ὅτι ἐνταῦθα κεῖται ὁ Μαραθὼν ἢ ἡ Σαλαμίς, ἔνθα οἱ Ἕλληνες κατέθραυσαν τὰ στίφη τῶν βαρβάρων καὶ ἠλευθέρωσαν ἑαυτούς τε καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη· ἐκεῖ κεῖται ἡ Ἀκαδημία, ἐν ᾗ ἐδίδαξεν ὁ Πλάτων τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ τὴν περὶ ὑψίστων ἰδεῶν διδασκαλίαν· ἐνταῦθα περιώδευσεν ὁ φιλόξενος Ἀβραάμ· ἐκεῖ ἀντήχουν οἱ ψαλμοὶ τοῦ Δαβὶδ καὶ αἱ προρρήσεις τῶν προφητῶν· ἐνταῦθα ἔζησεν, ἐδίδαξεν, ἀπέθανε καὶ ἀνέστη ὁ λυτρωτὴς τοῦ κόσμου· ἐκεῖθεν ἀπῆλθον οἱ Ἀπόστολοι ἵνα κηρύξωσι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ θείου αὐτῶν διδασκάλου; Ἡ οὕτω γινομένη περιγραφὴ τῶν διαφόρων τῆς γῆς μερῶν συγκινεῖ θαυμασίως τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου· ἰδίως ὅμως συγκινεῖ καὶ μορφώνει τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου ἡ περιγραφὴ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, καὶ μάλιστα ὅταν αὕτη τύχῃ νὰ ἦναι δεδοξασμένη, ὅπως ἡ ἑλληνικὴ γῆ, ἧς ἕκαστος λίθος καὶ ἕκαστος βράχος εἶναι νέον τρόπαιον δόξης καὶ τιμῆς.

ε'. *Μουσική.*

Ἡ δύναμις τῆς *μουσικῆς* ἐπὶ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων εἶναι πασίγνωστος. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἡμῶν προγόνους ἡ μουσικὴ ἠδύνατο νὰ ἐπενεργήσῃ οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἐμψύχων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀψύχων ὄντων. Οὕτως ὁ μὲν Ὀρφεὺς παρίσταται ἀναχαιτίζων τὸν ῥοῦν τῶν ποταμῶν καὶ ἕλκων κατόπιν αὐτοῦ ἄγρια θηρία, δένδρα καὶ λίθους· ὁ δὲ Ζῆθος καὶ Ἀμφίων διὰ τῆς κρούσεως τῶν ὀργάνων παρίστανται κυλίοντες ἐκ τῶν ὀρέων λίθους καὶ μάρμαρα, δι' ὧν ἔκτιζον τὰ πυργώματα τῶν Θηβῶν· ὁ δὲ Ἀρίων διὰ τῆς λύρας αὐτοῦ παρίσταται καταθέλγων τοὺς δελφῖνας, οἵτινες ὑποβαστάζοντες αὐτὸν μετεκόμιζον εἰς τὸ Ταίναρον. Διὰ τῶν μύθων τούτων ἤθελον νὰ παραστήσωσιν οἱ ἀρχαῖοι τὴν μεγάλην δύναμιν τῆς μουσικῆς καὶ ἰδίως τὴν ἐπενέργειαν αὐτῆς ἐπὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων καρδίας, ὧν τοὺς μὲν ῥαθύμους καθιστᾷ προθύμους, τοὺς δὲ ἀναισθήτους ζωογονεῖ, τοὺς δὲ σκληροὺς μαλάττει, τοὺς δὲ ἀγρίους ἐξημερώνει. Ἡ μουσικὴ διὰ τῶν ἐναρ-

μονίων αὐτῆς τόνων κατατέρπουσα τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου διττὴν ὠφέλειαν προξενεῖ, τουτέστι σωματικὴν καὶ ψυχικήν· καὶ σωματικῶς μὲν ὠφελεῖ τὸν ἄνθρωπον ἀνακουφίζουσα αὐτὸν ἐκ τῶν πόνων καὶ χρησιμεύουσα ὡς δραστικώτατον ἀντιφάρμακον κατὰ πολλῶν νοσημάτων, ὡς μαρτυροῦσι πλεῖστα παραδείγματα ἀρχαῖά τε καὶ νεώτερα· ψυχικῶς δὲ ὠφελεῖ ἡ μουσικὴ κατὰ μὲν Ἀριστοτέλην (1) καθαίρουσα, κατὰ δὲ Πλάτωνα (2) τρέφουσα τὴν ψυχὴν καὶ προξενοῦσα τὴν ἐν αὐτῇ εὐσχημοσύνην (3), ἔτι δὲ χρησιμεύουσα ὡς μέσον, δι' οὗ μεταβάλλοντες τὸ ἄτακτον καὶ δυσάρμοστον εἰς εὔτακτον καὶ ἁρμονικὸν φεύγομεν τὰς ἀλόγους ὁρμὰς τῶν παθῶν καὶ ζῶμεν ζωὴν σύμφωνον πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον. Τὴν ἠθοποιὸν δύναμιν τῆς μουσικῆς καλῶς γνωρίζοντες οἱ φιλομουσότατοι ἡμῶν πρόγονοι (4) οὐ μόνον παρέλαβον τὴν μουσικὴν μεταξὺ τῶν νεανικῶν παιδευμάτων (5), ἀλλὰ καὶ ἐκάλουν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς πᾶσαν παίδευσιν, συντελοῦσαν πρὸς μόρφωσιν τῆς νεανικῆς καρδίας. Καὶ ἡμεῖς δὲ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, μιμούμενοι τὸ παράδειγμα τῶν τε ἐνδόξων ἡμῶν προγόνων καὶ τῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διαπρεπόντων ἐθνῶν, πρέπει νὰ εἰσαγάγωμεν τὴν μουσικὴν εἰς ἅπαντα ἡμῶν τὰ σχολεῖα, ὡς μέσον καταλληλότατον πρὸς διάπλασιν τοῦ ἤθους τῶν νέων καὶ πρὸς μόρφωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν.

Ὅπως ἀποβῇ ὅμως ἡ μουσικὴ τῷ ὄντι ὠφέλιμος πρὸς διάπλασιν τοῦ νεανικοῦ ἤθους, πρέπει νὰ ἐκλέγωνται μετὰ προσοχῆς ἐκεῖναι αἱ μελῳδίαι καὶ ἐκεῖνα τὰ ᾄσματα, ἅτινα διεγείρουσιν εἰς τὰς

---

(1) Πολιτ. Ε'. (ή), 7. (2) Πλάτ. Πολιτ. γ', 401 κτλ.

(3) Πλάτ. ἐν Τιμ.

(4) Στράβ. σελ. 29. — «Εἴπερ τοίνυν, φασί, φιλοσοφίαν ἀποδεχόμεθα »σωφρονίζουσαν τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τὰ ψυχικὰ πάθη καταστέλλου»σαν, πολλῷ μᾶλλον ἀποδεχόμεθα τὴν μουσικὴν, ὅτι οὐ βιαστικώτερον »ἐπιτάττουσα ἡμῖν, ἀλλὰ μετὰ θελγούσης τινὸς πειθοῦς τῶν αὐτῶν ἀπο»τελεσμάτων περιγίγνεται, ὥνπερ καὶ ἡ φιλοσοφία» (Σέξτ. Ἐμπειρ. πρὸς μαθ. 6.). «Καὶ γὰρ τὰ ἤθη παιδεύει καὶ τοὺς θυμοειδεῖς καὶ τὰς γνώμας »διαφόρους καταπραΰνει (ἡ μουσικὴ)» (Ἀθην. 14, 18).

(5) Ἀριστ. πολιτ. Ι, 3, 7.

ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων αἰσθήματα οὐχὶ ποταπὰ καὶ χαμερπῆ, ἀλλὰ γενναῖα, εὐγενῆ, ὅσια καὶ ὑψηλά (1).

ς'. Ἰχνογραφία.

Ἡ *ἰχνογραφία*, ἤτοι ἡ τέχνη ἐκείνη, δι' ἧς παρίστανται ἐπὶ ἐπιφανείας διάφοροι μορφαὶ περατούμεναι ὑπὸ γραμμῶν, ἔχει δύο σκοπούς. Τούτων δὲ ὁ μὲν εἶναι ἐξωτερικός, ἐξυπηρετῶν ἰδίως εἰς συμφέροντα ὑλικά· ὁ δὲ εἶναι ἐσωτερικός, ἀποβλέπων εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἰδανικοῦ κάλλους. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν πρῶτον σκοπὸν τῆς ἰχνογραφίας δὲν ἀποκλείεται τὸ καλόν, καθ' ὅσον πᾶν ἀντικείμενον δύναται καλῶς νὰ παρασταθῇ. Ἡ ἀξία τῆς ἰχνογραφίας ἔγκειται ἐν τῇ διαμορφώσει τῶν διαφόρων τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Διὰ τῆς ἰχνογραφίας ἀσκεῖται ὁ ὀφθαλμός, ἀσκεῖται ἡ χεὶρ, ἀσκεῖται ἡ φαντασία καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου καλλαισθησία. Μετὰ τῆς δυνάμεως, ἣν ἡ ἰχνογραφία ἔχει πρὸς διέγερσιν τῆς καλλαισθησίας, συνδέεται καὶ ἡ δύναμις, ἣν αὕτη ἔχει πρὸς μόρφωσιν τοῦ ἤθους. Ὁ ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἰχνογραφίαν, βλέπων συνεχῶς μορφὰς ὡραίας καὶ κανονικὰς, αἰσθάνεται ἀποστροφὴν πρὸς πᾶν ὅ,τι ἄσχημον καὶ ἀκανόνιστον. Ἡ ἰχνογραφία διδάσκει τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐμμένῃ ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ ν' ἀγαπᾷ τὴν ἥσυχον καὶ ἠθικὴν ἐνέργειαν, τὴν τάξιν, τὴν καθαριότητα, τὴν εὐσχημοσύνην καὶ κοσμιότητα. Ὅπως Φρειδερῖκος ὁ μέγας ἐκ τῆς οἰκιακῆς τάξεως ἀνεγνώριζε τοὺς ἑαυτοῦ στρατιώτας, τοὺς πρὸ πολλοῦ παραιτηθέντας ἐκ τοῦ στρατοῦ, οὕτω καὶ ὁ θέλων ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν περὶ τὴν ἰχνογραφίαν ἀσχολούμενον ἢ ἀσχοληθέντα δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ παρατηρῶν τὸ κανονικὸν καὶ τακτικὸν τοῦ βίου αὐτοῦ. Τὴν ἠθοποιὸν δύναμιν τῆς ἰχνογραφίας ἀνομολογῶν καὶ ὁ περιφημότατος τῶν τῆς Γερμανίας ποιητῶν, ὁ περικλεὴς Γοίθιος, ἔλεγεν· «Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἐν τῇ ἰχνογρα»φίᾳ διδασκαλίας, ὡς μέρους τῆς ἀγωγῆς θεωρουμένης, δύναται »κάλλιστα πᾶς τις νὰ πληροφορηθῇ, ὅταν παρατηρήσῃ ὅτι διὰ

(1) Πλείονα περὶ τῆς ἠθοποιοῦ δυνάμεως τῆς μουσικῆς ἀνάγνωθι ἐν τῇ περὶ μουσικῆς πραγματείᾳ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι τοῦ 1870. σελ. 112.

»τῆς ἰχνογραφικῆς διδασκαλίας ἐξωραΐζεται καὶ ἐξευγενίζεται ἡ »τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἀπόλαυσις. Ἐν αὐτῇ περικλείεται ἅπαν »τὸ γένος τῶν τε μορφῶν καὶ τῶν χρωμάτων· δι' αὐτῆς ἀφυπνί»ζουσιν αἱ τερπνόταται ἔννοιαι· αὕτη παρορμᾷ τὸν ἄνθρωπον εἰς »τὸ νὰ γνωρίσῃ, ἀγαπήσῃ, καὶ ἀπολαύσῃ τὸ κάλλος τῆς φύ»σεως». Καθ' ὅλου δ' εἰπεῖν ἡ τῆς ἰχνογραφίας διδασκαλία, με»θ' ἧς συνδετέα καὶ ἡ τῆς ζωγραφικῆς καὶ καλλιγραφίας, εἶναι σπουδαιότατον μέσον, δι' οὗ δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ ἠθοποιήσῃ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, διεγείρων καὶ καλλιεργῶν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὅπως ἐπιτύχῃ δὲ τοῦ ἠθικοῦ τούτου σκοποῦ πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ ἦναι λίαν προσεκτικὸς ἐν τῇ τῶν σχημάτων καὶ εἰκόνων ἐκλογῇ· διότι, ὅπως ἐκ τῶν καλῶν καὶ εὐσχημόνων εἰκόνων ἐμποιοῦνται ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παρατηρητοῦ ἐντυπώσεις καλαὶ καὶ ἠθικαί, οὕτως ἐκ τῶν αἰσχρῶν καὶ ἀσχημόνων αἰσχραὶ προςγίνονται καὶ κακοήθεις ἐντυπώσεις (1).

(1) Ἐνταῦθα κρίνομεν καλὸν νὰ σημειώσωμεν τοὺς ἀξιομνημονεύτους ἐκείνους λόγους τοῦ θείου Πλάτωνος (Πολ. γ', 401), ἐν οἷς ὁ φιλόσοφος ἀποφαίνεται ὅτι οὐ μόνον τὰ ποιήματα, ἀλλὰ καὶ αἱ εἰκόνες καὶ τὰ οἰκοδομήματα καὶ πάντα καθόλου τὰ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργήματα πρέπει νὰ φέρωσι τὸν τύπον τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ πρὸς ἠθοποίησιν τῶν νέων. Εἶναι δὲ οἱ ἑξῆς· «Ἆρ' οὖν τοῖς ποιηταῖς ἡμῖν μόνον »ἐπιστατητέον καὶ προσαναγκαστέον τὴν τοῦ ἀγαθοῦ εἰκόνα ἤθους ἐμ»ποιεῖν τοῖς ποιήμασιν, ἢ μὴ παρ' ἡμῖν ποιεῖν; ἢ καὶ τοῖς ἄλλοις δη»μιουργοῖς ἐπιστατητέον καὶ διακωλυτέον τὸ κακόηθες τοῦτο, καὶ ἀκό»λαστον, καὶ ἀνελεύθερον, καὶ ἄσχημον, μήτε ἐν εἰκόσι ζώων, »μήτε ἐν οἰκοδομήμασι, μήτε ἐν ἄλλῳ μηδενὶ δημιουργουμένῳ ἐμποιεῖν, »ἢ ὁ μὴ οἷός τε ὤν, οὐκ ἐατέος παρ' ἡμῖν δημιουργεῖν; ἵνα μὴ ἐν κακίας »εἰκόσι τρεφόμενοι ἡμῖν οἱ φύλακες, ὥςπερ ἐν κακῇ βοτάνῃ, πολλὰ ἑκά»στης ἡμέρας κατὰ σμικρὸν ἀπὸ πολλῶν δρεπόμενοί τε καὶ νεμόμενοι, »ἕν τι ξυνιστάντες λανθάνωσι κακὸν μέγα ἐν τῇ αὐτῶν ψυχῇ· ἀλλ' ἐκεί»νους ζητητέον τοὺς δημιουργοὺς, τοὺς εὐφυῶς δυναμένους ἰχνεύειν τὴν »τοῦ καλοῦ τε καὶ εὐσχήμονος φύσιν, ἵνα ὥςπερ ἐν ὑγιεινῷ τόπῳ οἰκοῦν»τες οἱ νέοι ὠφελῶνται ἀπὸ παντὸς, ὁπόθεν ἂν αὐτοῖς ἀπὸ τῶν καλῶν »ἔργων ἢ πρὸς ὄψιν ἢ πρὸς ἀκοήν τι προσβάλῃ, ὥςπερ αὔρα φέρουσα »ἀπὸ χρηστῶν τόπων ὑγίειαν, καὶ εὐθὺς ἐκ παίδων λανθάνῃ εἰς ὁμοιό»τητά τε καὶ φιλίαν καὶ ξυμφωνίαν τῷ καλῷ λόγῳ ἄγουσα;»

ζ'. *Γλῶσσα.*

Καὶ διὰ τοῦ μαθήματος τῆς *γλώσσης* μεγάλως δύναται νὰ συντελέσῃ ὁ διδάσκαλος πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τῶν τε διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ μαθητοῦ. Οὕτως ὁ διδάσκων τό τε τυπικὸν καὶ συντακτικὸν μέρος τῆς *γραμματικῆς*, ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐφηρμοσμένη λογική, πρέπει διὰ τῶν διαφόρων γραμματικῶν τύπων, διὰ τῶν διαφόρων πτωτικῶν μεταβολῶν, διὰ τῶν ποικίλων τοῦ λόγου πλοκῶν, τῶν ἐκδηλουσῶν διαφόρους καὶ ποικίλας σχέσεις, νὰ καταδείξῃ εἰς τὸν μαθητὴν τοὺς διαφόρους καὶ ποικίλους τρόπους, καθ' οὓς διανοεῖται τὸ ἔθνος, τὸ λαλοῦν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος γλῶσσαν. Ὁ μαθητὴς καταμανθάνων τοὺς νόμους καὶ τοὺς κανόνας, καθ' οὓς λαλεῖ, καθ' οὓς γράφει, ἑπομένως καθ' οὓς διανοεῖται τὸ ἔθνος, ὀξύνει, κανονίζει καὶ ἀσκεῖ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ διάνοιαν.

Μετὰ τὴν γραμματικὴν διδασκαλίαν ἕπεται ἡ *ἑρμηνευτικὴ*, ἧς ἡ πρὸς διάπλασιν τῆς ψυχῆς δύναμις εἶναι ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνωτέρα τῆς δυνάμεως τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας. Διὰ τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας μανθάνει ὁ παῖς τὸ *πῶς* διανοεῖται τὸ ἔθνος, διὰ δὲ τῆς ἑρμηνευτικῆς μανθάνει τὸ *τί* διανοεῖται· ἤτοι διὰ τῆς πρώτης διδασκαλίας μανθάνει τὸν τρόπον, διὰ τῆς δευτέρας τὴν οὐσίαν τῶν πνευματικῶν τοῦ ἔθνους ἐργασιῶν. Ἐν τοῖς ἑρμηνευομένοις συγγράμμασι καὶ ποιήμασι δύναται νὰ εὕρῃ ὁ μαθητὴς ἀφθονωτάτην καὶ ποικιλωτάτην τροφὴν πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν οὐ μόνον τῆς διανοίας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς καρδίας. Οὕτω διὰ μὲν τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων ὀξύνεται ἡ διάνοια τοῦ μαθητοῦ, διὰ δὲ τῶν ῥητορικῶν ἀναζωπυρεῖται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὸ τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα, διὰ δὲ τῶν ποιημάτων ἀσκεῖται ἡ φαντασία καὶ διεγείρονται τὰ ἱερώτατα αἰσθήματα, ἤτοι αἰσθήματα θρησκευτικά, φιλοστοργίας, ἀγάπης εἰλικρινοῦς, πίστεως συζυγικῆς, φλογερᾶς φιλοπατρίας, μίσους κατὰ τῆς τυραννίας καὶ τὰ παρόμοια.

Ἐκ πασῶν τῶν γλωσσῶν ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων οὐδεμία ὑπάρχει τελειοτέρα τῆς ἑλληνικῆς καὶ οὐδεμία ἐνέχει τοσαῦτα ἠθοποιὰ στοιχεῖα, ὅσα ἐνέχει ἡ γλῶσσα τῶν ἡμετέρων προγό-

νων. Οἱ Ἕλληνες, ὑπερτερήσαντες πάντων τῶν ἐθνῶν κατὰ τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνάπτυξιν, ἐπενόησαν, ὡς εἰκὸς, καὶ γλῶσσαν τελειοτέραν τῆς τῶν ἄλλων ἐθνῶν καὶ ἐνέχουσαν μείζονα τῆς τῶν ἄλλων ἐθνῶν δύναμιν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας καὶ πρὸς μόρφωσιν τῆς καρδίας. Ὁ πλοῦτος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἡ ποικιλία τῶν τύπων καὶ συντάξεων, τὸ εὔπλαστον αὐτῆς καὶ εὔστροφον, τὸ εὔηχον καὶ ἐκφραστικὸν, καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἀρεταὶ, καθ' ἃς αὕτη ὑπερτερεῖ πασῶν τῶν ἄλλων γλωσσῶν, κατατέρπουσι μὲν τὴν καρδίαν τοῦ ἀναγνώστου, μορφοῦσι δὲ καὶ ρυθμίζουσι τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ. Τὴν δὲ δύναμιν, ἣν ἐνέχουσιν οἱ πνευματικοὶ θησαυροὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ μόρφωσιν τῆς καρδίας, τίς δύναται νὰ ἐξυμνήσῃ προσηκόντως; Τίς ἀναγινώσκων τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Ξενοφῶντος, δὲν ὀξύνει τὴν διάνοιαν αὐτοῦ καὶ δὲν καταθέλγεται ὑπὸ τοῦ κάλλους, τοῦ ἀπαστράπτοντος ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ὑψηλῶν ἀληθειῶν; Τίς ἀναγινώσκων τὸν Δημοσθένην καὶ τοὺς λοιποὺς ῥήτορας δὲν αἰσθάνεται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀναφλεγομένην τὴν δᾷδα τῆς φιλοπατρίας; Τίς ἀναγινώσκων τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς ἄλλους τῶν Ἑλλήνων ποιητὰς δὲν ἀναπτεροῦται πρὸς τὴν ἰδέαν ὑπερτάτης τινὸς δυνάμεως, ἥτις διέπει τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἥτις ἐνέθηκε νόμους ἀναποδράστους, καθ' οὓς τὸ μὲν καλὸν ἀνταμείβεται, τὸ δὲ κακὸν κολάζεται; Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἤτοι ἡ γλῶσσα ἐκείνη, ἣν ἐξελέξατο ὁ Θεὸς πρὸς μετάδοσιν τῆς θείας αὐτοῦ διδασκαλίας, ἀναπτύσσουσα καὶ μορφοῦσα πάντα τὰ ἔθνη, τὰ μελετῶντα αὐτὴν, δύναται πολλῷ εὐκολώτερον καὶ καλλίτερον νὰ ἀναπτύξῃ καὶ μορφώσῃ ἡμᾶς, τοὺς ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ὅπως ὁ διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μὴ περιορίζηται εἰς ξηρὰν τινα διδασκαλίαν τύπων καὶ κανόνων, ἀλλὰ καταδεικνύῃ τό τε ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν τῆς γλώσσης ταύτης κάλλος.

η'. *Μαθηματικά.*

Ἡ δύναμις, ἣν ἐνέχουσι τὰ *μαθηματικὰ*, ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἄσκησιν τῶν γνωστικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Ἡ ἐξέτασις τῶν ἀριθμῶν καθ' ἑαυτούς τε καὶ πρὸς

ἀλλήλους, ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν καὶ τὰ συναγόμενα πορίσματα· ὡςαύτως ἡ ἐξέτασις μαθηματικοῦ τινος προβλήματος, ἡ ἀνίχνευσις τῆς φύσεως τῶν διαφόρων αὐτοῦ μερῶν, ἡ ὑπαγωγὴ ἑκάςου μέρους εἰς τὴν προσήκουσαν ἀρχὴν, καὶ ἡ ἀναζήτησις καὶ ἐφαρμογὴ πράξεως μαθηματικῆς, συμφωνούσης πρὸς τὴν ἑκάστου φύσιν, ἡ σύγκρισις καὶ παραβολὴ τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα, ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν καὶ τὰ ἐντεῦθεν πηγάζοντα πορίσματα, πάντα ταῦτα εἰςι ἐργασίαι καταλληλόταται πρὸς ἀνάπτυξιν μὲν τῆς διανοίας, ἄσκησιν δὲ τῆς φαντασίας καὶ ἐνίσχυσιν τῆς μνήμης.

Τὰ μαθηματικὰ, εἰ καὶ ἰδίως τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύσσουσιν, οὐχ ἧττον ὅμως καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ δὲν ἀφίνουσιν ἄθικτον, τὸ ἦθος αὐτοῦ μορφοῦντα καὶ ῥυθμίζοντα. Καὶ τῷ ὄντι, ὅστις ἀσχολεῖται περὶ τὰ μαθηματικὰ, ἅτινα αἰσθητοτέραν παριστῶσι τὴν ἀλήθειαν, πρῶτον μανθάνει τὸ *ἀληθεύειν*, ἤτοι πρῶτον μανθάνει τὴν ἀρετὴν ἐκείνην, εἰς ἣν ἰδίως εὐχαριστεῖται καὶ ἐπαναπαύεται τὸ λογικὸν πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου· δεύτερον μανθάνει οὐ μόνον νὰ διανοῆται, ἀλλὰ καὶ νὰ λαλῇ καὶ νὰ πράττῃ *λογικῶς καὶ τακτικῶς*, ἤτοι μανθάνει νὰ ῥυθμίζῃ τὰ ἤθη αὐτοῦ καὶ τοὺς τρόπους· τρίτον μανθάνει νὰ ἦναι σύμφωνος πρὸς ἑαυτὸν καὶ νὰ ἐνεργῇ κατ' ἀρχὰς σταθερὰς καὶ ἀκραδάντους, ἤτοι μανθάνει νὰ ἔχῃ *χαρακτῆρα*, ὅπερ εἶναι προσὸν ἀπαραίτητον εἰς πάντα ἠθικὸν ἄνθρωπον. Ὁ κτησάμενος δὲ τοιαύτας ἀρετὰς ἀποστρέφεται καὶ ἀποφεύγει τὰς ἀντιθέτους κακίας, τουτέστι τὸ ψευδὲς, τὸ ἄλογον, τὸ ἄτακτον καὶ ἀνακόλουθον. Ἐκ τῆς μεγάλης ταύτης δυνάμεως παρακινηθέντες, ὡς φαίνεται, οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι ὠνόμασαν τὴν περὶ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὸν χῶρον διδασκαλίαν *μαθηματικὰ*, ἤτοι ἐπιστήμην, ἣν μάλιστα ὀφείλει πᾶς τις νὰ μανθάνῃ.

Ὅπως δυνηθῇ ὁ διδάσκαλος νὰ ἠθοποιήσῃ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ διὰ τῶν μαθηματικῶν, πρέπει νὰ μεταβαίνῃ τεχνηέντως ἀπὸ τῶν διαφόρων σχέσεων τῶν ἀριθμῶν εἰς τὰς διαφόρους σχέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἐν αἷς παρατηρεῖται κατὰ τοὺς Πυθαγορείους ἡ φύσις καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἀριθμοῦ ἰσχύουσα (1).

(1) Ἔιδοις δέ κα οὐ μόνον ἐν τοῖς δαιμονίοις καὶ θείοις πράγμασι

θ'. *Γυμναστική.*

Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ *γυμναστικὴ*, ἤτοι ἡ τέχνη ἐκείνη, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπίρρωσιν καὶ μόρφωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καίπερ ὑλικοὺς σκοποὺς ἐπιδιώκουσα, θαυμασίως συντελεῖ πρὸς ἠθοποίησιν τῶν γυμναζομένων παίδων. Καὶ τῷ ὄντι, ὅταν ὁ γυμναζόμενος παῖς καθυποβάλλῃ τὴν ἑαυτοῦ θέλησιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ γυμνάζοντος καὶ ἀναγκάζηται νὰ τηρῇ σταθερούς τινας νόμους καὶ κανόνας, πράττῃ δὲ τοῦτο ἐνώπιον πολλῶν ἄλλων ὁμηλίκων, τότε μανθάνει νὰ ὑπακούῃ εἰς τοὺς ἀνωτέρους, νὰ ἦναι ταπεινόφρων καὶ κόσμιος, νὰ τηρῇ τάξιν καὶ ἀκρίβειαν ἔν τε τοῖς ἔργοις, τοῖς λόγοις καὶ διανοήμασιν αὐτοῦ. Τὴν ἠθοποιὸν δύναμιν τῆς γυμναστικῆς ἀνομολογῶν καὶ ὁ Γερμανὸς Ἐργάγγος λέγει, «Ἡ γυμναστικὴ ἄγει εἰς σωφροσύνην, τάξιν καὶ ὑπακοήν· »αὕτη καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ῥωμαλέον, ἀνδρεῖον, ἐγκρατῆ »καὶ καρτερικόν· ἡ αὐτὴ παρορμᾷ αὐτὸν εἰς αὐταπάρνησιν, προ»τρέπει αὐτὸν εἰς τὴν ἐναρμόνιον συμβίωσιν μετὰ τῶν ἑτέρων »ἀνθρώπων καὶ ἐκριζώνει τὰ σπέρματα τῆς φιλαρχίας καὶ φιλο»δοξίας». Ἡ γυμναστικὴ τέλος καλῶς τελουμένη εἶναι ἀξιολογώτατον ἀντιφάρμακον κατά τε τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν ἀσθενειῶν. (1)

Παράδειγμα τοῦ διδασκάλου.

Πάντα τὰ μέχρι τοῦδε μνημονευθέντα μαθήματα, ὅπως καὶ ἂν διδαχθῶσιν, οὐδόλως δύνανται νὰ συντελέσωσι πρὸς μόρφωσιν τῆς καρδίας τῶν μαθητῶν ἄνευ τοῦ *καλοῦ παραδείγματος* τοῦ διδασκάλου. Ὁ διδάσκαλος, ὅσον καὶ ἂν ἔχῃ ἀνεπτυγμένην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, ὅσον μεγάλην καὶ ἂν κέκτηται διαλεκτικὴν δεινότητα, ἐὰν αὐτὸς δὲν ἦναι τοιοῦτος, οἷον ἀπαιτεῖ νὰ καταστήσῃ τὸν ἄλλον, ἤτοι ἐὰν δὲν παρέχῃ ἑαυτὸν παράδειγμα πρὸς πίστωσιν τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας, εἶναι κατὰ τὸν λόγον τοῦ

»τὰν τῶ ἀριθμῶ φύσιν καὶ τὰν δύναμιν ἰσχύουσαν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς »ἀνθρώπινοῖς ἔργοις καὶ λόγοις πᾶσι παντᾶ» (Στοβ. Ἐκλ. 1, 8).

(1) Περὶ τῆς ἀξίας, ἣν ἀπέδιδον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἰς τὴν γυμναστικὴν, ἐγράψαμεν ἐν τῷ ά τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου (σελ. 315).

ἀποστόλου Παύλου «*χαλκὸς ἠχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον*». Ἐκεῖνος ὅστις θέλει νὰ μορφώσῃ τὰς καρδίας τῶν ἄλλων, πρέπει νὰ ἔχῃ αὐτὸς πρῶτον τὴν ἑαυτοῦ μεμορφωμένην. Οὐδεὶς δύναται νὰ μεταδώσῃ ἐκεῖνο, ὅπερ αὐτὸς δὲν ἔχει. Μόνον τὸ καλὸν δένδρον παράγει καλοὺς καρπούς· μόνον τὸ ὅμοιον δύναται, κατὰ τὸν περίφημον παιδαγωγὸν Πεσταλότσιον, νὰ μεταβληθῇ εἰς ὅμοιον· μόνον ἡ καρδία δύναται νὰ λαλήσῃ εἰς τὴν καρδίαν, καὶ μόνον τὰ αἰσθήματα δύνανται νὰ διεγείρωσιν αἰσθήματα κατὰ τὸν νόμον τῆς συμπαθείας. Ὁ διδάσκαλος, ἵνα μορφώσῃ τὸ ἦθος τῶν μαθητῶν, δὲν ἀρκεῖ νὰ διδάσκῃ τὰ προειρημένα μαθήματα καὶ νὰ διδάσκῃ αὐτὰ καθ' ὃν εἴπομεν τρόπον, ἀλλὰ πρέπει συγχρόνως νὰ ἐπικυρώνῃ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἔργων. Πρέπει νὰ ἦναι τοιοῦτος, οἷον ἀπῄτει τὸν ἐπίσκοπον ὁ ἀπόστολος Παῦλος (1), ἤτοι πρεπει νὰ ἦναι ἀνεπίληπτος, νηφάλιος, σώφρων, κόσμιος, φιλόξενος, διδακτικός· μὴ πάροινος, μὴ πλήκτης, μὴ αἰσχροκερδής· ἀλλ' ἐπιεικής, ἄμαχος καὶ ἀφιλάργυρος. Καθ' ὅλου δ' εἰπεῖν ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ ἦναι τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τοῦ μαθητοῦ, ἢ κατὰ Πίνδαρον εἰπεῖν «πρόσωπον χρὴ θέμεν τ ηλαυγές».

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΠΑΘΑΚΗΣ.

ΠΕΡΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ (*).

Ἵνα εὕρωμεν ὁποία τις πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἐν θεολογικαῖς σχολαῖς θεολογικὴ παιδεία, ἀνάγκη νὰ ἐρευνήσωμεν πρότερον διὰ βραχέων ὁποία τις εἶναι ἡ θεολογία καὶ πῶς αὕτη ἀναπτύσσεται

Κατὰ τὸν βαθυνούστατον θεολόγον Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν ἡ μὲν *πρᾶξις* εἶναι *θεωρίας ἐπίβασις*, ἡ δὲ *θεωρία συνέκδημος*

---

(1) Τιμοθ. Α', γ', 2.

(*) Καὶ ἡ διατριβὴ αὕτη, ὡς καὶ ἡ ἐν τῷ γ' τεύχει τοῦ Α' τόμου σελ. 177 τοῦ Ἀθηναίου περὶ θρησκευτικῆς παιδείας, εἶναι ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ περὶ θρησκευτικῆς καὶ θεολογικῆς παιδείας λόγου, ὃν ἐξεφωνήσαμεν ἐν ταῖς κατὰ τὸ 1872 ἔτος ἐνιαυσίοις ἐξετάσεσι τῆς Ῥιζαρείου σχολῆς.

πρὸς τὰ ἐκεῖθεν (*). Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου ἀληθεύουσι καὶ περὶ πάσης μὲν ἄλλης ἐπιστήμης, κατ' ἐξοχὴν δὲ περὶ τῆς θεολογίας. Ἡ θεολογία εἶναι ἐπιστήμη χριζομένη ἐπὶ τῆς πράξεως καὶ τείνουσα εἰς τὴν πρᾶξιν· καθ' ὅσον ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τῆς Ἐκκλησίας βίου ὁρμωμένη ἀναπτύσσεται ἔνθεν μὲν ὡς θεωρητικὴ ἐπιστήμη τὴν γνῶσιν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν προτιθεμένη, ἔνθεν δὲ ὡς πρακτικὴ ἐπιστήμη ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας. Ὅθεν ἡ θεολογία εἶναι θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτικὴ ἐπιστήμη. Πῶς δὲ ἡ θεολογία ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τῆς Ἐκκλησίας βίου ὁρμωμένη ἀναπτύσσεται ἔνθεν μὲν ὡς θεωρητικὴ, ἔνθεν δὲ ὡς πρακτικὴ ἐπιστήμη, γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἑξῆς.

Σκοπὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν διαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ὡς οἷόν τε ἐξομοίωσις πρὸς αὐτόν. Ὁ ἄνθρωπος, ἵνα διαλλαγῇ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐξομοιωθῇ πρὸς αὐτὸν, ὀφείλει πρῶτον νὰ ἀκούσῃ τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου, νὰ μετανοήσῃ, νὰ κατηχηθῇ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ τοῖς σχολείοις διὰ τῆς συνεργείας τῶν λειτουργῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, νὰ πιστεύσῃ, νὰ βαπτισθῇ, νὰ ἀποτελέσῃ ἦθος χριστιανικὸν δι' ἔργων συμφώνων πρὸς τὴν πίστιν κτλ. Τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου, ἡ πίστις, ἡ μετάνοια, τὸ βάπτισμα κτλ. ἐνεργοῦνται ἐν τῇ θρησκευτικῇ κοινωνίᾳ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἤτοι ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἥτις, ὅσῳ μᾶλλον ἀναπτύσσεται, τοσούτῳ τελειότερον διοργανοῦται καὶ ἀποβαίνει τέλειον ὀργανικὸν σῶμα, οὗ τινος κεφαλὴ

(*) «Εἰς δύο ταῦτα διῃρημένης πάσης φιλοσοφίας, θεωρίαν τε λέγω καὶ πρᾶξιν, καὶ τῆς μὲν ὑψηλοτέρας οὔσης, δυστεκμάρτου δὲ, τῆς δὲ ταπεινοτέρας, χρησιμωτέρας δὲ, ἡμῖν μὲν ἀμφότερα δι' ἀλλήλων εὐδοκιμεῖ· καὶ γὰρ θεωρίαν συνέκδημον πρὸς τὰ ἐκεῖθεν ποιούμεθα, καὶ πρᾶξιν θεωρίας ἐπίβασιν· οὐδὲ γὰρ οἷόν τε εἶναι σοφίας μετέχειν μὴ σοφῶς ἀναστραφέντας (λόγ. κατὰ Ἰουλιαν. 1, κεφ. 113)· καὶ ἀλλαχοῦ· «Διὰ πολιτείας ἄνελθε· διὰ καθάρσεως κτῆσαι τὸ καθαρόν. Βούλει θεολόγος γενέσθαι ποτε καὶ τῆς θεότητος ἄξιος Τὰς ἐντολὰς φύλασσε, διὰ τῶν προσταγμάτων ὅδευσον· πρᾶξις γὰρ ἐπίβασις θεωρίας» (λόγ. 20, κεφ. 12 καὶ λόγ. 40, 37).

εἶναι ὁ Χριστός. Ὡς δὲ ἐν παντὶ ὀργανικῷ σώματι διακρίνονται διάφορα μέλη καὶ ὄργανα ἐπενεργοῦντα ἀμοιβαίως ἐπ' ἄλληλα, τινὰ δὲ τῶν μελῶν καὶ ὀργάνων τούτων λειτουργοῦσι μᾶλλον τῶν λοιπῶν εἰς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου, οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διακρίνονται διάφορα μέλη καὶ ὄργανα, ὧν τινὰ λειτουργοῦσι χάριν τοῦ ὅλου. Ὅθεν ἡ διάκρισις κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἑπομένως καὶ ἡ διὰ κληρικῶν κυβέρνησις τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἀναγκαία συνέπεια τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς ὡς τελείου ὀργανικοῦ σώματος. Τὸ κήρυγμα, ἡ πίστις, ἡ κατήχησις, ἡ μετάνοια, ἡ τελετὴ τῶν μυστηρίων, ἡ λατρεία, ὁ ἠθικὸς βίος, ἡ κυβέρνησις τῆς Ἐκκλησίας κτλ. ἀποτελοῦσι τὸν πρακτικὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τούτου βίου ἀναπτύσσεται κατὰ μικρὸν ἡ περὶ ἑαυτῆς συνείδησις τῆς Ἐκκλησίας.

Ψυχὴ τοῦ ὀργανικοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὸ θεῖον Πνεῦμα, ὅπερ ἡ κεφαλὴ αὐτῆς, ὁ Χριστὸς, ἐπηγγείλατο νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Τὸ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀποσταλὲν καὶ ἐν αὐτῇ ἐσαεὶ διαμένον θεῖον Πνεῦμα ἐνεργεῖ διὰ τοῦ κηρύγματος τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, ἤτοι τὴν συναίσθησιν τῶν χριστιανῶν περὶ τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ διαλλαγῆς αὐτῶν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ χριστιανικὴ αὕτη συναίσθησις διὰ τῆς ἀμοιβαίας μεταδόσεως τῆς συναισθήσεως τῶν καθ' ἕκαστον μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς μεταδόσεως τῆς τελειοτέρας συναισθήσεως τῶν ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος ὁρισθέντων ὀργάνων αὐτῆς, ἀποβαίνει καθολικὴ συναίσθησις τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τῆς καθολικῆς ταύτης συναισθήσεως ἀναπτύσσεται διὰ μὲν τῆς δημιουργικῆς φαντασίας ἡ ἐν τῇ δημοσίᾳ λατρείᾳ ἐξωτερικὴ παράστασις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, διὰ δὲ τῆς βουλήσεως ὁ ἠθικὸς βίος καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας, διὰ δὲ τῆς διανοίας ἡ καθολικὴ γνῶσις ἢ συνείδησις τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἀποτελεῖται διὰ τῆς ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀμοιβαίας μεταδόσεως τῶν χριστιανιανικῶν διανοημάτων πάντων μὲν τῶν μελῶν, κατ' ἐξοχὴν δὲ τῶν δημοσίων ὀργάνων ἢ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας (*). Ἡ καθολικὴ αὕτη συνείδησις τῆς Ἐκκλησίας ἀνα-

(*) Ἡ ἐν τῇ δημοσίᾳ λατρείᾳ ἐξωτερικὴ παράστασις τῆς χριστιανικῆς

πτυσσομένη ἀποβαίνει ἐπιστημονικὴ συνείδησις, τουτέστι θεολογία. Ὅθεν θεολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς περὶ ἑαυτῆς συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας.

Καθ' ὅσον ἡ Ἐκκλησία σύνοιδεν ἑαυτῇ ὡς προπαρασευασθείσῃ, θεμελιωθείσῃ καὶ ἀναπτυχθείσῃ διὰ τοῦ προφητικοῦ καὶ ἀποστολικοῦ κηρύγματος καὶ διὰ θείων ἀποκαλύψεων καὶ γεγονότων, ἡ θεολογία ἀποβαίνει ἱστορικὴ θεολογία, ἥτις περιλαμβάνει τὸν ἑρμηνευτικὸν καὶ τὸν κυρίως ἱστορικὸν κλάδον.

Καθ' ὅσον δὲ ἡ Ἐκκλησία λαμβάνει συνείδησιν ὅτι εἶναι ἡ ἐπὶ γῆς ὁρατὴ παράστασις τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ ὅτι ὑπερτάτη ἀρχὴ αὐτῆς εἶναι ὁ Θεός, ἡ θεολογία ἀναγομένη εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ὑπερτάτης αὐτῆς ἀρχῆς καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἀποβαίνει κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὴ θεολογία.

Καθ' ὅσον δὲ ἡ Ἐκκλησία λαμβάνει συνείδησιν τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς ἔργου καὶ σκοποῦ, ἡ θεολογία ὡς ἐπιστήμη ἐρευνῶσα τὸ πρακτικὸν τοῦτο ἔργον ἀποβαίνει πρακτικὴ θεολογία (*).

Οὕτω λοιπὸν ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τῆς Ἐκκλησίας βίου ὁρμωμένη ἡ θεολογία ἀναπτύσσεται ὡς θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτικὴ ἐπιστήμη. Κατὰ ταύτην δὲ τὴν ἔννοιαν τῆς θεολογίας ἡ θεολογικὴ παιδεία τῶν περὶ τὴν θεολογίαν σπουδαζόντων καὶ τῶν εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς Ἐκκλησίας προπαρασκευαζομένων, πρέπει νὰ ἦναι θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτική.

Ὁ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζων καὶ ἐπίδοξος λειτουργὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀναπόσπαστον μέλος τῆς οἰκογενειακῆς, θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς κοινωνίας. Αἱ κοινωνίαι αὗται ἀποτελοῦσι τρόπον τινὰ τὴν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν, ἐν ᾗ τὸ λογικὸν ὂν ἀναπνέει, ζῇ καὶ ἀναπτύσσεται· ἑπομένως ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη

θρησκείας ἀποτελεῖται οὐ μόνον διὰ τῆς φαντασίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς διανοίας, τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς βουλήσεως, ἐπικρατεῖ ὅμως ἡ δημιουργικὴ φαντασία. Ὁμοίως καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ βίῳ κτλ. συνεργοῦσι καὶ αἱ λοιπαὶ δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἐπικρατεῖ ὅμως ἑκάστοτε μία ἐξ αὐτῶν.

(*) Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς θεολογίας καὶ τῶν διαφόρων αὐτῆς κλάδων καὶ μαθημάτων καὶ τῆς ὀργανικῆς αὐτῶν συναρθρώσεως ἐπραγματεύθημεν ἐν τῇ διὰ τοῦ εὐαγγελικοῦ κήρυκος (ἔτ. 1869, φυλλ. ΙΑ', καὶ ΙΒ')

κατάστασις τῆς οἰκογενειακῆς, ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς κοινωνίας ἐπενεργεῖ οὕτως ἢ οὕτως εἰς τὴν θρησκευτικὴν, ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θεολόγου καὶ τοῦ ἐπιδόξου λειτουργοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν ἡ ἀτμόσφαιρα τόπου τινὸς ἦναι καθαρὰ, τότε καὶ ὁ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ζῶν ἀναπτύσσεται ὑγιῶς· ὅταν δὲ ἡ ἀτμόσφαιρα ἦναι μεμολυσμένη, τότε ὁ ἀναπνέων μεμολυσμένον ἀέρα δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ ὑγιὴς, ἐὰν μὴ ἔχῃ ἰσχυροτάτην ἰδιοσυγκρασίαν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ ἀναπτύξει παντὸς ἀνθρώπου, καὶ αὐτοῦ τοῦ θεολόγου καὶ ἐπιδόξου λειτουργοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν ἡ κοινωνία, ἐν ᾗ ἀναπτύσσεται, ἦναι ὑγιὴς, τότε καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ ζώντων ἀποβαίνει ὑγιής· ὅταν ὅμως ἡ κοινωνία νοσῇ ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς, τότε νοσηρὰ καὶ πλημμελὴς ἀποβαίνει καὶ ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἐν αὐτῇ ζώντων. Μόνον ἐάν τις ἔχῃ ὑπερφυές τι καὶ δαιμόνιον, δύναται καὶ ἐν νοσηρᾷ κοινωνίᾳ νὰ ἀναπτυχθῇ ὑγιῶς.

Ὁ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζων καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς Ἐκκλησίας προαλειφόμενος πρέπει νὰ ἦναι κεκλημένος ἄνωθεν καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ ἐν καλῶς διωργανωμένῃ καὶ κυβερνωμένῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ Πολιτείᾳ. Ἡ τοιαύτη κλῆσις ἐκδηλοῦται ἔνθεν μὲν ἐν τῇ ἐξόχῳ θρησκευτικῇ συναισθήσει καὶ εὐσεβείᾳ, φιλομαθείᾳ, φιλοκαλίᾳ καὶ χρηστότητι τοῦ ἤθους· ἔνθεν δὲ ἐν ταῖς ἐκτάκτοις περιστάσεσι τοῦ βίου αὐτοῦ, αἵτινες συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τῶν θείων ταύτων θρησκευτικῶν, ἠθικῶν καὶ διανοητικῶν χαρισμάτων. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ προσκόμματα, ἅτινα ὁ ἰδιαζόντως κεκλημένος ἀπαντᾷ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ, συντελοῦσιν εἰς ἀνάπτυξιν τῶν χαρισμάτων τούτων, διεγείροντα τὴν αὐτενέργειαν καὶ ἐντείνοντα τὰς διανοητικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις. Τὸν δὲ μὴ κεκλημένον καὶ αὐταὶ αἱ εὐνοϊκώταται περιστάσεις οὐ μόνον οὐδαμῶς ἀναπτύσσουσιν, ἀλλὰ μάλιστα ὑποθάλπουσαι τὴν ῥαθυμίαν καὶ εὐπάθειαν ἀπαναρκοῦσιν αὐτὸν διανοητικῶς καὶ ἠθικῶς.

ἐκδοθείσῃ εἰσαγωγῇ εἰς τὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν τῆς θεολογίας, θέλομεν δὲ πραγματευθῆ διεξοδικώτερον ἄλλοτε.

Οὗτος δύναται μὲν νὰ προαχθῇ εἰς ὑψηλὰς θέσεις τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος διὰ τῶν συνήθων ἐν νοσηρᾷ κοινωνίᾳ μέσων, θεολόγος ὅμως οὐδέποτε δύναται νὰ ἀποβῇ διὰ τοιαύτης προαγωγῆς.

Ἡ φιλοκαλία τῶν περὶ τὴν θεολογίαν σπουδαζόντων ἀναπτύσσεται ἔνθεν μὲν διὰ τῆς θέας τοῦ ἐν τῇ φύσει καλοῦ, ἔνθεν δὲ διὰ τῆς θέας τῶν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης, τῆς τε ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς, ἰδίως διὰ τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καλλιτεχνικῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων ἀνδρῶν καὶ διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων καὶ τοῦ καλλιτεχνικωτάτου θείου δράματος τῆς ἱερᾶς λειτουργίας. Διὰ τῆς ἐν τοῖς ἔργοις τῆς φύσεως ἐκφάνσεως τῆς ἰδέας τοῦ Καλοῦ, καὶ διὰ τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς καὶ ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς δημοσίας λατρείας καλλιτεχνικῶν παραστάσεων τῆς θρησκείας, δι' ὧν ἐκφαίνεται τελειότερον ἡ ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ ἀτελέστερον ἐκφαινομένη ἰδέα τοῦ Καλοῦ, ἀνάγεται ἡ ψυχή, ὡς δι' ἐπαναβαθμῶν, εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπολύτου Καλοῦ, ὅπερ εἶναι ἔκφανσις τοῦ ἀπολύτου Ἀληθοῦς καὶ Ἀγαθοῦ, ἤτοι τοῦ Θεοῦ (*).

Ἡ δὲ χρηστότης ἀναπτύσσεται διὰ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἤθους. Πῶς δὲ διαπλάττεται καὶ ἀποτελεῖται τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου καθόλου, δεικνύει ἄριστα ὁ βαθυνούστατος Ἀριστοτέλης, ὅστις παραστήσας, ὅτι *τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν* εἶναι *ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τελειοτάτην ἀρετὴν ἐν βίῳ τελείῳ* (Νικομ. Α', 6.), λέγει ὅτι «ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοὔνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους» καὶ παρακατιών· «τὰς ἀρετὰς λαμβάνομεν *ἐνεργήσαντες πρότερον*, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν· ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα *ποιοῦντες* μανθάνομεν, οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί· οὕτω δὲ καὶ τὰ μὲν *δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα*, τὰ δὲ *σώφρονα*

(*) Ἐννοεῖται, ὅτι ἥ τε ἱερὰ μουσικὴ καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ὡς καὶ ἡ διὰ τῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς διακόσμησις τοῦ ναοῦ πρέπει νὰ ἦναι ὄντως καλλιτεχνικὴ, ἵνα ἐπιτυγχάνῃ τοῦ εἰρημένου σκοποῦ, οὐχὶ δὲ κωμικὴ καὶ γελοιογραφικὴ, ὡς δυστυχῶς συμβαίνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν τοῖς ἡμετέροις ναοῖς.

σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι»..... πράττοντες τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι, οἱ δὲ ἄδικοι, πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν, οἱ μὲν ἀνδρεῖοι, οἱ δὲ δειλοί. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς· οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾷοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτωσὶ ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι, οἱ δ' ἐκ τοῦ οὕτωσί· καὶ ἑνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται. Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιὰς ἀποδιδόναι· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἕξεις. Οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ *οὕτως ἢ οὕτως εὐθὺς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι*, ἀλλὰ πάμπολυ, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν». (Νικομ. Β', 1). Ὁ δὲ Πλάτων δεικνύει ὅτι ἡ ἀγωγὴ τοῦ παιδὸς ὁρμωμένη ἐκ τοῦ ἔθους καὶ τῶν *κατὰ λόγον* πράξεων πρέπει νὰ προβαίνῃ εἰς τὴν *μετὰ λόγου* ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς (πολιτει. Γ', 401, 6'. 402, α) (*).

Καὶ τὸ ἦθος τοῦ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζοντος πρέπει νὰ διαπλασθῇ κατὰ τὸν παιδαγωγικὸν τοῦτον νόμον τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος.

Ἡ δὲ φιλομάθεια τοῦ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζοντος ἀναπτύσσεται καὶ διὰ τῶν ἄλλων μὲν μαθήσεων, οἷον διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀριστουργημάτων τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ποιητῶν, ῥητόρων, ἱστορικῶν, φιλοσόφων κτλ., ἰδίως δὲ διὰ τῆς σπουδῆς τῶν ἁγίων Γραφῶν, τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν διασήμων θεολόγων κτλ.

Ἀλλ' ἡ διὰ τῆς φιλοκαλίας, τῆς χρηστότητος τοῦ ἤθους καὶ τῆς φιλομαθείας ἀποτελουμένη καλλιαισθητικὴ, ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ ἀνάπτυξις τοῦ θεολόγου δὲν δύναται νὰ ἀναγάγῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀπολύτου ἄνευ τῆς ἀναπτύξεως τῆς θρησκευτικῆς ἢ ὑπερβατικῆς συναισθήσεως, δι' ἧς ἡ ψυχὴ αὐτοῦ οἱονεὶ πτεροφυοῦσα καὶ τὰ ὅρια τοῦ αἰσθητοῦ καὶ περιωρισμένου κόσμου ὑπερβαίνουσα ἀνάγεται εἰς τὸ ἀπόλυτον Ὄν. Ἡ θρησκευτικὴ συναίσθησις ἔμφυτος οὖσα ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ πρέπει νὰ ἀναπτυχθῇ ἰδιαζόν-

(*) Πρβλ. Ἀθήναιον τόμ. Α', τεῦχ. γ', σελ. 182, ἔνθα παρετέθη ὁλόκληρον τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Πλάτωνος ἐν ὑποσημειώσει.

τως ἐν τῷ κεκλημένῳ εἰς τὸ τοῦ θεολόγου καὶ λειτουργοῦ τοῦ Ὑψίστου ἐπάγγελμα. Τῆς θρησκευτικῆς συναισθήσεως ἡ ἀνάπτυξις ἀποτελεῖται διὰ τῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς σχολείοις θρησκευτικῆς παιδεύσεως, ἐξ ἧς ὁρμᾶται ἡ θεολογικὴ παίδευσις.

Ἡ διανοητικὴ, ἡ καλλιαισθητικὴ, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀνάπτυξις ἡ προερχομένη ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς φιλομαθίας, τῆς φιλοκαλίας, τῆς χρηστότητος καὶ τῆς θρησκευτικῆς συναισθήσεως, δὲν δύνανται νὰ ἀποχωρισθῶσιν ἀκριβῶς ἀπ' ἀλλήλων· διότι τὰ ἀναπτύσσοντα τὴν φιλομάθειαν ἀναπτύσσουσι συγχρόνως καὶ τὴν φιλοκαλίαν, τὴν χρηστότητα καὶ τὴν θρησκευτικὴν συναίσθησιν· ὁμοίως καὶ τὰ ἀναπτύσσοντα τὴν θρησκευτικὴν συναίσθησιν ἀναπτύσσουσι συγχρόνως καὶ τὴν φιλομάθειαν, τὴν φιλοκαλίαν καὶ τὸ ἦθος· ἐπικρατεῖ ὅμως ποτὲ μὲν ἡ θρησκευτικὴ ἀνάπτυξις, ποτὲ δὲ ἡ διανοητικὴ, ἠθικὴ καὶ καλλιαισθητικὴ, αἵτινες ὅμως πρέπει πάντοτε νὰ φέρωσι θρησκευτικὸν χαρακτῆρα.

Ἡ θρησκευτικὴ συναίσθησις, ἡ φιλομάθεια, ἡ φιλοκαλία καὶ τὸ ἦθος τοῦ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζοντος ἀναπτύσσεται καθόλου μὲν ἐπιστημονικῶς διὰ τῆς σπουδῆς τῶν φυσικῶν, μαθηματικῶν, ἱστορικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἰδίως δὲ θεολογικῶς διὰ τῶν θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν ἐκείνων γνώσεων, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν θεολογικὴν παιδείαν. Καὶ διὰ μὲν τῶν μαθημάτων τοῦ ἑρμηνευτικοῦ τῆς θεολογίας κλάδου διδάσκεται τὴν ὀρθὴν κατανόησιν τῶν ἁγίων Γραφῶν· διὰ δὲ τῶν μαθημάτων τοῦ κυρίως ἱστορικοῦ κλάδου τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἐκκλησίας, τῶν δογμάτων, τῆς λατρείας καὶ τοῦ πολιτεύματος αὐτῆς. διὰ δὲ τῶν μαθημάτων τοῦ κατ' ἐξοχὴν θεωρητικοῦ κλάδου ὁ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζων ἀνάγεται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ὅταν δὲ καὶ διὰ τῶν λοιπῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν (*), ἰδίως δὲ διὰ τῆς συναι-

(*) «Καθαροὺς οὖν κατὰ τὰς σωματικὰς ἐπιθυμίας καὶ τοὺς ἁγίους διαλογισμοὺς τοὺς εἰς ἐπίγνωσιν Θεοῦ ἀφικνουμένους εἶναι βούλεται, ὅταν μηδὲν ἔχῃ νόθον ἐπιπροσθοῦν τῇ δυνάμει ἑαυτοῦ τὸ ἡγεμονικόν. Ὅταν τοίνυν ἐνδιατρίψῃ τῇ θεωρίᾳ, τῷ θείῳ καθαρῶς ὁμιλῶν, ὁ γνωστικῶς μετέχων τῆς ἁγίας ποιότητος, προσεχέστερον ἐν ἕξει γίνεται ταὐτότητος

σθήσεως καὶ τοῦ νοῦ, ἀναχθῇ εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ ἐντρυφήσῃ, ὅσον ἔνεστιν, εἰς τὴν θέαν τοῦ ἀνεσπέρου φωτὸς τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, δὲν πρέπει νὰ ἐπαναπαύηται ἐν τῇ θέᾳ ταύτῃ, ὡς τὸ πάλαι οἱ Ἡσυχασταὶ τοῦ Ἄθω, μένων ἐν τῇ οὐρανίῳ ταύτῃ σφαίρᾳ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐν ᾗ ὑπάρχει ἡ τελεία ἁρμονία καὶ μακαριότης, ἀλλ' ὀφείλει ἐκ τῆς οὐρανίου ταύτης σφαίρας τῆς ἀοράτου Ἐκκλησίας, εἰς ἣν πνευματικῶς ἀνήχθη, νὰ καταβῇ εἰς τὴν τύρβην τῆς ἐπὶ γῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας, καὶ διαγράφων ταύτην κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ κατὰ τὰς ἱστορικὰς περιστάσεις νὰ κυβερνᾷ αὐτήν. Πῶς δὲ πρέπει νὰ διαγράφῃ καὶ κυβερνᾷ ὁ θεολόγος τὴν ὁρατὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς ἐν οὐρανοῖς ἀοράτου Ἐκκλησίας καὶ κατὰ τὰς παρούσας περιστάσεις καὶ ἀνάγκας αὐτῆς, δεικνύουσι τὰ μαθήματα τοῦ πρακτικοῦ τῆς θεολογίας κλάδου.

Κατὰ ταῦτα ἡ θεολογικὴ παίδευσις τοῦ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζοντος ὁρμωμένη ἐκ τῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς κατωτέροις σχολείοις θρησκευτικῆς παιδεύσεως (*), ἥτις φέρει μᾶλλον πρακτικὸν χαρακτῆρα, καὶ διὰ τῶν ἑρμηνευτικῶν, ἱστορικῶν καὶ τῶν κατ' ἐξοχὴν θεωρητικῶν τῆς θεολογίας γνώσεων εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὑπερτάτου Ὄντος καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν θεωρητικῶς ἀναγομένη, ἐπανέρχεται εἰς τὸν πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησίας βίον διὰ τῶν πρακτικῶν τῆς θεολογίας γνώσεων.

Εἴδομεν ὅτι ἡ θεολογία εἶναι θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτικὴ ἐπιστήμη. Ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τῆς Ἐκκλησίας βίου καὶ τῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ τοῖς κατωτέροις σχολείοις θρησκευτικῆς παιδείας ὁρμωμένη, ἀνάγεται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἀναγομένη δὲ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν καὶ διαγράφουσα τὴν ὁρατὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ

ἀπαθοῦς, ὡς μηκέτι ἐπιστήμην ἔχων καὶ γνῶσιν κεκτῆσθαι, ἐπιστήμην δὲ εἶναι καὶ γνῶσιν.» (Κλήμεντ. Ἀλεξ. στρωμ. IV, 1252 ἔκδ. Migne. πρβλ. καὶ σελ. 1361).

(*) Περὶ τῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς κατωτέροις σχολείοις θρησκευτικῆς παιδεύσεως ἐπραγματεύθημεν ἤδη ἐν τῷ Α' τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου σελ. 177 κ. ἑξ.

κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὰς παρούσας περιστάσεις, ὀφείλει νὰ κυβερνᾷ αὐτὴν διὰ *θεολόγων* κληρικῶν. Μόνον τότε δύναται ἡ Ἐκκλησία νὰ ἦναι ζῶσα Ἐκκλησία καὶ νὰ ἐκπληροῖ τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς προορισμὸν, ὅταν κυβερνᾶται ὑπὸ *θεολόγων* κληρικῶν· ἑπομένως ὅταν, ἢ οἱ ὑπάρχοντες λειτουργοὶ αὐτῆς διά τινος θείας ἐπιπνοίας θεολογήσωσιν ὀρθῶς, ἢ οἱ ὀρθῶς θεολογοῦντες ἀναλάβωσι τὴν κυβέρνησιν αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως ἐν πάσῃ νοσηρᾷ ἐκκλησιαστικῇ καὶ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, ἐν ᾗ ὁ μὲν κατώτερος κλῆρος ζῇ ἐπαίτου δίκην, τὰ δὲ ἀνώτερα τῆς ἱερωσύνης ἀξιώματα παρέχονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τοὺς ἔχοντας ἄλλα προσόντα παρὰ τὰ τῆς ἀρετῆς καὶ παιδείας, οὔτε οἱ ὀρθῶς θεολογοῦντες δύνανται νὰ ἦναι συγχρόνως καὶ λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας, οὔτε οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς νὰ θεολογῶσιν.

Διὰ τῆς προαγωγῆς τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς εἰς τὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας πρὸς παίδευσιν τῶν λειτουργῶν αὐτῆς καὶ πάντων τῶν πιστῶν, οὐ μόνον ἡ Ἐκκλησία θέλει ἀνορθωθῆ ἐκ τῆς καταπτώσεως αὐτῆς, ἀνερχομένη κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς εὔκλειαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θέλει δυνηθῆ νὰ παιδαγωγηθῇ θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς καὶ διατηρήσῃ τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ θέσιν, ἣν ἔθνη ἀλλόφυλα ἀγωνίζονται νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπ' αὐτοῦ (*).

Ἡ ἀληθὴς ἀνακαίνισις παντὸς ἔθνους ἐρείδεται ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀναγεννήσεως αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ ἡ ἀνακαίνισις τοῦ ἤδη

(*) Ἐνόσῳ περὶ μὲν τῆς ἀξιοπρεποῦς ἀποκαταστάσεως καὶ παιδεύσεως τοῦ κλήρου καὶ περὶ βελτιώσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος οὐδεμία λαμβάνεται πρόνοια, εἰς δὲ τὰς σπουδαίας θέσεις τῶν διδασκάλων τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν λοιπῶν μαθημάτων, καὶ εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα προάγονται συνήθως οἱ ἔχοντες οὐχὶ τὰ προσόντα τῆς ἀρετῆς, τῆς ἱκανότητος καὶ τῆς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ τὰ τῆς κολακείας καὶ χαμερπείας, τῆς ῥᾳδιουργίας καὶ τὰ τοιαῦτα, οὔτε καθαιρέσεις, ἀφορισμοὶ καὶ συνοδικοὶ κανόνες καὶ ὅροι, οὔτε διπλωματικαὶ πολιτικῶν ἐνέργειαι θέλουσιν ἰσχύσει νὰ καταβάλωσι τὸν μέγιστον ἐχθρὸν τοῦ ἑλληνισμοῦ· διότι ὁ μέγιστος καὶ θανάσιμος ἐχθρὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ εἶναι ἐσωτερικὸς μᾶλλον ἢ ἐξωτερικὸς, ὡς ἐνεδρεύων ἐν αὐτοῖς τοῖς σπλάγχνοις αὐτοῦ. Τὸ σῶμα τοῦ ἑλληνισμοῦ συνίσταται ἔνθεν μὲν

ἀνακαινιζομένου ἑλληνικοῦ ἔθνους πρέπει νὰ στηρίζηται ὡς ἐπὶ ἑδραίας βάσεως ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς ἀναγεννήσεως αὐτοῦ. Ἄνευ τῆς χριστιανικῆς ἀναγεννήσεως, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἀπεκδύεται τὸν ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ οἱονεὶ γεγηρακότα παλαιὸν ἄνθρωπον καὶ ἐνδύεται τὸν νέον ἄνθρωπον τὸν ἀνακαινούμενον (Κολασ. Γ' 9, 10. Ἐφεσ. Δ' 22—24), δὲν δύνανται οὔτε τὰ καθ' ἕκαστον ἄτομα, οὔτε ἔθνη καταπεσόντα νὰ ἀποβάλωσι τὰς κακὰς αὐτῶν ἕξεις καὶ νὰ ἀνακαινισθῶσι καὶ ἀνορθωθῶσιν.

Εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τῆς χριστιανικῆς αὐτοῦ ἀναγεννήσεως θέλει συντελέσει ἡ ἀνάπτυξις τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς εἰς τὸν πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησίας βίον. Διὰ τῆς τελείας δὲ χριστιανικῆς ἀνακαινίσεως ἑαυτοῦ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θέλει συντελέσει εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀνακαίνισιν καὶ ἄλλων ἐθνῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐν τῷ σκότει καὶ τῇ πλάνῃ διατελούντων.

ΖΗΚΟΣ ΡΩΣΗΣ.

ἐκ στοιχείων γεγηρακότων καὶ θάνατον ἐπαπειλούντων, ἔνθεν δὲ ἐκ στοιχείων νεαρῶν καὶ ζωτικῶν. Τὰ γεγηρακότα ταῦτα στοιχεῖα ὑπάρχουσιν ἄνευ διακρίσεως ἡλικίας ἐν πρεσβύταις ἅμα καὶ νέοις, ὡς καὶ τὰ νεαρὰ στοιχεῖα. Ἡ νόσος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους προέρχεται ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν γεγηρακότων αὐτοῦ στοιχείων, ἡ δὲ ἀνάρρωσις καὶ ὑγίεια αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὑπερισχύσεως τῶν ζωτικῶν αὐτοῦ στοιχείων. Τεκμήρια ἀλάνθαστα τῶν μὲν ζωτικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους στοιχείων εἶναι ἡ ἀληθὴς εὐσέβεια, ἡ ἀληθὴς φιλοπατρία, ἡ μετριοφροσύνη, ἡ φιλομάθεια, ἡ ἐμβρίθεια, ἡ εἰλικρίνεια καὶ τὰ τοιαῦτα· τῶν δὲ θανατηφόρων αὐτοῦ στοιχείων ἡ ἀσέβεια, ἡ ὑπόκρισις καὶ ἡ δεισιδαιμονία, ἡ ἐπιδεικτικὴ φιλοπατρία, ἡ κουφότης καὶ ἐπιπολαιότης, ἡ νωθρότης τοῦ πνεύματος, ἡ ἀλαζονεία, ἡ κολακεία καὶ χαμέρπεια, ἡ πανουργία, ἡ ἀκολασία κτλ. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔχει ἱκανὰς νεαρὰς δυνάμεις πρὸς ἀνάρρωσιν καὶ ἀποβολὴν τῶν γεγηρακότων αὐτοῦ στοιχείων, ἐν οἷς ἐμφωλεύει ὁ θανάσιμος αὐτοῦ ἐχθρός. Ἐλπίζομεν ὅτι τῇ θείᾳ συνάρσει καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ συνεργείᾳ θέλουσιν ὑπερισχύσει κατὰ μικρὸν τὰ νεαρὰ καὶ ζωτικὰ τοῦ ἔθνους ἡμῶν στοιχεῖα, τὰ δὲ νοσηρὰ καὶ γεγηρακότα αὐτοῦ στοιχεῖα θέλουσιν ἐκλίπει ἐντελῶς προϊόντος τοῦ χρόνου.

ΝΕΟΝ ΠΕΙΡΑΜΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΔΙΠΛΗΣ ΔΙΑΘΛΑΣΕΩΣ.

1. Ζητῶν τίνι τρόπῳ νὰ προβάλω ἐπὶ διαφράγματος τὸ πείραμα τοῦ **Monge**, ὅπερ δὲν γίνεται αἰσθητὸν εἰ μὴ εἰς ἕνα παρατηρητὴν, ἤτοι εἰς μόνον τὸν πειρώμενον, καὶ βουλόμενος διὰ προβολῆς νὰ καταστήσω αὐτὸ ὁρατὸν εἰς πολλοὺς παρατηρητὰς συγχρόνως, ἐξετέλεσα τὸ ἑπόμενον πείραμα, ὅπερ διάφορον μὲν τοῦ τοῦ περιωνύμου γεωμέτρου, ὡς ἔχον ὅμως τὸν αὐτὸν σκοπὸν, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὥς τις κατάλληλος διάθεσις πρὸς τὸ προβάλλειν τὸ πείραμα τοῦ **Monge**.

Ἰδοὺ δὲ εἰς τί συνίσταται τὸ πείραμα τοῦτο.

2. Ἐν σκοτεινῷ θαλάμῳ εἰσάγω δεσμίδα φωτὸς διὰ τῆς ὀπῆς α (σχ. 1) ἴσης πρὸς τὸ πάχος τοῦ δακτύλου· εἰς ἀπόστασιν δὲ 0^{μ}, 25 ἐκ ταύτης δέχομαι τὴν δεσμίδα ἐπί τινος συγκλίνοντος τὰς ἀκτῖνας φακοῦ L, ὅστις προβάλλει ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D, τεθέντος εἰς ἀπόστασιν ἁρμοδίαν, τὸ συνεζευγμένον εἴδωλον τῆς ὀπῆς καθαρόν.

Σχῆμα 1.

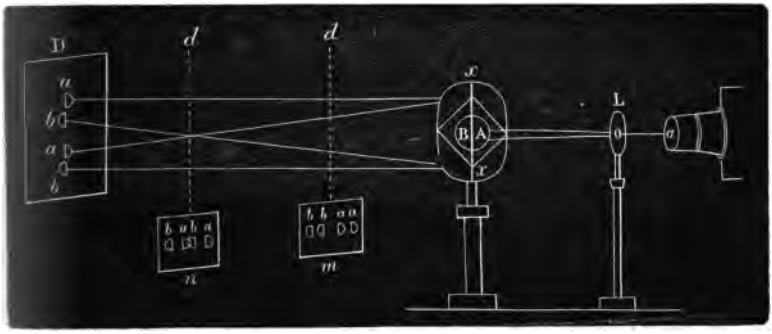

3. Λαμβάνω ἔπειτα κρύσταλλον Ἰσλανδίας (Spath), ἔχοντα πάχος ἴσον πρὸς ἓν ἑκατοστόμετρον (α) καὶ ἐφαρμόζω ἐπὶ τῆς

(α) Οὗτος εἶναι εἷς τῶν κρυστάλλων, οἵτινες χρησιμεύουσι πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ πειράματος τοῦ Huyghens, κατεσκευάσθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ J. Duboscq. 21. Rue de l'Odeon à Paris.

ἐπιφανείας αὐτοῦ ταινίαν ἐκ χάρτου μέλανος στενὴν, 0^{μ}, 004 ἢ καὶ στενοτέραν, ὡς τὸ σχ. 1 δεικνύει, τὴν κκ.

Οὕτω δὲ τὸν κρύσταλλον παρασκευασθέντα ἐφαρμόζω ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Διασπειρομέτρου (ὅπερ ἐνταῦθα χρησιμεύει ἁπλῶς ὡς ὑποστήριγμα)· στρέφω αὐτὸν μέχρις οὗ ἡ ταινία κκ τεθῇ καθέτως τῷ ὁρίζοντι, καὶ τέλος τίθημι τὸν κρύσταλλον τοῦτον ἐνώπιον τοῦ φακοῦ L, ἀπέχοντα τούτου ἀπόστασιν ἁρμοδίαν, 0^{μ}, 80 περίπου, ὥστε ἡ δεσμὶς τοῦ φωτὸς, πίπτουσα ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου, [illegible] φωτίζῃ ἐπιφάνειαν κυκλικὴν, ἧς τὴν διάμετρον καταλαμβά[illegible] ἡ ταινία νὰ διαιρῇ εἰς δύω ἡμικύκλια πεφωτισμένα, ἓν ἐξ [illegible] τέρων τῶν μερῶν A καὶ B.

4. Τούτου γενομένου, τίθημι ἐνώπιον τοῦ κρυστάλλου, εἰς [illegible] στασιν 0^{μ}, 20 περίπου, διάφραγμα d ἐκ λευκοῦ χάρτου· σ[illegible] ὀλίγον τὸν πόδα, ἐφ' οὗ ἐτέθη ὁ κρύσταλλος, πέριξ ἑαυτοῦ [illegible] παύομαι τοῦ στρέφειν ἅμα ἴδω ἐπὶ τοῦ διαφράγματος d τέσσαρα εἴδωλα ἡμικυκλικὰ a, a, b, b, σχ. m, προκύπτοντα ἐκ τῶν δύω ἀκτίνων OA καὶ OB, αἵτινες ἔχουσι κλίσιν τινὰ ὡς πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κρυστάλλου καὶ διαιροῦνται ὑπὸ τούτου ἑκάστη εἰς δύω ἀκτῖνας.

Συγχρόνως δὲ παρατηρῶ ὅτι α, α, εἴδωλα τοῦ A, κεῖνται πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος, πρὸς ὃ καὶ τὸ A καὶ ὅτι b, b, εἴδωλα τοῦ B, κεῖνται ὡσαύτως πρὸς τὸ μέρος τοῦ B· ἑπομένως καλύπτων τὸ A μόνον, βλέπω ὅτι ἐκλείπουσι τὰ εἴδωλα α, α, κείμενα πρὸς τὸ μέρος τοῦ A, καλύπτων δὲ τὸ B μόνον, βλέπω ὅτι ἐκλείπουσι τὰ εἴδωλα b, b, ἅτινα κεῖνται πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος, πρὸς ὃ καὶ τὸ B.

5. Ἐκ τῶν τεσσάρων ἀκτίνων τῶν ἐξερχομένων ἐκ τῶν φωτιζομένων ἡμικυκλίων A καὶ B τοῦ κρυστάλλου, αἱ δύο ἐν τῷ μέσῳ ἀκτῖνες πλησιάζουσι τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ μείζονα ὁδὸν ὁδεύουσι, τέλος δὲ διατέμνονται· ὅθεν ἀπομακρύνων βαθμηδὸν τὸ διάφραγμα d, θέλω ἰδεῖ τὰ πλησιάζοντα ἐν τῷ μέσῳ δύω εἴδωλα a καὶ b, εἰς ὡρισμένην δὲ ἀπόστασιν μείζονα θέλουσιν ἀμοιβαίως διατμηθῇ, ὡς ἐν τῷ σχήματι n φαίνονται.

6. Ἐξακολουθῶ νὰ ἀπομακρύνω τὸ διάφραγμα d βαθμηδὸν περισσότερον καὶ τὰ ἐν τῷ μέσω εἴδωλα, τὰ διατμηθέντα ὡς εἴρηται,

ἀποχωρίζονται, ὥςε ἐπὶ τοῦ ἀπωτέρου διαφράγματος D, ἢ ἐπὶ ἑτέρου πλέον ἀπωτέρου, τὰ τέσσαρα εἴδωλα, ἀποκεχωρισμένα ὑπάρχοντα, θέλουσι τοποθετηθῆ ἐναλλὰξ, ὡς δεικνύει τὸ σχῆμα εἰς τὸ D.

7. Τίθημι τότε δύω ἀδιαφανῆ διαφράγματα δ, δ, ἤτοι δύω μεταλλικὰ ἐλάσματα, σχ. 2, πλησιέστατα εἰς τὸν κρύσταλλον,

Σχῆμα 2.

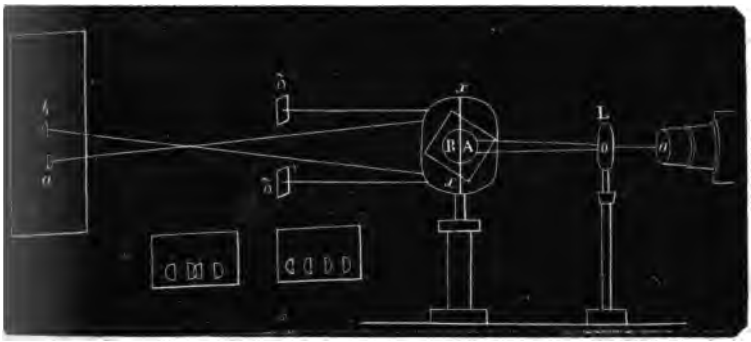

ἓν ἑκατέρωθεν, ὥστε νὰ διακόψωσι τὰς εἰς τὰ πέρατα κειμένας δύω ἀκτῖνας, τότε ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D δὲν φαίνονται εἰ μὴ τὰ δύω εἴδωλα τὰ ἐν τῷ μέσῳ κείμενα a καὶ b καὶ ἐπὶ τούτων τῶν εἰδώλων πρόκειται νὰ δείξωμεν τὸ φαινόμενον περὶ οὗ ὁ λόγος.

Τῷ ὄντι, καλύπτων μὲ μέλανα χάρτην τὸ πεφωτισμένον ἡμικύκλιον A τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἐμοῦ (στρέφοντος τὰ νῶτα πρὸς τὴν ὀπὴν a) παρατηρῶ τότε ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D, ὅτι ἐκλείπει τὸ εἴδωλον a τὸ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἐμοῦ κείμενον. Καλύπτω ἔπειτα τὸ πεφωτισμένον ἡμικύκλιον B, τὸ πρὸς τὰ ἀριςερὰ ἐμοῦ ὑπάρχον, καὶ βλέπω ὅτι τότε ἐκλείπει τὸ εἴδωλον b τὸ κείμενον πρὸς τὰ δεξιά.

Παραπλήσιον δὲ εἶναι καὶ τὸ φαινόμενον, ὅπερ παριστάνει τὸ πείραμα τοῦ Monge.

Σημειωτέον ὅτι οὐδέποτε πρέπει νὰ γείνῃ χρῆσις δευτέρου φακοῦ τιθεμένου μετὰ τὸν κρύσταλλον, διότι ὁ φακὸς ἀντιστρέφει τὰ εἴδωλα αὐτός.

(Ἐκ τῆς Revue Scientifique «Les Mondes» T. XXV σ. 589. 3 Ἀπριλίου 1873. à Paris.)

Δ. Σ. ΣΤΡΟΓΜΠΟΣ.

ΕΛΕΓΧΟΥ ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ.

Τὰ ἐν τῷ Ἀθηναίῳ περὶ τῆς ἀποδείξεως τοῦ πέμπτου αἰτήματος τοῦ Εὐκλείδου πολλοὶ ἴσως τῶν ὁμογενῶν ἐπιστήμονες μαθηματικοὶ ἀνέγνωσαν, ἀλλὰ μόνον ὁ φίλος Β. Λάκων εἰσήκουσε τὴν θερμὴν παράκλησίν μου καὶ ἠξίωσε νὰ κοινοποιήσῃ τὴν γνώμην του δημοσίᾳ διὰ τοῦ ἐν τῷ ς' τοῦ Ἀθηναίου τεύχει ἐλέγχου τῆς ἀποδείξεως ταύτης τῆς προτάσεως·

Ἐὰν δύο εὐθεῖαι ἦναι κάθετοι ἐπὶ τρίτην εὐθεῖαν, πᾶσα εὐθεῖα ἀπὸ σημείου τῆς ἑτέρας εὐθείας ἀγομένη κάθετος ἐπὶ τὴν ἄλλην θὰ ἦναι κάθετος καὶ ἐπὶ τὴν δευτέραν.

Εὐγνωμονῶ τῷ φίλῳ Β. Λάκωνι καὶ χάριν αὐτῷ πολλὴν ἔχω καὶ ἐπαίνου δὲ ἄξιον κρίνω αὐτὸν ὡς ἀληθῆ θιασώτην τῆς ἐπιστήμης. Ἐλπίζω δὲ ὅτι θ' ἀναγνώσῃ μετὰ ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ τὰ ἑξῆς, ἅτινα χάριν τῆς ἀληθείας καὶ οὐχὶ φιλονικείας κρίνω καθῆκόν μου νὰ ἐκθέσω.

Ὁ κύριος Λάκων κρίνει ὅτι ἡ ἐμὴ ἀπόδειξις ἔχει λάθος, τὸ δὲ λάθος συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι *ἄνευ ἀνάγκης* παραδέχομαι ὅτι οἱ πόδες τῶν ἐπὶ τὴν ἑτέραν εὐθεῖαν καθέτων, οἱ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσεγγίζοντες εἰς τοὺς πόδας τῆς κοινῆς ἐπὶ τὰς δύο εὐθείας καθέτου, θέλουσιν ὑπερβῆ τοὺς πόδας αὐτῆς· διότι, λέγει δυνατὸν οἱ πόδες τῆς κοινῆς καθέτου νὰ ἦναι ὅρια τῶν ἐπὶ τὴν ἑτέραν εὐθεῖαν μόνον καθέτων, ἡ κοινὴ δὲ κάθετος ὅριον τῶν καθέτων τούτων, αἱ δὲ ὀρθαὶ γωνίαι αὐτῆς καὶ τῶν δύο εὐθειῶν ὅριον τῶν ὀξειῶν γωνιῶν.

Ἐκ διαφόρων μὲν λόγων πείθομαι ὅτι *ἐξ ἀνάγκης* παραδέχομαι ὅ,τι παραδέχομαι, τὰ δὲ ὑποτιθέμενα ἐνταῦθα ὡς ὅρια ἀδύνατον νὰ ἦναι ὅρια, προκρίνω δὲ πάντων τοὺς ἑξῆς μόνους τώρα νὰ δηλώσω.

Ἐπειδὴ πρόκειται κυρίως περὶ γωνίας ἂν ἦναι ὀξεῖα ἢ ὀρθή, σκέπτομαι ἐπὶ ὀξείας γωνίας, τῆς ΒΑΓ, ὡς ἑξῆς.

(σχ. 1.)

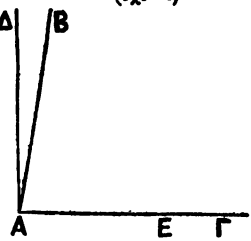

α'. Αἱ πλευραὶ αὐτῆς ΑΒ, ΑΓ καὶ ἐπ' ἄπειρον ἐκτεινόμεναι ἑκατέρωθεν κεῖνται ἐφ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἐπιπέδῳ. Τοῦτο δὲν ἐπιδέχεται, νομίζω, ἀντίρρησιν.

β'. Εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ἀπὸ παντὸς σημείου ἐκτὸς εὐθείας δεδομένης κειμένου, ἢ καὶ ἐπ' αὐτῆς, δυνατὸν ν' ἄγηται κάθετος ἐπ' αὐτήν, μία δὲ μόνον. Καὶ ἀπὸ παντὸς ἄρα σημείου τῆς ἐπ' ἄπειρον ἐκατέρωθεν ἐκτεινομένης ἑτέρας πλευρᾶς οἱαςδήποτε γωνίας δυνατὸν ν' ἄγηται κάθετος ἐπὶ τὴν ἄλλην ἢ ἐπὶ τὴν προεκβολήν της.

γ'. Ἐὰν μὲν ἡ γωνία ἦναι ὀρθή, οἵα ἡ ΔΑΓ, ἡ κορυφὴ Α τῆς γωνίας ΔΑΓ εἶναι κοινὸς ποῦς πασῶν τῶν καθέτων ἐπὶ τὴν ΑΓ ἀπὸ διαφόρων σημείων τῆς ΔΑ ἠγμένων.

Ὀξείας δὲ οὔσης τῆς γωνίας, οἵα ἡ ΒΑΓ, ἐπειδὴ ἡ πλευρὰ ΑΒ ἓν μόνον σημεῖον ἔχει κοινὸν μετὰ τῆς καθέτου ΔΑ, τὴν κορυφὴν Α, πάντα δὲ τἄλλα κεῖνται ἑτέρωθεν αὐτῆς, ἐπὶ τὰ μέρη ΑΓ (ἀντιθέτως δὲ τὰ τῶν προεκβολων αὐτῶν), οὐδεμία κάθετος ἐπὶ τὴν ΑΓ ἀπὸ σημείου τῆς ΑΒ ἀγομένη θὰ συμπέσῃ οὔτε μετὰ τῆς καθέτου ΑΔ οὔτε μετ' ἄλλης καθέτου ἀπ' ἄλλου σημείου τῆς ΑΒἀγομένης καὶ ἱκανῶς μακρὰν ὄντος· διότι ἀπὸ τοῦ συμπτώσεως σημείου θὰ ἦσαν δύο κάθετοι ἐπὶ τὴν αὐτὴν εὐθεῖαν ΑΓ, ὅπερ ἄτοπον. Πᾶσα κάθετος ἄρα ἐπὶ τὴν ΑΓ ἀπὸ σημείου τῆς ΑΒ ἀγομένη θὰ ἔχῃ ἐπὶ τῆς ΑΓ ἴδιον πόδα, διαφόρων δὲ καθέτων, ἀπὸ σημείων τῆς ΑΒ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπεχόντων τῆς κορυφῆς Α ἀγομένων, καὶ οἱ πόδες ἐπὶ τῆς ΑΓ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον θ' ἀπέχωσι τῆς κορυφῆς Α, θὰ προσεγγίζωσι δ' ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς δεδομένον σημεῖον Ε τῆς ΑΓ. (*)

(*) Οἱ πόδες των καθέτων τούτων εἶναι βέβαιον ὅτι θ' ἀπέχωσιν ἀλλήλων τόσον ὀλιγώτερον, ὅσῳ μᾶλλον ἡ γωνία ΒΑΓ προσεγγίζει εἰς τὴν ὀρθήν, ἀλλὰ θ' ἀπέχωσιν ἐν ὅσῳ ἡ γωνία ΒΑΓ εἶναι ὀξεῖα. Ἂν δε ἴσον ἢ ἄνισον θ' ἀπέχωσιν ἀλλήλων εἶναι ἀδιάφορον τώρα εἰς τὸν σκοπόν μου.

δ'. Ἐπειδὴ ἡ ΑΒ πλευρὰ τῆς γωνίας ΒΑΓ ὑποτίθεται ἐπ' ἄπειρον ἐκτεινομένη καὶ διὰ τοῦτο τὰ σημεῖα αὐτῆς, ἀφ' ὧν ἄγονται αἱ κάθετοι ἐπὶ τὴν ΑΓ, ὅριον δὲν ἔχουσι, καὶ ἐπειδὴ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀφισταμένων τῆς κορυφῆς Α τῶν σημείων τῆς ΑΒ, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀφίστανται αὐτῆς καὶ οἱ ἐπὶ τῆς ΑΓ πόδες τῶν καθέτων, ἀνάγκη (ἀνάγκα δὲ τοιαύτη καὶ θεοὶ πείθονται) μιᾶς τῶν καθέτων τούτων ὁ ποῦς ἢ νὰ ταυτισθῇ μετὰ δεδομένου σημείου Ε ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ΑΓ, ἢ νὰ ὑπερβῇ αὐτὸ ἀπέχων τῆς κορυφῆς πλειότερον.

Ἀρχούμενος τώρα εἰς ταύτας τὰς σκέψεις, ἃς θεωρῶ ἀνεπιδέκτους ἐλέγχου μεχρισοῦ ἄλλοι μᾶλλον ἐγκύψαντες εἰς τὰς ἀπρεβεῖς ἀποδείξεις εὕρωσι λάθος τι, προβαίνω εἰς τὸ κύριον ζήτημα.

(εχ 2)

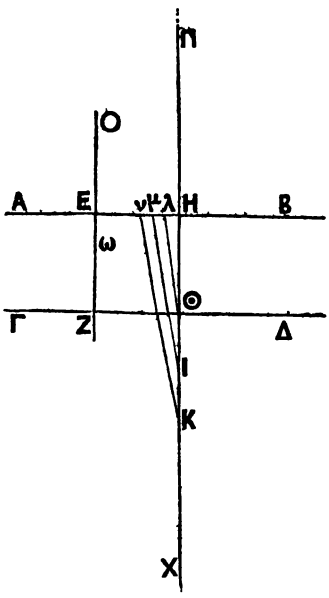

Ἔστωσαν δύο εὐθεῖαι ΑΒ, ΓΔ κάθετοι ἐπὶ τὴν ΖΟ, ἔστω δὲ καὶ ἡ ἐπ' ἄπειρον ἐκτεινομένη ἑκατέρωθεν εὐθεῖα ΠΧ κάθετος ἐπὶ τὴν ΓΔ'. Ἡ κάθετος αὕτη ΠΧ ἐπὶ τὴν ΓΔ λέγω ὅτι εἶναι κάθετος καὶ ἐπὶ τὴν ΑΒ καὶ δὴ καὶ ἡ γωνία ΑΗΘ ὅτι εἶναι ὀρθή.

Διότι ἂν ἡ γωνία ΑΗΧ ἦναι ὀξεῖα, ἀπὸ διαφόρων σημείων Θ, Ι, Κ, κλ. τῆς ἀπείρου πλευρᾶς ΗΧ, ἴσον δὲ ἀλλήλων ἀπεχόντων, ἄγομεν καθέτους ἐπὶ τὴν ΑΗ πλευρὰν τὰς εὐθείας Θλ, Ιμ, Κν, κλ.· τούτων δὲ τῶν καθέτων οἱ πόδες λ, μ, ν, κλ. ἀφίστανται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπὸ τῆς κορυφῆς Η καὶ προσεγγίζουσιν ὡσαύτως εἰς τὸν πόδα Ε τῆς ἐπὶ τὴν ΑΗ καθέτου ΕΖ (γ'). Μία δὲ τῶν καθέτων τούτων θὰ συμπέσῃ ἐξ ἀνάγκης μετὰ τῆς ΕΖ ἢ κατὰ τὸν πόδα αὐτῆς Ε ἢ κατ' ἄλλο τι σημεῖον αὐτῆς Ω (δ'). Δὲν θὰ ταυτισθῇ δὲ μετὰ τῆς ΕΖ. Διότι αἱ μὲν ΕΖ, ΗΧ ὡς κάθετοι ἐπὶ τὴν ΓΔ δὲν ἔχουσι κανὲν

σημεῖον κοινόν, τῶν δὲ καθέτων Θλ, Ιμ, Κν, κλτ. ἔχει ἑκάστη κοινὸν σημεῖον ἓν τῶν Θ,Ι,Κ, κλτ. μετὰ τῆς ΗΧ· ὥστε ἀδύνατον νὰ ταυτίζωνται μετὰ τῆς ΕΖ αἱ κάθετοι Θλ, Ιμ κλ.

Ἐπειδὴ ἄρα ἐξ ἀνάγκης μία (ἢ πλειότεραι) τῶν ἀπὸ σημείου τῆς ΗΧ κάθετος ἐπὶ τὴν ΑΗ πλευρὰν τῆς ὀξείας γωνίας ΑΗΧ (ἡ ἑκατοστὴ, ἡ χιλιοστὴ, ἡ ἑκατομμυριοστὴ κλ.) θὰ συμπέσῃ μετὰ τῆς καθέτου ΕΖ ἐπὶ τὴν ΑΗ κατά τι σημεῖον Ε ἢ Ω, εἶναι διὰ τοῦτο προφανέστατον ὅτι ἀπὸ τοῦ σημείου Ε ἢ Ω θὰ ἦναι δύο κάθετοι ἐπὶ τὴν ΑΗ, ὅπερ ἄτοπον.

Ἡ γωνία ἄρα ΑΗΧ ἀδύνατον νὰ ἦναι ὀξεῖα.

Ὡς ἐκ περισσοῦ δὲ προσθέτω ὅτι ἂν ἡ γωνία ΑΗΧ ἦναι ἀμβλεῖα, ἐπειδὴ ἡ προσκειμένη αὐτῇ γωνία ΑΗΠ εἶναι ὀξεῖα, δι' ὁμοίων μὲ τὰ προειρημένα περὶ τῆς ὀξείας ἀποδεικνύεται ὅτι οὐδὲ ἀμβλεῖα εἶναι δυνατὸν νὰ ἦναι ἡ γωνία ΑΗΧ.

Ἡ ΑΗΧ ἄρα γωνία εἶναι ὀρθὴ, καὶ ἡ ΠΧ ἡ κάθετος ἐπὶ τὴν ΓΔ εἶναι κάθετος καὶ ἐπὶ τὴν ΑΒ.

Ἐὰν τὰ ἤδη οὕτως ἀποδεδειγμένα ἦναι ἀνεπίδεκτα ἐλέγχου, δὲν ἐξάγεται ὅτι αἱ τρεῖς ὑποθέσεις τοῦ ἐλέγχου εἶναι ἀπαράδεκτοι ὡς ἀδύνατοι; Διότι ἐν τῇ προτέρᾳ ἀποδείξει τοῦ πρώτου θεωρήματος αἱ κάθετοι ἐπὶ τὴν ΕΗ ἀπὸ σημείων τῆς ΓΔ ἄλλο δὲν εἶναι ἢ μέρη τῶν ἐνταῦθα καθέτων Θλ, Ιμ κλ. ἐπὶ τὴν ΕΗ ἀπὸ σημείων τῆς πλευρᾶς ΗΧ, αὗται δὲ ὅριον δὲν ἔχουσιν.

Ἀρκούμενος δὲ εἰς τὰ ἤδη εἰρημένα παραιτοῦμαι τῆς ἐκθέσεως ἄλλων ἀτόπων, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ὑπόθεσις τῶν ὁρίων ἄγει. Ἐνόσῳ δὲ ἄλλος ἔλεγχος ἀνεπίδεκτος ἐξελέγξεως δέν μοι γείνῃ γνωστός, δικαιοῦμαι νὰ φρονῶ ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος θεώρημα εἶναι ἄνευ λάθους ἀποδεδειγμένον, καὶ δὴ καὶ τὸ τοῦ Εὐκλείδου αἴτημα τρέπεται εἰς θεώρημα, ὅπερ ἐκ τῶν προειρημένων καὶ κατ' εὐθεῖαν ἁπλούστατα τρανῶς ἀποδεικνύεται, ὡς εὐκόλως ἕκαστος καταλαμβάνει.

Παύων δὲ τώρα παρακαλῶ τοὺς ὁμογενεῖς νὰ μὴ μὲ κατακρίνωσι, διότι ἠσχολήθην ὀλίγον εἰς εὕρεσιν τῆς τοῦ αἰτήματος τοῦ Εὐκλείδου ἀποδείξεως μετὰ τὴν ἐνασχόλησιν διασήμων μαθηματικῶν περὶ τὸ αὐτὸ ἔργον, ἀλλ' εἰς μάτην. Ἐνόσῳ δὲ αἱ ἀκαδη-

μίαι δὲν κατατάσσουσι τὸ ζήτημα τοῦτο ἐν τοῖς ἀδυνάτοις, ὡς κατέταξάν τινες τὸ περὶ τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου, προκριτώτερον νομίζω ν' ἀσχολῶμαι εἰς τοιαῦτα, ἐξ ὧν, ἐὰν ἀποτύχωσιν, οὐδεὶς βλάπτεται, παρὰ νὰ διατελῶ ἐν ἀργίᾳ.

1873 Ὀκτωβρίου 2.

Χ. ΒΑΦΑΣ.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΑ.

1) *Ἔτση καὶ ἐδῶ.*

Ὁ μακαρίτης Μαυροφρύδης ἔγραψεν ἐν τῷ Φιλίστορι, ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τούτου τοῦ φιλολογικοῦ περιοδικοῦ, κατὰ τὸ ἔτος 1861 διατριβὴν περὶ τοῦ μορίου *ἔτσι (ἔτζι*)*. Ἐκ ταύτης μανθάνομεν ὅτι καὶ ἡ παραγωγὴ τοῦ μορίου τούτου καὶ ἡ γραφὴ εἶνε διὰ τοὺς Ἕλληνας res desperata. Ἀκολούθως ὁ Κ. Μαυροφρύδης ἐκθέτει τὰς διαφόρους παραγωγὰς τοῦ *ἔτσι* (διότι οὕτω γράφει), ἃς διάφοροι σοφοὶ πρότερον ἔκαμον καὶ πάσας ἐξελέγχει ὡς ἡμαρτημένας. Ἐκ τῶν σοφῶν ἐκείνων ὁ μὲν Κοραῆς παράγει τὸ μόριον τοῦτο ἐκ τοῦ *ἔτι*, ἄλλοι δὲ ἐκ τοῦ *ἔστι*, ἄλλοι ἐκ τοῦ λατινικοῦ *et sic*, καὶ ὁ Γάλλος Dehèque, ἐπιθεὶς τὴν κορωνίδα τῆς ἀκρισίας, ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ *ainsi*. Συμφωνοῦμεν πληρέστατα μετὰ τοῦ κ. Μαυροφρύδου καὶ ἡμεῖς καὶ πάντες οἱ ἀναγνῶσται περὶ τοῦ ἐσφαλμένου πασῶν τούτων τῶν παραγωγῶν, οὐχ ἧττον ὅμως καὶ αὐτοῦ ἡ παραγωγὴ, ὡς βεβιασμένη καὶ ἀπίθανος, εἶνε ἀποδοκιμαστέα. Θαυμάζομεν, πῶς ὁ κ. Μαυροφρύδης, ἄνθρωπος, εἴπερ τις καὶ ἄλλος τῶν Ἑλλήνων, ἐντριβὴς εἰς τὴν γλωσσολογίαν, καὶ λαμπρὰν ἀπόδειξιν δοὺς τῆς περὶ τὴν ἐπιστήμην ταύτην ἐμπειρίας του εἰς τὸ opus postumum «Δοκίμιον ἱστορίας τῆς ἑλλη-

(*) Ἡ γραφὴ ἔ τ ζ ι, διὰ τοῦ τ ζ δηλ. εἶνε διὰ φυσιολογικοὺς λόγους ἀδόκιμος.

νικῆς γλώσσης», παρεσύρθη νὰ κάμῃ τόσον γελοίαν ἐτυμολογίαν τοῦ *ἔτση*. Διότι παράγει τοῦτο ἐκ τοῦ *ἐδέτε*, παρασυρθεὶς ἐκ τοῦ *ἐδέ τις* (ἢ *ἐδῆ τις*), ὃ εὗρε παρὰ τῷ Γεωργίλῳ «Θανατικὸν Ῥόδου» ὡς καὶ παρὰ τῷ Στεφάνῳ Σαχλήκῃ, ἐξ οὗ φέρει καὶ τὸ ἑξῆς χωρίον·

«Καὶ ὡσὰν σκεπάζει τὸν νεκρὸν ἡ πλάκα τοῦ μνημάτου
ἐδῆ τις κρατεῖ καὶ ἡ φυλακὴ τοὺς ζωντανοὺς ἀνθρώπους».

Τὸ ὑποθετικὸν *ἐδέτε*, φρονεῖ ὅτι ἢ παρήχθη ἐκ τοῦ *ὦδέτε* ἢ ὅτι τὸ *ἐδὲ* εἶνε ταὐτὸν τῷ *ἤδη*. Ἐκ τοῦ *ἐδέτε* ἔπειτα διὰ προσθαφαιρέσεων σχηματίζει *ἐδέτες*, *ἐδέτις*, *δέτις*, *ἔτις*, *ἔτσ*, *ἔτσι*. Πάντα ταῦτα εἶνε ἀπίθανα, καὶ διὰ τοῦτο ἐδικαιούμην ν' ἀποπειραθῶ νὰ εὕρω τὴν ἀληθῆ ἐτυμολογίαν, καὶ πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἀκριβῶς προσέσχον εἰς τὰς συγγενεῖς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, εἰς τὰς ὁποίας λέξεις παραμοίως ἐσχηματισμέναι ὑπάρχουσιν.

Τὸ μόριον *ἔτση* θεωρῶ συγκείμενον ἐκ τοῦ *ε* καὶ *τῇ*. Τὸ *τῇ* τοῦτο εἶνε ἐνικὴ δοτικὴ τοῦ θηλυκοῦ τοῦ ἀντωνυμιακοῦ στελέχους *ta*, ἥτις ἔχει καὶ τὴν σημασίαν τοῦ *οὕτως*, καὶ ἀναφαίνεται εἰς τὸ *τῇδε* συνδεδεμένον μετὰ τοῦ *δε*, δεικτικὴν σημασίαν ἔχοντος. Τὸ δὲ *ε* εἶναι τύπος τοῦ ἀντωνυμ. στελέχους *ι*, τὸ ὁποῖον ἔχει δεικτικὴν σημασίαν καὶ ἀναφαίνεται εἰς πολλὰς ἀντωνυμίας καὶ ἐπιρρήματα καὶ τῆς σανσκριτικῆς γλώσσης καὶ τῆς λατινικῆς πρὸ πάντων (*). Ἐκ τῶν λέξεων τούτων παρουσιάζω μόνον ἐνταῦθα ἐκείνας, ἐν αἷς εὑρίσκονται ἀμφότερα, καὶ τὸ *ι* καὶ ta, συντεθειμένα εἰς μίαν λέξιν. Τοιαῦται εἶνε εἰς τὴν σανσκριτικὴν *ai i-tas* = *ἐντεῦθεν*, *ê-tat* = *τοῦτο*, *i-tha* = *οὕτω*, ἔτση, εἰς δὲ τὴν λατινικὴν *i-ta* = *οὕτως*, *i-tem* κτλ. Τὸ τῆς λατινικῆς ita εἶνε μόριον ἀφαιρετικῆς πτώσεως καὶ σύγκειται ἐκ τοῦ ἀντωνυμιακοῦ στελέχους *ι*

(*) Τὸ στέλεχος ι εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὀλίγα μόνον ἴχνη κατέλιπε, τὴν σπανιωτάτην ὀνομαστικὴν ἵ = αὐτὸς, καὶ τὴν αἰτιατικὴν ἵν = αὐτὸν, αὐτὴν (ἴδε Kuhns zeitschrift 8, σελ. 343 καὶ 344) καὶ τὸ ἐπιτατικὸν δεικτικὸν ι εἰς τὸ ο ὑ τ ο σ ί, τ ο υ τ ί, τ ο δ ί κτλ. Ἴσως τοῦτο εἶνε καὶ τὸ πρῶτον στοιχεῖον τοῦ ἔ - τ ι, τοῦ ὁποίου τὸ δεύτερον στοιχεῖον τοὐλάχιστον ἀνήκει εἰς τὸ στέλεχος t a. Ὡσαύτως καὶ τὸ ἐ - κ ε ῖ, ἐ - κ ε ῖ ν ο ς ἔχουσι τὸ ι τοῦτο ὡς τὸ πρῶτόν των στοιχεῖον.

καὶ τοῦ ta (ἀρχικῶς tad), τὸ ὁποῖον εἶνε ἐνικὴ ἀφαιρετικὴ θηλυκοῦ τοῦ ἀντωνυμιακοῦ στελέχους ta, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν τὰ ta-m *οὕτω*, tu-m, καὶ τὸ δεύτερον στοιχεῖον τοῦ au-te-m, i-te-m, καὶ πολλῶν ἄλλων συνθέτων ἀντωνυμιῶν ἢ ἀντωνυμιακῶν ἐπιρρημάτων καὶ συνδέσμων. Φρονῶ λοιπὸν, ὅτι τὸ ἐκ τοῦ *ἔ* καὶ *τῇ* συντιθέμενον *ἔτῃ*, τὸ ὁποῖον εἰς μεταγενεστέρους χρόνους μετέβη εἰς τὸ *ἔτσῃ*, ἐσχηματίσθη ἀπαραλλάκτως ὅπως εἰς μὲν τὴν σανσκριτικὴν τὸ itha ἢ iti, εἰς δὲ τὴν λατινικὴν τὸ τὴν αὐτὴν ἔχον σημασίαν ita. Ἐνταῦθα δοθείσης ἀφορμῆς δὲν δύναμαι νὰ μὴ ἐκφράσω τὸν θαυμασμόν μου διὰ τὴν τόσον ζωτικὴν δύναμιν τῆς τοσοῦτον παραγνωριζομένης γλώσσης τοῦ λαοῦ, ἥτις μᾶς διέσωσε πιστότατα λέξεις εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους σχηματισθείσας. Αὕτη εἶνε ἡ γνώμη ἡμῶν περὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ *ἔτσῃ*, ἣν μετὰ πεποιθήσεως ὑπερασπίζομεν, πάσας δὲ τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας ἀποδοκιμάζομεν, καὶ συμβουλεύομεν τοὺς ἀσχολουμένους εἰς παραγωγὰς νὰ μὴ πλάττωσι ταύτας διὰ προσθαφαιρέσεων, ὡς διὰ μαγικῆς ῥάβδου, οὔτε τὰ τῆς ἑλληνικῆς διὰ μόνης τῆς ἑλληνικῆς νὰ ἐξηγῶσι, διότι αὕτη δὲν παρήχθη μόνη, ἀλλ' ἔχει καὶ ἀδελφὰς γλώσσας, πολλὰ τὰ κοινὰ ἔχουσα πρὸς αὐτάς.

Μεταβαίνοντες εἰς τὸ *ἐδῶ* κρίνομεν καλὸν νὰ εἴπωμεν ὀλίγα καὶ περὶ τοῦ *ἐδίτις* ἢ *ἐδῆτις*, τὸ ὁποῖον ὁ Μ. μεταχειρίζεται πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του. Ταῦτα προὔκυψαν ἐκ τοῦ *ἐ-δέ-τῃ*, ὅπερ ἐκ τριῶν δεικτικῶν ἀντωνυμιακῶν στελεχῶν σύγκειται (ἐ-δε-τῇ). Περὶ τοῦ πρώτου καὶ τρίτου ἐγένετο μέχρι τοῦδε λόγος. Τὸ δεύτερον εἶνε τὸ δεικτικὸν μόριον *δέ*, ὅπερ εἶνε τὸ δεύτερον στοιχεῖον τῶν *ὅ-δε*, *ὧδε*, *τῇ-δε* κ.τ.λ. Ἡ σύνθεσις τριῶν ἀντωνυμιακῶν στελεχῶν δὲν πρέπει νὰ μᾶς φανῇ παράδοξος, ἐπειδὴ συχνὰ τοιαύτας ἀπαντῶμεν, καὶ παράδειγμα τούτου φέρομεν τὸ λατινικὸν *i-ti-dem*, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐντελῆ ἀναλογίαν πρὸς τὸ *ἐ-δέ-τῃ*, διότι, idem: i-ti-dem = *ἔ-τῃ*: *ἐ-δέ-τῃ*. Ἐνταῦθα μνημονευτέον καὶ τὸ i-den-t-i-dem.

Εἰς τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ἐπιρρήματα, τὰ ὁποῖα εἶνε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐσχηματισμένα, π. χ. *ἐ-δε-κεῖ*, *ἐ-δε-πᾶ*, *ἐ-δε-ποῦ*, καὶ *ἐ-δ-ῶ*. Τὸ *ἐ-δε-κεῖ* ἐκ τριῶν στε-

λεχῶν σύγκειται, ὧν τὸ πρῶτον καὶ τὸ τρίτον εὑρίσκεται εἰς τὸ *ἐ-κεῖ* εἰς μίαν λέξιν συντεθειμένα (τὸ *κεῖ* εἶνε ἡ τοπικὴ πτῶσις τοῦ ϛελέχους κα (ἑλλ. *κο* καὶ *πο*). Καὶ τὰ δύο ἄλλα, ὡς καὶ τὸ *ἐ-δε-ποιδς* οὐδεμίαν δυσκολίαν παρουσιάζουσιν. Καὶ τὸ *ἐ-δ-ῶ*, ὅπερ ὁ Κοραῆς ἐσφαλμένως νομίζει ὅτι ἐγένετο κατ' ἀναγραμματισμὸν ἐκ τοῦ *ὧδε*, σύγκειται, ὅπως τὰ προηγούμενα, ἐκ τριῶν μερῶν, *ἐ-δ-ῶ*, ἐξ ὧν τὰ δύο τελευταῖα εὑρίσκονται καὶ εἰς τὸ *ὧ-δε* συνηνωμένα. Τὸ στέλεχος *δὲ* εἰς τὸ *ἐδῶ* ἐγένετο *δ* πρὸ τοῦ ἀκολουθέντος *ῶ*, ὅπως εἰς *το-δ-ί*. Τέλος ὁμοίας συνθέσεις βλέπομεν καὶ εἰς τὸ ἐ-δὰ καὶ εἰς τὸ ἐ-δα-νὰ, τὰ ὁποῖα ἀμφότερα ἔχουσι τὴν σημασίαν τοῦ *νῦν*. Ἡ ῥίζα *δα* κρύπτεται ἡ αὐτὴ καὶ εἰς τὸ *δὴ*, *ἤδη*, ἡ δὲ ῥίζα *νὰ* τοῦ *ἐδανὰ* εἶνε ἡ αὐτὴ μ' ἐκείνην, ἐξ ἧς προῆλθε τὸ *νὺ* καὶ *νῦν*. Πρβλ. Νεοελλ. Ἀναλ. Τομ. Α. Φυλλ. Ζ σελ. 398 καὶ 399.

2) *Ἀλλοίμονον ἢ ἀλλύμονον;*

Ἡ λέξις αὕτη ἔλαβε διαφόρους καὶ παραδόξους ἐτυμολογίας, καθ' ἃς ἐκ δύο ἢ τριῶν λέξεων ἀποτελεῖται. Παρατρέχων τὴν ἐξέλεγξιν τῶν ἐτυμολογιῶν τούτων συντομίας χάριν, ἐκθέτω τὴν ἐμὴν περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως γνώμην. Φρονῶ δηλ. ὅτι ἡ λέξις εἶνε μεταβεβλημένος τύπος τοῦ *ὀλλύμενος* καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γράφηται τὸ *ἀλλύμονον* διὰ τοῦ *υ*. Ἡ λέξις εἶνε ἐνικὸς τοῦ οὐδετέρου τῆς μετοχῆς τοῦ μέσου ἐνεστῶτος *ὀλλόμενος*, ἥτις ἔχει καὶ ἐνεργητικὴν σημασίαν. Πρὸς ὑποστήριξιν τούτου δύναμαι, ὡς φρονῶ, νὰ μεταχειρισθῶ τὸ ὁμηρικὸν *οὐλόμενος*, περὶ οὗ ὁ Κούρτιος πραγματεύεται εἰς τὰ Studien τόμ. V σελ. 218 καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ *οὐλόμενος* εἶνε τύπος μετοχῆς ἐνεστῶτος, ὡς τὸ *βουλόμενος*. Ὁ βραχύτερος τύπος *ὀλόμενος*, ὁ παρ' Εὐριπίδῃ ἀπαντῶν ἐν Φοινίσσαις στ. 1037 ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ ὁμηρικὸν *ἐβόλοντο*. Τοῦ *βούλομαι* ἀρχικὸν τύπον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν μετὰ τοῦ K. Brugmann Stud. IV. 121 στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ λεσβιακοῦ *βόλλομαι*, δωρ. *βώλομαι* ἀρχικὸν τύπον *βόλτομαι* ὅστις συμφωνεῖ ἐντελῶς τῷ σανσκριτ. vr-nâ-mi ἢ vr-nó-mi = *αἱροῦμαι*, καὶ τὸ *βόλτεται* πιθανῶς προῆκυψεν ἔκ τινος *βόλναται*, ὃ δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ σανσκρ. vr-ni-tê. Ἀλλὰ κα

ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ *ρυ-μαι* εἰς *ρο-μαι* εἶνε δυνατή, ὡς δεικνύει τὸ *πτάρνεται* καὶ *πτάρνυται*. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν τοῦ ἐνεργητικοῦ *ὄλ-λυ-μι*=*ὀλ-ρυ-μι* μέσον τύπον *ὄλ-λο-μαι* καὶ δι' ἀναπληρωτικῆς ἐκτάσεως *οὔλομαι*. Δὲν πρέπει διόλου νὰ φανῇ παράδοξον, ὅτι ἔχει ἡ μετοχὴ αὕτη ἐνεργητικὴν σημασίαν, ἀφοῦ πολλαχοῦ μεταβάλλονται αἱ καταλήξεις τῶν ἐνεργητικῶν καὶ μέσων ῥημάτων Παράβαλλε *βιάζειν* καὶ *βιάζεσθαι*, *φάναι* καὶ *φάσθαι*, *ἵκειν* καὶ *ἵκεσθαι*. Ταῦτα λέγει ὁ Κούρτιος. Τώρα ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ *ὀλλύμενος*, τὸ ὁποῖον θεωροῦμεν ὅμοιον τῷ *οὐλόμενος*. Ὅπως τοῦτο ἔχει ἐνεργητικὴν σημασίαν, καὶ ταὐτὸν τῷ ὀλέθριος εἶνε, οὕτω καὶ εἰς τὸ *ἀλλύμενον* τὴν αὐτὴν σημασίαν ἀποδίδομεν *ἀλλύμενοι*=*ὀλλύμενοι*=*ὀλέθριοι*, *κακόν*. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, διὰ τί τὸ *ἀλλύμενον* πάντοτε μετὰ δοτικῆς συντάσσεται, π. χ. *ἀλλύμενον 'ς ἐσέρα*, *ἀλλύμενον 'ς τὸ κράτος*. Ἀντὶ τοῦ *ἀλλύμενον* ἀπαντᾷ ἐνίοτε καὶ τὸ *ἀλὴ* (ἢ *ἀλλὴ*), ὅπερ κατήντησεν ὡσαύτως ἐπιφώνημα. Τοῦτο νομίζομεν ὅτι ἀρχικῶς ἦτο οὐσιαστικὸν καὶ εἶχε τὴν σημασίαν τοῦ *ὄλεθρος*, *ἀφανισμός*, π. χ. *ἀλὴ 'ς ἐσέρα*, *ἀλὴ 'ς τὴ τύχη μου*.

3) *Κυττάζω ἢ κιτάζω*;

Ὁ Κοραῆς παράγει τὴν λέξιν ταύτην ἐκ τοῦ *κυπτάζω*. Τοῦτο κατὰ φθογγολογικὸν νόμον ἠδύνατο νὰ ἦναι ὀρθόν, διότι ἐξ ἄλλων γλωσσῶν δύναται ν' ἀποδειχθῇ (ὅπερ ὅμως εἰς τὴν ἑλληνικὴν μέχρι τοῦδε δὲν εὗρον), ὅτι τὸ pt δύναται νὰ μεταβληθῇ εἰς tt. Διότι εὑρίσκομεν εἰς μεταγενεστέρας λατινικὰς ἐπιγραφὰς *ottimo*, *scrittus* (καὶ μὲ ἓν t, scritus), καὶ εἰς τὰς ῥωμανικὰς γλώσσας ἡ ἀλλαγὴ αὕτη τῶν συμφώνων ἐγένετο συχνοτέρα, ὡς εἰς τὴν ἰταλικὴν ottuso ἀντὶ τοῦ obtusus, adottatione ἀντὶ adoptatio, precettore ἀντὶ praeceptor, καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν grotte ἀντὶ crypta, route ἀντὶ rupta (via), écrit ἀντὶ scriptus κτλ.

Ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν σημασίαν τοῦ *κυπτάζω*, δὲν δυνάμεθα νὰ παραγάγωμεν τὸ *κυτάζω* ἐκ τοῦ *κυπτάζω*. Διότι τὸ *κυπτάζω* ἔχει μόνον τὴν σημασίαν τοῦ *διατρίβω*, *ἐνασχολοῦμαι*, *πονῶ περί τι* (incumbere), οὐδέποτε ὅμως καὶ τὴν σημασίαν

τοῦ *παρατηρῶ*, *κιτάζω*, ὅπως ἐσφαλμένως ὁ Βυζάντιος εἰς τὸ λεξικόν του ἀναφέρει. — Ἡ παραγωγὴ τῆς λέξεως ταύτης εἶνε τῇ ἀληθείᾳ δύσκολος, καὶ πολὺν χρόνον περὶ αὐτὴν ἐβασανιζόμην, ὅτε νεωστὶ ὁ ἐπιμελέστατος καὶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὴν γλωσσολογίαν παραδοθεὶς μαθητής μου Ἀναστάσιος Ι. Ζάκας μοὶ προὔτεινε τὴν παραγωγὴν αὐτῆς ἐκ τῆς ῥίζης ok, ἥτις εὑρίσκεται εἰς τὸ oculus. Ἡ παραγωγὴ αὕτη μ' ἔφερεν ἐπὶ πολὺν χρόνον βασανιζόμενον εἰς τὴν ἀληθῆ ὁδόν. Ἡ ῥίζα ak *ὁρᾶν* διὰ χειλισμοῦ ἐγένετο ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ *οπ· ὄπ· ωπα*, *ὄμμα (οπ-μα)* *ὀπ-ὴ*, *ὀφ-θαλμό-ς*. Πρβλ. Κουρτ. Ἐτυμολ. σ. 423. Τὸ ἀρχικὸν k ὑπάρχει εἰς τὸ *ὄκ-τ-αλλος* = *ὀφθαλμὸς*, καὶ εἰς τὸ *ὄκκον* =*ὀφθαλμὸν* (Ἡσύχ). *Ὀφθαλμὸς* ἐγένετο διὰ δασυσμοῦ ἐκ τοῦ *οπ-τ-αλμο-ς (οκ-τ-αλμυ-ς)*. Ἐκ τῆς μηκυνθείσης ῥίζης *οπτ* προῆλθον αἱ λέξεις *ὀπ-τ-αίνω* καὶ *ὀπτ-άζο-μαι*. Ἀναντιῤῥήτως δὲ *ὀπτάζομαι* προῆλθεν ἐκ τοῦ *ὀκτάζομαι* εἴτε *ὀκτάζω*. Ἐκ τούτου δι' ἀποβολῆς τοῦ *ο* ἐγένετο *κτάζω*, ὅπου βαθμηδὸν μεταξὺ τοῦ *κ* καὶ *τ* παρεισέφρησε *ι* πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τραχείας προφορᾶς *κτα*: *κτάζω*, *κιτάζω*. Τοῦτο δύναται ν' ἀποδειχθῇ καὶ δι' ἀναλόγων παραδειγμάτων. *Γουδὶ* ἐκ τοῦ *ἰγδίον*· πρβλ Neograeca Curt. stud. IV. 304. Dum prius i, quod accentu vacat, magis magisque primitiva quantitate privatur, quasi compensandi causa interget δ irrationalis quaedam ου nascitur, quae paullatim ita invalescit, ut denique vera vocalis exsistat, una cum ruina prioris ι.

Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τὴν λέξιν *ἐ-βίδϑα-ξε* = ἐῤῥάθη ἡ βροχή, οὗ προϋποθέτομεν ἐνεστῶτα *βιδιάζω*, ὅστις ἀναντιῤῥήτως προὔκυψεν ἐκ τοῦ *ἐυδιάω*, *(ε)βδϑάω*, ἔνθα ἐκπεσόντος τοῦ ἀτόνου *ε* εἰσεχώρησε μεταξὺ τοῦ *β* (υ) καὶ τοῦ *δ* ἓν *ι*.

Ἐκ τούτων λοιπὸν οὐ μόνον τὴν ὀρθὴν παραγωγὴν τοῦ *κιτάζω* μανθάνομεν, ἀλλὰ καὶ τύπον, ὅστις, ἐπειδὴ ἀμέσως προῆλθεν ἐκ τῆς ῥίζης *ok* (ak), εἶνε ἀρχαιότερος ἀπὸ τὴν λέξιν τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ἥτις προῆλθεν ἐκ τῆς διὰ χειλισμοῦ τροποποιηθείσης ῥίζης, ὡς ἀνωτέρω ἐδείχθη. (ἕπεται συνέχεια) Μ. ΔΕΦΝΕΡ,
ὑφηγητής.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΓΗΣ.

Εἰς την ἄμεσον ἀντίληψιν τὸ σχῆμα τῆς γῆς, ἐὰν δὲν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς τυχὸν ἀνωμαλίας τῆς ξηρᾶς, φαίνεται ἐπίπεδον ἀποτελοῦν δίσκον. Τοιαύτη δὲ ἦτο καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ δοξασία τῶν παναρχαίων χρόνων, ὡς περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν. Ὁποῖον τὸ σχῆμα τῆς γῆς παρ' Ὁμήρῳ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ἀμέσως· εὐλόγως ὅμως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς δοξασίας αὐτοῦ ὅτι περιῤῥέεται αὕτη ὑπὸ τοῦ Ὠκεανοῦ, τὸ ἐπίπεδον σχῆμα τοσοῦτο μᾶλλον, καθόσον ἐπὶ μακρὸν μετὰ τὸν Ὅμηρον εὑρίσκομεν ἐπικρατοῦσαν τὴν δοξασίαν ταύτην, ἣν καὶ ἡ ἄμεσος ἀντίληψις διδάσκει.

Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου διὰ τῆς προσεκτικωτέρας παρατηρήσεως τῶν φαινομένων ἡ δοξασία αὕτη ἔπρεπε νὰ τροποποιηθῇ. Δὲν δυνάμεθα νῦν νὰ ἐξακριβώσωμεν ἂν ἡ παρατήρησις μόνη ἤγαγεν εἰς τὴν ὀρθὴν δοξασίαν περὶ τοῦ σφαιρικοῦ σχήματος τῆς γῆς, ἢ καὶ φιλοσοφικαὶ σκέψεις. Πιθανῶς ἡ πρὸς τὸν ὁρίζοντα μετατόπισις τοῦ ὁρατοῦ πόλου τῆς ἡμερησίας περιστροφῆς τοῦ οὐρανοῦ, καθόσον βαίνομεν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον πρὸς Β. ἢ Ν., ὑπέδειξε τὸ τοιοῦτο σχῆμα, εἶτα δὲ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι ἐστήριξαν αὐτὴν καὶ ἐχρησίμευσαν ὡς λόγος πρὸς τὴν παραδοχήν της. Ὅτι ἡ μέθοδος τῆς ἐρεύνης τῶν φαινομένων δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ μόνων τῶν παρατηρήσεων, μάλιστα πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, φαίνεται ἐκ τῶν κυμάνσεων ὡς εἰπεῖν τῆς περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς δοξασίας.

Ὁ Θαλῆς ἐδέχετο τὴν γῆν ἐπιπλέουσαν ἐπὶ τοῦ τὰ πάντα κατ' αὐτὸν παραγαγόντος στοιχείου, τοῦ ὕδατος. Ὁποῖον τὸ σχῆμα, δὲν καταφαίνεται μὲν ἐκ τοῦ περὶ τῆς δοξασίας ταύτης χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους (περὶ Οὐρανοῦ β', 13), ἐκ τοῦ συνόλου ὅμως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δὲν ἐγίνωσκεν ἔτι ὁ Θαλῆς τὸ σφαιρικὸν σχῆμα τῆς γῆς, ὅπως τοῦτο ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν ἐν τοῖς ἀρέσκουσι τοῖς φιλοσόφοις τοῦ Πλουτάρχου (Βιβλ. Δ', ι'). Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐδέχετο τὴν γῆν ἱδρυμένην ἐν τῷ μέσῳ· τὸ σχῆμα δ' αὐτῆς ἐδέχετο κιονοειδές, οὗ τὴν ἄνω τῶν δύο ἐπι-

πέδων βάσεων κατοικοῦμεν ἡμεῖς· κατὰ τὴν μαρτυρίαν δὲ τοῦ Εὐσεβίου τὸ πλάτος τοῦ κίονος εἶνε τριπλάσιον τοῦ βάθους αὐτοῦ. Ὁ Ἀναξιμένης ἐδέχετο αὐτὴν φερομένην ὑπὸ τοῦ ἀέρος, ὅπως καὶ ὁ Δημόκριτος, ἀλλ' ὁ μὲν τραπεζοειδῆ, ὁ δὲ κοίλην δισκοειδῆ. Ὁ Λεύκιππος ἐδέχετο τὴν γῆν τυμπανοειδῆ. Ἐκ τῆς εἰς ζώνας διαιρέσεως τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου, ὅπως τοῦτο ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος ἐν τοῖς Ἀρέσκουσι, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐδέχοντο οἱ Πυθαγόρειοι τὸ σφαιρικὸν σχῆμα τῆς γῆς. Ὁ Ἀναξαγόρας ἐρωτᾶται ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ Φαίδωνι ἂν ἡ γῆ εἶνε στρογγύλη· ὅθεν, ἐὰν ἀποδώσωμεν τὴν σημασίαν τοῦ σφαιρικοῦ εἰς τὴν λέξιν στρογγύλη, αὐτὸς ἐδέχετο τὸ σφαιρικὸν τῆς γῆς σχῆμα. Ἐν συνόλῳ ἀνευρίσκομεν ὅτι ἡ γῆ ἤρχισε νὰ θεωρῆται αἰωρημένη ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντὸς, μάλιστα δὲ κατὰ τοὺς Πυθαγορείους μὴ κατέχουσα τὸ μέσον, καὶ κινουμένη. Ἡ δοξασία ὅμως αὕτη δὲν ἐγένετο ὑπὸ πάντων ἀσπαστὴ, διότι ὁ Ξενοφάνης ἐδέχετο αὐτὴν ἐρριζωμένην εἰς τὸ ἄπειρον. Ὁ Πλάτων δὲν ἀποφαίνεται μὲν ῥητῶς περὶ τοῦ σφαιρικοῦ αὐτῆς σχήματος, ἐδέχετο ὅμως αὐτὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντός. Ἐὰν δὲ τὸ ἐν τῷ Τιμαίῳ «εἰλομένην περὶ τὸν διὰ παντὸς τεταμένον πόλον» περὶ τῆς γῆς λεγόμενον ἐξηγήσωμεν περιτετυλιγμένην, κατὰ τὴν περὶ τούτου γνώμην τοῦ Βοικχίου, καὶ οὐχὶ περιστρεφομένην, πιθανὸν καθίσταται ὅτι ἐδέχετο αὐτὴν σφαιρικὴν περιτετυλιγμένην περὶ τὸν νοητὸν ἄξονα τῆς ἡμερησίας κινήσεως τῆς τὰ πάντα συμπαραφερούσης οὐρανίας σφαίρας.

Παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει τὸ σχῆμα τῆς γῆς διαῤῥήδην εἶνε σφαιρικόν. Τὸ τοιοῦτο δὲ ἐξάγει καὶ ἐκ τῆς ἰδιότητος τοῦ βαρυτέρου πάντων τῶν στοιχείων, τοῦ τῆς γῆς, νὰ φέρεται πρὸς τὸ μέσον, ὅθεν προκύπτει ἐξ ἀνάγκης τὸ σφαιρικὸν σχῆμα, ὅπως ὑπάρχῃ ἰσοῤῥοπία, καὶ ἐκ τῶν φαινομένων τῶν ἐκλείψεων τῆς σελήνης καὶ τῆς ἐκτοπίσεως τῶν ἀστέρων κατὰ τὴν πρὸς Ν. ἢ Β. ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μετάβασιν. Συμπεραίνει δ' ἐκ τῆς ἐκτοπίσεως ταύτης ὅτι καὶ τὸ μέγεθος τῆς γῆς δὲν εἶνε μέγα λίαν, διότι ἐπιδήλως γίνεται ἄλλος ὁ ὁρίζων, δηλαδὴ ἄλλη εἶνε ἡ πρὸς αὐτὸν θέσις τῶν ἀστέρων, καὶ ἐὰν μικρὸν μεταβῶμεν πρὸς ἄρκτον ἢ μεσημβρίαν.

Ἔτι δὲ ἀναφέρει ἐν τέλει τοῦ ιδ' κεφ. τοῦ Β' περὶ οὐρανοῦ βιβλίου, ὅτι κατὰ τοὺς πειραθέντας νὰ εὕρωσι τὴν περιφέρειαν τῆς γῆς μαθηματικοὺς, αὕτη εἶνε τεσσαράκοντα μυριάδων πεδίων, ἤτοι 400 χιλ. σταδίων. Ἂν δὲ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ὡρισμένως τίς πρῶτος ἐδέχθη τὴν γῆν σφαιρικὴν, δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι τοῦτο ἐγένετο πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι ἡ δοξασία αὕτη ἀποδίδεται εἰς προγενεστέρους αὐτοῦ, οἷον τὸν Παρμενίδην ἢ τὸν Ἀναξαγόραν, ὅπως προηγουμένως εἴπομεν, τέλος δὲ εἰς τοὺς μαθηματικούς.

Ἀφοῦ ἅπαξ ἀπεδείχθη διὰ τῶν φαινομένων τὸ σφαιρικὸν σχῆμα τῆς γῆς, ἐπεκράτησεν ἡ ὀρθὴ αὕτη δοξασία, ἄνευ τῆς ὁποίας τὰ κατὰ τοὺς διαφόρους τόπους διάφορα φαινόμενα τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῆς πρὸς τὸν ὁρίζοντα διαφόρου θέσεως τῶν ἀστερισμῶν καὶ τοῦ ἡλίου, τὰ τῆς διαρκείας τῆς μεγίστης ἡμέρας, δὲν δύνανται λογικῶς νὰ ἐξηγηθῶσιν.

Πρὸς εὕρεσιν ὅμως τοῦ μεγέθους αὐτῆς ἦτον ἀνάγκη νὰ συνδυασθῶσιν ἄμεσοι ἐπὶ τῆς γῆς ἀναμετρήσεις τῆς ἀποστάσεως δύο τόπων αὐτῆς μετὰ φαινομένων τῆς οὐρανίας σφαίρας, παρατηρουμένων κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἕτερον τόπον μετάβασιν καὶ ἐξαρτωμένων ἐκ τῆς σφαιρικότητος αὐτῆς. Ἔπρεπε δηλαδὴ νὰ εὑρεθῇ διὰ μὲν τῶν οὐρανίων φαινομένων ὁ ἀριθμὸς τῶν μοιρῶν τῆς περιφερείας τῆς γῆς, ὁ μεταξὺ τῶν δύο τόπων περιεχόμενος, διὰ δὲ τῆς ἀμέσου ἀναμετρήσεως τῆς ἀποστάσεως, τὸ μῆκος τοῦ μεταξὺ αὐτῶν τόξου· τὸ ἁπλούστερον δὲ πάντων, ἡ δι' οὐρανίων φαινομένων εὕρεσις τῆς διαφορᾶς τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους δύο τόπων κειμένων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ καὶ ἡ ἄμεσος ἀναμέτρησις τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἀποστάσεως. Ἡ διαφορὰ τοῦ πλάτους ἰσοῦται μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν μοιρῶν τοῦ μεταξὺ τῶν δύο τόπων μεσημβρινοῦ, μεγίστου δηλαδὴ τῆς σφαίρας τῆς γῆς κύκλου, ὅθεν δι' ἁπλῆς ἀναλογίας ἐξάγεται τὸ μῆκος τῆς ὅλης περιφερείας, ἐὰν ἡ τῶν τόπων τούτων ἀπόστασις ἦνε γνωστή.

Διὰ τίνων παρατηρήσεων καὶ ἀναμετρήσεων εὗρον τὸ μέγεθος τῆς περιφερείας τῆς γῆς οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μνημονευόμενοι μαθηματικοὶ, δὲν λέγεται ὑπὸ τούτου. Παρὰ τῷ Αὐτολύκῳ ὅμως

τῷ συγχρόνῳ τοῦ Ἀριστοτέλους, πολὺ δ' ἐντελέστερον μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἀκριβείας καὶ κομψότητος παρὰ τῷ Εὐκλείδῃ, τῷ οὐχὶ πολὺ μεταγενεστέρῳ, ἐκτίθενται τὰ φαινόμενα τῆς οὐρανίας σφαίρας, τὰ ἐξαρτώμενα ἐκ τοῦ κατὰ τόπους γεωγραφικοῦ πλάτους. Ἐκ τῶν φαινομένων αὐτῶν εἶνε καὶ ἡ διαφορὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κατακορύφου ἀποστάσεως, ἣ τοῦ ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα ὕψους, τοῦ αὐτοῦ ἄστρου, κατὰ τὴν εἰς ἕκαστον τῶν δύο τόπων μεσουράνησιν αὐτοῦ. Ἡ διαφορὰ τοῦ ὕψους αὐτῶν ἰσοῦται μὲ τὴν διαφορὰν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, αὕτη δὲ πάλιν ἰσοῦται μὲ τὸ μεταξὺ τῶν δύο τόπων τόξον, ἐὰν οὗτοι κῆνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ τῆς σφαιρικῆς γῆς. Διὰ τῆς ἐξακριβώσεως λοιπὸν τῶν φαινομένων τῆς οὐρανίας σφαίρας κατὰ τοὺς διαφόρους τόπους τῆς γῆς ἐτέθη ἡ θεωρητικὴ βάσις, ἡ χρήσιμος πρὸς εὕρεσιν τοῦ μεγέθους τῆς γῆς. Δὲν ὑπελείπετο δὲ ἢ μόνη ἡ διὰ πρακτικῶν μεθόδων καὶ μέσων πραγματικὴ ἀνεμέτρησις.

Τὴν πρώτην γνωστὴν ἀναμέτρησιν τῆς περιφερείας τῆς γῆς ἔκαμεν ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τὰ μέσα τοῦ γ' π. Χρ. αἰῶνος ἀκμάσας Ἐρατοσθένης. Οὗτος ἐγίνωσκεν ὅτι ἐν Συήνῃ τῆς Ἄνω Αἰγύπτου ἐφωτίζετο ὑπὸ τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν θερινὴν τροπὴν ὅλος ὁ πυθμὴν φρέατος[1]), ὅθεν ἐσυμπέρανεν ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο ἀκριβῶς ὑπὸ τὸν βόρειον τροπικόν, καθόσον κατὰ τὴν θερινὴν τροπὴν ὁ ἥλιος ἔπρεπεν, ἕνεκα τοῦ φωτισμοῦ τοῦ φρέατος, νὰ εὑρίσκηται κατὰ τὴν μεσημβρίαν ἀκριβῶς εἰς τὸ κατακόρυφον.

Τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν ἀπόστασιν τοῦ ἡλίου ἀπὸ τοῦ κατακορύφου ἐμέτρησεν ὁ Ἐρατοσθένης διὰ τοῦ σκαφίου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐφευρεθῆ ὑπὸ τοῦ ὀλίγον πρότερον ἀκμάσαντος ἀστρονόμου Ἀριστάρχου τοῦ Σαμίου. Ἦτο δὲ τὸ σκάφιον κάθετος γνώμων τεθειμένος ἐν τῷ μέσῳ κοίλου ἡμισφαιρίου, ἐν ᾧ ἦσαν κεχαραγμένα τόξα μεγίστων κύκλων, διερχόμενα διὰ τοῦ ποδὸς τοῦ γνώμονος καὶ εἰς μοίρας διῃρημένα, διὰ τῶν ὁποίων ἐμετρεῖτο ἡ γωνία ἡ σχηματιζομένη ἑκάστοτε ὑπὸ τοῦ καθέτου

(1) Περὶ τοῦ φρέατος τούτου πραγματεύεται ὁ κ. Νεροῦτσος ἀπὸ σελ. 210 κ. ἑ. τοῦ α' ἔτους τοῦ Ἀθηναίου ἐν τῇ περὶ ἀρχαιολ. ἀνασκαφῶν καὶ ἀποκαλύψεων κατὰ τὴν Αἴγυπτον διατριβῇ τοῦ. Σ. Σ.

γνώμονος καὶ τῆς διευθύνσεως τῶν ὡς παραλλήλων θεωρουμένων ἀκτίνων τοῦ ἡλίου.

Οὕτως εὗρεν ὁ Ἐρατοσθένης τὸ τόξον μεταξὺ τῶν κατ' αὐτὸν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ κειμένων Συήνης καὶ Ἀλεξανδρείας ἴσον πρὸς τὸ $\frac{1}{50}$ τῆς ὅλης περιφερείας, διότι ἡ ἀπὸ τοῦ κατακορύφου ἀπόστασις τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς θερινῆς τροπῆς, ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διὰ τοῦ σκαφίου μετρηθεῖσα, παριστάνει καὶ καὶ τὸ μεταξὺ ταύτης τόξον τοῦ μεσημβρινοῦ καὶ τῆς Συήνης, ἐν ᾗ κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν εὑρίσκετο εἰς τὸ κατακόρυφον. Ἐπειδὴ δ' ἑτέρωθεν (κατὰ τὸν Δελάμβρον πιθανῶς ἐκ τῆς καταμετρήσεως τῶν ἀποστάσεων ἐν Αἰγύπτῳ ὑπὸ τῶν βηματιστῶν) ἦτο εἰς αὐτὸν γνωστὴ ἡ ἀπόστασις τῶν δύο πόλεων ὡς ἴση πρὸς 5000 στάδια, εὗρεν ὁ Ἐρατοσθένης τὴν περιφέρειαν τῆς γῆς ἴσην πρὸς 250 χιλ. σταδίων.

Ἡ μέθοδος αὕτη θεωρητικῶς εἶνε ὀρθή, ἐὰν δεχθῶμεν τοὺς δύο τόπους ὡς κειμένους ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ καὶ τὸν ἥλιον ὡς σημεῖον, οὐχὶ δὲ ὡς σῶμα ἔχον φαινομένην διάμετρον. Τὸ ἐκ τῆς παραδοχῆς τοῦ παραλληλισμοῦ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων λάθος εἶνε ὅλως ἀσήμαντον, συγκρινόμενον πρὸς τὰ ἀναπόφευκτα λάθη τὰ ἐκ τῆς ἀτελείας τῶν τότε μέσων τῶν παρατηρήσεων, οἷον τοῦ σκαφίου.

Τὸ λάθος ὅμως τὸ ἐκ τῆς διαμέτρου τοῦ ἡλίου, οὔσης ἡμισείας περίπου μοίρας, δὲν εἶνε ἀσήμαντον. Ἐν Συήνῃ, ἂν αὕτη ἔκειτο πραγματικῶς εἰς τὸν τροπικὸν, ἐμεσουράνει κατακορύφως οὐχὶ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου, ἀλλὰ τὸ κέντρον αὐτοῦ· ὅθεν δὲν θὰ ἐσυγκρίνοντο πρὸς ἀλλήλας αἱ πρὸς τὸν ὁρίζοντα σύγχρονοι θέσεις τοῦ αὐτοῦ σημείου τοῦ ἡλίου. Πρὸς ἄρσιν τοῦ λάθους τούτου ἔπρεπε νὰ προσθέσῃ ὁ Ἐρατοσθένης εἰς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὑρεθεῖσαν ἀπόστασιν τὴν ἀκτῖνα τοῦ ἡλίου, ἂν ἀληθῶς ἡ Συήνη εἶχε τὴν νομιζομένην ὑπ' αὐτοῦ θέσιν.

Ἀλλ' ἐνῷ ἡ Συήνη κεῖται ἐντεῦθεν τοῦ τότε τροπικοῦ, ἐφωτίζετο ὅμως ὁ πυθμὴν τοῦ φρέατος ὑπὸ τοῦ βορείου μέρους τοῦ δίσκου τοῦ ἡλίου, καίπερ τούτου εὑρισκομένου οὐχὶ εἰς τὸ κατακόρυφον ἀκριβῶς, ἀλλὰ πρὸς Ν. τούτου. Κατὰ νεωτέρας

ἐρεύνας αἱ δύο πόλεις δὲν κεῖνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ, τῆς Ἀλεξανδρείας κειμένης 3° δυτικώτερον τῆς Συήνης, ἡ δὲ Συήνη δὲν εὑρίσκετο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἐρατοσθένους εἰς τὸν τροπικὸν (διότι ὡς γνωστὸν ἡ κλίσις τῆς ἐκλειπτικῆς πρὸς τὸν ἰσημερινὸν ἐλαττοῦται, ἑπομένως καὶ ἡ θέσις τῶν τροπικῶν μεταβάλλεται, πλησιαζόντων τούτων πρὸς τὸν ἰσημερινόν), ἀλλ' ἔχουσα πλάτος 24 μοιρῶν, ἔκειτο τότε 15 βορειότερον αὐτοῦ, τῆς κλίσεως τῆς ἐκλειπτικῆς οὔσης τότε 23° καὶ 45′. Ἐκ τούτου τυχαίως ἤρετο τὸ λάθος τὸ γεννώμενον ἐκ τῆς παραδοχῆς τοῦ ἡλίου ὡς σημείου μὴ ἔχοντος ἐπαισθητὴν διάμετρον, διότι καὶ ἐν Συήνῃ ἐφωτίζετο τὸ φρέαρ διὰ τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου. Ἐκ τοῦ ὅτι ὅμως τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους εὑρεθὲν μέγεθος 250 χιλ. ἀντικατέστη ὑπὸ 252 χιλ., ὅπως οὕτω περιέχῃ ἡ μοῖρα τὸν ὁλοσχερῆ καὶ στρογγύλον ἀριθμὸν 700 σταδίων, καθίσταται λίαν πιθανὸν ὅτι σκοπὸς αὐτοῦ δὲν ἦτο ἡ ἀκριβὴς εὕρεσις τοῦ μεγέθους τῆς γῆς, ὡς μὴ ἐφικτὴ τότε. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν στάδιον, τοῦ ἀποίου τὸ ἀκριβὲς μέγεθος δὲν εἶνε γνωστόν, ἦτο τὸ $\frac{1}{645}$ τῆς μοίρας, ἡ περιφέρεια τῆς σφαιρικῆς γῆς περιέχει 232 περίπου χιλ. σταδίων, εἶνε δηλαδὴ κατὰ 18 σχεδὸν χιλ. ἐλάσσων τοῦ κατ' Ἐρατοσθένην μεγέθους. Ἐκ τοῦ συνόλου δὲ τῶν ῥηθέντων εὐχερῶς κατανοοῦμεν, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ἀσφαλῶς ἀκριβέστερον ἐξαγόμενον.

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Ἐρατοσθένης εὗρε τὸ μέγεθος τῆς γῆς μεῖζον τοῦ ἀληθοῦς, ὁ Ποσειδώνιος, ὁ ὀλίγον πρ. Χρ. ἀκμάσας, εὗρεν αὐτὴν μικροτέραν. Οὗτος ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου γνωστοῦ φαινομένου, ὅτι ὁ λαμπρὸς ἀστὴρ Κάνωπος ἐν μὲν τῇ Ῥόδῳ μόλις φαίνεται μεσουρανῶν εἰς τὸν ὁρίζοντα, ἐν δὲ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ὑψοῦται κατὰ τὸ $\frac{1}{48}$ τῆς ὅλης περιφερείας· δεχθεὶς λοιπὸν ὅτι οἱ δύο οὗτοι τόποι κεῖνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ γηΐνου μεσημβρινοῦ καὶ ἀπέχουσιν ἀλλήλων 3800 στάδια, εὗρε τὴν περιφέρειαν τῆς γῆς ἴσην πρὸς 182,400 στάδια. Ἡ διὰ παρατηρήσεως τοῦ ὕψους ἀπλανοῦς ἀστέρος εὕρεσις τῆς διαφορᾶς τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους ἀποφεύγει τὸ λάθος τὸ ἐκ τῆς διαμέτρου δυνάμενον νὰ προκύψῃ, διότι τοὺς ἀστέρας δυνάμεθα ἄνευ λάθους

νὰ δεχθῶμεν ὡς σημεῖα. Ἐν τῇ παρατηρήσει ὅμως τοῦ Κανώπου ἐν Ῥόδῳ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ εἰσέρχεται τὸ πλησίον τοῦ ὁρίζοντος λίαν ἐπαισθητὸν λάθος τὸ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς θλάσεως τοῦ φωτός. Ἐνῷ δηλαδὴ εἰς τὸν ὁρίζοντα ἡ θλάσις ἀνυψοῖ τὸν ἀστέρα περὶ τὰ 34′, εἰς ὕψος 7° ἀνυψοῖ αὐτὸν περὶ τὰ 7 μόνον λεπτὰ, ὅθεν ἡ τυχὸν μετρηθεῖσα διαφορὰ τοῦ ὕψους ἀστέρος τινὸς, παρατηρηθέντος εἰς ἕνα τῶν τόπων πολὺ πλησίον τοῦ ὁρίζοντος, δὲν ἰσοῦται ἀκριβῶς πρὸς τὴν διαφορὰν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, ἐὰν δὲν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἄνισος εἰς τοὺς δύο τόπους ἐπίδρασις τῆς θλάσεως. Ἡ θλάσις, ὅπως ἐκ τοῦ Κλεομήδους καταφαίνεται, καὶ ἡ ἐπὶ τῆς φαινομένης θέσεως τῶν ἀστέρων ἐπίδρασις αὐτῆς, τοῦ νὰ αὐξάνῃ τὸ ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα ὕψος αὐτῶν, ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους· εἰς τὰς παρατηρήσεις ὅμως αὐτῶν δὲν τὴν ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν ἀναμέτρησιν τοῦ Ποσειδωνίου, εὑρίσκομεν ὅτι οἱ δύο τόποι, Ῥόδος καὶ Ἀλεξάνδρεια, δὲν κεῖνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ, ταύτης κειμένης ἀνατολικώτερον κατὰ $1\frac{1}{2}$ περίπου μοῖραν τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς νήσου· τὸ ἐντεῦθεν ὅμως προκύπτον λάθος ὑπερβαίνει ὀλίγον τι μόνον τὰ 10 στάδια. Τὴν ἀπόστασιν τῶν δύο πόλεων ἐδέχθη ὁ Ποσειδώνιος μείζονα τῆς ἀληθοῦς κατὰ 400 περίπου στάδια, ἐξ οὗ ἔπρεπε νὰ ἐξαγάγῃ μείζονα τὴν περιφέρειαν τῆς γῆς, ἐὰν αἱ ἀστρονομικαὶ παρατηρήσεις, ἐφ' ὧν ἐβασίσθη πρὸς εὕρεσιν τῆς διαφορᾶς τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, δὲν ἦσαν ἀμφότεραι ἐπαισθητῶς ἐσφαλμέναι. Ὁ Κάνωπος δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ποσειδωνίου, ἔχων νοτίαν ἀπόκλισιν 52° 10′, ἐμεσουράνει κατὰ τὴν Ῥόδον ὑπὲρ τὴν μοῖραν ὑπεράνω τοῦ ὁρίζοντος, μὴ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς θλάσεως, ἀνυψούσης αὐτὸν αὐτόθι περὶ τὰ 20 ἔτι λεπτά· ἐνῷ λοιπὸν ὁ Ποσειδώνιος ἐκ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως ἐνόμιζε τὸν ἀστέρα εὑρισκόμενον εἰς τὸν ὁρίζοντα, οὗτος εἶχε πραγματικὸν ὕψος δύο σχεδὸν μοιρῶν, ὅπερ ἦτο ἐπάναγκες ἵνα φανῇ, διότι ἕνεκα τῆς σημαντικῆς ἀπορροφήσεως τῶν ἀκτίνων τῶν ἀστέρων, ὅταν εὑρίσκωνται πλησίον τοῦ ὁρίζοντος, δέον οὗτοι νὰ ἔχωσιν ὕψος τι ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς λαμπρότητος αὐτῶν, ὅπως γείνωσιν

ἐπαισθητοὶ εἰς τὴν ἄμεσον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἀντίληψιν. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ ἐμεσουράνει εἰς ὕψος οὐχὶ $\frac{1}{48}$ τῆς περιφερείας, ἤτοι 7° 30′, ἀλλὰ μόνον 6° 43′. Ἐντεῦθεν, ἐνῷ ἡ πραγματικὴ διαφορὰ τοῦ πλάτους τῶν δύο τόπων εἶνε μόλις $5^{\circ}\frac{1}{2}$, εὗρεν $7^{\circ}\frac{1}{2}$, ὅθεν καὶ τὴν περιφέρειαν τῆς γῆς πολὺ μικροτέραν (κατὰ 50 χιλ. στάδια) τῆς ἀληθοῦς. Λάθος ὅμως ἦτο ἀναπόφευκτον ἕνεκα τῆς ἀτελείας τῶν μέσων, ἐνῷ ἡ μέθοδος εἶνε καθ' ἑαυτὴν καὶ ὀρθὴ καὶ ἁπλῆ.

Ἡ ἀναμέτρησις τοῦ Ποσειδωνίου ἐπεκράτησε μᾶλλον τῆς τοῦ Ἐρατοσθένους, ὅπως τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῆς προτιμήσεως ἣν ἔδωκεν εἰς αὐτὴν ὁ Πτολεμαῖος. Τῆς τοῦ Ἐρατοσθένους ὅμως φαίνεται μᾶλλον ποιούμενος χρῆσιν ὁ Στράβων, δεχόμενος τὴν ἀπὸ τοῦ ἰσημερινοῦ ἀπόστασιν τῶν τροπικῶν ἴσην πρὸς 16800 στάδια· ὅθεν, τούτων ἀπεχόντων 24° τοῦ ἰσημερινοῦ, ἕπεται τὸ μῆκος μιᾶς μοίρας ἴσον πρὸς 700 στάδια, δηλαδὴ ἐδέχετο τὸ κατ' Ἐρατοσθένη μέγεθος.

Ἐν συνόλῳ, ἐκτὸς τῆς εὑρέσεως τιμῶν προσεγγιζουσῶν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀναλόγως τῶν μέσων καὶ τῆς ἀτελείας ἐν γένει τῶν παρατηρήσεων, ἐβεβαιώθη τὸ μὴ ἄπειρον καὶ μάλιστα οὐχὶ λίαν μέγα τῆς περιφερείας τῆς γῆς. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως πρὸς τούτοις ὅτι αἱ ἄλλως σύγχρονοι ἐκλείψεις τῆς σελήνης δὲν συμβαίνουσι κατὰ τὰς αὐτὰς ὥρας εἰς τοὺς διαφόρους τόπους, ἀλλὰ κατὰ μᾶλλον προκεχωρημένως εἰς τοὺς ἀνατολικωτέρους, ἐβεβαιώθη ἀναμφιλέκτως ἐκ Δ. πρὸς Α. ϛογγύλον τῆς γῆς τὸ σχῆμα, εὑρέθη δὲ καὶ μέσον, ἔστω καὶ ἀτελὲς, πρὸς εὕρεσιν τῆς διαφορᾶς τοῦ μήκους.

Ὅτε οἱ Ἄραβες ἤρχισαν νὰ καλλιεργῶσι τὰς ἐπιστήμας, ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Μεσοποταμίας ἐμετρήθησαν τῇ διαταγῇ τοῦ Καλίφου Ἀλμαμὼν δύο τόξα μεσημβρινοῦ ἐκ μιᾶς ἕκαστον μοίρας· ἐπειδὴ ὅμως τὸ μῆκος τοῦ τότε ἐν χρήσει ἀραβικοῦ πήχεως δὲν εἶνε γνωστὸν, δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀκριβείας τῆς ὅλης ἐργασίας. Τὰ δύο δὲ ἐξαγόμενα διέφερον ἀπ' ἀλλήλων, διότι κατὰ μὲν τὴν εἰς τὰ βόρεια τῆς Μεσοποταμίας ἀναμέτρησιν ἑκάστη μοῖρα περιέχει 56 ἀραβικὰ μίλια, κατὰ δὲ τὴν

εἰς τὰ νότια 56 $\frac{2}{3}$. Ἐὰν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν λοιπῶν ἀστρονομικῶν ἐργασιῶν τῶν Ἀράβων καὶ ἐκ τῆς μὴ ὑπερβαλλόντως μεγάλης διαφορᾶς τῶν δύο ἐξαγομένων, πιθανῶς αἱ ἀραβικαὶ ἀναμετρήσεις προσήγγιζον πρὸς τὴν ἀλήθειαν πλειότερον ἢ ἡ τοῦ ἡμετέρου Ποσειδωνίου.

Μετὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἐγένοντο νέαι ἀπόπειραι πρὸς εὕρεσιν τοῦ μεγέθους τῆς γῆς. Οὕτω τῷ 1525 ὁ Γάλλος Φερνέλος ἐμέτρησε τὴν μεταξὺ Παρισίων καὶ Ἀμβιανοῦ ἀπόστασιν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν περιστροφῶν ἁμάξης. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀναμετρήσεως τῶν ἀποστάσεων δὲν παρέχει ἐξαγόμενα ἀκριβέστερα τῶν διὰ βηματιστῶν γινομένων. Ὁ Ἄγγλος Νορβούδιος περὶ τὰ 1635 ἐζήτησε νὰ μετρήσῃ τὴν μεταξὺ Λονδίνου καὶ Ἐβοράκου ἀπόστασιν διὰ τῆς ἀλύσεως, ὅπερ εἶνε ἀκριβέστερον.

Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀναμετρήσεις αὗται ἐγένοντο κατὰ τὴν ἀρχαίαν μέθοδον. Πάντες δηλαδὴ οἱ ἀρχαῖοι προσδιορισμοὶ τοῦ μεγέθους τῆς γῆς στηρίζονται πρὸς εὕρεσιν τῆς περιφερείας ἐπὶ τῆς ἀμέσου ἀναμετρήσεως μεγάλης τινὸς ἀποστάσεως, ἧς τὰ δύο ἄκρα κεῖνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ καὶ εἰς τὴν δι' ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων εὕρεσιν τοῦ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ἀριθμοῦ τῶν μοιρῶν. Ἡ ἄμεσος ὅμως ἀναμέτρησις μήκους μεγάλου δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γείνῃ ἀρκούντως ἀκριβῆς διὰ τὰ ἀναπόφευκτα μεταξὺ δύο πολὺ ἀλλήλων ἀφισταμένων σημείων ἐμπόδια. Πρὸς ἄρσιν τοῦ λάθους τοῦ προκύπτοντος ἐκ τῆς ἐντεῦθεν ἀναποφεύκτου ἀνακριβείας, εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ Ὁλλανδοῦ Σνελλίου ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναμετρήσεως μεγάλης τινὸς ἀποστάσεως διὰ τοῦ τριγωνισμοῦ, ἤτοι διὰ τοῦ συνδέσμου τῶν ἄκρων σημείων διὰ τριγώνων, ἑνὸς τῶν ὁποίων μία πλευρὰ καταλλήλως ἐκλεγομένη δύναται νὰ μετρηθῇ μετὰ μεγάλης ἀκριβείας καὶ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις πρὸς εὕρεσιν διὰ λογισμοῦ τῶν πλευρῶν πάντων τῶν τριγώνων, τῶν ὁποίων αἱ γωνίαι μετροῦνται ἀμέσως· διότι γνωστῆς οὔσης δι' ἀμέσου μετρήσεως τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν, τῆς βάσεως τοῦ πρώτου τριγώνου, λογίζονται αἱ ἄλλαι· ἐξ αὐτῶν δὲ ἡ μία χρησιμεύει ὡς βάσις τοῦ ἑπομένου τριγώνου καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἡ ζητουμένη ἀπόστασις

εὑρίσκεται οὕτω διὰ τοῦ λογισμοῦ· πᾶσαι δὲ αἱ ἀναμετρήσεις ἀνάγονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, ἥτις οὕτω παριστάνει τὸ σχῆμα τῆς γῆς, μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν τυχαίων ἀναμαλιῶν τοῦ ἐδάφους. Ἡ σπουδαία ὑπεροχὴ τῆς μεθόδου ταύτης συνίσταται εἰς τὸ ὅτι μικρὰ σχετικῶς πρὸς τὴν ὅλην ἐργασίαν ἀπόστασις δύναται καταλλήλως ἐκλεγομένη νὰ μετρηθῇ μετὰ μεγάλης ἀκριβείας, ἐνῷ αἱ γωνίαι, μάλιστα μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν τηλεσκοπίων καὶ τὸν σύνδεσμον αὐτῶν μετὰ τῶν γωνιομετρικῶν ἐργαλείων, ἠδύναντο νὰ μετρηθῶσι μετ' ἀκριβείας τοὐλάχιστον ἀναλόγου πρὸς τὴν ἀκριβῆ ἀναμέτρησιν τῆς βάσεως· ὅθεν καὶ τὸ ἐντεῦθεν ἐξαγόμενον ἔδωκεν ἀποτελέσματα ἀνάλογα πρὸς τὴν τελειοποίησιν τῶν μέσων τῶν παρατηρήσεων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Ὅπως εὑρεθῇ τὸ μῆκος μιᾶς μοίρας, ἑπομένως καὶ ἡ περιφέρεια τῆς ὑποτιθεμένης σφαιρικῆς γῆς, ἔπρεπε νὰ προσδιορισθῇ δι' ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων ἡ διαφορὰ τοῦ πλάτους, ὅθεν καὶ τὸ τόξον τὸ μεταξὺ τῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ εὑρισκομένων ἢ ἄκρων σημείων. Ἡ θεωρητικὴ λοιπὸν βάσις τῆς ἐργασίας ἔμεινεν ὡς εἰκὸς ἡ ἀρχαία.

Τὸν πρῶτον ἀκριβῆ προσδιορισμὸν διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐξετέλεσεν ὁ Γάλλος Πικάρδος τῷ 1669, εὑρὼν τὴν μεταξὺ Ἀμβιανοῦ καὶ Μαλβοασίνης ἀπόστασιν. Πρὸς τοῦτο λοιπὸν ἐμέτρησεν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς μεταξὺ Βιλλεσουΐφης καὶ Ἰουβισύος βάσιν ἐκ 5663 ὀργυιῶν πλησίον τῆς Μαλβοασίνης· πρὸς μέτρησιν δὲ τῶν γωνιῶν, δι' ὧν συνέδεσε τοὺς δύο ἄκρους σταθμοὺς (Μαλβοασίνην καὶ Ἀμβιανὸν) ἀντὶ τῶν πρότερον ἐν χρήσει κατὰ τὰς γωνιομετρήσεις διοπτρῶν ἐφήρμοσε εἰς τὰ καλῶς διῃρημένα γωνιομετρικὰ αὐτοῦ ἐργαλεῖα τηλεσκόπια, δι' ὧν εἶχε πολὺ ἀκριβεστέρους ὀπτικοὺς ἄξονας, ὅθεν καὶ πολὺ ἀκριβεστέρας γωνιομετρήσεις.

Τὰς πλευρὰς τῶν τριγώνων, τὰς συνδεούσας ὡς τεθλασμένη γραμμὴ τὰ ἄκρα, ἀνήγαγε διὰ τοῦ λογισμοῦ ἐπὶ τοῦ μεσημβρινοῦ τῆς Βιλλεσουΐφης, ὅθεν εὗρε τὴν ἀπόστασιν τῶν δύο ἄκρων σημείων ὡσανεὶ ἔκειντο ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ. Πρὸς ἐξέλεγ-

ξιν δὲ τῆς ὅλης ἐργασίας, οὐχὶ μακρὰν τοῦ Ἀμβιανοῦ ἔκαμε τὴν ἄμεσον ἀναμέτρησιν νέας βοηθητικῆς βάσεως, ἣν μετεχειρίσθη πρὸς λογισμὸν μιᾶς τῶν πλευρῶν τῶν τριγώνων, ἣν εὗρε καὶ διὰ τοῦ λογισμοῦ τῇ βοηθείᾳ τῆς πρώτης κυρίας βάσεως ὅθεν διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν δύο ἐξαγομένων ἠδυνάτει νὰ βεβαιωθῇ περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀκριβείας τῆς ὅλης ἐργασίας· πραγματικῶς δὲ εὗρε διαφορὰν 7 μόνον ὀργυιῶν εἰς τὸ ἐκ 17564 ὀργυιῶν μῆκος τῆς διττῶς λογισθείσης πλευρᾶς. Τὴν πρὸς τὸν αὐτὸν μεσημβρινὸν σχετικὴν θέσιν τῶν δύο ἄκρων σημείων εὗρε προσδιορίζων τὴν πρὸς τὸν πόλον σχετικὴν θέσιν τῶν πλευρῶν τῶν τριγώνων δι' ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων τῇ βοηθείᾳ ἀστέρος, διερχομένου ἐν τῇ χώρᾳ, ἐν ᾗ ἐξετέλεσε τὴν ὅλην ἐργασίαν, πλησίον τοῦ κατακορύφου, καὶ τοῦτο πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐκ τῆς ἀστρονομικῆς θλάσεως προκυπτόντων λαθῶν, ἥτις τότε δὲν ἦτο ἀρκούντως ἐξηκριβωμένη, ἐνῷ πλησίον τοῦ κατακορύφου ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς εἶνε πολὺ μικρά, τὰ δὲ ἐκ τῆς ἀτελείας τῶν τότε περὶ αὐτὴν γνώσεων λάθη μικρότερα τῶν δυνατῶν λαθῶν τῶν παρατηρήσεων.

Ἐκ τοῦ συνόλου λοιπὸν τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ εὗρεν ὁ Πικάρδος τὸ μέγεθος μιᾶς μοίρας τῆς σφαιρικῆς ὑπ' αὐτοῦ ὑποτιθεμένης γῆς ἴσον πρὸς 57060 ὀργυιάς· ὅθεν διὰ τὴν περίμετρον τῆς γῆς 20541600 ὀργυιὰς, ἤτοι ἐξαγόμενον κατὰ 18 περίπου χιλ. ὀργυιὰς μεῖζον τοῦ νῦν παραδεδεγμένου διὰ τὸ μῆκος ἑνὸς μεσημβρινοῦ.

Ἡ ἀναμέτρησις αὕτη τοῦ Πικάρδου εἶνε ἡ πρώτη ἀρκούντως ἀκριβής. Ἰδίως ὅμως ὑπῆρξε σπουδαία καὶ διότι παρέσχε τὸ μέσον εἰς τὸν Νεύτωνα νὰ βεβαιώσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθέντα νόμον τῆς γενικῆς βαρύτητος.

Ὅπως δηλαδὴ γείνῃ δεκτὸν ὅτι ἡ αὐτὴ αἰτία (ἡ βαρύτης τῆς γῆς), ἡ συγκρατοῦσα διὰ τῆς ἕλξεως τὰ ἐπὶ τῆς γῆς σώματα, εἶνε καὶ ἡ συγκρατοῦσα καὶ καταναγκάζουσα τὴν σελήνην ὅπως διαγράφῃ τὴν περὶ τὴν γῆν τροχιὰν αὐτῆς, ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθῇ ἡ ταὐτότης τῆς ἐπιδράσεως τῆς βαρύτητος ἐπὶ τῶν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς εὑρισκομένων σωμάτων καὶ ἐπὶ τῆς σελήνης, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς διαφορᾶς τῆς ἀποστάσεως, διότι ὁ

Νεύτων ἐδέχθη ὅτι ἡ ἐλάττωσις τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἕλξεως εἶνε ἀνάλογος τοῦ τετραγώνου τῆς ἀποστάσεως.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἕλξεως τῆς γῆς ἐπὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς σωμάτων, ἡ ἐξ αὐτῆς πρόσκτησις ταχύτητος 30 ποδῶν καθ' ἕκαστον δευτερόλεπτον τῆς καταπτώσεως, ἦτο γνωστὸν ἐκ τῶν πειραμάτων τοῦ Γαλιλαίου, ἡ δ' ἀπόστασις τῆς σελήνης μὲ μονάδα τὴν ἀκτῖνα τῆς γῆς εὑρέθη μὲ ἀρκοῦσαν ἀκρίβειαν ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἀκμάσαντος Φλαμστάδου· ὅθεν δὲν ὑπελείπετο πρὸς βεβαίωσιν τῆς ταὐτότητος τῆς καταναγκαζούσης τὴν σελήνην δυνάμεως ἢ ἡ γνῶσις τοῦ μεγέθους τῆς ἀκτῖνος τῆς γῆς. Ταύτην λοιπὸν παρέσχεν ἀρκούντως ἀκριβῆ ἡ ἀναμέτρησις τοῦ Πικάρδου.

Ἀλλ' ὅπως ἡ μετὰ μεγάλης προσεγγίσεως εὕρεσις τοῦ μεγέθους τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ Πικάρδου ἐχρησίμευσε πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ νόμου τῆς γενικῆς βαρύτητος, οὕτω καὶ οὗτος ἐχρησίμευσε πρὸς τὴν εὕρεσιν τοῦ ἀληθοῦς σχήματος τῆς γῆς.

Ἤδη ὁ Ὁλλανδὸς Οὐϋγήσιος (Huygens), ὁ ἀνακαλύψας τὴν κεντρόφυγα καλουμένην δύναμιν, τὴν ἀντίδρασιν δηλαδὴ τὴν γεννωμένην ὅταν καταναγκάζηται σῶμά τι νὰ διαγράψῃ καμπύλην τροχιάν, ἐσκέφθη ὅτι τὸ σχῆμα τῆς γῆς, στρεφομένης εἰς ἓν νυχθήμερον περὶ τὸν ἄξονα αὐτῆς, δὲν δύναται νὰ ἦνε ἀκριβῶς σφαιρικόν. Ὅπως δηλαδὴ εὑρίσκεται εἰς ἰσορροπίαν ἡ ῥευστὴ ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης, δέον ἡ ἀπανταχοῦ ταύτης συνισταμένη τῆς πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς τεινούσης βαρύτητος καὶ τῆς κεντρόφυγος δυνάμεως, τεινούσης νὰ ἀπομακρύνῃ τὰ μόρια αὐτῆς κατὰ τὴν πρὸς τὰ ἔξω ἐπέκτασιν τῆς ἀκτῖνος τοῦ παραλλήλου κύκλου, ὃν ἕκαστον αὐτῶν διαγράφει, δέον ἡ συνισταμένη αὕτη νὰ ἦνε κάθετος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης. Ἡ διεύθυνσις δὲ τῆς συνισταμένης ταύτης εἶνε διάφορος κατὰ τοὺς διαφόρους παραλλήλους ἕνεκα τῆς ἀνισότητος τῆς κεντρόφυγος δυνάμεως καὶ τῆς διαφόρου διευθύνσεως αὐτῆς δι' ἕκαστον παράλληλον, διότι εἶνε μείζων μὲν περὶ τὸν ἰσημερινόν, ἐλάσσων δὲ περὶ τοὺς πόλους, εἰς οὓς μηδενίζεται, διευθύνεται δὲ δι' ἕκαστον παράλληλον πρὸς τὸ κέντρον αὐτοῦ καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς.

Ἐντεῦθεν εὗρεν ὁ Οὐϋγήσιος ὅτι τὸ σχῆμα τῆς γῆς δὲν εἶνε σφαιρικὸν, ἀλλὰ σφαιροειδὲς πεπιεσμένον περὶ τοὺς πόλους. Τὴν δὲ συμπίεσιν, ἤτοι τὸν λόγον τῆς διαφορᾶς τῆς ἀκτῖνος τοῦ ἰσημερινοῦ καὶ τῆς τῶν πόλων πρὸς τὴν ἀκτῖνα τοῦ ἰσημερινοῦ, εὗρεν ἴσην πρὸς $\frac{1}{539}$.

Ἀλλ' ὁ Νεύτων, ἀνακαλύψας τὴν γενικὴν βαρύτητα, ὑπήγαγεν εἰς ταύτην καὶ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἀληθοῦς σχήματος τῆς γῆς. Ἐπειδὴ λοιπὸν κατὰ τὸν νόμον αὐτὸν τῆς ἀμοιβαίας ἕλξεως ἕκαστον μόριον τῆς γῆς ἕλκει πάντα τὰ λοιπὰ καὶ ἕλκεται ὑπ' αὐτῶν κατ' εὐθὺν μὲν λόγον τῆς μάζης, κατ' ἀντίστροφον δὲ τοῦ τετραγώνου τῆς ἀμοιβαίας ἀποστάσεως, ἐθεώρησε τὴν θέσιν τῆς ἰσορροπίας τῶν σημείων τῆς περὶ τὸν ἴδιον ἄξονα στρεφομένης γῆς ὡς ἐξαρτωμένην ἐκ τῆς κεντρόφυγος δυνάμεως ἑκάστου καὶ τῆς ἕλξεως τῶν λοιπῶν σημείων, οὐχὶ δὲ τῆς σταθερᾶς τάσεως αὐτῶν πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς. Τὸ ἐντεῦθεν προκύπτον σχῆμα τῆς γῆς εἶνε πάλιν τὸ περὶ τοὺς πόλους πεπιεσμένον σφαιροειδές· ἡ συμπίεσις ὅμως αὐτοῦ εἶνε διάφορος ἢ κατὰ τὸν Οὐϋγήσιον. Κατὰ τὸν Νεύτωνα λοιπὸν, ἐὰν ἡ γῆ ἦνε πανταχοῦ ὁμοιομερὴς, ἡ συμπίεσις δέον νὰ ἰσοῦται πρὸς $\frac{1}{230}$· πραγματικῶς ὅμως εἶνε αὕτη μείζων τῆς ἀληθοῦς, διότι ἡ μεγίστη τιμὴ, ἡ εὑρεθεῖσα διὰ τὴν συμπίεσιν, κατὰ τὰς ἀκριβεστέρας ἀμέσους ἀναμετρήσεις τῶν νεωτέρων χρόνων, ἰσοῦται πρὸς $\frac{1}{284}$, κατ' ἄλλους δὲ προσδιορισμοὺς μόνον $\frac{1}{334}$. Ἡ διαφορὰ αὕτη πρὸς τὴν θεωρητικὴν τιμὴν τοῦ Νεύτωνος προέρχεται ἐκ τοῦ ἀνομοιομεροῦς τῆς γῆς, οὖσης πυκνοτέρας πρὸς τὸ κέντρον.

Οὕτως εὑρέθη θεωρητικῶς τὸ σχῆμα τῆς γῆς. Δι' αὐτοῦ δ' ἐξηγήθησαν καὶ ἄλλα φαινόμενα γνωστὰ, ὅπως τὸ τοῦ διαφόρου μήκους τοῦ ἐκκρεμοῦς κατὰ τὰ διάφορα πλάτη, ὅπερ παρετηρήθη κατὰ τὸ 1672 ὑπὸ τοῦ εἰς Καϋέννην μεταβάντος Γάλλου Ῥιχέρου, καὶ ἡ μετάπτωσις τῶν ἰσημερινῶν σημείων, ἡ ὑπὸ τοῦ Ἱππάρχου ἀνακαλυφθεῖσα. (Ἀκολουθεῖ)

Δ. Κ. ΚΟΚΚΙΔΗΣ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΝΑΟΥ, ΩΣ ΧΩΡΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΛΑΤΡΕΙΑΣ.

Ἐν προηγηθείσῃ διατριβῇ, δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει σελ. 384—401 τοῦ α' ἔτους τοῦ περιοδικοῦ τούτου, ἐπραγματεύθημεν γενικῶς περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ, περὶ τῆς ἱερότητος τοῦ χώρου ἐν ᾧ ἐκτίζετο ὁ ναὸς, καὶ περὶ τοῦ τρόπου δι' οὗ ἐδηλοῦτο ἐξωτερικῶς ἡ ἱερότης αὕτη. Ἐν τῇ ἐπομένῃ διατριβῇ καὶ ταῖς ἐφεξῆς θέλομεν ἐξετάσει τὰ καθ' ἕκαστον τοῦ αὐτοῦ ναοῦ, ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ ἱερωτέρου αὐτοῦ μέρους, τοῦ σηκοῦ.

Περὶ τοῦ σηκοῦ.

Παντὸς ἑλληνικοῦ ναοῦ τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες μέρος, ὃ παρέχει αὐτῷ τὴν τοῦ ναοῦ ἔννοιαν, εἶναι ὁ *σηκὸς*[1]) (cella, sacrarium),

---

1) Ἀνάγκη νὰ διαστείλωμεν πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως τὰς ἑξῆς συγγενεῖς λέξεις, αἵτινες πολλάκις ὡς ταὐτόσημοι ἀπαντῶνται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ν α ὸ ς εἶναι τὸ ὅλον οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ κοινῶς πιστεύεται ὅτι ναίει ἢ οἰκεῖ ὁ θεὸς, ὅπερ καὶ δόμος λέγεται ἐνίοτε (ὡς παρ' Ὁμήρῳ ἐν Ἰλ. ζ, 89 ὁ ἐν Τροίᾳ τῆς Ἀθηνᾶς ναὸς ἢ μᾶλλον αὐτὸς ὁ σηκὸς, οὗ τὴν θύραν ἀνοίξασα διὰ τῆς κλειδὸς ἡ ἱέρεια θέτει ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς θεᾶς πέπλον. Παρβλ. Ὀδ. η, 81 «δόμον Ἐρεχθῆος»· καὶ ὕμνον εἰς Ἑρμῆν 251· «Θεῶν μακάρων ἱερὸς δόμος»)· μάλιστα δὲ ἐν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ· οἷον πρόδομος=πρόναος, καὶ ὀπισθόδομος. Σχολ. Σοφ. Οἰδ. Τυρ. 16. «Ναὸς καὶ ἱερὸν πᾶν τὸ οἰκοδόμημα..πρόναος ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ· τέμενος, ἐν ᾧ καθιδρύεται τὸ ἄγαλμα· λέγεται τέμενος ἁπλῶς καὶ ὁ ἀποκεκομμένος καὶ ἀνατεθειμένος τόπος τινί»· Πολυδ. ἐν Ὀνομαστικῷ 1, 1, 6· «Τὸ μὲν χωρίον, ἐν ᾧ θεραπεύομεν τοὺς θεοὺς, ἱερὸν καὶ νεώς· ἔνθα δὲ καθιδρύομεν, σηκὸς, τέμενος».

Σ η κ ὸ ς δὲ (συγγενὲς τῷ secare χωρίζειν, ἢ μᾶλλον τῷ sepio φράττειν, κλείειν κατὰ Κούρτιον ἐν Ἐτυμολ. σ. 524 γ' ἐκδ.) καὶ οἴκημα ἰδίως παρὰ Παυσανίᾳ, ὁ ἀπὸ τοῦ ὅλου ναοῦ ἢ ἱεροῦ κεχωρισμένος ἢ ἀποτετμημένος χῶρος, ἐν ᾧ ἐφυλάσσετο περικαλυπτόμενον ὑπὸ τῶν πέριξ τεσσάρων τοίχων τὸ ἄγαλμα ἢ σύμβολον τοῦ θεοῦ, ὁ ἐ ν δ ό τ ε ρ ο ς τ ό π ο ς τ ο ῦ ν α ο ῦ, ὡς καλοῦσιν αὐτὸν οἱ ἀρχαῖοι λεξικογράφοι. Διὰ τὴν ἰδιότητα δ' αὐτοῦ ταύτην λέγεται καὶ τέμενος (βλ. ἀνω-

ἤτοι ὁ ἐντὸς τῶν τεσσάρων αὐτοῦ τοίχων περιλαμβανόμενος χῶρος, οὗ πέριξ ὑπάρχουσιν ἐν πολυτελέσι ναοῖς κίονες καὶ στοαὶ εἴτε ἁπλοῖ εἴτε διπλοῖ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ ναοῦ. Ἐντὸς τούτου τοῦ χώρου ὑπάρχει τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα ἢ σύμβολον, κεκλεισμένον καὶ οὕτω προφυλασσόμενον ἀπὸ τῆς προσεγγίσεως καὶ θέας τῶν ἀνθρώπων. Ἐπειδὴ οἱ θεοί εἰσιν ἀπὸ τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἀφανεῖς καὶ ἀθέατοι ἐν ἰδίῳ προσώπῳ τοῖς ἀνθρώποις, ἔδει καὶ τὰ ὁμοιώματα αὐτῶν νὰ ὦσιν ὡςαύτως ἀθέατα τοῖς πολλοῖς, τὰ εἰς λατρείαν τοὐλάχιστον καθιερωμένα (οὐχὶ δὲ τὰ ὡς ἀναθήματα ἢ κοσμήματα ἱεροῦ τινος τόπου, διότι ταῦτα, ἐν ὑπαίθρῳ συνήθως τιθέμενα, εἰσὶ θεατὰ καὶ προςιτὰ πᾶσι) διὰ τὴν ἀρχῆθεν ἱερότητα αὐτῶν, ἥτις προέρχεται εἴτε ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν ὡς διιπετῶν[1]) ἤτοι οὐ-

---

τέρω) ἐν μερικῇ σημασίᾳ καὶ ἄδυτον καὶ ἄβατον, ὡς μὴ ἀνοικτὸν καὶ βατὸν παντὶ ἀνθρώπῳ διὰ τὴν ἱερότητα τοῦ ἐν αὐτῷ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ.

Ὁ αὐτὸς δὲ χῶρος καλεῖται καὶ ἕδος, ἐν ᾧ ἱζάνει, κάθηται τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα. Ἀλλ' ὅπως ἡ λέξις τέμενος δηλοῖ ἐν γενικῇ σημασίᾳ τὸν ὅλον ἱερὸν χῶρον, ἐν ᾧ ὁ ναὸς καὶ τὰ πέριξ αὐτοῦ ἱερά, οὕτω καὶ ἕδος δηλοῖ καὶ τὸ ὅλον τοῦ ναοῦ, ὡςαύτως καὶ σηκὸς παρὰ τοῖς μὴ ἀκριβολογοῦσι τῶν συγγραφέων· ὡς Ἐτυμ. τὸ μέγα ἐν λ. σηκὸς... «ὅθεν καὶ οἱ νεώτεροι τῶν ποιητῶν σηκὸν λέγουσι τὸν ναόν, παρὰ τῷ ἵστασθαι ἐν αὐτῷ τὸ ἄγαλμα»· καὶ Ἡσύχιος ἐν λ. Σηκοκόρος· Σηκοὶ οἱ ναοί. Καὶ πάλιν· Σηκὸς, οἶκος, τάφος, ναὸς, ἐνδότερος τόπος τοῦ ἱεροῦ.

Ἡ λέξις ἕδος ἐκτὸς τῆς ἤδη ῥηθείσης γενικωτέρας σημασίας δηλοῖ καὶ τὸ ἄγαλμα αὐτὸ, καὶ ἰδίως τὸ ἐν τῷ σηκῷ καθήμενον (Παυσ. 8, 46, 2. Πλουτ. Περικλ. 13. Ἰσοκρ. περὶ ἀντιδόσ. ἐν ἀρχῇ· πλείω ἐν Τιμαίου Πλάτ. λεξικῷ ἔκδοσ. Ruhnk. σελ. 64, ἔνθα πολλὰ χωρία, ἐξ ὧν δῆλον ὅτι οὐκ ὀρθῶς ὁ Βοίκχιος λέγει ὅτι μόνον τὰ καθήμενα ἀγάλματα ἐκαλοῦντο οὕτως ἐν C. I. G. 1, 248)· ἔτι δὲ καὶ τὸν ἰδιαίτατον χῶρον, ἐν ᾧ ἵδρυται τὸ ἄγαλμα, καὶ τὸν περικλείοντα αὐτὸ ναΐσκον ἢ ναΐδιον, περὶ οὗ ἔσται κατωτέρω λόγος, ὃ λατινιστὶ pulvinar, pulvinaium καὶ sacrarium λέγεται ἐν μερικῇ σημασίᾳ, διότι τούτων τινὰ αἱ τὸν ναὸν καὶ τὸν σηκὸν ἐν πλατυτέρᾳ ἐννοίᾳ σημαίνουσιν.

(1) Παυσαν. 1, 26, 7 περὶ τοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἐν τῷ Ἀθήησιν Ἐρεχθείῳ καὶ ἀλλαχοῦ περὶ ἄλλων τοιούτων.

ρανοπέμπτων, εἴτε ἐξ ἄλλου τινὸς ἱεροῦ καὶ μυστικοῦ λόγου γνωστοῦ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις, εἴτε καὶ διότι «ἡ κρύψις ἡ μυστικὴ τῶν ἱερῶν σεμνοποιεῖ τὸ θεῖον, μιμουμένη τὴν φύσιν αὐτοῦ, φεύγουσαν ἡμῶν τὴν αἴσθησιν» ὡς ὁ Στράβων ἀποφαίνεται[1]).

Ὡς τοιαῦτα δὲ, ἵνα προφυλάσσωνται ἀπὸ πάσης βεβηλώσεως κοινῶν ἀνθρώπων καὶ ἀκαθάρτων, περικλείονται ἐντὸς τῶν τεσσάρων τοῦ ναοῦ τοίχων[2]), ἱκανῶς ὑψηλῶν, περιλαμβανόντων συνήθως χῶρον, ὅσος ἀρκεῖ διὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, τὴν ἱερὰν τράπεζαν καὶ δι' ὀλίγους ἀνθρώπους, ἱερεῖς καὶ ἄλλους τινὰς, τελοῦντας ἐν αὐτῷ ἰδιαιτέρας ἱεροτελεστίας, οὐχὶ δὲ τὰς θυσίας, διότι αὗται γίνονται συνήθως ἐκτὸς τοῦ ναοῦ ἐν τῷ πρὸ τῆ εἰςόδῳ βωμῷ, ὡς ὕστερον ἐροῦμεν.

Ὁ οὕτω κεχωρισμένος τόπος καλύπτεται ἄνωθεν διὰ στέγης εἰς ἀσφάλειαν τοῦ ἀγάλματος, ὅπερ πολλάκις κατασκευάζεται ἐξ ὑλῶν ὑποκειμένων εἰς φθορὰν ἐκ τῆς ἀτμοσφαίρας. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ὅλως ἢ ἐν μέρει ἄστεγοι ἢ ὕπαιθροι ναοὶ δι' ἴδιον ἱερὸν λόγον [3]). Ὁ ἐστεγασμένος ναὸς δέχεται τὸ φῶς, ὅταν ἦναι μικρὸς διὰ τῆς θύρας, ἀνοιγομένης ἐν καιρῷ τῆς λατρείας· ὅταν δὲ ἦναι μέγας, καὶ πλὴν τῶν τοίχων οὐδὲν ἄλλο ἐκτὸς αὐτῶν ἔχῃ, διὰ τῆς θύρας καὶ τῶν ἐν τοῖς τριγλύφοις μετοπῶν, αἵτινες τὸ πάλαι ἦσαν θυρίδες ἢ ὀπαὶ[4]) ὡς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ· ὕστερον δὲ ἐν πολυτελέσι ναοῖς ἐκλείσθησαν δι' ἀναγλύφων εἰκόνων, ὅτε προςετέθη περίστυλον τοῖς ναοῖς. Ὅταν ὅμως πέριξ τῶν τοίχων

---

(1) Ἐν. βιβλ. 10, 467.

(2) Ὑπῆρχον καὶ στρογγύλλοι ναοὶ, ὧν τὸ σχῆμα τοῦτο αἰτίαν εἶχεν ἰδιάζουσαν ἀναφορὰν πρὸς τὸν θεόν. Βλ. Ἕρμανν ἑλλ. ἀρχ. τόμ. 2. § 19, 6 καὶ Boetticher ἐν τῇ τεκτονικῇ τῶν Ἑλλήνων τόμ. 4, σελ. 19.

(3) Περὶ τούτων ἐπραγματεύθη τελευταῖον ὁ Ἕρμαννος ἔνθα ἀνωτ. § 19, 11) καὶ ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ περὶ ὑπαίθρων 1844 καὶ ὁ Κ. Bœtticher ἐκτενέστερον ἐν τῷ προμνημονευθέντι συγγράμματι τόμ. 4, σελ. 361 κ. ἑ.

(4) Εὐρ. Ἰφιγ. ἐν Ταύρ. 113, «εἴσω τριγλύφων, ὅποι κενόν». Πρβ. Ῥοσσίου ἀρχαιολ. τῶν τεχ. σελ. 95 καὶ Bursian ἐν τῇ ἱστορ. τῆς τεχ τόμ. 82. σελ. 398 τῆς ἐγκυλ. τοῦ Ersch καὶ Gruber.

ὑπάρχωσι κίονες καὶ στοαὶ, κωλύουσαι τὴν εἴσοδον τοῦ φωτὸς, τότε ἀφίνεται ἐπὶ τῆς στέγης ὀπή τις, δι' ἧς κατέρχεται τὸ ἀναγκαῖον φῶς εἰς φωτισμὸν τοῦ σηκοῦ. Ἀλλ' ἡ ὀπὴ αὕτη, ἥτις συνήθως ὀπαῖον καλεῖται, ἀνοίγεται, ὡς εἰκὸς, πρὸ τοῦ ἀγάλματος καὶ εἴς τινα ἀπὸ τούτου ἀπόστασιν, ὅπως μὴ διὰ τῆς καταπιπτούσης βροχῆς καὶ ὑγρασίας καὶ τοῦ ἀέρος προσβάλληται τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα καὶ τὰ παρ' αὐτῷ ἱερὰ σκεύη. Τὸ ὀλίγον δὲ διὰ τούτου κατερχόμενον φῶς ἤρκει, καθ' ὅσον μάλιςα ἐντὸς τοῦ σηκοῦ ἀνάγκη πολλοῦ φωτὸς δὲν ἦτο[1]), διότι οὐδεμία μεγάλη θρησκευτικὴ πρᾶξις ἐξετελεῖτο ἐντὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκτός. Διὸ οὐδὲ λυχνιῶν ἀνάγκη ἦτο πρὸς τοῦτον τὸν σκοπόν· ὅπου δὲ τοιαῦται μνημονεύονται, εἰσὶν ἁπλᾶ ἀναθήματα ἢ ἔχουσι συμβολικὴν ἔννοιαν[2]), καιόμενοι νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἀπαύστως, ὡς ὁ ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ ναῷ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἀκοίμητος λύχνος[3]), καὶ ἐν Ῥώμῃ[4]) ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἑστίας τὸ πῦρ· ἐν οἷς ναοῖς ἐφυλάσσετο τὸ πῦρ ἀθάνατον, μιμούμενον τὴν τοῦ θεοῦ φύσιν, καθ' ἃ ὁ Πορφύριος[5]) λέγει. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀκοιμήτου τούτου πυρὸς ἔσται ἀλλαχοῦ λόγος.

---

(1) Schnaase ἱς. τῶν πλας. τεχνῶν, 2, 14· «Θυρίδας ἠγνόει ὅλως ἡ ἑλλ. ἀρχιτεκτονικὴ, τοὐλάχιστον ἐν τοῖς ναοῖς. Οὐδὲ ἀνάγκη πολλοῦ φωτὸς ἦτο, διότι ἐντὸς τοῦ ναοῦ δὲν ἐξετελοῦντο οὐσιώδεις καὶ γενικαὶ ἱερουργίαι ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ναοῦ».

(2) Ὅπως ἐν πάσῃ ἱεροτελεστίᾳ εἶναι ἀναγκαῖον πῦρ καὶ ὕδωρ, διότι τὸ πῦρ καθαίρει, τὸ δὲ ὕδωρ ἐξαγνίζει κατὰ Πλούτ. ἐν κεφ. ῥωμ. 1, οὕτω καὶ ἔν τισι ναοῖς ὑπῆρχον λύχνοι ἀκοίμητοι διὰ τοιαύτην ἔννοιαν, καὶ εἰς πολλὰς τελετὰς δὲν ἔλειπον λαμπάδες. βλ. Bœtticher ἐ. ἀ. 4 273. καὶ Ἕρμανν ἑλ. ἀρχ. 2, 19, 11).

(3) Παυσ. 1. 26. 7.

(4) Διον. Ἁλικ. 1. 60, 62 καὶ 65. Πλουτ. Νουμ. 11—14 καὶ Ῥωμ. 2—17.

(5) Ἐν τῷ περὶ ἀποχῆς 2. 5. «Ταύτῃ τοὺς φαινομένους οὐρανίους εοὺς τῇ θυσίᾳ δεξιούμενοι καὶ διὰ τοῦ πυρὸς ἀποθανατίζοντες αὐτοῖς τὰς τιμάς. Τούτοις γὰρ καὶ τὸ πῦρ ἀθάνατον ἐφύλασσον ἐν τοῖς ἱεροῖς, ὡς ὂν μάλιστα αὐτοῖς ὁμοιότατον.

Περὶ τῆς εἰσόδου τοῦ σηκοῦ.

Ἡ κυρία τοῦ σηκοῦ εἴσοδος ἔκειτο πάντοτε ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἥτις ἦτο εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ναοῦ· πρὸ ταύτης δὲ ἵστατο ὁ βωμός, διότι καὶ τὸ ἐν τῷ σηκῷ ἄγαλμα εἶχεν ἐστραμμένον τὸ πρόσωπον πρὸς ἀνατολὰς εἰς τὴν θύραν καὶ τὸν βωμόν. Ὁ δὲ λόγος τούτου ἦτο ὅτι εἰς τὰ ἑῷα, ὄντα κατὰ τοὺς Αἰγυπτίους[1]) τοῦ κόσμου πρόσωπον, ἦτο καὶ ἡ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν ἕδρα, τῶν δὲ ἡρώων εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς ἡλίου μέρη τῆς γῆς. Ἐντεῦθεν προσευχόμενοι ἁπλῶς[2]) πρὸς τοὺς οὐρανίους θεοὺς, ἔστρεφον τὸ πρόσωπον πρὸς ἀνατολὰς, ἱκετεύοντες δὲ τοὺς ἥρωας ἀπέβλεπον πρὸς δυσμάς[3])· διὸ καὶ τὰς μὲν πρὸς τοὺς θεοὺς θυσίας ἐτέλουν ἀνίσχοντος, τὰς δὲ πρὸς ἥρωας καὶ νεκροὺς χοὰς δύοντος ἡλίου[4]). Ὅτε ὅμως προσηύχοντο πρὸ τῶν ἀγαλμάτων τῶν ἐν ναοῖς θεῶν, ἐπειδὴ ταῦτα, ὡς εἴρηται, εἶχον πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένον τὸ πρόσωπον, ἔβλεπον μὲν πρὸς τὸ ἄγαλμα ἀρχόμενοι τῆς προσευχῆς, ἀλλ' ἐν ταύτῃ περιστρέφοντες τὸ σῶμα κύκλῳ, ἔστρεφον τὸ πρόσωπον πρὸς ἀνατολὰς καὶ πάλιν πρὸς τὸ ἄγαλμα· ἀποβλέποντες οὕτω καὶ πρὸς ἀνατολὰς, πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ συνήθη ἕδραν, καὶ εἰς δυσμὰς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ[5]).

---

(1) Πλούταρχ. ἐν τῷ περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσιρ. 32· «Αἰγύπτιοι οἴονται τὰ μὲν ἑῷα τοῦ κόσμου πρόσωπον εἶναι, τὰ δὲ πρὸς βορρᾶν δεξιὰ, τὰ δὲ πρὸς νότον ἀριστερά».

(2) Ovid. Fast. 4. 777· Haec tu conversus ad ortus dic ter κλπ.

(3) Σχ. Πινδ. Ἴσμ. 3,10· «ἔθος πρὸς δυσμὰς ἱερουργεῖν τοῖς ἥρωσι, κατὰ δὲ τὰς ἀνατολὰς τοῖς θεοῖς». Πρβ. Ἀθην. 9,410· καὶ Εὐστάθ. εἰς Ἰλ. Θ, 67· «ἱερὸν ἦμαρ λέγει τὸ πρὸ μεσημβρίας, ἐν ᾧ ἔθυον ὡς τὰ πολλά· τὸ γὰρ μεσημβρινὸν τοῖς κατοιχομένοις ἀπένεμον τὰς χοάς».

(4) Πλουτ. Νουμ. 14· ἀπόῤῥητον ἔχει τὸν λόγον... καὶ τὸ προσκυνεῖν περιστρεφομένους.... «ἡ περιστροφὴ τῶν προσκυνούντων λέγεται μὲν ἀπομίμησις εἶναι τῆς τοῦ κόσμου περιφορᾶς, δόξειε δ' ἂν μᾶλλον ὁ προσκυνῶν, ἐπεὶ πρὸς ἕω τῶν ἱερῶν βλεπόντων, ἀπέστραπται τὰς ἀνατολὰς, μεταβάλλειν ἑαυτὸν ἐνταῦθα καὶ περιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεὸν, κύκλον ποιῶν καὶ συνάπτων τὴν ἐπιτελείωσιν τῆς εὐχῆς δι' ἀμφοῖν». Πρβ. ἐν ῥωμ. κεφ. 14 καὶ ἐν βίῳ Καμίλλου 5 καὶ Μαρκελ. 6.

(5) Λουκιανὸς περὶ τοῦ οἴκου 6· «Τὸ γὰρ τῆς τε ἡμέρας πρὸς τὸ

Τοῦ ἱεροῦ τούτου λόγου ἕνεκα πάντες οἱ ἑλληνικοὶ, καὶ οἱ κατ' ἔθος ἑλληνικὸν ἐκτισμένοι ῥωμαϊκοὶ ναοὶ, ἔχουσι τὴν κυρίαν εἴσοδον εἰς ἀνατολὰς καὶ πρὸ ταύτης τὸν βωμόν· τοῦτο δὲ οὐ μόνον παρὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μαρτυρεῖται[5]), ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν σωζομένων ἐρειπίων τῶν ναῶν πάντων βεβαιοῦται.

Περὶ τῆς εἰσόδου καὶ τοῦ προσώπου τοῦ ναοῦ.

Πάντες οἱ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Σικελίᾳ σωζόμενοι ἑλληνικοὶ ναοὶ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδόντος αὐτοὺς γερμανοῦ Ῥοσσίου[1]), ἔχουσι τὴν εἴσοδον ἀπ' ἀνατολῶν. Μόνον ὁ ἐν Σι-

---

κάλλιστον ἀποβλέπειν, καὶ τὸν ἥλιον ὑπερκύψαντα εὐθὺς ὑποδέχεσθαι καὶ τοῦ φωτὸς ἐμπίπλασθαι ἐς κόρον ἀναπεπταμένων τῶν θυρῶν, καθ' ὃ καὶ τὰ ἱερὰ βλέποντα ἐποίουν οἱ παλαιοί.» Πλουτ. Νουμ. 14· «πρὸς ἕω τῶν ἱερῶν βλεπόντων». Τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ Δίωνος Κασσίου 54, 7. λέγοντος, ὅτι τὸ ἐν τῇ Ἀθήνησιν ἀκροπόλει τῆς Ἀθηνᾶς ἄγαλμα, πρὸς ἀνατολὰς ἱδρυμένον, πρὸς δυσμὰς μετεστράφη καὶ αἷμα ἀπέπτυσε δι' ἀσύνετον τῶν Ἀθηναίων πρᾶξιν ἐπὶ Αὐγούστου. Vitr. 4, 5, arae spestant ad orientem· τἀναντία ὅμως λέγει οὗτος περὶ τῶν ναῶν· ἀλλὰ περὶ τῆς ἀντιφάσεώς του ταύτης βλ. Bœtticher ἐ. ἀ. 4, 34 καὶ 35, 248, 448 καὶ Ἑρμ. § 19, 10).

Οἱ Τυῤῥηνικοὶ τοὐναντίον ναοὶ, οἷος ὁ ἐν Ῥώμῃ τοῦ Καπιτωλίνου Διὸς, τῆς Ἥρας καὶ Ἀθηνᾶς, εἰσὶν ἐστραμμένοι πρὸς μεσημβρίαν· διότι οἱ τῶν Τυῤῥηνῶν οἰωνοσκόποι ἐδίδασκον ὅτι ἡ τῶν θεῶν ἕδρα κεῖται ἐν βοῤῥᾷ. Ἐντεῦθεν τὰ μὲν τῶν θεῶν ἀγάλματα ἔβλεπον πρὸς μεσημβρίαν, ὥςπερ καὶ οἱ τούτων ναοὶ τὴν εἴσοδον εἶχον ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους, οἱ δὲ πρὸς τὸν θεὸν προσευχόμενοι ἔστρεφον τὸ πρόσωπον πρὸς βοῤῥᾶν, ὅπως προςίδωσι τὸ τῶν θεῶν. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ναῶν τούτων εἶχον οἱ Ῥωμαῖοι ἀπὸ τῶν Νουμᾶ ἤδη χρόνων καὶ ναοὺς πρὸς ἀνατολὰς βλέποντας, οἷος ὁ τοῦ διπροσώπου Ἰανοῦ, οὗ τὸ ἓν πρόσωπον ἔβλεπε πρὸς ἀνατολὰς, τὸ ἕτερον πρὸς δυσμάς. Ὕστερον δὲ, ὅτε κατὰ μικρὸν παρέλαβον τὴν τῶν Ἑλλήνων θεῶν λατρείαν ἐν ἀγάλμασι καὶ ὁμοιώμασιν, ἔκτισαν καὶ τούτων ἰδίους ναοὺς καθ' ὅλως ἑλληνικὸν τρόπον. Βλ. Πλουτ. Νουμ. 11 καὶ 14 καὶ Bœtticher 4, 98 καὶ τὸν ἐμὸν Πρυτανικὸν λόγον ἐν σελ. 23 καὶ ἑξῆς.

(1) Βλ. τούτου Jnselreisen ἐν σελ. 151 κ. ἑ. Ἐντεῦθεν ἀποδεικνύεται σφαλερὰ ἡ πρὸ τούτου ἐκφρασθεῖσα δόξα τοῦ Μυλλέρου ἐν Sacr. Minervae Poliadis, σελ. 27, ὅτι κατὰ δωρικὸν ἔθος οἱ ναοὶ βλέπουσι πρὸς δυσμάς.

κίνῳ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκ τῶν ἐν Ἑλλάδι εἶχε τὴν εἴσοδον ἀπὸ δυσμῶν[1]), καὶ εἷς κορινθιακὸς ναὸς ἦτο ἐστραμμένος ἀπὸ τῶν μεσημβριανατολικῶν μερῶν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ, καὶ ὁ ἐν Βάσσαις τῆς Φιγαλίας τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος ἔχει τὴν εἴσοδον ἀπὸ βορρᾶ[2]).

Ἔνθα ὅμως ὑπῆρχον διπλοῖ ἢ δύο ναοὶ ἡνωμένοι, ὡς ὁ ἐν Ἠλείᾳ τῆς Εἰλειθυίας καὶ τοῦ Σωσιπόλιδος δαίμονος, ἀμφότεροι ἔχουσι κοινὴν τὴν εἴσοδον πρὸς ἀνατολὰς, ἐν μὲν τῷ ἔμπροσθεν εἶναι ὁ τῆς Εἰλειθυίας, ἐν δὲ τῷ ὄπισθεν, ἤτοι εἰς τὸ πρὸς δυσμὰς μέρος, ὁ τοῦ δαίμονος Σωσιπόλιδος, εἰς ὃν εἰσέρχεται διὰ τῆς αὐτῆς εἰσόδου τοῦ τῆς Εἰλειθυίας μόνη ἡ θεραπεύουσα ἱέρεια καὶ οὐδεὶς ἄλλος[3]). Ἄλλοι πάλιν διπλοῖ ναοὶ θεῶν, παραλλήλως ᾠκοδομημένοι, ἔχουσιν ἀμφότεροι τὴν εἴσοδον ἀπ' ἀνατολῶν[4]), ὅταν ἀμφότεροι ὦσι καθιερωμένοι Ὀλυμπίοις θεοῖς. Ὅσοι ὅμως διπλοῖ ναοὶ εἰσὶ καθιερωμένοι θεοῖς Ὀλυμπίοις καὶ ἥρωσιν ἢ καταχθονίοις, τούτων ὁ μὲν τῶν Ὀλυμπίων θεῶν κεῖται πρὸς ἀνατολὰς, ὁ δὲ τοῦ ἥρως ἢ καταχθονίου θεοῦ πρὸς δυσμάς· ὡς ὁ μὲν τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς

---

(1) Βλ. Ῥόσσιον περὶ τοῦ ναοῦ τούτου ἐν τῷ πίνακι τῶν μαθημ. τοῦ Ἀθήνησι Πανεπ. τοῦ 1837 σελ. 7.

(2) Ἕρμανν. 2, §. 9. 10. Ε. Κούρτιον ἐν τῇ Πελοπ. τόμ. α'. σελ. 325 καὶ 344. Τινὲς τῶν ὑπὸ τούτου ὀνομαζομένων ἀποδίδουσι τὴν τοιαύτην τοῦ ἐν Βάσσαις ναοῦ διεύθυνσιν εἰς τὴν φύσιν τοῦ τόπου. Ἀλλ' ἂν τοῦτο ἦτο ἡ αἰτία, ἠδύναντο νὰ θεραπεύσωσιν ἄλλως αὐτὴν, ἢ κτίζοντες ἀλλαχοῦ τὸν ναὸν ἢ ἄλλο τι ποιοῦντες, καθότι ἡ φύσις τοῦ τόπου δὲν ἦτο ἐπαρκὴς λόγος νὰ παραβῶσι θρησκευτικὸν γενικὸν κανόνα. Κατ' ἐμὲ ὁ λόγος τούτου ἦτο ἡ ἐν Δελφοῖς ἢ παρὰ τοῖς Ὑπερβορείοις κατοικία τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις, ἀπαλλάξας τοὺς Φιγαλεῖς ἀπὸ τοῦ λοιμοῦ, ἐκλήθη ὑπὸ τούτων Ἐπικούριος, καὶ ὁ εἰς τοῦτον ἐγερθεὶς ναὸς ἐκτίσθη βλέπων πρὸς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν αὐτοῦ· ὅθεν ἦλθεν ἡ σωτηρία αὐτῶν.

(3) Παυσ. 6, 20, 4. Πρβ. Bœtticher ἐ. ἀ. σελ. 300. Τούναντίον ἐν Σικιῶνι κατὰ τὸν αὐτὸν Παυσανίαν (2, 10, 2) ὑπῆρχεν οἴκημα διπλοῦν, καὶ ἐν μὲν τῷ προτέρῳ κεῖται «Ὕπνος, τὸ δὲ ἐνδοτέρω Ἀπόλλωνι ἀνεῖναι Καρνείῳ, καὶ ἐς αὐτὸ οὐκ ἔστι πλὴν τοῖς ἱερεῦσιν εἴσοδος». Διατί ὁ Ὕπνος ἔμπροσθεν, ὁ δὲ Ἀπόλλων ὄπισθεν; Μὴ βλέπει ὁ Παυσανίας ἀπὸ δυσμῶν; Πρβλ. Bœtticher σελ. 298.

(4) Παυσ. 8, 9, 1.

ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ πρὸς ἀνατολάς, ὁ δὲ τοῦ Ἐρεχθέως (Ποσειδῶνος) πρὸς δυσμάς[1]).

Περὶ τῶν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ.

Ἐντὸς τοῦ σηκοῦ ὑπῆρχε πρὸ παντὸς ἄλλου τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα, οὗ χάριν ἐγείρετο καὶ σηκὸς καὶ ναός, ἢ ἀντὶ τοῦ ἀγάλματος ἄλλο τι σύμβολον τῆς τοῦ θεοῦ παρουσίας, εἰς ὃν καθιεροῦται ὁ σηκός, οἷα σύμβολα ἦσαν συνήθη ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις πρὸ τῆς δι' ἀνθρωπομόρφων ὁμοιωμάτων παραστάσεως τῶν θεῶν, καὶ ὕστερον ἐνίοτε ἐξ ἀρχαίων χρόνων τηρούμενα.

Καὶ ἐν μὲν τοῖς Ὁμηρικοῖς χρόνοις ἄδηλον ἂν πάντες οἱ ναοὶ εἶχον ἀγάλματα θεῶν· διότι ὁ Ὅμηρος, εἰ καὶ ποιεῖται μνείαν πολλῶν ναῶν[2]), ἐν ἑνὶ τούτων μόνον λέγεταί πως ὅτι ὑπῆρχεν ἄγαλμα, ἐν τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Τροίᾳ ναῷ[3])· ὥστε ἐνδεχόμενον νὰ ὑπῆρχον καὶ ναοὶ ἄνευ ἀγαλμάτων[4]), ἢ ἔχοντες μόνον σύμβολα τῶν θεῶν, καθόσον ἡ δι' ὁμοιωμάτων ἀνθρωπίνων ἀπεικόνισις τῶν θεῶν ἴσως δὲν ἦτο ἔτι κοινῶς ἀποδεκτή[5]).

Ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, ὅτε ἦτο γενικὴ ἡ τῶν ἀγαλμάτων χρῆσις, ὑπῆρχον ναοί τινες ἄνευ ἀγαλμάτων. Ἡ ἔλλειψις ὅμως αὕτη εἶναι ἐξαίρεσις καὶ προέρχεται ἢ ἕνεκα ἱεροῦ τινος λόγου ἀγνώστου μένοντος τοῖς πολλοῖς, ὡς ἐν τῷ ναῷ τῆς Γανημήδης(=Ἥβης) ἐν Φλιοῦντι δὲν ὑπῆρχεν ἄγαλμα αὐτῆς διὰ τοιοῦ-

---

(1) Παυσ. 1, 26, 6.

(2) Βλ. Nægelsbach Ὁμ. θεολ. σ. 399 ἐκδ. 6'.

(3) Ἰλ. ζ. 92. 303.

(4) Ὁ Overbeck ὅμως ἐν τῇ ἱστορ. τῆς πλαστ. 1, 36 καὶ 45 δοξάζει ὅτι ἡ παρ' Ὁμήρῳ τῶν ναῶν μνεία ὑποθέτει καὶ ὕπαρξιν ἀγαλμάτων.

(5) Καὶ ἄλλα τῶν Ἑλλήνων συγγενῆ ἔθνη, ὡς οἱ Πέρσαι, Γερμανοί, Σκύθαι καὶ αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπὶ Νουμᾶ ἤδη δὲν εἶχον ἀποδεχθῆ ἐν τῇ λατρείᾳ ἀνθρώπινα ὁμοιώματα τῶν θεῶν, ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες πρὸ πολλοῦ εἶχον τοιαῦτα. Πρβλ. Welker ἑλλ. μυθ. 1. 219. 2, 101 καὶ Ἡροδ. 1, 131. 2, 14 καὶ 52, Στράβων 15, 732 καὶ Πλουτ. Ῥωμ. 8. August. de C. D. 4, 31 καὶ Πρυτανικὸν λόγον μου περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους σελ. 23 κ. ἑ.

τον λόγον[1]), ἢ διότι ἀντὶ ἀγάλματος ὑπῆρχε σύμβολον τοῦ θεοῦ, ὡς ἐν τοῖς ναοῖς τῆς Ἑστίας ἔκαιε πῦρ[2]), ὅπερ ἦτο προσωποποίησις τῆς θεᾶς ταύτης ἔν τε τοῖς ναοῖς αὐτῆς καὶ ἐν τῇ ἑστίᾳ ἰδιωτικῶν οἰκιῶν καὶ ἐν τῇ τοῦ Πρυτανείου, κοινῇ τῆς πόλεως ἁπάσης ἑστίᾳ, ἥτις διὰ τοῦτο ἦτο πάντοτε ἱερά. Ναοὶ ἄνευ ἀγαλμάτων ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονεύονται τρεῖς, ὁ τῶν Μοιρῶν ἐν Θήβαις[3]), ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Τιθρωνίῳ τῆς Φωκίδος[4]), ὁ τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ἀμφίσσῃ[5]), ἐν ᾧ φαίνεται ὅτι ἄλλοτε ὑπῆρχε καὶ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ. Ἐνδεχόμενον λοιπὸν ἐν ὑστέροις χρόνοις, ὅτε πολλαὶ λεηλασίαι ἀγαλμάτων καὶ ἱερῶν σκευῶν ἐγένοντο ὑπὸ Ῥωμαίων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀσεβῶν ἀνθρώπων, νὰ ἐξέλιπον ἔκ τινων ναῶν ἀγάλματα ἐκ τοιαύτης ἁρπαγῆς, ἃ ἡ ἀπορία τῶν κατοίκων δὲν ἠδύνατο ἀμέσως νὰ ἀναπληρώσῃ· διὸ ἐπὶ Παυσανίου ἔλειπον. Ἐπιστεύετο δὲ ὅτι ναός, ἀποστερηθεὶς δι' οἱονδήποτε λόγον τοῦ ἐν αὐτῷ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ, ἐγκατελείφθη ὑπὸ τούτου καὶ διὰ τοῦτο ἦτο ἔρημος, ὡς ὁ ἐν Ἀλαλκομεναῖς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ἧς τὸ ἄγαλμα ἥρπασεν ὁ Σύλλας, «ἠμελήθη τὸ ἀπὸ τοῦδε ἄτε ἠρημωμένος τῆς θεοῦ» κατὰ Παυσανίαν[6]).

Γενικὸς λοιπὸν κανὼν ἦτο πᾶς ναὸς νὰ ἔχῃ ἄγαλμα ἢ σύμβολον τοῦ θεοῦ, εἰς ὃν ἦτο ὁ ναὸς καθιερωμένος· ὅθεν ναὸς ἄνευ ἀγάλματος εἶναι ἐξαίρεσις καὶ αὕτη σπανία καὶ δεδικαιολογημένη, οὐχὶ ὅμως καὶ τ' ἀνάπαλιν· διότι πλεῖστα ἀγάλματα θεῶν ὑπῆρχον, ἄνευ ναῶν, οὐ μόνον τὰ ὡς ἀναθήματα ἀνακείμενα ἐν ἱερῷ τινι ὑπαίθρῳ χώρῳ ἢ τεμένει, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἐν ἄλλοις τόποις, εἰς ἃ προσεφέρετο θυσία καὶ λατρεία παρὰ τῶν εὐσεβῶν. Ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Ἀρκαδίας ὑπῆρχεν ἐν τῇ κοιλότητι κέδρου, ὅθεν καὶ κεδρεᾶτις ἐπεκαλεῖτο αὕτη κατὰ Παυσανίαν[7]), καὶ ἄλλα πλεῖστα, ὡς βλέπομεν ἐν μνημείοις τῆς τέχνης

(1) Παυσ. 2, 13, 3. (Πρβλ. Ἔρμανν. ἑλλ. ἀρχ. Β' §. 18, 7).
(2) 2, 35, 1.
(3) 925,
(4) 10, 33, 12.
(5) 10, 38, 8.
(6) Ἐν 9, 33, 4. Πρβλ. καὶ Nægelsbach ἐν μεθομ. μυθολ. σελ. 5.
(7) 8, 13, 2.

προσηρτῶντο εἰς δένδρα, ἅτινα καὶ αὐτὰ ἦσαν τοῖς θεοῖς καθιερωμένα[1]) ὑπὸ εὐσεβῶν ἀνθρώπων· ἄλλα ἐνετίθεντο ἐν ναΐσκοις (niches) ἢ κοιλώμασι φυσικοῖς καὶ τεχνητοῖς ἐπὶ βράχων ἢ τοίχων χειροποιήτων, ὅπως προφυλάσσωνται ἀπὸ πάσης βλάβης καὶ βεβηλώσεως, πλεῖστα δὲ τελευταῖον καὶ ἐν ὑπαίθρῳ πλησίον ναῶν ἢ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτων, ἐν ἱεροῖς χώροις τεμενῶν, ἀλσέων καὶ ἐπὶ τῶν ὁδῶν πρὸς τούτοις.

Τὸ ἐν τῷ σηκῷ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα ἵστατο ὄρθιον, ὅπερ συνηθέστερον, ἐπὶ κρηπιδώματος ἢ βάθρου, φέρον ἐν χερσὶν ἢ ἔχον παρ' αὐτῷ καὶ ἰδιασύμβολα ἢ καὶ ἱερὰ αὐτῷ ζῶα, ἢ καὶ ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου, ὅςτις καὶ αὐτὸς ἦτο κεκοσμημένος συμβόλοις καὶ παραστάσεσιν, ἀναφερομένοις εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν μυθολογίαν τοῦ θεοῦ ἐν γένει ἢ εἰς ἰδιαίτεραν περίστασιν, ἧς χάριν ἐγείρετο ὁ ναὸς καὶ τὸ ἐν τούτῳ ἄγαλμα, καὶ ἥτις ἔδιδεν ἀφορμὴν, ὅπως ὁ θεὸς φέρῃ διὰ τοῦτο ἰδιαίτερον ἐπίθετον, οἷον Ἀθηνᾶ Νίκη, Ἀθηνᾶ Πρόμαχος, Πολιὰς, Ἀπόλλων Ἐπικούριος κλπ.

Τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ ἵστατο πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ, βλέπον, ὡς εἴρηται, πρὸς ἀνατολὰς, συνήθως ἀνοικτὸν καὶ ἄνευ περικαλυμμάτων· ἐνίοτε ὅμως καὶ περιεκλείετο ἑκατέρωθεν διὰ λεπτῶν τοίχων ἐκ λίθου ἢ ξύλου ἢ μετάλλου προεκτεινομένων πρὸ αὐτοῦ καὶ εἰς τὰ ἄνω δι' ἀετώματος συνεχωμένων οὕτως, ὥστε ἐσχηματίζετο νέος μικρὸς ναΐσκος (δῶμα ἢ δόμος[2]), ἐντὸς τοῦ ὅλου ναοῦ, ἔχων τὸ πρόσωπον ἀνοικτὸν, ὅπερ ἐν ἀνάγκῃ ἐκλείετο διὰ παραπετάσματος ἢ ἄλλως πως, προφυλάσσοντος οὕτω τὸ ἐντὸς ἄγαλμα ἀπὸ πάσης βλάβης καὶ βεβηλώσεως[3]). Ὁ οὕτω περικλειόμενος χῶρος, ἐν ᾧ τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν

(1) Πολλὰ τοιαῦτα συνήγαγεν ὁ K. Bœtticher ἐν τῷ συγγράμματι Baumkultus der Hellenen, 1856.

(2) Θεοκ. 17, 17 «χρύσεος δόμος ἐν Διὸς οἴκῳ». Ἀππιανὸς ἐν 8, 172· «Ἐςιόντες εἰς ἱερὸν Ἀπόλλωνος, οὗ τό τε ἄγαλμα κατάχρυσον ἦν, καὶ δῶμα αὐτῷ χρυσήλατον ἀπὸ χιλίων ταλάντων σταθμοῦ περιέκειτο, ἐσύλων καὶ ταῖς μαχαίραις ἔκοπτον».

(3) Μαρτυρίας ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τοιούτων ναΐσκων εὑρίσκομεν ἐν πολλοῖς τῶν συγγραφέων καὶ ἀπεικονίσματα ἐν νομίσμασι πόλεών τινων. Πραβλ. Boetticher ἐν τῇ τεκτ. τῶν Ἑλλήνων τόμ. 4, σ. 251 κ. ἑ.

(sacrarium, aedicula), ὅπερ καὶ ἄδυτον λέγεται καὶ ἀνάκτορον[1]), διότι καὶ οἱ θεοὶ ἄνακτες καλοῦνται, τὸ αὐτὸ καὶ ἔδος ἐνίοτε συνεκδοχικῶς ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ θρόνου τοῦ θεοῦ, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν.

Μὲ ὁμοίας κατασκευῆς ναΐσκους περιεκλείοντο καὶ ἄλλα θεῶν ἀγάλματα, εἴτε ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ναοῦ ὑπάρχοντα, εἴτε καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἐν ἱεροῖς τόποις εὑρισκόμενα[2]). Συνήθως ὅμως ἐντὸς τοῦ ναοῦ μόνον τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, εἰς ὃν ἦτο καθιερωμένος ὁ ναός, ἐκλείετο ἐντὸς ναΐσκου, πρὸς δήλωσιν τῆς ἄκρας ἱερότητος αὐτοῦ τε καὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἔδει νὰ τελῆται ἡ τοῦ θεοῦ λατρεία. Τὰ λοιπὰ τοὐναντίον ἀγάλματα θεῶν ἢ καὶ ἡρώων, τὰ ὁποῖα ἵσταντο ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, ὡς ἀναθήματα τῷ θεῷ, ἵσταντο ἐν χώρῳ ἀνοικτῷ.

Ὅτε ὅμως ὁ αὐτὸς ναὸς ἦτο καθιερωμένος εἰς δύο ἢ πλείονας θεούς, τότε καὶ τούτων τὰ ἀγάλματα ἵσταντο ἐν τῷ βάθει τοῦ σηκοῦ βλέποντα πρὸς τὴν εἴσοδον, καὶ ἐκλείοντο ἐντὸς ναΐσκων[3]) ὅπως οὕτω δηλωθῇ ὅτι οἱ θεοὶ οὗτοί εἰσι σύνναοι ἢ σύνοικοι, καὶ ὁ ναὸς ἐξίσου αὐτοῖς καθιερωμένος.

Κάτωθεν τοῦ ἱεροῦ τούτου ναΐσκου τῶν ἀγαλμάτων ἐντὸς τῆς γῆς ὑπῆρχον εἴς τινας ναοὺς κρύπται ἢ ὑπόγεια ἄδυτα, ἐν οἷς κατετίθεντο ὀστᾶ ἢ κόνις ἢ καὶ ἱερὰ λείψανα προσώπων ἐχόντων μυθολογικὴν σχέσιν πρὸς τὸν ἐν τῷ ναῷ λατρευόμενον θεόν. Ὑπὸ

---

(1) Πλούταρχος ἐν Περικλ. 13· «Τὸ δ' ὀπαῖον τοῦ ἀνακτόρου» ἔνθα ἵστατο τὸ τῆς θεοῦ ἄγαλμα· ἐν Μαρ. 17, ἐν Σύλλ. 12, ἐν Νουμ. 13 καὶ ἀλλαχοῦ· πλείω παρὰ Siebelis» ἐν βίῳ Περικλ. σελ. 136.

(2) Ἐν ὑστέροις χρόνοις ἡρώων ἢ καὶ ἀνθρώπων ἀποθεωθέντων ἀνδριάντες, οἵτινες χάριν ἱερότητος ἐτίθεντο ἐντὸς τῶν ναῶν, ὡς ὁ Πτολεμαίου ἐν τῷ τοῦ Διὸς ναῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ Θεοκ. 17, 17 εἶχε χρυσοῦν δόμον ἐν τῷ Διὸς οἴκῳ· συνήθως δὲ οὗτοι ἐτίθεντο ἐν ὑπαίθρῳ. Ὡςαύτως καὶ τὰ ἐπὶ τῶν τάφων τῶν νεκρῶν ἐγειρόμενα ὁμοιώματα, ἀγάλματα ἢ ἀνάγλυφα ἢ καὶ εἰκόνες γραπταί, παριστάνουσαι πράξεις ἢ περιστατικὰ τοῦ βίου τῶν νεκρῶν, ἐκλείοντο ἐντὸς τοιούτων ναΐσκων ἢ ἡρώων, ὡς βλέπομεν ἐν τῇ ἀνασκαπτομένῃ νεκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν παρὰ τὴν ἐκ Πειραιῶς εἴσοδον τῆς πόλεως.

(3) Plin. 35, (10, 108) ἢ 36, 22. Βλ. καὶ Bœtticher ἐ. ἀ. 117, σημ. 32).

τὴν βάσιν τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος ὑπῆρχεν ὁ τάφος τοῦ Ὑακίνθου· ὑπὸ τὴν χαλκῆν βάσιν τοῦ Μηχανέως Διὸς ἐν Ἄργει τὰ ὀστᾶ τοῦ Ταντάλου[1])· εἰς τὸ ὑπόγειον ἄδυτον τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ τὰ λείψανα τοῦ Διονύσου καὶ τὰ ὀστᾶ τοῦ δαίμονος Πύθωνος· ὑπὸ τὸ Ἐρέχθειον ἐν Ἀθήναις ἐντὸς ὑπογείου κρύπτης τὰ τοῦ Ἐρεχθέως ὀστᾶ.

Ἡ συνήθεια αὕτη, τοῦ καταθέτειν ὀστᾶ καὶ ἄλλα λείψανα κάτω τοῦ ναΐσκου, τηρουμένη πιθανῶς καὶ ἐν ἄλλοις ἑλληνικοῖς ναοῖς εἰ καὶ δὲν μαρτυρεῖται, μετεβιβάσθη καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ὅπως καὶ πλεῖστα ἄλλα, mutatis mutandis. Καταλαβόντος τοῦ ἱεροῦ βήματος τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν τὴν θέσιν τοῦ σηκοῦ τῶν ἑλληνικῶν ναῶν καὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης ἐν τούτῳ τὴν θέσιν τοῦ ἀγάλματος, περικλείεται αὕτη ἐνιαχοῦ μὲ τέσσαρας κιονίσκους, εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας ὑψουμένους, μὲ παραπετάσματα περὶ τούτους καὶ ἄνωθεν μὲ οὐρανόν, ὥστε παρέχει θέαν ἀρχαίου ναΐσκου (aediculae), ὑποκάτωθεν δὲ τῆς τραπέζης κατατίθενται τὰ τοῦ ναοῦ ἐγκαίνια, ἅτινά εἰσιν ἱερὰ λείψανα ἁγίων, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν τοῖς μνημονευθεῖσι ναοῖς.

Ἐκτὸς τούτου κατατίθενται εἰς τὸν ἡμέτερον ναὸν καὶ εἰκόνες ἁγίων, ἃς ἡ τῶν χριστιανῶν εὐσέβεια, ἰδίως δὲ συντεχνία τις ἢ ὁμὰς ἀνθρώπων, κοινὸν ἔχουσα ἅγιόν τινα προστάτην ἢ καὶ ἔφορον τῶν τὴν αὐτὴν τέχνην ἢ ἐπιτήδευμα μετερχομένων, κατασκευάζει ἐξ ἐράνου αὐτὰς καὶ καταθέτει εἰς ἐκκλησίαν τινὰ ὡς εἰς ἱερὸν τόπον, καὶ τελεῖ κατ' ἔτος ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ ἁγίου ἱερουργίαν[2]),

(1) Παυσ. 2, 22, 3 καὶ 4.

(2) Οἱ ἐν Ἀθήναις κρεωπῶλαι προστάτας ἔχουσι τοὺς Ταξιάρχας, οἱ ἐπαῖται τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν ἐλεήμονα, οἱ ὑποδηματοποιοὶ τὸν ἅγιον Ἀνδρέαν, οἱ παντοπῶλαι καὶ ναυτικοὶ τὸν ἅγιον Νικόλαον, οἱ κηπουροὶ τὸν ἅγιον Τρύφωνα, οἱ λαχανοπῶλαι καὶ ὀπωροπῶλαι καὶ ἀμαξηλάται καὶ ποιμένες τὸν ἅγιον Γεώργιον, οἱ μαλλίνων ὑφασμάτων ῥάπται (ἀμπατζίδες) τὸν ἅγιον Κωνσταντῖνον, οἱ κουρεῖς καὶ πτωχοὶ τὸν ἅγιον Παντελεήμονα, οἱ κτίσται τὸν ἅγιον Δημήτριον, οἱ σιδηρουργοὶ τοὺς ἁγίους Ἀποστόλους, οἱ φανοποιοὶ τοὺς ἁγίους Πάντας, οἱ ἐν τῇ κεντρικῇ ἀγορᾷ τῶν τροφίμων ἐν γένει ἔμποροι τὴν Ζωοδόχον Πηγὴν, ἧς ὁ ναὸς παράκειται, οἱ ἀρτοπῶλαι τὴν τῆς Μεταμορφώσεως ἑορτὴν, οἱ ξυλουργοὶ τὴν τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ἄλλοι ἄλλους.

καθ' ὃν τρόπον καὶ ἀρχαῖοι ὁμότεχνοι ἐν ὁμοίαις περιστάσεσιν ἐποίουν, καθιεροῦντες τὸ τοῦ θεοῦ των ἄγαλμα ἢ ὁμοίωμα εἰς ἱερόν τινα χῶρον ἢ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἢ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἐν τῷ ἱερῷ περιβόλῳ καὶ ἐν ῥητῷ χρόνῳ τελοῦντες αὐτῷ θυσίαν[1]). Καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ τῶν ἀρχαίων συνήθεια τοῦ περικλείειν τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ ἐντὸς ναΐσκου, τηρεῖται ἐνίοτε καὶ νῦν ἔτι παρ' ἡμῖν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, τιθεμένης τῆς εἰκόνος τοῦ ἁγίου, τοῦ προστάτου συντεχνίας ἢ ὁμάδος τινὸς ἀνθρώπων, ἐντὸς ἑρμαρίου ἢ ναΐσκου ξυλίνου, ἔχοντος βάσιν ἱκανῶς ὑψηλὴν, καὶ εἰς ἑκατέρας τὰς πλευρὰς παραστάδας ἢ κιονίσκους καὶ ἄνωθεν ἀέτωμα, ὥστε παρέχει οὕτω τὸ κατασκεύασμα τοῦτο θέαν ναΐσκου ἀρχαίου, προφυλάσσοντος τὴν τοῦ ἁγίου εἰκόνα, καὶ δεικνύοντος τὴν ἐξιδιασμένην ἱερότητα αὐτῆς[2].)

---

(1) Βλέπε περὶ τούτου τὴν πρὸ μικροῦ ἐκδοθεῖσαν πραγματείαν τοῦ Otto Lüders über die Dionysischen Künstler 1873. Οὐ μόνον ὁμότεχνοι ἀλλὰ καὶ ἄλλοι, κοινὸν προστάτην ἔχοντες τὸν αὐτὸν θεὸν, ἐποίουν τοιαῦτα. Ἐκαλοῦντο δὲ οἱ τὸ αὐτὸ θρησκευτικὸν κοινὸν ἢ σύνοδον συγκροτοῦντες ὀργεῶνες, θιασῶται, ἐρανισταὶ, ἢ καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ, ὃν ἰδιαζόντως ἐλάτρευον, ἢ καὶ ἀπ' ἄλλου τινὸς περιστατικοῦ. Βλ. σελ. 13 κ. ἑ. τοῦ ῥηθέντος συγγράμματος. Τὸ πλῆθος τῶν τοιούτων θρησκευτικῶν κοινῶν ἢ συνόδων ηὔξησεν ἔτι μᾶλλον ἐν τῇ παρακμῇ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας κατὰ τοὺς Μακεδονικοὺς καὶ Ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε εἰσεκομίζοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Ῥώμην παντὸς τόπου καὶ εἴδους θρησκεύματα διὰ τῆς ὁσημέραι αὐξανούσης ἐπιμιξίας τῶν λαῶν. Οἱ ἔν τινι ἑλληνικῇ πόλει ἀποκαθιστάμενοι ἀλλοδαποὶ ἐκόμιζον τὸν τῆς πατρίδος των θεὸν καὶ ἐλάτρευον τοῦτον ἐν ἰδίῳ χώρῳ κατὰ τὸν πάτριον αὐτῶν τρόπον. Ἐκ τῶν ἀνευρισκομένων ἐπιγραφῶν μανθάνομεν, ὅτι τοιοῦτοι θρησκευτικοὶ σύλλογοι ὑπῆρχον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν παραλίαις πόλεσιν, ὅπου ἕνεκεν τοῦ ἐμπορίου ὑπῆρχον καὶ πλείονες ξένοι.

Ὅμοιά τινα παρατηροῦμεν καὶ σήμερον ἐν Ἀθήναις γινόμενα, ἔνθα πάροικοι πόλεων ἢ χωρῶν τινων λατρεύουσι τὸν τῆς πατρίδος των προστάτην ἅγιον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς αὐτοῦ διὰ τῆς δυνατῆς αὐτοῖς ἐπισημότητος καὶ λαμπρότητος.

(2) Βλέπε τοιαύτας εἰκόνας ἐν τῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης ναῷ ἰδίως καὶ ἐν ἄλλοις ἐν Ἀθήναις, ὑπὸ συντεχνιῶν καθιερωθείσας.

Καὶ ἡ κόγχη ἔτι, ἡ ὄπισθεν καὶ ἄνω τῆς ἱερᾶς τραπέζης ὑψουμένη καὶ κλείουσα τρόπον τινὰ ταύτην, προῆλθεν ἐξ ἑλληνικῆς συνηθείας ἀπὸ τοῦ σχήματος ναΐσκων καλυπτόντων τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα ἐν ναοῖς ἴσως εὐτελεστέροις καὶ μικροῖς. Ἐν τισι ναΐσκοις, ὡς εἴρηται, προεξετείνοντο ἑκατέρωθεν τοῦ ἀγάλματος προστάδες ἢ πρόστυλα καὶ ἄνωθεν τούτων ὑπῆρχε κάλυμμα ἢ ἀετὸς, ὄπισθεν ἔχων ἡμικυκλοειδὲς τόξον ἢ ἐξέδραν, ἀποτελουμένης οὕτως ἀψίδος ἢ κόγχης ὄπισθεν τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ. Ἡ τοιαύτη ἀψὶς συνήθης ἦτο ἐν ταῖς βασιλικαῖς στοαῖς τῶν Ῥωμαίων ἰδίως, ἔνθα τὸ τοῦ Πραίτωρος βῆμα. Ἐκ τοιούτων δὲ βασιλικῶν προῆλθε καί τινων ἐκκλησιῶν τὸ σχέδιον, οἷον εἶναι τὸ τοῦ ἁγίου Διονυσίου τῆς τῶν καθολικῶν ἐν Ἀθήναις ἐκκλησίας.

Καὶ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ὑπάρχει πρότυπον ἐν ἀρχαίοις ναοῖς μέ τινας διαφοράς. Ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ περὶ Συρίας θεοῦ συγγράμματί του[1]), περιγράψας τὰ ἐκτὸς τοῦ ναοῦ ταύτης τῆς θεᾶς, ὁρῶντος πρὸς ἀνατέλλοντα ἥλιον καὶ ὄντος ἐξειργασμένου εἰς τρόπον Ἰωνικοῦ ναοῦ, ἐπάγει ὅτι «ἔνδοθεν οὗτος οὐκ ἁπλόος ἐστὶν, ἀλλ' ἐν αὐτῷ θάλαμος ἄλλος »πεποίηται· ἄνοδος δὲ εἰς τοῦτον ὀλίγη· θύρησι δὲ οὐκ ἤσκηται, »ἀλλ' ἐς ἀντίον ἅπας ἀναπέπταται. Ἐς μὲν οὖν τὸν μέγαν νηὸν »πάντες εἰςέρχονται, ἐς δὲ τὸν θάλαμον οἱ ἱρέες μοῦνον· οὐ μέν »τοι πάντες ἱρέες, ἀλλά τοι μάλιστα ἀγχίθεοί τέ εἰσι, καὶ τοῖσι »πᾶσα ἐς τὸ ἱερὸν μέλεται θεραπείη. Ἐν δὲ τῷ δε εἴαται τὰ «ἕδεα, ἥ τε Ἥρη, καὶ τὸν αὐτοὶ Δία ἐόντα ἑτέρῳ οὐνόματι κλῄ»ζουσι. Ἄμφω δὲ χρύσεοί εἰσι καὶ ἄμφω ἕζονται» ἐξ ἧς περιγραφῆς γίνεται δῆλον ὅτι ὁ θάλαμος εἶναι τὸ ἱερὸν καὶ ἄδυτον, ἐν ᾧ τὸ τῆς θεᾶς ἄγαλμα, εὐρυχωρότερον τῶν συνήθων ναΐσκων καὶ ἐξέχον τοῦ λοιποῦ χώρου τοῦ ναοῦ, μὴ χωριζόμενος ὅμως ἀπὸ τούτου διὰ παραπετάσματος ἢ ἄλλου τινὸς, ὡς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ τὸ μέγα εἰκονοστάσιον ἢ τέμπλον χωρίζει τὸ ἱερὸν βῆμα ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ εἰς μὲν τὸν θάλαμον εἰςήρχοντο μόνον οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ τοῦ ναοῦ ὑπηρέται, εἰς δὲ τὸν ἐκτὸς ναὸν συ-

(1) Ἐν κερ. 31.

νήρχετο τὸ πλῆθος τῶν εὐσεβῶν προςκυνητῶν, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνέρχονται καὶ ἵστανται οἱ προςευχόμενοι χριστιανοί. Τοιαύτη ὅμως διάθεσις τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ δὲν ἦτο συνήθης[1]). Ἐν τῷ ἑλληνικῷ ναῷ τὸ μὲν πλῆθος μένει ἔξω τὸ ναοῦ, ὅπου τελεῖται ἡ θυσία καὶ τὰ λοιπὰ τῆς λατρείας, ἀπέναντι τοῦ ἀγάλματος, οἱ ἱερεῖς δὲ μόνον εἰςέρχονται εἰς τὸν ναὸν ἢ τὸν σηκὸν τούτου· διὸ καὶ οἱ σηκοὶ συνήθως δὲν ἔχουσι μεγάλην ἔκτασιν, ὡς ἤδη εἴρηται, ἀλλὰ τοσαύτην, ὅση ἀρκεῖ διὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ καὶ τὰ τῆς λατρείας σκεύη καὶ τὰ ἀναθήματα. Ναοὶ ὅμως, ἐν οἷς ἐτελοῦντο τὰ μυστήρια, εἶχον τὸν σηκὸν, ὅςτις μέγαρον συνήθως καλεῖται, ὡς τὸ τῆς Δήμητρος ἐν Ἐλευσῖνι, ἱκανῶς εὐρύχωρον, διότι ἐν αὐτῷ συνήρχοντο πάντες οἱ μύσται οἱ μέλλοντες νὰ μυηθῶσιν ἐν τοῖς μυστηρίοις, καὶ ἐθεῶντο πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς δρώμενα καὶ γινόμενα ὑπὸ τῶν ἱερέων. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ναοὶ εἶχον ὅλως ἄλλην διάθεσιν, περὶ ὧν ἀκριβεῖς εἰδήσεις δὲν ἔχομεν, ὅπως οὐδὲ περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς τελουμένων μυστηρίων, διὰ τὴν μυστηριώδη φύσιν αὐτῶν ταύτην.

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

---

(1) Ἰδίαν διάθεσιν εἶχε καὶ τὸ ἐν Αὐλίδι οἰκοδόμημα τῶν Φωκέων, φωκικὸν καλούμενον, ἐν ᾧ συνήρχοντο οὗτοι καὶ ἐβουλεύοντο, καὶ ἐν ᾧ ἦσαν τὰ τῶν θεῶν ἀγάλματα Διὸς, Ἀθηνᾶς καὶ Ἥρας. βλ. Παυσ. 10, 5, 1. ἀλλὰ τοῦτο ἴσως ἦτο μᾶλλον βουλευτήριον ἢ ναός.

ΜΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΜΕΤΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ.

Μετεκδίδομεν σήμερον μίαν προ 45 ἐτῶν ἐσφαλμένως κατά τινα ἐκδοθεῖσαν ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Græcarum ἐπιγραφήν, διότι ἐπετύχομεν ἀπόγραφον αὐτῆς ὀρθότερον ἐξ αὐτοῦ τοῦ λίθου, ὑποβληθὲν ἐσχάτως εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἑταιρίας παρά τινος φιλοπόνου φοιτητοῦ τῆς νομικῆς σχολῆς Λεωνίδα Γεωργίτση Ἠπειρώτου. Καὶ ἴσως μὲν μάταιον ἔργον ποιοῦμεν, διότι ἐνδεχόμενον ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ νὰ ἐξεδόθη καὶ παρ' ἄλλου τινὸς ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ὀρθότερον ἢ ὅπως ἔχει ἐν τῷ Corpus, καὶ νὰ διέλαθεν ἡμᾶς, ὅμως δὲ ποιοῦμεν τὸ ἔργον, ἐπειδὴ μᾶς δίδεται πάλιν ἀφορμὴ νὰ παρακαλέσωμεν τοὺς ἡμετέρους ὁμογενεῖς νὰ ἀποσείσωσι τέλος πάντων τὴν πρὸς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα συνήθη ἀδιαφορίαν των, ἐξ ἧς πολλαὶ καθ' ἑκάστην ζημίαι γίνονται εἰς τὴν ἀρχαιομάθειαν, νὰ προσβλέπωσι δὲ αὐτὰ ἀγαπητικῶς καὶ νὰ τὰ μελετῶσι, ἐξ οὗ κέρδος βέβαιον. Ὁ λίθος ὁ ἔχων τὰ γράμματα ἃ δίδομεν κατωτέρω, ἦτο ἀκέραιος πρὸ πεντηκονταετίας ἐν Δομοκῷ (Θαυμακοῖς) τῆς Θεσσαλίας, ὅτε τὸν εἶδαν καὶ ἀντέγραψαν οἱ περιηγηταὶ Leake καὶ Dodwell, ἐξ ὧν τὸν ἔλαβεν ὁ Boeckh εἰς τὸ Corpus. Τώρα δὲ ὁ Λεωνίδας Γεωργίτσης εὗρε τὸν λίθον τοῦτον κολοβὸν κατὰ τὸ ἓν τέταρτόν του. «Εὑρίσκεται, λέγει, ἐν τῇ γωνίᾳ οἰκίας τινός, ἥτις ἄλλοτε ἦν ἐκκλησία, ὡς ἀναφέρουσι γέροντες, μαρτυροῦσι δὲ τοῦτο καὶ αἱ μέχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου σωζόμεναι εἰκονογραφίαι. Σήμερον ἡ οἰκία αὕτη εἶναι ἰδιοκτησία τῆς μονῆς τῆς Ὀμβριακῆς, μετασχηματισθεῖσα τὸ μὲν κάτω πάτωμα εἰς ἐργαστήρια, τὸ δὲ ἄνω χρησιμεύει ὑπὸ ἐνοίκιον εἰς τελωνεῖον τῆς Κυβερνήσεως. Ἐν τοῖς θεμελίοις εὑρίσκονται πολλοὶ ἀρχαῖοι λίθοι, ἴσως δὲ καὶ τὸ ἄλλο τεμάχιον τῆς ἐπιγραφῆς, διότι παρὰ πολλῶν ἠκούσαμεν, ὅτι εἶδον τὸν λίθον πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως τῆς οἰκίας ταύτης σῶον».

Καὶ ὅμως καὶ κολοβὸς ὢν ὁ λίθος *διδοῖ ψᾶφον περ' αὐτοῦ*, παρέχων ἡμῖν ἐν τῷ σωζομένῳ του μέρει τέσσαρας καλλίονας

γραφάς, ἃς εἶδαν οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ Γεωργίτση· καὶ οὐδὲν θαῦμα, νέος ἀγύμναστος καὶ ἄλλης ἐπιστήμης ἢ τῆς φιλολογίας ὁπαδὸς ν εἶδεν ἔν τισι κάλλιον ἀνδρῶν πολυπείρων καὶ εἰδικῶν. Ἰδοὺ διὰ τί πρέπει τὰ πρωτότυπα μνημεῖα νὰ φυλάττωνται ὡς κόρη ὀφθαλμοῦ εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον καὶ νὰ μελετῶνται ὑπὸ πλείστων. Εἶναι πλάνη νὰ νομίζωσιν οἱ ἡμέτεροι, ὅτι ἐπειδὴ μεγαλώνυμός τις Φράγκος ἀντέγραψεν ἢ ἀπεικόνισέ τι ἀρχαῖον, ἤδη ἐγένετο τὸ πᾶν ἔργον τῆς ἐπιστήμης καὶ περιττὸν πλέον ἡμεῖς οἱ νάνοι νὰ τὸ περιεργαζώμεθα. Ἐξ ἐναντίας, εἶνε βεβαιωμένον, ὅτι μόνον μετὰ πλείονας πλειόνων ἀντιγραφὰς κατορθοῦται ἡ πιστὴ ἔκδοσις τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων μνημείων.

Ἰδοὺ τώρα τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ὅπερ κολοβὸν ὂν ἐν τῷ τοῦ Γεωργίτση ἀπογράφῳ κατὰ τὸ πρὸς τ' ἀριστερὰ τῷ ὁρῶντι μέρος, συμπληρῶ ἐκ τῆς τοῦ Boeckh ἐκδόσεως, θέτων τὰς ἐξ ἐκείνης λέξεις ἐν ἀγκύλαις, παραδεχόμενος δὲ τὰς 4 τοῦ Γεωργίτση καλλίονας ἀναγνώσεις, ἃς διαστέλλω δι' ἀραιογραφίας.

Ἀγαθᾶι τύχαι· πό]λις Θαυμακῶν
ἔδωκε Ἀγέστωι] Ἀγρολέωνος
Καλλιεῖ προ]ξενίαν, ἐπινομί-
αν, ἀσυλίαν] ἀσφάλειαν, ἔνκτη-
5 σιν, ἀτέλει]αν πάντων καὶ πολέ-
μου καὶ εἰρά]νας ἐν τὸν ἅπαντα
χρόνον κ]αὶ αὐτῶι καὶ ἐκγόνοις καὶ
ὅσα τοῖς] ἄλλοις προξένοις πάν-
τα· ἀρ]χόντων Σφοδρία, Λεωνίδα,
10 Φάν]α (;). ἔνγυος τᾶς προξενίας
Πολύμνα σ τ ο ς.
Ἀγαθᾶι τύχ]αι. πόλις Θαυμακῶν ἔδωκε Πυῤῥί α (ι
Τιμαγόρου] Ἡρα(κλ)ε(ιώ)ται ὄντι εὐεργέτα(ι) αὐτ-
ᾶς προ]ξενίαν, ἰσοπολιτείαν, ἐπινομίαν, ἀ-
15 συλίαν], ἀσφάλειαν, ἔνκτησιν, ἀτέλειαν
πάντων] καὶ πολέμου καὶ εἰράνας καὶ αὐτῶ(ι) καὶ
ἐκγόνοις] ἐν τὸν ἅπαντα χρόνον καὶ ὅσα
τοῖς ἄλλοις] προξένοις πάντα· ἀρχόντων
.... α, Ἱειράκου (;), Νικομ]ά(χ)ου. ἔνγυος τᾶς
20 προξενίας Νεοπτόλεμος Εὐηθίδου.

Ἔχω εἰς τὰ ἀνωτέρω νὰ παρατηρήσω τὰ ἑξῆς. Τὸ ὑπ' ὄψεν μου ἀπόγραφον τοῦ Γεωργίτση εἶναι μὲν μεγαλογράμματον, ἀλλ' ὄχι καὶ τοιοῦτο, οἷον νὰ ἐμπνεύσῃ ἐν πᾶσι πλήρη πίστιν εἰς τὸν ἀναγνώστην. Ἰδίως φαίνεται ὁ νέος νὰ μὴ ἀπέδωκε πιστότατα τὰ τέλη τῶν στίχων, ἀλλὰ νὰ παρέτεινεν αὐτὰ ἐπὶ ποσὸν ἢ συνέστειλε κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ ἢ κατὰ τὸ εὐχερέστερον τῆς ἀναγνώσεως. Ὅθεν ἐν τούτοις ἠκολούθησα ἐγὼ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Boeckh, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ δὲν εἶχα ἐνώπιόν μου χάρτινον ἔκτυπον καὶ ἔβλεπα, ὅτι ὁ Γεωργίτσης εἶχε διεσταλμένην πᾶσαν λέξιν κατὰ τὸ νεωτερικὸν ἡμῶν σύστημα, ὅπερ ἐν ταῖς παλαιαῖς ἐπιγραφαῖς δὲν ἦτο ἔτι συνειθισμένον. Αἱ 4 καλλίονες ὑπ' ἐμοῦ κρινόμεναι ἀναγνώσεις εἶναι· τὸ ἐν τῷ ς'. στίχῳ *ἐν* ἀντὶ *ἐπί*, τὸ ἐν τῷ ια'. *Πολύμναστος* ἀντὶ Πολυμνίας ΤΟΙΣ, τὸ ἐν τῷ ιβ'. *Πυῤῥίᾳ* ἀντὶ Πύῤῥᾳ, τὸ ἐν τῷ ιζ'. *ἐν* ἀντὶ *ἐπί*. Καὶ ὁ μὲν Boeckh ἐπροτίμησεν ἐν τῷ ς'. καὶ τῷ ιζ'. στίχῳ τὸ *ἐπί* τοῦ Dodwell (ἂν καὶ εἶχε ὑπ' ὄψιν του καὶ τὸ *ἐν* τοῦ Leake), διότι τὸ εὗρε, λέγει, καὶ ἐν ἄλλῳ ἄλλης ἐπιγραφῆς Δοδβελλιανῷ ἀπογράφῳ καὶ δὲν ἤθελε νὰ ἀπιστήσῃ τόσον εἰς τὸν ἄνδρα. Ἡμεῖς δὲ οὐχ οὕτω, διότι ἔχομεν συμφωνοῦντα τῷ μεγάλῳ Leake τὸν μικρὸν Γεωργίτσην. Ἐν τῷ ια'. στίχῳ ἐπροτίμησε πάλιν ὁ Boeckh τὸ ἀλλαχόθεν ἄγνωστον κύριον ἀρσενικὸν Πολυμνίας, διότι ὁ Leake ἐσημείωσε, λέγει, σαφῶς, ὅτι ἀναγινώσκονται ἐπὶ τοῦ λίθου γράμματα τάδε· ΠΟΛΥΜΝΙΑΣΤΟΙΣ (ἐνῷ ὁ Dodwell ἐσιώπα), καὶ λοιπὸν συνεπέρανεν, ὅτι τὰ ΤΟΙΣ θὰ εἶναι ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς τοῦ ἐγγύου, ὡς καὶ ἐν τῷ τελευταίῳ εἰκοστῷ στίχῳ κεῖται ὄνομα πατρὸς τὸ Εὐηθίδου. Ἀλλ' ἡμεῖς πάλιν πιστεύομεν τῷ Γεωργίτσῃ, ἀντιγράψαντι τὸ ὅπερ ἀπεδώκαμεν ἄνευ τῶν ἐνοχλητικῶν δύο Ι, καὶ ὑποθέτομεν ὅτι ταῦτα θὰ εἶναι ῥαγάδες τινὲς τυχαῖαι τοῦ λίθου καὶ δὲν θὰ ἐγράφη πάντως ἐδῶ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ ἐγγύου. Τέλος ἐπροτιμήσαμεν τὸ κανονικὸν *Πυῤῥίᾳ* τοῦ Γεωργίτση παρὰ τὸ *Πύῤῥᾳ* τοῦ Leake καὶ τὸ ΣΥΡΡ τοῦ Dodwell, ὃ ἀναφέρει ὁ Boeckh, διὰ νὰ μὴ ἀναγκασθῶμεν νὰ παραδεχθῶμεν ἀβασανίστως ὄνομα ἀρσενικὸν ὁ Πύῤῥας, ὅπερ οὐδαμοῦ ἀλλοῦ ἀπαντᾷ, ὡς λέγει τὸ λεξικὸν τῶν κυ-

ρίων ἑλληνικῶν ὀνομάτων τοῦ Pape-Benseler, εἰ μὴ ἐπὶ νομίσματος ἐκδοθέντος ὑπὸ Mionnet. Πόσα δὲ ἐκτρώματα ὀνομάτων κυρίων ἔχει ἡ συγγραφὴ τοῦ Mionnet, ἀνδρὸς ἄλλως ὑπηρετήσαντος πολὺ τῇ ἀρχαιολογίᾳ, εἶναι πασίγνωστον.

Τέλος λέγομεν, ὅτι ὁ Γεωργίτσης ὑπέβαλε ταὐτοχρόνως κα ἄλλο προξενικοῦ ψηφίσματος ἀντίγραφον ἐκ Δομοκοῦ, ἀδημοσίευτον ἐν τῷ Corpus, ὅπερ ἴσως προσεχῶς ἐκδώσωμεν, ἀφοῦ ὅμως πρῶτον πληροφορηθῶμεν, ὅτι δὲν ἐξεδόθη ἢ παρὰ τοῦ Leake ἐν τῷ συγγράμματι Northern Greece, ἢ παρὰ τοῦ Lebas ἐν τῷ Voyage en Grèce κτλ. ἢ παρὰ τοῦ Ussing ἐν τῷ Inscriptiones graecae ineditae. Ταῦτα δὲ τὰ βιβλία κατ' αὐτὰς δὲν ἠδυνάμεθα ν' ἀνελίξωμεν, ὡς κλειστῆς οὔσης τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν βιβλιοθήκης.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 22 Δεκεμβρίου 1873.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ.

Ὁ σοφὸς ἐν Γαλλίᾳ ἀρχαιολόγος καὶ φιλόλογος κύριος W Froehner ἐξέδωκεν ἐσχάτως τὸ ἑξῆς πονημάτιον: Mélanges d'épigraphie et d' archéologie. Paris 1873 εἰς 8ον μέγα ἐκ σελ. 23, ἐν ᾧ δέκα διάφορα πραγμάτια πραγματεύεται. Τούτων τὸ δ' ἐν σελ. 8—10 ἶνε περὶ ἐγκεχαραγμένης τινὸς ἐπιγραφῆς ἐν λίαν καλῷ ἀμφορεῖ Ῥοδίῳ, ἀνασκαφέντι ἐν τῇ νεκροπόλει τῆς Καμείρου ὑπὸ τοῦ κυρίου M Alfred Biliotti, ἀντιπροξένου τῆς Ἀγγλίας ἐν Ῥόδῳ, τῇ 23 Μαρτίου 1867. Ὁ ἀμφορεὺς λέγεται τοῦ ἀρχαίου ῥυθμοῦ· ἔχει δὲ γραφὰς ζῴων εἰς τρεῖς ζώνας μαύρου καὶ κοκκίνου χρώματος ἀμέσως ἐπὶ τῆς ἀργίλου. Τὸ σπουδαιότατον ὅμως ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἶνε ἡ ἐγκεχαραγμένη ἐπιγραφή, ἧς παρέχει ἀντίγραφον τοιόνδε.

ϘΟΣΜΙΑΗΜΙΑϹ Ε ᐅΕΜΕΚΛΙΤΟΜΙΑΣ

Τῶν 25 τούτων γραμμάτων μόνον τὸ ιή Λ θεωρεῖ ὁ κύριος Froehner ἀμφίβολον, τὰ δὲ λοιπὰ βέβαια. Παρατηρεῖ δὲ ὅτι τὰ γράμματα εἶναι μακρινῆς ἀρχαιότητος καὶ πρὸ πάντων τὸ κόππα καὶ τὸ C (Γ), ὧν ἡ χρῆσις δὲν ἐβεβαιώθη, εἰμὴ εἰς μικρὸν ἀριθμὸν ἀρχαϊκῶν κειμένων.

Περὶ δὲ τοῦ νοῦ τῆς ἐγγραφῆς γράφει ὡς ἑξῆς·

«Qnant au sens du graffito, je crois qu' il doit être interprété de la façon suivante: qόσμια (sic) ἠμὶ, ἀπῆρε με (sic) Κλιτὼ μιᾶς, *je suis belle*, ou peut—être: *je suis peinte d' après les règles de l' art*; *Klito* (c' est-à-dire une femme du nom de Kleito) *m' a emportée pour la somme d' une drachme*». ἤτοι: ὅσον δὲ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐγγράμματος, πιστεύω ὅτι πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: *qόσμια* (γράφε qοσμία) *ἠμὶ*, *ἀπῆρε με* (γράφε ἀπῆρέ με) *Κλιτὼ μιᾶς*· εἶμαι καλὴ, ἢ ἴσως: *ζωγραφισμένη κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης*. *Κλιτὼ* (δηλαδὴ γυναῖκα μὲ ὄνομα *Κλειτὼ*) *μὲ 'πῆρε διὰ μίαν δραχμήν*».

Κατ' ἐμὲ ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐγγραφῆς ταύτης πρέπει νὰ γένῃ ὡς ἑξῆς.

ΚΟΣΜΙΑ ΗΜΙ ΑΓΕ ΔΕ ΜΕ ΚΛΙΤΟΜΙΑΣ

ἤτοι *Κοσμία ἡμὶ, ἄγε δέ με Κλιτομίας* τὸ *Κοσμία* ἶνε ἀρσενικὸν γενικῆς πτώσεως ἀπὸ τῆς εὐθείας Κοσμίας. Τὸ ια' γράμμα Ϲ δὲν ἶνε Π, ὡς νομίζει ὁ κύριος Frochner, ἀλλὰ Γ. Συντομίας χάριν παραπέμπω εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ A. Kirchhoff, Studien zur geschichte des griechischen Alphabets. Berlin 1863. 4. καὶ εἰς ὅσα ἐγὼ ἔγραψα ἐν Annali dell' instituto di corrispondenza archeologica Vol. xxxiv. Roma 1862. 8° σελ. 46 ἐπ.

Περὶ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ τελευταίου ὀνόματος Κλιτομίας ἢ Κλειτομίας δὲν εἶμαι βέβαιος πρὶν ἴδω τὸ πανόμοιον ἀπείκασμα τῶν γραμμάτων, ὃ ὑπόσχεται νὰ ἐκδώσῃ προσεχῶς ὁ κύριος Froehner.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 24 Δεκεμβρίου 1873.

ΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

Νοέμβριος.—Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 753,24 χμ.

Μεγίστη	»	»	760,51 (τὴν 26ην).
Ἐλαχίστη	»	»	744,50 (τὴν 15ην).
Μέση θερμοκρασία			15,39.
Μεγίστη	»		26,5 (τὴν 5ην).
Ἐλαχίστη	»		4,6 (τὴν 20ὴν).

Ἡμέραι βροχῆς 8 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 28,48 χμ).

Ἡμέραι ἀστραπῶν 6, βροντῶν 3, ἴριδος 1.

Πνεύσαντες ἄνεμοι ΝΔ. (15 ἡμέρας), ΒΑ. (10), Δ. (3), Ν. (2).

Δεκέμβριος.—Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 756,23.

Μεγίστη	»	»	763,52 (τὴν 4ην).
Ἐλαχίστη	»	»	745,97 (τὴν 18ην).
Μέση θερμοκρασία			10,24.
Μεγίστη	»		18,0 (τὴν 3ην).
Ἐλαχίστη	»		1,7 (τὴν 27ην).

Ἡμέραι βροχῆς 8, χιόνος 1. (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 41,04 χμ).

Ἡμέραι ἀστραπῶν 3, βροντῶν 2, βορείου σέλαος 1.

Πνεύσαντες ἄνεμοι ΒΑ. (8 ἡμέρας) ΝΔ. (6), ΒΔ. (6), Δ. (6), Β. (2), ΝΑ. (2), Ν. (1).

ΒΑΣΑΝΟΣ ΤΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΝ ΤΩΝ ΕΚ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑΣ ΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΡΑΣΜΙΚΗΣ ΠΡΟΦΟΡΑΣ (α).

Εἰς οὐδεμίαν ἴσως ἄλλην ἀπόδειξιν ἐν τῷ περὶ τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς ζητήματι πιστεύουσι καὶ θαρροῦσι τοσοῦτον οἱ νεώτεροι Ἐρασμῖται, ὅσον εἰς τὰς ἐκ τῆς ἐτυμολογίας καὶ τῆς γραφῆς. Πρὸς πάντα δὲ ὑπὲρ τῆς παραδόσεως ἀποφαινόμενον καὶ τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς διὰ πολλῶν τεκμηριοῦντα οὐδὲν ἄλλο ἔχουσι προχειρότερον καὶ ἰσχυρότερον νὰ εἴπωσιν, ἢ ὅτι αἱ εἰρημέναι ἀποδείξεις οὕτω φανερῶς ὑπεραπολογοῦνται μὲν τοῦ Ἐράσμου, καταγινώσκουσι δὲ τῆς παραδόσεως, ὥστε πᾶσαι αἱ λοιπαὶ μαρτυρίαι, καὶ ἂν ἀπὸ κοινοῦ συνεφώνουν ὑπὲρ τοῦ παλαιοῦ τῆς νῦν ἐν Ἑλλάδι προφορᾶς, οὐδὲ οὕτω θὰ ἦσαν ἱκαναὶ νὰ ἀποδείξωσιν

(α) Ἡ παροῦσα πραγματεία ἀποτελεῖ μέρος ἄλλης μείζονος, ἐκδοθησομένης βραδύτερον, ὅταν οἱ καιροὶ συγχωρήσωσιν. Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι καὶ ἡ ἀπὸ τοῦδε διὰ τοῦ Ἀθηναίου ἔκδοσις τοῦ παρόντος μέρους δὲν θέλει ἀποβῇ ὅλως ἀνωφελής· διότι πολὺ πιθανὸν καὶ ἄλλος τις τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων, λαβὼν ἀφορμὴν, νὰ συμπληρώσῃ μὲν εἴ τι ἡμεῖς παρελίπομεν, ἐπανορθώσῃ δὲ καὶ ὅ,τι τυχὸν ἡμαρτημένως ἐπραγματεύθημεν, οὕτω δὲ καθαρωτέρα καὶ ἐναργεστέρα προέλθῃ εἰς μέσον ἡ ἀλήθεια. Οὐδένα δὲ λόγον ἔχομεν νὰ πιστεύωμεν ὅτι, περὶ ἑλληνικῆς ὑποθέσεως ὄντος τοῦ ζητήματος, οἱ Ἕλληνες ὀφείλομεν ἢ δυνάμεθα ὀλιγώτερον ἄλλων νὰ συντελέσωμεν εἰς εὕρεσιν τοῦ ἀληθοῦς· τοὐναντίον δὲ μάλιστα, νομίζομεν ὅτι καὶ συμφέρον ἔχομεν μεῖζον, καὶ κάλλιστα δυνάμεθα, συνεχίζοντες τὸ ἔργον τοῦ Λευκίου Γεωργιάδου καὶ Οἰκονόμου, νὰ καταστήσωμεν δι' ἀκριβοῦς βασάνου τῶν ἐρασμικῶν ἀποδείξεων, ὡς τινες καὶ ἄλλοι, εἰς τὸ φανερὸν, ὅτι οὐδεμία τούτων εἶνε τοιαύτη, ὥστε νὰ πείθῃ καὶ πάντα, καὶ τὸν εἰλικρινῶς ἀγαπῶντα τὴν ἀλήθειαν, καὶ μόνην ταύτην ἐπιζητοῦντα, ἕνεκα δὲ ἐλαχίστων τινῶν καὶ πασιγνώστων διαφορῶν τῆς παλαιᾶς πρὸς τὴν νῦν προφορὰν, οὔτε φρόνιμον οὔτε ὀρθὸν εἶνε νὰ ἀνταλλάσσῃ τις σήμερον τὴν ὑπάρχουσαν, ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος παραδοθεῖσαν, ἀντὶ ἄλλης καινοφανοῦς, τὸ πλεῖστον ἐξ εἰκασιῶν καὶ διϊσχυρίσεων πεπλασμένης.

ὅτι αὕτη εἶνε καὶ ὁμοία τῇ ἐπὶ Ὁμήρου, ἢ τῇ ἐπὶ Σοφοκλέους καὶ Πλάτωνος (α). Διότι τίς ποτε χρεία, λέγουσιν ἐνιστάμενοι, ἢ ποία σκέψις ἤθελε παρορμήσῃ τοὺς παρ' Ἕλλησι νομοθετήσαντας τὰ τῆς γραφῆς, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν φθόγγον νὰ σημάνωσι διὰ πολλῶν τρόπων, ὅτε δι' ἑνὸς καὶ μόνου ἦτο ἱκανὸν, καὶ ὅτε μάλιστα, ἤθελεν ἄλλος τις ἴσως προσθέσῃ, ἕνεκα τῆς ἀτελείας τοῦ πρώτου ἀλφαβήτου ἐδέησε δύο καὶ τρεῖς διαφόρους φθόγγους νὰ γράψωσι δι' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος ; (β) Ὅτι ἡ τοιαύτη κατὰ πολλοὺς τρόπους τῶν αὐτῶν φθόγγων γραφὴ εἶνέ τι, ἐπιφέρουσιν, ὅλως ἀπίθανον, καὶ ὅτι, τοὐναντίον, αἱ δίφθογγοι ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς γλώσσης ἐξεφωνοῦντο ὡς καὶ ἐγράφοντο, ἐπιμαρτυρεῖ σαφῶς ἡ ἐτυμολογικὴ ἀλήθεια. Ἂν οἱ Ἕλληνες, λέγει ὁ Οὐμπέρδιγξ (γ), ἐξ ἀρχῆς γράφουσι τὴν κατάληξιν τῆς λέξεως βασιλεῖ διὰ τῆς διφθόγγου ει, τοῦτο ποιοῦσιν ἀναμφιβόλως, λέγει, διότι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἠκούοντο διακεκριμένως ἔτι ἑκάτερα τὰ φωνήεντα, τό τε ε καὶ τὸ ι, ὡς τοῦτο γίνεται δῆλον πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἀρχαιότατά ποτε ἐλέγετο βασιλέFι, εἶτα δὲ ἐκ τῆς ἰωνικῆς διαλέκτου, ἥτις μετὰ τὴν ἐκ μέσου ἀποβολὴν τοῦ F διεφύλαξεν ἔτι ἐν ὑστέ-

(α) Τὴν γνώμην ταύτην, μετρίαν ὁπωσδήποτε ὡς πρὸς Ἐρασμίτας, ἤρξαντο ἀποφαινόμενοι οἱ ἐπιεικέστεροι αὐτῶν μάλιστα ἀπὸ τοῦ χρόνου, ἀφ' οὗ ἐκ πολλῶν καὶ καλῶν, ὅσα κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ἐγράφησαν καὶ ἐλέχθησαν περὶ τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, ἀπεδείχθη μεθ' ἱκανῆς ἐναργείας ὅτι ἡ ἡμετέρα δὲν εἶνε, ὡς οἱ Ἐρασμῖται τὸ κατ' ἀρχὰς ἐφαντάσθησαν, προϊὸν ὑστέρων χρόνων, ἀλλὰ καὶ πολὺ παλαιά. Τὰς γνώμας δὲ καὶ διϊσχυρίσεις τῶν Ἐρασμιτῶν μεταφέρομεν ἐνταῦθα οὐχὶ κατὰ λέξιν καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν, ὅπως παρὰ τούτῳ ἢ ἐκείνῳ αὐτῶν φέρονται γεγραμμέναι, ἀλλ' ὅπως ἡ σειρὰ τοῦ λόγου ἡμῶν ἀπαιτεῖ, χωρὶς ὅμως ἕνεκα τούτου νὰ παραβλάψωμεν μηδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὸν νοῦν αὐτῶν καὶ τὴν δύναμιν.

(β) Humperdinck G. Ueber die Aussprache des Altgriechischen, ἐν Zeitischrift für das Gymnasialwesen. Berlin. 1868. December, σελ. 883. Ἴδε καὶ Kühner. Ausführiche Grammatik, 1869—70 Τομ. I, σελ. 46.

(γ) Τοιαῦτά τινα λέγει ἐν σελ. 886.

ραις χρόνοις ἀσυναίρετα τὰ δύο φωνήεντα. Ὁμοίως τὴν κατάληξιν τῆς δοτικῆς αἰδοῖ γράφουσιν οἱ Ἕλληνες, λέγει ἔτι ὁ αὐτὸς (α), οὐχὶ διὰ τοῦ ι ἢ τῆς ει, ἀλλὰ διὰ τῆς οι, διότι ἡ ῥίζα τῆς λέξεως ταύτης λήγουσα εἰς ο εἶχεν ὡσαύτως εὐκρινῶς ἀκουόμενον τὸ φωνῆεν τοῦτο. Ὅστις δὲ γινώσκει, λέγει πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ ὁμηρικὴ κατάληξις οιο προῆλθεν ἐξ ἄλλης ἀρχαιοτέρας, τῆς οσιο, ἐκ δὲ τῆς οιο ἐγεννήθη μετὰ ταῦτα δι' ἀποβολῆς τοῦ ι καὶ συναιρέσεως τῶν δύο ο ἡ ου, ἐκεῖνος οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην δύναται νὰ ἔχῃ ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ οι δὲν ἐξεφωνεῖτο ἀληθῶς ὡς οἶ (β). Πῶς δὲ θὰ ἦτο δυνατὸν, λέγει ὁ γραμματικὸς Κυννῆρος (γ), νὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ οἴομαι ὁ παρατατικὸς ᾠόμην, ἂν ἡ ἐν τῇ ῥίζῃ τοῦ ῥήματος τούτου οι ἐξεφωνεῖτο οὐχὶ ὡς οἶ, ἀλλ' ὡς ι ἢ υ; Πῶς τότε, λέγει τρόπον τινὰ, καὶ ὁ παρατατικὸς τῶν ῥημάτων, τῶν ἀρχομένων ἀπὸ τοῦ ι ἢ υ, δὲν αὐξάνει ὁμοίως εἰς ῳ, καὶ δὲν λέγεται π. χ. ᾠκνούμην, ἀλλ' ἰκνούμην; Ἂν δὲ ἡ αι, ἰσχυρίζεται ἕτερος γραμματικὸς, ὁ Κούρτιος, ἐξεφωνεῖτο ἐν τῷ συνδέσμῳ καὶ ὡς ἐ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς, τότε ἐκ τῶν καὶ ἐγὼ, καὶ εἶτα κτλ. θὰ προέκυπτον οὐχὶ τὰκἀγὼ, κᾆτα, ἀλλὰ τὰ κἠγὼ ἢ καἰγὼ, κεἶτα, κτλ. (δ). Ὥστε κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ πολὺ διαμαρτάνουσι τῆς ἀληθείας ὅ,τε Βουρσιανὸς (ε) καὶ Σχόλτιος (ς) καὶ πᾶς ἄλ-

(α) Αὐτόθι σελ. 887.

(β) Αὐτ. σελ. 887. Ἴδε καὶ Curtius G. Studien zur griechischen und lateinschen Grammatik. Leipzig 1868 κ. ἑ. Τομ. III' σελ. 25.

(γ) Ausführ. Gramm. σελ. 51.

(δ) Ταῦτα καὶ ἄλλα πλείονα λέγει ὁ Κούρτιος ἐν τῷ εἰρημένῳ αὐτοῦ συγγράμματι Studien κτλ. Erster Band, Zweites Heft, ἀπὸ σελίδος 275 καὶ ἑξῆς, ἔνθα διὰ μακρῶν ἐπιβάλλεται νὰ ἀποδείξῃ ἐκ τῶν κράσεων τὸ ὀρθὸν τῆς κατ' Ἐρασμον προφορᾶς τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων. Βασανίζομεν δὲ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ τὰς ἐκ τῶν κράσεων ἀποδείξεις τοῦ Κουρτίου διὰ τὴν μεγάλην αὐτῶν πρὸς τὰς ἐκ τῆς ἐτυμολογίας συγγένειαν.

(ε) Ἴδε Verhandlungen der 20sten Philologen-Versammlung zu Frankfurt a. M. σελ. 186.

(ς) Scholz. Ueber die Aussprache des Griechischen, ἐν Zeitschrift für das Gymnasialwesen 1868. Mai. σελ. 355.

λος ὁμογνωμονῶν τούτοις, ὅταν λέγωσιν ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἰσχυρὰ ἀπόδειξις κατὰ τῆς ὡς ἐ ἐκφωνήσεως τῆς αι, διότι ἔχομεν, δύναται πάντοτε νὰ εἴπῃ, ταύτην τρανοτάτην ἀπόδειξιν τοῦ ἐναντίου. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἀντιλέγουσιν οἱ νεώτεροι Ἑρανμῖται, ὅπως ἀνασκευάσωσι τοὺς λόγους τῶν ἑτεροδοξούντων, καὶ νομίζουσιν ὅτι καὶ μόνα ταῦτα εἶνε ἱκανὰ νὰ καταδείξωσι καὶ εἰς ἐκείνους, πόσον πλανῶνται, πιστεύοντες ὅτι ἡ ὁδὸς τῆς παραδόσεως εἶνε ἡ ἀσφαλῶς φέρουσα πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ἀλλ' ἐάν τις ὅμως, πειθόμενος εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν νέων τούτων γλωσσολόγων, θελήσῃ νὰ ἀσπασθῇ τὴν γνώμην αὐτῶν ὡς τὴν μόνην ὀρθὴν καὶ συνᾴδουσαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, αἴφνης ἀντιμεθέλκει καὶ ἀντιπερισπᾷ αὐτὸν ὀπίσω ἕτερος, ἐναντίος λογισμός, αὐτομάτως παριστάμενος εἰς τὴν διάνοιαν, μήπως πάντες οὗτοι οἱ ἐκ τῆς ἐτυμολογίας λαμβανόμενοι λόγοι τοῦτο καὶ μόνον δύνωνται νὰ ἀποδείξωσιν (α), ὅπερ καὶ πᾶς τις ἄλλος ἤθελεν ἴσως ὁμολογήσῃ, ὅτι ἀληθῶς ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἐκείνοις χρόνοις, καθ' οὓς ἡ γλῶσσα δὲν εἶχεν ἀκόμη λαβοῦσα τέλειον καὶ μόνιμον σχῆμα, εἶνε πολὺ πιθανὸν ἡ προφορὰ διφθόγγων τινῶν, τῶν εἰρημένων τριῶν π. χ., νὰ εἶχεν ὅπως οὗτοι ἰσχυρίζονται, ἀκουομένων διακεκριμένως πως ἑκατέρων τῶν φωνηέντων. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν εἶνε, πῶς ἐξεφωνοῦντο οἱ φθόγγοι τῆς γλώσσης ἐπὶ Ὁμήρου (διότι, ὡς θέλει γείνῃ δῆλον προϊόντος τοῦ λόγου, τὸ κῦρος πολλῶν ἐρασμικῶν ἀποδείξεων δύναται ἀβιάστως εἰς ὁμηρικοὺς χρόνους νὰ ἀναχθῇ), ἢ καθ' οὓς χρόνους εἰσήγετο ἡ γραφὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, ἐφ' ὧν ἡ γλῶσσα ἔφθασεν εἰς τὴν μεγίστην αὐτῆς ἀκμὴν καὶ τελειότητα. Διότι πᾶς τις γινώσκει ὅτι ἡ γλῶσσα ἀπὸ Ὁμήρου μέχρι Δημοσθένους δὲν διετέλεσε σχολάζουσα, ἀλλὰ τελειοῦσα, οὗ περ ἤρξατο ἔργου, καὶ γράμματα ἀπέβαλε καὶ καταλήξεις ἀπέκοψε, καὶ συλλαβὰς ἔν τε τῷ μέσῳ καὶ τέλει τῶν λέξεων, ἐκ φωνηέντων ἀποτελουμένας, εἰς μίαν ἐκ δύο συνήγαγε καὶ συνῆψε, καὶ δὲν ἔπαυσε πρότερον συνάπτουσα καὶ

(α) Καὶ πάλιν οὐχὶ ἐπὶ πασῶν τῶν διφθόγγων· διότι περὶ τῶν αυ καὶ ευ ἡ ἐτυμολογία ἀποδεικνεύει ὅτι προεφέροντό ποτε ὡς αF καὶ εF.

συνενοῦσα, ἢ ὅτε παρεμπεσὸν τὸ ἐν τῇ γλώσσῃ λογικὸν στοιχεῖον ἐκώλυσε τὴν περαιτέρω κρᾶσιν καὶ μίξιν τῶν φωνηέντων, ἵνα μὴ αἱ λέξεις ἀποβῶσι δυσδιάκριτοι καὶ ἀκατανόητοι, ἢ πολὺ μεταμορφωθῶσιν (α). Ὅθεν ἂν οἱ περὶ τὸν Ἐρασμον σοφοὶ ἰσχυρίζωνται π. χ. ὅτι ἡ οι ἐν τῇ ὁμηρικῇ καταλήξει τῆς γενικῆς οιο εἶχεν ἐκφωνουμένους εὐκρινῶς ἑκατέρους τοὺς φθόγγους, τόν τε ο καὶ τὸν ι, ὡς ἡ νέα γλωσσολογία ἀποδεικνύει, ἄλλος τις, ἐναντία δοξάζων, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντισχυρισθῇ τοιαῦτά τινα, πιθανώτερα ἴσως λέγων.

Ἀποδέχομαι μὲν ἀσμένως ὅτι ἀρχαιότατα, ἂν ἀγαπᾶτε, ἐπὶ Ὁμήρου, ἡ προφορὰ τῆς καταλήξεως ταύτης εἶχεν οὕτως, ὅπως ἡ ἐτυμολογία ἀποδεικνύει καὶ ὑμεῖς ἰσχυρίζεσθε· ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς, ἠδύνατο νὰ ἀνθυποβάλῃ, πρέπει, δίκαια κρίνοντες, νὰ ὁμολογήσητε ὅτι ἡ τύχη αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς καταλήξεως διδάσκει σαφῶς, μόνον οὐ φωνὴν ἀφιεῖσα, πόσον ὀλίγην πίστιν πρέπει νὰ ἔχῃ τις εἰς ὅσα οἱ ἐτυμολογοῦντες ἰσχυρίζονται, προκειμένου τοῦ λόγου περὶ τῆς προφορᾶς ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις τῆς γλώσσης. Ὅτι ἡ κατάληξις αὕτη, ἤθελεν εἴπῃ, εἶνε λείψανον ἀρχαιοτέρας μορφῆς τῆς γλώσσης, ὑπὸ τῆς ποιήσεως περισωθεῖσα, ἐπὶ δὲ Ὁμήρου συνεστέλλετο δι' ἀποβολῆς καὶ συναιρέσεως γραμμάτων εἰς μίαν καὶ ἁπλουστάτην συλλαβήν, οὐδὲ ὑμεῖς δύνασθε νὰ ἀρνηθῆτε, καλῶς γινώσκοντες ὅτι ἡ ὁμηρικὴ γλῶσσα, ἐκ παλαιοτέρων καὶ νεωτέρων ςοιχείων συγκειμένη, ἐκτὸς τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης καταλήξεως, ἔχει καὶ τὴν τότε ὁσημέραι

(α) Ἂν ἡ γλῶσσα δὲν συνῄρεσε πανταχοῦ τὰ ἀλλεπάλληλα φωνήεντα, ὡς ἐν ταῖς λέξεσι θεάσασθε, ἐτεθέαντο, ἔλεος, ῥέων, ῥᾴων, δύναιο, πέσοιεν, πόας, τέλεος, ὄνειος, ἀνθρώπειος, ὅμοιος κτλ., ἢ δὲν ἐχώρησε περαιτέρω, ἀλλ' ἔστη, ἀφοῦ συνῄρεσεν ἅπαξ τὰ ἀγνοῶν, νοῶ, ἐᾶν, βοᾶν, βόα, ἐῶμεν κτλ., αἰτία τούτου εἶνε, νομίζομεν, αὐτὸς ὁ διὰ τῆς γλώσσης διήκων καὶ ταύτην ῥυθμίζων νοῦς. Διότι, ἂν ἀδιακρίτως συνέβαινε πανταχοῦ συναίρεσις, ἢ νέα διεδέχετο ἄλλην προλαβοῦσαν ἤθελε βεβαίως γεννηθῇ μεγάλη ἀταξία ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ σύγχυσις οὐ μικρὰ καταλήξεων, λέξεων καὶ ῥιζῶν. Τούτου δὲ ἕνεκα ὅσα ἔμειναν ἀσυναίρετα παρ' Ἀττικοῖς, ἔμειναν ἀσυναίρετα καὶ ὕστερον διὰ παντὸς τοῦ βίου τῆς γλώσσης.

μορφουμένην, τὴν εἰς ου. Ὥςε, ἠδύνατο εὐλόγως νὰ συμπεράνῃ, ἂν κατάληξις ἐκ τριῶν φθόγγων ἀποτελουμένη, ἄρχεται ἀπὸ Ὁμήρου ἤδη συναιρουμένη τοσοῦτον, ὥστε ἐκ τῶν τριῶν νὰ γεννηθῇ εἷς καὶ μόνος, ἁπλούστατος καὶ ἀδιαίρετος καὶ πολλάκις βραχύτατος (α), πῶς δύναταί τις ἔπειτα σπουδάζων νὰ ἰσχυρίζηται καὶ νὰ πιστεύῃ ὅτι οἱ Ἀττικοὶ ἐπὶ Περικλέους, ἀφοῦ συνέστειλαν ἐπὶ τοσοῦτον τὰς λέξεις, ἦτο ἀδύνατον νὰ λέγωσι π. χ. παῖς καὶ οἷς, μονοφώνως καὶ ἀδιαιρέτως προφέροντες, διότι οἱ Ἴωνες, καὶ καθόλου οἱ Ἕλληνες ἐν τοῖς ἀρχαιτάτοις ἐκείνοις χρόνοις, ἔλεγον, χωρὶς καὶ διῃρημένως ἐκφωνοῦντες, παΐς καὶ ὅϊς (β); Καὶ ἀληθῶς δὲν βλέπει τις, τί τὸ κωλῦσαν νὰ συναιρεθῇ π. χ. τὸ α καὶ ι κατὰ τοὺς μεταξὺ Ὁμήρου καὶ τῶν Μηδικῶν χρόνους εἰς ἕνα καὶ ἁπλοῦν φθόγγον, οἷον ἐν τῇ πληθυντικῇ ὀνομαστικῇ θύραι, εἰς ὃν κατὰ φυσικώτατον νόμον συνῃρέθη ἐν πάσαις ταῖς γλώσσαις τοῦ κόσμου, ἀφοῦ, ὡς γνωστὸν, ἐν τῇ γενικῇ θυράων τὸ α καὶ ω, καίτοι εἰς δύο συλλαβὰς ἀποκεχωρισμένα, καὶ διὰ τοῦτο ἀνετοιμότερα πρὸς συναίρεσιν ὄντα, ἄρχονται ὅμως, ἀπὸ Ὁμήρου ἤδη, συνερχόμενα εἰς ἓν καὶ μόνον φωνῆεν, εἰς ω; Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον φαίνεται ἀπίθανον τὸ διῃρημένον τῆς ἐκφωνήσεως τῶν αι καὶ οι καὶ ει ἐν ταῖς καταλήξεσι τῶν τε ὀνομάτων καὶ ῥημάτων καὶ ἀντωνυμιῶν, ὅσῳ αἱ καταλήξεις αὗται οὐ μόνον ἀποτελοῦσι πάντοτε μίαν συλλαβὴν, ἀλλὰ καὶ λαμβάνονται συχνότατα ὡς βραχεῖαι ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ πρὸ φωνηέντος. Τὸ ὅτι δὲ

(α) Πρὸ φωνήεντος· οἷον, ἐκηβόλου Ἀπόλλωνος κτλ.

(β) Ὁ Κυννῆρος (Ausf. Gramm. I, σελ. 50 καὶ 51) καὶ πλεῖστοι τῶν Ἐρασμιτῶν νομίζουσιν ἰσχυρὸν λόγον ὅτι αἱ αι καὶ οι ἐξεφωνοῦντο ὡς ὁ Ἐρασμος διδάσκει, διότι πολλαχοῦ αἱ δίφθογγοι αὗται προῆλθον ἐκ συναιρέσεως τῶν α καὶ ι καὶ ο καὶ ι. Ἀλλ' ὅτι ἡ πίστις αὐτῶν αὕτη θεμελιοῦται ἐπὶ μόνης τῆς φαντασίας καὶ τοῦ ἰσχυροῦ πόθου νὰ εὑρίσκωσι πανταχοῦ τεκμήρια τοῦ ὀρθοῦ τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ τὴν δοξασίαν τῶν Ἐρασμιτῶν καὶ τὸ ου π. χ. καὶ τὸ ω δὲν πρέπει νὰ ἐκφωνῶνται ἄλλως, ἢ ὡς τὰ εο καὶ εου καὶ οε καὶ οο, ἢ τὰ αο καὶ οα καὶ αου, ἐν μιᾷ συλλαβῇ ταχέως συνεκφωνούμενα, διὰ τὸν ἰσχυρὸν ἀληθῶς λόγον, διότι τὰ ου καὶ ω πολλαχοῦ ἐκ τῆς συναιρέσεως τῶν εἰρημένων φωνηέντων ἐγεννήθησαν!

μόνον πρὸ φωνήεντος λαμβάνονται ὡς τοιαῦται, οὐδέποτε δὲ πρὸ συμφώνου, εἶνε ἀπόδειξις σαφὴς, ὅτι τοῦτο δὲν εἶνε ἁπλῆ ποιητικὴ ἄδεια, ἀλλ' ὅτι ἀληθῶς οὕτως ἐξεφωνοῦντο αἱ δίφθογγοι αὗται πρὸ φωνήεντος ἐν τῇ κοινῇ ὁμιλίᾳ καὶ διαλέξει· διότι ἄλλως τοιαύτης ποιητικῆς ἀδείας θὰ εἶχε τὴν ἐξουσίαν καὶ πρὸ συμφώνου νὰ κάμῃ χρῆσιν ὁ ποιητὴς, ὅτε ἡ ἀνάγκη τοῦ μέτρου ἤθελεν ἀπαιτήσῃ τοῦτο. Ὡς βραχεῖαι δὲ λαμβανόμεναι δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ προφέρωνται ἄλλως, ἢ ὡς ἁπλᾶ φωνήεντα, ἤ, τὸ πολὺ, ὡς φθόγγοι οὐχὶ πολὺ τούτων ἀπέχοντες. Ἀλλὰ καὶ μὴ ὡς ἁπλᾶ φωνήεντα ἐκφωνούμεναι, οὐδὲ οὕτω πάλιν ἦτο χρεία νὰ παρέλθῃ μακρὸς μετὰ τὸν Ὅμηρον χρόνος, ἕως καθ' ὁλοκληρίαν ἀποβῶσι τοιαῦτα, κατ' ἀρχὰς μὲν πρὸ φωνήεντος, ὕστερον δὲ κατὰ φυσικὸν λόγον καὶ πρὸ συμφώνου, ἀλλὰ τοσοῦτος μόνον, ὅσος ἤρκεσεν, ἵνα καὶ ἄλλα φωνήεντα ἀλλεπάλληλα, πλεῖστα τὸν ἀριθμὸν ὄντα, συναιρεθῶσι σταθερῶς καὶ μονίμως εἰς ἁπλοῦς φθόγγους. Τὸ ἁπλοῦν μάλιστα τῆς αι ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ὄψεαι, πείσεαι, ἔσσεαι, οἴεαι, ἔρχεαι κτλ. ἀποδεικνύει οὐ μόνον τὸ βραχὺ αὐτῆς πρὸ φωνήεντος, ἀλλὰ καὶ ἡ συναίρεσις τοῦ εαι, ὡς τῶν δύο ε, εἰς ει ἐν τοῖς ἀττικοῖς ὄψει, οἴει, βούλει, κτλ. Ἐν ἑνὶ λόγῳ, τὸ βραχὺ τῶν διφθόγγων πρὸ φωνήεντος καὶ αἱ συχνόταται παρ' Ἀττικοῖς συναιρέσεις δύο καὶ τριῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ τεσσάρων (α) φωνηέντων εἰς ἁπλοῦς φθόγγους, ἐπειδὴ ταῦτα δὲν εἶνε ψιλαὶ εἰκασίαι καὶ αὐθαίρετοι ἰσχυρίσεις, ἀλλὰ πράγματα ἀναντίρρητα καὶ βεβαιότατα, ἐλέγχουσιν εἰς ἄκρον ὑπόπτους καὶ ἀμφιβόλους τὰς δοξασίας τῶν Ἐρασμιτῶν, συνηγοροῦσι δὲ, τοὐναντίον, μετὰ μεγίστης πιθανότητος ὑπὲρ τοῦ ἁπλοῦ τῶν διφθόγγων ἐν τῇ Ἀττικῇ τοὐλάχιστον διαλέκτῳ.

Καὶ ἡ κρᾶσις δὲ τῶν καὶ ἐγὼ, καὶ ἐκεῖνος, μοι ἐδόκει, σοι ἔδωκεν, ἐγὼ οἶμαι κτλ. εἰς τὰ κἀγὼ, κἀκεῖνος, μοὐδόκει, σοὔδωκεν, ἐγῷμαι κτλ., ἐν ᾗ τοσοῦτον ἐνασμενίζουσιν οἱ Ἐρασμῖται, νομί-

---

(α) Οἷον τῶν νόοιο, πλόοιο, βόοιο, ἀργυρέοιο κτλ. εἰς τὰ νοῦ, πλοῦ, βοῦ, ἀργυροῦ κτλ.

ζοντες ὅτι ἐν ταύτῃ ἀνεκάλυψαν τέλος ἀναμφισβητήτως (α) τὸ διῃρημένον τῆς ἐκφωνήσεως τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων, οὐδὲν ἄλλο νεώτερον ἀποδεικνύει, ἢ ὅ,τι καὶ ἀλλαχόθεν εἶνε γνωστὸν, ὅτι αἱ δίφθογγοι αι καὶ οι ἐξεφωνοῦντό ποτε ὡς αϊ καὶ οϊ (β) καὶ ἀνάγκη πᾶσα νὰ εἶχόν ποτε καὶ ἐν τοῖς καὶ, μοι, σοι, οἶμαι κτλ. τὴν διῃρημένην ταύτην ἐκφώνησιν, καὶ δὴ ὅτε τὸ πρῶτον ἐξ ἑλληνικοῦ στόματος ἐξῆλθον τὰ κεκραμένα κἀγὼ, ἐγῷμαι κτλ. Ἀλλ' ὅτι καὶ μετὰ ταῦτα, οἷον ἐπὶ Περικλέους καὶ Πλάτωνος, δὲν ἠδύναντο αἱ αι καὶ οι ἐν τοῖς καὶ, οἶμαι κτλ. νὰ συναιρεθῶσιν εἰς ἁπλοῦς φθόγγους, ἀλλ' ἔπρεπε πάντως, ἅτε ὑπαρχόντων τῶν κἀγὼ, μοὐδόκει κτλ. αἰωνίως νὰ φυλάττωσι τὴν παλαιοτάτην αὐτῶν ἐκφώνησιν, τοῦτο οὐδεὶς, νομίζομεν, τῶν Ἐρασμιτῶν, καίτοι πολὺ μοχθήσαντες, ἠδυνήθησαν μέχρι τοῦδε νὰ ποιήσωσί πως φανερὸν καὶ σαφές. Οὐδὲ ἤθελον ἴσως προθυμηθῇ οὕτω πολὺ οἱ περὶ τὸν Κούρτιον νὰ ἀνακηρύξωσι τὰς κράσεις ὡς τὸ ἄριστον τεκμήριον τοῦ ὀρθοῦ τῶν ἐρασμικῶν ἀρχῶν, ἂν ἤθελον καὶ μικρὸν ἐπιστήσῃ τὸν νοῦν, διὰ τίνος τρόπου μεταδίδονται αἱ λέξεις καθ' ὅλους αὐτῶν τοὺς τύπους καὶ τὰς συνθέσεις ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν, καὶ ἂν πρὸς τούτοις, ὁμολογοῦντες ὅτι αἱ κράσεις δὲν ἐγεννήθησαν τὸ πρῶτον ἐπὶ Περικλέους, ἀλλ' ὑπῆρχον τελειόταται ἤδη καὶ ἐν κοινοτάτῃ χρήσει παρ' Ἀττικοῖς ἐν χρόνοις ἀρχαιοτέροις τῶν Μηδικῶν (γ), ἤθελον ἔπειτα σκεφθῇ ἄλλως πως, ὀρθότερον,

---

(α) Οὕτω πολὺ πιστεύει ὁ Κούρτιος εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἐκ τῆς κράσεως ἀποδείξεων, ὥστε δὲν διστάζει νὰ ἀποκαλέσῃ τοὺς ὑπερασπίζοντας τῆς ἡμετέρας προφορᾶς ἀνθρώπους ἐνθουσιῶντας ἐκ τῶν εἰς Ἑλλάδα περιηγήσεων, καὶ γράφοντας περὶ ἐπιστημονικοῦ πράγματος κατὰ τρόπον, ἥκιστα ἁρμόζοντα εἰς ἀληθεῖς ἐπιστήμονας. Ἴδε Studien κτλ. 1² σελ. 273.

(β) π. χ. ἐκ τῶν ὁμηρικῶν, ὀίω, ὄϊς, πάϊς, δαΐδες, ὀϊστὸς κτλ. καὶ τῶν αἰολικῶν ὄϊδα, Πρόϊτος, ὀϊωνὸς, κόϊλος, κτλ. Τὸ τελευταῖον φαίνεται ὅτι καὶ παρ' Ὁμήρῳ πρέπει νὰ ἀναγινώσκηται ὁμοίως κόϊλος· διότι ἡ συλλαβὴ κοι εὕρηται παρ' αὐτῷ ἀποτελοῦσα πάντοτε τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ποδός. Διὰ τὸν αὐτὸν μετρικὸν λόγον εἶνε πιθανώτατον ὅτι καὶ τὸ Τροίη ἐξεφωνεῖτο ἐπὶ Ὁμήρου Τροΐη, τρισυλλάβως.

(γ) Σαφῶς μαρτυρεῖ τοῦτο ἡ σίγειος ἐπιγραφὴ (C. I. G. N. 8),

ὡς ἡμεῖς νομίζομεν, οἷον ὧδέ πως. Ἐπειδὴ αἱ κράσεις δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν οὕτω τέλειαι καὶ συνήθεις παρ' Ἀττικοῖς ἐν οὕτω παλαιοῖς χρόνοις, ἂν αὗται ἤδη πολὺ πρότερον δι' ἀποβολῆς καὶ συμμίξεως γραμμάτων δὲν εἶχον συνάψασαι τελείως εἰς ἓν τὰς πρὶν διεστώσας λέξεις, πρὸς τοιαύτην δὲ *τελείαν* συναρμογὴν καὶ συγκόλλησιν ἦτο χρεία νὰ παρέλθωσιν οὐχὶ μία, ἀλλὰ πολλαὶ γενεαὶ ἀνθρώπων (α), τούτου ἕνεκα ἀνάγκη πᾶς τις, ὀρθῶς σκεπτόμενος, νὰ ὁμολογήσῃ, ἀφοῦ μάλιστα ἴχνη κράσεων φαίνονται ἤδη καὶ παρ' Ὁμήρῳ (β) ὅτι, ὅπως αἱ συναιρέσεις, οὕτω καὶ αἱ κράσεις ἦσαν ἤδη συντετελεσμέναι παρ' Ἀττικοῖς ἐν χρόνοις πολὺ τῶν Μηδικῶν ἀρχαιοτέροις, ὡς ἐξ ἀμνημονεύτων δὲ χρόνων λαβοῦσαι τὴν ἀρχήν, δὲν εἶνε ἐπιτήδειαι, οὕτως ἐξεταζόμεναι, ὅπως ἐξετάζουσιν αὐτὰς οἱ Ἐρασμῖται, νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βέβαιαι καὶ ἀσφαλεῖς ἀποδείξεις περὶ τῆς προφορᾶς τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων ἐπὶ Περικλέους, ἀλλὰ μόνον περὶ τῆς προφορᾶς αὐτῶν ἐν τῇ ἀττικῇ τῇ ὑπὸ Πλάτωνος παλαιᾷ φωνῇ καλουμένῃ (γ)· ἥτις, ἅτε ὁμοιοτάτη, ὡς ὁμολογεῖται, πρὸς τὴν ἰωνικήν, ἔπρεπε βεβαίως οὐχὶ ὀλιγώτερον ταύτης νὰ ἀγαπᾷ τὴν ἀλλεπαλληλίαν

ὑπὸ Κιρχοπφίου εἰς τοὺς χρόνους τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀναβιβαζομένη. Ἴδε Kirchhoff. Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets, 2te Auflage, Berlin, 1867, σελ. 23.

(α) Τοῦτο τοσούτῳ μᾶλλον ὀφείλουσι νὰ ἀποδεχθῶσιν οἱ Ἐρασμῖται, ὅσῳ διϊσχυρίζονται, ὅτι ἀπὸ Ὁμήρου ἐδέησε νὰ παρέλθωσιν ὀκτακόσια ἢ χίλια ἔτη, ἕως ἡ αι συναιρεθῇ εἰς ἁπλοῦν φωνῆεν, καίτοι τῶν φωνηέντων α καὶ ι ἐν μιᾷ λέξει εὑρισκομένων, καὶ ἑτοιμοτέρων ὄντων πρὸς συναίρεσιν.

(β) Kühner. Ausführ. Gram. I σελ. 178. 8. Παράδειγμα κράσεως τῶν καὶ ἐγὼ εἰς τὴν κἀγὼ ἐπὶ Ὁμήρου εὕρηται μόνον ἐν ὕμνῳ εἰς Ἑρμῆν 173.

(γ) Πολλαχοῦ ἐν τῷ Κρατύλῳ, οἷον ἐν σελ. 398 Δ. Ὅτι δὲ ἡ ἀττικὴ ἡ παλαιὰ φωνὴ ἐν πολλοῖς διέφερε τῆς ἐπὶ Πλάτωνος δῆλον ἐκ πολλῶν χωρίων τοῦ Κρατύλου. Τὸ δὲ ἀσυναίρετον πολλῶν αὐτῆς φθόγγων ἀποδεικνύεται καὶ ἐξ ὅλης μὲν τῆς παρούσης πραγματείας, οὐχ ἥκιστα δὲ ἐν τῷ τέλει τοῦδε τοῦ κεφαλαίου, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ διαφυλάξεως τοῦ ἀσυναιρέτου τούτου ἔν τισι δήμοις ἔτι καὶ ἐπὶ Δημοσθένους.

τῶν φωνηέντων. Ἡ τοιαύτη δὲ σκέψις, τοσούτῳ μᾶλλον φαίνεται ἡμῖν οὖσα ὀρθὴ, ὅσῳ καὶ ἡ λέξις θᾶτερον, ἐκ κράσεως ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ὡσαύτως προελθοῦσα, ὅτε οἱ Ἀττικοὶ ἔλεγον ἅτερον (α), σαφῶς ἐπιμαρτυρεῖ τὸ αὐτό. Διότι, ὅπως ἡ λέξις θᾶτερον δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις ὅτι οἱ Ἀττικοὶ ἐπὶ Περικλέους καὶ μετὰ ταῦτα δὲν ἠδύναντο νὰ λέγωσιν ἕτερον, ἐπειδὴ ἀρχαιότατα ἔλεγον ἅτερον, οὕτως οὐδὲ αἱ κἀγὼ, μοὐδόκει, σοὔδωκε κτλ. ἀρκοῦσι νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι αἱ αι καὶ οι ἐν τοῖς καὶ, μοι, σοι, οἶμαι κτλ. καίτοι ἀρχαιότερον ὡς αἵ καὶ οἵ ἐκφωνούμεναι, δὲν ἠδύναντο ὕστερον συναιρεθεῖσαι νὰ ἀποβῶσιν ἁπλοῖ φθόγγοι. Εἰς ἐκεῖνον δὲ μόνον συγχωρεῖται νὰ πιστεύῃ τὸ ἐναντίον, ὅστις νομίζει ὅτι ὁ λέγων ἐπὶ Περικλέους κἀγὼ κτλ. ἦτο ἠναγκασμένος ἑκάστοτε νὰ λέγῃ πρῶτον καθ' ἑαυτὸν κἀἰ ἐγὼ, μοὶ ἐδόκει, σοὶ ἔδωκε κτλ., καὶ ἔπειτα νὰ προφέρῃ μεγαλοφώνως τοῦ στόματος κἀγὼ κτλ., ὅστις δηλαδὴ νομίζει ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπὶ Περικλέους καὶ Πλάτωνος ἔλεγον κἀγὼ, μοὐδόκει, μοὐστὶ κτλ. οὐχὶ διότι παῖδες ὄντες πολλάκις ἤκουσαν παρὰ τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἄλλων, καὶ αὐτοὶ μυριάκις ἐπανέλαβον καθ' ἡμέραν ταύτας, ὡς καὶ τὰς ἀπείρους ἄλλας ἁπλᾶς καὶ συνθέτους λέξεις, καὶ πάσας τὰς φράσεις τῆς μητρικῆς γλώσσης, ἀλλὰ διότι δῆθεν ἐδιδάσκοντο παρὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν διδασκάλων μηδέποτε νὰ λέγωσι πρότερον κἀγὼ, μοὐστὶ, μοὐδόκει, ἐγῷμαι, κᾆτα κτλ. καὶ ἂν μυριάκις τῆς ἡμέρας ἤθελον ἐπαναλάβῃ ταύτας τὰς λέξεις, ἀλλ' ἢ τότε μόνον, ἀφοῦ πρῶτον ἤθελον ἀποβάλῃ τὸ ι τῶν καὶ, μοι, σοι κτλ. συναιρέσῃ δὲ ἔπειτα τὸ α καὶ ε εἰς α καὶ τὸ ο καὶ ε εἰς ου· ὅπως δηλαδὴ διδάσκονται νὰ ποιῶσι σήμερον οἱ πρῶτον μανθάνοντες παρὰ τοῦ διδασκάλου καὶ ἐκ τῆς γραμματικῆς τὰς κράσεις τῶν ἑλληνικῶν φωνηέντων. Τοιαύτην ὅμως δοξασίαν, δύναταί τις εὐλόγως νὰ εἴπῃ, συγχωρεῖται νὰ ἔχωσι νεανίαι μόνον, εἰς τὰ διδακτήρια ἔτι φοιτῶντες, καὶ νομίζοντες ἴσως ὅτι οἱ ἄνθρωποι μανθάνουσι τὴν μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσαν, ὡς οἱ μαθηταὶ ν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις τὰς παλαιὰς καὶ ξένας γλώσσας. Ἂν δέ

(α) Τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ Κούρτιος ἐν Studien κτλ. σελ. 281 σημ.

ποτε τοιαύτη τις δοξασία ἤθελεν ἐμπέσῃ καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν Ἐρασμίτου τινὸς, τότε θὰ ἦτο αὕτη μία τῶν πολλῶν ἀποδείξεων ὅτι ὁ ἄνθρωπος δυσκόλως δύναται νὰ ἀποβάλῃ τὰς ἕξεις καὶ τὰ μαθήματα τῆς παιδικῆς καὶ νεανικῆς ἡλικίας, ἢ ἤθελεν ἴσως ἐξαγγέλλῃ φανερώτερον τὸν πολλοὺς τῶν Ἐρασμιτῶν κατακαίοντα ζῆλον ὑπὲρ τῶν ἀρχῶν καὶ δογμάτων τῆς πίστεως, ἣν παρέλαβον παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς αἱρέσεως. Καὶ τοῦτον μὲν τὸν ὑπερβάλλοντα τῶν Ἐρασμιτῶν ζῆλον οὐδέποτε οὔτε ἐφθονήσαμεν αὐτοῖς, οὔτε θὰ φθονήσωμεν οἱ νεώτεροι Ἕλληνες· ἀλλ' ὅτι ἕνεκα τοῦ ζήλου τούτου καὶ ἐναντία λέγει πρὸς ἑαυτὸν ὁ Κούρτιος, καὶ αὐτὸς λεληθότως ὁμολογῶν τὸ ἀνεπαρκὲς καὶ ἀνίσχυρον τῶν ἐκ τῆς κράσεως ἀποδείξεων, ὅταν ἀποδέχηται (α) ὅτι ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἡ αἱ ἐξεφωνεῖτο ὡς ἑ, ἑνῷ καὶ τότε καὶ πολὺ μετὰ ταῦτα (β), οἷον ἐπὶ Σέξτου τοῦ ἐμπειρικοῦ, οἱ Ἕλληνες, καὶ οἱ τῇ τῶν πολλῶν συνηθείᾳ ἀκολουθοῦντες, δὲν ἔλεγον ἄλλως, ἢ ὡς οἱ ἐπὶ Περικλέους καὶ Πλάτωνος, κἀγὼ, κἀκεῖνος κτλ., τοῦτο ὅμως ἂς μὴ ἀξιῶσι νὰ ἀποκρύπτωμεν ἡμεῖς, αὐτοδηλότατον ὄν. Καὶ ἄλλο δέ τι ἂς συγχωρηθῇ ἡμῖν νὰ εἴπωμεν τῷ γραμματικωτάτῳ Κουρτίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς Ἐρασμίταις· ὅτι, ἀφοῦ ἅπαξ ἔλαβον τὸν κόπον, καὶ δικαίως, νὰ κάμωσι χρῆσιν τῶν φαινομένων τῆς κράσεως εἰς εὕρεσιν τῆς ὀρθῆς ἐκφωνήσεως τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων, ἡ εἰλικρινὴς καὶ τελεία ζήτησις τῆς ἀληθείας ἀπῄτει νὰ ἐξετάσωσι συγχρόνως, μήπως αἱ αι καὶ οι, ὅπου εἶνε προϊόντα κράσεως, οἷον ἐν τοῖς θοἰμάτιον, θαἰμάτια (γ), ἀνάγκη νὰ προφέρωνται μονοφώνως, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει παράδειγμα κράσεως, ἐν ᾗ τὸ τελικὸν φωνῆεν τῆς ἡγουμένης καὶ τὸ ἀρκτικὸν τῆς ἐπιφερομένης τῶν συνελθουσῶν λέξεων ἔμεινάν ποτε ἀκέραστα καὶ ἄμι-

---

(α) Curtius G. Erläuterungen κτλ. 2te Aufl. 1870 σελ. 23.

(β) Οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ ἄλλως ἐν ὅσῳ ἔζη ἡ γλῶσσα ἡ παλαιὰ, καὶ ἕκαστος νηπιόθεν ἤκουε καὶ πολλάκις ἔλεγε τῆς ἡμέρας κἀγὼ, κἀκεῖνος, κἀκεῖθεν, κἀντεῦθεν, κἀπῆλθον, σοῦδωκε, θάτερον κτλ. κτλ.

(γ) Δημοσθ. π. παραπρεσβ. 442. Ἀριστοφ. Ὄρν. 1416. Ἐκκλ. 26, 75, 99. Λυσ. 1084, 1093. κτλ.

κτα ἀλλήλων· ἀλλὰ, τοὐναντίον, πάντα τὰ παραδείγματα δεικνύουσιν ὅτι τὰ εἰρημένα φωνήεντα συνηνώθησαν οὕτως, ὥστε, ὅπου δὲν ἐπεκράτησε τὸ ἕτερον τούτων, προέκυψε κατὰ νόμον, διὰ πάσης κράσεως διήκοντα, τρίτος τις φθόγγος, ἀνόμοιος πρὸς τοὺς ἐξ ὧν ἐγεννήθη, ἁπλοῦς πάντοτε καὶ στοιχειώδης. Εἶνε δὲ ὅλως ἀπίστευτον ὅτι νόμος, ὅστις ἠνάγκασε δύο καὶ τρία φωνήεντα νὰ συναχθῶσιν εἰς ἓν, ὀλιγοδρανήσας ἔπειτα, ἐπελάθετο τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ μόνον ἐν τῇ κράσει τῶν α καὶ ι καὶ ο καὶ ι, καὶ μόνα ταῦτα παρὰ πάντα τὰ λοιπὰ φωνήεντα ἀφῆκεν, ἐκφυγόντα τὸ κράτος αὐτοῦ, νὰ διασωθῶσιν ἀναλλοίωτα καὶ ἀσυγχώνευτα. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἂν οἱ περὶ τὸν Ἔρασμον σοφοὶ ἰσχυρίζονται, καὶ ἡμεῖς ἀσμένως ἀποδεχόμεθα, ὅτι, τὰ κἀγὼ, κἀκεῖνος, μοὐδόκει, ἐγῷμαι, κᾆτα, σοὔδωκε κτλ. κτλ. ἀποδεικνύουσιν ὅτι αἱ αι καὶ οι ἐξεφωνοῦντό ποτε ὡς αϊ καὶ οϊ, καὶ δὴ ὅτε τὸ πρῶτον, ὡς ἐλέγομεν, ἐξ ἑλληνικοῦ στόματος ἐξῆλθον τὰ κεκραμένα κἀγὼ κτλ., ἀνάγκη ἔπειτα νὰ συνομολογήσωσιν ἡμῖν ὅτι ἐπὶ Ἀριστοφάνους τοὐλάχιστον αἱ αι καὶ οι ἦσαν ἤδη συνῃρημέναι εἰς ἕνα μόνον καὶ ἁπλοῦν φθόγγον, ὡς αὐτὴ ἡ ἔννοια καὶ τὰ παρ' ἐκείνῳ φερόμενα παραδείγματα τῆς κράσεως τρανότατα μαρτυροῦσι. Τὰ κατὰ πάντα μάλιστα ὅμοια φαινόμενα τῆς κράσεως τῶν λέξεων τὰ ὅπλα, τὸ ἕρμαιον, τὸ ὁμόφυλον εἰς τὰς θῶπλα (α) θοὔρμαιον (β) θοὐμόφυλον (γ) καὶ τῶν τὸ ἱμάτιον, τὰ ἱμάτια εἰς τὰς θοἱμάτιον, θαἱμάτια, ἐναργῶς ἀποδεικνύουσιν ὅτι αἱ αι καὶ οι ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις ἀποτελοῦσιν, ὅπως τὸ ου καὶ ω ἐν ταῖς θοὔρμαιον, θοὐμόφυλον, θῶπλα, ἁπλοῦς καὶ ἐνιαίους φθόγγους.

Οἱ νόμοι λοιπὸν τῆς συναιρέσεως καὶ κράσεως, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν συμπεραίνοντες, ἀποδεικνύουσιν ἐναργῶς ὅτι *ἄνω ποτα*·

(α) Ἀριστοφ. Ὄρνιθ. 449 καὶ Λυσ. 278.

(β) Σοφ. Ἀντιγ. 397.

(γ) Εὐρ. Ἰφ. Τ. 346. Ἡ ἐν ταῖς λέξεσι μάλιστα θοὔρμαιον καὶ θοὐμόφυλον διὰ δύο γραμμάτων σημείωσις ἁπλοῦ φθόγγου, ἐκ κράσεως προελθόντος, πείθει πάντα εἰλικρινῶς ζητοῦντα τὴν ἀλήθειαν ὅτι καὶ οἱ φθόγγοι αι καὶ οι ἐν τοῖς θοἱμάτιον, θαἱμάτια, ὁμοίως ἐκ κράσεως προελθόντες, ἠδύναντο κάλλιστα νὰ σημαίνωνται ὡσαύτως διὰ δύο γραμμάτων, καὶ ἁπλοῖ ὄντες.

μῶν ἐρρύησαν πάντες οἱ πολλοὶ καὶ μεγάλοι τοῦ Κουρτίου λόγοι, καθιστῶσι δ' ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας καὶ ἀμφισβητήσεως τὸ ἁπλοῦν καὶ στοιχειῶδες τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων, καὶ ἐλέγχουσι λίαν ἀνίσχυρα πάντα τὰ ἐκ τῆς ἐτυμολογίας ἐπιχειρήματα τῶν περὶ τὸν Ἔρασμον, περιορίζοντες τὸ κῦρος αὐτῶν ἐν τοῖς περὶ τὸν Ὅμηρον χρόνοις. Ἐὰν δέ τις καὶ ἐναντίον τῶν νόμων τῆς γλώσσης ζητῇ νὰ αὐτοσχεδιάζῃ περὶ τῆς προφορᾶς τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ φθόγγου ἰδίαν αὐθαίρετον διδασκαλίαν, πρὸς τὸν τοιοῦτον λέγομεν ὅτι λανθάνει καθιστὰς ἑαυτὸν νομοθέτην τῆς γλώσσης καὶ τῶν φθόγγων αὐτῆς, παρ' οὐδενὸς λαβὼν ταύτην τὴν ἐξουσίαν. Πόσον δ' ἀσθενεῖς, λέγομεν ἐν τέλει, εἶνε αἱ ἐκ τῆς ἐτυμολογίας ἀποδείξεις περὶ τῆς προφορᾶς ἥστινος δήποτε γλώσσης, γίνεται φανερὸν καὶ ἐκ τούτου μόνου. Τίς δὲν ἤθελε γελάσῃ ἡδὺν γέλωτα, ἂν ἤκουέ τινος ἰσχυριζομένου ὅτι οἱ Γάλλοι σήμερον δὲν δύνανται νὰ ἐκφωνῶσιν ἄλλως τὴν λέξιν maître, ἢ διῃρημένως οὕτωσὶ, maître, διότι ἡ ἐτυμολογία ἐνεργέστατα ἀποδεικνύει ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ λατινικοῦ magister; ἢ ὅτι αἱ clair καὶ aimer πρέπει ὁμοίως νὰ προφέρωνται claïr καὶ aïmer, διότι ἐν ταύταις τὸ ai προῆλθε κατ' ἔκτασιν τοῦ a ἐκ τῶν λατινικῶν amare καὶ clarus (α);

Τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλείονα ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῇ τις ἀντιλέγων πρὸς τοὺς ἐκ τῆς ἐτυμολογίας καὶ τῶν κράσεων λαμβάνοντας ὅπλα ὑπὲρ τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἐράσμου. Ἀλλὰ οὐδὲ τὰ ἐκ τῆς γραφῆς λαμβανόμενα εἶνε ἰσχυρότερα τῶν προτέρων. Διότι ἂν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι οὐδὲν τὸ κωλῦον νὰ εἰσαγάγωμεν εἰς τὴν γλῶσσαν ἕνα καὶ μόνον φθόγγον, τὸν τοῦ υ, ὃν αὕτη εἶχε τὸ ἀρχαῖον

(α) Ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Κυννῆρος (Ausf. Gram. I σελ. 50 καὶ 51) περὶ τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων αι καὶ οι, διότι αὗται ἐνίοτε, ἐν τῇ αἰολικῇ μάλιστα διαλέκτῳ, προῆλθον κατ' ἔκτασιν τῶν α καὶ ο, χωρὶς νὰ ἐνθυμηθῇ ὁ δεινὸς γραμματικὸς ὅτι κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ ἡ ου πρέπει ὡσαύτως νὰ ἐκφωνῆται ὡς οὐ, διότι καὶ αὕτη πολλαχοῦ κατ' ἔκτασιν τοῦ ο ἐγεννήθη, οἷον ἐν τοῖς λείπουσα, πείθουσι κτλ. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδ' αὐτὸς πιστεύει, οὐδ' ἄλλος τις τῶν καθ' ἡμᾶς Ἐρασμιτῶν.

μέχρι τῆς τελείας αὐτῆς παρακμῆς (α), σῴζει δ' αὐτὸν ἔτι καὶ νῦν, ὡς τοιοῦτον μὲν οἷος ὁ τοῦ γαλλικοῦ u ἐνιαχοῦ μόνον τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν ὀλιγίσταις λέξεσιν (β), ὡς δὲ ου, ὅστις φαίνεται ὢν ὁ ἀρχαιότατος φθόγγος τοῦ υ, ἐν ἱκαναῖς λέξεσι καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος (γ), εὔκολον εἶνε νὰ ἴδωμεν ὅτι οὐδένα φθόγγον οἱ πρῶτοι εἰσαγαγόντες τὴν γραφὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔγραψαν διὰ πολλῶν τρόπων, ἀλλὰ δι' ἑνὸς καὶ μόνου. Ὥστε καὶ τὸ δεινὸν καὶ φοβερὸν τοῦτο τῶν Ἐρασμιτῶν ὅπλον ἀποβάλλει ὁλόκληρον αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ἐὰν μάλιστα, λαμβάνων τις πρὸ ὀφθαλμῶν ὅσα ἀρτίως ἐλέγομεν περὶ τῆς ἐτυμολογικῆς ἀληθείας, καὶ μάλα προθύμως συγκατανεύσῃ ὅτι ἔχουσιν οὐ μικρὸν δίκαιον οἱ Ἐρασμῖται ἰσχυριζόμενοι ὅτι αἱ δίφθογγοι αι, ει (δ), οι, υι, α, η, ω ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις, ὅτε εἰσήγετο ἡ γραφή, ἐξεφωνοῦντο διῃρημένως πως, ἀκουομένων ἀμφοτέρων τῶν φωνηέντων.

Ἐκ τῆς βραχείας ταύτης, ἀλλ' ὅσον ἔνεστιν ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τῶν ἐρασμικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν πρὸς ταύτας διαμαχομένων γλωσσικῶν νόμων, ἐγένετο, νομίζομεν, φανερὸν ὅτι, ἂν οἱ περὶ τὸν Ἔρασμον σοφοὶ ἐξ ἐτυμολογικῶν καὶ ὀρθογραφικῶν λόγων ὁρμώμενοι, νομίζουσιν ὅτι μαρτυρίαι νεωτέρων χρόνων δὲν εἶνε ἀσφαλῆ κριτήρια τῆς ἀληθείας ἐν ζητήματι περὶ προφορᾶς τῆς γλώσσης ἐν χρόνοις ἀρχαιοτέροις, οἱ νόμοι ὅμως τῆς συναιρέσεως καὶ κράσεως, τοὐναντίον, καὶ τὰ μέτρα τῶν ποιητῶν ἐλέγχουσι τὰς ἐτυμολογικὰς αὐτῶν θεωρίας παλλῷ μᾶλλον ὑπόπτους καὶ ἀμφιβόλους, καὶ ἥκιστα ἀξιοπίστους νὰ μαρτυρήσωσί τι βέβαιον καὶ ὡρισμένον περὶ τῆς προφορᾶς τῶν Ἀττικῶν, συνηγοροῦσι δὲ μάλιστα, εὐγλωττότερον παντὸς ἄλλου, ὑπὲρ τῆς ἀπ' ἀρχαιο-

(α) Curtius. Erläuterungen 2te. Aufl. 1870, σελ. 24 καὶ 25.

(β) Οἰκονόμου περὶ γνησίας προφορᾶς κτλ., σελ. 133.

(γ) Ἡ ἀρχαιοτάτη αὕτη προφορὰ τοῦ υ παρέμεινεν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς γλώσσης παρ' οὐκ ὀλίγοις τῶν Αἰολέων καὶ Δωριέων, ἐξ ἐκείνων δὲ περιῆλθε καὶ εἰς ἡμᾶς, οἷον ἐν ταῖς λέξεσιν κουλλὸς, πίτουρον, μουστάκιον, κρούσταλλον, τρουπῶ, τούμπανον, σκούζω, στουπίον κτλ.

(δ) Οὕτως ἐγράφετο ἡ ἐκ συναιρέσεως τοῦ ε καὶ ι γεννηθεῖσα· ἡ δὲ κατ' ἔκτασιν τοῦ ε, ἢ ἡ ἐκ συναιρέσεως τοῦ ε καὶ ε προελθοῦσα ἐσημαίνετο, ὡς γνωστὸν, πρὸ Εὐκλείδου διὰ τοῦ ἁπλοῦ ε.

τάτων χρόνων στοιχειώδους καὶ μονοειδοῦς ἐκφωνήσεως τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων. Ὅθεν, ἀφοῦ πᾶς φόβος περὶ τοῦ στερεοῦ καὶ ἀμετακινήτου τῶν ἐρασμικῶν ἀρχῶν ἐλέγχεται ὑπὸ τῶν ἔμπροσθεν εἰρημένων μάταιος καὶ κενός, οὐδὲν ἄλλο θὰ ὑπελείπετο ἡμῖν μετὰ ταῦτα, ἢ λαβόντες οὓς εὕρομεν ἀρίστους ὁδηγοὺς πρὸς ἐξιχνίασιν τῆς ἀληθείας, τοὺς εἰρημένους δηλαδὴ καὶ τοὺς ἄλλους νόμους τῆς γλώσσης, καὶ εἴ τι ἕτερον ὑπάρχει σαφὲς τεκμήριον ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς αὕτη διετέλει ἔτι ἐν ἀκμῇ οὖσα, νὰ χωρήσωμεν ἔπειτα μετὰ θάρρους ἐπὶ τὸν ἄλλον ἡμῶν περὶ τῆς προφορᾶς λόγον, καὶ ἐξετάσωμεν κατὰ τάξιν καὶ τὰς λοιπὰς τῶν Ἐρασμιτῶν ἐνστάσεις καὶ ἀντιρρήσεις. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ σφοδρότατοι αὐτῶν φαίνονται περὶ πολλοῦ ποιούμενοι τὰς ἐκ τοῦ γράμματος ἀποδείξεις, ἀνάγκη καὶ ἡμεῖς πρῶτον ἀκριβέστερον νὰ βασανίσωμεν τὴν δύναμιν τῶν τοιούτων ἀποδείξεων.

Καὶ ὁμολογουμένης λοιπὸν πρὸς ὥραν ὡς ὀρθῆς τῆς ἀξιώσεως τῶν Ἐρασμιτῶν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠδυνήθησαν νὰ ἐπινοήσωσι γραφικὰ σημεῖα ἐπιτήδεια εἰς ἀκριβῆ καὶ τελείαν δήλωσιν τῆς ἀληθοῦς προφορᾶς, πάλιν ὅμως οὐδεμία θὰ ἦτο αὕτη ἀπόδειξις ὅτι ἡ προφορὰ δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ πολὺ ἢ ὀλίγον προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ οὕτω, τῆς ὀρθογραφίας διαμενούσης πάντοτε τῆς αὐτῆς, γεννηθῇ κατὰ μικρὸν διαφωνία μεταξὺ τῶν δύο τούτων, ὅπως διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ἐν ἄλλαις μὲν τῶν νῦν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, μάλιστα δὲ ἐν τῇ ἀγγλικῇ καὶ γαλλικῇ. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην οὐδ' οἱ Ἐρασμῖται ἀρνοῦνται οὐδὲ θὰ ἠδύναντο νὰ ἀρνηθῶσιν, ἀφοῦ αὐτὸ δὴ τοῦτο ἐπιχειροῦσι νὰ ἀποδείξωσι, προσεπιφέρουσι δὲ μόνον ὅτι ἔμεινε μὲν ἀκίνητος ἡ γραφὴ μέχρι τέλους, ἡ προφορὰ ὅμως μετεβλήθη οὐχὶ ἐπὶ Περικλέους καὶ Πλάτωνος, ἀλλ' ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν χρόνων, πολλαχῶς μὲν καὶ ἄλλως διαφθαρεῖσα, μάλιστα δὲ διὰ τῆς εἰς ἁπλοῦς φθόγγους συναιρέσεως τῶν τὰς διφθόγγους ἀποτελούντων φωνηέντων (α). Ἀλλ' ὅτι μὲν καὶ πρὸ τῶν μακεδονικῶν, καὶ ἤδη ἀπὸ Ὁμήρου ἠδύνατο νὰ με-

(α) Curtius Erläuterungen κτλ. σελ. 21 καὶ 22 καὶ Humperdinck Zeitschrift für das Gymnasialwesen, σελ. 884 ἐν ἀρχῇ.

ταβληθῇ ἡ προφορὰ πλείστων φωνηέντων διὰ τῆς κράσεως καὶ συγχωνεύσεως αὐτῶν εἰς ἁπλοῦς φθόγγους, ἀποδεικνύουσι λαμπρῶς, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐξητάσαμεν, αὐτοὶ οἱ νόμοι τῆς γλώσσης. Τίνι δὲ δικαίῳ συγχωρεῖται εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἐρασμον νὰ ὀνομάζωσι διαφθορὰν προφορᾶς τὴν συναίρεσιν ἀλλεπαλλήλων φωνηέντων εἰς ἁπλοῦς φθόγγους, αὐτοὶ γινώσκουσι· διότι ἡμεῖς τοὐλάχιστον δὲν ἐννοοῦμεν, πῶς δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀλλοίωσις καὶ διαφθορὰ ὅ,τι ἀποτελεῖ νόμον καὶ κανόνα τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, εἰ μὴ καὶ οἱ ἡμέτεροι γλωσσολόγοι εὑρίσκουσιν ὀρθὸν καὶ δίκαιον αὐτοὺς τοὺς Ἀττικοὺς νὰ ἀποκαλῶσι διαφθορεῖς καὶ λυμεῶνας τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς, ὡς τούτους μάλιστα παρὰ πάντας τοὺς Ἕλληνας τολμήσαντας, δεινὸν εἰπεῖν! νὰ συναιρέσωσι δύο καὶ τρία καὶ ἐνίοτε τέσσαρα φωνήεντα εἰς ἁπλοῦς φθόγγους, καὶ πλημμελήσωσιν οὕτως εἰς τὴν ἁρμονικωτάτην ἀλλεπαλληλίαν τῶν φωνηέντων, πλημμέλημα ἀληθῶς ἀμουσότατον καὶ πάσης κατὰ τὴν προσῳδίαν διαφθορᾶς καὶ ἐξαχρειώσεως αἰτιώτατον γενόμενον ἐν τῇ παλαιᾷ τῶν Ἑλλήνων γλώσσῃ! Ἀλλ' ἂν οἱ ἐπιεικέστεροι τῶν Ἐρασμιτῶν, ὑπὸ ἡμιτελῶν θεωριῶν παρασυρόμενοι, ἀποκαλοῦσι διαφθορὰν, ὅ,τι ἀποτελεῖ, ὡς λέγομεν, νόμον καὶ κανόνα τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, ἀποφαίνονται ὅμως τοὐλάχιστον ὅτι τὸ μέγα τοῦτο κακὸν ἤρξατο φυόμενον ἐν τῇ γλώσσῃ ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν χρόνων καὶ μετὰ ταῦτα (α). Οὐχ οὕτως ὅμως οἱ σφοδρότεροι αὐτῶν καὶ δὴ καὶ ὁ Βλάσσιος, ὁ τελευταῖος, ὡς ἡμεῖς γινώσκομεν, καὶ ἐκθύμως κατὰ τῆς ἡμετέρας προφορᾶς γράψας (β). Διότι ὁ ἄκρος οὗτος τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἐράσμου ζηλωτὴς, ἀκράδαντον ἔχων πίστιν εἰς τὸ ἀναμάρτητον τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τὴν δύναμιν τοῦ νεκροῦ γράμματος, συνορῶν δὲ πόσον ἐπικίνδυνον εἶνε καὶ ὀλέθριον τοιαύτη τις φανερὰ ὁμολογία ὑπὸ Ἐρασμιτῶν γι-

---

(α) Curt. Erläut. αὐτόθι καὶ Humperdinck. Zeitschrift für das Gymassalwesen, σελ. 889. Τὴν γνώμην ταύτην ἠθέλησε μάλιστα νὰ στηρίξῃ ὁ Λισκόβιος ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ: Ueber die Aussprache des Griechischen. Leipzig 1825.

(β) Friedrich Blass. Ueber die Aussprache des Griechischen Berlin 1870.

νομένη, ἐπιβάλλεται ἐκ παντὸς τρόπου, τὸ μὲν εἰκοτολογῶν καὶ αὐθαιρέτως ἑρμηνεύων, τὸ δὲ ὑπερπηδῶν καὶ ἐλλιπῶς ἐξετάζων, νὰ ἀποδείξῃ ὅτι μέχρι τῶν ἀδριανείων χρόνων ἡ προφορὰ ἔμεινε τοιαύτη, οἵαν αὐτὸς νομίζει ὅτι τὸ γράμμα δεικνύει, ἡ δὲ ἐξαλλοίωσις καὶ διαφθορὰ εἰσῆλθε κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους τοῦ παρηκμακότος ἑλληνισμοῦ. Καὶ δὴ ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς ἀγγλικῆς ὀρθογραφίας ὁμολογεῖ μὲν (α) ὅτι αὕτη κατήντησεν εἰς τοσαύτην πρὸς τὴν προφορὰν διαφωνίαν ἕνεκα τῆς ἐπιθυμίας τῶν ἀνθρώπων νὰ φυλάξωσιν ἐν τῇ γραφῇ ἀκίνητον τὸ καθεστὼς καὶ πάλαι ποτὲ ἀληθῶς ἐκφωνούμενον, ἀλλ' ὅμως κολάζων πάλιν τὸ πρᾶγμα, λέγει ὅτι ἡ διαφωνία αὕτη προῆλθε καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἄλλοι εἰς ἄλλην καὶ δὴ τὴν λατινικὴν ὀρθογραφίαν ἀπέβλεψαν ὡς εἰς παράδειγμα ἐν τῇ σημειώσει τῶν ἀγγλικῶν φθόγγων. Ἀλλὰ πῶς ὁ φίλος κατώρθωσε νὰ ἀνακαλύψῃ ὅτι καὶ λατινικὴ ὀρθογραφία συνετέλεσεν εἰς τὴν μεγάλην ταύτην σύγχυσιν, καὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ κάμῃ λόγον περὶ αὐτῆς, αὐτὸς μόνος γινώσκει· διότι ἐν τοῖς τοιούτοις, ὅπου εἶνε χρεία παραδειγμάτων καὶ ἀποδείξεων, ἐξελέγχεται πολὺ βραχυλόγος ὁ ἀνὴρ, ἱκανὸν μόνον νομίζων τὸ λέγειν τι πρὸς πλήρωσιν τοῦ κεχηνότος ἐν τῷ ῥυθμῷ. Ἂν νομίζει ὅτι ἐνορᾷ ἔχνη λατινικῆς ὀρθογραφίας ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ e ἐν πολλαῖς τῶν ἀγγλικῶν λέξεων ἔχει τὸν φθόγγον τοῦ ἰῶτα (β), οἱ νῦν Ἕλληνες ἔχομεν αὐτῷ καὶ πολλὴν χάριν, ὅτι καὶ ὑπὲρ τὸ δέον γίνεται ὑπέρμαχος καὶ προστάτης τῆς ἡμετέρας προφορᾶς, λεληθότως ὁμολογῶν, ὅπερ οὐδὲ ἡμεῖς ποτε ἰσχυρίσθημεν, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἔγραφον μὲν e, προέφερον ὅμως i, καὶ οὕτως αὐτὸς ἀνασκευάζει, ὡς ἀπίθανα καὶ ἀδικαιολόγητα, ὅσα ἀλλαχοῦ λέγει, ἐκ τῆς λατινικῆς συμπεραίνων, περὶ τῆς προφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ η, ὅτι δῆθεν ἐξεφωνεῖτο ὡς ε. Δὲν εἰξεύρομεν πλέον, ἂν μίμησιν λατινικὴν ἐνορᾷ ἐν τῇ ἐκφωνήσει τῶν συλλαβῶν ea καὶ ee πολλῶν ἀγγλικῶν λέξεων ὡς ἁπλοῦ ι, ἢ τῆς oo ὡς ου, ἢ τοῦ a ποτὲ μὲν ὡς ο, ποτὲ δὲ ὡς ε, ἄλλοτε δὲ δὲν εἰξεύρομεν τίνος ἄλλου φθόγγου. Ἢ μήπως ἐνορᾷ τοιαύτην ἐν τῇ διαφόρῳ ἐκφωνήσει τῶν

(α) Σελ. 10.

(β) Museum, Odeon, Medea, Theater κτλ.

αὐτῶν γραμμάτων ἐν ταῖς διαφόροις λέξεσιν; Ἢ μήπως τελευταῖον ἐν τῇ ἀποσιωπήσει κατά τε τὸ μέσον καὶ τὸ τέλος τῶν λέξεων πολλῶν συμφώνων καὶ φωνηέντων; Νὰ εἴπῃ τὴν ἀλήθειαν, ὅτι τὰ ee καὶ ea κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξεφωνοῦντο ὡς καὶ ἐγράφοντο, ὅπως καὶ ἡ ἐτυμολογία ἀποδεικνύει, διὰ τοῦ χρόνου δὲ ἔλαβον τὴν προφορὰν τοῦ ι, ἴσως ἤθελε διστάσῃ ὀλίγον, διότι θὰ ἐκινδύνευε νὰ ὁμολογήσῃ, ὅπερ διὰ παντὸς τρόπου ζητεῖ νὰ ἀποφύγῃ, ὅτι ἀπίθανον δὲν εἶνε καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ συνελθόντες οἱ αὐτοὶ φθόγγοι, εα καὶ εε, κατὰ τοὺς μεταξὺ Ὁμήρου καὶ τῶν Μηδικῶν χρόνους εἰς η καὶ ει, νὰ ἔλαβον πρωϊαίτατα τὴν προφορὰν τοῦ ἰῶτα, ἀφοῦ μάλιστα καὶ ὁ Πλάτων διαῤῥήδην λέγει ἐν τῷ Κρατύλῳ (α) ὅτι οἱ παλαιότεροι Ἀττικοὶ *εὖ μάλα* ἐχρῶντο τῷ ἰῶτα, καθ' ὑπερβολὴν δηλαδὴ ἠγάπων τὸν Ἰωτακισμόν. Καὶ τότε πρὸς τί ὁ τηλικοῦτος θόρυβος κατὰ τοῦ ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ Ἰωτακισμοῦ, ἀφοῦ οὗτος εἶνε παλαιότατος καὶ γνήσιον προϊὸν ἀττικῆς φωνῆς; Οὐδὲ θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι οἱ σήμερον ζῶντες ἔχομεν καθῆκον νὰ διορθώσωμεν, κατά τι μέρος τοὐλάχιστον, τὸ μέγα τοῦτο τῆς ἀττικῆς προφορᾶς ἐλάττωμα, ἐνῷ δὲν εἰξεύρομεν ἀκριβῶς πόσον διέφερε τοῦ ι τὸ ἐν πολλοῖς κατὰ Πλάτωνα ἀντικαταστῆσαν αὐτὸ η, εἶνε δὲ καὶ πολλὴ ὑποψία ὅτι ἐπλησίαζε μᾶλλον πρὸς τὸ ι, ἢ πρὸς τὸ ε (β). Ἔπειτα πρὸς τί καὶ

(α) 418 c.

(β) Ὅτι τὸ η δὲν εἶχε τὴν τοῦ ἀνοικτοῦ ἐ προφορὰν, ἀλλά τινε μέσην μεταξὺ τοῦ ε καὶ τοῦ ι, ἀποδεικνύομεν διὰ πλειόνων ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ, ἀποδεικνύει δὲ σαφῶς αὐτὴ ἡ παρὰ τοῖς νῦν Ἕλλησιν ἐκφώνησις αὐτοῦ ὡς ἁπλοῦ ι. Διότι ἂν τὸ η δὲν εἶχε μέσην τινὰ καὶ μεταξὺ τοῦ ε καὶ ι σαλεύουσαν προφορὰν, καὶ δὲν ἔφερεν οὕτως ἐξ ἀρχῆς ἐν ἑαυτῷ τὸ αἴτιον τῆς μεταβάσεως αὐτοῦ εἰς τὸν ὁμοειδῆ μὲν ἀλλ' ἰσχυρότερον φθόγγον τοῦ ι, ἤδη ἐν χρόνοις ἀρχαιοτέροις τοῦ Πλάτωνος, τότε μένει ὅλως ἀνεξήγητον πῶς καὶ τὸ ε καὶ τὸ αι δὲν ἔλαβον παρ' ἡμῖν τὴν αὐτὴν τοῦ ι ἐκφώνησιν, ἢ πῶς, ἀφοῦ ἡ γλῶσσα, παύσασα πλέον νὰ διακρίνῃ τὰ μακρὰ ἀπὸ τῶν βραχέων, συνέστειλε τὸ μὲν ω εἰς ο, τὸ δὲ αι ἀπὸ ε μακροῦ εἰς βραχὺ, δὲν συνέστειλεν ὁμοίως εἰς ε καὶ τὸ η, ἂν τὸ η ἀληθῶς ἐξεφωνεῖτο, ὅπως ἀξιοῦσιν οἱ Ἐρασμῖται, καὶ δὲν εἶπε π.χ. ἐμέρα ἢ ἐμίρα, ἀλλὰ μόνον ἡμέρα, ὅπως

οἱ τοσοῦτοι ἀγῶνες ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ γράμματος, ὅτε καὶ μόνη ἡ συναίρεσις πλείστων φωνηέντων (α) εἰς ἁπλοῦς φθόγγους, ἤδη ἐν χρόνοις πολὺ τῶν μακεδονικῶν ἀρχαιοτέροις, δύναται εὐλόγως νὰ ἐμβάλῃ πάντα εἰλικρινῆ φίλον τῆς ἀληθείας εἰς μεγίστην ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὑγιαίνοντος τῶν ἐρασμικῶν δογμάτων; Ἀλλὰ φανερὸν ὅτι πάντα ταῦτα περὶ λατινικῆς καὶ ἄλλων ὀρθογραφιῶν ἐν τῷ ἀγγλικῷ καὶ γαλλικῷ ἀλφαβήτῳ οὐδενὸς ἄλλου ἕνεκα λέγει ὁ Βλάσσιος, ἢ ἵνα μετριάσῃ, ὅσον δύναται, τὴν μεγάλην ἀντίφασιν, εἰς ἣν βλέπει ὅτι ἑκὼν ἄκων περιπίπτει, ἅμα μὲν ἀναγκαζόμενος νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἔν τισι τῶν νεωτέρων γλωσσῶν ὑπάρχει καὶ πολλὴ διαφωνία μεταξὺ γράμματος καὶ ἐκφωνήσεως, ἅμα δὲ ἀξιῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἄριστος διδάσκαλος τῆς ὀρθῆς καὶ ἀληθοῦς προφορᾶς νὰ ἦνε τὸ νεκρὸν γράμμα. Ἐνῷ δὲ νομίζει ὅτι τελείως αἴρει τὴν ἀντίφασιν ταύτην, λέγων ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἐζήτησαν νὰ γράψωσι τοὺς φθόγγους τῆς ἑαυτῶν γλώσσης, ὅσον ἠδύναντο, συμφωνότερον πρὸς τὴν ἀληθῆ προφορὰν, ὡς μὴ ἔχοντες νὰ μιμηθῶσιν ἐν τῇ πρώτῃ χρήσει τῆς γραφῆς τὸ παράδειγμα τελειοτέρας γλώσσης, δὲν αἰσθάνεται ὅτι περιπίπτει πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν ἀντίφασιν. Διότι τοῦτο τὸ ὅσον ἠδύναντο συμφωνότερον, ὅπερ ἑκὼν ἄκων ἀναγκάζεται νὰ προσθέσῃ, οὐδὲν

δηλαδὴ καὶ οἱ πρὸ Πλάτωνος Ἀθηναῖοι. Αἱ δὲ λέξεις σίδερον, πλερώνω, ξερὸς, κρεμνὸς κτλ., ἃς φέρουσί τινες ὡς παραδείγματα τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκφωνήσεως τοῦ η, πᾶν ἄλλο ἀποδεικνύουσιν ἢ τοῦτο. Διότι ἡ τοιαύτη προφορὰ τοῦ η ὡς ε δὲν συμβαίνει πανταχοῦ, ἀλλὰ μόνον ὅπου πλησίον τοῦ η εὑρίσκεται ρ ἢ ἄλλο ἀμετάβολον, καὶ εἶνε μᾶλλον μετάβασις τοῦ φθόγγου ι εἰς ε ἢ σημεῖον τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκφωνήσεως τοῦ η. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο σαφῶς οὐ μόνον ὅτι πολλὰ ι καὶ υ προφέρονται σήμερον ὡς ε παρὰ τοῖς πολλοῖς καὶ ἀλλαχοῦ μὲν, μάλιστα δὲ πλησίον ἀμεταβόλου τινὸς εὑρισκόμενα, ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁ πολὺς ὄχλος τὰς λέξεις: τηλεγράφημα, τηλεσκόπιον, ὑπηρέτης, Πειραιεὺς κτλ., νεωστὶ εἰσαχθείσας εἰς τὴν γλῶσσαν, καί τοι πάντοτε ἀκούων αὐτὰς ἐκφωνουμένας: τιλεγράφημα κτλ., προφέρει ὅμως πάντοτε: τελεγράφημα, τελεσκόπιον, ὑπερέτης κτλ.

(α) Ὧν οἱ κανόνες τῆς συναιρέσεως καταλαμβάνουσιν ὁλοκλήρους σελίδας τῆς γραμματικῆς τοῦ Κυννήρου.

ἄλλο σημαίνει, ἢ ὅτι τὸ νεκρὸν γράμμα, παρ' οὗ ζητεῖ νὰ διδαχθῇ μετ' ἀκριβείας τὴν προφορὰν τῆς ἀττικῆς διαλέκτου (εἰ τοῦτο δὲ τείνουσι πάντες οἱ μόχθοι καὶ οἱ ἀγῶνες τῶν Ἐρασμιτῶν, ἀποβαίνοντες ἄλλως, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς ἐναργέστερον ἀποδεικνύομεν, ἀληθὴς ματαιοπονία), πᾶν ἄλλο δύναται νὰ διδάξῃ, ἢ τὴν ἀκρίβειαν ταύτην (α). Καὶ οὐ μόνον λανθάνει ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ, ἀλλὰ καὶ ἀπατᾶται ἀπάτην οὐ μικρὰν αὐτός τε καὶ ὅσοι τῶν Ἐρασμιτῶν νομίζουσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ καθόλου οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ, ὡς μὴ ἔχοντες νὰ μιμηθῶσιν ἄλλους, ἠδυνήθησαν νὰ γράψωσιν ἕκαστος τοὺς φθόγγους τῆς ἑαυτῶν γλώσσης ὡς οἷόν τε ἐλάχιστα ἀφιστάμενοι τῆς ἀληθοῦς προφορᾶς· διότι πᾶν τοὐναντίον συνέβη. Πρὶν λοιπὸν ἐξετάσωμεν, ὅπερ κυρίως σκοπεῖ ὁ ἡμέτερος περὶ τῆς παρ' Ἕλλησι γραφῆς λόγος, ἂν ἔχουσι καὶ μικρὸν δίκαιον ὁ Βλάσσιος καὶ οἱ Ἐρασμῖται νὰ συμπεραίνωσι τὸ ἀττικώτατον τῆς κατ' αὐτοὺς προφορᾶς ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ Εὐκλείδου ἄρχοντος (Ὀλ. 94,2) δὲν μετερρύθμισαν κατὰ

(α) Ὁ Βλάσσιος ὅμως ἠδυνήθη νὰ ἀποδείξῃ ἡλίου φαεινότερον (σελ. 39 καὶ 40) ὅτι τὸ γράμμα διδάσκει ἐν τῇ ἑλληνικῇ οὕτως ἀκριβῶς τὴν ἀληθῆ προφορὰν, ὥστε, ἐάν τις προφέρῃ τὰ ἑλληνικὰ ὡς οἱ Ἐρασμῖται (ὅπως δηλαδὴ οἱ Γερμανοὶ τὰ γερμανικὰ), προφέρει σχεδὸν ἀπαραλλάκτως ὡς ἀνὴρ Ἀττικὸς ἐπὶ Περικλέους! Τρὶς μάκαρ ὁ Βλάσσιος καὶ τετράκις, ὁ τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα κατορθῶν! Πόσον δὲ δικαιότερα καὶ συμφωνότερα πρὸς ἑαυτοὺς θὰ ἐποίουν καὶ οἱ λοιποὶ Ἐρασμῖται, ἂν καὶ ἐκεῖνοι ἐμιμοῦντο τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ Βλασσίου καὶ ἀφέντες τὴν εἰρωνείαν, ἐφύλαττον ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὸ αὐτὸ σχῆμα, καὶ δὲν ἤθελον ἐν μὲν τοῖς προοιμίοις νὰ ἐπιδεικνύωνται ἄκραν μετριοφροσύνην, λέγοντες ὅτι οὐδεὶς σήμερον δύναται νὰ γινώσκῃ, πῶς ἀκριβῶς ἐξεφωνοῦντο οἱ ἑλληνικοὶ φθόγγοι, δι' ὅλου δὲ τοῦ λοιποῦ λόγου νὰ φαίνωνται, τοὐναντίον, μετὰ τοιαύτης ἀκριβείας γινώσκοντες τὴν δύναμιν τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων, ὥστε νὰ θεσπίζωσι, μηδὲν ὀκνοῦντες, ὅτι τοῦτο μὲν τὸ γράμμα πρέπει νὰ ἐκφωνῆται κατὰ τὸ δεῖνα ἀγγλικὸν ἢ γερμανικὸν, ἐκείνη δὲ ἡ δίφθογγος, ὅπως ἡ ἀντίστοιχος γερμανικὴ ἐν ὡρισμένῳ τινὶ τόπῳ τῆς Γερμανίας, ὡς ἂν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀκούσαντες διαλεγομένων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἀττικωτάτων συγγραφέων διδαχθέντες καὶ τὰς λεπτοτάτας παραλλαγὰς τῶν ἀττικῶν φθόγγων!

τὰς ἐρασμικὰς ἀξιώσεις τὴν παλαιὰν ὀρθογραφίαν, νομίζομεν ὅτι δὲν θὰ ἦτο ὅλως ἀνωφελὲς νὰ ἐξετάσωμεν πρότερον, ἂν καθόλου τὸ γράμμα ἠδυνήθη ποτὲ νὰ διδάξῃ τὴν ζῶσαν καὶ ἀληθῆ προφορὰν, εἴτε παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, εἴτε παρὰ τοῖς Ἑβραίοις καὶ Φοίνιξι, παρ' ὧν οἱ Ἕλληνες παρέλαβον τὴν γραφήν.

Καὶ πρῶτον μὲν εἶνε γνωστὸν ὅτι οἱ Ἑβραῖοι καὶ Φοίνικες οὐ μόνον ἀκριβῶς, ἀλλ' οὐδὲ ὅλως ἐσημείωσαν τὰ φωνήεντα, ἀλλ' ἀφῆκαν αὐτῷ τῷ ἀναγινώσκοντι νὰ ἀναπληροῖ ἐν ἑκάστῃ τῶν λέξεων τὴν ἔλλειψιν ταύτην (ἢ καὶ νὰ ἐκφωνῇ ἐνίοτε τὰ σύμφωνα ὡς φωνήεντα), εἴτε διότι εὗρον δυσχερέστατον τὴν σημείωσιν τῶν φωνηέντων, εἴτε διότι ἠμέλησαν τῆς ἀκριβείας, ὡς πράγματος ἐπουσιώδους ὄντος καὶ δευτερεύοντος ἐν ᾧ χρόνῳ ζῇ ἔτι καὶ ἀκμάζει ἡ γλῶσσα, καὶ ἕκαστος ἐξ αὐτῆς δύναται κάλλιστα νὰ γινώσκῃ πῶς ἔχει ἀκριβῶς ἡ πλήρης καὶ ἀληθὴς τῶν γεγραμμένων ἐκφώνησις. Οἱ δ' Ἕλληνες, καί τοι μεταβαλλόντες ἐκ συμφώνων εἰς φωνήεντα ἕνα τῶν φοινικικῶν γραμμάτων, καὶ ἐπιτηδειότερα ἔχοντες διὰ τοῦτο σημεῖα πρὸς ἀκριβεστέραν καὶ τελειοτέραν γραφὴν, οὐδὲ οὗτοι ὅμως ἠδυνήθησαν ἐξ ἀρχῆς νὰ σημάνωσιν ἐν ἀκριβείᾳ πάντας τοὺς φθόγγους τῆς ἑαυτοῦ γλώσσης· ἢ δὲν ἠθέλησαν ἴσως, νομίσαντες περιττὸν νὰ πολλαπλασιάζωσι χάριν τῆς πολλῆς ἀκριβείας τὰ στοιχεῖα τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου, καὶ καθιστῶσιν οὕτως εὐθὺς ἐν τῇ πρώτῃ χρήσει δυσχερέστερον καὶ πολυπλοκώτερον τὸ τῆς γραφῆς ἔργον, ἀφοῦ μάλιστα ἐν τῇ μεταγραφῇ τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου δὲν ἦτο δύσκολον νὰ παρατηρήσωσιν ὅτι τὰ γράμματα, ὁσηνδήποτε καὶ ἂν λάβωσι μεταβολὴν καὶ τελειότητα, ἀπομένουσι πάντοτε συμβολικὰ σημεῖα, ὑπ' ἐκείνων μόνον ὀρθῶς κατανοούμενα, ὅσοι παρὰ τῶν εἰδότων ἐμυήθησαν τὴν ἀληθῆ αὐτῶν σημασίαν καὶ δύναμιν, εἰς πάντα δὲ ἄλλον ἀποβαίνοντα αὐτὸ τοῦτο νεκρὸν καὶ ἄφωνον γράμμα. Καὶ μόνον κατὰ μικρὸν, διδαχθέντες ὑπὸ τῆς πείρας, ἠδυνήθησαν διὰ τῆς ἐπινοήσεως τοῦ Ω καί τινων ἄλλων νεωτερισμῶν (α) νὰ ἀποδείξωσι προϊόντος τοῦ χρόνου, πρῶτον μὲν οἱ Ἴωνες, ἔπειτα δὲ

(α) Kirchhoff. Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets, zweite Auflage. Berlin 1867 σελ. 131.

καὶ ἄλλοι Ἕλληνες, τελειοτέραν τὴν παρ' αὐτοῖς γραφὴν, ἀποφυγόντες ὅλως τὴν προτέραν τοὐλάχιστον σύγχυσιν, τὴν γινομένην ἐκ τούτου, ὅτι τὸ κατ' ἀρχὰς, ὑπὸ ἀνυπερβλήτου ἀνάγκης ἢ ἡμαρτημένης δόξης ὁρμηθέντες, ἔγραψαν δύο καὶ τρεῖς διαφόρους φθόγγους δι' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος. Ὥστε ἄνευ τῆς γενομένης μετὰ ταῦτα διακρίσεως τοῦ ε ἀπὸ τοῦ η καὶ ει, καὶ τοῦ ο ἀπὸ τοῦ ω καὶ ου, ἡμεῖς σήμερον, ὅσον ἐκ τοῦ γράμματος, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διαστείλωμεν, ἅτε ὁμοίως πρότερον γραφόμενα τὸ ἄλλοι ἀπὸ τοῦ ἄλλῳ, τὸ ἄλλου ἀπὸ τοῦ ἄλλο, τὸ τούτῳ ἀπὸ τοῦ τουτουῖ, τὸ λόγων ἀπὸ τοῦ λόγον, τὸ γραφὴ ἀπὸ τοῦ γράφε, τὸ βουλῇ ἀπὸ τοῦ βούλει, τὸ γέρας ἀπὸ τοῦ γῆρας, τὸ ἠρεμία ἀπὸ τοῦ ἐρημία, τὸ ἦθος ἀπὸ τοῦ ἔθος, τὸ λέγω ἀπὸ τοῦ λήγω, τὸ ἠχῶ ἀπὸ τοῦ ἔχω κτλ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν θεραπείαν τῆς ἀρχαίας συγχύσεως καὶ ἀσαφείας, πάλιν δὲν θέλει τὸ γράμμα νὰ διδάξῃ σαφέστερον, ἡμᾶς τοὐλάχιστον τοὺς νῦν ζῶντας, πῶς ἐξεφωνεῖτο ἐκεῖνο τὸ ει καὶ ου καὶ η, ἀλλὰ τοὐναντίον συγχωρεῖ πλέον ἢ τριακόσια ἔτη νὰ ἐρίζωσι σφοδρῶς πρὸς ἀλλήλους οἱ φιλόλογοι περὶ τῆς ἀληθοῦς αὐτῶν ἐκφωνήσεως. Ὡσαύτως τὸ γράμμα δὲν διδάσκει σαφῶς, πῶς οἱ παλαιότατοι Ἕλληνες διέστελλον ἐν τῇ προφορᾷ τὸ α ἀπὸ τοῦ αι καὶ αϊ, ἐνῷ καὶ οἱ τρεῖς φθόγγοι ἐγράφοντο παρ' αὐτοῖς πάντοτε διὰ τοῦ αὐτοῦ σημείου, τοῦ ΑΙ. Διότι καὶ ἂν ὁμολογήσωμεν ὡς ἀληθὲς ὅτι κατὰ τοὺς παλαιοτάτους ἐκείνους χρόνους πολὺ δὲν διέφερον ἀλλήλων οἱ φθόγγοι οὗτοι, δὲν δυνάμεθα ὅμως πάλιν καὶ νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι καὶ τότε ἀνάγκη νὰ ὑπῆρχε διαφορά τις, εἰ καὶ μικρὰ, διότι ἄλλως μένει ἀνεξήγητον, πῶς οἱ φθόγγοι οὗτοι ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις, ἀδιάφορον πρὸς τὸ παρὸν ἂν ἐπὶ Περικλέους ἢ ἐπὶ Στράβωνος (α), ἔλαβον ὅλως διάφορον προφοράν.

(α) Ἱκαναὶ ἀττικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ τῶν καλῶν χρόνων τῆς γλώσσης καὶ ἄλλοι ἰσχυροὶ λόγοι ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἀπὸ χρόνου παλαιοτέρου τῶν ῥωμαϊκῶν καὶ μακεδονικῶν τὸ προσγεγραμμένον ι εἶχε καταντήσει ἀργὸν γράμμα, διεφυλάχθη δὲ ἐν τῇ γραφῇ, ὅπως σύμπασα ἡ παλαιὰ ὀρθογραφία. Διότι τὸ ἔργον τῶν Ἰώνων καὶ δὴ καὶ τῶν Ἀττικῶν, μιμηθέντων αὐτοὺς, δὲν ἦτο, ὡς εἴδομεν, νὰ κολοβώσωσιν, ἀλλὰ συμπλη-

Ζητεῖται λοιπὸν, πῶς καὶ ἡμεῖς πρέπει νὰ προφέρωμεν σήμερον, διαστέλλοντες ἄνευ παραβάσεως τῶν ἐρασμικῶν κανόνων, ἀκριβῶς καὶ χωρὶς συγχύσεως, τὸ δᾶς ἀπὸ τοῦ δαὶς (α) τὸ ἀρχαίᾳ ἀπὸ τοῦ ἀρχαῖαι, τὸ ἀκμαίᾳ ἀπὸ τοῦ ἀκμαῖαι κτλ. κτλ. ὥστε, ἀκούων τις ἐκφωνούντων ἡμῶν ἀκμαίᾳ, νὰ μὴ ἀκούῃ μήτε ἀκμαία, μήτε ἀκμαῖαι, μήτε πάλιν διηρημένως ἀκμάϊαϊ, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς ἐκφωνήσεως λαμβάνῃ ἀκριβῆ αἴσθησιν τῆς διαφορᾶς. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ φυσικὸν λόγον ἡ διαφορὰ αὕτη ἔπρεπε νὰ ἀποβαίνῃ ὁσημέραι ἐπαισθητοτέρα, μάλιστα δὲ ἐν τοῖς χρόνοις, καθ' οὓς ἔμελλεν, ὅσον οὔπω, τὸ μὲν αι νὰ ἀποβῇ ε, τὸ δὲ ᾳ ᾱ, οἱ δὲ χρόνοι οὗτοι κατὰ τοὺς Ἐρασμίτας εἶνε οἱ κάλλιστοι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (β), ζητεῖται πάλιν ὡσαύτως, πῶς πρέπει νὰ ἀναγινώσκωμεν τοὺς ἐγκρίτους τῶν Ἀττικῶν συγγραφέων, ὥστε ἀκούων τις ἡμῶν, νὰ αἰσθάνηται ὅτι δὲν εἶνε μακρὰν ὁ χρόνος, καθ' ὃν αἱ δίφθογγοι αὗται θὰ διακριθῶσι τέλος παντελῶς ἀπ' ἀλλήλων. Ἡμεῖς τοὐλάχιστον ὁμολογοῦμεν ἐν τούτῳ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν, καὶ ἴσως ὀλίγιστοι τῶν Ἐρασμιτῶν, ὅσοι ἔλαχον εὐαισθητοτάτης μὲν ἀκοῆς, φωνῆς δὲ ποικιλωτάτης, ἔχουσιν ἴσως τὸ χάρισμα νὰ διακρίνωσι τὰς λεπτεπιλέπτους ταύτας διαφορὰς, τῶν πλείστων ἐκφωνούντων τὸ ᾳ ὡς ἡμεῖς, ὁμολογούντων καὶ ἐκείνων ὅτι τὰ φω-

---

ρώσωσι καὶ τελειοτέραν ἀποδείξωσι τὴν ὀρθογραφίαν, ἐν ᾗ ἦσαν γεγραμμένα τὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου καὶ τοσούτων ἄλλων ποιητῶν, καὶ τὰ συγγράμματα οὐκ ὀλίγων λογογράφων.

(α) Σημειωτέον ὅτι τὸ διηρημένον δαὶς, δαΐδες ἔχει τὸ α βραχύ.

(β) Διότι ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις πιστεύουσι καὶ αὐτοὶ, ἐξαιρουμένου τοῦ Βλασσίου καὶ ἄλλων τινῶν σφοδροτάτων Ἐρασμιτῶν, ὅτι ἡ αι ἐξεφωνεῖτο ὡς ε μακρόν. Ἤθελε δὲ ἴσως ἀλλάξῃ γνώμην καὶ ὁ Βλάσσιος καὶ ὁμολογήσῃ τὸ αὐτὸ τοῦτο, ἂν ἦτο δυνατὸν τότε νὰ γινώσκῃ τὴν ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Κουμανούδη ἐν Ἀθηναίῳ ἐκδοθεῖσαν ἀττικὴν ἐπιγραφὴν, ἐν ᾗ κατὰ τὸν 18 στίχον φέρεται γεγραμμένον «ὅπως γένητΕ φροντισ..» Ἀθην. Τόμ. Α'. Τεῦχ. Α'. σελ. 8). Διότι ἐκ ταύτης ἤθελε πεισθῇ ὅτι ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι ἀττικὸν στόμα ἠδύνατο νὰ προφέρῃ τὴν αι, καὶ πρὸ συμφώνου, οὐ μόνον ὡς μακρὸν, ἀλλὰ καὶ ὡς βραχὺ ε. Καίτοι τὸ αὐτὸ καί τι πλέον καὶ ἐξ ἄλλων ἀττικῶν ἐπιγραφῶν ἠδύνατο, ἂν ἤθελε, νὰ διδαχθῇ ὁ θερμὸς οὗτος τοῦ γράμματος λάτρις.

νητήρια αὐτῶν ὄργανα δὲν εἶνε οὕτως ἐπιτήδεια, ὥστε νὰ προφέρωσι τὸν ἦχον τοῦ προσγεγραμμένου ἰῶτα (α). Φρονιμώτερον δὲ θὰ ἐπαίουν καὶ οἱ θερμότεροι αὐτῶν, οἷον ὁ Βλάσσιος, ἂν μετριάσαντες ὀλίγον τὸν ὑπερβάλλοντα ἐν αὐτοῖς ζῆλον, ἐτόλμων καὶ αὐτοὶ, ἵνα μὴ γίνωνται δωρεὰν γελοῖοι, διώκοντες τὰ ἀδύνατα, νὰ ἐκφωνῶσι τοὐλάχιστον τὰς κατ' ἐπικράτειαν καλουμένας διφθόγγους, ὅπως ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων οἱ Ἕλληνες, καὶ σήμερον οἱ πλεῖστοι τῶν Ἐρασμιτῶν. Ἀλλ' ὅπερ ἔτι μᾶλλον αὐξάνει τὴν εἰς τὸ γράμμα δυσπιστίαν τινὸς, εἶνε καὶ τοῦτο, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ σήμερον ὅτι οἱ πρῶτον εἰσαγαγόντες τὴν γραφὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ ἐξανήλωσαν τὸν ἕνα τῆς γραφῆς τρόπον, ἀφοῦ δηλαδὴ ἕνεκα τῆς πτωχείας τοῦ ἀλφαβήτου ἔγραψαν δύο καὶ τρεῖς διαφόρους φθόγγους διὰ τοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος, δὲν ἐπεχείρησαν μετὰ ταῦτα (β), ὡς καὶ ἐν ὑστέροις

(α) Curtius. Erläuterungen κτλ. σελ. 27.

(β) Ὅπως ἐποίησαν κατ' ἀρχὰς καὶ ἐπί τινων συμφώνων, γράψαντες π. χ. εἰς δήλωσιν τῶν συμφώνων φ καὶ χ ἀντὶ ἑνὸς δύο γράμματα χάριν ἑκάστου, τὰ ΠΗ καὶ ΚΗ ἢ ΦΗ, (ἴδε Kirchhoff. Studien κτλ. ἐν σελίσιν 133, 41, 43), δι' οὐδένα ἄλλον λόγον βεβαίως ἀναγκασθέντες νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν ἀδέξιον τοῦτον τῆς γραφῆς τρόπον, ὡς ὀνομάζει αὐτὸν ὁ Κιρχόπφιος, ἢ διότι πρὸς δήλωσιν τῶν εἰρημένων δύο δασέων φ καὶ χ δὲν εἶχον ἐκ τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου ἰδίους, τούτων σημαντικοὺς, χαρακτῆρας, ὅπως πρὸς τὴν τοῦ τρίτου δασέος, τοῦ θ· ὅπερ οὐδέποτε φαίνονται οἱ Ἕλληνες γράψαντες διὰ τῶν Τ καὶ Η, οὐδὲ ὅταν τὸ δασὺ πνεῦμα ἀνήκῃ εἰς ἄλλην, τὴν ἐπιφερομένην λέξιν. Οὐδὲ τὴν δίφθογγον δὲ αι π. χ. θὰ ἠδύναντο οἱ Ἕλληνες νὰ γράψωσι δι' ἑνὸς φωνήεντος, οἷον τοῦ ε, ἐφ' ὅσον εὕρισκον δύσκολον ἢ περιττὸν νὰ αὐξήσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν φοινικικῶν στοιχείων, εἰμὴ καὶ ἤθελον νὰ περιέλθωσιν εἰς μεγάλας συγχύσεις. Ἡμεῖς τοὐλάχιστον νομίζομεν ὅλως ἀπίθανον ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἐπεχείρουν ποτὲ νὰ γράψωσιν ε ἀντὶ τῆς αι, ἐνῷ ἔβλεπον ὅτι γράφοντες ε αρχε, τες αρχες, λειστες, κτλ. ἀντὶ αἱ ἀρχαὶ, ταῖς ἀρχαῖς, λεισταῖς, κτλ. θὰ ἐγέννων μεγάλας συγχύσεις ἀριθμῶν καὶ πτώσεων, ἐν ἄλλαις δὲ λέξεσι καὶ ἐγκλίσεων καὶ προσώπων, οἷον ἐν ταῖς λέγετε, γράφετε, θεάσασθε, ψηφίσασθε κτλ. ἀντὶ λέγεται, γράφεται, θεάσασθαι, ψηφίσασθαι κτλ. Ἀλλ' οὐδὲ τὴν δίφθογγον οι θὰ ἠδύναντο νὰ σημάνωσι δι' ἑνὸς γράμματος, οἷον τοῦ υ, καὶ ἂν ἐξ ἐκείνου ἔτι τοῦ χρόνου εἶχεν ἡ

χρόνοις οἱ περὶ τὸν Εὐκλείδην, νὰ σημαίνωσι, πάλιν ἕνεκα τοῦ αὐτοῦ τῆς πτωχείας λόγου, διὰ δύο γραμμάτων ἁπλοῦς καὶ μονοειδεῖς φθόγγους, εὑρόντες καὶ τοῦτο εὐκολώτερον ἴσως καὶ προχειρότερον τῆς ἐπινοήσεως νέων σημείων· τοσούτῳ δὲ μᾶλλον προχειρέστερον, ὅσον ἡ γλῶσσα, διατελοῦσα τότε ἐν χρόνοις μεταβάσεως διπλῶν φθόγγων εἰς ἁπλοῦς, ὡς κάλλιστον τούτου τεκμήριον παρέχουσιν ἡμῖν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, θαυμασίως ἠδύνατο νὰ βοηθήσῃ εἰς τοῦτο, προσφέρουσα εἰς ἀκρίβειαν γραφῆς τὰς στοιχειώδεις φωνὰς, τὰς τότε κατὰ μικρὸν συνερχομένας εἰς ἕν. Τίς δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ, π. χ. ὅτι οἱ πρῶτον ἀναγράψαντες τὰ ὁμηρικὰ ἔπη δὲν ἠθέλησαν ἐν τῇ γραφῇ τῶν αι καὶ οι νὰ σημαίνωσιν ἁπλοῦς φθόγγους, ἀφοῦ αἱ δίφθογγοι αὗται συχνότατα λαμβανόμεναι ὡς βραχεῖαι ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ἄλλως ἐκφωνούμενα τὰ φωνήεντα α καὶ ι, καὶ ο καὶ ι, ἢ οὕτως, ὥστε ἐκ τῆς συνεκφωνήσεως αὐτῶν, ὁπωσδήποτε γινομένης, νὰ προέρχηται πάντοτε φθόγγος ἀδιαίρετος καὶ ἁπλοῦς; Καὶ ἂν δὲ βεβαιότατα ἤθελεν ἀποδείξῃ ὅτι μετὰ τὸν Ὅμηρον πολὺς χρόνος ἔμελλε νὰ παρέλθῃ, ἕως ἐπὶ πασῶν τῶν λέξεων ἀποβῇ τελεία καὶ σταθερὰ ἡ εἰς ἕνα καὶ μόνον φθόγγον συναίρεσις τῶν διεστώτων φωνηέντων (οὐδὲ ἡμεῖς δὲ πιστεύομεν ὅτι ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ), οὐδὲ οὕτως ὅμως ἤθελε μᾶς πείσῃ ὅτι παρ' Ἀττικοῖς τοὐλάχιστον πρωϊαίτατα δὲν ἐτάχθησαν ἵνα σημαίνωσιν ἁπλοῦς καὶ στοιχειώδεις φθόγγους αἱ αι, οι, ει, α, η, ω, ἐνῷ οἱ νόμοι τῆς συναιρέσεως καὶ κράσεως τρανότατα μαρτυροῦσι τὸ ἐναντίον, μόνον οὐ φωνὴν ἀφιέντες, ὅταν, ὡς καὶ πρότερον ἐλέγομεν, βιαίως συγχωνεύωσιν εἰς ἁπλοῦς φθόγγους ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις οὐ μόνον δύο, ἀλλὰ καὶ τρία καὶ ἐνίοτε τέσσαρα κατὰ σειρὰν φωνήεντα. Τοσούτῳ δὲ ὀλιγώτερον ἤθελε μᾶς πείσῃ, ὅσῳ αἱ διϊσχυρίσεις τῶν Ἐρασμιτῶν ὅτι δῆθεν ἦτο πολὺ εὔκολον

εἰρημένη δίφθογγος τὴν προφορὰν, ἣν τὸ υ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις, διότι διὰ τοῦ γράμματος τούτου ἐσημαίνετο ἀρχαιότατα ὁ φθόγγος ου, ὅπως κάλλιστα μαρτυροῦσιν αἱ μετ' Εὐκλείδην βοιωτικαὶ ἐπιγραφαὶ, ἔχουσαι γεγραμμένον ου, ὅπου ἀρχαιότερον ἐγράφετο υ.

νὰ μεταβληθῇ ἐπὶ Εὐκλείδου (Ὀλυμ. 94,2) ἡ παλαιὰ ὀρθογραφία, ἂν καὶ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν Ἀθήναις διεφώνει τὸ γράμμα πρὸς τὴν προφορὰν, ἐξελέγχονται καθ' ὑπερβολὴν αὐθαίρετοι καὶ παράλογοι καὶ ὑπὸ μόνου τοῦ τρόπου, καθ' ὃν, ὡς ὕστερον διὰ πλειόνων λέγομεν, εἰσήχθη εἰς Ἀθήνας ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος. Καὶ οὐ μόνον οἱ νόμοι τῆς γλώσσης, ὡς εἴπομεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοφάνης, περὶ οὗ βεβαίως οὐδένα λόγον ἔχομεν νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἐφθέγγετο ἄλλως ἢ ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Πλάτων, σαφέστατα διδάσκει ὅτι τὰ συνῃρημένα ἀπέβησαν διάφορα τῶν ἀσυναιρέτων· διότι ἄλλως τίς ἡ χρεία νὰ ὀνομάσῃ τὸ ἀσυναίρετον ὅϊς, δὶς μάλιστα, ἰωνικὸν ῥῆμα (α);

Οὐχὶ μικροτέραν δυσπιστίαν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ γράμματος γεννᾷ καὶ ἡ ἀμφιβολία περὶ τῆς ἀκριβοῦς προφορᾶς ἄλλων τινῶν διφθόγγων, οἷον τῆς αυ ἐν ταῖς λέξεσιν αὐλὸς καὶ αὐτή. Διότι, ἂν θελήσωμεν ἐν ταύταις νὰ προφέρωμεν τὸ υ ὅπως καὶ ἐν ἄλλαις, ὁπότε κεῖται καθ' ἑαυτό, ὅπως δηλαδὴ τὸ γαλλικὸν u, ἢ τὸ γερμανικὸν ü, τότε αἱ λέξεις αὗται συγχέονται πρὸς τὰς αὖλος καὶ αὕτη, τὸ δὲ μέγιστον, ἀποβαίνει ὅλως ἀκατανόητον (β), πῶς,

(α) Ἀριστοφ. Εἰρ. ἀπὸ στίχου 929 κ. ἑ. Καὶ τὰ παῖς λοιπὸν καὶ βασιλεῖ καὶ τὰ ἄλλα τὰ τοιαῦτα ὁ Ἀριστοφάνης ὠνόμαζεν, ὡς καὶ ἡμεῖς σήμερον, ἰωνικὰ ῥήματα, δι' οὐδένα ἄλλον λόγον βεβαίως, ἢ διότι τὰ ἀττικὰ οἷς, παῖς, βασιλεῖ, κτλ., συναιρεθέντα ἀπέβησαν διάφορα τῶν ἰωνικῶν. Ὅτι δὲ ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν ἦτο μικρὰ, διδάσκει ἐναργέστατα ὁ ἐν τῇ ἑλληνικῇ νόμος τῶν συναιρέσεων, καθ' ὃν δύο ἀλλεπάλληλοι φθόγγοι συνέρχονται οὕτως, ὥστε, ὅπου δὲν ἐπικρατεῖ ὁ ἕτερος τούτων, προκύπτει τρίτος, ἁπλοῦς πάντοτε καὶ στοιχειώδης. Ὅστις δὲ διισχυρίζεται ὅτι συναίρεσις ἐν τῇ ἑλληνικῇ εἶνε ἡ ταχεῖα συνεκφώνησις δύο ἀλλεπαλλήλων φωνηέντων εἰς μίαν συλλαβὴν, διισχυρίζεται πρᾶγμα φανερῶς ἀντιμαχόμενον πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ κρατοῦντας νόμους, καὶ ὡς τοιοῦτον αὐθαίρετον καὶ ἀποβλητέον.

(β) Ἀποβαίνει ἀληθῶς ὅλως ἀκατανόητον, πῶς αἱ αυ καὶ ευ δὲν κατήντησαν διὰ τοῦ χρόνου αἱ καὶ εἱ, ἂν τῷ ὄντι τὸ υ αὐτῶν ἐξεφωνεῖτο ὡς ü· διότι, ὡς γνωστὸν, τὸ υ οὐ μόνον παρ' ἡμῖν πανταχοῦ σχεδὸν καὶ πρὸ φωνήεντος καὶ πρὸ συμφώνου ἀπελεπτύνθη εἰς ι, ἀλλὰ καὶ παρ' Ἀττικοῖς καὶ ἄλλοις Ἕλλησιν ἐξ ἀρχαιοτάτων ἤδη χρό-

ἐν ᾧ ἐξ ἀρχῆς αἱ λέξεις αὗται εἶχον τὴν αὐτὴν προφορὰν, σήμερον ἔλαβον οὕτω διάφορον. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ τοιαύτη προφορὰ τοῦ υ ὡς ü ἐν ταῖς αυ καὶ ευ αὐξάνει ἔτι μᾶλλον τὴν εἰς τὸ γράμμα δυσπιστίαν (παρ' οὗ ὅμως ἑκόντος ἄκοντος ζητοῦμεν νὰ διδαχθῶμεν τὴν ὀρθὴν καὶ ἀκριβῆ προφορὰν), ὅταν ἐνθυμηθῇ τις ὅτι ἀρχαιότατα, ὡς πάντες ὁμολογοῦσι, καὶ αἱ μετ' Εὐκλείδην βοιωτικαὶ ἐπιγραφαὶ κάλλιστα μαρτυροῦσι, διὰ τοῦ υ ἐσημαίνετο ὁ φθόγγος ου. Ἂν δὲ πάλιν ἕνεκα τούτου καὶ διότι κατὰ τὸν Κούρτιον καὶ τὴν γλωσσολογίαν (α) ὁ φθόγγος ü γεννᾶται ὕστερον ἐν γλώσσῃ τινὶ, λεπτυνομένου τοῦ ἀδροτέρου ου, οὕτω

νων ἤρξατο, ὡς ἀλλαχοῦ ἀκριβέστερον λέγομεν, νὰ λαμβάνῃ ἔν τισι τῶν λέξεων τὴν προφορὰν τοῦ ι, οἷον ἐν ταῖς δακτύλιος, Μουνυχία, Ἀμφικτύονες, φυλὴ κτλ. Πῶς λοιπὸν οὐδὲ παρ' αὐτοῖς ἔλαβε τὸ υ τῶν αυ καὶ ευ ἔν τισι τοὐλάχιστον τῶν λέξεων τὴν αὐτὴν τοῦ ι προφοράν; Πῶς δὲ ἐξηγεῖται καὶ τὸ θαῦμα, ἐνῷ τὸ γράμμα δεικνύει ὅτι πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος καὶ πρωϊαίτατα ἐξηφανίσθη ὁ φθόγγος F ἀπὸ τῶν εἰρημένων διφθόγγων, νὰ ἐπανέλθῃ πάλιν παρ' ἡμῖν ἐν ταύταις, ἀκριβέστατα ὅπου καὶ ἡ νέα γλωσσολογία ἀποδεικνύει ὅτι ὑπῆρξέ ποτε ἀρχαιότατα ὁ φθόγγος οὗτος; Πῶς δὲν ἐπανῆλθε καὶ ὅπου ἀναντιρρήτως καὶ βεβαίως πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ἐξηφανίσθη ἢ μετεμορφώθη εἰς υ ἢ ἄλλο φωνῆεν; Πόθεν ἡ ἀξιοθαύμαστος αὕτη μαθηματικὴ ἀκρίβεια κατὰ τὴν ἀναβίωσιν τοῦ F; Πῶς κατὰ τὸ ἥμισυ τοὐλάχιστον δὲν ἐφυλάχθη ἡ προφορὰ αϋ καὶ εϋ, ἢ ἀντὶ ταύτης ἡ αϊ καὶ εϊ, ἂν τὴν προφορὰν ταύτην ἀληθῶς προετίμησεν ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ γλῶσσα, καθιέρωσε δὲ διὰ χρονιωτάτης χρήσεως ἡ ποίησις καὶ ὁ πεζὸς λόγος, πάντες δὲ μανθάνοντες ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν κατὰ ταύτην τὴν προφορὰν πάντως ἀνεγίνωσκον καὶ ἔγραφον; Διὰ τί λοιπὸν πρὸ τῶν συμφώνων τοὐλάχιστον δὲν ἐκφωνοῦμεν τὰς αυ καὶ ευ ὡς αϊ καὶ εϊ, καὶ δὲν λέγομεν π. χ. ἀϊγὴ, ἐϊδαίμων, ἐϊλαβὴς, ἐϊσεβὴς, ἐλεϊθερία, ἐϊνομία, ἐϊρρυθμος, ἐϊρρωστος, ἐϊλογον κτλ; Πῶς τέλος καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ διηρημένη καὶ πλήρης προφορὰ τῶν διφθόγγων αι καὶ ει καὶ οι καὶ ᾳ καὶ ῃ καὶ ῳ δὲν ἐτόλμησε πλέον νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τοῦ ἑλληνικοῦ ἡλίου, ἀφοῦ ἅπαξ ᾤχετο ἐκ τῆς χώρας, φυγαδευθεῖσα ὑπὸ τοῦ κράτους τῶν ἐν τῇ γλώσσῃ νόμων; Ἢ μήπως καὶ αἱ δίφθογγοι αὗται ἐξεφωνοῦντο πρὸ Ὁμήρου ὡς σήμερον παρ' ἡμῖν;

(α) Grundzüge der grieschischen Etymologie. Zweite Auflage 1866, σελ. 367.

δὲ ἦνε ἀνάγκη νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι ἐν ταῖς αυ καὶ ευ τὸ υ ἐξεφωνεῖτο ὡς ου, ἀρχαιότερον τοὐλάχιστον, εἰμὴ, ὅπως οἱ Ἐρασμῖται διδάσκουσιν (α), ἐπὶ Περικλέους, τότε πρῶτον μὲν ἀνεγκαζόμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν ὡς ἀληθὲς πρᾶγμα πολεμιώτατον πρὸς τὴν γνωστοτάτην καὶ κανονικωτάτην ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ συναίρεσιν τῶν αου καὶ εου εἰς ω καὶ ου (β), ἔπειτα δὲ καταφωρώμεθα τὸ δεύτερον αὖθις προσκρούοντες πρὸς τὸ γράμμα. Διότι, ἂν ἡ προφορὰ τῶν αυ καὶ ευ ὡς αου καὶ εου ἦτο ἀληθὴς, διὰ τί οἱ Ἕλληνες οὐδαμοῦ, οὐδέποτε, οὐδὲ μετὰ τὸν Εὐκλείδην ἔγραψαν αου καὶ εου ἀντὶ αυ καὶ ευ; Καὶ οὐδεὶς βεβαίως τῶν Ἐρασμιτῶν σπουδάζων δύναται νὰ ἀντείπῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔγραφον αου καὶ εου μόνον ὅτε οἱ φθόγγοι οὗτοι ἀπετέλουν δύο συλλαβὰς, διότι οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε ἐποιοῦντο τοιαύτας διακρίσεις, ἀλλὰ διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου καὶ τῶν αὐτῶν γραμμάτων

(α) Curtius. Griechische Schulgrammatik 1866, σελ. 4, § 8· καὶ Blass, Ueber die Aussprache des Griechischen, σελ. 30, ἔνθα ὁ Βλάσσιος λέγει ὅτι ἡ τοιαύτη ὡς αου καὶ εου τῶν αυ καὶ ευ προφορὰ εἶνε καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὀρθὴ, διότι οὕτω μόνον κατανοεῖται, πῶς αἱ δίφθογγοι αὗται ἔλαβον διὰ τοῦ χρόνου τὴν νῦν παρ' ἡμῖν προφοράν. Καὶ ἡμεῖς μὲν ἔχομεν αὐτῷ πολλὴν χάριν ὅτι ἡμῶν ἕνεκα ἐλησμόνησε πρὸς ὥραν τὸ πεφιλημένον αὐτῷ γράμμα, δὲν ἔπρεπεν ὅμως χάριν ἡμῶν νὰ λησμονήσῃ καὶ τοὺς Ἀττικοὺς καὶ τὴν παρ' ἐκείνοις σταθερωτάτην συναίρεσιν τῶν αου καὶ εου εἰς ω καὶ ου. Παραλείπομεν ὅτι ἐκ ταύτης τῆς προφορᾶς γεννῶνται πάλιν αἱ αὐταὶ ἀπορίαι, αἵτινες καὶ ἐκ τῆς προφορᾶς αϋ καὶ εϋ, διότι ὡσαύτως δὲν ἐξηγεῖται, διὰ τί δὲν ὑπελείφθησάν τινα τῶν αου καὶ εου, ὡς ὑπελείφθη ἔν τισι τῶν λέξεων καὶ ὁ ἀρχαιότατος φθόγγος τοῦ υ, ὁ ου, ὅτε τοῦτο κεῖται καθ' ἑαυτό· ἢ πῶς τὸ ἥμισυ τοὐλάχιστον δὲν ἀπέβη αϊ καὶ εῖ ἀπολεπτυνθέντος τοῦ ου εἰς υ καὶ ι· ἢ πόθεν ἡ ἀξιοθαύμαστος μαθηματικὴ ἀκρίβεια κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ F. κτλ. κτλ.

(β) Τί τὸ κωλῦσαν τοὺς Ἀττικοὺς, ἐνῷ ἔλεγον π. χ. τιμῶσα, χρῶ, κτῶ, πειρῶ, φοβοῦ, μιμοῦ, φιλοῦσα κτλ. ἀντὶ τιμάουσα, φιλέουσα κτλ. νὰ μὴ εἴπωσιν ὡσαύτως Κέντωρος, στωρὸς, τῶτα, τοιῶτα, τηλικῶτα, ῥοῦμα, πνοῦμα, νῶς (ὅπως νοος, νοῦς), νωσὶ, ὥριον, ὠγάζω, ὠλειος κτλ. κτλ, ἐνῷ μάλιστα τὰ αυ καὶ ευ μίαν συλλαβὴν ἑκάτερα ἀποτελοῦντα, ἦσαν καὶ διὰ τοῦτο ἑτοιμότερα ἢ τὰ αου καὶ εου νὰ συναιρεθῶσιν εἰς ω καὶ ου;

ἔγραφον καὶ τὰς διφθόγγους π. χ. ᾳ, αι, ει, οι, καὶ τοὺς φθόγγους αϊ, εϊ, οϊ, καίτοι τούτων μὲν δύο συλλαβὰς ἀποτελούντων, ἐκείνων δὲ μίαν. Ἂν λοιπὸν ἐκ τῶν εἰρημένων ἡ προφορὰ τοῦ υ ὡς ü ἢ ὡς ου ἐν ταῖς αυ καὶ ευ ἐλέγχεταί τι ἀπίθανον καὶ ἀδύνατον, τότε διὰ τί νὰ μὴ προφέρωμεν αὐτὸ ὡς βαῦ, καὶ νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν ὅτι καὶ οἱ Ῥωμαῖοι οὕτως ἤκουον αὐτὸ ἐκφωνούμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ τούτου ἕνεκα τὰς αυ καὶ ευ τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων μεταγράφουσιν εἰς τὴν λατινικὴν οὐχὶ διὰ τῶν AY καὶ EY, ἀλλὰ διὰ τῶν AV καὶ EV (α); Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον θὰ εἴχομεν λόγον νὰ εὑρίσκωμεν ὀρθοτέραν τὴν τοιαύτην ὡς βαῦ προφορὰν τοῦ υ ἐν ταῖς αυ καὶ ευ, ὅσῳ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες παρέλαβον τὴν γραφὴν παρὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐν ταῖς αὐταῖς λέξεσιν, ἐν αἷς καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ πάλαι ποτὲ ὑπῆρξεν ὁ φθόγγος βαῦ, οἷον ἐν ταῖς clavis, ovis, ovum, aevum, vespera, vicus, ver, viginti, κτλ., δὲν γράφουσι τὸ F, ἀλλὰ τὸ V, τὸ αὐτὸ δηλαδὴ γράμμα, δι' οὗ ἐσήμαινον καὶ τὸ παρ' ἑαυτοῖς φωνῆεν υ. Ὥςε, ἂν ἦνε ἄπορον, διὰ τί οἱ Ἕλληνες ἐν ταῖς διφθόγγοις αυ καὶ ευ δὲν μετεχειρίσθησαν τὸ γράμμα F εἰς δήλωσιν τῆς φωνῆς βαῦ, ἀλλὰ τὸ Υ, οὐχὶ ὀλιγώτερον ἄπορον εἶνε, πῶς καὶ οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἔγραψαν claFis, oFis κτλ, ἤ, ἂν ἔγραψάν ποτε, διὰ τί δὲν ἐφύλαξαν μέχρι τέλους τὴν αὐτὴν γραφὴν, ἀλλ' ἄνευ ἀνάγκης ἐκαινοτόμησαν τοσοῦτον, ὥςε, ἐνῷ ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι δικαιότερον τὸ F καὶ ὡς βαῦ καὶ ὡς φῖ (ἂν δὲν ἤθελον νὰ κάμωσι χρῆσιν τοῦ τελευταίου τούτου, καίτοι γνωστοῦ ὄντος αὐτοῖς), ἀντὶ νὰ ἐγκρίνωσι τοῦτο, προετίμησαν νὰ γράψωσιν ἀντ' αὐτοῦ, λαβόντος τὸ ἔργον τοῦ Φ, φωνῆεν μετὰ δυνάμεως συμφώνου· εἰ μὴ καὶ ἂν ἀποδεχθῶμεν, ὡς οὐδενὸς κωλύοντος, ὅτι εἰς τοῦτο ὡρμήθησαν ἐκ τοῦ λόγου, ἐξ οὗ καὶ ἄλλοι λαοὶ, καὶ δὴ καὶ οἱ Ἕλληνες, διότι δηλαδὴ ἐν τῇ ἐκφωνήσει τοῦ βαῦ ἐποιοῦντο τὴν αὐτὴν συζολὴν τῶν χειλέων, ἣν καὶ ἐν

(α) Ἐνῷ τοῦ γράμματος Υ ἤρξαντο οἱ Ῥωμαῖοι ποιούμενοι χρῆσιν ἐν τῇ μεταγραφῇ τῶν ἑλληνικῶν λέξεων ἤδη πρὸ Χριστοῦ. Ἴδε Mommsen. Inscriptiones latinae. Τομ. 1, σ. 169 N. 587 καὶ σελ. 184. N. 649, ἔνθα τὰ ὀνόματα Λύκος καὶ πρόπυλον γράφονται διὰ τοῦ Υ.

τῇ ἐκφωνήσει τοῦ υ, καὶ οὕτως εὗρον προτιμότερον νὰ γράψωσι διὰ τοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος τὰς συγγενεῖς ταύτας φωνάς (α).

Πόσον δὲ ὀλίγας ἐλπίδας πρέπει νὰ ἔχῃ τις ὅτι τὸ γράμμα θὰ δυνηθῇ ποτε νὰ διδάξῃ τὴν ἀληθῆ πορφορὰν ἐν ταῖς εἰρημέναις διφθόγγοις αυ καὶ ευ, ἕκαστος κατανοεῖ οὐ μόνον ὅταν βλέπῃ τοὺς Ῥωμαίους μεταχειριζομένους ἄλλο γράμμα πρὸς δήλωσιν τοῦ φθόγγου βαῦ, καὶ κατὰ θαυμαστὴν συγκυρίαν αὐτὸ τοῦτο, περὶ οὗ ὑπάρχει πολλὴ ὑποψία ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες μετεχειρίσθησαν χάριν τοῦ αὐτοῦ φθόγγου βαῦ, ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ ὅταν παρατηρῇ ὅτι καὶ ἐν τῇ γραφῇ ἄλλων φθόγγων οὐ μόνον οἱ Ῥωμαῖοι διαφωνοῦσι πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες πρὸς ἀλλήλους. Ποίας ἐλπίδας δύναταί τις νὰ ἔχῃ πλέον εἰς τὸ γράμμα, ὅταν βλέπῃ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι, ἐνῷ ἦτο ἱκανώτατον αὐτοῖς ἅμα καὶ προχειρότατον νὰ λάβωσιν ἑτοίμους παρὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς δήλωσιν μὲν τῆς φωνῆς κ τοὺς χαρακτῆρας Κ καὶ Ϙ, τῆς δὲ τοῦ g τὸν Γ, ἢ C (ὅπως τὸ γ ἐγράφετο παρὰ τοῖς ἀποίκοις τῶν Χαλκιδέων), δὲν στέργουσι τοῦτο, ἀλλ' ἀφίνουσι μὲν ἄνευ ἀνάγκης νὰ ἐξαφανισθῇ ἐκ τοῦ παρ' αὐτοῖς ἀλφαβήτου σχεδὸν παντελῶς ὁ Κ, ἀντ' αὐτοῦ δὲ γράφουσι τὸν C, χάριν δὲ τῆς φωνῆς g σχηματίζουσιν ὕστερον διὰ μικρᾶς μεταβολῆς τοῦ C τὸν G, ἀποβάλλουσι δὲ, καὶ πάλιν ἄνευ ἀνάγκης,

---

(α) Ὁ Κούρτιος ἐν Grundzüge κτλ. Zte Aufl. 1866. σελ. 492 λέγει ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἔγραψαν τό τε συμφωνικὸν καὶ τὸ φωνῆεν V διὰ τοῦ αὐτοῦ σημείου διὰ τὴν πολλὴν αὐτῶν πρὸς ἄλληλα ὁμοιότητα ἐν τῇ προφορᾷ· καὶ τῷ ὄντι κατὰ τοῦτο μόνον διαφέρουσι τὰ αου καὶ εου τῶν αν καὶ εν, ὅτι ἐν τῇ ἐκφωνήσει τῶν τελευταίων πρέπει νὰ συστείλῃ τις τὰ χείλη ὀλίγον τι περισσότερον. Εἶνε δὲ πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ ἐκφώνησις τοῦ βαῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς εἴχέ τι παχύτερον ἢ παρὰ τοῖς νεωτέροις καὶ οἷόν τι σύμμικτον ἐξ ου καὶ βαυ, καθ' ὅσον οὕτω μάλιστα ἐξηγεῖται καὶ ἡ μεταμόρφωσις αὐτοῦ εἰς υ καὶ ο ἐν τῇ ἑλληνικῇ καὶ εἰς u ἐν τῇ λατινικῇ. Διὰ τί λοιπὸν νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὁ Κούρτιος ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβη κατὰ τὴν γραφὴν τοῦ φωνήεντος καὶ συμφωνικοῦ υ ἐν τῇ ἑλληνικῇ, ὅπερ καὶ ἐν τῇ λατινικῇ, ἀφοῦ, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων συμπεραίνεται, οὕτω καὶ μόνον ἐξηγεῖται ἡ παρ' ἡμῖν σήμερον προφορὰ τῶν αυ καὶ ευ;

ὃν ἀντὶ τούτου εἶχον πρότερον Ι (α); Κατὰ πόσον δὲ πρέπει νὰ ἔχῃ περισσοτέρας, ὅταν βλέπῃ ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες, πρὸ Εὐκλείδου μάλιστα, ποιοῦσι τὸ αὐτὸ τοῖ το; ὅταν οἱ μὲν Σίφνιοι καὶ Πάριοι ἀντὶ μὲν τοῦ Ω γράφωσιν Ο ἢ Θ, ἀντὶ δὲ τοῦ ο καὶ ου Ω (β); ἢ ὅταν ἄλλοι μὲν ἀντὶ τοῦ Ω ἐπινοῶσιν ἄλλο σημεῖον τὸ Ȣ, οἱ δὲ Ἀττικοὶ ἀνεπαρκῆ εὑρίσκοντες τὸ Υ καὶ ΟΥ μεταχειρίζωνται ἐνίοτε αὐτὸ τοῦτο τὸ Ȣ οὐχὶ πλέον ὡς ω, ἀλλὰ ποτὲ μὲν ὡς ου, ποτὲ δὲ ὡς υ (γ); ἢ ὅταν βλέπῃ ὅτι πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων γράφουσιν, διαφόρως πρὸς τοὺς λοιπούς, Χ ἢ + ἀντὶ τοῦ Ξ, Ψ δὲ ἀντὶ τοῦ Χ (δ); Τοιαύτης λοιπὸν ἐλευθερίας ὑπαρχούσης πρὸ Εὐκλείδου περὶ τὴν ἐκλογὴν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ σημείου χάριν τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος φθόγγου, τίς ἔπειτα δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ σήμερον ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εὗρον ὁμοίως εὔλογον διὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν λόγον (ε) νὰ ἀνταλλάξωσι προϊόντος τοῦ χρόνου τὸ F πρὸς τὸ Υ, ὅπως προϊόντος τοῦ χρόνου τὸ

(α) Kirchhoff. Studien κτλ. Zte Aufl. σελ. 120.

(β) Αὐτόθ. σελ. 56 καὶ 57 καὶ 71, ἔνθα λέγεται ὅτι καὶ ἐπὶ Ἀττικῆς ἐπιγραφῆς ἀρχαιοτέρας τῆς 85 Ὀλυμπιάδος εὕρηται γεγραμμένον Ω ἀντὶ ΟΥ ἐν τῇ καταλήξει τῆς γενικῆς.

(γ) Ross. Archäologische Aufsätze. Zweite Sammluug. Leipzig 1861 σελ. 661. Περὶ τῆς παρ' Ἀττικοῖς χρήσεως τοῦ σημείου τούτου ἀντὶ μὲν τοῦ Υ, ἴδε καὶ C. I. G. N. 539, ἀντὶ δὲ ΟΥ N. 123 σελ. 165α. Ἡ τελευταία ὅμως ἐπιγραφὴ εἶνε ῥωμαϊκῶν χρόνων.

(δ) Kirchhoff κτλ. σελ. 133, 95, 100 καὶ ἀλλαχοῦ. Ἴδε καὶ τὸν 6'. πίνακα.

(ε) Διὰ τὸν λόγον π. χ. διότι τὸ F πιθανῶς προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ ἔλαβεν ἐν πολλαῖς λέξεσι φθόγγον ὅμοιον, ὡς λέγει ὁ Κούρτιος (Grundzüge κτλ. σελ. 493) πρὸς τὸν ἀγγλικὸν w, καὶ οὕτως ἐκρίθη εὐλογώτερον νὰ γραφῇ ἀντ' αὐτοῦ τὸ Υ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, δι' ἣν, ὡς εἴδομεν, καὶ παρὰ Ῥωμαίοις. Τίς δὲ δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ σήμερον ὅτι ἐξ ἀρχῆς τὸ Υ δὲν ἐτάχθη ἵνα σημαίνῃ τὸν φθόγγον βαῦ, διὰ δὲ τοῦ F ἐσημαίνετο ἐξ ἀρχῆς φθόγγος τις ὅμοιος πρὸς τὸν ἀγγλικὸν w, ὅστις προϊόντος τοῦ χρόνου ἢ μετεμορφώθη εἰς ο ἢ ου ἢ ἄλλο φωνῆεν ἢ τελείως ἐξηφανίσθη; Τίς δὲ δύναται πάλιν νὰ μᾶς βεβαιώσῃ ὅτι τὸ F, καίτοι τοιοῦτόν τινα φθόγγον σημαῖνον, δὲν ἠδύνατο ὑπό τινων νὰ γράφηται καὶ ἀντὶ τοῦ βαῦ;

Μ πρὸς ἕτερον στοιχεῖον, τὸ Ϛ ἢ Σ (α) καὶ τὸ Ϙ πρὸς τὸ Κ, καὶ τὰ ΓΗ καὶ ΚΗ πρὸς τὰ Φ καὶ Χ (β), καὶ ὅτι ἡ γραφὴ ΝαFπακτίων (γ) δὲν εἶνε λείψανον ἀρχαιοτέρας ὀρθογραφίας;

Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ τὰ πάντα εὐχερέστατα ἑρμηνεύων Βλάσσιος οὐδ' ἐν τῇ γραφῇ ταύτῃ ἀπορεῖ προχείρου τινὸς ἑρμηνείας, ζητούσης νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν πᾶν τὸ εἰς τὰς ἐρασμικὰς ἀρχὰς ἀντιπῖπτον, ἀλλ' ἡ ἑρμηνεία ὅμως αὐτοῦ, καίτοι μετὰ πολλῆς χάριτος γινομένη, ἔχει οὐκ ὀλίγον τὸ αὐθαίρετον καὶ τὸ πρὸς ἑαυτὴν πολέμιον. Ἐπειδή, λέγει (δ), τὸ α ἐν τῷ ναῦς εἶνε μακρὸν, διὰ τοῦτο ἅπας ὁ τόνος περὶ τὴν ἐκφώνησιν τῆς διφθόγγου ἔπιπτεν ἐπὶ τὸ α, καὶ οὕτω τὸ υ, ὡς ὀλιγώτερον ἀκουόμενον, εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἀνταλλαχθῇ πρὸς τὸ F. Ἂν ὅμως, τοὐναντίον, ὁ φθόγγος τοῦ F ἦτο ὁ ἰδιάζων εἰς τὴν δίφθογγον, τίνος ἕνεκα, λέγει (μεταβαίνων αἴφνης ἐκ τῆς γραμματικῆς εἰς τὴν ἀριθμητικὴν), ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ γράφεται ἐννεακαιδεκάκις πάντοτε Ναυπακτίων; διότι περὶ ἀπολιθώσεως, λέγει, τῆς ὀρθογραφίας παρὰ Λοκροῖς οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ γείνῃ λόγος. Καὶ ὅτι μὲν περὶ ὀρθογραφικῆς ἀπολιθώσεως παρὰ τοῖς Λοκροῖς οὐδεὶς δύναται νὰ γείνῃ λόγος, χαριζόμενοι αὐτῷ οὐδὲν ἀντιλέγομεν, ἂν καὶ ἡ σταθερὰ χρῆσις τοῦ Ϙ πρὸ τῶν ρ, ω, ο, ου, οι σαφῶς μαρτυρεῖ ὅλον τὸ ἐναντίον. Πῶς ὅμως ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ 19 εὐκόλως συμπεραίνεται ὅτι τὸ υ ἐν ταῖς λέξεσι Ναύπακτος καὶ Ναυπάκτιος δὲν ἐξεφωνεῖτο ὡς F, δὲν λέγει σαφῶς ὁ ἀνήρ. Καὶ οὐ μόνον δὲν λέγει σαφῶς, ἀλλὰ καὶ πολεμεῖ φανερώτατα αὐτὸς ἑαυτῷ. Διότι, ἂν εὐκόλως συμπεραίνεται ὅτι ὁ χαράκτης ἠδύνατο,

---

(α) Kirchhoff κτλ. σελ. 132.

(β) Ὅτι αἱ γραφαὶ ΓΗ καὶ ΚΗ ἢ Ϙ Η ἀντὶ τῶν Φ καὶ Χ ὑπῆρχόν ποτε ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἀλφαβήτῳ, γινώσκομεν μόνον ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Θήρας καὶ Μήλου. Ἴδε Kirchhoff κτλ. σελ. 133 καὶ 134.

(γ) Ἴδε Ἐποίκια Λοκρῶν γράμματα τὸ πρῶτον ὑπὸ I. N. Οἰκονομίδου ἐκδοθέντα καὶ διαλευκανθέντα. Ἐν Ἀθήναις 1869. Ἴδε καὶ Curtius Studien κτλ. II ἀπὸ σελίδος 441 κ. ἑ. Ἡ γραφὴ ΝαFπακτίων ἀναγινώσκεται ἐν τῷ 40 στίχῳ τῆς ἐπιγραφῆς.

(δ) Blass. κτλ. σελ. 30, σημ.

συγχέας ἅπαξ τὸν φθόγγον Υ πρὸς τὸν F, νὰ ἀνταλλάξῃ τὴν γραφὴν Ναυπακτίων ἀντὶ ἄλλης αὐθαιρέτου καὶ ἡμαρτημένης, τότε διὰ τί νὰ μὴ συμπεραίνηται ὁμοίως εὐκόλως ὅτι τὸ αὐτὸ ἁμάρτημα τῆς συγχύσεως ἠδύνατο νὰ ἐπαναληφθῇ καὶ δὶς καὶ τρὶς καὶ δεκάκις καὶ ἐννεακαιδεκάκις, καὶ ἅπαξ μόνον κατὰ τύχην νὰ γραφῇ τὸ ὀρθὸν Ναυπακτίων; εἰ μὴ καὶ ὁ Βλάσσιος παρ' αὐτόπτου ἢ μᾶλλον αὐτηκόου τινὸς γινώσκει ὅτι ὁ χαράκτης μέχρι μὲν τοῦ τεσσαρακοστοῦ στίχου ἐγίνωσκεν ἀκριβῶς τὴν ὀρθὴν προφορὰν καὶ γραφὴν τοῦ ὀνόματος Ναυπακτίων, ἀλλὰ κατὰ τὸν τεσσαρακοστὸν στίχον, ἐπιγενομένης αἴφνης ταραχῆς τινος, συνέβη τὸ θαῦμα ἐκεῖνο τῆς συγχύσεως τῶν φθόγγων καὶ τῆς γραφῆς, ὅπερ ἀναμιμνήσκει πως ἐν μικρῷ παραδείγματι τὸ μέγα θαῦμα τῆς βαβελείου πυργοποιΐας. Ἀλλὰ τοσοῦτον ὁ ἀριθμὸς 19 ἀποδεικνύει ὅτι τὸ Υ ἐν τῇ λέξει Ναύπακτος ἐξεφωνεῖτο διαφόρως τοῦ F, ὅσον, ἂν ἐν ἄλλῃ τινὶ νεωτέρᾳ λοκρικῇ ἐπιγραφῇ ὑπῆρχεν ἡ λέξις Λοκρὸς ἐννεακαιδεκάκις μὲν γεγραμμένη διὰ τοῦ Κ, ἅπαξ δὲ διὰ τοῦ ὁσημέραι ἐκπίπτοντος ἐκ τοῦ ἀλφαβήτου Ϙ, θὰ ἦτο τρανὴ ἀπόδειξις ὅτι τὰ Κ καὶ Ϙ ἦσαν διάφοροι φθόγγοι. Ἐνῷ δὲ ἡ ἑρμηνεία τοῦ Βλασσίου ἔχει, ὡς πᾶς τις δύναται νὰ ὁμολογήσῃ, πολὺ τὸ ἐπαγωγὸν, οὐκ ὀλίγον τέρπουσα τὴν φαντασίαν διὰ τὸ χάριεν τοῦ ἐπινοήματος, δυστυχῶς ὅμως δὲν δύναται νὰ ἀπαλλάξῃ καὶ τὴν διάνοιαν τῆς ἀπορίας, διὰ τί ἀντὶ τοῦ Υ ἐν τῷ Ναυπακτίων δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ χαράκτου ἄλλο γράμμα, οἷον τὸ ΟΥ (ὅπερ δὲν ἦτο ὅλως ἄγνωστον καὶ κατ' ἐκείνους τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους), ἢ τὸ Ο, ἀλλ' αὐτὸ, αὐτότατον τὸ F, οὗ τὸν φθόγγον ἔχει παρ' ἡμῖν τὸ Υ ἐν τῷ ὀνόματι τῆς Ναυπάκτου καὶ τῶν Ναυπακτίων; Διὰ τί καὶ πόθεν ἡ θαυμαστὴ αὕτη συντυχία; καὶ καθόλου διὰ τί καὶ πόθεν ἐπανῆλθεν ὁ βαῦ εἰς τὰς διφθόγγους αυ καὶ ευ, ἀφοῦ ψηφίσματι τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἐρασμιτῶν ἐξηλάθη οὐ μόνον ἐκ τῆς πόλεως καὶ τῆς χώρας τῶν Ναυπακτίων, ἀλλ' ἐκ πάσης ἑλληνικῆς γῆς ἀπὸ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος διφθόγγων; διὰ τί νὰ ἐπανέλθῃ μετὰ μαθηματικῆς μάλιστα, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπρο-

σθεν ἐλέγομεν, ἀκριβείας ἐκεῖ καὶ μόνον, ὅπου καὶ ἡ νέα γλωσσολογία ἀποδεικνύει ὅτι ὑπῆρχέ ποτε ὁ φθόγγος οὗτος ἐν τῇ ἑλληνικῇ, οὐδαμοῦ δὲ ὅπου ἐξ ἀρχῆς δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ γλώσσῃ ἢ ἀναμφισβητήτως καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὑπεχώρησεν εἰς τὸ ΥΓ ἢ ἄλλο φωνῆεν, ἢ παντελῶς ἠφανίσθη; Τὴν ἀπορίαν ταύτην αὐξάνει ἔτι μᾶλλον καὶ ὁ λογισμὸς ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἁμαρτήσῃ ποτὲ ὁ χαράκτης, Ἕλλην ὤν, τοσοῦτον καὶ τηλικοῦτον ἁμάρτημα, νὰ γράψῃ δηλαδὴ F πρὸ τοῦ π, ὅτε καὶ αὐτὸς ὁ Βλάσσιος, ἀνὴρ παντάπασι ξένος τῶν ἑλληνικῶν φθόγγων καὶ μόνον ὑπὸ Γερμανῶν καὶ γερμανιστὶ φθεγγομένων διδαχθεὶς τὴν ἑλληνικὴν, ἔχει ὅμως οὕτως εὐαίσθητον τὸ οὖς, ὥστε μόνον οὐχὶ αἰσθάνεται διαρρηγνύμενον τὸ ἀκουστικὸν αὐτοῦ τύμπανον, ὅταν ἀκούῃ τὰ νεώτερα ἑλληνικὰ καὶ βάρβαρα εὐπάτωρ, εὔκολος κτλ. (σελ. 33). Ἂν δὲ ὁ Βλάσσιος εὑρίσκει ὅτι ἦτο πολὺ εὔκολον νὰ εἴπῃ Ἕλλην ἀνὴρ F πρὸ τοῦ π, διὰ τί νὰ μὴ εὑρίσκῃ ἔτι εὐκολώτερον ὅτι οἱ Ἕλληνες, καὶ οἱ λογιώτατοι αὐτῶν, ἠδύναντο ὡσαύτως, ἐξ ἐκείνου τοὐλάχιστον τοῦ χρόνου, νὰ προφέρωσι πάντες ὡς αF καὶ εF τὰς αυ καὶ ευ πρὸ φωνήεντος; Ἢ διὰ τί καὶ πάντες οἱ Ἐρασμῖται, ἀφοῦ καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ, *ἃ ὁ μὲν ὀφθαλμὸς εἶδε, τὸ οὖς δὲ οὐκ ἤκουσε*, μετὰ τοσαύτης εὐκολίας πιστεύουσι, νὰ μὴ πιστεύσωσιν ὁμοίως ὅτι, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, οὕτω καὶ οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἔχωσιν ἐν τῇ ἑαυτῶν γλώσσῃ τὸν φθόγγον βαῦ, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον, ὅσον οὐδὲ τὸ πεπαίδευνται οὐδὲ ὁ εὐήνωρ χαλκὸς τοῦ Κουρτίου φαίνονται προθυμότερα τῶν ἄλλων ἐρασμικῶν ἀποδείξεων νὰ στηρίζωσι τὸ ἀςήρικτον τοῦ ἐναντίου; Καὶ ἂς συγχωρηθῇ ἡμῖν, ἐκβαίνουσι μικρὸν τῆς ὑποθέσεως τοῦ παρόντος κεφαλαίου, νὰ ἐξετάσωμεν ὡς οἷόν τε διὰ βραχέων, καὶ οἷον ἐν προσθήκης μέρει, τὰ ἐκ τῶν λέξεων τούτων ἀντιρρήσεις τοῦ ἐρασμικωτάτου Κουρτίου. Δὲν ἐννοῶ, λέγει, ὁ βαθὺς οὗτος γραμματικὸς (α) πῶς τύπος, οἷος ὁ πεπαίδευνται, θὰ ἦτό ποτε δυνατὸς ἐν τῇ ἑλληνικῇ

(α) Erläuterungen κτλ. σελ. 20.

γλώσσῃ, ἂν τὸ υ ἐξεφωνεῖτο ὡς σύμφωνον, ὡς βαῦ, ἐνῷ τοὺς ὁμοίους αὐτῷ τέτυπνται κτλ. μετὰ πολλῆς εὐλαβείας ἀπέφευγον οἱ Ἕλληνες· ἢ πῶς τοιαύτη ὡς εϝ προφορὰ τῆς ευ θὰ ἦτο ἀνεκτὴ ἐν στίχῳ, οἷος ὁ ἐν Ὀδυσσείας Ν, 19 . . . . . φέρον δ' εὐήνορα χαλκὸν, ἐνῷ θὰ ἦτο ὅλως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ ἡρωϊκὸν μέτρον, ἀπαιτοῦν πάντως ἐν τῷ ευ τοῦ εὐήνορα μακρὰν συλλαβήν. Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώπης ἀντιρρήσεως λέγομεν, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Κούρτιος ἤθελεν ἴσως ὁμολογήσῃ τὸ ἀσθενὲς αὐτῆς, ἂν, ἀποσπάσας τὸ ὄμμα ἐπὶ μικρὸν ἀπὸ τοῦ τρίτου πληθυντικοῦ προσώπου, ἤθελε νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὸ ἐν τοῖς ἄλλοις προσώποις συμβαῖνον· διότι οὕτως ἤθελεν ἴσως πεισθῆ ὅτι, ὅπως τὸ F ἐν τοῖς πεπαίδεϝμαι καὶ πεπαίδεϝται δὲν ἐτράπη εἰς μ καὶ π (διὰ λόγον βεβαίως ἐγκείμενον ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ F), ὅπως δηλαδὴ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶπον πεπαίδεμμαι, πεπαίδεπται, ἢ ὅπως δὲν εἶπον Ζὲψ, βασιλὲψ, βασιλέψι, ναψὶ, πλέψαι, πνέψαι κτλ. ἢ ὅπως δὲν ἀπέβαλον τὸ σ ἐν τῷ πεπαίδεϝσθε, οὕτως ἠδύναντο νὰ εἴπωσι καὶ πεπαίδεϝνται. Ὅτι δὲ τὸ F παρέμεινεν ἀβλαβὲς καὶ ἀκέραιον πρό τε τοῦ μ καὶ τοῦ τ, οὐδ' αὐτὸς ὁ Κούρτιος δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ἐνῷ τὸ ἐπέχον τὸν τόπον αὐτοῦ υ μόνον οὐχὶ βοᾷ διαμαρτυρόμενον. Διὰ τί λοιπὸν δὲν ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ καὶ πρὸ τοῦ ντ ἐν τῷ πεπαίδευνται; Διότι δὲν ἐννοοῦσι τοῦτο οἱ Ἐρασμῖται; Ἀλλ' οὐδὲ ἡ ἄλλη ἀντίρρησις τοῦ Κουρτίου, ἡ ἐκ τοῦ εὐήνορος χαλκοῦ λαμβανομένη, φαίνεταί πως ἰσχυροτέρα τῆς προτέρας· προέρχεται δὲ καὶ αὕτη, διότι οἱ αὐτοχειροφόνητοι τῆς ἑλληνικῆς φθογγολογίας νομοθέται οὐδὲ ἐνταῦθα θέλουσιν ἢ δύνανται νὰ ἐννοήσωσι, πῶς τὰ ἄϝ καὶ εϝ δύνανται νὰ ἀποτελῶσι μακρὰν συλλαβὴν, ἐνῷ οὐδεμίαν ἀπόδειξιν προσάγουσιν ὑπὲρ τῆς ἀπορίας αὐτῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (α), νομίζοντες ἴσως ἱκανὸν τὸ ἀπισχυρίζεσθαι μόνον. Δὲν θὰ ἦτο ὅμως δύσκολον νὰ ἐννοήσωσι, πῶς

(α) Οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἀποτελεῖ ὁ βαῦ μίαν συλλαβὴν μετὰ τῶν α καὶ ε ἢ ἐν ταῖς αυ καὶ ευ. Πόθεν λοιπὸν γινώσκουσιν οἱ Ἐρασμῖται, ὅτι ἡ ευ ὡς εϝ προφερομένη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφωνῆται μακρὰ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων;

ἐν τῷ φέρον δ' εὐήνορα χαλκὸν δύναται ἡ ευ ὡς εϝ ἐκφωνουμένη νὰ ἀποτελῇ μακρὰν συλλαβὴν, ἂν ἤθελον νὰ μὴ χωρίζωσιν αὐθαιρέτως ἀπὸ τοῦ ε τὸν φθόγγον ϝ, καὶ συλλαβίζωσιν αὐτὸν μετὰ τοῦ ἑπομένου φωνήεντος, ἐγκαταλείποντες οὕτω μεμονωμένον τὸ ε, ἀλλ' ἐπεχείρουν νὰ ἐκφωνῶσιν ἀμφοτέρους ἐν μιᾷ φωνῇ, ἐξ ἀμφοτέρων κεκραμένῃ, καὶ ἐμμένωσιν ἐν τῇ ἐκφωνήσει ταύτῃ ἐπὶ τοσοῦτον, ἕως τὸ ῥυθμικὸν αὐτῶν χρονόμετρον, εἰς τὸ ἀκριβέστατον, ὡς εἰκὸς, μεμηχανημένον, ἤθελε συγχωρήσῃ αὐτοῖς νὰ χωρήσωσι περαιτέρω, ῥυθμικῶς ποδίζοντες καὶ μουσικωτάτην ἁρμονίαν φυλάττοντες. Ἐν τέλει δὲ λέγομεν τοῖς φροντιστικωτάτοις τῆς ἑλληνικῆς προσῳδίας Ἐρασμίταις ὅτι δὲν εἶνε οὕτως εὔκολον σήμερον νὰ ἀποβάλῃ τις ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως τὸν φθόγγον ϝ, ἐνῷ αὐτὸς ὁ Ὅμηρος φαίνεται οὕτως ἐκφωνῶν τὸ υ ἐν τῇ ευ, ὅταν πάντοτε καὶ σταθερῶς, ὅπου ἔχει ἀνάγκην βραχείας συλλαβῆς, ἀντὶ τοῦ σεο μεταχειρίζηται τὸ σευ (α), ἀντὶ δὲ τοῦ ἔρχεο τὸ ἔρχευ (β) κτλ. κτλ. Ἂν δὲ τὰ σεῦ καὶ ἔρχευ ἐξεφώνει ὡς σεου ἢ σεῦ κτλ. διὰ τί τότε, ὅταν ἔχῃ χρείαν βραχείας συλλαβῆς, νὰ μεταχειρίζηται ταῦτα μᾶλλον ἢ τὰ σεο, ἔρχεο, φράζεο, ἔπλεο κτλ., ἀφοῦ τὸ εο θὰ ἠδύνατο πολλῷ κάλλιον νὰ ἀποτελῇ βραχεῖαν συλλαβὴν, ἢ τὰ εου καὶ εϋ, ἂν καθόλου δύο φωνήεντα, ἀμφότερα ἀκουόμενα, εἶνέ ποτε δυνατὸν νὰ ἀποτελῶσι τοιαύτην; Ἢ μήπως νομίζωσιν ὁ Κούρτιος καὶ ὁ Βλάσσιος ὅτι εὐκόλως δύνανται νὰ ποιήσωσι καὶ ἐν τούτοις ἐκποδὼν τὸ υ, ὅπως συνήθως ποιοῦσιν ἀλλαχοῦ, ὅτε οὐδὲ ὁ ποιητὴς αὐτὸς, οὐδὲ ὁ Ἀρίσταρχος, οὐδὲ οἱ ἄλλοι μεγάλοι γραμματικοὶ καὶ κριτικοὶ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Περγάμου διενοήθησάν ποτέ τι τοιοῦτον;

Τοσαῦτα περὶ τῆς σαφηνείας τοῦ γράμματος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς προφορᾶς τῶν διφθόγγων καὶ φωνηέντων. (ἀκολουθεῖ)

(α) Ἰλ. Θ. 475, ἐνῷ ἐν τῷ εὐθὺς ἑπομένῳ στίχῳ, ἐπειδὴ δὲν ἔχει πλέον χρείαν βραχείας συλλαβῆς, μεταχειρίζεται τὸ σεο.

(β) Ἰλ. Ζ. 280, ἐνῷ πρὸ δέκα στίχων, ἐπειδὴ δὲν εἶχε χρείαν βραχείας συλλαβῆς, μετεχειρίσθη τὸν ἄλλον τύπον ἔρχεο.

ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ Ο ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΣ.

Α΄. Συνοπτική βιογραφία τοῦ Ἰουστίνου.

Ὁ πρῶτος τῶν χριστιανῶν θεολόγων, ὁ μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς καὶ τοῦ ζήλου σπουδάσας ἵνα ἀναγάγῃ τὰ τέως ἄνευ διαλεκτικῆς τέχνης συντεταγμένα χριστιανικὰ δόγματα εἰς ἐπιστημονικὰς ἀρχάς· ὁ μετὰ ἐνθουσιασμοῦ φλογώδους προσδραμὼν ἵνα διὰ τῶν ὅπλων τῆς ἐπιστήμης ὑπερασπίσῃ τὴν παραγνωριζομένην καὶ τούτου ἕνεκα δεινῶς πολεμουμένην χριστιανικὴν ἀλήθειαν· ὁ πρῶτος ἀξιωθεὶς τῆς μεγίστης τιμῆς ὅπως καταστῇ ὁ εἰσηγητὴς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, ὑπάρχει ὁμολογουμένως ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς Ἰουστῖνος. Ὁ ἔνδοξος οὗτος ἐκκλησιαστικὸς Πατήρ, ὁ ἱδρυτὴς τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς ἐπιστήμης, κατέχει πρεπόντως τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν χριστιανῶν θεολόγων, οἵτινες τὸν κηρυχθέντα ἤδη πόλεμον μεταξὺ τῶν παλαιῶν θρησκειῶν καὶ τῆς νέας θρησκείας διὰ τῶν ὅπλων τῆς ἐπιστήμης καρτερικῶς διεξήγαγον, καὶ τὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ σημαίαν θριαμβευτικῶς τῇ τοῦ Κυρίου εὐλογίᾳ κρατοῦντες τροπαιοφόροι καὶ νικηταὶ ἀνεδείχθησαν. Ὁ ἱερὸς οὗτος συγγραφεύς, ὅστις διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου ἐπεβεβαίωσε τὴν ἀλήθειαν, ἣν διὰ τοῦ λόγου ὑπερήσπιζε, καὶ διὰ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ μεγάλας καὶ ὀλβίας προσήνεγκεν ὠφελείας εἴς τε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Θεολογίαν, ἐγεννήθη ἐν Φλαυίᾳ νέᾳ πόλει τῆς Συρίας Παλαιστίνης (1). Τὸ ἔτος δὲ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ συμπίπτον ἐν τῷ χρονικῷ διαστήματι μεταξὺ τοῦ 110—118 μ. Χ. δὲν δύναται ἀκριβῶς νὰ προσδιορισθῇ. Ὁ πατὴρ δὲ αὐτοῦ, Ἕλλην ὢν τό τε θρήσκευμα καὶ τὸ γένος, ἐκαλεῖτο Πρίσκος, υἱὸς ὢν Βακχείου τινός (2).

Ἀνατραφεὶς δὲ ὁ παῖς Ἰουστῖνος ἐν τῇ ἐθνικῇ τοῦ πατρὸς θρησκείᾳ, ἐποιήσατο τὰς πρώτας αὐτοῦ σπουδὰς ἐν τῇ αὐτῇ τῆς

(1) Ἐν τῇ Α΄. Ἀπολογίᾳ ὑπὲρ Χριστιαν. κεφ. ά.
(2) Αὐτόθι.

γεννήσεως αὐτοῦ πόλει. Αὐξηθεὶς δὲ τὴν ἡλικίαν ἠσθάνθη ἐν ἑαυτῷ ἀκατάσχετον ἔρωτα πρὸς τὴν μάθησιν, καὶ ὑπὸ τοῦ τῆς ἐπιστήμης πυρὸς καταφλεγόμενος προςέτρεχε καὶ ἐφοίτα εἰς τὰς σχολὰς, ἐν αἷς περίφημοι τοῦ τότε χρόνου διδάσκαλοι ἐδίδασκον τὰ φιλοσοφικὰ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων συστήματα, ἅπερ, ὡς ἐκ τῆς παγκοσμίου φήμης τῶν ἱδρυτῶν αὐτῶν, ἐνόμιζεν ὅτι περιεῖχον ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἀληθῆ σοφίαν καὶ τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν.

Ὁ Ἰουστῖνος ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ διαλόγου πρὸς Τρύφωνα τὸν Ἰουδαῖον ἱστορεῖ ὁποῖαι ἐλπίδες κατεῖχον αὐτὸν ἅμα ἀρξάμενον νὰ ἀσχολῆται περὶ τὴν φιλοσοφίαν, εἰς ὁποίαν ἀπορίαν καὶ ἀμφιβολίαν εὑρέθη μετὰ τὸ πέρας τῶν σπουδῶν, καὶ ὁποίαν γαλήνην καὶ ἀνάπαυσιν ψυχῆς τε καὶ πνεύματος εὗρεν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. «Ἐγώ τε, λέγει, κατ' ἀρχὰς οὕτω ποθῶν καὶ αὐτὸς συμ»βαλεῖν, τούτων ἑνὶ ἐπέδωκα ἐμαυτὸν Στωϊκῷ τινι. Καὶ διατρί»ψας ἱκανὸν μετ' αὐτοῦ χρόνον, ἐπειδὴ οὐδὲν πλέον ἐγίνετό μοι »περὶ Θεοῦ (οὐδὲν γὰρ αὐτὸς ἠπίστατο, οὐδὲ ἀναγκαίαν ἔλεγε »ταύτην εἶναι τὴν μάθησιν), τούτου μὲν ἀπηλλάγην, ἐπ' ἄλλον δὲ »ἦκα, περιπατητικὸν καλούμενον, δριμὺν, ὡς ὤετο. Καί μου »ἀνασχόμενος οὗτος τὰς πρώτας ἡμέρας ἡξίου με ἔπειτα μισθὸν »ὁρίσαι, ὡς μὴ ἀνωφελὴς ἡ συνουσία γίγνοιτο ἡμῖν. Καὶ αὐτὸν »ἐγὼ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν κατέλιπον, μηδὲ φιλόσοφον οἰηθεὶς »ὅλως. Τῆς δὲ ψυχῆς μου ἔτι σπαργώσης, προςῆλθον εὐδοκι»μοῦντι μάλιστα Πυθαγορείῳ, ἀνδρὶ πολὺ ἐπὶ σοφίᾳ φρονοῦντι. »Κἄπειτα, ὡς διελέχθην αὐτῷ, βουλόμενος ἀκροατὴς αὐτοῦ καὶ »συνουσιαστὴς γενέσθαι· τί δέ; ὡμίλησας, ἔφη, μουσικῇ καὶ ἀ»στρονομίᾳ καὶ γεωμετρίᾳ; ἢ δοκεῖς κατόψεθαί τι τῶν εἰς εὐ»δαιμονίαν συντελούντων, εἰ μὴ ταῦτα πρῶτον διδαχθείης, ἃ τὴν »ψυχὴν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν περισπάσει καὶ τοῖς νοητοῖς αὐτὴν »παρασκευάσει χρησίμην, ὥστε αὐτὸ κατιδεῖν τὸ καλὸν, καὶ αὐ»τό, ὅ ἐστιν ἀγαθόν; Πολλά τε ἐπαινέσας ταῦτα τὰ μαθήματα »καὶ ἀναγκαῖα εἰπὼν ἀπέπεμπέ με, ἐπεὶ αὐτῷ ὡμολόγησα μὴ »εἰδέναι. Ἐδυςφόρουν οὖν, ὡς τὸ εἰκὸς, ἀποτυχὼν τῆς ἐλπίδος, »καὶ μᾶλλον ἢ ἐπίστασθαί τι αὐτὸν ᾠόμην. Πάλιν τε τὸν χρόνον »σκοπῶν, ὃν ἔμελλον ἐκτρίβειν περὶ ἐκεῖνα τὰ μαθήματα, οὐκ

»ηνειχόμην εἰς μακρὰν ἀποτιθέμενος. Ἐν ἀμηχανίᾳ δέ μου ὄν-
»τος, ἔδοξέ μοι καὶ τοῖς Πλατωνικοῖς ἐντυχεῖν· πολὺ γὰρ καὶ
»τούτων ἦν κλέος. Καὶ δὴ νεωστὶ ἐπεδημήσαντι τῇ ἡμετέρᾳ πό-
»λει συνετῷ ἀνδρὶ καὶ προὔχοντι ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς συνδιέτρι-
»βον ὡς τὰ μάλιστα, καὶ προέκοπτον, καὶ πλεῖστον ὅσον ἑκά-
»στης ἡμέρας ἐπεδίδουν. Καί με ᾕρει σφόδρα ἡ τῶν ἀσωμάτων
»νόησις, καὶ ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν ἀνεπτέρου μοι τὴν φρόνησιν, ὁλί-
»γου τε ἐντὸς χρόνου ᾤμην σοφὸς γεγονέναι καὶ ὑπὸ βλακείας
»ἤλπιζον αὐτίκα κατόψεσθαι τὸν Θεόν. Τοῦτο γὰρ τέλος τῆς
»Πλάτωνος φιλοσοφίας (1).

Ἐπὶ τοιαύτῃ δὲ ἐλπίδι τῷ Ἰουστίνῳ, χαίροντι καὶ νομίζοντι ὅτι παρευθὺς μέλλει νὰ κατοπτεύσῃ αὐτὸν τὸν Θεὸν, συνέβη εἴτε ἐκ τύχης, εἴτε κατὰ θείαν πρόνοιαν, περιςατικόν τι, ὅπερ ἐπήνεγκεν εἴς τε τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὴν διάνοιαν αὐτοῦ τοιαύτην ὤθησιν, ὥστε ἀπὸ βαθυνουστάτου Πλατωνικοῦ φιλοσόφου μετεβλήθη εἰς πιστότατον καὶ ὑψιπετέστατον χριστιανὸν θεολόγον. Τοῦτο δὲ τὸ περιστατικὸν κομψότατα καὶ ἀφελέστατα ἱστορούμενον παρ' αὐτοῦ τοῦ μάρτυρος καὶ φιλοσόφου ἔχει ὡς ἑξῆς·

»Καί μου οὕτως διακειμένου, ἐπεὶ ἔδοξέ ποτε πολλῆς ἠρε-
»μίας ἐμφορηθῆναι καὶ τὸν τῶν ἀνθρώπων ἀλεεῖναι πάτον,
»ἐπορευόμην εἴς τι χωρίον οὐ μακρὰν θαλάσσης. Πλησίον δέ
»μου γενομένου ἐκείνου τοῦ τόπου, παλαιός τις πρεσβύτης (2),
»ἰδέσθαι οὐκ εὐκαταφρόνητος, πρᾶον καὶ σεμνὸν ἦθος ἐμφαί-

---

(1) Πρὸς Τρυφ. διαλογ. κεφ. 6'.

(2) Περὶ τοῦ τίς ἦν ὁ πρεσβύτης ἐκεῖνος, παρ' οὗ ὁ Ἰουστῖνος πεισθεὶς προςῆλθεν εἰς τὸν χριστιανισμὸν, πολλὰ παρὰ πολλῶν ἐρρέθησαν. Καὶ οἱ μὲν γνωματεύουσιν ὅτι ἦν Ἄγγελος, ἀνθρώπου λαβὼν μορφήν· οἱ δὲ, ὅτι ἦν εἷς τῶν τότε Ἁγίων, παρὰ Θεοῦ ὁδηγηθεὶς εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἵνα δείξῃ τὸν ἀληθῆ φωτισμὸν εἰς τὸν μετὰ πόθου σπεύδοντα πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθείας Ἰουστῖνον· ἕτεροι, ὅτι ἦν ἐρημίτης τις, ἐν τοῖς πέριξ τοῦ τόπου ἐκείνου διατρίβων· ἄλλοι, ὅτι ἦν φιλόσοφος ἐξ Ἰουδαίων χριστιανός· καὶ ἄλλοι, ὅτι ἦν ὁ ἐπίσκοπος Πολύκαρπος. Τίνες ὅμως μεταξὺ τούτων τὴν πιθανωτέραν λέγουσι γνώμην, ἄδηλον, τοῦ Ἰουστίνου σιωπήσαντος.

»νων, ὀλίγον ἀποδέων μου παρείπετο. Ὡς δὲ ἐπεστράφην εἰς »αὐτὸν, ὑποστὰς ἐνητένισα δριμύτερον αὐτῷ.

»Καὶ ὅς· γνωρίζεις με; ἔφη.

»Ἠρνησάμην ἐγώ.

»Τί οὖν μοι, ἔφη, οὕτως με κατανοεῖς;

»Θαυμάζω, ἔφην, ὅτι ἔτυχες ἐν τῷ αὐτῷ μοι γενέσθαι· οὐ »γὰρ προςεδόκησα ὄψεσθαί τινα ἀνδρῶν ἐνθάδε.

»Ὁ δέ· οἰκείων τινῶν, φησί μοι, πεφρόντικα· οὗτοι δέ μοί εἰσιν »ἀπόδημοι. Ἔρχομαι οὖν καὶ αὐτὸς σκοπήσων τὰ περὶ αὐτοὺς, »εἰ ἄρα φανήσονταί ποθεν. Σὺ δὲ τί ἐνθάδε; ἐμοὶ ἐκεῖνος·

»Χαίρω, ἔφην, ταῖς τοιαύταις διατριβαῖς· ἀνεμπόδιστος γάρ »μοι ὁ διάλογος πρὸς ἐμαυτὸν γίνεται, μὴ ἐναντία δρώσαις ὡ»σανεὶ, φιλολογίᾳ τε ἀνυτικώτατά ἐστι τὰ τοιάδε χωρία.

»Φιλόλογος οὖν τις εἶ σὺ, φιλεργὸς δὲ οὐδαμῶς οὐδὲ φιλα»λήθης, οὐδὲ πειρᾷ πρακτικὸς εἶναι μᾶλλον ἢ σοφιστής (1)».

Πρὸς ταύτην δὲ τὴν φανεῖσαν αὐτῷ ἐκ προοιμίου ἄδικον τοῦ πρεσβύτου κρίσιν ὡς πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ θεωρίας καὶ μελέτας ἀπήντησεν ὁ Ἰουστῖνος ἐμφαντικώτατα.

«Τί δ' ἂν, ἔφην ἐγὼ, τούτου μεῖζον ἔργον ἄν τις ἐργάσαιτο, »τοῦ δεῖξαι μὲν τὸν λόγον ἡγεμονεύοντα πάντων, συλλαβόντα »δὲ καὶ ἐπ' αὐτῷ ὀχούμενον καθορᾶν τὴν τῶν ἄλλων πλάνην »καὶ τὰ ἐκείνων ἐπιτηδεύματα, ὡς οὐδὲν ὑγιὲς δρῶσιν οὐδὲ Θεῷ »φίλον; Ἄνευ δὲ φιλοσοφίας καὶ ὀρθοῦ λόγου οὐκ ἄν τῳ παρείη φρόνησις. Διὸ χρὴ πάντα ἄνθρωπον φιλοσοφεῖν καὶ τοῦτο »μέγιστον καὶ τιμιώτατον ἔργον ἡγεῖσθαι, τὰ δὲ λοιπὰ δεύτε»ρα καὶ τρίτα· καὶ φιλοσοφίας μὲν ἀπηρτημένα, μέτρια καὶ ἀπο»δοχῆς ἄξια· στερηθέντα δὲ ταύτης καὶ μὴ παρεπομένης τοῖς »μεταχειριζομένοις αὐτὰ, φορτικὰ καὶ βάναυσα (2)».

Μετὰ ταῦτα δὲ ἄρχεται ὁ μεταξὺ αὐτῶν διάλογος, οὗτιος φιλοσοφικὴν ἀνάλυσιν ποιούμεθα ἐνταῦθα.

---

(1) Αὐτόθι, κεφ. γ'.
(2) Αὐτόθι.

Β'. Φιλοσοφικὴ ἀνάλυσις τοῦ μεταξὺ πρεσβύτου καὶ Ἰουστίνου διαλόγου.

Ἐγκωμιασθείσης διὰ τῶν ἀνωτέρω λόγων τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Ἰουστίνου, καὶ τοῦ πρεσβύτου ἐρωτήσαντος, ἂν ἡ φιλοσοφία κατεργάζεται εὐδαιμονίαν τινὰ, καὶ ὁποία αὕτη, ἀπεκρίνατο ὁ Ἰουστῖνος ὅλως καταφατικῶς, μάλιστα εἰπὼν, καὶ μόνη ἡ φιλοσοφία δύναται εὐδαιμονίαν νὰ κατεργασθῇ· διότι αὕτη εἶναι ἐπιστήμη τοῦ ὄντος καὶ ἡ τοῦ ἀληθοῦς ἐπίγνωσις· τὸ δὲ γέρας αὐτῆς εἶναι ἡ εὐδαιμονία.

Ταύτην δὲ τὴν ἀπάντησιν ὁ πρεσβύτης λαβὼν, ἤρξατο λίαν εὐμεθόδως καὶ διαλογικῷ τῷ τρόπῳ νὰ φέρῃ εἰς συναίσθησιν τὸν εὐφραδῆ τῆς φιλοσοφίας ἐγκωμιαστὴν καὶ ὑπὲρ αὐτῆς θερμῶς συνηγοροῦντα Ἰουστῖνον. Εἶπε λοιπὸν ὅτι ἡ φιλοσοφία, ἐν ὅσῳ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰδίας δυνάμεως, οὐδέποτε θέλει κατορθώσει νὰ λύσῃ τὰ ζητήματα ταῦτα· διότι τὴν φιλοσοφίαν, ὡς οὖσαν ἐπιστήμην τοῦ Ὄντος, ἤτοι τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι τὸ ὕψιστον καὶ οὐσιωδέστατον ζήτημα πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν φιλοσοφικῶν ζητημάτων, καὶ ἰδίως τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος, δὲν δύναται νὰ νοήσῃ καὶ μάθῃ ὁ ἄνθρωπος δι' ἐμπειρικῆς ὁδοῦ, ὡς μανθάνει τὴν στρατηγικὴν, τὴν κυβερνητικὴν, τὴν ἰατρικὴν, τὴν μουσικὴν, τὴν ἀστρονομίαν κτλ. καθότι ταύτας μὲν τὰς ἐπιστήμας, ὡς στρεφομένας περὶ τὰ ἐμπειρικὰ πράγματα, δύναταί τις νὰ διδαχθῇ παρὰ τῶν περὶ ταῦτα ἐμπείρων· τὴν δὲ φιλοσοφίαν, ὡς πραγματευομένην περὶ Θεοῦ, ὃν οὐδεὶς εἶδέ ποτε οὔτε γινώσκει, ποῦ καὶ παρὰ τίνος δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ διδαχθῇ καὶ μάθῃ (1); Ἐκ ταύτης δὲ τῆς γνώμης καὶ ἐξ ἄλλων χωρίων διδασκόμεθα ὅτι ὁ πρεσβύτης ἀπεδέχετο ὅτι μόνον ἐκείνη ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις φέρει ἐν ἑαυτῇ σταθερὰν ἀλήθειαν καὶ βεβαιότητα, ἥτις προκύπτει εἴτε ἐξ ἀμέσου θεωρίας τοῦ Θείου, εἴτε ἐκπηγάζει ἐκ τῆς διδασκαλίας ἐκείνων, οἵτινες

(1) Αὐτόθι. «Πῶς οὖν ἂν, ἔφη, περὶ Θεοῦ ὀρθῶς φρονοῖεν οἱ φιλόσοφοι, ἢ λέγοιέν τι ἀληθὲς, ἐπιστήμην αὐτοῦ μὴ ἔχοντες, μηδὲ εἰδόντες ποτὲ ἢ ἀκούσαντες»;

ἠξιώθησαν τοιαύτης τοῦ Θεοῦ κατοπτεύσεως. Ἀλλ' ὅμως τοιούτων πηγῶν πρὸς γνῶσιν τοῦ Θείου ἡ φιλοσοφία καθόλου στερεῖται παντελῶς· διότι, εἰ καὶ ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία διατείνεται ὅτι εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἔγκειται τοιαύτη καὶ τοσαύτη δύναμις, ὥστε δι' αὐτῆς ὁ νοῦς ἀνυψούμενος καὶ ἀναπτερούμενος δύναται νὰ καθορᾷ αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ Ὄν, ἤτοι τὸν Θεὸν, ἀλλ' ὅμως ὁ διισχυρισμὸς οὗτος εἶναι παράδοξος, καὶ τὸ ἐντεῦθεν ἐξαγόμενον πόρισμα αὐθαίρετον καὶ ἐπὶ οὐδεμιᾶς στηριζόμενον ἀποδείξεως καὶ ἀληθείας (1).

Ναὶ μὲν ἡ ἀνθρωπικὴ ψυχὴ, ἕνεκα τῆς πρὸς τὸ Θεῖον αὐτῆς συγγενείας, δύναται νὰ κατανοήσῃ τὴν *ὕπαρξιν* ἁπλῶς τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ἵνα κατανοήσῃ αὐτὴν αὐτοῦ τὴν *οὐσίαν* εἶναι αὐτῇ πάντη ἀνέφικτον· διότι, εἰ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, τότε κατ' ἀνάγκην καὶ τὰ ζῶα ἠδύναντο νὰ ἀνυψῶνται εἰς τὴν θεωρίαν τῆς θείας οὐσίας, καθόσον τὰ συστατικὰ μέρη τῆς ἐκείνων ψυχῆς οὐσιωδῶς δὲν διαφέρουσι τῶν τῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλως τε δὲ τὸ δόγμα τοῦτο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος ἀνασκευάζεται ὑπὸ ἄλλων δογμάτων τῆς αὐτῆς φιλοσοφίας, καθ' ἃ οὐχὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ μόνον οἱ καθαροὶ καὶ δίκαιοι δύνανται νὰ ἀνυψῶνται εἰς τὴν ἀληθῆ θεωρίαν τοῦ Ὄντος (2).

Τούτων δὲ ἕνεκα ὁ ἄνθρωπος ἀνυψοῦται εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θείου οὐχὶ δυνάμει τῆς ἐνοικούσης τῇ φύσει αὐτοῦ νοήσεως καὶ τῆς συγγενείας αὐτοῦ πρὸς τὸν θεῖον νοῦν, ἀλλὰ δυνάμει τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἃς κτᾶται διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν καλῶν ἔργων. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν ὅτι τὰ ζῶα ἀδικοῦσι, διὰ τοῦτο ἀκολουθεῖ ὅτι καὶ

---

(1) Αὐτόθι, κεφ. δ'. «Ἔστιν οὖν (φησὶν ὁ Πρεσβ.) τῷ νῷ ἡμῶν τοιαύτη τις καὶ τοσαύτη δύναμις, ἣ μὴ τάχιον δι' αἰσθήσεως ἔλαβεν; ἣ τὸν Θεὸν ἀνθρώπου νοῦς ὄψεταί ποτε μὴ ἁγίῳ Πνεύματι κεκοσμημένος»;

(2) Αὐτόθι. «Ὄψονται ἄρα, φησὶν ὁ Πρεσβύτης, καὶ ἵπποι καὶ ὄνοι, ἢ εἶδόν ποτε τὸν Θεόν; Οὐκ, ἔφη ὁ Ἰουστῖνος, οὐδὲ γὰρ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, εἰ μή τις ἐν δίκῃ βιώσαιτο, καθηράμενος δικαιοσύνῃ καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ πάσῃ».

ταῦτα δύνανται νὰ ἀνυψωθῶσι καὶ νὰ κατίδωσι τὸ Θεῖον (1). Ἐὰν δέ τις ὑπολάβῃ ὅτι ὁ σωματικὸς ὀργανισμὸς τῶν ζώων εἶναι τὸ κυριώτατον κώλυμα, οὗ ἕνεκα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ἀνυψωθῶσιν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θείου, σφάλλεται· διότι, εἰ καὶ τὰ ζῶα ἐλάμβανον φωνὴν, ἠδύναντο πολλῷ εὐλογώτερον νὰ ἀντιλοιδορῶσιν, ἐφ' ᾧ λοιδοροῦνται, τὸ ἀνθρώπινον σῶμα (2).

Δείξας δὲ ὁ Πρεσβύτης τῷ Ἰουστίνῳ ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀφ' ἑαυτοῦ δὲν δύναται νὰ ἴδῃ τὸν Θεὸν, προστίθησιν ἔπειτα δι' ἐπιχειρημάτων ἰσχυρῶν ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ Θείου θεωρία, καὶ εἰ κατωρθοῦτο τῷ ἀνθρώπῳ, ἔμελλε νὰ ἦναι πάντη ἀνωφελὴς πρὸς αὐτόν. Τοῦτο δὲ κατασκευάζει διὰ τοῦ ἑξῆς συλλογισμοῦ· δόγμα κεκηρυγμένον τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει ὅτι ἡ ψυχὴ τὴν θεωρίαν τοῦ Θείου, ἧς ποτε μετέσχεν ἔν τινι σώματι ἐνοικοῦσα, δὲν ἐνθυμεῖται, ὅταν ἀπαλλαγεῖσα τούτου τοῦ σώματος εἰς ἕτερον μεταβῇ. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος, ἀκολουθεῖ ὅτι ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον εἶναι ὅλως ἀνωφελὲς καὶ ἀνήνυτον εἴ ποτε ἠξιοῦτο τῆς θεωρίας τοῦ Θείου, ἢ οὔ· διότι, ἐὰν τὸ πρῶτον συμβῇ, οὐδὲν προκύπτει αὐτῷ ὄφελος· ἐὰν δὲ τὸ δεύτερον, οὐδεμία ζημία. «Τί οὖν ὄφελος ταῖς ἰδούσαις, ἢ τί πλέον τοῦ μὴ ἰδόντος ὁ ἰδὼν ἔχει, εἰ μηδὲ αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἶδε μέμνηται (Αὐτόθι)»;

Πειραθεὶς λοιπὸν ὁ Πρεσβύτης διὰ τοιούτων συλλογισμῶν διαλογικῷ τῷ τρόπῳ νὰ καταδείξῃ τῷ θερμῷ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας προμάχῳ Ἰουστίνῳ ὅτι τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα, ᾧ τινι ἀκολουθεῖ, χωλαίνει κατὰ τὰ οὐσιώδη αὐτοῦ μέρη, καὶ ἀντὶ τοῦ προσεγγίζειν δι' αὐτοῦ εἰς τὴν κάτοψιν τοῦ ἀληθοῦς, ἤτοι τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον ἀπομακρύνεται αὐτοῦ, φέρει σκο-

---

(1) Αὐτόθι. «Ἀδικοῦσί τινα αἶγες, ἢ πρόβατα (ἐρωτᾷ ὁ Πρεσβύτης)· οὐδὲν οὐδένα (ἀποκρίνεται ὁ Ἰουστῖνος). Ὄψονται ἄρα, φησὶν ὁ Πρεσβύτης, κατὰ τὸν σὸν λόγον καὶ ταῦτα τὰ ζῶα».

(2) Αὐτόθι. «Εἰ λάβοιεν φωνὴν τὰ ζῶα ταῦτα, ὑποτυχὼν ὁ Πρεσβύτης, εὖ ἴσθι ὅτι πολὺ ἂν εὐλογώτερον ἐκεῖνα τῷ ἡμετέρῳ σώματι λοιδοροῖντο».

πιμώτατα εἰς μέσον δύο ἄλλα τῶν σπουδαιοτέρων δογμάτων τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Τοῦτο δὲ πράττει ἵνα ἐναργέστερον καταστήσῃ τῷ Ἰουστίνῳ ὅτι καὶ ὡς πρὸς ταῦτα οὐδεμίαν ἀποχρῶσαν παρέχει ἀπόδειξιν ἡ παρ' αὐτοῦ κλεϊζομένη πλατωνικὴ φιλοσοφία. Ταῦτα δὲ τὰ δόγματα εἶναι τὸ περὶ μετεμψυχώσεως καὶ τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον ἐφίστησιν ὁ Πρεσβύτης τὸν νοῦν πρὸς τὸ ὅλως ἄσκοπον καὶ ἀνήνυτον τῆς τοιαύτης διδασκαλίας· καθότι αἱ ἀνάξιαι τῆς θείας ὄψεως ψυχαὶ εἰς τὰ σώματα τῶν ζώων μεταβαίνουσαι καὶ ἐντὸς τούτων δεσμευόμεναι, οὔτε συνείδησιν ἔχουσιν ὧν πρότερον ἔπραξαν, οὔτε αἰσθάνονται τῆς κολάσεως καὶ τιμωρίας, ἣν πάσχουσιν εἰς ἄλλα σώματα μεταβᾶσαι, ὡς ὅλως τῆς προτέρας αὐτῶν εὐδαιμονίας ἐπιλαθόμεναι. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος, τὸ περὶ μετεμψυχώσεως δόγμα καθ' ἑαυτὸ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν.

Πρὸς τούτοις ὁ μόνος σκοπὸς τοῦ δόγματος τούτου εἶναι τὸ βεβαιῶσαι τὴν ἐνδεχομένην ἠθικὴν τιμωρίαν τῶν ἀναξίως βιούντων· ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ψυχαὶ τούτων εἰς ἄλλα σώματα μεταβαίνουσαι οὐδόλως τῆς προτέρας αὐτῶν βελτίονος καταστάσεως μέμνηνται, ἄρα οὐδὲ κολάζονται, οὐδὲ τιμωρίαν τινὰ ὅλως πάσχουσιν (1).

Τὸ δὲ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δόγμα τοῦ Πλάτωνος εἶναι τρωτὸν κατὰ τοσοῦτον, καθ' ὅσον ὁ Πλάτων ὑπολαμβάνει τὴν ψυχὴν φύσει ἀθάνατον, κατηγορῶν εἰς αὐτὴν ὡς οὐσιώδη ἰδιότητα τὴν ἀθανασίαν· διότι, εἰ ἡ ψυχὴ ὑπῆρχεν ἀθάνατος,

---

(1) Αὐτόθι. «Αἱ δὲ ἀνάξιαι ταύτης τῆς θέας κριθεῖσαι τί πάσχουσιν; ἔφη ὁ Πρεσβύτης.

»Εἴς τινα θηρίων ἐνδεσμεύονται σώματα, καὶ αὕτη ἐστὶ κόλασις αὐτῶν.

»Οἴδασιν οὖν ὅτι διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἐν τοιούτοις εἰσὶ σώμασι καὶ ὅτι ἐξήμαρτόν τι;

»Οὐ νομίζω.

»Οὐδὲ ταύταις ἄρα ὄφελός τι τῆς κολάσεως, ὡς ἔοικεν· ἀλλ' οὐδὲ κολάζεσθαι αὐτὰς λέγοιμι, εἰ μὴ ἀντιλαμβάνονται τῆς κολάσεως».

ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ ἦναι καὶ ἀγέννητος. Ἀλλ' ἐπειδὴ αὕτη ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κόσμου, ὁ δὲ κόσμος κατά τινας τῶν Πλατωνικῶν, εἰς οὓς συγκατετίθετο καὶ ὁ Ἰουστῖνος (1), δὲν εἶναι ἀγέννητος, ἄρα οὐδὲ αἱ ψυχαὶ εἶναι ἀγέννητοι. Ἔχουσα λοιπὸν καὶ ἡ ψυχή, ὡς καὶ ὁ κόσμος, ἀρχήν, ἄρα ὑπόκειται κατ' ἀνάγκην καὶ αὕτη, ὡς καὶ πᾶς ὁ κόσμος, εἰς φθορὰν καὶ τέλος.

Μετὰ ταῦτα δὲ ἐκτίθησιν ὁ Πρεσβύτης τὴν ἑαυτοῦ περὶ ψυχῆς διδασκαλίαν, ἵνα μὴ φανῇ τῷ Ἰουστίνῳ ὡς ἀποδεχόμενος τὸ θνητὸν τῆς ψυχῆς, καὶ ἑπομένως οὐδεμίαν ζωὴν μετὰ θάνατον. Ἡ διδασκαλία δὲ αὐτοῦ συγκεφαλαιοῦται ἐν τοῖς ἑξῆς· ἡ ψυχὴ καὶ μετὰ τὸν χωρισμὸν ἐκ τοῦ σώματος ἐξακολουθεῖ ζῶσα, ἀλλ' ἡ ζωὴ αὐτῆς δὲν πηγάζει ἐξ ἑαυτῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς θελήσεως καὶ δυνάμεως ἐκείνου, ὅστις αὐτὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγε. Τοῦτο δὲ τὸ καινοφανὲς εἰς τὸν Ἰουστῖνον δόγμα, εἰς οὗ τὴν ἀνάπτυξιν ἑλκύει τὴν προσοχὴν τοῦ Ἰουστίνου διὰ τῶν ἑξῆς λέξεων· «Τὸ δὲ ἀληθὲς οὕτως ἔχει· »μάθοις δ' ἂν ἐντεῦθεν» κατασκευάζει ὁ Πρεσβύτης κατὰ τὸν ἑξῆς συλλογισμόν. Ἡ ψυχὴ ἢ εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ζωή, ἢ ἔχει ζωήν. Εἰ μὲν εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ζωή, ἕπεται ὅτι ἄλλο τι ποιεῖ ζῇν, οὐχὶ δὲ ἑαυτήν· καθὼς καὶ ἡ κίνησις ἄλλο τι μᾶλλον ποιεῖ κινεῖσθαι, ἢ ἑαυτήν. Ὅτι δὲ ζῇ ἡ ψυχή, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀντείπῃ· εἰ δὲ ζῇ, οὐ ζωὴ οὖσα ζῇ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ μετέχον τινὸς εἶναι διάφορον ἐκείνου, ὅπερ μετέχει, ἕπεται ὅτι καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι διάφορος τῆς ζωῆς· ἄρα ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι φύσει ἀθάνατος, ἀλλὰ θέσει, τὸ ζῇν λαμβάνουσα κατὰ χάριν παρὰ Θεοῦ.

Ἅπασα δὲ ἡ ἀνωτέρω βαθεῖα φιλοσοφικὴ ἀνάπτυξις τοῦ σοφοῦ Πρεσβύτου δὲν ἔμεινεν ἄγονος ὡς πρὸς τὸν Ἰουστῖνον, οὐδ' ἄνευ ἀποτελέσματος· διότι καὶ τὸ νευρῶδες τοῦ λόγου,

---

(1) Αὐτόθι. «Πρεσβ. ἢ καὶ τὸν κόσμον σὺ ἀγέννητον λέγεις;

»Ἰουστ. Εἰσὶν οἱ λέγοντες, οὐ μέντοι γε αὐτοῖς συγκατατίθεμαι »ἐγώ».

καὶ ἡ πειθὼ τῆς διδασκαλίας πολλὴν ἐξήγειραν αἴσθησιν ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ὀργῶντος ἀκαθέκτως εἰς τὴν τῆς ἀληθείας εὕρεσιν, ὡς εἴρηται ἀνωτέρω.

Κλονηθεὶς τοίνυν ὁ Ἰουστῖνος τὴν πεποίθησιν, καὶ σαλευθεὶς ἐκ τῆς πίστεως, ἣν εἶχεν εἰς τὴν αὐθεντίαν καὶ τὸ κῦρος τῶν τοῦ Πλάτωνος δογμάτων, ἀνέκραξε μετ' ἄλγους βαθέος. «Τίνι οὖν ἔτι χρήσαιτο διδασκάλῳ ἢ πόθεν ὠφεληθείη τις, εἰ μηδὲ ἐν τούτοις τὸ ἀληθές ἐστιν (1)»; Ἡ δὲ στιγμὴ, καθ' ἣν ἐξῆλθον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ φιλοσόφου οἱ λόγοι οὗτοι, εἶναι ἀξιοσημείωτος καὶ σπουδαία· διότι κατ' αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ θεολογία, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, αὐτὸς ὁ χριστιανισμὸς καθόλου ἐκέρδησε τὸν πρῶτον καὶ κράτιστον αὐτοῦ συνήγορον, τὸν θερμότατον ὑπερασπιστὴν, τὸν πιστότατον θιασώτην καὶ τὸν λαμπρὸν διδάσκαλον. Τὸ ἀρχαῖον λοιπὸν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἰουστίνου οἰκοδόμημα, τὸ ἑδραζόμενον δῆθεν ἐπὶ τῶν στερεῶν στηλῶν τῆς τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφίας, καὶ φαινόμενον τέως αὐτῷ ἀσφαλὲς καὶ ἀκράδαντον, κατέπεσεν· ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀπαραίτητον καθίστατο τῇ φύσει τοῦ φιλομαθοῦς καὶ ἀκαμάτου ἀνδρὸς ἡ ἀνοικοδόμησις νέου. Ἡ συναίσθησις τοῦ ματαίου πάσης ἀνθρωπίνης σπουδῆς πρὸς εὕρεσιν καὶ γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς, καὶ ἡ ἐξέλεγξις τοῦ ἀπατηλοῦ τῆς ἀνθρωπίνης ἐρεύνης ἐδόνησαν ἐκ βάθρων τὴν διάνοιαν αὐτοῦ. Ὡς ἐκ τούτου δὲ οὐδεμίαν συνειδήσεως γαλήνην εὑρεῖν δυνάμενος ἠναγκάζετο ἵνα ἐκ νέου ἄρξηται νὰ διδαχθῇ ὅλως καινὸν σύστημα φιλοσοφίας. Ταῦτα ὁ σοφὸς Πρεσβύτης κατανοήσας, καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ κλονουμένου καὶ ἀμφιῤῥεποῦς φιλοσόφου θαυμασίως ψυχολογήσας, ἐν χρόνῳ εὐθέτῳ καὶ καταλλήλῳ στιγμῇ παρέθηκεν αὐτῷ τὸ ποθούμενον, φθεγξάμενος ὅτι τὴν ἀλήθειαν, ἣν μέχρι τοῦδε μάτην ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς τῶν Ἑλλήνων συστήμασ ζητῶν ἀπὸ σχολῆς εἰς σχολὴν περιεπλανᾶτο, ταύτην τὴν ἀλήθειαν ῥᾳδίως ἠδύνατο νὰ εὕρῃ, εἰ ἐβούλετο νὰ ἐγκύψῃ εἰς τὰς μελέτας ἄλλων τινῶν συγγραφέων πολλῷ παλαιοτέρων

(1) Αὐτόθι, κεφ. ζ'.

τῶν νομιζομένων σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ ἀπαντλήσῃ τὰς γνώσεις ἐκ τῆς ἀληθοῦς πηγῆς. Ἐκ τῶν συγγραφῶν ἐκείνων, εἶπεν, ἠδύνατο, εἰ ἐβούλετο, νὰ διδαχθῇ τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν ὄντων, καὶ καθόλου πᾶν ὅ,τι εἶναι χρεία νὰ γινώσκῃ ὁ φιλόσοφος (1). Ταῦτα ὁ Πρεσβύτης εἰπὼν ᾤχετο, καὶ οὐδέποτε τοῦ λοιποῦ ἐφάνη τῷ Ἰουστίνῳ. Ἀλλ' ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τούτων πῦρ ζωηρὸν ἀνήφθη ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ χριστιανισθέντος φιλοσόφου, ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ (2), καὶ ἔρως αὐτὸν κατέσχε τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, τῶν ὄντων φίλων τοῦ Χριστοῦ. Ὁ δὲ ἔρως ἐκεῖνος, διατελέσας καθ' ἅπαντα αὐτοῦ τὸν βίον ἀκμαῖος, ἀνεπτέρου αὐτοῦ τόν τε νοῦν καὶ τὴν διάνοιαν, καὶ ἐζωογόνει διηνεκῶς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν δείξαντα τὴν ἀλήθειαν τοῖς ἀνθρώποις Σωτῆρα, ὑπὲρ οὗ τέλος καὶ τὸν μαρτυρικὸν ὑπέστη θάνατον.

Τούτου δ' ἕνεκα τοῦ ἔρωτος ὁ Ἰουστῖνος καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν διετέλεσε φέρων τὸν ὃν τέως ἐφόρει φιλοσοφικὸν τρίβωνα, ἐξ οὗ κυρίως ἀπεδόθη αὐτῷ ἡ προσωνυμία τοῦ φιλοσόφου. Τοῦ ἐνδύματος τούτου, ἀποκλειστικῶς τοῖς φιλοσόφοις προσιδιάζοντος, σκοπὸς ἦν ἵνα χαρακτηρίζῃ τὸν ὁπαδὸν ἑκάστης αἱρέσεως οὐ μόνον κατὰ τὸ δόγμα τῆς σχολῆς, εἰς ἣν ἀνῆκεν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν λοιπὴν συμπεριφορὰν τοῦ βίου. Τοῦτο δὲ τοῦ Ἰουστίνου τὸ παράδειγμα ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἐθνικῶν

---

(1) Αὐτόθι. «Ἐγένοντό τινες πρὸ πολλοῦ χρόνου πάντων τούτων »τῶν νομιζομένων φιλοσόφων παλαιότεροι, μακάριοι καὶ δίκαιοι καὶ »θεοφιλεῖς, θείῳ πνεύματι λαλήσαντες καὶ τὰ μέλλοντα θεσπίσαντες, »ὃ δὴ νῦν γίνεται· προφήτας δὲ αὐτοὺς καλοῦσιν. Οὗτοι μόνοι τὸ »ἀληθὲς καὶ εἶδον καὶ ἐξεῖπον ἀνθρώποις, μήτ' εὐλαβηθέντες μήτε »δυσωπηθέντες τινά, μὴ ἡττημένοι δόξης, ἀλλὰ μόνα ταῦτα εἰπόντες, »ἃ ἤκουσαν καὶ ἃ εἶδον ἁγίῳ πληρωθέντες πνεύματι. Συγγράμματα »δὲ αὐτῶν ἔτι καὶ νῦν διαμένει, καὶ ἔστι ἐντυχόντα τούτοις πλεῖστον »ὠφεληθῆναι καὶ περὶ ἀρχῶν καὶ περὶ τέλους καὶ ὧν χρὴ εἰδέναι τὸν »φιλόσοφον, πιστεύσαντα ἐκείνοις».

(2) Αὐτόθι, κεφ. η'.

φιλοσόφων, οἵτινες ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, ὡς ἐκεῖνος, ἀποσκιρτήσαντες, μετὰ πόθου προςέδραμον εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Ἔφερον δὲ οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι τὸν φιλοσοφικὸν τρίβωνα οὐχὶ κενοδοξίας, ἢ κουφότητος καὶ ἀργυρολογίας χάριν, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐθνικῶν φιλοσόφων (1), ἀλλ' ὅπως διεγείρωσι τῶν ἀνθρώπων τὴν περιέργειαν εἰς τὸ ἐρωτᾶν καὶ αἰτεῖσθαι πληροφορίας περὶ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ, ὃν οἱ πολέμιοι διέβαλλον ὡς βάρβαρον φιλοσοφίαν· διότι καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς λοιπὰς χώρας, ἔνθα ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη ἤκμαζον, κοινὴ ἐπεκράτει συνήθεια, ἵνα οἱ περιφερόμενοι φιλόσοφοι συναθροίζωσι πλῆθος περιέργων καὶ φιλομαθῶν ἀνθρώπων, οὓς ἐδίδασκον τὰ δόγματα τῆς σχολῆς, εἰς ἣν ἀνῆκεν ἕκαστος. Καὶ ἐπειδὴ οὗτοι ἐν ἑκάστῃ τῶν πόλεων, ἐν ᾗ πρὸς καιρὸν τὰς διατριβὰς ἐποιοῦντο, πολλοὺς μάλιστα ἐκ τῶν νέων εἷλκον ἀκροατὰς, ὁπουδήποτε ἂν ἐνεφανίζοντο, εἴτε ἐν τῇ ἀγορᾷ, εἴτε ἐν ταῖς δημοσίαις συναθροίσεσι, εἴτε ἐν τοῖς κοινοῖς περιπάτοις (2)· διὰ τοῦτο καὶ οἱ χριστιανοὶ φιλόσοφοι σκόπιμον ἐνόμιζον

---

(1) Τατιαν. πρὸς Ἕλλην. κεφ. ιθ'. «Οἱ παρ' ἡμῖν φιλόσοφοι τοσοῦτον ἀποδέουσι τῆς ἀσκήσεως, ὥστε παρὰ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως ἐτησίους χρυσοῦς ἑξακοσίους λαμβάνειν τινὰς εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ὅπως μηδὲ τὸ γένειον δωρεὰν καθειμένον αὐτῶν ἔχωσιν».— Λουκιαν. Ἰκαρομεν. κεφ. κθ'. «Γένος γάρ τι ἀνθρώπων ἐστὶν οὐ πρὸ πολλοῦ τῷ βίῳ ἐπιπολάζον, ἀργὸν, φιλόνεικον, κενόδοξον, ὀξύχολον, ὑπόλιχνον, ὑπόμωρον, τετυφωμένον, ὕβρεως ἀνάπλεων.... Ὄνομα σεμνὸν τὴν ἀρετὴν περιθέμενοι καὶ τὰς ὀῤῥῦς ἐπάραντες καὶ πώγωνας ἐπισπασάμενοι, περιέρχονται ἐπιπλάστῳ σχήματι κατάπτυστα ἤθη περιστέλλοντες». Καὶ κεφ. λ'. «Πρὸς μὲν τοὺς μαθητὰς καρτερίαν ἀεὶ καὶ σωφροσύνην ἐπαινοῦσι καὶ πλούτου καὶ ἡδονῆς καταπτύουσι, μόνοι δὲ καὶ καθ' ἑαυτοὺς γενόμενοι, τί ἂν λέγοι τις, ὅσα μὲν ἐσθίουσι, ὅσα δὲ ἀφροδισιάζουσιν, ὅπως δὲ περιλείχουσι τῶν ὀβολῶν τὸν ῥύπον;»

(2) Τὴν καθιερωμένην συνήθειαν τοῦ συναθροίζεσθαι περὶ τοὺς νεωστὶ εἰς πόλιν τινὰ ἐλθόντας φιλοσόφους βεβαιοῦσι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ οἱ ἑξῆς λόγοι Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος (αὐτόθι, κεφ.

τὸ φέρειν τὸν φιλοσοφικὸν τρίβωνα, ἵνα διεγείροντες ὡς ἐκ τούτου τὴν περιεργείαν τῶν ἀνθρώπων πρόσφορον λαμβάνωσιν ἀφορμὴν τοῦ διδάσκειν αὐτοὺς τὰ θεῖα τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα.

Γ'. Δόξα τοῦ Ἰουστίνου περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν.

Ἐν τῷ χριστιανικῷ φιλοσοφικῷ τοῦ Ἰουστίνου συστήματι οὐσιωδεστάτη ὑπάρχει ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἐξέτασις δύο τινῶν πρὸ πάντων ζητημάτων· ὅ ἐστί· πρῶτον μὲν τὸ τί ὁ χριστιανὸς οὗτος φιλόσοφος ἐφρόνει περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καθ' ἑαυτήν, ἔπειτα δὲ τὸ τί ἐδόξαζε περὶ αὐτῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ζητημάτων τούτων, καί περ ὡς πρὸς τὴν ὅλην ἐπιστημονικὴν κατάταξιν τῆς ἐκθέσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ τοῦ Ἰουστίνου συστήματος λίαν χρήσιμος οὖσα, ἐργώδης ὅμως ἀποβαίνει τῷ ἐπιχειροῦντι καὶ σχεδὸν δυςκατόρθωτος, δι' ἄλλους τε λόγους καὶ κυρίως διότι αὐτὰ τοῦ συγγραφέως τὰ συγγράμματα, ἐξ ὧν μόνον ἔχει τις νὰ ἀρυσθῇ τὰς ἀποδείξεις περὶ τῶν δοξῶν αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ ἀνωτέρω, καὶ αὐτά, λέγομεν, διὰ τὴν ἄκραν ἀνομοιότητα τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ἐγράφησαν, ἔτι μᾶλλον δυςχερέστερον ἀπεργάζονται τὸ ἔργον· διότι ἐν μὲν τῷ διαλόγῳ αὐτοῦ πρὸς Τρύφωνα τὸν Ἰουδαῖον καὶ ἐν τῷ προτρεπτικῷ πρὸς Ἕλληνας, ἐν οἷς ὁ Ἰουστῖνος, ἐξελέγχων τῆς εἰδωλολατρείας τὰς πλάνας καὶ ἀντικρούων καὶ πολεμῶν τὸν ἐθνισμὸν, ἐπιθετικὴν, ὡς εἰκὸς, καταλαμβάνει θέσιν, ἀποφαίνεται καταφρονητικῶς περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, καὶ σπουδάζει νὰ σμικρύνῃ ὡς οἷόν τε τὴν ἀξίαν αὐτῆς. Ἐν δὲ ταῖς δύο Ἀπολο-

---

»ά.). «Περιπατοῦντί μοι ἔωθεν ἐν τοῖς τοῦ ξυστοῦ περιπάτοις συναντήσας τις μετὰ τῶν ἄλλων· φιλόσοφε, χαῖρε, ἔφη. Καὶ ἅμα εἰπὼν »τοῦτο ἐπιστραφεὶς συμπεριεπάτει μοι· συνεπέστρεφον δ' αὐτῷ καὶ οἱ »φίλοι αὐτοῦ. Κἀγὼ ἔμπαλιν προσαγορεύσας αὐτόν· τί μάλιστα; ἔφην. Ὁδὲ κτλ.».

γέαις, ἐν αἷς ὑπερασπίζων τὸν χριστιανισμὸν ἀμυντικὴν ὅλως κατέχει θέσιν, διαλέγεται εὐνοϊκώτατα περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ παντὶ σθένει προςπαθεῖ νὰ δείξῃ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μάρκον τὸν Αὐρήλιον ὅτι ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῇ ἑλληνικῇ πλεῖστα ὅσα δόγματα ὑπάρχουσι συγγενῆ ὅλως καὶ σύμφωνα πρὸς τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν.

Ἐκ τούτων δὲ δῆλον ὅτι ἥ τε περὶ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καθ' ἑαυτὴν δόξα τοῦ Ἰουστίνου καὶ τὸ φρόνημα αὐτοῦ περὶ αὐτῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν δὲν συμφωνοῦσι πανταχοῦ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ πρὸς ἄλληλα· διὸ ἡ ἀπόπειρα τοῦ καταρτίσαι ὡρισμένον διδασκαλίας τύπον τοῦ χριστιανοῦ τούτου φιλοσόφου ὡς πρὸς τὰ εἰρημένα ζητήματα πρὸς πολλὰς ἐν πολλοῖς προςκρούει δυςχερείας, ὡς εἴρηται ἀνωτέρω. Καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον τὸν φιλόσοφον Ἰουστῖνον, ὡς καὶ πάντας τοὺς μετ' αὐτὸν χριστιανοὺς ἀπολογητὰς, εἰς τὸ συγγράφειν παρώρμα οὐχὶ τοσοῦτον ὁ ἁπλοῦς τῆς ἐπιστήμης ζῆλος, ὅσον τῆς χριςιανικῆς θρησκείας ἡ ἀνάγκη, ἧς ἕνεκα πάσαις αὐτῶν ταῖς γνώσεσι ταῖς ἐπιστημονικαῖς ἐχρῶντο τοιούτῳ τρόπῳ, ὥστε ἐξ αὐτῶν νὰ προκύπτῃ ἄμεσος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὠφέλεια. Καί τοι δὲ ταῦτα οὕτως ἔχουσιν, ἀλλ' ὅμως πειρατέον.

Ὁ Ἰουστῖνος δογματίζει ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς διὰ τῆς ἐμφύτου αὐτῷ περὶ Θεοῦ δόξης δύναται μὲν ἐξ οἰκείας δυνάμεως ἀμυδρῶς πως νὰ νοήσῃ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐνιαῖον αὐτοῦ, καὶ τοὺς καθολικοὺς τοῦ κυβερνᾶν ἠθικοὺς αὐτοῦ νόμους (1), ἀλλ' ὅμως εἰς τελείαν αὐτοῦ γνῶσιν νὰ ἀνυψωθῇ εἶναι αὐτῷ ὅλως ἀμήχανον (2) ἄνευ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου πνεύ-

(1) Ἀπολογ. Β'. κεφ. ιγ'. «Οἱ συγγραφεῖς πάντες διὰ τῆς ἐνούσης ἐμφύτου τοῦ λόγου σπορᾶς ἀμυδρῶς ἐδύναντο ὁρᾶν τὰ ὄντα». Παρβλ. Διαλ. πρὸς Τρύφ. κεφ. δ'.

(2) Λόγ. πρὸς Ἕλλ. κεφ. λς'. «Εἰ δὲ ἡ τἀληθοῦς εὕρεσις ὅρος ὅτις λέγεται παρ' αὐτοῖς φιλοσοφίας, πῶς οἱ τῆς ἀληθοῦς μὴ τυγχάνοντες γνώσεως τοῦ τῆς φιλοσοφίας ὀνόματός εἰσιν ἄξιοι; Εἰ γὰρ ὁ ὄντῶν παρ' ὑμῖν σοφῶν σοφώτατος Σωκράτης, ὡς αὐτοί φατε, ...

ματος (1) καὶ τῆς τοῦ λόγου συνεργείας. Πρώτη λοιπὸν κατ' αὐτὸν διαυγὴς πηγή, ἐξ ἧς ἀρύεται ὁ ἄνθρωπος τὴν καθαρὰν καὶ ἀληθῆ περὶ θεοῦ γνῶσιν εἶναι ὁ λόγος καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα. Ταύτης δὲ τῆς τοῦ λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος χάριτος κατέστησαν μέτοχοι καὶ πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐλεύσεώς τινες, διότι ὁ λόγος μετεδίδου αὐτοῖς ἐκ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας μέρος, ἐξ οὗ οὗτοι ἐν μέρει ἔγνωσαν τὴν ἀλήθειαν. «Ὅσα γὰρ, λέγει, καλῶς ἀεὶ ἐφθέγξαντο καὶ εὗρον οἱ φιλοσοφήσαντες ἢ νομοθετήσαντες, κατὰ λόγου μέρος εὑρέσεως καὶ θεωρίας ἐστὶ πονηθέντα αὐτοῖς. Ἐπειδὴ δὲ οὐ πάντα τὰ τοῦ λόγου ἐγνώρισαν, ὅς ἐστι Χριστὸς, καὶ ἐναντία ἑαυτοῖς πολλάκις εἶπον. Καὶ οἱ προγεγενημένοι τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, λόγῳ πειραθέντες τὰ πράγματα θεωρῆσαι καὶ ἐλέγξαι, ὡς ἀσεβεῖς καὶ περίεργοι εἰς δικαστήρια ἤχθησαν· ὁ πάντων δὲ αὐτῶν εὐτονώτερος πρὸς τοῦτο γενόμενος Σωκράτης τὰ αὐτὰ ἡμῖν ἐνεκλήθη (2)». Καὶ οὐ μόνον δὲ ἔξοχοί τινες ἄνδρες πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐμφανίσεως ἠξιώθησαν τῆς τοῦ λόγου χάριτος, ἀλλὰ καὶ σύμπασα καθόλου ἡ ἀνθρωπότης μετέσχε τοῦ λόγου· διὸ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ βιώσαντες χριστιανοὶ εἶναι, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν (3). Ἐκ τούτων δὲ ἐξάγει εὐχερῶς ὁ Ἰουστῖνος θεωρίαν τινὰ, ἣν τοσοῦτον περιπαθῶς ἐσπούδαζε νὰ καταστήσῃ καταληπτὴν τοῖς σοφοῖς τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἡ δυςμένεια αὐτῶν πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἡ καταφρόνησις μετατραπῇ εἰς εὐμένειαν καὶ ἐκτίμησιν δικαιοτέραν. Ἡ θεωρία

»ὁμολογεῖ μηδὲν εἰδέναι, πῶς οἱ μετ' αὐτὸν καὶ τὰ ἐν οὐρανοῖς ἐπηγγέλλοντο εἰδέναι».

(1) Ὁρ. ἀνωτ. σημ. 8.

(2) Ἀπολ. Β'. κεφ. ι'.

(3) Ἀπολ. Α'. κεφ. μζ'. «Τὸν Χριστὸν πρωτότοκον τοῦ θεοῦ εἶναι »ἐδιδάχθημεν καὶ προεμηνύσαμεν λόγον ὄντα, οὗ πᾶν γένος ἀνθρώπων »μετέσχε. Καὶ οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες χριστιανοί εἰσι, κἂν ἄθεοι ἐνο»μίσθησαν, οἷον ἐν Ἕλλησι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ »ὅμοιοι αὐτοῖς· ἐν βαρβάροις δὲ Ἀβραὰμ καὶ Ἀνανίας καὶ Ἀζαρίας καὶ »Μισαὴλ καὶ Ἠλίας καὶ ἄλλοι πολλοί».

αὕτη εἶναι ἡ ἑξῆς· ὅτι δηλαδὴ πᾶν ὅ,τι ἡ τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφία ὑγιὲς ἔχει καὶ ὀρθὸν καὶ σεμνὸν συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καθ' ὅσον ἐκ ταύτης ἐπήγασεν (1).

Δευτέρα δὲ πηγὴ, ἐξ ἧς οἱ τῶν Ἑλλήνων σοφοὶ ἠρύοντο κατὰ τὸ ἐφικτὸν αὐτοῖς τὰς φιλοσοφικὰς ἀληθείας, ὑπῆρξεν ἡ ἁγία Γραφὴ, ἣν κατὰ Ἰουστῖνον ἐγνώρισαν καὶ ἐμελέτησαν, εἰς Αἴγυπτον ἀποδημήσαντες, Ὀρφεὺς καὶ Ὅμηρος οἱ ποιηταὶ, Σόλων ὁ νομοθέτης, Πυθαγόρας καὶ Πλάτων οἱ φιλόσοφοι, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι συχνοί (2). Αὐτὸς μάλιστα ὁ δαιμόνιος, ὁ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν θειότατος Πλάτων, ὁ οἱονεὶ θεοφορούμενος, ἐξ αὐτῆς ἐδανείσθη τὰ πλεῖστα τῶν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ δογμάτων· οἷον τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τὸ περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως τῶν ἐν τῷ βίῳ πεπραγμένων, καὶ ἄλλα. Ἔτι δὲ καὶ αὐτὸ τὸ δόγμα τῆς μετὰ θάνατον ἀναστάσεως τῶν σωμάτων, ὅπερ παρὰ τῶν χριστιανῶν πιστευόμενον καὶ κηρυττόμενον καθίστατο τοῖς Ἕλλησι φιλοσόφοις λίθος προςκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου, καὶ αὐτὸ ἔτι κατέταξεν ἐν τῇ ἑαυτοῦ φιλοσοφίᾳ ὁ Πλάτων, ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς λαβών (3). Πρὸς τούτοις ἐκ τῆς αὐτῆς διαυγοῦς πηγῆς ὁ αὐτὸς φιλόσοφος παρέλαβε κατ' Ἰουστῖνον καὶ τὴν περὶ ἁγίου πνεύματος διδασκαλίαν, ἣν μετενεγκὼν εἰς τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα μετέβαλε κατὰ τύπον, ἵνα μὴ ἐξελεγχθῇ

---

(1) Ἀπολ. Β'. κεφ. ιγ'. «Ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, »ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἐστιν».

(2) Αὐτόθι, κεφ. ιδ'.

(3) Λογ. πρὸς Ἕλλην. κεφ. κζ'. «Ἐνταῦθά μοι δοκεῖ ὁ Πλάτων οὐ »μόνον τὸν περὶ κρίσεως παρὰ τῶν προφητῶν μεμαθηκέναι λόγον, ἀλλὰ »καὶ τὸν περὶ τῆς ἀπιστουμένης παρ' Ἕλλησιν ἀναστάσεως. Τὸ γὰρ μετὰ »σώματος κρίνεσθαι τὴν ψυχὴν φῆσαι, οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ, ἢ ὅτι τῷ περὶ »τῆς ἀναστάσεως ἐπίστευσε λόγῳ... Ἐν Αἰγύπτῳ ταῖς τῶν προφητῶν »ἐντυχὼν μαρτυρίαις ὁ Πλάτων καὶ τὴν περὶ τῆς τοῦ σώματος ἀναστά»σεως δεξάμενος διδασκαλίαν, μετὰ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν κρίνεσθαι »διδάσκει».

ἀσεβῶν εἰς τὰ πάτρια. «Εἰ δέ τις καὶ περὶ τῆς ἄνωθεν παρὰ »θεοῦ κατιούσης ἐπὶ τοὺς ἁγίους ἄνδρας δωρεᾶς, ἣν πνεῦμα »ἅγιον ὀνομάζουσιν οἱ ἱεροὶ προφῆται, ἀκριβῶς σκοπεῖν ἐθέλοι, »εὕροι ἂν καὶ ταύτην ὑπὸ Πλάτωνος ἐν τῷ πρὸς Μένωνα λό»γῳ δι' ἑτέρου ὀνόματος κηρυττομένην· δεδιὼς γὰρ τὴν τοῦ »θεοῦ δωρεὰν πνεῦμα ἅγιον ὀνομάζειν, ἵνα μὴ δόξῃ τῇ τῶν »προφητῶν ἑπόμενος διδασκαλίᾳ ἐχθρὸς Ἑλλήνων εἶναι, τὸ μὲν »ἄνωθεν αὐτὸ παρὰ θεοῦ κατιέναι ὁμολογεῖ, οὐ μὴν πνεῦμα »ἅγιον, ἀλλ' ἀρετὴν ὀνομάζειν αὐτὸ ἠξίου (1)».

Ταῦτα δὲ πάντα συγκεφαλαιούμενος ὁ Ἰουστῖνος πορίζεται τὴν κεφαλαιωδεστάτην αὐτοῦ θεωρίαν, δι' ἧς ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἰς ἄκρον ὑπ' αὐτοῦ γεραιρομένη παρίσταται οὐχὶ ὡς ἀλλοτρία καὶ δυσμενὴς τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ, ἀλλὰ τοὐναντίον ὡς συγγενὴς καὶ φίλη. Ἐπειδὴ δὲ ἑκατέρα ἐκ τῆς αὐτῆς ἀναβλύζει πηγῆς, ἡ ἐνιαχοῦ ὑφισταμένη μεταξὺ αὐτῶν ἐναντιότης εἶναι κατ' αὐτὸν οὐχὶ οὐσιώδης, ἀλλὰ φαινομένη. Προῆλθε δὲ αὕτη ἐκ τῶν ἑξῆς· ὅ ἐστιν, ἐπειδὴ ἕκαστος τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, ὅτε ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς τὰ δόγματα ἤντλει, ἄλλως διατεθειμένος ἐτύγχανε, διὰ τοῦτο συνέβη ἵνα τὰ ὑπ' αὐτῶν διατυπωθέντα συστήματα, καί περ κατ' οὐσίαν τὰ αὐτὰ ὄντα, διαφέρωσι κατὰ τὸν τύπον καὶ ἀλλήλων καὶ αὐτῆς τῆς πρώτης πηγῆς (2). Καὶ τοιαῦται μὲν ἐν συνόψει αἱ περὶ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας κρίσεις τοῦ Ἰουστίνου, ἐξετάζοντος αὐτὴν καθ' ἑαυτήν.

Ἀλλ' ἴδωμεν πῶς ὁ χριστιανὸς οὗτος φιλόσοφος ἀποφαίνεται περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐν σχέσει πρὸς τὸν χριστιανισμόν.

Ἐν πρώτοις ῥητέον ὅτι ἅπασα ἡ ἀξία, ἣν ὁ Ἰουστῖνος δίδωσι τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, καταπίπτει παρευθὺς, ὅταν ὁ μάρτυς, χριστιανοῦ ἀπολογητοῦ ἀναλαβὼν τάξιν, καὶ ἐκ πε-

(1) Αὐτόθι, κεφ. λα'.

(2) Ἀπολ. Β'. κεφ. ιγ'. «Ὁμολογῶ οὐχ' ὅτι ἀλλότριά ἐστι τὰ »Πλάτωνος δόγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἔστι πάντη ὅμοια, »ὥσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων, Στωϊκῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγ»γραφέων».

ριωπῆς ὅλως χριστιανικῆς τὰ ὄντα περισκοπῶν, παραβάλλῃ αὐτὴν καὶ συγκρίνῃ πρὸς τὴν ἀπόλυτον χριστιανικὴν ἀλήθειαν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ τέως φαινομένη αὐτῷ λαμπρὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας αἴγλη ἐπισκιάζεται· τὸ φέγγος αὐτῆς ἀμαυροῦται, καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς παρίσταται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ χθαμαλὸν λίαν καὶ ταπεινότατον. Διὸ ἐκ τῆς ἀσυγκρίτου διαφορᾶς οἱονεὶ ἐκπληττόμενος ἀναφωνεῖ γηθοσύνως· «*Μεγαλειότερα μὲν οὖν πάσης ἀνθρωπείου διδασκαλίας φαίνεται τὰ ἡμέτερα* (1)». Οὕτω λοιπὸν σμικρὰν καὶ ταπεινὴν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ὁ Ἰουστῖνος ἐκ τῆς συγκρίσεως ὑπολαμβάνων, καὶ τοὺς ἱδρυτὰς αὐτῆς κατ' ἀνάγκην σμικροὺς καὶ ταπεινοὺς ὑπελάμβανε, καὶ μὴ διαφέροντας κατὰ τὴν νόησιν τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, εἰ καὶ παρὰ πάντων οὗτοι ὡς θεσπέσιοι ἐξυμνοῦντο καὶ δαιμόνιοι καὶ θεοφορούμενοι. Διὸ λέγει· «Εἰ δὲ »ἡ τἀληθοῦς εὕρεσις ὅρος τις λέγεται παρ' αὐτοῖς φιλοσοφίας, »πῶς ἡ τῆς ἀληθοῦς μὴ τυγχάνοντες γνώσεως τοῦ *τῆς φιλο»σοφίας ὀνόματός* εἰσιν ἄξιοι; (2) κ.τ.λ.» Ἐκ τούτου δὲ πάντα κατ' αὐτὸν τὰ τῶν φιλοσόφων δόγματα, τὰ τοσοῦτον διὰ τῆς ἐμμελείας καὶ καλλιεπείας τετορνευμένα, εἶναι ἀγνοίας καὶ ἀπάτης μεστὰ (3), καὶ οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἀληθὲς οὐδ' ὑγιὲς δύναταί τις νὰ διδαχθῇ. Ὡς δεῖγμα δὲ τῆς τῶν φιλοσόφων ἀγνοίας, καὶ ὡς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἀδυνατοῦσι νὰ εὕρωσι τῇ τοῦ ἰδίου νοῦ δυνάμει τὴν ἀλήθειαν, ἣν ἕκαστος ἐξ αὐτῶν μεγαλαυχῶν καὶ βρενθυόμενος ἀνακηρύττει ἐν μόνῳ τῷ φιλοσοφικῷ αὐτοῦ συστήματι ὑπάρχουσαν, ὡς ἀπόδειξιν τούτου, λέγομεν, φέρει ὁ Ἰουστῖνος τὰς ποικίλας καὶ μεγάλας ἀντιφάσεις, εἰς ἃς πάντες οὗτοι ὁμοίως περιπίπτουσι καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἕκαστος· καὶ οὐ μόνον ὡς πρὸς τὰ ἐπουσιώδη τῶν δογμάτων, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ οὐσιώδη καὶ ὡς πρὸς αὐτὰς ἔτι τὰς ἀρχάς (4). Τούτου δ' ἕνεκα καὶ αὐτὸς ἀνακη-

(1) Αὐτόθι, κεφ. ι'.

(2) Λόγ. πρὸς Ἕλλ. κεφ. λς'. παρβλ. σελ. 372. σημ. 2.

(3) Αὐτόθι, κεφ. ιά.

(4) Αὐτόθι, κεφ. δ'. «Ἀφ' ἑτέρας ἀρχῆς Πυθαγόρας Μνησάρχου Σάμιος

ρύττει ἑαυτὸν παταφρονητὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, καὶ τοὺς ἄλλους παραινεῖ νὰ ἀπέχωνται τῆς ἀναγνώσεως τῶν συγγραμμάτων τῶν φιλοσόφων. «Μηδεὶς τῶν εὖ φρονούντων προτέραν »ἡγείσθω τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας τὴν τούτων εὐγλωττίαν, ἀλλὰ »κατὰ τὴν παλαιὰν ἐκείνην ἱστορίαν, κηρῷ τὰ ὦτα φραξάμε»μενος, τὴν ἐκ τῶν Σειρήνων αὐτῶν ἐνοχλοῦσαν ἡδεῖαν φευγέτω »βλάβην. Οἱ γὰρ προειρημένοι ἄνδρες ὥςπερ δέλεαρ τὴν εὐγ»λωττίαν προϊσχόμενοι, πολλοὺς ἀπάγειν τῆς ὀρθῆς θεοσεβείας »προῄρηνται (1)». Ἀντὶ δὲ τῆς ἐκείνων μελέτης συνίστησιν ὁ Ἰουστῖνος τὸ ἐγκύπτειν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν προφητικῶν βιβλίων, καὶ ὡς παλαιοτέρων, καὶ ὡς ἀπηλλαγμένων τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀπάτης, ἅτε δὴ συντεταγμένων ἐκ θείας ἐπιπνοίας καὶ χάριτος (2).

»ἀρχὰς τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰς συμμετρίας καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς ἁρμονίας »καλεῖ, τά τ' ἐξ ἀμφοτέρων σύνθετα στοιχεῖα ... Ἐπίκουρος Νεοκλέους »Ἀθηναῖος ἀρχὰς τῶν ὄντων σώματα λόγῳ θεωρητὰ εἶναι λέγει, ἀμέτο»χα κενοῦ, ἀγέννητα, ἄφθαρτα, οὔτε θραυσθῆναι δυνάμενα οὔτε διά»πλασιν ἐκ τῶν μερῶν λαβεῖν οὔτε ἀλλοιωθῆναι, διὰ τοῦτο καὶ λόγῳ »θεωρητά. Ἐμπεδοκλῆς Μέτωνος ὁ Ἀκραγαντῖνος τέσσαρα στοιχεῖα, »πῦρ, ἀέρα, ὕδωρ, γῆν· δύο δὲ ἀρχικὰς δυνάμεις, φιλίαν τε καὶ νεῖ»κος, ὧν ἡ μὲν ἔςιν ἑνωτικὴ, τὸ δὲ διαιρετικὸν ... Πλάτων, ὡς ἄνωθεν κα»τεληλυθὼς καὶ τὰ ἐν οὐρανοῖς ἅπαντα ἀκριβῶς ἑωρακὼς, τὸν ἀνω»τάτω θεὸν ἐν τῇ πυρώδει οὐσίᾳ εἶναι λέγει. Ἀριστοτέλης δὲ ἐν τῷ πρὸς »Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα λόγῳ σύντομόν τινα τῆς ἑαυτοῦ φιλοσοφίας »ἐκτιθέμενος ὅρον, σαφῶς καὶ φανερῶς τὴν Πλάτωνος ἀναιρεῖ δόξαν, οὐκ »ἐν τῇ πυρώδει οὐσίᾳ τὸν θεὸν εἶναι λέγων, ἀλλὰ πέμπτον αἰθέριόν τι καὶ »ἀμετάβλητον ἀναπλάττων σῶμα, ἐν τούτῳ αὐτὸν εἶναί φησιν ... Ὁρᾶ»τε τοίνυν τὴν ἀταξίαν τῶν παρ' ὑμῖν νομισθέντων γεγενῆσθαι σοφῶν, »οὓς διδασκάλους ὑμῶν τῆς θεοσεβείας γεγενῆσθαί φατε;»

(1) Αὐτόθι, κεφ. λγ'.

(2) Αὐτόθι, κεφ. η'. «Οὐκοῦν ἐπειδήπερ οὐδὲν ἀληθὲς περὶ θεοσεβείας «παρὰ τῶν ὑμετέρων διδασκάλων μανθάνειν ἐστὶ δυνατὸν ... ἀκόλουθον »ἡγοῦμαι ἀνελθεῖν ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους προγόνους, τοὺς καὶ τοὺς χρόνους »τῶν παρ' ὑμῖν διδασκάλων πολλῷ προειληφότας καὶ μηδὲν ἀπὸ τῆς »ἰδίας αὐτῶν φαντασίας διδάξαντας ἡμᾶς, μηδὲ πρὸς ἀλλήλους διενεχθέν»τας ἢ τὰ ἀλλήλων ἀνατρέπειν πειρωμένους, ἀλλ' ἀφιλονείκως καὶ ἀστα-

Ἂν λοιπὸν ἐκ τούτων τοῦ Ἰουστίνου τῶν λόγων, ἄνευ βασάνου αὐστηρᾶς κρινομένων, ἐπορίζετό τις τὸν καθολικὸν τύπον τῆς δόξης αὐτοῦ περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, ἔμελλε κατ' ἀνάγκην νὰ ὑπολάβῃ ὅτι ἡ μὲν ἑλληνικὴ φιλοσοφία διετέλει μακρὰν καὶ πόρρω ἱσταμένη τῆς θεολογικῆς τοῦ Ἰουστίνου λέσχης, αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ χριστιανὸς φιλόσοφος ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ θεωρημάτων οὐδὲν ἐξ αὐτῆς ἠρύσατο δόγμα, οὔτε ἥψατο αὐτῆς οὐδὲ κἂν ἄκρῳ δακτύλῳ. Ἐάν τις ὅμως, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τοῦ λόγου σχήματα, ὄμματι ἐταστικωτέρῳ εἰςδύσῃ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν νοῦν τῆς διδασκαλίας ἐκείνου, μέλλει πάντως νὰ ἀνακαλύψῃ οὐ μόνον χροιάν τινα ἐν αὐτῷ φιλοσοφικὴν, ἀλλὰ συνάφειαν τοιαύτην, συγχρωτισμὸν τοιοῦτον καὶ σχέσιν τοσαύτην, ὥστε οὐδὲν θέλει δυνηθῇ νὰ εὕρῃ μεταξὺ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ χριστιανικῆς θεολογίας ὅριον διαστέλλον τὴν μὲν τῆς δέ.

Δ'. Περὶ τοῦ κύρους τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰουστίνου.

Ὁ Ἰουστῖνος, ἕνεκα τῆς μὴ σταθερᾶς διαστολῆς τῶν ὁρίων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῶν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, καὶ ἕνεκα τῆς συμβάσης παρ' αὐτῷ ὡς ἐκ τούτου ἀναμίξεως τῶν φιλοσοφικῶν δογμάτων πρὸς τὰ χριστιανικὰ, δὲν πρέπει νὰ νομίζηται ὡς ἀκριβὴς καὶ πιστὸς ἑρμηνευτὴς τοῦ κατὰ τοὺς τότε χρόνους ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπικρατοῦντος περὶ θεολογίας φρονήματος. Καὶ τοῦτο δύναται ἀρκούντως, νομίζομεν, νὰ προςδιορίσῃ τὸν βαθμὸν τοῦ κύρους τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἐν τῇ θεολογικῇ ἐπιςήμῃ. Εἰ δέ τις, παρασυρόμενος τυχὸν ἐκ τῶν λογο-

---

»σιάστως τὴν παρὰ θεοῦ δεξαμένους γνῶσιν, καὶ ταύτην διδάσκοντας »ἡμᾶς. Οὔτε γὰρ φύσει οὔτ' ἀνθρωπίνῃ ἐννοίᾳ οὕτω μεγάλα καὶ θεῖα γι»νώσκειν ἀνθρώποις δυνατὸν, ἀλλὰ τῇ ἄνωθεν ἐπὶ τοὺς ἁγίους ἄνδρας »τηνικαῦτα κατελθούσῃ δωρεᾷ, οἷς οὐ λόγων ἐδέησε τέχνης οὐδὲ τοῦ »ἐριστικῶς τι καὶ φιλονείκως εἰπεῖν, ἀλλὰ καθαροὺς ἑαυτοὺς τῇ τοῦ θείου »πνεύματος παρασχεῖν ἐνεργείᾳ, ἵν' αὐτὸ τὸ θεῖον ἐξ οὐρανοῦ κατιὸν »πλῆκτρον, ὥςπερ ὀργάνῳ κιθάρας τινὸς ἢ λύρας τοῖς δικαίοις ἀνδράσι »χρώμενον, τὴν τῶν θείων ἡμῖν καὶ οὐρανίων ἀποκαλύψῃ γνῶσιν.»

γραφικῶν τοῦ χριστιανοῦ φιλοσόφου σχημάτων, ἀπεδέχετο τὰς ὑπ' αὐτοῦ κατασκευαζομένας θεολογικὰς θεωρίας ὡς ἀληθὲς ἀπαύγασμα τῆς ὀρθῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας κατὰ τὴν τότε ἐποχήν, ἔμελλε πάντως νὰ ἀποδώσῃ τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ μεῖζον τοῦ προσήκοντος κῦρος, τοῦθ' ὅπερ ἀντίκειται τῆς ἀληθείας τῷ γνώμονι· διότι ὁ χριστιανὸς οὗτος θεολόγος καὶ φιλόσοφος, καί τοι συνεχῶς διατρανοῖ τὴν ἑαυτοῦ πεποίθησιν ὅτι ἐν Χριστῷ καινὴ ὅλως παρέστη ἐν τῷ κόσμῳ διδασκαλία, ἀσυγκρίτως τελειοτέρα πασῶν τῶν τέως φιλοσοφικῶν θεωριῶν, ἃς αὐτὰ τὰ πράγματα ἐξήλεγξαν ἀνεπαρκεῖς καὶ ἀκαταλλήλους πρὸς τὴν ἀληθῆ τῆς ἀνθρωπότητος εὐδαιμονίαν· καίτοι τὴν κατὰ Χριστὸν ταύτην διδασκαλίαν σπουδάζει παντὶ σθένει νὰ διαστείλῃ κατ' ἐξοχὴν τῆς κατὰ Φίλωνα τὸν Ἰουδαῖον διδασκαλίας, ὅστις σκοπὸν προὐτίθετο τὴν ἀνοικοδόμησιν νέας καθολικῆς θρησκείας ἐκ τῶν στοιχείων τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας· ἀλλ' ὅμως τὰς καινὰς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀληθείας ἀνερευνῶν καὶ ἐξετάζων δὲν ἵστατο ἀείποτε ἐπὶ τῆς προσηκούσης χριστιανικῆς περιωπῆς, οὐδ' ἐπραγματεύετο ταύτας καθ' ἑαυτάς, ἀλλὰ προσλαμβάνων συνεχῶς ἔκ τε τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν αἱρέσεων καὶ ἐξ αὐτῆς ἔτι τῆς σχολῆς τοῦ Φίλωνος δόγματα, συνεχρώτιζε, βεβιασμένως μάλιστα πολλάκις, τοῖς δόγμασι καὶ νοήμασι τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Καί τοι δὲ ταῦτα οὕτως ἔχουσι, σημειωτέον καλῶς ὅτι κατά τε ἱστορικὸν καὶ ψυχολογικὸν λόγον πάντη πάντως ἄτοπον πάλιν ἤθελεν εἶναι τὸ ζητεῖν παρὰ τῶν πρώτων χριστιανῶν διδασκάλων τελείαν συμφωνίαν πρὸς τὰ κατόπιν κοινῶς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τεθεσπισμένα δόγματα, καὶ ἔτι ἀτοπώτερον τὸ καταναγκαστικῶς καθυποβάλλειν αὐτοὺς εἰς πλήρη ἁρμονίαν πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα ὡρισμένως διατυπωθεῖσαν χριστιανικὴν διδασκαλίαν· διότι οἱ πρῶτοι τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰουστῖνος, καὶ ἕνεκα τῶν καιρικῶν περιστάσεων καὶ ἕνεκα τῆς μὴ ἐπιστημονικῶς ἔτι διηκριβωμένης χριστιανικῆς θεολογίας, ἠναγκάζοντο οὐ μόνον νὰ διασαφηνίζωσιν ἁπλῶς τὰ χριστιανικὰ δόγματα, ἀλλ' ἐν πολλοῖς αὐτοὶ οὗτοι τὸ πρῶτον

ἤδη νὰ κατασκευάζωσιν αὐτὰ καὶ διαρρυθμίζωσιν. Ἐν τούτῳ δὲ, ὡς πᾶς τις κατανοεῖ ῥᾳδίως, ὁ κίνδυνος τοῦ παρεκκλῖναι τῆς γραμμῆς τῆς εὐθείας δὲν ὑπῆρχε σμικρὸς, ἀλλ' οὔτε πάντοτε εὐκόλως φευκτός. Διὸ καὶ ἐκ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων, τῶν κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους τῆς Ἐκκλησίας αἰῶνας ἀκμασάντων, καὶ ἐν τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν θεολόγων κατατασσομένων, πάνυ εὐάριθμοι ἴσως συμφωνοῦσι καθ' ὅλα πληρέστατα πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα κανονισθεῖσαν ἐκκλησιαστικὴν δογματολογίαν, ἐξ οὗ καταδηλοῦται τὸ βαθμιαῖον καὶ φυσικὸν τῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου τῆς χριστιανικῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἡ τοιαύτη δὲ βαθμιαία πρόοδος τῆς θεολογίας διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐν μὲν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ, ὡς ἀπὸ θεοῦ προελθὼν, εἶναι ἀναλλοίωτος καὶ ἀμετάβλητος καὶ σταθερὸς ὡς οἱ νόμοι αὐτοὶ τῆς φύσεως· ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἔννοια, καθ' ἣν ἐξέλαβεν αὐτὸν ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἀνακυκλούντων αἰώνων, ὑπόκειται κατὰ φυσικὸν λόγον εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ γίνεσθαι. Ἐν τῷ γίνεσθαι δῆλον ὅτι ἡ ἀρχὴ δὲν εἶναι τὸ τέλος· ὡς καὶ ὁ σπόρος δὲν εἶναι ὁ καρπός. Ὅθεν ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους πολλὰ ὑπάρχουσι σημεῖα, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν βαθμιαίαν τῆς προόδου πορείαν. Ταύτην λοιπὸν τὴν βαθμιαίαν πρόοδον ὤφειλε κατ' ἀνάγκην νὰ ὁδεύσῃ καὶ ὁ χριστιανισμὸς, ἀνθρωπίνως νοούμενος, ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ πορείᾳ. Ἀλλ' ἐν τῇ βαθμιαίᾳ ταύτῃ προόδῳ δὲν ἔβαινεν εἰρηνικῶς καὶ γαληνιαίως, ἐξ οὗ καὶ τὰ ἐντάλματα αὐτοῦ διαστέλλονται τῶν νεκρῶν τῶν φιλοσόφων δογμάτων· ἀλλ' ὡς μέλλων νὰ κατέχῃ ἐν τῇ αἰωνίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ἱστορίᾳ τὴν ἐπισημοτάτην θέσιν, προύκάλεσεν, ὡς εἰκὸς, πάσας τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας πρὸς κατανόησιν καὶ ἀποδοχὴν αὐτοῦ. Καὶ διηγέρθησαν μὲν, ὡς ἦν ἐπόμενον, περὶ αὐτοῦ αἱ σφοδρότεραι τῶν λογομαχιῶν καὶ συζητήσεων, αἱ ἐριστικώτεραι τῶν φιλονεικιῶν, καὶ αἱ τολμηρότεραι τῶν ἀμφιβολιῶν· ἀλλ' ὅμως πασῶν τούτων πάντοτε καὶ ἀνεδείχθη καὶ ἀναδειχθήσεται ὑπέρτερος.

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ,
Ἀρχιμανδρίτης.

ΠΕΡΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ.

Ἀνέγνωμεν εὐχαρίστως τὰς παρατηρήσεις τοῦ σοφοῦ Egger περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν νέων ἐπιστημονικῶν ὀργάνων (α).

Πρὸ πολλοῦ εἴχομεν παρατηρήσει τὴν μὴ ὀρθὴν χρῆσιν πολλῶν ὅρων ἐπιστημονικῶν καὶ τὴν τάσιν, ἣν ἔχουσιν οἱ ἐφευρεταὶ πρὸς τὸ ὀνομάζειν αὐτοὶ οὗτοι τὸ ὑπ' αὐτῶν ἐφευρεθὲν ὄργανον, μὴ συμβουλευόμενοι εἰδικοὺς σοφοὺς, γινώσκοντας τὴν ἑλληνικὴν, ἐξ ἧς συχνάκις λαμβάνονται ἐπιστημονικοὶ ὅροι, διότι αὕτη εἶναι ἐπιτηδεία, μᾶλλον ἢ πᾶσα ἄλλη γλῶσσα, πρὸς σχηματισμὸν νέων ὅρων, ἐμφαινόντων διὰ μιᾶς καὶ μόνης λέξεως τὴν χρῆσιν τοῦ ὀργάνου.

Εἰς τὰ παρ' ἡμῶν διδασκόμενα μαθήματα τῆς Φυσικῆς μετεχειρίσθημεν μὲν ὀνόματα ἐπιστημονικὰ ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Γάλλοις, ἀλλ' ἐκεῖνα μόνον, ἅτινα δεικνύουσι τὴν ἀληθῆ σημασίαν καὶ ὧν ὁ σχηματισμὸς σύμφωνος πρὸς τοὺς γραμματικοὺς κανόνας. Τοιαῦτά εἰσι, *θερμόμετρον*, *βαρόμετρον*, *ἠλεκτροφόρον*, *ἡλιοστάτης*, κ.τ.λ. Ὑπάρχουσιν ὅμως ἄλλα, ἅτινα ἠναγκάσθημεν νὰ μεταβάλωμεν πρὸς ἀποφυγὴν παρατηρήσεων σοφῶν ἑλληνιστῶν· ὀφείλομεν δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τὸ ἔργον δὲν εἶναι πάντοτε εὔκολον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ· ἠκολουθήσαμεν δὲ πρὸς τοῦτο τοὺς ἑξῆς κανόνας.

Α'. Δὲν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν νέον ὅρον, ἀρχαίου ὅρου ὑπάρχοντος, πρὸς τοῦτο δὲ ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν ἀρχαίους συγγραφεῖς, πραγματευθέντας περὶ ἀντικειμένων παραπλησίων.

Β'. Ἀφ' οὗ βεβαιωθῶμεν, ὅτι ὅρος ἐπιστημονικὸς ὁ ζητούμενος δὲν ὑπάρχει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, σχηματίζομεν νέον ὅρον σύμφωνον πρὸς τὸ σημαινόμενον καὶ πρὸς τοὺς γραμματικοὺς κανόνας.

Γ'. Κατάδηλον ὑπάρχει, ὅτι δὲν συγχωρεῖται ἡμῖν τοῖς Ἕλλησι νὰ προστρέξωμεν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρωμεν εἰς ταύτην πλεῖόν τι ἢ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἴσως δὲ ὀλιγώτερον.

(α) Ἰδὲ Les Mondes t. XXV. 1871.

Δ'. Εὔδηλον ὑπάρχει, ὅτι ὅροι μικτοὶ τὴν σύνθεσιν, ἤτοι κατὰ τὸ ἥμισυ μὲν λατινικοὶ, κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἥμισυ ἑλληνικοὶ, δὲν ἀπαιτοῦνται ἀναγκαίως, ἀντίκεινται δὲ τῇ εὐαισθησίᾳ.

Ἐνταῦθα σημειοῦμεν τινὰς τῶν ἐπιστημονικῶν ὅρων, δι' ὧν ἀντικαταστήσαμεν τοὺς ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Γάλλοις καὶ οὓς παρεδέχθημεν ἄνευ ἀτόπου τινὸς, τοῦθ' ὅπερ δὲν εἶναι δυνατὸν τοῖς Γάλλοις νῦν, τῆς χρήσεως τῶν μὴ ὀρθῶν ὅρων ἐπικρατούσης.

Ἰδοὺ δὲ τινὲς τῶν ὅρων τούτων.

Saccharimètre καλοῦμεν *σακχαρόμετρον*. **Saccharomètre** ἐπίσης εὐπρόφερτον παρὰ τοῖς Γάλλοις.

Kaleïdoscope καλοῦμεν *εἰδωλοσκόπιον*, ὄργανον δεικνύον εἴδωλα σωμάτων.

Rheomètre καλοῦμεν *ῥευματόμετρον*, διότι μετρεῖ τὴν ἔντασιν τοῦ ἠλεκτρικοῦ ῥεύματος.

Rheostat καλοῦμεν *ῥευματοστάτην*.

Οἱ δύω οὗτοι ἑλληνικοὶ ὅροι ὑπερτεροῦν κατὰ μίαν συλλαβὴν τοὺς γαλλικούς.

Achromatisme καλοῦμεν *ἀπόχρωσιν*, διότι πράγματι ξεβάφεται ἐκεῖνο, ὅπερ φέρει πολλὰς βαφάς (α).

Stereoscope καλοῦμεν *στερεοσκόπιον* καὶ στερεοσκόπιον.

Dextrogyres καλοῦμεν *δεξιόστροφα*, ὅπερ προτιμῶμεν δι' ὃν λόγον οἱ Γάλλοι τὸ dextrogyres.

Endosmose, exosmose, καλοῦμεν *διαπίδυσιν*. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει «διὰ τῶν φλεβῶν καὶ τῶν ἐν ἑκάστοις πόρων διαπιδύουσα ἡ τροφὴ, καθάπερ ἐν κεραμίοις ὠμοῖς τὸ ὕδωρ.» (Περὶ γενέσεως 6,19 καὶ Μετεωρολογ. 1,3, 12.)

Τὰ παραδείγματα ταῦτα ἀρκοῦσι πρὸς χρῆσιν τῶν εἰρημένων κανόνων καὶ ἀποφυγὴν ἀκυρολεξιῶν, διότι πολλάκις παραδεδεγμένοι ὅροι δὲν σημαίνουσιν, ὅπερ δεικνύουσι τὰ ὄργανα, ἐφ' ὧν

(α) «Ὁ καρπὸς ὑπὸ τῆς πέψεως ἀποχραίνεται» μεταβάλλει (ἀλλάζει) τὸ χρῶμα. Ἀπόχρωσις ἡ ἀφαίρεσις τῆς βαφῆς τοῦ χρώματος (ξεβάψιμον). Λεξ. Α. Γαζῆ.

οὗτοι ἐφαρμόζονται, οἷον baroscope εἶναι γενικὸν ὄνομα, ὅπερ δὲν δεικνύει τὸν σκοπὸν τοῦ ὀργάνου. Τὸ ὄργανον τὸ φέρον τὸ ὄνομα baroscope δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ δείξῃ τὸ βάρος τῶν σωμάτων, διότι πάντα τὰ σώματά εἰσι βαρέα, οὐδὲ νὰ μετρήσῃ αὐτὸ προώρισται. Τοὐναντίον ἀποβλέπει εἰς ἀποκάλυψιν βάρους, ἢ ἐνεργείας βάρους, ἔνθα δὲν ἐφαίνετο τέως ὅθεν ἐκαλέσαμεν τὸ ὄργανον τοῦτο *βαροσημαντῆρα*, *βαρογνώμονα*, ὡς εἰπεῖν βαροαποκαλύπτην.

Θέλομεν ἐπανέλθει εἰς τὴν ἐξέτασιν ταύτην πρὸς συμπλήρωσιν, περιστάσεως τυχούσης.

(Ἐκ τῆς Revue des Sciences Les Mondes. p. 667 t. XXV. 1871).

Δὲν κρίνομεν ἄπο σκοποῦ, κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, νὰ ἐπαναλάβωμεν καὶ τὰ ἑξῆς :

«Καὶ αὐτὴ ἡ πλουσιωτέρα γλῶσσα οὐδέποτε εἶναι πλήρης. Εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ ὁρισθῶσιν ἀμεταβλήτως οἱ κανόνες τῆς γραμματικῆς, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ περιορισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν λέξεων, ἃς μέλλει νὰ παραδεχθῇ τὸ λεξικὸν αὐτῆς. Τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος προοδεύοντος συνεχῶς, νέαι ἀναλύσεις, νέα καθεστῶτα ἀναγκάζουσι καθ' ἑκάστην τοὺς ἀνθρώπους νὰ πλάσωσι νέας λέξεις, ἐπειδὴ τοῦ πράγματος μὴ ὑπάρξαντος, ἡ λέξις ἡ δυναμένη νὰ δείξῃ αὐτὸ εἰδικῶς δὲν ἠδύνατο ὡσαύτως νὰ ὑπάρξῃ. Τῆς λέξεως δὲ γεννηθείσης ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, εἰσέρχεται ἐν τῇ γλώσσῃ δικαιωματικῶς, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ πρᾶγμα τίθεται εἰς χρῆσιν. Παράδειγμα ἔστω ἡ σύνθετος μηχανὴ, δι' ἧς ἀνερχόμεθα εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν. Τῶν ὀνομασιῶν globe, balon, ἀτελῶς ἐφαρμοζομένων, εὑρέθη λέξις aerostat, ἐπλάσθη δὲ καὶ ἡ λέξις aeronaute, δεικνύουσα τὸν ἐπιβάτην, ὅστις κυβερνᾷ αὐτήν.»

(Revue de Paris, n° 4. 5eme année 1833. Sur quelques mots anglais naturalisés français, par A. Arnault de l'Academie.).

Δ. Σ. ΣΤΡΟΥΜΠΟΣ.

Η ΠΕΡΙ ΤΡΟΙΑΣ ΒΙΒΛΟΣ ΤΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΣΧΛΙΕΜΑΝ.

Βιβλιοκρισία τοῦ Μαξιμιλιανοῦ Μυλλέρου (Max Müller), ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ μεταφρασθεῖσα.

Αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ διδάκτορος Σχλίεμαν ἐν Τροίᾳ δὲν ἀπέκτησαν ἀκόμη μέχρι σήμερον τὴν σημασίαν, ἧς εἰσιν ἄξιαι. Χωρὶς νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐποχῆς ἢ τῆς καταγωγῆς τῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα εὐνοϊκῇ ὁδηγούμενος τύχῃ ἀνεκάλυψεν ὁ Δρ. Σχλίεμαν, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐντελὴς συλλογὴ ἀρχαιοτήτων ἀνεσκάφη, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ εὑρέθησαν, δύνανται νὰ φωτίσωσι κατά τι τὰ περὶ Τροίας καὶ τῶν παραδόσεων αὐτῆς, καὶ αἵτινες, καὶ ἂν ἀποδειχθῶσιν ὅτι εἶναί τι ὅλως διάφορον τοῦ «θησαυροῦ τοῦ Πριάμου», θέλουσιν ἀείποτε κατέχει τὴν θέσιν αὐτῶν παρὰ τοῖς πολυτιμοτέροις θησαυροῖς, τοῖς ἀποκαλυφθεῖσι κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἑκατονταετηρίδα ἐν Ἑλλάδι, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Βαβυλῶνι.

Ἀληθὲς μὲν ὅτι μόνον ἡ ἀξία αὐτῶν ὡς πρὸς τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον δὲν ἀνυψοῦσι τὴν ἱστορικὴν σημασίαν τῶν τρωϊκῶν τούτων ἀρχαιοτήτων, ἀλλ' οὔτε δύνανται νὰ κεντήσωσι τὴν ζηλοτυπίαν ἧττον εὐτυχῶν ἀρχαιολόγων. Ἐὰν ἕκαστον ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἀγγεῖον ἤθελεν εἶσθαι ἐκ χαλκοῦ ἢ ὀρειχάλκου, ἡ ὅλη συλλογὴ ἤθελεν ἔχει πάντοτε τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν· τὸ πρόβλημα δὲν ἤθελεν ἀπολέσει οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον τὸ ἐνδιαφέρον, καὶ ὁ Δρ. Σχλίεμαν θέλει πάντοτε εἶσθαι ἄξιος τῶν εὐχαριστιῶν παντὸς ἀρχαιολόγου διὰ τὴν καρτερίαν αὐτοῦ καὶ τοὺς κόπους, οὓς κατέβαλεν ἐν ταῖς εἰς τὰ περίχωρα τῆς Τροίας ἀρχαιολογικαῖς αὐτοῦ ἐρεύναις.

Περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου τοῦ παρελθόντος ἔτους ὁ Δρ. Σχλίεμαν, ἀνασκάπτων εἰς 8 $\frac{1}{2}$ μέτρων βάθος παρὰ τὸ βορειοδυτικῶς τῶν Σκαιῶν πυλῶν κείμενον τεῖχος ἀνεκάλυψε πλησίον τοῦ μέρους, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἀποκαλεῖ μέγαρον τοῦ Πριάμου, περίεργον

ἐπίπεδον ἀσπίδα ἐκ χαλκοῦ (ὅρα Γεν. ἐφημερ. Αὐγούστης. Αὐγούστου 5). Ἡ ἀσπὶς αὕτη ἐκαλύπτετο ὑπὸ πυκνοῦ στερεοῦ στρώματος ἐρυθρᾶς τέφρας καὶ τεμαχίων ἀσβέστου πάχους 1 ½ μέχρις 1 ¾ μέτρου, ὑπεράνω τοῦ ὁποίου στρώματος ὑπῆρχε τεῖχος ὕψος μὲν ἔχον 6 μέτρων, πάχος δὲ 1.80. Τὸ τεῖχος τοῦτο σύγκειται ἐκ μεγάλων λίθων καὶ χώματος καὶ ἀνήκει κατὰ τὸν Δρ. Σχλίεμαν εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας χρόνους. Καλύπτεται δὲ τὸ τεῖχος ὑπὸ 1 μέτρου γῆς. Ἡ ἀσπὶς (δίσκος ὀμφαλοειδὴς ἢ ἀσπὶς ὀμφαλόεσσα) ἔχει τὸ σχῆμα μεγάλης σκάφης μετ' ὀμφαλοῦ 6 ἑκατοστομέτρων ὕψους καὶ 11 ἑκατοστομέτρων διαμέτρου ἐν τῷ κέντρῳ, ἔχει δὲ καὶ αὔλακα 1 ἑκατοστομέτρου βαθεῖαν καὶ διάμετρον πέριξ αὐτοῦ 18 ἑκατοστομέτρων. Ἔχει δὲ ἡ ὅλη ἀσπὶς 49 ἑκατοστομέτρων διάμετρον καὶ περικυκλοῦται ὑπὸ χείλους ὕψος ἔχοντος 4 ἑκατοστόμετρα.

Πλησίον τῆς ἀσπίδος ταύτης εὑρέθη ἀγγεῖον ἐκ χαλκοῦ μετὰ δύο ὁριζοντείων λαβίδων, λέβης διάμετρον ἔχων 42 ἑκατοστόμετρα καὶ 14 ἑκατοστομ. ὕψος· ὁ ὁμαλὸς αὐτοῦ πυθμὴν ἔχει διάμετρον 20 ἑκατοστομέτρων.

Τὸ τρίτον ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον εὑρέθη, εἶναι δίσκος χαλκοῦς, πάχος μὲν ἔχων 1 ἑκατοστομέτρου, πλάτος δὲ 10, καὶ μῆκος 14 μετὰ χείλους, πάχος ἔχοντος 2 χιλιοστὰ τοῦ μέτρου· Εἰς τὴν μίαν αὐτοῦ ἄκραν ὑπάρχουσι δύο τροχοὶ ἐπὶ ἄξονος ἀκινήτου. Συγκεκολλημένον εἰς τὸν δίσκον τοῦτον, ὡς διὰ τοῦ πυρὸς, ἦτο ἀργυροῦν ἀγγεῖον 12 μὲν ἑκατοστομ. ὕψους καὶ 12 ἑκατοστομ. πάχους.

Ἕπεται χαλκοῦν ἀγγεῖον 14 ἑκατοστομ. ὕψους καὶ 11 ἑκατοστομ. διαμέτρου.

Κατόπιν εὑρέθη φιάλη 15 ἑκατοστομ. ὕψους καὶ 14 ἑκατοστομ. διαμέτρου ζυγίζουσα 403 γραμμάρια ἐκ καθαροῦ χαλκοῦ μετ' ἀτελοῦς κοσμήματος.

Ἔρχεται ἔπειτα ἑτέρα φιάλη πάλιν ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ, 9 ἑκατοστομ. ὕψους, 7 ¾ ἑκατοστομ. πάχους καὶ ζυγίζουσα 226 γραμμάρια.

Ἕπεται καὶ ἄλλη φιάλη (goblet) ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ καὶ αὕτη

9 ἑκατοστομ. ὕψους, 18 $\frac{3}{4}$ ἑκατοστομ. μήκους καὶ 18 $\frac{1}{4}$ ἑκατοστομ. πάχους ζυγίζουσα ἀκριβῶς 600 γραμμάρια. Ἔχει δὲ αὕτη τὸ σχῆμα πλοίου μετὰ δύο μεγάλων λαβίδων. Ἑκατέρωθεν ὑπάρχει στόμιον διὰ τὴν χρῆσιν τῆς πόσεως, τὸ μὲν μικρὸν τὸ δ' ἕτερον εὐρὺ (ἀληθὲς δέπας ἀμφικύπελλον, ὡς ὁ Δρ. Σχλίεμαν ὑποθέτει), χρησιμεῦον τὸ μὲν μικρὸν στόμιον διὰ τὸν ξενίζοντα, τὸ δὲ εὐρὺ διὰ τὸν ξενιζόμενον. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἔχει μικρὰν βάσιν μήκους μὲν 3 $\frac{1}{2}$ ἑκατοστομ. πάχους δὲ 2 καὶ ὕψους μόνον ἑνὸς χιλιοστοῦ τοῦ μέτρου. Τὸ περιεργότερον εἶναι ὅτι ἡ φιάλη αὕτη εἶναι ἐκ χυτοῦ χρυσοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ σφυρηλάτου, ἐν ᾧ τὰ ἄλλα ἀγγεῖα εἶναι εἰργασμένα διὰ τῆς σφύρας.

Ὁ θησαυρὸς περιέχει καὶ ἕτερον μικρότερον ἀγγεῖον ζυγίζον 70 γραμμάρια, 8 ἑκατοστομ. ὕψους, 6 $\frac{1}{2}$ ἑκατοστομ. πλάτους, καὶ ἔχον τὸν χρυσὸν ἀναμεμιγμένον μετὰ 25 % ἀργύρου. Ἔχει δὲ ἡ φιάλη αὕτη βάσιν 2 ἑκατοστομ. ὕψους καὶ 2 $\frac{1}{2}$ ἑκατοστομ. πάχους, ἀλλ' εἶναι οὕτω πως ἐσχηματισμένη, ὡς νὰ μὴ ἠδύνατο νὰ ἵσταται ἐπ' αὐτῆς τῆς βάσεως.

Τοιαύτην μίξιν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου εὑρίσκομεν εἰς ἓξ μεγάλας λεπίδας σφυρηλάτους, ὧν ἡ μὲν ἔχει στρογγύλην τὴν ἄκραν, ἡ δὲ ἔχει τὸ σχῆμα ἡμισελήνου. Δύο ἐξ αὐτῶν ζυγίζουσιν ἀνὰ 184 γραμμάρια ἑκάστη, δύο ἕτεραι ἀνὰ 173 καὶ αἱ δύο μικρότεραι ἀνὰ 171 γραμμάρια. Τὸ μῆκος αὐτῶν εἶναι ἀπὸ 17 μέχρις 21 ἑκατοστομέτρων.

Ἕπονται τρία μεγάλα ἀργυρᾶ ἀγγεῖα, ὧν τὸ μεγαλείτερον ἔχει ὕψος μὲν 21 ἑκατοστομ. διάμετρον δὲ 20 ἑκατοστομ. μετὰ λαβίδος 14 ἑκατοστομ. μήκους καὶ 19 ἑκατοστ. πάχους, τὸ δεύτερον, ἔχον ὕψος μὲν 17 $\frac{1}{2}$ ἑκατοστομ. διάμετρον δὲ 15 ἑκατοστομ., ἔχει ἴχνη ἄλλου ἀργυροῦ ἀγγείου προσκεκολλημένου. Τὸ τρίτον ἔχει ὕψος 18 ἑκατοστομ. διάμετρον δὲ 15 $\frac{1}{2}$ ἑκατοστομ. ἡ βάσις αὐτοῦ καλύπτεται ὑπὸ χυτοῦ χαλκοῦ. Καὶ τὰ τρία ταῦτα ἀγγεῖα ἔχουσι στρογγύλον πυθμένα καὶ δὲν ἵστανται ὀρθὰ ἐπὶ τραπέζης

Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχει καὶ ἕτερον ἀργυροῦν ἀγγεῖον 8 $\frac{1}{2}$ ἑκατοστομ. ὕψους καὶ 10 ἑκατοστομ. διαμέτρου κατὰ τὸ στόμιον.

Ἔρχεται κατόπιν ἀργυροῦς δίσκος 14 ἑκατοστομ. διαμέτρου καὶ δύο μικρὰ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα, τὴν ἐργασίαν τῶν ὁποίων ὁ Δρ. Σχλίεμαν ἀποκαλεῖ ἐξαισίαν. Τὸ μεγαλείτερον τούτων ἔχει ἑκατέρωθεν δύο μικροὺς σωλῆνας διὰ νὰ περασθῶσι δι' αὐτῶν λεπτὰ σχοινία.

Μετὰ τοῦ καλύμματος, τὸ ὁποῖον ἔχει σχῆμα πίλου, τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἔχει ὕψος 20 ἑκατοστομ. Τὸ μικρότερον δὲ ἀγγεῖον μεθ' ἑνὸς μόνον σωληνίσκου εἰς τὸ ἓν ἄκρον ἔχει ὕψος μὲν 17 ἑκατοστομ. πάχος δὲ 8.

Ἕπονται 13 λόγχαι ἐκ χαλκοῦ, ἔχουσαι μῆκος 17 ½, 21, 21 ⅓, 23 καὶ 32 ἑκατοστομ. καὶ πλάτος εἰς τὸ εὐρύτερον μέρος ἀπὸ 4—6 ἑκατοστομ. Εἰς τὸ ἓν ἄκρον ἔχουσιν ὀπὴν καὶ εἰς τινας ὁ ἧλος, δι' οὗ ἡ λόγχη προσηρμόζετο εἰς ξυλίνην λαβίδα, εἶναι ἔτι ἐν τῇ θέσει του.

Ἔχομεν ἔπειτα 14 πελέκεις, κατὰ τὸν Δρ. Σχλίεμαν πολεμικοὺς πελέκεις ἀπὸ 16—31 ἑκατοστομ. μήκους 1 ½—2 ἑκατοστομ. πάχους καὶ 3—7 ½ ἑκατοστομ. πλάτους. Ὁ μεγαλείτερος τούτων ζυγίζει 1365 γραμμάρια.

Κατόπιν βλέπομεν ἑπτὰ δίστομα ξίφη ἐκ χαλκοῦ μετὰ λαβίδων, μήκους 5—7 ἑκατοστομ. βεβαίως χρησιμεύοντα ὅπως προσαρμόζωνται εἰς ξυλίνους λαβίδας. Τὸ μεγαλείτερον ἔχει μῆκος μὲν 27 ἑκατοστομ. πλάτος δὲ 5 ½. Τῶν ξιφῶν τούτων τινὰ εἶναι λίαν ἐφθαρμένα.

Ὑπάρχει πρὸς τούτοις καὶ μάχαιρα μετὰ μιᾶς κόψεως μήκους 15 ½ ἑκατοστομ. Ἐν τέλει ὑπάρχουσι καί τινα τεμάχια ξιφῶν καὶ ἑτέρων πολεμικῶν ἐργαλείων.

Ὅλα τ' ἀντικείμενα ταῦτα εἶχον τοποθετηθῆ κατ' ἀρχάς, ὡς ὁ Δρ. Σχλίεμαν ὑποθέτει, ἐντὸς ξυλίνου κιβωτίου, τὸ ὁποῖον κατεστράφη ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἰδέας ταύτης ὁ Δρ. Σχλίεμαν παρουσιάζει μεγάλην κλεῖδα ἐκ χαλκοῦ, ἀπαραλλάκτως καθὼς τὰς σημερινὰς κλεῖδας τῶν χρηματοκιβωτίων, ἥτις εὑρέθη παρὰ τὸν θησαυρόν. Ἡ κλεὶς αὕτη ἔχει μῆκος 10 ½ ἑκατοστομ. μετὰ ἐμβόλου 5 ἑκατοστομ. μήκους καὶ πάχους. Ἐπειδὴ δὲ οὐχὶ μακρὰν

τῆς θέσεως, ἔνθα ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἄνω ἀντικείμενα, εὑρέθη καὶ περικεφαλαία τις καὶ ἕτερον ἀργυροῦν ἀγγεῖον καὶ μία φιάλη, ὁ Δρ. Σχλίεμαν ὑποθέτει ὅτι ἡ περικεφαλαία ἀνῆκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἐναπέθεσε ταῦτα πάντα ἐντὸς τοῦ κιβωτίου, καὶ ὅστις συναπωλέσθη κατὰ τὴν πυρπόλησιν ἢ τὴν πτῶσιν τοῦ βασιλικοῦ μεγάρου, ἂν καὶ οὐδεμία νύξις ὑπάρχῃ πῶς εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ἀνθρώπου τούτου εὑρέθη τὸ χρυσοῦν ἀγγεῖον καὶ ἡ φιάλη, τὰ ὁποῖα ὤφειλε νὰ ἐναποθέσῃ μετὰ τοῦ ἄλλου θησαυροῦ.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο μόνον. Ἐξετάζων τὸ μεγαλείτερον τῶν ἀργυρῶν ἀγγείων ὁ Δρ. Σχλίεμαν εὗρεν ἐν αὐτῷ δύο λαμπρὰ χρυσᾶ κοσμήματα τῆς κεφαλῆς, διάδημα, τέσσαρα ἑξαίσια καὶ ἐντελεστάτης τέχνης χρυσᾶ ἐνώτια, πρὸς δὲ καὶ πεντήκοντα ἓξ χρυσᾶ ἐνώτια, χιλιάδας μικρῶν κύβων, κομβίων, ἓξ χρυσᾶ ψέλλια καὶ τὰς δύο μικρὰς χρυσᾶς φιάλας, ἃς ἀνωτέρω ἀναφέρομεν.

Τῶν κοσμημάτων τούτων τῆς κεφαλῆς τὸ ἓν ἔχει μῆκος 51 ἑκατοστομ. καὶ σύγκειται ἐκ χρυσῆς ἁλύσεως, ἑκατέρωθεν τῆς ὁποίας κρέμανται ὀκτὼ ἄλλαι ἁλύσεις μῆκος ἔχουσαι 39 ἑκατοστομ. κεκαλυμμέναι ὑπὸ μικρῶν χρυσῶν φύλλων καὶ ἀπολήγουσαι εἰς εἴδωλον, ἔχον κεφαλὴν γλαυκὸς μήκους 3 $\frac{1}{4}$ ἑκατοστομ. Μεταξὺ τῶν ἁλύσεων κρέμανται ἕτεραι 74 μικρότεραι ἁλύσεις 10 ἑκατοστομ. μήκους, ἐπίσης κεκαλυμμέναι ὑπὸ φύλλων καὶ ἀπολήγουσαι εἰς μεγαλείτερον φύλλον. Τὰ πάντα εἶναι χρυσᾶ καὶ μαρτυροῦσιν ἐργασίαν ἐντελεστέραν.

Τὸ δεύτερον κόσμημα τῆς κεφαλῆς ἔχει μῆκος μὲν 55 ἑκατοστομ. πλάτος δὲ 12 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου. Ἑκατέρωθεν ὑπάρχουσιν ἑπτὰ ἁλύσεις, κεκαλυμμέναι ὑπὸ φύλλων καὶ ἀπολήγουσαι ὡσαύτως εἰς γλαυκοκέφαλα εἴδωλα, ὧν ἕκαστον ἔχει μῆκος 25 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου. Τὸ δὲ ὅλον μῆκος τῆς ἁλύσεως μετὰ τοῦ εἰδώλου εἶναι 26 ἑκατοστομ. Λέγεται ὅτι τὰ εἴδωλα ἔχουσι σχεδὸν μορφὴν ἀνθρωπίνην, ἀλλ' ὅτι ἡ κεφαλὴ γλαυκὸς μετὰ δύο μεγάλων ὀφθαλμῶν εἶναι ἀναμφισβήτητος. Μεταξὺ τῶν ἁλύσεων τούτων, αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς κόσμημα τῶν κροτάφων, κρέμανται 47 μικρότεραι ἁλύσεις κεκαλυμμέναι ὑπὸ φύλλων καὶ

ἔχουσαι εἰς τὸ ἄκρον τὰ αὐτὰ εἴδωλα καὶ ἐπὶ τῶν ἐνωτίων τὰ αὐτὰ εἴδωλα φαίνονται.

Τὸ διάδημα ἔχει μῆκος 46 ἑκατοστομ. καὶ πλάτος 1 ἑκατοστομ. Ἔχει τρεῖς ὀπὰς ἑκατέρωθεν καὶ κοσμήματα ἄτεχνα. Τὰ ἐνώτια λέγεται ὅτι δὲν ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἑλληνικὰ, ῥωμαϊκὰ, αἰγυπτιακὰ καὶ ἀσσυριακά. Τὰ κοσμήματα αὐτῶν συνίστανται εἰς φύλλα, ὄφεις, κομβία κ. τ. τ.

Ἐὰν προσθέσωμεν εἰς ταῦτα πολλὰ ἀλλὰ μικρὰ ἀντικείμενα, ὡς δακτυλίους, ἀστερίσκους, χρυσοῦς κύβους, φυλλίδια, κομβία μετὰ κρίκων κττ. δυνάμεθα εὐκόλως νὰ ἐννοήσωμεν τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ Δρ. Σχλίεμαν ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ θησαυροῦ του.

Μετὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν πρώτων τούτων εὑρημάτων ὁ Δρ. Σχλίεμαν ἤρχισε ν' ἀνασκάπτῃ τὸ ἄνω μέρος τοῦ τείχους καὶ νὰ καθαρίζῃ χώρους τινὰς, οὓς αὐτὸς ἀποκαλεῖ τὸ βασιλικὸν μέγαρον.

Εὗρεν ἐνταῦθα τεμάχιον ἐρυθρᾶς πλακὸς, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μυλίτου λίθου, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο ὅτι ἤθελεν εἶσθαι ὁ μέγιστος πάντων θησαυρὸς, διότι περιεῖχεν ἐπιγραφήν. Ὡσαύτως εὗρεν ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἀγγεῖά τινα πήλινα καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Τρωϊκοῦ τείχους ἄλλα τρία ἀργυρᾶ ἀγγεῖα, ὧν τὰ δύο εἶναι τεθραυσμένα, ἀλλὰ δύνανται νὰ συναρμολογηθῶσιν.

Ἐὰν ὁ Δρ. Σχλίεμαν ἠρκεῖτο νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸν κόσμον τὸν θησαυρόν του, χωρὶς νὰ ἐπιφέρῃ κρίσεις ἐπ' αὐτοῦ, ἤθελεν ἀνταμειφθῆ δι' εὐγνωμοσύνης. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐτόλμησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς θεωρίας τινὰς, καὶ πρὸ πάντων ἐπειδὴ ἀμέσως ἀπέδωκε τὸν θησαυρὸν τοῦτον εἰς τὸν Πρίαμον καὶ εἰς τὴν Ἑκάβην, σύρων οὕτω τὰ μυθικὰ ταῦτα πρόσωπα εἰς τὸν κύκλον τῆς πραγματικῆς ἱστορίας, εἴπετο ὅτι ἤθελεν ἀμέσως διεγείρει καὶ ἀντιπολίτευσιν καὶ δυσπιστίαν.

Γνωστότατον εἶναι ὅτι ἡ θέσις τοῦ Ἰλίου εἶναι θέσις σφόδρα διαμφισβητουμένη μεταξὺ τῶν τε παλαιοτέρων καὶ τῶν νεωτέρων ἀρχαιολόγων. Οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Δρ. Σχλίεμαν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θέσεως ταύτης κατὰ τὸ Χίσαρλικ ἐδημοσιεύθησαν διὰ τῆς Αὐγουσταίας ἐφημερίδος (μηνὶ σεπτεμβρίῳ 26). Ὁπουδήποτε ὑπῆρχεν ἀρχαία πόλις, γράφει ὁ Σχλίεμαν, αἱ ἀνασκαφαὶ μᾶς ἀποδεικνύου-

σιν ὅτι οὐδὲν εἶναι τοσοῦτον ἄφθαρτον, ὅσον ἡ ἐψημένη ἄργιλλος.

Οὐδεμία πόλις δύναται νὰ ᾖναι ἀρχαιοτέρα τῆς ἀρχαιοτέρας, οὐδὲ νεωτέρα τῶν νεωτέρων ἑστιῶν, τῶν εὑρεθεισῶν ἐν τοῖς ἐρειπίοις αὐτῆς. Ἐν Βουνάρβασι, ἐν Βαλιδὰχ, ἔνθα ὁ Βέλκερος καὶ ἕτεροί τινες ὑποθέτουσιν ὅτι εὑρίσκετο τὸ Ἴλιον, αἱ ἀνασκαφαὶ οὐδέποτε ἐπαρουσίασαν ἑστίας ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς ἢ τῆς 6ης πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Ἰωάννης Lubbock, ὅστις ἀνέσκαψε τὸν λεγόμενον τάφον τοῦ Ἕκτορος ἐν Βαλιδὰχ, δὲν εὗρεν ἐκεῖ ἀγγεῖα πήλινα ἀρχαιότερα τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν τὸ Βουνάρβασι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ᾖναι ἡ θέσις τοῦ Ἰλίου, ἀλλ' εἶναι ἡ θέσις τῆς Γέργιθος, ὡς ἀποδεικνύει ἐπιγραφὴ ἐκεῖ εὑρεθεῖσα. Ὁ ἀποθανὼν πρόξενος τῆς Αὐστρίας Χὰν, ὅστις ὡσαύτως διηρεύνησε τὴν θέσιν ἐκείνην, ἀναφέρει ὅτι, καίτοι ἐπιζαμένως ἐξήτασε τὸ βόρειον μέρος τοῦ Βαλιδὰχ μεταξὺ τῆς ἀκροπόλεως (τῆς Γέργιθος) καὶ τῶν πηγῶν τοῦ Βουνάρβασι, οὐδὲ ἐλάχιστον ἴχνος προγενεστέρας κατοικήσεως ἀνεκάλυψεν, οὔτε ἑστίας, οὔτε τεμάχια πλίνθων — τῶν ἀναγκαίων τούτων μαρτύρων τῶν ἀρχαίων πόλεων — οὔτε λίθον, οὔτε λατομεῖα, οὔτε τεχνιτὴν ἰσοπέδωσιν — οὐδὲν ἢ τὸ φυσικὸν ἔδαφος ἄθικτον ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Οἱ λόφοι τοῦ Χίσλακ ἐπίσης, ἔνθα ὁ Clarke καὶ ὁ Barker Webb ἔθεσαν τὸ ἀρχαῖον Ἴλιον, καὶ τὸ ὀροπέδιον τοῦ Ἀτσικλοῦ, ἔνθα ὁ Ulrichs ἐνόμισεν ὅτι εὗρε τὰ ἐρείπια τῆς Τροίας, διηρευνήθησαν μετ' ἐπιστασίας, χωρὶς νὰ παρουσιάσωσιν ὕπαρξίν τινα ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ τέχνης.

Τὸ χωρίον τῶν Ἰλιέων (Ἰλιέων κώμη), ἔνθα ὁ Στράβων, ἀκολουθῶν τὴν θεωρίαν Δημητρίου τοῦ Σκηψίου, ἔθεσε τὴν Τροίαν ἀνετράπη ἐκ θεμελίων, ἀλλ' οὐδὲν ἐφανέρωσεν εἰμὴ ἑστίας τῆς α'. πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος. Τοὐναντίον δὲ ἡ θέσις, ἔνθα ὁ Δρ. Σχλίεμαν ἀνεζήτει τὰ ἐρείπια τοῦ Ἰλίου, καὶ ἔνθα εὗρε τὸν θαυμάσιον αὐτοῦ θησαυρὸν, βρίθει ἰχνῶν ἀρχαιοτέρας ζωῆς.

Ἐὰν ἐρωτήσωμεν διατί οἱ θησαυροὶ, οἱ ἀνευρεθέντες ἐν τῇ θέσει ταύτῃ, πρέπει ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν Πρίαμον, ὁ κυριώτερος ἰσχυρισμὸς τοῦ Δρ. Σχλίεμαν εἶναι ὅτι εὗρε πανταχοῦ ἀπεικονίσεις

γλαυκοκεφάλου τινὸς θεότητος καὶ ἐπὶ μαρμάρων καὶ ἐπὶ πηλίνων πλακῶν καὶ ἐξ ὀστέων καὶ χρυσοῦ· ὅτι ἡ αὐτὴ γλαυκοκέφαλος θεότης ἀπαντᾶται ἐπὶ ἀγγείων καὶ φιαλῶν, καὶ ὅτι αὕτη οὐδεμία ἄλλη δύναται νὰ ᾖναι εἰμὴ ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ Ἰλίου, ἡ προστάτις τῆς Τροίας, κυρίως ἡ θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη τοῦ Ὁμήρου. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος δυσκόλως δύναται νὰ πείσῃ. Ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν σημαίνῃ τὸ γλαυκῶπις, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σημαίνῃ γλαυκοκέφαλος, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἡ καλουμένη βοῶπις Ἥρα περιστάνετο ὡς τέρας βουκέφαλον. Ἂν καὶ ἀπορῶμεν διατί ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει αὐτὴν προστάτιδα τοῦ Ἰλίου, τοῦτο ὅμως ὑποθέτω εἶναι βέβαιον ὅτι, ἔνθα ὁ ποιητὴς (Ἰλιάδος Ζ. 311) λέγει «ἀνένευε δὲ Παλλὰς Ἀθήνη», δὲν ἐννοεῖ ὅτι τὸ εἴδωλον τῆς θεᾶς νεύει τὴν κεφαλὴν αὐτῆς τῆς γλαυκὸς εἰς σημεῖον τῆς μὴ παραδοχῆς τῶν προσευχῶν καὶ προσφορῶν τῶν γυναικῶν τῆς Τροίας, τῶν συνηθροισμένων ἐν τῷ ναῷ τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς. Οἱαιδήποτε θεότητες ἀποδίδονται εἰς τοὺς Τρῶας ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσιν, αἱ κυρίως θεότητες τῆς χώρας ταύτης δὲν εἶναι οὔτε ὁ Ζεὺς οὔτε ἡ Ἀθηνᾶ, ἀλλὰ οἱ Κάβειροι, οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι καὶ ἡ μήτηρ τῶν θεῶν.

Οἱ ἀνασκάπτοντες ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Τροίας οὐδέποτε θέλουσιν εὑρεῖ ἐκεῖ ἴχνη τοῦ βίου, ὃν ἡ μυθολογία τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ποίησις τοῦ Ὁμήρου μετέφερον εἰς τὴν θέσιν ταύτην, ἀλλὰ θέλουσιν εὕρει ἴχνος προελληνικοῦ καὶ ἡμιασιατικοῦ πολιτισμοῦ, ἐν οἷς καὶ γλαυκοκέφαλος θεότης δὲν ἤθελεν εἶσθαι πολὺ ἀνάρμοστος. Τὸ νὰ ζητῇ τις τὸν θησαυρὸν τοῦ Ὁμηρικοῦ Πριάμου ἐν Χίσαρλικ, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ν' ἀναζητῇ τις τὸν θησαυρὸν τοῦ Niebelungen εἰς Worms ἢ τὸ ψέλλιον τῆς Ἕλλης εἰς τὰ Δαρδανέλλια.

Ἡ μόνη πιθανὴ ἐξήγησις ἤθελεν εἶσθαι ἡ ἑξῆς· Ἂν μία γλαυκοκέφαλος θεότης ἐλατρεύετό ποτε ἐν Τροίᾳ, τὸ περιστατικὸν τοῦτο παριστᾷ ἡμῖν τὴν ὅλως ἀνώμαλον πορείαν ἐκ μέρους τοῦ Ὁμήρου, τολμήσαντος ν' ἀποδώσῃ εἰς τοὺς βαρβάρους, ἢ τοὐλάχιστον μὴ Ἕλληνας, Τρῶας, τὴν Ἀθηνᾶν ὡς προστάτιδα αὐτῶν θεὰν ἐν ἐπιχῇ, καθ' ἣν ὁ μῦθος τῆς Ἑλένης, τοῦ Πάριδος καὶ τοῦ Ἀχιλλέως περιωρίσθη εἰς τὴν Τροίαν.

Δυστυχῶς αἱ παρὰ τοῦ Δρ. Σχλίεμαν ἀνακαλυφθεῖσαι ἐπιγραφαί, αἵτινες ἠδύναντο νὰ ὁρίσωσιν ἅπαξ διὰ παντὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ θησαυροῦ του, εἶναι πολὺ σκοτειναί. Μία ἐπιγραφὴ ἐπὶ πηλίνου ἀγγείου οὔτε κἂν ἐπιγραφὴ εἶναι, ἀλλ' ἄτερπνον κόσμημα συγκείμενον ἐξ ἁπλῶν σταυρῶν καὶ σταυρῶν διατεμνομένων ὑπὸ γραμμῆς, τῶν μὲν ὁμοιαζόντων ἐκ πρώτης ὄψεως μὲ φοινικικὸν t, τῶν δὲ μὲ th. Ἑτέρα ἐπιγραφὴ συγκειμένη ἐξ ἓξ ἢ ἑπτὰ γραμμάτων ἐν κύκλῳ γεγραμμένων περιέχει βεβαίως σημιτικὰ γράμματα, μὴ ἀνήκοντα ὅμως εἰς ὡρισμένην σειράν· τινὰ τούτων παρουσιάζονται ὑπὸ μορφὴν συγκριτικῶς νεωτέραν, καὶ ἡ ὅλη ἐπιγραφὴ ἀπαιτεῖ ἐπιμελῆ ἐξέτασιν καὶ ἐπικύρωσιν. Ἡ σπουδαιοτάτη ἐπιγραφὴ εἶναι ἡ εὑρεθεῖσα ἐπὶ τεμαχίου ἐρυθρᾶς πλακὸς ἐν τῷ βασιλικῷ μεγάρῳ πλησίον τῶν Σκαιῶν πυλῶν. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ μεταξὺ τῶν ὀκτὼ ἢ δέκα σημείων, ἐξ ὧν αὕτη σύγκειται, ἀπαντῶμεν πραγματικῶς φοινικικὰ γράμματα ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ αὐτῶν μορφῇ· ἀλλ' οὐδαμοῦ φοινικικὰ γράμματα εἶναι διατεταγμένα ὅπως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ, καὶ ἐπειδὴ αἱ μεταβολαί, ἃς ὑπέστη τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον, εἶναι ζήτημα τῆς ἱστορίας, μεγάλως πρέπει νὰ προσέξωμεν πρὶν ἢ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην πραγματικὴν ἱστορικὴν ἀξίαν.

Ὑπάρχει ἐν τῇ συλλογῇ καὶ ἑτέρα ἐπιγραφὴ ἐπὶ σφραγῖδος, εὑρεθείσης εἰς βάθος 7 μέτρων· ἠδύνατό τις τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ν' ἀναγνώσῃ Ἰλίου ἢ Γιλίου, ἂν μόνον ὑπῆρχε προηγούμενόν τι παράδειγμα ὡς πρὸς τὴν σειρὰν τῶν γραμμάτων, καὶ πρὸ πάντων ὡς πρὸς τὴν ὁριζόντειον θέσιν τοῦ *υau*.

Ἐὰν χωρὶς νὰ ἴδῃ τις τοὺς θησαυροὺς, οὓς ὁ Δρ. Σχλίεμαν μετέφερεν ἀσφαλῶς εἰς Ἀθήνας (ἡ συλλογὴ αὕτη τῶν τρωϊκῶν ἀρχαιοτήτων ἀνέρχεται, ὡς λέγεται, εἰς πλέον τῶν εἴκοσι χιλιάδων ἀντικειμένων), ἠδύνατο νὰ τολμήσῃ νὰ ἐπιφέρῃ γνώμην περὶ τοῦ ἀληθοῦς αὐτῶν χαρακτῆρος, ἤθελεν ὑπολάβει ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐκτεταμένην ἐκείνην τάξιν προϊστορικῶν ἀρχαιοτήτων, αἵτινες ἐσχάτως ἐπέσυρον τοσοῦτον τὴν προσοχὴν τοῦ κόσμου. Ἐξαιρέσει δύο ἢ τριῶν ἀντικειμένων, ἅπαντα τὰ λοιπὰ φαίνονται ἔργα ἀτέχνου χειρὸς, καὶ ὄχι τοιαῦτα ὁποῖα περιγράφει αὐτὰ ὁ Ὅμη-

ρος, ὅταν ἐκθέτῃ τὰ περὶ ὅπλων, σκευῶν ἢ κοσμημάτων. Ἐὰν τὸ κόσμημα τῆς κεφαλῆς, τὸ ὁποῖον ὁ Δρ. Σχλίεμαν ἀποκαλεῖ *κρηδεμνον*, ἐφορεῖτο παρὰ τῆς Ἑκάβης ἢ τῆς Ἑλένης, δὲν ἤθελε περιγράψει αὐτὸ ὁ Ὅμηρος, ἀντὶ ν' ἀναφέρῃ περὶ κρηδέμνων ὡς ἁπλῶν πέπλων, δι' ὧν περιετυλίσσετο ἡ κεφαλή; Ὁ Δρ. Σχλίεμαν λέγει· «Οἱ προϊστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται ἐν Τροίᾳ εὐθὺς ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς Ἑλληνικῆς ἀποικίας, ἐν βάθει 2 μέτρων κατὰ μέσον ὅρον, καὶ ἀπὸ τοῦ βάθους τούτου μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, 14—16 μέτρα, τὸ ἔδαφος εἶναι πλῆρες τεμαχίων ἀκατεργάστων λίθων καὶ καθαρωτάτης τέφρας, ἀναμεμιγμένων μετὰ τεμαχίων ὅπλων ἐκ καθαροῦ χαλκοῦ, ἐνίοτε καὶ ἀργυρῶν κοσμημάτων, σπανιώτερον δὲ χρυσῶν κοσμημάτων». Διακρίνει ὁ Δρ. Σχλίεμαν τέσσαρας προϊστορικοὺς λαοὺς, οἵτινες προηγοῦνται τῶν ἱστορικῶν χρόνων, τῶν ἀρχομένων ἐν Τροίᾳ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἀποικίας, ἱδρυθείσης ἐκεῖ οὐχὶ βραδύτερον τῶν 600 πρ. Χρ. Ὁ πρῶτος τῶν τεσσάρων τούτων λαῶν εἰς βάθος 2 μέχρις 7 μέτρων φαίνεται ὅτι εἶχε ξυλίνας οἰκίας, ὁ δεύτερος, εἰς βάθος ἀπὸ 4 μέχρις 7 μέτρων, εἶχεν οἰκοδομὰς ἐκ μικρῶν λίθων συνηρμολογημένων δι' ἀσβέστου· ὁ τρίτος εἰς βάθος 7 μέχρι 10 μέτρων, ἔζη ἐντὸς οἰκημάτων ἐκ ξηρῶν πλίνθων. Ὁ δὲ τέταρτος, εἰς βάθος 10 μέχρι 14 μέτρων, ἔκτιζεν οἰκίας ἐκ μεγάλων ὀγκολίθων. Καὶ κατὰ τὰ τέσσαρα ταῦτα διαστρώματα εὕρηνται τὰ γλαυκοκέφαλα εἴδωλα. Ἡ καταστροφὴ τῆς πόλεως ταύτης, ἐὰν πόλιν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὴν, καθότι φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο μεγαλητέρα τῆς ἐν Λονδίνῳ πλατείας τοῦ Τραφάλγαρ, ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον· ἀλλὰ διατί ἡ περίοδος αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῇ συμπίπτουσα μετὰ τῶν ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσιν ἀναφερομένων συμβάντων, τοῦτο οὐδέποτε ἀπεδείχθη. Ἐὰν ἐν τῇ θέσει, ἐν ᾗ οἱ Ἕλληνες ὑπέθετον ὅτι ἔκειτο τὸ Ἴλιον, ὑπάρχῃ ἔνδειξις μεγάλης τινὸς καταστροφῆς, τῆς καταστροφῆς ἀρχαίου φρουρίου καὶ τῆς πυρπολήσεως βασιλικοῦ μεγάρου, τοῦτο ἐξηγεῖ ἡμῖν πῶς οἱ Ἕλληνες ῥαψῳδοὶ ἐφήρμοσαν εἰς τὸν τόπον τὰς ἀρχαίας αὐτῶν παραδόσεις περὶ τοῦ πολέμου διὰ τὴν Ἑλένην καὶ περὶ τῆς

ἁλώσεως τοῦ φρουρίου, ἐν ᾧ ἐκρατεῖτο ὑπὸ τοῦ Πάριδος ἡ ὡραία αὕτη Ἑλληνίς.

Οὐδείς ποτε ὑπέλαβε τὰ συμβάντα ταῦτα ὡς ἀληθῶς ἱστορικὰ γεγονότα, ἂν καὶ ἐνομίσθη, ὅτι, ἀφαιρουμένων ἀπὸ τῆς Ἰλιάδος πάντων τῶν καθαρῶς μυθολογικῶν πραγμάτων, ὑπελείπετο ἔτι ἡ ἱστορικὴ βάσις πολέμου τινὸς κινηθέντος διὰ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην αἰτίαν ὑπὸ Ἑλληνικῶν φυλῶν κατὰ τῶν κατοίκων τῆς Τροίας.

Βέβαιον εἶναι ὅτι ἀδύνατον καθίσταται ν' ἀποδείξῃ τις ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξεν εἰσβολὴ Ἑλλήνων ἐν Τροίᾳ· ἀλλ' ἐὰν ἡ ἱστορία πρέπῃ νὰ καθαρισθῇ ἀπὸ τῆς μυθολογίας διὰ τῆς ἀφαιρέσεως μόνον παντὸς ἀδυνάτου, ἠδυνάμεθα ἐν τῷ αὐτῷ δικαιώματι ν' ἀπαιτήσωμεν ὡς ἱστορικὰ γεγονότα καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀττίλα παρὰ τῶν Βουργουνδίων ἢ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ παρὰ Καρόλου τοῦ Μεγάλου.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐὰν ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τῆς Ἰλιάδος πάντα τὰ θαυμάσια καὶ ἀδύνατα στοιχεῖα, τὸ ὅλον ποίημα καταπίπτει καὶ διαλύεται· ἡ Ἑλένη εἶναι καθαρῶς μυθολογικὸν πρόσωπον· εἶναι θυγάτηρ τοῦ Διὸς (μὴ γενομένου εἰσέτι κύκνου) καὶ τῆς Λήδας· εἶναι ἡ ἀδελφὴ τοῦ Κάστορος καὶ τοῦ Πολυδεύκους. Ἡ Ἑλένη ἡρπάγη οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Πάριδος, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Θησέως, ἂν καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Θησέως, ἡ Αἴθρα, ἦτο μία τῶν συντρόφων τῆς Ἑλένης, ὅταν αὕτη ἐξῆλθε νὰ ἴδῃ τὴν πάλην μεταξὺ Πάριδος καὶ Μενελάου. Πρὸς δὲ παρίσταται ἡ Ἑλένη καὶ ὡς σύζυγος τοῦ Ἀχιλλέως. Ταῦτα πάντα ἐννοοῦνται ὡς μυθολογία, ἀλλὰ δὲν περιέχουσιν οὐδὲ κόκκον ἱστορικῆς πραγματικότητος. Ὁ Πάρις, ὅστις, ὡς πολλοὶ μυθικοὶ ἥρωες, ἐξετέθη ὡς βρέφος καὶ ἐσώθη παρὰ ποιμένων, εἶναι ὅ,τι εἶναι, καὶ πράττει ὅ,τι πράττει μόνον διότι ἐνήργησεν ὡς κριτὴς ἐν τῷ περὶ κάλλους ἀγῶνι τῶν τριῶν θεῶν, ὧν ἡ μία ὑπεσχέθη αὐτῷ τὴν Ἑλένην. Ὁ Ἀχιλλεὺς εἶναι υἱὸς θεᾶς, ἀλλὰ διὰ τὴν μητέρα αὐτοῦ, τὴν Θέτιδα, ἡ ὅλη Ἰλιὰς θὰ ἦτο ἀνύπαρκτος, διότι αὐτὴ ἡ Θέτις ἦτο ἡ λαβοῦσα παρὰ τοῦ Διὸς τὴν ὑπόσχεσιν νὰ ἐκδικήσῃ τὸν υἱόν της καὶ νὰ παράσχῃ τὴν νίκην εἰς τοὺς Τρῶας.

Ἂς ἀναγνώσῃ ὅστις δήποτε τὴν Ἰλιάδα καὶ ἂς καταργήσῃ ὅλα αὐτὰ τὰ βαθύτερα αἴτια, ἂς ἀφαιρέσῃ τὴν διηνεκῆ ἀνάμιξιν τῶν θεῶν ἀμφοτέρωθεν καὶ ἐκ μέρους τῶν Τρώων καὶ ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἡ ὅλη Ἰλιὰς καθίσταταί τι ἀδύνατον. Ὁ τόπος τοῦ πολέμου, ὡς περιγράφεται παρὰ τοῦ ποιητοῦ, δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἀξίαν τινὰ ἀληθείας καὶ πραγματικότητος, ἀλλὰ τοῦτο συμφωνεῖ ἐντελῶς μετὰ τοῦ μυθολογικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ τοῦ πολέμου, καὶ τὰ ἐρείπια ἀρχαίου φρουρίου, ὡς περιγράφονται παρὰ τοῦ Δρ. Σχλίεμαν, ἤθελον δικαιολογεῖ πληρέστατα τοὺς ἀρχαίους ποιητὰς μετενεγκόντας τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ ἀρχαίου πολέμου χάριν τῆς Ἑλένης εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν θέσιν. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν τοῦτο οὕτως ἔχῃ, τὸ νὰ ζητῇ τις ὅμως ν' ἀνεύρῃ τὸ *ἀμφικύπελλον δέπας* τοῦ Πριάμου ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τοῦ Χίσαρλικ, εἶναι οὐχὶ ὀλιγώτερον τολμηρὸν ἢ νὰ ζητῇ τις εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τὸ ἀμφικύπελλον δέπας, τὸ ὁποῖον ὁ Ἥφαιστος ἐδώρησεν εἰς τὴν Ἥραν ἢ εἰς ἄλλην τινὰ θεότητα.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐν Τροίᾳ οὐδέποτε θέλουσιν ἀποκαλύψει τοὺς θησαυροὺς τῶν Ὁμηρικῶν ἡρώων, καθὼς οὐδέποτε θέλει εὑρεθῇ ἡ πανοπλία τοῦ Uter Pendragon ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ Tintagel ἢ τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα τοῦ ἐρυθροπώγονος Φριδερίκου ἐν τοῖς ὑπογείοις τῶν Kyffhäuser.

Μετὰ τὴν κρίσιν τοῦ βιβλίου τοῦ κυρίου Σχλίεμαν ὑπὸ Max Müller καλὸν κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν καὶ ἄλλην σύντομον ἀρχαιολόγου, ὃς ἰδὼν ἐν Ἀθήναις τὰς ἀρχαιότητας τοῦ κυρίου Σχλίεμαν ἔγραψε τὴν γνώμην του περὶ αὐτῶν ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι τῷ ἐπιγραφομένῳ «Im neuen Reich» 1873 τόμῳ Β'. σελίδι 591.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΤΡΟΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΣΧΛΙΕΜΑΝΝ.

«Ἀεπτομερῆ περιγραφὴν τῶν σχλιεμαννείων θησαυρῶν κατὰ τὸ παρὸν δὲν ἶνε δυνατὸν νὰ γράψῃ τις. Πρῶτον μὲν διότι ὁ κύριος Σχλίεμαν προφυλάττει τὰ πράγματά του ἀπὸ τὸ ἐταστι-

κὸν βλέμμα τοῦ θεατοῦ περισσότερον ἢ ὥστε νὰ δύναταί τις μετὰ πρόχειρον αὐτῶν ἔποψιν νὰ συλλάβῃ ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν καθ' ἕκαστα· ἔπειτα δὲ εἰς εὐσυνείδητον κρίσιν προσήκει πλήρης γνῶσις τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ τὰ πράγματα εὑρέθησαν, τοῦ βάθους ἐν ᾧ ἦσαν κεκρυμμένα κ. τ. τ. ἃ ἐγὼ οὐκ ἔχω· ὅτι ὅμως περὶ εὑρήματος τρωϊκῶν πραγμάτων δὲν δύναται νὰ γένῃ λόγος δὲν ἶνε χρεία νὰ τὸ εἴπω· ἀλλ' οὐδὲ ὡς προϊόντα προελληνικῆς ἀναπτύξεως δὲν ἶνε δυνατὸν νὰ ἐκλάβῃ τις αὐτὰ κατ' οὐδένα τρόπον. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐξετελέσθησαν ἄνευ λογικοῦ σχεδίου καὶ εἰς μέρος ὅπερ ἐλάχιστα πάντων φαίνεται ὅτι συμφωνεῖ μὲ τὴν ὁμηρικὴν περιγραφὴν τοῦ Ἰλίου· ἀλλὰ θὰ τηρήσωσι βέβαια καὶ τὴν ἀξίαν των ὅτι ἐβεβαίωσαν ἀρχαῖα ἐδάφη πόλεως ἴσως καὶ ἐκ διαφόρων αἰώνων. Τὰ πλεῖστα τῶν πραγμάτων καὶ μάλιστα τὰ κατὰ μέγα μέρος χονδρὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα καὶ τὰ ἐνώτια, ἅπερ πολλαχῶς δύνανται νὰ συγκριθῶσι μὲ τὰ ἐξ ἰταλικοῦ ἐδάφους εὑρεθέντα χρυσία, ἔτι δὲ κεφαλῆς κόσμος, βραχιόλια κ.τ.τ. ὅπλα, περικεφαλαῖαι μόλις ἶνε δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσιν ὅτι ἐποιήθησαν πρὸ τῆς παρακμαζούσης περιόδου τῶν διαδόχων. Τελέως δὲ πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ ὁ ρυθμὸς τῶν πηλίνων εἰδωλίων καὶ ἄλλων μᾶλλον ἀσημάντων πραγμάτων τῆς τεχνικῆς βαναυσουργίας· ἀλλὰ διὰ τούτων δὲν ἀρνούμεθα βέβαια ὅτι πράγματά τινα, οἷον παραδόξου μορφῆς ἀγγεῖα πήλινα, ἃ, ὡς λέγεται, ἐκ μεγαλητέρου βάθους ἐξεφάνησαν, δυνατὸν νὰ ἀναχθῶσιν εἰς προτέραν περίοδον. Ἀλλὰ ταῦτα τὰ ἀγγεῖα, ὅσον ἐγὼ δύναμαι νὰ ἴδω, ἶνε μικρᾶς σημασίας· ὅμως ὡς εἶπα τόσον πλῆθος πραγμάτων δὲν ἶνε δυνατὸν νὰ ὑπαχθῶσι εἰς μίαν γενικὴν κρίσιν· πρὸς τοῦτο ἶνε ἀναγκαία πάντοτε σπουδαία ἐξέτασις, εἰς ἣν ἐγὼ κατὰ τὸ παρὸν στεροῦμαι τὴν εὐκαιρίαν. Ἡ πλήρης δημοσίευσις, ὅπως ὁ Σχλίεμανν τὴν προετοιμάζει καὶ ὅπως παραδοξοτέρα ἴσως ἀκόμα εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν βιβλιοεμπορίαν δὲν ἀνεφάνη, θὰ προξενήσῃ πλήρη σαφήνειαν, ἀλλὰ βέβαια καὶ ὁμηρικὸν γέλωτα· διότι τόσον μένει ἑκάστῳ καὶ μετὰ ἐπιπόλαιον παρατήρησιν ἀναμφίβολον, ὅτι ὅλο τὸ τρωϊκὸ στοιχειὸ ἶνε φάντασμα.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΡΙΣΙΝ

ΤΟΥ

MAX MÜLLER.

Περὶ τῆς ὁμηρικῆς ἀσπίδος τοῦ Δρ. Σχλιεμμαν.

Ὁπόσον κακὸν δύναται νὰ προξενήσῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἐπί τινα βέβαια χρόνον, περιγραφὴ ἀρχαίων πραγμάτων ἐκ προκαταλήψεως πηγάζουσα, βλέπομεν συχνά· ἐν τῇ ἀνωτέρω δὲ (σελ. 385 ἑ.) κριτικῇ πραγματείᾳ τοῦ ἐνδόξου σοφοῦ Max Müller ἔχομεν λαμπρὸν παράδειγμα ὅτι καὶ ἄνδρες οὐχ οἱ τυχόντες παρασύρονται ἐνίοτε ὑπὸ ἀμαθεστέρων εἰς σφάλματα καταπληκτικά. Ὁ κύριος Max Müller ἐπίστευσεν ὅτι ὁ κύριος Δρ. Σχλίεμμανν ἔχει ἀληθῶς ἐν τῇ ἐξ Ἴσαρλικ συλλογῇ τῶν ἀρχαιοτήτων του καὶ *ἀσπίδα ὀμφαλόεσσαν*· διότι ἀνέγνωσε τὰ παχέα ῥήματα τοῦ κυρίου Δρ. Σχλιεμμάνου περὶ αὐτῆς ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Αὐγούστης καὶ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τῶν τρωϊκῶν ἀρχαιοτήτων του. Ἴσως δὲν ἶνε κανὲν ἄλλο πρᾶγμα τόσον γνωστὸν ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ ὅσον ἡ *ἀσπὶς*, καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς μορφὰς καὶ τροποποιήσεις εἰς τὰ διάφορα ἔθνη. αἱ διάφοροι δὲ αὗται μορφαὶ ἐπαναλαμβάνονται εἰς τὰ διάφορα μνημεῖα τῆς τέχνης κατὰ ἑκατοντάδας καὶ χιλιάδας· οὕτως ἡ *βοιωτικὴ* καλουμένη *ἀσπὶς* εἰς χιλιάδας βοιωτικῶν νομισμάτων, διότι ἡ ἀσπὶς ἦν τὸ κύριον αὐτῶν ἐπίσημον· ἡ *μακεδονικὴ* πάλιν ἀσπὶς, ἥτις ἐντελῶς ὁμοιάζει καὶ μὲ τὸ σχῆμα τῆς ὁμηρικῆς, διότι ἶνε *ὀμφαλόεσσα* καὶ *πάντοσ' εἴσση*, εὑρίσκεται εἰς ἀναρίθμητα μακεδονικὰ νομίσματα καὶ εἰς πάντα τὰ τετράδραχμα Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ. καὶ εἰς ἄλλα δὲ πολλῶν πόλεων νομίσματα ὑπάρχει ἡ ἀσπὶς ἢ ὡς κύριον ἐπίσημον ἢ ὡς ὅπλον ἥρωός τινος ἢ τῆς Ἀθηνᾶς· ἀλλὰ καὶ εἰς παραστάσεις ἀγγείων γραπτῶν καὶ εἰς λίθινα καὶ πήλινα καὶ πάσης ὕλης μνημεῖα εὑρίσκεται συχνά· οἱανδήποτε δὲ μορφὴν καὶ ἂν ἔχῃ, εἴτε ὁλοστρόγγυλον, ὡς ὁ δίσκος τῆς πλήρους σελήνης, εἴτε αὐγοειδῆ, ὡς τὸ ἥμισυ φλοιοῦ αὐγοῦ κατὰ μῆκος διατετμημένου, εἴτε ἄλλως πως ἐσχηματισμένη, πάντοτε ἶνε ἔσωθεν ἤτοι ἐκ τοῦ μέρους ὅθεν κρατεῖται διὰ τοῦ βραχίονος καὶ τῆς χειρὸς ἐκ τῶν ὀχάνων *κοίλη*, ἔξωθεν δὲ

κυρτὴ ποτὲ μὲν μᾶλλον ποτὲ δὲ ὀλιγώτερον, καὶ ὅταν ἔχῃ ὀμφαλὸν, κεῖται οὗτος προβεβλημένος ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας· διότι ἐκεῖ μάλιστα ἦνε ἀναγκαῖος οὐ μόνον ὡς κόσμημα ἀλλὰ μᾶλλον εἰς στερεότητα τοῦ ὅπλου· διότι τὸ κέντρον τῆς ἀσπίδος σκεπάζει καὶ τὸ κέντρον τοῦ σώματος τοῦ ὁπλίτου, καὶ τοῦτο μάλιστα πλήττεται ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ ἀντιπάλου καὶ ἀνάγκη νὰ ᾖ νε στερεὸν ἵνα ἀντέχῃ εἰς τὰς προσβολάς. Ὁ ὀμφαλὸς οὗτος ἔχει συνήθως σχῆμα κωνικὸν, πολλάκις ὅμως ἐπὶ τῶν πολυτελεστέρων ἀσπίδων κεῖται ἀντὶ κώνου πρόσωπον, οἷον σατύρου, ἢ ἄλλο τι ζῴδιον ὡς ἐπίσημον. Ἐπὶ τῶν τετραδράχμων Λυσιμάχου, ἅπερ εἰσὶ κοινότατα ἐν ἑκάστῃ συλλογῇ, βλέπει τις τὸ σχῆμα *ἀσπίδος ὀμφαλοέσσης*, ὡσαύτως καὶ εἰς τὰ τῶν βασιλέων τῆς Περγάμου. Ἀσπὶς δὲ ἔχουσα ὀμφαλὸν ἀντιθέτως, ἤτοι ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἐξωτερικῆς ἐπικύρτου ἐπιφανείας πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν κοιλότητα ἐπηρμένον, δὲν ἠκούσθη ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ μέχρι τῆς σήμερον (θὰ ἦτο δὲ καὶ ὅλως ἄσκοπος ὁ πρὸς τὰ ἔσω ὀμφαλὸς καὶ θὰ ἐμπόδιζε τὴν κίνησιν τῆς χειρὸς πλὴν ὅτι θὰ ἐγίνετο καὶ ἀδύνατον τὸ ὅπλον ἐν τῷ κέντρῳ). Ὁ κύριος Δρ. Σχλίεμανν ὅμως μόνος ἁπάντων κατώρθωσε νὰ ἀνεύρῃ καὶ τοιοῦτον μοναδικὸν σχῆμα ἀσπίδος, ὑπὸ μεγάλης ἐπιθυμίας νὰ ἔχῃ ἐν τῷ τρωϊκῷ του θησαυρῷ μετὰ τῶν λοιπῶν παραξένων του, *ἀμφεκυπέλλου, φιάλης, κρηδέμνου* καὶ τῶν λοιπῶν ἀναρμόστων εἰς τὰ πράγματά του ὁμηρικῶν ὀνομάτων καὶ μίαν κὰν *ἀσπίδα ὀμφαλόεσσαν*, ὁμηρικὴν, *πάντοσ' ἐΐσην*. Τί λοιπὸν ἦνε τὸ πρᾶγμά του, ἀφοῦ δὲν ἦνε ἀσπίς; Ὅστις ποτὲ ἐλούσθη ἐνταῦθα ἢ ὅπου δήποτε ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰς τουρκικὸν λουτρὸν, ἄμ' ἰδὼν τὸ ἀνεγνώρισε· διότι δὲν ἦνε ἄλλο τι παρὰ τὸ τάσι ἢ ὅπως ἄλλως καλούμενον χάλκινον ἐκεῖνο ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον ἕκαστος λουόμενος λαμβάνει, ὅπως ἀφοῦ λουσθῇ περιχυθῇ δι' αὐτοῦ ἔπειτα ἀφθόνως μὲ καθαρὸν νερὸν πρὸς ἀποκάθαρσιν τοῦ ῥύπου. Τοῦτο ἦνε ἡ ἀσπὶς τοῦ κυρίου Δρ. Σχλίεμανν, ὃς *παρέπλαγξε καὶ σοφόν*.

Ἐν Ἀθήναις 17 Φεβρουαρίου 1874.

ΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ.

Nach dem griechischen Orient. Reise-Studien von K. B. Stark, etc. (ἤτοι· Ὁδοιπορικαὶ μελέται κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, ὑπὸ Κ. Β. Στάρκ, καθηγητοῦ τοῦ ἐν Ἑϊδελβέργῃ πανεπιστημίου.) **Heidelberg, 1874.** [εἰς 8ᵒᵛ σελ. XII καὶ 408, μεθ' ἑνὸς τοπογραφικοῦ πίνακος τῆς Τρῳάδος καὶ μιᾶς φωτολιθογραφίας.]

Ἀγγέλλομεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ Ἀθηναίου τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀνωτέρω βιβλίου διὰ πολλοὺς λόγους. Ὁ συγγράψας αὐτό, ἀρχαιολόγος ὢν τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἐκ τῶν διακρινομένων, περιγράφει οὐ μόνον ὅσα εἶδε διὰ γεγυμνασμένων ὀφθαλμῶν ἀρχαῖα πόλεων ἐρείπια καὶ ἄλλα τέχνης ἔργα παντοῖα ἐν ἰδιωτικαῖς καὶ δημοσίαις συλλογαῖς, ἀρξάμενος ἀπὸ Μονάχου, Βιέννης, Πέστης καὶ προχωρῶν καθεξῆς εἰς τὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Τρῳάδος, Σάρδεων, Ἐφέσου, Σμύρνης, Λέσβου, Σύρου, Ἀθηνῶν, Κερκύρας, μέχρι καὶ Βρεντεσίου, Ῥαβέννης καὶ Βονωνίας κτλ., ἀλλὰ πρὸς τούτοις ἀφηγεῖται καὶ περὶ πολλῶν πραγμάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν κατάστασιν τῶν νῦν ζώντων ἐν τῇ Ἀνατολῇ λαῶν καὶ ἐκφέρει (μετὰ μετριότητος, ἐννοεῖται, ὡς προσήκει εἰς ἄνδρα γραμμάτων καὶ καθεστηκυίας ἡλικίας) ἐντυπώσεις του τινὰς καὶ κρίσεις, ὡς τὰ πολλὰ ὄχι ἀφισταμένας τοῦ ἀληθοῦς καὶ δικαίου. Ἰδίως ἀναγνωρίζει, ὡς ἀπρόληπτος, τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Ἑλληνικοῦ στοιχείου τὴν σπουδαιότητα καὶ ἐλπίζει καὶ εὔχεται τὰ λῷστα περὶ αὐτοῦ. Εἰ δὲ καί τινα τῶν καθ' ἡμᾶς ἐλέγχει, ἃς μὴ βαρυθυμῇ διὰ τοῦτο ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης, ἀλλ' ἃς καρποῦται ὠφέλειαν παρ' ἀνδρὸς ἠπίως καὶ μετ' εὐνοίας ἐκφέροντος τοὺς ἐλέγχους.

Ἡμεῖς ἐξ ἀσχολιῶν ἀναγκαζόμενοι βραχὺν μόνον λόγον νὰ ποιήσωμεν περὶ τοῦ βιβλίου, δὲν δυνάμεθα τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ νὰ ἀναλύσωμεν, ὡς ἠθέλομεν, καὶ τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγνωστῶν μας εἰς τινα τῶν ἐν αὐτῷ ἐπιστημονικῶς ἐξακριβουμένων νὰ ἐπιστήσωμεν, ἰδίως εἰς τὰ περὶ τοῦ ὑπὸ τῷ Σιπύλῳ ὄρει ἀρχαιοσέ-

μνου τῆς Νιόβης ἀναγλύφου. Ἀρκούμεθα δὲ μόνον νὰ μνημονεύσωμεν ἐκ τῶν τοῦ βιβλίου τρία τινά, τὰ μὲν δύο ἔχοντα ἀναφορὰν εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν, τὸ δὲ τρίτον ἀλλοῖον. Καὶ δὴ α'. ὁ συγγραφεὺς ἐφρόντισε νὰ παράσχῃ περιγραφὰς ὁπωσοῦν λεπτομερεῖς ἰδιωτικῶν τινων συλλογῶν, τῶν μὲν πωλησίμων, τῶν δὲ οὔ, ὡς τῆς τοῦ Calvert ἐν Δαρδανελλίοις, τῆς τοῦ Gonzenbach ἐν Σμύρνῃ, τῆς τοῦ Τιμολ. Φιλήμονος καὶ τοῦ Ἰω. Σωτηριάδου ἐν Ἀθήναις, ἔργον ποιήσας χρήσιμον πολλαχῶς καὶ εἰς ἡμᾶς, ὄχι μόνον εἰς τοὺς Γερμανούς· β'. ἐκφράζει ἐντόνως τὴν ἑαυτοῦ τε καὶ πάντων τῶν ἀρχαιολογούντων εὐχὴν τοῦ νὰ ἴδωσιν ἐν οὐχ οὕτω μακρῷ χρόνῳ συντελουμένας τὰς οἰκοδομὰς τῶν δύο ἐν Ἀθήναις Μουσείων, τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων Βερναρδακείου καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, ἵνα μὴ ἐπὶ πλέον δυσκολεύηται ἡ μελέτη τῶν πολλοῦ λόγου ἀξίων ἀρχαιοτήτων ἡμῶν. Ἃς μάθωσι λοιπὸν καὶ ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου οἱ παρ' ἡμῖν τὰς ὑψίστας ἕδρας ἀναβαίνοντες καὶ καταβαίνοντες κυβερνήτορες, ὁπόσον τιμῶνται παρὰ τοῖς ἐπαΐουσι τά τε ἐκ παλαιοῦ περισωθέντα καὶ τὰ ὁσημέραι ἀνακαλυπτόμενα ἐν Ἀθήναις γλυπτά, ἀγγεῖα καὶ ἄλλα τέχνης ἔργα, ὡς καὶ αἱ ἀναρίθμητοι ἐπιγραφαί, καὶ ἃς ποιήσωσι, πρὸς θεοῦ, πᾶν τὸ δυνατὸν πρὸς ἀποτέλεσιν τῶν ἀπὸ ὀκταετίας καὶ δωδεκαετίας ἀρχινημένων Μουσείων μας. γ'. δέ τι ἀναφέρομεν ἀκόμη ἐκ τοῦ βιβλίου, ὃ εἰς ἡμᾶς, δὲν ἠξεύρομεν, ἂν δικαίως ἢ ἀδίκως, ἔκαμε βαθεῖαν ἐντύπωσιν, τοῦτο δὲ εἰλημμένον ἐκ τῶν ἐχόντων ἀναφορὰν εἰς τὰ νῦν πράγματα καὶ ἤθη τῶν λαῶν, τὸ ἑξῆς. Ὁ Στὰρκ περιγράφων ἐν σελίδι 69 μέχρις 70 τὴν ἐν Πέστῃ τῆς Οὐγγαρίας μεγαλοπρεπῆ οἰκοδομὴν τῆς Ἀκαδημίας, ἀνεγερθεῖσαν διὰ ἰδιωτικῶν συνδρομῶν, ἄλλα μὲν ἐπαινεῖ αὐτῆς, ἄλλα δ' ἐπικρίνει, οὕτως· «Πόση, λέγει, πολυτέλεια εἶναι ἐν τῇ μεγάλῃ Ἀκαδημαϊκῇ αἰθούσῃ, πόση δὲ καὶ ἐν τοῖς παρακειμένοις δωματίοις, ὡς καὶ ἐν τῷ συνήθει τῶν συνεδριάσεων τόπῳ! Βλέποντες δὲ ἡμεῖς ἐδῶ τὰς μεγάλας εἰκόνας τῶν ἱδρυτῶν καὶ τῶν ἑταίρων τοῦ σωματείου τούτου, ἔχομεν ἄρα ἐνώπιόν μας ἄλλο τι ἢ αὐτόχρημα ἱππότας, μόλις δέ πού τινα καὶ ἁπλῶς ἀκουσθέντα ὑπὲρ τὰ ὅρια τῆς Οὐγγα-

ρίας ἄνδρα ἐπιστήμης; Ὅταν (λέγει ἔτι, προχωρῶν ὁ Στάρκ·) φέρω εἰς τὴν μνήμην μου τὰς πανηγυρικὰς τῆς Βερολινείου Ἀκαδημίας συνεδριάσεις, γινομένας ἐν ἐκείνῃ τῇ σκοτεινῇ, στενῇ, ἀκόμη καὶ μὲ σκυθρωπὰ παραπετάσματα ἐσκευασμένῃ αἰθούσῃ, ὅπου ἡμεῖς ὡς σπουδασταὶ τότε εἰς τοὺς ἁπλοῦς καὶ συχνὰ ὑπεράγαν σιγανοὺς λόγους ἑνὸς Βοικχίου, Ἔγκε, Τρένδελεμβουργ, Ἰακώβου Γρίμμ ἐτείνομεν τὸ οὖς ἀκροώμενοι, — ὁποία ἀντίθεσις ἐκείνων πρὸς τούτους τοὺς πολυτελεῖς χώρους, ἔνθα πέριξ εὐρεῖα στοὰ διὰ τοὺς ἀκροατὰς, καὶ πρὸς τὰ ὑπερήφανα ταῦτα θρονία καὶ τὰ ἀναλογεῖα τῶν ἀγορευόντων ἐν Πέστῃ ἑταίρων! Ἐδῶ κτίζουσι τὴν οἰκοδομὴν διὰ τοὺς ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ Ἀκαδημαϊκούς, ἐκεῖ δὲ ἀποβάλλουσιν οἱονεὶ ἐπίτηδες καὶ αὐτὸ τὸ χρειῶδες καὶ ἀναπαυτικόν, ἵνα ἀφήσωσι μόνον τὸ πνεῦμα νὰ ἄρχῃ.»

Ταῦτα ἔγραψε διδάσκαλος, δυνάμενος νὰ σκέπτηται οὕτω, διότι ἀνήκει εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἐσχάτως ἔδειξε τοῖς πᾶσιν ἐκφανῶς, ὁπόσην ἔχει τὸ πνεῦμα ἰσχύν. Ἡμεῖς δὲ ἀναγνόντες αὐτά, ἐκρύψαμεν, ὁμολογοῦμεν, ὑπ' αἰσχύνης τὸ πρόσωπον, νομίσαντες, ὅτι περὶ ἡμῶν ἐγράφησαν, ἂν καὶ ὁ Στάρκ, ὅτε ἔγραφε ταῦτα, δὲν εἶχεν ἔτι φθάσει εἰς Ἀθήνας οὔτε εἶχεν ἰδεῖ τὸ μαρμαῖρον Σιναῖον μέγαρον.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ.

Ὁ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἀθηνῶν Ἑταιρίας ἀπόστολος Π. Σταματάκης, ἐργαζόμενος πρὸ μηνῶν ἀνενδότως ἐν Δήλῳ, ἐν Δένδρᾳ τῆς Λοκρίδος καὶ ἐν Τανάγρᾳ τῆς Βοιωτίας ἔπεμψεν ἐνταῦθα ἐκ πάντων τούτων τῶν τριῶν μερῶν διαδοχικῶς πολλὰς εἰδήσεις ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων καὶ ἰδίως ἀντίγραφα ἐπιγραφῶν, νεωστὶ εὑρεθεισῶν παρ' αὐτοῦ ἢ παρ' ἄλλων. Ἐκ τούτων σήμερον δημοσιεύομεν ὀλίγας, τὰς βραχυτέρας καὶ

εὐκολωτέρας εἰς μεταχείρισιν φιλολογικὴν, αἵτινες εἶναι ἐκ τῶν εὑρεθεισῶν ἐν τοῖς περὶ τὴν Τάναγραν τόποις ἐσχάτως, ὅτε παρανόμως ἀνέσκαπτον τάφους ἐκεῖ πολλοὶ ἐξ ἐπαγγέλματος τυμβωρύχοι καὶ τὰ μὲν μικρότερα τῶν ἀνευρισκομένων, μάλιστα πηλίνας μορφὰς καὶ ἀγγεῖα, ἀπεκόμιζον εἰς Ἀθήνας καὶ ἀλλαχοῦ πρὸς πώλησιν, τὰ δὲ μεγαλήτερα μάρμαρα διεσκόρπιζον ἐδῶ καὶ ἐκεῖ εἰς τὰ πλησίον χωρία πρὸς παντοίαν κατάχρησιν, ἕως οὗ πρὸ ἑνὸς περίπου καὶ ἡμίσεος μηνὸς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον διὰ πράξεώς του ἔθεσε τέρμα εἰς τὰ ἀθέμιτα ταῦτα ἔργα. Ὁ δὲ τῆς Ἑταιρίας ἀπόστολος, ὁ καὶ μάλιστα συντελέσας εἰς τὴν κατάπαυσιν τοῦ κακοῦ διὰ τῶν πρὸς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἑταιρίας ἐκθέσεών του καὶ τῶν ἐκ τούτων προκληθεισῶν παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ Δεληγεώργῃ προφορικῶν παραστάσεων, συνέλεξεν ἔκτοτε καὶ συλλέγει ἔτι ἐν τῷ χωρίῳ Σχηματαρίῳ ὅσους λίθους γλυπτοὺς καὶ ἐνεπιγράφους δύναται νὰ εὕρῃ ἐν τοῖς περιχώροις καὶ καταγράφει αὐτούς, σχηματίζων Μουσεῖον δημοτικόν.

Ἰδοὺ μία περικοπὴ ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Σταματάκη τῆς 8 Ἰανουαρίου 1874, δι' ἧς διαβιβάζει ἀντίγραφα δύο ἐπιγραφῶν·

«Ἐν τῷ χωρίῳ Διάτανῃ εὑρέθη στήλη πλατεῖα ἐκ τῶν συνήθων, ἔχουσα ἀετωμάτιον καὶ ἐπιγραφὴν λίαν περίεργον . . . τήνδε·

Ἐλπίς·
ταύτην ἔθαψεν ἡ σύνο-
δος τῶν Ἀθηναϊστῶν.

Ἑτέραν ὁμοίαν στήλην, ἀλλὰ πολλῷ ἐλάσσονα τῆς ἀνωτέρω εὗρον καὶ ἐν τοῖς ἀνασκαφεῖσι τάφοις, ὅτε συνέλεγον τὰς διεσπαρμένας, ἔχουσαν ὁμοίαν ἐπιγραφὴν ἐν Αἰολικῇ διαλέκτῳ, τήνδε·

Ἐπὶ Λυκάωνι·
Οὗτον ἔθα-
ψαν τὺ Ἀθα-
ναϊστή.»

Σημειοῦμεν ἡμεῖς, ὅτι αἱ δύο αὗται ἐπιγραφαὶ εἶναι τῶν μ. Χρ. Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὡς δεικνύουν τὰ χάρτινα ἀποτυπώματα, ἃ προχθὲς ἐλάβομεν (ἐλάβομεν δὲ καὶ μικρογράμματον ἀντίγραφον ἄλλης τρίτης ὁμοίας, λέγον·

Νικόμαχε
χαῖρε·
οὗτον ἔθαψαν
τὸ Ἀ(θαναϊστή).

Εἶναι αὗται αἱ ἐπιγραφαὶ περίεργοι ὄντως διὰ τὸ λίαν σαφὲς τῆς φράσεώς των, ἐξ οὗ δηλοῦται, ὅτι ἔρανός τις ἢ μᾶλλον θίασος ἢ ὀργεωνικὸν κοινὸν ἐν Τανάγρᾳ, ἢ σύνοδος τῶν Ἀθηναϊστῶν (ἐκ τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς παρωνυμουμένων) ἔθαπτε τοὺς οἰκείους ἑταίρους κοινῇ δαπάνῃ. Ἄλλως δὲ ἤδη καὶ πρότερον ἐγένοντο γνωσταὶ ἐπιγραφαὶ τοιαῦται, ἀλλὰ ἦσαν ὀλίγον ἀσαφέστεραι, οἷα λ. χ. ἡ ἐπὶ κιονίσκου ἐπιτυμβίου ἐν Ἀθήναις εὑρεθέντος (ἴδε τὴν ἡμετέραν Συλλογὴν Ἀττικῆς ἐπιγραφῶν ἐπιτυμβίων, ἀρ. 2362) ἡ λέγουσα·

Ἀρτεμίδωρος Σελευκεὺς· ἐρανισταί.

Τοιαύτη ἐπιγραφὴ εἶναι πιθανώτατα καὶ ἡ παρὰ τῷ Lebas (Attique, N° 390) ἡ νῦν ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις Ἀδριανείῳ στοᾷ, ἡ λέγουσα·

Εὐάμερος Ἀγνοθέμιδος χαῖρε. Ἡ βουλὴ· ὁ θίασος ὁ Φαίνεμάχου.

Τὸ ἔθος τοῦτο τοῦ θάπτειν τινὰς διὰ κοινῆς δαπάνης τῶν θιασωτῶν ἢ ἐρανιστῶν ἢ ὀργεώνων ἢ καὶ διὰ ἰδίας τῶν προεστηκότων ὁπωσδήποτε τῶν τοιούτων κοινῶν ἀναφέρεται πάνυ σαφῶς καὶ ἔν τινι ψηφίσματι εἰς τιμὴν ἑνὸς ταμίου τῶν ὀργεώνων τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν ἐν Πειραιεῖ (Ἐφημ. Ἀρχ. Ἀθ. 2584) ὡς ἑξῆς·

«Ἐπειδὴ Ἑρμαῖος Ἑρμογένου Παιονίδης ταμίας γενόμενος πλείω ἔτη εἴς τε τοὺς θεοὺς εὐσεβῶς διατελεῖ καὶ κοινῇ τοῖς ὀργεῶσιν καὶ ἰδίᾳ ἑκάστῳ εὔχρηστον ἑαυτὸν παρέχων. . . . . καί τισιν τῶν ἀπογεγονότων, οὐχ ὑπάρχοντος ἀργυρίου τῷ κοινῷ, προέμενος εἰς τὴν ταφήν, τοῦ εὐσχημονεῖν αὐτοὺς καὶ τετελευτηκότας. . . »

Ὅτι δὲ τὸ ἔθος τοῦτο ἦτο λίαν παλαιόν, συμπεραίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ἤδη ἔν τινι νόμῳ τοῦ Σόλωνος, ἀναφερομένῳ ὑπὸ Γαΐου ἐν Digest. XLVII, 22, 4, μνημονεύονται «ὁμόταφοι», οὓς καθὼς καὶ ἄλλα ἄλλως ὀνομαζόμενα κοινὰ ἡ πολιτεία ἀνεγνώριζε καὶ ἐξησφάλιζε τὴν ἐνέργειαν των καθ' ὅσον δὲν ἀπηγόρευον οἱ δημό-

σιοι νόμοι. Εἶχον δὲ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι τοιαῦτα collegia καὶ sodalicia (*).

Ἔτι δὲ λέγομεν, ὅτι Ἀθαναϊσταί, ὁμωνύμως τοῖς ἐν Τανάγρᾳ, ἤδη πρότερον ἐγνώσθησαν ὑπάρχοντες ἐν Ῥόδῳ, ἐξ ἐπιγραφῆς ἐκδοθείσης ὑπὸ Wescher ἐν τῇ Revue Archéol. 1864, II, p. 462. Παναθηναϊσταὶ δὲ ἐν Ῥόδῳ καὶ ἐν Τέῳ, ἐξ ἐπιγραφῶν ἐκδοθεισῶν ἐν C. I. Gr. ἀρ. 3073 καὶ 2528.

Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ: οὗτος, ἂν εἶναι καινοφανὴς ἢ ὄχι, δὲν εὐκολυνόμεθα τώρα νὰ εἴπωμέν τι βέβαιον.

Ἐκδίδομεν ἑξῆς καὶ δύο ἄλλας ἐπιγραφάς, ἐπίσης κατὰ τὰ ἐπεσταλμένα ἡμῖν παρὰ τοῦ Σταματάκη, ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ τῆς 3 Φεβρουαρίου 1874. Ἰδοὺ αἱ λέξεις του αἱ περὶ στήλης τινὸς μεγάλης, ἐφ' ἧς ἡ προτέρα τῶν ἐπιγραφῶν·

«Τὸ ἀρχαϊκὸν ἀνάγλυφον εἶναι λίθου πωρίνου, ὀλίγον σκληροῦ, τεθλασμένον περὶ τὸ μέσον περίπου εἰς δύο. Ἔχει ὕψος μὲν 1,97, πλάτος 0,53, καὶ πάχος 0,10 περίπου. Ἐπ' αὐτοῦ εἰσι ἀναγεγλυμμένοι λίαν προπεπτωκότες δύο ἄνδρες γυμνοί, ἱστάμενοι παραλλήλως καὶ κατὰ πρόσωπον ἤτοι ἐστραμμένοι πρὸς τὸν θεατήν. Τούτων ὁ μὲν φέρει τὴν δεξιὰν αὐτοῦ ἐκ τῶν ὄπισθεν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου τοῦ παρισταμένου αὐτῷ, τὴν δὲ ἀριστερὰν ἔχει καθειμένην πρὸς τὰ κάτω καὶ προσκολλημένην παρὰ τὸν ἀριστερὸν μηρόν, ὁ δὲ φέρει τὴν μὲν ἀριστερὰν αὐτοῦ ἐκ τῶν ὄπισθεν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου τοῦ παρισταμένου αὐτῷ, τὴν δὲ δεξιὰν ἔχει καθειμένην πρὸς τὰ κάτω καὶ προσκολλημένην παρὰ τὸν δεξιὸν μηρόν. Ἀμφότεροι στηρίζουσι τοὺς πόδας των ἐπὶ βάσεως συμφυοῦς, προεξεχούσης τοῦ πάχους τοῦ ἀναγλύφου κατὰ 0,33 καὶ ἐχούσης ὕψος μὲν 0,30, πλάτος δὲ 0,53. Καὶ ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν παριστανομένων προεξέχει ὀλίθος κατὰ 0,28, ὥστε

(*) Ἴδε ἐν γένει περὶ τούτων ἐν τῷ νεωστὶ ἐκδοθέντι βιβλίῳ τοῦ O. Lüders, γραμματέως τῆς παρ' ἡμῖν Γερμανικῆς πρεσβείας, τῷ ἐπιγραφομένῳ: Die Dionysischen Künstler, Berlin, 1873, τὰ ἐνσελ. 1 ἕως 49. Καὶ ὁ ἐν Παρισίοις Dr. P. Foucart ἐξέδωκε πρὸ μικροῦ ὅμοιον βιβλίον, τὸ Des associations réligieuses chez les Grecs, Paris, 1873.

διὰ τῆς προεξοχῆς ταύτης προδίδεται, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον ἀνεῖχέ τι. Ἡ κόμη ἀμφοτέρων ἐστὶ λίαν περιπεποιημένη οὕτως, ὥστε σχηματίζει ἑκατέρου δύο κομψοὺς βοστρύχους, ὧν ὁ μὲν κατέρχεται ἐπὶ τοῦ στήθους, ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ ὤμου πρὸς τὰ ὀπίσω, δρώμενος ἐκ τοῦ πλαγίου. Τὰ πρόσωπα ἀμφοτέρων εἰσὶν ἐντελῶς κατεστραμμένα εἰς προγενεστέραν ἐποχήν. Καὶ ἐπὶ τοῦ ἄλλου σώματος φέρει ὁ λίθος ἀμυχάς τινας, ἀλλ' οὐχὶ τοσοῦτον ἐπαισθητάς. Τὸ στῆθος ἀμφοτέρων, ἡ κοιλία καὶ οἱ πόδες ἀναλόγως τοῦ ὕψους, ὄντος περὶ τὸ 1,50, εἰσὶ λίαν ἰσχνὰ καὶ οἱονεὶ ἐσφηνωμένα. Ἐπὶ δὲ τῆς ἔμπροσθεν πλευρᾶς τῆς βάσεως φέρει ἡ στήλη τήν δε τὴν ἐπιγραφήν, ἧς μέρος ἀκολουθεῖ καὶ εἰς τὴν παρακειμένην πλαγίαν πλευράν·

Ἀμφάλκες ἔστασ' ἐπὶ Κιτύλοι ἐδ' ἐπὶ Δέρμυι.

Παρὰ δὲ τὴν ἀριστερὰν τοῦ ἑνὸς κνήμην γέγραπται

Κιτύλος.

Παρὰ δὲ τὴν δεξιὰν ταῦ ἄλλου

Δέρμυς.

Τῶν ἐπιγραφῶν τούτων λαβὼν ἀποτυπώματα οὐχὶ τόσον εὐκρινῆ, ἕνεκα τῶν δυσχερειῶν ἃς παρέχει ἡ χιών, ἀποστέλλω ὑμῖν ᾧδε·»

Τὰ ἀποτυπώματα ὅμως λαβόντες ἡμεῖς εὕρομεν ἐπιεικῶς καλά, καὶ ἀποδίδομεν ᾧδε τὸ σχῆμα τῶν μᾶλλον παραλλασσόντων τῆς συνήθους γραφῆς γραμμάτων·

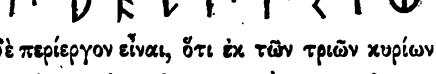

Πάντως δὲ περίεργον εἶναι, ὅτι ἐκ τῶν τριῶν κυρίων ὀνομάτων, τῶν περιειλημμένων τόσον ἁπλῶς καὶ καλῶς ἐν τῷ ἐπιτυμβίῳ ἑξαμέτρῳ, τὸ μὲν πρῶτον, ὁ Ἀμφάλκης, εἶναι σπανιώτατον καὶ ἀρχαϊκώτατον, διότι μόλις ἀναφέρεται παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ 4, 68 εἷς ἔγγονος τοῦ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων μάντεως Μελάμποδος ἔχων τοῦτο τὸ ὄνομα καὶ θεῖος ὑπάρξας ὁ αὐτὸς τοῦ ἑτέρου κλεινοῦ μάντεως Ἀμφιαράου, τὰ δὲ δύο ἄλλα ὁ Κιτύλος καὶ ὁ Δέρμυς εἶναι καὶ ὅλως πρωτοφανῆ, πιθανῶς δ' ἐτυμολογητέον τὸ πρότερον αὐτῶν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ φυτοῦ κιττὸς (κισ-

σός), γραφομένου ποτὲ ἀρχαϊκῶς δι' ἑνὸς τ κιτός, ἐξ οὗ θὰ ἔγινε τὸ ὑποκοριστικὸν Κιτύλος, διότι τὸ πρωτότυπον Κίττος (μετ' ἀναβιβασμοῦ τοῦ τόνου) ἦτο δὰ καὶ πολὺ σύνηθες παρ' Ἕλλησι κύριον ὄνομα. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ ἔτυμον τοῦ Κιτύλου καὶ τὸ τοῦ Δέρμυος, τοῦ Ἀμφάλκους ὅμως τὸ ὄνομα πάντως θὰ ἐπεχωρίασε καὶ θὰ ἐνέμεινεν ἐν τῇ Ταναγραίων χώρᾳ διὰ τὴν ταύτης γειτνίασιν πρὸς τὴν Ὠρωπίαν, ἔνθα ἐλατρεύετο ὁ Ἀμφιάραος, ὁ τοῦ ποτὲ Ἀμφάλκους ἀδελφιδοῦς. Τὰ κύρια δηλ. ὀνόματα τῶν παλαιῶν, μάλιστα τὰ περιεργότερα ἐξ αὐτῶν, δὲν ἦσαν ἄνευ λόγου καὶ αἰτίας ἐπιχωριάζοντα εἰς τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν τόπον, ὡς οὐδὲ σήμερον παρ' ἡμῖν. Οὕτω καὶ τὸ ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ ἐπιγραφῇ ὄνομα Λυκάων, ὅπερ διόλου ἴσως δὲν ἀπαντᾷ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, λόγον τινὰ εἶχε νὰ ἐπιχωριάσῃ ὁπωσδήποτε ἐν Βοιωτίᾳ, πιθανῶς τοῦτον, ὅτι δύο υἱοὶ τοῦ ὠμοῦ ἐκείνου ἐν τοῖς μυθικοῖς χρόνοις βασιλέως τῆς Ἀρκαδίας εἶχον μετοικήσει εἰς Βοιωτίαν. Ἴδε Πλουτάρχου Κεφαλ. Ἑλλην. 39.

Ἐκ τῆς αὐτῆς Ταναγραίας χώρας εἶναι καὶ ἡ ἑτέρα ἐνεπίγραφος στήλη, περὶ ἧς ὁ Σταματάκης ἐπέστειλεν ἡμῖν τὰ ἑξῆς·

«Ἐπαρουσιάσθη καὶ μία πλατεῖα στήλη, τετμημένη ἄνωθεν ὁριζοντίως καὶ ἔχουσα στεφάνην τὴν συνήθη, ὑπὸ δὲ τὴν στεφάνην τήν δε τὴν ἐπιγραφήν, ἀναμιμνήσκουσαν ἡμῖν τὸν πρῶτον ἱδρυτὴν τῆς Τανάγρας·

Τοὔνομα μὲν Χαρίας, Θήβη πατρίς, ἀλλὰ θανόντα | Ποιμάνδρου χυδανὴ γαῖα κατεσκίασε.»

Τῆς ἄνω ἐμμέτρου ἐπιγραφῆς ἐλάβομεν προχθὲς τὸ ἀποτύπωμα, δεικνύει δὲ τοῦτο σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ὁ Ποίμανδρος, ὁ ἐν στίχῳ 3ῳ, ὡς κτίστης τῆς Ταγάγρας ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου γνωρίζεται μάλιστα μὲν ἐκ τοῦ Πλουτάρχου ἐν Κεφαλ. Ἑλλην. 37, ἔπειτα δὲ καὶ ἐκ τοῦ Παυσανίου 9, 20, 1. Καινοφανὲς δὲ τὸ ἐπίθετον χυδανὴ ἐκ τοῦ ἀχρήστου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις χύω (εὐχρήστου δὲ παρ' ἡμῖν ἐν τῇ μορφῇ χύνω), ὅθεν καὶ τὸ χυδαῖος καὶ τὸ χύδην. Τοῦ δὲ τελευταίου ῥήματος κατε-

σκίασε σημασία καὶ χρῆσις οἵα ἡ ἐδῶ εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐν Σοφοκλέους Οἰδίποδι ἐπὶ Κολωνῷ, στίχῳ 406: ἢ καὶ κατασκιῶσι Θηβαίᾳ κόνει;

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 20 Φεβρουαρίου 1874.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΔΥΟ ΕΞ ΑΜΟΡΓΟΥ.

Τῶν δύο τούτων ἐπιγραφῶν ἀντίγραφα σταλέντα εἰς Ἀγγλίαν ἐξ Ἀμοργοῦ, ἀντέγραψε πάλιν ἐκεῖ φίλος καὶ ἔπεμψε τὰ ἑαυτοῦ ἀντίγραφα ἵνα δημοσιευθῶσι διὰ τοῦ Ἀθηναίου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπὸ τοῦ λίθου ἀντιγραφὴ δὲν εἶναι πανταχοῦ ἀκριβής, οὔτε ἐν τῇ τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Βοικχίου συλλογῇ ὑπάρχουσιν, ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ τούτων δημοσίευσις διὰ τοῦ Ἀθηναίου καὶ ἡ ἐξ εἰκασίας συμπλήρωσις καὶ διόρθωσις χωρίων τινῶν.

Σημειοῖ δ' ὁ φίλος, ὅτι ἡ μὲν πρώτη ἀναγινώσκεται ἐπὶ μαρμάρου τετραγώνου, ἡ δὲ δευτέρα ἐπὶ πλακός, εὑρισκομένων ἀμφοτέρων ἐν τῷ λιμένι Ἀμοργοῦ παρὰ τὸν ἅγιον Νικόλαον ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, ὡς εἰκάζει ὁ πέμψας αὐτὰς εἰς Λονδῖνον ἐξ ἄλλων πολλῶν αὐτόθι εὑρισκομένων ἐπιγραφῶν, ἃς οὕτως λέγει ὅτι ἔχει ἀντιγεγραμμένας.

Ὁ δῆμος
Δεοντεῖ Εὐρυδίκου
ἥρωϊ.
Τόν δ' ἀρετὰν ἀμίψα(σ)α Δεοντέα Εὐρυδίκοιο
τίμησεν πέτρα γυμνάδος ἐν τεμέν(ε)ι·
ἄρτι γὰρ ἐκ χ(λ)αμύδος νεοπενθὴς ὤχετ' ἐς Ἅδα
ὀκτωκαιδεχέτης, ματρὶ λιπὼν δάκρυα·
ὃν στεφάν(ῳ) τίμησ(ε) πόλις καὶ σήματι τῷδε
ΜΑΝΟΥΣ ἀγαθῶν καὶ προγόνων ἀρετάν,
Ὦ Μοίρας ἄτρυτοι ἀνανκαστῆρες ἄτρακτοι,
τὸν ἱερὸν πέμψαι(τ') εἰς δόμον εὐσεβέω(ν.

Μειλησίων τῶν Ἀμοργὸν Αἰγιάλην κατοικούν-
των ἔδοξεν ἄρχουσι, βουλῇ, δήμῳ, γνώμη στρα-
τηγῶν καὶ δεκαπρώτων, ἐχόντων δὲ καὶ τὴν πρυ-
τανικὴν ἐξουσίαν, εἰσηγησαμένου τὸ ψήφισμα
Αὐρ. Στραπίωνος Β'., ἐπιψηφισαμένου δὲ Αὐρ. Παγκρί-
του τοῦ Ἰάσονος, ἐγράφη κατὰ τὸν νόμον. Ἐπεὶ Αὐρ.
Πρειμίλα Αὐρ. Ἀγαθίνου θυγάτηρ ἀνθρώπου τῶν παρ'
ἡμεῖν λειτουργῶν ἀπὸ πρώτης ἡλικίας βίου σωφρό-
νως ἀρξαμένη καὶ εὐσταθοῦς(ως;) πάσης αἰδοῦς
καὶ κοσμιότητος ἐπιμελουμένη, φιλοπροσή-
γορός τε καὶ εὐπρ(σ)σήγορος πρὸς πάντας
μεμετρημένως κατὰ λόγον ὑπάρχουσα
ὡς (δ)κ' αὐτὸ (το)ῦτο ὑφ' ἑνὸς ἑκάστου οὐ μόν(ο)ν τῶν καταλογάδην ἀλλὰ καὶ τῶν πάνυ ἐπ' ἀξιώματος
στέργεσθαί τε καὶ ἀγαπᾶσθαι αὐτὴν, ΟΥΤΟΣ
.....ΝΟΥ.....

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

1874. Ἰανουάριος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις		756,00	χμ.
Μεγίστη »	»	763,70	(τὴν 2αν).
Ἐλαχίστη »	»	743,65	(τὴν 29ην).
Μέση θερμοκρασία		8,05	ἑκ.
Μεγίστη »		18,1	(τὴν 22αν)
Ἐλαχίστη »		—2,2	(τὴν 31ην).

Ἡμέραι βροχῆς 8, βροχῆς καὶ χιόνος 2, ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 51,84 χμ.

Ἡμέραι πάγου 2. Ἄνεμοι ἔπνευσαν ΒΑ 14 ἡμέρας, Β 5, ΒΔ 4, ΝΑ 2, Ν 1, Δ 1, ΝΔ 4.

Φεβρουάριος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις		754,45 χμ.	
Μεγίστη	»	»	767,56 (τὴν 11ην)
Ἐλαχίστη	»	»	742,31 (τὴν 13ην)
Μέση θερμοκρασία		7,35 ἑκ.	
Μεγίστη	»	17,6 (τὴν 18ην)	
Ἐλαχίστη	»	—2,7 (τὴν 7ην).	

Ἡμέραι βροχῆς 5, βροχῆς καὶ χιόνος 2, χιόνος 3, ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 32,54 χμ.

Ἡμέραι πάγου 7, ἀστραπῶν 2. Ἄνεμοι ἔπνευσαν ΒΑ 7 ἡμέρας, ΝΔ 7, Δ 5, ΒΔ 3, Β 3, Ν 3.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Ἐν σελ.	324	στίχ.	3	κάτωθεν	γρ.	Ausführliche
»	325	»	22	ἄνωθεν	»	Curtius
»	»	»	23	»	»	lateinische
»	»	»	34	»	»	zu
»	338	»	6	κάτωθεν	»	Humperding
»	»	»	5	»	»	Gymnasialwesen
»	343	»	19	ἄνωθεν	»	φθόγγους τῆς ἑαυτοῦ

Ἐν σελ. 383 στίχ. 5 κάτωθεν προστεθήτωσαν ὡς σημείωσις τὰ ἑξῆς·

«Συμφώνως πρὸς τὰ εἰρημένα, τὸ ἄγνωστον τοῖς ἀρχαίοις gaz, ὅπερ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν χημικῶν ἐκλήθη ἀνθρακοῦχον ὑδρογόνον, καλοῦμεν εἰς τὴν κοινὴν γάζιον, παραδεχόμενοι τὴν νέαν ταύτην λέξιν, ὡς ἐποίουν καὶ οἱ ἀρχαῖοι, παραδεχόμενοι παρασάγγης, γάζα, γαζοφυλάκιον, κ.τ.λ.»

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ.

Α'.

Τῆς πάλαι ποτὲ πρώτης τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἀριθμουμένης μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας, τῆς ἀμιλλωμένης τῇ Ῥώμῃ διὰ τὸν πληθυσμὸν τῶν κατοίκων καὶ τὸ κάλλος, τὴν λαμπρότητα καὶ πολυτέλειαν τῶν ἐν αὐτῇ μνημείων, ναῶν, βασιλείων καὶ ἄλλων δημοσίων οἰκοδομῶν, ὀλίγιστα μένουσι νῦν τὰ σωζόμενα ἴχνη, καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνικῶν ἔργων σπανίως ἀποκαλύπτεταί τι, καὶ τοῦτο ἠκρωτηριασμένον, πολλαχῶς ἐφθαρμένον, καὶ μόλις ἀμεῖβον τοῦ φιλαρχαίου τὸν ζῆλον καὶ τὴν σπουδήν. Ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Πτολεμαίων δὲν ἔμεινε πέτρα ἐπὶ πέτρας, ἀπὸ δὲ τῆς τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων σώζονται μόνοι οἱ ἐπὶ Τιβερίου Καίσαρος ἐξ Ἡλιουπόλεως μετενεχθέντες καὶ ἔμπροσθεν τοῦ Καισαρείου ἤ τοι Σεβαστείου στηθέντες δύο ὀβελίσκοι, ὧν ὁ μὲν ὄρθιος ἔτι, ὁ δὲ ἕτερος κατακεχωσμένος, καὶ πρὸς τούτοις ἡ εἰς τιμὴν τοῦ Διοκλητιανοῦ ὑπὸ Πουβλίου ἐπάρχου στηθεῖσα κατὰ τὸ Σαράπειον κολοσσιαία στήλη.

Τὸ παρὰ τὴν Νικόπολιν, ἤ τοι Ῥάμλε ἀραβιστὶ καλούμενον χωρίον, μέχρι πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐν μέρει σωζόμενον Ῥωμαϊκὸν φρούριον καὶ τὸ ἐν αὐτῷ πραιτώριον, ἔχον τὸ ἔδαφος διὰ ψηφίδων ζωγραφητὸν καὶ διηνθισμένον, κατεσκάφη ἐκ θεμελίων ἐν ἔτεσι 1871 καὶ 1872, καὶ οἱ λίθοι ἀνηρπάγησαν πρὸς καῦσιν ἀσβέστου καὶ οἰκοδομὴν τοῦ ἐκεῖ πλησίον ἀνεγερθέντος ἀκαλλοῦς καὶ ἄχαριν ἔχοντος ἀρχιτεκτονικὴν παλατίου. Τὸ ψηφωτὸν τοῦ πραιτωρίου ἔδαφος καλλιτεχνικώτατα διειργασμένον παρίστα νεανικὸν Βάκχον φέροντα στέφανον ἀμπέλου περὶ τὴν κεφαλὴν, καὶ κρατοῦντα ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ καλαύροπα ἀντὶ θύρσου εἰς ἀφομοίωσιν πρὸς τὸν

Ὄσιριν, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ σταφυλήν· ἐπὶ τῆς κάτωθι ἐπὶ τὰ δεξιὰ τοῦ ψηφοθετήματος γωνίας ἐπεγέγραπτο, ὡςαύτως ἐν ψηφῖσι, τοῦ τεχνίτου τὸ ὄνομα CEMPRON. TRAVIT. Ø. Τὸ ψηφοθέτημα καὶ πρὸ τῆς κατασκαφῆς ἔτι τοῦ φρουρίου κατεστράφη καὶ διηρπάγη, ἀφύλακτον ἀφεθὲν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν παροδιτῶν.

Τί ἀπέγεινεν ἐκ τῆς ἐκεῖ εὑρεθείσης ἐκ μαρμάρου στήλης, καὶ τῆς μικρὸν περαιτέρω ἐν ἔτει 1860 ἀποκαλυφθείσης κρηπῖδος, δὲν γνωρίζω· ἡ μὲν ἔφερε μνημόσυνον ἐπιγραφὴν δηλοῦσαν, ὅτι ἔστησεν αὐτὴν ἡ ἐκεῖ στρατοπεδεύουσα Λεγεὼν Β' Τραϊανὴ Ἰσχυρὰ Γερμανικὴ (Leg. II Trajana Fortis Germanica) τῷ αὐτοκράτορι Καίσαρι Μάρκῳ Αὐρηλίῳ Ἀντωνίνῳ ἐν ἔτει τριακοστῷ τῆς δημαρχικῆς, καὶ ὀγδόῳ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας (169 μ. Χρ.)· ἡ δὲ ἑτέρα ἔφερεν, ὅτι τὸν ἐπὶ τῆς βάσεως ἀνδριάντα ἔστησαν οἱ δεκουρίωνες καὶ ἱππεῖς Ἄλης τῆς πρεσβυτέρας Γαλλικῆς, καὶ οἱ τῆς Α' τῶν Θρᾳκῶν Μαυριτανικῆς (Decuriones et alares Alarum Veteranae Gallicae et I Thracum Mavretanae) τῷ αὐτοκράτορι Λουκίῳ Σεπτιμίῳ Σευήρῳ ἐν ἔτει ἑβδόμῳ τῆς δημαρχικῆς καὶ ἑνδεκάτῳ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας (199 μ. Χρ.).

Οἱ τὸ φρούριον κατασκάψαντες δὲν ἐφείσθησαν οὐδὲ τῶν πρὸς νότον καὶ δυσμὰς παρακειμένων ῥωμαϊκῶν ταφῶν, τῶν συναπτουσῶν τὴν ἔωθεν τῆς Ἀλεξανδρείας Νεκρόπολιν μετὰ τῶν ταφῶν τῆς Νικοπόλεως. Αἱ ταφαὶ αὗται τῶν ἐν τῷ ὠχυρωμένῳ στρατοπέδῳ κατὰ καιροὺς θνησκόντων στρατιωτῶν καὶ ἀξιωματικῶν τῆς φρουρᾶς κατὰ τὸν ἐγχώριον τῶν Αἰγυπτίων τρόπον ἐν εἴδει ὑπογείων κρυπτῶν ἐκτισμέναι, παρέσχον σωρείας λίθων χρησιμευσάντων εἰς οἰκοδομὴν τοῦ ἐκεῖ ἱδρυθέντος τὰ τελευταῖα ἔτη ἐλεεινοῦ παλατίου καὶ τῶν παρακειμένων στρατώνων καὶ πολλὰς ἐπιγραφὰς ἐπὶ μικρῶν μαρμαρίνων πλακῶν, αἵτινες ἔγκτιστοι ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τῆς κρύπτης ἐδήλουν τὸ ὄνομα τοῦ ἐκεῖ κατατεθέντος νεκροῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλοῦντο Tituli παρὰ Ῥωμαίοις. Αἱ πλεῖσται τῶν τοιούτων ἐκ μαρμάρου ἢ ἄλλης τιτανώδους ὕλης πλακῶν ἐχρησίμευσαν εἰς καῦσιν ἀσβέ-

στου, ὀλίγισται δὲ ἐσώθησαν ὑπ' ἀρχαιοκαπήλων κλαπεῖσαι καὶ οὕτω σωθεῖσαι ἐκ τῆς βαναύσου ἐκείνης πανωλεθρίας. Ὅσων ἐξ αὐτῶν ἔλαβα γνῶσιν ἀνεκοίνωσα ἄλλοτε μέρος τῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Αἰγυπτιακῷ Ἰνστιτούτῳ, μέρος δὲ μένει μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτον. Τούτων ἁπασῶν παραθέτω κάτωθι ἀκριβῆ ἀντιγραφήν, ἀλλὰ πρὸ τούτου διὰ σαφεστέραν νόησιν κρίνω ἐπάναγκες ἐν παρεκβάσει νὰ ὑπομνήσω τοῖς ἀναγινώσκουσιν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ὀργανώσεως καὶ ἐσωτερικῆς διατάξεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ ἐν γένει, καὶ ἰδίᾳ περὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ καθεστηκυιῶν λεγεώνων.

Μετὰ πολλοὺς μετασχηματισμοὺς ἀπὸ τῶν πρώτων μέχρι τελευταίων χρόνων τῆς δημοκρατίας, μετὰ τὴν φθορὰν μεγάλου μέρους τῶν ἑκατέρωθεν στρατιῶν ἐπὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μεταξὺ Ἰουλίου Καίσαρος καὶ Πομπηΐου τὸ πρῶτον, καὶ ἔπειτα μεταξὺ Ὀκταυΐου Αὐγούστου καὶ Ἀντωνίου, ἔτι δὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Οὐάρου, ὅτε ἀπωλέσθησαν τρεῖς Λεγεῶνες καθ' ὁλοκληρίαν ἡ ΙΖ', ΙΗ' καὶ ΙΘ' ἐν ταῖς κλεισωρείαις τοῦ Τευτοβουργικοῦ δάσους ἐν Γερμανίᾳ, ἐγένετο ἐπὶ Αὐγούστου Καίσαρος νέα διοργάνωσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ εἰς εἴκοσι καὶ πέντε Λεγεῶνας, ὅτε ἀντὶ τῶν ἀπολεσθεισῶν τοῦ Οὐάρου τριῶν ὁ Αὔγουστος συνέστησε δύο νέας, τὴν ΚΑ' Ῥαγδαίαν (XXI Rapax) ἐν τῇ κάτω Γερμανίᾳ, καὶ τὴν ΚΒ' Δηϊοταριανὴν (XXII Dejotariana) ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ διαφόρους Πραιτωριανὰς κοόρτεις, ἤ τοι Σπείρας Στρατηγίδας (Cohortes Praetoriae), αἵτινες μετὰ τῶν παλαιῶν ἱππαρχιῶν ἐσχημάτιζον τὰ σώματα τῶν ἐπιλέκτων.

Κλαύδιος, Νέρων καὶ Γάλβας ἀνέδειξαν νέας Λεγεῶνας, ὥστε πᾶσαι ὁμοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ τρίτου ἐμφυλίου πολέμου (69 μ. Χρ.) ἠριθμοῦντο περὶ τὰς τριάκοντα. Οἱ Φλαυϊανοὶ αὐτοκράτορες καθήρεσαν τέσσαρας Λεγεῶνας, τὰς λαβούσας μέρος ὑπὲρ τοῦ Οὐϊτελλίου, καὶ ἀντικατέστησαν αὐτὰς διὰ τεσσάρων ἄλλων. Ὁ Τραϊανὸς συνέταξε καὶ αὐτὸς ἑτέρας δύο, τὴν Β' Τραϊανὴν Ἰσχυρὰν Γερμανικὴν (II Trajana Fortis Germanica) ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τὴν Α' Οὐλπίαν (XXX Ulpia) ἐν τῇ κάτω Γερμανίᾳ, περὶ ὧν ἀναφέρει Δίων Κάσσιος λέγων (LV. 24) «Τραϊανὸς δὲ δ ε ύ τ ε-

ηρον [στρατόπεδον συνέταξε] τὸ Αἰγύπτιον, καὶ τὸ τριακοσιστὸν τὸ Γερμανικόν, ἃ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπωνόμασε. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐποίησαν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν αὐτοκράτορες Μάρκος Αὐρήλιος καὶ Σεπτίμιος Σευῆρος, συστήσαντες ἄλλας Λεγεῶνας ἀντὶ παλαιῶν ἐξαφανισθεισῶν, καὶ προςθέσαντες νέας· ὥςτε ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Σευήρου ὁ Ῥωμαϊκὸς στρατὸς ἠρίθμει τριάκοντα καὶ τρεῖς Λεγεῶνας. Πολλῷ ὕστερον Διοκλητιανὸς, Μαξιμιανὸς καὶ ἐπὶ τέλους Κωνσταντῖνος συντάξαντες πολλὰς ἄλλας ἐγκατέστησαν αὐτὰς εἰς τὰς βορείους τοῦ κράτους ἐπαρχίας.

Ἑκάστη Λεγεὼν, στρατόπεδον καλουμένη παρ' Ἕλλησιν ἢ τάγμα ἑξακιςχιλίων ἀνδρῶν, περιελάμβανε δέκα κοόρτεις (Cohortes), σπείρας καὶ κοχώρτας καλουμένας ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς· ἡ δὲ σπεῖρα περιελάμβανεν ἓξ ἑκατονταρχίας ἤ τοι κεντυρίας (Centuriae) τριῶν ὅπλων· τὴν προσθίαν καὶ ὀπισθίαν τῶν ἀστάτων (hastati), τὴν προσθίαν καὶ ὀπισθίαν τῶν πριγκίπων (principes) καὶ τὴν προσθίαν καὶ ὀπισθίαν τῶν πιλάνων ἢ τριαρίων (pilani, triarii). Ἑκάστης κεντυρίας προΐστατο ὁ κεντυρίων, ἐξ οὗ ἐλάμβανε τὸ ὄνομα ἡ ὑπ' αὐτὸν κεντυρία, πάντων δὲ τῶν κεντυριώνων προεξῆρχεν ὁ τῆς προςθίας τῶν πιλάνων τῆς πρώτης σπείρας, καλούμενος πριμοπῖλος (primipilus, primopilus), ἀντικαθιστῶν ἐν καιρῷ τὸν στρατηγὸν τῆς Λεγεῶνος καὶ φέρων βαθμὸν σπειράρχου. Εἶχε δὲ ἑκάστη σπεῖρα τὸν ἴδιον αὐτῆς ἀρχηγὸν καλούμενον χιλίαρχον, σπειράρχην, ἢ ἔπαρχον σπείρας (praefectus cohortis) καὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς σημεῖον, ὃ ἔφερεν ὁ σημαιοφόρας (signifer)· ἡ δὲ πρώτη κεντυρία τῶν πιλάνων τῆς πρώτης σπείρας περιεφρούρει τὸν ἀετὸν τῆς Λεγεῶνος, δι' ὅ περ καὶ ὁ πριμοπῖλος αὐτῆς σημαιοφόρος ὠνομάζετο ἀετοφόρος (aquilifer).

Ἐπὶ δημοκρατίας ἡ Λεγεὼν διῃρεῖτο εἰς τριάκοντα διλοχίας (manipuli), ὧν ἑκάστη εἶχεν ἓν σημεῖον καὶ ἑπομένως ἕνα σημαιοφόρον δι' ἀμφοτέρας τὰς κεντυρίας ἤ τοι λόχους, τὴν προσθίαν τε καὶ ὀπισθίαν (Manipulos, exercitus minimas manus, quae unum sequuntur signum. Varro)· ἑπομένως ὑπῆρχον ἐν ἑκάστῃ Λεγεῶνι τριάκοντα σημεῖα καὶ τριάκοντα σημαιοφόροι διὰ τὰς ἑξήκοντα κεντυρίας (Manipulis, signiferis, quia se-

cundum antiquum morem in legione erant triginta; legió autem habebat decem cohortes, sexaginta centurias. Servius Honoratus ad Virgil. Aen.). Ἀλλ' εἰς τὸ μετέπειτα ἐπὶ Σκιπιώνων, μάλιστα δὲ ἐπὶ αὐτοκρατόρων, ἑκάστη κεντυρία εἶχεν ἴδιον σημεῖον, καὶ ἑπομένως ἑκάστη Λεγεὼν ἑξήκοντα σημεῖα καὶ σημαιοφόρους (Antiqui . . . Cohortes in Centurias diviserunt, et singulis Centuriis singula vexilla constituerunt. Vegetius de re militari), ἤ τοι τὸν ἀετὸν (aquila), ὃν περιεφρούρει καὶ ἔφερεν ἡ πρώτη κεντυρία τῆς πρώτης τῶν πιλάνων σπείρας, καὶ ἐννέα ἕτερα σημεῖα (signa) διὰ τὰς λοιπὰς ἐννέα σπείρας, παρὰ ταῦτα δὲ καὶ πεντήκοντα μικρότερα σημεῖα (vexilla) διὰ τὰς ἄλλας πεντήκοντα κεντυρίας, ἐφ' ὧν ἐπεγέγραπτο ὁ ἀριθμὸς ἑκάστης ἰδίᾳ σπείρας τε καὶ κεντυρίας.

Πᾶσαν Λεγεῶνα ἠκολούθει καὶ ἱππαρχία (Ala) 720 ἱππέων, ἧς ὁ ἀρχηγὸς ἐκαλεῖτο χιλίαρχος ἢ ἔπαρχος ἄλης (tribunus ἢ praefectus alae) μετὰ ἰδίου σημείου (vexillum ἢ signum) καὶ σημειοφόρου ἢ σημειαφόρου, ὡς ἀπαντᾶται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς (signifer ἢ vexillarius), καὶ διῃρεῖτο εἰς τρεῖς δεκουρίας (decuriae), ὧν ἑκάστης προΐστατο δεκουρίων (decurio), ὁ καὶ δεκανὸς καλούμενος ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς τῆς Αἰγύπτου ἐπιγραφαῖς.

Ἐπικουρικῶν σωμάτων, ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμμαχικῶν (Auxilia) ὑποτελῶν ἐθνῶν καὶ βασιλέων, ὑπῆρχον ἔτι ἴδιαι σπεῖραι πεζαὶ (Nationes. Sociae Cohortes. Cohortes peditatae), ἢ καὶ συμμιγεῖς πεζαί τε καὶ ἱππικαί, καλούμεναι Κοχῶρται ἢ Σπεῖραι ἱππικαὶ (Cohortes equitatae), ὧν ὁ ἀρχηγὸς ἐκαλεῖτο χιλίαρχος. ἢ ἔπαρχος σπείρας (tribunus ἢ praefectus Cohortis), ὁ δὲ φέρων τὰ σημεῖα ἐλέγετο σημειοφόρος ἢ σημειαφόρος (signifer)· συνίσταντο δὲ αἱ σπεῖραι αὐταὶ ἐκ χιλίων ἢ καὶ πεντακοσίων μόνον ἀνδρῶν, δι' ὃ ἐκαλοῦντο πολλάκις χιλιαρχίαι ἢ πεντακοσιαρχίαι (Cohortes miliariae ἢ quingenariae), καὶ διεκρίνοντο ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ διοικοῦντος ἀρχηγοῦ, πάντοτε ἀνδρὸς Ῥωμαίου, ἢ τῆς ἐπαρχίας καὶ ἔθνους ὅθεν συνελέγησαν, ἢ τοῦ αὐτοκράτορος, ὃν ἐπὶ τῇ παραλαβῇ τῆς ἐξουσίας ἐπευφήμησαν. Ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις διεκρίνοντο ἔτι καὶ δι' ἀριθμῶν αἱ

διάφοροι ἐπικουρικαὶ σπεῖραι, δι' ὃ καὶ ἐκαλοῦντο Νούμεροι (Numeri), ὡς φαίνεται παρά τισι τῶν συγγραφέων καὶ τοῦ Συναξαριστοῦ, ὅςτις ἐν βίῳ Μηνᾶ τοῦ Αἰγυπτίου λέγει περὶ αὐτοῦ, ὅτι «ἦν ἐπὶ τῆς βασιλείας Μαξιμιανοῦ στρατευόμενος ἐν τοῖς Νουμέ»ροις, τοῖς λεγομένοις Ῥουταλικοῖς . . . ἐν τῷ Κοτυαείῳ Φρυγίας »Σαλουταρίας.»

Ὁ ἀνώτερος ἀρχηγὸς τῶν ἐν ἐπαρχίᾳ τινὶ στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐκαλεῖτο Ἔπαρχος τῶν στρατοπέδων (Praefectus castrorum), καὶ ὑπήκουε ταῖς διατάξεσι τοῦ πολιτικοῦ ἡγεμόνος, ὅςτις ἐν Αἰγύπτῳ ἐκαλεῖτο Ἔπαρχος Αἰγύπτου κατ' ἐξοχὴν, καὶ Αὐγουστάλις (Prafectus Aegypti; Augustalis).

Περὶ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ στρατιωτικῆς δυνάμεως ἐπὶ Αὐγούστου ἀναφέρει ὁ Στράβων (ΙΖ' 12), ὅτι ὑπῆρχον τρία τάγματα, ὧν τὸ ἓν κατὰ τὴν πόλιν ἵδρυτο Ἀλεξάνδρειαν, τἄλλα δὲ ἐν τῇ χώρᾳ, καὶ χωριστὰ ἐννέα ἔτι σπεῖραι Ῥωμαίων, τρεῖς μὲν ἐν τῇ πόλει, τρεῖς δὲ ἐπὶ τῶν ὁρίων τῆς Αἰθιοπίας ἐν Συήνῃ φρουροὶ τοῖς τόποις, ὅπου ἦν ὠχυρωμένον στρατόπεδον ἡ καλουμένη Παρεμβολὴ, καὶ τρεῖς κατὰ τὴν ἄλλην χώραν. Ἦσαν δὲ καὶ ἱππαρχίαι τρεῖς ὁμοίως διατεταγμέναι κατὰ τοὺς ἐπικαιρίους τόπους. Καὶ πράγματι ἐν ταῖς ἐν Αἰγύπτῳ εὑρεθείσαις ἀρχαιοτέραις ἀναμνηστικαῖς ἐπιγραφαῖς ἀπὸ Αὐγούστου μέχρι Νέρωνος εὑρίσκομεν ἀναφερομένας τὴν ΙΒ' Κεραυνοφόρον Λεγεῶνα (Leg. XII Fulminata), ἐλθοῦσαν ἐκ τῆς Συρίας, καὶ τὴν ΚΒ' Δηϊοταριανὴν (Leg. XXII Dejotariana), ἀναδιοργανωθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Αὐγούστου Καίσαρος καὶ ἱδρυθεῖσαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ τὴν Γ' Κυρηναϊκὴν Λεγεῶνα (Leg. III Cyrenaica), τὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Λεπίδου συνταχθεῖσαν ἐπὶ τῆς Τριανδρίας.

Τούτων ἡ μὲν ΙΒ' Κεραυνοφόρος, οὕτω κληθεῖσα ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν θυρεῶν φερομένου σημείου τοῦ κεραυνοῦ (Δίων Κάσσ. LV, 23.), ἡ κατὰ Εὐσέβιον καὶ Ξιφιλῖνον καλουμένη Κεραυνοβόλος, ἐπανέστρεψεν ἐπὶ Νέρωνος (65 μ. Χρ.) εἰς Συρίαν, ὅπου εὑρίσκετο ἐν καιρῷ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ (Tacit. Hist. V, I.) ὑπὸ Τίτου (70 μ. Χρ.), καὶ ἐκεῖθεν μετετέθη ἔπειτα εἰς Μελιτηνὴν, δι' ὅπερ καὶ ὠνομάσθη Κεραυνοφόρος

Μελιτηνὴ (Leg. XII Fulminata Melitena. Notit.— Imper.). Ἡ δὲ Γ' Κυρηναϊκὴ ἐπὶ Νέρωνος ἀπὸ τῆς Λιβύης μετατεθεῖσα εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐφρούρει καὶ τοὺς ἐν τοῖς μεθορίοις πρὸς τὴν Αἰθιοπίαν σταθμοὺς μέχρι Ψελκίδος, καὶ παρέμενεν ἐν Αἰγύπτῳ μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Τίτου, ὡς φαίνεται ἐξ ἐπιγραφῆς ἀπὸ τῆς ὀγδόης αὐτοῦ ὑπατείας (80 μ. Χρ.). Ἡ δὲ ΚΒ' Δηϊοταριανὴ ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς συστάσεώς της μέχρι τῶν τελευταίων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας τοῦ Τραϊανοῦ διέμενε πάντοτε ἐν Αἰγύπτῳ. Ἤδη ἐπὶ Ἰουλίου Καίσαρος Δηϊόταρος Τετράρχης Γαλατίας, καὶ παρὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς Συγκλήτου ἀνακηρυχθεὶς βασιλεὺς τῆς Μικρᾶς Ἀρμενίας, εἶχε σχηματίσει στρατὸν ἐξ ἰθαγενῶν Γαλατῶν, Φρυγῶν καὶ Ἀρμενίων, φερόντων ῥωμαϊκὸν ὁπλισμὸν καὶ ἐξησκημένων ῥωμαϊκῇ περὶ τὰ πολεμικὰ ἀγωγῇ. Ὁ στρατὸς οὗτος συγκαταλεγόμενος μεταξὺ τῶν συμμάχων, ἐν καιρῷ τῶν ἐμφυλίων πολέμων μεταξὺ Ἰουλίου Καίσαρος καὶ Πομπηΐου, καὶ μεταξὺ Αὐγούστου καὶ Ἀντωνίου, συνετάσσετο ἄλλοτε ὑπὲρ τῆς μιᾶς καὶ ἄλλοτε ὑπὲρ τῆς ἄλλης μερίδος· ἐπὶ τέλους, ὅτε ἡ Γαλατία κατέστη ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία (25 πρ. Χρ.), οἱ ἀπομένοντες ἐκ τοῦ Γαλατικοῦ αὐτοῦ στρατοῦ, οἷς ἐδέδοτο δικαίωμα Ῥωμαίου πολίτου, συνετάχθησαν εἰς ἰδίαν τὴν ΚΒ' Λεγεῶνα, ἥτις, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἐπικληθεῖσα Δηϊοταριανὴ, ὡρίσθη εἰς φρουρὰν τῆς Αἰγύπτου, ἔχουσα τὴν ἕδραν αὐτῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.

Ἐπὶ Νέρωνος, ἐκτὸς τῆς ΙΒ' Κεραυνοφόρου, καὶ ΚΒ' Δηϊοταριανῆς Λεγεῶνος, αἵτινες ἐφρούρουν τὴν ἄνω τῆς Αἰγύπτου χώραν, εὑρίσκοντο κατὰ τὴν πόλιν Ἀλεξάνδρειαν δύο ἄλλαι Λεγεῶνες, ἡ Ε' Μακεδονικὴ καὶ ἡ Γ' Φρετηνσία, καὶ σὺν αὐταῖς ἡ Γ' Κυρηναϊκὴ κατὰ τύχην παροῦσα ἐκ Λιβύης (Ἰώσηπ. Ἰουδ. πολέμ. Β' ιη'. 8). Ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ κολοσσοῦ τοῦ Ἀμενώφιος, ἢ Μέμνονος κατὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ Ῥωμαίους, ἐν τῷ περὶ Θήβας ποιεῖται μνείαν τῆς ΙΒ' Κεραυνοφόρου Λεγεῶνος καὶ τῆς ΚΒ' Δηϊοταριανῆς ἐν ταύτῳ, φέρουσα χρονολογίαν τὸ ια' ἔτος τοῦ Νέρωνος καὶ τὴν ιζ' Καλενδῶν Ἀπριλίων (16 Μαρτίου. 64 μ. Χρ.). Ἀλλὰ τὸν μῆνα Αὔγουστον τοῦ ἑπομένου ἔτους (65 μ. Χρ.) ἡ μὲν ΙΒ', ἡ

Κεραυνοφόρος, ἐπανέστρεψεν εἰς Συρίαν, καὶ τὸν Σεπτέμβριον ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Κεστίου Γάλλου εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ὅτε παροξυνομένου τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου, ὁ Οὐεσπασιανὸς ἀπὸ τῆς Ἀχαΐας, ἔνθα συνῆν τῷ Νέρωνι, ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τῖτον (67 μ. Χρ.) ἐπ' Ἀλεξανδρείας, ἵνα ἄρῃ ἐκεῖθεν ἔτι τὴν Ε' Μακεδονικὴν καὶ Ι' Φρετηνσίαν, καὶ φέρῃ κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ (Ἰωσηπ. Ἰουδ. πολ. Γ'. ά. 1.), ὅπου μετὰ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς καὶ ἔμεινεν ἡ Ι' Φρετηνσία, ἐν ᾧ ἡ Ε' Μακεδονικὴ μετὰ τῆς ΙΕ' Ἀπολλιναρίας ἐπανέστρεψαν διὰ τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Μοισίαν καὶ Παννονίαν (Ἰωσηπ. Ἰουδ πολ. Γ'. ά. 3. Δ'. α. 2. Ζ'. ά. 3.). Ὥστε ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας τοῦ Οὐεσπασιανοῦ καὶ Τίτου μέχρι Τραϊανοῦ, δὲν ἔμενον ἄλλαι Λεγεῶνες εἰμὴ ἡ Γ' Κυρηναϊκὴ καὶ ΚΒ' Δηϊοταριανὴ εἰς φρουρὰν τῆς Αἰγύπτου· δι' ὃ καὶ Τάκιτος (Hist. II, 6.) δύο ἀναφέρει Λεγεῶνας ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ὁ Ἰώσηπος ἀναφέρει (Ἰουδ. πολ. Β'. ις'. 4) ὅτι ἐπὶ Τίτου «δύο ἐγκαθήμενα τῇ πόλει τάγματα, τὴν βαθεῖαν Αἴγυπτον ἅμα τῇ Μακεδόνων εὐγενείᾳ ἐχαλίνου.» Ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ ἐκ τῆς ῥωμαϊκῆς νεκροπόλεως ἐν Νικοπόλει τῆς Ἀλεξανδρείας, ἣν μέλλω καταχωρίσαι ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, δεικνύει ἐπὶ Δομιτιανοῦ αὐτοκράτορος (81—96 μ. Χρ.) τὸ σύγχρονον τῆς στρατοπεδεύσεως τῆς τε ΚΒ' Δηϊοταριανῆς καὶ Γ' Κυρηναϊκῆς Λεγεῶνος ἐν τῷ αὐτῷ φρουρίῳ.

Ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ μὲν Γ' Κυρηναϊκὴ, ἥτις κατὰ τὸν Τάκιτον (Hist. V, 1.) καὶ αὐτὴ ἔλαβε μέρος ἐπὶ βραχὺ (70 μ. Χρ.) ἐν τῷ Ἰουδαϊκῷ πολέμῳ ἐν Παλαιστίνῃ παροῦσα κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ἐπέστρεψε καὶ ἔμεινεν ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ καὶ Τίτου αὐτοκρατόρων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἀποκατέστη ὑστερώτερα ὁριστικῶς ἐπὶ Τραϊανοῦ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀραβίᾳ, ἡ δὲ ΚΒ' Δηϊοταριανὴ, ἧς ἀναμνηστικαὶ ἐπιγραφαὶ σώζονται ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ τῶν χρόνων Νέρωνος, Δομιτιανοῦ καὶ Τραϊανοῦ, μετὰ τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον φαίνεται ὅτι ἤρθη ἐκεῖθεν μετατοπισθεῖσα ἀλλαχοῦ· πράγματι ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις ἀναφαίνεται ἡ ΚΒ' Λεγεὼν ἐν Καππαδοκίᾳ, ὅπου καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν Πάρθων ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (τῷ 162 ἔτει μετὰ Χρι-

στὸν) καὶ ἐξηφανίσθη ἐκ τῶν τάξεων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ.

Ἤδη ὁ αὐτοκράτωρ Τραϊανὸς εἶχε καταστήσει φρουρὰν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τῇ λοιπῇ τῆς Αἰγύπτου χώρᾳ τὴν ἀφ' ἑαυτοῦ ὀνομασθεῖσαν Β' Λεγεῶνα, Τραϊανήν, Ἰσχυράν, Γερμανικήν (Leg. II Trajana, Fortis, Germanica), ἥτις ἐκτὸς τοῦ ἐν Νικοπόλει τῆς Ἀλεξανδρείας φρουρίου, ἐφύλαττε καὶ πάντας τοὺς ἄλλους σταθμοὺς μέχρι τῶν πρώτων τοῦ Νείλου καταῤῥακτῶν, ἤ τοι τὸ ὕπερθεν τῆς Συήνης ὠχυρωμένον στρατόπεδον, τὴν καλουμένην Παρεμβολήν, πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν κατὰ καιροὺς ἐξ Αἰθιοπίας ἐπιδρομῶν. Ἦτο δὲ ἔκτοτε ἡ Β' Τραϊανὴ Λεγεὼν μόνιμος ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ μνείαν αὐτῆς ποιοῦσι πλεῖσται ἐν Αἰγύπτῳ εὑρεθεῖσαι ἐπιγραφαί, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν χρόνων Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς (138—161 μ. Χρ.), καὶ νομίσματα Ἀλεξανδρειανὰ ἐπὶ αὐτοκρατόρων Καρίνου καὶ Νουμεριανοῦ (284 μ. Χρ.). Μία τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι μάλιστα σημειώσεως ἀξία δι' ὤχρας γεγραμμένη ἐν τῷ ὑπογαίῳ τάφῳ Ῥαμεσσῆ τοῦ Ε' Μεραμῶν, ἤτοι κατὰ τοὺς Ἕλληνας Μέμνονος ἐν τῷ περὶ Θήβας, ἀναφέρουσα ὅτι «ἐμνήσθη Ἀσκληπιάδης, ἰατρὸς Λεγεῶνος Β' Τραϊανῆς Ἰσχυρᾶς L (ἔτει) ι' Ἀντωνίνου. Μεχεὶρ ά.» (26 Ἰανουαρίου 148.). Ἅπαξ μόνον καθ' ὅσον γνωρίζω φαίνεται νὰ ἐξῆλθε τῆς Αἰγύπτου πρὸς καιρὸν ἡ Λεγεὼν αὕτη, εὑρεθεῖσα ἐπὶ βραχὺ ἐν ταῖς Γαλλικαῖς ἐπαρχίαις καὶ ἀπαρτίζουσα μέρος τῆς στρατιᾶς τοῦ Οὐικτωρίνου (265—267 μ. Χρ.), ἀνακηρυχθέντος αὐτοκράτορος ἐν Γαλλίαις· ἐπανέστρεψε δὲ ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ (270—275) εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου παρέμεινε τρεῖς ὅλους αἰῶνας μέχρι τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ΙΕ' Λεγεὼν Ἀπολλιναρία, ἥτις μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ εἶχε μετατεθῆ ἐπὶ Τίτου εἰς Παννονίαν, ἐπὶ Τραϊανοῦ φαίνεται ὅτι ἐπανῆλθεν εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐφύλαττε τὴν ἄνω χώραν, διότι ἐν τοῖς ὑδρεύμασι, σταθμοῖς καὶ φρουρίοις τοῖς κειμένοις ἐπὶ τῆς ἀπὸ Μυὸς ὅρμου καὶ Λευκοῦ λιμένος εἰς Καινὴν καὶ Κοπτὸν ἀγούσης ὁδοῦ ἀπαντῶμεν φρουρούσας διαφόρους κεντυρίας τῆς ΙΕ' Λεγεῶνος Ἀπολλιναρίας, καὶ μάλιστα τὸν Κεντυρίωνα Ἄγνιον Ῥοῦφον ἐγκατασταθέντα παρὰ τοῦ Καίσαρος Τραϊα-

νοῦ, ἵνα προΐσταται πρὸς τοῖς τῶν μαρμάρων ἔργοις ἐν ταῖς τοῦ ὄρους Κλαυδιανοῦ λατομίαις.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ εἰς φρουρὰν καθεστηκυιῶν Αεγεώνων· περὶ δὲ τῶν ἱππαρχιῶν καὶ τῶν ἐπικουρικῶν σπειρῶν (Auxilia ἢ Nationes), περὶ τούτων σπανίως γίνεται μνεία παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι, καὶ μόλις ἐξ ὀλίγων νῦν ἔτι σωζομένων ἐπιγραφῶν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν τὴν ἐν Αἰγύπτῳ στάθμευσιν αὐτῶν. Οὕτως ἐν ταῖς παρὰ τὰς Φιλὰς λατομίαις ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ἀπὸ τῶν χρόνων Μάρκου Αὐρηλίου μνημονεύουσα Ἄλης Μαυριτανικῆς (Alae Mauritanicae), ἧς ὁ σταθμὸς ὑπῆρχεν ἐν Λυκοπόλει, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς Notitia dignitatum Imperii Orientis, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἐκεῖ ἦτο cuneus equitum Maurorum. Ἐπὶ τῆς ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Νικοπόλεως εὑρεθείσης κρηπῖδος, περὶ ἧς εἴρηται ἐν ἀρχῇ, ἐκ τῶν χρόνων Σεπτιμίου Σευήρου ἀναγράφονται ἱδρυταὶ οἱ δεκανοὶ καὶ ἱππεῖς Ἄλης τῆς πρεσβυτέρας Γαλλικῆς, καὶ Ἄλης Α' Θρακῶν Μαυριτανικῆς. Ἐν ἑτέρᾳ διγλώσσῳ ἐπιγραφῇ, ῥωμαϊστὶ καὶ ἑλληνιστὶ, εὑρεθείσῃ ἐν Συήνῃ, ἀναφέρεται ὅτι «Σέξτος Μηούϊος Σέξτου υἱός, Φαβία [φυλῇ]. Δομίτιος, ἱππεὺς σημειαφόρος Ἄλης Ἀπριανῆς, ἐτῶν κδ', ἄωρος ἐνθάδε κεῖται»· τῆς Ἀπριανῆς ταύτης Ἄλης (Ala Apriana) γίνεται μνεία ἐν τῇ Notitia dignitatum Imper. Orient. ὡς χρηματιζούσης ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κόμητος τῶν μεθορίων (Comes limitis Aegypti), καὶ σταθμευούσης ἐν Ἱππῶνι τοῦ Ἑρμοπολίτου.

Ἐν ταῖς λατομίαις τοῦ Κλαυδιανοῦ ὄρους παρὰ τὸν Μυὸς ὅρμον καὶ τὸν Λευκὸν Λιμένα σώζονται ἐπιγραφαὶ μνημονεύουσαι ἑλληνιστὶ «Σπείρας Α' Φλαουΐας Κιλίκων ἱππικῆς,» ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ· ἐν δὲ ταῖς παρὰ τὴν Συήνην μνημονεύεται ῥωμαϊστὶ ἡ αὐτὴ Cohors I Flavia Cilicum equitata ἀπὸ τῶν χρόνων Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς· ἐν δὲ ταῖς λατομίαις καὶ τοῖς ὑδρεύμασι τοῖς ἐπὶ τῆς ἀπὸ Καινῆς καὶ Κοπτοῦ εἰς Λευκὸν Λιμένα ἀγούσης ὁδοῦ γίνεται μνεία ἑλληνιστὶ «Κοχώρτης πρώτης Φλαουΐας Θρακῶν» ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Δομιτιανοῦ.

Μετὰ τὴν ἐν προοιμίῳ παρέκβασιν ταύτην, ἡ νόησις τῶν ἐν τῇ κατὰ Νικόπολιν νεκροπόλει, παρὰ τῷ πάλαι Ῥωμαϊκῷ στρατοπέδῳ εὑρεθεισῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν, καθίσταται εὔκολος καὶ σαφής· εἶνε δὲ αἱ μέχρι τοῦδε γνωσταί μου καὶ ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι αἱ ἑξῆς.

1.

LEG III CYR

ϟ IVLI SATVRNINI. IMP.
TITO. VIII. COS. A. XXII.
T. COMINIVS BASSVS. DA
MASCO. MILITAVIT. AN
NOS. XXII. VIXIT ANNOS
XXXX. H. E. S.

Legionis III Cyrenaicae, Centuriae Julii Saturnini, imperante Tito, octies Consuli, anno [stipendiorum] vigesimo secundo, Titus Cominius Bassus, Damasco. Militavit annos viginti duo; vixit annos quadraginta. Hic est sepultus.

«Λεγεῶνος Γ' Κυρηναϊκῆς, Κεντυρίας Ἰουλίου Σατουρνίνου, »ἐπὶ Τίτου αὐτοκράτορος, τὸ ὄγδοον ὑπατεύοντος, ἔτει κβ' τῆς »στρατείας, Τίτος Κομίνιος Βάσσος, ἀπὸ Δαμασκοῦ. Ἐστρατεύ»σατο ἔτη κβ', ἔζησεν ἔτη μ'. Ἐνταῦθα τέθαπται.»

Ἰστέον ὅτι τὸ σημεῖον ϟ ἐν ταῖς Ῥωμαϊκαῖς ἐπιγραφαῖς δηλοῖ τὸν Κεντυρίωνα ἢ τὴν Κεντυρίαν· τούτῳ δὲ ἀντιστοιχεῖ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς τὸ Κ ἢ Ρ ὡς ἀπαντᾶται πολλαχοῦ τῆς Αἰγύπτου, καὶ μάλιστα ἐν ἀναμνηστικαῖς ἐπιγραφαῖς στρατιωτῶν παρὰ τοῖς διαφόροις σταθμοῖς, τοῖς ὑδρεύμασι καὶ ταῖς λατομίαις. Ἔστι δὲ τὸ ὄγδοον τῆς ὑπατείας ἔτος Τίτου αὐτοκράτορος τὸ 80 μ. Χρ.

2.

G. FARSULFIUS STR
ABO. PTOLOMAIDE. N.
M. LEG. III. CYR. ⊓ IULI. SAT
URNINI. ANNOS UIXIT.
XXU. MILITAUIT ANNOS
IIII. H. S. E.

Gajus Farsulfius Strabo, Ptolomaide natus, miles Legionis III Cyrenaicae, Centuriae Julii Saturnini. Annos vixit viginti quinque ; militavit annos quatuor. Hic situs est.

«Γάϊος Φαρσούλφιος Στράβων, ἐν Πτολεμαΐδι γεννηθεὶς, στρα-»τιώτης Λεγεῶνος Γ' Κυρηναϊκῆς, Κεντυρίας Ἰουλίου Σατουρνί-»νου. Ἔζησεν ἔτη κε'. ἐστράτευσεν ἔτη δ'. Ἐνταῦθα κατατέ-»θειται.»

3.

C. NIGER. C. F. POL. MISS.
AMASIA. ET. M.
LONGINVS. M. F. POL. GANGR.
MIL. LEG. III. ⊓ LAEL. TIRON.

Cajus Niger, Caji filius, Pollia [tribu] missicius, Amasia; et Marcus Longinus, Marci filius, Pollia [tribu], Gangra, miles Legionis III, Centuriae Laelii, Tironum.

«Γάϊος Νίγρος, Γαΐου υἱὸς, φυλῆς Πολλίας, ἐξ Ἀμασείας, ἀπό-»στρατος· καὶ Μάρκος Λογγῖνος, Μάρκου υἱὸς, φυλῆς Πολλίας, ἐκ »Γάγγρης, στρατιώτης Λεγεῶνος Γ' [Κυρηναϊκῆς], Κεντυρίας »Λαιλίου τῶν Τιρώνων.»

Σημείωσαι ἐνταῦθα ὅτι οἱ ἐκ τῶν πόλεων τοῦ Πόντου, τῆς Παφλαγονίας καὶ Γαλατίας στρατιῶται, συντασσόμενοι τῇ Γ'

Κυρηναϊκῇ καὶ ΙΒ' Δηϊοταριανῇ Λεγεῶνι, ἐλάμβανον τὸ δικαίωμα Ῥωμαίου πολίτου, τῇ Πολλίᾳ καταγραφόμενοι φυλῇ. Τίρωνες δὲ ἐκαλοῦντο οἱ νεοσύλλεκτοι παρὰ Ῥωμαίοις, ὡς καὶ ὁ ἐπὶ Μαξιμιανοῦ καὶ Μαξιμίνου τῷ 297 ἔτει κατὰ τὸν Συναξαριστὴν μαρτυρήσας Θεόδωρος ὁ Τίρων, ἐκ τῆς κατὰ τὸν Πόντον Ἀμασείας, τῇ κεντυρίᾳ τῶν τιρώνων ἤ τοι πρωτοπείρων συγκαταλεχθείς.

4.

J. GAVIDIVS. J. F. QVI.
PRIMVS. VTICA. MIL.
LEG. XXII. DEIOT. ⊓ VALERI.
FABIANI. VIXIT. ANNIS
XXXIX. MIL. ANN. XIX. CVR.
EGIT. P. VALERIVS. PRIMVL.
MIL. LEG. III. CYR. ⊓ JVLI NIGRI.
H. S. E.

Julius Gauidius, Julii filius, Quirina [tribu], Primus, Utica, miles Legionis XXII Dejotarianae, Centuriae Valerii Fabiani. Vixit annis undequadraginta, militavit annos undeviginti. Curam egit Publius Valerius Primulus, miles Legionis III Cyrenaicae, Centuriae Julii Nigri. Hic situs est.

«Ἰούλιος Γαυΐδιος, Ἰουλίου υἱός, φυλῆς Κυρηνίας, Πρῖμος, ἀπὸ »Ἰτύκης, στρατιώτης Λεγεῶνος ΚΒ' Δηϊοταριανῆς, Κεντυρίας »Οὐαλερίου Φαβιανοῦ. Ἔζησεν ἔτη λθ', ἐστράτευσεν ἔτη ιθ'. Ἐ»κήδευσε Πούβλιος Οὐαλέριος Πρίμουλος, στρατιώτης Λεγεῶνος »Γ' Κυρηναϊκῆς, Κεντυρίας Ἰουλίου Νίγρου. Ἐνταῦθα κατατέ»θειται.»

Ὅθεν καταφαίνεται ἡ ἐν τῷ αὐτῷ στρατοπέδῳ σύγχρονος κατασκήνωσις τῆς τε Γ' Κυρηναϊκῆς καὶ τῆς ΚΒ' Δηϊοταριανῆς

Λεγεῶνος, καὶ τοῦτο ἐπὶ Δομιτιανοῦ αὐτοκράτορος (81—96 μ. Χρ.), καθ' ὅτι ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερομένη Κεντυρία Ἰουλίου Νίγρου, ἀναφαίνεται ἐν ἑτέρᾳ ἐπιγραφῇ τῶν παρὰ τῇ εἰς Λευκὸν Λιμένα (Cosseir) ἀγούσῃ ὁδῷ λατομιῶν χλωροποικίλου λίθου ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Δομιτιανοῦ.

5.

C. OCTAVIO. C. F. CLA.
VALENTI. MIL. LEG. XXII
˥ CRITTI. FIRMI. CORNICVLARIO
CASTRICI. PROCVLI. PRAEF. CASTRORVM.

Cajo Octavio, Caji filio, Claudia [tribu], Valenti, militi Legionis XXII [Dejotariana], Centuriae Crittii Firmi, Cornicularioo Castricii Proculi Praefecti Castrorum.

«Γαΐῳ Ὀκταυΐῳ, Γαΐου υἱῷ, φυλῆς Κλαυδίας, Οὐάλεντι, στρα-»τιώτῃ Λεγεῶνος ΚΒ', Κεντυρίας Κριττίου Φίρμου, Γραμματοφύ-»λακι Καστρικίου Πρόκλου στρατοπεδάρχου.»

Ἰστέον δὲ ὅτι Κορνικουλάριος ἐκαλεῖτο ὁ γραμματεὺς τοῦ παρὰ τοῦ στρατοπεδάρχου προεδρευομένου πραιτωρίου διὰ τὸ καθέζεσθαι ἐπὶ τὸ κέρας (cornu), ἤ τοι ἐν τέλει τῆς μηνοειδοῦς ἐν σχήματι ἡμικυκλίου ἑξέδρας τοῦ στρατιωτικοῦ δικαστηρίου.

6.

LEG. XXII. DEIOTER.
˥ CAESELLI. FUSCI.
M. PONTIUS. M. F. POL.
SABURIANUS. GAL.
UIXIT. ANNIS XXU.
MILITAUIT ANNIS. II. HIC
SITUS.
H. E. S.

Legionis XXII Dejoterianae, Centuriae Caesellii Fusci, Marcus Pontius, Marci filius, Pollia [tribu], Saburianus Galatia, vixit annis viginti quinque; militavit annis duo, hic situs. Hic est sepultus.

«Λεγεῶνος ΚΒ' Δηϊοτεριανῆς, Κεντυρίας Καισελλίου Φούσκου, »Μάρκος Πόντιος, Μάρκου υἱὸς φυλῆς Πολλίας, Σαβουριανὸς ἀπὸ »Γαλατίας, ἔζησεν ἔτη κε'. ἐστράτευσεν ἔτη β'. Ἐνταῦθα κατα»τεθείς. Ἐνταῦθα τέθαπται.»

Ἐν τῷ τίτλῳ τούτῳ σημείωσαι τὴν διάφορον γραφὴν Dejoterianae, ἀντὶ τῆς ὀρθοτέρας Dejotarianae.

7.

POMPEIVS VERINVS. MIL. LEG. II. TR. F
OR. GER. ⌉ VIR. POST. STIP. VIIII. ANTISTIVS P
ROBVS. PROC. INSTITVS. BEN. M. P.

Pompejus Verinus, miles Legionis II Trajanae, Fortis Germanicae, Centuriae Virgiliani, post stipendium nonum; Antistius Probus procurator institutus, bene merenti posuit.

«Πομπήϊος Οὐερῖνος, στρατιώτης Λεγεῶνος Β', Τραϊανῆς, Ἰσχυρᾶς, »Γερμανικῆς, Κεντυρίας Οὐϊργιλιανοῦ, μετὰ τὸ ἔνατον τῆς στρα»τείας ἔτος. Ἀντίστιος Πρόβος κηδεμὼν ἐγκατασταθεὶς ἐπαξίως »ἔθετο.»

Ἡ ἐπιτύμβιος αὕτη ἐπιγραφὴ γέγραπται ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς κάτωθεν τῆς ἀναγλύφου εἰκόνος τοῦ θανόντος στρατιώτου, παριστανομένου ὀρθίου καὶ κρατοῦντος ἐν τῇ δεξιᾷ τὸ δόρυ, τὴν δὲ ἀριστερὰν ἔχοντος ἐπὶ τὴν ἐπιμήκη καὶ ὀμφαλόεσσαν ἀσπίδα (clypeus). Ἄλλως δὲ ὁ στρατιώτης εἶνε ἐνδεδυμένος χιτῶνα καὶ χλαμύδα τὸν λεγόμενον σάγον (sagum) καὶ ἐζωσμένος παραζώνιον περὶ τὴν ὀσφύν του. Ὁ ἐν Παρισίοις Renier τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου ἐδημοσίευσε δὶς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιγραφὴν ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐπιθεωρήσει, ἀλλὰ τήν τε πρώτην καὶ δευτέ-

ραν φορὰν ἔχων ἐνώπιον αὐτοῦ πλημμελῆ ἔκτυπα ἀνέγνωσε καὶ ἐξήγησεν ἐσφαλμένως.

8.

D. M.

AVREL. ALEXANDRVS QVANDAM
SIGNIFER LEG. II. TRAIANAE FOR. GER.
COHOR. II. HASTAT. 7 PR. NATIONE MACE
DON. STIPENDIORVM XIII. ANNOS. VIXIT
AN. XXXI. AVREL. HELIODORVS LIBERTVS
ET HERES MONIMENTVM FECIT DIGNIS
SIMO PATRONO SVO. ∂.

Aurelius Alexandrus quandam Signifer Legionis II Trajanae, Fortis, Germanicae, Cohortis secundae, Hastatum Centuriae prioris natione Macedon, stipendiorum tredecim annos [merens], vixit annos triginta unum. Aurelius Heliodorus libertus et heres monimentum fecit dignissimo patrono suo.

«Θεοῖς χθονίοις. — Αὐρήλιος Ἀλέξανδρος σημειοφόρος ποτὲ Λε»γεῶνος Β' Τραϊανῆς, Ἰσχυρᾶς Γερμανικῆς, σπείρας Β', Ἀστά»των Κεντυρίας προσθίας, τὸ ἔθνος Μακεδὼν, ιγ'. ἔτη στρα»τεύσας, ἔζησεν ἔτη λά. Αὐρήλιος Ἡλιόδωρος, ἀπελεύθερος καὶ »κληρονόμος, τὸ μνῆμα ἐποίησε τῷ ἀξιωτάτῳ πάτρωνι αὐτοῦ.»

Ἄξιαι σημειώσεως εἶνε αἱ ἑλληνίζουσαι φράσεις Alexandrus καὶ Macedon ἀντὶ Alexander καὶ Macedo, καὶ τὸ ἀνορθόγραφον quandam ἀντὶ quondam. Γέγραπται δὲ καὶ αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ στήλης μαρμάρου λευκοῦ, κατατεθειμένης τὰ νῦν ἐν τῷ ἐν Βουλὰκ τοῦ Καΐρου Αἰγυπτιακῷ Μουσείῳ, κάτωθεν ἀναγλύφου εἰκόνος τοῦ θανόντος, παριστώσης αὐτὸν ὄρθιον ἐν μέσῳ δύο κατὰ γῆς ἐμπεπηγμένων σημείων (signa) πολεμικῶν, ἃ συνίστανται ἐκ χειρὸς ἀνοικτῆς ἐπὶ κοντοῦ καὶ πέντε προσηλωμένων δίσκων, τῆς χειρὸς (manus) εἰκονιζούσης τὸ δράγμα ἤ τοι χεῖρα στρατιωτῶν (manipulus) περιλαμβάνουσαν τὰς δύο κεντυρίας.

9.

M. TITVRIVS GAI F. MIL. LEG. II. TRAIANES. CHOR.
II. PRI. C. PRIOR
IS. NATIO. ITALVS. CONIVX. DVLCIS. SIMA. ERES.
B ΕΥΨΥΧΙ M

Marcus Titurius, Gaji filius, miles Legionis II Trajanês, Cohortis secundae, Principum Centuriae prioris, natione Italus. Conjux dulcissima, eres, bene merenti. Εὐψύχι.

«Μάρκος Τιτούριος, Γαΐου υἱὸς, στρατιώτης Λεγεῶνος Β' Τραϊα-»νῆς, σπείρας Β', Πριγκίπων Κεντυρίας προσθίας, τὸ ἔθνος Ἰτα-»λός. Σύζυγος γλυκυτάτη ἡ κληρονόμος ἐπαξίως [ἔθετο]. Εὐ-»ψύχει.»

Καὶ ἐνταῦθα ἀξία σημειώσεως εἶνε ἡ ἑλληνίζουσα φράσις Trajanês ἀντὶ Trajanae ἤ τοι Τραϊανῆς, ἔπειτα ἡ ἀνορθόγραφος τομὴ dulcis sima ἀντὶ dulcissima καὶ eres ἀντὶ heres, πρὸ πάντων δὲ ἡ ἑλληνιστὶ γεγραμμένη ἐπιφώνησις ΕΥΨΥΧΕΙ, εἰ καὶ ἀνορθογράφως διὰ τοῦ Ι ἀντὶ ΕΙ, εἰς ἀπόδειξιν τῆς ὁμοιοφώνου αὐτῶν προφορᾶς, ὡς ἔθος τοῖς Ἕλλησιν ἔκπαλαι, ἂν οὐχὶ πρότερον, τοὐλάχιστον ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Πτολεμαίων καὶ Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων.

Ἄλλως δὲ ἡ βραχεῖα καὶ πολλὰ σημαίνουσα αὐτὴ ἐπιφώνησις, ἑλληνιστὶ ἐκφερομένη ἐν ῥωμαϊκῇ ἐπιγραφῇ ἐπιτυμβίου τίτλου Ἰταλοῦ στρατιώτου, ὑποκρύπτει ἱστορίαν ὅλην συμβεβηκότος ἐκτάκτου κατὰ τὸν Β' τῆς ἡμετέρας χρονολογίας αἰῶνα, ἤ τοι τὴν πρώτην δι' Ἑλλήνων ἢ ἑλληνιζόντων Ἰουδαίων ἐξάπλωσιν τῶν δογμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν Ἐθνικῶν, οἵ τινες, μὴ ἔχοντες ἔτι τὸ θάῤῥος τῆς παῤῥησίᾳ ὁμολογίας τοῦ νέου αὐτῶν θρησκεύματος, ἐποίουν μὲν τὰς συνάξεις αὐτῶν ἐν τῷ κρυπτῷ, φανερῶς δὲ ἐξηκολούθουν πολιτευόμενοι ὡς Ἐθνικοί, καὶ μόνον διὰ συμβολικῶν τινων φράσεων ἐγίνοντο ἐνίοτε ἀλλήλοις γνωστοί. Σώζεται ἔτι παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν ἐν καιρῷ προπόσεων εὐχετικὴ προσφώνησις τοῖς πρεσβυτέροις μεταξὺ τῶν συνδαι-

τυμόνων «Καλῇ Ψυχῇ.» Οἱ πρῶτοι Χριςιανοὶ προςεφώνουν ἐν ταῖς μυστικαῖς αὐτῶν ἀγάπαις καὶ τοῖς περιδείπνοις εἰς μνήμην τῶν τεθνεώτων ἀδελφῶν «Εὐψύχει», καὶ ἐπέγραφον τοῖς μνήμασι τὸ ἱερὸν αὐτὸ λόγιον ἑλληνιστὶ, ὡς ἀπαντᾶται ἐν πλείσταις ὅσαις τῶν πρώτων αἰώνων χριστιανικαῖς ἐπιγραφαῖς ἐν Αἰγύπτῳ, περὶ ὧν ποιήσομαι λόγον κατωτέρω, ἢ καὶ ῥωμαϊστὶ ἐν Ἰταλίᾳ· **Ave bona anima, ἢ Ave anima pia.**

10.

M. AVREL. PTOLEVS. FILIVS
M. GAI. IVLI. PROCESSI. MIL.
LEG. II. TRAIANE. ꝏ.

Marcus Aurelius Ptolemaeus, filius Marci Gaji Iulii Processi, militis Legionis II Trajanae.

»Μάρκος Αὐρήλιος Πτολεμαῖος, υἱὸς Μάρκου Γαΐου Ἰουλίου Προ»κέσσου, στρατιώτου Λεγεῶνος Β' Τραϊανῆς.»

Ἡ ἐπιτύμβιος αὕτη ἐπιγραφὴ ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς φερούσης ἐν ἀναγλύφῳ τὴν εἰκόνα παιδὸς κατὰ γῆς καθημένου, καὶ κρατοῦντος ἐν τῇ δεξιᾷ στρουθίον, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ παγίδα, εὑρέθη κατὰ τὴν πέραν τῆς Νικοπόλεως μικρὰν Ταπόσιριν, τὸ ἀραβιστὶ νῦν Μάνδαρα καλούμενον ἐπὶ τῇ θαλάσσῃ χωρίον, ὅπου κατῴκει ποτὲ, ὡς φαίνεται, ἡ οἰκογένεια τοῦ ἐν Νικοπόλει χρηματίζοντος στρατιώτου τῆς Β' Τραϊανῆς Λεγεῶνος. Τὸ μακεδονικὸν ὄνομα τοῦ παιδὸς καλουμένου Πτολεμαίου ἐν ἀντιθέσει τοῦ ῥωμαϊκοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Προκέσσου δεικνύει ὡς εἰκὸς τὴν ἀλεξανδρειανὴν καταγωγὴν τῆς μητρός του, τὸ δὲ προςλαμβανόμενον ὄνομα Μάρκος Αὐρήλιος, τὴν ἐποχὴν τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ἐπὶ αὐτοκράτορος Μάρκου Αὐρηλίου (161—180 μ. Χρ.). Σημείωσαι δὲ καὶ ἐνταῦθα τὴν γραφὴν **TRAIANE** ἀντὶ **TRAIANAE** ἢ **TRAIANÊS.**

11.

FLAVIA· DOMITIA.
IVSTI FLIA. DAMASCO.

Flavia Domitia, Justi filia, Damasco. «Φλαουία Δομιτία, Ἰούστου θυγάτηρ, ἐκ Δαμασκοῦ.»

12.

ΓΑΙΟΣ ΟΥΑ
ΛΕΙΡΙΟΣ ΦΥ
ΛΗΣ ΑΙΜΥΛΙΑΣ
Η. ΚΒ.

«Γάϊος Οὐαλείριος, φυλῆς Αἰμυλίας, ἡλικίας [ἔτει] κβ'.»
Ἀμφότεραι αὗται αἱ ἐπιγραφαὶ εὑρέθησαν ἐν Νικοπόλει παρὰ τὸ στρατόπεδον, καὶ εἰκάζω ὅτι ἀνήκουσιν εἰς οἰκογενείας στρατιωτῶν.

13.

AVRELIVS SABIVS. MI. LEC. II. VIXI. ANN.
XXXV. MILIT. ANN. V. NVNAT. PO. SV
RUS. SARA. POSVIT. B. M.

Aurelius Sabius, miles Legionis II. vixit annos triginta quinque, militavit annos quinque. Nunatius, Pollia [tribu], Surus, Sarâ, posuit bonæ memoriæ.

»Αὐρήλιος Σάβιος, στρατιώτης λεγεῶνος Β', ἔζησεν ἔτη λε', ἐςρά»τευσεν ἔτη ε'. Νουνάτιος, φυλῆς Πολλίας, Σῦρος, ἐκ Τύρου, ἔθετο »ὑπὲρ ἀγαθῆς μνήμης.

Καὶ αὕτη ἔτι ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς εὑρέθη ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν ἐν Νικοπόλει παρὰ τῷ πάλαι ῥωμαϊκῷ στρατοπέδῳ, καὶ κατατέθειται νῦν ἐν τῷ Αἰγυπτιακῷ Ἰνστιτούτῳ.

(ἀκολουθεῖ)

Τ. Δ. ΝΕΡΟΥΤΣΟΣ.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΧΩΡΙΩΝ ΤΙΝΩΝ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ.

Α'.

Ἢ θοὸν εἰρεσίας ζυγὸν ἑζόμενον
ποντοπόρῳ ναῒ μεθεῖναι (Αἴαντ. ς. 246 κ. ἑ.)

Ὁ μὲν Σχολιαστὴς ἐξηγεῖ «ἕκαστον ἡμῶν δεῖ μεθεῖναι, τουτέστι ῥῖψαι ἑαυτὸν ἐν νηῒ καὶ φυγεῖν» ἣν ἑρμηνείαν ἐπιδοκιμάζει καὶ ὁ Δινδόρφιος. Ὁ δ' Ἑρμᾶννος ἀνευρίσκει «ἐν τῷ θοῷ ζυγῷ ἑζόμενον, εἰρεσίαν μεθεῖναι τῇ νηῒ» σύγχυσιν τῆς ἐννοίας. Ὁ Λοβέκκιος τούναντίον τὸ μεθεῖναι ἑρμηνεύει «χαλινοὺς μεθεῖναι» ἀσπαζόμενος τὴν γνώμην ταύτην· ἐπειδὴ λέγει, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς διὰ τῶν λέξεων ναῒ μεθεῖναι ἐννοεῖ ταὐτό, ὃ καὶ ὁ Οὐϊργίλιος (Αἰν. VI, ς. 1) διὰ τῶν classi immittit habenas. Ἀλλ' ὁ Βούνδερος, ἐπειδὴ αἱ ἀμέσως προηγούμεναι λέξεις «ποδοῖν κλοπὰν ἀρέσθαι» λέγονται ἀντὶ τῶν «ποσὶ φυγὴν ἀρέσθαι», τὴν ἔννοιαν τῆς φυγῆς γνωματεύει ἑλκτέαν καὶ εἰς τὸ μεθεῖναι, καὶ δὴ ἑρμηνεύει fugam navi committere τ. ἔ. φυγὴν τῇ νηῒ παραδιδόναι. Κατὰ δὲ τὸν Σχνεϊδεβῖνον ὁ χορὸς ἠδύνατο ἁπλούστερον νὰ εἴπῃ «θοὰν εἰρεσίαν ναῒ μεθεῖναι» = ταχεῖαν κωπηλασίαν τῷ πλοίῳ ἀφῆσαι, ἐφ' ὅσον ποιητικῶς τοῖς ἀργοῦσι πλοίοις ἐπιθυμία ἀποδίδοται τοῦ ἰδεῖν τὰς ἑαυτῶν κώπας κινουμένας, καθ' ἅπερ καὶ τ' ἀνάλογα παρὰ Λατίνοις vela dare rati. πρβ. καὶ Πλαύτου Mil. Glor. I, 1, 5, ὅπου ἡ μάχαιρα δέον νὰ παραμυθηθῇ, ἅ τε δὴ ἐπὶ μακρὸν σχολάζουσα φερομένη (feriata gestitatur). Ἐπειδὴ ὅμως πρὸς τὸ ποδοῖν κλοπὰν ἀρέσθαι δέον ν' ἀντιτίθηται τὸ ἐκπλεῖν, διὰ τοῦτο προστίθεται τὸ ἑζόμενον (ἤγουν τοποθετημένον ἐπὶ τῶν ἑδωλίων), ᾧ συνάπτεται τὸ θοὸν εἰρεσίας ζυγόν, ἐξ οὗ εἰς τὸ ναῒ μεθεῖναι ἐξυπονοητέον μόνον τὸ εἰρεσίαν. Τελευταῖον ὁ Οὐόλφιος (ὁ τὸν Αἴαντα ἔτ. 1858 ἐκδοὺς) λέγει, ὅτι τὸ ζυγὸν ἀνήκει καὶ εἰς ἀμφότερα τ. ἔ. καὶ εἰς τὸ ἑζόμενον καὶ εἰς τὸ μεθεῖναι = τὰ ἑδώλια τῇ νηῒ καὶ τῷ δρόμῳ αὐτῷ παραδιδόναι, ἀφιέναι, παραπέμπων εἰς Κρυγέρου Γραμμ. § 46, 6 καὶ ἐξηγῶν

τὴν φράσιν προςομοίως πρὸς τὰς προκαλεῖσθαι δίκην, προκαλεῖσθαι εἰς δίκην, διώκειν δίκην κ. ἑ.

Ἐκ ταύτης τῆς τηλικαύτης τῶν σοφῶν ἐκδοτῶν διαφωνίας εὐνόητος καθίσταται ἡ τοῦ προκειμένου χωρίου δυςκολία. Ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ οὐδαμῶς πείθεται ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς τοσοῦτον ἀσαφῶς ἐξέφρασεν, ὥστ' ἐν μιᾷ λέξει, δῆλον ὅτι τῷ μεθεῖναι, ἐννοεῖ διὰ τὸν αὐτὸν σχεδὸν λόγον διαφορώτατα ἀντικείμενα, οἷα τὰ *ἑαυτὸν*, *εἰρεσίαν*, *χαλινοὺς* καὶ *φυγήν*. Ἄλλην ἐπ' ἴσης δυςκολίαν ἐνορῶμεν ἐν ταῖς λέξεσιν «θοὸν εἰρεσίας ζυγόν»· διότι οὔτ', ἐπειδὴ ἐπὶ ἐδωλίων καθέζονται οἱ κωπηλάται, τούτου ἕνεκα τὰ ἐδώλια τῆς εἰρεσίας προςφυῶς συζεύγονται, οὔτ' ἐπειδὴ ἡ τῶν νηῶν ταχύτης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς τῶν κωπηλατῶν, νομίζομεν, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ ἐδώλια, ἐφ' ὧν κάθηνται οἱ ταχεῖς κωπηλάται, δύνανται νὰ ὀνομάζωνται ταχέα. Ὁ δὲ Βούνδερος ἐν τῇ ἐπικρίσει τῆς ἐκδόσεως τοῦ Λοβεκκίου (p. 102) φρονεῖ, ὅτι περὶ τῶν ἐδωλίων λέγεται, ὃ ἔδει κυρίως ῥηθῆναι περὶ τῆς ὅλης νηός. Ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο φαίνεται ἡμαρτημένον· ἐπειδὴ οὐδὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ τῷ μέρει, ὃ ἀντιμάχεται τῇ φύσει αὐτοῦ, ἂν καὶ περὶ τοῦ ὅλου πράγματος ὀρθῶς δύναται νὰ ῥηθῇ. Ἐντεῦθεν οὐχὶ μετὰ μείζονος τῆς ὀρθότητος φαίνεται, ὅτι δυνατὸν νὰ λέγηται ὠκὺ ἐδώλιον, ἢ ὠκὺ ἐφίππιον. Διότι ἅπασα ἡ ἔννοια ἤτοι τῆς βραδυτῆτος, ἢ ταχυτῆτος ἐκπηγάζει ἐκ τῆς συγκρίσεως κινήσεώς τινος πρὸς τὸ χρονικὸν διάστημα, ἐν ᾧ ἡ κίνησις ἐκείνη ἐπιτελεῖται. Εἰς τοῦτο δ' οὐδὲν ἀναφέρεται· ἄρα ἡ αἰτία τοῦ κινεῖσθαι ὑπάρχει ἐν τῷ πράγματι αὐτῷ τῷ κινουμένῳ, ἢ ἐκτὸς αὐτοῦ, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἂν κυριολεξία εἶναι, ἢ μεταφορά. Ὅπου λοιπὸν οὐδὲν ὑπάρχει οὔτε κινοῦν, οὔτε κινούμενον, ἐκεῖ οὐδὲ ταχύτης δυνατὸν νὰ ἐννοηθῇ. Ἀλλ' ἀδιαφόρως ἀποδίδεται τοῖς προσώποις ἐκεῖνο, ὃ ἔπρεπε ν' ἀποδοθῇ τῇ ἐνεργείᾳ, καὶ τίθεται τὸ ἐπίθετον θοὸς ἀντὶ τοῦ ἐπιῤῥήματος θοῶς. Τοῦτο ὅμως τότ' ἐγχωρεῖ, ὁπόταν ἡ ταχύτης τῆς ἐνεργείας γείνῃ καταφανὴς ἐν αὐτῷ τῷ πράγματι, ἢ ἐν τῷ προσώπῳ· πρβ. Αἴαντ. 1255

φεῦ· τοῦ θανόντος ὡς ταχεῖά τις βροτοῖς
χάρις διαῤῥεῖ.

καὶ Τραχιν. 1243.

καλῶς τελευτᾷς, κἀπὶ τοῖςδε τὴν χάριν
ταχεῖαν, ὦ παῖ, πρόςθες.

καὶ πάλιν Αἴαντος 725

βραδεῖαν ἡμᾶς ἄρ' ὁ τήνδε τὴν ὁδὸν
πέμπων ἔπεμψεν, ἡ 'φάνην ἐγὼ βραδύς.

διότι ἡ χάρις ὀρθῶς δύναται νὰ ῥηθῇ ταχεῖα ἡ ταχέως ἐκρέουσα, ἡ καταφανὴς γιγνομένη, καὶ ἑπομένῳ τῷ λόγῳ καὶ ἡ ὁδὸς βραδεῖα, ἥν τις βραδέως διανύει. Ταὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ὑπὸ Λοβεκκίου μνημονευομένων χωρίων, οἷον Τραχιν. 854 θοὰν νύμφαν ἄγαγες, διότι ταχεῖα καὶ αὐτὴ ἡ παρθένος δέον νὰ ᾖναι, ἡ ταχέως προσαγομένη, οὗ ὀλίγον παραλλάσσει τὸ ὁμηρικὸν ἐκεῖνο «θοὴν ἀλεγύνετε δαῖτα», καὶ τὸ παρ' Ἀπολλωνίῳ (IV, 201) ἀσπίδας... προσχόμενοι δηΐων θοὸν ἔχμα βολάων. Πλὴν ἀλλ' ὅμως τοῖς ἐδωλίοις καί περ τῆς νηὸς ταχέως φερομένης, οὐδεμία ταχύτης ἐστὶ προςνεμητέα, ἐπειδὴ οὔτε μεταβάλλεταί τι ἐν ἐκείνοις, οὔτε αὐτὰ αἰτίαν τινὰ μεταβολῆς ἐν ἑαυτοῖς περιέχουσιν. Οὐδ' ἐκποδὼν ποιεῖται ἡ δυςκολία, ἂν τὸ θοὸν συνδεθῇ τῷ μεθεῖναι. Ὁ δ' Εὐστάθιος διαῤῥήδην ὑφηγεῖται «θοὸς ζυγὸς παρὰ Σοφοκλεῖ ὁ μὴ αὐτὸς ὢν ταχὺς, ἀλλ' ὁ αἴτιος τοῦ ἐπιταχύνασθαι νῆα κωπηλάταις». Ἡ δ' αἰτία τῆς ταχύτητος δὲν εἶναι τῶν ἐδωλίων, ἀλλὰ τῆς κωπηλασίας.

Ἐκ τῶν εἰρημένων πειθόμεθα ἵνα διὰ τοῦ *θοὸν εἰρεσίας ζυγὸν* ἐννοῶμεν αὐτοὺς τοὺς κωπηλάτας, οὐδὲ τὸ παράπαν ἀμφιβάλλοντες, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς τὸ *εἰρεσίας ζυγὸν* μετεχειρίσθη ἀντὶ τοῦ ἐρετῶν ζυγόν, καθ' ἅπερ ὁ Ματθίας ἐν Γραμμ. § 429 διαλευκαίνει τὴν περὶ ἧς πρόκειται χρῆσιν, λέγων «οὐσιαστικὰ διαφόρων τάξεων συχνὰ ἐναλλάσσονται ἀλλήλοις, μάλιστα δὲ τὰ γενικὴν ἰδέαν εἴδους δηλοῦντα τίθενται ἀντὶ τοῦ ὡρισμένου προσώπου, ἢ πράγματος τ. ἕ. τὸ ἀφῃρημένον ἀντὶ τοῦ συγκεκριμένου οἷον

γένεσις	ἀντὶ	γεννήτωρ
γένος καὶ γενεὴ παρ' ἐπικοῖς	»	υἱὸς
νύμφευμα (Εὐρ.)	»	νύμφη

παίδευσις (Θουκ.)	»	παιδεύτρια
πρεσβεία	»	πρέσβεις
ξυμμαχία	»	ξύμμαχοι
ὀρφάνευμα	»	ὀρφανὰ κ. ἑ.»

Τῇ αὐτῇ μετωνυμίᾳ χρώμενοι καὶ οἱ Ῥωμαῖοι λέγουσι **remigium** ἀντὶ **remiges** ἴδ. Ὁρατίου **Ep. I, 6, 63: remigium vitiosum ithacensis Ulixi,** καὶ Λιβίου πολλὰ χωρία. Καὶ τότε τὸ *ζυγὸν* δὲν εἶναι σέλμα, ἀλλὰ συνωρὶς καὶ ζεῦγος· διότι τὸ ζυγὸν καὶ ζεῦγος σημαίνει ἀδιαφόρως τοὺς ὑποζυγίους ἵππους πρβ. Ἠλέκτ 728 κ. ἑ.

κἀξισώσαντες ζυγὰ
ἠλαυνέτων, τότ' ἄλλος, ἄλλοθ' ἄτερος
κάρα προβάλλων ἱππικῶν ὀχημάτων,

ὅπου τὰ ζυγὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σημαίνωσι τὸν ξύλινον ζυγόν, ἀλλ' οὕτω λέγονται αὐτοὶ οἱ σύζυγοι ἵπποι. Οὐδ' ἀλλοίαν ἑρμηνείαν ἐπιτρέπει τὸ πινδαρικὸν χωρίον (Νεμ. VII, 7 κ. ἑ.)

ἀναπνέομεν δ' οὐχ ἅπαντες ἐπὶ ἴσα·
εἴργει δὲ πότμῳ ζυγὸν
ἕτερον ἕτερα.

Τὴν δ' ἀφ'ἁρματοδρομίας ἀποῤῥέουσαν μεταφορὰν ἐξηγεῖ καὶ τὸ ῥῆμα μεθεῖναι, οὗ τὴν ἀληθινὴν σημασίαν καλῶς διεῖδεν ὁ Λοβέκκιος. Παραβάλλονται λοιπὸν κωπηλάται, οἱ διὰ τῶν κωπῶν τὴν ναῦν ἐλαύνοντες, πρὸς τοὺς ζυγοὺς τῶν ἵππων, τοὺς ἕλκοντας τὸ ἅρμα. Οὐδὲ τολμηρότερον φαίνεται εἰρημένον τὸ εἰρεσίας ζυγὸν τοῦ ἐν Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 899 τέκνων ξυνωρὶς, καὶ τοῦ παρ' Ἡσυχίῳ διασωθέντος εὐριπιδείου γλωσσήματος «ζεῦγος τριπάρθενον». Ἂν δὲ τὸ *εἰρεσίας ζυγὸν* σημαίνει τὰς τάξεις τῶν κωπηλατῶν, ὀρθῶς ἠδύνατο νὰ λέγηται καὶ θοόν. Ἀλλὰ διὰ τῆς προειρημένης ἑρμηνείας αἴρεται καὶ ἡ ἑτέρα δυςκολία, ἡ ἐν τῷ μεθεῖναι ὑπάρχουσα· διότι τοῦτο δέον νὰ συνδέηται οὐχὶ τῷ παντοπόρῳ ναὶ, ἀλλὰ τῷ εἰρεσίας ζυγὸν, καὶ δὴ λέγεται τὸ ζυγὸν μεθιέναι καθ' ἣν ἔννοιαν τὸ ἀνιέναι ἵππον ἐν Ἠλέκτ. 711

δεξιὸν δ' ἀνεῖς
σειραῖον ἵππον εἴργε τὸν προσκείμενον.

διότι ἡ χρῆσις ἑκατέρας τῆς λέξεώς ἐστιν ἐπίκαινος ἐπὶ πλείστων πραγμάτων· πρβ. καὶ Ὁμήρ. Ὀδυσ. Τ. 551

αὐτὰρ ἐμὲ μελιηδὴς ὕπνος ἀνῆκεν

καὶ Σ. 471 αὐτόθ.

εἴ με μεθείη
ῥῖγος καὶ κάματος, γλυκερὸς δέ μοι ὕπνος ἐπέλθῃ.

ὅπου τὸ ἀνιέναι καὶ τὸ μεθιέναι σημαίνουσιν ἀπολύειν τινὰ ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ ἐξουσίας. Καὶ ἐκ ταύτης ἀπέῤῥευσεν ἡ ἑτέρα σημασία solvere quod vinctum καὶ laxare quod constrictum. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ Ὅμηρος ἐν Ἰλ. Ρ. 539, λέγει κῆρ ἄχεος μεθέηκα, καὶ ὁ Σοφοκλῆς Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 1604 οὐδ' ἀνίεσαν στέρνων ἀραγμοὺς, ὅθεν δῆλον, ὅτι καὶ ἡ τοῦ λύειν καὶ ἡ τοῦ ἀνιέναι σημασία ἦτο κοινὴ ἐν ἑκατέρᾳ τῶν λέξεων. Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ παλαιοὶ ἔλεγον ἀνιέναι ἵππον, οὐδεμία αἰτία φαίνεται, δι' ἣν νὰ μὴ λέγηται μετὰ ἴσης ὀρθότητος καὶ μεθιέναι ἵππον. Οὐχὶ ἀπροσφυῶς λοιπὸν ὁ Λοβέκκιος παρέβαλε πρὸς ταῦτα τὸ προειρημένον χωρίον τοῦ Οὐϊργιλίου classique immittit habenas. Ὅ,τι δ' ἐκεῖνος συνάπτει τῷ ναὶ μεθεῖναι ἀμφίβολον ἂν ἔχεται ὀρθότητος· διότι διττῶς δυνατὸν ῥηθῆναι ἢ τὰς ἡνίας ἀνιέναι τῷ ἵππῳ, εἰς ὃ εἶδος καταλέγεται τὸ ὑπὸ τοῦ Λοβεκκίου μνημονευόμενον χωρίον τοῦ Πλουτάρχου (Β. Περικλ. Κ. 11) ἀνεὶς τῷ δήμῳ τὰς ἡνίας, ἢ ἀνιέναι τὸν ἵππον, ὃ λέγει ὁ Σοφοκλῆς ἐν τῷ προμνησθέντι χωρίῳ τῆς Ἠλέκτρας, διότι, ἐπειδὴ αἱ ἡνίαι ἀφίνονται τοῖς ἵπποις καὶ οἱ ἵπποι αὐτοὶ ἐπ' ἴσης ἀφίνονται. Ἀναλόγως λοιπὸν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι λέγουσιν immittere (=μεθιέναι), ἢ remittere (=ἀνιέναι) habenas equis, καὶ immittere equos· ἴδ. Οὐϊργιλ. Αἰν. V. 146

Nec sic immissis aurigæ undantia lora
concussere jugis.

Καὶ ὅ,τι μὲν ὁ Οὐϊργίλιος καλεῖ immittere jugum, τοῦτο ὁ Σοφοκλῆς μεθεῖναι ζυγόν.

Οὕτω τέλος κατορθοῦται καὶ ἡ τῷ ἰδίῳ οὐσιαστικῷ σύνδεσις τοῦ ἑζόμενον, ὃ ἐπειδὴ κοινῶς ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν συνάπτεται τῷ θοὸν εἰρεσίας ζυγὸν, ζητεῖται διὰ τί οἱ ναυτικοὶ ἑταῖροι τοῦ Αἴαντος ἠθέλησαν ἅπαντες νὰ καθεσθῶσιν ἐπὶ τῶν ἐδωλίων. Ὅθεν ἡ μὲν πλοκὴ θὰ ἦναι ἑζόμενον παντοπόρῳ ναί· ἡ δ' ἔννοια τοῦ ὅλου χωρίου ἡ ἑξῆς· «Τώρα ὠφελεῖ, ἵνα τις καλύψας τὴν κεφαλὴν κρυφίως ἤτοι διὰ τῶν ποδῶν φυγὴν ἐπισπεύσῃ, ἢ διὰ θαλασσίου δρόμου ἐπὶ τῆς νηὸς καθήμενος τὸν ταχὺν ζυγὸν τῆς κωπηλασίας ἀφήσῃ νὰ τρέχῃ».

Ἐν Πειραιεῖ, κατὰ Φεβρουάριον τελευτῶντα, 1874.

Ν. ΠΕΤΡΗΣ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΓΗΣ. (*)

Εἰ καὶ ὁ Νεύτων ἀπέδειξεν ὅτι αἰτία τῆς ὑπὸ τοῦ Ἱππάρχου ἀνακαλυφθείσης μεταπτώσεως τῶν ἰσημερινῶν σημείων εἶνε ἡ ἕλξις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ἐπὶ τῆς πρὸς τοὺς πόλους πεπιεσμένης γῆς, ἕνεκα ὅμως τοῦ ἐσφαλμένου συμπεράσματος περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως τόξου μεσημβρινοῦ διασχίζοντος τὴν Γαλλίαν, τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ ἀςρονόμου Κασσίνη, τὸ περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς συμπέρασμα τοῦ Νεύτωνος δὲν ἐγένετο δεκτὸν ἐν Γαλλίᾳ, καὶ ἐκ τούτου ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀπερρίπτετο καὶ ὁ νόμος τῆς γενικῆς βαρύτητος, ἐφ' οὗ ὁ Νεύτων ἐβασίζετο πρὸς εὕρεσιν τοῦ σχήματος τῆς γῆς. Κατὰ τὴν ἀναμέτρησιν δηλαδὴ τοῦ Κασσίνη ἐξήγετο ὅτι ἡ γῆ εἶνε πεπιεσμένη περὶ τὸν ἰσημερινὸν καὶ ἐπιμήκης περὶ τοὺς πόλους αὐτῆς, διότι τὸ τόξον μιᾶς μοίρας μεσημβρινοῦ εἶνε μακρότερον ἐν τῇ νοτίᾳ Γαλλίᾳ ἢ ἐν τῇ μεσαίᾳ καὶ ἔτι μακρότερον ἢ ἐν τῇ βορείᾳ, ὅθεν ἕπεται τὸ πρὸς τοὺς πόλους ἐπίμηκες σχῆμα τῆς γῆς. Δέον ὅμως ἐνταῦθα νὰ ὑπομνήσωμεν τί ἐννοοῦμεν

(*) Συνέχεια τοῦ ἐν τόμ. Β' τεύχ. δ', σελ. 300 ἄρθρου.

διὰ μήκους τόξου μιᾶς μοίρας ἐν τῇ περιπτώσει μὴ σφαιρικοῦ σχήματος τῆς γῆς, διότι πολλαχοῦ ἐν τοῖς ἑπομένοις θὰ ἔχωμεν ἀνάγκην τῆς ὑπομνήσεως ταύτης.

Ἐὰν ἡ γῆ ἦτο σφαιρικὴ (μὴ λαμβανομένων πάντοτε ὑπ' ὄψιν τῶν ἀνωμαλιῶν τῆς ξηρᾶς, ἀλλ' ὑποτιθεμένης τῆς θαλάσσης ὡς ἐκτεινομένης κάτωθεν ταύτης καὶ ἀποτελουμένου οὕτω τοῦ σχήματος τῆς γῆς ὑπὸ μόνης τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης)· ἐὰν, λέγομεν, ἡ γῆ ἦτο σφαιρικὴ, ἡ ἑκασταχοῦ κάθετος ἐπ' αὐτῆς, ἤτοι ἡ διεύθυνσις βάρους ἐλευθέρως κρεμαμένου, θὰ διηυθύνετο πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς. Οὕτως ἡ εἰς τὸ κέντρον σχηματιζομένη γωνία ὑπὸ τῶν καθέτων δύο τόπων, κειμένων εἰς τὸν αὐτὸν μεσημβρινὸν, θὰ ἦτο πάντοτε ἀνάλογος πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς γῆς μῆκος τοῦ τόξου τοῦ μεταξὺ τῶν δύο τόπων κυκλικοῦ μεσημβρινοῦ, ἀπανταχοῦ δὲ τῆς σφαιρικῆς γῆς αἱ μοῖραι τῶν μεσημβρινῶν θὰ ἦσαν ἴσαι πρὸς ἀλλήλας. Ἐὰν ὅμως οἱ μεσημβρινοὶ δὲν ἦνε κύκλοι, ἀλλ' ἐλλείψεις, τότε αἱ τῶν δύο τόπων κάθετοι δὲν θὰ σχηματίζωσι γωνίας πανταχοῦ ἀναλόγους πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς μέγεθος τοῦ μεταξὺ τῶν δύο τόπων ἐλλειπτικοῦ τόξου μεσημβρινοῦ· ὅσῳ μείζων ἡ καμπυλότης, τοσοῦτο μικρότερα τόξα ἀντιστοιχοῦσιν εἰς μιᾶς μοίρας γωνίαν, σχηματιζομένην ὑπὸ τῶν καθέτων, δηλαδὴ εἰς τὴν κατὰ μίαν μοῖραν ἀλλαγὴν τῆς διευθύνσεως τῆς καθέτου κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἕτερον τόπον μετάβασιν.

Λέγοντες δ' ἐν τοῖς ἑφεξῆς μέγεθος ἢ μῆκος μιᾶς μοίρας, θὰ ἐννοῶμεν τὴν εἰς μετρικὰς μονάδας ἔκτασιν τόξου, τοῦ ὁποίου αἱ εἰς τὰ δύο ἄκρα κάθετοι σχηματίζουσι γωνίαν μιᾶς μοίρας. Ἐὰν λοιπὸν ἡ γῆ ἦνε ἐξωγκωμένη περὶ τὸν ἰσημερινὸν, δέον αἱ μοῖραι αὐτόθι νὰ ἦνε μικρότεραι ἢ περὶ τοὺς πόλους, διότι περὶ τὸν ἰσημερινὸν οὔσης μείζονος τῆς καμπυλότητος ἀπαιτεῖται, νὰ διανύσωμεν μικρότερον ἢ περὶ τοὺς πόλους διάστημα, ὅπως ἡ διεύθυνσις τῆς καθέτου ἀλλάξῃ κατὰ μίαν μοῖραν.

Τὴν διεύθυσιν τῆς καθέτου παρέχει ἑκασταχοῦ τῆς γῆς ἡ διεύθυνσις βάρους ἐλευθέρως κρεμαμένου, τὴν ἀλλαγὴν δὲ τῆς διευθύνσεως ταύτης δυνάμεθα νὰ μετρήσωμεν συγκρίνοντες αὐτὴν ἑκα-

σταχοῦ πρὸς τὴν τοῦ ἄξονος τῆς ἡμερησίας περιστροφῆς τοῦ οὐρανοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γωνία, ἣν σχηματίζει ἡ κάθετος μετὰ τοῦ ἄξονος τῆς ἡμερησίας περιστροφῆς εἶνε ἡ διαφορὰ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους ἀπὸ 90°, ἕπεται ὅτι πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀλλαγῆς τῆς διευθύνσεως τῆς καθέτου δέον νὰ εὕρωμεν τὴν διαφορὰν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους τῶν δύο τόπων. Ἡ μέθοδος λοιπὸν πρὸς εὕρεσιν τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως τόξων μεσημβρινοῦ εἰς διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη συνίσταται εἰς τὴν διὰ τριγωνισμοῦ ἀναμέτρησιν τοῦ μεγέθους ἑκάστου αὐτῶν καὶ εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους τῶν ἄκρων ἑκάστου αὐτῶν, ἤτοι τῆς θέσεως αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως ἐντεῦθεν εὑρεθῇ ἡ τυχὸν ἀνισότης τῶν μοιρῶν κατὰ τὰ διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη· ἐὰν αὕτη πράγματι ὑπάρχῃ, δύναται νὰ εὑρεθῇ δι' αὐτῆς τὸ σχῆμα τῆς γῆς, ἐπὶ τῇ προϋποθέσει ὅτι οἱ παράλληλοι εἶνε κύκλοι. Ἀπαραίτητος συμπληρωτικὴ ἐργασία εἶνε ἡ ἀναγωγὴ πασῶν τῶν ἀναμετρήσεων εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, ἥτις παριστάνει τὸ σχῆμα τῆς γῆς ἐλεύθερον τῶν ἀνυψώσεων τῆς ξηρᾶς· πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης ὕψους τῶν διαφόρων σημείων τοῦ τριγωνισμοῦ.

Ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως λοιπὸν τοῦ μεγέθους τῆς μοίρας μεσημβρινοῦ διασχίζοντος τὴν Γαλλίαν κατὰ τὰ διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη ἐξήγαγεν ὁ Κασσίνης ὅτι ἡ μοῖρα εἶνε μείζων ἐν τῇ νοτίᾳ Γαλλίᾳ ἢ ἐν τῇ μεσαίᾳ, καὶ ἐν ταύτῃ πάλιν μείζων ἢ ἐν τῇ βορείᾳ· ὅθεν ἐσυμπέρανεν ὅτι ἡ καμπυλότης τῆς γῆς αὐξάνει καθόσον βαίνομεν πρὸς βορρᾶν, τούτου δ' ἕνεκα ἡ γῆ εἶνε πεπιεσμένη περὶ τὸν ἰσημερινὸν καὶ ἐξωγκωμένη περὶ τοὺς πόλους. Ἡ ἀναμέτρησις αὕτη τοῦ Κασσίνη, καίπερ σπουδαία διὰ τὴν πρόοδον τῆς γεωγραφίας, δὲν ἦτον ὅμως ἀρκούντως ἀκριβής, ὅπως δι' αὐτῆς ἐξακριβωθῇ τὸ ἀληθὲς σχῆμα τῆς γῆς. Πρὸς τοῦτο ἦτο ἀναγκαία καὶ ἀκριβεστέρα ἐργασία καὶ ἡ σύγκρισις τοῦ μήκους τόξων μᾶλλον ἀλλήλων ἀφισταμένων ἢ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς Γαλλίας, ἵνα οὕτω γίνῃ καταφανεστέρα ἡ διαφορὰ τοῦ μήκους τῆς μοίρας, καθόσον βαίνομεν ἀπὸ τοῦ ἰσημερινοῦ πρὸς τοὺς πό-

λους. Πρὸς ἄρσιν λοιπὸν πάσης ἀμφιλογίας ἐνεκρίθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ ιε' ἡ ἀποστολὴ ἐπιστημόνων εἰς τὴν Λαπωνίαν περὶ τὸν πολικὸν κύκλον καὶ εἰς τὴν Περουβίαν περὶ τὸν ἰσημερινὸν πρὸς εὕρεσιν τοῦ μεγέθους τῆς μοίρας εἰς τὰ δύο ταῦτα διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη.

Εἰς τὴν Λαπωνίαν μετέβησαν τῷ 1736 ὁ Μωπερτουΐσιος, ὁ Κλαιρῶτος καὶ ἕτεροι, μεθ' ὧν συνηνώθη καὶ ὁ Κέλσιος. Αἱ δυσχέρειαι, πρὸς ἃς εἶχον οὗτοι νὰ παλαίσωσι, προήρχοντο ἐκ τοῦ δριμέος ἐν ταῖς βορείαις χώραις ψύχους· ὅθεν ἠναγκάσθησαν πολλάκις νὰ ἐργάζωνται ἐπὶ χιονοσκεπάστων ἐκτάσεων.

Πολλῷ μείζονες ἦσαν ὅμως αἱ δυσχέρειαι πρὸς ἃς ἔμελλον νὰ παλαίσωσιν οἱ εἰς τὴν Περουβίαν μεταβάντες Βουγέρος καὶ Λακονδαμῖνος, μεθ' ὧν συνηνώθη καὶ ὁ Ἱσπανὸς Οὐλόης. Ἡ ἐργασία τῆς ἀναμετρήσεως ἐγένετο ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ὑψιπέδου τοῦ Κουΐτου (ἐν τῇ νῦν δημοκρατίᾳ τοῦ Ἰσημερινοῦ). Ἄνεμοι σφοδροὶ παρεμπόδιζον πολλάκις τὴν ἐργασίαν ἢ κατέστρεφον τὰ σημεῖα τοῦ τριγωνισμοῦ, ἐὰν τοῦτο δὲν ἐγίνετο ὑπὸ τῶν κατοίκων. Ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων δυσχερειῶν ἀπεπερατώθη ἡ ἐν Περουβίᾳ ἐργασία μόλις κατὰ τὸ 1743, ἐγένετο ὅμως μεθ' ὅλης τῆς τότε δυνατῆς ἀκριβείας. Ἐκ δὲ τούτου καὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀναμετρηθέντος τόξου, ἐκτεινομένου ἀμφοτέρωθεν τοῦ ἰσημερινοῦ, ἡ ἐργασία τῆς Περουβίας ἐλήφθη καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὑπ' ὄψιν πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ σχήματος τῆς γῆς, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ τῆς Λαπωνίας, διὰ τὴν μὴ ἀνάλογον αὐτῆς ἀκρίβειαν πρὸς τὴν τῶν ἐργασιῶν τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἡ ὀργυιά, ἧς ἐγένετο χρῆσις κατὰ τὴν ἐργασίαν τῆς Περουβίας, διατηρεῖται ἐν Παρισίοις ὑπὸ τὸ ὄνομα toise de Perou, καὶ αὕτη εἰς θερμοκρασίαν 13° Ρεωμύρου θεωρεῖται ἡ κανονικὴ ὀργυιά, πρὸς ἣν ἐσυγκρίθη καὶ τὸ ὕστερον εἰσαχθὲν μέτρον. Λέγομεν δὲ ὅτι τὸ μῆκος εἶνε κανονικόν, ὅταν ἔχῃ ὡρισμένην τινὰ θερμοκρασίαν, διότι, ὡς γνωστόν, τὸ μῆκος τῶν σωμάτων συμμεταβάλλεται μετὰ τῆς θερμοκρασίας αὐτῶν. Ἡ ἀλλοίωσις δ' αὕτη λαμβάνεται ὡς εἰκὸς ὑπ' ὄψιν κατὰ πᾶσαν καταμέτρησιν βάσεως, ὅπως οὕτω πάντα τὰ μετρώμενα μήκη συγκρίνωνται πρὸς γνω-

στήν τινα μονάδα κανονικὴν καὶ ἀναλλοίωτον. Μία δὲ τῶν λεπτοτέρων ἐργασιῶν εἶνε καὶ ἡ σύγκρισις τῶν πήχεων, ὧν ἐγένετο χρῆσις κατά τινα καταμέτρησιν πρὸς τὸ μῆκος τῆς κανονικῆς ὀργυιᾶς.

Τὰ ἐξαγόμενα τῶν δύο ἐργασιῶν εἶνε ὅτι τὸ μῆκος μιᾶς μοίρας ἰσοῦται εἰς μὲν τὸν ἰσημερινὸν πρὸς 56,753 ὀργυιάς, εἰς δὲ τὸν παράλληλον 66° 20′ πρὸς 57,437 ὀργυιάς, ἡ μοῖρα δηλαδὴ εἶνε μείζων περὶ τοὺς πόλους ἢ εἰς τὸν ἰσημερινόν.

Οὕτως ἐβεβαιώθη καὶ ἐμπειρικῶς τὸ ὑπὸ τοῦ Νεύτωνος διὰ τῆς θεωρίας εὑρεθὲν σχῆμα τῆς γῆς, ὅτι δηλαδὴ τοῦτο εἶνε σφαιροειδὲς πεπιεσμένον περὶ τοὺς πόλους· ἐκ τῆς διαφορᾶς δὲ τοῦ μεγέθους τῆς μοίρας εἰς τὸν ἰσημερινὸν καὶ τοὺς πόλους ἐπροσδιορίσθη ἡ συμπίεσις ἴση πρὸς $\frac{1}{334}$, ἐλάσσων τῆς ὑπὸ τοῦ Νεύτωνος εὑρεθείσης $\frac{1}{230}$ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἡ γῆ εἶνε πανταχοῦ ὁμοιομερής· ἐκ τούτου δ' ἕπεται τὸ ἀνομοιομερὲς καὶ ἡ αὔξησις τῆς πυκνότητος αὐτῆς πρὸς τὰ ἔσω. Ἀφοῦ δὲ οὕτως ἤρθη πᾶσα περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς ἀμφιλογία καὶ κατεδείχθη ἐμπειρικῶς τὸ ὀρθὸν τῆς περὶ αὐτοῦ θεωρίας τοῦ Νεύτωνος, ἐγένετο δεκτὸς πανταχοῦ ἀναμφιλέκτως ὁ νόμος τῆς γενικῆς βαρύτητος, ἐξ οὗ ἐξαρτᾶται καὶ τὸ σχῆμα τῆς γῆς.

Ἐμνημονεύσαμεν προηγουμένως τῆς παρατηρήσεως τοῦ εἰς τὴν Καϋέννην κατὰ τὸ 1672 μεταβάντος Γάλλου Ῥιχέρου, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἐν ὡρισμένῳ τινὶ χρόνῳ ἀριθμὸς τῶν ἀναλικνήσεων τοῦ ἐκκρεμοῦς, ἔχοντος σταθερὸν μῆκος, εἶνε μικρότερος ἐν Καϋέννῃ περὶ τὸν ἰσημερινόν· ἢ εἰς τοὺς Παρισίους, ὅθεν αὐτὸς εἶχεν ἀναχωρήσει. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγήθη διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῆς βαρύτητος, καθόσον βαίνομεν ἀπὸ τῶν πόλων πρὸς τὸν ἰσημερινόν, ἕνεκα τῆς αὐξήσεως τῆς κεντρόφυγος δυνάμεως. Ὁ περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀκμάσας Γάλλος μαθηματικὸς Κλαιρῶτος ἐζήτησε σχέσιν τινὰ μεταξὺ τοῦ σχήματος τῆς γῆς (ἐν τῇ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου πραγματείᾳ) καὶ τῆς ἐλαττώσεως τῆς βαρύτητος, καθόσον βαίνομεν ἀπὸ τῶν πόλων πρὸς τὸν ἰσημερινόν, ἤτοι τῆς ἐντάσεως αὐτῆς κατὰ τὰ διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη. Εὗρε λοιπὸν ὅτι ἡ ἔντασις τῆς βαρύτητος ἐξαρτᾶται οὐ μόνον ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους καὶ τοῦ σχήματος

αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ νόμου τῆς αὐξήσεως τῆς πυκνότητος τῆς γῆς πρὸς τὸ κέντρον αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ νόμος αὐτὸς δὲν εἶνε γνωστός, δὲν εἶνε δυνατὴ καὶ ἡ εὕρεσις τοῦ σχήματος τῆς γῆς διὰ μόνης τῆς θεωρίας. Διὰ τῆς ἐρεύνης ὅμως αὐτοῦ εὗρεν ὁ Κλαιρῶτος ὅτι, ἐὰν ἡ συμπίεσις τῆς γῆς ἦνε μικρὰ (ὅπερ ἐκ τῆς πείρας εἶνε γνωστὸν), τότε ὑπάρχει ἄνευ λάθους ἐπαισθητοῦ ὡρισμένη καὶ ἁπλῆ σχέσις μεταξὺ τῆς συμπιέσεως αὐτῆς καὶ τοῦ λόγου τῆς ἐντάσεως τῆς ἕλξεως εἰς τὸν ἰσημερινὸν καὶ τοὺς πόλους, κα αὐτὸ εἶνε τὸ περίφημον θεώρημα τοῦ Κλαιρώτου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀναλικνήσεων τοῦ αὐτοῦ ἐκκρεμοῦς ἐν ἴσῳ χρονικῷ διαστήματι εἰς τὸν ἰσημερινὸν καὶ τοὺς πόλους ἐξαρτᾶται κατὰ γνωστὴν καὶ ἁπλῆν σχέσιν ἐκ τῆς ἐντάσεως τῆς βαρύτητος εἰς ἕκαστον τῶν τόπων τούτων, ἕπεται ἁπλῆ σχέσις μεταξὺ τῆς συμπιέσεως τῆς γῆς καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναλικνήσεων τοῦ αὐτοῦ ἐκκρεμοῦς εἰς τὸν ἰσημερινὸν καὶ τοὺς πόλους. Ἕνεκα δὲ πάλιν τῆς γνωστῆς σχέσεως τῆς ἐντάσεως τῆς βαρύτητος κατὰ τὰ διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη, ἕπεται σχέσις ἁπλῆ μεταξὺ τῆς συμπιέσεως τῆς γῆς καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναλικνήσεων τοῦ αὐτοῦ ἐκκρεμοῦς εἰς διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη. Δὲν εἶνε δὲ ἀνάγκη τὸ μῆκος τῶν ἐκκρεμῶν, ὧν ἐγένετο χρῆσις, νὰ ἦνε τὸ αὐτό· ἀρκεῖ μόνον νὰ ἦνε ἀκριβῶς γνωστὸς ὁ λόγος τῶν μήκεων αὐτῶν, διότι διὰ τούτου γίνεται εὐκόλως ἡ σύγκρισις ὡσανεὶ τὰ ἐκκρεμῆ εἶχον τὸ αὐτὸ μῆκος.

Τὸ θεώρημα τοῦ Κλαιρώτου παρέχει τὸ μέσον πρὸς εὕρεσιν μόνης τῆς συμπιέσεως τῆς γῆς, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ μεγέθους αὐτῆς· διὰ τῆς ἀμέσου ὅμως ἀναμετρήσεως τόξου μεσημβρινοῦ, τῶν ἄκρων τοῦ ὁποίου εἶνε γνωστὸν τὸ γεωγραφικὸν πλάτος, προσδιορίζεται καὶ τὸ μέγεθος τῆς γῆς, ἐὰν ἡ συμπίεσις αὐτῆς ἦνε γνωστή. Ἐπειδὴ λοιπὸν πρὸς εὕρεσιν τοῦ μεγέθους τῆς γῆς δέον πάντοτε νὰ γίνῃ ἄμεσος ἀναμέτρησις τοῦ μεγέθους τόξου, ἀδιάφορον ἐὰν ἄλλοθεν (ὅπως λ. χ. διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ θεωρήματος τοῦ Κλαιρώτου) ἦνε γνωστὴ ἡ συμπίεσις, ἐπροτιμήθη ἡ σύγχρονος εὕρεσις τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς διὰ τῆς ἀναμετρήσεως τόξων εἰς διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη.

Μετὰ τὰς ἐν Λαπωνίᾳ καὶ Περουβίᾳ γεωδαισιακὰς ἐργασίας ἐγένοντο κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ ἄλλαι τινὲς εἰς διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης καὶ μία ὑπὸ τοῦ Λακαΐλλου εἰς τὸ Εὔελπι Ἀκρωτήριον, ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τὴν ἐν Πενσυλβανίᾳ τῆς βορείου Ἀμερικῆς γενομένην ὑπὸ τοῦ Δίξωνος καὶ Μάσωνος, οἵτινες οὐχὶ διὰ τριγωνισμοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀμέσου ἀναμετρήσεως ἠθέλησαν νὰ εὕρωσι τὸ μῆκος ἐκτάσεως μείζονος τῆς μοίρας. Πᾶσαι ὅμως αἱ ἐργασίαι αὗται, αἱ ἄλλως ὠφέλιμοι πρὸς γεωγραφικοὺς σκοπούς, δὲν ἐχρησίμευσαν πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς.

Ἀλλὰ μετὰ τῆς εὑρέσεως τοῦ σφαιροειδοῦς σχήματος τῆς γῆς ἐγεννήθησαν καὶ ζητήματα σχετικὰ πρὸς τὴν ἐντελῆ ἐξακρίβωσιν αὐτοῦ, οἷον τὸ ζήτημα περὶ τῶν τριγώνων τῶν ἀποτελούντων τὸ δικτυωτόν. Ἐὰν ἡ γῆ ἦτο σφαιρική, αἱ πλευραὶ τῶν τριγώνων αὐτῶν θὰ ἦσαν τόξα μεγίστων κύκλων, καὶ αὐτὰ τὰ τρίγωνα σφαιρικά. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ γῆ εἶνε σφαιροειδής, ἡ ἐλαχίστη ἀπὸ σημείου εἰς σημεῖον ἀπόστασις δὲν εἶνε ὅπως εἰς τὴν σφαῖραν τόξον μεγίστου κύκλου, ἀλλ' ἄλλη τις καμπύλη γραμμὴ διπλῆς καμπυλότητος γεωδαισιακὴ καλουμένη. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ σκοπεύσεις ἀπὸ σημείου εἰς σημεῖον τῶν τριγώνων τοῦ δικτυωτοῦ ὁρίζουσι τὴν θέσιν ἑνὸς ἐπιπέδου, αἱ διὰ τῶν σκοπεύσεων σχηματιζόμεναι πλευραὶ τῶν τριγώνων εἶνε ἐλλείψεις καὶ οὐχὶ γεωδαισιακαὶ γραμμαί. Καὶ αἱ γωνίαι δὲ αἱ σχηματιζόμεναι ὑπὸ τῶν πλευρῶν τῶν τριγώνων δὲν εἶνε γωνίαι σφαιρικῶν τριγώνων.

Τὴν λύσιν πάντων τῶν περὶ τὰ σφαιροειδικὰ τρίγωνα σχετικῶν ζητημάτων ἤρχισεν ὁ Εὔλερος, ἐξηκολούθησαν δὲ, ἀνέπτυξαν καὶ συνεπλήρωσαν ὁ Λέγενδρος, Γαῦσος, Βέσσελος, Βαιύερος καὶ ἄλλοι, διότι ἐκ τῆς λύσεως αὐτῶν ἐξαρτᾶται καὶ ἡ ἀκρίβεια πασῶν τῶν γεωδαισιακῶν ἐργασιῶν, ἑπομένως καὶ τῆς λύσεως τοῦ περὶ τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους τῆς γῆς προβλήματος.

Ὁ σκοπὸς καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς ἡμετέρας περιληπτικῆς πραγματείας δὲν συγχωροῦσι νὰ ἐκταθῶμεν ἐπὶ τῶν ζητημάτων αὐτῶν. Ἀρκούμεθα μόνον νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ λύσις αὐτῶν, βοηθουμένη ὑπὸ τῆς μικρᾶς διαφορᾶς τοῦ σχήματος τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ σφαιρικοῦ,

ἤγαγεν εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀκριβείας τὴν εὕρεσιν τοῦ μήκους οἱουδήποτε τόξου παραλλήλου κύκλου, ἢ τόξου μεσημβρινοῦ, ἢ καὶ τόξου ἐλλειπτικοῦ λοξοῦ πρὸς τοὺς μεσημβρινούς. Διακρίνομεν δὲ τὰ τρία αὐτὰ εἴδη τῶν τόξων, διότι ἕκαστον αὐτῶν ἔχει ἰδίαν ἐν τῇ γεωδαισίᾳ σημασίαν, καὶ δύναται ἕκαστον αὐτῶν κατ' ἴδιον τρόπον νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὴν εὕρεσιν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς, ἐὰν συνδεθῇ καταλλήλως μετὰ παρατηρήσεων ἀστρονομικῶν, ὁριζουσῶν τὴν ἐπὶ τῆς γῆς γεωγραφικὴν αὐτοῦ τοποθεσίαν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ μέσα τῆς παρατηρήσεως ἐτελειοποιήθησαν πρός τε τὴν ἀκριβῆ μέτρησιν τῶν βάσεων καὶ πρὰς τὰς γωνιομετρήσεις. Τὰ μέσα πρὸς σύγκρισιν τῶν πήχεων, ὧν ἐγένετο χρῆσις εἰς τὴν καταμέτρησιν ἑκάστης βάσεως, πρὸς ἀλλήλους ἤχθησαν εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀκριβείας, καὶ οὕτως εἶνε δυνατὸς ὁ συνδυασμὸς πασῶν τῶν ἐργασιῶν.

Διὰ τῆς ἐξακριβώσεως δὲ τῆς ἐπιδράσεως τῆς θλάσεως τοῦ φωτὸς ἐπί τε τῶν ἀστρονομικῶν καὶ γεωδαισιακῶν ἐργασιῶν καὶ τῆς τελειοποιήσεως τῶν ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων πρὸς τὴν ἀκριβῆ εὕρεσιν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους καὶ μήκους τῶν γεωδαισιακῶν σταθμῶν, ἔτι δὲ καὶ ἡ σκόπιμος κατασκευὴ τούτων, παρέσχον τὰ μέσα νὰ παρέχωσιν αἱ νεώτεραι γεωδαισιακαὶ ἐργασίαι πολὺ ἀκριβέστερα διδόμενα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς εὑρέσεως τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς. Αἱ ἐργασίαι δ' αὗται, καταλλήλως καὶ σκοπίμως ἐκτεινόμεναι, χρησιμεύουσι πρὸς τὸν πρακτικὸν σκοπὸν τῆς κατασκευῆς ἀκριβῶν γεωγραφικῶν πινάκων.

Ἡ πρώτη τῶν νεωτέρων ἐργασιῶν εἶνε ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Δελάμβρου καὶ Μεσχαινίου ἐν Γαλλίᾳ ἀρξαμένη ἀναμέτρησις τόξου μεσημβρινοῦ διήκοντος ὅλην τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τῆς Περπινιάνης μέχρι τῆς Δυνκίρχης, καὶ ἔχοντος ἑπομένως εὖρος 8° 20′. Τὸ τόξον αὐτὸ ἐξετάθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος μέχρι τῆς Φορμεντέρας τῆς Ἱσπανίας (ἐν ταῖς Βαλεαρίσι νήσοις) ὑπὸ τοῦ Βιότου καὶ Ἀραγώ. Οὕτω τὸ εὖρος τοῦ ὅλου τόξου εἶνε 12° 22′. Ἡ ἐπέκτασις αὕτη ἐγένετο ἵνα

τὸ μέσον τοῦ τόξου ἔχῃ γεωγραφικὸν πλάτος 45^0, διότι, ὅπως ἡ θεωρία διδάσκει, τοιαύτη τοῦ τόξου τοποθέτησις εἶνε κατάλληλος πρὸς τὴν ἀκριβῆ εὕρεσιν τοῦ μεγέθους τῆς περιμέτρου τῶν μεσημβρινῶν. Εἶνε δὲ σπουδαία ἡ ἀναμέτρησις αὕτη, διότι τὸ ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως τοῦ Δελάμβρου καὶ Μεσχαινίου εὑρεθὲν μέγεθος τῶν μεσημβρινῶν ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις πρὸς κανονισμὸν τοῦ μήκους τῆς νέας μετρικῆς μονάδος τοῦ γαλλικοῦ μέτρου· τοῦτο δηλαδή, ὡς γνωστόν, εἶναι τὸ $\frac{1}{40000000}$ τῆς κατὰ τὴν ἀναμέτρησιν τοῦ Δελάμβρου περιφερείας τοῦ μεσημβρινοῦ. Τὸ μέτρον συγκρινόμενον πρὸς τὴν ὀργυιὰν τῆς Περουβίας ἰσοῦται πρὸς 443,296 γραμμάς, ἤτοι εἰς δεκαδικὸν ἀριθμὸν ἰσοῦται πρὸς 0,513,074 τῆς ὀργυιᾶς. Ὅπως ἐκ τῶν νεωτέρων ἀναμετρήσεων εἶνε γνωστόν, τὸ μέτρον δὲν εἶνε ἀκριβῶς τὸ $\frac{1}{10000000}$ τοῦ τεταρτημορίου ἑνὸς μεσημβρινοῦ, δὲν ἔχει δὲ οὔτε τὴν ἰδιότητα τῆς ὁποτεδήποτε ἀκριβοῦς ἀνευρέσεως τοῦ μήκους αὐτοῦ διὰ νέας ἀναμετρήσεως τοῦ μεγέθους τῆς γῆς, διότι, ὅπως θέλομεν περαιτέρω ἰδεῖ, τὸ σχῆμα ταύτης δὲν εἶνε ἀκριβῶς σφαιροειδὲς, ἀλλ' ἀνώμαλον. Ἐὰν ὁρισθῇ ποσοστὸν εἶνε τὸ μέτρον τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ δύο σημείων, δέον νὰ ᾖνε ἀκριβῶς γνωστὴ ἡ τοποθεσία τῶν σημείων αὐτῶν διὰ σταθερῶν σημάτων. Πράγματι τὰ σήματα τῶν κυρίων σταθμῶν κατασκευάζονται νῦν καὶ τοποθετοῦνται οὕτως, ὥστε νὰ ᾖνε δυνατὴ ἡ σταθερότης αὐτῶν, ἑπομένως καὶ ἡ ἀνεύρεσις αὐτῶν· ἐπίσης ὅμως δύναται νὰ διατηρηθῇ καὶ μετρική τις μονὰς ἄλλη παρὰ τὸ μέτρον. Ἕνεκα τῶν λόγων αὐτῶν δὲν ἐγένετο δεκτὸν αὐτὸ πολλαχοῦ. Τανῦν ὅμως, καὶ ἐπειδὴ δὲν διαφέρει πολὺ τοῦ μεγέθους τοῦ $\frac{1}{10000000}$ τεταρτημορίου τῶν μεσημβρινῶν, καὶ (ὅπερ τὸ κύριον) διότι τὸ ἐπ' αὐτῆς στηριζόμενον γαλλικὸν μετρικὸν σύστημα εἶνε δεκαδικὸν, εἰσάγεται βαθμηδὸν παρὰ πᾶσι τοῖς πεπολιτισμένοις ἔθνεσι, καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου θὰ καταστῇ παγκόσμιον.

Ὀλίγον μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐργασίαν ἤρχισαν γινόμεναι μεγάλαι γεωδαισιακαὶ ἐργασίαι ἐν τῇ Ἰνδικῇ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων, ἑτέρα μικροτέρα δὲ ὑπὸ τοῦ Σουανδεργίου ἐν Σουηδίᾳ. Ἡ πρώτη ἐν τῇ Ἰνδικῇ χερσονήσῳ γενομένη δὲν εἶνε λίαν ἐκτεταμένη, ἡ

δευτέρα ὅμως ἰνδικὴ ἀπὸ τῆς πόλεως Πουνναὶ μέχρι τῆς εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Ἱμαλαΰων Καλιανὰ ἐκτείνεται ἐπὶ τόξου 21° 21′ καὶ εἶνε μία τῶν μεγίζων καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐργασίας ἐντελεστέρων. Καὶ ἄλλαι δὲ μεγάλαι ἢ μικρότεραι ἐγένοντο κατόπιν, ἃς θὰ μνημονεύσωμεν ἀργότερον.

Ὁ πολλαπλασιασμὸς ὅμως τῶν ἀναμετρηθέντων τόξων συνεπήγαγε καὶ διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς τὸ ζήτημα τοῦ ἐκ τῶν ἀναμετρήσεων ὅσον οἷόν τε ἀκριβεστέρου ἐξαγομένου.

Διὰ τοῦ συνδυασμοῦ δύο ἀναμετρήσεων τόξων μεσημβρινοῦ ἐξάγεται καὶ ἡ συμπίεσις τῆς γῆς καὶ τὸ μῆκος τοῦ περιμέτρου τῶν ἐλλειπτικῶν μεσημβρινῶν. Ἐὰν αἱ διάφοροι ἀναμετρήσεις ἦσαν ἐλεύθεραι παντὸς λάθους, θὰ ἦτον ἀδιάφορον ὁποῖαι δύο τινὲς ἐξ αὐτῶν ἔπρεπε νὰ συνδυασθῶσι πρὸς εὕρεσιν τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους τῆς γῆς· οἱοσδήποτε συνδυασμὸς θὰ παρεῖχε τὸ αὐτὸ ἀσφαλὲς ἐξαγόμενον. Ἐκ τῆς ἀτελείας ὅμως καὶ τῶν ἐντελεστέρων ὀργάνων καὶ ἐκ λαθῶν προερχομένων ἐκ διαφόρων ἄλλων αἰτίων καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ παρατηροῦντος ἀτόμου, πᾶσαι αἱ παρατηρήσεις εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον λελανθασμέναι. Ἐὰν ἦνε γνωστὰ τὰ αἴτια καὶ ἡ ἐπίδρασις λαθῶν τινων, ταῦτα δύνανται νὰ ἐκτιμηθῶσι καὶ οὕτω νὰ ἐξαλειφθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐξαγομένου τῶν παρατηρήσεων. Τὰ λάθη, ὧν ἡ ἐπίδρασις ἄγνωστος, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκτιμηθῶσι· ζητοῦμεν ὅμως νὰ ἐλαττώσωμεν ὅσον οἷόν τε τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν κατὰ τὴν εὕρεσιν τῶν ζητουμένων ποσοτήτων, διὰ τοῦ καταλλήλου συνδυασμοῦ τῶν παρατηρήσεων, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὰ λάθη ταῦτα ἦνε μικρὰ καὶ οὐχὶ σταθερά.

Ἐὰν κάμωμεν μόνον τὸν ἀπολύτως ἀναγκαῖον ἀριθμὸν παρατηρήσεων πρὸς εὕρεσιν τῶν ζητουμένων ποσοτήτων, τότε ἀρκούμεθα εἰς τὴν εὕρεσιν αὐτῶν, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχωμεν μέσον τι ὅπως ἐκτιμήσωμεν καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ἀκριβείας τοῦ προσδιορισμοῦ αὐτῶν. Οὕτω λ. χ. ἐὰν, ζητοῦντες τὸ μῆκος εὐθείας τινὸς γραμμῆς, ἀναμετρήσωμεν μόνον ἅπαξ αὐτὴν διὰ τοῦ πήχεως, τὸ ζητούμενον μῆκος παρέχεται ἀμέσως ὑπὸ τῆς ἀναμετρήσεως, ἀφοῦ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ γνωστὰ αἴτια, τὰ δυνάμενα νὰ προξε-

νήσωσιν ἀλλοίωσίν τινα ἐπὶ τοῦ ἐξαγομένου, ὡς π. χ. ἡ διάφορος ἔκτασις τοῦ πήχεως κατὰ τὴν διάφορον αὐτοῦ θερμοκρασίαν. Ἐὰν ὅμως αἱ παρατηρήσεις ἦνε πλείονες τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων, τότε δέον νὰ ζητήσωμεν, ὅπως εὕρωμεν τὰς πιθανωτέρας τιμὰς τῶν ζητουμένων ποσοτήτων διὰ τοιούτου συνδυασμοῦ τῶν παρατηρήσεων, δι' οὗ ἡ ἐπίδρασις τῶν ἀγνώστων λαθῶν νὰ σμικρύνηται ὅσον οἷόν τε. Ἐὰν ἡ ζητουμένη ποσότης παρέχηται ἀμέσως ὑφ' ἑκάστης παρατηρήσεως, ἡ πιθανωτέρα τιμὴ αὐτῆς εἶνε ὁ μέσος ὅρος ἐκ πασῶν τῶν παρατηρήσεων, αἱ δὲ διαφοραὶ τῶν διαφόρων παρατηρήσεων, ἀπὸ τῆς πιθανωτέρας ταύτης τιμῆς, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι καὶ ὡς κριτήριον τῆς ἀκριβείας αὐτῶν. Ὅσον μικρότεραι αἱ διαφοραὶ αὗται, τοσοῦτον ἐλάσσων ἡ ἐπίδρασις τῶν μὴ σταθερῶν ἀγνώστων λαθῶν, καὶ ἑπομένως τοσοῦτο μείζων ἡ ἀκρίβεια τῶν παρατηρήσεων. Ἐὰν ὅμως αἱ διὰ τῶν παρατηρήσεων προσδιοριζόμεναι ποσότητες ἦνε πλείονες τῆς μιᾶς, ὅπως εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς συμπιέσεως καὶ τῆς περιμέτρου τῶν μεσημβρινῶν τῆς γῆς ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως τόξων μεσημβρινῶν, τότε τοῦ μέσου ὅρου δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γίνῃ χρῆσις.

Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς λοιπὸν εἰς τὰ διὰ τῶν παρατηρήσεων ἐξαγόμενα τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν πιθανοτήτων, τοῦ ὁποίου αἱ βάσεις εἶχον ἤδη τεθῆ ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος μεσοῦντος, ἐφεῦρον ὁ Λέγενδρος καὶ ὁ Γαῦσος τὴν μέθοδον τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων, δι' ἧς γίνεται ὁ κατάλληλος συνδυασμὸς τῶν παρατηρήσεων πρὸς εὕρεσιν τῶν πιθανωτέρων τιμῶν, τῶν διὰ τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν ζητουμένων ποσοτήτων, ὅταν αὗται ἦνε ὀλιγώτεραι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γενομένων παρατηρήσεων. Ἡ μέθοδος αὕτη, ἥτις συνεπληρώθη καὶ ἐτελειοποιήθη καὶ ὑπὸ ἄλλων γεωμετρῶν, φέρει τὸ ὄνομα τῆς μεθόδου τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων, διότι δι' αὐτῆς τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν ὑπολειπομένων λαθῶν μετὰ τὴν ἀντεισαγωγὴν τῶν πιθανωτέρων τιμῶν εἰς τὰς σχέσεις (ἐξισώσεις) τὰς μεταξὺ τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν ζητουμένων ποσοτήτων, καθίσταται τὸ δυνατὸν ἐλάχιστον. Οὕτω π. χ., ἐὰν ἀναμετρηθείσης ἀποστάσεώς τινος τρὶς, εὑρεθῇ αὕτη ἴση πρὸς 8, 9, 11 μέτρα, ἡ πιθανωτέρα αὐτῆς τιμὴ εἶνε ὁ μέσος ὅρος $9\frac{1}{3}$, τὰ δὲ ὑπολειπόμενα

λάθη $1\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$, $\frac{3}{4}$· τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν τριῶν αὐτῶν ποσοτήτων, ἤτοι $\frac{16}{3}+\frac{1}{9}+\frac{9}{16}$ εἶνε μικρότερον παρὰ διὰ πᾶσαν ἄλλην τιμὴν τῆς ζητουμένης ποσότητος.

Ἐν τῷ προσδιορισμῷ τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως τόξων, ὧν ἡ ἐπὶ τῆς γῆς τοποθεσία προσδιορίζεται δι' ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων, ἐκτελοῦνται δύο διάφοροι καὶ ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων ἐργασίαι, ἡ ἀναμέτρησις δηλαδὴ τῶν τόξων διὰ καθαρῶν γεωδαισιακῶν ἐργασιῶν καὶ ὁ ἀστρονομικὸς προσδιορισμὸς τῆς ἐπὶ τῆς ὅλης γῆς τοποθεσίας τῶν ἀναμετρηθέντων τόξων. Δέον λοιπὸν χωριστὰ νὰ εὑρεθῇ ἡ πιθανωτέρα τιμὴ τοῦ μήκους ἑκάστου τόξου διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα παρέχει ὁ τριγωνισμός, καὶ εἶτα χωριστὰ νὰ προσδιορισθῇ τὸ σχῆμα καὶ μέγεθος τῆς γῆς διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀναμετρηθέντων τόξων, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς γεωγραφικῆς αὐτῶν τοποθεσίας. Ἀφοῦ λοιπὸν εὑρεθῶσιν αἱ πιθανώτεραι τιμαὶ τοῦ μήκους ἑκάστου τόξου ἀνεξαρτήτως τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους τῆς γῆς, ἡ ἀκρίβεια τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀκριβείας τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς γεωγραφικῆς τοποθεσίας τῶν τόξων. Πράγματι ὁ διὰ τοῦ τριγωνισμοῦ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοῦ μήκους τῶν τόξων ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους τῆς γῆς, διότι δέον νὰ γνωρίζωμεν τὴν ἐπιφάνειαν ἐφ' ἧς γίνεται ὁ τριγωνισμός, ὅπως γινώσκωμεν ὁποία εἶνε ἡ φύσις τῶν τριγώνων τούτων, καὶ ἑπομένως ὁποία σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν· ἐπειδὴ ὅμως τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος τῆς γῆς εἶνε κατὰ μεγάλην προσέγγισιν γνωστά, τὸ ἐκ τῆς μὴ ἀκριβοῦς γνώσεως αὐτῶν προκύπτον λάθος ἐν τῷ διὰ τοῦ τριγωνισμοῦ προσδιορισμῷ τοῦ μήκους τοῦ τόξου εἶνε ἀνεπαίσθητον. Ἐὰν λοιπὸν δεχθῶμεν ὅτι διὰ τοῦ τριγωνισμοῦ εἶνε γνωστὸν τὸ μῆκος τῶν τόξων μετὰ μεγάλης ἀκριβείας, ἡ ἀκρίβεια τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀκριβείας τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς γεωγραφικῆς τοποθεσίας τῶν ἀναμετρηθέντων τόξων. Ἐὰν ταῦτα ἦνε τόξα μεσημβρινῶν, ἐκ τῆς ἀκριβείας τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους τῶν ἄκρων αὐτῶν. Ἐὰν

δὲ τὰ τόξα ἦνε πολὺ ἐκτεταμένα, δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἡ γεωγραφικὴ τοποθεσία διαφόρων σημείων αὐτῶν καὶ ἑκάστη τῶν ὑποδιαιρέσεων νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτοτελὲς τόξον. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς εὕρεσιν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς ἀνεμετρήθησαν ἀποκλειστικῶς σχεδὸν τόξα μεσημβρινῶν, θέλομεν ὑποδείξει τὴν γενικὴν μέθοδον τοῦ συνδυασμοῦ τοιούτων τόξων· αἱ αὐταὶ ὅμως σκέψεις ἰσχύουσι διὰ συνδυασμὸν καὶ ἄλλων τόξων πρὸς εὕρεσιν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς.

Μεταξὺ λοιπὸν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους τῶν ἄκρων ἑκάστου τόξου καὶ τῆς περιμέτρου τῶν μεσημβρινῶν καὶ τῆς συμπιέσεως τῆς γῆς ὑπάρχει σχέσις γνωστὴ, ἥτις ἐκφράζεται δι' ἐξισώσεως, συνθηματικῆς καλουμένης, κατὰ τὴν ἐν τῇ μεθόδῳ τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων ἔννοιαν. Ἐὰν τὰ ἀναμετρηθέντα τόξα ἦνε πλείονα τῶν δύο καὶ συνδυασθῶσι κατὰ τὴν μέθοδον τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων, ἀνάγεται εἰς τὸ δυνατὸν ἐλάχιστον τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν ὑπολειπομένων διαφορῶν μεταξὺ τῶν διὰ τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως προσδιορισθέντων γεωγραφικῶν πλάτεων καὶ τῶν γεωγραφικῶν πλάτεων, τὰ ὁποῖα προκύπτουσι διὰ τῆς ἀντεισαγωγῆς εἰς τὰς συνθηματικὰς ἐξισώσεις τῶν διὰ τῆς μεθόδου ταύτης εὑρεθεισῶν πιθανωτέρων τιμῶν τῆς περιμέτρου τῶν ἐλλειπτικῶν μεσημβρινῶν καὶ τῆς συμπιέσεως τῆς γῆς. Δυνάμεθα ὅμως διὰ τῆς μεθόδου τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων νὰ καταστήσωμεν ἐλάχιστον οὐχὶ τὸ ἄθροισμα τῶν ὑπολειπομένων διαφορῶν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, ἀλλὰ τοῦ γεωγραφικοῦ εὔρους (*) ἑκάστου τόξου.

Πρῶτος ἐπροσδιώρισε τὸ σχῆμα καὶ μέγεθος τῆς γῆς διὰ τῆς μεθόδου τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων ὁ Οὐαλβέκιος τῷ 1819, καταστήσας ἐλάχιστον τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν ὑπολειπομένων λαθῶν τοῦ γεωγραφικοῦ εὔρους τῶν τόξων, τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν. Τὰ τόξα ταῦτα ἦσαν τὸ τῆς Περουβίας, Γαλλίας, Ἀγγλίας, τὸ τοῦ Σουανβεργίου ἐν Λαπωνίᾳ ἀναμετρηθὲν,

(*) Εὔρος καλοῦμεν τὴν amplitude τῶν Γάλλων, δηλαδὴ τὴν εἰς μοίρας ἔκτασιν τοῦ τόξου.

τὸ πρῶτον ἰνδικὸν καὶ μέρος τοῦ δευτέρου ἰνδικοῦ. Ὁ ἐν Γοτίγγῃ Ἐδουάρδος Σμίθιος τῇ προτροπῇ τοῦ Γαύσου ἀνέλαβε τῷ 1827 τὴν αὐτὴν ἐργασίαν, ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ὑπὸ τούτου ἀναμετρηθὲν τόξον ἐν Ἀννοβέρῳ καὶ μεῖζον μέρος τοῦ δευτέρου καλουμένου ἰνδικοῦ, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐργασία εἶχεν αὐτόθι ἐπεκταθῆ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων, ἔτι δὲ καὶ μέρος τοῦ μεγάλου ῥωσσικοῦ τόξου. Ὁ συνδυασμὸς ὅμως τῶν διαφόρων ἀναμετρήσεων ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Σμιθίου οὕτως, ὥστε νὰ ᾖνε ἐλάχιστον τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν ὑπολειπομένων διαφορῶν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους τῶν ἄκρων τῶν τόξων καὶ οὐχὶ ὅπως παρὰ τῷ Οὐαλβικίῳ τοῦ εὕρους αὐτῶν. Τῆς μεθόδου δὲ αὐτῆς τοῦ Σμιθίου ἐγένετο κυρίως χρῆσις καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα ὑπολογισμοῖς πρὸς εὕρεσιν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀναμετρήσεων τόξων μεσημβρινῶν. Ὁ αὐτὸς ὅμως Σμίθιος ἐποιήσατο χρῆσιν καὶ τοῦ ἑτέρου συνδυασμοῦ τῷ 1833, δηλαδὴ τοῦ τῶν γεωγραφικῶν εὕρεων.

Αἱ ὑπολειπόμεναι διαφοραὶ μεταξὺ τῶν διὰ τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως προσδιορισθέντων γεωγραφικῶν πλάτεων καὶ τῶν διὰ τοῦ λογισμοῦ ἐξαγομένων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πιθανωτέρων τιμῶν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς, ἦσαν τοσοῦτον μεγάλαι, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὰ λάθη τῶν παρατηρήσεων, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἐξηγηθῶσιν ἄλλως πως. Πρὸς τοῦτο εἶνε ὅμως ἀνάγκη νὰ ἀναμνησθῶμεν τί ἐννοοῦμεν διὰ τοῦ σχήματος τῆς γῆς καὶ διὰ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, ἐξ οὗ ἡ ἀνεύρεσις ἐκείνου ἐξαρτᾶται.

Πάσας τὰς ἀμέσους ἀναμετρήσεις ἀνάγομεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, ἐννοοῦμεν δηλαδὴ ταύτην ἐκτεινομένην κάτωθεν τοῦ στερεοῦ ἐδάφους καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ ἀναμετρήσεις καὶ παρατηρήσεις ἡμῶν ἐγένοντο εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ταύτην· κατορθοῦμεν δὲ τοῦτο, γινώσκοντες τὸ ὕψος ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης τῶν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν χρησίμων σημείων τοῦ τριγωνισμοῦ. Τὸ σχῆμα λοιπὸν τῆς θαλάσσης, ὑποτιθεμένης καὶ κάτωθεν τῆς ξηρᾶς προεκτεταμένης, εἶνε τὸ διὰ τῶν γεωδαισιακῶν ἐργασιῶν εὑρισκόμενον. Κυρία δὲ ἰδιότης κατὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ σχή-

ματος αὐτοῦ εἶνε ὅτι, ὅπως τὸ ὕδωρ μένῃ εἰς ἰσορροπίαν, ἀνάγκη νὰ ἦνε ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ εἰς ἕκαστον σημεῖον αὐτῆς κάθετος ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τῆς ἕλξεως τῆς γῆς, ἤτοι βάρους ἐλευθέρως κρεμαμένου. Τὸ δὲ γεωγραφικὸν πλάτος ἑκάστου σημείου τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς εἶνε τὸ συμπλήρωμα (διαφορὰ ἀπὸ 90°) τῆς γωνίας, ἣν σχηματίζει ἡ διεύθυνσις τῆς καθέτου εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον μετὰ τοῦ ἄξονος τῆς γῆς. Ὁποίας λοιπὸν τυχὸν ἀνωμαλίας ὑφίσταται ἡ διεύθυνσις τῆς βαρύτητος, τὰς αὐτὰς ὑφίσταται καὶ τὸ σχῆμα τῆς γῆς. Αὕτη θὰ εἶχε τὸ ὑπὸ τῆς θεωρίας διδασκόμενον σφαιροειδὲς σχῆμα (μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιντῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ στερεοῦ μέρος αὐτῆς), ἐὰν συνέκειτο ἐξ ὁμοκεντρικῶν φλοιῶν, ὧν ἕκαστος ὁμοιομερὴς καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν· ἐὰν τοῦτο δὲν ὑπάρχῃ, ἀλλ' ὑπάρχωσιν ἀνωμαλίαι ἐν τῇ διατάξει τῶν μορίων τῆς γῆς, ἡ διεύθυνσις τῆς βαρύτητος θὰ ἀποκλίνῃ τῆς διευθύνσεως, ἣν θὰ εἶχεν ἐν τῇ περιπτώσει τῆς κανονικῆς διατάξεως ὁμοκεντρικῶν ὁμοιομερῶν φλοιῶν. Ἐκ τῶν ἀποκλίσεων αὐτῶν, αἵτινες ἕνεκα τῆς ἀνωμάλου διατάξεως τῶν συστατικῶν τῆς γῆς πράγματι ὑπάρχουσι, τὸ σχῆμα τῆς γῆς δὲν εἶνε ἀκριβῶς σφαιροειδὲς, ἀλλ' εἶνε ἀνώμαλον, οὐχὶ ὅμως πολὺ, διότι αἱ ἀποκλίσεις αὗται εἶνε μικραί. Ἐκ τούτου διακρίνομεν δύο σχήματα τῆς γῆς, τὸ πραγματικὸν μὲ ὅλας τὰς ἀνωμαλίας αὐτοῦ καὶ τὸ γεωμετρικὸν ἢ μαθηματικὸν, τὸ ὁποῖον εἶνε σφαιροειδὲς καὶ παριστάνει τὸ πραμγατικὸν ὅσον οἷόν τε ἀκριβέστερον. Ἐὰν ἦτο δυνατὴ ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἑκασταχοῦ ἀποκλίσεως τῆς καθέτου, θὰ ἦτο δυνατὸς καὶ ὁ προσδιορισμὸς τοῦ πραγματικοῦ σχήματος τῆς γῆς, ἢ κατὰ τὴν ὀνομασίαν τοῦ Λίστιγγος, τοῦ γεωειδοῦς· ἐὰν ὅμως ἡ ἐξακρίβωσις αὕτη δὲν ἦνε δυνατὴ, τότε ὑπολείπεται μόνον ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἀνωτέρω ὁρισθέντος μαθηματικοῦ. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ πάσης συγχύσεως, ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὸ γεωειδὲς δὲν εἶνε τὸ σχῆμα τῆς γῆς μὲ ὅλας τὰς ἀνωμαλίας τοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ τὸ τῆς κάτωθεν τῆς ξηρᾶς συνεχῶς ἐκτεινομένης θαλάσσης, ἧς ἡ ἐπιφάνεια εἶνε ἑκασταχοῦ κάθετος ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τῆς βαρύτητος.

Ἤδη ἐν τῇ ἐργασίᾳ τῆς Περουβίας παρετηρήθησαν ἀποκλί-

σεις τῆς διευθύνσεως τῆς καθέτου ἕνεκα τῶν παρέλξεων τῶν γεωτονικῶν Ἄνδεων. Ἡ γνῶσις δὲ τοῦ φαινομένου ὅτι μεγάλαι μάζαι ξηρᾶς ἐπιφέρουσιν ἀπόκλισιν τῆς διευθύνσεως τῆς βαρύτητος ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν Ἄγγλον Μασκελῦνον πρὸς εὕρεσιν τῆς πυκνότητος τῆς γῆς. Καὶ κατὰ τὴν γαλλικὴν ἐργασίαν παρετηρήθη ἐπαισθητὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἐκ τῶν παρατηρήσεων γεωγραφικοῦ πλάτους καὶ τοῦ ἐκ τοῦ λογισμοῦ διὰ τὸν σταθμὸν τῶν Εὐωξιῶν (Evaux), ὅθεν ὁ σταθμὸς οὗτος ἀπεκλείσθη ἐκ τοῦ λογισμοῦ· ἔτι δὲ μείζονες διαφοραὶ παρετηρήθησαν ἐν τοῖς πλάτεσιν ἰνδικῶν σταθμῶν μεταξὺ παρατηρήσεως καὶ λογισμοῦ. Ἐντεῦθεν ὁ Γαῦσος εἰσήγαγε τὴν ἔννοιαν τῆς γεωμετρικῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς καὶ ὁ Ε. Σμίθιος ὁρίζει τὴν ἐπιφάνειαν, ἣν αὐτὸς ἐπροσδιόρισεν, ὡς τὴν προσεγγίζουσαν μᾶλλον πάσης εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς. Καὶ ὁ Γάλλος δὲ Πουϊσσάντιος (Puissant) θεωρεῖ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς ὡς ἀνώμαλον, καὶ μάλιστα στηριζόμενος εἰς τὴν Γαλλικὴν ἰδίως ἐργασίαν θεωρεῖ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς Γαλλίας ὡς συγκειμένην ἐκ δύο μερῶν, ὧν τὸ μὲν ἀνατολικὸν ἀνήκει εἰς ἐπιφάνειαν σφαιροειδῆ πλέον συμπεπιεσμένην τῆς τοῦ δυτικοῦ αὐτῆς μέρους. Τέλος ὁ μέγας Βέσσελος ἐν τῇ περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς ἐργασίᾳ αὐτοῦ, τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ ἀστρονομικῇ ἐφημερίδι τῆς Ἀλτώνης τῷ 1837 ἐν τῷ ἀριθμῷ 333, ὁρίζει τὸ σχῆμα τῆς γῆς ὡς ἀνώμαλον εὐκρινῶς, ὅπως ἀνωτέρω ὑπεδείχθη, καὶ τὸ διὰ τοῦ λογισμοῦ προσδιοριζόμενον σφαιροειδὲς ὡς τὸ κανονικὸν σχῆμα, τὸ παριστάνον ὅσον οἷόν τε ἀκριβέστερον τὴν ἀνώμαλον ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, καὶ διακρίνει οὕτω τὸ πραγματικὸν ἀπὸ τοῦ μαθηματικοῦ σχήματος τῆς γῆς. Πρὸς εὕρεσιν δὲ τοῦ μαθηματικοῦ σχήματος συνεδύασεν ὁ Βέσσελος κατὰ τὴν μέθοδον τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων τὰς συνθηματικὰς ἐξισώσεις, τὰς ἐξαρτωμένας ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους τῶν ἄκρων τῶν τόξων, ὧν ἐποιήσατο χρῆσιν.

Τῶν πορισμάτων τῆς ἐργασίας ταύτης τοῦ Βεσσέλου μετὰ τῶν διορθώσεων, ἃς ἐπήνεγκε τῷ 1842 ἐγένετο χρῆσις ἰδίως ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ ἐπὶ μακρόν, καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ γινομένη, ἑνόσῳ ἐξαγόμενα, στηριζόμενα ἐπὶ λεπτοτέρων καὶ πολυαριθμο-

τέρων ἐργασιῶν, δὲν παράσχωσιν ἐξαγόμενα μᾶλλον πρὸς τὴν ἀλήθειαν προσεγγίζοντα.

Ἔτι πρὸ τοῦ Βεσσέλου ἐπροσδιωρίσθη τῷ 1830 τὸ σχῆμα καὶ μέγεθος τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Αἴρυος, ἔχοντος ὑπ' ὄψιν μόνον τόξα μεσημβρινῶν. Οὗτος ὅμως ἐζήτησε νὰ προσδιορίσῃ τὸ σχῆμα τῆς γῆς καὶ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τόξων μεσημβρινῶν καὶ τόξων παραλλήλων.

Τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἐργασίας ταύτης τοῦ Αἴρυος, καίπερ στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ συνδυασμοῦ δεδομένων ἀλλοίων, δὲν διαφέρει λίαν τοῦ ἐξαγομένου τῆς Βεσσελιανῆς ἐργασίας. Ἐκ τούτου λοιπὸν καὶ ἕνεκα τοῦ αὐθεντικοῦ κύρους, ὅπερ φέρουσιν ἐργασίαι ἀνδρῶν, οἷοι ὁ Βέσσελος καὶ Αἴρυς, τὸ Βεσσελιανὸν ἐξαγόμενον ἐγένετο δεκτὸν ὡς ὀλίγον τῆς ἀληθείας διαφέρον. Ἐγένοντο δὲ καὶ ἄλλοι τινὲς προσδιορισμοὶ τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς, καθόσον ἰδίως αἱ μεγάλαι ἀναμετρήσεις τόξων μεσημβρινῶν ἐξετείνοντο ἐπὶ μᾶλλον ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ τῇ Ῥωσσίᾳ. Ἡ τελευταία διακρίνεται καὶ διὰ τὴν μεγάλην ἀκρίβειαν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς καὶ τὰ ἐντελῆ μέσα δι' ὧν ἐγένετο, οὖσα οὕτω μία τῶν καλλίστων. Ἐκτείνεται δὲ τὸ ἀναμετρηθὲν τόξον ἀπὸ τοῦ μεσημβρινωτάτου σημείου Σταρονεκρασόβσκης μέχρι τοῦ βορειοτάτου Φουγλεναισίου ἐπὶ 25° 20′ καὶ ἔχει 13 κύρια ἀςρονομικὰ σημεῖα. Καὶ τὸ δεύτερον ὅμως Ἰνδικὸν τόξον, μὴ ὑστεροῦν κατὰ τὴν ἀκρίβειαν, ἔχει ἔκτασιν 21° 21′, καὶ ἡ ἀναμέτρησις αὐτοῦ συνεδέθη μετὰ τῆς ἐξακριβώσεως τῶν περὶ τὴν χώραν αὐτὴν γεωγραφικῶν γνώσεων. Ἐγένοντο δὲ συγχρόνως καὶ ἄλλαι ἐργασίαι δι' ὧν ἐπίσης ἐτελειοποιήθη θεωρητικῶς τε καὶ πρακτικῶς ἡ γεωδαισία, διότι περὶ αὐτὴν ἠσχολήθησαν ἄνδρες, οἷος ὁ Στρούβης, ἐργασθεὶς ἐν Ῥωσσίᾳ, ὁ Γαῦσος, ἀναμετρήσας τόξον μεσημβρινοῦ ἐν Ἀννοβέρῳ, ὁ Βέσσελος ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Πρωσσίᾳ, ὁ Σχουμάχερος ἐν Δανίᾳ, ὁ Βαιύερος ἐν Πρωσσίᾳ καὶ ἄλλοι. Διὰ τῆς ἐργασίας τοιούτων ἀνδρῶν, βοηθουμένων ὑπὸ ὀργανοποιῶν, οἷος ὁ Ῥεπτζόλδιος καὶ ἄλλοι, ἡ ἀκρίβεια τῶν ἐργασιῶν ἔλαβε μέγαν βαθμὸν τελειότητος. Πρὸς τούτοις ἡ ἐφεύρεσις τοῦ τηλεγράφου παρέσχε τὸ μέσον πρὸς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τοῦ γεωγραφικοῦ μήκους·

ὅθεν δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἐπωφελῶς καὶ αἱ ἀναμετρήσεις τόξων παραλλήλων πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους τῆς γῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ συνεπληρώθη καὶ τὸ καθαρῶς θεωρητικὸν μέρος περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ Ἰακωβίου. Οὗτος δηλαδὴ ἀπέδειξεν ὅτι, ὅπως ὑπάρχῃ ἰσορροπία ρευστῆς μάζης (ὅπως ἡ γῆ ἀρχικῶς) στρεφομένης, ἧς τὰ μόρια ἕλκονται ἀμοιβαίως κατὰ τὸν νόμον τῆς γενικῆς βαρύτητος, δὲν εἶνε ἀνάγκη τὸ σχῆμα νὰ ᾖνε σφαιροειδές, ἀλλὰ δύναται νὰ ᾖνε καὶ ἐλλειψοειδὲς μὲ τρεῖς ἀνίσους ἄξονας. Ἐν τῇ περιπτώσει δηλαδὴ τοῦ σφαιροειδοῦς σχήματος οἱ παράλληλοι εἶνε κύκλοι, οἱ δὲ μεσημβρινοὶ εἶνε ἐλλείψεις ἴσαι πρὸς ἀλλήλας· ἐν τῇ περιπτώσει ὅμως τοῦ ἐλλειψοειδοῦς μὲ τρεῖς ἀνίσους ἄξονας καὶ οἱ παράλληλοι εἶνε ἐλλείψεις (ἑπομένως καὶ ὁ ἰσημερινὸς) καὶ οἱ μεσημβρινοὶ δὲν εἶνε ἴσοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐὰν λοιπὸν ᾖνε τοιοῦτο τὸ σχῆμα τῆς γῆς, δέον νὰ προσδιορισθῇ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀναμετρήσεων οὐ μόνον ἡ συμπίεσις τῆς γῆς περὶ τοὺς πόλους αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ συμπίεσις τοῦ ἰσημερινοῦ καὶ τὸ μέγεθος καὶ ἡ θέσις τοῦ μεγίστου καὶ τοῦ ἐλαχίστου μεσημβρινοῦ. Τοῦ θεωρήματος αὐτοῦ τοῦ Ἰακωβίου ἐγένετο χρῆσις πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ σχήματος τῆς γῆς τῷ 1859 ὑπὸ τοῦ Ῥώσσου στρατηγοῦ Σουβέρτου.

Ὁ αὐτὸς ὅμως Σούβερτος ἐπανέλαβε τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ μετ' ὀλίγον, ἀποδεχθεὶς ἐξ ἀρχῆς τὴν γῆν ὡς σφαιροειδῆ. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ ἐργασίᾳ ἀπέκλεισε τὰ μικρὰ τόξα ὡς ἀκατάλληλα πρὸς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ σχήματος τῆς γῆς καὶ τὴν ἄλλως καλλίστην ἰνδικὴν ἐργασίαν, ἕνεκα τῆς ὅλως ἰδίας φύσεως τῆς χώρας ἐν ᾗ αὕτη ἐγένετο. Ἡ χερσόνησος δηλαδὴ αὕτη καλύπτεται εἰς τὸ βόρειον αὐτῆς μέρος ὑπὸ τῶν μεγίστων τῆς γῆς ὀρέων, ὅθεν ἐν αὐτῇ συμβαίνουσιν ἕνεκα τῶν παρέλξεων τούτων λίαν ἐπαισθηταὶ ἀποκλίσεις τῆς διευθύνσεως τῆς βαρύτητος. Ἑτέρωθεν δὲ πρὸς νότον περιβρέχεται ἡ Ἰνδικὴ χερσόνησος ὑπὸ τοῦ βαθέος Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ, ὅθεν προξενεῖται ἀποτέλεσμα ἀντίθετον τῆς γειτνιάσεως τῶν μεγάλων ὀρέων. Ἐνῷ δηλαδὴ ταῦτα παρέλκουσι πρὸς ἑαυτὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς βαρύτητος, εὐρεῖα καὶ βαθεῖα θάλασσα

ὡς εἰδικῶς ἐλαφροτέρα τῆς ξηρᾶς, δὲν ἕλκει μετὰ τῆς αὐτῆς ἐντάσεως, μεθ' ἧς θὰ εἵλκυεν ὁ χῶρος, ὃν αὕτη πληροῖ, ἐὰν κατείχετο ὑπὸ ξηρᾶς. Ἐντεῦθεν ἡ πρὸς βορρᾶν ἀπόκλισις τῆς διευθύνσεως καθίσταται ἔτι μείζων ἐν χώραις οἵα ἡ Ἰνδικὴ, ὁριζομένη πρὸς Β. μὲν ὑπὸ μεγάλων ὀρέων, πρὸς Ν. δὲ ὑπὸ βαθείας καὶ ἐκτεταμένης θαλάσσης.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ γεωγραφικὸν πλάτος προσδιορίζεται διὰ τῆς ἀπὸ 90° διαφορᾶς τῆς γωνίας, ἣν σχηματίζει ἡ διεύθυνσις τῆς καθέτου μετὰ τοῦ ἄξονος τῆς φαινομένης ἡμερησίας περιστροφῆς τοῦ οὐρανοῦ, ἔπεται ὅτι, ἐὰν διὰ λόγους τοπικοὺς συμβαίνωσι μεγάλαι ἀποκλίσεις τῆς καθέτου ἀπὸ τῆς διευθύνσεως, ἣν θὰ εἶχεν αὕτη ἐὰν ἡ γῆ ἦτον ἀκριβῶς σφαιροειδὴς, δέον αἱ ἀναμετρήσεις τῶν τόξων ἐν τοιαύταις χώραις νὰ ἀποκλείωνται κατὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ μαθηματικοῦ σφαιροειδοῦς σχήματος τῆς ὅλης γῆς, τοὐλάχιστον ἐνόσῳ δὲν ἔχομεν τὸ μέσον νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰς ἀποκλίσεις. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἐν τῷ προσδιορισμῷ τοῦ μαθηματικοῦ σχήματος ζητοῦμεν τὴν ἐπιφάνειαν τὴν ὅσον οἷόν τε ὀλιγώτερον ἀφεστῶσαν τῆς πραγματικῆς ἐπιφανείας, δέον νὰ ἀποφεύγωμεν τὰς ἀναμετρήσεις τὰς γενομένας ἐν χώραις, περὶ ὧν ἐκ τῶν προτέρων εἶνε γνωστὸν ὅτι ἔχουσιν ἐπιφάνειαν ἀφισταμένην τῆς σφαιροειδοῦς ἐπιφανείας τῆς ὅλης γῆς ἐπαισθητῶς. Ναὶ μὲν ὁ Αἴρυς ἐζήτησε νὰ δείξῃ ὅτι οὐχὶ λίαν ἐπαισθητὴ ἡ ἐπίδρασις τῶν παρέλξεων τῶν ὀρέων ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τῆς καθέτου, ὁ Φίσχερος ὅμως ἐν τῇ περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς πραγματείᾳ του καταπολεμεῖ τὴν δοξασίαν ταύτην τοῦ Αἴρυος, ἡ δὲ πεῖρα ἐπικυροῖ μᾶλλον τὴν ἐπαισθητὴν ἐπίδρασιν, διότι ὑπολείπονται, μάλιστα ἐν τῷ ἰνδικῷ τόξῳ, διαφοραὶ γεωγραφικοῦ πλάτους μεταξὺ ἀμέσου παρατηρήσεως καὶ λογισμοῦ λίαν σημαντικαί.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ λοιπὸν αὐτοῦ ἐργασίᾳ ὁ Σούβερτος ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν μόνον τὰ τρία μεγάλα εὐρωπαϊκὰ τόξα, ἤτοι τὸ ῥωσσικὸν ἔχον εὖρος 25° 20′, τὸ γαλλικὸν ἔχον εὖρος 10° 56′ καὶ τὸ ἀγγλικὸν ἔχον εὖρος 12° 22′. Ὅπως ὅμως ὁ Φίσχερος παρατηρεῖ, ἔδωκε πολὺ βάρος εἰς τὸ ῥωσσικὸν τόξον, διότι ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὡς αὐτοτελῆ τόξα τό τε ὅλον καὶ τὴν εἰς δύο ὑποδιαίρεσιν

αὐτοῦ. Ἔτι δὲ διώρθωσεν αὐθαιρέτως καὶ τὸ γεωγραφικὸν πλάτος τοῦ βορειοτάτου σημείου τοῦ ῥωσσικοῦ τόξου, τοῦ Φουγλαινεσίου, κατὰ 3″, θεωρήσας αὐτὰ ὡς προερχόμενα ἐκ τροπικῆς αὐτόθι ἀποκλίσεως τῆς καθέτου.

Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ τοῦ Σουβέρτου ναὶ μὲν παρατηροῦμεν αὐθαιρεσίας τινὰς, ἀνευρίσκομεν ὅμως ἐν αὐτῇ καὶ τὴν τάσιν πρὸς ἄρσιν τῆς ἐπιδράσεως γνωστῶν μεγάλων ἀποκλίσεων ἐκ τοῦ τελικοῦ ἐξαγομένου περὶ τοῦ μαθηματικοῦ σχήματος τῆς ὅλης γῆς. Βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ ἤμεθα βέβαιοι περὶ οὐδενὸς σταθμοῦ, ὅτι δὲν συμβαίνει ἐν αὐτῷ μεγάλη ἀπόκλισις τῆς διευθύνσεως τῆς βαρύτητος, διότι τοιαύτη παρετηρήθη καὶ εἰς πεδινοὺς τόπους· ὅπου ὅμως τὸ φαινόμενον αὐτὸ εἶνε ἐκ τῶν προτέρων γνωστὸν, ὡς λίαν ἐπαισθητὸν, κάλλιον νὰ ἀποκλείωμεν ἐκ τῆς γενικῆς ἐρεύνης περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς τοὺς τοιούτους σταθμούς.

Καὶ ὁ Ἄγγλος Κλάρκης ἐζήτησε νὰ προσδιορίσῃ τὸ σχῆμα καὶ μέγεθος τῆς γῆς δεχθεὶς αὐτὸ ἐν ταῖς νεωτέραις περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ἐρεύναις ὡς ἐλλειψοειδὲς μὲ τρεῖς ἀνίσους ἄξονας, ἐν ᾗ περιπτώσει οἱ μεσημβρινοὶ εἶνε ἄνισοι πρὸς ἀλλήλους, ἐν τῇ νεωτάτῃ ὅμως (1866) αὐτοῦ ἐργασίᾳ ἐζήτησε νὰ ἐξισώσῃ τὴν ἀνισότητα τῶν μεσημβρινῶν, δεχθεὶς τὴν γῆν ὡς σφαιροειδῆ. Ὁ Ἄγγλος Πράττιος, ὅστις ἠρεύνησε τὰ τῆς ἀποκλίσεως φαινόμενα ἐν τῇ Ἰνδικῇ, ἐζήτησε νὰ λάβῃ ταύτας ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς πραγματείᾳ αὐτοῦ.

Πάντες οἱ ἐπὶ τῆς ἀναμετρήσεως τόξων μεσημβρινῶν στηριζόμενοι προσδιορισμοὶ τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς ὑπάγονται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τυχαίων λαθῶν καὶ τὰς ἀποκλίσεις· Ἀλλὰ καὶ ἡ πηγὴ τῶν ἀποκλίσεων εἶνε γνωστὴ, ὅθεν ἀνάγονται αὗται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν σταθερῶν λαθῶν, καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν εἶνε τοσοῦτο σχετικῶς πρὸς τὰ ἀναπόφευκτα τυχαῖα λάθη τῶν παρατηρήσεων, ὥστε δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τυχαίων λαθῶν. Ἐνόσῳ τὰ δυνατὰ λάθη τῶν παρατηρήσεων ἦσαν τοσοῦτον μεγάλα, ὥστε νὰ ὑπερβαίνωσι τὰς ἀποκλίσεις ἢ ἰσοῦνται περίπου μετὰ ταύτας, αἱ ἀποκλίσεις ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τυ-

χαίων λαθῶν· νῦν ὅμως ὅτε τὸ γεωγραφικὸν πλάτος εἶνε δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ μὲ λάθος ὀλιγίστων μόνων δευτερολέπτων, ἐνῷ ἡ ἀπόκλισις δύναται νὰ ὑπερβῇ δεκάδας ὅλας δευτερολέπτων, θεωροῦσι τινὲς ἄτοπον τὸ νὰ ὑπάγωνται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τυχαίων λαθῶν αἱ ἀποκλίσεις καὶ νὰ γίνηται ἡ ἐξίσωσις αὐτῶν διὰ τῆς μεθόδου τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων, ἥτις εἶνε λογικὴ διὰ τὰ τυχαῖα λάθη. Ἐκ τῶν σκέψεων αὐτῶν ὁρμώμενος ὁ Φίσχερος ἐζήτησεν ἄλλοθεν νὰ προσδιορίσῃ τὸ μαθηματικὸν σχῆμα καὶ μέγεθος τῆς γῆς, καὶ οὐχὶ διὰ μόνου τοῦ συνδυασμοῦ ἀναμετρήσεων τόξων, ἀδιάφορον ἐὰν ταῦτα ἦνε τόξα μεσημβρινοῦ ἢ παραλλήλων, διότι αἱ ἀποκλίσεις ἐπιδρῶσι καὶ ἐπὶ τούτων, καθόσον ἐπιδρῶσιν ἐφ' ἑκάστου προσδιορισμοῦ γεωγραφικῆς τοποθεσίας τῶν τόπων τῆς γῆς. Ὁ Φίσχερος λοιπὸν ἐζήτησε νὰ προσδιορίσῃ τὸ μὲν μέγεθος τῆς γῆς ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως καταλλήλου πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τόξου μεσημβρινοῦ, τὴν δὲ συμπίεσιν διὰ τοῦ θεωρήματης τοῦ Κλαιρώτου ἐκ τοῦ μήκους τοῦ ἐκκρεμοῦς εἰς διαφόρους τόπους, ὧν ἡ γεωγραφικὴ τοποθεσία ἀρκεῖ νὰ ἦνε γνωστὴ μὲ ἱκανὴν προσέγγισιν. Ὅπως ὅμως δυνηθῇ νὰ ἐκλέξῃ τὰς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν καταλλήλους παρατηρήσεις, ἐζήτασε τὰ τῆς πραγματικῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἵνα ἐξ αὐτῶν πορισθῇ γενικά τινα συμπεράσματα περὶ τῆς μαθηματικῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἣν αὐτὸς γενικὴν ἐπιφάνειαν ἀποκαλεῖ. Ἡ ἐπιφάνεια αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σφαιροειδής, ἔχουσα ὡς εἰπεῖν κυμάνσεις τοπικὰς καὶ γενικάς. Τὰς κυμάνσεις ταύτας δὲν ἔχομεν, τοὐλάχιστον κατὰ τὸ παρὸν, τὰ μέσα νὰ ἀνεύρωμεν· τὰς γενικὰς ὅμως δυνάμεθα ἐν συνόλῳ νὰ σκιαγραφήσωμεν. Ἐπειδὴ λοιπὸν αἱ ἀποκλίσεις τῆς διευθύνσεως τῆς βαρύτητος γίνονται πρὸς τὴν ξηρὰν, ὡς πυκνοτέραν καὶ ἐξέχουσαν σχετικῶς πρὸς τὴν θάλασσαν, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο αὐτῆς κύρια μέρη, τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν, ἔνθα ἡ βαρύτης δὲν ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῶν παρέλξεων τῆς ξηρᾶς, καὶ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐπιφανείας ταύτης τῆς θαλάσσης πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ ὑπὸ ταύτην. Τῆς ἀνοικτῆς θαλάσσης ἡ ἐπιφάνεια δύναται νὰ θεωρηθῇ, πλὴν ὅλως τοπικῶν κυμάνσεων, ὡς σφαιροειδὴς καὶ τὸ χθαμαλώτερον μέρος τῆς ὅλης ἐπιφανείας·

πρὸς τὴν ξηρὰν ὅμως γίνεται βαθμιαία ἀνύψωσις, ἥτις, καθόσον βαίνομεν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν ἠπείρων γίνεται μείζων. Δεχόμενος λοιπὸν ὅτι αἱ ἀποκλίσεις δύνανται νὰ φθάσωσι μέχρι τῶν 100″ (καί τι πλέον) ἐκ τῶν περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ἐρευνῶν του, ὑπολογίζει ὅτι αἱ ἀνυψώσεις τῶν κυμάνσεων τῆς γενικῆς ἐπιφανείας, ἧς μέρος ἀποτελεῖ ἡ ἀνοικτὴ θάλασσα, δύνανται νὰ φθάσωσι 500 ὀργυιὰς ἢ καὶ πλέον. Αἱ κυμάνσεις αὗται ὅμως, συγκρινόμεναι πρὸς τὴν περὶ τὰ $3\frac{1}{2}$ ἐκ. ὀργυιᾶς ἀκτῖνα τῆς γῆς, εἶνε ἐλάχισται, καίπερ ἄλλως ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ ἔποψιν τοῦ περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς ζητήματος ἐπαισθηταὶ καὶ οὐχὶ ὅλως ἀσήμαντοι, ὅπως τὸ κατ' ἀρχὰς ἐνομίσθησαν. Διὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἐκκρεμοῦς δυνάμεθα νὰ ἐκλέξωμεν σημεῖα ἔχοντα κατάλληλον τοποθεσίαν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἐπὶ τῆς γενικῆς ἐπιφανείας τοποθεσίας αὐτῶν, καὶ ἐξ αὐτῶν νὰ ἀποκλείσωμεν τὰ ἔχοντα μεγάλην πρὸς τὰ λοιπὰ διαφορὰν ἕνεκα τοπικῆς ἀλλοιώσεως τῆς ἐντάσεως τῆς βαρύτητος, ἕνεκα ἰδίας κατασκευῆς τῶν περὶ τὸ σημεῖον αὐτὸ στρωμάτων τῆς γῆς. Οὕτω δυνάμεθα διὰ τοῦ συνδυασμοῦ πολλῶν τοιούτων καταλλήλων παρατηρήσεων νὰ ἐξαγάγωμεν τὴν πιθανωτέραν τιμὴν τῆς συμπιέσεως κατὰ τὴν μέθοδον τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων, θεωροῦντες δηλαδὴ τὰ ὑπολειπόμενα λάθη ὡς ἀνήκοντα πάντα εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τυχαίων λαθῶν. Ἐθεώρησε δὲ ὁ Φίσχερος τὸν προσδιορισμὸν τοῦ Μαουκέρου ὡς πληροῦντα τὰς ἄνω συνθήκας, καθ' ὃν ἡ συμπίεσις τῆς γῆς ἰσοῦται πρὸς $\frac{1}{288}$. Πρὸς εὕρεσιν δὲ τοῦ μήκους τῆς περιμέτρου ἑνὸς μεσημβρινοῦ ἐθεώρησεν ὡς κατάλληλον ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς αὐτοῦ τοποθεσίας τὸ ἡνωμένον γαλλικὸν καὶ ἀγγλικὸν τόξον, τὸ ἐκτεινόμενον ἀπὸ Φορμεντέρας ἐν Ἱσπανίᾳ μέχρι τῆς Σαξαβόρθης ἐν τῇ βορείᾳ Σκωτίᾳ. Τὸ τόξον δηλαδὴ αὐτὸ εἶνε καταλλήλως τοποθετημένον, διότι καὶ ἡ τοποθεσία τῶν δύο χωρῶν, δι' ὧν αὐτὸ διήκει, ἐπὶ τῆς γενικῆς ἐπιφανείας εἶνε κατάλληλος καὶ ἐκτείνεται ἀμφοτέρωθεν τῆς 45° γεωγραφικοῦ πλάτους. Πλὴν τῆς ἀποπείρας ταύτης (1867) τοῦ Φισχέρου ἐγένετο καὶ ἄλλη μεταγενέστερον ὑπὸ τοῦ ἐν Γοτίγγῃ Φίστιγγος, ὅστις ἐπίσης ὅπως καὶ ὁ Δίσχερος ζητεῖ νὰ εὕρῃ μέσην

τινὰ σφαιροειδῆ ἐπιφάνειαν, παριστάνουσαν ὅσον οἷόν τε ἀκριβέστερον τὸ ὑπ' αὐτοῦ γεωειδὲς καλούμενον. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν μέσων τῆς τελευταίας δεκαετηρίδος ἤρχισεν ὁ προσδιορισμὸς μεγάλου δικτύου καλύπτοντος τὴν μεσαίαν Εὐρώπην, ὅπερ ὅμως ἐξετάθη καὶ πέραν τῶν στενῶν αὐτῶν ὁρίων, περιλαμβάνον νῦν καὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν βορείαν Εὐρώπην. Ἡ ὅλη ἐργασία γίνεται μεθ' ὅλης τῆς δυνατῆς ἀκριβείας, προσδιορίζεται δὲ καὶ ἡ ἔντασις τῆς βαρύτητος διὰ τοῦ ἐκκρεμοῦς εἰς τὰ κύρια σημεῖα τοῦ δικτύου. Ἡ ἐργασία δ' αὕτη ἡνωμένη μετὰ τῆς ῥωσσικῆς θὰ καλύπτῃ σχεδὸν ὅλην τὴν Εὐρώπην καὶ θὰ παράσχῃ τὰ διδόμενα πρὸς ἐξακρίβωσιν πολλῶν ζητημάτων σχετικῶν πρὸς τὸ σχῆμα τῆς ὅλης γῆς, ἰδίως ὅμως εἰδικῶς τοῦ μέρους ταύτης, τὸ ὁποῖον καλύπτει ἡ Εὐρώπη, διότι δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν ὅλην ἐπιφάνειαν τῆς γῆς ὡς σφαιροειδῆ, ἧς ἡ συμπίεσις καὶ τὸ μῆκος μιᾶς μοίρας ἔχουσι διάφορον μέγεθος κατὰ τὰ διάφορα αὐτῆς μέρη.

Πλὴν τῆς μεθόδου πρὸς εὕρεσιν τῆς συμπιέσεως διὰ τῶν ἀναλικνίσεων τοῦ ἐκκρεμοῦς, ἣν ἐφήρμοσεν ὁ Μαούκερος, ὁ Βορένιος καὶ ἕτεροι, ὑπάρχουσι καὶ δύο ἄλλαι μέθοδοι πρὸς εὕρεσιν τῆς αὐτῆς ποσότητος, στηριζόμεναι ἐπὶ φαινομένων καθαρῶς ἀστρονομικῶν, εἶνε δ' αὗται ἡ ἐπὶ τῆς μεταπτώσεως τῶν ἰσημερινῶν σημείων καὶ τῆς λικνίσεως τοῦ ἄξονος τῆς γῆς στηριζομένη, καὶ ἡ ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς σελήνης· μάλιστα δὲ ὁ Οὐμβόλδος θεωρεῖ τὰς μεθόδους ταύτας, τὰς μὴ ἐξαρτωμένας ἐκ τυχαίων ἀνωμαλιῶν τοῦ σώματος τῆς γῆς, ὡς λίαν προσφόρους. Τὸ ἐλαττωματικὸν τῶν μεθόδων αὐτῶν εἶνε, ὅτι εἰς μὲν τὴν πρώτην ναὶ μὲν εἶνε γνωστὴ ἡ μετάπτωσις καὶ ἡ λίκνισις μετὰ μεγάλης ἀκριβείας, ἀπαιτεῖται ὅμως ἡ γνῶσις τοῦ νόμου τῆς πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς αὐξήσεως τῆς πυκνότητος· εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἀπαιτεῖται ἡ ἀκριβὴς γνῶσις ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς κινήσεως τῆς σελήνης μικροῦ συντελεστοῦ, ὅστις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συμπιέσεως τῆς γῆς· ὥστε μικρόν τι λάθος ἐν τῷ προσδιορισμῷ τοῦ συντελεστοῦ αὐτοῦ ἐπιδρᾷ ἐπαισθητῶς ἐπὶ τῆς δι' αὐτοῦ προσδιοριζομένης τιμῆς τῆς συμπιέσεως.

Ὁ Αἴρυς ἐν ταῖς μαθηματικαῖς αὐτοῦ πραγματείαις ἐξάγει ἐκ μὲν τῆς μεταπτώσεως καὶ λικνήσεως τὴν συμπίεσιν ἴσην πρὸς $\frac{1}{303}$, ἐκ δὲ τῆς θεωρίας τῆς σελήνης πρὸς $\frac{1}{297}$.

Ἐκ τῶν προειρημένων ἕπεται, ὅτι, ἀφοῦ ἐγκατελείφθη ἡ περὶ τοῦ ἐπιπέδου σχήματος τῆς γῆς δοξασία, ἐθεωρήθη αὕτη σφαιρικὴ, ἡ δὲ πρὸς εὕρεσιν τοῦ μεγέθους αὐτῆς μέθοδος συνίστατο εἰς τὴν ἄμεσον ἀναμέτρησιν μεγάλου τόξου μεσημβρινοῦ (ὄντος ἐπὶ τῆς σφαίρας μεγίστου κύκλου), καὶ τὴν δι' ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων εὕρεσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοιρῶν, τῶν περιεχομένων ἐν τῷ τόξῳ αὐτῷ. Ἡ μέθοδος αὕτη ἐτελειοποιήθη διὰ τοῦ τριγωνισμοῦ, παρέχοντος πολὺ ἀκριβέστερον τὸ μέγεθος τοῦ ἀναμετρηθέντος τόξου. Ὕστερον ἡ θεωρία καὶ ἡ πεῖρα κατέδειξαν, ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης, παριστῶσα τὸ σχῆμα τῆς ὅλης γῆς, δὲν εἶνε ἀκριβὴς σφαῖρα, ἀλλὰ σφαιροειδὲς πεπιεσμένον περὶ τοὺς πόλους, μάλιστα δὲ, κατὰ τὸ θεώρημα τοῦ Ἰακωβίου, δύναται νὰ ᾖνε καὶ ἐλλειψοειδές. Ἕνεκεν ὅμως τῆς μὴ κανονικῆς διατάξεως τῶν μορίων τῆς γῆς τὸ σχῆμα αὐτῆς ἔχει ἀνωμαλίας τινὰς, αἵτινες, καίπερ ἐλάχισται σχετικῶς πρὸς τὸν ὄγκον τῆς γῆς, δὲν εἶνε ὅμως καὶ ὅλως ἀνεπαίσθητοι, εἰ καὶ δὲν ἔχομεν τὰ μέσα τῆς ἐξακριβώσεως αὐτῶν. Ἐντεῦθεν εἰσήχθη ἡ ἔννοια τοῦ μαθηματικοῦ ἢ γεωμετρικοῦ ἢ γενικοῦ σχήματος τῆς γῆς, τοῦ παριστάνοντος, ὅσον οἷόν τε ἀκριβέστερον, τὸ πραγματικὸν σχῆμα τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ὑποτιθεμένης ὡς καὶ κάτωθεν τῆς ξηρᾶς. Πρὸς εὕρεσιν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς ἡ μέθοδος εἶνε ἡ αὐτὴ, ἤτοι διὰ τῆς εὑρέσεως τοῦ μήκους τῶν τόξων διὰ τριγωνισμοῦ καὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς γεωγραφικῆς τοποθεσίας τῶν ἄκρων αὐτῶν. Τὰ τόξα εἶνε συνήθως τόξα μεσημβρινῶν, εἰ καὶ δύνανται νὰ ληφθῶσι καὶ ἄλλα τόξα. Μόνον τὸ σχῆμα τῆς γῆς δύναται νὰ εὑρεθῇ διὰ τοῦ μήκους τοῦ ἐκκρεμοῦς εἰς διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη, τῆς μεταπτώσεως τῶν ἰσημερινῶν σημείων καὶ τῆς λικνίσεως τοῦ ἄξονος τῆς γῆς καὶ διὰ τῆς θεωρίας τῆς κινήσεως τῆς σελήνης. Ἡ διὰ τοῦ τριγωνισμοῦ μέθοδος ἔχει ὅμως τὸ πλεονέκτημα, ὅτι συνδέεται καὶ μετὰ τῆς ἐξακριβώσεως τῆς γεωγραφίας τῆς χώρας ἐν ᾗ γίνεται οὗτος.

Ἐν τῷ ἑπομένῳ μικρῷ πίνακι σημειοῦνται τὰ ἐξαγόμενά τινων ἐκ τῶν κυριωτέρων ἐργασιῶν περὶ τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς.

Καὶ ἡ μὲν πρώτη (*) τοῦ Δελάμβρου (1) ἐχρησίμευσε πρὸς κανονισμὸν τοῦ μέτρου, τῆς δὲ τοῦ Λίρυος (2) καὶ τῆς πέμπτης (1866) τοῦ Κλάρκου (4) γίνεται χρῆσις ἰδίως ἐν Ἀγγλίᾳ, τῆς δὲ τοῦ Βεσσέλου (3) ἐν Γερμανίᾳ. Ἐπισυνάπτομεν δὲ καὶ τὴν τοῦ Φισχέρου (1868) (5).

Συμπίεσις.		Ἀκτὶς τοῦ ἰσημερινοῦ.	Μῆκος τετάρτου ἑνὸς μεσημβρινοῦ.
(1)	$\frac{1}{334}$	6 375 653$^{\mu}$	10 000 000$^{\mu}$
(2)	$\frac{1}{299}$	6 377 490	10 000 976
(3)	$\frac{1}{299}$	6 377 397	10 000 856
(4)	$\frac{1}{293}$	6 378 206	10 001 887
(5)	$\frac{1}{288}$	6 378 338	10 001 714.

Δ. ΚΟΚΚΙΔΗΣ.

ΠΕΡΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ.

(Συνέχεια).

Ἐν προηγουμένῳ ἄρθρῳ (Ἀθηναίου τόμ. Β', τεύχους γ', σελ. 212—235) περὶ Χρυσοστόμου πραγματευόμενοι, ἴδομεν πῶς ὁ ἱερὸς οὗτος πατὴρ ἀνατραφεὶς καὶ ἐκπαιδευθεὶς ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐκλήθη τῷ 397 εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, καὶ πῶς ὡς πατριάρχης διώκησε τὴν αὐτῷ ἐμπιστευθεῖσαν ἐκκλησίαν. Τελευταῖον δὲ παρετηρήσαμεν, πῶς περιεπλέχθη ἀκουσίως εἰς τὰς ὠριγενικὰς ἔριδας καὶ πῶς ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, ὁ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὸν διακείμενος, ἤρξατο νὰ ἐργάζηται κατ' αὐτοῦ, δυνηθεὶς νὰ ἐξεγείρῃ κατ' αὐτοῦ καὶ τὸν γέροντα Κύπρου ἐπίσκοπον Ἐπιφάνιον, ὅστις ὅμως εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐλθὼν καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πράγ-

(*) Ὁ Δελάμβρος ἔκαμε καὶ δευτέραν ἐργασίαν τῷ 1810.

ματα ἰδὼν, πεισθεὶς δὲ ὅτι ἐγένετο τυφλὸν τῶν παθῶν τοῦ Θεοφίλου κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ὄργανον, ἀνεχώρησεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως τῷ 403, καθ' ὁδὸν δὲ ἐπιστρέφων εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἀπέθανε.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἐπιφανίου ὁ Χρυσόστομος εἰπὼν λόγον τινὰ, ἐν ᾧ ἠθέλησε νὰ ἐλέγξῃ τὰς τότε συνήθεις τῶν γυναικῶν παρεκτροπὰς, ἤγειρεν ἐκ νέου τὴν ὀργὴν τῆς αὐτοκρατείρας Εὐδοξίας, νομισάσης, ὅτι αὐτὴν κυρίως ἐννόει. Διὰ τοῦτο μέμφεται μὲν αὐτὸν παρὰ τῷ αὐτοκράτορι, συγχρόνως δὲ προσκαλεῖ καὶ τὸν Θεόφιλον, ἵνα ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐκ συμφώνου ἀντιπράξωσι κατ' αὐτοῦ. Ὁ Θεόφιλος, ὅστις εἶχεν ἤδη πρότερον προσκληθῆ ἵνα δικασθῇ παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου περὶ τῶν ὠριγενικῶν ταραχῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ δι' ἄλλας κατηγορίας, ἐκαραδόκει δὲ μόνον εὐκαιρίαν ἵνα βλάψῃ τὸν Χρυσόστομον, ὃν ἐθεώρει ὡς κύριον αἴτιον τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν τούτων, ἔσπευσε πάραυτα εἰς Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 403 παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ καὶ πολλοὺς τῶν Αἰγυπτίων ἐπισκόπων. Καὶ οἱ τῆς Μικρᾶς δὲ Ἀσίας ἐπίσκοποι οἱ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου καθαιρεθέντες, οἵτινες διὰ τοῦτο ἔτρεφον ἔχθραν πρὸς αὐτὸν, εἶχον ἔλθει εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ Θεόφιλος ἀφικόμενος ἐκεῖσε, κατῴκησεν ἔν τινι οἰκίᾳ τῆς αὐτοκρατείρας, ἐκεῖθεν δ' ἔπεμψε πάραυτα κατηγόρους κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις διέταξεν αὐτούς τε καὶ τὸν Χρυσόστομον νὰ προσέλθωσιν ἐνώπιον τῆς συνόδου τοῦ Θεοφίλου, ἵνα δικασθῶσιν. Ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος δικαίως ἀπέκρουσε τοὺς δικαστὰς τούτους, ἰσχυριζόμενος, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ καὶ τῶν πλησιοχώρων ἐπαρχιῶν, οὐχὶ δὲ ξένοι ἐδικαιοῦντο κατὰ τοὺς κανόνας νὰ κρίνωσι περὶ τῶν αὐτὸν ἀφορώντων πραγμάτων. Οὐχ ἧττον ὁ Θεόφιλος, μηδόλως εἰς τὸν λόγον τοῦτον ἀποβλέψας, ὃν ἄλλοτε καὶ αὐτὸς εἶχεν ἐπικαλεσθῆ, ἵνα μὴ δικασθῇ παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου, συγκροτεῖ σύνοδον ἐκ τριάκοντα ἓξ ἐπισκόπων πλησίον τῆς Χαλκηδόνος (*πρὸς τὴν δρῦν*), ἵνα δικάσῃ τὸν Χρυσόστομον, καθ' οὗ προσήχθησαν 29 ἄρθρα κατηγορίας. Ὁ Χρυσόστομος κατη-

γορεῖτο πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι δῆθεν εἶχεν ἐξυβρίσει πολλοὺς κληρικοὺς, ὅτι κατεδαπάνησε τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀγαθὰ, ὅτι ἐξηρέθιζε τὸν λαὸν, ὅτι ὠνόμασε τὴν αὐτοκράτειραν Ἰεζάβελ, καὶ ὅτι ἐλάλει μετὰ πολλοῦ κόμπου, μηδόλως εἰς τὴν ὠφέλειαν τοῦ λαοῦ ἀποβλέπων, ὅστις οὐδόλως αὐτὸν ἐννόει. Ἵνα δὲ ἔτι εὐκολώτερον ἐπιτευχθῇ παρὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἡ ἐξορία αὐτοῦ, κατηγορεῖτο καὶ ὡς ἔνοχος τοῦ ἐγκλήματος τῆς ἐσχάτης προδοσίας.

Ὁ Χρυσόστομος προσεκλήθη εἰς τὴν σύνοδον, ἵνα ἀπαντήσῃ εἰς τὰς κατηγορίας ταύτας. Ἀλλ' οὗτος πέμψας εἰς αὐτὴν τρεῖς ἐπισκόπους καὶ τρεῖς πρεσβυτέρους, ἐδήλωσε τῷ Θεοφίλῳ καὶ τῇ συνόδῳ, ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν κρίσιν μόνων ἐκείνων, οἵτινες κατὰ τὸ δίκαιον ἠδύναντο νὰ ἦναι κριταὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡς τοιούτους τὸν κεκηρυγμένον αὐτοῦ ἐχθρὸν Θεόφιλον, καὶ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου, μόνον δὲ οἱ ἐπίσκοποι τῆς Θρᾴκης ἐδικαιοῦντο κατὰ τοὺς κανόνας νὰ δικάσωσιν αὐτόν. Δι' ἰδίου δὲ ἐγγράφου ἀπέκρουσεν ὡς δικαστὰς αὐτοῦ ὀνομαστὶ τὸν Θεόφιλον, διότι ἀναχωρῶν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας, εἶχεν εἰπεῖ παρρησίᾳ, ὅτι «ἀπέρχομαι καθελεῖν Ἰωάννην,» τὸν Βερροίας Ἀκάκιον, διότι πρὸ πολλοῦ εἶχεν ὁμοίαν ἀπειλὴν ἐκφράσει κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου, καὶ τὸν Σεβηριανὸν καὶ Ἀντίοχον, ὡς ὄντας πασιγνώτους ἐχθροὺς αὐτοῦ. Ἐθάρρει δὲ τοσοῦτον εἰς τὴν ἀθωότητα αὐτοῦ, ὥστε ὑπισχνεῖτο, ὅτι ἔμελλε νὰ παραστῇ ὡς ὑπόδικος ἐνώπιον τῆς συνόδου, ἂν ἀπεχώρουν ἀπ' αὐτῆς οἱ τέσσαρες οὗτοι ἐπίσκοποι. Ἀλλ' ἡ πρότασις αὕτη δὲν ἐγένετο δεκτὴ, προσκαλεῖται δὲ πάλιν ἐπανειλημμένως τρὶς εἰς τὴν σύνοδον, εἰς ἃς προσκλήσεις ἀπήντα πάντοτε τὰ αὐτά. Ἡ σύνοδος ὅμως ἐπιμείνασα εἰς τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς, μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν, ἀπεφάσισε τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ. Ἀπέστειλε δὲ καὶ δύο ἐπιστολὰς τὴν μὲν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, τὴν δὲ πρὸς τὸν κλῆρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναγγέλλουσα τὴν καταδίκην αὐτοῦ [1]).

Ὅτε ἡ εἴδησις τῆς καθαιρέσεως τοῦ Χρυσοστόμου ἔφθασεν εἰς

(1) Φωτίου, μυριοβίβλῳ 95. Παλλαδ. Η'. Σωκρ. ς', 15.

Κωνσταντινούπολιν, μέγας θόρυβος ἐξηγέρθη. Ὁ δὲ λαὸς ἀπεφάσισε νὰ κωλύσῃ διὰ τῆς βίας τὴν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος διαταγεῖσαν ἐξορίαν αὐτοῦ, περικυκλώσας τὴν ἐκκλησίαν, ἐν ᾗ διέτριβεν. Ἀλλ' οὗτος μὴ θέλων νὰ περιέλθωσιν ἕνεκα αὐτοῦ τὰ πράγματα εἰς φανερὰν στάσιν, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐξελθὼν λάθρα ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, παρέδωκεν ἑαυτὸν ἑκουσίως τοῖς στρατιώταις, οἵτινες ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὰ μέρη τῆς Βιθυνίας. Ἡ ἀναχώρησις ὅμως αὐτοῦ ηὔξησεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ, ὅστις διὰ παρακλήσεων καὶ ἀπειλῶν ἀπῄτησε παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ. Τοσαύτη ἦτο ἡ ἀγάπη τοῦ λαοῦ πρὸς αὐτόν! Οὕτως ἐσέβοντο καὶ ἠγάπων τότε αἱ ἐκκλησίαι τοὺς ποιμενάρχας αὐτῶν, τοὺς ἀξίους τῆς ὑψηλῆς αὐτῶν κλήσεως. Ἡ Εὐδοξία ἐφοβήθη τὴν ὀργὴν τοῦ λαοῦ τοσοῦτον, ὥστε καὶ αὐτὴ νῦν ἐζήτησε παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτόν, ἔπεμψε μάλιστα καὶ ἕνα τῶν ὑπασπιστῶν αὐτῆς, ἵνα πείσῃ αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ. Οὕτως ἐπανῆλθεν ὁ Χρυσόστομος ἐν θριάμβῳ ἐν μέσῳ τοῦ ἐνθουσιῶντος λαοῦ εἰς τὴν αὐτοῦ ἐκκλησίαν. Δὲν ἠθέλησε δὲ νὰ ἀναλάβῃ πάραυτα τὰ ἐπισκοπικὰ αὐτοῦ καθήκοντα, διότι κατὰ τοὺς κανόνας ἔπρεπε πρὸ τούτου νὰ δικαιωθῇ παρά τινος πολυαριθμοτέρας συνόδου τῆς καθαιρεσάσης αὐτόν. Παρεκάλει δὲ καὶ τὸν αὐτοκράτορα νὰ συγκαθρείσῃ τοιαύτην τινά, καὶ τοῦτο προσδοκῶν, ἀνεχώρησεν εἰς προάστειόν τι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ὁ λαὸς μὴ ἀνεχόμενος τὴν βραδύτητα ταύτην, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἀπεκατέστησεν αὐτὸν διὰ συνόδου τριάκοντα ἐπισκόπων. Κατωτέρω θέλομεν ἴδει, ὅτι τὸ συμβὰν τοῦτο ἐχρησίμευσε μετὰ ταῦτα τοῖς ἐχθροῖς τοῦ Χρυσοστόμου ὡς νέον ὅπλον κατ' αὐτοῦ. Ὁ Θεόφιλος τότε καταστὰς τὸ ἀντικείμενον τοῦ μίσους πάντων, ἠναγκάσθη νὰ ἀναχωρήσῃ [1].

Μετὰ ταῦτα ἐφαίνετο, ὅτι ὁ Χρυσόστομος δὲν ἠδύνατο νὰ φοβηθῇ τι. Ἀλλ' ἰδοὺ αἴφνης νέος σάλος ἐγείρεται κατ' αὐτοῦ.

---

(1) Σωκρ. ἐκκλ. ἱστ. ς', 16. Σωζομ. ή, 18. Πρβλ. καὶ Du Pin, Nouvelle Bibliothèque des auteurs ecclés. III, 31—33.

Ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία εἶχε διατάξει περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 403 νὰ ἱδρύσωσι τὸ ἄγαλμα αὐτῆς πλησίον τῆς ἐκκλησίας, ὅπου συνήθως ἐκήρυττεν ὁ Χρυσόστομος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λαὸς κατὰ τὴν τελετὴν ταύτην παρεδόθη εἰς διαφόρους θορυβώδεις ἀταξίας, δι' ὧν διεταράχθη ἡ ἡσυχία τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ χάριν τῆς λατρείας συνηθροισμένων, ὁ Χρυσόστομος, νομίζων, ὅτι τοῦτο ἦτο ἀπρεπὲς, ἔψεξεν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὰ ἀτοπήματα ἐκεῖνα. Τοῦτο ἤρκεσεν, ἵνα ἐξεγείρῃ ἐκ νέου τὴν κατ' αὐτοῦ ὀργὴν τῆς αὐτοκρατείρας, ἥτις ἐθεώρησεν ἑαυτὴν πάλιν προσβεβλημένην. Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ αὖθις τὴν ἐκδίωξιν αὐτοῦ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως διὰ νέας ἐπισκόπων συνόδου τῇ βοηθείᾳ πάλιν τοῦ γνωστοῦ ἐχθροῦ αὐτοῦ Θεοφίλου. Ἡ ὀργὴ τῆς αὐτοκρατείρας λέγεται ὅτι ηὔξησε μεγάλως, ὅτε ὁ Χρυσόστομος ἐκφωνῶν λόγον τινὰ, ἤρξατο αὐτοῦ διὰ τῶν λέξεων· «*Πάλιν Ἡρωδιὰς μαίνεται, πάλιν ταράσσεται, πάλιν τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου ἐπὶ πίνακι ζητεῖ.*» Ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα τοῦτο, κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ ἔτους προσκεκλήθη αὖθις ὁ Θεόφιλος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' οὗτος μὴ τολμήσας νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως ἐκεῖσε, ἔπεμψεν ὡς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ τρεῖς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες συναθροισθέντες μετὰ τῶν ἐν τῇ αὐλῇ ἐπισκόπων καὶ ἄλλων τινῶν ἐλθόντων ἀπὸ Συρίας, Πόντου καὶ Φρυγίας, ἀνέλαβον νὰ δικάσωσι πάλιν τὸν Χρυσόστομον. Οὗτος δὲ ἐλθὼν πρὸς αὐτοὺς, ἐζήτησε νὰ δηλώσωσι τὰ ἄρθρα τῆς κατ' αὐτοῦ νέας κατηγορίας, ἵνα δυνηθῇ νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτόν. Ἀλλ' οἱ ἐν τῇ συνόδῳ ἐπίσκοποι ἐκήρυξαν, ὅτι δὲν ἦτο πλέον ἀνάγκη ἐξετάσεως, ἂν αἱ κατ' αὐτοῦ ἐγκλήσεις εἶναι ἀληθεῖς ἢ οὔ, ὅτι ἤρκει εἰς τὴν καταδίκην αὐτοῦ, ὅτι ἐπανῆλθεν εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν αὐτοῦ θρόνον, ἀφ' οὗ εἶχε καθαιρεθῇ παρά τινος συνόδου, χωρὶς νὰ λάβῃ τὴν ἀπόλυσιν παρ' ἄλλης συνόδου κατὰ τὰ διατασσόμενα ὑπὸ τοῦ δ' κανόνος τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδου (341), τοῦ ὁρίζοντος ὅτι ὁ τοῦτο πράξας δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐλπίσῃ νὰ ἐπανορθωθῇ εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ, μηδὲ νὰ γίνῃ δεκτὸς, ὅπως ὑπερασπίσῃ ἑαυτόν. Εἰς μάτην δύο τοῦ Χρυσοστόμου φίλοι ἐπίσκοποι αὐτὸν ὑπερασπιζόμενοι, πα-

ρετήρησαν, ὅτι ὁ κανὼν οὗτος εἶχε γίνει παρ' Ἀρειανῶν, προσθέντες, ὅτι ὁ Χρυσόστομος εἶχεν ἐπαναχθῆ εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ παρὰ τῶν ἐπισκόπων τῶν κοινωνούντων αὐτῷ. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς συνόδου ἠρνοῦντο, ὅτι ὁ κανὼν εἶχεν ἐπινοηθῆ παρ' Ἀρειανῶν, καὶ ἔλεγον, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν καθαιρεσάντων τὸν Χρυσόστομον ἦτο μεγαλήτερος τοῦ τῶν συγκοινωνησάντων αὐτῷ, ὅτε ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῷ λόγῳ δὲ τούτῳ ἐπεκύρωσαν ἐκ νέου τὴν ἀπόφασιν τῆς καθαιρέσεως, ἣν ἡ πρώτη ἐκείνη σύνοδος εἶχεν ἐκφέρει κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου.

Μετὰ τὴν ἀπόφασιν ταύτην ὁ αὐτοκράτωρ ἐδήλωσεν αὐτῷ ἐν ἀρχῇ τῶν νηστειῶν τοῦ 404, ὅτι δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ κλῆρος αὐτοῦ ἐτέλει τοῦ λοιποῦ μόνος τὴν λειτουργίαν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἔμελλε νὰ κωλυθῇ. Τὴν ἡμέραν τοῦ μεγάλου σαββάτου Δούκιος ὁ τῶν σωματοφυλάκων ἀρχηγὸς εἰςελθὼν μετὰ στρατιωτῶν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, ἐξέβαλεν ἐκεῖθεν τεσσαράκοντα ἐπισκόπους, οἵτινες συνεκοινώνουν μετὰ τοῦ Χρυσοστόμου. Συγχρόνως δὲ ὄχλος πολὺς μετὰ ἐνόπλων εἰςελάσαντες, ἤρξαντο νὰ καταστρέφωσι πᾶν ὅ,τι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εὑρίσκετο, νὰ κακῶσι δὲ ὅσους ἂν εὕρισκον αὐτόθι. Στρατιῶται βάρβαροι, μὴ βεβαπτισμένοι, εἰςελθόντες μέχρι τοῦ ἱεροῦ, ἐβεβήλωσαν τὰ πάντα, ἀνατρέψαντες τὸ ἱερὸν ποτήριον ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν. Μετὰ τὰς βιαιοπραγίας ταύτας ἠκολούθησαν διατάγματα τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῶν κοινωνούντων αὐτῷ. Τὴν ἐπαύριον συνῆλθε πάλιν ὁ λαὸς ὁ τὸν Χρυσόστομον θέλων, ἀλλὰ καὶ πάλιν διεσκορπίσθη· ὥστε οἱ μείναντες αὐτῷ πιστοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ συναθροίζωνται κρυφίως ἐν διαφόροις μέρεσι τῆς πόλεως, ὀνομασθέντες ἔκτοτε *Ἰωαννῖται*. Καὶ μέχρι μέν τινος δὲν ἐτόλμων νὰ προσβάλωσι καὶ αὐτοῦ τοῦ Χρυσοστόμου τὸ πρόσωπον, φοβούμενοι μὴ ὁ λαὸς ὁ αὐτὸν μεγάλως τιμῶν στασιάσῃ, ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος διαφυγὼν πάλιν τοὺς ἐκ τοῦ λαοῦ φυλάσσοντας αὐτὸν, παρεδόθη εἰς τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἀπήχθη ἐκ νέου εἰς τὴν ἐξορίαν, ὁδηγηθεὶς εἰς Νίκαιαν. Τὴν αὐτὴν δ' ἡμέραν, καθ' ἣν ἀνεχώρησε (20 ἰουνίου) ἐξερράγη πυρκαϊὰ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλη-

σίᾳ κατακαύσασα αὐτὴν καὶ τὸ παρακείμενον ἀνακτορικὸν μέγαρον. Ἑπτὰ δὲ ἡμέρας μετὰ ταῦτα ἀντὶ τοῦ Χρυσοστόμου ἀνεδείχθη πατριάρχης γέρων τις ὀγδοηκοντούτης, ὀνόματι Ἀρσάκιος, τοῦ Νεκταρίου ἀδελφός. Ὁ νέος πατριάρχης κατεδίωξεν ἀπηνῶς τοὺς φίλους τοῦ Χρυσοστόμου, ὅστις καὶ ἐν τῇ ἐξορίᾳ δὲν κατελείπετο ἥσυχος, διότι ἀπὸ Νικαίας ἀπήχθη εἰς Κουκουσσὸν τοῦ Πόντου, πόλιν ὁρισθεῖσαν τόπον διαρκῆ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ. Καθ' ὁδὸν δὲ ὑπέστη τὰ πάνδεινα. Ἐν αὐτῇ ὅμως τῇ Κουκουσσῷ ἔτυχε φιλοφρονεστάτης ὑποδοχῆς παρὰ τῷ ἐπισκόπῳ τῆς πόλεως Διοσκούρῳ. Ἐν τούτοις ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξεδίδοντο νόμοι κατὰ τῶν πιςῶν ἀπομεινάντων τῷ Χρυσοστόμῳ, ἐξ ὧν τρεῖς ἔχομεν ἔτι καὶ νῦν ἐν τῷ Θεοδοσιανῷ κώδικι. Ὁ πρῶτος τῆς 1 σεπτεμβρίου τοῦ 404[1]) ἀπευθύνεται κατὰ τῶν ξένων κληρικῶν, οἵτινες ἐτέλουν ἰδιαιτέρας συναθροίσεις. Ὁ δεύτερος νόμος[2]) ἐπέβαλλε πρόστιμον ἐκείνοις, οἵτινες ἄφινον τοὺς δούλους αὐτῶν νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰς ἀπηγορευμένας ταύτας συναθροίσεις. Ὁ δὲ τρίτος [3]) ἀπαγορεύει πάσας τὰς θρησκευτικὰς συναθροίσεις, αἵτινες δὲν ἐτέλουν ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Ἀρσακίου, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Θεοφίλου Ἀλεξανδρείας, καὶ Πορφυρίου, τοῦ ἐκλεχθέντος ἐπισκόπου Ἀντιοχείας ἀντὶ τοῦ Φλαβιανοῦ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ ἔτους συνέβη νὰ καταπέσῃ χάλαζα ἐκτάκτου μεγέθους ἐπενεγκοῦσα μεγάλας ζημίας τῇ πόλει, ἀπέθανε δὲ καὶ ἡ Εὐδοξία. Τὰ δύο ταῦτα γεγονότα ἐθεωρήθησαν παρὰ τῶν φίλων τοῦ Χρυσοστόμου ὡς θεία τιμωρία ἕνεκα τῶν κατὰ τούτων διωγμῶν, ἐνῷ τοῖς ἐχθροῖς αὐτοῦ ἐνέπνευσαν μέγαν φόβον[4]).

Ἐπειδὴ οἱ πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς εἶχον κηρυχθῆ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου, μόνον παρὰ τοῖς ἐπισκόποις τῆς δύσεως, καὶ μάλιστα τῷ ἰσχυρῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης, παρ' ᾧ ἄλλοτε καὶ ἄλλοι καταδιωκόμενοι ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς κατέφυγον, ἠδύνατο νὰ

---

(1) Βιβλ. ις'. tit. 2. c. 37.
(2) Tit. 4. c. 5.
(3) Αὐτόθι c. 6.
(4) Σωκρατ. ς', 19. Σωζομ. η', 27. Ὅρα καὶ Du Pin 36.

ἐλπίσῃ βοήθειαν κατὰ τῆς κατ' αὐτοῦ ἀδίκου καταδιώξεως Τοῦτο προβλέπων ὁ Θεόφιλος, καὶ θέλων νὰ προκαταλάβῃ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰννοκεντίου, ἔπεμψεν αὐτῷ ἐπιστολὴν διά τινος τῶν ἀναγνωστῶν αὐτοῦ, ἀναγγέλλων τὴν καθαίρεσιν τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀφοῦ δὲ ἔφθασεν ἡ εἴδησις αὕτη εἰς Ῥώμην, ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διάκονος Εὐσέβιος ἐκεῖ διατρίβων, παρεκάλεσε τὸν Ἰννοκέντιον νὰ ἀναβάλῃ τὸ νὰ ἀποφανθῇ καὶ αὐτὸς γνώμην μέχρις οὗ πληροφορηθῇ ἀκριβέστερον περὶ τῶν γενομένων. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἔφθασαν εἰς Ῥώμην τέσσαρες ἐπίσκοποι ἀποστελλόμενοι παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου, οἵτινες παρέδωκαν τῷ Ἰννοκεντίῳ ἐπιστολὴν αὐτοῦ, δι' ἧς ἐζήτει τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς δύσεως μετὰ ἑτέρας ἐπιστολῆς τεσσαράκοντα ἐπισκόπων καὶ τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μαρτυρούντων, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἀδίκως καὶ χωρὶς νὰ ἀπολογηθῇ, κατεκρίθη. Ὁ Ἰννοκέντιος πεισθεὶς, ὅτι τὰ παρὰ τοῦ Θεοφίλου γενόμενα δὲν ἐγένοντο κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τὸ δίκαιον, ἔπεμψεν ἐπιστολὰς κοινωνικὰς τῷ Χρυσοστόμῳ καὶ τοῖς κατακρίνασιν αὐτὸν, γνωματεύων, ὅτι εἶναι δίκαιον, νὰ συγκροτηθῇ σύνοδός τις ἐξ ἐπισκόπων τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, ἧς τὸ κῦρος οὐδεὶς θὰ ἠδύναντο νὰ προσβάλῃ, ἵνα δικάσῃ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν. Ἔπεμψε μὲν μετὰ ταῦτα ὁ Θεόφιλος εἰς Ῥώμην τὰ πρακτικὰ τῆς κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου συνόδου, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἴσχυσαν νὰ μεταβάλωσι τὴν τοῦ Ἰννοκεντίου γνώμην, ὅστις διεμαρτύρετο, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ παύσῃ τὴν πρὸς τὸν Χρυσόστομον κοινωνίαν, ἂν δὲν ἤθελε δικασθῇ ἐν νέᾳ τινὶ συνόδῳ. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἔλαβεν ὁ Ἰννοκέντιος ἐπιστολὴν εἰκοσιπέντε ἐπισκόπων, ἀναγγελλόντων αὐτῷ, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἐξεδιώχθη ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπεστάλη εἰς ἐξορίαν, ὅπερ γεγονὸς ἐπεβεβαιώθη καὶ διὰ νέων ἐπιστολῶν, δι' ὧν ἐξετίθεντο τῷ Ἰννοκεντίῳ αἱ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως συμβᾶσαι βιαιότητες. Ὁ Ἰννοκέντιος συγκινηθεὶς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων, ἔγραψεν παρηγορητικὰς καὶ ἐνθαρρυντικὰς ἐπιστολὰς αὐτῷ τε καὶ τῷ κλήρῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπικουρίαν τοῦ διωκομένου Χρυσοστόμου, δὲν ἠδυνήθη ὅμως

νὰ μεταβάλῃ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀπόφασιν[1]). Διότι ἔλαβε μὲν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς δύσεως Ὀνωρίου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀρκάδιον ὑπὲρ τοῦ Χρυσοστόμου, δι' ἧς ἐζήτει νὰ συγκαλεσθῇ σύνοδος ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπου ὁ Θεόφιλος ἔμελλε νὰ παραστῇ ὡς κατηγορούμενος, ἀπέστειλε δὲ καὶ τρεῖς ἐπισκόπους, δύο πρεσβυτέρους, καὶ δύο διακόνους, ἵνα κομίσωσι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην καὶ ἄλλας τινὰς ἐπιστολὰς τῶν ἐπισκόπων τῆς δύσεως ὑπὲρ τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀλλ' οἱ ἀπεσταλμένοι οὗτοι ἀφοῦ ἐφυλακίσθησαν ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως καὶ μόλις ἠδυνήθησαν ἔπειτα νὰ ἀποπλεύσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἅμα ἀφιχθέντες ἐκεῖσε, ὡδηγήθησαν εἰς φρούριόν τι τῆς Θρᾴκης, ὅπου καὶ ἐκλείσθησαν. Ἐκεῖσε δ' ἐλθὼν αὐτοκρατορικός τις ἀπεσταλμένος Πατρίκιος, ἐζήτησε νὰ λάβῃ παρ' αὐτῶν τὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὰς λοιπὰς ἐπιστολάς, ἐπειδὴ δὲ αὐτοὶ καὶ τῷ Πατρικίῳ καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα ἀποσταλεῖσιν ἠρνήθησαν νὰ παραδώσωσι τὰς ἐπιστολάς, ἔχοντες ἐντολὴν αὐτοπροσώπως νὰ ἐγχειρίσωσιν αὐτάς, δὲν ἐπείθοντο δὲ κατ' οὐδένα λόγον νὰ κοινωνήσωσι τῷ ἐν τῷ μεταξὺ τὸν ἀποθανόντα Ἀρσάκιον διαδεξαμένῳ Ἀττικῷ, ἀπεπέμφθησαν ἄπρακτοι εἰς τὰ ἴδια.

Ἐν τούτοις ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἔπασχε δεινῶς, ἀναγκαζόμενος καθ' ἑκάστην νὰ μεταβάλλῃ τόπον διαμονῆς· διότι καὶ ἐν Κουκουσσῷ δὲν ἀφέθη ἐπὶ πολύ[2]). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγάλων τούτων κινδύνων δὲν ἔπαυσε μεριμνῶν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπὸ τῆς ἐξορίας ἔπεμψε πρεσβυτέρους τινὰς καὶ μοναχοὺς αὐτῷ ἀφωσιωμένους πρὸς τοὺς Γότθους καὶ Πέρσας, ἵνα κηρύξωσι παρ' αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον, συγχρόνως δὲ ἐφρόντιζε καὶ περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Φοινίκης[3]). Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐξακολουθοῦντες καὶ ἐν τῇ ἐξορίᾳ νὰ καταδιώκωσιν αὐτόν, ἔπεισαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἀπομακρύνῃ ἔτι μᾶλλον αὐτόν, ἀποστέλλων εἰς τὸν Πιτυοῦντα τοῦ Εὐ-

---

(1) Σωζομ. ἐκκλ. ἱστορ. βιβλ. ἡ, κεφ. 26.
(2) Ἐπιστ. 131.
(3) Ἐπιστ. 14. 123. 126. 203. 204. 206. 207.

ξένου Πόντου! Ἀλλ' αἱ πολλαὶ κακώσεις εἶχον ἤδη καταβάλει τὸν Χρυσόστομον. Ἐν τῇ ὁδῷ ἀπέθανε τῇ 4 νοεμβρίου τοῦ 407 ἔτους μετὰ τριῶν ἐτῶν ἐξορίαν, ἐν ἡλικίᾳ ἑξήκοντα ἐτῶν, μετὰ 10 ἔτη ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ ἐκ πατριάρχου. Οἱ κατὰ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐμπεθεῖς οὗτοι διωγμοὶ ἀποδεικνύουσι τὸν μέγαν βαθμὸν τῆς διαφθορᾶς, ἥτις ἐπεκράτει ἔκτοτε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἰδίως μεταξὺ τοῦ κλήρου. Ὁποία διαφορὰ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ τῶν χριστιανῶν τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, ὧν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ ἥνωμία[1]! Ὁ Χρυσόστομος ἐγένετο θῦμα τῆς πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀγάπης αὐτοῦ, ὅπως πάντες οἱ μάρτυρες τοῦ χριστιανισμοῦ, οἱ ἀληθεῖς μιμηταὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ διὰ τὴν δοξασκαλίαν αὐτοῦ παθόντος θείου δοξασκάλου.

Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν διῃρημένοι, διότι οἱ μὲν ἐν τῇ δύσει μετὰ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ φίλων αὐτοῦ ἐτίμων τὴν μνήμην αὐτοῦ, οἱ δὲ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπαρτοῦντες φίλοι τοῦ Θεοφίλου ἐθεώρουν αὐτὸν ὡς κατακεκριμένον ἐπίσκοπον, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶχον ἐγγεγραμμένον ἐν τοῖς διπτύχοις τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὁ θάνατος τοῦ Ἀρσακίου, ὁ ὀλίγον μετὰ ταῦτα συμβάς, ἐφάνη ὅτι ἔμελλε νὰ ἄρῃ τὸ κωλύον τοῦτο τὸ ἐμποδίζον τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἀνατολῆς ἵνα τιμῶσι τὴν μνήμην τοῦ Χρυσοστόμου, ἀλλ' ὁ Θεόφιλος ἐξεκαλεῖτο τὴν πρὸς τὸν Χρυσόστομον ἔχθραν αὐτοῦ καὶ μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου. Ἐπόμενος δὲ καὶ σύγγραμμα πλῆρες ὕβρεων καὶ συκοφαντιῶν κατ' αὐτοῦ προσβολῶν, καὶ ἐκόλουσεν ἐφ' ὅσον ἔχει τὸ νὰ τιμῶσι ἡ μνήμη αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ. Μόλις δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου κατεστάθη ἡ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου διαφάνεια τῶν ἐπισκόπων τῆς ἀνατολῆς. Ἀλέξανδρος ὁ διαδεξάμενος τὸν Θεόφιλον ἐν Ἀντιοχείᾳ ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐγγράψας τοῦ 413 ἐν τοῖς διπτύχοις τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσοστόμου. Περὶ τὸ 428 ἐκαλεῖτο τῷ παραδείγματι αὐτοῦ ὁ Ἄττικος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἔπεισε καὶ Κύριλλον τὸν Ἀλεξανδρείας νὰ πράξῃ τὸ αὐτό.

---

(1) Πράξ. δ', 32.

Τοιουτοτρόπως κατὰ μικρὸν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι ἀναγνωρίσασαι τὴν ἀδικίαν τῶν κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου διωγμῶν, ἐτίμησαν τὴν μνήμην αὐτοῦ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εἰρήνη ἀποκατέστη. Μετὰ 30 δὲ ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ διετάγη παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων αὐτοῦ.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ βίος τοῦ θείου Χρυσοστόμου, βίος ἀληθοῦς ἐπισκόπου. Νεώτερός τις διάσημος ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς εἶχε πλῆρες δίκαιον, εἰπὼν περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἐν τῷ ἑαυτοῦ βίῳ παρέστησε κατὰ τὸ τῷ ἀνθρώπῳ δυνατὸν τὸ ἰδεῶδες τῆς ἱερωσύνης[1]). Ἀγνότερον ἱεράρχην καὶ ὑπὸ εἰλικρινεστέρας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀγάπης ἐμπνεόμενον καὶ μετὰ πλείονος ζήλου ὑπὲρ τῶν ἐπισκοπικῶν αὐτοῦ καθηκόντων ἐργασθέντα δὲν δύναται νὰ δείξῃ ἡ ἐκκλησία οὔτε ἐν τῇ ἀρχαιότητι, οὔτε, πολὺ ἧττον, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ὁ χριστιανικὸς χαρακτὴρ αὐτοῦ μαρτυρεῖ εἴπερ καὶ ἄλλου τινὸς τὴν μεγάλην ἠθικὴν δύναμιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῶν ἀληθῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ. Ὁ Χρυσόστομος ἵσταται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς τὸ μᾶλλον ἀξιομίμητον παράδειγμα τελείου ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ.

Τὰ *συγγράμματα* τοῦ ἁγίου Χρυσοστόμου εἶναι τὰ πλεῖστα πάντων τῶν Ἑλλήνων πατέρων· μετὰ τὸν Ὠριγένη ὑπῆρξεν ὁ πολυγραφώτατος πάντων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἔργων αὐτοῦ ἦτο τοσοῦτον μέγας, ὥστε οἱ ἀρχαῖοι ἠδυνάτουν νὰ δώσωσι κατάλογον αὐτόν. Ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Σουΐδας ἐθεώρουν τὴν ἀρίθμησιν ταύτην ὡς ἀδύνατον, ὁ δὲ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Νικηφόρος Κάλλιστος, ἐπαναλαμβάνων γνώμην ἀρχαιοτέραν, βεβαιοῖ, ὅτι εἶχε συγγράψει πλείονα τῶν χιλίων συγγραμμάτων! Ὁ δὲ Σουΐδας καὶ ὁ Κασσιόδωρος μαρτυροῦσιν, ὅτι εἶχε συντάξει ἑρμηνείας εἰς ἅπασαν τὴν ἁγίαν Γραφήν. Αἱ μαρτυρίαι αὗται δεικνύουσιν ὅτι ὅσον μέγας καὶ ἂν ἦναι ὁ ἀριθμὸς τῶν νῦν σωζομένων ἔργων τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι πάντοτε μικρότερος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὅσα συνέγραψε[2]). Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Βενετίας

(1) Hase Kircheegeschichte ἔκδ. 9. σελ. 135.

(2) Αἱ κυριώτεραι ἐκδόσεις τῶν ἁπάντων τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι αἱ

ἀποτελοῦσι τὰ ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου 13 τόμους in fol., ὁμοίως καὶ κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Migne εἰς μέγα 8ον.

Τὸ μεγαλήτερον μέρος τῶν συγγραμμάτων τούτων εἶναι *ἐξηγήσεις εἰς τὴν ἁγίαν Γραφὴν*, ἐκτεινόμεναι εἰς τὰ πλεῖστα αὐτῆς βιβλία. Εἶναι δὲ αἱ ἐξηγήσεις αὗται συντεταγμέναι ἐν εἴδει ὁμιλιῶν, περιέχουσαι ἐν μὲν πρώτῳ μέρει ἐπιμελεστάτην τῶν λέξεων καὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ κειμένου ἐξήγησιν, ἐν δὲ δευτέρῳ μέρει πρακτικὰς καὶ ἠθικὰς παρατηρήσεις καὶ παραινέσεις. Ἐκ τῶν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἑρμηνειῶν ἐπρωτέθησαν ἐν ἀρχαιοτέροις καὶ νεωτέροις χρόνοις ἰδίως αἱ 27 ὁμιλίαι καὶ αἱ 9 λόγοι εἰς τὴν Γένεσιν, ἔπειτα αἱ ἑρμηνεῖαι τῶν ψαλμῶν (3—12, 41 — 49 καὶ 108—150), οἱ 5 λόγοι περὶ Ἄννης καὶ αἱ 3 ὁμιλίαι περὶ Δαυὶδ καὶ Σαοὺλ, καὶ ἡ ἐξήγησις εἰς τὸν προφήτην Ἠσαΐαν. Τοὐναντίον ἀμφιβάλλεται ἡ γνησιότης καὶ ἡ ἀκεραιότης τῆς ἑρμηνείας εἰς τὸν Δανιήλ. Ἐκ δὲ τῶν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην ἑρμηνειῶν ἐκτιμῶνται ἰδίως αἱ ὁμιλίαι εἰς τὸν Ματθαῖον. Πολύτιμοι εἶναι καὶ αἱ ὁμιλίαι εἰς πάσας τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου, διότι ὁ Χρυσόστομος ἐμελέτησε μετὰ ἰδιαζούσης ἀγάπης τὸν ἀπόστολον τοῦτον, ὅπερ μαρτυρεῖ αὐτὸς οὗτος ἐν ἀρχῇ τῆς εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν ἑρμηνείας αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν Εὐαγγελίων, λέγει ὁ Δουπῖνος[1], ἐξηγεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ Εὐαγγελίου, σταθμίζων πάσας τὰς λέξεις καὶ ἀνευρίσκων ἐν χωρίοις κατὰ τὸ φαινόμενον ἁπλουστάτοις ἀπειρίαν ὑψηλῶν καὶ ὠφελίμων διδασκαλιῶν, εἰς ἃς οὐδεὶς ἤθελε δώσει προσοχὴν, εἰμὴ αὐτὸς παρετήρει τοῦτο. Ἐμμένει δὲ πάντοτε εἰς τὴν γραμ-

---

ἐπόμεναι. Opera Omnia gr. ed. Savilius. Etonae 1612 8 T. fol. Ἔπειτα gr. et cat. edd, fronto et Morellus. Par. 1609—33 12 Τομ. fol, recus. Par. 1636. 12. Τόμ. Καλλίτεραι εἶναι αἱ ἐκδόσεις τοῦ Montfaucon gr. et cat. Par. 1718—38. 13 T. fol. καὶ ἡ τῆς Βενετίας 1734 13. T. Τελευταία εἶναι ἡ τοῦ Migne ἐν Παρισίοις 1839 13 T. (Ser. gr. T. 47—64). Ἀπὸ τοῦ 1873 ἤρξαντο καὶ ἐν Ἀθήναις νὰ ἐκδίδωνται τὰ ἅπαντα τοῦ Χρυσοστόμου. Μέχρι τοῦδε ἐφάνησαν τόμοι 2.

(1) σελ. 55. 56. 58.

ματικὴν ἔννοιαν, ἐκλέγων ἐκ πασῶν τῶν δυνατῶν ἐξηγήσεων οὐχὶ τὰς εὐχερεστέρας, ἀλλὰ τὰς πιθανωτέρας καὶ ἁπλουστέρας. Ἀκολουθῶν δὲ τὰς ἑρμηνευτικὰς ἀρχὰς τῶν θεολόγων τῆς Ἀντιοχείας, δὲν ἐπιζητεῖ ἐννοίας ἀλληγορικὰς καὶ τυπικὰς, ὅπως οἱ Ἀλεξανδρινοὶ, οὐδὲ ἐπισωρεύει χωρία τῆς Γραφῆς ἀσχέτου ἐννοίας, ὅπως εἰθίζετο τότε, ἵνα ὑποστηρίζῃ τὰς δοξασίας αὐτοῦ, ἀρκούμενος διὰ τῆς ἑρμηνείας αὐτοῦ νὰ ποιῇ ὠφελίμους καὶ σαφεῖς παρατηρήσεις. Ἐν δὲ ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐξηγεῖ σαφῶς πάντα τὰ μέρη, καὶ τὰ δυσκολώτατα αὐτῶν, τὰ τὸν προορισμὸν καὶ τὴν χάριν ἀφορῶντα, ἀφαιρῶν ἀπ' αὐτῶν πᾶν, ὅ,τι δύνανται νὰ ἔχωσι φοβερόν. Πανταχοῦ παριςῶν τὸν Θεὸν ὡς πανάγαθον καὶ εὔσπλαγχνον, ὅστις θέλει νὰ σώσῃ πάντας ἀνθρώπους, προσφέρων πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν ἀναγκαῖα μέσα, προτρέπει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὴν κλῆσιν ταύτην τοῦ Θεοῦ, διδάσκων αὐτοὺς συνάμα, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι αὐτοῖς ἀπόκειται νὰ σώσωσιν ἑαυτοὺς, καὶ ὅτι ὅσοι κατακρίνονται παρὰ τοῦ Θεοῦ, κατακρίνουσι πρῶτοι αὐτοὶ ἑαυτοὺς διὰ τῶν ἑαυτῶν πράξεων. Τοιουτοτρόπως καὶ ἐν τοῖς χωρίοις ἐκείνοις τοῦ Παύλου, ἅτινα φαίνονται τὰ μᾶλλον αἰνιγματώδη καὶ φοβερὰ, εὕρισκε τὰς μᾶλλον παρηγόρους ἐννοίας. Δὲν εἶναι δὲ βεβιασμένη ἡ ἐξήγησις, ἣν δίδει εἰς τὰ δυσνόητα ταῦτα χωρία, τοὐναντίον ἁπλουστάτη καὶ φυσικωτάτη, ἀναντιρρήτως δὲ ὠφελιμωτάτη, ἐξ ἧς δύνανται νὰ οἰκοδομῶνται οἱ πιστοὶ, καὶ ἡ καταλληλοτάτη, ἵνα κηρύττηται τῷ λαῷ, ὅστις ὠφελεῖται μεγάλως ἐκ διδαχῶν πρακτικῶν, ἐνῷ οὐδὲν κέρδος καρποῦται ἐκ τῶν κενῶν θεωριῶν καὶ συζητήσεων περὶ τῶν αἰωνίων βουλῶν τοῦ ὑψίστου, τῶν παντάπασι μὴ συσχετιζομένων πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον, εἰς ἃς ἄλλοι τοῦ Παύλου ἑρμηνευταὶ περιέπεσαν. Αἱ δὲ προτροπαὶ καὶ παραινέσεις αἱ ὡς ἐπίλογος πασῶν τῶν ἑρμηνευτικῶν τούτων εἰς τὰς Γραφὰς ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου χρησιμεύουσαι πραγματεύονται συνήθως περὶ ἀντικειμένου τινὸς τῆς ἠθικῆς, περὶ μετανοίας, κατὰ φιλοχρηματίας, περὶ συγχωρήσεως τῶν ἐχθρῶν, περὶ ταπεινοφροσύνης, περὶ μελέτης τῆς Γραφῆς καὶ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, περὶ τῆς πρὸς τὸν

πλησίον ἀγάπης, περὶ ἐλεημοσύνης καὶ φιλοξενίας, καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων ὁμοίων ἀντικειμένων, ἅτινα ἐρευνᾷ διὰ συλλογισμῶν τοσούτων ἁπλῶν, ἰσχυρῶν καὶ πειστικῶν, ὥστε δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι δὲν ὑπάρχουσι λόγοι ἐκ τῶν ἀρχαίων καταλληλότεροι, ἵνα ἐμπνεύσωσι τὰ αἰσθήματα ταῦτα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐσεβείας. Ὁ Χρυσόστομος δὲν εὐχαριστεῖται, ὅπως οἱ πλεῖστοι τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, νὰ πραγματεύηται περὶ θεμάτων τῶν σχολῶν, ἅτινα ἀπασχολοῦσι καὶ ἡδύνουσι τὸ πνεῦμα, χωρὶς παντάπασι νὰ συγκινῶσι καὶ διορθῶσι τὴν καρδίαν. Εἰσδύει δὲ εἰς τὸ βάθος τῶν ἀντικειμένων, καὶ εἰςχωρεῖ εἰς τὰς ἐσωτάτας τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας πτυχάς. Ὅταν πρόκηται περὶ ἁμαρτήματός τινος, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ ὅτι ἀνακαλύπτει καὶ περιγράφει αὐτό, καθιστᾷ αὐτὸ μισητὸν καὶ φοβερόν· ἀναπτύσσει δὲ τὰ ἰσχυρότερα ἐλατήρια, ἵνα ἀποτρέψῃ τοὺς χριστιανοὺς ἀπ' αὐτοῦ, καὶ δίδει τὰς καταλληλοτέρας συμβουλὰς ἵνα διορθώσῃ αὐτοὺς καὶ διδάξῃ νὰ ἀσκῶσι τὴν ἀρετήν. Δὲν ὑπερβάλλει δὲ, μὴ ὢν μήτε ἄγαν ἐπιεικὴς, μήτε ἄγαν αὐστηρὸς, μήτε ἄγαν φιλόφρων, μήτε ἄγαν δηκτικός. Ἐν ὀλίγοις αἱ παραινέσεις αὐτοῦ εἶναι πρότυπον κηρύγματος, ὁποῖον πρέπει νὰ γίνηται πρὸς τὸν λαόν.

Ἄλλο εἶδος συγγραμμάτων αὐτοῦ ἔχομεν τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς αὐτοῦ *λόγους* περὶ διαφόρων ἀντικειμένων. Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ἢ δογματικοὶ, ἢ εἰς ἑορτὰς καὶ εἰς τὴν μνήμην μαρτύρων, ἢ ἠθικοί. Δογματικοῦ πολεμικοῦ περιεχομένου εἶναι 12 λόγοι κατὰ ἀνομοίων, ὧν τὸ μεγαλήτερον μέρος εἶπεν ὡς πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ, 8 ὁμιλίαι κατὰ Ἰουδαίων ἐπίσης ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐνεργείας αὐτοῦ, λόγοι περὶ ἀναστάσεως, οἱ 21 λόγοι περὶ τῶν ἀνδριάντων, διότι οὗτοι ἐκτὸς τῶν ἠθικῶν παραινέσεων περιέχουσι καὶ πολλὰς δογματικὰς ἀναπτύξεις, καὶ δύο λόγοι πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι. Λόγοι εἰς ἑορτὰς εἶναι οἱ εἰς τὴν Γένεσιν, εἰς τὰ ἐπιφάνια, περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Ἰούδα, περὶ σταυρώσεως 2, εἰς τὴν ἀνάστασιν, εἰς τὴν ἀνάληψιν, εἰς τὸν Παῦλον 7, εἰς Ἰὼβ, Ἐλεάζαρ, Μακκαβαίους, εἰς τοὺς μάρτυρας 3, εἰς Ἰουλιανὸν, Βαρλαὰμ, Ἰουβέν-

τιον καὶ Μάξιμον, εἰς Ἰγνάτιον, Βαβύλαν καὶ ἄλλους. Ἄλλοι τέλος λόγοι ἔχουσιν ὡς ὑπόθεσιν ἀρετήν τινα ἢ κακίαν, συνιστῶντες τὰς ἀρετὰς καὶ ἀποτρέποντες ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐξηγητικῶν ὁμιλιῶν καὶ τῶν λόγων τούτων κατέλιπεν ὁ Χρυσόστομος καὶ διαφόρους *ἠθικὰς πραγματείας*. Ἐκ τούτων εἶναι γνωστόταται καὶ λίαν διαδεδομέναι αἱ περὶ Ἱερωσύνης (βιβλ. 6), ἐν αἷς ἐκτίθεται ἡ ἀξία τῆς ἱερωσύνης, ἀλλὰ καὶ ἡ μετ' αὐτῆς συνδεομένη εὐθύνη καὶ τὰ ἀναγκαῖα προσόντα τοῦ ἀναδεχομένου αὐτήν. Ὁ ἱερεὺς κατὰ τὸν Χρυσόστομον πρέπει νὰ ὑπερέχῃ τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν παιδείαν. Τὰ φῶτα εἶναι ἀναγκαῖα αὐτῷ, διότι ὀφείλει νὰ δύναται πάσης τάξεως ἀνθρώπους νὰ διδάσκῃ ἀναλόγως τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν. Τί ὠφελεῖ, λέγει, ἐὰν ἀγωνίζηται καλῶς πρὸς τοὺς ἐθνικούς, νικῶσιν ὅμως αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, ἢ ἀμφοτέρους μὲν τούτους νικᾷ, ἡττᾶται ὅμως ὑπὸ τῶν Μανιχαίων; Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ κέκτηται δύναμιν λόγου· καθ' ὅσον ὁ λόγος ἐδόθη τῆς ἱερεῦσι ἀντὶ φαρμάκων, ἀντὶ πυρὸς καὶ σιδήρου. Ὅταν δὲν κατορθοῖ τοῦτο, οὐδὲν ἰσχύει. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὰς ἐπευφημίας τοῦ ὄχλου. Ὁποίαν δύναμιν θὰ εἶχεν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν καὶ ὁπόσον ὠφέλιμος εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ λαοῦ θὰ ἦτο ἡ ἐπιρροὴ τοῦ κλήρου ἡμῶν, ἐὰν καὶ σήμερον ἦτο ὁ κλῆρος ὁποῖον θέλει αὐτὸν ὁ ἱερὸς οὗτος πατὴρ καὶ ὁποῖον περιγράφει τὸν ἱερέα ἐν τοῖς περὶ ἱερωσύνης τούτοις λόγοις αὐτοῦ! Μετὰ τὰς πρὸς Τιμόθεον καὶ Τίτον ποιμαντορικὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου τοὺς λόγους τούτους ἔπρεπε πᾶς κληρικὸς νὰ φέρῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὡς ἐγκόλπιον ἢ μᾶλλον νὰ ἔχῃ κατὰ νοῦν πάντοτε, ἵνα φανῇ ἄξιος τοῦ ὑψηλοῦ ἑαυτοῦ προορισμοῦ[1].

Παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἔχομεν καί τινα *ἀσκητικὰ συγγράμματα* περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου, οἷον λόγον παραινετικὸν πρὸς Θεόδωρον ἐκπεσόντα· πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τὸν μοναχικὸν βίον· περὶ κατανύξεως· πρὸς Σταγείριον μοναχὸν περὶ παρθενίας·

(1) Τοὺς λόγους τούτους καλῶς ποιῶν ἤρξατο ἐκδίδων παρ' ἡμῖν μετὰ κριτικῶν διορθώσεων καὶ παρατηρήσεων ὁ ἡμέτερος λόγιος κληρικὸς Δωρόθεος Εὐελπίδης, προτάξας τοῦ πρώτου μέρους καὶ ἀξιόλογον εἰσαγωγὴν περὶ τοῦ βίου τοῦ Χρυσοστόμου.

πρὸς τοὺς ἔχοντας συνεισάκτους· περὶ τοῦ τὰς κανονικὰς μὴ συνοικεῖν ἀνδράσιν. Ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτοις ὁ Χρυσόστομος θαυμάζει μεθ' ἁπάσης τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ τὸν μοναχικὸν βίον, μὴ εὑρίσκων λόγους ἀρκοῦντας ἵνα ἐξυμνήσῃ αὐτόν. Ἀλλ' ὅμως τοῦ μοναχοῦ προτιμᾷ τὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἐνεργοῦντα λειτουργὸν τῆς ἐκκλησίας, διότι ὅστις ἐντὸς τοῦ λιμένος, καθὼς λέγει που τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, κάθηται ἐπὶ τοῦ πηδαλίου, δὲν δύναται νὰ δείξῃ τὴν αὐτοῦ τέχνην· ὅστις τοὐναντίον ἐν τῷ πελάγει καὶ ἐν τῇ τρικυμίᾳ δύναται νὰ σώσῃ τὸ πλοῖον πρέπει παρὰ πάντων νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς ἄριστος πηδαλιοῦχος. Πρὸς τούτοις ἐξυμνεῖ μὲν τὴν παρθενίαν, ἀλλ' ἀντιτιθέμενος πρὸς τοὺς περιφρονοῦντας τὸν γάμον, τιμᾷ αὐτὸν ὡς θέλημα τοῦ δημιουργοῦ[1]). Ὁ Χρυσόστομος ἐνόμιζεν, ὅτι ἐκτὸς τοῦ γάμου δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ οὐδεμία διαφορὰ μεταξὺ τοῦ μοναχοῦ καὶ τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ζῶντος. Πάντα τὰ λοιπὰ χριστιανικὰ καθήκοντα εἶναι ὑπόχρεως καὶ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ χριστιανὸς νὰ πράττῃ. Ὁ Χριστὸς, λέγει,[2]) δὲν κηρύττει τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν μόνοις τοῖς μοναχοῖς. Ζῆθι ἐναρέτως ἐν τῷ γάμῳ, καὶ θέλεις εἶναι ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Ὁ Χρυσόστομος συνέγραψε τέλος καὶ ἐπιστολὰς, ἐξ ὧν ἔχομεν 243 χρησιμωτάτας διὰ τὸν βίον αὐτοῦ καὶ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Φώτιος ἐπαινεῖ μεγάλως αὐτάς[3]).

Ταῦτα εἶναι τὰ συγγράμματα τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἡ ἔξοχος ῥητορικὴ δεινότης τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι πασίγνωστος, ἀνεγνωρίζετο δὲ ἤδη ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ. Ὁ Σωζόμενος τὴν κρίσιν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐκφράζων, παρατηρεῖ ὅτι ὑπερέβαλε πάντας τοὺς κατ' αὐτὸν ῥήτορας. Ὁ Χρυσόστομος εἶχε σπανίαν φυσικὴν περὶ τὸ λέγειν εὐχέρειαν, ἣν ἴδομεν ὅτι ἐθαύμασεν ἤδη ὁ Διβάνιος, ὅτε παρ' αὐτῷ ἐπαιδεύετο τὴν ῥητορικήν. Ἠδύνατο δὲ εὐκόλως ἐκ τοῦ προχείρου νὰ λαλῇ, ἂν καὶ συνήθως

(1) Ἐν τῷ περὶ παρθενίας λόγῳ.

(2) Ὁμιλ. VII εἰς Ἑβρ. 4.

(3) Μυριοβ. 86. Περὶ τῶν νόθων καὶ τῷ Χρυσοστόμῳ ἐσφαλμένως ἀποδιδομένων ὁμιλιῶν πρβλ. Du Pin 80—83.

παρεσκεύαζε μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας τοὺς λόγους αὐτοῦ, συνίστα δὲ τὴν προπαρασκευὴν ταύτην καὶ τοῖς ἄλλοις[1]). Ὁσάκις ἡ στιγμὴ ἐπέβαλεν αὐτῷ νὰ λαλήσῃ, ἔρρεεν ὁ λόγος αὐτοῦ ὡς χείμαρρος. Οὕτως ποτὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν μεταβαίνων καὶ πληθὺν πασχόντων καὶ ἐπαιτούντων συναντήσας, ἐξελέξατο ὡς θέμα τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ τὸ περὶ περιθάλψεως τῶν ἐνδεῶν. Ἄλλοτε δὲ πάλιν ἐπειδὴ ἐν καιρῷ τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ οἱ ἀκροαταὶ ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν πρὸς τὸν τὰς λυχνίας ἅπτοντα, δὲν ἐδυσκολεύθη, στρέφων τὸν λόγον, νὰ ἐπιπλήξῃ διὰ μακρῶν τὴν ἐπιπολαιότητα καὶ ἀπροσεξίαν ταύτην τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ. Ἡ παρουσία αὕτη τοῦ πνεύματος καὶ περὶ τὸ λέγειν εὐχέρεια ἡ τὸν ἐκ γενετῆς ῥήτορα ἐλέγχουσα, ἦτο αὐτῷ λίαν χρήσιμος, διότι εἴθιζε νὰ ὁμιλῇ λίαν συχνάκις, ἐνίοτε πολλὰς ἡμέρας κατὰ σειράν, ἰδίως ἐν καιρῷ τῶν νηστειῶν. Ὁ Χρυσόστομος, λέγει ὁ Δουπῖνος[2]), εἶναι εἷς τῶν εὐγλωττοτέρων χριστιανῶν ῥητόρων, ἡ δὲ εὐγλωττία αὐτοῦ εἶναι κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον ἀξία τιμῆς, καθ' ὅσον εἶναι ἄνευ προσποιήσεως καὶ ἀφελής. Εἶναι δὲ κάτοχος μεγάλου πλούτου λέξεων. Ἂν καὶ δὲν ἐπιζητεῖ ἀκριβῶς, ὅπως ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος καὶ ὁ Βασίλειος, τὴν ἀττικὴν καθαρότητα, οὐχ ἧττον τὸ ὕφος αὐτοῦ ἔχει πολὺ τὸ ὕψος καὶ τὸ μεγαλοπρεπές. Ἡ φράσις αὐτοῦ εἶναι καθαρὰ καὶ πλήρης χάριτος, ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ εἶναι κεκοσμημένος διὰ θαυμασίας ποικιλίας ἐννοιῶν καὶ σχημάτων. Τὴν ὑπόθεσιν ἀναπτύσσει κατὰ διαφορωτάτους τρόπους· εἶναι εὐφυὴς εἰς τὸ εὑρίσκειν ὁμοιότητας καὶ γόνιμος ἐν παραδείγμασι καὶ συγκρίσεσιν· ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ εἶναι δημοτικὴ καὶ καταλληλοτάτη πρὸς τὸ κήρυγμα. Τὸ ὕφος αὐτοῦ εἶναι φυσικόν, εὔκολον, σοβαρόν, ἀποφεῦγον ἐπίσης καὶ τὸ ἀπέριττον καὶ τὸ ἄγαν τεχνικόν, μὴ ὂν μήτε ἄγαν ἁπλοῦν, μήτε ἄγαν κομψόν. Μεταχειρίζεται μὲν πάντα τὰ σχήματα, ὧν ποιοῦνται χρῆσιν οἱ καλοὶ ῥήτορες, ἀλλὰ δὲν ἐπιζητεῖ ψευδεῖς ἐπιδείξεις, καθὼς ἀποφεύγει δι' ἀστεϊσμῶν ἢ σκωμμάτων νὰ διασκεδάζῃ τοὺς

(1) Περὶ ἱερωσύνης λόγ. ε.

(2) 127.

ἐλπίσῃ βοήθειαν κατὰ τῆς κατ' αὐτοῦ ἀδίκου καταδιώξεως Τοῦτο προβλέπων ὁ Θεόφιλος, καὶ θέλων νὰ προκαταλάβῃ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰννοκεντίου, ἔπεμψεν αὐτῷ ἐπιστολὴν διά τινος τῶν ἀναγνωστῶν αὐτοῦ, ἀναγγέλλων τὴν καθαίρεσιν τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀφοῦ δὲ ἔφθασεν ἡ εἴδησις αὕτη εἰς Ῥώμην, ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διάκονος Εὐσέβιος ἐκεῖ διατρίβων, παρεκάλεσε τὸν Ἰννοκέντιον νὰ ἀναβάλῃ τὸ νὰ ἀποφανθῇ καὶ αὐτὸς γνώμην μέχρις οὗ πληροφορηθῇ ἀκριβέστερον περὶ τῶν γενομένων. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἔφθασαν εἰς Ῥώμην τέσσαρες ἐπίσκοποι ἀποστελλόμενοι παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου, οἵτινες παρέδωκαν τῷ Ἰννοκεντίῳ ἐπιστολὴν αὐτοῦ, δι' ἧς ἐζήτει τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς δύσεως μετὰ ἑτέρας ἐπιστολῆς τεσσαράκοντα ἐπισκόπων καὶ τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μαρτυρούντων, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἀδίκως καὶ χωρὶς νὰ ἀπολογηθῇ, κατεκρίθη. Ὁ Ἰννοκέντιος πεισθεὶς, ὅτι τὰ παρὰ τοῦ Θεοφίλου γενόμενα δὲν ἐγένοντο κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τὸ δίκαιον, ἔπεμψεν ἐπιστολὰς κοινωνικὰς τῷ Χρυσοστόμῳ καὶ τοῖς κατακρίνασιν αὐτὸν, γνωματεύων, ὅτι εἶναι δίκαιον, νὰ συγκροτηθῇ σύνοδός τις ἐξ ἐπισκόπων τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, ἧς τὸ κῦρος οὐδεὶς θὰ ἠδύναντο νὰ προσβάλῃ, ἵνα δικάσῃ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν. Ἔπεμψε μὲν μετὰ ταῦτα ὁ Θεόφιλος εἰς Ῥώμην τὰ πρακτικὰ τῆς κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου συνόδου, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἴσχυσαν νὰ μεταβάλωσι τὴν τοῦ Ἰννοκεντίου γνώμην, ὅστις διεμαρτύρετο, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ παύσῃ τὴν πρὸς τὸν Χρυσόστομον κοινωνίαν, ἂν δὲν ἤθελε δικασθῇ ἐν νέᾳ τινὶ συνόδῳ. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἔλαβεν ὁ Ἰννοκέντιος ἐπιστολὴν εἰκοσιπέντε ἐπισκόπων, ἀναγγελλόντων αὐτῷ, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἐξεδιώχθη ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπεστάλη εἰς ἐξορίαν, ὅπερ γεγονὸς ἐπεβεβαιώθη καὶ διὰ νέων ἐπιστολῶν, δι' ὧν ἐξετίθεντο τῷ Ἰννοκεντίῳ αἱ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως συμβᾶσαι βιαιότητες. Ὁ Ἰννοκέντιος συγκινηθεὶς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων, ἔγραψεν παρηγορητικὰς καὶ ἐνθαρρυντικὰς ἐπιστολὰς αὐτῷ τε καὶ τῷ κλήρῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπικουρίαν τοῦ διωκομένου Χρυσοστόμου, δὲν ἠδυνήθη ὅμως

νὰ μεταβάλῃ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀπόφασιν[1]). Διότι ἔλαβε μὲν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς δύσεως Ὀνωρίου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀρκάδιον ὑπὲρ τοῦ Χρυσοστόμου, δι' ἧς ἐζήτει νὰ συγκαλεσθῇ σύνοδος ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπου ὁ Θεόφιλος ἔμελλε νὰ παραστῇ ὡς κατηγορούμενος, ἀπέστειλε δὲ καὶ τρεῖς ἐπισκόπους, δύο πρεσβυτέρους, καὶ δύο διακόνους, ἵνα κομίσωσι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην καὶ ἄλλας τινὰς ἐπιστολὰς τῶν ἐπισκόπων τῆς δύσεως ὑπὲρ τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀλλ' οἱ ἀπεσταλμένοι οὗτοι ἀφοῦ ἐφυλακίσθησαν ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως καὶ μόλις ἠδυνήθησαν ἔπειτα νὰ ἀποπλεύσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἅμα ἀφιχθέντες ἐκεῖσε, ὡδηγήθησαν εἰς φρούριόν τι τῆς Θράκης, ὅπου καὶ ἐκλείσθησαν. Ἐκεῖσε δ' ἐλθὼν αὐτοκρατορικός τις ἀπεσταλμένος Πατρίκιος, ἐζήτησε νὰ λάβῃ παρ' αὐτῶν τὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὰς λοιπὰς ἐπιστολάς, ἐπειδὴ δὲ αὐτοὶ καὶ τῷ Πατρικίῳ καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα ἀποσταλεῖσιν ἠρνήθησαν νὰ παραδώσωσι τὰς ἐπιστολάς, ἔχοντες ἐντολὴν αὐτοπροσώπως νὰ ἐγχειρίσωσιν αὐτάς, δὲν ἐπείθοντο δὲ κατ' οὐδένα λόγον νὰ κοινωνήσωσι τῷ ἐν τῷ μεταξὺ τὸν ἀποθανόντα Ἀρσάκιον διαδεξαμένῳ Ἀττικῷ, ἀπεπέμφθησαν ἄπρακτοι εἰς τὰ ἴδια.

Ἐν τούτοις ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἔπασχε δεινῶς, ἀναγκαζόμενος καθ' ἑκάστην νὰ μεταβάλλῃ τόπον διαμονῆς· διότι καὶ ἐν Κουκουσσῷ δὲν ἀφέθη ἐπὶ πολύ[2]). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγάλων τούτων κινδύνων δὲν ἔπαυσε μεριμνῶν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπὸ τῆς ἐξορίας ἔπεμψε πρεσβυτέρους τινὰς καὶ μοναχοὺς αὐτῷ ἀφωσιωμένους πρὸς τοὺς Γότθους καὶ Πέρσας, ἵνα κηρύξωσι παρ' αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον, συγχρόνως δὲ ἐφρόντιζε καὶ περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Φοινίκης[3]). Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐξακολουθοῦντες καὶ ἐν τῇ ἐξορίᾳ νὰ καταδιώκωσιν αὐτὸν, ἔπεισαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἀπομακρύνῃ ἔτι μᾶλλον αὐτὸν, ἀποστέλλων εἰς τὸν Πιτυοῦντα τοῦ Εὐ-

(1) Σωζομ. ἐκκλ. ἱστορ. βιβλ. ἡ, κεφ. 26.
(2) Ἐπιστ. 131.
(3) Ἐπιστ. 14. 123. 126. 203. 204. 206. 207.

ξείνου Πόντου! Ἀλλ' αἱ πολλαὶ κακώσεις εἶχον ἤδη καταβάλει τὸν Χρυσόστομον. Ἐν τῇ ὁδῷ ἀπέθανε τῇ 4 νοεμβρίου τοῦ 407 ἔτους μετὰ τριῶν ἐτῶν ἐξορίαν, ἐν ἡλικίᾳ ἑξήκοντα ἐτῶν, μετὰ 10 ἔτη ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοῦ ὡς πατριάρχου. Οἱ κατὰ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐμπαθεῖς οὗτοι διωγμοὶ ἀποδεικνύουσι τὸν μέγαν βαθμὸν τῆς διαφθορᾶς, ἥτις ἐπεκράτει ἔκτοτε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἰδίως μεταξὺ τοῦ κλήρου. Ὁποία διαφορὰ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ τῶν χριστιανῶν τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, ὧν *ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ ἦτο μία*[1])! Ὁ Χρυσόστομος ἐγένετο θῦμα τῆς πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀγάπης αὐτοῦ, ὅπως πάντες οἱ μάρτυρες τοῦ χριστιανισμοῦ, οἱ ἀληθεῖς μιμηταὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ διὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ παθόντος θείου διδασκάλου.

Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν διῃρημένοι, διότι οἱ μὲν ἐν τῇ δύσει μετὰ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ φίλων αὐτοῦ ἐτίμων τὴν μνήμην αὐτοῦ, οἱ δὲ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπικρατοῦντες φίλοι τοῦ Θεοφίλου ἐθεώρουν αὐτὸν ὡς κατακεκριμένον ἐπίσκοπον, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶχον ἐγγεγραμμένον ἐν τοῖς διπτύχοις τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὁ θάνατος τοῦ Ἀρσακίου, ὁ ὀλίγον μετὰ ταῦτα συμβάς, ἐφάνη ὅτι ἔμελλε νὰ ἄρῃ τὸ κυριώτερον κώλυμα τὸ ἐμποδίζον τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἀνατολῆς ἵνα τιμήσωσι τὴν μνήμην τοῦ Χρυσοστόμου, ἀλλ' ὁ Θεόφιλος ἐξηκολούθει τὴν πρὸς τὸν Χρυσόστομον ἔχθραν αὐτοῦ καὶ μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου. Συνέγραψε δὲ καὶ σύγγραμμα πλῆρες ὕβρεων καὶ αἰσχροτάτων κατ' αὐτοῦ προσβολῶν, καὶ ἐκώλυσεν ἐφ' ὅσον ἔζη τὸ νὰ τιμηθῇ ἡ μνήμη αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ. Μόλις δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου κατεπραύνθη ἡ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου δυσμένεια τῶν ἐπισκόπων τῆς ἀνατολῆς. Ἀλέξανδρος ὁ διαδεξάμενος τὸν Πορφύριον ἐν Ἀντιοχείᾳ ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐγγράψας τῷ 413 ἐν τοῖς διπτύχοις τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσοστόμου. Περὶ τὸ 428 ἠκολούθησε τῷ παραδείγματι αὐτοῦ ὁ Ἀττικὸς ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἔπεισε καὶ Κύριλλον τὸν Ἀλεξανδρείας νὰ πράξῃ τὸ αὐτό.

(1) Πραξ. δ', 32.

Τοιουτοτρόπως κατὰ μικρὸν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι ἀναγνωρίσασαι τὴν ἀδικίαν τῶν κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου διωγμῶν, ἐτίμησαν τὴν μνήμην αὐτοῦ καὶ ἡ ἐκκλησιαςικὴ εἰρήνη ἀποκατέςη. Μετὰ 30 δὲ ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ διετάγη παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων αὐτοῦ.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ βίος τοῦ θείου Χρυσοστόμου, βίος ἀληθοῦς ἐπισκόπου. Νεώτερός τις διάσημος ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς εἶχε πλῆρες δίκαιον, εἰπὼν περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἐν τῷ ἑαυτοῦ βίῳ παρέστησε κατὰ τὸ τῷ ἀνθρώπῳ δυνατὸν τὸ ἰδεῶδες τῆς ἱερωσύνης[1]). Ἀγνότερον ἱεράρχην καὶ ὑπὸ εἰλικρινεστέρας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀγάπης ἐμπνεόμενον καὶ μετὰ πλείονος ζήλου ὑπὲρ τῶν ἐπισκοπικῶν αὐτοῦ καθηκόντων ἐργασθέντα δὲν δύναται νὰ δείξῃ ἡ ἐκκλησία οὔτε ἐν τῇ ἀρχαιότητι, οὔτε, πολὺ ἧττον, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ὁ χριστιανικὸς χαρακτὴρ αὐτοῦ μαρτυρεῖ εἴπερ καὶ ἄλλου τινὸς τὴν μεγάλην ἠθικὴν δύναμιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῶν ἀληθῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ. Ὁ Χρυσόστομος ἵσταται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς τὸ μᾶλλον ἀξιομίμητον παράδειγμα τελείου ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ.

Τὰ *συγγράμματα* τοῦ ἁγίου Χρυσοστόμου εἶναι τὰ πλεῖστα πάντων τῶν Ἑλλήνων πατέρων· μετὰ τὸν Ὠριγένη ὑπῆρξεν ὁ πολυγραφώτατος πάντων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἔργων αὐτοῦ ἦτο τοσοῦτον μέγας, ὥστε οἱ ἀρχαῖοι ἠδυνάτουν νὰ δώσωσι κατάλογον αὐτόν. Ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Σουΐδας ἐθεώρουν τὴν ἀρίθμησιν ταύτην ὡς ἀδύνατον, ὁ δὲ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Νικηφόρος Κάλλιστος, ἐπαναλαμβάνων γνώμην ἀρχαιοτέραν, βεβαιοῖ, ὅτι εἶχε συγγράψει πλείονα τῶν χιλίων συγγραμμάτων! Ὁ δὲ Σουΐδας καὶ ὁ Κασσιόδωρος μαρτυροῦσιν, ὅτι εἶχε συντάξει ἑρμηνείας εἰς ἅπασαν τὴν ἁγίαν Γραφήν. Αἱ μαρτυρίαι αὗται δεικνύουσιν ὅτι ὅσον μέγας καὶ ἂν ἦναι ὁ ἀριθμὸς τῶν νῦν σωζομένων ἔργων τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι πάντοτε μικρότερος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὅσα συνέγραψε[2]). Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Βενετίας

(1) Hase Kircheegeschichte ἔκδ. 9. σελ. 135.

(2) Αἱ κυριώτεραι ἐκδόσεις τῶν ἁπάντων τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι αἱ

ἀποτελοῦσι τὰ ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου 13 τόμους in fol., ὁμοίως καὶ κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Migne εἰς μέγα 8ον.

Τὸ μεγαλήτερον μέρος τῶν συγγραμμάτων τούτων εἶναι *ἐξηγήσεις εἰς τὴν ἁγίαν Γραφὴν*, ἐκτεινόμεναι εἰς τὰ πλεῖστα αὐτῆς βιβλία. Εἶναι δὲ αἱ ἐξηγήσεις αὗται συντεταγμέναι ἐν εἴδει ὁμιλιῶν, περιέχουσαι ἐν μὲν πρώτῳ μέρει ἐπιμελεστάτην τῶν λέξεων καὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ κειμένου ἐξήγησιν, ἐν δὲ δευτέρῳ μέρει πρακτικὰς καὶ ἠθικὰς παρατηρήσεις καὶ παραινέσεις. Ἐκ τῶν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἑρμηνειῶν ἐπρανέθησαν ἐν ἀρχαιοτέροις καὶ νεωτέροις χρόνοις ἰδίως αἱ 27 ὁμιλίαι καὶ αἱ 9 λόγοι εἰς τὴν Γένεσιν, ἔπειτα αἱ ἑρμηνεῖαι τῶν ψαλμῶν (3—12, 41 — 49 καὶ 108—150), οἱ 5 λόγοι περὶ Ἄννης καὶ αἱ 3 ὁμιλίαι περὶ Δαυὶδ καὶ Σαοὺλ, καὶ ἡ ἐξήγησις εἰς τὸν προφήτην Ἠσαΐαν. Τοὐναντίον ἀμφιβάλλεται ἡ γνησιότης καὶ ἡ ἀκεραιότης τῆς ἑρμηνείας εἰς τὸν Δανιήλ. Ἐκ δὲ τῶν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην ἑρμηνειῶν ἐκτιμῶνται ἰδίως αἱ ὁμιλίαι εἰς τὸν Ματθαῖον. Πολύτιμοι εἶναι καὶ αἱ ὁμιλίαι εἰς πάσας τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου, διότι ὁ Χρυσόστομος ἐμελέτησε μετὰ ἰδιαζούσης ἀγάπης τὸν ἀπόστολον τοῦτον, ὅπερ μαρτυρεῖ αὐτὸς οὗτος ἐν ἀρχῇ τῆς εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν ἑρμηνείας αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν Εὐαγγελίων, λέγει ὁ Δουπῖνος[1], ἐξηγεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ Εὐαγγελίου, σταθμίζων πάσας τὰς λέξεις καὶ ἀνευρίσκων ἐν χωρίοις κατὰ τὸ φαινόμενον ἁπλουστάτοις ἀπειρίαν ὑψηλῶν καὶ ὠφελίμων διδασκαλιῶν, εἰς ἃς οὐδεὶς ἤθελε δώσει προσοχὴν, εἰμὴ αὐτὸς παρετήρει τοῦτο. Ἐμμένει δὲ πάντοτε εἰς τὴν γραμ-

---

ἐπόμεναι. Opera Omnia gr. ed. Savilius. Etonae 1612 8 T. fol. Ἔπειτα gr. et cat. edd, fronto et Morellus. Par. 1609—33 12 Τομ. fol, recus. Par. 1636. 12. Τόμ. Καλλίτεραι εἶναι αἱ ἐκδόσεις τοῦ Montfaucon gr. et cat. Par. 1718—38. 13 T. fol. καὶ ἡ τῆς Βενετίας 1734 13. T. Τελευταία εἶναι ἡ τοῦ Migne ἐν Παρισίοις 1839 13 T. (Ser. gr. T. 47—64). Ἀπὸ τοῦ 1873 ἤρξαντο καὶ ἐν Ἀθήναις νὰ ἐκδίδωνται τὰ ἅπαντα τοῦ Χρυσοστόμου. Μέχρι τοῦδε ἐφάνησαν τόμοι 2.

(1) σελ. 55. 56. 58.

ματικὴν ἔννοιαν, ἐκλέγων ἐκ πασῶν τῶν δυνατῶν ἐξηγήσεων οὐχὶ τὰς εὐχερεστέρας, ἀλλὰ τὰς πιθανωτέρας καὶ ἁπλουστέρας. Ἀκολουθῶν δὲ τὰς ἑρμηνευτικὰς ἀρχὰς τῶν θεολόγων τῆς Ἀντιοχείας, δὲν ἐπιζητεῖ ἐννοίας ἀλληγορικὰς καὶ τυπικάς, ὅπως οἱ Ἀλεξανδρινοὶ, οὐδὲ ἐπισωρεύει χωρία τῆς Γραφῆς ἀσχέτου ἐννοίας, ὅπως εἰθίζετο τότε, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὰς δοξασίας αὐτοῦ, ἀρκούμενος διὰ τῆς ἑρμηνείας αὐτοῦ νὰ ποιῇ ὠφελίμους καὶ σαφεῖς παρατηρήσεις. Ἐν δὲ ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐξηγεῖ σαφῶς πάντα τὰ μέρη, καὶ τὰ δυσκολώτατα αὐτῶν, τὰ τὸν προορισμὸν καὶ τὴν χάριν ἀφορῶντα, ἀφαιρῶν ἀπ' αὐτῶν πᾶν, ὅ,τι δύνανται νὰ ἔχωσι φοβερόν. Πανταχοῦ παριςῶν τὸν Θεὸν ὡς πανάγαθον καὶ εὔσπλαγχνον, ὅστις θέλει νὰ σώσῃ πάντας ἀνθρώπους, προσφέρων πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν ἀναγκαῖα μέσα, προτρέπει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὴν κλῆσιν ταύτην τοῦ Θεοῦ, διδάσκων αὐτοὺς συνάμα, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι αὐτοῖς ἀπόκειται νὰ σώσωσιν ἑαυτοὺς, καὶ ὅτι ὅσοι κατακρίνονται παρὰ τοῦ Θεοῦ, κατακρίνουσι πρῶτοι αὐτοὶ ἑαυτοὺς διὰ τῶν ἑαυτῶν πράξεων. Τοιουτοτρόπως καὶ ἐν τοῖς χωρίοις ἐκείνοις τοῦ Παύλου, ἅτινα φαίνονται τὰ μᾶλλον αἰνιγματώδη καὶ φοβερὰ, εὕρισκε τὰς μᾶλλον παρηγόρους ἐννοίας. Δὲν εἶναι δὲ βεβιασμένη ἡ ἐξήγησις, ἣν δίδει εἰς τὰ δυσνόητα ταῦτα χωρία, τοὐναντίον ἁπλουστάτη καὶ φυσικωτάτη, ἀναντιρρήτως δὲ ὠφελιμωτάτη, ἐξ ἧς δύνανται νὰ οἰκοδομῶνται οἱ πιστοὶ, καὶ ἡ καταλληλοτάτη, ἵνα κηρύττηται τῷ λαῷ, ὅστις ὠφελεῖται μεγάλως ἐκ διδαχῶν πρακτικῶν, ἐνῷ οὐδὲν κέρδος καρποῦται ἐκ τῶν κενῶν θεωριῶν καὶ συζητήσεων περὶ τῶν αἰωνίων βουλῶν τοῦ ὑψίστου, τῶν παντάπασι μὴ συσχετιζομένων πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον, εἰς ἃς ἄλλοι τοῦ Παύλου ἑρμηνευταὶ περιέπεσαν. Αἱ δὲ προτροπαὶ καὶ παραινέσεις αἱ ὡς ἐπίλογος πασῶν τῶν ἑρμηνευτικῶν τούτων εἰς τὰς Γραφὰς ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου χρησιμεύουσαι πραγματεύονται συνήθως περὶ ἀντικειμένου τινὸς τῆς ἠθικῆς, περὶ μετανοίας, κατὰ φιλοχρηματίας, περὶ συγχωρήσεως τῶν ἐχθρῶν, περὶ ταπεινοφροσύνης, περὶ μελέτης τῆς Γραφῆς καὶ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, περὶ τῆς πρὸς τὸν

πλησίον ἀγάπης, περὶ ἐλεημοσύνης καὶ φιλοξενίας, καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων ὁμοίων ἀντικειμένων, ἅτινα ἐρευνᾷ διὰ συλλογισμῶν τοσούτων ἁπλῶν, ἰσχυρῶν καὶ πειστικῶν, ὥστε δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι δὲν ὑπάρχουσι λόγοι ἐκ τῶν ἀρχαίων καταλληλότεροι, ἵνα ἐμπνεύσωσι τὰ αἰσθήματα ταῦτα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐσεβείας. Ὁ Χρυσόστομος δὲν εὐχαριστεῖται, ὅπως οἱ πλεῖστοι τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, νὰ πραγματεύηται περὶ θεμάτων τῶν σχολῶν, ἅτινα ἀπασχολοῦσι καὶ ἡδύνουσι τὸ πνεῦμα, χωρὶς παντάπασι νὰ συγκινῶσι καὶ διορθῶσι τὴν καρδίαν. Εἰσδύει δὲ εἰς τὸ βάθος τῶν ἀντικειμένων, καὶ εἰσχωρεῖ εἰς τὰς ἐσωτάτας τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας πτυχάς. Ὅταν πρόκηται περὶ ἁμαρτήματός τινος, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ ὅτι ἀνακαλύπτει καὶ περιγράφει αὐτό, καθιστᾷ αὐτὸ μισητὸν καὶ φοβερόν· ἀναπτύσσει δὲ τὰ ἰσχυρότερα ἐλατήρια, ἵνα ἀποτρέψῃ τοὺς χριστιανοὺς ἀπ' αὐτοῦ, καὶ δίδει τὰς καταλληλοτέρας συμβουλὰς ἵνα διορθώσῃ αὐτοὺς καὶ διδάξῃ νὰ ἀσκῶσι τὴν ἀρετήν. Δὲν ὑπερβάλλει δὲ, μὴ ὢν μήτε ἄγαν ἐπιεικὴς, μήτε ἄγαν αὐστηρὸς, μήτε ἄγαν φιλόφρων, μήτε ἄγαν δηκτικός. Ἐν ὀλίγοις αἱ παραινέσεις αὐτοῦ εἶναι πρότυπον κηρύγματος, ὁποῖον πρέπει νὰ γίνηται πρὸς τὸν λαόν.

Ἄλλο εἶδος συγγραμμάτων αὐτοῦ ἔχομεν τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς αὐτοῦ *Λόγους* περὶ διαφόρων ἀντικειμένων. Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ἢ δογματικοί, ἢ εἰς ἑορτὰς καὶ εἰς τὴν μνήμην μαρτύρων, ἢ ἠθικοί. Δογματικοῦ πολεμικοῦ περιεχομένου εἶναι 12 λόγοι κατὰ ἀνομοίων, ὧν τὸ μεγαλήτερον μέρος εἶπεν ὡς πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ, 8 ὁμιλίαι κατὰ Ἰουδαίων ἐπίσης ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐνεργείας αὐτοῦ, λόγοι περὶ ἀναστάσεως, οἱ 21 λόγοι περὶ τῶν ἀνδριάντων, διότι οὗτοι ἐκτὸς τῶν ἠθικῶν παραινέσεων περιέχουσι καὶ πολλὰς δογματικὰς ἀναπτύξεις, καὶ δύο λόγοι πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι. Λόγοι εἰς ἑορτὰς εἶναι οἱ εἰς τὴν Γένεσιν, εἰς τὰ ἐπιφάνια, περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Ἰούδα, περὶ σταυρώσεως 2, εἰς τὴν ἀνάστασιν, εἰς τὴν ἀνάληψιν, εἰς τὸν Παῦλον 7, εἰς Ἰὼβ, Ἐλεάζαρ, Μακκαβαίους, εἰς τοὺς μάρτυρας 3, εἰς Ἰουλιανὸν, Βαρλαὰμ, Ἰουβέν-

τιον καὶ Μάξιμον, εἰς Ἰγνάτιον, Βαβύλαν καὶ ἄλλους. Ἄλλοι τέλος λόγοι ἔχουσιν ὡς ὑπόθεσιν ἀρετήν τινα ἢ κακίαν, συνιστῶντες τὰς ἀρετὰς καὶ ἀποτρέποντες ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐξηγητικῶν ὁμιλιῶν καὶ τῶν λόγων τούτων κατέλιπεν ὁ Χρυσόστομος καὶ διαφόρους *ἠθικὰς πραγματείας*. Ἐκ τούτων εἶναι γνωστόταται καὶ λίαν διαδεδομέναι αἱ περὶ Ἱερωσύνης (βιβλ. 6), ἐν αἷς ἐκτίθεται ἡ ἀξία τῆς ἱερωσύνης, ἀλλὰ καὶ ἡ μετ' αὐτῆς συνδεομένη εὐθύνη καὶ τὰ ἀναγκαῖα προσόντα τοῦ ἀναδεχομένου αὐτήν. Ὁ ἱερεὺς κατὰ τὸν Χρυσόστομον πρέπει νὰ ὑπερέχῃ τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν παιδείαν. Τὰ φῶτα εἶναι ἀναγκαῖα αὐτῷ, διότι ὀφείλει νὰ δύναται πάσης τάξεως ἀνθρώπους νὰ διδάσκῃ ἀναλόγως τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν. Τί ὠφελεῖ, λέγει, ἐὰν ἀγωνίζηται καλῶς πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς, νικῶσιν ὅμως αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, ἢ ἀμφοτέρους μὲν τούτους νικᾷ, ἡττᾶται ὅμως ὑπὸ τῶν Μανιχαίων; Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ κέκτηται δύναμιν λόγου· καθ' ὅσον ὁ λόγος ἐδόθη τῆς ἱερεῦσι ἀντὶ φαρμάκων, ἀντὶ πυρὸς καὶ σιδήρου. Ὅταν δὲν κατορθοῖ τοῦτο, οὐδὲν ἰσχύει. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὰς ἐπευφημίας τοῦ ὄχλου. Ὁποίαν δύναμιν θὰ εἶχεν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν καὶ ὁπόσον ὠφέλιμος εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ λαοῦ θὰ ἦτο ἡ ἐπιρροὴ τοῦ κλήρου ἡμῶν, ἐὰν καὶ σήμερον ἦτο ὁ κλῆρος ὁποῖον θέλει αὐτὸν ὁ ἱερὸς οὗτος πατὴρ καὶ ὁποῖον περιγράφει τὸν ἱερέα ἐν τοῖς περὶ ἱερωσύνης τούτοις λόγοις αὐτοῦ! Μετὰ τὰς πρὸς Τιμόθεον καὶ Τίτον ποιμαντορικὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου τοὺς λόγους τούτους ἔπρεπε πᾶς κληρικὸς νὰ φέρῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὡς ἐγκόλπιον ἢ μᾶλλον νὰ ἔχῃ κατὰ νοῦν πάντοτε, ἵνα φανῇ ἄξιος τοῦ ὑψηλοῦ ἑαυτοῦ προορισμοῦ[1].

Παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἔχομεν καί τινα *ἀσκητικὰ συγγράμματα* περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου, οἷον λόγον παραινετικὸν πρὸς Θεόδωρον ἐκπεσόντα· πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τὸν μοναχικὸν βίον· περὶ κατανύξεως· πρὸς Σταγείριον μοναχὸν περὶ παρθενίας·

(1) Τοὺς λόγους τούτους καλῶς ποιῶν ἤρξατο ἐκδίδων παρ' ἡμῖν μετὰ κριτικῶν διορθώσεων καὶ παρατηρήσεων ὁ ἡμέτερος λόγιος κληρικὸς Δωρόθεος Εὐελπίδης, προτάξας τοῦ πρώτου μέρους καὶ ἀξιόλογον εἰσαγωγὴν περὶ τοῦ βίου τοῦ Χρυσοστόμου.

πρὸς τοὺς ἔχοντας συνεισάκτους· περὶ τοῦ τὰς κανονικὰς μὴ συνοικεῖν ἀνδράσιν. Ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτοις ὁ Χρυσόστομος θαυμάζει μεθ' ἁπάσης τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ τὸν μοναχικὸν βίον, μὴ εὑρίσκων λόγους ἀρκοῦντας ἵνα ἐξυμνήσῃ αὐτόν. Ἀλλ' ὅμως τοῦ μοναχοῦ προτιμᾷ τὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἐνεργοῦντα λειτουργὸν τῆς ἐκκλησίας, διότι ὅστις ἐντὸς τοῦ λιμένος, καθὼς λέγει που τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, κάθηται ἐπὶ τοῦ πηδαλίου, δὲν δύναται νὰ δείξῃ τὴν αὐτοῦ τέχνην· ὅστις τοὐναντίον ἐν τῷ πελάγει καὶ ἐν τῇ τρικυμίᾳ δύναται νὰ σώσῃ τὸ πλοῖον πρέπει παρὰ πάντων νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς ἄριστος πηδαλιοῦχος. Πρὸς τούτοις ἐξυμνεῖ μὲν τὴν παρθενίαν, ἀλλ' ἀντιτιθέμενος πρὸς τοὺς περιφρονοῦντας τὸν γάμον, τιμᾷ αὐτὸν ὡς θέλημα τοῦ δημιουργοῦ[1]. Ὁ Χρυσόστομος ἐνόμιζεν, ὅτι ἐκτὸς τοῦ γάμου δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ οὐδεμία διαφορὰ μεταξὺ τοῦ μοναχοῦ καὶ τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ζῶντος. Πάντα τὰ λοιπὰ χριστιανικὰ καθήκοντα εἶναι ὑπόχρεως καὶ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ χριστιανὸς νὰ πράττῃ. Ὁ Χριστὸς, λέγει,[2]) δὲν κηρύττει τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν μόνοις τοῖς μοναχοῖς. Ζῆθι ἐνάρετος ἐν τῷ γάμῳ, καὶ θέλεις εἶναι ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Ὁ Χρυσόστομος συνέγραψε τέλος καὶ ἐπιστολὰς, ἐξ ὧν ἔχομεν 243 χρησιμωτάτας διὰ τὸν βίον αὐτοῦ καὶ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Φώτιος ἐπαινεῖ μεγάλως αὐτάς[3]).

Ταῦτα εἶναι τὰ συγγράμματα τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἡ ἔξοχος ῥητορικὴ δεινότης τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι πασίγνωστος, ἀνεγνωρίζετο δὲ ἤδη ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ. Ὁ Σωζόμενος τὴν κρίσιν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐκφράζων, παρατηρεῖ ὅτι ὑπερέβαλε πάντας τοὺς κατ' αὐτὸν ῥήτορας. Ὁ Χρυσόστομος εἶχε σπανίαν φυσικὴν περὶ τὸ λέγειν εὐχέρειαν, ἣν ἴδομεν ὅτι ἐθαύμασεν ἤδη ὁ Λιβάνιος, ὅτε παρ' αὐτῷ ἐπαιδεύετο τὴν ῥητορικήν. Ἠδύνατο δὲ εὐκόλως ἐκ τοῦ προχείρου νὰ λαλῇ, ἂν καὶ συνήθως

(1) Ἐν τῷ περὶ παρθενίας λόγῳ.

(2) Ὁμιλ. VII εἰς Ἑβρ. 4.

(3) Μυριοβ. 86. Περὶ πῶν νόθων καὶ τῷ Χρυσοστόμῳ ἐσφαλμένως ἀποδιδομένων ὁμιλιῶν πρβλ. Du Pin 80—83.

παρεσκεύαζε μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας τοὺς λόγους αὐτοῦ, συνίστα δὲ τὴν προπαρασκευὴν ταύτην καὶ τοῖς ἄλλοις[1]). Ὁσάκις ἡ στιγμὴ ἐπέβαλεν αὐτῷ νὰ λαλήσῃ, ἔρρεεν ὁ λόγος αὐτοῦ ὡς χείμαρρος. Οὕτως ποτὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν μεταβαίνων καὶ πληθὺν πασχόντων καὶ ἐπαιτούντων συναντήσας, ἐξελέξατο ὡς θέμα τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ τὸ περὶ περιθάλψεως τῶν ἐνδεῶν. Ἄλλοτε δὲ πάλιν ἐπειδὴ ἐν καιρῷ τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ οἱ ἀκροαταὶ ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν πρὸς τὸν τὰς λυχνίας ἅπτοντα, δὲν ἐδυσκολεύθη, στρέφων τὸν λόγον, νὰ ἐπιπλήξῃ διὰ μακρῶν τὴν ἐπιπολαιότητα καὶ ἀπροσεξίαν ταύτην τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ. Ἡ παρουσία αὕτη τοῦ πνεύματος καὶ περὶ τὸ λέγειν εὐχέρεια ἡ τὸν ἐκ γενετῆς ῥήτορα ἐλέγχουσα, ἦτο αὐτῷ λίαν χρήσιμος, διότι εἴθιζε νὰ ὁμιλῇ λίαν συχνάκις, ἐνίοτε πολλὰς ἡμέρας κατὰ σειράν, ἰδίως ἐν καιρῷ τῶν νηστειῶν. Ὁ Χρυσόστομος, λέγει ὁ Δουπῖνος[2]), εἶναι εἷς τῶν εὐγλωττοτέρων χριστιανῶν ῥητόρων, ἡ δὲ εὐγλωττία αὐτοῦ εἶναι κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον ἀξία τιμῆς, καθ' ὅσον εἶναι ἄνευ προσποιήσεως καὶ ἀφελής. Εἶναι δὲ κάτοχος μεγάλου πλούτου λέξεων. Ἂν καὶ δὲν ἐπιζητεῖ ἀκριβῶς, ὅπως ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος καὶ ὁ Βασίλειος, τὴν ἀττικὴν καθαρότητα, οὐχ ἧττον τὸ ὕφος αὐτοῦ ἔχει πολὺ τὸ ὕψος καὶ τὸ μεγαλοπρεπές. Ἡ φράσις αὐτοῦ εἶναι καθαρὰ καὶ πλήρης χάριτος, ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ εἶναι κεκοσμημένος διὰ θαυμασίας ποικιλίας ἐννοιῶν καὶ σχημάτων. Τὴν ὑπόθεσιν ἀναπτύσσει κατὰ διαφορωτάτους τρόπους· εἶναι εὐφυὴς εἰς τὸ εὑρίσκειν ὁμοιότητας καὶ γόνιμος ἐν παραδείγμασι καὶ συγκρίσεσιν· ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ εἶναι δημοτικὴ καὶ καταλληλοτάτη πρὸς τὸ κήρυγμα. Τὸ ὕφος αὐτοῦ εἶναι φυσικόν, εὔκολον, σοβαρόν, ἀποφεῦγον ἐπίσης καὶ τὸ ἀπέριττον καὶ τὸ ἄγαν τεχνικόν, μὴ ὂν μήτε ἄγαν ἁπλοῦν, μήτε ἄγαν κομψόν. Μεταχειρίζεται μὲν πάντα τὰ σχήματα, ὧν ποιοῦνται χρῆσιν οἱ καλοὶ ῥήτορες, ἀλλὰ δὲν ἐπιζητεῖ ψευδεῖς ἐπιδείξεις, καθὼς ἀποφεύγει δι' ἀστεϊσμῶν ἢ σκωμμάτων νὰ διασκεδάζῃ τοὺς

(1) Περὶ ἱερωσύνης λόγ. ε.

(2) 127.

ἀκροατὰς αὐτοῦ. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ λόγου αὐτοῦ εἶναι πάντοτε εὐγενής. Ὁμιλεῖ δὲ ὡς ποιμὴν ἢ πατὴρ, ἀποτείνων τὸν λόγον πρὸς τὸν λαὸν μετ' ἀγάπης ἀξίας ἁγίου ἐπισκόπου. Διδάσκει δὲ τὰς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ θαυμαστῆς σαφηνείας καὶ πείθει διὰ τῆς δυνάμεως τῶν συλλογισμῶν αὐτοῦ τοὺς ἀναγνώστας, ἐνῷ διὰ τῆς ἀξιοθαυμάστου τέχνης καὶ τῆς καλῆς διαθέσεως τοῦ λόγου τέρπει αὐτούς. Αἱ παραινέσεις καὶ ὁδηγίαι αὐτοῦ εἶναι ὀρθαί· αἱ περιγραφαὶ καὶ διηγήσεις τερπναί· ὁ ῥοῦς τοῦ λόγου τοσοῦτον ἡδὺς καὶ θελκτικὸς, ὥστε εὐαρέστως τις πείθεται. Οἱ λόγοι αὐτοῦ ὅσον μακροὶ καὶ ἂν ὦναι, δὲν καταπονοῦσί ποτε τὸν ἀναγνώστην εὑρίσκοντα πάντοτε νέα κάλλη, τὰ ὁποῖα ἡδύνουσι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Δὲν ἔχει δὲ οὔτε ψευδῆ τινα λαμπρότητα, οὔτε ἀνωφελῆ σχήματα· διότι ὁ μόνος σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ ἢ νὰ διδάξῃ τὰς αὐτοῖς ἀναγκαίας ἀληθείας. Διὰ τοῦτο ἀποφεύγει πᾶν ὅ,τι εἶναι μᾶλλον εὐφυὲς ἢ ὠφέλιμον· δὲν ἀναλαμβάνει δὲ νὰ λύσῃ δυσχερῆ ζητήματα, μηδὲ νὰ ἀνεύρῃ μυστικὰς ἢ ἀλληγορικὰς ἐννοίας, ἵνα ἐπιδείξῃ πνεῦμα καὶ εὐγλωττίαν. Δὲν ζητεῖ νὰ εἰςδύσῃ εἰς μυστήρια, ἀρκούμενος νὰ διδάσκῃ ἀληθείας ψηλαφητὰς καὶ καθαρὰς, ἃς δὲν πρέπει νὰ ἀγνοῇ τις. Ἰδίως ἐμμένει εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς ἠθικῆς. Περὶ οἱουδήποτε δὲ πράγματος καὶ ἂν πραγματεύηται, ὁμιλεῖ τοσοῦτον ἐπιτυχῶς, ὥστε ἀνακαλύπτει τις ἐν αὐτῷ εὐρεῖαν παιδείαν.

Οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν νεωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων, οὐ μόνον Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ ξένοι, ἐμορφώθησαν ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ Χρυσοστόμου. Εἰς αὐτὴν δ' ὀφείλουσι κατὰ μέγα μέρος οἱ τρεῖς μεγάλοι τῆς Γαλλίας ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες Βοσσουέτος, Μασιλλὼν καὶ Βουρδαλοῦ, τὴν ῥητορικὴν αὐτῶν δεινότητα. Ἰδίως ἠκολούθησεν τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ ὁ Μασιλλὼν, μετὰ τοῦ ὁποίου κατὰ τὴν παρατήρησιν γάλλου σοφοῦ[1]) ἡ ῥητορικὴ τοῦ ἄμβωνος ἐν τῇ δύσει εἰςῆλθεν εἰς νέαν φάσιν, ἀποβᾶσα φιλοσοφικὴ, χωρὶς νὰ παύσῃ οὖσα θρησκευτική. Καὶ οἱ λόγοι τοῦ Χρυσοστόμου, καθὼς

(1) Demojeot, Histoire de la littérature française 6 ed. Paris 1864, σελ. 463.

καὶ οἱ τοῦ Μασιλλῶνος, στηρίζονται ἐπὶ ψυχολογικῶν ἐρευνῶν· ἀμφότεροι εἶναι μᾶλλον ἠθολόγοι ἢ δογματικοί, ἀποδεικνύοντες ὅτι ἐμελέτησαν τοσοῦτον ἀκριβῶς τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, ὅσον καὶ τὰς Γραφάς· διότι ἄλλως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ περιγράψωσι τὰ ἀνθρώπινα πάθη μετὰ τῆς ζωηρότητος ἐκείνης καὶ ἀκριβείας, ἥτις ἐκπλήττει τὸν ἀναγνώστην.

Συμπληροῦντες τὴν περὶ Χρυσοστόμου ταύτην μελέτην ἡμῶν παραθέτομεν ἐνταῦθα τὴν περὶ αὐτοῦ ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ἐξηγητοῦ καὶ ῥήτορος κρίσιν διασήμου νεωτέρου θεολόγου [1]). Μέχρι τῆς σήμερον διὰ τοῦτο τιμᾶται ὁ Χρυσόστομος μεγάλως ὡς ἐξηγητὴς τῆς Γραφῆς, διότι σπουδάζει δι' αὐστηρᾶς, εἰς τὰς λέξεις μενούσης ἐξηγήσεως νὰ ἀνεύρῃ τὴν κυρίαν καὶ ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς Γραφῆς, ὧν κεκηρυγμένος ἐχθρὸς πάντων τῶν ἀλληγορικῶν παιγνίων, καὶ μὴ θέλων νὰ εἰσάγῃ εἰς τὸ κείμενον ἰδίας σκέψεις. Ἂν ποτε δὲ ἀποτυγχάνῃ, τοὐλάχιστον τὸ σφάλμα δὲν ἐνέκειτο ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐξηγήσεως, ἥτις ἦτο ὑγιής. Ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος δὲν ἦτο μόνον ἐξηγητὴς τῆς Γραφῆς· ἦτο συγχρόνως καὶ ῥήτωρ, γινώσκων οὐμόνον νὰ εὑρίσκῃ τὴν ἔννοιαν τῆς Γραφῆς καὶ νὰ ἀναπτύσσῃ αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ νὰ μεταδίδῃ ἄλλοις τὸ εὑρεθὲν, ἐκ τῆς Γραφῆς μεταβιβάζων αὐτὸ εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ. Ἐννόει δὲ τὸν ἐν τῇ Γραφῇ ἐγκείμενον λόγον πάντοτε ἐκ νέου νὰ διατυποῖ καὶ νὰ μεθαρμόζῃ πρὸς τὰς σχέσεις τοῦ παρόντος. Καὶ τοῦτο δὴ εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἀπ' ἄμβωνος ὁμιλίας, νὰ μὴ ἑρμηνεύῃ μόνον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ κηρύττῃ καὶ μεταδίδῃ ὡς ζῶντα λόγον, ἐξακολουθοῦντα νὰ ἐνεργῇ καὶ θερμαίνῃ τὰς καρδίας. Παρὰ τοῦ ἱεροκήρυκος ἀπαιτοῦμεν οὐ μόνον νὰ διδάσκῃ ἡμᾶς περὶ τῆς ὁδοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁδηγῇ ἡμᾶς εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην, νὰ ἐξασκῇ ἐφ' ἡμᾶς δύναμιν, νὰ συγκινῇ καὶ μεταδίδῃ ἡμῖν μέρος τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ ζωῆς, ἧς προϊὸν εἶναι ὁ λόγος αὐτοῦ. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἐνέκειτο ἡ μεγάλη ἱκανότης τοῦ Χρυσοστόμου, ὅτι ἐν αὐτῷ ἡνοῦντο ἀμφότερα, τὸ χάρισμα τοῦ ἐξηγητοῦ τῆς Γραφῆς καὶ τὸ τοῦ ῥήτορος. Καὶ ὁ συνδυασμὸς οὗτος ἐξηγεῖται

(1) Hagenbach, Kirchengeschichte I, 3. 497.

ἐν μέρει ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Χρυσόστομος δὲν ὑπῆρξε μόνον ἄνθρωπος τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τοῦ βίου, διὰ τούτου ἀνατεθραμμένος καὶ δεδοκιμασμένος. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ περιγραφαὶ τῶν ἀνθρωπίνων καταστάσεων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λίαν ἐπιτυχεῖς, ἀπὸ τοῦ βίου ἀντιγεγραμμέναι, αἱ εἰκόνες αὐτοῦ πισταὶ, τὰ παραδείγματα αὐτοῦ καλῶς ἐκλελεγμένα. Ἐνταῦθα δὲ ἔρχεται αὐτῷ εἰς βοήθειαν ἡ μεγάλη παρ' αὐτῷ γνῶσις τῆς Γραφῆς. Γνωρίζει οὐ μόνον νὰ ἐξηγῇ σαφῶς καὶ ἀκριβῶς τὸ προκείμενον χωρίον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅλου τῆς Γραφῆς περιεχομένου ἔχει πρόχειρα πάντοτε παραδείγματα καὶ χωρία, ὥστε μηδέποτε νὰ εὑρίσκηται εἰς ἀπορίαν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν καταλλήλων χωρίων. Ἔπειτα ἐννοεῖ ὁ Χρυσόστομος, — καὶ ἐν τούτῳ δεικνύεται ἡ ἀκριβὴς ψυχολογικὴ γνῶσις αὐτοῦ, — νὰ ῥυθμίζῃ οὕτως τὸν λόγον αὐτοῦ, ὥστε νὰ διατηρῇ πάντοτε ζωηρὰν τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ· γνωρίζει νὰ διαθέτῃ οὕτως τὸ ὅλον, ὥστε διὰ τῆς ἐκτάσεως τῶν μερικῶν ἐντυπώσεων ἡ ὅλη ἐντύπωσις νὰ ἀποβαίνῃ ἰσχυροτέρα, διὰ δὲ τῆς δυνάμεως τῆς ἀντιθέσεως ἡ ἀλήθεια νὰ ἐκφαίνηται λαμπροτέρα. Ὅτι δὲ ἡ ἐντύπωσις τῶν λόγων αὐτοῦ ἦτο μεγάλη, μαρτυρεῖ ἡ γενικὴ ἐπιδοκιμασία, ἣν οὗτοι εὕρισκον, καὶ τὸ ὄνομα Χρυσόστομος, τὸ ὁποῖον οἱ μετὰ ταῦτα ἀπένειμαν αὐτῷ.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Χρυσόστομος, μέγας καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς ποιμὴν, καὶ ὡς ἐξηγητὴς τῆς Γραφῆς καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ.

Α. ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΜΕΓΑΡΙΔΟΣ ΚΑΙ ΑΤΤΙΚΗΣ.

Ἐν ταῖς παρὰ τὴν Ἀλκυονίδα θάλασσαν Παγαῖς τῆς Μεγαρίδος, ἔνθα τὰ νῦν οἰκεῖται τὸ Ἀλουποχῶρι, ἔσκαψάν τινες ἐγχώριοι ὄχι πρὸ πολλοῦ καὶ εὗρον λίθους ἐνεπιγράφους. Χάρτινα αὐτῶν ἔκτυπα τρία ἐστάλησαν εἰς Ἀθήνας καὶ περιῆλθαν καὶ εἰς χεῖράς μου. Μελετήσας αὐτὰ εἶδα, ὅτι τὰ μὲν δύο, τὰ μακρότερα, εἶναι ἀπὸ δύο τεμαχίων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς στήλης, τὸ δὲ τρίτον τὸ βραχύτερον, ἀπὸ ἄλλης στήλης. Ἐκδίδω πρῶτον τὸ βραχύτερον, ὡς ἑξῆς·

.. : I ...
..Λ ..... (ὁ δᾶ;-
μοστῶ ;(ν..... (εἷλον;-
το δικ(α)σ(τάς;..
5 λευσοντ....
πε;περὶ τοΝ...
Στράτιον Λα...
Λασθένεος...
Ξ ἴδαν Σατύρο(υ...
10 Ἄρχιππον Ἀριστα...
νωνα Σθένωνος, Καλ....
τας δὲ τῶν Σικυωνίων...
ξενον Σωτίμου διὰ τὰν Υ;...
..ς ποτὶ τὰμ π(ό)λιν ἁμῶν.....(τοὺς τό-
15 πους τοὺς ἀντιλεγομένους....
τὰν εὔνοιαν τᾶι πόλει ἁμῶν Δ....
καὶ τᾶς πόλιος τῶν Σικυωνίων σω;..
τῶν ἀνδρῶν δικαίως καὶ εὐόρκως, ἔδοξ(ε.....ἐπαινέσαι τοὺς
ἄρχοντας τῶν Ἀχαιῶν καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς...
20 οὔντας τῶι ἔθνει οὐκ ἐνκαταλείποντι.....
διασώιζοντι ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνο(ις.....(τὰν δὲ

πόλιν τῶν Σικυωνίων ὅτι διαμένει καὶ ΔΙ...
καὶ εὔνοιαν διὰ παντὸς ποτὶ τὰν πόλιν ἁμ(ῶν...
καὶ τοὺς ἀποσταλέντας ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ...
25 βοαθήσαντας τ(ᾶι πό)λει εὐνόως κατὰ τὸ δίκαιον κ...
ΕΙ αν καὶ ἀναγράψαι ἐν τὰν αὐτὰν στάλαν ἐν ᾶι κα(ὶ....
..ΝΕΣΣΙ εἶ)ναι δὲ αὐ)τοῖς καὶ ἀτέλειαν ὧν τε (εἰσάγοντι καὶ ὧν ἐξάγο ν)τ;ι καὶ ἐν τοῖς ἀ(γ)ῶσι προεδρίαν καὶ ἐξουσία(ν.....
. . . . . Πα;(γαῖ;)οι, δίδοσθαι δὲ.....
30 . . . . . , .Σ; ὅπως εἰ(δῶσι πάντες;...
. . . . . .

Σχῆμα γραμμάτων φαίνεται ἐν τῷ ἐκτύπῳ τὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ὑπόθεσις τοῦ ψηφίσματος εἶναι, ὅτι ἐπαινοῦνται Ἀχαιοὶ καὶ δὴ Συκυώνιοι, ὡς διαλύσαντες διαφοράν τινα τοῖς Παγαίοις περὶ τόπων ἀντιλεγομένων, πρὸς τίνας ἄδηλον. Ὅμοιον ψήφισμα ἐκ Παγῶν εἶναι τὸ ὑπὸ Foucart δημοσιευθὲν ἐν τῇ τοῦ Lebas Συλλογῇ, ἐν τῷ τμήματι Mégaride et Péloponnèse, ἀριθ. 17. Καὶ ἐξ ἄλλων Ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπάρχουσιν ὅμοια, διότι πολλὴ ἦτο αὕτη ἡ συνήθεια παρὰ τοῖς παλαιοῖς τοῦ διαλύειν πολιτειῶν διαφορὰς διὰ διαιτητῶν.

Ἰδοὺ καὶ τὸ κείμενον τοῦ δευτέρου ψηφίσματος, ὃ καὶ δυσκολώτερον ἀντεγράφη ἐκ τῶν ἐκτύπων καὶ συνηρμόσθη. Προλέγω δὲ, ὅτι δὲν εἶμαι ὅλως βέβαιος, ἂν ἀπὸ τοῦ 16ου στίχου καὶ ἑξῆς, ὅπου σώζονται αἱ ἀρχαὶ τῶν στίχων, ὄντως πρῶτα ἐπὶ τοῦ λίθου γράμματα εἶναι ἐκεῖνα, ἅπερ ἐγὼ ὡς πρῶτα δίδω, εἰ καὶ φαίνεται τοῦτο οὕτως, ὅταν προσέξῃ τις εἰς τὸ τέλος τοῦ 15ου στίχου καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ 16ου ὡς καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ 23ου καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ 24ου. Ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἀδύνατον ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ 23ου στίχου, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἀρχαῖς τῶν ἀπὸ τοῦ 30ου καὶ ἑξῆς στίχων, νὰ ἐλανθάσθην κατὰ ἓν ἢ δύο γράμματα, τὰ ὁποῖα συμπληρωτικῶς ἐκεῖ ἔθεσα, ἐνῷ ἴσως εἰς τὰ κολοβὰ τέλη τῶν στίχων ἀνήκουσι. Ἔχει δὲ τὸ κείμενον οὕτω πως·

. . . . . ; . . . . . .

. . .ους παν. . . . . .ου. . .

. . . .άμενος (ποτὶ τὸ) συνέδριον. .

. . . .αν πρόνοι(αν πεπο)ίηται χρΙ. . .

. . . Ι οἰκονομία . . . . . εατοκο. . .

5 . . . . . εἰσπορευθεὶς π(οτὶ τ)ὰν ἀρχὰν. . . .

. . . .ἀμῶν πυῤῥίχαν ἐ(ν τ)ᾷ θυσίᾳ τῶν Σ(ωτηρίων; . .

. . .ΩΝ; ος θέλ(ο)ντος (τούτ)ους διδασκα(λ. . . .

. . .ν τοῖς ἰδίοις δα(π)ανάμασιν τοῖς τ. . . . .

. . ἐ)χοράγησε ἔλαιον λευκὸν ἐπὶ πάντα τ(ὸν ἐνιαυτὸν. .

10 . . . . . ὡς τε αὐτοὺς ἐπεδέξατο, ἐβουθύτ(ησε δὲ . . .

. . καὶ δεῖπν;)ον ἐποίησε τοῖς τε (π)ολίταις καὶ παρ(οίκοις καὶ Ῥωμαίοις τοῖς παρεπιδαμοῦσι . . . . . κσὶ τ)οῖς τούτων υοῖς κα(ὶ δο)ύλοις πᾶσι καὶ . . .

. . κ)αὶ παροίκοις καὶ δούλο(ις κ)αὶ κορασίοις . . .

Μεγ)αρέων τοὺς παρεπιδαμοῦντας καὶ Αἰγοσ(θενιτᾶν. .

15 . . . . . εις τὰν (δαπάναν τ)ὰν τᾶς θυσίας εἰς τὸ δ(πεῖ)νον (ο)ἶνον τοῖς τε π(ολίταις καὶ παροίκοις καὶ Ῥωμαί(οις τοῖς πα)ροικοῦσι καὶ δούλοις πᾶ(σιν,) ἐν δὲ τᾷ ἑτέρ(ᾳ μετὰ τῶν παίδων εἰσπορευ(θεὶς εἰς τ)ὸ θέατρον καὶ ἀγωνιζ(ομ)ένων ΞΛΥ; ΚΙΣΕΙ (α; τοὺς πολίτας πάντας καὶ τὰς γυναῖκας πάσας καὶ (τοὺς παρε)πιδαμοῦντας ξένους . . . . . Κ. . ε, μὴ ἀγό (ντω; ν ἀμῶν τὰς πυῤῥίχας διὰ τὸ στενο(χωρεῖ)σθαι τὰ κοινὰ πράγματ(α τᾶς π)ό(λιος. . . .

20 . ἐπανγίλατο δραχμὰς Ἀλεξανδρ(ινὰς) χιλίας διακοσίας καὶ. . . . . π. . . . . .

Ι ἀπὸ τοῦ τόκου τῶν χρημάτων τού(των ἰσ)άγηται ἁ πυῤῥίχα ἐ(πὶ πάντα τὸ)ν ἐνιαυτὸν.....(ἐπὶ
τ)ούτοις ἅπασι θελόντων ἁμῶν τιμ(ὰν δό;)μεν Σωτέλει καὶ (ἀνδρι)άντα στᾶσαι αὐ(τοῦ),παρὼν ἐν τῷ συνεδρίῳ Σωτέλης κα(ὶ) θεωρῶν ὅτι θλείβετ(αι τὰ κ)οινὰ τῆς πόλεω(ς
πράγματα, ἐπανγίλατο τάν τε εἰς τὸν ἀ(ν)δριάντα δαπάναν (καὶ εἰ)ς τὰν ἀνάστασιν (αὐ-
25 τοῦ ποιήσασθαι ἐκ τοῦ ἰδίου βίου, θέλων διαπαντὸς ἀρέσκε(ιν τοῖς) πολείταις· ὅπως (δὲ μη-
δ)ὲν εἰς αὐτὸν ἀνάλωμα ἁ πόλις ποιεῖ, τόν τε ἀνδριάντα ἀ(ναστήσα)ς ἔθυσε πᾶσι το(ῖς θ-
εοῖς καὶ ἐδίπνισε τοὺς πολείτας πάντ(ας κ)αὶ παροίκους καὶ τοὺς (παρεπιδ)αμοῦντας Ῥωμαίων
καὶ τοὺς πάντων τούτων δούλους (καὶ το)ὺς υἱοὺς αὐτῶν κα(ὶ τὰ δ)οῦλα παιδάρι(α. Ὅπω-
ς οὖν καὶ ἕτεροι πολεῖται γίνωνται τῶν (τοιο)ύτων ἐπὶ τῷ συνφέρ(οντι τ)ᾶς πόλιος, ἔδ(οξε το-
30 ῖ)ς ἄρχουσι καὶ συνέδροις τοῖς ἐκ πάντω(ν τ)ῶν ἐτέων καὶ τῷ δάμ(ῳ), ἐπαινέσαι (Σωτέ-
λ)η Καλλινίκου ἐπί τε τᾷ εὐνοίᾳ καὶ καλοκἀ(γαθίᾳ) ᾗ ἔχων διατελεῖ εἰς (τὰν) πόλιν ἀπ(ὸ τᾶς πρώ-
τα)ς ἀλικίας, στᾶσαι δὲ καὶ τὸν ἀνδριά(ντα οὗ ἂ)ν αὐτὸς θέλῃ ἐν τῷ ἐ(πιφανεστάτῳ τᾶς
ἀ)γορᾶς καὶ ἐπιγράψαι, ὅτι ὁ δᾶμος ὁ Πα(γαίων Σ)ωτέλην Καλλινίκου....
ἀρ)ετᾶς ἕνεκε καὶ εὐνοίας θεοῖς, ὅπως (εἰδῶσι πάντες . . .
35 .. καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς ἄνδρας εἰς αὐ(τ.....
ἀγ;)ώ;νις προεδρίαν καὶ ἐγγόνους αὐ(τοῦ...
. . καὶ ὅταν αἱ πυῤῥίχα ἰσάγηται με ...
ὁ ἐπι)μελητὰς ἐν ἀγο(ρᾷ) ἐν τᾷ θυσίᾳ τῶ(ν..
. . . τω ὁ ἐπιμελητὰς εἰς τα. .
40 . . . . . ε δὲ καὶ τὰν δαπά(ναν. .

Σχῆμα γραμμάτων καὶ τούτου τοῦ ψηφίσματος εἶναι τὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἂν καὶ περιττὸν τοῦτο νὰ ῥηθῇ, ἀφοῦ οἱ Ῥωμαῖοι ἐν αὐτῷ ἀναφέρονται. Ἡ ὑπόθεσίς του, τιμαὶ Σωτέλους τινός, ἀνδρὸς πολλαχῶς εὐεργετήσαντος τοὺς Παγαίους, εἶναι σαφής, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἀπέβησαν βεβαίως καὶ πᾶσαι αἱ συμπληρώσεις μου ἀσφαλεῖς. Προσεκτικοὺς κάμνω τοὺς ἀναγνώστας μάλιστα εἰς τὰς τῶν στίχων 15ου 17ου καὶ 18ου, ἐν οἷς, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις, ἄλλοι ἐπιτυχέστερον δύνανται νὰ συμπληρώσωσι τὸ χασματῶδες κείμενον. Περὶ τοῦ ἐν τῷ 9ῳ στίχῳ λευκοῦ ἐλαίου καὶ τῆς λευκάνσεώς του ἀναγνωσθήτω ὁ Γαληνὸς ἐν τόμῳ XI τῆς ἐκδόσ. Kühn, σελ. 484, 497, 504—5, καὶ ὁ Διοσκορίδης ἐν Ἰατρ. ὕλ. Α. λβ'. κ.ἑξ. Ἐθεωρεῖτο ἴσως τοῦτο κατάλληλον διὰ τὴν ἐν τοῖς γυμνασίοις χρῆσιν, δι' ἣν δὰ θὰ ἔγινε καὶ ἡ δωρεὰ παρὰ τοῦ Σωτέλους, ὡς ἐξ ἄλλων πληρεστέρων ἐπιγραφῶν διδασκόμεθα. Περιεργότατον δὲ πάντων τῶν ἐν τῷ ψηφίσματι τούτῳ περιεχομένων θεωρῶ τοὺς ἐν τῷ 30ῳ στίχῳ «συνέδρους τοὺς ἐκ πάντων τῶν *ἐτέων*», εἰ καλῶς, ὡς νομίζω, ἀνέγνων καὶ συνεπλήρωσα. Ἡ πολιτικὴ αὕτη φράσις ἴσως νῦν πρῶτον ἐν ἐπιγραφαῖς ἢ βιβλίοις παλαιοῖς ἐμφανίζεται. Νοητέα δὲ ἄρά γε ἐδῶ *ἔτη*, καὶ ἔτη ἀρχῆς ἢ ἡλικίας τῶν συνέδρων, ἢ μᾶλλον νοητέοι *ἔται* (=πολῖται, δημόται*); Περὶ τούτων καλὸν εἶναι οἱ φιλομαθεῖς νὰ ἀναδράμωσι καὶ εἰς μίαν πρὸ οὐ πολλοῦ χρόνου ἐκδεδομένην πραγματείαν τοῦ Lange λατινιστὶ, τὴν περὶ τοῦ ἐτύμου καὶ τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος *ἐφέται*. Ἂν δεχθῶμεν, ὅτι τὸ *ἐτέων* εἶναι γενικὴ πληθ. τοῦ *ἔται*, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐν τῇ δωρικῇ διαλέκτῳ τοῦ ψηφίσματος εἰσέφρησε κατάληξις ξένη, οἵα ἡ τῶν παρ' Ὁμήρῳ πρωτοκλίτων πυλέων, θυρέων, πασέων κτλ.

Ἄλλο τι περὶ τῶν λέξεων καὶ τῶν πραγμάτων τοῦ ψηφίσματος τούτου δὲν εὐκαιρῶ νὰ εἴπω· μόνον εὔχομαι νὰ ἔλθῃ ὁ λίθος εἰς Ἀθήνας, ἵνα ἀναγνωσθῇ κάλλιον, ἔπειτα δὲ καὶ ἑρμηνευθῇ ἀσφαλέστερον.

(*) Ὡς παρ' Αἰσχύλ. Ἱκέτ. 234. Θουκυδ. 5,19 καὶ C. I. Gr. ἀρ. 11.

Μεταβαίνω τώρα εἰς τὰς Ἀττικὰς ἐπιγραφάς. Ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις ἐκδιδομένῃ α Ἐφημερίδι», φύλλῳ τῆς 16 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους τούτου ἐξεδόθη κεφαλαίοις μόνον γράμμασι ἐπιγραφή τις, εὑρεθεῖσα ἐν τῇ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Μαρκοπούλου θέσει Μεράντα, ἔνθα ἦτο τὸ πάλαι ὁ δῆμος Μυῤῥινοῦς. Ἡ ἔκδοσις ἐκείνη ἐγένετο ἀτελεστάτη καὶ διὰ γραμμάτων ἄλλου σχήματος καὶ ὄχι τοῦ ἐπὶ τοῦ λίθου, ὡς ἐφάνη τοῦτο, ἀφοῦ ὁ λίθος ἠγοράσθη ὕστερον ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἑταιρίας καὶ κατετέθη ἐν τῷ Μουσείῳ τῷ ἐν τῷ Βαρβακείῳ. Ὅθεν ἔκρινα καλὸν νὰ ἐκδώσω ἐξ αὐτοῦ τὸ κείμενον, ὅπως ἐγὼ τὸ ἀνέγνων. Ἰδοὺ αὐτὸ μικροῖς γράμμασι·

....αρχος εἶπεν· δεδόχθαι Δυα(λεῦσιν
μισθῶσαι τὸ χωρίον τὸ Μυῤῥινο(ῦντι τὸ
κ)οινὸν Δυαλέων Διοδώρωι κατὰ συν(θήκ-
α)ς τάς δε· Κατὰ τά δε ἐμίσθωσαν τὸ χωρί(ο-
5 ν τὸ Μυῤῥινοῦντι ο(ἱ) φρατρίαρχοι Κα(λλ-
ικλῆς Ἀριστείδου Μυῤῥινούσιος κα(ὶ Δ-
ιοπείθης Διοφάντου Μυῤῥινούσιος (κα-
ὶ τὸ κοινὸν Δυαλέων τὴν. Λ Ι Ι νην καλ(ου-
μένην ἔτη δέκα,—ῶι γείτων βορῤῥᾶθεν Ι-
10 ΟΠ;ος, νοτόθεν Ὀλυμπιοδώρου χωρίον, ἡ(λ-
ίου ἀνιόντος ὁδός, δυομένου Ὀλ(υ)μπιο(δ-
ώρου χωρίον, Διοδώρωι Κ υ ν θ ά ρ ο υ Μυῤῥι-
νουσίωι [Η]—τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑκάστου ἀτ-
ε)λὲς καὶ ἀνεπιτίμητον τῶν τε ἐγδικ(ασ-
15 ό)ντων καὶ πολεμίων ἐγβολῆς καὶ φιλίο-
υ στρατοπέδου καὶ τελῶν (συ)νει(σ)φορᾶς
καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων· ἐπ(ι)σκ(ε)υάζειν δ-
ὲ τὴν οἰκίαν Διόδωρον ΓΛ.. μεν.. Ι .Ε
καὶ τὰς ἀμπέλους τῶν Δυ(αλ)έω(ν) ΚΛΛΣΙΜΗ
20 . ειναι τοῖς φρατριαρχ ..... κόψει
τ)ὰς ἀμπέλους δὶς κΛΙ.....τ.ν ὡ;ρῶν, σ-
π)ερ(ε)ῖ δὲ τῆς γῆς σίτωι τὴν ἡμίσειαν, τῆ-

ς δὲ ἀργοῦ ὁ σπρεύσει ὁπο(ἱ)ωι ἂν βούληται, ἐργάσεται δὲ καὶ τὰ δύο δένδρα τὰ ἥμ-
25 ερα· ἀποδιδόναι δὲ τῆ(ς) μ(ι)σθώσεως τὴν μ-
ὲ)ν ἡμίσειαν μηνὸς Βοηδρομιῶνος ἕνηι,
τὴν δ' ἡμίσειαν μηνὸς Ἐλαφηβολιῶνος (ἕ-
ν)ηι τοῖς φρατριάρχοι(ς) Δυαλέων τοῖς (ἀ-
εἰ) φρατριαρχοῦσιν. Ἄ(ρ)χει τῆς μισθώσε-
30 ως ὁ ἐπὶ Ἡγεμάχου Μουνιχιών· μὴ ἐξεῖνα-
ι δὲ Διοδώρωι κόψαι τῶν δένδρων τῶν ἐ(κ
τ)οῦ χωρίου μηθὲν μηδὲ τὴν οἰκίαν καθ(ε-
λεῖν· ἐὰν δὲ μὴ ἀποδιδῶι τὴν μίσθωσιν ἐ-
ν) τοῖς χρόνοις τοῖς γεγραμμένοις ἢ μὴ
35 ἐ)ργά(ζ)ηται τὸ χωρίον κατὰ τὰ γεγραμμέ-
ν)α, ἐξεῖναι τοῖς φρατριάρχοις καὶ Δυα-
λεῦσ)ιν ἐνεχυράζειν πρὸ δίκης καὶ μισ-
θῶσαι ἑτέρωι τὸ χωρίον ὧι ἂν βούλ(ω)νται-
ι κ)αὶ ὑπόδικος ἔστω Διόδωρος, ἐάν τι (προ-
40 σ)οφείλει τῆς μισθώσεως ἢ καθέληι τ-
ι τῆς οἰκίας ἢ κόψει τι τῶν ἐκ τοῦ χωρίου·
ἐὰ)ν δὲ βούληται ἐν τοῖς δέκα ἔτεσιν Διόδω-
ρ)ος ἢ οἱ κληρονόμοι αὐτοῦ, καταβαλόντ-
ων) Δυαλεῦσιν ⊠ δραχμὰς καὶ ἐὰν τὴ(ν) μί-
45 σθωσιν προ(σ)οφείλ(ω)σιν, ἀποδιδόντων α-
ὐ)τοῖς οἱ φρατρίαρχοι καὶ Δυαλεῖς τὸ χ-
ωρί)ον κομισάμενοι τὸ ἀργύριον, ἐὰν δὲ
μ)ὴ καταβ(ά)λωσιν τὰς ⊠ καὶ ἐάν τι προσ(ο-
φ)είλωσιν τῆς μισθώσεως ἐν τοῖς δέκα ἔ-
50 τεσιν, μὴ εἶναι Διοδώρωι μηδὲ τῶν Διοδ-
ώρου μηθενὶ συνβόλαιον πρὸς τὸ (χω)ρ(ἱ)ο-
ν τοῦτο μηθὲν καὶ μισθωσάντωσαν Δυαλ-
εῖς ὧι ἂν βούλωνται τοῦ πλείστου. Ἀναγ-
ράψαι δὲ τὴν μίσθωσιν ταύτην ἐν στήλε-
55 ι λιθίνει τοὺς φρατριάρχους καὶ στ(ῆσ-
αι [| | | | | | | | | | | | | | | | | | |
ἐπὶ τὸ χωρίον.

Στήλη λίθου Ὑμηττείου εἶναι ἡ ἔχουσα τὰ ἀνωτέρω, μὲ ἁπλοῦν ἐπάνω γεῖσον, σχηματιζόμενον ἐκ κανόνος καὶ κυματίου. Τὸ ὅλον της ὕψος 1,02, τὸ πλάτος 0,41, τὸ πάχος 0,09. Ἡ ἐπιφάνειά της κατά τινα μέρη πολὺ τετριμμένη, ἔνθα ἴχνη ἢ μᾶλλον σκιαί τινες μόλις γραμμάτων φαίνονται καὶ τούτων κολοβῶν. Ἡ γραφὴ ὀπωσοῦν ἀμελής. Καὶ σφάλματα δὲν λείπουσιν, οἷον ἐν ς. 6, 7, 8, τρὶς ἐχαράχθη σαφῶς Ν ἀντὶ Η, καὶ ἀλλοῦ δὲ δύνανται νὰ διακριθῶσιν ἓν ἢ δύο γράμματα ἀντ' ἄλλων κεχαραγμένα. Τοιοῦτος ὢν ὁ λίθος, ὅμως παρέσχε καί τινα εὐκολίαν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, διότι ἔχει στοιχηδὸν τὰ γράμματα καὶ ἰσομήκεις τοὺς στίχους, καὶ πλὴν τοῦ 42ου στίχου, ἔνθα συνεπυκνώθησαν 34 γράμματα καὶ τοῦ 41ου, ἔνθα 32, ἴσως καὶ τοῦ 40ου, ἔνθα μόνον 30, οἱ λοιποὶ ἔχουσιν ἀνὰ 31, ἐξαιρέσει ὅμως πάλιν τεσσάρων στίχων, ἔνθα ἀριθμοί, καὶ τῶν δύο τελευταίων, ἔνθα ἐγένετο ἀπάλειψις ἔκπαλαι ἐπίτηδες λέξεων τινῶν ὁριζουσῶν τὸ ποῦ νὰ στηθῇ ἡ στήλη καὶ κατελείφθησαν μόνα τὰ «ἐπὶ τὸ χωρίον». Ἀλλ' ἅλις ἡμῖν τούτων. Εἴπωμέν τι καὶ περὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ ἐγγράφου.

Εἶναι μίσθωσις χωρίου, ὁποῖαι καὶ ἄλλαι ἔν τε τῷ Corp. Inscr. Graec. καὶ ἀλλαχοῦ τυπωθεῖσαι ἐγνώσθησαν. Τοὺς χρόνους φανερώνει ὁ ἐν τῷ 30ῷ στίχῳ ἄρχων Ἡγέμαχος, ὅστις εἶναι τοῦ 300 πρ. Χρ. Οἱ μισθοῦντες τὸ χωρίον Δυαλεῖς καὶ τὸ κοινὸν αὐτῶν νῦν πρῶτον γνωρίζονται. Εἶναι δὲ πιθανώτατον, ὅτι οὗτοι οἱ ἐν τῇ περιοχῇ ποτὲ τοῦ δήμου Μυῤῥινοῦντος ὄντες, εἶχον τὸ ὄνομά των ἀπὸ τοῦ Δυάλου, ὀνόματος τοῦ Διονύσου παρὰ Παίωσι, κατὰ Ἡσύχιον. Τὸ ἐν στίχῳ 8ῷ κατὰ θηλ. γένος ὄνομα τοῦ χωρίου ἴσως εἶναι ΣΑΕΙΝΗΝ ἢ ΣΑΚΝΝΗΝ ἢ ΣΑΚΙΝΗΝ. Ἐκ τούτων ἂς ἐκλέξῃ τις ὅ,τι θέλει, ἢ ἂς ἀναγνώσῃ ἐκ τοῦ λίθου τὸ ὄν. Ἐγὼ δὲν ἐδυνήθην· πρὸ πάντων δὲ δυσφορῶ, ὅτι τῶν στίχων 18—21 τὴν ἀνάγνωσιν, ὡς ἐπεθύμουν, δὲν κατώρθωσα. Ἄλλοτε ἄλλα μοὶ ἐφαίνοντο ἐκεῖ τὰ γράμματα, καὶ ἑκατοντάκις ἴσως περὶ αὐτῶν ἤλλαξα γνώμην. Μὴ δυνάμενος δὲ καὶ μὴ θέλων πολὺ νὰ ἐκταθῶ περὶ τῶν ἐκεῖ ἀμφιβολιῶν μου, λέγω τόσον μόνον, ὅτι ἐν στίχῳ 21 ἐγκρύπτεται ἴσως καὶ μετοχὴ *ἀρῶν* ἀντὶ τοῦ ἐνδοιαστικῶς δοθέντος *ὡρῶν*. Ἀνωτέρω δὲ ἐν στίχ. 9—10 ἴσως ἀναγνωστέον· *γ-άπος*. Τέλος δὲ ὁμολογῶ, ὅτι πολὺ θὰ εὐγνωμονήσω εἰς τὸν ὅστις κοπιάσας ὅσον ἐγὼ εὐτυχήσῃ πλέον ἐμοῦ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τούτου τοῦ διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιοπεριέργου λίθου.

Ἐκδίδομεν σήμερον καὶ δύο τεμάχια ψηφισμάτων Ἀττικῶν, εὑρεθέντα ἐν ταῖς περὶ τὸ Δίπυλον ἀνασκαφαῖς τῆς Ἀρχαιολ.

Ἐταιρίας. Τὸ πρῶτον εὑρέθη τῇ 6 Φεβρουαρίου 1874, καὶ εἶναι εἰς τιμὴν ἐφήβων καὶ τοῦ κοσμητοῦ καὶ τῶν διδασκάλων αὐτῶν, ἀνήκει δὲ εἰς τὰ παλαιότατα τοῦ εἴδους τούτου, καὶ λυπηρὸν ὅτι πεπλήθυνεν εἰς ἡμᾶς τόσον κολοβόν. Ὁ λίθος εἶναι ὑμήττειος, ὕψος ἔχει 0,24, πλάτος 0,9, πάχος 0,11. Λέγει δὲ τάδε·

.....
....Γου καλῶς...
....κ)αθήκει δε...
.....τοις ἐφηβε...
.....ται δὲ καὶ ἡ βου(λὴ. . . . . δεδόχθαι τῇ βουλῇ τ-
5 οὺς λα)χόντας προεδρ(εύειν εἰς τὴν ἐπιοῦσαν ἐκκλησίαν χρηματίσαι περὶ τούτων, γνώμην δὲ ξυμβάλλε σθ)αι τῆς βουλῆς εἰ(ς τὸν δῆμον, ὅτι δοκεῖ τῇ βουλῇ ἐπαινέσαι τοὺς ἐφηβεύσαντας ἐπὶ.....
... ἄ)ρχοντος καὶ στεφανῶσαι (αὐτοὺς χρυσῷ στεφάνῳ εὐσεβείας ἕνεκεν τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ε)ὐταξίας ἣν ἔχοντε(ς διατετελέκασιν ἐν ὅλῳ τῷ ἐνιαυτῷ καὶ φιλοτιμίας τῆς εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὸν δ)ῆμον, καὶ ἀνειπεῖν τὸν (στέφανον Διονυσίων τε τῶν ἐν ἄστει καινοῖς τραγῳδοῖς καὶ Ἐλε-
10 υσ)ινίων καὶ Παναθηναίων (τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσι. . . . . .
.τ)ῶν ἀναγορεύσεων ἐπιμε(ληθῆναι. . . . . εἶναι δὲ αὐτ)οῖς καὶ προεδρίαν ἐμ πᾶσι τ(οῖς ἀγῶσιν, οἷς ἡ πόλις τίθησι. . . . . καὶ θ-
έα)ν κατανέμειν αὐτοῖς τὸν τα(μίαν...
..)ὶ δὲ καὶ ὁ κοσμητ(ὴ)ς αὐτῶν...
15 ..Ι δημοι πρὸς ἀσφάλειαν καὶ φ(υλακὴν; . . .
κ)ακοπαθίας, ἀνάθημα δεδόσθαι. . . .
καὶ τούτου τὴν ἀνάθεσιν ἐν Λυκ(είῳ ποιήσασθαι . . . . . ἀναγράψαι δὲ . . . .
τὰ ὀνόματα αὐτῶν πατρόθεν (. . . . . ἐπαινέσαι δὲ καὶ τὸν
κοσμητὴν αὐτῶν Θεόδουλον....
20 τὴμ βουλὴν καὶ τὸν δῆμον Γ....
δ)ὲ καὶ τοὺς διδασκ(άλους αὐτῶν . . . . . τόν τε παιδοτρίβην Ἑρμό-;
δ)ωρον Ἑορτίου (Ἀχαρνέα; καὶ . . . . .
. . . . . .

Ἐκ τῆς συμπληρώσεως ἡμῶν ἣν ἐκάμαμεν εἰς τὰς τελευταίας συλλαβὰς τοῦ τεμαχίου βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἐκλαμβάνομεν τὸ ψήφισμα ὡς λίαν πλησιόχρονον τῷ ἐπὶ Νικίου ἄρχοντος ὁμοίῳ ψηφίσματι, τῷ ἐκ τοῦ 3ου πρὸ Χρ. αἰῶνος (*), ὃ ἐξέδωκεν ὁ Π. Εὐστρατιάδης ἐν ἔτει 1856 (ἔν τινι διατριβῇ προτεταγμένῃ τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτηρίου κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1855—56), διότι τὸ ἐνταῦθα ἠκρωτηριασμένον ὄνομα..ωρον Ἑορτίου.. εἰκάζομεν ὅτι εἶναι ὄχι ἄλλο ἢ τὸ ἐκεῖ πλῆρες α παιδοτρίβης Ἑρμόδωρος Ἑορτίου Ἀχαρνεύς».— Τοῦ ἐν στίχῳ 19 κοσμητοῦ τὸ ὄνομα *Θεόβουλος*, ἂν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὸ τοῦ Πάπε λεξικὸν τῶν κυρίων Ἑλληνικῶν ὀνομάτων, θὰ εἶναι πολὺ σπάνιον, καθόσον δὲν ἀναφέρεται ἐν τῷ λεξικῷ ἐκείνῳ ἄλλος Θεόβουλος, εἰμὴ ἐκ τῆς τοῦ Φωτίου βιβλιοθήκης, 167, φιλόσοφός τις.

Καὶ πλείονας καὶ προσφυεστέρας τῶν ἡμετέρων συμπληρώσεις ἐλπίζοντες παρ' ἄλλων εἰς τὸ ἀνωτέρω τεμάχιον, ὅπερ φαίνεται ὅτι εἶχέ τινα ἀλλοιότερα τῶν ἐν ἄλλοις μέχρι τοῦδε γνωστοῖς ἐφηβικοῖς ψηφίσμασι, σπεύδομεν ἡμεῖς ν' ἀποδώσωμεν καὶ τὸ δεύτερον Ἀττικοῦ ψηφίσματος τεμάχιον, ὅπερ εὑρέθη τῇ 11 Ἀπριλίου 1874. Ἄνω μέρος στήλης λίθου Πεντελησίου ἐχούσης ποτὲ ἀετωμάτιον εἶναι τὸ εὑρεθὲν τεμάχιον, ὕψους 0,21, πλάτους 0,20, πάχους 0,06, καὶ περιέχει τάδε·

Ἐπὶ) Καλλιστράτου ἄρχοντος, ἐπὶ (τῆς.....πρυτ-
ανεία)ς, ἧι Ἀγνωνίδης Ἀπατουρίου (..... ἐγραμμά-
τευεν, Γα)μηλιῶνος τετράδι (. . . . . τῆς
πρυτανεί)ας, ἐκκλησία ἐμ Πειρ(αιεῖ· τῶν προέδρων ἐπεψήφιζε
5 .....Φιλοκράτου.....
. . . . ε . . .
. . ν; Σω . . . .

Τόσον εἶναι δυστυχῶς ἀπὸ τοῦ δευτέρου στίχου καὶ ἐξῆς τὰ

(*) Κατὰ τὸν Dumont (Fastes éponymes d'Athènes, Paris, 1874, ἐν σελ. 55) θετέος ὁ Νικίας οὗτος εἰς τὸ δ'. ἔτος τῆς ρκδ'. Ὀλυμπιάδος, ἤτοι 281 πρ. Χρ.

γράμματα τετριμμένα, ὥστε δὲν ἠδυνήθην οὐδὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἐγγράφου νὰ ἐξαγάγω ἐκ τῶν ὑπολειπομένων ἐν τῷ ς'. καὶ τῷ ζ'. στίχῳ ἰχνῶν. Καὶ δὲν ἔχω τι ἄλλο νὰ εἴπω εἰμὴ ὅτι ὁ Καλλίστρατος εἶναι τοῦ 355 πρ. Χρ. ἔτους ἄρχων. Ὁ δὲ γραμματεὺς Ἀγνωνίδης Ἀπατουρίου ἤθελεν εἶναι περίεργον ἂν εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἐκ τοῦ Πλουτάρχου (Φωκ. 29—38) γνωριζόμενος «συκοφάντης Ἀγνωνίδης» ὁ γενόμενος κατήγορος τοῦ Φωκίωνος ἐπὶ προδοσίᾳ. Οἱ χρόνοι δὲν ἐναντιοῦνται πολύ. Κατηγορήθη καὶ κατεδικάσθη ὁ Φωκίων τῷ 318 πρ. Χρ. καὶ ἂν ὑποτεθῇ γραμματεύσας ὁ Ἀγνωνίδης ἐν ἡλικίᾳ 31 ἐτῶν τῷ 355, θὰ ἔκαμε τὴν κατηγορίαν τοῦ Φωκίωνος μετὰ τριάκοντα ἑπτὰ ἔτη, ἤτοι ἐν ἡλικίᾳ 68 ἐτῶν τῷ 318. Ὁ αὐτὸς εἶναι ἴσως Ἀγνωνίδης κα ὁ παρὰ Διογένει Λαερτίῳ, 5, 2, 5 ἀναφερόμενος ὡς κατήγορος τοῦ Θεοφράστου ἐπὶ ἀσεβείᾳ. Ὁ αὐτὸς ἴσως ἔτι καὶ ὁ ἐν ταῖς τῶν Ἀττικῶν νεωρίων ἐπιγραφαῖς (ἴδε Boeckh, Seew. XIV, a, 15) πλεονάκις ἀναγεγραμμένος «Ἀγνωνίδης Περγασῆθεν», ὡς γράψας τινὰ ψηφίσματα.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 24 Ἀπριλίου 1874.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΛΥΣΙΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΤΙΝΟΣ ΑΠΟΡΙΑΣ.

Ἐν σελίδι 250 τοῦ παρόντος τόμου τοῦ Ἀθηναίου, λόγον ποιούμενος «Περὶ τῆς ἠθοποιοῦ δυνάμεως τῶν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένων μαθημάτων», μετέβην καὶ εἰς τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα, ἅτινα ἐθεώρησα μετὰ τὰ θρησκευτικὰ ὡς τὰ συντελεστικώτερα πρὸς μόρφωσιν τῆς τῶν παίδων καρδίας. Κύριος δέ τις, ἅμα ἀναγνοὺς τοὺς πρώτους στίχους, ἐν οἷς ἐπειράθην νὰ ζωγραφήσω διὰ γραφικῶν χρωμάτων τὸ κάλλος τῶν θείων δημιουργημάτων, εὐθὺς ἀνακράζει ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ τοῦ 13ου φυλ-

λαδίου τῆς ὑπὸ τοῦ κυρίου Ἀριστείδου Οἰκονόμου ἐκδιδομένης Οἰκονομικῆς Ἐπιθεωρήσεως τὰ ἑξῆς· «Πῶς! Διὰ τῶν θηρίων, τῶν »κοράκων, τῶν βροντῶν καὶ τῶν ἀστραπῶν πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ »ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν διάνοιαν τῶν παίδων;— Ἄρά »γε, ὅταν ὁ Ἰησοῦς ἔλεγεν «Ἄφετε τὰ παιδία ἐλθεῖν πρός με», »τοιούτους ὑπέθετε διὰ τὴν καρδίαν αὐτῶν παιδαγωγικοὺς »ὅρους;»—Ὁ ἀνωνύμως ταῦτα γράψας κύριος, ἂν εἶχε τὴν ὑπομονὴν ν' ἀναγνώσῃ ὅλον τὸ ἄρθρον, ἴσως δὲν ἤθελεν ἐκφράσει τὴν ἀπορίαν ταύτην· ἂν ὅμως ἀναγνοὺς αὐτὸ δὲν ἐπείσθη, παρακαλεῖται νὰ ἀναγνώσῃ καὶ τὰ ἑπόμενα, ἐν οἷς ἐλπίζομεν ὅτι θέλει εὑρεῖ τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας αὐτοῦ.

Ἡ παιδαγωγικὴ διδάσκει ἡμᾶς ὅτι, ἐπειδὴ ἐκ πασῶν τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου πρώτη ἐμφανίζεται εἰς τὸν παῖδα ἡ αἰσθητικὴ δύναμις, ἤτοι ἡ δύναμις ἐκείνη, δι' ἧς ἡ ψυχὴ λαμβάνει εἴδησιν τῶν ὑλικῶν ὄντων, ἅτινα ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, καὶ ἐπειδὴ τούτου ἕνεκα ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ ἐμφανίζεται κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ τῶν αἰσθητοτέρων καὶ ὑλικωτέρων, εἶτα δὲ ἐπὶ τῶν ἀφανεστέρων καὶ ἀϋλοτέρων, διὰ τοῦτο ἄρθρον πρῶτον τῆς ἀγωγῆς εἶναι τὸ ἑξῆς· «Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ καὶ ἡ μόρφωσις τῆς καρδίας τῶν παίδων πρέπει νὰ χωρῇ ἀπὸ τῶν πλησιεστέρων πρὸς τὰ ἀπώτερα, ἀπὸ τῶν αἰσθητοτέρων πρὸς τὰ ἀϋλότερα, ἀπὸ τῶν προδηλοτέρων πρὸς τὰ ἀφανέστερα, καὶ ἀπὸ τῶν μερικωτέρων πρὸς τὰ γενικώτερα.» Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ ἀγωγὴ πρέπει νὰ ἄρχηται ἀπὸ τῶν λίθων, ἀπὸ τῶν ξύλων, ἀπὸ τῶν φυτῶν, ἀπὸ τῶν ἀνθέων, ἀπὸ τῶν πτηνῶν, ἀπὸ τῶν τετραπόδων, ἀπὸ τῶν ἐντόμων, ἀπὸ τῶν βροντῶν καὶ τῶν ἀστραπῶν. Διατί; Διότι ταῦτα κατὰ πρῶτον ὑποπίπτουσιν εἰς τὰς αἰσθήσεις τοῦ παιδὸς, τούτων κατὰ πρῶτον ἅπτεται ὁ παῖς, τούτων ὀσφραίνεται, ταῦτα βλέπει, ταῦτα ἀκούει, τούτων γεύεται. Ὅπως πεισθῇ δέ τις ὅτι ἐντεῦθεν πρέπει ν' ἀρχίσῃ τὸ ἔργον τῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς, οὐδὲν ἄλλο ἔχει νὰ πράξῃ ἢ νὰ παρακολουθήσῃ τὰ ἴχνη τῶν παιδικῶν ἐρωτήσεων. Ἐὰν γίνῃ τις προσεκτικὸς, θέλει ἰδεῖ ὅτι ὁ παῖς οὐδόλως ἐρωτᾷ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, περὶ δικαιοσύνης, περὶ ἀρετῆς, περὶ πολιτι-

κῆς οἰκονομίας, καὶ ἄλλων ἀφῃρημένων ἀντικειμένων, ἀλλὰ περὶ λίθων, περὶ ἀνθέων, περὶ πτηνῶν, περὶ ἐντόμων καὶ τῶν τοιούτων. Αὐτὸς ὁ παῖς δεικνύει εἰς τὸν παιδαγωγὸν τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ πρέπει νὰ ὁρμηθῇ εἰς τὴν τούτου διαπαιδαγώγησιν. Ὁ συνετὸς παιδαγωγὸς, εἴτε πατὴρ εἶναι οὗτος εἴτε διδάσκαλος, παρακολουθῶν τὰς ἐρωτήσεις τοῦ παιδὸς, λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰς γνώσεις αὐτοῦ, νὰ διασαφήσῃ αὐτὰς καὶ δι' αὐτῶν ν' ἀναπτύξῃ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ καὶ μορφώσῃ τὴν καρδίαν.

Ἀλλὰ πῶς, ἀκούω τὸν εἰρημένον κύριον ἀνακράζοντα, πῶς δυνάμεθα διὰ τῶν κοράκων νὰ παιδαγωγήσωμεν τὸν παῖδα καὶ νὰ ἀποδείξωμεν τὸν Θεὸν εἰς τὴν διάνοιαν αὐτοῦ; Ἰδοὺ πῶς. Ὅταν ἐν καιρῷ περιπάτου οἱ παῖδες, βλέποντες τυχὸν κόρακά τινα, καταβιβρώσκοντα τὸ πτῶμα ζώου τινὸς, σὲ ἐρωτῶσι περὶ τούτου, μὴ ἀφίνῃς ἀπαρατήρητον τὸ φαινόμενον, ἀλλ' εἰπὲ εἰς αὐτούς· «Τὸ πτηνὸν τοῦτο, τέκνα μου, ἂν καὶ δὲν ἔχει μελῳδικὴν φωνὴν, μεγάλως ὅμως ὠφελεῖ ἡμᾶς· διότι, ὡς βλέπετε, τρώγει τὰ πτώματα τῶν τεθνεώτων ζώων καὶ δὲν ἀφίνει αὐτὰ νὰ μολύνωσι τὸν ἀέρα, τὸν ὁποῖον ἡμεῖς ἀναπνέοντες ζῶμεν.» Ὅταν πάλιν οἱ παῖδες, προχωροῦντες πορρωτέρω, βλέπωσι κόρακας, ἱπταμένους ὄπισθεν τοῦ ἀρότρου τοῦ γεωργοῦ καί σε ἐρωτῶσι περὶ τοῦ παραδόξου τούτου φαινομένου, μὴ ἀφίνῃς τὴν περίστασιν νά σε διαφύγῃ, ἀλλὰ δίδασκε τοὺς παῖδας λέγων· «Οἱ κόρακες οὗτοι, τέκνα μου, οἱ παρακολουθοῦντες τὸ ἄροτρον τοῦ γεωργοῦ καὶ οἱονεὶ ἀντιλήπτορες αὐτοῦ φαινόμενοι, ἀποστέλλονται παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὅπως βοηθήσωσι τὸ ἔργον τοῦ μοχθοῦντος τούτου ἐργάτου, τρώγοντες τοὺς σκώληκας καὶ τὰ λοιπὰ φθοροποιὰ ἔντομα, ἅτινα ἐξέρχονται ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ ἀρότρου ἀνασκαπτομένων βώλων.» Ἡ διδασκαλία αὕτη καὶ τὸν νοῦν τοῦ παιδὸς ἀναπτύσσει (διότι ὁ παῖς μανθάνει τι ὅπερ δὲν ἐγίνωσκε), καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ μορφώνει (διότι διεγείρεται ἐν αὐτῇ ἡ ἀγάπη πρὸς τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ), καὶ αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀποδεικνύει καὶ ὑποδεικνύει εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ὡς πάνσοφον καὶ πανάγαθον δημιουργόν. Ἂς μὴ περιφρονῶμεν τὸν κόρακα, διότι καὶ αὐτὸς εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ, χρησιμεῦον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν θείων βου-

λημάτων. Διὰ τοῦ κόρακος διέθρεψέ ποτε ὁ Θεὸς τὸν ἐν τοῖς ὄρεσι κρυπτόμενον προφήτην Ἠλίαν. Ὅταν πάλιν οἱ παῖδες, εὑρόντες μέλισσάν τινα, περιιπταμένην εἰς τὰ ἄνθη, σὲ ἐρωτῶσι περὶ αὐτῆς, μὴ ἀδιαφόρει εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἀλλ' ἐπωφελούμενος τὴν περίστασιν κατάδειξον εἰς αὐτοὺς τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας ὠφελείας, ἃς παρέχει τὸ ἔντομον τοῦτο εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ δίδε εἰς αὐτοὺς μαθήματα ὑψηλοτέρων γνώσεων, ἤτοι φιλοπονίας, τάξεως, ὑπακοῆς, καὶ τῶν ὁμοίων, προςεπιλέγων ὅτι ἡ μέλισσα δίδει ὠφελιμώτατα μαθήματα εἰς μαθηματικοὺς καὶ ἀρχιτέκτονας. Ὁμοίως καὶ ὁ μύρμηξ παρέχει εἰς τὸν παιδαγωγὸν ἀρκετὴν ἀφορμὴν, ὅπως παιδαγωγήσῃ τὸν παῖδα, καταδεικνύων εἰς αὐτὸν τό τε συνετὸν καὶ φιλόπονον καὶ προορατικὸν τοῦ ζώου τούτου. Πρὸς τὸν μύρμηκα πέμπει καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς τὸν ὀκνηρὸν ἵνα σωφρονισθῇ· «Ἴθι (λέγει) πρὸς τὸν μύρμηκα, ὦ ὀκνηρὲ, καὶ ζήλωσον ἰδὼν τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ γενοῦ ἐκείνου σοφώτερος (Παρ. Σολ. 6, 6).» Μήπως ὁ κύων δὲν εἶναι ἀρκετὸν παράδειγμα πίστεως καὶ ἀγάπης καὶ εὐπειθείας πρὸς τοὺς κυρίους; Μήπως μικρὰ εἶναι ἡ ὠφέλεια ἡ προσγινομένη εἰς τοὺς παῖδας, ὅταν ἀκούωσιν ὅτι κύνες ἔσωσαν τὴν ζωὴν πολλῶν ἀνθρώπων, ὅτι κύνες σώζουσι πνιγομένους, ὅτι κύνες ἀνασύρουσι τεθαμμένους ἐντὸς παχυτάτης χιόνος; Μήπως εἰς τοὺς ἰχνεύμονας, τοὺς τρώγοντας τὰ ὠὰ τῶν κροκοδείλων, καὶ εἰς τὰ στρουθία, ἅτινα ἀφανίζουσι καταστρεπτικώτατα καὶ ὀλεθριώτατα ἔντομα, μήπως, λέγω, καὶ εἰς αὐτὰ δὲν καταφαίνεται ἡ πανσοφία καὶ ἡ παναγαθότης τοῦ Θεοῦ; Τί δὲ νὰ εἴπῃ τις καὶ περὶ τῶν ἀνθέων, ἅτινα διὰ τοῦ ὡραιοτάτου αὐτῶν χρώματος καὶ τῆς κανονικωτάτης μορφῆς ἀναπτύσσουσι καὶ προάγουσιν ἐν τῇ τῶν παίδων ψυχῇ τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ; Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀστραπαὶ καὶ αἱ βρονταὶ, αἱ μεγάλως συντελοῦσαι εἰς ἀνάψυξιν καὶ ζωογόνησιν τῆς φύσεως διὰ τῆς ἀνακαινίσεως καὶ καθάρσεως τοῦ ἀέρος, μικρὰν παρέχουσιν ἀφορμὴν πρὸς κατάδειξιν οὐ μόνον τῆς θείας ἀγαθότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς θείας μεγαλειότητος; Οὐδὲν ἐκ τῶν τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων εἶναι τοσοῦτον μικρὸν καὶ τοσοῦτον εὐτελὲς, ὥστε νὰ μὴ δίδῃ ἀφορμὴν πρὸς δια-

παιδαγώγησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ προφητάναξ Δαβὶδ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἐπαιδαγωγήθη, εἰμὴ ἐν τῷ μέσῳ τῶν θείων δημιουργημάτων, ἤτοι ἐν τῷ μέσῳ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν, ἐν τῷ μέσῳ προβάτων καὶ λύκων, ἐν τῷ μέσῳ ἀετῶν καὶ κοράκων, ἐν τῷ μέσῳ ποταμῶν καὶ ῥυάκων, ἐν τῷ μέσῳ δένδρων καὶ ἀνθέων. Πρὸς τὴν θέαν δὲ τούτων πάντων ἐκπληττόμενος ἀνέκραζε μετ' ἐνθουσιασμοῦ· «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ» (ψαλμ. 18, 2)· καὶ, «Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας» (ψαλ. 103, 24). Τὴν γνῶσιν τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ ἰδιοτήτων, ἑπομένως τὴν γνῶσιν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, δύναται κάλλιστα ν' ἀποκτήσῃ ὁ παῖς ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν θείων δημιουργημάτων. Σύμπασα ἡ φύσις μαρτυρεῖ τὰς ἰδιότητας τοῦ Θεοῦ, ὅπως λέγει καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος (Ῥωμ. 1. 19. 20)· «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥτε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης». Τούτου ἕνεκα πολλοὶ ἄνθρωποι, ἀρνούμενοι κατ' ἀρχὰς τὴν τοῦ Θεοῦ ὕπαρξιν, ἀπέβησαν εὐσεβέστατοι καὶ θρησκευτικώτατοι εὐθὺς ὡς ἐνέκυψαν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων, ὧν ἕκαστον, οἱονεὶ φωνὴν ἀφιέν, ἔλεγεν εἰς αὐτούς· «Ἐρεύνησόν με τυφλὲ καὶ μάνθανε παρ' ἐμοῦ ὅτι ὑπάρχει Θεὸς, πάνσοφος, παντοδύναμος καὶ πανάγαθος». Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι καὶ ὁ παιδαγωγὸς, ὅπως δυνηθῇ νὰ παιδαγωγήσῃ τὸν παῖδα διὰ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων διανοητικῶς, ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς, ἀπαιτεῖται νὰ γνωρίζῃ καλῶς τὰς ἰδιότητας καὶ τὸν προορισμὸν τῶν τε μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων.

Ἀλλὰ πάλιν ἀκούω τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα κύριον ἐρωτῶντα μετ' ἀπορίας· «Ἆρά γε, ὅταν ὁ Ἰησοῦς ἔλεγεν, «Ἄφετε τὰ παιδία ἐλθεῖν πρός με», τοιούτους ὑπέθετε διὰ τὴν καρδίαν αὐτῶν παιδαγωγικοὺς ὅρους;» Πρὸς ταῦτα ἀπαντῶμεν· Μάλιστα, κύριε. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς οὐ μόνον ὑπέθετε, ἀλλὰ καὶ μετεχειρίζετο τοιούτους παιδαγωγικοὺς ὅρους, διότι, διδάσκων καὶ παιδαγωγῶν τοὺς ἐν νηπιακῇ καταστάσει διατελοῦντας Ἰουδαίους, ἀνέπτυσσε τὰς ὑψηλοτέρας αὐτοῦ ἀληθείας διὰ φυσικῶν ἀντικειμένων, ἤτοι ὁτὲ μὲν διὰ προβάτων, ὁτὲ δὲ διὰ πτηνῶν,

ὁτὲ δὲ διὰ δένδρων καὶ φυτῶν, ὁτὲ δὲ διὰ σπορᾶς, ὁτὲ δὲ καὶ δι' αὐτῶν τῶν περιφρονουμένων *κοράκων*, λέγων· «Κατανοήσατε τοὺς *κόρακας*, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν· οἷς οὐκ ἔστι ταμεῖον οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ *Θεὸς τρέφει αὐτούς*». (Λουκ. ιβ', 24).

Νομίζομεν ὅτι ταῦτα ἀρκοῦσι πρὸς τὸ παρὸν εἰς ἀπάντασιν τῆς ἐκφρασθείσης ἀπορίας. Ἐπιφυλασσόμεθα δὲ ἵνα ἐν ἰδιαιτέρᾳ πραγματείᾳ πραγματευθῶμεν ἐκτενέστερον τὸ ζήτημα τοῦτο.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΠΑΘΑΚΗΣ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Περὶ Βυζαντινῶν μελέτη ὑπὸ Δημ. Βικέλα.
Ἐν Λονδίνῳ 1874. 8ᵛᵒ σελ. 148.

Ἡ πρὸ μικροῦ δημοσιευθεῖσα αὕτη μελέτη, ἀπάνθισμα περιεσκεμμένης σπουδῆς τῶν νεωτέρων συγγραφῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας περὶ Βυζαντινῶν οὖσα, σκοπεῖ δι' ὀλίγων σελίδων νὰ μεταδώσῃ ἡμῖν καθαρὰν καὶ ὅσον οἷόν τε ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τὸν ὑπερχιλιετῆ αὐτοῦ βίον. Διαιρεῖται δὲ κατὰ ταῦτα εἰς τρία τμήματα, ὧν τὸ πρῶτον περιλαμβάνει ἐν συνόψει τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν καὶ παρακμήν, τὸ δεύτερον ἐξελέγχει τὰς περὶ Βυζαντινῶν δυσμενεῖς δοξασίας τοῦ Μοντεσκίου καὶ Γίββωνος, ἀντιτάσσον ἐπιεικεστέρας κρίσεις τοῦ συγγραφέως, τοῦ κ. Παπαῤῥηγοπούλου καὶ ἄλλων νεωτέρων ἱστορικῶν Ἄγγλων καὶ Γάλλων· ἐξαίρει τὰς τῶν Βυζαντινῶν ἀρετὰς (διότι οὐχὶ ἐλλείψεις μόνον εὑρίσκει παρ' αὐτοῖς) καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὰς τὴν μακροχρόνιον διατήρησιν τοῦ κράτους τούτου ἐναντίον πλείστων ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων. Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ καὶ τελευταίῳ τμήματι γίνεται λόγος περὶ τοῦ πλούτου, τῆς τέχνης καὶ βιομηχανίας, τῆς παιδείας, τῆς νομοθεσίας καὶ φιλολογίας καὶ ἐν γένει περὶ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν Βυζαντινῶν· καὶ τελευταῖον ἕπεται ἀνακεφαλαίωσις τῆς ὅλης πραγματείας, καὶ χρονολογικὸς πίναξ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν κυριωτέρων πράξεων τούτων.

Ἐν τῇ συνοπτικῇ ταύτῃ ἐκθέσει τῆς ὑποθέσεως τῆς πραγματείας ταύτης βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀπεπειράθη νὰ δώσῃ ἡμῖν τελείαν ἔννοιαν τῆς τῶν Βυζαντινῶν ἱστορίας· ἐκ δὲ τῆς ἀναγνώσεως αὐτῆς θέλει πεισθῆ ὁ αὐτὸς, νομίζομεν, ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἐμελέτησεν ὁ κ. Βικέλας τοὺς περὶ Βυζαντινῶν συγγράψαντας καὶ ἐλευθέραν τὴν κρίσιν ἐτήρησεν ἐν τοῖς πορίσμασιν αὐτοῦ. Ἂν δέ που εὕρῃ ὅτι δὲν σαφηνίζονται προσηκόντως τὰ ζητήματα, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὴν βραχύτητα τῆς συγγραφῆς καὶ τὴν μέχρι τοῦ νῦν ἔλλειψιν εἰδικῶν μελετῶν περὶ πολλῶν ζητημάτων τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Ἐκ τῆς καλῆς ὅμως ἀπαρχῆς ταύτης τῶν ἱστορικῶν μελετῶν τοῦ συγγραφέως κρίνοντες, δικαιούμεθα νὰ προσδοκῶμεν εἰς τὸ μέλλον παρ' αὐτοῦ συντονωτέραν ἔρευναν τῆς κοινωνικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἀξίας τῶν Βυζαντινῶν, ἧς ἄφθονον ὕλην παρέχουσι τῷ ἀόκνῳ ἐρευνητῇ οἱ σωζόμενοι πολλοὶ ἱστορικοὶ τοῦ παρακμάσαντος ἑλληνισμοῦ τοῦ Βυζαντίου.

Κ. Ὁρατίου Φλάκκου ᾠδαί τινες εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκ τῆς λατινικῆς μεθερμηνευθεῖσαι ὑπὸ Δ. Γούναρη. ἔκδ. β', ἐν Πειραιεῖ 1874, 8ον σελ. δ' καὶ 42.

Ὁ ἐν Πειραιεῖ ἐπὶ μακρὸν ἤδη χρόνον ὠφελιμώτατος γινόμενος τοῖς ἐκεῖ νέοις διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλλ. καὶ λατ. γλώσσης κ. Δ. Γούναρης, ἑλληνιστὶ μεθερμηνεύσας, ἐξέδωκε τῷ 1872 ᾠδάς τινας τοῦ ποιητοῦ Ὁρατίου ἐν πεζῷ λόγῳ. Ἔκτοτε δὲ μελετῶν τὸν Ῥωμαῖον τοῦτον λυρικὸν, διεσκεύασεν ἐπὶ τὸ ἀκριβέστερον τὴν μετάφρασιν αὐτὴν καὶ νῦν ἐξέδωκε τὸ δεύτερον πληρεστέραν· διότι καὶ ἄλλας τινὰς ᾠδὰς καὶ σημειώσεις ἑρμηνευτικὰς τοῦ κειμένου προσέθηκε, καὶ σύντομον βιογραφίαν τοῦ ποιητοῦ τούτου προέταξε, θέλων οὕτω τοῖς μὲν μαθηταῖς νὰ δώσῃ βοήθημα πρὸς τὴν μελέτην τοῦ Ὁρατίου, τοῖς δὲ μὴ δυναμένοις νὰ ἀναγνώσωσιν ἐν τῷ πρωτοτύπῳ νὰ γνωρίσῃ τὸν κορυφαῖον τοῦτον τῆς Ῥώμης λυρικὸν ἐν ἑλληνικῇ εὐαναγνώστῳ παραφράσει ὀλίγων ᾠδῶν αὐτοῦ. Ε. Κ.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

1874. Μάρτιος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 755,60 χμ.
Μεγίστη » » 761,70 (τὴν 4ην).
Ἐλαχίστη » » 746,34 (τὴν 20ὴν).
Μέση θερμοκρασία 7,54 ἑκ.
Μεγίστη » 19,2 (τὴν 29ην).
Ἐλαχίστη » 5,7 (τὴν 8ην).

Ἄνεμος ἔπνευσε ΒΑ 11 ἡμέρας, ΝΔ6, Β4, Δ3, ΒΔ2, ΝΑ2, Ν2, Α1.

Ἡμέραι βροχῆς 8, βροχῆς καὶ χιόνος 3, χιόνος 5· ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 32,36 χμ. Ἡμέραι ἀστραπῶν 3.

Ἀπρίλιος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 752,25 χμ.
Μεγίστη » » 757,92 (τὴν 4ην)
Ἐλαχίστη » » 743,80 (τὴν 14ην)
Μέση θερμοκρασία 17,52 ἑκ.
Μεγίστη » 25,6 (τὴν 27ην)
Ἐλαχίστη » 6,3 (τὴν 30ὴν).

Ἄνεμος ἔπνευσε ΒΑ 9 ἡμέρας, ΝΔ 9, Ν7, Δ3, Β2.

Ἡμέραι βροχῆς 5, ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 19,44 χμ. Ἡμέρα ἀστραπῶν 1.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Β' ΤΟΜΩι ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Σελ.

Παιδαγωγικαὶ σκέψεις τοῦ ποιητοῦ Ὁρατίου ὑπὸ Ν. Πετρῆ, γυμνασιάρχου Καλαμῶν 3, 155

Ἀρχαιολογικαὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἀνασκαφαὶ καὶ ἀποκαλύψεις ὑπὸ Τ. Δ. Νερούτσου, ἰατροῦ ἐν Αἰγύπτῳ (συνέχεια καὶ τέλος)..... 16, 90

Σελ.

Περὶ Συνεσίου ὑπὸ Α. Διομήδους Κυριακοῦ, καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ 41
Περὶ τοῦ φιλολογικοῦ ἀγῶνος τῆς ς' περιόδου συνοπτικὴ ἔκθεσις τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιτροπῆς 68
Ἐπιγραφὴ Σπάρτης ὑπὸ Π. Α. Κομνηνοῦ, καθηγητοῦ ἐν τῷ γυμνασίῳ Καλαμῶν 76
Βιβλιοκρισία περὶ τοῦ Θεολογικοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως ὑπὸ Σπυρίδωνος Κ. Παπαγεωργίου, τελειοφοίτου τῆς θεολογίας 77, 122
Περὶ νηπιαγωγείων ὑπὸ Ἀριστείδου Σπαθάκη, καθηγητοῦ ἐν τῇ Ῥιζαρείῳ ἐκκλησιαστικῇ σχολῇ 81
Λόγος περὶ χαρακτηρισμοῦ τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς ὑπὸ Χ. Λαιλίου, γυμνασιάρχου ἐν Μιτυλήνῃ 112
Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι ἐκ Δήλου καὶ Ἀθηνῶν ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη, καθ. ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. 131
Περὶ τῶν κομητῶν ὑπὸ Δ. Κ. Κοκκίδου, ὑφηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ 138
Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν 159, 244, 322, 409, 495
Βιβλιοκρισία, περὶ Βλασσίου καὶ Διοφάνους ἔρευναι καὶ εἰκασίαι Μάρκου Ῥενιέρη, ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη, καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ 161
Παῦλος Σάρπης ὑπὸ Φραγκίσκου Ζαμβάλδη, καθηγητοῦ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Ῥώμῃ 194
Περὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὑπὸ Α. Διομήδους Κυριακοῦ 212, 459
Ἐπιγραφαὶ Μυκόνου ἀνέκδοτοι ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη 235
Περὶ τῆς ἠθοποιοῦ δυνάμεως τῶν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένων μαθημάτων ὑπὸ Ἀριστείδου Σπαθάκη. 245
Περὶ θεολογικῆς παιδείας ὑπὸ Ζήκου Ῥώσση, καθηγητοῦ ἐν τῇ Ῥιζ. ἐκκλησ. Σχολῇ 264
Νέον πείραμα ἐπὶ τοῦ φαινομένου τῆς διπλῆς διαθλάσεως ὑπὸ Δ. Σ. Στρούμπου, καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ 275
Ἐλέγχου ἀναίρεσις ὑπὸ Χ. Βάφα, καθηγητοῦ ἐν τῷ Β'. Γυμνασίῳ Ἀθηνῶν 278
Ἐτυμολογικὰ καὶ ὀρθογραφικὰ ὑπὸ Μ. Δέφνερ, ὑφηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ 282

Σελ.

Περὶ τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους τῆς γῆς ὑπὸ Δ. Κ. Κοκκίδου 288, 435
Περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ, ὡς χώρου τῆς τοῦ θείου λατρείας, ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη 301
Θεσσαλικὴ ἐπιγραφὴ μετεκδιδομένη ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη 316
Σημείωσις ἀρχαιολογικὴ ὑπὸ Ῥουσοπούλου καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ 320
Βάσανος τῶν ἀποδείξεων τῶν ἐκ τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἐτυμολογίας λαμβανομένων ὑπὲρ τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς ὑπὸ Θ. Παπαδημητρακοπούλου, διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας καὶ πρώην καθηγητοῦ 323
Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς ὑπὸ Ν. Καλογερᾶ, καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ 359
Περὶ ἐπιστημονικῶν ὅρων ὑπὸ Δ. Σ. Στρούμπου 381
Ἡ περὶ Τροίας βίβλος τοῦ κ. Σχλίεμαν. Βιβλιοκρισία ὑπὸ Max Müller 364
Ἄλλου Γερμανοῦ κρίσις περὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς τοῦ αὐτοῦ κ. Σχλίεμαν καὶ ἀρχαιολογικὴ σημείωσις τοῦ κ. Ῥουσοπούλου περὶ τῆς αὐτῆς 395, 397
Βιβλιοκρισία Σ. Α. Κουμανούδη 399
Ἐπιγραφαὶ Βοιωτίας ἀνέκδοτοι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ 401
Ἐπιγραφαὶ δύο ἐξ Ἀμοργοῦ 401
Ἐπιγραφαὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀλεξανδρείας ὑπὸ Τ. Δ. Νερούτσου 411
Ἑρμηνεία χωρίων τινῶν τοῦ Σοφοκλέους ὑπὸ Ν. Πετρῆ, διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Βαρβακείου Λυκείου . . . 430
Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι Μεγαρίδος καὶ Ἀττικῆς ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη 479
Λύσις παιδαγωγικῆς τινος ἀπορίας ὑπὸ Ἀριστείδου Σπαθάκη 487
Βιβλιογραφία.—ἁ Περὶ Βυζαντινῶν μελέτη ὑπὸ Δημ. Βικέλα. β' Κ. Ὁρατίου Φλάκκου ᾠδαί τινες εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκ τῆς λατινικῆς μεθερμηνευθεῖσαι ὑπὸ Δ. Γούναρη—ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη . . . . . 493—494

JUN 25 1943